847

ESSEX INSTITUTE,

PRESENTED BY
DANIEL A. WHITE,

LIBRARY CONDITIONS.

The Library to be under the control of the Directors, who may withhold such books from circulation, as they may deem expedient.

Each Member shall be entitled to take from the Library, one folio, or one quarto, or two of any lesser fold, with the plates belonging to the same, upon signing a receipt for the same, and promising to make good any damage which may be sustained when in their possession, or to replace the same, if lost.

No person shall lend any book belonging to the Institute, except to a member, under a penalty of one dollar for every offence.

The Directors may permit other persons than members to use the Library. No member shall detain any book longer than four weeks, after being duly notified that the same is wanted by another member, under a penalty of twenty-five cents per week.

On or before the first Wednesday in May, all books shall be returned, and a Committee of the Directors appointed for that purpose shall examine the Library, and make a report of the condition at the Annual Meeting.

11-7

[illegible]

Digitized by the Internet Archive
in 2016

https://archive.org/details/alexandridonatie00dona_0

A. DONATI
Roma Vetus ac Recens

ALEXANDRI DONATI

E SOCIETATE JESU

ROMA

VETUS AC RECENS

Utriuſque Ædificiis

ILLUSTRATA.

In multis locis aucta, caſtigatior reddita, indice locupletiſſimo, & Figuris Æneis illuſtrata.

EDITIO ULTIMA.

AMSTELÆDAMI,

Proſtant apud JANSSONIO-WAESBERGIOS & JOANNEM WOLTERS, 1695.

Cum Privilegio.

P R I V I L E G I E.

DE Staten van Holland ende Weſt-Vrieſland, doen te weten: Alſo Ons vertoont is by *Jan van Munnickhuyſen*, Burger en Plaatſnyder binnen Amſterdam, hoe dat hy Supplt. op ſijn eigen koſten voor eenige Jaaren ondernomen had ſeeker Boek, genaamt *Alexandri Donati Roma Vetus ac recens utriuſque ædificiis ad eruditam cognitionem expoſitis,* te laten drukken, en de Figuuren daar inne begreepen ſelf te laten ſnyden, dog alſo 't ſelve Boek niet kon naar eiſch gedrukt en volvoert werden, als met ſwaare en groote onkoſten, waar toe hy Supplt. reets tot uytvoering van 't boven! gemelde Boek groote onkoſten aangeleid had, ſo was hy Supplt. beducht, dat 't ſelve Boek by iemand anders hier te Lande ook mogte ondernomen worden te drukken, tot deſſelfs Supplt. groote ſchade en nadeel, ſo keerde hy Supplt. ſich tot Ons, onderdaniglijk verſoekende hem Supplt. te begunſtigen met een ſpeciaal Octroy of Privilegie, waar by aan hem Supplt. of zyne actie verkrygende alleenlijk geduurende den tyd van vyftien achter een volgende Jaaren wierd vergunt 't voorverhaalde werk met zyn Plaaten, met al 't geen dat tot luyſter van dien kon ſtrekken by te voegen, hier in Onze Lande te mogen laten drukken, uitgeven, en verkopen in zodaanige taalen en Formaten en op zodaanigen manier als hy Supplt. ofte zijne actie verkrygende zoude goet vinden, met verbod dat niemand hier te Lande geduurende de voorn: tyd alle 't ſelve gezamentlijk of eenig gedeelte van dien afzonderlijk zoude vermogen in eenigerhande manier in't klein of geextraheert, of in't groot te drukken, of de Figuren te laaten ſnyden of etſen, en laaten drukken en uitgeven, verkopen ofte verruylen, of elders buiten dezen Lande geetz, geſneeden, of gedrukt zynde, hier te Lande 't ſelve zoude vermogen in te brengen, verkopen of te verruylen, op zekere groote penen by de overtreders te verbeuren. So iſt, dat wy de zaake ende 't verſoek voorſz: overgemerkt hebbende, ende genegen wezende ter bede van den Supplt. uit Onze rechte wetenſchap ſouveraine macht, ende authoriteyt den zelven Supplt. geconſenteert, geaccordeert en geoctrojeert hebben, conſenteeren, accordeeren, en octrojeeren mits dezen, dat hy gedurende de tyd van vyftien eerſt achtervolgende Jaaren het voorſz: Boek genaamt *Alexandri Donati Roma Vetus ac recens utriuſque ædificiis ad eruditam cognitionem expoſitis*, binnen den voorſz: Onzen Lande alleen zal mogen drukken, doen drukken, uitgeven ende verkopen, verbiedende daarom alle ende een ygelijken het zelve Boek in 't geheel of ten deele naar te drukken, ofte elders naargedrukt binnen den zelven Onzen Lande te brengen, uit te geven, of te verkopen op verbeurten van alle de naargedrukte, ingebrachte ofte verkochte exemplaaren, ende een boete van drie hondert guldens daar en boven te verbeuren, te appliceeren een derdepart voor den Officier, die de calange doen zal, een derde part voor den Armen der plaatſe daar het caſus voorvallen zal, ende het reſteerende derde part voor den Supplt. alles in dien verſtande dat wy den Supplt. met dezen Onzen Octroje alleen willende gratificeeren tot vergoedinge van zyne ſchade door het naadrukken van het voorſz: Boek, daar door in geenigen deele verſtaan den inhouden van dien te authoriſeeren, ofte te advoueeren, ende veel min het ſelve onder Onze protectie ende beſcherminge eenig meerder credit, aanzien ofte reputatie te geven, nemaar den Supplt. in cas daar inne iets onbehoorlijks zoude influeeren alle het zelve tot zynen laſte zal gehouden weſen te verantwoorden, tot dien einde wel expreſſelijk begerende dat by aldien hy dezen Onzen Octroje voor het ſelve Boek zal willen ſtellen daar van geen geabrevieerde ofte gecontraheerde mentie zal mogen maaken, nemaar gehouden zal wezen het zelve Octroy in 't geheel ende zonder eenige omiſſie daar voor te drukken ofte te doen drukken, en dat hy gehouden zal zyn een exemplaar van het voorſz: Boek gebonden ende wel geconditioneert te brengen in de Biblioteque van Onze Univerſiteit tot Leyden, ende daar van behoorlijk te doen blijken, alles op pene van het effect van dien te verliezen. Ende ten eynde den Supplt. dezen Onzen conſente ende Octroje moge genieten als naar behooren, Laſten wy allen ende een ygelijken die 't aangaan mach, dat zy den Supplt. van den inhoude van dezen doen ende laten gedoogen ruſtelijk, vredelijk ende volkomentlijk genieten ende gebruiken, ceſſeerende alle belet ter contrarie. Gedaan in den Hage onder Onzen grooten Zegele hier aan gehangen, op den 13 December in't Jaar Onzes Heeren en Saligmakers duyzend ſes hondert twee en 't negentig.

A. HEINSIUS.

Ter Ordonnantie van de Staten

SIMON van BEAUMONT.

De Privilegie achter de Roode Tytel te ſetten.

Bericht fur die Buchbinder.

Die Kupferſtiche mit a, b, gezeichnet, muſſen nach dem Alphabet gefalten und durchgeſnitten werden, und alſoo liegen bleiben, ſo wird man ſie beſter maſſen in ordnung nach dem Indici Figurarum finden.

Pour les Relieurs.

Les Figures marquez A, B, il faut plier & couper ſuivant l'ordre Alphabetique & les laiſſer dans cette ordre pour les rangez plus commodement ſuivant l'Indice des Figures.

Bericht voor de Boekbinder.

De Platen met het A, B, getekent / moeten naar ordre des Alphabets gevouwen en doorgeſneden worden / vervolgens die ſoo liggen laten / ſo ſulje die het beſte in ordre volgens den Index Figurarum vinden.

SANCTISSIMO D. N.
URBANO VIII.
PONT. MAX.
ALEXANDER DONATUS
E SOCIETATE JESU.

ROmam tuam à prima origine per varias ædificandi ætates ad noſtra uſque tempora deductam, tibi offero inſpiciendam BEATISSIME PATER. Fuit hoc peculiare hujus Urbis, quam Fundator humanæ ſalutis Deus Pontificibus Vicariis ſuis deſtinaverat ſedem; ut quemadmodum Imperatores, ac principes terrarum juris armorumque parens procreavit; ita principatum Urbium præclaris quoque operibus ſuſtineret. Quare hoſtes infeſtiſſimi ab Aquilonis quondam vertice profecti ſic eam vel bello perſequi, vel expugnare potuerunt, ut firmior è vulneribus, ex ignibus illuſtriori, ſtabilior è ruinis, majus certe miraculum, *Pulcherrima rerum*, ut ille ait, exſurgeret. Sed quæ humana vices tanto frequentius perpeſſa eſt, quanto altiorem inter humana locum occupavit; nunc te Principe pulchriorem ſe, quam multis ante ſeculis vigere, & ſtatum tenere conſtantiorem, quam cum imperio florebat, gloriatur, Romani enim Pontifices poſt Gothicas everſiones atque incendia plurimi numerantur, qui de reſtituendis excollendiſque Romæ ædificiis ſuperiore præſertim, noſtraque ætate contende-

runt : nec jam toto terrarum Orbe quidpiam magnificentius ſuæ quiſque patriæ largus commendator prædicare poteſt. Nimirum juſte providebatur, ut dominatrices APES, quæ lectiſſimos inſident flores parem indoli ſuæ nanciſcerentur ſedem; nec ſolum in flore Urbium regnarent, ſed ipſam quoque principem Urbem florere juberent, in quam cœleſti munere mel novum fœlicitatis inducerent. Tu enim ut cætera Pontificatus tui decora ſileam, Romæ quantum ſplendoris, ac majeſtatis adjeciſti? Templa paſſim inſtaurata, & exculta ſunt, nova inchoata aut perfecta : palatia Pontificum ornata, & munita : reſtitutæ auctæ, erectæ quadam Principis æmulatione civium, ac dynaſtarum ædes : refecta mœnia : validis munitionibus inſtructæ arces : apertæ, ſtratæ, complanatæ viæ : extructi fontes : ſubſtructæ, ac repurgatæ cloacæ : elatæ valles : demiſſa juga : Baſilica Vaticana marmoreis, operoſiſque ornamentis illuminata : Moles admiranda ex ære auroque Apoſtolorum ſepulchro impoſita; ut jam Roma te non magis præſidem ſuſpiciat religionis, quam ſuæ dignitatis propagatorem. Hæc vero properata, & mature ad exitum perducta ſunt alienis ab ædificando temporibus, quibus pacis artes paſſim quieverunt, & Italia quaſſata bello, inſuper miſeranda peſte congemuit. Sed hæc miſera facies ærumnarum, ut innocua videretur, cumulum aggeravit laudum tuarum. Noſtra enim ætate divinæ bonitatis peculiari beneficentia peractum eſt, quod olim Eutropius admonuit hiſtoricus, & chriſtianus, & monachus : Ut, cum adverſis calamitatibus populi affligerentur, publicorum malorum acerbitas optimorum Principum conſiliis, atque opibus levaretur. Id Marci Antonini ſapientis, egregiique Imperatoris, cujus tum res geſtas pangebat, illuſtrat exemplo. Nihil enim,

quo

quo atteri mortales ſolent dici, ſeu cogitari poteſt, quod non illo, ut ſcripſit, imperante ſævierit. Titum etiam Veſpaſianum, quamquam brevi imperio, cum quædam fortuita, ac triſtia humano generi impenderent, Deus optimum providit Principem, *Delicias Orbis terrarum.* Tunc enim, & *Veſevus conflagravit in Campania, & incendium Romæ accidit, item peſtilentia, quanta non temere alias.* Sed multo magis gentibus ſibi religione, ac fide devinctis conſulere voluit, cum Leonem, & Gregorium, Magnos Sanctoſque Pontifices reipublicæ Chriſtianæ præeſſe decrevit; qui cum cætera admirabiles, tum fortes fuere adverſus bellicos tumultus: poſterior vero vim peſtiferi morbi conſtans, & invictus virtute, ac precibus profligavit. In eadem fere tempora, & eventus revoluto rerum ordine deventum eſt; ut ſingulari Principis ſapientia egerent, ac recurrentibus paribus fere infortuniis, in tuo Pontificatu panderetur commune perfugium incolumitatis, & ſalutis. Prædicat id Roma non modo civium linguis, ſed diſertorum etiam ædificiorum præconiis, eorum præſertim, quibus abs te magnifice inſtructa eſt. Sed quia parem afferre immortalibus meritis laudem nunquam poſſit hæc recens exuta veteris ſplendore, & illa triumphante ſponte inferior,

Cui par eſt nihil, & nihil ſecundum,

eam quoque protuli in conſpectum; ut ad te converſa ſuos olim Auguſtos mirari aliquando deſinat, opibus quidem gentium refertos, ſed ferme inhumanos, & Romano externoque ſanguine contaminatos. Inte illa gentium Domina rarum Principis exemplar recognoſcat: animadvertat ex tanta humanitate, ſapientia, juſtitia, religione, quanto ipſa fuiſſet in ſumma rerum copia, imperioque fœlicior, ſi armati quondam

dam Cæſares, ut regiæ APES, ſine vi majeſtatem; ſine aculeis potentiam adhibuiſſent: & in Urbe verum Principem, atque adeo URBANUM adumbraſſent. Sed Roma jam ſolum meminit tam aſperam poteſtatem; quæ duntaxat ex tuo principatu æſtimat fœlicitatem ſuam. Eadem porro hanc meorum ſcriptorum lineamentis conformatam ſui imaginem, etſi ad veræ ſpeciem enixe compoſitam, nihilominus incultam, ac deſtitutam coloribus fortaſſe negligendam putaret, niſi abs te lucem accepiſſet. Nam qualiſcumque prodeat imago Urbis; pœne incredibile ſit, ſub optimo Pontifice videri bonitatis expertem.

A D

AD LECTOREM.

VEterem Romam, quam accurate perveſtigatis deſignatiſque ſingillatim Ædificiis poſtremus eruditorum oculis animiſque ſubjeci, non equidem recenti volumine concludere initio cogitabam: magnique laboris molem ſubire, in qua doctiſſimos Viros eximia cum laude deſudaſſe cognoveram. Ambitum Urbis, Portam Triumphalem, Domum Auream Neronis, Forum Romanum, & alia non nulla peculiari obſervatione adnotaveram. Sed poſtea adverti, ſi hæc ſola prodiiſſent, futurum fuiſſe, ut tanquam mutila, & detruncata membra abſtracta potius ex ſolido corpore, quam integra, & abſoluta viderentur. Itaque quod ædificantibus ſolet accidere, ut deſtinati ſumptus majori ſtructuræ acceſſione augeantur: ſic mihi amplificato rerum cumulo factum eſt prolixioris operе incrementum. Hac de cauſa, & vetera complecti, & iis cum ſacras, tum recentes fabricas adjicere decrevi; non modo ut omnes ædificatæ Urbis ætates in conſpectum darem: ſed ut priſcis novarum rerum tractatione quidpiam novitatis afferrem. Quamquam ex recentibus potiora quædam verius attigi, quam pœne innumera numeravi. Ex antiquis autem aliqua, vel quod eſſent extra Urbem, ut ſtratæ viæ per Italiam, vel minus neceſſaria, conſulto omiſi: vel adnotata neſcio quomodo typos prætererunt. In his an clare obſcura, & firmiter in certa probaverim, penes te judicium eſto. Certe ſine locis veterum Scriptorum nihil definitum hic leges: quorum ductu, monituque communes etiam opiniones interdum poſthabui Cum vero iis, quæ Antiquarii tradiderunt, adjuncta veterum teſtificatio nihil addere, vel detrahere permiſit; locos ſaltem, ſubſcriptis libris, & capitibus, quæ illi ſilentio libenter ſupprimunt indicavi. Porro Ædificiorum antiquorum veſtigia, Iconeſque perſimiles, & ipſius etiam Urbis proſpectum apponere potuiſſem, quæ, aut perveſtigaram, aut aſſequi accurata meditatione fidebam; niſi, & meo labori, & Typographo feſtinanti parcere voluiſſem. Erit igitur ut ſtudioſi obſervata cognoſcere, ita eruditi non negligere benevoli autem, ea, quæ niſi fallor, haud infirmis rationibus nituntur, non labefactare, & ſi admonet ſtudium veritatis, perhumaniter tueri.

INDEX CAPITUM

LIBRI PRIMI

Qui ambitum, & Urbis Ædificia generatim explicat.

INitium Urbis ſub Romulo. Cap. j. Pag. 1
Modus condendi, & forma Urbis conditæ à Romulo. Cap. ij. 3
Locus conditæ Urbis à Romuli. Cap. iij. 6
Portæ Urbis Romuli. Cap. iv. 9
Incrementum Urbis ſub aliis Regibus. Cap. v. 11
Ianiculum fuiſſe extra Urbem. Cap. vj. 13
Urbis ambitus ſub Conſulibus uſque ad Syllam. Cap vij. 16
Campum Martium, eique adjunctum alterum minorem Camptum fuiſſe extra Urbem. Cap. viij. 17
Portam Urbis Carmentalem fuiſſe ad radices Capitolij. Cap. ix. 20
Circum Flaminium Capitolio propinquum fuiſſe extra Urbem. C. x. 21
Circum Flaminium extra Urbe fuiſſe alij rationibus oſtenditur. C. xj. 25
Quid Sylla, & Iulius Cæſar Dictatores Urbi adjecerint. Cap. xij. 28
Quid Auguſtus, & Claudius adiecerint. Cap. xiij. 30
Quid alij Cæſares Urbi addiderint. Cap. xiv. 32
Caſtra Prætoria ubi fuerint, & quomodo Urbem auxerint. Cap. xv. 32
Inveſtigatur poſt Aurelian. Romæ amplitudo, & primo Suburbia. Cap. xvj. 35
Urbis magnitudo explicatur. Cap. xvij. 37
Quomodo Gothi, & alii, qui Urbem ceperunt, mœnia domoſque diruerint. Cap. xviij. 43
Auctoribus contraſentientibus occurritur. Cap. xix. 45
Mœnia ſubinde à Pontificibus inſtaurata. Cap. xx. 51
De Portis Florentis Urbis. Cap. xxj. 53
De Porta Triumphali. Cap. xxij. 59
Viæ urbis. Cap. xxiij. 66
Qualia fuerint urbis Ædificia, & primo Antiquiſſima. Cap. xxiv. 67
Ædificia urbis ab incendio Gallico uſque ad Auguſtum. Cap. xxv. 69
Ædificia urbis ab Auguſto ad Neronianum incendium. Cap. xxvj. 73
Ædificia urbis à Neronis incendio ad Honorium Cæſarem, ſub quo à Gothis capta eſt. Cap. xxvij. 75
Ædificia urbis ab Honoria ad Juſtinianum. Cap. xxviij. 80
An Recens Roma cum Antiqua conferri queat. Cap. xxix. 83

LIBRI SECUNDI

Qui Capitolium, & loca circumiacentia complectitur.

NOmina Capitolij. Cap. j.	86
Forma; & circuitus Capitolij. Cap. ij.	87
Ubi Templum Jovis Capitolini cum Arce locandum ſit. Cap. iij.	88
Forma Templi Capitolini. Cap. iv.	91
Templi Gradus. Cap. v.	93
Templi Capitolini exteriora ornamenta. Cap. vj.	96
Templi ornamenta Interiora. Cap. vij.	97
Jovis Cuſtodis, Iunonis Monetæ & Fortunæ Templa. Cap. viij.	102
Bibliotheca, Tabularium, Caſa Romuli, Curia. Cap. ix.	104
Aſylum, & alia Ædificia. Cap. x.	107
Clivus capitolinus. Cap. xj.	111
Sacra Via. Cap. xij.	114
Templum Jovis Statoris. Cap. xiij.	116
Ædes Concordiæ, & Saturni. Cap. xiv.	117
Velabrum, Boarium Forum. Cap. xv.	120
Circumſcribuntur fines Romani Fori. Cap. xvj.	123
Idem aliis rationibus urgetur. Cap. xvij.	125
Alia Rom. Fori loca, & Ædificia inter Capitol. & Palatin. Cap. xviij.	129
Teſtimonium Carcer Tullian. adducitur, & obiecta refelluntur. Cap. xix.	132
Fori Ornamenta. Cap. xx.	136
Forum Cæſaris, eiuſque Domus. Cap. xxj.	139
Forum Auguſti. Cap. xxij.	141
Forum Nervæ. Cap. xxiij.	143
Forum Traiani. Cap, xxiv.	145
Fora ad alterum Capitolii latus, inter quæ Boarium. Cap. xxv.	149
Forum Piſcarium, & Olitorium. Cap. xxvj.	151
Alia circum Capitolium ſita. Cap. xxvij.	153

LIBRI TERTII

Quo Palatium, & alii Colles, & plana Urbis exponuntur.

SItus, & nomen Palatini Collis. Cap. j.	158
Palatium Cæſarum. Cap. ij.	159
Alia Palatini Collis Ædificia. Cap. iij.	166
Romuli, & Pacis Templa, & Arcus Titi. Cap. iv.	169

Do-

Domus Neronis Aurea. Cap. v. 176
Aureæ Domui, & Amphitheatro propinqua Ædificia. Cap. vj. 184
Amphitheatrum Flavium, & alia Amphitheatra. Cap. vij. 190
Theatra. Cap. viij. 294
Mons Eſquilinus, ejuſque ambitus, & adjacentes Viæ. Cap. ix. 199
Ædificia Eſquiliarum. Cap. x. 201
Collis Viminalis. Cap. xj. 206
Mons Cælius. Cap. xij. 209
Mons Aventinus. Cap. xiij. 212
De Circis. Cap. xiv. 222
Mons Quirinalis. Cap. xv. 228
Ædificia Campi Martii, & Flaminii. Cap. xvj. 239
Utriuſque Campi aliæ Porticus. Cap. xvij. 251
Aqua Virgo, & aliæ Aquæ, & Aquæductus. Cap. xviij. 256
Thermæ. Cap. xix. 264
Cloacæ. Cap. xx. 268
Tiberis, & Tranſtiberina Regio. Cap. xxj. 271
Quædam Templa. Cap. xxij. 275
Antiqui Romanorum Horti. Cap. xxiij. 277

LIBRI QUARTI

Quo Sacra, & recentioris ætatis Ædificia referuntur.

Sacra Ædificia ante Conſtantinum. Cap. j. 289
Baſilicæ Conſtantini. Cap. ij. 290
Sacra Urbis Ædificia uſque ad Totilam Regem. Cap. iij. 294
Ædificia poſt refectam Urbem à Beliſario erecta. Cap. iv. 299
Adriani, & aliorum Pontificum fabricæ. Cap. v. 301
Civitas Leoniana. Cap. vj. 304
Arx S. Angeli. Cap. vij. 306
Quæ poſt Leonem IV. ædificata ſunt. Cap. viij. 314
Ædificia Romana poſt reverſionem Pontificis è Gallia. Cap. ix. 318
Ædificia Urbis poſt Clementis VII. præſertim Templum Vaticanum. Cap. x. 329
Alia ſub Paulo III. ac deinceps nonnullis Pontificibus Ædificia. Cap. xj. 338
Sixti V. & aliorum deinceps Ædificia. Cap. xij. 345

DE

EFFIGIES ANTIQVAE ROMAE EX VESTIGIIS AEDIFICIORVM RVINIS TESTIMONIO VETERVM AVTORVM FIDE NVMISMATVM MONVMENTIS AENEIS BLVMBAEIS SAXEIS TIGINISQVAE COLLECTA ATQVAE IN HANC TABELLAM REDACTA ATQVAE DESCRIPTA A PYRRHO LIGORIO ROMANO PER XIIII REGIONES IN QVAS VRBEM DIVISIT IMP CAES AR AVGVST.
ORIENS
OCCIDENS
MERIDIES
SEPTENTRIO
AGGERES TARQUINI SUPERBI
REGIO VI QUIRINALIS ALTA SEMITA
REGIO V. ESQUILINA
REGIO II COELIMONTIUM
CAMP. COELIMONTANI
REGIO PRIMA
REGIO XII PISCINA PUBLICA
REG XI
M. AVENTINUS
REGIO XIII
REG VII VIA LATA
REG VIII
REGIO IX
COLLIS HORTULORUM
REGIO XIV TRANSTIBERIM
MONS VATICANUS
Castrum Prætorium
Vivarium
Hypodromus
Hypodromus Neronis
Horrea Domitiani
P. Ostiensis
P. Latina
P. Janicularis
P. Septimiana
Via Appia
Via Ostiensis
Via Portuensis
Via Aurelia

DE URBE ROMA,

LIBER PRIMUS.

COnſtantius Auguſtus, teſte Ammiano, Romam, quam ante non viderat ſpecie triumphantis ingreſſus, cum per otium ſpectaret, queſtus eſt, famam, cum cætera omnia falſis ferme vocibus augeret, ſolam ejus amplitudinem diminuere. Lib. 16. Magnum, & à veritate profectum de Urbis majeſtate teſtimonium. Vicit enim aſpectu commendationem famæ, quæ ne vinceretur, eam omnibus linguis commendabat. Itaque communi præconio *Terrarum Dominam, Reginam, Deam* nuncupabant, *Virtutum omnium Domicilium & Larem: Mundi Aſylum, ac Templum: Dum erunt homines victuram,* Ammian. lib. 14. ἐπιτομὴν τῆς οἰκουμένης, *Mundi Epitomen, & Compendium*, ἀθάνατον, εὐτυχῆ. *Immortalem, Fælicem* Mamer. in Paneg. οἰκουμένην τῆς γῆς. *Orbem Orbis Terrarum,* & fortaſſis tanto admirabiliorem, quanto Martial. breviore ambitu Orbis miracula, miraculum ipſa auguſtius comprehendit; ut glo- lib. 12. rioſa demum clauſula *Urbem Deorum* proclamarent. Sed hoc inter exempla humanæ Epigram. 3. Ammian. viciſſitudinis non ultimum reor: *Urbis*, quod etiam aiebant, *Æternæ*, non mo- Lib. 16. 17. do perennes, ac ſtabiles moles defeciſſe, ſed earum memoriam, magna ex parte Id. lib. 14. deletam eſſe. Athenæus Viri quidem eruditione nobiles conati ſunt ædificiorum veterum odo- lib. 1. rari veſtigia: editiſque de Antiquitate voluminibus, è ſuomet pulvere, quo obruun- Dion. l. 72. tur, excitare. ſive Xiphilinus in epitoma. Neque vero hi, quamvis Antiquarii, conſeneſcunt: ſed longior ætas, ut palato vinum, ità lectorum ingenio eorum monimenta commendat. Æquiori jure nobis minora eruditæ ſapientiæ præſidia ſortitis eſt timendum, ne ſepultarum rerum commentatione operis noſtri interitum auguremur: Videlicet miſeri tractamus peritura, & cum illis cito dilabimur.

CAP. I.

Initium Urbis ſub Romulo.

ANnus agitur à partu Virginis MDCXXXIV. ab Urbe condita MMCCCLXXXV. Lib. 2. cum Romulus Urbem Romam inaugurato condidit XI. Kalend. Maias: poſt captum Ilium anno CCCCXXXII. ut auctor eſt Dionyſius. CCCCXXXVII. ut Lib. 1. placet Velleio: *ſexta Olympiade, poſt duos, & viginti annos, quam prima conſtituta fuerat*: poſt Carthaginem conditam LXV. annos, ut idem narrat. At Dionyſius Lib. 1. collatis Græcorum Romanorumque temporum rationibus: *neceſſe eſt*, inquit, *ut primus Romanorum Rex Romulus regnum auſpicatus ſit, anno primo ſeptimæ Olympiadis*: quod Polybius in ejuſdem Olympiadis annum ſecundum incidiſſe ſcripſit. In Chronico. Diſſentit ab utroque Euſebius, ſequutus ut ait, nonnullos Romanos ſcriptores; atque in annum ſecundum Olympiadis octavæ rejicit ædificationem Urbis quam ejuſdem

Olympiadis anno primo Fabius Pictor pridem attribuerat. Qui uno diſcrepant anno, facilè conciliari poſſunt : Nam cum quadriennales Olympiades incœperint menſe Julio in ipſis ludis : Aprili autem condita fuerit Roma ; Alii hoc tempus referunt in primum annum Olympiadis nondum exactum : Alii à Januario incipiunt numerare ſecundum annum. Verum, ut notat Onuphrius, omnes fere Romani auctores cum ipſo M. Tullio, & poſt Cæſarem Dictatorem Populus Romanus communiter ſenſit ; ſextæ Olympiadis anno tertio, ut ajebat Vellejus ; Romam conditam fuiſſe, à quibus, quia plures, & Romani ſunt, recedendum non putamus.

In Ur Roma, & Comment. Faſtor.

Quo Rege Judæorum condita eſt Roma.

Regnabat tunc apud Hebræos Hieroſolymis Rex Achaz Ezechiæ Pater tranſlato jam ad Medos Aſſyriorum regno. Ac per ea tempora cœperunt in Palæſtina Prophetæ nonnulli ſimul de Gentium vocatione edere vaticinia, & ſcriptis mandare, quæ populorum ſaluti conducebant. Id vero factum non ſolùm cauſa Judæorum, ſed etiam naſcentium Romanorum, quos Mundi moderator Deus jam Terrarum Principes deſignabat, arbitratur S. Auguſtinus. Par enim fuit exordio Urbis Urbium, & nationum dominæ inchoari divina de gentium vocatione oracula, quæ poſtquam Roma fide expiata recepiſſet, reliquæ etiam gentes ejus imperio obtemperantes facilè amplecterentur. *Per ea*, inquit, *tempora iſti velut fontes Prophetiæ pariter eruperunt, quando regnum defecit Aſſyriorum, cœpitquè Romanorum ; ut ſcilicet quemadmodum regni Aſſyriorum primo tempore extitit Abraham, cui promiſſiones apertiſſime fierent in ejus ſemine benedictionis omnium gentium ità in occidentalis Babylonis exordio, qua fuerat Chriſtus imperante venturus, in quo implerentur illa promiſſa oracula Prophetarum non ſolùm loquentium ; verùm etiam ſcribentium, in tantæ rei futuræ teſtimonium loquerentur. Cum enim Prophetæ nunquam fere defuiſſent populo Iſraël ex quo ibi Reges eſſe cœperunt, in uſum tantummodo eorum fuere, non gentium. Quando autem ea ſcriptura manifeſtius condebatur, quæ gentibus quandoque prodeſſet, tunc opportebat incipere, quando condebatur hæc Civitas, quæ gentibus imperaret.*

Lib. 18. c. 27. de Civit. Dei.

Jam quæ dicuntur à Græcis de vetuſtiore Urbis origine, attingenda potiùs, quam explicanda ſunt. Ejus enim nomen, originem, ac ritus ad ſe vertunt, ſi Romæ placet. Alii referunt, conditam fuiſſe à Pelaſgis, qui victores in has oras devenerint, atque ex ſuo in armis robore, ῥώμην nuncuparint. Hos Cluverus putat eoſdem eſſe, qui Evandro duce delato in Italiam, oppidum in Palatino monte condidere. At Solinus tradit in eo Colle antea Urbem fuiſſe Valentiam nomine, ab Evandro deinde ῥώμην appellatam. Quæ vox idem ſignificat. Alii volunt eoſdem Achivos capta Troja ad Tiberim veniſſe, Urbemque conditam Romam appellaſſe de nomine captivæ Trojanæ, cujus impulſu naves Græcorum ab eorùm uxoribus fuerant incenſæ ; ſalubri utique conſilio, ut poſtea declaratum eſt. Alii ædificationem Urbis referunt ad Romum Ulyſſis, & Circes filium. Alii gloriam condendæ Urbis multo ante Romulum natam, Trojanis tamen auferre non audent, atque Æneam conditorem faciunt, de filiæ Romæ nomine, nomen Urbi tribuentem, quæ tamen fœmina aliis Æneæ neptis, & Aſcanii filia eſt. Alii aſſerunt ab Romo Aneæ filio nomen ſortitam, quem alii Aſcanio Filium, alii (ut dixi) Ulyſſi aſcribunt. Aliis Roma ſuperior eſt Trojanis temporibus : alii Fabuloſa permiſcent. Quæ, aliaque apud Dionyſium, Plutarchum, Solinum, Feſtum leguntur, ut ex tanta opinionum varietate ipſa ſe vanitas, & falſitas prodat. *Quæ ante conditam condendamve Urbem Poëticis magis decora fabulis, quam incorruptis rerum geſtarum monimentis traduntur : ea* (loquor cum Livio) *nec affirmare, nec refellere in animo eſt.* Si qui ergo ad Tiberim navigantes, deinde oppidum in Palatino, aut proximis collibus excitarunt : id profecto aliud ab Urbe Roma fuit, quam poſtea Romulus poſuit. Nam cum vetuſtius quoddam oppidulum, ſeu munitio, quo illi advenæ ſe recipiebant cum ipſo nomine ſucceſſu temporis defecerit : vel locus Romano ambitu fuerit incluſus ; veriſimile eſt, ſcriptores Romæ nomen illi indidiſſe.

Lib. 3. Anthor. Italiæ.

Dionyſ. l. 1. Plutarc. Romulo. Solinus c. 1. in proœmio operis.

Quo

Quomodo Saluſtius etiam eſt intelligendus, ſi alicubi videatur Urbem conditam referre ad Trojanos. Quod ſi Virgilius cecinit. *In Conjurat. Catilinæ.*

Tum Rex Evandrus Romanæ conditor arcis. *Æneid.8.*

Arcem ibi pro Pallantea accepit condita ab Euandro. Arx enim Romana in Capitolio extructa eſt, non in Palatino, ubi poſtea Auguſtorum Palatinum fuit: *quod re vera non eſt Arx, ſed tenet rerum omnium principatum*, ut ait Servius. Quare Ovid. de Evandro. *2. Faſt.*

Tranſtulit Evander ſylveſtria Numina ſecum.
Hic ubi nunc Urbs eſt, tunc locus Urbis erat.

Cæterum quod ad locum, & ſitum Urbis ſpectat, quia hunc eumdem Strabo criminatur neceſſitate magis, quam conſilio à conditore delectum, non natura munitum, non circumjecto fertilem agro, non cœlo ſalubrem; ſciendum eſt, quod viri docti adnotarunt, Romam in medio Italiæ, cujus, ac reliquarum gentium Imperio deſtinabatur, conſtitutam eſſe. Si enim Italia univerſa, deſcripta ab Alpibus, inde converſa per inferum mare ad extremum Leucopetræ angulum, tùm per Ionii fines, poſtremò Adriatici longitudinem ad eaſdem Alpes circumducta linea, deſignetur: in quadratæ hujus Italiæ medio ſinu Roma, ut gemma in Annulo, cor in Corpore, Sol in Cœlo collocatur. Cœli deinde, ac Soli natura ſic à Livio, vel apud ipſum, Camillo, deſcribitur: *Non ſine cauſa Dii, hominesquè hunc Urbi condendæ locum elegerunt: ſaluberrimos colles flumen opportunum quo ex mediterraneis locis fruges devehantur, quo maritimi commeatus accipiantur: mare vicinum ad commoditates, nec expoſitum nimia propinquitate ad pericula claſſium externarum: regionum Italiæ medium ad incrementum Urbis natum unice locum, argumento eſt magnitudo tàm novæ Urbis.* *Situs Urbis lib. 5.* *Marſil. Cagnat. de Salubr. Rom. Cœli.* *Lib. 5.*

CAP. II.

Modus condendi, & forma Urbis conditæ à Romulo.

URbem Romuli quadratam fuiſſe plerique autumant ex Solino, Dionyſio, Fabio, Catone, aliiſque. Ab his cum quidam diſſentiant, in modo condendi omnes conveniunt. Fabius Pictor: *Romulus* inquit *adſcito ex Hetruria vate, atque ſacerdote Olympum fecit, pomœriumque ſacravit, & aratro ab Olympo in vico Thuſco per Palatium circumducens ab imo collis ad verticem, quadratam Urbem ſignavit.* Olympus autem foſſa eſt rotunda juxta Ovidium ac Plutarchum, unde ſulcus Urbi deſignandæ deducebatur. Pergit paulò poſt idem Fabius: *Item Herculis ara, ubi Olympus, & initium ſacri aratri.* Conſonat his Tacitus: *Igitur à foro Boario, ubi æreum Tauri ſimulacrum aſpicimus, quia id genus animalium aratro ſubditur, ſulcus deſignandi oppidi cœptus, ut magnam Herculis aram complecteretur.* (Erat hæc non longe ab Æde nunc S. Anaſtaſiæ, inter Palatinum, Aventinum, & Capitolium) *Indè certis ſpatiis interjecti lapides per ima montis Palatini ad aram Conſi: mox ad curias veteres; tum ad ſacellum Larium, forumque Romanum.* *Lib. 2.*

Addidit Plutarchus, in eam foſſam, ſive Olympum primitias delatas fuiſſe omnium, quibus de more ut bonis, natura utebantur ut neceſſariis. Tum pergit: *Poſtremo ex qua quiſque advenerat regione, ejus terræ portiunculam collatam eò conjecerunt, & commiſcuerunt. Conditor aratro æreum vomerem adjungit, junctiſque bobus mare, & fœmina ipſa circum lineamenta profundum inducit ſulcum. Sequentium munus eſt, ut excitatas ab aratro glebas introvertant, nec ullam ſinant extra ferri. Ubi portam deſignare viſum eſt, vomere exempto, atque aratro ſublato ſpatium relinquunt. Unde totum habent murum præter portas ſacrum.* Eumdem morem condendi Urbes fusè Varro expoſuit: *Oppida*, inquit, *condebant in Latio, hetruſcho ritu multa, id eſt junctis bobus, tauro* & *Modus condendi Urbem.* *Lib. 4. de ling. Lat.*

& vacca, interiore aratro circumagebant ſulcum. Hoc faciebant religionis cauſa die auſpicato, ut foſſa, & muro eſſent munita. Terram, unde excalpſerant, foſſam vocabant, & introrſum factum murum. Poſtea quod fiebat Orbis, Urbs. Principium quod erat poſt murum, pomœrium dictum, ejuſque ambitu auſpicia urbana finiuntur. Cippi pomœrii ſtant & circum Ardeam, & circum Romam. Quare & oppida, quæ priùs erant circumducta aratro ab Orbe, & urbe Urbes, & ideò Coloniæ noſtræ omnes in litteris antiquis ſcribuntur Urbes, quod item conditæ, ut Roma: & ideò Coloniæ ut Urbes conduntur, quod intra pomœrium ponuntur. Apparet idem in antiquis numiſmatis, præſertim Auguſti, & Commodi. Ille deſignat aratro Coloniam: Hic referente Dione Romam Coloniam Commodianam nuncupavit. quare conditor dici, exprimique voluit, item cum aratro.

p. 2. Miſcellan. cap. 13. Quid Orbis, & foſſa ſit. Hanc memoriam antiquitatis a Varrone traditam aliter Hieronymus Magius tradendam putavit; & aliqua in vulgata lectione correxit. Nam ubi legimus: *Poſtea quòd fiebat Orbis, Urbs: principium quod erat poſt murum pomœrium dictum;* legit ipſe. *quodque propterea fiebat Orbis, eſt Urbis principium.* Orbis autem nomine foſſam intelligit, quæ prima ante ſulci deſignationem fiebat, de qua Fabius Pictor, ut ſupra. Et Plutarcho in Romulo: βόθρος γὰρ ὠρύγη περὶ τὸ νῦν κομίτιον κυκλοτερής. καλοῦσι δὲ βόθρον τοῦτον, ᾧ καὶ τὸν ὄλυμπον ὀνόματι μοῦνδον. *Foſſa rotunda Comitio circumducta eſt. vocant autem hanc foſſam eodem, quo Olympum nomine, Mundum.* Et Ovidius.

Faſt. 4.

Foſſa fit ad ſolidum, fruges jaciuntur in ima,
Et de vicino terra petita ſolo eſt.
Foſſa repletur humo, plenaque imponitur ara,
Et novus accenſo funditur igne focus.
Inde premens ſtivam, deſignat mœnia ſulco;
Alba jugum niveo cum bove vacca tulit.

Ecloga 3.

De hac foſſa, ſive Olimpo Virgilium loquutum quidam putant.

Dic quibus in terris, & eris mihi magnus Apollo,
Tres pateat Cœli ſpatium non amplius ulnas.

Verum illa Magii correctio, & interpretatio non placet. Locum autem illum Varronis per difficilem ſic interpretor. *Circumagebant*; inquit, *ſulcum. Hoc faciebant religionis cauſa, ut foſſa, & muro eſſent munita*, ſive *muniti*; ut legit Turnebus. Quibus verbis, *foſſa* terram circumcondita jam mœnia egeſtam ſignificat. Non idem eſt, quod ſequitur. *Terram unde excalpſerant, foſſam vocabant, & introrſum factum murum.* Hic

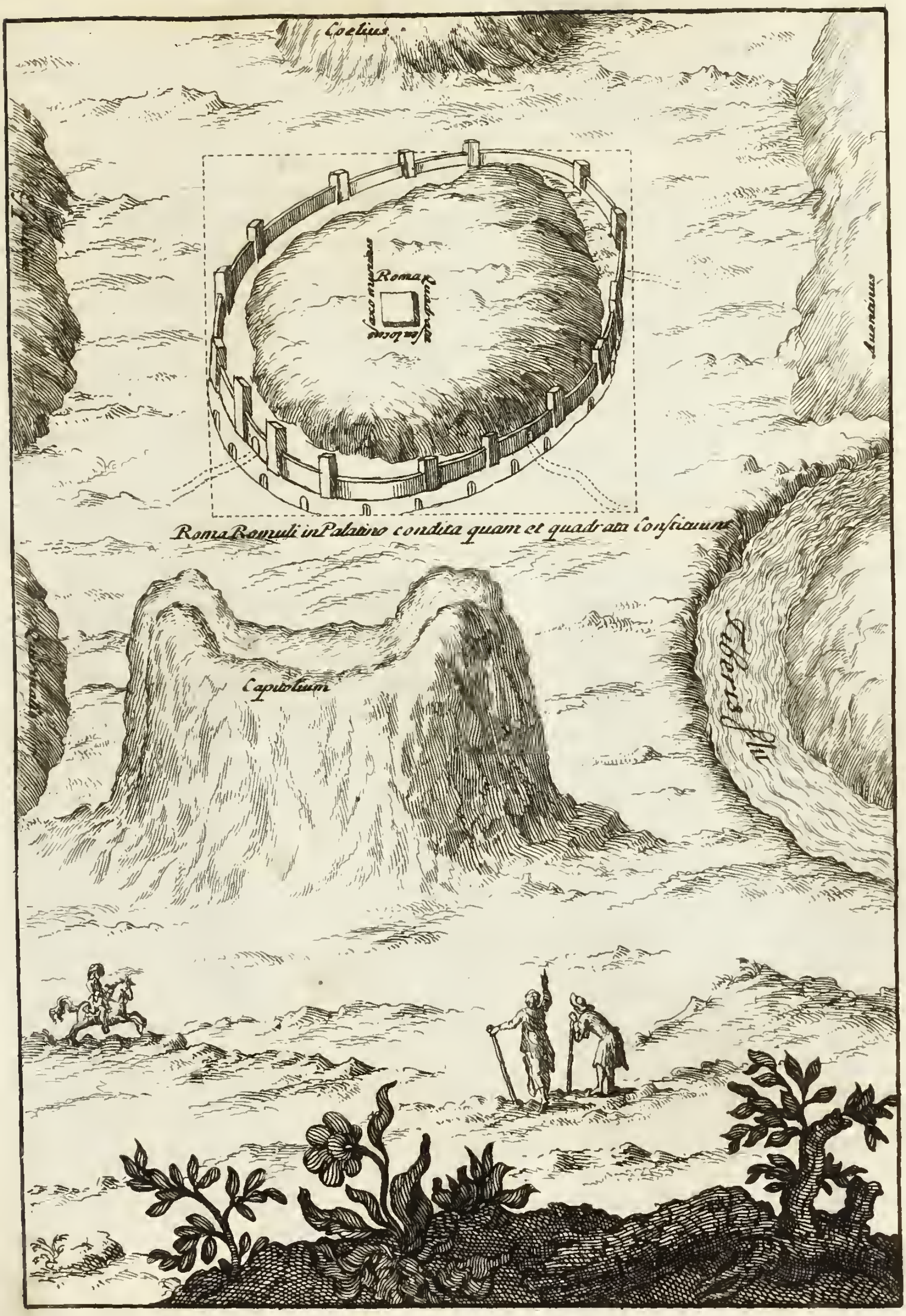
Loc. cit. enim *foſſæ* nomine ſulcus aratro à fundatore deſignatus intelligitur. Monet perſpicuè Ovidius;

Neve quis aut muros, aut factam vomere foſſam
Tranſeat; audentem talia dede neci.

Itaque Varro ſulci ethymon adducit; cum ait, *foſſam vocabant*; impreſſo enim aratro fodiebatur terra: effoſſa terra, foſſa eſt. Quæ tunc quidem exigua erat, & deſignata potiùs a vomere, quam facta, ſed poſtea ad murum extruendum profunda egeſtione magnam in altitudinem dehiſcebat. Deinde pergit: *poſtea quod fiebat Orbis, Urbs:* id eſt, quod ſulco non recto, ſed obliquo, & circumacto fiebat Orbis, Urbs appellata eſt. Foſſæ igitur nomine, non intelligitur, ut ſenſit Magius, prima illa foſſa Mundus dicta, cujus non meminit Varro, ſed ſulcus aratro factus. Præterea Olympus humo replebatur, ut aram ſuſtineret; teſte Ovidio; itaque Orbis amplius non erat; Cum Varronis foſſa, id eſt ſulcus, quod circumageretur in Orbem, Urbi nomen daret.

Roma initio an quadrata fuerit. Ex his elicitur Romam initio potius in orbem fuiſſe, quàm in quadrum extructam. Quod ſi quadrata magis placeat; his, quæ obſtare videntur, reſponderi poterit: inferri ex iiſdem Romam non tam fuiſſe orbiculatam, quàm anguloſam. Nam Palatinus, circa quem egit ſulcum Romulus, perfecti circuli capax non erat. Quod alii auctores docent. Fabius: *Romulus, inquit, per Palatium aratrum circumducens, quadra-*

tam

Coelius
Roma Quadrata ſeu locus ſaxo munitus
Aventinus
Roma Romuli in Palatino condita quam et quadrata Conſtituunt
Capitolium
Tiberis Flu

tam Urbem ſignavit. Dionyſ. περιέγραφε τετράγωνον σχῆμα τῷ λόφῳ. *circumſcripſit. Collem quadrangula figura.* Et ipſe Varro indicat, cum ait, *Colonias eodem, quo Roma, ritu conditas.* At quota ex illis eſt in orbem extructa? Videmus paſſim in Italia poſitas in jugis, dorſoque montium, ubi nec circularem, nec ullam omnino figuram impreſſeris. Urbicum igitur orbem effecit muri, foſſæ, pomœriique converſio relinquens in medio ſpatium, quoad fieri poſſet, tectorum capaciſſimum. Lib. 1.

Hæc pro iis, quibus placet quadrata Roma. Verùm alia ex parte his Plutarchus in Romulo videtur adverſari. ait enim: *Facta foſſa, quam Olympum dicebant,* εἶτα ὥσπερ κύκλον, κέντρῳ περιέγραψαν τὴν πόλιν, vertit Cruſerius. *Hinc Urbe tamquam circulo centrum circumſcripſere*, clariuſque diceretur: *inde Urbem, tamquam circulum centro circumſcripſerunt.* id eſt circumdederunt, & quaſi circum centrum quod ſane aliud erat ab Olympo, ædificarunt. Ex quo ſi aliquis inferat, Urbem rotundam fuiſſe negaret, credo, id Magius, qui ait, à Plutarcho *quadrangularem* ſupra nuncupatam ῥώμην τετράγωνον, ſed ibi alia mens Plutarchi fuit. Ait enim: ῥώμυλος μὲν οὖν τὴν καλουμένην ῥώμην κουαδράτην, ὅπερ ἐστὶ τετράγωνον, ἔκτισε, καὶ ἐκεῖνον ἐβούλετο πολίζειν τὸν τόπον. *Romulus quidem Romam ut vocant quadratam, quod eſt quadrangulum, fabricavit, atque eo in loco Urbem condere voluit.* Igitur quadrata Roma ibi non Urbem, ſed aliud ſignificat, quod habemus à Sexto Pompejo. *Quadrata*, inquit, *Roma in Palatio ante Templum Apollinis dicitur, ubi poſita ſunt, quæ ſolent boni ominis gratiâ in Urbe condenda adhiberi, quia ſaxo munitus eſt initio in ſpeciem quadratam. Ejus loci Ennius meminit cum ait:*

Et quis extiterat Romæ regnare quadratæ.

Hæc ille. Res vero boni ominis repoſitæ, ea videntur eſſe, quas item in foſſam vocatam Mundum conjiciebant. Plutarchus: *In eam primitias detulerunt omnium, quibus de more ut bonis: natura utebantur ut neceſſariis. Poſtremo ex qua quiſque advenerat regione, ejus terræ portiunculam collatam eò conjecerunt, & comiſcuerunt.* Et Petrus Victor in Regione X. Palatii; enumerat Romam quadratam. Plutarchus ergo Romam quadratam à Romulo factam deſcribens, hunc lapidem, ſeu locum intelligit. Quid enim aliud ſignificat, *Romam quadratam fecit, atque eo in loco Urbem condere voluit?* Cum vero de Urbis ædificatione loquitur, orbicularem illi figuram attribuit. Roma igitur quadrata pro centro eſt Urbis deſignandæ: Olympus, unde incipiebat deſignari. Idem plane, niſi per vim diſtorſeris, elicitur ex verbis Varronis. Quod ſi quadratam Romam Fabius, & Cato deſcribunt, quadripartitam, & quadri Urbem intelligunt. Sic enim & Annius interpretatur. Certe Fabius Romam primo tetrapolim, tum quadratam appellat, quatuor videlicet diverſis locis conſtantem, in Palatino monte conſtitutis: nempe Roma oppidulo verſus Eſquilias antiquiore, quam eſſet Romulus: Extructa Vellia verſus Cœlium: Germallia fundata verſus Circum Maximum, quo germanos Romulum, & Remum Tiberis detulit in alveolo expoſitos: Romano Foro ædificato, quod aliqua ſui parte ſpectaret Eſquilias: Ex quibus quatuor, tetrapolis Roma, & quadripartita eſt, rotundæ tamen, & obliquæ figuræ. Qui ita ſentiat, non audiet Solinum, aut Dionyſium; niſi Dionyſius idem quod Plutarchus quadrangulum intelligat. Solini autem locus non caret tenebris. Quid enim eſt? *Roma incipit à ſylva, quæ eſt in area Apollinis, & ad ſupercilium ſcalarum Caci?* Sylva enim in Palatino, ſcalæ ad rupes Aventini fuerunt, qua imminet Tiberi; Cum Urbs Romuli fuerit in ſolo Palatio. *Dicta eſt Roma quadrata, quod ad æquilibrium foret poſita;* dicta, non facta. Poni autem ad æquilibrium, ſi, ut notat Crinitus, ſignificat conſtrui ad æqualem regulam, & æqua ratione abſolvi; rectius orbiculatæ ſtructuræ accommodatur, cujus partes æqualiter diſtant à medio. Lib. 4. de Hom. diſcipl. c. 9.

Cap. III.

Locus conditæ Urbis à Romulo.

Roma condita in Palatino. *Fab. Pic. lib. 2.* *Cato in Originib.* *Liv. lib. 1.* *Dionyſ. l. 2.* *Tacitus 12. Ann. Meſſala de Auguſ. progenie, & alii.* *Lib. 2.* *Lib. 4. Eleg. 4.* *Lib. 5.* *Loco cit.* *Lib. 2. c. 1.*

IS fuit Palatinus Collis, ùbi nunc Horti Farneſiani, ut ſine controverſia auctores. Dubium tamen, an Romulus aliquid aliud præter Palatium ædificarit, vel Pomœrio incluſerit. Nam Tacitus loco citato, *Capitolium*, inquit, *non à Romulo, ſed à T. Tatio additum Urbi credidere.* Sed Dionyſius ait ante Sabinum bellum Capitolium, & Aventinum à Romulo fuiſſe munitum. Livius quamvis primo ſcripſerit, *Romulus Palatinum primum, in quo ipſe erat educatus, muniit;* tamen paulo poſt, *Creſcebat*, inquit, *interim Urbs munitionibus, alia atque alia appetendo loca.* Idem cum Plutarcho memorat, Capitolium ante Sabinum bellum factum fuiſſe Arcem Romanorum: *Spurius Tarpejus* inquit, *Romanæ præerat Arci:* Mœnibus utique munitæ. Idem paulo poſt: *Hujus filia Tarpeja aquam forte tum ſacris extra mœnia petitum ierat.* Eadem apud Propertium ſic loquitur flagrante bello:

Romani montes, & montibus addita Roma.

Strabo: *Priſci namque Capitolium, & Palatium, Collemque Quirinalem ſic muniere muris, ut venientibus aliunde exterius facilis foret aſcenſus; adeò ut T. Tatius primo adventans incurſu locorum potitus ſit.* Cato: *Romulus*, inquit, *cum Palatio etiam Eſquilinum tenuit, ab excubiis dictum, quas illi Lucumo dedit more Thuſco.* Fabius: *Forum*, inquit, *Romanum ædificavit, & poſt bellum Sabinum fœdere icto Romulus Urbis agros diviſit in partes tres æquis collibus. Sabinis & Tatio Capitolium, & Quirinalis: Romulo, ſequentes, Eſquilinus, & Palatinus, in quo Roma: Galerito, & Luceribus Thuſcis Cœlius, & Cœliolus obvenerunt.* Et ut conſtaret de habitatione loqui, ſubjecit: *Aventinum Romulus paſſus eſt habitare.* Sex igitur colles incolis frequentes fuere ante obitum Romuli: Forum, & Arx, & alia loca teſte Livio, & Strabone. De Foro Propertius:

Stabant Romano Pila Sabina Foro.

Poſtremo Valerius: *His* (Romulo, & Remo) inquit, *Avus Numitor eo loco, ubi educati erant, Urbem condere permiſerat, ſub monte Palatino.* Tam varia, & incerta eſt in auctoribus antiquitas.

Quid ſit Pomœrium. *Lib. 13 c. 14. in Romulo.* *Lib. 1.* *Loc. cit.*

Verum ut ſtatuantur fines Urbis, non mœnia ſpectari debent, ſed pomœrium. Numquam enim proprie Urbs accepit incrementum, niſi producta pomœrio. Ut autem conſtet quid hoc eſſet; *Principium*, inquit Varro, *quod erat poſt murum, pomœrium dictum ejuſque ambitu auſpicia urbana finiuntur?* Gellius: *Locus per totius Urbis circuitum ponè muros, qui facit finem Urbani auſpicii:* ſic Plutarchus οἷον ὄπισθεν τείχους, ἢ μετὰ τεῖχος *quaſi poſt murum, vel pone murum. Ut neque interiore parte*, (quod ait Livius) *ædificia mœnibus continuarentur, & extrinſecus puri aliquid ab humano cultu pateret ſoli. Hoc ſpatium, quòd neque habitari, neque arari fas erat, non magis quòd poſt murum eſſet quam quòd murus poſt id, pomœrium Romani appellarunt.* Jam in Urbis incremento quantum mœnia proceſſura erant, tantum hi termini inaugurati conſecratique proferebantur. Limes pomœrii certa per intervalla diſtinguebatur Cippis, id eſt, lapidibus curvam in formam in ſummo expolitis. Varro: *Cippi pomœrii ſunt circum Romam*, Tacitus: *Inde certis ſpatiis interjecti lapides.* His additæ ſunt inſcriptiones. Duas adduco ex Grutero: primam cum Auguſtus Urbem auxit.

C. MARCIUS. L. F. L. N.
CENSORINVS. ET. C. ASI
NIVS. C. F. GALLUS. COS
EX. S. C.

FIN. POMER. TERMIN

Alteram Claudii:

TI. CLAUDIVS
DRUSI. F. CAISAR
AVG. GERMANICUS
PONT. MAX. TRIB. POT
VIIII. IMP. XVI. COS. IIII.
CENSOR. P. P.
AVCTIS. POPVLI. ROMANI
FINIBVS. POMERIVM
AMPLIAFIT. TERMINAFITQ

Aio igitur, Romulum cum Urbem conderet, ſolum Palatium pomœrio incluſiſſe. Gellius : *Antiquiſſimum autem pomœrium, quod à Romulo inſtitutum eſt, Palatini montis radicibus terminabatur.* Fabius, & *Palatinus, in quo Roma :* cum tamen dixiſſet alios Colles habitari. Romulus apud Livium : *Juppiter*, inquit, *tuis juſſus avibus hic in Palatino prima Urbi fundamenta jeci.* Tacitus; *per ima montis Palatini*, loquitur enim de terminis mœnium. Idemque eſt apud Valerium, *Urbem condere ſub monte Palatino.* Meſſala : *Palatino in monte, auſpicato parva mœnia ponunt.* Quod ſi ante bellum Sabinum Romulus munivit Capitolium, & fortaſſe Aventinum, teſte Dionyſio : & Lucumo Hetruſcus, teſte Fabio, proximum Capitolio Quirinalem; id fecit non habitationis gratia, ſed ne editis locis potitus hoſtis gravius inde in Urbem incumberet. Quare & Forum Romanum tunc extra pomœrium fuit, de quo ſic Dionyſius. *Pacto fœdere iidem*, Romulus & Tatius *planitiem Capitolio ſubjectam exciſa ſylva, & ſtagno, quod propter loci cavitatem erat aquarum è vicinis montibus manantium receptaculum, terra congeſta repleto, in hujus quod nunc eſt, Fori uſum verterunt.* Neque vero, cum ſupra ex Fabio Pictore dicebam, ædificatum à Romulo Forum, quartam Urbis quadripartitæ partem, hoc Forum intelligi volui, quod poſtea *Magnum*, & *Vetus*, & *Romanum* dictum eſt; ſed aliquod aliud Forum in ipſomet Colle Palatino à Romulo factum pro nundinis; Nova enim Urbs loco indigebat, quo convenirent cives, negotiarentur, emptionibus venditionibuſque neceſſaria vitæ compararent. Quod ipſemet Fabius confirmat paulo poſt ſcribens, inito prælio Sabinorum Romanorumque extra portam Palatinam, Metium Curtium ſe ſe cum equo armatum in paludem injeciſſe. Ex quo (ut quidam ajunt) nomen loco dedit, qui lacus Curtius dictus eſt, in medio Romano Foro; ſed tunc Palus erat extra Urbem, quod, & Livius, & Varro memorant.

Palatinus pomœrio incluſus.

Lib. 2.

Hæc quidem clara ſunt, quæ conficiunt Palatinum Collem Romano pomœrio definitum. Illud difficilius, an Romulus icto fœdere cum Tatio pomœrium produxerit. Nam fortè ſubindicat Tacitus, *Capitolium non à Romulo, ſed à Tito Tatio additum Urbi credidere. Mox pro fortuna pomœrium auctum.* Quaſi & illi auxerint, ut ſequentes Reges. At Dionyſius : *Romulo*, inquit, *tenente Palatium, eique contiguum montem Cœlium;*

Lib. 2.

Tatio

Tatio verò Capitolium, quod primum occupaverat, & Quirinalem Collem. Idem indicant quæ ſupra ex auctoribus recitabam de Urbe, alia atque alia ſubinde loca appetente.

Lib. 6. Idem canit Virgilius, apud quem de Romulo Anchiſes:

En hujus nate auſpiciis illa inclita Roma
Imperium terris, animos æquabit olympo:
Septemque una ſibi muro circumdedit arces;

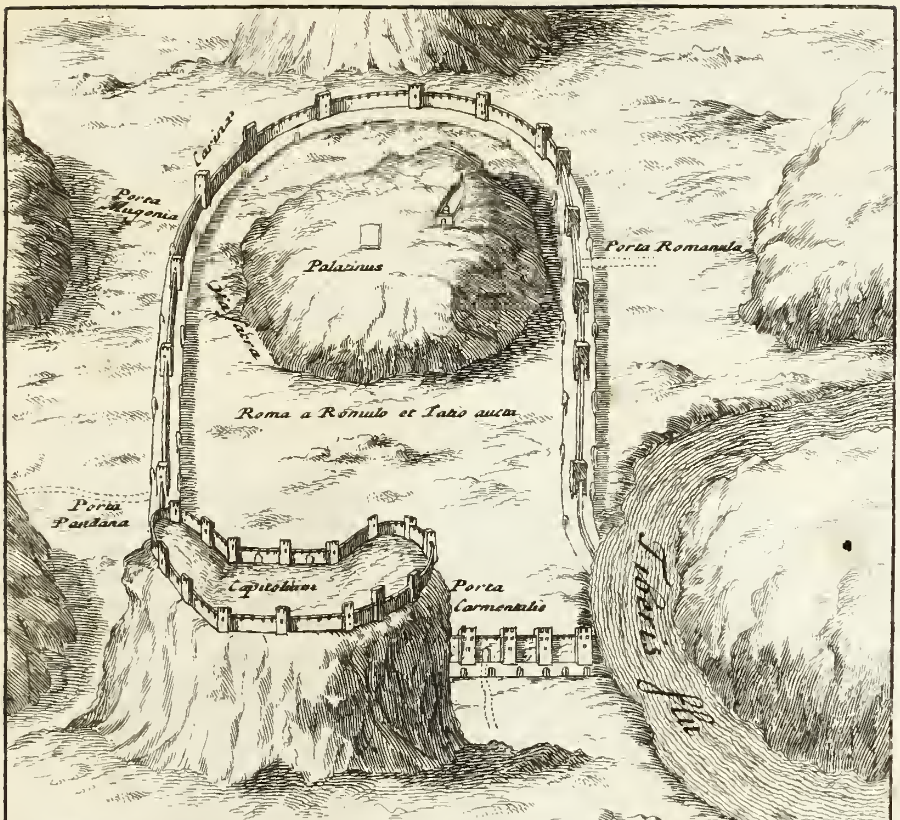
Ubi Servius; *Grandis eſt inde dubitatio, & alii dicunt, breves ſeptem Colliculos à Romulo incluſos, qui tamen aliis nominibus appellabantur. Alii volunt hos ipſos, qui nunc ſunt à Romulo incluſos, id eſt Palatinum, Quirinalem, Aventinum, Cœlium, Viminalem, Eſquilinum, & Ianicularem. Alii vero volunt hos quidem fuiſſe, aliis tamen nominibus appellatos.* Hæc ille. At non facile affirmaverim cur dixerit Janicularem pro Capitolino. Janiculum autem fuit extra Urbem, ut infra.

Pomœrium ſub Romulo non occupavit ſeptem montes. Certum in hac dubitatione primo videtur, non potuiſſe a Romulo per ſeptem Montes Urbis extendi pomœrium. Nonnulli quidem illo Rege proximos inſedere colles, Quirinalem, Cœlium, Eſquilinum; ſed extra Urbem habitarunt. Nam etſi alii alia ſcribant, in hoc tamen audiendus potiſſimum eſt Livius, & Tacitus. Dionyſius vero qui dixerat Tatium, Capitolium, & Quirinalem habitationi deſtinaſſe, poſtea de Numa ſcribit, *Quirinalem Collem complexus ampliatis mœnibus;* quem tamen collem cum reliquis præter Capitolium, & Palatinum adjectos eſſe ab aliis Regibus teſtatur Livius.

Qui ex jure terminos Urbis propagarint. At Tacitus, qui additum à Tatio Capitolium ex inveterata opinione affirmat, negat *Jure priſco terminos Urbis propagari, niſi ab iis; qui protulere Imperium. Et agro quidem de hoſtibus capto*, ut ait Gellius quod ſanxiſſe Romulum condita Urbe cenſendum eſt. *Loc. cit.* Tatius autem de hoſte nihil ceperat; niſi adjectio Sabini territorii pro hoſtico habenda ſit. Nihilominus tamen nemo temere inficiari poteſt, Capitolium vel à Tatio Romuli ritus imitante, vel à Romulo poſt Tatii mortem incluſum pomœrio fuiſſe. Nam & Sabinos novam gentem receperat in Civitatem, quæ cauſa fuit poſteris Regibus proferendi pomœrium. Lib. 1. Livius: *ſequutuſque*, inquit, *morem Regum priorum*, Ancus Martius, *qui rem Romanam auxerant, hoſtibus in Civitatem accipiendis.* adjecta quippe multitudine, addebatur habitationi locus. Quare primo Capitolinus mons Sabinis, deinde Cœlius Albanis, tum Latinis Aventinus datus eſt. Præterea nuſquam legimus, deinceps Capitolium Urbi additum, quod de aliis Collibus memoratur. Demum quia non licebat captare urbana auſpicia extra pomœrium; ſequentibus autem ætatibus in Capitolio præſertim de Cœlio eſt obſervatum. Quare Collis ille celeberrimus finibus inauguratis & pomœrio circumſcriptus eſt.

Hic tamen negotium faceſſit Plutarchi auctoritas. Ait enim: *Vulcani Templum* In Quæſt. Rom. q. 47. *jam inde ab initio ædificatum à Romulo, ut ibi una cum collega ſuo Tatio Curiam haberet, & colendum quidem Deum ignibus præpoſitum; ſed extra Urbem locum illi aſſignandum ſtatuiſſe.* Quibus conſentiunt ea quæ tradit Vitruvius ex Aruſpicum hetruſca diſciplina. Lib. 1. c. 7. Atqui hujus Templi locum deſignat Dionyſius loquens de Foro Romano; *Ubi*, Lib. 2. inquit, *magna hominum frequentiâ negotiabatur circa Vulcani Templum paulum ſupra Forum eminens*, ibique narrat Romulum dedicaſſe quadrigas æreas, & ſuam effigiem; quod & Plutarchus teſtatur in Romulo. Eandem Vulcani ædem, ſive Vulcanale ſupra Comitium in Foro collocat Sextus Pompejus. Ex quibus deducitur ædem Foro imminentem extra Urbem fuiſſe; quod tamen recepto intra Urbem Capitolio eſſe non potuit, interjacente Foro Palatinum, & Capitolinum Collem. Conſtat autem illam ædem non ante conditam, quam Romulus, & Tatius pari poteſtate regnarent. Quod cùm Plutarchi verba demonſtrant: tùm Livius, Lib. 1. ubi Jovis Feretrii Templum omnium primum Romæ ſacratum ſcribit in Capitolio.

Nodus hic facile explicatur. Ædes enim Vulcani ſtructa eſt à Romulo extra ſuam Urbem,

Porta Mugonia
Palatinus
Porta Romanula
Roma a Romulo et Tatio aucta
Porta Pandana
Capitolium
Porta Carmentalis
Tiberis flu

Urbem, nempe Palatium: & extra Tatianam, nempe Capitolium. Verum poſtea ad parandum Forum complanata, repurgataque; valle intermedia, ut Urbem utramque conjungerent, ibi quoque Pomœrium continuari debuit, intra ejus fines recepta cum Foro Æde Vulcani. Crediderim autem Romulum ſatis feciſſe voluntati ſuæ, ſi Ædem Vulcani incendiorum præſidis ſua Palatina Roma amandaſſet, ut ignes ab ea removeret.

Vulcani Templum quomodo extra Urbem.

Jam ut congrua urbis auctæ delineatio ſit: A ſiniſtro Capitolii latere, ubi poſtea Carcer Tullianus, Pomœrium Coloſſeum verſus producatur, ut Sacram quoque viam, in qua Romulus, & Tatius fœdus fecerant, aliqua parte includat. Inde converſum per radices Palatini, vallemque Circi Maximi tendat ad Tiberim. Ad quem alia pars muri pertinebat, dextrorſum Capitolio accubantis, productique ſecundum Theatrum Marcelli. Ibi Porta Carmentalis.

Aucta Urbs à Romulo quid occuparit.

CAP. IV.

Portæ Urbis Romuli.

GEneratim de Portis ſcribit Plutarchus, portas Urbis ſacras non fuiſſe. Nam cum conditores aratro mœnia deſignarent; *Ubi portam*, inquit, *deſignare viſum eſt, vomere exempto, atque aratro ſublato ſpatium relinquunt. Unde totum habent murum præter portas ſacrum. nam eas ſi ducerent ſacras, religioſum eſſet neceſſaria, & impura in Urbem recipere, & exportare.* Sic. ff. lib. 1. tit. de Div. Rer. l. ſi quis *Si quis violaverit muros, capite punitur. Sicuti ſi quis tranſcendet ſcalis admotis, vel alia qualibet ratione; nam Cives Romanos alia, quam per portas egredi non licet, cum illud hoſtile, & abominandum ſit. Nam & Romuli frater Remus occiſus traditur ob id, quod murum tranſcendere voluerit.* Idem teſtatur Ovidius, apud quem verba jubentis Romuli ſunt;

In Romulo. *Portas quomodo conſtituerunt antiqui.*

Neve quis aut muros, aut factam vomere foſſam
Tranſeat: audentem talia dede neci.
Quod Remus ignorans humiles contemnere muros — *4. Faſt.*
Cœpit: &, his populus, dicere, tutus erit?
Nec mora. tranſiliit: retrò Celer occupat auſum:
Ille premit duram ſanguinolentus humum.

Quamvis autem Portæ ſacræ non eſſent, ſanctas dicebant. Inſt. lib. 2. de Rer. diviſ. §. ſanctæ. *ſanctæ quoque res, veluti muri, & portæ Civitatis. Ideò autem muros ſanctos dicimus, quia pœna capitis conſtituta in eos, qui aliquid in muros deliquerint.* ff. aut tit. cit. l. ſanctum. *Sanctum eſt quod ab injuria hominum defenſum, atque munimentum eſt,* & l. ſacra: *dicimus ſancta, quæ, neque ſacra, neque profana ſunt, ſanctione enim quadam ſunt ſubnixa. Quod enim ſanctione quadam ſubnixum eſt, id ſanctum eſt.* Hinc intelligi poteſt fruſtra à quibuſdam ex loco Plinii vel corrupto, vel perperam explanato, de quo poſtea, deſignari in Urbe Roma florenti, & aucta portas triginta ſeptem. Cum enim muri ſacri eſſent, & multo pauciores poſt exactos Reges portæ fuerint; jure infertur, nunquam tot portas fuiſſe. Religioſum enim erat rem ſacram evertere: & non ſacram, id eſt portam ſubſtituere. Idque immutatis muris nunquam factum opinor. Quamquam forte aucto Pomœrio contingere potuit. Sed & tunc antiquas portas ad novi muri ambitum fuiſſe tranſlatas probabilius eſt.

Jam Portæ Urbis Romuli quot fuerint, docet Plinius. *Urbem*, inquit, *tres portas habentem Romulus reliquit, aut ut pluribus tradentibus credamus, quatuor.* Prima dicta eſt Mugionis, ſeu Mugonia à Boum mugitu, qui ex ea emittebantur. Fuit hæc, ut ait Dionyſius, *prope templum Jovis Statoris:* ducebatque è Sacra via in Pala-

Lib. 3. c. 5. *Tres Portæ Urbis Romuli.*

Porta Mugonia. *Lib. 2.* *In Vita Cicer.*

Palatium, *in cujus viæ capite Templum Jovis Statoris erat*, ut ait Plutarchus: *in ipſo fori Romani margine*, ut colligitur ex Livio. Hæc ergo porta ibi erat, qua parte mons Palatinus eſt devexus in vallem ubi olim Templum Pacis, nunc Paciferæ Virginis, Novæ cognomento: contra ipſam ædem SS. Coſmæ, & Damiani.

Lib. 1. *Porta Romanula.* *In Romulo.*

Altera Romanula, ſive Romana dicta eſt, *Quæ*, ut ait Varro, *eſt dicta ab Roma, quæ habet gradus in Navalia ad Volupiæ ſacellum, & Porta Romana inſtituta eſt à Romulo in infimo Clivo Victoriæ, qui locus gradibus in quadraturam formatus eſt.* Hic autem locus idem ille videtur eſſe, de quo Plutarchus: *Romulus habitavit ad Pulchri littoris quos vocant gradus circa deſcenſum ex Palatio in Circum Maximum.* Quod ſi verum eſt; Hæc porta in altero latere Palatini collis ſita fuit, contra Aventinum, & Circi Maximi vallem ſpectans. Quod etiam conjicitur ex aliis Varronis verbis: *Hoc ſacrificium fit in Velabro, qua in Novam viam exitur, ut ajunt quidam, ad Sepulchrum Accæ, qui locus extra Urbem antiquam fuit, non longe à Porta Romanula.* Velabrum enim propè CircumMaximum fuit. Quamquam Sextus Pompejus videtur refragari, qui hac porta iter aperit in Sabinos.

Porta Janualis. *Lib. 1.* *Lib. 1. Saturn.* *1. Faſt.*

Tertia porta Janualis eſt dicta *ab Jano*, ut ait Varro, *& ideo ibi poſitum Jani ſignum, & inſtitutum à Numa Pompilio, ut ſit clauſa ſemper, niſi cum bellum ſit.* Non facile ſtatui poteſt, ubi hæc porta fuerit. Onuphrius collocat in foro Romano, deque ea loquutum putat Livium iis verbis, *ut Hoſtius cecidit, confeſtim Romana inclinatur acies, fuſaque eſt ad veterem Portam Palatii.* Sed ibi ſermo eſt de porta Mugonia ad Sacram viam, & Templum Jovis Statoris. Subdit enim Livius, Romulum turba fugientium actum, votum eodem in loco nuncupaſſe, Templumquè Jovi obtuliſſe. Quod Templum inibi poſtea ædificatum propè portam, ut ſupra dixi, Mugoniam fuit. Macrobius ponit ſub radicibus collis Viminalis: ſed hic locus ab Urbe Romuli non parum aberat. Ovidius inter duo fora collocat (Boarium, & Piſcarium, ut interpretantur) ſubjicienſque cauſam ait: Tatium Sabinorum Regem, occupata jam arce deſcendiſſe in forum per clivum Capitolinum; Hic enim eſt intelligendus. Tùm ſubdit, Jano loquente.

Et jam contigerant portam: Saturnia cujus
Dempſerat oppoſitas invidioſa ſeras.
Cum tanto veritus committere Numine pugnam,
Ipſe meæ movi callidus artis opem.
Oraque, qua pollens ope ſum, fontana recluſi:
Sumque repentinas ejaculatus aquas.
Ante tamen madidis ſubjeci ſulphura venis:
Clauderet ut Tatio fervidus humor iter.
Cujus ut utilitas pulſis percepta Sabinis:
Quæ fuerat tuto reddita forma loco eſt.
Ara mihi poſita eſt parvo conjuncta ſacello;
Hæc adolet flammis cum ſtrue farra ſuis?

Eandem fabulam loco citato refert Macrobius. Porro locum, & portam fuiſſe ad Ædem Jani, indicem pacis, ac belli, indicant Ovidii ſequentia.

Sed cur Pace lates, motiſque recluderis armis?

Fuga Roman. ut ſe habuerit.

Omiſſis quæ de hoc Templo alibi dicenda ſunt, portam Janualem Templo Jani propinquam arbitror ſub Palatino colle, quà ſpectat Capitolium, primo fuiſſe. Romanos Sabino bello partim ad Mugoniam cum Romulo, partim ad Janualem, diviſa fuga veniſſe. De Mugonia Livium: De Januali Ovidium, & Macrobium, mutato portæ ſitu, loquutos: de utraque Dionyſium, πλησιάζοντες ταῖς πυλαῖς *appropinquantes portis.* Ad Mugoniam ſtetiſſe Romulum, impetuque in ſubeuntes hoſtes facto, Sabinos fudiſſe: eoſdem Januali portæ appropinquantes

tes

tes fuiſſe averſos aliorum fuga, & Curtii Sabini periculo, qui in proximam paludem confluentibus aquis ſe conjecerat. Inde exortam fabulam Jani aquam effundentis commiſcentiſque ſulphuratos humores; nam ad Janum geminum, ut ait Varro, *aquæ ſulphuratæ fuerunt.* Quod ad Jani ædem pertinet, putarim quoque ſimulacrum, & Ædiculam Jano fuiſſe factam à Romulo ad radices Palatii, ubi porta Janualis. Servius, *conſtat*, inquit, *Jani templum patuiſſe ſub Romulo.* Poſtea ampliato Pomœrio cum Capitolium & Palatium idem murorum ambitus cingeret, tranſlatum à Numa ſignum, Templumque extra mœnia, & quaſi bellum excluderetur, clauſas Templi fores apertas ſub Romulo. An eodem tranſlata ſit porta Jannualis mihi exploratum non eſt. Hoc quidem, & ejuſdem portæ claudendæ aperiendæque morem indicat locus Varronis. Favent & Ovidii carmina: quamquam ipſe de ea porta ſic eſt loquutus, quaſi & in Palatio, & ad imum Argiletum ſub Capitolio eſſet. Ex conſuetudine videlicet Poëtarum, quibus per anachroniſmos mutare in rebus rationem temporum religioni non eſt. *I. Æneid.*

Quarta eſt porta Carmentalis ad radices Capitolii, & forum nunc Montanarium, fortaſſe Janualis etiam dicta, ut tres tantum eſſent portæ. De ea poſtea. *Porta Carmentalis.*

Alterius Portæ meminit Varro, quæ Saturnia diceretur ad ædem Saturni ſub Capitolio, quam nunc, inquit, vocant *Pandanam.* Hæc quamvis forte in Urbe Romuli aucta, & complectente Capitolium uſui eſſet, tamen non cenſetur in Romanarum portarum numero, quia ſupererat ex vetere oppido, quod in Capitolio ſitum Saturnium dicebant. Apud Ovidium ſic Juno. *6. Faſt.*

A Patre dicta meo quondam Saturnia Roma eſt,
Hæc illi à Cœlo proxima Terra fuit.

Ex his animadvertes haud rectè à M. Fabio Ravennate, deinde à Jano Jacobo Buiſſardo, qui ejus veſtigiis inſtitit, Romam quadratam Romuli delineatam fuiſſe. Quatuor enim montes mœnibus comprehendunt, Capitolinum, Palatinum, Eſquilinum, Aventinum. Atque ut alia, quæ ibi peccant, prætercam; fruſtra expromunt quadratam Romam confictis quatuor monticulis, dolatis quodammodo, & in quadrum diſpoſitis. Nam ex quatuor illis muro incluſis nunquam Urbs quadrata exiſteret. Quæ ſi fuit, ſolum ſecundum radices Palatii fuit.

Cap. V.

Incrementum Urbis ſub aliis Regibus.

NUma Secundus Romanorum Rex nihil addidit. At refragatur Dionyſius, qui ſic ait; *Numa & Quirinalem Collem complexus ampliatis mœnibus.* Sed contra, Livius adjectionem Quirinalis Servio Tullio attribuit. Ubi ſola certatur auctoritate, auctorem ſequor Livium; cum quo ſentit Plinius, ſive quis alius de Viris illuſtribus. Numa quidem in Quirinali domum ſibi paravit, ſacravitque Ædiculam, ut alibi referam; ſed montem Urbi non addidit. *Lib. 2.*

Cœlium hodie Lateranum addidit Tullus Hoſtilius, traductis Romam Albanis. Dionyſius factum aſtruit ante bellum Albanum, nec, puto, perſuadet. Cauſa enim, quam ſupra attigi, dictum oppugnat: Urbis videlicet terminos neminem auxiſſe, niſi aucto Imperio, & agro de hoſtibus capto. Qua conficitur,

 tur,

tur, nihil adjeciſſe Numam, qui ſerere in animis religionem, quam bello captis agris frumenta maluit.

Ancus Martius recepto more dandi Civitatem victis hoſtibus, pro Latinis munivit Aventinum, ubi Templa SS. Sabinæ, & Balbinæ: iiſdemque habitandam dedit Murtiam Vallem, duobus ſubjectam collibus, Palatino, & Aventino. Murtia autem à Venere dicitur, quæ olim Myrtia de myrto eidem dicata dicebatur, teſte Plutarcho. Idem Rex Janiculum mœnibus ſepſit, ne illo potiretur hoſtis: fluvium iliceo ponte junxit, quem Sublicium dixere, ut ex Aventino pervium in Janiculum iter eſſet.

Quæret aliquis: Cum hoc Rege Urbs terminaretur Capitolio, nec Quirinalem, aut Eſquilias attingeret, cur ſcripſerit Livius: *Carcer media Urbe imminens foro ædificatur.* Nam Forum ſub Capitolio erat, Urbs autem verſus Palatinum, & Cœlium, & Aventinum longius producebatur. Sed media Urbs pro loco Urbis celeberrimo habenda eſt, in quo fere degeret populus, negotiaretur, otiareturque. Hujuſmodi enim loca pro Urbium meditullio habentur.

Tarquinius Rex Quintus Urbi nihil ſoli, muri plurimum addidit; De quo ſic Livius, *muro lapideo Urbem cingere parat.* Meſſala, *muro lateritio circuit Urbem, Aquas Cloacis è faſtigio in Tiberim ductis ſiccat.* Poſtremus Servius Tullius Rex Sextus Quirinalem, hodie Caballum, in quo ædes Pontificiæ: Viminalem, in quo Templum S. Laurentii in Paliſperna, & Thermæ Diocletiani: Eſquilinum collem adjunxit, in quo Templa S. Petri ad Vincula, & S. Mariæ Majoris: Mœnia, & Pomœrium protulit.

Hic ſuboritur dubitatio. An Tullus Hoſtilius, & Ancus Martius Pomœrium protulerint. Nam Livius ſolum à Servio fuiſſe prolatum ſcribit, cum Gellio. Ancum quidem conſtat non auxiſſe, quamvis eodem modo de hoc Rege, ac Tullo Hoſtilio loquantur Livius, Dionyſius, Plinius. & tamen de Anco eſt negandum, addito Aventino, quod affirmatur de Tullo Hoſtilio, adjecto Cœlio. Aventinus enim mons infelix, & inauſpicatus credebatur eſſe; *Quòd eo monte,* inquit Gellius, *Loc. cit.* *Remus Urbis condendæ gratia auſpicaverit, aveſque irritas habuerit ſuperatuſque in auſpicio à Romulo ſit. Idcirco* (ut ait Meſſala apud eundem) *omnes, qui Pomœrium protulerunt, montem iſtum excluſerunt, quaſi avibus obſcœnis ominoſum.* Fabius autem Pictor, *Aventinum,* *Lib. 2.* inquit, *Romulus neminem paſſus eſt habitare: Nam fratri Remo illum ſacrum eſſe voluit uſque Helernam.* Locus eſt hic Aventini ad Tiberim. Sed quoniam Ancus propter locorum ſitus Urbem ab ea parte non ſatis munitam animadvertit, præaltum collem muris, & ædificiis occupavit; illum tamen extra Urbem non producto Pomœrio reliquit. Pomœrium enim religioſè, vereque Urbem terminabat inauguratum, conſecratumque. Seneca: *Hoc,* inquit, *ſcire magis prodeſt, quàm Aventinum montem extra Pomœrium eſſe, propter alteram ex duabus cauſis: aut quòd plebs eò ſeceſſiſſet, aut quod Remo auſpicante illo loco aves non addixiſſent.* Sic vero ſe habuit uſque ad Claudium Cæſarem. *Quo auctore,* inquit Gellius, *receptus, & intra Pomœrii fines obſervatus eſt. Et quos,* ait Tacitus, *Claudius terminos poſuerit, facile cognitu, & publicis actis præſcriptum.* Hi utique, de quibus Gellius; alitèr non facile eſſet cognoſcere.

Aventinus extra Urbem.

De brevit. vit. cap. 4.

At Cœlius collis adverſa de cauſa Pomœrio includitur; non enim inauſpicatus eſt collis, neque inficiantur auctores ibi fuiſſe Pomœrium. Tacitus quidem, eodem loco, plures Reges auxiſſe Pomœrium notat. *Regum,* inquit, *in eo* (Pomœrio) *augendo ambitio, vel gloria variè vulgata.* Quod ſi Tullus Hoſtilius non auxit; qui Reges, præter Servium, auxerunt? Neque deinceps Cœlium ab alio intra Pomœrium incluſum conſtat. Quamvis autem Plinius ſcribat Aventinum Urbi additum: & Dionyſius Ancum Regem Urbem non mediocriter auxiſſe, Aventinum complexum eiſdem mœnibus; Livius tamen ait, Aventinum novæ multitudini datum; quaſi non receptum intra Urbem.

CAP. VI.

CAP. VI.

Janiculum fuiſſe extra Urbem.

IS Mons eſt imminens Tranſtiberinæ regioni, in quo Templum colitur S. Petri, cognomento Montorii. Hunc Montem Ancus etiam munivit. Plinius: *Ancus Aventinum, & Janiculum Urbi addidit.* Livius, *Janiculum quoque adjectum.* Dionyſius: *Muro cinxit & Janiculum Montem in adverſa ripa imminentem Tiberi, collocavitque in eo præſidium: ut ab Hetruſcis tutior eſſet fluminis navigatio.* [Loc. cit.] Onuphrius his permotus, *Quamvis autem,* inquit, *Ancus Aventinum extra Pomœrium eſſe voluerit; illud tamen Janiculo, & Tranſtiberina regione Urbi adjunctis, quartus, à Romulo protulit.* [Lib. 1. In Urbis Roma.] Ego autem quidquid eſſet trans Tiberim, fuiſſe extra Urbem, & Pomœrium cenſeo. Neque id oſtendere difficile eſt. Nam Dion; cum ſcripſiſſet Metellum Celerem Augurem, Prætoremque è Janiculo Vexillum revelliſſe, ſubdit. *Quod de Vexillo dixi, ſic habet. Cum antiquitus multi hoſtes circum Romam habitarent, veriti Romani, ne dum ipſi Comitia Centuriata agerent, hoſtes per inſidias Urbem aggrederentur, Janiculumquè occuparent* (τὸ ἰανίκουλον καταλαβόντες) *ſtatuerunt non omnes ſimul ire in ſuffragia, ſed ut ſemper aliqui armati per vices eum locum cuſtodirent.* [Lib. 37.] *In Janiculo igitur quandiù populi conventus durabat, cuſtodiæ agebantur. Cum autem ſolvenda jam erat* ἐκκλησία, *ſeu Conventus, ſignum à Janiculo removebatur, cuſtodeſque diſcedebant. Non autem licebat cuſtodiis ab eo loco remotis quicquam amplius ſtatuere. Is autem mos ſolis Centuriatis Comitiis obſervabatur, cum extra Urbem omnes in armis adeſſe res poſtulabat, & id hodiequè Religionis cauſa fieri ſolet.* ἀλλά τινας, inquit, ἀεὶ ἐνόπλους τὸ χωρίον ἐκεῖνο ἐκ διαδοχῆς φυλάττειν, καὶ αὐτὸ ἕως μὲν ἡ ἐκκλησία ἦν ἐφρούρουν. ὁπότε δὲ διαλύσεσθαι ἔμελλε, τότε σημεῖον καθῃρεῖτο, καὶ οἱ φύλακες ἀπηλλάσσοντο. οὐ γὰρ ἐξῆν μὴ φρουρουμένου τοῦ χωρίου ἐκείνου, οὐδὲν ἔτι χρηματισθῆναι.

Quod etiam probatur explicaturque è Gellio: *Centuriata autem Comitia intra Pomœrium fieri, nefas eſſe, quia exercitum extra Urbem imperari oporteat: intra Urbem imperari Jus non ſit: propterea Centuriata in Campo Martio haberi, exercitumque imperari præſidii cauſa ſolitum, quoniam populus eſſet ſuffragiis ferendis occupatus.* [Lib. 16. cap. 27.] Ex geminis horum auctorum locis perſpicuè deducuntur. Exercitum intra Urbem imperari Jus non erat: Imperabatur autem Centuriatis Comitiis, & collocabatur in Janiculo. Hic igitur erat extra Urbem. Non video quid inficiari quiſpiam queat, niſi prædicet, in Janiculo quidem, at extra mœnia poſitas fuiſſe cuſtodias, & cum vexillo militari exercitum; non enim mœnia occupant totum Collem. Cui reſponſioni vix videtur occurrendum; pugnat enim perſpicuè cum ſenſu Dionis, qui ait: recepto à priſcis more aliquos armatos in Janiculo egiſſe cuſtodias. Ubi autem cuſtodiæ fiebant niſi ad portas, & in ipſis mœnibus? in quibus videlicet ſignum ponebatur ut ex editi collis præcelſa Turri proſpiceretur è Campo Martio. Deinde quando de Janiculo poſt Urbem conditam loquuntur auctores, niſi quid obſtet, partem collis mœnibus cinctam [Lib. 1.] debemus intelligere. Sic enim Livius: *Janiculum quoque adjectum non inopia loci, ſed ne quando ea arx hoſtium eſſet.* Et: *cum captum repentino impetu Janiculum.* [Lib. 2.] Et: *velut agmine jam uno petiit Janiculum.* [Lib. 5.] Et clarius paulo poſt: *Via quæ ſublicio Ponte ducit ad Janiculum. In eo clivo, cum L. Albinus de plebe Romana, &c.* Sic apud Appianum: *Octavius in medio Janiculi perſtans.* [Lib. 1. de Civil. Bell.] Et: *Nam pars Collem qui Janiculus dicitur, in quem pecuniæ omnes collocatæ fuerant, inſederat.* [Lib. 3.] ubi vides partem Collis intelligi, quæ muris muniretur. Nec tamen intra Urbem eſſe dicenda eſt; hoc enim eſt, eſſe intra Pomœrium: non intra muros, ut de Aventino dicebam. Nec inficias ierim,

ierim, interdum hoc nomine totum ſignificari collem, ſeu verius continuatos
1. Faſt. colles. Dubiè Ovidius:

Arx mea collis erat: quam vulgus nomine noſtro
Nuncupat: hæc ætas Janiculumquè vocat.

Nam in eo colle Urbem Antipolim condiderat Janus. Martialis non de muni-
Lib. 4. tione ſolum Anci loquutus eſt, cum ait:
ep. 66.

Tulli jugera pauca Martialis
Longo Janiculi jugo recumbunt.

Apertè enim verticem indicant, cui ſubjacet campus Vaticanus, quæ ſequuntur;

Illic Flaminiæ Salariæque Geſtator patet. Et: *cum ſit tam prope Milvius.*

Ex quibus videtur Martialis impropriè loquutus; & accepiſſe montes Vaticanos pro Janiculo: Hi enim ſunt colles, qui perpetuo jugo ab Janiculo per tria cir-
Lib. 13. citer millia paſſuum tenduntur ad Milvium Pontem. Cicero: *A ponte Milvio Tibe-*
epiſt. ad *rim duci ſecundum montes Vaticanos.* Et Horatius:
Attic.
ep. 33.
Od. 20.
l. 1.

. . . . datus in Theatro
Cum tibi plauſus,
Chare Mecænas eques: ut paterni
Fluminis ripæ, ſimul & jocoſa
Redderet laudes tibi Vaticani
Montis imago.
Cæcubam, & prælo domitam Calæno
Tu bibes unam: mea nec Falernæ
Procula colles.

Loquebatur autem de plauſu facto in Theatro Pompeji, quod ferè contra ipſum Janiculum erat, ex quo plauſu reſultavit Echo è Vaticano colle.

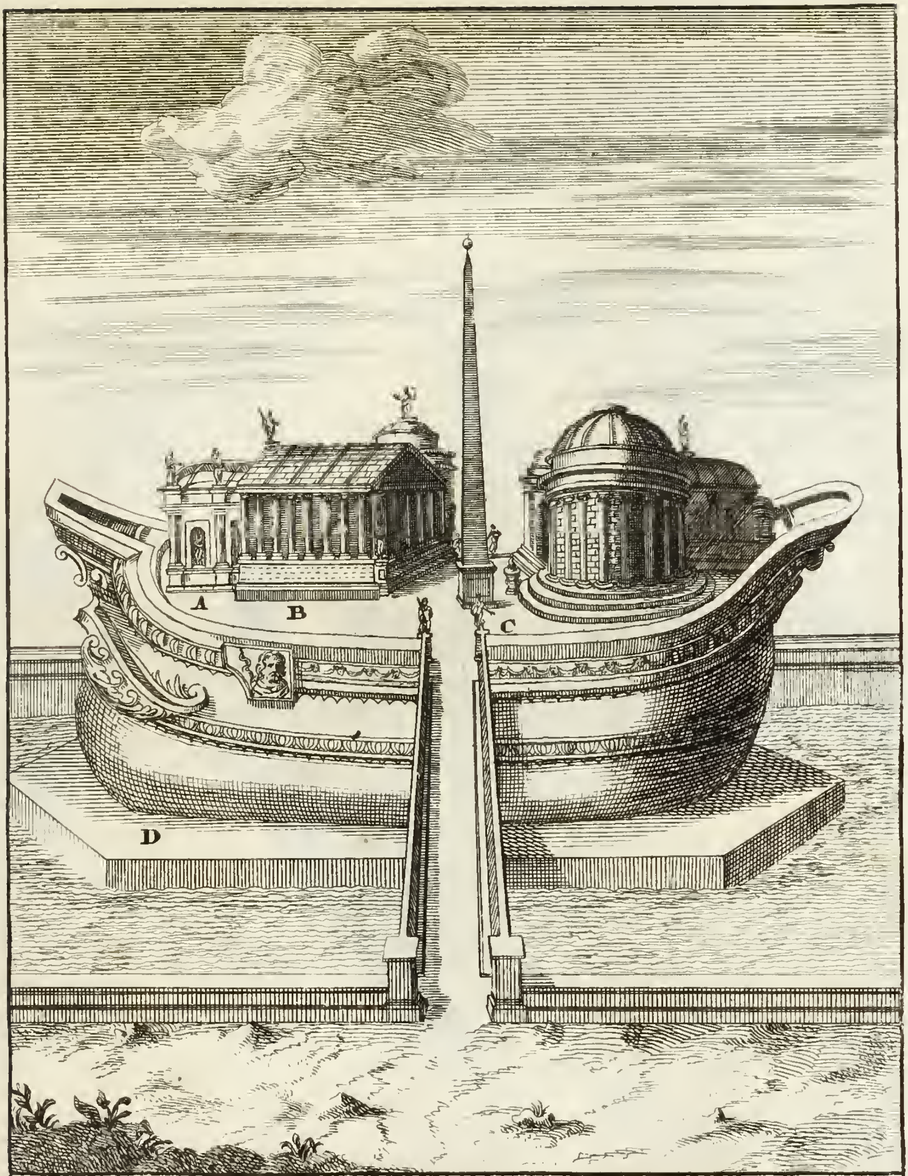
Præterea Inſula, quæ media eſt inter Urbem, & Transtiberinam regionem, fuit olim extra Pomœrium: igitur multo magis Transtiberina regio, & Jani-
In Quæſt. culum. Illud autem tum ex Plutarcho patet, tum ex Plinio. Plutarchus quæ-
Rom. q. 94. rit, cur Æſculapii Templum extra Urbem eſſet, cum eſſet in Inſula Tiberina, treſque reddit cauſas; *Vel quod purior, & ſalubrior ſit aer extra, quam intra Urbem;*
Dec. 5. l. 5. *Vel quod Epidauro peſte laborantes Æſculapium accerſendum curaverint; Epidaurii autem*
Lib. 3. in *non in Urbe, ſed procul inde Templum habuerint,* quod Livius quinque millibus
Stilic. paſſuum ab Urbe diſtans deſcribit: *vel quod Romani Anguem ab Epidauro, qui ſe in*
Plin. l. 2. q. *eorum Navem contulerat, in quo ipſum Numen eſſe putabant, deportavere: eoque in Inſulam*
cap. 4. *Tiberis egreſſo arbitrati ſunt Deum locum Templi indicaſſe.* Claudianus:
Val. lib. 1.
cap. 8.
Liv. epit.

Huc depulſurus morbos Epidaurius hoſpes
Reptavit placido tractu, vectumque per undas
Inſula pœonium texit Tiberina draconem.

Dec. 2.
Lib. 1. Idemque legimus apud alios. Plinius vero aliam addit cauſam, cur templum
Lib. 29. extra Urbem fuerit; quod priſci illi artem medicam damnarent, & ut Medi-
cap. 1. cos, ita Æſculapium illorum Principem nollent in Urbem admittere; *Ideo,*
Ædes inquit, *Templum Æſculapii, etiam cum reciperetur is Deus, extra Urbem feciſſe iterumque*
Æſculapii *in Inſula traduntur;* arbitror legendum, *Tiberiſque in Inſula traduntur.* propterea
in Inſula Dionyſius, *Inſulam Æſculapio ſacram* appellat. quæ nimirum etiam in ejus effi-
Tiberina. giem Navis, qua eſt advectus Anguis conformata fuerit. Cæterum Kal. Ja-
Lib. 5. nuar. (ut hoc loco etiam iſta commemorem) fuiſſe illam ædem cum proxima Jovis dicatam docuit Ovidius.
Lib. 1. Faſt.

Sacravere Patres, hac duo Templa die.
Accepit Phœbo nymphaque Coronide natum

Inſula;

INSVLA IN EFFIGIEM NAVIS AESCVLAPIO SACRA

A *Templum Fauni.* C *Templum Iouis.*

B *Templum Aesculapii.* D *Platea Nauis.*

INSVLAE VESTIGIA

A . *Antiqua nauis platea.* C . *Pons fabricius.*
B . *Nauis puppis.* D . *Pons Caeſtius.*

Inſula; dividua quam premit amnis aqua.
Juppiter in parte eſt: cœpit locus unus utrumque:
Junctaquè ſunt magno Templa Nepotis Avo.

Sed Jovis ædes multo poſt dedicata eſt an. Urb. cond. DLVIII. ut Livius teſtatur. *Ædes Jovis in Inſula Tiberina.* *Dec. 4. l. 4.*

Eandem Inſulam extra Urbem fuiſſe confirmat Varro ubi ait: *Amnis id flumen eſt, quod circuit aliquid, nam ab ambitu Amnis. Itaque Tiberis Amnis, qui ambit Campum Martium, & Urbem.* Si Janiculum ponatur intra Urbem Tiberis non fluendo ambiret illam ſed interflueret, quare extra fuit. Confirmat Dionyſius, qui lib. 3. de Tiberi ſic ait: *Qui ex Apenino* καὶ παρ' αὐτὴν δὲ ῥώμην ῥέων, *& præter ipſam Romam fluens.* De eodem Auctor Panegyr. ad Conſtantinum. *Tu munitor mœnibus ambiendis.* *Lib. 4. de Ling. Lat.*

Ad hæc Feſtus ſcribit: In Janiculo Ludium ſepultum fuiſſe, qui quondam fulmine in circo ictus fuerat, cujus oſſa poſtea ex prodigiis, oraculorumque reſponſis Senatus decreto intra Urbem relata in Vulcanali, quod ſupra Comitium eſt, obruta ſunt. Non enim licebat in Urbe hominem ſepelire ex lege duodecim Tabularum, quæ memoratur à Tullio. *Hominem mortuum*, inquit, *lex in duodecim Tabulis in Urbe ne ſepelito, neve urito.* quamquam, ut Plutarchus ſcribit, ejus, qui acto triumpho eſſet mortuus, cremati os ſumptum in Urbem inferre, atque honoris cauſa deponere ſoliti ſunt. Et Fabricio propter virtutem, poſt conditas duodecim Tabularum leges datum, ut in Foro ſepeliretur. Relicto ergo Janiculo, quamquam & Cluverus contra ſentiat, extra Pomœrium, intra illud ſtatuantur ſex colles, & poſt Claudium ſeptem: Capitolium, Palatium, Aventinus, Cœlius, Eſquilinus, Viminalis, Quirinalis. Sit extra Urbem quidquid trans fluvium eſt: & collis hortorum, poſtea Pincius, nunc Trinitatis. *2. de Legibus.* *In Quæſt. Rom. q. 79.*

At inquies, nonne Roma ſemper dicta poſt Reges ἑπτάλοφος ſepticollis? Ità ſanè. non enim, cum ſeptem colles numerant, excludunt Aventinum. is enim, quamvis extra Pomœrium eſſet, dicebatur tamen unus è ſeptem Urbis collibus, quod mœnia cæteris adjuncta haberet, perpetuumquè omnium munimentum eſſet; contra Janiculi mœnia fluvio intermiſſa longe amovebantur ab Urbe. Quare hic extra numerum collium Aventinus unus è ſeptem fuit. Rurſus inquies, alii diſſentiunt, & unum pro alio collem ſubſtituunt, de quibus Ludovicus Cerda. Sed hi auctores montes non multiplicant, ſed nomina montium. *Neque enim*, ut idem ait, *octo montes facit Feſtus, memorando Palatium, Veliam, Fagutalem, Suburram, Germalum, Cœlium, Oppidum, Ciſpium.* Quatuor enim ibi tantum colles enumerantur, *Palatinis.* cujus ſumma pars eſt Velia, & Germalus ima: qui locus à Germanis Romulo, & Remo ibi ad fluvium, & ficum ruminalem inventis, dictus eſt, ut Varro ſcribit. *Fagutalis*, qui & *Viminalis.* Suburra collis non eſt, ſed locus ſub Eſquiliis, cum clivo in eaſdem Eſquilias: poſtremo *mons Cœlius, & Eſquilinus*, qui & Oppius, & Ciſpius, teſte Varrone ab Oppio viro Tuſculano, Ciſpio Anagnino, qui ibi ſtationes habuerant, ut Feſtus ibidem. Non ergo montes enumerat Feſtus, ſed loca ubi fiebat ſacrificium ſeptimontium. Nam paulo poſt. *Septimontium appellabant diem feſtum, quod in ſeptem locis faciebant ſacrificium, Palatio, Velia, &c.* *Unde & dies ſeptimontium ab his ſeptem montibus, ut ait Varro.* *In 6. Æneid.*

CAP.

Cap. VII.

Urbis ambitus ſub Conſulibus uſque ad Syllam.

Lib. 2. ROma ſub regibus fuit annis ducentis quadraginta quatuor, ut Dionyſius, Lib. 1. & Livius teſtantur. à quo anno uſquè ad Syllam Dictatorem, nempe Urbis annum ſexcenteſimum ſeptuageſimum quartum fluxerunt anni quadringenti, & triginta. quo tempore, quia nihil Urbi adjectum eſt, quanta eſſet ejus magnitudo ſtatui debet. Ducendi ergo muri ſunt à Tiberi juxta Theatrum *Romæ ambitus ſub Regibus.* Marcelli ad Saxum Tarpejum; tum in colle Capitolino per ejus crepidinem, quà vergit ad planiciem Romanam: inde Columnam Trajanam verſus, quæ pars collis Quirinalis olim fuit. Hinc ad ejus collis jugum verſus Pontificium Palatium: tum S. Suſannæ Templum. Hæc enim crepido montis perpetuò decurrens, imminet ſubjectæ valli; quamquam aliqua nunc molliori petuntur clivo, quæ olim abrupta, & aſpera fuere. ultra ædem S. Suſannæ Collina porta, quæ & Salaria ſecundum viam Numentanam: à qua ad portam Eſquilinam directus eſt agger Tarquinii Regis nongentos circiter paſſus; ut murus, qui nunc flexuris, anguliſquè converſus amplius ſpatium propter cauſas poſt afferendas complectitur, rectà producatur. A porta Eſquilina verſus Baſilicam S. Mariæ Majoris mœnia deducta tendebant in Cœlium montem, ejuſque dorſum inſidebant, uſque ad eam partem, quæ devexa eſt, ultra hortos Matthæjorum: tum delapſum in valles Pomœrium juxta viam Appiam per radices Aventini montis, extrà ipſo relicto decurrebat in Tiberim. quamquam & Aventinus ſuo cinctus muro urbi munimento fuerit. Hic eſt ambitus, quem Reges reliquerunt. neque ulterius proceſſit *religionibus*, quod ait Dionyſius, *ut fertur non permittentibus* οὐκ ἐῶντος, Lib. 4. ὥς φασὶ, τοῦ δαιμονίου. Hic verò quoniam quædam certa, quædam incerta dicuntur; ſeparanda, & dubia confirmanda ſunt.

Primum ergo certum eſt, Aventinum extra Pomœrium, & Urbem fuiſſe; quod ſupra diximus. Alterum paulominus incertum: Urbis mœnia ſecundum jugum Quirinalis collis, in fine aggeris Tarquinii, in ſummo item Eſquilino, & Lib. 3. c. 5. Cœlio colle fuiſſe. Plinius. *Clauditur*, Roma, *ab Oriente aggere Tarquinii ſuperbi inter prima opere mirabili. Namque eum muris æquavit, quà maximè patebat aditu plano: cætero munita erat præcelſis muris, aut abruptis montibus.* Dionyſius: *Urbis*, inquit, Lib. 9. *mœnia erant partim in montibus ſita, & rupibus; mediocri præſidio propter loci naturam opus habentibus: partim munita Tiberi fluvio.* Qui vero fuerint abrupti hi montes præter Capitolinum, Quirinalem, & Cœlium dicere nemo poteſt, niſi forte illa ætate Eſquilinus inter ortum, & meridiem non modico & ipſe jugo tollebatur, quod nunc ferè ſive ruinis, ſive aggeſta humo complanatum eſt. Præruptus & Aventinus, ſi aſcribatur ſeptem Urbis collibus. Muri interjectas valles occupabant: Agger autem Tarquinii ſic ab eodem Dionyſio eodem loco deſcribitur: *Quà verò maximè hoſtibus Urbs eſt obnoxia: ab Eſquilina porta Collinam uſque opere manufacto munita eſt, foſſa lata centum pedes, quà minimum, alta triginta: cui imminet murus alto, & lato intus ſuffultus aggere, nec arietibus quaſſari, nec cuniculis ſuffodi facilis. Ea munitio* Lib. 5. *ſeptem fermè ſtadiis longa, lata quinquaginta pedibus.* Strabo: *Aggerem*, inquit, *porrexerunt ſuper foſſæ ſupercilio interiore, murumque cum turribus è Collina porta uſque ad Eſquilinam impoſuerunt.* Hic ergo agger longus erat paſſus octingentos ſeptuaginta quinque, tantumque porta Collina, & Eſquilina inter ſe diſtabant. Onuphrius agge-

aggerem parum ultra Thermas Diocletiani adhuc ſpectari docet, additumque poſtea murorum circuitum latiorem. Sed Plinius contra, *Urbs*, inquit, *clauditur ab Oriente aggere Tarquinii ſuperbi.* Igitur longe ultra Thermas ad mœnia pertinebat, quà tenduntur à porta Numentana nunc Pia ad portam Sancti Laurentii, olim Eſquilinam.

Magis ambiguum eſt, an Capitolium Urbem terminarit ab Occaſu, & Septentrione, qua parte imminet planiciei, in qua nunc ædificia Romana ſunt. *Lib.* I. *c.* 5.
Marlianus ſic ait, *Arbitramur partem Urbis planæ priſco etiam tempore fuiſſe intra Urbem, deducto videlicet muro à Collina ad Tiberim, è regione murorum ab Anco in Tranſtiberina regione collocatorum.* Huic ſubſcribit Onuphrius. *Muri*, inquit, *haud longe à ponte, qui nunc dicitur Xyſtus verſus Farneſiorum Palatium inchoabant ex adverſo murorum ab Anco Marcio Rege in Tranſtiberina regione ſtructorum, & portæ, quæ nunc Septimiana dicitur, qui per mediam Urbem planam circa Campos Floræ, Agonalemque & Pantheum uſque ad Quirinalis radices ea parte, in qua Cardinalis Carpenſis horti ſunt collocati, protendebantur.* Sed vir eruditiſſimus non meminit eorum, quæ alibi ſcripſit de Circo Flaminio. Alii, ut Fulvius, & Blondus, Plinii terminos illi attribuunt, de quibus poſtea; hujus temporis ambitum minus diligenter inquirunt. Res à me fuſiùs diſcutienda, fiet in aperto quorundam locorum accurata cognitione. *In Urbis Roma.* *Libr.* I. *Antiquit.* *Lib.* I. *Inſt. Romæ.*

Cap. VIII.

Campum Martium, eique adjunctum alterum minorem Campum fuiſſe extra Urbem.

Campus Martius ex eo dictus, quod Marti dedicatus erat. Ambigitur quos fines haberet. Livius: *Ager Tarquiniorum, qui inter Urbem, & Tiberim fuit, conſecratus Marti, Martius deinde Campus fuit.* Dionyſius: *Agrum, quem illi* Tarquinii *privatim poſſederant, inopibus ex plebe diviſerunt, imo tantum campo excempto, qui ſitus eſt Urbem inter, & Fluvium. Is jam ante Marti ſacer erat, Pratum Equis, & Juventuti in armis exercendæ accommodum.* Uterque auctor videtur aſſerere, quidquid campi inter colles, & Tiberim jacet, eſſe Martium. Quia tamen Dionyſius ante exactos Reges: Livius poſt pulſos Tarquinios Marti conſecratum refert; Livium ſequor. Quod ſi dicas cum Dionyſio, Romanos decreto Conſulum maturam farris meſſem projeciſſe in Tiberim, quia religioſum erat eam conſumere, quod antea Marti eſſet campus dedicatus; ajo, non id cauſæ fuiſſe, ſed quia, cum illo ipſo tempore dedicaſſent, omnia è campo collecta putarunt in plebem dividi non oportere, ideoque projecta in Tiberim. *Lib.* 2. *Dec.* I. *Lib.* 5. *Antiquit. Rom.*

Ex his conficiet aliquis, Campum Martium plana Urbis omnia occupaſſe. Verum alia ex parte certum eſt, præter Campum Martium olim fuiſſe alium Campum inter Tiberim, & Urbem, nec illum Marti dedicatum. Erant enim inter Campum Martium, & Urbis mœnia, Prata Flaminia. Livius: *Conſules ad Urbem acceſſere; Senatumque in Campum Martium evocavere. Ubi queſti primores Patrum, Senatum inter milites, dedita opera terroris cauſa haberi; Conſules, ne criminationi locus eſſet in Prata Flaminia, ubi nunc Ædes Apollinis eſt, Circum jam tum Apollinarem vocabant, avocavere Senatum.* Idem: *ea omnia in Pratis Flaminiis conſilio plebis acta.* Clarius Strabo, qui, cum deſcripſiſſet Campum Martium, ait; πλησίον δὲ τοῦ πεδίου τούτου καὶ ἄλλο πεδίον. *Proximus autem eſt huic Campo, Martio, & alius Campus; Pompei, porticuſque circumcirca permultæ, tum luci, tria Theatra, Amphitheatrum, Templa, Balbi,* *Lib.* I. *Dec.* I. *l.* 3.

unum

Marcelli, Statilii, Tauri. *unum alteri ſubinde contiguum, magnifica, quorum reſpectu ipſa Urbs quaſi additamentum quoddam videri poſſit.* De hoc Catullus ad Camerium:

Te quæſivimus in minore Campo.
Te in Circo, te in omnibus libellis.

In Peſcennio Nigro. Major enim erat Martius, idemque à Spartiano videtur dici *Campus Jovis:* fortaſsè propter Pantheon in eo Jovi ultori dicatum: *Domus*, inquit, *ejus hodie Romæ viſitur in Campo Jovi.* Denique prope Pontem Xyſtum Templum hodiequè colitur Sancti Salvatoris cognomento in Campo, nec tamen ibi Martius Campus olim fuit. Hujus Campi Prata Flaminia, & alter, qui Campus Tiberinus *Lib. 34. cap. 6.* eſt dictus, partes fuere. De hoc Plinius: *Invenitur ſtatua decreta, & Tarraciæ Caja, ſive Suffetiæ Virgini Veſtali: quod Campum Tiberinum gratificata eſſet ex populo:* Gel- *Lib.6: c.7.* lius: *Cajæ Tarratiæ, ſive illa Suffetia eſt, nomen in antiquis annalibus celebre eſt, quod Campum Tiberinum, ſive Martium populo Romano condonaſſet.* At quando Martium, *Quanta eſſet magnitudo Campi Martii.* cum hic ager fuerit Tarquiniorum? ſed & ex his, quæ diximus, perſpici poteſt, Martii nomine, latiore ſignificatione intelligi quidquid interjacet Fluvium, Capitolium, Quirinalem, & Pincium: preſſa vero, & aſtricta quod ſolum Tarquinii poſſederant, & Marti poſtea dedicatum eſt. Priore, Campus Flaminius, & Tiberinus Tarraciæ, pars Martii ſunt: poſteriore Martio excluduntur. ſic etiam Dio exponetur, ne pugnet cum Strabone, qui Amphitheatrum Statilii ſtatuit in Campo Martio, nam hujus nomine univerſam planiciem intelligit; Quæ interpretatio inter legendos auctores interdum repetenda erit. At preſsè ſumptus Martius quos fines habebit? A Monte Quirinali, ubi nunc Palatium Pontificis, ducenda eſt ad Tiberim linea, quæ per Collegium Romanum, Pantheon, Campumque Floræ producta ad Ædes Farneſiorum in Tiberim deſinat. Erit Campus Martius quidquid extra lineam erit; quidquid relinquetur propinquius Capitolio, erit minor Campus, Tarraciæ, Tiberinum, & Prata Flaminia complexus; hodiequè Campus Martius in Urbe vulgo dicitur, qui à nobis deſignatus eſt.

Quidam uſque ad Pontem Milvium bis mille, & amplius paſſus Campum extendunt. Atqui Marti conſecratum eſt, quod Tarquiniorum erat. Quis autem tam vaſtum illis agrum tribuerit? Itaquè ſicut Campus Martius terræ ſpatium relinquebat Urbi propinquius: ſic aliud propinquius Milvio Ponti, medius ipſe. Nec dixerim ampliorem ſpatium, quod patet inter Pantheon, Flaminiam Portam, Fluvium, & Hortorum collem. Certè conſtat ex Cicerone, ad *Orat. 3. in Catil.* pontem Milvium villas, fundoſque fuiſſe privatorum civium. Martius autem Campus propter veterem conſecrationem, nec ſeri, nec coli poterat. Quis *Lib. 2. Hiſt.* autem dixerit eum, qui cis pontem Milvium veniſſet, veniſſe in Campum? At dicebatur eſſe in via Flaminia, ut Tacitus ſcripſit, cum de Flavianis ad Urbem contra Vitellium venientibus loqueretur.

Campus Martius extra Urbem. Jam Campum Martium, quem per antonomaſiam Campum ferè auctores nuncupant, olim fuiſſe extra Urbem paulò eruditioribus adeò eſt notum, ut ſupervacuum videatur exponere.

Probant primò Livii allata verba: *Ager Tarquiniorum, qui inter Urbem, ac Tiberim* *Dec.1. l.2.* *fuit, conſecratus Marti, Martius deinde Campus fuit.* cui ſubſcribit Dionyſius. *Erat Campus ſitus inter Urbem, & fluvium.* igitur extra Urbem. Secundò probat con- *Comitia haberi ſolita in Campo Martio.* ſuetudo centuriatorum Comitiorum, quæ in Urbe, ſive intra Pomœrium haberi non poterant; ſed in Campo Martio jam ab initio, juſſu Servii ſexti Regis, habebantur. Is enim, auctore Livio, *Edixit ut omnes cives Romani equites, peditesque, in ſuis quiſque centuriis, in Campo Martio prima luce adeſſent.* Cicero pro Rabirio: *Lib. 15. cap. 27.* *In Campo Martio comitiis centuriatis auſpicato in loco.* Gellius ex veteri auctore: *Centuriata*

turiata autem Comitia intra Pomœrium fieri nefas eſſe, quia exercitum extra Urbem imperari oporteat, intra Urbem imperari jus non ſit. Propterea centuriata in Campo Martio haberi, exercitumque imperari præſidii cauſa ſolitum. quoniam populus eſſet in ſuffragiis ferendis occupatus Is autem mos adhibendi præſidium in cuſtodiam Comitiorum (ſcribit Dion.) *Solis Centuriatis Comitiis obſervabatur, cum extra Urbem omnes in armis adeſſe res poſtulabat, & id hodieque religionis cauſa fieri ſolet.* Hæc vero exploratiſſima ſunt. Tertiò Livius alibi confirmat: *Conſules ex compoſito, eodem biduo ad Urbem acceſſere, Senatumque in Campum Martium evocavere.* Et vero hi Conſules petebant triumphum; petentibus autem non licebat eſſe in Urbe; morabantur tamen cum exercitu in Campo Martio, ut infra dicam. Idem de Q. Fabio Maximo ſic ait: *Romam Comitiorum cauſa veniens in eum, quem primum diem comitialem habuit, comitia edixit, atque ex itinere præter Urbem, in Campum deſcendit.* Et paulo poſt: *& quia in Urbem non inerat, protinus in Campum, ex itinere profectus, admonuit cum ſecuribus ſibi faſces præferri.* Nam Conſulibus in Urbe ſoli faſces præferebantur, extra Urbem etiam ſecures. Dionyſius; *Valerius Conſul ademit ſecures faſcibus. moremque poſt ſe reliquit Conſulibus, ut tantum extra Urbem ſecuribus utantur, intra mœnia contenti inſigniis faſcium.* Præterea hominem mortuum ſepelire in Urbe non licebat. At in Campo Martio frequentia fuere ſepulchra. Strabo: *Cum locum iſtum religioſiſſimum eſſe cogitaſſent clariſſimorum virorum, ac fœminarum monumenta in eo conſtruxerunt.* Ut aliquot recenſeam: Julia Cæſaris Filia: L. Sylla. M. Agrippa: Druſus Claudii Pater: in Mauſoleo Auguſti Cæſares: & ut ait Appianus, *eo in loco Principes humari conſuevere.* Appianus de Auguſto loquens: *Cæſar*, inquit, *exercitum propius admovit Urbi, in Campum, qui Martius dicitur.* & paulo poſt; *Hæc agens Urbe abſtinuit, quoad Conſules electi crearentur:* poſtremò ut Conſul Urbem ingreſſus eſt. Herodianus, cum poſt mortem Severi Cæſaris referret Apotheoſim Auguſtorum, μετὰ δὲ τοῦτο, inquit, βαστάσαντες τὴν κλίνην φέρουσιν ἔξω τῆς πόλεως ἐς τὸ καλούμενον ἄρεως πεδίον. *Poſt hæc autem tollentes lectum ferunt extra Urbem in vocatum Martis Campum.* Herodianus autem ſub Gordiano paulo ante milleſimum annum ab Urbe condita, vixit, ſcripſitque. Alia legenti occurrunt.

Lib. 37. — Dec. 1. l. 3. — Dec. 3. l. 4. — Lib. 5. Antiq. Rom. — Lib. 2. — Dio. l. 39. — Lucan. l. 2. — Dio. l. 54. — Sueton. in Claud. c. 1. — Lib. 1. Bell. Civil. — Lib. 3. Bell. Civil. — Lib. 4.

Quando intra Urbem ſit receptus Campus Martius.

At quando, & à quo eſt in Urbem receptus Campus? Onuphrius putat id Aurelianum feciſſe, & muros à porta Collina per collem hortulorum ſubjectamque planiciem deduxiſſe ad Tiberim. Sed ut hoc verum ſit, adhuc tamen vacuus erat ædificiis. Nam Vopiſcus in Tacito, qui ſucceſſor fuit Aureliani, cum illum creatum Cæſarem in Senatu ſcripſiſſet, ſubdit; *Inde itum ad Campum Martium. ibi comitiale tribunal aſcendit. Ibi Præfectus Urbis Ælius Ceſetianus ſic loquutus eſt: Vos ſanctiſſimi milites, & ſanctiſſimi vos Quirites habetis Principem.* Ex quo patet Campum non fuiſſe mutatum, cum eò & milites, & Romanus populus conveniſſet. Suam quoque adhuc viriditatem, amœnitatemque retinuiſſe probabile eſt. Perpetuis enim ſemper antea fuerat obſitus herbis, & gramine. Cicero de M. Lepido; *Cum, cæteris in Campo exercentibus, in herba ipſe recubuiſſet, vellem hoc eſſet*, inquit, *laborare.* Dionyſius: *Is jam ante Marti ſacer erat, pratum Equis, & Juventuti in armis exercendæ accommodum.* Ovidius:

Amœnitas Campi Martii. — 2. de Orat.

Altera gramineo ſpectabis Equiria Campo,
Quem Tiberis curvis in latus urget aquis. — *Faſt. 1.*

Et:

Tunc ego me memini ludos in gramine Campi
Aſpicere, & dici lubrice Tibri tuos. — *Et Faſt. 6.*

Et Horatius:

Quamvis non alius flectere equum ſciens
Æquè conſpicitur gramine Martio: — *Horat. l. 3. Od. 6.*

 Fusè

Lib. 5. *In campo exercebatur Romana Juventus.* Fuſè Strabo. *Horum pleraque habet Campus Martius cum natura, tum hominum prudentia ornatus. Nam & magnitudo ejus mirabilis eſt, & curruum, equorumque decurſionibus libere patet, tantæque multitudini pila, circo, ac palæſtra ſe exercentium; tum opera circumjecta, ſolumque toto anno herba virens, tumulorumque coronæ ſupra amnem uſque ad alveum ſcenæ quamdam oſtentant ſpeciem, à cujus ſpectaculo difficulter quis avellatur.* Hæc ille. At de militaribus iis exercitationibus Trebellius in Claudio: *Fecerat etiam adoleſcens in militia, cùm ludicro Martiali, in Campo luctamen inter fortiſſimos quoſque monſtraret, quod Decio principe factum eſt.* *Li.*1.*c.*10. *Juventus è Campo Martio ad natandum deſcendebat in Tiberi.* Sed aliam quoque cauſam attulit Vegetius cur Juventus armorum exercitationem in Campo obiret aſſiduè: *Romani,* inquit, *veteres Campum Martium vicinum Tiberi delegerunt; in quo Juventus poſt exercitium armorum, ſudorem, pulveremque dilueret, ac laſſitudinem curſus natandi labore deponeret.* Tenuitque conſuetudo uſque ad prolapſionem Imperii. Itaque quamvis Campus mœnibus ſeptus, vacuus tamen ædificiis manſit. Lipſius putat, muro cinctum fuiſſe ante Plinium. de qua re infra.

c. 22. Minor quoque Campus, & Prata Flaminia fuerunt extra Urbem. Quod probat locus Livii allatus: *Conſules ad Urbem acceſſere, Senatumque in Campum Martium evocavere, ubi queſti primores Patrum, Senatum inter milites dedita opera terroris cauſa haberi; Conſules, ne criminationi locus eſſet, in Prata Flaminia, ubi nunc Ædes Apollinis eſt, Circum jam tum Apollinarem vocabant, avocavere Senatum.* Hi ergo ad Urbem magis appropinquarunt, tamen extra Urbem erant, petentes triumphum. Sed hæc clarius conſtabunt ex ſequentibus.

Cap. IX.

Portam Urbis Carmentalem fuiſſe ad radices Capitolii.

Porta Carmentalis ad radices Capitolii. QUoniam ſupra duximus muros Urbis à Tiberi rectà ad Capitolium; adnotandus eſt locorum ſitus, qui relinquuntur extra Urbem in Romana planicie. In eo igitur murorum tractu, qui à Tiberi pertinet ad Capitolium ſub ipſo Capitolio erat porta Carmentalis: extra hanc Forum Olitorium: Tum Ædes Apollinis; deinde Circus Flaminius in ipſis Pratis Flaminiis: poſt hæc Campus Martius. hi ergo loci extra Urbem. *P.Victor. in Regione* 8. Portam quidem Carmentalem fuiſſe ad radices Capitolii, ibique muros Urbis, multa probant. Ibi enim erant aræ, & Templum Carmentæ. *Lib.*1.*c.*2. Dionyſius: *Carmentæ ſicut aliis Heroibus, & geniis aras erectas vidi: Carmentæ quidem ſub Capitolio juxta portam Carmentalem.* Solinus: *Pars autem Capitolini montis infima habitaculum Carmentæ fuit. Ubi Carmentis nunc fanum eſt, à qua Carmentali Portæ nomen datum eſt.* Idem oſtendit; quod extra eamdem Portam erat Forum Olitorium: *Antiquum,* ut habet Varro, *macellum, ubi olerum copia.* *In Orat. contra C. Antron.& l. Catilin. competitor.* Aſconius: *Ædes,* inquit, *Apollinis eſt extra portam Carmentalem inter Forum Olitorium, & Circum Flaminium.* *l.*2. *Dec.*3. Livius: *Ædem ſpei, quæ in Foro Olitorio eſt fulmine ictam.* *l.*1.*ejuſdem Decad.* Idem: *Alteri reficiendis Ædibus Fortunæ, & Matris Matutæ intra portam Carmentalem: ſed & Spei extra portam, quæ priore anno conſumptæ fuerant.* *Ædes Spei, Fortunæ, Matutæ* Ædem Spei dixit eſſe extra portam, quam dixerat eſſe in Foro Olitorio. Porro in Foro Olitorio erat Templum Pietatis. *Lib.* 40. de eo ſic Livius: *Ædes duæ eo anno dedicatæ ſunt; altera in Foro Olitorio Pietatis. Eam Ædem dedicavit M. Acilius Glabrio Duumvir, ſtatuamque auratam, quæ prima in Italia ſtatua aurata eſt, Patri Glabrioni poſuit.* *Ædes Pietatis.* *Is erat, qui ipſe eam Ædem voverat, quo die cum Rege Antiocho ad Thermopylas depugnaſſet, locaveratque idem ex Senatus conſulto.* *L.*7. *c.*36.

At

At Plinius: *Locus ille eidem conſecratus eſt Deæ Pietati C. Quintio, M. Acilio Coſſ. Templo Pietatis extructo in illius carceris æde, ubi nunc Marcelli Theatrum eſt.* Igitur cum Ædes Pietatis in Foro eſſet Olitorio; & ubi poſtea Marcelli Theatrum, in quo nunc viſuntur Ædes Principum Sabellorum; Forum autem Olitorium eſſet extra portam Carmentalem; conficitur, portam Carmentalem fuiſſe inter ædem Virginis cognomento in Porticu, & plateam vulgo Montanariam. quæ ut arbitror à Carmentali diſſimili quamquam voce vocabulum traxit. Diſplicet enim ejus loci etymon, quod quidam derivant à montanis ruſticis illò confluentibus, ut operam ſuam conductoribus locent. *Pompejus Ugon. de Station. Urbis.* Ejuſdem portæ ſitum oſtendit Plutarchus in vita Camilli, ubi ait: capta à Gallis Urbe, obſeſſoque Capitolio, ut in Arcem evaderet. *Pontius Cominius miles ſecundo flumine incubans cortici tranavit ad Urbem, & conjiciens hoſtem vigilare ex ignibus, ac ſtrepitu* ἐβάδιζε πρὸς τὴν καρμεντίδα πύλην, ἣ πλείστην εἶχεν ἡσυχίαν, καὶ μάλιστα κατ᾽ αὐτὴν ὄρθιος ὁ τοῦ καπιτωλίου λόφος ἀνέστηκε, καὶ πέτρα κύκλῳ πολλὴ καὶ τραχεῖα περιπέφυκε. *Ivit ad Carmentalem Portam, quæ majorem habebat quietem, & juxta illam maximè arduus Capitolii collis aſſurgit, & ſaxum undique multum, & aſperum natura factum eſt.* Quid clarius, ut oſtendatur porta Carmentalis ad rupem Tarpejam ſita?

Dicere aliquis poſſet, quod innuit Blondus: aucta poſt Romulum Urbe, *Lib. 1. Inſtaur. Rom.* Carmentalem portam ſine forma, & uſu portæ, nomen aliquandiu retinuiſſe. Atqui hoc pugnat cum Livio, qui ait. *Ab Æde Apollinis boves fœminæ albæ duæ, porta Carmentali in Urbem ductæ.* *Dec. 3. l. 7.* Igitur cum extra portam, extra Urbem erant. Pugnat cum Ovidio:

Faſt. 2.

> *Carmentis Portæ dextra eſt via proxima Jano;*
> *Ire per hanc noli, quiſquis es, omen habet.*
> *Illa fama refert Fabios exiſſe trecentos;*
> *Porta vacat culpa; ſed tamen omen habet.*

cui conſentit Livius: *Infælici, inquit, via à dextro Jano Portæ Carmentalis profecti.* *Lib. 2.* Ideoque, ut ait Feſtus, *Porta illa dicta eſt Scelerata, quoniam Fabii illa egreſſi ſunt omnes occiſi.* *Porta Carmentalis dicta etiam Scelerata.* Quod ſi alia ultra Carmentalem fuiſſet porta Urbis, illa potius extrema non hæc media dicenda fuiſſet Scelerata. Denique idem Janus indicat, quem dextrum portæ fuiſſe Livius, & Ovidius aſſerunt. Intelligunt enim Janum, quem ad imum Argiletum indicem pacis, bellique fecit Numa. Ubi vero Argiletum, & Jani Templum fuerit, demonſtrat Servius. *Sacrarium hoc, inquit, Numa Pompilius fecerat Circum imum Argiletum juxta Theatrum Marcelli.* *Lib. 7. Æneid.* Feſtus, *Religioni eſt, inquit, quibuſdam porta Carmentali egredi, & in Æde Jani, quæ eſt extra eam, Senatum habere: quod ea egreſſi ſex & trecenti Fabii, apud Cremeram omnes interfecti ſunt, cum in Æde Jani Senatus conſultum factum eſt, ut proficiſcerentur.*

CAP. X.

Circum Flaminium Capitolio propinquum fuiſſe extra Urbem.

Nihil æque, ac Circus Flaminius probat Urbem, & mœnia ultra Capitolium non fuiſſe producta. Hic enim Circus, cum eſſet extra Urbem, proximus erat portæ Carmentali. Blondus quidem putat, hunc fuiſſe Circum *Lib. 3. Inſtaur. Rom.* Agonalem, nunc media in Urbe ſitum cognomento Navonium. Sed hic auctor, ut meretur laudem, quod inter primos de Romanis antiquitatibus ſcripſit, ita *Comment. Lib. 11.* in multis erravit: deque eo Pius II. *Neque ſatis diligenter, quæ ſcripſit, examinavit,*

In Circo Flaminio deſignando errat Blondus.

non quam vera, ſed quam multa ſcriberet, curam habuit. In re verò noſtra non ſolum malè ſenſit, ſed bene ſentientes errore aſperſit. Nam inter cætera, quæ ſcribit de Circo Flaminio, hoc docuit ex Caſſiodoro. *Eadem, inquit, in Epiſtola ſatis innuit Caſſiodorus, ſolitos ab Auguſti Mauſoleo ſex portis dimitti junctos currus, qui per Equiriam in Flaminium Circum currerent, ut conſtare credamus locum, cui nunc Agoni eſt nomen, Circum eſſe Flaminium.*

Lib. 3. cap. 51.

Epiſtola citata Caſſiodori eſt, in qua de Circis generatim, & Circenſibus agit, & Circo Maximo; nec unquam illi venit in mentem, equos ab oſtiis Mauſolei, quæ non habebat, mitti currus in Circum Flaminium. Itaque ſatis cauſæ non erat, cur id docentem Blondum, Fulvius, & Marlianus audirent, qui tamen ab illo in Circi Flaminii ſitu ſtatuendo maximè diſcrepant,

Lib. 4. in Circ. Flaminio.

Caſſiodorus quidem hæc ſcribit. *Sed Mundi Dominus ad potentiam ſuam opus extollens, mirandam etiam in Romanis fabricam in Vallem Martiam tetendit Auguſtus, ut immenſa moles firmiter præcincta montibus contineret, ubi magnarum rerum indicia clauderentur.*

Lib. 5. c. 7.

Sermo hic eſt non de Auguſti Mauſoleo, ſed de Circo Maximo inter Palatinum, & Aventinum ſito. Nec Martia vallis eſt, ut illi putant Martius Campus, ſed vallis inter Palatium, & Aventinum, quæ Murtia dicebatur à ſacello Veneris inibi poſito, hæc enim Myrtea, & olim Murtia dicta eſt, ut ſupra docebam ex Varrone: *Intimus Circus ad Murtium vocatus, ut Procilius ajebat, ab arvis, quod is locus eſſet inter Figulos. alii eſſe dicunt à Murteto declinatum, quod ibi id fuerit. Cujus veſtigium manet, quod ibi ſacellum etiam nunc Murtiæ Veneris.*

Lib. 4. de Ling. Lat.

Livius: *Latinis in Civitatem acceptis, ut jungeretur Palatio Aventinum, ad Murtiæ datæ ſedes.*

Lib. 1.

Hanc ergo Vallem intelligas apud Caſſiodorum, non inſcitè Campum Martium, & *Murtiam* pro *Martiam*, legas, ut probè Cæſar Bulengerius legendum admonet. Quod vero Caſſiodorus Auguſto auctori Circum non Cæſari aſcribit, cum Cæſar illum ædificaverit, ut conſtat ex Plinio; cauſa eſt, quia Auguſtus eundem Circum inſtauravit, ornavitque, ut ejus Nummus adhuc teſtatur, teſte Onuphrio. Quæ ſequuntur ad eundem Circum pertinent: *Biſſena quippe Oſtia, ad exprimendum Mundum duodecim Signorum poſuerunt.* Itaque ubi Mauſoleum cum ſex portis Blondus ibi invenerit, ignoro. Quod autem ſpectat ad ſitum Circi Flaminii, Blondi opinio, ut bene admonet Fulvius, invento Aſconio Pediano, qui Nicolao V. Pontifice litterarum, & litteratorum patrono inventus eſt, penitus corruit. locus Aſconii eſt ille, de quo ſupra: *Ædes Apollinis extra portam Carmentalem, inter Forum Olitorium, & Circum Flaminium.* Quod enim Ædes Apollinis dicitur extra portam eſſe inter Forum, & Circum; nec ipſa Ædes, nec Circus procul fuit, cum Forum Olitorium eſſet ad portam. Quomodo enim rectè diceret Aſconius, Ædes inter Forum Olitorium, & Circum Flaminium, ſi ponatur Circus abeſſe ferè mille paſſus à Foro? interpoſitis tot ædificiis, & publicis, & privatis. quod teſtatur Strabo. Fuerunt ergo hæc quatuor loca propinqua, ac ferè contigua: Porta Carmentalis, Forum Olitorium, Ædes Appollinis, Circus Flaminius. Erat autem Ædes propinquior Capitolio & muris, quàm Circus; tamen, quia extra Urbem erat, datus eſt interdum in ea Senatus his, qui nondum inire poſſent Urbem, quod eſſent exercitus Duces, ut infra. Livius: *L. Æmilio Regillo, qui claſſe Præfectum Anthiochi Regis devicerat. extra Urbem in Æde Apollinis cùm Senatus datus eſſet.* Idem: *Marcus Fulvius ad Ædem Apollinis in Senatu petiit à Patribus ut æquum cenſerent, & Diis immortalibus honorem habere jubere, & ſibi triumphum decernere, cum dixiſſet Tribunus ſe interceſſurum: tum ille ait non fuiſſe ferendum Imperatorem rebus egregiè geſtis victoremquè exercitum cum præda, ac captivis ante portas ſtare.* & Cicero: *Senatus ad Apollinis fuit, ut Pompejus adeſſet.*

Lib. 2. ad Q. Fratrem Epiſt. 5.

Degebat enim in hortis extra Urbem; Cum Hiſpaniam, & Africam teneret exercitibus, regeretquè per Legatos, Aſcon. *Tum Pompejus Proconſul ad Urbem erat.* Dion. *Pompejus paulo poſt ad Urbem venit. Tum circumfuſo præſidio extra*

extra Pomœrium ad Theatrum Senatus eſt habitiis. Nam Theatrum Pompeji, ut poſtea dicam ad Campum nunc Floræ ſitum erat, extra Urbem. Cum igitur hoc Templum Apollinis tam prope Capitolium eſſet; alii collocant, ubi ædes S. Mariæ ſub Capitolio, alii ubi Cœnobium Turris Speculorum. Ego tamen propius aliquanto flumen collocarem, cui propinquius erat Forum Olitorium.

In Or. pro Milone. Lib. 40.

Jam ut redeam ad Circum Flaminium, cum ſitus eſſet in Pratis Flaminiis, quæ ſub Capitolio, & ſecundùm illi adjuncta mœnia jacebant, etiam ipſe propè Capitolium fuit. Fulvius ætate ſua (ſcripſit autem Clemente Septimo Pontifice Maximo) extitiſſe ad hue formam Circi, & veterum ſedilium ſigna commemorat, atquè in ejus cavea erectum Templum S. Catherinæ cognomento ad Funarios; ibi enim, propter loci commoditatem, & areæ longitudinem funes confici ſolebant. Porrò Circi latitudo ſpatium cœpit, quod inter officinas vulgò Obſcuras Forumque Judæorum eſt interjectum. Ad eas porrò officinas nuper vidimus, inibi ædificante Cardinali Gimnaſio, refodi ingentes columnarum ſpiras, & ſcapos è Tiburtino lapide, & quadrata ſaxa eximiæ magnitudinis. Summus Circus curvatus in hemicyclum ad plateam vulgo Marganam propè Capitolium, pertinens flectebatur ad Ædem S. Angeli in Foro Piſcario; ima pars, ubi Circi carceres, verſus S. Nicolaum cognomento ad Calcarias, & Ædes ducum Cæſarinorum. Hæc Circi longitudo.

Ubi ſitus eſſet Circus Flaminius.

Referunt Hiſtoriæ Eccleſiaſticæ, recitaturque inter Breviarii preces, *Bonifacium Romanum Pontificem Romæ in ſummo Circo S. Michaelis Eccleſiam dedicaſſe III. Kal. Octobris.* Hunc Circum Flaminium eſſe opinor. De hac enim re triplex opinio eſt. Prima eorum qui Circum fuiſſe Neronianum, eique appoſitam volunt Ædem S. Michaelis in Vaticano. Quos confutat Baronius: tum quia Ædes illa celſitatem non habet, quam eidem attribuunt auctores: tum quia ejus conditorem, Leonem IV. Pontificem ex antiquo lapide recognoſcit. Altera opinio ipſius Cæſaris Baronii eſt, qui Templum à Bonifacio dedicatum ſtatuit in ſumma Adriani Mole: recitatque Adonis verba: *Romæ venerabilis etiam Bonifacius Pontifex Eccleſiam S. Michaelis nomine conſtructam dedicavit in ſummitate Circi, cryptatim miro opere altiſſime porrectam; Unde & idem locus in ſummitate ſua continens Eccleſiam, Inter Nubes, ſitus vocatur.* Hæc verba graviſſimus auctor accommodat Moli Adriani, ab alio ſcriptore, affini loquutione, *Turri inter Cœlos*, apellatæ; ut ejus verticem Templum S. Michaelis inſideret. Idem pro, *Circi Circuli* legendum putat; ut forma molis in orbem ducta declaretur: vel ſi Circum quis velit retinere, ait, illi loco proximum fuiſſe *Circum Domitiæ*, quæ amita Neronis fuit.

Onuphrius de Circo c. 18. die 8. Maji Eccleſia S. Michaelis in ſummo Circo Flaminio.

In Annotatior. ad Martyrol. die 8. Maji & 29. Septembris.

Tertia opinio noſtra eſt. Putamus autem in ſummo Circo Flaminio Templum S. Michaelis à Bonifacio fuiſſe dicatum: quod nunc à Foro Piſcario dictum in Urbe vetuſtiſſimum eſt. Poſitus enim Templi veteri locorum memoriæ, & ſummo Circo Flaminio ad amuſſim reſpondet. Adonis autem verba *in ſummitate Circi* juxta Breviarii Rom. narrationem intelligi poſſunt. Summus enim Circus eſt caput Circi, cujus adverſa pars ima erat, ubi Circi carceres, unde emittebantur equi: in ſumma vero metæ, ad quas curſum flectebant. Ovidius, de capite Circi Flaminii oppoſito carceribus loquens, ait:

Proſpicit à tergo ſummum brevis area Circum.

Bonifacius Pontifex, quod Templum S. Michaelis in ſummo Circo dedicavit.

Lib. 6. Faſt.

Ædes ergo S. Michaelis dedicata in ſummo Circo, eſt Ædes ſita in extrema Circi parte, quæ in ſemicirculum deſinens circumflectendis curribus apta erat. Quo loco nunc Templum S. Michaelis ſpectatur. Quod ſi Ado ſummitatem pro excelſitate videtur uſurpare (idque ſignificant ea verba, *Eccleſiam conſtructam in ſummitate Circi cryptatim miro opere altiſſimè porrectam.* Et Clarius ſequentia: *Unde & idem locus in ſummitate ſua continens Eccleſiam, inter Nubes, ſitus vocatur*) atque

utrumque

utrumque intelligit, caput Circi, & in eo loci altitudinem; hanc quoque noſtro olim Templo non defuiſſe probabiliter dicimus. Nam cum olim multa eſſent in Circo Flaminio partim extructa, partim adjuncta Deorum Templa, Neptuni, Herculis, Vulcani, Martis, Caſtoris, Junonis, Dianæ, ut ſuo loco dicam; aliquod ex his eminens è ſedilium gradibus, imminenſque eorum cryptis, & fornicibus, aut inter Circi porticus fuiſſe veriſimile eſt: ſicut in Theatris ſupra ſcenam dedicabantur Templa. Illud ergo inſtauratum refectumque expiavit, dicavitque idem Pontifex qui Pantheon in honorem Beatiſſimæ Virginis, Sanctorumque Martyrum dedicavit. Dictum porro eſt, Inter Nubes, quoniam à terra ſublatum ſupra Circi gradus erat: poſtea vero collapſo penitus Circo, ac veterum molibus, redactum eſt in eam, quam videmus formam, & humiliorem ſitum. Quadrat enim in Romana præſertim opera Poetæ vox:

Tantum ævi longinqua valet mutare vetuſtas.

Ita ſane Templum, quod ſtatuerat in ſumma Arce S. Angeli, deinde in ſubjectam planiciem traductum aſſerit Cardinalis Baronius. Quod ſi Æliæ moli addidere cognomentum *inter Cœlos:* nihil prohibet alterum ædificium propter minorem altitudinem dici, *inter Nubes.* Ut enim Nubes Cœlo ſunt inferiores: ita è nubibus deducta appellatio inferiori ædificio congruit; ideoque alterum ab Adriani mole eſſe conficitur, quæ eſſe dicebatur *inter Cœlos.* Hæc quidem conjecturis potius, quam rationibus nituntur; ſed in re antiqua ubique agitur conjecturis. Iiſdem tamen elicimus, non eſſe cur apud Adonem, *Circuli*, legamus. Quod ſi iis verbis Circus Domitiæ intelligitur propinquus ſepulchro Adriani; animadvertere oportet, hunc Circum à monumento Adriani fuiſſe disjunctum, ut colligi poteſt ex Procopio, qui eum deſcribens non meminit Molis Adriani: eoque præterea oſtenditur, quòd Cæſarei Mauſolei religio poſtularet, ut vacuum undique ſolum relinqueretur: nam quis unquam ſcripſit illud in ſummo Domitiæ Circo fuiſſe conditum? Itaque ſummus Circus, aut ſummitas Circi fabricam ſibi quidem proximam, ſed nihilominus ſeparatam haud rectè ſignificat. Deinde ſi in ipſa Adriani Mole Templum ſitum erat: cur hanc Ado præteriit, & alterum ædificium, in quo Templum non erat, nominavit? Cur Circum abſolutè, & antonomaſticè dixit, ad ſignificandum Domitiæ Circum rudi opere impolitum, & ignobilem? Quod tamen uſurpatum legimus de Circo Maximo, & Flaminio propter eorum nobilitatem, ac vetuſtatem.

Initio lib. 2. de Bello Gothico.

Hæc in re dubia breviter adduximus. ſi quis ad alias opiniones inclinarit, habet quod in omnem partem expendat.

Multo ante eadem ſcripſeram. cum animadverti verba Adonis planius explicari poſſe. Eſt ergo illi *ſummitas Circi* pro ſummo Circo. Ibi dedicata eſt Eccleſia *cryptatim miro opere altiſſime porrecta:* id eſt fornicato opere altiſſimoque ſublata. *Ideoque locus in ſummitate ſua continens Eccleſiam, Inter Nubes, ſitus vocatur.* Ideoque locus in ſummo Circo, ubi Templum eſt, propter fabricam, altiſſime fornicatam, Inter Nubes, appellatur. Quo innuitur, illum forniciem Tholi, qui hodie in hemiſphærium ubique attollitur, & maxime erigitur, ſimilem fuiſſe. Neque inconſulte *cryptatim* quaſi fornicatim expoſui. Nam quamvis crypta teſtudinem ſubterraneam ſignificet, aliquando tamen propter curvitatem ad quemcumque fornicem videtur poſſe transferri. Sic Cryptoporticus non ſemper ſubeterraneam porticum ſignificat, ſed munitam ſepimento parietum. Ut apud Plinium: *Subeſt Cryptoporticus ſubterraneæ ſimilis æſtate incluſo frigore riget.*

Lib. 5. Ep. 6.

CAP.

Cap. XI.

Circum Flaminium extra Urbem fuiſſe aliis rationibus oſtenditur.

IN loco à nobis demonſtrato fuiſſe Caput Circi, eumdemque extra Urbem ſitum, oſtendit etiam Ædes Bellonæ. Huic enim quaſi Duellonæ, ac Deæ Bellorum Appius Claudius Ædem extruxit, quam Petrus Victor ait, *Eſſe verſus portam Carmentalem.* Livius: *Dicitur Appius in medio pugnæ diſcrimine ità precatus: Bellona ſi hodie nobis victoriam duis: aſt ego Templum tibi voveo.* Ovidius: *Templum Bellonæ ubi fuerit.* *Dec. 1. l. 10.* *6. Faſt.*

Hac ſacrata die Tuſco Bellona duello
Dicitur: & Latio proſpera ſemper adeſt.
Appius eſt auctor: Pirro qui pace negata,
Multum animo vidit; lumine captus erat.

Idem Ædem ornavit depictis majorum imaginibus. Plinius: *Suorum clypeos in ſacro, vel publico privatim dicare primus inſtituit Appius Claudius, qui Conſul cum Servilio fuit anno Urbis CCLIX. Poſuit enim in Bellonæ Æde majores ſuos, placuitque in excelſo ſpectari, & titulos honorum legi.* Quo loco perſpicuum in codice mendum eſt. Appius enim Claudius, & P. Servilius, non multo poſt exactos Reges, illo ipſo anno, quo mortuus eſt Tarquinius Superbus, Conſules fuere. Nequè ille Appius Claudius Ædem Bellonæ vovit, ſed alter cognomento Craſſus, qui fuit Conſul cum L. Volumnio, anno Urbis CCCCLVII. & poſtea cæcus eſt dictus. Hæc conſtant ex Livio, & Ovidio. Itaque locus Plinii corrigendus. Pergit porrò Ovidius: *Lib. 35. cap. 3.*

Proſpicit à tergo ſummum brevis area Circum;
Eſt ubi non parvæ parva columna notæ.
Hinc ſolet haſta manu belli prænuncia mitti
In Regem, & gentes, cum placet arma capi.
Altera pars Circi cuſtode ſub Hercule tuta eſt:
Quod Deus Euboico carmine munus habet.

Ex his liquet inter Templum Bellonæ, & Circum ſolum fuiſſe brevem aream interjectam, in qua eſſet Columna Bellica. An vero Circus eſſet à tergo Templi, ut Ovidii verba videntur indicare, dubium eſt, nam Sext. Pompejus ante Templum Bellonæ collocat *Columnam Bellicam.* Petrus Victor in regione nona ait, *Ante hanc Ædem eſſe Columnam indicem belli inferendi.* Sic enim, ut alios omittam, Dion. de M. Antonino: *Cumquè hæc dixiſſet*, inquit, *haſtam cruentam juxtà Bellonæ Templum in hoſticum contorſit.* Ad Ovidium autem exponendum, nam Interpretes non ſatisfaciunt, ajo, *à tergo* conjungendum eſſe cum *Circo*, non autem cum *Templo*; ut ſit ſenſus: Area brevis ſummum Circum proſpicit, à tergo ipſius. Nam cum ibi eſſet pars Circi, quæ ad metas hemicycli formam efficit, atque externis muris aream attingeret: rectè area ponitur à tergo Circi: pars enim Circenſis, fabricæ huic adverſa, eſt anterior, ubi ſunt Carceres, & initia curſus. Templum igitur Bellonæ brevi area à Circo Flaminio diſcretum fuit. Cujus germanus locus, ſi quæritur, fuit inter Palatium Sabellorum Theatro Marcelli ſuperimpoſitum, & Ædem S. Angeli in Foro Piſcario: ſed nihilominus extra Urbem. Livius: *P. Scipioni Senatu extra Urbem dato in Æde Bellonæ.* Plutarchus: *Venienti Senatus extra Urbem datus eſt in Æde Bellonæ.* Idem Livius: *Senatus Marcello ad Ædem Bellonæ datus eſt, poſtulavit, ut triumphanti Urbem* *Columna Bellica.* *Lib. 16.* *Dec. 3. l. 8.* *In Vita Scipionis.* *Dec. 3. l. 6.* *Dec. 4. l. 1.*

Dec.4.l.8. *inire liceret.* Idem : *L. Furius Senatum in Æde Bellonæ habuit, expoſitiſque rebus geſtis, ut triumphanti ſibi in Urbem invehi liceret, petit.* Idem : *Macedones deducti extra Urbem in Villam publicam, ibique iis locus, & lautia præbita, & ad Ædem Bellonæ Senatus eſt habitus.* Idem : *Cn. Manlius Proconſul Romam venit, cui cum Senatus ad Ædem Bellonæ datus eſſet, & ipſe poſtulaſſet, ut ſibi triumphanti Urbem invehi liceret.* Idem : *Manlio poſtulanti à Senatu in Æde Bellonæ triumphum.* *Lib. 9.* Petrus Victor, *Tertium Senatulum* memorat *citra Ædem Bellonæ in Circo Flaminio, ubi dabatur Senatus legatis, quos in Urbem admittere nolebant.* *Lib.1.c.7.* Denique, ut monet Vitruvius, *Templum Martis extra Urbem collocatur* (more videlicet antiquorum) *ne ſit inter cives belligera diſſenſio.* quæ ratio & Bellonæ Templa extra collocari probat. Neque vacat hic aut *Inſtaur. Rom.lib.3.* Blondum, aut Interpretes Ovidii refellere, qui Bellonæ hanc Ædem, & Columnam Bellicam ad Circum Maximum, nempe in media ferè Urbe collocant : errant enim in Circo; & cùm una Ædes Bellonæ, ut vidimus, extra Urbem fuerit, aliam, opinor, proferre non poſſunt.

Circus Flaminius extra Urbem. Hæc, quibus fines Circo Flaminio circumſcripſimus, probant etiam Circum fuiſſe extra Urbem. Si enim Ædes Apollinis, & Bellonæ extra Urbem fuerunt, multo magis Circus paulò remotior ab Urbe. Sed tamen alia clariora ſuperſunt. Varro idcirco ait hunc appellatum fuiſſe Circum, *Quòd ibi quoque ludis Tauricis Equi circum metas currunt. Inſtituti autem Taurici ludi.* inquit Feſtus. *Diis Inferis regnante Superbo Tarquinio cum magna incidiſſe peſtilentia in mulieres gravidas, quæ facta fuerat ex Taurorum carne diu vendita populo. Ob id Taurici ludi fiunt in Circo Flaminio, ne intra muros evocentur Dii Manes.*

Duces exercituum non poterant ingredi Urbem. Præterea duæ leges, ac Romana inſtituta id clarè demonſtrant, quæ ſpectabant ad Imperatores habentes ſub ſignis exercitum : vel triumphaturos. Neutri enim poterant Urbem ingredi; qui tamen leguntur fuiſſe in Circo Flaminio. Meminit harum legum Plutarchus in vita Pompeji, & Cæſaris. *Non interfuit,* inquit, *Senatui Pompejus;* οἱ γὰρ ἄρχοντες στρατοπέδων εἰς τὴν πόλιν οὐκ εἰσίασι. *Imperatores enim exercituum in Urbem non ingrediuntur.* *In Vita Pompeji.* Pompejus autem Africam, & Hiſpaniam tunc ſuis exercitibus tenebat. *In Orat. pro M. Scauro.* Aſconius : *Horum magna pars tabellas laudaverunt, quia aberant; inter quos Pompejus quoque: nam quòd erat Proconſul, extra Urbem morabatur.* Ibidem Plutarchus : ἐπεὶ δὲ ὁ νόμος οὐκ εἴα πρὸ τοῦ θριάμβου παρελθεῖν εἰς τὴν πόλιν. *Quando autem Lex non ſinebat ante triumphum ingredi Civitatem.* *In Vita Cæſaris, quod & Dio teſtat Lib.37.* Idem referens Cæſarem è Luſitania rediiſſe victorem, ut Triumphum ſimul, & conſulatum peteret, ἐπεὶ δὲ, inquit, τοὺς μὲν μνωμένους θρίαμβον ἔξω διατρίβειν ἔδει, τοὺς δὲ μετιόντας ὑπατείαν παρόντας ἐν τῇ πόλει τοῦτο πράττειν, ἐν τοιαύτῃ γεγονὼς ἀντινομίᾳ. *quia vero Triumphum poſtulantibus extra manere neceſſe erat: petentibus autem Conſulatum præſentes in Urbe negotium agere; in hac legum contrarietate* (*conſtitutus petiit à Senatu, ut ſui abſentis ratio haberetur*) *Petentes Conſulatum debebant eſſe in Urbe.* Quod cùm impetrare non poſſet τὸν θρίαμβον ἀφεὶς ὁ Καῖσαρ εἴχετο τῆς ὑπατείας, καὶ παρελθὼν εὐθὺς, *dimittens Triumphum Cæſar inſiſtere Conſulatui, & confeſtim in Urbem ingreſſus* (*actionem ſuſcepit.*) *De l.Paulo.* Valerius : *Is cum in concione extra Urbem more majorum ante triumphi diem, ordinem actorum ſuorum commemoraret.* Meminit *Lib. 55.* & Dion ejus legis, quæ vetaret Duces Urbem inire, ait enim : ἐξεστράτευτο γὰρ, καὶ οὐκ ἦν οἱ ὅσιον μὴ ἐκ τὰ καθήκοντα ἐπὶ τοῖς κατειργασμένοις παρ' αὐτὴν τὴν εἴσω τοῦ πωμηρίου εἴσοδον ἐπιτελέσαι. quod ſic vertunt: *Qui cum exercitu, Urbe profectus, neque fas ei erat intra Pomœrium intrare, cum ea, quæ ante id fieri inſtituta majorum jubent, nondum perfeciſſet.* Vel dicas: *profectus enim erat cum exercitu, neque erat illi fas non facere convenientia pro rebus geſtis ob ingreſſum in Pomœrium.* *Lib.2. Bell. Civil.* Meminit & Appianus de Cæſare item loquens ambigente, peteret ne Triumphum, an Conſulatum; ἐσελθόντι δὲ οὐκ ἦν ἔτι τὸν θρίαμβον ἐπανελθεῖν. *Urbem enim ingredienti non erat rurſus redire ad Triumphum.* *Lib. 7. Ep.* Ideò M. Tullius : *Mihi,* inquit, *valde placet de Triumpho nos moliri aliquid,*

quid, extra Urbem eſſe cum juſtiſſima cauſa. Dion: *Tiberius Kal. Januarii quibus* ad Attic.
Conſulatum inibat cum Cn. Piſone in Octavii Curiam (hæc enim erat extra Pomœ- *Lib.* 55. *de*
rium) *convocato Senatu fanum concordiæ ſibi parari juſſit, ut ſuo id, & Druſi nomine inſcri* *Tiberio.*
beret, ac deinde triumphavit.

Hæ leges quando, & à quo latæ fuerint, mihi referre in promptu non eſt.
Sed illis manifeſtè cavebatur ſecuritati Reipublicæ; ne rebus urbanis arma miſ-
cerentur: atque ut beneficia, magiſtratus triumphi peterentur à civibus, non
per vim raperentur. Tulit quidem Pompejus tertio Conſulatu, ut nemini lice-
ret abſenti Conſulatum petere, præterquam Cæſari, ut Dion, & Appianus tra- *Lib.* 40.
dunt; nec tamen Cæſar, cùm per legatos peteret, impetravit. & multo ante *Lib.* 2. *de*
lex vigebat. Ii autem, quibus decretum erat Imperium, in Urbem ingreſſi, *Bell.Civil.*
illo ex lege privabantur. *Nam Proconſul portam Romæ ingreſſus deponit Imperium,*
ff. l. 11. off. Proc. tit. 16. l. Procon. Itaque *à Senatu decretum eſt, ut Q. Fulvio ne minue-*
retur Imperium, ſi in Urbem veniſſet. Ut *Paulo Anicio, & Cn. Octavio ex bello Macedo-*
nico cum victoria redeuntibus, quo die Urbem triumphantes inveherentur, auctore Livio, *Lib.* 26.
Imperium eſſet. Poſtea verò *à Senatu decretum eſt,* quod refert Dion: *ut Auguſtus* & 45.
proconſulare Imperium ſemper haberet, neque id ἐν τῇ εἰσόδῳ τῇ εἴσω τοῦ πωμηρίου. *In quovis* *Lib.* 53.
Pomœrii ingreſſu deponeret.

His ita poſitis, clariſſimè deducitur, Circum Flaminium extra Urbem fuiſſe.
In eo enim multi ex his fuerunt, quibus prohibitus erat in Urbem ingreſſus: Sic *Multi, qui*
enim, ut teſtatur Dion: *Mortuo Druſo, & Romam delato, habita eſt in Foro ejus* *non poterant*
laudatio à Tiberio: ſed *ab Auguſto,* qui *cum exercitu Urbe profectus, neque fas ei erat* *Urbem in-*
intra Pomœrium intrare, ἐν φλαμινίῳ ἱπποδρόμῳ *in Circo, ſive Hippodromo Flaminio* ex- *gredi, fue-*
tra muros Urbis. Sic Cicero exprobat Clodio Tribuno plebis, quod in Circo *runt in Cir-*
Flaminio productis Conſulibus Piſone, & Gabinio inſectam ſibi concionem *co Flaminio.*
habuerit: Cauſa fuit, ut etiam Cæſar adeſſet, qui ſuperiore anno Conſul Provin- *Lib.* 55.
ciam Galliam cum exercitu regendam acceperat: necdum in eam profectus, *In Or. poſt reditum in*
extra Urbem morabatur, & in ea cauſa adverſabatur Ciceroni. *Erat,* inquit *Senatu &*
Cicero, *ad portas, erat cum Imperio: erat in Italia ejus exercitus.* Igitur, ut narrat *pro Sextio.*
Dion, ejus cauſa Clodius concionem ἔξω τοῦ τείχους, *extra mœnia convocaverat,* ut *Lib.* 38.
Cæſarem legis ſuæ approbatorem haberet. Valerius, & Horatius Coſs. ut ſu-
pra dixi, petituri triumphum Senatum primo in Campum Martium, deinde in
Prata Flaminia propinquiora, & Circum Apollinarem vocarunt. Marcellus,
qui adverſus Annibalem habebat exercitum, teſte Livio, & Plutarcho, accu- *Dec.* 3. *l.* 7.
ſatus à Bibulo Tribuno plebis Romam venit. Actum de Imperio Marcelli in *in Vita*
Circo Flaminio eſt, nam intra muros eſſe non poterat. Idem Livius de Fulvio *Marcelli.*
loquens, qui de Ætolis triumphavit: *Multos,* inquit, *eo die, priuſquam in Urbem* *Lib.* 39.
inveheretur, in Circo Flaminio Tribunos Præfectos, Equites, Centuriones Romanos ſocioſ-
que donis militaribus donavit. Hunc cum aliis nonnullis locum affert Onuphrius, *De Lud.*
quibus probatur Circum Flaminium extra Urbem fuiſſe: tum conſtituens ejus *Circenſ.*
fines noſtris ſupra deſignatis conſentientes; *Longitudo,* inquit, *ab area domus Mar-* *l.* 18. *c.* 8.
ganiæ, ubi in hemicycli formam deſinebat. Qui ergo dixerat cum Livio Circum Fla-
minium extra Urbem eſſe; quomodo ultra Circum uſque ad Palatium Farneſia-
num, & Circum Agonalem mœnia Romana producit? cum præſertim ille
ætate Regum talem murorum circuitum definiat. Quæ duo ſine dubio pugnant
inter ſe. In eodem Circi ambitu Fulvius qui vidit, non diſſentit.

Atque ex his omnibus, quæ fuſius evolvimus, perſpicuè concluditur: Ur- *Mœnia in*
bem, ejuſque mœnia Arci Romanæ impoſita ultra Capitolium, verſus Cam- *Urbe vix*
pum Martium non proceſſiſſe. Poſtremo eſt adnotandum, quod refert Diony- *cognoſci po-*
ſius, *Ævo ipſius murum Urbis vix fuiſſe perſcrutabilem propter ædes complectentes eum un-* *terant.*

Lib. 4. dique. *Servaſſe quidem multis in locis veſtigia quædam ſtructuræ veteris.* Hoc fiebat, privatis commodis publicas majorum religiones obruentibus; ſciebatur tamen extra portam Carmentalem non produci Pomœrium.

Cap. XII.

Quid Sylla, & Julius Cæſar, Dictatores Urbi, adjecerint.

Qui Imperium propagaſſent, Urbem augere poterant.

MOs erat à Romanis Regibus deductus, ut ii Urbem augerent, qui Imperium propagaſſent; quaſi cum Imperii corpore deberet etiam caput Roma creſcere. Nec tamen (poſt Reges) Duces Romani, ut ait Tacitus, *Quamquam magnis Nationibus ſubactis Jus proferendi Pomœrii uſurparunt, niſi L. Sylla, & Divus Auguſtus.* Cæterum Dionyſius, qui Auguſto jam principatum tenente ſcripſit, ait, *Poſt Reges ulterius non proceſſiſſe Urbis ambitum, religionibus, ut fertur, non permittentibus.* Quod, ſi velit ad ſua uſque tempora Pomœrium, ne à Sylla, quidem, cujus Dictatura Actiacam victoriam annos plus quinquaginta præceſſit, fuiſſe mutatum, ego illi non aſſentior. Taciti enim auctoritatem, & Gellii, qui idem ſcripſit, pluris facio. Veriùs autem Sylla titulum proferendi Pomœrii, ut ait Gellius, quæſivit quàm habuit. Ille enim territorium, populi Romani de hoſtibus ante occupatum recuperavit, non auxit. Jus enim Urbis dilatandæ habebat, ut idem Gellius, *Qui Populum Romanum agro de hoſtibus capto auxerat.* Magis ambiguum eſt qua parte muros produxerit. Onuphrius: *Syllam, inquit, eam Urbis partem, quæ eſt verſus Hortos Saluſtianos, portaſque Collinam, & Viminalem, ampliaſſe crederem;* & paulò poſt, *liquet murorum ambitum, qui eſt à Collina ad Capenam, & muros protractos fuiſſe vel à Sylla, vel à Julio, aut Auguſto Cæſare: Nam ante Syllæ tempora mœnia Urbis Aggerem Tarquinii non excedebant.* Hic cum aliqua ſint probabilia; quod tamen putat murorum ambitum ultra Aggerem Tarquinii, vel à Sylla, vel à Julio, aut Auguſto Cæſare fuiſſe protractum, eſt contra Plinium. Qui, cum ſcripſerit Principe Veſpaſiano, nempe centum quinquaginta amplius annos à Sylla Dictatore, ſcribit tamen, ut ſupra dixi: *Clauditur Roma ab Oriente Aggere Tarquinii Superbi:* is quæ à porta Collina Eſquilinam uſque tendebat. Eorum igitur nemo ultra Aggerem muros ædificavit. Probabile autem eſt; Sylla ad portam Collinam produxiſſe Pomœrium; quamquam nullum hujus rei veſtigium, mihi ſaltem notum ſit apud veteres auctores. Ideo autem in hoc potiſſimum inclinavit, quod forte ibi Urbem non munitam animadvertit, cùm bello Mariano à Samnitibus, Theleſino Duce, qui ad Collinam caſtra poſuerat, & ſiniſtrum Syllæ cornu fuderat, pœne capta fuerit. Quare Lucanus:

Lib. 12. Annal.

Lib. 13. cap. 14.

Lib. 3. c. 5.

Sylla qua parte Urbem auxerit.

Lib. 2.

Aut Collina tulit ſtratas quod porta catervas,
Tunc cum pœne caput Mundi, rerumque poteſtas,
Mutavit tranſlata locum: Romanaque Samnis
Ultra Caudinas ſperavit vulnera Furcas.

Sylla ergo, ſive ut muniret Urbem, ſive ut ibi victoriæ monimentum poneret, ubi hoſtem vicerat, muros ad Collinam perduxit; ut porta, ubi eſt ſita, locaretur: & muri vallem S. Suſannæ Templo ſubjectam, hortoſque adjacentes, ubi & Horti quondam Saluſtiani complecterentur: converſique ad portam Pincianam ſeu Collatinam, excluderent Collem Hortorum, ubi nunc Templum Sanctiſſimæ Trinitatis, cognomento in Montibus.

Quod

Quod ſpectat ad Julium Cæſarem, Gellius loco ſupra laudato: *Nec poſtea*, inquit, *Divus Julius cum Pomœrium proferret, intra effatos Urbis fines incluſerit.* Dion: *Leges*, inquit, *præterea Cæſar tulit, Pomœriumquè auxit.* Quod deinde repetit in oratione, quam in Cæſaris funere habuit Antonius Conſul. Dionyſius vero Syllam, & Cæſarem videtur omiſiſſe. Tacitus Syllæ, Auguſti & Claudii meminit, Cæſarem reliquit. Seneca ex quodam referente narrat, *Syllam ultimum Romanorum protuliſſe Pomœrium, quod nunquam provinciali, ſed Italico agro acquiſito mos proferre apud antiquos fuit.* Hic ergo omnes poſt Syllam excludebat. At contra Flav. Vopiſcus in vita Aureliani: *Pomœrio*, inquit, *nemini Principum licet addere, niſi ei, qui agri barbarici aliqua parte Romanam Rempublicam locupletaverit. Addidit autem Auguſtus, addidit Trajanus, addidit Nero, ſub quo Pontus Polemoniacus, & Alpes Cottiæ Romano nomini tributæ.* Hic vero auctor Syllæ, Cæſaris, & Claudii non meminit. Suetonius rem adeò inſignem in omnibus ſuppreſſit. Quare cum tanta Scriptorum varietate conſentit, qui unum fortè non ſentiet.

Qui Urbis Pomœrium auxerint.

Lib. 43.

De brevit. vitæ c. 14.

De Julio Cæſare M. Tullius ad Atticum ſic ſcribit: *Sed caſu ſermo à Capitone de Urbe augenda. A ponte Milvio Tiberim duci ſecundum montes Vaticanos. Campum Martium coædificari: illum autem Campum Vaticanum fieri quaſi Martium Campum.* Et paulo poſt: *Iſta lex perferetur, vult enim Cæſar.* Voluit ergo Cæſar Urbi addere Campum Martium. Sed quia in eo Comitia fiebant ad creandos Magiſtratus, quæ neceſſe erat fieri extra Urbem; ea in Campum Vaticanum Tiberi à Martio diviſum transferre cogitavit: atque, ut ii duo Campi conjungerentur, Tiberim dextrorſum derivare, ut allueret montes Vaticanos; nempe ubi Villa Farneſiana eſt, tum montis vulgo Marii clivus tum Ædes Pontificiæ, tum Sancti Onuphrii, tum Sancti Petri in Janiculo Templa, & Cœnobia. Sic enim repleto, obturatoque alveo Tiberino, laxatus Ager Vaticanus, & Martio finitimus Comitiis relinquebatur. Verum hoc Cæſar morte præventus facere non potuit, nec dum Tiberis mutavit alveum. Conſtat autem ex Epiſtolis ſuperioribus Ciceronis, Cæſarem nihil egiſſe; ibi enim dicitur iturus in Parthos. Atqui, cum ab Urbe ad Parthicum bellum profecturus eſſet, occiſus eſt: nondum ſcilicet lata lege augendæ Urbis: & Martius Campus diu remanſit extra Urbem; immò & Campus, in quo erat Circus Flaminius, ut ſupra vidimus. At Cæſar alio in loco muros produxit? Hoc quidem mihi, & puto, alteri non conſtat. Certè Tacitus eos recenſebat qui Pomœrium protulerant. Cur ergo magno hiſtoriæ lapſu Cæſarem omiſit? Non ſciebat Scriptor accuratiſſimus? Cognoverat de Sylla antiquiore, de Cæſare nihil audiverat? Crediderim potius, quidquid ſcribant Gellius, & Dion, Cæſarem non auxiſſe, ſed augere Urbem voluiſſe. Favet Suetonius: *Nam*, inquit, *de ornanda inſtruendaque Urbe plura, ac majora in dies deſtinabat. Talia agentem, atque meditantem mors prævenit.*

Lib. 13. Epiſt. ad Att. Epiſt. 13.

Julius Cæſar Urbem non auxit.

In Vita Cæſ. c. 24.

Cap.

Cap. XIII.

Quid Auguſtus, & Claudius adjecerint.

Lib. 15. Dion: *Auguſtus*, inquit, *Pomœrii quoque terminos protulit.* Tacitus & Vopiſcus locis ante laudatis teſtantur Auguſtum protuliſſe Pomœrium, & veterum lapidum Inſcriptiones. Hanc ante adduximus:

C. MARCIVS. L. F. L. N
CENSORINVS. ET. C. ASI
NIVS. C. F. GALLVS. COS
EX. S. C.

FIN. POMER. TERMIN.

Hi fuere Conſules anno Urbis DCCXLVI. ſex annos ante Chriſtum natum. Alia quoque Cippi Inſcriptio ſic habet:

IMP. CAESAR. DIVI. F
AVGVSTVS
PONTIFEX. MAXIMVS
TRIBVNIC. POTEST. XVII
EX. S. C. TERMINAVIT

R. PROX. CIPP. PED. CLXVIS

Nec tamen conſtat qua parte protulerit. Mihi probabile eſt, juxta Aggerem Tarquinii, à porta Eſquilina, nunc S. Laurentii, verſus portam Labicanam, nunc Majorem, & Cœlium montem mœnia dilataſſe. Argumento eſt, quòd, cùm in Campo Eſquilino extra Urbem plebs humaretur, unde Populus Romanus odoris, ac Cœli gravitate laborabat, Auguſtus locum repurgavit, Urbemque ædificiis auxit, ornavitque. Puticuli ante, locus appellatus, quod vetuſtiſſimum genus ſepulturæ in puteis fuerit: & dicti *puticuli*, *quia ibi cadavera putreſcerent*, ut ait Feſtus. Horatius:

Ubi Auguſtus Urbem auxerit.

Huc prius anguſtis ejecta cadavera cellis
Conſervus vili portanda locabat in arca.
Hoc miſeræ plebi ſtabat commune ſepulchrum, (*Sat.* 8. *l.* 1.)
Pantalabo ſcurræ, Nomentanoque nepoti.

Lib. 2. *cap.* 54. Cum Patritii, & Nobiles, nonnullis duntaxat exceptis, cremarentur, teſte Plinio: collectique è buſto cineres urnis, tumuliſque conderentur. Campus ergo ille fuit extra Urbem, cum in ea non liceret mortuos ſepelire. Poſtea vero quàm

quàm amota ſunt ſepulchra, receptuſque intra Urbis ambitum Campus, loci amœnitatem, rectorumque frequentiam ſequuta eſt nova Cœli ſalubritas. Horatius ibidem:

> *Nunc licet Eſquiliis habitare ſalubribus, atque*
> *Aggere in aprico ſpatiari, quò modo triſtes*
> *Albis informem ſpectabant oſſibus agrum.*

At præter cætera, quæ ibi ſtructa ſunt, Hortos Mecœnas fecit, Turrimque nobilem, quæ Mecœnatiana eſt dicta, erexit. De Hortis videtur loqui eodem in loco Horatius:

> *Aſt importunas volucres in vertice arundo*
> *Terret fixa, vetatque novis conſidere in hortis.*

De Turri idem:

> *Faſtidioſam deſerè copiam, &* Lib. 3.
> *Molem propinquam nubibus arduis.* Od. 29.
> *Omitte mirari beatæ*
> *Fumum, & opes, ſtrepitumque Romæ.*

Hæc noſtra conjectura auctæ Urbis in Eſquiliis etſi non planè eſt inutilis, rem tamen clarè non conficit. Sed in re incerta alii certiora proferant.

Poſt Auguſtum, terminos Urbis ſeptuaginta circiter poſt annis auxit Claudius. *Et quos tum Claudius terminos poſuerit facilè cognoſcitur, & publicis actis perſcriptum,* ſcripſit Tacitus. Quia tamen Gellius clarius tradidit, ut ſupra dixi, *Aventinum* Lib. 12.
extra Pomœrium excluſum, poſt auctore D. Claudio receptum, & intra Pomœrii fines obſer- Annal.
vatum; ibi tantum Pomœrium protuliſſe Claudius dicendus eſt, ut à porta Capena, nunc S. Sebaſtiani uſque ad Tiberim mœnia deduxerit: & portam Trigeminam, nunc S. Pauli, ad eum, ubi hodieque ſita eſt, locum tranſtulerit; cùm ante cis Aventinum fuerit, ubi nunc Templum Sanctæ Mariæ cognomento in Coſmedin, ſive ad ſcholam Græcam. Id probat Livius: *Cenſores extra eandem* Lib. 1.
portam Trigeminam, in Aventinum, porticum ſilice ſtraverunt. Et Valerius, ubi de C. Dec. 5.
Graccho ſermo eſt: *Is fugiens vim Opimii Conſulis, ſe ex Capitolio receperat in Aventi-* Lib. 4. c. 7.
num, in ipſum Dianæ Templum. Mox ſupervenientibus armatis ex eo loco pulſus, ut flumen Luc. Flor.
ponte Sublicio trajiceret, fugit cum duobus amicis. Quorum Pompejus, quo is Gracchus *faci-* lib. 3. c. 15.
lius evaderet, concitatum ſequentium agmen in porta Trigemina aliquandiu acerrima pugna & Plutar-
inhibuit. Erat ergo cis Aventinum hæc porta, quò veniebat C. Gracchus, ſicuti chus in Vita
& pons Sublicius prope locum, ubi nunc pons S. Mariæ cognomento. Verum Gracc.
adjecto Aventino verius Roma ſeptem una ſibi muro circumdedit Arces. Veterem Claudii Inſcriptionem Pomœrium prolatantis ſupra adductam repetimus.

TI. CLAVDIVS
DRVSI. F. CAISAR
AVG. GERMANICVS
PONT. MAX. TRIB. POT
VIIII. IMP. XVI. COS. IIII.
CENSOR. P. P
AVCTIS. POPVLI. ROMANI
FINIBVS. POMERIVM
AMPLIAFIT. TERMINAFITQ

CAP.

Cap. XIV.

Quid alii Cæſares Urbi addiderint.

In ejus Vita c. 16.

CLaudio ſucceſſit Nero, qui, teſte Flavio Vopiſco, auxit Urbem. Conſtat quidem, Neronem voluiſſe augere Urbem vel potiùs mutare, ut ait Suetonius. *Deſtinarat,* inquit, *Hoſtia tenus mœnia promovere, atque inde foſſa mare veteri Urbi inducere, & Romam Neropolim nuncupare:* ſicuti menſem *Aprilem Neroneum* appellaverat. Tacitus: *Incenſa Urbe, videbatur Nero condendæ Urbis novæ, & cognomento ſuo appellandæ gloriam quærere. Nam domus meliore forma reſtitutæ, laxatæ, directæque viæ, additæ porticus, quæ frontem inſularum, domorumque protegerent.* Itaque renovatam Urbem à Nerone hi auctores non auctam eſſe volunt. Si audimus Flavium Vopiſcum, non modo renovavit, ſed etiam auxit: at quo loco incertum.

Cap. 55. Lib. 15. Annal.

Nero Urbem non auget.

Trajanus auget Urbem.

Nonus à Nerone, trigeſimo primo poſt anno regnavit Trajanus; qui & à Vopiſco dicitur mœnia dilataſſe. Veriſimile eſt in hac Romana planicie Trajanum Urbem auxiſſe, Dacia ſubacta. Nam cum Forum ſuum effoſſa quoquoverſus terra, & complanato Quirinali clivo extruxerit, credibile eſt muros à colle Hortulorum per Forum Columnæ ad Tiberim duxiſſe; ut Campus Martius extrà relinqueretur: quamquam hac de re libenter alios audirem, quàm ipſe audiri mallem.

In ejus Vita.

Aurelianus Urbem auget.

Poſt Trajanum nullus Romanorum Principum uſque ad Aurelianum Pomœrium protuliſſe legitur. De Aureliano ſic Vopiſcus: *His actis adhibito conſilio Senatus muros Urbis Romæ dilatavit, nec tamen Pomœrio addidit eo tempore, ſed poſtea.* Nam confectis maximis bellis, & pacato terrarum Orbe, cum triumphans rediiſſet ad Urbem, tum demum, ut idem ait, *Muros Urbis Romæ ſic ampliavit, ut quinquaginta prope millia murorum ejus ambitus teneant.* At qua ex parte tantum ſpatii adjecit? De ſpatio, & verbis Vopiſci dicam infra. Nunc ajo cum Onuphrio, incluſum fuiſſe Pomœrio Campum Martium. Itaque à porta Collatina per longitudinem Collis Hortorum muros deduxit, tum ad Tiberim eo in loco flexit, ubi murum obliquum hodieque conſpicimus. Nec placet quod Zoſimus narrat, ab Aureliano inchoatos, à ſucceſſore Tacito muros fuiſſe perfectos. Quid enim fecit, qui nec vivere potuit, niſi ſex menſes in Imperio? Et, ut ait Vopiſcus, *propter brevitatem temporum nihil magnum geſſit.* Qui ſanè auctor non omiſiſſet, ſi tantum opus de illo Cæſare referendum habuiſſet. Quamvis autem Aurelianus mœnibus Campum cinxerit; remanſiſſe tamen in eo vacuam herbidamque planiciem ſupra memoravimus, idoneam habendis concionibus ad Populum Romanum, cum Auguſti crearentur, aut alia ſe præberet occaſio.

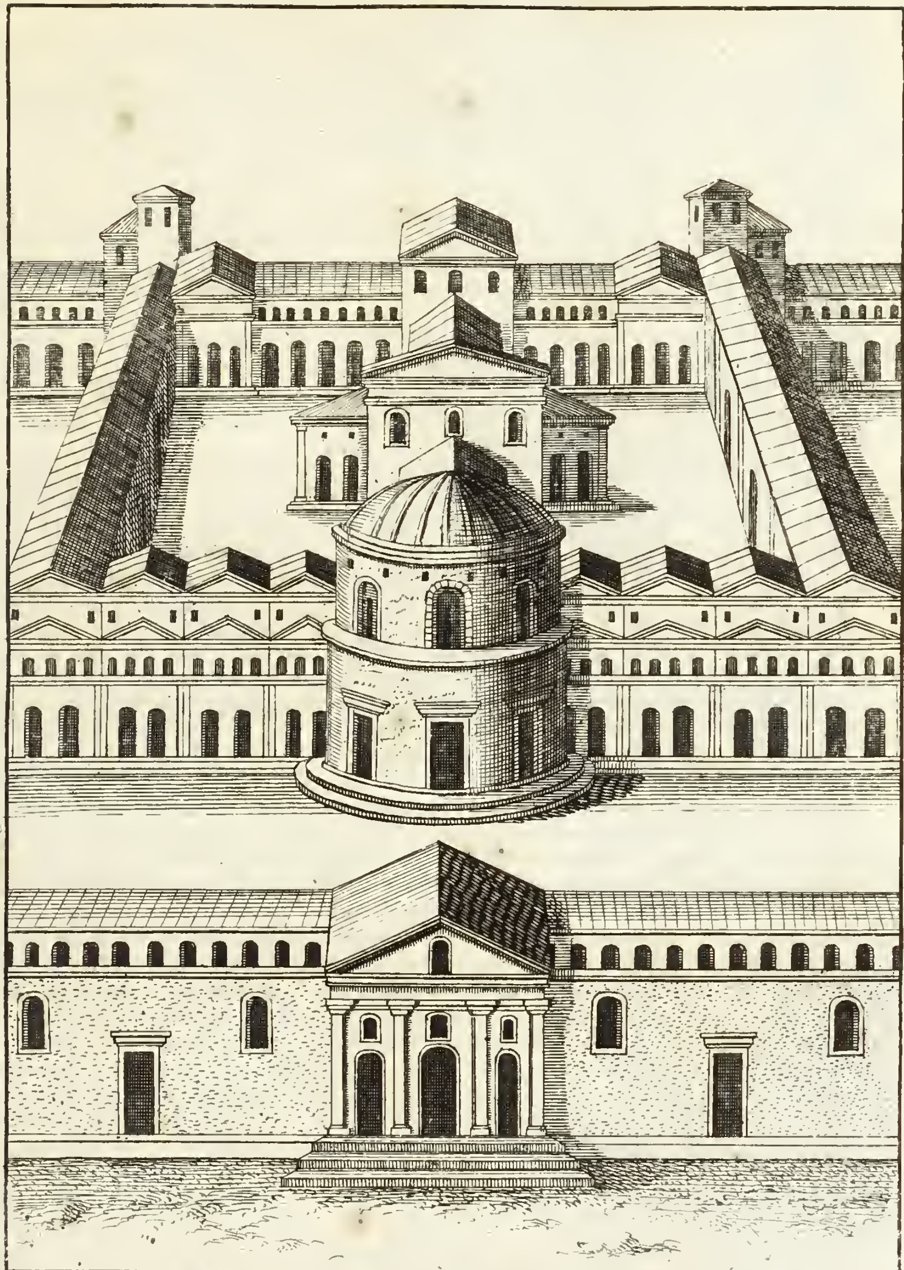
Cap. XV.

Caſtra Prætori i ubi fuerint, & quomodo Urbem auxerint.

Lib. 4. Annal.

CAſtra Urbi adjecta extruxit Tiberius monitu, ambituque Ælii Sejani Cohortibus Prætoriis Præfecti. De eo Tacitus: *Vim Præfecturæ modicam antea intendit, diſperſas per Urbem Cohortes una in Caſtra conducendo, ut ſimul Imperia*

peria

THERMAE ANTONINIANAE

peria acciperent, numeroque, & robore, & viſu inter ſe fiducia ipſis, in cæteros metus crederetur. Prætendebat laſcivire militem diductum: ſiquid ſubitum ingruat, majore auxilio pariter ſubveniri, & ſeverius acturos, ſi vallum ſtatuatur procul Urbis illecebris. Durarunt Caſtra uſque ad Conſtantinum: eumque Caſtrorum ſpatium Urbi addidiſſe indicat Zoſimus his verbis: *Prætorianis militibus è medio ſublatis* (nam Maxentio *Lib. 2.* faverant) *& Caſtellis, ſeu Caſtris dirutis, in quibus eſſe conſueverant.* Ex quo qui- *Hiſt.* dem loco perſpicue non infertur, quod ait Onuphrius: Zoſimi teſtimonio, Conſtantinum Urbi Caſtra addidiſſe; conjicitur tamen ex ſitu, & forma murorum ad portam Viminalem. Sunt enim ibi mœnia ultra reliquos muros quadra- *Caſtra ubi* ta; quam formam vallo, foſſaque munitam Romani uſurpabant in Caſtris. Et *fuerint.* quæ ab ea porta, nunc Pia, ad portam Eſquilinam, nunc Sancti Laurentii, recta ducerentur, interjecta extrinſecus, & angulis inciſa ſtructura, projiciuntur ac protenduntur ulterius. Quamquam injuria temporum, & hominum incuria multa vitiavit, mutavitque. Et vero ibi fuiſſe Caſtra militum Præto- *In Comm.* rianorum cum Onuphrius de iis agens, & Lipſius tradunt, & communiter An- *Taciti lib.* tiquarii, (quamquam alii perperam attribuant Diocletiani militibus, quaſi non *4. Comp.* & aliis tribuenda ſint) tum Suetonius oſtendit in vita Neronis: Ubi refert, *48.* iturum Neronem *in Suburbanum inter Salariam, & Numentanam viam circa quartum milliarium*, equum inſcendiſſe, & audiviſſe *ex proximis Caſtris clamorem militum, & ſibi adverſa, & Galbæ proſpera ominantium.* Erant ergo viæ proxima, quà Nero vehebatur, ſeu Numentanæ, quod veroſimilius eſt, ſeu Salariæ. Porro aliquo intervallo fuiſſe ab Urbe ſecreta indicare videbatur Herodianus, niſi aliud nos *Lib. 7.* Græcus codex monuiſſet. *Milites*, inquit, *erumpunt patentibus* Caſtrorum *portis, congreſſuque multitudinem fugientem in Urbem uſque perſequuntur.* At Græca ſic habent: οἱ δὲ στρατιῶται τὰς πύλας ἀνοίξαντες ἐπεξῆλθον, μάχης τε καρτερᾶς γινομένης, καὶ φυγῆς τῶν δημοτῶν, ἐπὶ πολὺ τῆς πόλεως διώκοντες οἱ στρατιῶται προέδησαν. *Milites autem apertis foribus eruperunt, factaque aſpera pugna, & fuga popularium, ad multum Civitatis perſequentes proceſſerunt.* Aliud ergo eſt *in Urbem uſque perſequi:* aliud *perſequi ad multum Civitatis.* Primum rem diſcretam, unde profecti perſequuntur, ſignificat: ſecundum non item. Quare ſolo muro, & Turribus munitionum caſtrenſium à reliqua Urbe Caſtra ſecernebantur, & paulò ſupra ἐπελθεῖν ἠθέλησαν: verterat Interpres, *regredi in Urbem decreviſſent:* nimirum è Caſtris, quæ Romani obſidebant, redundat autem *in Urbem.* Fuerunt Caſtra quadrata more veteri: muris, propugna- *Caſtra Ro-* culis, Turribuſque munita, inſtructa Templo Armamentario, Balneis, & Fon- *mæ quadra-* tibus. Formam indicant mœnia, Turrium Caſtrenſium meminit Herodianus, *ta, & alia,* φρουρὰς ἐπὶ τῶν πύργων καταστήσαντες, *cuſtodias pro Turribus conſtituentes.* Mœnium, & *quæ in iis* Turrium Tacitus: *Multi ſemianimes ſuper Turres, & propugnacula mœnium expira- erant.* *vere.* Templi, in quo ſigna, ac ſimulachra exercitus adorarentur. Idem Hero- *Lib. 2.* dianus: τὸν νεών, ἔνθα τὰ σημεῖα καὶ τὰ ἀγάλματα τοῦ στρατοπέδου προσκυνεῖται. *Templum in Lib. 3.* *quo Signa, & Imagines exercitus adorantur.* Et paulò poſt: ἐπιμείνας ὁ Ἀντωνῖνος ἐν τῷ νεῷ, *Hiſtoriar.* *manens Antoninus in Templo.* Suggeſtus, è quo Imperator verba faceret ad milites, *Lib. 4.* & Sacramentum ab illis acciperet, meminit Tacitus: *In Suggeſtu, in quo paulò Lib. 1.* *ante aurea Galbæ ſtatua fuerat, medium inter ſigna Othonem vexillis circumdarent.* Idem *Hiſt.* Armamentarii Caſtrenſis. *Aperire deinde Armamentarium juſſit: rapta ſtatim arma Ibid.* *ſine more, & ordine militiæ.* Inibi fuiſſe Balineas ad uſum militum indicat Herodia- *Lib. 4.* nus: *Re militibus nunciata*, ὧν οἱ μὲν ἤδη περὶ λουτρὰ εἶχον, οἱ δὲ ἀνεπαύοντο: *quorum alii Lib. 7.* *quidem jam in balneis lavabant, alii quieſcebant.* Herodianus, & Capitolinus, *In Vita* aquæ deductæ in Caſtrum Prætorium meminerunt, interceptæque à plebe Ro- *Max. &* mana: quæ potandi, lavandique commoda præbere potuit. Hæc Martia fuit, *Balbin.* ut veteres Inſcriptiones in tubis, ſeu fiſtulis plumbeis, apud Panuinium.

Q. AQVILLIO. SABINO. II. CoS
SEX. AVR. ANVLLINO
CASTR. PRAET. L. VRVAS. OFF. PED. CCCLXXXIII
AQVA. MARC

Et.

T. VESPAS. AVG. VII. FLAV. DOMIT. VI. CoS.
Q. CLAVD. SER. OFF. FEC. CASTR. PRAET

Et.

CLARO. ET. SEVERO. COS. QVADRAT. SER. FEC
CASTRVM. PRAETOR. P. CC

Ultimum incrementum Urb. *Muri ſubinde refecti.* Amplificatam Urbem à Conſtantino Caſtrorum ambitu nemo deinceps auxit: muros tamen fuiſſe interdum refectos conſtat. Id feciſſe Arcadium, & Honorium, qui (mortuo Theodoſio Patre) ſimul regnare cœperunt ab obitu Conſtantini annis quinquaginta ſeptem, vetus Inſcriptio teſtatur, quæ ſuper Portuenſem portam in Tranſtiberina regione hodieque legitur.

S · P · Q · R
IMPP. CAESS. DD. NN. INVICTISSIMIS
PRINCIPIBVS. ARCADIO. ET. HONORIO
VICTORIBVS. AC. TRIVMFATORIBVS
SEMPER. AVGG
OB. INSTAVRATOS. VRBI. AETERNAE
MVROS. PORTAS. AC. TVRRES. EGGESTIS
INMENSIS. RVDERIBVS. EX. SVGGESTIONE
V. C. ET. INLVSTRIS
MILITIS. ET. MAGISTRI. VTRIVSQVE. MILITIAE
FL. STILICONIS. AD. PERPETVITATEM
NOMINIS. EORVM. SIMVLACHRA
CONSTITVIT
CVRANTE. FL. MACROBIO. LONGINIANO
V. C. PRAEF. VRBIS. D. N. M. Q. EORVM

Tunc autem non in ea ſolum parte, ſed ubique fuiſſe muros inſtauratos cecinit Claudianus:

In 6. Conſ. Honorii.

Sic oculis placitura tuis, inſignior auctis
Collibus, & nota major ſe Roma videndam
Obtulit: addebant pulchrum nova mœnia vultum,

Audito

Audito perfecta recens rumore Getarum:
Profecitque opifex decori timor: & vice mira
Quam Pax intulerat, bello diſcuſſa ſenectus,
Erexit ſubitas Turres, cinctoſque coegit
Septem continuo montes juveneſcere muro.

Poſt hos inſtauraſſe legitur Theodoricus Gothorum, & Italiæ Rex, ut infra. Deinceps diminutus eſt potiùs, quàm auctus ambitus. Itaque cum maxima Urbis amplitudo fuerit Aureliano, Conſtantino, & Honorio Principibus, quærendum eſt in quantam magnitudinem illa ætate excreverit; ut conſtet, quid incrementi, decrementivè habuerit conſequentibus ſæculis.

Cap. XVI.

Inveſtigatur poſt Aurelianum Romæ amplitudo, & primo Suburbia.

Cauſam quærendi, dubitandique maximam attulit Flavius Vopiſcus loco ſupra allato in Vita Aureliani. *Aurelianus*, inquit, *muros Urbis ſic ampliavit, ut quinquaginta prope millia murorum ambitus teneant.* Quod ſi verum eſt, nemo non videt, quàm ſint imminuta Urbis mœnia, quæ hac tempeſtate addito, quidquid circa Vaticanos montes trans Tiberim incolitur, longiſſimè ab illa magnitudine recedunt.

Atque ut clarior rei perobſcuræ tractatio ſit; ſtatuendum eſt, hic non eſſe de Suburbiis ſermonem, quorum ædificia procurrebant ab Urbe continuata, & in
magnam protenſa longitudinem. De quibus Plinius: *Exſpatiantia tecta multas addidere Urbes.* Lib. 3. c. 5.
Nam è Suburbiis aliud ad aliam producebatur Urbem, Gabios, Tybur, Ariciam, Hoſtiam, &c. quæ nunquam, aut raro intermiſſo tectorum ordine, unum cum ipſa Roma videbantur eſſe. Quot quidem hæc Suburbia eſſent, & quantum excurrerent, ex antiquis Scriptoribus non habeo dicere, ſed pro certo eſt habendum viis illis celeberrimis, Appiæ, Latinæ, Caſſiæ, Flaminiæ, Aureliæ, aliiſque fuiſſe impoſita. Onuphrius loco citato: *Quandoquidem*, inquit, *feratur viam Flaminiam totam ab Urbe Otriculum uſque, ædificiis ex
utraque parte plenam fuiſſe.* Quod & Fulvius, & Lipſius tradunt. De Hoſtienſi Lib. 1.
Suburbio Ariſtides in Urbis encomio: πόλις καλύπτει μὲν ἄκρας στεφάνας, καλύπτει Lib. 3. de
δὲ ἐν μέσῳ γῆν, καταβαίνει δὲ καὶ μέχρι θαλάττης. ὅπου δέ τις αὐτῆς γίγνοιτο, οὐδέν ἐστι τὸ κω- Magnit.
λῦον, ὁμοίως εἶναι ἐν μέσῳ. *Urbs operit editos montium vertices, operit in medio terram,* Rom. c. 3.
deſcendit autem uſque ad mare: In quacunque autem ejus parte quis ſteterit, nullum eſt impedimentum, quo minus pariter in medio ſit. Quod ergo eſt hujus loci, habemus uſque ad mare productam Urbem ſuburbanis tectis. Alia alibi penſitabimus;
poſtrema enim verba videntur infinitam propemodum Urbis magnitudinem fa- Lib. 4.
cere. Demum Dionyſius ſic de Suburbiis omnibus generatim loquitur. ἀλλ' ἔστιν
ἅπαντα τὰ περὶ τὴν πόλιν οἰκούμενα χωρία, πολλὰ ὄντα καὶ μεγάλα, γυμνὰ καὶ ἀτείχιστα; Omnia cir-
Sed omnia ſunt circa Urbem habitata loca multa, & magna, aperta neque muris cincta; ca Urbem
& ſiquidem, pergit, *hæc unus aliquis videns, voluerit magnitudinem Romæ inquirere,* tectis fre-
cogetur falli, καὶ οὐχ ἕξει βέβαιον σημεῖον οὐδὲν, ᾧ διαγνώσεται μέχρι ποῦ προβαίνουσα ἡ πόλις quentia.
ἐστὶ καὶ πόθεν ἄρχεται, μηκέτι εἶναι πόλις; *neque certum habebit ſignum, quo dignoſcat, quouſque proceſſerit & unde Urbs incipiat, ac deſinat:* Ita attexta, pergit, *ſunt Urbi Suburbana domorum ſpatia*, καὶ εἰς ἄπειρον ἐκμηκυνομένης πόλεως ὑπόληψιν θεωμένοις παρέχεται,
& in infinitum productæ Urbis opinionem, ſpectantibus præbent. Ex his Plinii, Ariſti- Urbs fere in

 dis,

infinitum producta.

dis, Dionyſii locis liquet, Suburbia fuiſſe multa, magna, & in eam porrecta longitudinem, ut Urbs immenſa quodam modo, & infinita videretur eſſe: &, quod proprium eſt infinitæ rei, nec medium habere, nec finem. Itaque plures, quam ſupra memoravi Urbes junctæ Suburbiis Romæ addebantur in Latio, in Sabinis, in Hetruria propinquæ videlicet, viiſque præcipuis impoſitæ; quod facile perſuadent, tum ea, quæ adducit Lipſius, tum quæ ſcripſit Ammianus Marcellinus de Romani populi multitudine: *Conſtantius*, inquit, *non, ut Cyneas ille Pyrrhi legatus, in unum coactam Regum multitudinem: ſed aſylum Mundi totius adeſſe æſtimabat. Stupebat, qua celeritate omne quod ubique eſt hominum genus confluxerit Romam.* Seneca ad Helviam. *Ex toto Orbe terrarum* (ad Urbem) *confluxerunt.* Et: *nullum non hominum genus concurrit in Urbem, quæ veluti communis patria poteſt dici.* Qui enim habitabant in Suburbiis, dicebantur & Romæ habitare; ſic ff. lib. 50. de Verbor. Significat. tit. 16. L. Urbis. *Urbis appellatio muris, Romæ autem continentibus ædificiis finitur, quod latiùs patet,* & L. Ædificia *Romæ fieri etiam ea videntur, quæ in continentibus Romæ ædificiis fiant.* Denique ut habetur eodem tit. L. ut Alfenus. *Urbs eſt Roma, quæ muro cingeretur: Roma eſt etiam, qua continentia ædificia eſſent. Nam Romam non muro tenus exiſtimari ex conſuetudine quotidiana poſſe intelligi, cum diceremus Romam nos ire, etiam ſi extra Urbem habitaremus.* Hæc demum intellexit Ovidius Suburbia adjuncta mœnibus, aut certè mœnia palmari hyperbole amplificavit:

Lib. 16.

Romæ ingens multitudo.

2. de Ponto El. 1.

Quæque capit vaſtis immenſum mœnibus orbem,
Hoſpitiis Romam vix habuiſſe locum.

Plura leges apud Lipſium. *Nam Maximam, ejuſque immenſa tecta* dixit Seneca loco citato. *Cujus ſpatium viſus non caperet.* Claudianus. *Commune totius terræ oppidum.* Ariſtides. *Populis, victiſque gentibus frequentem, & generis capacem humani.* Lucanus. Tantæ enim laxitati, & Suburbanis habitationibus hominum multitudo reſpondit. Hanc vero paucis etiam perſtringam, quoniam auget Urbis magnitudinem. Legimus quidem apud Tacitum, luſtro quod condidit Claudius Cæſar, *Cenſa fuiſſe Civium LXVIIII. centena, & XLIIII. millia.* Sed niſi mens Taciti recte intelligatur, numerus pro falſo habendus omnino eſt: tanta enim Civium multitudo Romæ eſſe non potuit. Nam poſt Bellum Civile anno Urbis DCCVII. pro CCCXX. millibus Civium, quot ſuperiore cenſu fuerant ante bellum, cenſa ſunt à Cæſare Dictatore CL. millia teſte Plutarcho; cum antea Craſſo, & Pompejo primum Conſulibus anno Urbis DCLXXXIII. cenſa fuiſſent CCCCL. millia, ut habet Epitome Liviana. Sequuta ſunt poſt mortem Cæſaris alia bella Civilia; donec Auguſtus poſt Actiacam victoriam ſolus imperare cœpit anno Urbis DCCXXIII. Quo tempore Civium numerum, quem non invenio, parum creviſſe credendum eſt. Ab hoc anno uſque ad luſtrum Claudii interceſſere anni LXXV. nempe uſque ad annum Urbis DCCLXXXXVIII. cum actus eſt cenſus à Claudio Valerio Aſiatico, & L. Cornelio Coſs. ut eſt apud Caſſiodorum. Quomodo igitur tam brevi tempore tanto numero aucta eſt Civitas, ut à centum quinquaginta millibus ferè ad ſeptuagies centena millia, ſeu ſeptem milliones pervenerit? Cum præſertim, tradente eodem Tacito, in numerum Patriciorum multos aſciverit Claudius, *Paucis jam reliquis familiarum, quas Romulus majorum, & L. Brutus minorum gentium appellaverant: exhauſtis etiam, quas Dictator Cæſar lege Caſſia, & Princeps Auguſtus lege Senia ſublegere.* Sane cruenta Tiberii, & Caligulæ tempora plurimos abſumpſerant. Quare ne demus locum Taciti eſſe corruptum: dixerim Claudium non modo Cives Romam incolentes, ſed omnes extra Urbem, atque Italiam, militiæ, negociationis, cujuſlibet rei gratia commorantes, & Coloniarum cives cenſuiſſe. Nam & hos

Lib. 3. de Magn. Rom. c. 3.

3. Panegyr. in Stilic.

In Panegyrico. lib. 1.

Lib. 11. Annal.

Juxta Sigonium, qui Onuphrio eſt 709. aliis 708.

In ejus Vita. Aliis 684.

Onuphrio 799.

Quomodo cenſus Claudii ſit intelligendus.

& hos fuiſſe interdum cenſitos recte docet ex Livio, & Dionyſio Sigonius, nec *De Jure*
tamen frequentiam Romæ habitantium diminuimus. Nam ſi Craſſo, & Pom- *Civ. Rom.*
pejo Coſs. fuerunt CCCCL. millia, demus Claudio Principe ſexcenta millia, *lib.1.c.14.*
& amplius fuiſſe: tunc ex computatione calculoque Lipſii ſummopere creſcit *Loco cit.*
habitatorum numerus. Nam mulieres puerique, qui uſque ad annum XVII. ætatis non cenſebantur, duplo triploque plures erunt: adde turbam & ſervorum greges: adde opifices, & inquilinos: (*nemini enim Civi Romano*, ait Dionyſius lib. 9. *aut cauponari, aut officia ſordida exercere licebat.*) adde exteros ex toto terrarum Orbe *Seneca loc.*
ambitionis, neceſſitatis, officii publici, legationis, luxuriæ, locique vitiis *cit.*
opportuni, liberalium ſtudiorum, ſpectaculorum cauſa in Urbem confluentes; profecto numerum Taciti æqualem, aut ſuperiorem feceris. Seneca: *Cogitate* *De Clem.*
in hac Civitate, in qua turba per latiſſima itinere ſine intermiſſione defluens eliditur, in *lib. 1. c. 6.*
qua conſumitur, quidquid terris omnibus aratur.

His ita declaratis, multi putant nodum ſe facile diſſolvere, ſi, ut Blondus, dicant, *Romam adjunctis Suburbiis quinquaginta milliaria comprehendiſſe.* Hi verò Vopiſci verba non explicant, ſed eludunt. Nam Otriculum recto itinere diſtat fere ab Hoſtia quinquaginta paſſuum millibus, quod ſpatium ædificiis occupatum ſupra memoravi. Adde reliqua Suburbia multa, & magna; Adde Romæ ambitum: numerum quanto ampliorem quinquagenario ſubduces? ducenta amplius millia paſſuum non implebunt circuitum tam latè protenſum, tot viarum ductibus diſcretum. Deinde, ut ſupra, ex Dionyſio, Suburbia nuda, & ſine muro fuerunt; At Vopiſcus ait, *Aurelianus ſic muros Urbis ampliavit, ut quinquaginta prope millia murorum ambitus teneant.*

Itaque, ſecluſis Suburbiis, de ipſa Roma mœnibus, & Pomœrio concluſa loquendum eſt, ejuſque magnitudo inveſtiganda.

Cap. XVII.

Urbis magnitudo explicatur.

TAmetſi Urbs variis temporibus varia ſumpſerit incrementa; tamen murorum ambitus, ante Aurelianum minor illo habendus eſt, quem hodie videmus: poſt Aurelianum, & Conſtantinum aut idem, aut alicubi paulum differens; ut ſæpius mœnia diruta; & collapſa iiſdem prope veſtigiis, ac fundamentis fuerint reſtituta; & idem ferè terræ ſpatium in maxima ſua amplitudine Roma inſederit, quem retinet vineis, & hortis conſita, Civiumque domibus cis ſeptem montes in planicie collocatis, ubi olim Prata Flaminia, &
Martius Campus fuere. Ita & Marlianus, & Blondus ſenſit. Marlianus: *Lib.1.c.5.*
Credimus ſuper fundamentis priſcis muros nunc exiſtentes extructos fuiſſe. Blondus: *Initio Ro-*
Quamquam, inquit, *muri partim collapſi, & corroſi ſint, partim ruinam multis in locis* *mæ inſtau-*
minentur, in ipſo tamen remanent priſco veſtigio veteris fundamenti. Sed quod hi Aucto- *ratæ.*
res verbo tenus pronunciant, ego conabor oſtendere. Contra ſentit Lipſius. Onuphrius autem; *Omnino hunc murorum Urbis circuitum paulo minorem eo eſſe exiſtimo, qui ante Beliſarii tempora fuit.*

Primo ab omnibus antiquis Urbs ſita dicitur in ſeptem montibus. Dionyſius:
ὁ δὲ Τύλλιος ἐπεὶ τοὺς ἑπτὰ λόφους ἑνὶ τείχει περιέλαβεν. *Poſtquam autem Tullius ſeptem colles* *Lib. 3.*
uno muro complexus eſt; & ambitus, ut ante dixerat (uſque ad Auguſtum) *ulte-* *Lib.3.c.5.*

rius

rius non proceſſit. Plinius: *Complexa montes ſeptem ipſa dividitur in Regiones quatuordecim.* Virgilius:

1. Georg. *Septemque una ſibi muro circumdedit arces.*

2. Triſt. Ovidius: *Et quæ de ſeptem totum circumſpicit Orbem*
Montibus. . . . . .

Lib. 4. Epigram. 64. Martialis Janiculi Hortos ab Urbe excludens:
Hinc ſeptem dominos videre montes,
Et totam licet æſtimare Romam.

Lib. 3. Eleg. 10. Propertius: *Septem Urbs alta jugis, toti quæ Præſidet Orbi.*

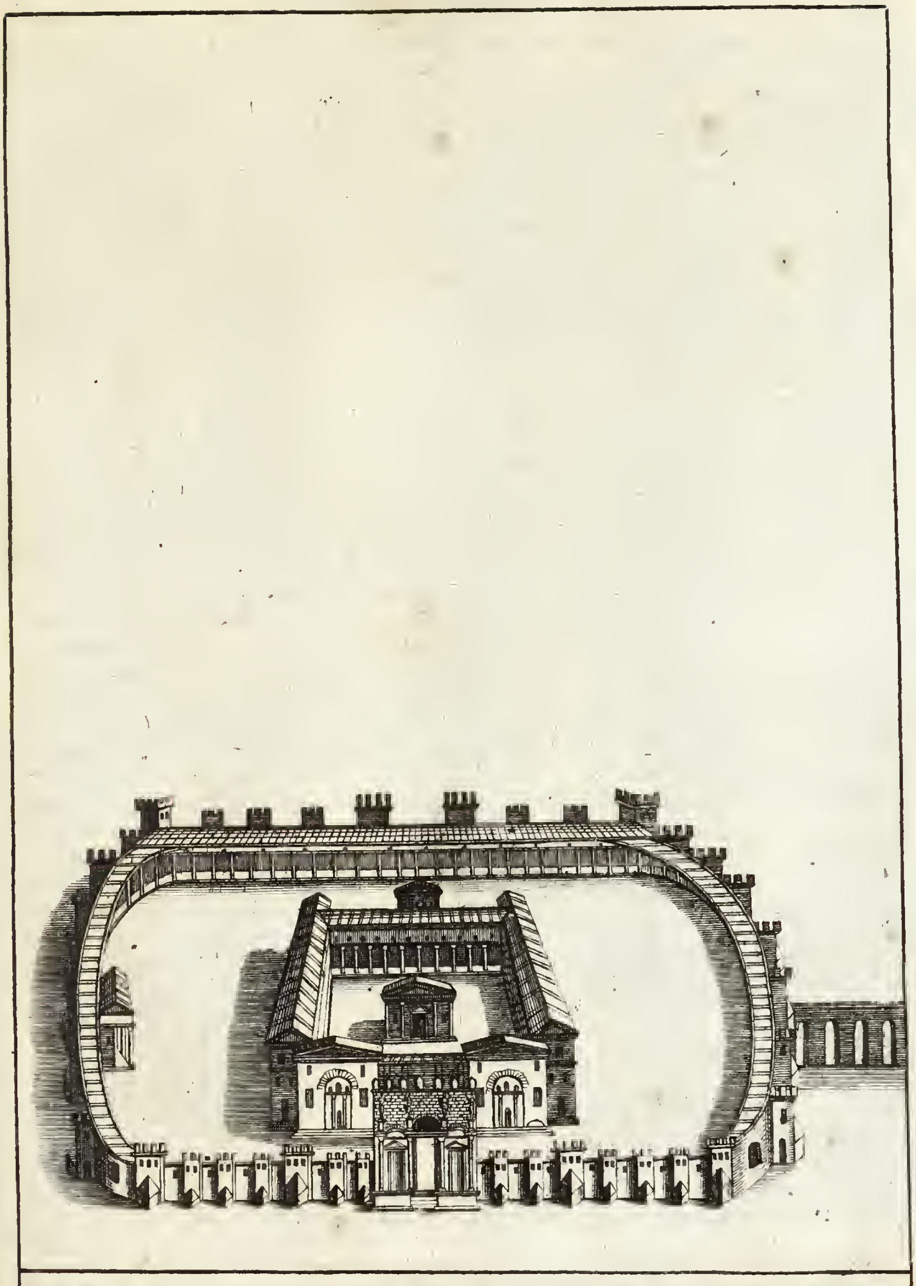
Claudianus: *Quæ ſeptem ſcopulis Zonas imitatur Olympi.*

Paneg. 3. in Stilicon. Idem: *Cinctoſque coegit. . . .*
Septem continuo montes juveneſcere muro.

In 6. Conſ. Honorii. Lib. 26. Ammianus de Conſtantino loquens: *Deinde*, inquit, *intra ſeptem montium culmina per acclivitates planiciemque poſita Urbis membra colluſtrans.* Nihil ais, dicet aliquis, nam Urbs montes includebat, & alia plana, & tumuloſa loca, quæ ſunt circa & extra Montes. Verum aliud judicabit, qui diligentius verba expenderit. Nam quid eſt apud Claudianum, Honorii ætate *Septem montes juveneſcere cinctos continuo muro*, niſi muros aut ipſis montibus fuiſſe impoſitos, aut prope ipſorum radices ductis munitionibus præcinctos, receptis tantum intermediis vallibus? Non enim montes cinguntur, ornanturque (quod poeticum eſt *juveneſcere*) renovatis mœnibus, ſi mœnia aliquot millia paſſuum abſunt à montibus: nec probè dixiſſet Virgilius: *Septem arces*, id eſt Colles muro circumdedit. Immò & Montes fuiſſe pro mœnibus teſtatur Plinius: *Cæterum munita erat præcelſis muris,*

Lib. 3. c. 5. *aut abruptis Montibus.* Muri enim præcelſi in vallibus interjacentibus altos Montes inter ſe jungebant, qui prærupta, & ſua altitudine abſque manufactis operibus muniebantur. Ideo Ammianus: *Urbis membra*, *ſeu partes intra ſeptem Montium culmina per acclivitates*, *planiciemque* intermediam videlicet *poſitas* dixit. Si erant partes Urbis intra Montes Conſtantii ævo, cur tu tanto locorum ſpatio extra conſtituis? quamvis enim Martius Campus, tunc ædificatus, eſſet extra montes; quia tamen reliquæ Urbis partes montibus continebantur, à potioribus, & pluribus jure dicuntur eſſe intra montes. Sunt autem colles Urbis in circulum diſpoſiti, & Palatinum undique modicis vallibus ſecretum, quaſi centrum, & ſi non omnino medium relinquunt. Ideo eum collem in meditullio ferme Urbis poſuit Dionyſius: ne hac de cauſa cogatur Cluverus, Tranſtiberinum tractum intra Urbem cenſere. Jam noſtram Romam ad veterem referendo, optimè apparet, quomodo ſeptem montes Pomœrio concluderet. Nam Aventinus dificiens ad portam Trigeminam, planiciem, ubi navalia fuerunt, circumjacentem habet: Cœlius in muris ipſis deſinit: Eſquilinus aut interjecto campo longe à Pomœrio finitur, aut certe in planiciem cum Viminali excurrit, qua parte ductus eſt Agger Tarquinii; qui plana Collis Quirinalis terminabat, hodieque terminat. A porta Collina deinde murus latiori circuitu deſcendit in Martium Campum; cum ſub Regibus per prærupta montis Quirinalis rectà in Vallem, ubi Columna Trajani, inde in ſummum Capitolium, tum ad Tiberim duceretur. Hic ergo murorum ambitus antiquo ſepticolli reſpondet. Porro ſi, ut ajunt, cum adjectis in Janiculo mœnibus, Urbs nihilominus hodie vix tredecim millia paſſuum implet: ſi alia decem, aut etiam triginta ſeptem millia adjicias, tam inſano extra colles ambitu; quomodo aut muros in Collibus, aut Urbis partes intra ſeptem Colles collocabis?

Secundo muros Urbis circumeunti, eorum partes ac portæ idem indicant. Incipio à Tiberi, & porta Flaminia. Hic ab ætate Juſtiniani, præter portæ ſitum,

CASTRA A VIMINALI AD PORTAM ESQVILINAM

ſitum, qui tunc in editiore loco, ultra Templum Virginis cognomento à Populo, videtur fuiſſe, eadem ſunt ſpatia murorum, ut conſtat ex Procopio. Ait enim, Vitigem Gothorum Regem ad Urbem proximè obſidendam acceſſiſſe, veniſſeque ad pontem fluminis decem & quatuor ſtadia diſtantem ab Urbe: qui Milvius fuit, ut patet tum ex Turri in ſummo ponte, quæ à Beliſario inibi extructa adhuc viſitur: tum ex ipſamet narratione hiſtorici. Gothi enim locatis caſtris inter Præneſtinam, nunc Majorem, & Flaminiam portam: in Pratis Neronianis, & ad Molem Adriani alia caſtra muniverunt; ut medium pontem Milvium, quem occupaverant, & trans Tiberim omnia in tuto haberent. Hic ergo pons illo ævo ab Urbe aberat ſtadia quatuordecim, hoc eſt paſſus mille ſeptingentos quinquaginta, ſive duo non planè abſoluta milliaria. Stadium enim continet paſſus centum viginti quinque: nec puto minore ſpatio nunc pons Milvius abeſt ab Urbe.

Lib. 1. de Bello Gothico.

Idem ex conflictu Conſtantini, & Maxentii ad pontem Milvium patet. Nam Maxentius, ut ajunt Incertus, & Nazarius in Panegyricis ad Conſtantinum, tranſmiſſo fluvio ſuos inſtruxit ſic in ripæ margine locatos, ut à tergo Tiberi præmerentur, & *ultimorum veſtigia præſagio quodam eventuræ cladis unda fatalis allueret.* Ad primum enim impetum Conſtantiniani exercitus, territi, fugatique, locum, quem pugnæ ceperant, texere corporibus: vel in fluvium cum ipſo Duce abiere præcipites ſive anguſtiis Milvii pontis excluſi, ut Incertus in Panegyrico, ſive diffracto ligneo ponte, quem Tyrannus fabricaverat propè Milvium, ut diſſolutis compagibus hoſtem immergeret; quod Zoſimus, & Euſebius, aliique tradiderunt. Hic ergo, ubi pugnatum eſt, locus longiſsimè ab Urbe diſtare dicitur ab Euſebio: *Ne*, inquit, *Tyranni gratia, Conſtantinus Romanos bello affligere cogeretur* θεὸς αὐτὸς οἷα δεσμοῖς τισὶ τὸν τύραννον πορρωτάτω πυλῶν ἐξέλκει: *Deus ipſe veluti vinculis quibuſdam Tyrannum longiſſimè à portis extrahit.* Quod ſi cuipiam forte videatur Euſebius non integra fide loquutus; quod intervallum, quo porta Flaminia diſtat à ponte Milvio, pro *longiſſimo* habendum non ſit; intelligat primo, Urbis mœnia longe à ponte diſſita, ut hodieque ſunt, illo ævo fuiſſe: deinde, pro *longiſſimo* habendum eſſe intervallum, quo victores milites, cædibus direptionibus, incendiis Urbi nocere non potuerunt.

Lib. 2.

Lib. 1 Vit. Conſtant. cap. 32.

Ubi pugnavit Conſtantinus cum Maxentio.

Jam ultra portam Flaminiam, verſus Collatinam, ſeu Pincianam, flectuntur mœnia, & murum obliquum vulgari vocabulo appellant. Cujus eamdem formam ſic Procopius deſcribit: *Inter portam*, inquit, *Flaminiam, & alteram ad dexteram huic proximam portulam, porta alia eſt, quæ Pinciana vocatur. Huic proximi muri pars quædam, lapidum laxata jampridem compage, ſejuncta ſpectatur, non tantum à ſolo, ſed à medio ad ſummum faſtigium ſciſſa, nec ſane collapſa, nec alias reſoluta; ſed utrinque ſic inclinavit, ut cætero muro extrinſecus partim prominentior eſſe appareat, partim retractior.* Deinde, cum dixiſſet, eam muri partem, quæ opinio Romanorum erat, Gothico Bello Beati Petri Apoſtoli defenſione munitam, ſubdit: *Nec ſarcire in poſterum quiſquam, nec de integro reſtituere auſus eſt, ſed ad hanc diem ea è regione ſejunctus remanet murus.* Ita prorſus hodieque angulus ille inclinatus ſpectatur, quare non eſt, cur aliquis ex hac Urbis parte ſtrictius murorum ſpatium, quam olim fuerit, eſſe contendat. Confirmat idem S. Gregorius in Epiſtolis ſcribens, juxta portam Flaminiam, viamque publicam occultas fuiſſe cryptas, quò Monachi fugitivi ſe receperint. Quæ etiam hac tempeſtate eodem in loco obliqui mœnium anguli viſuntur.

Murus inclinatus in mœnibus Urbis.

Lib. 1. de Bello Gothico.

Lib. 1. Epiſt. 38.

At Collinæ, ſeu Salariæ portæ mœnia ibidem olim fuiſſe, & Horti Saluſtiani, & Chriſtianorum ſacra monimenta oſtendunt. Hortos quidem Saluſtianos ad Collinam fuiſſe nemo dubitat, ut alio in loco dicam. Tacitus: *Tertium*

agmen

Hiſt. lib. 3. *agmen per Salariam Collinæ portæ propinquabat.* De quo paulo poſt. *Ii tantum conflictati qui in partem ſiniſtram Urbis ad Saluſtianos Hortos per anguſta, & lubrica viarum flexerant. Superſtantes maceriis Hortorum Vitelliani ad ſerum uſque diem ſaxis, piliſque ſubeuntes arcebant; donec ab Equitibus, qui porta Collina irruperant, circumvenirentur.* Ad hos Hortos domus olim Sanctæ Suſannæ regiæ virginis fuit, quæ poſtea in Templum ejus nomini dicatum converſa eſt, hodieque percelebre viſitur. Conſtat ex ejus actis, & Eccleſiaſtica Hiſtoria, quam refert Cardin. Baronius: *Domus, inquit, S. Suſannæ, & Gabinii Patris erat conjuncta domui S. Caji Papæ in ſexta regione*, Alta olim Semita, nunc via Pia. *Apud Vicum Mamuri ante Forum Saluſtii, ſive apud Arcus portæ Salariæ, juxta ædes Saluſtii.* Tum ſubdit Baronius: *Eſt apud Gentiles auctores mentio de ædibus, Hortiſque Saluſtii in eadem regione poſitis. Perſeverat hactenus nobilis memoria S. Suſannæ eodem in loco, qui noſtra ætate auctus eſt nobili Monaſterio ſacrarum Virginum.* Ex his, quæ à me non eodem verborum ordine relata ſunt, conficere ſic quiſque poteſt: Templum S. Suſannæ eſt, ubi fuit ejus domus: domus ad Hortos Saluſtianos: Horti ad portam Collinam; igitur hæc porta ætate illius B. Virginis, nempe Diocletiano Principe, latiore, quam nunc abſit, ſpatio ab ejus domo, ac Templo abeſſe non poterat: interjectis videlicet tantùm Saluſtianis Hortis. Nunc certè longè ſita eſt ab æde S. Suſannæ, & ſpatium in medio relinquit, quod Saluſtricum ſuo tempore nuncupatum, ab Hortis videlicet Saluſtii, teſtatur Fulvius: hodie Saluſtiam vulgò appellant.

Domus, & Templum S. Suſannæ ad Hortos Saluſtii. Tom. 2. Annal. an. ſal. 294. & 295.

Aliud extra portam Viminalem, nunc Piam pro ejus muris indicium eſt. Nam Templo S. Agnetis extra Urbem condito à Conſtantino proximum eſt Templum, & ſepulchrum S. Conſtantiæ ſororis Conſtantini. De quo ſic Pomponius Lætus in vita Galli Cæſaris, qui ejuſdem magni Conſtantini patruelis fuit. *Conſtantiæ corpus delatum ad Urbem, & in Suburbano via Numentana poſt primum lapidem ſepulchro majorum illatum.* Recens auctor rei antiquæ, ut olim eſt geſta, ſeriem & modum expoſuit. Neque ſpatium viæ mutatum eſt à porta Urbis ad ædem ædi S. Agnetis proximam, & Conſtantiæ ſepulchro inſignitam.

Sepulchr. S. Conſtantiæ.

Hinc extenditur rectus ad portam Eſquilinam murus, interjecto quadrato Caſtrorum intervallo, quod, ut ſupra dicebam, demonſtrat reliquias Tarquiniani Aggeris, quo Urbs ab Oriente claudebatur.

Porta verò Eſquilina in latiori murorum ambitu non fuit. Argumento eſt Templum S. Laurentii antiquis etiam temporibus dictum extra muros; ibique conditum à Conſtantino Auguſto, quod B. Martyr in Viminali, ubi nunc Ædes Sancti Laurentii cognomento in Paliſperna ardentibus prunis ſuper cratem ferream uſtulatus, eadem nocte ſublatus à S. Hyppolito, & per Eſquilias extra Urbem in Cœmeterio Ciriacæ in agro Verano depoſitus, ſepultuſque eſt. Locus ergo ille, in quo poſtea Templum auguſta magnificentia condidit Conſtantinus, ſemper extra Urbem fuit. Et quamvis ſpatium interjectum inter veteres Urbis muros digito deſignare nemo poſſit; tamem veritati conſentaneum eſt, olim non fuiſſe brevius quam nunc eſt, cum Cœmeteria fere diſtarent à mœnibus, & cadaver Beati Martyris clam deportatum ſub ipſam portam confeſtim occultari non potuerit.

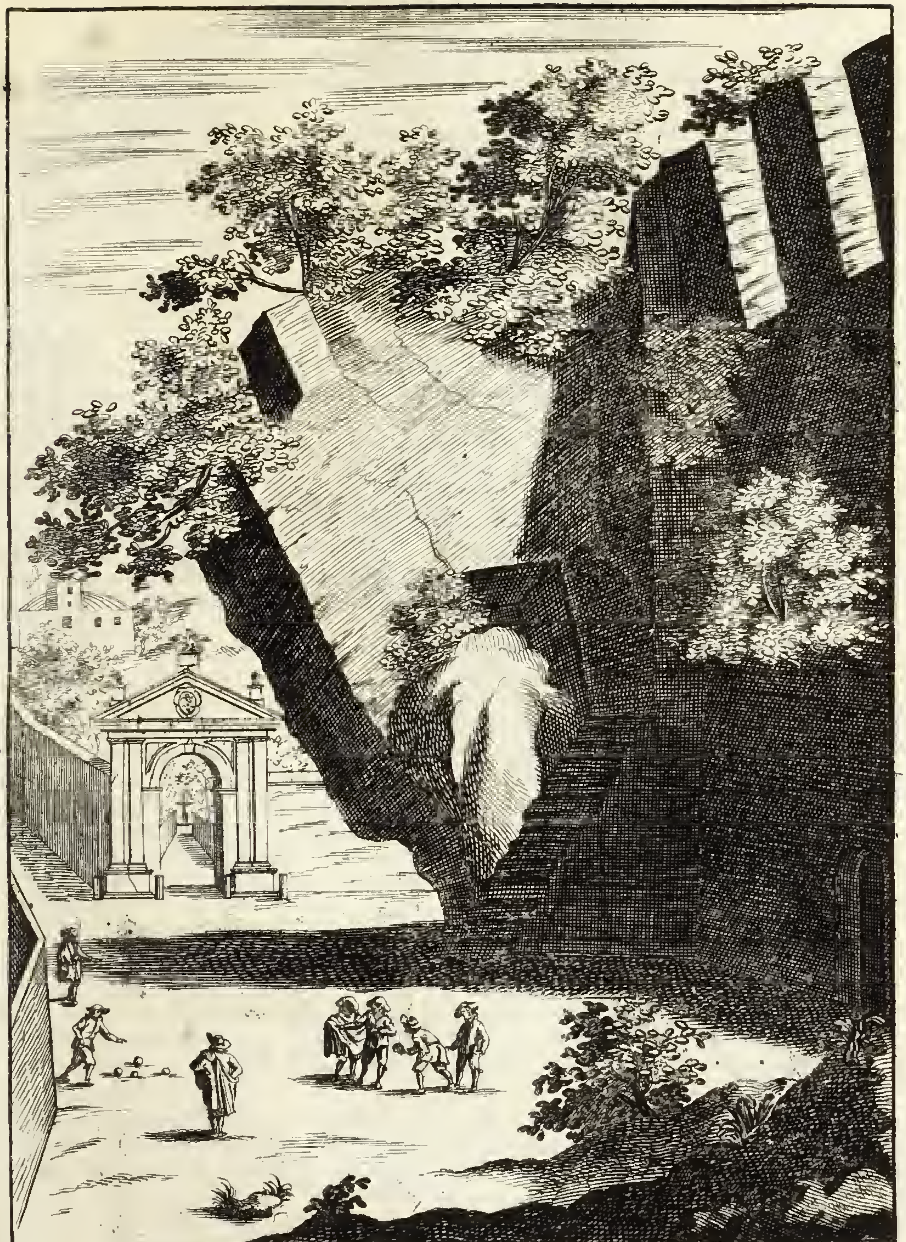
Templum S. Laurentii.

Huc afferri poteſt, quod Prudentius in Hymno 11. S. Hippolyti (quamvis aliter alii codices numerent) ſcribit de Crypta Verania, ſeu Cœmeterio Cyriacæ, in qua Beati Martyris corpus ſepultum eſt: & oſtium habet in Templo S. Laurentii:

Haud procul extremo culta ad Pomœria vallo.
Merſa latebroſis crypta latet foveis.

Et paulò poſt:

Stat

MVRVS OBLIQVVS VVLGODICTVS MVRO *Torto*

Stat ſed juxta aliud quod tanta frequentia Templum
Tunc adeat, cultu nobile regifico.

Id vel S. Laurentii Templum eſt, vel S. Hippolyti, quod non longe diſtabat, referente Card. Baronio.

Nihil ita certum affirmare poſſum de ea mœnium parte, quæ eſt ad portam Næviam, nunc Majorem. Tamen pro argumento ſit pervetus quædam ædes prope Sanctæ Crucis Templum, quæ ab Antiquariis Veneris, & Cupidinis: eademque à Petro Victore non longe à porta Nævia fuiſſe dicitur. Et forte in hoc Eſquiliarum angulo aliquid mutatum eſt, ut Amphiteatrum incideret in mœnia.

Jam ad portam Cœlimontanam nunc Lateranenſem cum ipſo monte terminatam Urbem ſitus ipſe loci demonſtrat; deſinebat enim in abruptis montibus, ut ait Plinius. *In Annot. ad Martyrol. die 13. Auguſti.*

Portam Latinam in eodem ſtare veſtigio S. Joannis ædicula, vulgò ante portam Latinam teſtatur; nam ibidem in olei ferventis dolium demiſſus eſt Domitiano Principe.

Idem de porta Capena, nunc S. Sebaſtiani colligitur ex eo quod S. Gregorius commemorat Epiſt. 30. lib. 3. *De corporibus vero,* inquit, *Beatorum Apoſtolorum quid ego dicturus ſum? dum conſtat, quod eo tempore, quo paſſi ſunt, ex Oriente fideles venerunt, qui eorum corpora ſicuti civium ſuorum repeterent. Quæ ducta uſque ad ſecundum Urbis milliarium uſque ad locum, qui dicitur ad Catacumbas collocata ſunt.* Videant qui ævo Neronis volunt ampliorem Urbem: & poſt illum etiam producunt; an locus ille ad Catacumbas, adjunctus Templo S. Sebaſtiani, nunc magis ab Urbe diſtet.

Tandem porta Trigemina nunc S. Pauli, ex qua brevis eſt ad Tiberim tractus, ne multum abeſſe à veteri loco credatur, indicio eſt Templum S. Pauli à Conſtantino erectum, ab aliis deinde Auguſtis amplificatum. De quo ſic Procopius: *Extat Templum S. Pauli Romanis procul à mœnibus ſtadiis decem, & quatuor* (id eſt ut ſupra de ponte Milvio dicebam, paſſibus mille ſeptingentis quinquaginta) *juxta quod Tiberis fluit, ubi nullum patet munitum eſſe præſidium. Porticus tamen eodem ab Urbe pertinens, circaque & ædificia alia pleraque non ſatis ad invadendum opportunum locum hunc reddunt.* Templum ergo illud religioſiſſimum, & maximum cum ætate Beliſarii, & Juſtiniani abeſſet ab Urbe milliaria duo, minus ducentis quiquaginta paſſibus, tantumdem hoc ævo aut circiter diſtare à Romanis mœnibus rectè æſtimati videbitur. *Lib. 2. de Bello Gothico. Templum S. Pauli.*

Superſunt Tranſtiberina mœnia, quæ immota, nec magis anguſta hoc ævo ſunt, quàm olim fuerunt. Nam portæ Portuenſis ſtructura cum inſcriptione Arcadii, & Honorii Principum adhuc viſitur. Deinde quà murus per acclivitatem Janiculi ad portam S. Pancratii, & jugum collis evadit, indeque flexus ad portam Septimianam, Tiberimque deſcendit, eoſdem habere fines dicendus omnino eſt, quos illi Rex olim Ancus impoſuit, ut ex Livio, Dionyſio, & Procopio inferri poteſt.

In ea verò Janiculi parte, concluſa mœnibus, fuiſſe molas omnes ab antiquis Romanis collocatas teſtatur Procopius, aqua præcipiti lapſu è ſupercilio collis ſtructiles per canales ſubjectis machinis movendis illabente. At contra muri extrema, qui ripam Tiberis prope Septimianam portam, in Hortis nunc Farneſianis, attingebat: in ripa citeriore alter murus incipiens ſecundum fluvium deducebatur ad pontem Ælium, eumque prætergreſſus, muro demum committebatur, qui deſcendens è colle Pincio prope portam Flaminiam pertinebat ad Tiberim. Porro illa mœnia cis flumen ſecundum ripam extructa porta Aurelia *Lib. 1. de Bello Gothico. Molæ ubi Romæ fuerint.*

 divi-

dividebat: quæ, cum vigerent Chriſtiana ſacra, etiam S. Petri eſt appellata; quoniam, eodem Procopio referente, Apoſtoli Templo eſſet omnium propinquior. Quare eadem porta conſtituitur in aditu pontis, quem Triumphalem nominant, nempe olim impoſitum viæ Triumphali ad Noſocomium S. Spiritus. Cujus ſane tres ingentes pilæ in aquis ſemirutæ eo loci ſpectantur: ibique cum porta conſpicitur in veteri Roma, quam Pyrrhus Ligorius à ſe deſcriptam in ære incidendam curavit. Idem ſecundum ulteriorem ripam, contra quam nos fecimus: & Onuphrius in parte Vaticani campi mœnia ſtatuerunt. Sed Procopius, quamvis ſubobſcurè loquatur, pluribus tamen in locis, ſi rectè intelligitur, à nobis eſt: mediumque inter mœnia flumen conſtituit, ea videlicet, quæ in ripa citeriore, quæque in Janiculo fuerunt. ὃν τινὰ δὲ, inquit, τρόπον ῥωμαῖοι τοῦ ποταμοῦ ἐφ' ἑκατέρα τὸ τῆς πόλεως τεῖχος ἐδείμοντο, ἐρῶν ἔρχομαι. *Quemadmodum autem Romani ex utraque Fluminis parte Urbis murum ædificarunt, dicere aggredior, multus quidem (ait) Tiberis mœnia longo ſpatio præterfluens* παραῤῥέων ἐπιπλεῖστον τοῦ περιβόλου *hac ferebatur. Hic autem locus, in quo murus juxta profluentem amnis conſurgit, planus, & valde facilis eſt. At contra hunc locum, trans Tiberim, Collem quemdam magnum contingit eſſe.* Idque eſſe Janiculum nemo dubitet: ubi deinde frumentarias molas fuiſſe à priſcis fabricatas tradit. Tum pergit: διὸ καὶ οἱ πάλαι ῥωμαῖοι τόν τε λόφον, καὶ τὴν καθ' αὐτὸν τοῦ ποταμοῦ ὄχθην τείχει περιλαβεῖν ἔγνωσαν, ὡς μήτε τοῖς πολεμίοις δυνατὰ εἴη τούς τε μύλωνας διαφθείρειν, καὶ ποταμὸν διαβᾶσιν εὐπετῶς τῷ τῆς πόλεως περιβόλῳ ἐπιβουλεύειν. *Propterea antiquitus Romani, & Collem, & juxta ipſum fluminis ripam muro comprehendere decreverunt. Ut neque hoſtibus poſſibile eſſet molas evertere, & fluvium trajicientibus facile mœnibus Urbis inſidiari.* Additque, *itaque jungentes inibi fluvium ponte, & mœnia conjungere voluerunt: & crebras domos in loco, qui eſt ex adverſo, ædificantes medium Urbis Tiberis alveum fecerunt.* Hæc puto, oſtendunt mœnia cis Tiberim contra Janiculum, non in Tranſtiberina ripa fuiſſe. Itaque non ducenda ſunt à porta Septimiana ſecundum eamdem ripam ad Molem Adriani. Sed quoniam alia ejuſdem Procopii verba videntur negocium faceſſere; ea primum afferenda: tum quid probabilius conſequatur, depromendum eſt. Igitur loquens de Mole Adriani, Ἀδριανοῦ, inquit, τοῦ ῥωμαίων αὐτοκράτορος τάφος ἔξω πύλης αὐρηλίας ἐστὶν, ἀπέχων τοῦ περιβόλου ὅσον λίθου βολήν. *Adriani Romanorum Imperatoris tumulus extra portam Aureliam eſt, diſtans à mœnibus, quantum jactus eſt lapidis.* Pergitque paulò poſt: *Hoc autem ſepulchrum priſci homines (viſum enim id Civitati) muris duobus ad ipſum à mœnium circuitu pertinentibus, eorum partem eſſe fecerunt: ſimile enim eſt præcelſæ turri ad ejus loci portam prominenti; erat igitur ibi munitio tutiſſima. Huic autem munimento Conſtantianum Beliſarius præfecit: cui etiam mandavit cuſtodiam muri contigui curare, leve, & non magni momenti præſidium habentis.* ἥκιστα γὰρ ταύτῃ ἐπίμαχος ὄντος τοῦ περιβόλου, ἅτε τοῦ ποταμοῦ παραῤῥέοντος. *Hic enim minimè expugnatu facilis murus erat præterlabente flumine.* Et paulò poſt: κωνσταντιανὸς δὲ καὶ γὰρ ἠγγέλλοντο οἱ πολέμιοι τῆς ἐς τὸν τίβεριν ἀποπειρώμενοι διαβάσεως, δείσας περὶ τῷ ἐκείνῃ τειχίσματι. *Conſtantianus autem (etenim nunciabantur hoſtes in Tiberim tentantes aditum) metuens illi, qui inibi erat muro,* ipſe quidem cum paucis opitulatum venit: plures curare juſſit ad portam, & ſepulchrum, idemque victor rediit, cum fugaſſet τοὺς τοῦ ποταμοῦ ἀποπειρασαμένους, *eos qui fluvium tentaverant.* Ubi mœnia cis fluvium aperte videmus, quandoquidem trajiciendus erat hoſtibus Vaticano venientibus, ut illa poſſent oppugnare, atque irrumpere: eademque præterlabente flumine modico præſidio indigere. Videmus portam Aureliam ad Tiberim. Itaque, eodem Hiſtorico referente, Gothi cum tentaſſent tranſitum fluvii, ut murum aggrederentur, alia parte molem ac portam ſimul aggreſſi ſunt.

Lib. 1. de bello Gothico.

Mœnia fuerunt in ripa Tiberis.

Moles Adriani.

Porta Au-

Dices: cur porta Aurelia non collocatur ad pontem Ælium Adrianæ Moli pro-

propinquior? Id enim indicat Procopius. Reſpondeo, ex Procopii narratione, nullam portam Templo S. Petri fuiſſe Aurelia propinquiorem. Si autem hæc ad pontem Ælium, & Molem ponatur; alia ponenda eſſet in aditu pontis Triumphalis, (ut ajunt: ſed Petrus Victor *Vaticanum* nominat) quæ vicinior illi Baſilicæ fuiſſet. Murus autem à Mole quaſi brachium ad pontem illum pertinens; interpoſita porta patefaciendus non erat, cum ripam undique clauderetur.

Aurelia omnium viciniſſima Templo S. Petri.

Sic ergo his in locis, ſaltem ævo Procopii murorum ambitum ſe habuiſſe reor. Antiquiſſima mœnia è ſupercilio Janiculi ab Anco Martio Rege ad Tiberim, dextrà, lævaque perducta ſunt. Deinde propè Septimianam portam ædificatus pons, qui à Pontifice ultimo conditore nunc XYSTUS dicitur plana Urbis, interfluente flumine, conjunxit. Ab eo ponte murus in citeriore ripa verſus pontem Triumphalem excurrebat: ultra quem porta Aurelia; eò tranſlata, cum antea ſub Janiculo fuiſſet. Moles verò Adriani, duplici brachio extenſo, uno quidem ponti Aureliæ portæ conjungebatur: alterum lævorſum ad aliam murorum partem Ælio ponti commiſſam dirigebat. Hæc mœnia cis Tiberim item ſtructa ſunt, ab Ælio ponte verſus portam Flaminiam. An ejus portæ mœnibus conjungerentur, & Campum Martium à flumine perpetuo dividerent, alii certius decernant. Probabile quidem eſt, murum ſubinde habuiſſe arcuatos aditus; ut Romana juventus poſt armorum exercitationem poſſet è Campo Martio in Tiberim, natatum, lavatumque deſcendere. Sic autem conſtitutis in citeriore fluvii Ripa mœnibus clarè intelligitur quod in Panegyrico ad Conſtantinum ait affatus Tiberim Orator: *Tu munitor mœnibus ambiendis.*

Quomodo ſe mœnia haberent ad ripam Tiberis.

CAP. XVIII.

Quomodo Gothi, & alii, qui Urbem ceperunt, mœnia, domoſque diruerint.

FRequentes clades à Barbaris Urbi illatas quemadmodum opes ac Cives: ſic magnum ſoli ſpatium mœnibus antea concluſum abſtuliſſe, multorum opinio fert. Quomodo enim, ajunt, fieri potuit, ut diuturno temporis intervallo, quod ab Aureliano ad Juſtinianum uſque defluxit, Roma ab exteris aliquoties expugnata, atque direpta, muris nunquam diſturbatis, eamdem formam, & amplitudinem retinuerit? Itaque, etſi Beliſarius Urbem inſtauravit, bellorum incendio ante diminutam, minorem tamen reddidit, quàm florentem olim Cæſares fecere.

Succeſſum ordinemque temporum hæc quæſtio involvit, quem paucis perſtringam. Annorum ergo ſpatium quod inter Aurelianum, & Juſtinianum primo inauguratos Principes interceſſit, fuit ducentorum quiquaginta ſeptem, quo tempore Urbis mœnia è ſuo loco, ſtatuque mota non ſunt. Nam Urbs integra uſque ad Honorium Principem, noviſque ſemper aucta ornamentis, demum expugnata eſt ab Alarico Gothorum Rege anno ejuſdem conditæ MCLXIV. ſed Gothus majore ignominia, quàm damno Urbem depopulatus, pauca ædificia incendit, muros intactos reliquit, non multa onuſtus præda, Placidiam abducens paucis poſt diebus profectus eſt. Hæc paſſim auctores. Inter quos Coſſiodorus in Chronico: *Roma*, inquit, *à Gothis Alarico Duce capta eſt, ubi clementer uſi victoria ſunt.* Mortuo Alarico, redivere Gothi ad eamdem diripiendam Ataulpho Rege, ſed manus ab ædificiis, ac mœnibus abſtinuerunt.

 Tertiò

Tertiò capta eſt Urbs à Vandalis, quos ex Africa in Italiam Genſerico Rege accivit Eudocia Auguſta, ut viri ſui Valentiniani necem, Maximi dolo illatam *Lib. 3. in Martiano.* ulciſceretur. Genſericus quidem, teſte Eutropio, illico vacuam præſidio Civitatem cepit, & occurſu Leonis ſanctiſſimi Pontificis, quod paſſim Eccleſiaſtici annales memorant, mitigatus ab incendio, cædibusque, ac ſuppliciis Urbem ſervavit immunem.

Quartò Odoacer Herulorum Rex Urbe potitus eſt ſublato Auguſtulo, quamquam aliter de eo ſcripſit Procopius, initio libri primi. In qua & regnavit, poſtea à Theodorico Gothorum Rege ipſe occiſus, qui Urbem quintùm cœpit. Ex qua Gothi ſexaginta poſt annis ductu Beliſarii, nono anno Juſtiniani pulſi *Lib. 1.* ſunt, ut teſtatur Procopius. Sed hi duo poſtremi Reges non quærebant Urbis incendium, & ruinas, cum in ea regnare vellent. Itaque nemo dixerit muros *Lib. 1. var. Epiſt. 25.* ab his dirutos, ac diminutos: immò, ut conſtat ex Caſſiodoro, qui Theodorici nomine ſcribebat Epiſtolas, Theodoricus muros Urbis, vetuſtate collabentes, diligenter reficiendos curavit: Nam, ad Sabinianum Urbis Senatorem ſcribens, ait: *Dudum ſiquidem propter Romanæ mœnia Civitatis, ubi ſtudium nobis ſemper impendere infatigabilis ambitus erit, portum Lucrini deputatis redditibus reparari juſſio noſtra conſtituit.* Et ad Artemidorum Præfectum Urbis: *Pecunia*, inquit, *quæ fuerat* *Lib. 2. Epiſt. 34.* *fabricis deputata Romanis ſine aliqua dilatione, & vobis ordinantibus iterum Romanis mœnibus applicetur.* Quanto verò laxitas non ſine firmitate murorum illo ævo eſſet *Lib. 7. Epiſt. 15.* idem pluribus in locis teſtatur Caſſiodorus; *Illa*, inquit, *mirabilis ſylva mœnium diligentia ſubveniente ſervetur.* Et, *Abſit enim ut noſtris temporibus Urbs illa mœnibus videa-* *Lib. 10. Epiſt. 18.* *tur protegi, quam conſtat gentibus, vel ſola opinione fuiſſe terrori.* Et, *Teſtantur enim turbas Civium ampliſſima ſpatia murorum.* Quomodo etiam Procopius ejuſdem ætatis *Lib. 11. Epiſt. 39.* auctor *magnum ambitum, & Circuitum Urbis* appellat. Atque ex his clarè conficitur, muros Principum ſtudio ſumtuque ſubinde refectos ante immanem *Lib. 1.* Totilæ procellam fuiſſe illæſos, & integros. Succeſſit bellum Gothicum, in quo defenſa primum adverſus Vitigem Roma, à Totila deinde expugnata eſt. Quid verò Barbarus ille demolitus ſit, conſtat ex Procopii libro tertio. Nam, *Lib. 3.* ut ibi ait, Totilas Gothorum Rex cum cepiſſet Urbem, velletque in Campaniam diſcedere cum exercitu, *Romam in primis dirutam ſolo æquare decrevit*, ἔγνω μὲν *Quomodo Totilas mœnia diruerit.* Ῥώμην καθελεῖν ἐς ἔδαφος. Sic ille: τοῦ μὲν οὖν περιβόλου ἐν χωρίοις πολλοῖς τοσοῦτον καθεῖλεν, ὅσον ἐς τριτημόριον τοῦ παντὸς μάλιστα. Id eſt, *Muri quidem in partibus multis tantum diruit, quanta tertia pars totius ad ſummum eſſet.* Additque: *Incenſurus autem erat ædificiorum pulcherrima, & digniſſima, Romamque paſcuam, & deſertam facturus.* Sed tamen Barbarus litteris Beliſarii mitigatus Urbem ſervavit diſceſſitque in Campaniam abactis civibus. ἐπείθετο, ait Procopius, καὶ Ῥώμην εἰργάσατο ἄχαρι περαιτέρω οὐδέν; *Perſuaſus eſt*, Totilas *litteris Beliſarii, & Romæ nihil mali amplius intulit.* Tum Beliſarius, qui ad Hoſtia Tiberina morabatur, in Urbem incolis vacuam venit; *Cumque non poſſet*, inquit Procopius, *eam mœnium partem, quam Totilas diruerat, brevi inſtaurare lapides, qui in proximo erant, in unum coacervatos nullo ordine componebat, nec ulla prorſus intermixtos materia; ut cui cæmenti nihil preſto eſſet, nec ejuſmodi aliud quidpiam. Sed id duntaxat efficere nitebatur, ut ædificii ſaltem facies ſervaretur. Exteriori vero ex parte ingentem vim ſudium fixit. Ad hæc accedebat, quod foſſam, & hanc quidem profundiorem circa muros produxerat. Unde totius exercitus incredibili promptitudine operantis per dies continuos quindecim, quod muri fuerat per Totilam diſturbatum reficitur.* Hæc ille. Ex quo factum eſt, ut ad obſidionem reverſus Barbarus Urbem fruſtra tentaret. Cumque ſe Tibur cum copiis recepiſſet, Beliſarius, foribus ferro contectis, portas obſeravit, & Claves ad Imperatorem tranſmiſit. Deinde, quod illi promptiſſimum, atque in tanta rerum copia pœne neceſſarium erat, iiſdem termi-

terminis muros inſtauravit, neque omnino contraxit, dilatavitque. Quare Totilas cum tertiò rediiſſet ad Urbem, non aperta vi, ſed incuria ducis, dolo, & proditione militum eam cepit. Et Narſes paulò poſt à Juſtiniano miſſus muris inſtructam reperit, atque munitam, quos & ipſe munimentis additis firmavit, & inſtruxit. Itaque vehementer errant, qui putant mœnia à Beliſario refecta, & Urbem hodieque cingentia, anguſtiora eſſe, quàm antea.

Demum quomodo Totilas Urbis mœnibus, atque ædificiis pepercerit, ex ſeſe poſtea diſſolutis, & collapſis, ſcripſit S. Gregorius lib. 2. Dialog. cap. 15. ubi de S. Benedicto ſermo eſt. Illum enim alloquens Canuſinus Antiſtes ſic ait: *Per hunc* Totilam, *Civitas iſta*, Roma, *deſtruetur, ut jam amplius non inhabitetur. Cui vir domini reſpondit: Roma à gentibus non exterminabitur: ſed tempeſtatibus, coruſcis, turbinibus, ac terræ motu fatigata in ſemetipſa marceſcet. Cujus Prophetiæ*, pergit S. Gregorius, *myſteria nobis jam facta ſunt luce clariora, qui in hac Urbe diſſoluta mœnia, everſas domos, deſtructas Eccleſias turbine cernimus, ejuſque ædificia longo ſenio laſſata, quia ruinis crebreſcentibus proſternantur, videmus.* *Beliſarius iiſdem finibus mœnia inſtaurat.*

Cap. XIX.

Auctoribus contra ſentientibus occurritur.

JUſtus Lipſius in antiquitate oculatiſſimus majorem, quam nos intra muros, è longinquo Romam aſpexit: & poſt illum Philippus Cluverus. Lipſius tamen optavit & Romæ tantiſper eſſe, ut ex proquinquo aliquid certius videret. Sic enim ait: *Ah cur non Romæ nunc paucos dies ſum? Cur non obambulo, video, metior? Cur non cum viris doctis inibi confero? firmius fortaſſe, certiuſque definirem.* Definiſſet, credo, qua erat ſapientia, ſi oculis locorum ſitus, & ſpatia ſubjeciſſet. Nec tamen illi ad contra ſentiendum rationum momenta defuerunt: & fundamentum, quod Græcorum ſcriptorum ope ſtruxit ipſe, Plinianum. Nititur enim Dionyſio dicenti, Romam Athenis parem eſſe; tum ſubſumit: Athenæ pares Syracuſis, teſte Plutarcho. Syracuſæ autem, referente Strabone, CLXXX. ſtadiorum, quæ ſunt nobis milliaria XXII. cum dimidio. Tanta igitur Roma. Quo fit, ut Plinius aſcribens Urbi XIII. millia paſſuum corrigatur, & XXIII. millia cogatur aſcribere. Quæ circumducta ratio nos, qui Romæ pedem fiximus, minus movere debet. *Lib. 3. de Magnit. Rom. c. 2.*

Plinii locus ſic habet: *Mœnia ejus collegere ambitu Imperatoribus, Cenſoribuſque Veſpaſianis, anno conditæ DCCCXXVIII. paſſuum XIII. M.CC. complexa montes ſeptem ipſa dividitur in Regiones XIV. compita earum CCLXV. ejuſdem ſpatii menſura currente à milliario in capite Romani Fori ſtatuto ad ſingulas portas, quæ ſunt hodie numero XXXVII. ita ut duodecim portæ ſemel numerentur, prætereanturque ex veteribus ſeptem, quæ eſſe deſierunt, efficit paſſuum per directum XXX.M. DCCLXV. Ad extrema verò tectorum cum Caſtris Prætoriis ab eodem milliario per vicos omnium viarum menſura colligit paulò amplius LXX.M. paſſuum.* Huic loco, qui teſte eodem Lipſio magnas habet tenebras, mutatis ab illo numeris, lux nihilo major affulſit. *Ut mihi*, inquit, *nunc videtur Plinii numeri iſti corrupti ſunt, & ſic reformandi. Mœnia collegere ambitu paſſuum XXIII. millia. Hoc primum pono, tantam fuiſſe Romam: aut ſi placet XXII. parum in uno, alteroque milliari eſt.* Verum non ſunt corrigendi numeri XIII. M. & addito X. ſpatium Urbis pœnæ duplicandum. Nam noſtra lectio è manuſcriptis libris excepta vulgatiſſima eſt, quam ſequitur Onuphrius, *M.S.Codices larum.* *Lipſius Romæ tribuit XVIII.M. paſſuum.*

phrius, hoc ipſum accuratiſſime perſequutus. Vidi ego ſeptem Codices Bibliothecæ Vaticanæ; è quibus unus vetuſtiſſimus: omnes habent XIII. M. præter duos qui habent XIV. in libris autem cur verba corrigenda ſunt, niſi locus perſpicue depravatus appareat? Plinius ſane de ea Urbe loquebatur, quam ipſe præſentem videbat, nec dum auxerant Trajanus, & Aurelianus, Lipſianis terminis multo anguſtiorem. Nam ut ſupra ex ipſo dicebam Plinio, fineſque conſtituam ab ipſo præſcriptos: Urbem ab Oriente Agger Tarquinii claudebat, cis Caſtra Prætoria à Collina ad Eſquilinam protenſus. Caſtrorum autem formam, quadrata, & anguloſa mœnia adhuc cernimus, & Aggeris reliquias in ipſis mœnibus. Eodem teſte Plinio Urbs complexa montes ſeptem iiſdem abruptis muniebatur. Horum fines omnes luſtramus, & contemplamur, quique abrupti Urbem munire tunc poterant, fuere, Quirinalis verſus Septentriones: Eſquilinus ad Orientem: Cœlius meridiem verſus: Aventinus, & Capitolium. Nam Campus Martius ævo Plinii extra Urbem fuit.

Plinii Urbs minor, quam ſub Aureliano.

At Lipſius: *Fateor*, inquit, *extra Pomœrium habitum, & intra mœnia tamen fuiſſe. Nonne idem in Aventino? qui uſque ad Claudii tempora in Pomœrio habitus non fuit, & tamen à Regum tempore Urbi incluſus. Et Campus quidem Martius etſi olim non erat, tamen Julius Cæſar (quod Cicero ad Atticum ſcribit) deſtinabat eum includere: qui ſcio an non Auguſtus fecerit? nam & is Pomœrium protulit: an denique Nero? quem ego præcipue puto in tota Roma mutaſſe, & innovaſſe.* Atqui Aventinum, & Janiculum mœnibus ſeptos fuiſſe Scriptorum auctoritate conſtat; quamvis extra Pomœrium habitos. De aliis locis non docemus, ſed divinamus. Martius autem Campus illo ævo nec mœnia, nec Pomœrium habuit; ut ſupra dicebam. Illo quidem ipſo tempore, *Concurrere in Campo Martio infeſtæ acies*, ut ait Tacitus; Vitellii, ut Urbem tuerentur: Veſpaſiani ut caperent. Quare ante Urbem, & mœnia conflictus. Quomodo enim Vitelliani ad defendendam Urbem, hoſtem intrare portas, deinde cum eo pugnare voluiſſent? Sed & Veſpaſiani Triumphus idem oſtendit: de quo infra. Referente enim Joſepho Veſpaſianus ac Titus è Palatio migrarunt ad ædes propinquas Iſidis Templo. Triumphaturos enim egredi Urbem neceſſe erat. Ædes autem Iſidis prope Pantheon fuit, cis Campum Martium, in altero & minore Campo. At non degebant extra mœnia, poſtridie ingreſſuri portam Triumphalem? Itaque neque Auguſtus, neque Nero hac parte Urbem produxit. Et porta Flaminia tunc propè Capitolium erat.

Lib. 3. Hiſt.

Cap. 22.

Sed quoniam correctionem, opinionemque ſuam Lipſius confirmat auctoritate Dionyſii; quid ex ea inferatur, videndum eſt. Comparat enim Græcus Hiſtoricus cum Athenis Romam: *Cujus*, inquit, *ambitum ſiquis metiri voluerit, & conferre cum eo, quo Athenienſis Urbs continetur*, ὀ πολλῷ τινι μείζων ὁ τῆς ῥώμης φανείη κύκλος: *non multo major Romæ ambitus apparebit.* At *Circuitum Athenarum*, ſcribit Dion ab eodem allatus, *cum Piræeo & longis muris fuiſſe ducentorum circiter ſtadiorum*: quæ ſunt nobis *viginti quinque milliaria*: Sed *an ea*, pergit Lipſius, *incluſa Athenis ſuis Dionyſius in hac collatione voluerit, hæremus.* Et merito: Nam ibi Dionyſius ſecernit Suburbia, & quidquid eſt extra Romam; tum ait: *Si quis mœnibus inventu difficilibus propter undique conjunctas ædes, veſtigia tamen ſtructuræ multis in locis ſervantibus, metiri ejus ambitum voluerit, &c.* Urbem igitur Urbi comparat ſeptæ mœnibus: quæ extra ſunt, prætermittit. Piræeum autem extra Athenas fuiſſe quis dubitet? Dion eo loco ſignificat: *Quamquam*, inquit, *ducentum ſit ſtadiorum ambitus Athenarum, ſi Piræeum una complectaris, & quod muri medium eſt inter eum, & Urbis ambitum.* Clare Plutarchus in Sylla. Cum enim narraſſet, ab illo obſeſſas, & captas Athenas: *Urbe*, inquit, *capta, Tyrannus in Arce, quò confugerat, obſeſſus eſt.* Arce expugnata, *Non multo poſt*, ait, *venit in Syllæ poteſtatem Piræeum.* Perſpicuè portum ſejunxit ab

Lib. 4. & 9. Antiq. Roman.

Athenæ ex Dionyſio pares Romæ, ambitu.

Orat. de Tyrann.

Dec. 5. l. 5.

ab Urbe, Livius: *Muros Piræeum Urbi jungentes.* Jungebant, ſed intermedii dividebant.

Dices: cum Urbe Arx capta non eſt, quæ tamen potuit eſſe in Urbe; ut hodieque Arces videmus. Sic etiam Portus, quamvis in Urbe non eſſet, poſt illam capi potuit. Hoc nempe vim Arcium attingit; quæ quamvis intra Urbes ſitæ, tamen propter munitiones non ſtatim expugnantur ab hoſtibus. Portus autem præſertim tantæ magnitudinis, ſi intra Urbem fuiſſet; quomodo non cum Athenis captus eſſet? Sicut ergo Dionyſius de Romæ amplitudine loquens, *immenſam longitudinem* Suburbiorum, & quidquid extra eſſet, ſeparavit: ſic ab Athenis, & portum extra poſitum, & Suburbia ſemovit, ut juſta fieret comparatio. At quantæ fuerunt Athenæ ſine Piræeo, alteroque Portu, quem Munichiam dixerunt? Oſtendit Thucidides prolatus à Cluvero? *Phalericus*, inquit, *murus erat ſtadiorum XXXV. ad ambitum uſque Urbis. Ipſius ambitus pars, quæ cuſtodiebatur XLIII. Nam pars ejus media longum murum inter, & Phalericum ſine cuſtodia erat. Longi vero muri ad Piræea uſque continebat XL. quorum exteriora cuſtodiebantur. Piræei cum Munichia univerſus ambitus erat LX. ſtadiorum.* Quæ ſimul collecta, ſtadia ſunt CLXXVIII. At ſublatis LX. quæ habent duo Portus extra Urbem: Athenis attribues ſtadia CXVIII. ideſt minus quàm XV. milliaria. Deinde Phalericus murus ad ambitum uſque Urbis, neſcio an aliquid ſpatii adjiciat, ſive intra, ſive extra ponatur. Ex quo non male infertur, per vim compingi in Urbem Romam XXIII. millia paſſuum. Quod ſi Plutarchus Syracuſas *Urbem Athenis non anguſtiorem* appellavit, quam *CLXXX. ſtadiorum fuiſſe* docet Strabo: eo loco Athenas cum portu perſpicuè accepit, ſicuti Syracuſas: quæ terra marique ab Athenienſibus obſeſſæ etiam in portu validas claſſes, & ante portum navale prælium ſpectarunt.

Athenæ quomodo cum Romæ comparentur.

Lib. 11.

In Nicia.

Lib. 6.

Denique ex verbis Dionyſii non bene corrigi Plinii locum, patet ex eo; quod Dionyſius Romam deſcribit auctam poſtremùm à Servio Tullio Rege, anno ejus conditæ circiter CC. annos amplius DCXX. antequam Plinius ſcriberet. Ille autem Rex ſeptem nec totos Colles uno muro complexus fuerat, non excedente Capitolii crepidinem, ſejungente Prata Flaminia ſub Capitolio & longius ab Urbe Campum Martium. Quem ambitum nondum Sylla: Julius Cæſar, ut placet Cluvero: Auguſtus, Claudius, Nero, ut placet Lipſio, dilataverant. Itaque Romam arctiorem deſcribit Dionyſius, quàm tot incrementis auctam Plinius videret: atque, ut ſenſit etiam Onuphrius, illa ætate, & poſt exactos Reges, multo, quam nunc eſt, anguſtiorem. Quomodo igitur ab ejus temporis ambitu, qui tot incrementa neſciit, licet eundem poſt ſexcentos amplius annos inducere, & Plinium cogere, ut ſui ævi Romam antiquæ parem faciat, cum longe majorem, & pene aliam videbat?

Neque inferas: Jure ergo ſtatuitur ætate Plinii Urbs XXII. milliariorum, ſiquidem tam ampla erat ante ſexcentos annos, qualem deſcribit Dionyſius. Aliud enim hic agitamus: An videlicet hæc conſequutio recte deducatur: Dionyſius ſcribit, Urbem tantam Rege Servio fuiſſe: igitur ætate Plinii ejuſdem amplitudinis fuit; quæ intermediis ſeculis magna incrementa perceperat. Immò nec ipſe Dionyſius id conſequi vellet: qui juſtam offenſionem Romanorum effugere non potuiſſet, ſi narraſſet, ſexcentis poſt annis ejuſdem eſſe magnitudinis, qua erat ante illos.

Magnitudo Urbis à Servii ætate non poteſt inferri ad ætatem Plinii.

Crediderim potius, Dionyſium vulgari quadam æſtimatione fuiſſe loquutum, qua ſecluſis iis, quæ extra adjungebantur, illæ principes Urbes inter ſe aliquo modo comparabiles videbantur eſſe, nec Geometricam trutinam in utriuſque penſanda magnitudine adhibuiſſe. Et verò hic Græcus Hiſtoricus, ut in cæteris accu-

accuratus ac diligens, hoc tamen nomine mihi non probandus videtur, quod præter Urbis initia, Romanorum mores, Magiſtratuum, Religionum, Cæremoniarum, Ludorum inſtitutiones ferè omnes derivat à Græcis; cùm rudes homines hæc inſtituerint, qui an eſſet Græcia vix audiverant: Quod ad præſentem collationem ſpectat; placet in rem Athenarum loqui Saluſtium: *Athenienſium res geſtæ, ſicuti ego exiſtimo, ſatis amplæ magnificæque fuere. Verum aliquanto minores tamen, quam fama feruntur. Sed quia provenere ibi ſcriptorum magna ingenia, per terrarum Orbem Athenienſium facta pro maximis laudantur. Ita eorum, qui ea fecere, virtus tanta habetur, quantum verbis ea potuere extollere præclara ingenia.*

In Conjur. Catilinæ.

Eodem loco Pliniano altera menſura erat *à milliario ad ſingulas portas.* Et *efficit,* inquit, paſſuum per directum XXX. M. DCCLXV. *Ego dico ſcribenda ∞ ∞ ∞: id eſt tria millia,* docet Lipſius. *A milliario ad portam tria milliaria, & paſſus ſeptingentos ſexaginta quinque. Ergo in plena diametro, ſeptem millia quingentos triginta: hanc triplica, nonne XXII. & ſemis in ambitu redduntur? At Plinius neglexit; aut inſuper habuit de dimidio, & rotunde XXII. aut XXIII. dixit.* Sic illæ. Hæc interpretatio ex proportione diametri ad univerſum ambitum quid conficit, niſi pro certo habeatur, Romam rotundam fuiſſe? Atqui Romæ circuitus potius ad quadratam formam acceſſit, ut veſtigia demonſtrant: & muris qua longiùs procurrebat, qua contrahebatur anguſtiùs. Neque id mirum: fuit enim reapſæ neceſſitas natæ coæva Romæ; quod Strabo teſtatur: *Roma, inquit, ſuper Tiberim jacet: de qua jam dictum eſt, eam non delectu, ſed neceſſitate conditam eſſe. Qui etiam ædificia quædam ex parte addiderunt, non ſane potiora in ſua poteſtate habuerunt: verum jactis antea fundamentis ſervierunt.* Et paulo poſt: *Ancus Martius montem Cœlium, & Aventinum, & jacentem inter hos campos aſſumens urgente neceſſitate prioribus copulavit.* Hinc extitit ille modo flexuoſus, modò cuneatus, modò directus, modò angulis inciſus murorum circuitus; quippe qui ſitum montium ſequeretur; quod etiam confirmatum leges à Marliano. Et Pomœrium poſt Servium Regem uſque ad Syllam intactum, ſi deinde alicubi promovebatur, alibi veteres terminos ex augurum religione retinebat. Quare partes æqualiter diſtare à centro non poterant. Hinc etiam varia ſpatii menſura brevior, longiorque à milliario decùrrit ad portas. Porro milliarium erat aurea Columna in capite Fori Romani poſita, in quam viæ militares Italiæ deſinebant. Et quia in loco Urbis celeberrimo erat, ejus umbilicus dicebatur. Ab eo loco ad Tiberim brevis eſt tractus, interjectu Fori quondam Romani, & Fori Boarii. Par fere ad Campum, ubi erat illa ætate porta Flaminia. Multo productior ad alias portas, præſertim Collinam, Viminalem, Næviam, Capenam. Dicat ergo Plinius immutatis numeris: *Menſura à milliario ad ſingulas portas efficit paſſuum per directum XXX. M. DCCLXV.* ſignificat autem, præter ſpatium ambitus murorum, dimenſum quoque fuiſſe ſpatium à milliario ad ſingulas portas: recenſitiſque paſſibus à milliario ad portas ſingillatim interjectis illum numerum initum fuiſſe. Poſtremo menſuram, quæ à milliario ad extrema tectorum Plinio colligit LXX. millia, Lipſius putat colligi *ſeptem millia,* ut ex hac ſemidiametro inferat *XXXXII. milliaria* pro ambitu tectorum extra muros Urbis.

Lib. 5

Roma non rotunda, ſed angulosa.

Libro 1. capit. 5. editio 1.

M.S. codices habent XX. M. DCCLXV

Hoc etſi nobis, qui magnitudinum murorum Urbis inveſtigamus, non adverſatur; tamen, ut de mœnibus dicebam, niſi ea tecta in orbem probe figures, nihil ex ſeptem millium diametro conficies. Sed quomodo ædificia quæ pro Civium, & advenarum voluntate Urbi adjungebantur, in circulum nec potius in longum, aut nullam in figuram ſurgebant? Demum quid negamus Urbi non ſeptæ mœnibus LXX. milliaria, quæ illi ſua magnitudo, & fœlicitas attribuit, ſi tamen menſura per vicos omnium viarum excurrat? Tunc enim ſine dubio tantus

tus numerus efficietur. Codices Vaticani omnes præter unum habent XX. M. paſſuum, & facilius auctor explicatur; ut quemadmodum mœnium ambitus XIII. M. paſſuum & CC. ita circuitus tectorum, extra mœnia XX. M. paſſuum amplecteretur. Cluverus hoc ſpatium aliter dimenſus ſic ait: *Ad extrema vero tectorum, id eſt ædificiorum ab eodem milliario per vicos omnes etiam, id eſt per ſingula Suburbia, quæ viis publicis, Hoſtienſi, Appiæ, &c. circumjecta erant, menſura colligebat paulò amplius ſeptem millia paſſuum. Hujus menſuræ ambitus efficiet ad paſſuum millia XLV.* Sed hoc fieri non potuit, ut menſura excurrens per ſingula Suburbia per directum colligeret paulò amplius ſeptem millia, & in ambitu XLV. millia paſſuum; cum quindecim, aut viginti, aut triginta milliaria vel uno Suburbio continerentur: & omnium ambitu teſte Dionyſio Urbs quodammodo nec initium, nec finem haberet.

Movit etiam Lipſium Olympiodori auctoritas, qui ait: *Romanæ Urbis murus menſuratus ab Ammone Geometra, quo tempore Gothi primam invaſionem fecere, habebat ſpatium unius, & viginti milliarium.* At hic ſi docet primo Gothico bello fuiſſe unius & viginti milliariorum: cur dicenda eſt ætate Plinii tredecim fuiſſe; cum poſterior acceſſio tantum illi ambitum non dederit? Deinde nec primo Gothico bello ſub Alarico, nec ſecundo ſub Theodorico, nec tertio ſub Vitige diruta, vel anguſtata ſunt Romana mœnia: & aliquod paſſa detrimentum, poſtea refecta, & inſtaurata priorem firmitatem receperunt. Tertio autem bello Procopius interfuit, nobiſque Urbis ambitum circumſcripſit, qualem fere huic quem vetuſtas, ac vis temporum nondum perdomuit ac dejecit, reſpondentem oculis intuemur. Hunc ergo potius Geometram, quam Ammonem neſcio quem præoptamus.

Martino Polono reſpondendum non eſt, qui nec pro antiqua, nec pro noſtra Roma loquitur. *Romæ*, inquit, *ſunt milliaria viginti duo præter Tranſtiberim, & Leoninam Civitatem, cum quibus dicitur habere quadraginta duo milliaria.* Leoniana Civitas recens oſtendit eum loqui de recenti Roma. Hic autem Innocentii IV. Pœnitentiarius vixit anno ſalutis MCCL. Itaque nemo ab illo tempore circuitum Urbis decurtatum dixerit. At Tranſtiberina Regio, & Leoniana Civitas cognomento Burgus, quæ quatuor amplius patet milliaria, cur viginti efficere dicitur? Reliqua pars Urbis cis Tiberim explebit viginti duo? Sed illi auctori multa fingere licuit in libro de quatuor majoribus Regnis, ſi tamen illi hic liber eſt adſcribendus, ut quidam ajunt. Nam præter hoc quod ſcribit cap. 4. ait cap. 5. *Porta Salaria, quæ ducit verſus S. Sabinam.* In Sabinos dicere volui: nam ab illa longiſſimè abducit. *Porta Collina, quæ eſt prope Templum Adriani circa portam S. Petri.* Atqui Collina eadem eſt cum Salaria in Colle ad ortum, non ad ripam Tiberis: ubi ſcilicet Adriani Sepulchrum, non Templum eſt. Et cap. 6. *Palatium Neronis Lateranenſe dictum à latere ſeptemtrionalis plagæ in qua ſitum eſt.* Palatium Nero ad Sacram viam ſub colle Palatino, ſed in Laterano nunquam ſtruxit, nec habuit. Hoc autem non ad Septemtrionem, ſed Auſtralem plagam eſt ſitum. Et: *Palatium, ubi Romulus poſuit ſtatuam ſuam auream, dicens: Ne cadat, donec Virgo pariat.* Nugæ: quod enim Palatium ætate Romuli, cum opprobrio non fuit facta ſine arte caſa? Quæ illi ſtatua viventi aurea, qui forte nec luteam, nec ſcorteam habuit? Quod fictum in ore Ethnici hominis vaticinium? Et: *Palatium Titi, & Veſpaſiani ad Catacumbas.* Et: *Tempore Tiberii venerunt Romam duo juvenes Philoſophi, Praxiteles, & Phidias.* Et alia, ne rudi quidem ſæculo, & ingenio digna. Atque hic in teſtimonium hiſtoricæ eruditionis adducitur?

At Vopiſcus ſua quinquaginta millia paſſuum nobis obtrudit. Huic vero & Lipſius, & Onuphrius, & cæteri omnes reſpondeant neceſſe eſt. Onuphrius

quid

quid dicat fatetur ſe ignorare: exiſtimare autem, vel hiſtoricum erraſſe: nec, quid diceret, intellexiſſe; vel in numeri nota erratum eſſe. Liberalius ſe expedit Marlianus. Ait, producta fuiſſe mœnia, tranſmiſſo Tiberi per viam Flaminiam uſque ad Tabernam, quam Primam Portam vulgo nominant, diſtantem ab Urbe millia paſſuum VIII. totidem milliaria è regione portæ Flaminiæ, via Latina muros occupaſſe: hinc exiſtere diametrum XVI. M. paſſuum, cujus ambitus efficit L. M. paſſuum. Mirum ſane commentum. At nemini placet vacare in fabulas. Addit idem ſucceſſu temporis muros fuiſſe contractos, ut noſtris majori ex parte ſedem præberent. Lipſius vero, qui duo, aut tria ſupra viginti paſſuum millia muris peramplæ Romæ incluſit, quanto laxiora Vopiſci ſpatia nihilominus expunxit? Ubi erunt viginti, & octo paſſuum millia? quomodo poſt Conſtantinum tanti ſpatii mœnia deſierunt? quis diruit ante Gothicum tertium bellum, quæ cuſtodia Principum, & hoſtium reverentia conſervavit?

Lib. 1. c. 5. edit. 2.

Prima edit muros in priſcis fundamentis abſolutè poſuit.

Aut ergo locus ille corruptus eſt: aut ita quiſpiam dicere poſſet: Quemadmodum Plinius ſcripſit, in mœnium ambitu XIII. milliaria, & menſura currente à milliario ad ſingulas portas amplius XXX. id eſt ſimul ſumpta XLIII. amplius milliaria fuiſſe collecta: ſic poſt auctam Urbem Campo Martio, menſura à milliario ad portas recurrente, & muros circumeunte, collecta milliaria quinquaginta. Sed libentius probabiliora audirem. Caſſiodorus, & Euſebius non auctam ab Aureliano, ſed munitam Urbem ſcribunt. *Aurelianus*, inquiunt, *Templum Soli ædificat, & Urbem firmioribus muris vallat.*

In Chronicis.

Ex his quæ dicta ſunt objiciet aliquis: Hac noſtra ætate murorum circuitus, cum includat Campum Martium, Pliniano ambitu major erit; nunc tamen vix, aut ne vix quidem æquat, teſte Marliano tredecim millia paſſuum; Plinius verò tredecim millia ſtatuit, & ducentos: Deinde cum aucta fuerit poſtea Urbs Trajano Principe, ut ajunt; certiſſimè tamen Cæſare Aureliano quanto erit amplior noſtro antiquus ambitus? Hæc antea mihi ſolvenda in hunc locum potiſſimum rejeci, quæ Marliano, & Blondo, & Onuphrio, & omnibus, qui hunc ambitum antiquo paulò minorem agnoſcunt, ſolvenda ſunt. Ajo igitur: Terminos Plinianos tanto temporum decurſu alibi fuiſſe mutatos (neque enim iiſdem omnino veſtigiis immutabiles muros fuiſſe volumus) alibi vero dimenſos, ſed ejus menſuræ nullam nos habere rationem. Nam Plinius loquitur de circuitu murorum; ſcribit enim *Mœnia collegere ambitu.* Quare, & Tranſtiberinam regionem cinctam muris, quamvis extra Pomœrium, incluſit: & alia loca, in quibus nunc mœnia deſierunt. Nam primo Capitolium (hæc enim tum Arx Romana) *Magnis*, ut ait Tacitus, *exercitibus inexpugnabilis*, undique præaltis muris, ac Turribus cingebatur. Tunc etiam à porta Collatina (quæ vel erat in eodem veſtigio, ubi nunc alio nomine Pinciana eſt, vel non longe aberat) murus converſus ad Quirinalem, & in ejus crepidinem aſcendens, poſtea ſecundum illam tendebat Capitolium verſus ejuſque munitionibus jungebatur: vel certe planiciei Romanæ, non longe ab eodem Capitolio, aliquam partem occupabat, ut ad Tiberim excurreret. Ad hæc, Caſtra murum Aggeris Tarquinii non abſtulerant, quo, ut ex eodem Plinio ſæpe dixi, Urbs claudebatur ab Oriente. Caſtra autem quadrato ſpatio illis extrinſecus adjecta ſunt. Nunc vero mœnium Tarquinianorum in caſtrenſi illo ſpatio reliquiæ nullæ ſuperſunt. Præterea ad portam Næviam, ubi veteres Arcus Aquæ Claudiæ; & in ultimis Eſquiliis ad Templum S. Crucis, ubi rude Amphiteatrum aſpicimus, fortaſſe aliquanto latiora mœnia, & magis directum angulum ſpectavit Plinius, ut Arcus, & Amphiteatrum includerent. Tunc etiam mœnia prope Aventinum, ſecundùm Tiberim, & planiciem Teſtacei montis probabiliter ferebantur; Quid, ſi & alibi prope

Lib. 3. Hiſt.

Mœnia ætate Plinii aliquot in locis erant in quibus eſſe deſierunt.

prope flumen fuerunt? nam contra Janiculum in ripa fuiſſe conſtat. Quando, & à quo ſint extructa, non conſtat. Horum autem veſtigia nulla extant. Itaque, etſi deerat ævo Pliniano Campus Martius, mœnia cum aliquot loca, in quibus eſſe deſierunt, occuparent, tredecim amplius millia paſſuum explere, minore tamen, quàm noſtro, ambitu potuerunt. Nec etiam multum urget incluſus ab Aureliano Campus Martius, etſi plus uno milliari adjecit. Tunc enim præter eas, quas memoravi murorum partes ſtantes Plinii ævo, nunc autem penitus ſublatas, ſecundum Tiberim muri Urbis, ut dixi, à ponte nunc Xyſto verſus portam Flaminiam excurrebant: & à fluvio, ſeu temporum morſu conſumpti ſunt. Hos verò, & illos Campi Martii ſi Plinianis adnumeres, nonne quindecim millia paſſuum efficies, & tamen terræ ſpatium, in quo noſtri viſuntur, niſi forte ad angulum illum Eſquiliarum augebis? Mœnia enim, quæ aliquot in locis intra noſtrum ambitum collapſa, nec refecta, vel diruta, & ſponte ſublata priſcis menſuram augebant, nos neceſſario præterire cogimur.

Quomodo intra minorem ambitum majora mœnia eſſe potuerint.

Quamvis autem hæc vera ſint; tamen ſcribente Plinio, & Principe Veſpaſiano, dici abſolute non poteſt, Urbem fuiſſe, quam nunc eſt, anguſtiorem propter ædificia, & civiles domos, quæ mœnibus undique adhærentes ea parum agnoſci ſinebant, & omnem in partem late fundebantur. Neque enim hæc pro Suburbiis habenda ſunt. Plinius autem, ut dixi, pro tredecim millibus paſſuum ſolum habitam rationem ambitus murorum tradit. Jam qui Urbem ad XXII. aut XXIII. millia paſſuum extendunt ſine Campo Martio, quonam illam compingunt? Ad Anienem & Caſtra Annibalis? An ad Puticulos, vel Appia via ad ſepulchra Metellorum? Quod nam ſtructuræ veſtigium extra Urbem poſſunt nobis demonſtrare mœnia indicantis? Durant adhuc multis in locis arcuati Aquæductus: cur alicubi ea non extant?

Cap. XIX.

Mœnia ſubinde à Pontificibus inſtaurata.

HÆc de ambitu, & muris Urbis diligenter à nobis perveſtigata, & explanata ſunt. Cæterum cura eoſdem inſtaurandi ab Auguſtis, ac Regibus tranſivit ad Pontifices. Et ſeptimo quidem Sæculo in id vehementer incubuerunt, quod jam vetuſtate, & oppugnationibus quaſſata mœnia, multis fortaſſe in locis fatiſcerent, vel diruta jacerent. Refertur ab Anaſtaſio Siſinnius dierum viginti Pontifex, tam brevi Pontificatu calcis tamen fornaces ad murorum inſtaurationem parari juſſiſſe anno DCCVIII. Gregorius II. qui ſeptem ab illo annis Pontificatu eſt evectus, ſtatim eodem Anaſtaſio referente, ut muros reficeret, calcarias fornaces expediri, convehi cæmenta, & à porta S. Laurentii opus inchoari juſſit; tum aliqua parte refecta, emergentibus intempeſtivis tumultibus ceſſare coactus eſt. Gregorius III. eidem ſucceſſit. De eo ſic Anaſtaſius: *Hujus temporibus plurima pars murorum hujus Civitatis Romæ reſtaurata eſt. Alimoniam quoque artificum, & pretium ad emendam calcem de proprio tribuit.* Triginta poſt annis Adrianus I. Eccleſiæ præfuit. Is teſte eodem Anaſtaſio muros atque Turres Urbis, quæ dirutæ erant, & uſque ad fundamenta collapſæ, inſtauravit, magnamque vim auri in alimenta mercedemque opificum, & ſtructuram operis inſumpſit. Poſterioris ſæculi anno XLVII. Leo IV. nactus eſt Urbem à Saracenis antea oppugnatam, direptis religioſiſſimis Sanctorum Petri, &

Et Platina in ejus vita, & Ciaconius.

Pauli Templis. Itaque referente eodem Anaſtaſio totius Urbis muros renovari, & in priorem firmitatem reſtitui, portas ædificari, prævalidiſque valvis obſtrui præcepit. Quæ, ut propere ad exitum perduceret, equo inſidens, aut pedes ipſe cum famulis circumibat, & opus urgebat; quare & mœnia undique reſtituit, & quindecim Turres funditus dirutas excitavit. Duas ad portam Portuenſem in utraque ora Tiberis hodieque ſtantes ingenti lapidum mole erigi juſſit, firmis catenis invicem obligatas, ne quiſquam deinceps per vim adverſo Tiberi poſſet irrumpere. Partem Vaticani propinquam Templo S. Petri circumductis mœnibus munivit, cui à Conditore accepto nomine, Leonina Civitas, hodie Burgus, nomen fuit: addita, ut ajunt, ingenti Turre, quæ à tergo Baſilicæ inſidet Collem. Adeo ſtetit cum illo Pontifice Urbis ſecuritas. Calliſtus deinde II. muros collabentes iterum refecit. Clemens III. annuam penſionem ad eoſdem reficiendos decrevit. Gregorius XI. qui ſedem Avenione Romam retulerat, quomodo in ea tutus degeret, mœnibus refectis providit. Idem Martinus, & Nicolaus VV. Pius, & Paulus II. Sixtus IV. Alexander VI. munificè curarunt. Paulus III. ingenti murorum ſtructura inchoatam in Aventino munitionem non abſolvit. Paulus IV. ingruente bello terreos paſſim Aggeres, & munimenta excitavit: Leoninam Urbem validis mœnium propugnaculis tutiorem reddidit, cujus antea muros Urbanus quoque, & Nicolaus VV. inſtauraverant. Pius IV. additis Arci propugnaculis, & munimentis, muros quoque Urbis Leoninæ firmavit: ædificatæ Portæ ex priore ſuo Angeli nomine, nomen dedit. Impoſita denique paſſim Pontificum ſtemmata, indicant muros vetuſtate collabentes, aut jam collapſos, poſtea eorum opera reſtitutos. Juliorum II. & III. Clementis VII. Gregorii XIII. Sixti, & Pauli VV. Gregorii XV. Urbani VIII. quamquam Urbanus VIII. Arcem S. Angeli majori operum mole tutiſſimam, & munitiſſimam fecit, ut ſuo loco dicam.

Platin. in vita.

Ciacon. in vita.

Urbis turres, ac muri non tam diruti, & collapſi vetuſtate, quàm veteri forma inutiles, atque invalidi, hoſtium invaſionibus facilè patebant. Diſcrimen verò, metumque augebat Janiculus Urbi imminens; namque à levium Equitum (ut vocant) Caſtris, ad Janiculenſem uſque portam, munitionibus penitus deſtitutus, vinetis tantum, eorumque ſeptis claudebatur: reliquus ambitus uſque ad Tiberim, perantiqua ſtrue parum fultus, pari periculo, laborabat. Itaque Urbanus VIII. pacis, bellique laudibus inſignis, proſpiciens (quod olim Rex Ancus) ex Janiculo, tamquam, ex Orionis plaga, hoſtiles aggreſſorum eluviones in ſubjectam Urbem effundi: ut ille montem ipſum Pomœrio adjecit, ne quando ea arx hoſtium eſſet, ità ipſe pontificatus initio Urbis ſuæ ſecuritati, incolumitatique conſulens, Armamentario inſtructo, Arceque munitam, ſæpe cum Eminentiſs. ac Reverendiſs. Vincentio Maculano à Florentiola, tit. S. Clementis, de renovandis Urbis, ac primò ipſius Collis mœnibus conſilium inierat. Ampliſſimus Cardinalis, in ſacro Prædicatorum Ordine, jam Fidei Quæſitor, ac Sac. Ap. Palatii Magiſter. Melità abs ſe novis propugnaculis fortiter inſtructa Romam redierat, pari fama ſummis virtutibus illuſtris. Imminente demum Parmenſis Ducis bello, Urbanus ad reficienda mœnia, mentem, animumque converterat; & ſic univerſa murorum cura eidem demandata eſt Maculano, qui operis molitionem celeriter æquè, ac mirificè aggreſſus, ab iiſdem Caſtris, ubi Alexander VI. deſierat, ad Portuenſem uſque portam, nova condidit mœnia, Leoninamque Urbem, atque univerſam Tranſtiberinam regionem validam, tutamque reddidit. Interim Urbano vita functo, Summus Pontifex Innocentius murorum flexum, tractumque retinuit in ipſa fluminis ripa, Gentilitio ſtemmate impoſito Portuenſi portæ, quam ipſe ad abſolutionem

perdu-

perduxerat, & aperiendam curaverat, inſcripto nomine INNOCENTIVS X. PONT. OPT. MAX. Satis quidem fuit à Maculano, ſapienterque proviſum, cum prævalidis propugnaculis decem; & amplius excitatis, mirum ſit quam aptè eadem ſeſe invicem tuerentur, quàm certò bombardæ collineent, defendantque interjectorum murorum loricas, quam acriter aggreſſorum impetum retundant; ſublatiſque collis acclivitatibus, quam venuſtè Aggeres emineant, ac tamquam è ſpecula, ſubjacentem Urbem reſpiciant, abſcondant, protegant. Hinc exteri, noſtrique rei militaris periti Romanas Arces collaudant, Auctoremque concelebrant. Vix CXLIIII. millia nummum in tanta murorum ſtrue impenſa ſunt, Architectorum cœtu ad CCCC. & amplius unanimiter reclamante, & molitionem pluris conſtituram affirmante. Meritò igitur ſuper Janiculenſi porta immortali memoriæ, ac nomini Pontificis Urbani, Pomœrii finibus Janiculo auctis, conditiſque Urbis æternæ muris, ut monumentum extaret, inſcriptus eſt lapis:

VRBANVS VIII. PONT. MAX.
ABSOLVTIS CIVITATIS LEONINAE MVNIMENTIS
ET MOENIBVS AC PROPVGNACVLIS AD TIBERIM
VSQVE EXCITATIS
IMMINENTEM VRBI IANICVLVM ET
TRANSTIBERINAM REGIONEM CIRCVMDVCENS
PVBLICAE SECVRITATI PROSPEXIT
ANN. DOMINI MDCXLIV. PONTIF. XXI.

Cap. XXI.

De Portis Florentis Urbis.

ADhuc Plinii locus ſupra explicatus explicationem repoſcit. *Menſura*, inquit, *currente ad ſingulas portas, quæ ſunt hodie numero triginta ſeptem, ita ut duodecim portæ ſemel numerentur, prætereantur quæ ex veteribus ſeptem, quæ eſſe deſierunt* Onuphrius ſic habet: Quæ ſunt hodie numero XXXIV. alias XXIV. ut legit Marlianus. Lipſius hæc verba præteriit. Codices Vaticani omnes habent XXXVII. Plinii mentem fortaſſe aſſequimur, ſi dicamus: Portæ duodecim ſemel numerandæ, id eſt pro una habendæ ſunt: ſeptemquè prætereundæ, quæ jam deſierunt. Sed tamen quid explanatio ſignificet, non bene intelligo. Sic autem ex portis triginta ſeptem relinquerentur decem novem. Conſentit hoc cum verbis Procopii. *Habet autem*, inquit, *circumjectus Urbi murus portas quatuordecim, portulaſque alias quaſdam.* Fulvius: *Portæ*, inquit, *apud veteres viginti, ut vulgatior fama habet. Quatuor addit Marlianus.* Ego, cùm ætate Procopii paulo plures quam quatuordecim fuerint, non video, quam ob cauſam, ſi Plinii ævo triginta ſeptem erant, eſſe deſierint; cùm majora deinceps incrementa Urbs ceperit: acceperit vero nunquam, ut oſtenſum eſt, gravia ædificiorum, murorumque uſque ad Beliſarium detrimenta. Itaque portas illas triginta ſeptem, ut mendoſas, & in locum ſuſpectum illapſas, accuratius perveſtigandas non cenſeo; ſed quas vidit Procopius, & adhuc retinet idem fere murorum ambitus. Harum

Lib. 3. c. 5.

In Urbe Rom. lib. 1. cap. 6. editio 2.

Lib. 1. de Bell. Got.

Lib. 1.

ſitum, & ordinem, quem hodiequè ſervant, idem ſcriptor prope oculis ſubjicit; eumdemque ex parte pertexit Livius, ubi irruptionem Romanorum in prædatores Hetruſcos commemorat. Quare veroſimile eſt, ſemper vel eaſdem, vel una, aut altera diminutas. Plures quidem reperire difficile eſt, ſed plura earum nomina.

Lib. 2.

Igitur ut de ſingulis agam, incipienti à Tiberi occurrit primo Flaminia, à via Flaminia, cui eſt impoſita, ſortita nomen, quam C. Flaminius occiſus ab Annibale ſtravit, & Circum Flaminium extruxit. Hæc ab antiquis Flumentana dicta eſt, quod Tiberis partem ea fluxiſſe affirmant, ut ait Feſtus. Eratquè, ut opinor, in valle inter Capitolium, & Quirinalem; quæ olim anguſtior, poſtea ad ædificationem Fori Trajani, egeſta terra, laxior fuit. Livius: *Tiberis loca plana Urbis mundavit; circa portam Flumentanam etiam collapſa quædam ruinis ſunt.* Meminit & Cicero: *Cur, cum portam Flumentanam Cœlius occuparit, ego Puteolos non faciam meos?* Vario deinde murorum ambitu, varios nacta locorum ſitus eadem via, quæ recta tendit ad Capitolium; ævo adhuc noſtro inde receſſit, ubi ævo Beliſarii erat. De ea enim Procopius: *Nec portam Flaminiam Gothi tentarunt, ut loco præcipiti ſitam, atque adeo ut adiri non facile queat.* Quare credibile eſt, tunc in proximo colle, poſt Cœnobium Auguſtinianorum locatam fuiſſe; quo & pons Milvius recta videtur ſpectare. Nunc in planiciem traducta, egregia lapidum ſtructura, Doricis columnis, epiſtiliiſque, ſingulari Pii IV. Pontificis Maximi munificentia exornata eſt. Cur mutato nomine, Populi dicatur, cauſam quidam eſſe putant, quòd propinqua Mauſoleo Auguſti proceras *populos* adſitas habuit, quibus illud ſepulchrum ad Ædem nunc S. Rocchi conditum inumbrabatur. Vel ergo ab iis arboribus: vel quia eas operi circumjectas ſylvas in uſum *Populi* Auguſtus publicavit: aut veriùs, quia propinqua Ædes B. Virginis *Populi* dicitur, à Populo Romano, Paſchale II. Pontifice primùm extructa, cognomentum ſumpſit.

Porta Flaminia. Quæ & Flumentana

Dec. 4. l. 5.

Ad Attic. lib. 7.

Lib. 1. de Bell. Got.

Et nunc Populi.

Strabo lib. 1.

Sueton. in Aug. cap. 100.

Porro eadem fortaſſe Ratumena eſt, niſi hæc Carmentalis olim Flaminiæ propinqua. Nam actis apud Vejos ludis, *Maximum*, ut ait Plinius, *augurium fuit, in Capitolium perveniſſe à Vejis, cum palma, & corona effuſo Ratumena, qui ibi vicerat, unde poſtea nomen portæ eſt.* Expeditiſſimus quidem hac porta ingreſſus illi fuit, qui ludrico quadrigarum certamine vicerat in Hetruria, & ab equis in Urbem raptus intra muros excuſſus eſt. Plutarch. in Poplic. de eodem Ratumena: *Juxta Capitolium, ad portam, quam nunc Ratumenam vocant, effuderunt eum.* De eodem Feſtus, & porta ſcripſit.

Eadem forſan Ratumena.

Quæres cur ego portam Flumentanam inter Quirinalem, & Capitolium antiquitus poſitam fuiſſe cenſuerim potius, quam prope flumen, ubi ſtatuunt alii: & propinquam ſibi Tiberis, illa fluens demonſtraverit. Reſpondeo, hac de re me diu ſuſpenſum dubitaſſe, id enim indicat allata ratio. Sed ſpatium illud inter Quirinalem, & Capitolium utrique olim modica acclivitate conjunctum (cujus partem Corvorum Macellum hodie nuncupant) & mittens ad initium Fori Romani, neceſſario obſtrui mœnibus debuit: igitur & media porta fieri pervium. Hæc autem quæ alia eſſe potuit, niſi Flumentana? Carmentalis enim erat ex alia parte, ut vidimus. Immo & Tiberis eidem illapſus id demonſtrat. Non enim mirum fuit, illum fluxiſſe Carmentali tam propinqua, ſed hanc longius ſejunctam cum adjunctis ædibus inundaſſe; ut poſtea recedens merito Flumentanæ nomen illi reliquerit. Hæc dicimus, dum probabiliora expectamus.

Proxima porta, in Colle ſita, Pinciana eſt; quæ ſit, nè à Pinciorum Nobilium Romanorum vicinis quondam ædibus dicta, alibi dicam. Antiqui Collatinam dicebant, quod Collatiam Oppidum Sabinorum non longe ab Urbe mitteret;

Porta Pinciana antiquitus Collatina.

Cui

Cui videlicet *collatæ aliarum Civitatum opes dederunt nomen*, ut ait Feſtus. Procopius ſic ait: *Inter hanc portam*, Flaminiam, *& alteram ad dexteram huic proximam portulam, porta alia eſt quæ Pinciana vocatur. Huic proximi muri pars quædam laxata jampridem compage* &c. ubi murum, quem Inclinatum vocant, deſcribit. Portula vero illa jam deſiit. Pinciana, quæ media inter hanc, & Flaminiam muro inclinanti proxima dicitur, forte Flaminiæ ante propinquior in ejus portulæ locum ſucceſſit. *Lib. 1. de Bell. Got.*

Sequitur Collina, ſive Salaria. Collina vel à Collibus Quirinali, & Viminali, æquata ibi planicie conjunctis: vel ab Urbis Tribu: cujus nominis & Regio antiquitus fuit: ſed tribus potius à loco nomen ſumpſit. Varro: *Partes Urbis Tribus dictæ: & à locis Suburana, Eſquilina, Collina, Palatina.* Salaria, *quoniam illa ſal in Sabinos portari conſueverat*, ut ait Plinius; ſive ut Feſtus: *Quia per eam Sabini ſal à mari deferebant.* Quamvis uterque de via, non de porta loquatur; ſed par utriuſque ratio eſt. Celebris hæc porta Hiſtoricorum, rerumque ibi geſtarum memoria. Hanc *obequitavit Annibal uſque ad Templum Honoris*, quod erat extra, ut ait Livius, & *intra muros haſtam emiſit*, ut ait Plinius. Hac ingreſſi Senones Galli Urbem everterunt. Ante hanc Sylla cum Samnitibus Romam invadentibus pugnavit. Ab hac ad Eſquilinam Agger Tarquinii protenſus eſt. *Porta Collina, quæ & Salaria. 4. de ling. Latin. Lib. 31. cap. 7.*

Eadem porta Quirinalis, vel à Quirini, id eſt Romuli ſacello, vel à Monte Quirinali, in quem mittebat. Eadem Agonia, & Agonenſis. Circenſem enim planiciem inundante Tiberi, ad hanc portam dabantur ludi Agonales dicti, quod Hoſtia in illis mactata diceretur Agonia: vel quod Montes Agones dicerentur. Eadem Salutaris ab Æde Salutis illi proxima, ut ait Sextus Pompejus. *Eadem Quirinalis, & Agonenſis, & Salutaris.*

Collinæ Viminalis porta ſuccedit in extremo Viminali ſita, unde etiam nomen traxit, quamquam non eo loci olim poſita. *Porta Viminalis quæ & Numentana*

Extra portam Viminalem Deæ Neniæ ſacellum fuit, ut ait Feſtus, quam cantu querulo advocabant, ut adeſſet funeribus. Extra eamdem lucus Rubiginis, in quo canis, & ovis immolabantur inclinante Aprili; canis cani cœleſti, Rubigini ovis: illi, ne ſegetes exureret: huic, ne exederet. Teſtis Ovidius:

Hæc mihi Nomento Romam cùm luce redirem;
Obſtitit in media candida turba via.
Flamen in antiquæ lucum Rubiginis ibat,
Exta canis flammis, exta daturus ovis.
Pro Cane ſydereo canis hic imponitur aræ:
Et, quare fiat, nil niſi nomen habet.

Hinc portæ Catulariæ nomen. Feſtus; *Catularia porta Romæ dicta eſt, quia non longe ab ea ad placandum Caniculæ ſydus frugibus inimicum ruſæ canes immolabantur, ut fruges flaveſcentes ad maturitatem perducerentur.* Eamdem hodie S. Agnetis nuncupant, ab Æde illi ſacra extra Pomœrium, & Piam, quod Pius IV. Pontifex refecit. *Eadem Catularia. Nunc Pia & S. Agnetis.*

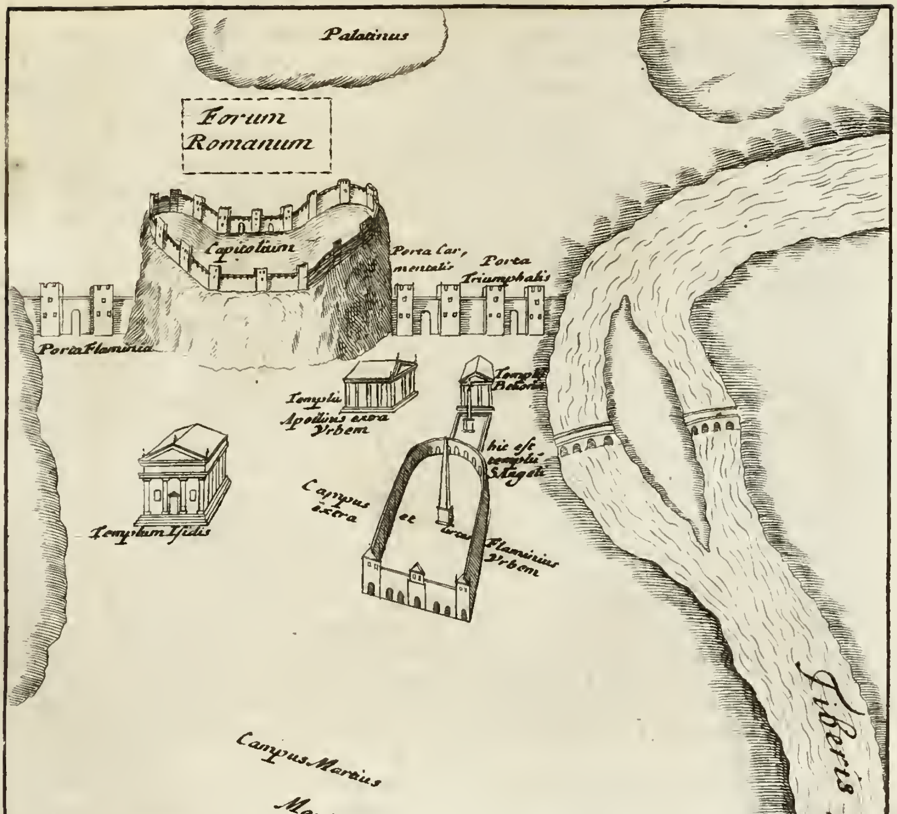
Magna agitatur quæſtio inter Antiquarios, an porta S. Laurentii, quæ proxima eſt, olim Eſquilina fuerit. Quidam affirmant: Alii Tiburtinam hanc nominant, alii Neviæ ſequenti, vulgo Majori, Eſquilinæ nomen attribuunt. Me Livii auctoritas cogit, Dionyſii, Strabonis, ut Eſquilinam appellem: nec quemquam priſcorum invenio, ait Marlianus, Tiburtinam nominaſſe. *Porta Eſquilina nunc Sancti Laurentii.*

Livius, cum referret Romanos Hetruſcis prædatoribus inſidias paraviſſe, ait: eos emiſſo pectore porta Eſquilina, ut hoſtem elicerent, in eum poſtea partim Collina egreſſos, partim Nævia, partim Cœlimontana, & Gabina etiam via occultos conſediſſe. Quo loco cum ageretur de obſidione Porſenæ Regis, qui Janiculo occupato, *In plano, ripiſque Tiberis caſtra* poſuerat, dicitur *porta Eſquilina ab hoſte averſiſſima.* Quod ad amuſſim quadrat in portam S. Laurentii, Janiculo *Lib. 2.*

culo rectè oppoſitam. Dionyſius autem, & Strabo Aggerem à porta Collina ad
Lib. 5. Eſquilinam proceſſiſſe tradunt, qui ſane hanc portam non exceſſit. Mœnia enim,
quæ, ut ſupra dixi, à porta S. Laurentii, Viminalem verſus ad lineam excur-
runt, Aggerem illum indicant, quamquam poſtea intermiſſa, ſive extrorſus
protenſa Caſtris Prætoriis. Addit Strabo, *In medio Aggere perducto à Collina ad Eſ-
quilinam, aliam portam cognomento Viminalem.* Igitur Viminalis proxima Eſquilinæ,
ut hodieque viſitur. Sic Annibale ad Anienem habente Caſtra, Romani inter
De ca re Eſquilinam, & Collinam Caſtra poſuerunt. Erat enim locus hoſti oppoſitus,
Liv. dec. 3. *lib.* 6. & Aggere, foſſaque munitus. Quæ contra objiciuntur, non ejus momenti ſunt,
Eadem ut pluribus diluere neceſſe ſit. Porro hæc porta etiam Taurina ab inſculpto Tauri
Taurina, Capite, & Libitinenſis, puto, dicta eſt, quod per eam cadavera mortuorum
& Libiti- in Campum Eſquilinum commune plebis ſepulchrum efferrentur.
nenſis. Proxima Eſquilinæ Nævia à pleriſque dicitur, *Quòd in Nemoribus Næviis,* ut ait
Porta Næ- Varro: *Nævius enim loca, ubi ea ſic dicta coluit.* Nævia *ſylva dicta juxta Urbem, quod*
via nunc *Nævii cujuſdam fuerit, ait Feſtus.* Eamdem Mæciam eſſe Plauto putat Onuphrius.
Major. Hæc porta celebris nunc in Urbe, & Major cognomento, ſita eſt in formis A-
quæ Claudiæ. *Dicebatur hæc olim Labicana,* inquit Fulvius, *& Præneſtina: ſive in
eodem ambitu altera diverſa ab hac porta; quæ multum à Procopio celebratur in bello Gothi-*
Lib. 5. *co.* Quod ergo mittat Præneſte, & in Labicos, id vehementer urget Onuphrius,
ut ex Nævia faciat Eſquilinam. Strabo enim ortum Præneſtinæ, & Labicanæ
viæ deducit à porta Eſquilina. Verum cum revolutis tot ſæculis antiquarum via-
rum ſtrata ſilicea perierint; non eodem terræ ſolo, ac limite teruntur viæ, quo
terebantur antiquitus. Quare mutatis finibus eumdem proceſſum, & frequen-
ter initium non habent, ut in pluribus demonſtrari poſſet. Immo Onuphrius
cenſet portam hanc ex alio loco tranſlatam in arcum, ubi cernitur, ſive ductum
Aquæ Claudiæ commigraſſe. Fuit ergo alia porta Eſquilina de qua loquutus eſt
Strabo, unde via Præneſtina, & Labicana derivantur. Varro, poſtquam dixit
de porta Nævia, ſubdit: *Deinde porta Rauduſculana, quòd Ærata fuit, & æs Raudus
dictum. Hinc porta Lavernalis ab Ara Lavernæ, quòd ibi Ara ejus Deæ.* Cum ergo poſt Næ-
viam ſequeretur Rauduſcula, fortaſſe porta Eſquilina, nunc S. Laurentii, etiam
Rauduſcula dicebatur: & proxima Viminalis, Lavernalis. Laverna autem fu-
rum Dea habebatur. Illi ſi extra hanc portam Ara fuit: extra Collinam propin-
Ep. 16. quam lucum habuit, referente Acrone in Horatium, lib. 1. Epiſtolarum. Sed
quoniam ignoramus, ſiniſtra, an dextera Næviæ fuerit Rauduſcula; ſi in aliam
partem te convertas, Eſquilina non erit Rauduſcula, ſed Cœlimontana: quæ
hanc ſequitur Lavernalis.

Porta Sancti Joannis Cœlimontana ab antiquis eſt dicta, quod in Cœlii Mon-
tis clivo ſita eſt. Meminit ejus Cicero in Piſonem: antiquiſſime dicta eſt Quer-
quetulana.

Porta Ga- Sequitur porta in murorum angulo, ſed clauſa. *Hanc plerique Gabiuſam fuiſſe ar-*
biuſa. *bitrantur,* ait Marlianus. Mittebat enim in Gabios, vulgò Gallicanum, Gabina
via. Utriuſque meminit Livius: illam de Cœlo tactam, hac ſtetiſſe Romanos
Fulvius, & commemorans. Hanc quoque Metrodii portam fuiſſe appellatam docent, quam
Marlianus. S. Gregorius Metroni appellat; *Per Metroni ait portam exeuntes, ut eos in Latinam,*
Lib. 9. *Epi.* *vel Appiam viam ſequerentur.* Hujus ergo via proxima erat Latinæ, ut re vera eſſet,
Epiſt. 38. ſi eſſet in uſu. In hac parte Urbis erat Regio XII. Piſcinæ publicæ: cujus fines
regionibus portæ Capenæ, Cœlii Montis, Aventini, Circi Maximi termina-
bantur. In regione autem Piſcinæ publicæ Petrus Victor enumerat *Vicum portæ
Næviæ, & vicum portæ Rauduſculanæ.* Quas portas fuiſſe propinquas memoravi.
Hinc ſubnaſci poteſt ſuſpicio de porta Nævia: an in hoc potius tractu poſt Cœ-
limon-

Palatinus
Forum Romanum
Capitolium
Porta Car, mentalis
Porta Triumphalis
Porta Flaminia
Templū Apollinis extra Vrbem
hic est templū S. Angeli
Campus extra et intra
Flaminius Vrbem
Templum Isidis
Campus Martius
Meridies
Oriens
Occidens
Septentrio
Tiberis Flu
Porta Triumphalis a multis falſo hic poſita

limontanam, an ante illam, ut poſuimus, ponenda ſit. Quod alii videant.

Porta Latina eſt proxima, inde nomen ſortita, quod mittit in Latium. Eadem Ferentina eſt; Ferentinum enim Latina in via erat, ut docet Strabo. *Porta Latina.*

Multo nobilior eſt ea, quæ nunc S. Sebaſtiani, olim Capena; cujus nominis varia fertur derivatio. Aut enim à Capenatibus populis Latinis: aut à Capenate Fluvio: aut à Capena Urbe prope Albam ab Italo Rege condita: aut à Camœnis, quarum extra portam, & lucus, & ædes fuit, mutata littera Capena dicta eſt. Hinc tendebatur Appia via. Longarum, ut ait Statius, Regina viarum.

Quoniam autem Aſinariæ portæ meminit Procopius, ſcribens, Totila Rege illa Gothos in Urbem fuiſſe ingreſſos; quænam hæc fuerit ambigitur. Feſtus ita ſcribit: *Significat aquam eo nomine, quæ eſt ſupra viam Ardeatinam inter lapidem ſecundum, & tertium: qua irrigantur horti infra viam Ardeatinam, & Aſinariam, uſque ad Latinam.* Ex quibus verbis quid eliciam, neſcio. Fuiſſe hoc ordine ſtratas vias, ut primo Latina, deinde Aſinaria, poſtea Ardeatina eſſet? Id vero negant Antiquarii, qui inter Ardeatinam, & Aſinariam, medias Appiam, & Laurentinam conſtituunt. Portam Aſinariam fuiſſe prope Latinam, cum via prope eſſet? Atqui prope Latinam portam fuit Capena. Nam de Gabinſa quæ ſupra Latinam erat, hic ſermo eſſe non poteſt. Quid ergo ſtatuendum? Nihil equidem certi; ſed tamen in his locis fuiſſe Aſinariam viam, & portam. Via quidem diverſa ab Appia, & Latina fuit: ſed in alterutram illarum incidens, tendenſque ad portam ſive Capenam, ſive Latinam ſuum etiam nomen alterutri tribuebat. Fulvius Cœlimontanam, Aſinariam putat; in cauſa afferenda ridiculus magis, quam eruditus. Honeſtiori, quam ille, derivatione deducerem ab hortis Aſinianis, qui erant in regione Piſcinæ publicæ, ut refert Petrus Victor: aut aliquo Romano Aſinio auctore, vel inſtauratore. Suetonius de Auguſto: *Deſumpta ſibi,* inquit, *Flaminia via Arimino tenus munienda, reliquas triumphalibus viris ex manubriali pecunia ſternendas diſtribuit.* Quid? ſi tunc vel Aſinius Pollio, vel Aſinius Gallus, qui ſub Auguſto fuere Conſules, ab hortis Aſinianis inchoantes viam ſternendam curarunt? *Onuphr. de Urbe Rom. Marlian. l. 1. cap. 8. editio 2.* *In vita cap. 30.*

Proxima Tiberi Trigemina eſt, nunc S. Pauli. Trigeminæ nomen Tergemini Horatii fratres inde ad pugnandum cum tribus Curiatiis egreſſi fecere; fuiſſe portam cis Aventinum in minore Urbis Pomœrio ſupra retuli, cum Ædiles extra Trigeminam in Aventinum porticum ſtraverunt. Eadem Hoſtienſis. *Porta Trigemina nunc Sancti Pauli.*

Jam in ambitu Tranſtiberino portæ tres. Prima Portuenſis, quòd Portum Hoſtienſem deduceret, ubi muri refecti ab Honorio, & Arcadio; eadem Navalis dicitur. *Porta Portuenſis.*

Altera in edito Collis, nunc Sancti Pancratii, Aurelia fortaſſe videretur, niſi Procopius eam ſtatuiſſet prope Molem Adriani, ac Templum S. Petri, ut diximus. Hanc autem veteri nomine Janiculenſem appellant. *Porta Janiculenſis nunc Sancti Pancratii.*

Ultima ad Tiberim Septimiana porta eſt, à Septimio Severo Imperatore ſic dicta. Hic enim teſte Spartiano Thermas Septimianas in Tranſtiberina regione ad portam ſui nominis ædificavit, ubi Janus Septimianus, & ara Septimiana. Manſit Severi nomen uſque ad Alexandrum VI. Pontificem Maximum, qui portam inſtauravit, Titulum abſtulit. *Porta Septimiana.*

Porta Septimiana, an Fontinalis etiam dicenda ſit, ambigitur. Fontinalis autem, quod ad illam Fontium ſacra fierent coronatis pueris, & Fontibus. Fontinalis quidem nonnullis Capena eſt, quod ad eam magna fontium copia, ideoque madida à Juvenale, & Martiale grandi pluere gutta dicitur. Huc etiam accommodant Livii locum: *Ædiles alteram Porticum ad portam Fontinalem ad Martis Aram, qua in Campos iter eſſet, perduxerunt.* Cum enim eſſet extra Capenam *An eadem Fontinalis.*

Templum Martis, & Horatiorum ſepulchra, putant illic geminum fuiſſe Campum, eòque Porticum perduxiſſe. Onuphrius Campos Vaticanos intelligit, quò Porticus è porta Septimiana, eademque Fontinali perducta ſit. Plinius enim ſcribit Fornacem ædificatam in Campis, ut conderetur patina Vitellio Cæſari, quos fuiſſe Vaticanos argumento eſt, quod iiſdem in Campis ſint hodieque fornaces. Neque hæc interpretatio, ac ſententia, quam ſequuntur Blondus, & Marlianus, ſatisfacit. Nam loco citato Livii etiam, Campum, legitur; qua ſola voce ſignificatur Campus Martius. Deinde, tametſi Campos legatur: duo cis Tiberim in Romana planicie Campi fuere, de quibus ſupra. Sed loco citato Livii ſermonem eſſe de Campo Martio, &, Campum, legendum, alter ejus locus perſpicuè demonſtrat: *Comitiis*, inquit, *confectis*, *ut traditum antiquitus eſt*, *Cenſores in Campo ad Aram Martis ſellis curulibus conſederunt.* Erat igitur Ara Martis in Campo Martio, quia illi dicatus fuerat, & ibi habita fuerant Cenſorum Comitia. Præterea major neceſſitas in eo ædificandæ Porticus, cum quotidie ad inambulationes; exercitationeſque bellicas Campus Martius adiretur. Quod ſi verum eſt, aliqua alia porta pro Fontinali ſtatuenda eſſet: Nec tamen magnopere pugnandum, ſi aliquis voluerit aut Septimianam, aut Capenam Fontinalem dicere, aut alibi Fontinalem quærere.

Dec. 4. lib. 10.

Iſtæ ſunt portæ, quas ſuo ævo in Urbe fuiſſe notat Procopius, præter alias quaſdam minoris notæ. Primo quidem portulæ cujuſdam prope Collatinam, ſeu Pincianam ipſe meminit, cujus nullum apparet veſtigium.

Porta clauſa inter Aggeres, olim Viminalis

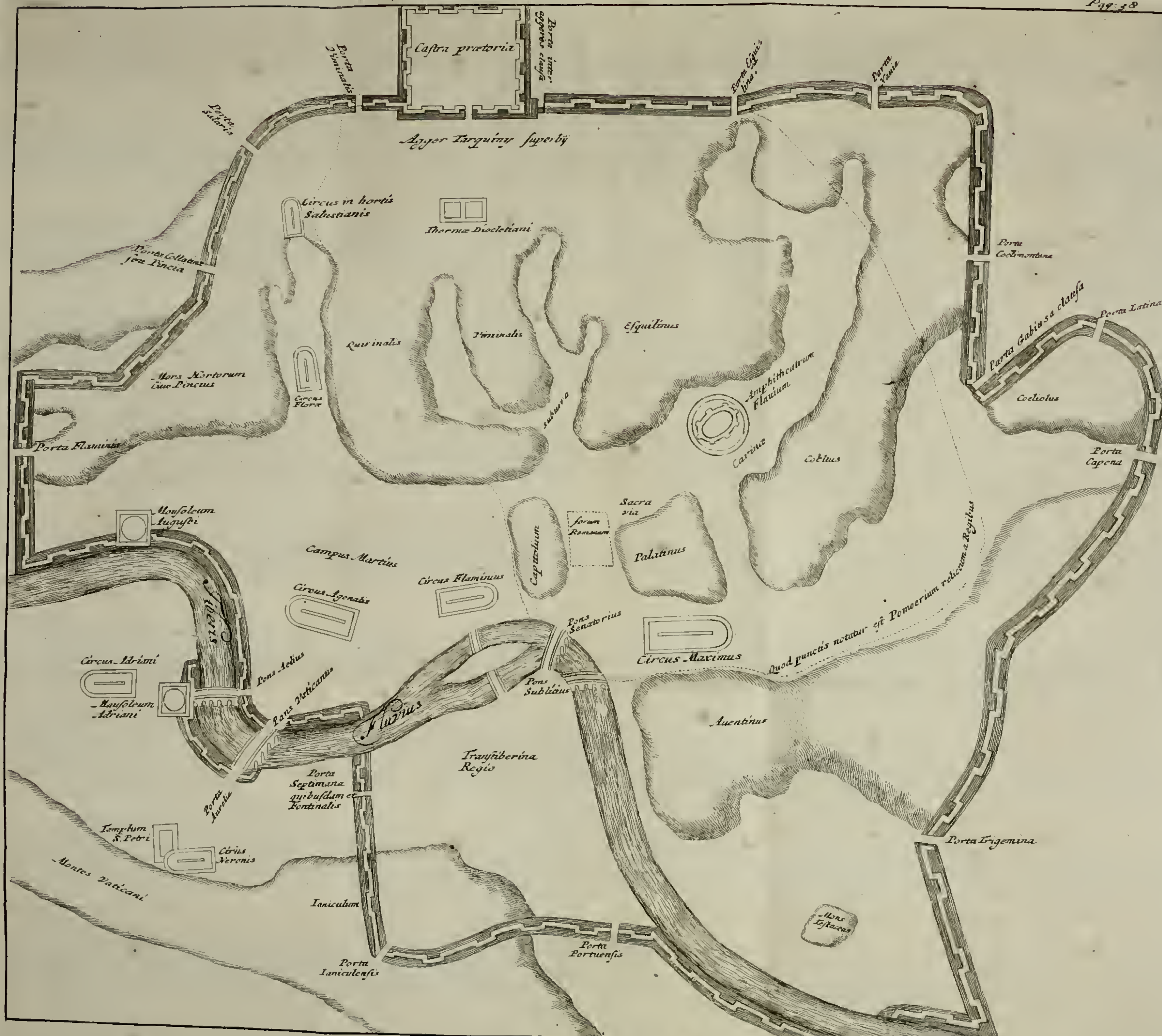
At inter Viminalem, & Eſquilinam prope murum Caſtrorum clauſa jampridem porta viſitur, quam nonnulli antiquarii Inter Aggeres appellant, & porta quidem Viminalis Inter Aggeres à Strabone eſſe dicitur: *In Aggere autem medio tertia eſt porta ejuſdem nominis cum Colle Viminali.* Aut ergo hic erat porta Viminalis, nunc alio tranſlata, & vulgo Pia, aut hæc non eſt inter Aggeres. Onuphrius Querquetulariam portam nuncupat, inde dictam, quòd ut eſt apud Sextum Pompejum, querquetum muros Urbis juxta ſe habuerit. Ita verò opinatur, quia præter Petri Victoris, Sext. Rufi, & M. Varronis verba locum Plinii adducit: *Fagutali*, inquit, *Jovi*, *etiam nunc ubi lucus fageus fuit*, *porta Querquetulana*, *Colle*, *in quem Vimina petebantur.* Unde infert, portam Querquetulanam in Colle Viminali: & hanc de qua loquimur fuiſſe. Refragatur his Tacitus: *Haud fuerit*, inquit, *abſurdum tradere*, *Montem eum*, Cœlium, *antiquitus Querquetulanum cognomento fuiſſe*, *quod talis ſylvæ frequens fœcunduſque erat: mox Cœlium appellitatum à Cœlio Vibenna*, *qui Dux gentis Hetruriæ.* Si ergo Querquetulanus Mons Cœlius eſt, in Cœlio porta Querquetulana erat: *Non me latet*, ait Onuphrius, *Tacitum hæc ſcribere*, *utcumque autem ſit*, *Varroni*, *Plinio*, *Petr. Victori*, *& Sext. Rufo magis credendum.* Sic ego etiam infero: his credendum, ſed non magis, quàm Tacito. Non enim diverſa ſentiunt. Pliniani quidem illius loci, longe alia interpretatio eſt, atque illi tribuit Onuphrius. Scribit enim de lucis in Urbe conſitis, aitque: *Sylvarum certe*, Roma, *diſtinguebatur inſignibus: Fagutali Jovi etiam nunc*, *ubi lucus Fageus fuit.* Ubi ſane *Fagutali Jovi*, ſexto caſu, aut *Jove*, legendum eſt, & ſenſus patet. Hoc eſt enim unum è ſylvarum inſignibus, Fagutalis Juppiter, ubi lucus fageus fuit. Tum pergit: *Porta Querquetulana:* hoc eſt aliud inſigne, ubi lucus fuit querceus. Pergit: *Colle*, *in quem Vimina petebantur.* Tertium ſylvarum inſigne, Collis Viminalis nomine à luco Viminum, quæ ex eo petebantur. Roma igitur ſylvarum diſtinguebatur inſignibus, Fagutali Jove: porta Querquetulana: Colle, in quem Vimina petebantur. Hæc eſt germana ejus loci interpretatio; ubi porta Querquetulana interpunctione diſtinguetur à ſequentibus verbis. Sic autem Plinius conſentit cum Tacito. Nam hæc porta relinquetur in Colle Querquetu-

Lib. 5.

Ex lib. 1. cap. 16.

Lib. 4. Ann.

Mons Cœlius Querquetulanus.

SITVS ET AMBITVS VRBIS ROMAE A CAESARIBVS AMPLIATVS.

PROPERTIVS, *Omnia Romanæ cedant* MIRACVLA *terræ,*
Natura hic poſuit, quidquid VBIQVE *fuit.*

quetulano, id eſt Cœlio. Petrus Victor, & Sextus Rufus lucum Fagutalem in quinta regione Eſquilina collocant. Hoc nihil ad nos. Varro propè Eſquilias (non enim in Colle Viminali, quod ait Onuphrius, ut legenti patet) conſtituit Querquetulanum ſacellum. Hoc favet nobis. Nam Cœlius eſt finitimus Eſquiliis, in quo ſylva è quercubus, Querquetulana porta, & ſacellum fuit.

Quod ergo nomen ſortita eſt porta, de qua loquimur, ſi non eſt Querquetulana? cum hæc Cœlimontana ſit. Equidem putaverim hanc portam propinquam olim Caſtris fuiſſe antiquitus Viminalem, & inter Aggeres, cum in extremo Viminali, & in medio Aggere ſit; ſed clauſam ædificatione Caſtrorum propter propinquitatem: eoque tranſlatam, ubi nunc porta Viminalis, ſeu Pia eſt.

Porta Piacularis, & Minucia.

Duæ præterea fuere portæ, Piacularis, & Minucia, illa propter aliqua piacula, quæ ibidem fiebant: hæc quia *proxima erat ſacello, vel Aræ Minucii, quem Deum putabant.* Auctor Sextus Pompejus. Hæ duæ quænam, vel ubi fuerint, cum aliis ignoro. Inter priores tamen potius numerandas, quam ſeparandas cenſerem.

Porta Sangualis.

Demum Sangualis porta apud Feſtum, proxima Ædibus Anci dicitur in ſumma Sacra via, ait Fulvius. Alii Saginalem ab Æde Sangi nominant, cujus ſacellum in ſeptima regione Viæ latæ propinquam portæ Collatinæ numeratur à Petro Victore. Vel Sangualis à Sanco, vel Sango dicta eſt; quem eumdem faciunt cum Deo Fidio, & Sancto. Nam cum hic Ædem haberet in Quirinali, ubi porta Collina; veriſimile eſt, hanc etiam fuiſſe Sanqualem, ut etiam ſcribant.

Cap. XXII.

De Porta Triumphali.

Porta Triumphalis fuit antiquitus in Urbe.

Hanc mihi ſeorſim ſepoſui fuſiori tractatione indigentem. Et fuiſſe in Urbe Triumphalem portam nemo dubitat, cujus graviſſimi ſcriptores meminerunt. Cicero in Piſonem: *Aut ad rem pertineat, qua tu porta introieris, modo ne Triumphali.* Tacitus: *Tum conſultatum eſt de honoribus, ex queis maxime inſignes viſi, ut porta Triumphali duceretur funus.* Suetonius in Auguſto: *Inter alia complura cenſuerunt quidam funus Triumphali porta ducendum præcedente Victoria, quæ eſt in Curia.* Joſephus: πρὸς δὲ τὴν πύλην αὐτὸς ἀνεχώρει, τὴν ἀπὸ τοῦ πέμπεσθαι δι᾽ αὐτῆς ἀεὶ τοὺς θριάμβους, τῆς προσηγορίας αὐτῶν τετυχυίας. *Ipſe vero* Veſpaſianus *ad portam reſedit, quæ, quod ab illa ſemper ducuntur triumphi, nomen ipſorum ſortita eſt.* Hæc oſtendunt portam fuiſſe. Jam ubi fuerit oſtendendum. Onuphrius: *Erat,* inquit, *in ea murorum parte, qui ab Adriani ſepulchro ad Sancti Spiritus portam olim producti erant.* Idem ſenſit Marlianus, & Fulvius (quamquam hic alibi Capenam pro Triumphali habere videtur) & Flavius Blondus, in cujus verba reliqui videntur juraſſe. Interpres vero Suetonii loco laudato: *Porta,* inquit, *Triumphalis media fuiſſe videtur inter portam Flumentanam, & Catulariam.* Ex quo videtur Julius Bulengerius accepiſſe, dum ait, *Inter portam Flumentanam, & Catulariam, qua iter eſt ad Septimianam:* Quæ ſanè verba mihi perobſcura ſunt. Nam, ut ſupra dixi, Flumentana eſt Flaminia: Viminalis autem Catularia, cis Tiberim. Quomodo ergo Triumphalis tanto trans Tiberim intervallo ſejuncta, inter utramque collocatur? illac verò iter ad Septimianam eſſe non poteſt, ſitam ſub Janiculo; rectiùs alii loquuntur, qui Flumentanæ, aut Catulariæ, non meminerunt.

Lib. 1. Annal. Cap. 100. Lib. 7. Bel. Jud. c. 24. Antiquarii locant portam Triumphalem ad Nofocomium S. Spiritus. Lib. 1. cap. ultim. Lib. 3. Lib. 1. Inſt. Romæ. Cap. 23. de Triumpho.

Omnes autem Joſephum quaſi aliquem Dædalum adhibent ad extruendam ſuam portam Triumphalem; quo tamen maxime demoliuntur. Ille enim loco ante citato ſcribit, Veſpaſianum & Titum triumphaturos, Palatio profectos apud Iſidis Templum pernoctaſſe, indequè profectos ad Octavias ambulationes primùm: tum ad portam Triumphalem veniſſe. *Quibus verbis*, ait Onuphrius, *conſtat eos extra Urbem tunc in Campo Martio fuiſſe, eoſque trajecto Tiberi per eam portam introiſſe:* Sed ut accuratiùs locus ille exponatur afferam ejus verba, *Inſtructus*, inquit, *erat exercitus* περὶ θύρας οὐ τῶν ἄνω βασιλείων, ἀλλὰ καὶ πλησίον τοῦ τῆς Ἴσιδος ἱεροῦ. ἐκεῖ γὰρ ἀνεπαύοντο τῆς νυκτὸς ἐκείνης οἱ αὐτοκράτορες; *circa fores non ſuperiorum Regiarum*, id eſt Palatii Auguſti, *ſed prope Iſidis Templum, ibi enim quieſcebant nocte illa Imperatores:* Et paulo poſt: καὶ παρίασιν εἰς τὰς ὀκταβίας περιπάτους; ἐνταῦθα γὰρ ἡ βουλὴ καὶ τὰ τέλη τῶν ἀρχόντων, οἵ τε ἀπὸ τῶν τιμιωτάτων ἱππεῖς τὴν ἄφιξιν αὐτῶν ἀνέμενον. πεποίητο δὲ βῆμα πρὸ τῶν στοῶν, *& tranſeunt ad Octavias ambulationes. Ibi autem Senatus, Ducum proceres, & honorati Equites eorum præſtolabantur adventum. Factus autem ſuggeſtus erat ante porticus.* Hic primo quærenda nobis eſt Iſidis Ædes: Tum Octavia Porticus. Plura quidem fuerunt in Urbe Templa Iſidis; Hic tamen de illo, quod erat in Campo Martio ſermo eſt. Nam Veſpaſianus, & Titus more veterum, qui triumphaturi degebant extra Urbem, Urbe egreſſi, venerunt in Campum Martium ſitum extra portas. Erat autem Templum prope Septa, in quibus Comitia ad creandos Magiſtratus habebantur; quæ, quod populum incluſum cogerent, veluti Caulæ gregem, olim Ovile dicta ſunt. Juvenalis:

Templum Iſidis ubi eſſet.

Sat. 6.

. . . . . . *Ut ſpargat in Æde*
Iſidis, antiquo quæ proxima ſurgit Ovili.

Lib. 2. Epigr. 14.

Martialis: *Si nihil Europe fecit, tum Septa petuntur;*
Si quid Phyllirides præſtet, & Æſonides.
Hinc quoque deceptus Memphitica Templa frequentat,
Aſſidet & cathedris mæſta Juvenca tuis.

Nam Iſis etiam ſpecie Juvencæ colebatur, cujus Ædem Septis egreſſus adibat ille cœnarum venator Selius, in quem ſcribit Martialis. Septa vero, de quibus alibi, inter Forum nunc Columnæ, fontem Aquæ Virginis, ſeu Trevenſis, Montemque Trinitatis, quondam Hortulorum fuere. A fonte Trivii, ſiniſtrorſum euntibus in Collem Pincium, Templum occurrit Sancto Andreæ dicatum, quod antiqua Septa fortaſſe indicat: idem enim eſt Italis, *Fratte*, unde cognomentum traxit, quod Latinis *Septa*. Itaque Templum Iſidis Marlianus in via Lata, ad Sancti Marcelli, nunc Ædem collocat: Fulvius prope viam Latam, & Templum S. Mariæ in Aquiro. Referens enim, fuiſſe quaſdam columnas in proximo Templi horto, ſubdit: *Nec deſunt qui velint ibi fuiſſe Templum Iſidis, quod in hoc ambitu fuiſſe conſtat.*

Lib. 5. c. 1. edit. 2.
Antiquit. lib. 4.

Sed jam ubi fuerit Templum Iſidis, ambigi non poteſt, refoſſo Oſiridis ſimulacro; ſimul enim tamquam vir, & uxor colebantur ab antiquis. Nam Dominicanis Patribus peramplè eleganterque ædificantibus: ad novi fabricam Cœnobii, & fundamenta jacienda cùm terra egereretur, haud longe ab eo loco, quem notat Fulvius, ac vetus Minervæ Delubrum, prope viam, quæ deſcendentes è Quirinali deducit ad Pantheon, ore prono, ac pedibus (qui poſtea ſeorſim reperti ſunt) mancum ſimulacrum, eſt inventum. Id erat ex atro lapide: oblatumque eſt à Patribus Patrono Eminentiſſimo Antonio Cardinali Barberino, qui eodem in loco, ponendo juniorum tyrocinio ædificat. Ne verò quiſquam dubitet, an illa ſit Oſiridis effigies, argumento primum eſt color. Nigrum enim fuiſſe Oſirim putabant Ægyptii, teſte Plutarcho: Thebiſque in Ægypto immanem ſtatuam ex Baſalte ferrei coloris atque duritiæ fuiſſe narrant Serapidis, quem alio

Lib. 3.
Simulacrum Oſiridis Romæ inventum.
Ejus forma.
In l. de Iſide, & Oſiri.

SI MVLACRVM, O SIRIDIS

C

alio nomine eundem cum Oſiri habitum teſtatur idem Plutarchus: *Ambo*, inquit, *unius Dei, ſeu facultatis vocabula cenſeo.* Et: *Præſtat autem cum Oſiride eundem facere Serapin.* Idem auctor eſt, Oſirim, quod Solem ſignificaret, Accipitris forma repræſentatum. Ea quippe avis, & viſus acumine, & volatus celeritate pollet. Cum vero celeritatem in Sole admiremur, eidem videndi facultatem plerique antiquorum tribuebant. Ideoque ſtatua capitis formam accipitri ſimilem præfert. Quod autem notatam T. littera tabellam manu geſtat, id quoque Oſirim demonſtrat. Hanc enim Ægyptii habuerunt unam ex arcanis, & ſacris notis: cujus eam fuiſſe ſignificationem interpreratione ſapientum Socrates, & Sozo- *Lib.* 5.
menus docent, *Vita ventura.* Iidemque cum Suida referunt: In delubro Serapi- *cap.* 17.
dis diruto repertas eſſe litteras lapidibus inciſas, quæ Crucis præferrent formam. *Lib.* 7.
Hoc autem T. litteræ præcipuum eſt. Quare S. Hieronymus: *Antiquis*, inquit, *cap.* 15.
Hebræorum litteris, quibus uſque hodie utuntur Samaritani, extrema T. littera Crucis ha- *In cap.* 9.
bet ſimilitudinem. Ideoque Tau pro ſigno Salutis, & vitæ legitur in ſacris paginis, *Ezech.*
Ezechielis cap. 9. Quod ſane arcanum myſterium Hebræi cùm vaticinationibus Prophetarum, & Sacerdotum reſponſis didiciſſent: ab his deinde ad Ægyptios, ab Ægyptiis ad alias gentes dimanavit. Quare tam Græcis, quam Latinis T. littera ſymbolum vitæ, Θ. mortis erat. Nam & ſuperſtitum bello militum nomina, docente Iſidoro, littera T. mortuorum vero Θ. notabantur. Judices refe- *Lib.* 1. *E-*
rente Aſconio T. abſolvebant, Θ. damnabant. Ideo Θ. nigrum Perſio, nempe *thymolog.*
infauſtum eſt:

Et potis es nigrum vitio præfigere Theta. *Sat.* 4.

Et Martialis: *Noſti mortiferum quæſtoris, Caſtrice ſignum;* *Lib.* 7. *Epi-*
Eſt opere pretium diſcere Theta novum. *gram.* 36.

Gentiles igitur Ægyptii ſacrorum myſteriorum depravatores Oſiridem, ſive Se- *Lege Hier.*
rapidem ſymbolum ſalutis, & vitæ modò pectore, ut refert Cœlius: modò ma- *Prad. in*
nu geſtare voluerunt, cui mortis ſignum merito dare debuerant. Neque animad- *c.* 9. *Ezech.*
verſione vacat, quod ſuper T. eſt inſculptum O. quam anſulam eſſe, ſive annu- *& Jacob.*
lum nonnulli exiſtimant. Sed quia, ut dixi Oſirim Solem eſſe putabant, illum *Gretſer.*
etiam notabant hoc ſigno. Clemens Alexandrinus: *Qui Solem volunt ſcribere, fa-* *lib.* 1. *de*
ciunt circulum. Alii tamen circello T. litteræ ſuperpoſito, quod alibi videmus, *Cruce*
oculum intelligunt, quo & Oſirim priſci deſignabant. Macrobius: *Oſirim Ægyptii* *cap.* 51.
ut Solem eſſe aſſerant, inſculptum ſceptrum, inque eo ſpeciem oculi exprimunt: & hoc ſigno *Lib.* 10.
Oſirim monſtrant ſignificantes hunc Deum Solem eſſe, quia Solem Jovis oculum appellavit *Antiquæ*
antiquitas. Aliter Plutarchus: *Oſirim Oculo, & ſceptro pictis exprimunt, oculo provi-* *lect. c.* 1.
dentiam, ſceptro potentiam demonſtrante. Iiſdemque ſignari docet *Oſirim Regem & Do-* *Lib.* 5.
minum. Qui demum ſcripſit, *Ubique oſtendi ejus ſimulacrum humana ſpecie.* Hæc pro- *Strom.*
bent, ſtatuam eſſe Oſiridis. Id ergo ſimulacrum inventum fuiſſe ibi Ædem Iſi- *Lib.* 1.
dis, ſeu potius utriuſque communem demonſtrat: apud quam poſtridie trium- *Satur.*
phaturus Veſpaſianus, extra Urbem pernoctare voluit. Et vero in utriuſque cul- *Sic & ima-*
tum eum propenſum fuiſſe probabile eſt, propterea, quæ Alexandriæ mira illi *gines in*
accidiſſe narrant Tacitus, & Suetonius, monitu Serapidis, ſive in ejus Tem- *Tab. Hie-*
plo, dæmone ſcilicet illudente. *roglyph. manu ge-ſtant.*

Jam Octavias ambulationes, quò ab Iſide Veſpaſianus perrexit, Blondus eſſe *Ann. l.* 20.
arbitratur, quas circa ſuum Mauſoleum conſitis altiſſime populis fecerat Octa- *In ejus vita*
vius Auguſtus. At hic auctor, & idem docens Marlianus animadvertere pote- *cap.* 7.
rant apud Joſephum verba ſequentia βῆμα πρὸ τῆς στοᾶς; *ſuggeſtus ante porticus.* Itaque priora verba ὀκταβίας περιπάτους, non ſunt referenda ad nemoroſas, & ſilveſtres deambulationes, ſed ſpatia ædificatæ porticus. Onuphrius *Porticum credo*, inquit, *Octaviæ in Campo Martio ſitam intelligit Joſephus.* Verum quæ eſt iſta Porticus

cus

Porticus Metelli. *Lib. 1.* *Lib. 2.* *Lib. 34. cap. 3.* *Porticus Corinthia eadem quæ Octavia, & ubi eſſet.* *Lib. 5. Vitruvius c. 9.*

cus Octaviæ in Campo Martio, cujus nec P. Rufus, & Petrus Victor, nec alii, quos legerim, meminerunt? *Porticus enim Octaviæ*, ut ait Feſtus, *duæ appellantur: quarum alteram Theatro Marcelli propiorem Octavia ſoror Auguſti fecit: alteram Theatro Pompeji proximam Cn. Octavius, Cn. Filius, qui fuit Ædilis Curulis, Prætor Conſul, Decemvir ſacris faciendis, triumphavit de Rege Perſe Navali Triumpho. Quam combuſtam reficiendam curavit Cæſar Auguſtus.* Prior illa adjunctas alias Porticus habuit à Metello Macedonico extructas. Vellejus: *Hic eſt Metellus Macedonicus, qui Porticus, quæ fuere circumdatæ duabus ædibus ſine inſcriptione poſitis, quæ nunc Octaviæ porticibus ambiuntur fecerat.* De altera Vellejus idem: *Porticum in Circo Cn. Octavius multo amœniſſimam molitus eſt.* Plinius: *Invenio, & à Cn. Octavio, qui de Perſeo Rege Navalem Triumphum egit, factam Porticum duplicem ad Circum Flaminium, qua Corinthia ſit appellata à Capitulis æreis Columnarum.* Eandem Philander à ſtructura, & ſymmetriæ Corinthiæ modulis Corinthiam nuncupat. Neutra ex his Porticibus fuit in Campo Martio. Prior enim Octaviæ ſororis Auguſti erat intra Urbem, ubi nunc Templum Virginis, cognomento in Porticu, à veteribus Octaviæ Porticibus, ut monent antiquarii, nuncupatum. At Corinthia Cn. Octavii, quamvis fuerit extra Urbem, in Campo tamen Martio non fuit, ſed in altero illi finitimo, Urbique propinquiore Campo, in quo plurimæ aliæ Porticus, & publica ædificia viſebantur, ut ſupra memoravi.

Lib. 3. Annal.

Hæc ergo Cn. Octavii porticus intelligitur à Joſepho, & Octavias ambulationes dixit; quia duplex erat porticus: ſive duplici ordine columnarum in eodem ſolo: ſive duplici concameratione, ut altera ſuperiorem, & columnæ columnas ſuſtinerent. Utrovis modo prima Romæ conſtructa eſt, ut ait Petrus Victor. Cauſa vero, cur hæc potius quàm altera Octaviæ porticus ſit intelligenda eſt; quia Veſpaſianus, & Titus triumphaturi more majorum Urbe egreſſi ſunt, ut poſtridie triumpharent: ideoque apud Iſidem pernoctarunt: ut ex antiqua lege viderentur agere. Simile quid Tacitus de Druſo: *Druſus Urbe egreſſus repetendis auſpiciis, mox ovans ingreſſus eſt.* Inde vero ad porticum propinquiorem portæ, ubi venturos Cæſares præſtolabatur Senatus, tum ad portam Triumphalem, triumphum inituri perrexerunt.

Cum igitur Porticus eſſet ad Circum Flaminium, & Theatrum Pompeji teſtibus Plinio, & Feſto: & nos imum Circum ad ædes Ducum Cæſarinorum ſtatuerimus: inter has, & vicum Thoracopœorum, ut vocant, fuiſſe veriſimile eſt: Ibi enim poſt ædes Ducum Urſinorum ad Campum Floræ Theatri Pompejani veſtigia apparent. Marlianus putat cognomentum S. Nicolai in Chalcaria ab ea porticu derivari, χαλκὸς enim æs dicitur. Sed non placet. Nam Romani non à Græco nomine, ſed Corinthiam ab æreis, & Corinthiis Capitulis dixerunt. Templo autem Chalcariæ propinquæ cognomentum dare potuerunt.

Hinc autem manifeſta eorum deceptio apparet, qui portam Triumphalem in ulteriore ripa Tiberis ad S. Spiritum in Saxia locaverunt. Cum enim porticus, ubi erant Imperatores, eſſet ad Circum Flaminium, quomodo inde ad Circum Neronis, Campoſque Vaticanos retroceſſere, uno circiter milliario diſtantes? peractoquè itinere venerunt ad portam Urbis, qui ante, tanto intervallo propinquiores, nihilominus erant extra Urbem? Non ergo fictitiam ad illam portam retro vecti, ſed ad aliam vere Triumphalem provecti ſunt Cæſares. Quod evincit non hic ſolum Veſpaſiani Triumphus, ſed multo efficaciùs veterum Triumphi Conſulum, ac Prætorum. Nam porta Triumphalis fuit in Urbe ante Ciceronem; cùm, ut demonſtravi, Romana mœnia à rupe Capitolina per Forum nunc Montanarium rectà tendebant ad Tiberim. Erat propè Circus Flaminius, in quo multi antequam triumphantes inirent Urbem, leguntur

guntur fuiſſe: qui ergo in tam propinquo erant extra Urbem, quomodo plusquam mille paſſus retro cedebant, ut ad ejus portam venirent? Facies ipſa, ſituſquè locorum per ſeſe hoc demonſtrat: & fictam hanc fabuloſamquè in Vaticano triumphorum portam obruet aliquando. Quam locorum deſcriptionem ſupra Cap. 11. lineavimus.

Neque hic metuam quod objicitur ex S. Hieronymo: *Petrus Apoſtolus ſepultus Romæ in Vaticano juxta viam Triumphalem, totius Orbis veneratione celebratur.* Quod item ex S. Damaſo: qui ſcribit ab Anacleto erectam fuiſſe Baſilicam B. Petro juxta viam Triumphalem, & Circum Caji, & Neronis. Nempe hac via Triumphali quidam auctores triumphant; ſed ita, ut, quemadmodum olim Cæſar triumphans excuſſus eſt è curru, ſic iſti loco, & opinione moveri debeant. Aliud enim porta, aliud via eſt. In Vaticano via fuit Triumphalis. Porta non fuit. Via enim Triumphalis à porta Triumphali deducto nomine, per utrumque Campum Flaminium, & Martium tendebat in Vaticanum, ſupra pontem ſtrata, qui dictus Vaticanus, & his Triumphalis, prope Noſocomium S. Spiritus ſui veſtigia in alveo Tiberino reliquit. Hinc, ſub ipſum Templum D. Petri Hetruriam verſus via producebatur. Sepultus eſt ergo Apoſtolus juxta viam Triumphalem: at Porta longe diſſita aberat à ſepulchro. Sic prorſus Campaniam, & Apuliam Appia via intercurrens attigit extremos Italiæ fines. At porta, unde via producitur extra mœnia non fuit. Quod & in aliis perſpicuum eſt. Ubi ergo portam Triumphalem ædificabimus?

In lib. de Script. Eccleſiaſt.

Templum S. Petri in via Triumphali, ſed non prope portam.

Equidem potius ubi non fuerit, quàm ubi ponenda ſit, poſſum oſtendere. Videor tamen quibuſdam quaſi veſtigiis germanum ejus locum perſequi poſſe. Redeuntes è bello victores Duces Caſtra metabantur in Campo Martio, datoque illis extra Urbem Senatu, petebant Triumphum. Dion. κατεστρατοπεδευκότων ἔξω τῆς πόλεως κατὰ τὸ ἄρειον πεδίον τῶν τὸν θρίαμβον αἰτησάντων, *Caſtra metantes extra Urbem in Campo Martio, qui petunt Triumphum.* Eodem in loco ejus, qui triumphabat exercitus per Legatos, Tribunoſque inſtruebatur; ut in manipulos, Centurias, Cohortes diſpoſitus laureatum Ducem ſequeretur; quod factum in Triumpho Veſpaſiani narrat Joſephus. Ibidem inſtructa, & digeſta pompa Triumphalis eſt propter laxitatem, & amœnitatem loci. Denique triumphaturos in proximis Campo ædificiis fuiſſe legimus, in Circo Flaminio, in Æde Apollinis, in Æde Bellonæ, in Porticibus, quæ Campum ſpectabant. Ex quo licet conjicere portam Triumphalem in ea mœnium parte, quæ ad Arctos, & Campum Martium vergeret, fuiſſe. Idque indicant auctores, qui Imperatores triumphaturos in via Flaminia conſtituunt. Martialis de reditu Trajani:

Lib. 11.

Pompa Triumphalis inſtituebatur in Campo Martio.

Porta Triumphalis vergebat ad Campum Martium.

Quando erit illa dies, quo Campus, & arbor, & omnis
Lucebit Latia culta feneſtra nuru?
Quando moræ dulces, longusque à Cæſare pulvis,
Totaque Flaminia Roma videnda via?

Lib. 10. cap. 6.

Claudianus de reditu Stiliconis:

Quæ tunc Flaminiam ſtipabunt millia vulgi?

Paneg. 2.

Idem de reditu Honorii Auguſti in ſextum ejus Conſulatum:

Palatino quà pons à Colle recedit
Milvius, & quantum licuit conſurgere tectis
Una replet turbæ facies: undare videres
Ima viris, altas effulgere matribus ædes.

Tunc quidem Trajanus, Stilico, & Honorius non triumpharunt; ſed tamen Honorii ingreſſum, inſtar Triumphalis fuiſſe, illa declarant:

Tunc tibi magnorum mercem fortuna laborum

Perſolvit

Perſolvit Stilico, curru cum vectus eodem
Urbe triumphantem generum florente juventa
Conſpiceres . . . .

Eadem progreſſus *Vitellius à ponte Milvio inſigni equo paludatus, accinctuſque Senatum, & populum ante ſe agens, quominus ut captam Urbem ingrederetur, amicorum conſilio deterritus, ſumpta prætexta, & compoſito agmine inceſſit*, ut ait Tacitus.

Lib. 2. Hiſt.

Idem indicant Arcus, quorum unus adhuc extare è marmore triumphanti, ut ajunt, Domitiano erectus. Sed ille triumphanti quidem, at Domitiano dicatus non eſt, ut alibi. Alios in eadem via, nunc celebri *Curſus* nomine inſignita, fuiſſe arcus teſtatur Fulvius, quos deinde vel hominum, vel temporum injuria demolita eſt.

Alii verò duo qui ſuperſunt Triumphales Arcus Conſtantini, ac Septimii Severi, etſi trans Capitolium ſiti, remotique à via Flaminia nobis videntur obſtare; magis tamen cæteros turbant, quibus porta placet in Vaticano. Verum & hi nobis favent, ſi Triumphalis pompæ periodus cogitatione luſtretur, & iter, quod per Urbem peregere triumphantes proponatur ob oculos. Pompa enim Triumphalis per medios Circos vehebatur, ut populus non modo è via, ſed multo commodiùs è gradibus, ſedilibuſque Circenſium cavearum cuncta ſedens aſpiceret. Id memorat Plutarchus in vita Æmilii Pauli, ejuſque Triumphi deſcriptione: ὁ μὲν δῆμος ἔν τε τοῖς ἱππικοῖς θεάτροις, ἃ κίρκους καλοῦσι, περί τε τὴν ἀγορὰν ἰκρία πηξάμενοι, καὶ τἆλλα τῆς πόλεως μέρη καταλαβόντες, ὡς ἕκαστα παρεῖχεν τῆς πομπῆς ἐπ' ὄψιν, ἐθεῶντο. *Populus quidem in Equeſtribus Theatris, ſive Hippodromis, quos Circos vocant, & circa Forum tabulata figentes, & occupantes alias Urbis partes, ut pompæ ſingula ſubjicerent viſui ſpectarunt.* Pauli quidem ætate ſolum Circus Flaminius, & Circus Maximus uſui eſſe poterant ad ſpectandum. Ideo crediderim in Circo Flaminio fuiſſe interdum à Ducibus donatos coronis, & muneribus milites, quia Circum ſedebat contemplator, laudatorque populus. Joſephus etiam locorum ad ſpectandum meminit in Triumpho Veſpaſiani, & Titi: ἔπεμπον τὸν θρίαμβον διὰ τῶν θεάτρων διεξελαύνοντες, ὅπως εἴη τοῖς πλήθεσιν ἡ θέα ῥάων; quod vertit interpres, *inter ſpectacula tranſeuntes Triumphum ducebant, ut multitudini facilior præberetur aſpectus.* Quid autem eſt tranſire inter ſpectacula, niſi per loca ſpectaculorum, & Circos, quorum gradus inſederat populus, ut ſpectaret facilius, atque commodius? Veſpaſianus autem diſcedens ab Octavia Porticu per Circum primò Flaminium, deinde Circum Maximum tranſiturus erat; ſed omnis Triumphi pompa è Campo Martio, ubi inſtruebatur, incipiens, etiam per Circum Agonalem, hodie Navonum, ab Alexandro extructum, ultimis ſaltem ætatibus, cum rari triumphi, traduci poterat. Ambigi poſſet an etiam per Theatra primum Pompeji, tum Balbi, deinde Marcelli, & Amphitheatrum Statilii in Campo, & Flavium prope Sacram viam, poſtquam extructa ſunt, pompa Triumphalis tranſiret. Sed fortaſſe horum aditus non ceperunt machinas, pegmata, carros, & immania illa fercula, quibus manubiæ, imagines, atque hoſtium ſpolia vehebantur. Dixerim præterea, Theatra, propter adjunctum ſcenæ pulpitum, & clauſum fabricæ ſemicirculum, pompæ tranſitum non præbuiſſe. De Amphitheatris dubitaverim.

Proceſſus Triumphantium per Urbem.

Per Circos vehebantur Triumphantes.

Ad hæc conſtat triumphantes Sacra via perrexiſſe, quæ prope Palatium deſcendebat in Forum; & ideò triumphales Arcus prope Sacram viam extructi ſunt. Propertius:

Triumphantes vecti Sacra via.

Aut Regum auratis circumdata colla catenis,
Actiaque in Sacra currere roſtra via.

Lib. 2. Elegia 2.

Hora-

Horatius:

Cæſarem, quandoque trahet feroceis
Per ſacrum clivum merita decorus
. . . . . . fronde Sicambros.

de Triumpho Auguſti. Libro 4. Ode 2.

Et:

Intactus aut Britannus ut deſcenderet
Sacra catenatus via.

Et lib. 2. Epodon Ode 7.

Erat enim ſub Arcum Titi declivis via in Forum, ut nunc etiam apparet. Demum inveſtigandæ viæ triumphorum conferunt triumphales, qui extant, Arcus; illos enim Cæſares triumphantes ſubiere, cum veherentur in Capitolium.

His probe animadverſis, via primum in Urbe triumphalis, tum porta ipſa, minori quamquam probabilitate, perveſtigatur. Nam pompa inſtructa in Campo Martio cùm moveri cœpiſſet, Imperatoribus duntaxat ad portam præſtolantibus, ut de Veſpaſiano, & Tito dictum eſt; primum offendebat frequentiſſimas Porticus, & Templa in Campo Flaminio, tum juxta Porticum Octaviam petebat Circum Flaminium: quo egreſſa intrabat portam Triumphalem. Hinc juxta Theatrum Marcelli ad alias Porticus Octaviæ nomine ab Auguſto extructas ferebatur. Inde per medium Velabrum, & Forum Boarium veniebat ad Circum Maximum. Hinc lævorſum converſa tendebat ad Curias veteres, ubi Arcus Conſtantini. Unde alio flexu per Sacram viam deſcendebat in Forum; quod circumire neceſſe erat, ut frequentiſſimus, qui aderat populus, commode ſpectaret. Tum juxta Templum Saturni, ubi Septimii Arcus aſcendebat, iterum flexo curru, in Capitolium. Hæc via, & circuitus Triumphalis eſt, quem præter Plutarchi, & Joſephi allata verba confirmat Suetonius in Cæſare: *Gallici*, inquit, *Triumphi die Velabrum prætervehens pæne curru excuſſus eſt, axe defracto. Apud Fanum Fortunæ*, ut Dion adjungit. Conſidero rem geſtam in Velabro, ubi hodie Ædes S. Georgii. Nam niſi à Velabro Cæſar veniſſet in Circum Maximum, ſed flexo in Forum curru, Capitolium aſcendiſſet, Sacram non vidiſſet viam præter morem majorum. Venit ergo à porta proxima Circo Flaminio, quæ per Velabrum mitteret in Circum Maximum, ut inde converſus veniret in Sacram viam, tum Foro in Capitolium.

Via Triumphalis. *Cap. 37.* *Lib. 43.*

Jam ut tandem portæ ſitus ſtatuatur; hæc, quæ memoravi, Carmentali propinquam, inter Capitolium, & Tiberim faciunt. Putarim etiam portam Triumphalem ſolum ad uſum Triumphorum patuiſſe, aliis temporibus clauſam, & obſeratam. Innuit Marcus Tullius: *Qua*, inquit, *porta introieris, modò ne Triumphali, quæ porta Macedonicis ſemper Conſulibus ante te patuit.* Innuit & Religio inferendi cadaver Auguſti per hanc portam. Si enim, illa ſemper patente, quilibet alius vel civis, vel jumentum ingredi poterat; quæ tandem Religio vetabat inferre mortuum Auguſtum, quæ aliarum portarum aditum non prohibebat? Leves equidem conjecturæ. Sed porta ſolis Triumphis patens eorum dignitatem augebat. Ideoque vix numeratur ab antiquis, quod raro eſſet in uſu, & poſtea ſeneſcente cum Imperio omnino deſiit. Nam qui pro numero Triumphorum portas Triumphales multiplicant, & noviſſime conſiſtunt in Flaminia, audiendi non ſunt. Sicut qui Capenam faciunt, ut Pomponius Lætus, in vita Diocletiani. *Inferebantur*, inquit, *ferè omnes Triumphi via Appia, porta Capena.* Quod & Fulvius ſcripſit. Placet porro in rem concluſio Martialis:

Porta Triumphalis ubi eſſet. *Orat. in Piſon.* *Nec porta Flaminia, nec Capena eſt Triumphalis.*

Hæc eſt digna tuis Germanice porta Triumphis;
Hos aditus Urbem Martis habere decet.

Cap. XXIII.

Viæ Urbis.

VIæ ut ait Varro, *Quà vehebantur dictæ: quà anguſtè, ſemita, ut ſemiter dictum.* Quod ſi neque vehiculum, neque jumentum ea inire poſſit, *iter magis quàm via videbitur*, ut habetur ff. Tit. I. de Servit. L. ſi tam anguſti. Eodem enim teſte Varrone, *Iter eſt, quod eundo teritur.* At *vici*, ut idem habet, *A via; quod ex utraque parte viæ, ſunt ædificia.* Jam Urbs condita, & aucta ſub Regibus vicos, viaſque meliori forma direxiſſe credenda eſt, quam poſt Gallicum incendium. Quia, etſi tunc opes anguſtæ erant, non tamen prohibebant, quominus ex mandatis Regiis per acclivia collium, & ima vallium juſta dimenſione producerentur viæ. Qui vero poſt Romulum colles Urbi addiderunt, id fecere receptis in Civitatem finitimis, quos bello vicerant, populis eorumque opibus traductis: cum Urbs muro lapideo, Aggere, foſſa in planioribus locis munita: exiccata, & purgata eſt Cloacis minoribus primùm, tum Cloaca maxima. Quæ cura publicorum operum oſtendit non omiſſa viarum, vicorumque ornamenta. Cæterum poſt Gallicam cladem, anno Urbis trecenteſimo ſexageſimo quinto, *Feſtinatio curam exemit vicos dirigendi*, ut ait Livius, *Dum omiſſo ſui, alienique diſcrimine in vacuo ædificant;* & *domus*, ut ait Tacitus, *Nulla diſtinctione, & paſſim erectæ. Urbs arctis itineribus, hucque, & illuc flexis, atque enormibus vicis.* Ut Cicero in Rullum, *Non optimis viis, anguſtiſſimis ſemitis.* Ut ibidem Livius: *Forma Urbis ſit occupatæ, quam diviſæ ſimilis.* Innuit anguſtias, & Martialis:

Vicus quid ſit.

Viæ Urbis flexæ, & anguſtæ.
Lib. 5.
15. *Ann.*

Lib. 1. Epiſt. 87.

Vicinus meus eſt, manuquè tangi
De noſtris Novius poteſt feneſtris.

Sat. 3.

Juvenalis:

. . . . . . rhedarum tranſitus arcto,
Vicorum inflexu, & ſtantis convicia mandræ.

Hæc deformitas, & anguſtiæ viarum manſere uſque ad Neronis principatum, cum ejus flammæ reddidere, quod gallicæ abſtulerant. Nam teſte Tacito, *Dimenſis vicorum ordinibus, & latis viarum ſpatiis, ac patefactis areis ædificatio peracta eſt.* Nec tamen omnium vicorum anguſtias fuiſſe ſublatas credibile eſt. Silicæ ſtratæ ſunt veteres illæ viæ anno Urbis conditæ quingenteſimo octuageſimo. Livius: *Cenſores vias ſternendas ſilice in Urbe, glarea extra Urbem ſubſtruendas, marginandaſque primi omnium locaverunt.* Erat autem ſilex non malleis, dolabriſque particulatim diffractus, & conciſus, uti hodie mos eſt; ſed craſſus, & in fronte latus binos, ternos, quaternoſvè pedes multiplici ferme angulo perpolitus, ut aliis inæqualis craſſitudinis facile committeretur, nec ſe commiſſura laxaret. Quod cum antiquarum extra Urbem viarum reliquiæ demonſtrant: tum intra Urbem ad locanda fundamenta, egeſto in altitudinem ſolo obſervavimus: refoſſis una grandibus, eoque ordine coagmentatis ſubterjacentium viarum ſilicibus.

Loc. cit.
Viæ poſt Neronem latæ, & rectæ.
Dec. 5. lib. 1.
Viæ Urbis latis ſilicibus ſtratæ.

Sat. 3.

De his Juvenalis:

. . . . feneſtris
Vaſa cadunt, quanto percuſſum pondere ſignent,
Et lædant ſilicem . . . .

Ammia-

Ammianus: *Per ampla ſpatia Urbis, ſubverſaſque ſilices ſine periculi metu equos agitant.* *Lib. 14.*
Sed quamvis eo lapide ſtratæ eſſent viæ, quas M. Antonius diligentiſſimè curaſſe teſtatur Capitolinus in vita; nihilominus propter anguſtias, planitiem, *Viæ Urbis* multitudinem hominum, jumentorum, vehiculorum, cœnoſas, & lutulen- *Cœnoſæ.* tas fuiſſe neceſſe eſt. Juvenalis: *Ibidem.*

Pinguia crura luto, ...

Martialis: *Lib. 6.*

Et Prætor medio cogitur ire luto. *Epigr. 60.*

Et alibi: *Lib. 5.*

Et nunquam ſicco ſordida ſaxa gradu. *cap. 23.*

Nec refragatur illo verſu Horatius: *Puræ* (ſic enim legendum) *Ep. 2.*

Sunt plateæ, nihil ut meditantibus obſtet. *lib. 2.*

Quo ſignificatur Puras, adeo ac deterſas eſſe Romanas vias, ut etiam Poëtis de carmine cogitantibus præbeant expeditum iter. Nam ille impropriè loquutus de viis (Plateæ enim illis latiores areæ ſunt) negant id licere in ſequentibus. Ut quamvis alicubi id forte liceret; id tamen de reliquis, aut de omnibus dicere abſurdum ſit. Quod ex eo loco, & Juvenalis citato quiſque poteſt conjicere. Nobiliores quædam viæ intra Urbem, quarum ſcriptores meminerunt, ſuis quæque locis recenſendæ ſunt.

Cap. XXIV.

Qualia fuerint Urbis ædificia, & primo Antiquiſſima.

AD intuenda Urbis ædificia neceſſe eſt in certos quoſdam ætatis gradus creſcentem Romæ domorum amplitudinem diſtinguere: ut, quemadmodum L. Florus iis proceſſum Imperii diſtinxit, ità ædificandi incrementa ſejungantur. Prima ætas eſt à condita ad inſtauratam poſt Gallicum incendium Urbem per annos trecentos ſexaginta quinque. Altera ab Urbe *Ann. Urb.* reſtituta, uſque ad primum Auguſti Conſulatum annos continet trecentos qua- *711.* draginta ſex. Tertia uſque ad decimum Imperantis Neronis annum, quo Ur- *Ann. Urb.* bem cremavit, annos habet centum quinque. Quarta uſque ad Gothicam ob- *816.* ſidionem, captamque Romam duce Alarico trecentos quadraginta ſeptem *Ann. Urb.* annos complectitur. Quinta ad Juſtiniani principatus annum XXI. producta, *1163.* annos comprehendit centum triginta ſeptem, qui eſt annus Urbis MCCC. eo- *Alii* que à Totila Gothorum Rege magna ex parte Urbs everſa, & incenſa, Cives *1162.* aut expulſos, aut ad exteras regiones traductos amiſit. Sexta ætas ad noſtra uſ- *Alii* que tempora decurrit. *1164.*

Prima ætate exiguas rudeſque domos habuit Roma, cum ſub Regibus, & *Prima Ro-* poſt exactos Reges regnabat nihilominus Civium paupertas; atque, ut eſt *manorum* apud Catonem, ampliſſime laudari exiſtimabatur, qui dicebatur *bonus agricola,* *paupertas* *bonuſque Colonus:* & poterat agro colendo familiam, & diuturnorum impen- *exiguas do-* dia bellorum, quæ ſine publico ſtipendio gerebantur, ſuſtinere. Itaque illi *mos habuit.* quæſiti ab aratro Conſules, & Dictatores, quas domos ædificarint quærendum *De re ru-* non eſt, *Quos,* ut ait Valerius, *pericula Reipublicæ Imperatores accerſebant, anguſtiæ* *ſtic.* *rei familiaris bubulcos fieri cogebant:* Et Romulus quam domum incoluerit, Mars *Lib. 4. c. 4.* apud Ovidium ſic admonet: *3. Faſt.*

Quæ fuerit noſtri, ſi quæris Regia nati,

Aſpice de canna, ſtraminibuſque domum.
In ſtipula placidi capiebat munera ſomni;
Et tamen ex illo venit in aſtra thoro.

Lib. 6. Faſt. Idem Poëta de Domo Numæ ſucceſſoris:

Hic locus exiguus, qui ſuſtinet atria Veſtæ,
Tunc erat intonſi Regia magna Numæ.

Loc. cit. *Ædes antiquorum humiles.* Valerius: *Per Romuli Caſam, perque veteris Capitolii humilia tecta, & æternos Veſtæ focos fictilibus etiamnum vaſis contentos.* Ideò tunc Propertii teſtificatione:

Non fuit opprobrio facta ſine arte Caſa.

Quare quod ſine contignatione, ac ſolario extruerentur domus, ædes appellatæ ſunt. *4. de ling. Latin.* *Ædes*, inquit Varro, *ab aditu dictæ, quod illas plano pede adibant.* Plani autem pedis ædificia leguntur apud Vitruvium ad contignationum differentiam; *Lib. 2. c. 8.* eodemque referente, *Cùm Area plana poſtea non poſſet populi recipere multitudinem ad habitandum, ad altitudinem ædificiorum res ipſa coëgit devenire.* Et vero, cùm, ut ait Ovidius,

1. Faſt.

Juppiter anguſta vix totus ſtabat in æde:
Paſcebatque ſuas ipſe Senator oves.
Nec pudor, in ſtipula placidam cepiſſe quietem,
Et fœnum capiti ſuppoſuiſſe fuit.
Jura dabat populis poſito modo Prætor aratro;
Et levis argenti lamina crimen erat.

Anguſtiæ, & paupertas veterum Romanorum. cùm, ut eſt apud Valerium, *Septem jugera aridæ terræ, & voluptatis cauſa ſterile, atque æſtuoſiſſimum ſolum verſabant: deliciarumque ignari vaſtiſſimas glebas plurimo cum ſudore diſſipabant:* cùm erant, ut ſcribit Plinius, *dona ampliſſima Imperatorum, & fortium Civium quantum quis uno die plurimum circumaraviſſet, & quartarii farris, aut heminæ conferente populo;* quomodo peramplas cœnationes ædificare, *Lib. 8. c. 3.* aut domos periſtylis, tricliniis, conclavibus magnificè diſtinguere poterant? Caſulæ profecto, & humillima tecta habuerunt vix Soli defendendo, *Lib. 36. cap. 15.* arcendiſque imbribus idonea. *Nimirum*, ut ait Plinius, *ſic habitarunt illi, qui hoc imperium fecere, tantas ad vincendas gentes, triumphoſque referendos ab aratro, aut foco redeuntes; quorum agri quoque minorem obtinent modum, quàm cellaria iſtorum. Subit vero cogitatio, quota portio harum fuerint areæ illæ, quas invictis Imperatoribus decernebant publicè ad exædificandas domos; ſummuſque illarum honos erat adjici decreto, ut domus eorum fores extra aperirentur, & janua in publicum rejiceretur. Hoc erat clariſſimum inſigne inter Triumphales quoque domos.* Hæc ille. Hujus ætatis opera publica paulo ampliora fuere: Porticus circa Forum rudes videlicet à Tarquinio Priſco factæ: Templum Jovis Capitolini à Tarquinio Superbo, de quo infra. *Lib. 5.* Livius: *Urbem quoque* (Vejos) *Urbi Romæ vel ſitu, vel magnificentia publicorum, privatorumque tectorum, ac locorum præponebant.*

CAP.

Cap. XXV.

Ædificia Urbis ab incendio Gallico uſque ad Auguſtum.

PRimis hiſce temporibus paupertati, duritiæque ruſticæ dedicatis fœda clades, & Urbis everſio ſupervenit, unde altera ætas initium ſumit. Capta enim à Gallis, incenſaque Urbs, trucidatis omnibus, præter eos, qui extra profugerant, aut confugerant in Capitolium, omnia everſa, ac ſolo penitus exæquata ſunt. Livius de Juventute, quæ ſe in Arcem receperat: *Quocumquè, inquit, ſonitus flammæ, & fragor ruentium tectorum avertiſſet, paventes ad omnia animos, oraque & oculos flectebant, velut ad ſpectaculum à fortuna poſiti occidentis Patriæ.* At pulſis, necatiſque tandem hoſtibus, quæ nam ex illo incendio renaſci Roma potuerit, hæc aperte demonſtrant. Cuncta erant præter Capitolium, ferro, & igne conſumpta. Omnes, præter milites, & paucos, qui ex fuga ſe in Urbem receperant, cæſi: res familiaris acciſa: exuſti vaſtatique circum agri, vix unde vitam ægrè tolerarent, convehere poterant. *Sunt qui dicant*, ſcribit Feſtus, *poſt Urbem à Gallis liberatam, ob inopiam cibatus cœptos ſexaginta annorum homines jaci in Tiberim. Ex quo numero unus filii pietate occultatus ſæpe profuerit patriæ ſub perſona filii. Id ut ſit cognitum, ei juveni eſſe ignotum, & ſexagenariis vita conceſſa, depontanis autem ſenibus indita appellatio.* Hoc ut in ambiguo ſit, illud certo conſtat ex Plutarcho in Camillo, & Livio, Populum rerum omnium egenum, ac deſperatione coactum, Patribus diù obluctatum, qui cenſebant reſtituendam Urbem; ut, ne inflammatam inſtaurare patriam cogeretur, altera pœne flamma ſeditionis, ac civilis tumultus exarſerit. Itaque malebant exilium, quam ædificationem: & Vejos, in proximam Hetruriæ Urbem paulo ante captam, adnitentibus Tribunis, legemque de abitu jam ferentibus, diſcedebant. Sed tandem Camilli Dictatoris eloquentia, vocibus benè ominantibus, ſacrorumque victi religionibus ſubſtitere: *Et*, ut ait Livius, *Antiquata lege Urbs promiſcuè ædificari cœpta. Tegula publicè præbita eſt: ſaxi, materiæque cædendæ, unde quiſque vellet, jus factum, prædibus acceptis, eo anno ædificia perfecturos. Feſtinatio curam exemit vicos dirigendi, dum omiſſo ſui, alienoque diſcrimine in vacuo ædificant. Ea eſt cauſa, ut veteres Cloacæ primò per publicum ductæ, nunc privata paſſim ſubeant tecta, formaque Urbis ſit occupatæ magis, quam diviſæ ſimilis.* Idem, *Et Roma*, inquit, *cùm frequentia creſcere, tum tota ſimul exurgere ædificiis, & Republica impenſas adjuvante, & ædilibus velut publicum exigentibus opus, & ipſis privatis, admonebat enim deſiderium uſus, feſtinantibus ad effectum operis, intraque annum nova Urbs ſtetit.* Et: *nulla diſtinctione, & paſſim erectæ domus*, ut ait Tacitus. Ex quo intelligere quiſque poteſt, Romam ab egentibus, & publica, privataque calamitate oppreſſis, feſtinanter ſine lege ductuque artificum pleriſque ædificantibus, domos non ad ſplendorem, & luxum, ſed ad neceſſitatem, vitamque imbricibus, ac tectis ab injuria temporum defendendam habuiſſe. Quare ingenioſe magis quam vere de Gallico incendio L. Florus: *Paſtorum caſas ignis ille, & flamma paupertatem Romuli abſcondit.* Caſæ enim, ut ante, minore etiam directura redierunt, arcta itinera, *hucque & illuc flexi, & enormes vici*, ut ait Tacitus: *Deformitas ædificiorum, anguſtiæ flexuræque, vicorum*, ut Suetonius: *Suſpenſa Urbs, non optimis viis, anguſtiſſimis ſemitis*, ut Cicero: *nixæ Cloacis ſubeuntibus domus.* Et, *forma Urbis occupatæ magis*,

Lib. 5. — Lib. 5. — Lib. 6. — Ann. 15. — Lib. 1. cap. 13. — Ann. 15. — In vita Neroni.

 quam

cap. 38. *quàm diviſa ſimilis*, ut Livius. In hac ætate per annos amplius ducentos quadraginta nihil privatim magnificè extructum reperi: pauca etiam publicè, præter ſubſtructionem Capitolii. Nam ſecundo poſt cladem acceptam anno, *Capitolium ſaxo quadrato ſubſtructum eſt, opus vel in hac Urbis magnificentia conſpiciendum*, ut ait Livius. Quæ ſanè ſubſtructio non exornando Jovis Templo, ſed monti, & areæ ſuſtinendæ, ut tutior eſſet adverſus hoſtem facta eſt. Quod ad privata ædificia pertinet, creſcere illa non ſinebat paupertas, quæ à majoribus recepta adhuc erat in pretio apud poſteros. Exiguus enim ex auro cenſus, & rarus uſus argenti. Ideo *Cornelius Rufinus duobus Conſulatibus, & Dictatura ſpecioſiſſimè functus, quod decem pondo vaſa argentea comparaſſet, à Fabricio Cenſore Senatu motus eſt*, teſte Valerio. *Manii Curii poſt Triumphos*, ait Plinius, *Immenſumque terrarum adjectum Imperio, nota concio eſt: pernicioſum intelligi Civem, cui ſeptem jugera non eſſent ſatis. Hæc autem menſura plebi poſt exactos Reges aſſignata eſt.* Jugerum autem, ut ibidem, vocabatur, quod uno jugo boum in die exarari poſſet. Juvenalis:

2. Agraria in Rullum. Lib. 6. Lib. 2. cap. 4. Lib. 18. cap. 3.

Sat. 14.

Mox etiam fractis ætate: ac Punica paſſis
Prælia, vel Pyrrhum immanem, gladioſque Moloſſos,
Tandem pro multis vix jugera bina dabantur
Vulneribus; merces hæc ſanguinis, atque laboris,
Nullis viſa unquam meritis minor, aut ingratæ
Curta fides Patriæ ſaturabat glebula talis
Patrem ipſum, turbamque caſæ: qua fœta jacebat
Uxor, & infantes ludebant quatuor, unus
Vernula, tres domini: ſed magnis fratribus horum
A ſcrobe, vel ſulco redeuntibus, altera Cœna
Amplior, & grandes fumabant pultibus ollæ;
Nunc modus hic agri noſtro non ſufficit horto.

Idem indicat quod pro tegula tabellis ligneis domus contegebantur, quæ dicuntur ſcandulæ. Plinius: *Scandula contectam fuiſſe Romam ad Pyrrhi uſque bellum annis CCCCLXX. Cornelius Nepos auctor eſt.* Denique, teſte Vellejo, *Q. Cæcilius Metellus primus omnium Romæ ædem ex marmore in iis ipſius monimentis molitus vel magnificentiæ, vel luxuriæ princeps fuit.* Quod actum eſt poſt ejus Triumphum de Pſeudophilippo anno Urbis ſexcenteſimo ſeptimo: poſt incendium Gallicum duceteſimo quadrageſimo ſecundo. *Hic eſt Metellus Macedonicus*, ait idem, *qui Porticus, quæ fuere circundatæ duabus ædibus ſine inſcriptione poſitis, quæ nunc Octaviæ Porticibus ambiuntur, fecerat, quique hanc turmam ſtatuarum Equeſtrium, quæ frontem ædium ſpectant, hodieque maximum ornamentum ejus loci, ex Macedonia detulit.* Et cum Scipio Naſica item Porticus in Capitolio, Cn. Octavius in Circo moliti eſſent; *publicam magnificentiam*, ut idem Vellejus eſt auctor, *Secuta privata luxuria eſt.* Adhuc tamen Principes Civitatis modicas ædes, tum ex tradita conſuetudine, tum ex Romana vivendi frugalitate habitabant. Ut de reliquis conjectura fiat, quibus tenuis cenſus, aut plebeja generis humilitas erat. Catoni Conſulari, Cenſorique penates anguſti fuere. Pompejo ante tertium Triumphum parva domus in Carinis: amplioremque factam ingreſſus Pompeji ſector Antonius quæſivit, ubinam cœnarit Pompejus Magnus. M. Craſſus ille ditiſſimus Romanorum anguſtis in ædibus, duobus cum fratribus eſt educatus. Auctor Plutarchus in eorum vita. Idem in Paulo Æmilio, & Valerius de Æliis patriciis: *Sexdecim eodem*, inquit, *tempore Ælii fuerunt, quibus una domuncula fuerat eodem loci, quo nunc ſunt Mariana monumenta, & unus in agro Vejente fundus.* Eadem gens *nullum ante ſcrupulum*

Lib. 16. cap. 10. Lib. 1.

Ubi nunc Ædes S. Mariæ cognomento in Porticu.

Lib. 2.

Lib. 4. c. 4.

pulum argenti habuit quàm Paulus Perſe Rege devicto. Q. Ælio Tuberoni genero ſuo quinque pondo argenti ex præda donaret. Cæſar, teſte Suetonio, *modicis ædibus habitavit in Suburra;* & Auguſtus *in Palatio modicis ædibus Hortenſianis, & neque laxitate, neque cultu conſpicuis; ut in quibus Porticus breves eſſent Albanarum columnarum* (Hunc lapidem forte hodie Piperinum vulgo nuncupant.) *& ſine marmore ullo, aut inſigni pavimento conclavia; ac per annos amplius quadraginta eodem cubiculo hyeme, & æſtate manſit* dominus Terrarum. M. Lepidi Conſulis triginta quinque annis ante Auguſtum Conſulem dicitur à Plinio Romæ domus *Lib. 36.*
pulcherrima fuiſſe. Quod ſi hujus domus quæris ornamenta: hæc invenies *cap. 15.*
apud eumdem eodem libro. Columnas, cruſtaſque Numidici marmoris ejuſ- *cap. 6.*
demque ſolidas glebas, & maſſam in liminum uſu. Sed anno Urbis DCLXII. ante primum Auguſti Conſulatum quadrageſimo nono, ut idem refert Plinius, & Valerius, L. Craſſo Oratori magnifica domus fuit in Palatio. Nam præter ſex lotos arbores ibi conſitas, *Columnas quatuor Hymettii marmo- Lib. 17.*
ris, ædilitatis gratia ad ſcenam ornandam advectas in ejus atrio ſtatuerat, cùm in cap. 1.
publico nondum eſſent ullæ marmoreæ: ideoque à Cn. Domitio una Cenſuram ge- *Lib. 9. c. 1.*
rente graviter reprehenſus; eademque de cauſa Craſſus Venus Palatina à Bruto dictus eſt. *Tam recens*, pergit Plinius, *eſt opulentia;* qui poſt centum ſexaginta ſex annos hæc ſcribebat, Principe Veſpaſiano anno Urbis DCCC. XXVIII.

Jam ſic hac tempeſtate modica privata ædificia fuere, quid publica? nempe Templa, Porticus, Baſilicæ ad æternitatem factæ ex manubiis provinciarum, ex dono, pecuniaque ditiſſimorum populorum. Sed neque ſuperiori, vel hac fermè tota ætate ædes publicæ ea forma, & amplitudine ſunt extructæ, quam fortè animo amplectimur, & multi haud perinde docti eruditique inaniter prædicant. Nam anno Urbis DCLXII. cum Cenſor Craſſus eas Columnas Hymettii marmoris habebat in atrio. *In publico*, ut ait Plinius, *nondum erant ullæ mar- Loc. cit.*
moreæ. Non ergo inuſitata erat ædificiorum ſpecies, quæ tunc ſola compage murorum, pilarumque lateritia firmitate conſtabant, aut Columnis nitebantur ex Albano lapide, vel Tiburtino. Livius: *Alii*, inquit, *ſpeciem ipſius Urbis Dec. 4.*
nondum exornatæ, neque publicis, neque privatis locis: alii ſingulos Principum eluderent. lib. 10.
Quod actum eſt anno Urbis DLXXII. Plutarchus in comparatione Periclis, & Fabii: *Ædificia*, inquit, *quibus Pericles Athenas exornavit cum omnibus, quæcumque ante Cæſares Roma habuit, non ſunt conferenda; ſed longe lateque ſine ulla comparatione, magnificentia, & nobilitate præ his obtinent illa primas.* Templa vero ferme modica fuerunt, & anguſta: cujuſmodi aliqua adhuc extant prope ripam Tiberis in Foro Boario veteri. Templum Feretrii Jovis quindecim pedes longum, teſte Dionyſio, fuit, id eſt palmos recentes Romanos viginti. In Foro Romano aliquot Baſilicæ, multa erant Templa; utique non magna, ut locus caperet. Illud ipſum Capitolium omnium delubrorum, religionum, ſacrorum caput, Deorum, ut ajebant, domicilium, & alterum Jovis fulminan- *Lib. 4.*
tis Cœlum, pilis latere coctili dealbatis tres in partes diviſum ſuſtinebatur, ut Dionyſius, & pari propemodum longitudine, ac latitudine, quindecim dumtaxat latitudini detractis, patebat ducentos pedes: id eſt ducentos ſexaginta ſex palmos, & beſſem, vel uncias octo.

Sed quanto majora Templa Romæ, vel magni Conſtantini potentia, vel deinceps maximorum Pontificum religio, vel purpuratorum Principum munificentia, vel privatorum Civium liberalitas molita eſt? Capitolinus verò Romanorum Deorum Auguſtus fuit in Templo:

Fictilis, & nullo violatus Juppiter auro.

Ut

Ut cæteros Deos, vilem ſcilicet, ſordidamque plebeculam, non puderet à figulo regi. Ideoquè poſtea dixere Romani:

Fictilibus crevere Deis hæc aurea Templa.

Igitur quamvis ſuperſtitioſum populum Ædium ſacrarum cultus, ſplendorque vehementer urgeret; tamen, quia bellicarum expeditionum, repurgandi Urbem, ſolemnes edendi ludos, Imperium propagandi cura detinebatur, alio majores ſumptus machinaſque converterat. *Cum in condendis ædificiis*, ait Strabo, *Græci acuti maximè, ac ſolertes fuiſſe videantur, cum pulchritudinem, & munimentum ingenioſè proſpicerent, portuſque, & agri feracitatem: Romani ea maximè animadverterunt, quæ illi neglexere, ſtrata videlicet Viarum, Aquæ ductus, Cloacas, quibus Civitatis ſordes in Tiberim eluerentur. Cernere licet ſtratas in agro vias, exciſis ad hæc collibus, exageratis vallibus, unde navigiorum onera plauſtris exciperentur. Cloacæ duro cameratæ lapide pervias carris ſtramentorum ſemitas reliquerunt; demum adjungit* ὡς δ' εἰπεῖν οἱ παλαιοὶ μὲν τοῦ κάλλους τῆς Ῥώμης ὀλιγώρουν πρὸς ἄλλοις μείζοσι, καὶ ἀναγκαιοτέροις ὄντες. οἱ δ' ὕστερον, καὶ μάλιστα οἱ νῦν καθ' ἡμᾶς, οὐ δὲ τούτου καθυστερήσαν, ἀλλ' ἀναθημάτων πολλῶν, καὶ καλῶν ἐπλήρωσαν τὴν πόλιν. *Ut in ſumma dicam, Antiqui pulchritudinem Romæ parvifecerunt, cum in majoribus, & magis neceſſariis verſarentur. Poſteri autem, & maximè noſtra ætate* (ſcripſit autem ætate Auguſti) *neque huic defuerunt, ſed monumentis, donariiſquè multis ac præclaris impleverunt Urbem.* Itaque Plinius, *Senes*, inquit, & de ævo Cæſaris loquitur, *Aggeris vaſtum ſpatium, & ſubſtructiones inſanas Capitolii mirabantur; præterea Cloacas, operum omnium dictu maximum, ſuffoſſis montibus, Urbe penſili ſubterque navigata.* Quid? hæc tria admiranda, Aggerem, Subſtructiones Capitolii, Cloacas Urbs tantum continebat, quæ deinceps fuit univerſa miraculum? Ita ſanè. Sed neque hæc laudavit Cyneas Pyrrhi Epirotarum Regis legatus, qui Romana omnia curioſius contemplatus, populi multitudinem Lernææ inſtar Hydræ renaſcentem, & Senatum Regum in Urbe ſurpexit, præterea nihil. Accedebat aliud non leve deformitatis argumentum. Nam affluente multitudine cum propter religionem nec produci Pomœrium, nec Urbis mœnia dilatari poſſent, neceſſe habebant domos in magnam altitudinem attollere. Cum vero Urbs ſeptem Colles, valleſque intermedias complecteretur; alia jacebant in ſubjectis vallibus, alia editiſſima his imminebant è montibus ædificia, ſemitis, viiſque duntaxat perangustis interpoſitis. Quo inobſcuratæ Civium ædes, vicique publici tenebricoſi, & offuſi caligine Solis apertam lucem accipere prohibebantur. Hoc Ariſtides indicat, cum in ſepticolli ambitu plures, & alias aliis impoſitas Urbes enumerat. Quamquam hoc laudi vertat, laxatis præſertim illo ævo viarum ſpatiis, domibuſque magnificè extructis. Idem ſignificat Tacitus: *Impetu pervagatum incendium plana primùm, deinde in edita aſſurgens, obnoxia Urbe, arctis itineribus, hucque & illuc flexis, atque enormibus vicis, qualis vetus Roma fuit,* Juvenalis:

Lib. 5. · Lib. 36. cap. 15. · In Encomio Urbis. · 15. Ann. · Sat. 3.

Quod ſpatium tectis ſublimibus? unde cerebrum
Teſta ferit, quoties rimoſa, & curta feneſtris
Vaſa cadunt, ...

Idem: (Ibidem.)

. . . . *rhedarum tranſitus arcto*
Vicorum inflexu, &c.

Inter hæc incommodæ deformitatis indicia, unum erat Urbi exornandæ non leve momentum, nempe ſtatuarum copia, quas primus M. Marcellus Captis Syracuſis intulerat, ac poſt illum è Græciæ, Aſiæque Urbibus Imperatores pari contentione congeſſerant. *Mummius*, inquit Plinius, *devicta Achaja, replevit Urbem.*

Multa

Multa & Luculli invexere. Quintus Metellus Macedonicus ſtatuas Equitum Alexandri Magni, & ipſius Regis à Lyſippo factas maximum Urbis ornamentum, ut ſcribit Vellejus, ex Macedonia detulit, & primus omnium Romæ, ut dicebam, domum ex marmore molitus, eas ita collocavit, ut frontem ædium aſpicerent. Atqui non multo poſt, nempe anno Urbis DCXXIX. *Cenſores L. Caſſius Longinus, & Cn. Servilius Cæpio*, ut ſcribit Vellejus, *Lepidum Ælium Augurem, quod ſex millibus Ædes conduxiſſet adeſſe juſſerunt. At nunc ſi quis*, inquit, *tanti habitet, vix ut Senator agnoſcitur. Adeò maturè à rectis in vitia, à vitiis in prava, à pravis in præcipitia pervenitur.* Scribebat autem Vellejus Paterculus Tiberio Principe. *Lib.* 1. *Lib.* 2.

At anno Urbis DCLXII. cum domus Craſſi Oratoris, ut ajebam, laudabatur in Palatio: *Aliquanto præſtantior*, ait Plinius lib. 17. cap. 1. *in eodem Palatio Q. Catuli, qui Cimbros cum Cajo Mario fudit. Multo vero pulcherrima conſenſu omnium ætate ea in Colle Viminali C. Aquilii Equitis Romani, clarioris illa etiam, quam juris civilis ſcientia, cum tamen objecta Craſſo ſua eſt.*

In fine hujus ætatis domus ædificari cœptæ magnificæ, ac nobiles; Nam domus illa M. Lepidi, quà pulchrior Romæ nulla fuit anno Urbis DCLXXVI. intra annos triginta quinque centeſimum locum teſte Plinio non obtinuit; nempe ad annum Urbis DCCXI. & primum Auguſti Conſulatum, à quo nos tertiam Ætatem ædificandi auſpicamur. Quo etiam tempore Capitolium, quod bello Civili arſerat, columnis è Templo Jovis Olympici advectis, à Sylla reſtitutum, æreis tegulis inauratis Q. Catulus obtexit, perfectumque magnificentiſſimè dedicavit. *Plin. l.* 36. *c.* 6. *habet* 666. *ubi erratum eſt* 10. *annis. Lib.* 36. *cap.* 15.

Cap. XXVI.

Ædificia Urbis ab Auguſto ad Neronianum incendium.

Tertia igitur hac Ætate, Auguſto Principe, quàm ſtabilita Imperio, tam pulcherrimorum ædificiorum acceſſione decorata Roma eſt. Superiori ætate jam inclinante laudabantur Porticus Scipionis Naſicæ in Capitolio, Metelli, Octavii, & Minucii, de quibus dixi. Pompejus autem Urbem noviſſimè ornaverat extructo Theatro, Porticu, Domo, Baſilica: tum Paulus Æmilius Baſilica Phrygiis Columnis admirabili: tum Cæſar pulcherrimo Foro, *Qui de ornanda, inſtruendaque Urbe plura, ac majora in dies deſtinabat, niſi talia meditantem mors*, ut ait Suetonius, *præveniſſet.* Quæ omnia perfecit Auguſtus. Tacitus; *Urbem ipſam magnifico ornatu: pauca admodum vi tractata ab Auguſto.* Strabo: *Pompejus*, inquit, *& D. Cæſar, & Auguſtus, ejuſque filii, & familiares, & uxor, & ſoror cunctorum ſtudium ſimul, & impenſas ad comparanda decora ſuperarunt.* Suetonius in Auguſto, *Urbem pro majeſtate Imperii ornatam, & inundationibus, incendiiſque obnoxiam excoluit: publica opera plurima extruxit; ſed & cæteros viros hortatus eſt, ut pro facultate quiſque monimentis vel novis, vel refectis, & excultis Urbem adornarent; multaque à multis extructa ſunt, præſertim ab Agrippa.* Dion, *Agrippa ultro Ædilis factus eſt; omniaque ædificia publica, omnes vias privatis impendiis refecit: Cloacas expurgavit: ac per eas in Tiberim ſubvectus eſt.* Livius, *Auguſtum Cæſarem Templorum omnium conditorem, aut reſtitutorem.* Ovidius: *Cap.* 44. *Lib.* 1. *Annal. Lib.* 5. *Cap.* 28. *Lib.* 49. *Dec.* 1. *l.* 4. 2. *Faſt. de eodem.*

Sub quo delubris ſentitur nulla ſenectus:
Nec ſatis eſt homines; obligat ille Deos.

Templorum poſitor, templorum ſancte repertor,
Sit ſuperis opto mutua cura tui.
Dent tibi cœleſtes, quos tu cœleſtibus annos.
Próque tua, maneant in ſtatione, domo.

Cap. 30. Idem, referente Suetonio, *Spatium Urbis in Regiones quatuordecim vicoſque ſupra mille diviſit, inſtituitque, ut illas annui Magiſtratus ſortitò tuerentur: adverſus incendia Excubias nocturnas, Vigileſque commentus eſt. Ad coercendas inundationes alveum Tiberis laxavit, ac repurgavit, completum olim ruderibus, & ædificiorum prolapſionibus coarctatum.* Idem, ne tanta domorum diſſimilitudo eſſet, quod aliæ deprimerentur in valles: aliæ attollerentur in colles, edicto cavit, ut ait Strabo: *Ne quis ſupra pedes ſeptuaginta, hoc eſt noſtrates palmos nonaginta tres, & trientem, ſive uncias quatuor*
Lib. 15. *ædificaret.* Idemque poſtea ſanxiſſe Neronem affirmat Tacitus; quamquam certam altitudinem ſuppreſſit. At Trajanus, ut ait Aurelius Victor, & idem affirmat Eutropius, *Majorem ſexaginta pedibus, nempe octuaginta palmis, altitudinem inhibuit.* Etſi ad Romanoſvè ſolos id pertineat, an provinciales, an utroſque dignoſci non planè queat. *Tiberis,* inquit Aurelius Victor in Trajano, *inundavit magna clade ædium: & terræmotus gravis per Provincias multas atroxque peſtilentia, fameſque, & incendia facta ſunt. Quibus omnibus Trajanus per exquiſita remedia plurimum opitulatus eſt, ſtatuens, ne domorum altitudo ſexaginta ſuperaret pedes ob ruinas faciles,*
Lib. 3. Hiſt. *& ſumptus, ſiquando talia contingerent, exitioſos.* Tacitus ſic domorum altitudinem expreſſit: *Nec ſiſti,* inquit, *poterant ſcandentes per conjuncta ædificia, quæ, ut in multa pace, in altum edita, ſolum Capitolii æquabant.* Significat autem ab ima valle, in qua erat Forum Romanum, erecta ædificia, præaltis tectis æquaſſe ſolum collis Capitolini; & loquitur de parte montis, in qua fuit Jovis Templum, editiſſima, & Tarpejo ſaxo proxima. Cæterum vigebat ſub Auguſto ſtudium ædificandi non modò in Principibus, quos ille ſuo exemplo, ac perſuaſione excitaverat, ſed
Lib. 5. etiam in cæteris. Strabo: δι' ἣν ἐπὶ τοσοῦτον αὐξηθεῖσα ἡ πόλις ἀντέχει τοῖς μὲν τροφῇ, τοῖς δὲ ξύλοις, καὶ λίθοις πρὸς τὰς οἰκοδομίας, ὡς ἀδιαλείπτως ποιοῦσιν αἱ συμπτώσεις, καὶ ἐμπρήσεις, καὶ μεταπράσεις ἀδιάλειπτοι, καὶ αὗται οὖσαι. καὶ γὰρ αἱ μεταπράσεις ἑκούσιοί τινες συμπτώσεις εἰσὶ, καταβαλλόντων καὶ ἀνοικοδομούντων πρὸς τὰς ἐπιθυμίας ἕτερα ἐξ ἑτέρων. *Quam ob cauſam tantum aucta Civitas ſufficit, tum ad cibatum, tum lignis, & lapidibus ad ædificia, quæ continenter faciunt ruinæ, & incendia, & indeſinenter venditarum domorum extructiones: hæ enim & voluntariæ quædam ruinæ ſunt, Civibus alias ex aliis ædes diruentibus, & pro libito ædificantibus.* Eorundem incendiorum, prolapſionum, & ſtructura-
Sat. 3. rum, quæ ſequentes ætates etiam tenuere, cùm alii, tum Juvenalis meminit:

Nam quid tam miſerum, tam ſolum vidimus, ut non
Deterius credas horrere incendia, lapſus
Tectorum aſſiduos, ac mille pericula ſævæ
Urbis? &c.

Deinde:

Nam ſi procubuit, qui ſaxa Liguſtica portat
Axis; & everſum fudit ſuper agmina montem,
Quid ſupereſt de corporibus? &c.

Plinius in Panegyrico. *Itaque non ut ante immanium tranſvectione ſaxorum Urbis tecta quatiuntur. Stant ſecuræ domus, nec jam Templa nutantia.* Quæ pertinent ad poſteriora Domitiani tempora. Neque minor ſucceſſoribus Auguſti cura ædificandi
Lib. 2. Annal. fuit; nam & Palatium Tiberiana domo Tiberius auxit, *Ædes Deûm vetuſtate aut igni abolitas, cœptaſque ab Auguſto Libero, Liberæ, & Cereri, & Floræ juxta Circum*
Lib 36. cap. 15. *Maximum, & Jano apud Forum Olitorium dedicavit: Spei autem ædem Germanicus,* ut ſcribit Tacitus: tum Cajus Cæſar *ſua domo Urbem cinxit,* ut ait Plinius. Et Cives immen-

immenſæ laxitatis domos peregrino marmore veſtiebant; cum primus Mamurra Eques Romanus Catulli vel convicio nobilitatus, *Totius domus ſuæ in Cælio monte parietes cruſta marmoris* operuerit, ac *totis ædibus nullam niſi è Caryſtio, aut Lunenſi marmore Columnam* habuerit, ut ait Plinius. Hac eadem ætate, vel deficiente jam altera, publicis ædificiis ornata eſt admirabiliter Civitas: duobus Foris, Cæſaris, & Auguſti: tribus Theatris, Pompei, Marcelli, Balbi: Amphitheatro Statilii Tauri: Porticibus, Baſilicis, Balneis, innumerabilibus Fontibus tum ſtagnantibus, tum ſalientibus. Plinius; *Agrippa in Ædilitate ſua, adjecta Virgine Aqua, cæteris corrivatis, atque emendatis, lacus DCC. fecit: præterea ſalientes CV. Caſtella CXXX. complura etiam cultu magnifica: operibus iis ſigna CCC. ærea aut marmorea impoſuit, Columnas ex marmore CCCC. eaque omnia annuo ſpatio.* Deinde Claudius quartus ab Auguſto perductos Cæruleum, & Curtium Fontes, & Anienis rivum diviſit in plurimos, & ornatiſſimos lacus. Denique moriens Auguſtus jure gloriatus eſt, Urbem ſe marmoream relinquere, quam lateritiam accepiſſet. Ut eſſet pretioſior ſervitus Civitatis: atque ex Civibus Reges facere videretur, quibus Regias inſignes è marmore ipſe feciſſet.

Lib. 36. cap. 6.

Cap. XXVII.

Ædificia Urbis à Neronis incendio ad Honorium Cæſarem, ſub quo à Gothis capta eſt.

VErum in tanto decorum apparatu adhuc anguſtiæ illæ flexuræque vicorum manebant; domus pleræque non directæ ad lineam, non converſæ ad normam, fortuitò potius natæ, quàm prudentia conditoris. Itaque Nero, teſte Suetonio, *Quaſi offenſus deformitate veterum ædificiorum, & anguſtiis flexuriſque vicorum incendit Urbem;* Quo præſertim incendio accidit, *Quod,* referente Seneca, *ajebat Timagenes fœlicitati Urbis inimicus: Romæ ſibi incendia ob hoc unum dolori eſſe, quod ſciret meliora reſurrectura, quàm arſiſſent.* Nam *cum in quatuordecim Regiones Roma divideretur, quatuor integræ manſere: tres ſolo tenus dejectæ: ſeptem reliquis pauca tectorum veſtigia ſupererant, & ſemiuſta,* ut ait Tacitus. Confeſtim tamen Urbs multo pulchrior. Quarta jam ædificationis Ætate, decimo Neronis anno, ſuis reſurrexit è flammis. Nam, ut idem Tacitus, *Domus non ut poſt Gallica incendia nulla diſtinctione, vel paſſim erectæ; ſed dimenſis vicorum ordinibus, & latis viarum ſpatiis, cohibita ædificiorum altitudine, affabrè factis areis, additiſque Porticibus, quæ frontem Inſularum protegerent. Eas Porticus Nero ſua pecunia extructurum, purgataſque areas dominis traditurum pollicitus eſt. Addidit præmia pro cujuſque ordine, & rei familiaris copiis, finivitquè tempus, intra quod effectis domibus, aut inſulis adipiſcerentur. Ruderi accipiendo Hoſtienſes paludes deſtinabat, utque naves, quæ frumentum Tiberi ſubvectaſſent, onuſtæ rudere decurrerent. Ædificiaque ipſa certa ſui parte ſine trabibus, ſaxo Gabino, Albanoque ſolidarentur, quod is lapis igni impervius eſt. Jam aqua privatorum licentia intercepta, quo largior, & pluribus in locis in publicum flueret, cuſtodes: & ſubſidia reprimendis ignibus in propatulo quiſque haberet: nec communione parietum, ſed propriis quoque muris ambirentur. Ea ex utilitate accepta decorem quoque novæ Urbi attulere. Erant tamen qui crederent veterem illam formam ſalubritati magis conduxiſſe, quoniam anguſtiæ itinerum, & altitudo tectorum non perinde Solis vapore perrumperentur. At nunc patulam latitudinem, & nulla umbra defenſam graviora æſtu ardeſcere.* Tunc Nero *non in alia re damnoſior quàm in ædificando,* ut ait Suetonius,

Cap. 38.

Epiſt. 41.

Lib. 15. Annal.

tonius, *Domum à Palatio Eſquilias uſque, antea factam, & incendio abſumptam refecit:* parique nomine Auream nominavit; cujus tanta fuit laxitas, ut Roma pœne fieret domus Principis, quæ nihilominus humani generis capax relinquebatur. Hæc verò eſt ætas, qua pluchritudinem Urbis vix cogitando aſſequi licet, nedum narrando exprimere; tantus inerat ædificiis ſplendor, & luxus. Tacitus. Nero *extruxit domum, in qua haud perinde gemmæ, & aurum miraculo eſſent, ſolita primum, & luxu vulgata.* Quare etſi teſte Suetonio cuncta ibi diſtincta gemmis unionumque conchis erant; admirationi non fuere, uſu luxuque vulgata. Plinius ſtratas argento mulierum balineas reprehendit. Seneca de Balneis loquens; *Pauper,* inquit, *ſibi videtur, ac ſordidus, niſi parietes magnis, & pretioſis orbibus refulſerunt: niſi Alexandrina marmora Numidicis cruſtis diſtincta: niſi illis undique operoſa, & in picturæ modum variata circumlitio prætexitur: niſi vitro abſconditur camera: niſi Thaſius lapis, quondam rarum in aliquo ſpectaculum Templo, piſcinas noſtras circumdedit, in quas multa ſudatione corpora exinanita demittimus; niſi aquam argentea Epiſtomia fuderunt: & adhuc plebejas fiſtulas loquor. Quid cum ad Balnea libertinorum pervenero? quantum ſtatuarum, quantum columnarum eſt, nihil ſuſtinentium, ſed in ornamentum poſitarum impenſæ cauſa? quantum aquarum per gradus cum fragore labentium? eo deliciarum pervenimus, ut niſi gemmas calcare velimus. Quid loquar,* inquit idem, *marmora, quibus Templa, quibus domus fulgent? quid lapideas moles in rotundum, ac læve formatas, quibus porticus, & capacia populorum tecta ſuſcipimus?* Et rurſus, *Delectant nos ingentium maculæ columnarum, ſive ex Ægyptiis arenis, ſive ex Africæ ſolitudinibus advectæ porticum aliquam, vel capacem populi cœnationem ferunt. Miramur parietes tenui marmore inductos, & cùm auro tecta perfundimus, quid aliud, quàm mendacio gaudemus?* Idem: *Deinde in ipſas domus impenditur cura, ut in laxitatem ruris excurrant, ut parietes advectis trans maria marmoribus fulgeant, ut tecta varientur auro, ut lacunaribus pavimentorum reſpondeat nitor.* Idem: *Verſatilia cœnationum laquearia ita coagmentant, ut ſubinde alia facies, atque alia ſuccedat: & toties tecta quoties fercula mutentur.* Ibidem de priſcis loquens, *Non habebant,* inquit, *domos inſtar Urbium.* Et: *quorum tecta nondum auro fulgebant: quorum Templa nondum gemmis renidebant.* Idem de Ira: *Hi nempe oculi, qui non ferunt, niſi varium, ac recenti cura nitens marmor: qui menſam niſi crebris diſtinctam nævis: qui nolunt domi niſi auro pretioſa calcare.* Ammianus de Conſtantino Romam inviſente loquens, *Perque omne latus,* inquit, *quo ſe oculi contuliſſent, miraculorum denſitate perſtrictus.* Plinius: *Ad Urbis noſtræ miracula tranſire conveniat: & ſic quoque Terrarum Orbem victum oſtendere. Quod accidiſſe toties pœne, quot referentur miracula apparebit. Univerſitate vero acervata, & in unum quemdam cumulum conjecta, non alia magnitudo exurget, quàm ſi Mundus alius quidam uno in loco uniretur.* Et deinde: *Computet in hac æſtimatione qui volet marmorum molem, opera pictorum impendia regalia, & cum pulcherrima, laudatiſſimaque certantes centum domos, poſteaque eas ab innumerabilibus aliis in hanc diem victas.* Juvenalis:

Quid refert igitur; quantis jumenta fatiget
Porticibus? quanta nemorum vectetur in umbra?
Jugera quot vicina foro, quas emerit ædes?

Et:

Quod ſpatium tectis ſublimibus? &c.

Statius de Civili domo:

. . . . . pandit nitidos domus alta Penates,
Claraque, gaudentes plauſerunt limina Cycni.
Digna Deæ ſedes nitidis nec ſordet ab aſtris.

Hic

Loc. cit. — *In vita Neronis c. 32.* — *Lib. 33. cap. 12.* — *Epiſt. 86.* — *Luxus ædificiorum Romanorum.* — *Epiſt. 104.* — *Epiſt. 90.* — *De Conſol. ad Helviam cap. 10.* — *Cap. 35.* — *Lib. 16.* — *Lib. 36. cap. 15.* — *Sat. 4.* — *Sat. 3.* — *Sylv. lib. 1.*

Hic Libycus, Phrygiuſque ſilex, hic dura Laconum
Saxa virent: hic flexus Conyx, & concolor alto
Vena mari, rupeſque nitent, quis purpura ſæpe
OEbalis, & Tyrii moderator livet aheni.
Pendent innumeris faſtigia nixa columnis:
Robora Dalmatico lucent ſatiata metallo:
Excludunt radios ſylvis decuſſa vetuſtis
Frigora: perſpicui vivunt in marmore fontes;
Nec ſervat Natura vices, hic Sirius alget,
Bruma tepet; verſumque domus ſibi temperat annum.

Eodem libro admiranda privati Balnei admirabili carmine ſic refert:

Sola nitet flavis Nomadum deciſa metallis
Purpura: ſola cavo Phrygiæ quàm Synnados antro
Ipſe cruentavit maculis lucentibus Atys:
Quaſque Tyrus niveas ſecat, & Sydonia rupes.
Vix locus Eurotæ viridis, cum regula longo
Synnada diſtinctu variat; non lumina ceſſant:
Effulgent Cameræ, vario faſtigia vitro, *Cameræ è*
In ſpecies, animoſque nitent. Stupet ipſe beatas *vitro.*
Circumplexus opes, & parcius imperat ignis.
Nil ibi plebejum: nuſquam Temeſea notabis
Æra; ſed Argento fœlix propellitur unda,
Argentoque cadit, labriſque nitentibus, inſtat
Delicias mirata ſuas, & abire recuſat.

Hic inter cætera ornamenta vitreæ Cameræ laudantur. De his Plinius: *Pulſa* *Lib.* 36. *deinde ex humo pavimenta in cameras tranſiere è vitro: novitium & hoc inventum,* tum de *cap.* 15. Agrippa: *non dubie vitreas in Thermis facturus Cameras, ſi prius inventum id fuiſſet: aut à parietibus ſcenæ, ut diximus, Scauri perveniſſet in Cameras.* *Ep.* 77 *l.* 9.

Martialis de Thermis Tuccæ:

Idem beatas lautus extruit Thermas,
De marmore omni, quod Caryſtos invenit,
Quod Phrygia, ſive Afra quod Nomas mittit,
Et quod virenti fonte lavit Eurotas.

Additum parietibus aliud ornamentum, pictura. Plinius: *Sed nulla gloria ar-* *Lib.* 35. *tificum eſt, niſi eorum, qui tabulas pinxere; eoque venerabilior apparet antiquitas. Non* *cap.* 10. *enim parietes excolebant dominis tantum, nec domos uno in loco manſuras, quæ ex incendiis rapi non poſſent; nondum libebat parietes totos pingere.*

Præterea Columnarum in iis præcipuus decor. Juvenalis: *Sat.* 7.

Parte alia longis Numidarum fulta columnis
Surgat, & algentem rapiat cœnatio Solem.

Julius Capitolinus de domo privati Civis, in vita Antonini Pii, *Cum domum*, inquit, *Omuli viſens, miraſque Columnas porphyreticas, requiſiſſet, unde eas haberet.* Flavius Vopiſcus in vita Taciti Imperatoris: *Domum ſuam*, inquit, *deſtrui præcepit, atque in eo loco Thermas publicas fieri privato ſumptu juſſit. Columnas centum Numidicas pedum vicenum ternum Hoſtienſibus dari.* Hæc illi privato fuit. Julius Capi- *In Gord.* tolinus de domo ſuburbana Gordianorum: *Villa eorum via Prœneſtina ducentas* *Jun.* *columnas uno periſtylo habens, quarum quinquaginta Chriſteæ, Claudianæ quinquaginta, Numidicæ pari menſura ſunt. In qua Baſilicæ centenariæ tres. Cætera huic operi convenientia, & Thermæ quales præter Urbem, ut tunc nuſquam in Orbe Terrarum.* Ex quibus publica opera poſtea ſumptu Cæſarum perfecta æſtimare quiſque poterit.

Alia habet J. Lipſius lib. 3 de Magnitud. Rom. c. 4. & 8. Buleng. de Imper. Rom. c. 1.

Cæterum ut hujus ætatis ſucceſſus in ædificando conſtet, ſublato Nerone, & Galba, ignibus bellorum Civilium, quibus Otho, & Vitellius arſerant, conflagravit & Roma. Quam mox deformem incendiis, ac ruinis Veſpaſianus, teſte in ejus vita Suetonius: *Inſtauravit, vacuas areas occupare, & ædificare ſi poſſeſſores ceſſarent, cuicunque permiſit.* Ipſe Capitolium, Amphitheatrum, Templum Pacis, alia extruxit. Rurſus graviora ſub Tito incendia extitere. Sed ille Amor, ac Deliciæ generis humani, nihil niſi ſibi publicè periiſſe teſtatus, cuncta prætoriorum ſuorum ornamenta operibus ac Templis deſtinavit: dumque enixè reſtituit, intempeſtiva morte præventus Domitiano rapaci, ac ſævo reliquit Imperium. Cui, cætera fratris diſſimili, non defuit tamen cura inſtaurandæ exornandæque Urbis: juſtioreque titulo, cum Sarmaticus, Germanicus, Dacicus dicebatur, dici poterat Ædificator. Hic præter Capitolium, jam tertiò refectum, Templa pulcherrima paſſim erexit: plurima, & ampliſſima incendio conſumpta reſtituit: nova, & ornatiſſima excitavit; &, quod maximum decorem Urbi attulit, vias laxavit inſtitorum, mercatorumquè tabernis, & officinis artificum occupatas. Illa enim tempeſtate cum ex omnibus terrarum plagis in hanc communem Gentium ſedem, patriamque convolarent; exundante tum hominum multitudine, tum copia rerum, Cauponum, Laniorum, Tonſorum, Librariorum, cæterorumque opificum pilæ, tentoria, tabernæ domorum parietibus in publico affixæ magnam viarum partem perpetuis veluti nundinis inſederant; ut exigua, anguſta, & cœnoſa ſemita celeberrimis relinqueretur in locis, quà ægrè cives incedere: ſellas, lecticaſque ferre vectores: currus, & pilenta agere aurigæ, ingentium marmorum, lapidumque pondera vectibus, carris, trochleis moliri cogerentur, nec poſſent. Quod ſcilicet ludorum cauſa conſtat antea eveniſſe. Suetonius in Cæſ. *Ad quæ omnia ſpectacula tantum undique confluxit hominum, ut plerique advenæ, aut inter vicos, aut inter vias tabernaculis poſitis manerent, ac ſæpe præ turba eliſi, exanimatique ſint plurimi, & in his duo Senatores.* Quæ omnia tam publicæ commoditatis, quam decoris impedimenta ſuſtulit Domitianus. Ideoque Martialis:

Cap. 39.

Lib. 7. Epig. 60.

Abſtulerat totam temerarius inſtitor Urbem,
Inque ſuo nullum limine limen erat.
Juſſiſti tenues, Germanice, creſcere vicos;
Et modò quæ fuerat ſemita, facta via eſt.
Nulla catenatis pila eſt præcincta lagœnis,
Nec Prætor medio cogitur ire luto.
Stringitur in denſa nec cæca novacula turba,
Occupat aut totas nigra popina vias.
Tonſor, caupo, coquus, lanius ſua limina ſervant,
Nunc Roma eſt, nuper magna taberna fuit.

Itaque partim exuta ſordibus, partim ab incendio novis molitionibus ornata, inſtar Phœnicis ab eodem reſurrexiſſe dicitur:

Lib. 5. Epigr. 7.

Qualiter Aſſyrios renovant incendia nidos,
Una decem quoties ſecula vixit avis:
Taliter exuta eſt veterem nova Roma ſenectam,
Et ſumpſit vultus præſidis ipſa ſui.

Denique ſic Urbem variis, pulcherrimiſque ædificiis Domitianus auxit, ornavitque, ut Plutarchus in vita Valerii Public. ad eum accommodans Epicharmi ſententiam in prodigum hominem dixerit, ἔχεις νόσον, χαίρεις κατοικοδομῶν, ὥσπερ ὁ μίδας ἐκεῖνος ἅπαντά σοι χρυσᾶ, καὶ λίθινα βουλόμενος γίνεται. *Habes morbum, gaudes ædifi-*

ædificans, ut Midas ille, omnia tibi aurea, & gemmea locari volens. Eoque jam mortuo, & Trajano Principe Martialis dicere potuit:

> *Terrarum Dea, gentiumque Roma;*
> *Cui par eſt nihil, & nihil ſecundum.*

Sed Trajanus quemadmodum alter Romulus perpetuis victoriis fundavit, & propagatum ſtabilivit Imperium: ſic Urbem egregiis operibus decoravit. *Quam magnificus,* inquit in Panegyr. Plinius, *in publicum es. Hinc porticus, inde delubra occulta celeritate properantur, ut non conſummata videantur. Hinc immenſum latus Circi Templorum pulchritudinem provocat digna populo victore gentium ſedes, nec minus ipſa videnda, quam quæ ex illa ſpectabuntur.* Et paulo ante: *Datur intueri pulcherrimas ædes deterſo ſitu auctas, ac vigentes. Magnum hoc tuum non erga homines modo, ſed erga tecta ipſa meritum, ſiſtere ruinas: ſolitudinem pellere: ingentia opera eodem quo extructa ſunt animo, ab interitu vindicare. Muta quidem illa, & anima carentia; ſentire tamen, & lætari videntur, quod niteant, quod frequententur: quod aliquando cœperunt eſſe Domini, non ſervientis.* Hæc ille, quibus crebra inſtauratio ſimilium ædium declaratur. Fuit hæc ſane Cæſarum egregia contentio, ut Urbem, quam ut *Deam* colebant, quam *Æternam* dixerant, pro ſe quiſque, auguſtis molibus augerent. Verum eadem, deficiente jam aureo Imperii ſeculo, poſt Trajanum, Antoninum Marcum eraſo veteri nomine à Commodo Principe Commodiana dicta, pœne ſuſcitatis admotiſque Neronianis facibus conflagravit, quas Coloniæ ſuæ deberi funeſta illa furia proclamabat. Ideoque ſtatuam mille librarum auream habuit cum Tauro, & Vacca quaſi Urbis conditor. Quæ Lampridius in vita, Dion, ejuſque compendium enarrarunt, & in ejus numiſmatis extant imagines.

Severus autem elogio Tertulliani *conſtantiſſimus Cæſarum* multo conſtantior fuit, cum Urbem ſtabili ædificiorum ſtructura ſolidavit, quam cum gloriam civili ſanguine imbutam exercituum ſtrage, atque Urbium excidio obruebat. *Romæ,* inquit Spartianus in ejus vita, *omnes Ædes publicas, quæ vitio temporum labebantur,* *Lib. 7.* *inſtauravit, nuſquam prope ſuo nomine adſcripto, ſervatis tamen ubique titulis conditorum.* *Severus & Et Alexander,* ut Lampridius, *opera veterum Principum inſtauravit: ipſe nova multa con-* *Alexander ſtituit.* Quo tempore quemadmodum ornarentur extrinſecus Romana ædificia *exornant* luculenter expreſſit Herodianus: Nam de Prætorianis Cohortibus ſcribens, cum *Urbem.* plebe Romana certantibus, ait: *Lib. 7.* οἰκιῶν τε καὶ τῶν ἐργαστηρίων ταῖς θύραις, καὶ εἴ τινες ἦσαν ξύλων ἐξοχαί, πολλαὶ δὲ αὗται κατὰ τὴν πόλιν, πῦρ προσεπῆψαν. ῥᾷστα δὲ διὰ πυκνότητα τῶν συνοικιῶν, ξυλείας τε πλῆθος ἐπάλληλον μέγιστον μέρος τῆς πόλεως τὸ πῦρ ἐνεμήθη. *Domorum, & Tabernarum foribus, & ſi quæ erant ex ligno projecturæ, hujuſmodi autem multæ in Urbe ſunt, ignem* milites *admoverunt: facillime autem propter domorum denſitatem, & ligneæ materiæ copiam continuatam magnam partem Urbis ignis devaſtavit.* Quem morem decorandi domorum, Templorumque frontes ligneis ornamentis, antiquis etiam Reipublicæ temporibus fuiſſe uſurpatum, didicimus à Tacito: Nam loquens de *Lib. 3.* Templo Jovis Capitolini reſtituto à Sylla, perfecto, dedicatoque à Q. Catulo: *Hiſt.* *Inde,* inquit, *lapſus ignis in porticus appoſitas Ædibus. Mox ſuſtinentes faſtigium Aquilæ vetere ligno traxere flammam, aluerunt que.* Itaque epiſtilia, & coronas, aliaque *Ornamenta* ornamenta, quæ prominent, ex ædificiis, non marmore ſolum, vel Tiburti- *domorum* no lapide, ſed etiam ligno, præſertim feneſtrarum antas, mœniana, tecto- *inaurata.* rumque projecturas non infrequenter conformabant, ut bracteato auro relucentia tegerentur. Itaque non minus in hac, quam in interiores concamerationes, & laquearia tantum auri profundebatur, ut Aurelianus teſte Vopiſco prohibere *Epiſt. 90.* voluerit: & Seneca ſcripſerit; *Lacunaria auro gravia penderent.* Idem: *Et cum au-* *Epiſt. 115.* *ro tecta perfundimus quid aliud, quam mendacio gaudemus? ſcimus enim ſub illo auro fœda ligna latitare. Nec tantum parietibus, aut lacunaribus ornamentum tenue prætenditur:*

Lib. 33. cap. 3. omnium iſtorum, quos incedere altos vides, bracteata fœlicitas eſt. Plinius: *Laquearia, quæ nunc & in privatis domibus auro teguntur, poſt Cartaginem everſam primo inaurata ſunt in Capitolio Cenſura L. Mummii. Inde tranſiere in cameras, in parietes quoque, qui jam, & ipſi tanquam vaſa inaurantur; cum ſua ætas varia de Catulo exiſtimaverit, quòd tegulas æreas Capitolii inauraſſet primus.* Nazarius in Panegyr. ad Conſt. *Celeberrima quæque Urbis novis operibus eniteſcunt; nec obſoleta modo per vetuſtatem redivivo cultu inſigniuntur, ſed illa ipſa, quæ ante hac magnificentiſſima putabantur, nunc auri luce fulgentia indecoram majorum parſimoniam prodiderunt. Idcircò ipſæ maxime ſublimes porticus, & rutilantes auro Columnæ tantum inuſitati ornatus dederunt, ut illo non minus cupi-*

3. Stil. Lib. 4. *de conveniatur loci gratia, quàm ſpectaculi voluptate.* Claudianus:

Quæ luce metalli, &c.
Æmula vicinis faſtigia conſerit aſtris.

Propertius:

Fictilibus crevere Deis hæc aurea Templa.

1. Faſt. Ovidius:

Flamma nitore ſuo Templorum verberat aurum.

De Conſ. 6. Hon. Claudianus:

Aurea Fortunæ reduci ſi Templa priores.

Et Templa igitur, & domus aureæ; nempe parietibus, lacunaribus, tectis, ſed his rariùs inauratis fuere. Aderant & alia decora, & pigmenta: marmoreæ cruſtæ, cameræ vitro coagmentatæ, teſſellata & vermiculata pavimenta, curvata æqualiter ac verſatilia laquearia, conclavia, & cœnationes auro, ebore, gemmiſque elaboratæ, porticus inauratæ duplices, craſſis, ac pretioſis fultæ Columnis, cuncta ſtatuis referta. Quam ædium elegantiam non modo patritii, ſed plebeji, ac libertini homines ſibi vendicabant. Quare Conſtantius Conſtantini filius Romam veniens, *Miraculorum*, ut ait Ammianus, *denſitate perſtrictus, quidquid erat primum, id eminere inter alia cunctaſperabat.* Et Poëta apud Photium:

Parietes marmore vitro veſtitæ Cameræ.

Lib. 16.

Ἐις δόμος ἄςυ πέλει, πόλις ἄςεα μυρία κεύθει.

Urbs eſt quæque domus, Urbs continet oppida multa. Eminebant tamen Cæſarum moles. Mamertin. in Panegyr. ad Julian. *Huc uſque ſolus hic fructus Imperii putabatur, ut Imperator à cæteris civibus non fortibus factis, nec ſplendore gloriæ, ſed magnitudine ſumptuum ſepararetur. Inde nihil neceſſariæ ſubſtructionum in ædibus moles, ingentes aulicorum catervæ legionum ſumptum facile vincebant.*

Cap. XXVIII.

Ædificia Urbis ab Honorio ad Juſtinianum.

TAntus Ædificiorum ſplendor Gothici belli de tonante procella, longè, lateque nihilominus illuxit. Quinta videlicet ædificandi Ætate, quæ profectoſenium quoddam Urbis venerabile complectitur: & ab illa capta ad Juſtiniani Principatum perducitur. Nam Alaricus, qui Honorio Cæſare Romam invaſit, expugnavitquè, paucis ædificiis incenſis, parva onuſtus præda, ſexto die, quàm Urbem cœperat, egreſſus eſt. Sic in compendio ex antiquorum auctoritate, Pomponius Lætus. Et Oroſius: *Tertia die Barbari, quàm ingreſſi Urbem fuerant, ſponte diſcedunt, facto quidem aliquantarum ædium incendio.* Sed mitiora Zoſimus vir Ethnicus, neque in contemptum noſtrorum atrocia prætermiſſurus, ſi habuiſſet. Ait igitur conflata è veteribus inanium Deorum ſimulacris,

Lib. 7. cap. 29.

lacris, numerataque pecunia, & datis à Romano Populo obſidibus, Alaricum victorem non modo à direptionibus, atque incendiis temperaſſe, ſed ultro cum Romanis iniſſe ſocietatem, ut deinceps pro Majeſtate Imperii adjutor ipſe, ac propugnator dimicaret. Nec Genſericus ab Eudoxia Auguſta ad ulciſcendam viri Valentiniani cædem ex Africa vocatus in tecta deſæviit: cum captivis, & opima præda diſceſſit. Odoacer Urbem, in qua erat regnaturus, non attigit. Eoque pulſu, Theodoricus Italiæ, Gothorumque Rex, nova exſtruxit, vetera inſtauravit, quibus vel hoſtium injuria, vel temporum, aliquid de priſtina firmitate, ac ſplendore detraxerat. Quidquid demum Gothi, Vandalique fecerint, intacta ne ab Urbe præcipites eruperint, an aliqua inflammarint, omnia vel ſumptu Civium, vel ſequentium Principum munificentia inſtaurata ſunt, ac reſtituta. Teſtis locupletiſſimus, ejuſdemque ætatis eſt Caſſiodorus, Theodorici nomine regias ſcribens Epiſtolas. Is *ea*, inquit, *cuſtodiri volumus maximè, quæ Urbis faciem videntur ornare. Quis enim dubitet, fabricarum miracula hac proviſione ſervata? & pendenti ſaxo formatas cameras tegularum tegmine cuſtoditas? Ut antiqui Principes nobis merito debeant ſuas laudes, quorum fabricis dedimus longiſſimam juventutem; ut priſtina novitate reluceant, quæ jam fuerant vetuſtoſa ſenectute fuſcata.* Et: *Antiqua in nitorem priſtinum contineas, & nova ſimili antiquitate producas; ut ab opere veterum ſola diſtet novitas fabricarum.* Eodem libro: *Quamvis Romuleæ fabricæ collatæ ſibi vix poſſunt præcipuæ reperiri, quia totum admiratione noſcitur exquiſitum, quod ibi cernitur eſſe fundatum; tamen intereſſe arbitramur, quod utilitas neceſſaria gratificat, & quod pulchritudinis tantum cauſa commendat. Trajani Forum vel ſub aſſiduitate videre miraculum eſt. Capitolia celſa conſcendere, hoc eſt humana ingenia ſuperata vidiſſe.* Tum formarum fabricam admirabilem, tum Thermarum pulchritudinem commendat, jubetque, *ſi quid conficiente ſenio fuerit demolitum, pervigili celeritate reparetur.* Et: *Quidam populus copioſiſſimus ſtatuarum, greges etiam abundantiſſimi Equorum tali ſunt cautela ſervandi, quali & cura videntur affixi. Ubi, ſi eſſet humanis rebus ulla conſideratio, Romanam pulchritudinem non vigiliæ, ſed ſola deberet reverentia cuſtodire. Quid dicemus marmore, metallis, & arte pretioſa, quæ, ſi vacet eripere, rara manus eſt, quæ poſſit à talibus abſtinere? Ubi ſunt expoſita quæ facere potuerunt divitiæ generales, & labor Mundi.* Et: *Hoc enim ſtudio largitas noſtra non cedit, ut & facta veterum excluſis defectibus innovemus, & nova vetuſtatis gloria veſtiamus.* Ubi poſt magnam laudem ſtatuarum, *Quid dicamus*, inquit, *Columnarum junceam proceritatem, & moles illas ſublimiſſimas fabricarum, quaſi quibuſdam erectis haſtilibus contineri?* Demum enumeratis ſeptem Orbis admirandis, *ſed quis*, ait, *illa ulterius præcipua putabit, cum in una Urbe tot ſtupenda conſpexerit? habuerunt honorem, quia præceſſerunt tempore, & in rudi ſæculo quidquid emerſiſſet novum per ora hominum jure ferebatur eximium. Nunc autem poteſt eſſe veridicum, ſi univerſa Roma dicatur eſſe miraculum.*

Lib. 5. *Alaricus Romanas Fabricas non demolitur.* *Nec Genſericus.* *Theodoricus inſtaurat.* *Lib. 1. var. Epiſt. 25.* *Lib. 7. Ep. 5.* *Epiſt. 6.* *Epiſt. 13.* *Epiſt. 15.* *Lib. 3.*

Summum Urbis conſervandæ, inſtaurandæque ſtudium Regi Theodorico fuit, qui vices optimi Principis exhibens, magnificus in publicum, id maximè providit, ut ſiſteret ruinas, ſolitudinem pelleret, atque ingentia opera, eodem, quo extructa erant, animo, ab interitu vindicaret. Quare non erga homines modo (ut ait in Trajani Panegyrico Plinius) ſed erga tecta ipſa ſummoperè promeruit. Extat præcitata à Donato Epiſtola ad Sabinianum Urbis Senatorem, quà Theodoricus conſtituit, ut viginti quinque millia tegularum, annua illatione, in ædificiorum reparatione præſtarentur. Harum tegularum fictilium nonnullæ Theodorici nomine inſcriptæ, noſtro ævo repertæ ſunt, uniuſque fragmentum nuper adſervabatur, in præclariſſimo Franciſci Angeloni Muſæo, hiſce ſignatum notis RG. DN. THD. B. R. R. F. hoc eſt Regnante Domino Noſtro

 Theo-

Theodorico Bono Romæ Roma fœlix. Huic adſtipulantur aliæ duæ tegulæ: bipalmaris magnitudinis, ſublatæ è tecto veteris Templi, olim Martis, nunc S. Martinæ V. M. ad Arcum Septimii, quas integras adſervat Petrus Berrettinus inſignis Pictor, novi Templi Architectus, ac ſubterranei ſarcophragi pius ædificator; utramque libet exprimere, alteram quidem R E G. D. N. T H E O D E R I C O B O N O R O M E; alteram vero R E G. D N. T H E O D E R I C O F E L I X R O M A. Hic recenſendum eſt numiſma ipſiusmet Theoderici, exhibens ex uno latere, caput Romæ galeatum, cum inſcriptione R O M A I N V I C T A, ex altero ſimulacrum Virtutis, litteris verò D N. T H E O D E R I C V S R E X. Notandum porrò tantam fuiſſe Romæ majeſtatem, ac numen, ut ipſimet hoſtes, ac barbari, quamquam Urbem vicerint, ac ceperint, eam tamen invictam, ac fœlicem dixerint. Vidi perſimiles nummos Athalarici Theodonatique Regum.

Roma Urbium, quæ ſub Sole ſunt, maxima.

His addantur quæ ſcripſit Procopius tempore belli Gothici. Beliſarius in litteris ad Totilam miſſis: *Romam*, inquit, *omnium Urbium, quæ ſub Sole ſunt, maximam, & nobiliſſimam eſſe in confeſſo eſt. Neque enim unius viri poteſtate, atque opere extructa eſt, neque brevi tempore* ἐς τόσον μεγέθους τε καὶ κάλλους ἀφῖκται, *ad tantum magnitudinis, & pulchritudinis provecta, ſed multi Reges, longinqua ætas, fortiſſimorum virorum numerus frequens, divitiarum, ac poteſtatis exceſſus cùm alia omnia ex toto Orbe, tum vero artifices eò congregare potuerunt, & ita paulatim tantam Urbem, quantam vides, architectati monumenta omnifariæ potentiæ poſteris reliquerunt.* Μνημεῖα τῆς πάντων ἀρετῆς. Et lib. 4. *Omnium certe hominum, quos ſcimus, Romani maxime Urbem ſuam amant, ſtudentque, omnia, quæ à patribus acceperunt, conſervare, & procurare ſedulò* ὅπως δὴ μηδὲν ἀφανίζηται Ῥώμῃ τοῦ παλαιοῦ κόσμου; *ut nihil perdat Roma antiqui decoris. Qui longo jam tempore, cum à Barbaris regantur, ædificia Urbis conſervarunt, & ornamenta plurima, quantum fieri potuit. Et tanto tempore cum Roma neglecta ſit ab Imperatoribus, ob ſtructuræ præſtantiam diuturnitati reſiſtit, & monumenta majorum, quæcunque relicta ſunt, conſervantur.* Quæ omnia ſatis probant ſtetiſſe moles quamquam ſeneſcentes Urbis in eamdem formam, vetuſtamque amplitudinem ſubinde reſtitutas. Permanſit ergo, neglectus licet, atque incultus, aut etiam diminutus ille Gentilium ædificiorum nitor, invaleſcente præſertim Chriſtiana Religione, quæ populum Romanum ab illis revocabat. Quare S. Hieronymus: *Auratum ſqualet Capitolium: fuligine, & aranearum telis omnia Romæ Templa cooperta ſunt: movetur Urbs ſedibus ſuis, & inundans populus ante delubra ſemiruta, currit ad Martyrum tumulos.*

Epiſt. 7. ad Lætam.

Demum Totilas Gothorum Rex Urbem, quam longa obſidione, fameque afflixerat, captamque pulſis, aut abductis civibus exhauſerat, regias ejus moles magna ex parte demolitus, vacuam ac deformatam reliquit. Deinde tamen, referente Procopio, cum in ea quaſi regiam appellationem optaſſet, potiùs inſtaurare, & conſervare ſtuduit, quàm novis ruinis obruere. Deinceps autem Romana ædificia cum reficeret nemo, vetuſtas vero, viſque temporum concuteret, deficere neceſſe habebant. S. Gregorius, qui quinquaginta circiter poſt annis ſcribebat: *Qualis*, inquit, *remanſerit Roma conſpicimus. Immenſis doloribus multipliciter attrita, deſolatione Civium, impreſſione hoſtium, frequentia ruinarum.* Et: *Quid autem iſta de hominibus dicimus, cum ruinis crebreſcentibus ipſa quoque deſtrui ædificia videmus?*

Hom. 18. in Ezech.

Et vero, quæ Sexta Ætas eſt, priorem in cultum puduit illam reſurgere, cum in Italia omnia ſeu civilium artium, ſeu litterarum ſtudia intermortua jacuere: illis ſero refloreſcentibus, quomodo refloruerit poſtea exponemus.

CAP.

Cap. XXIX.

An Recens Roma cum Antiqua conferri queat.

SErmo eſt non de poteſtate, vel imperio, ſed de Ædificiis. An videlicet recentium forma, ac ſpecies cum veterum ſplendore conferri aliquo modo queat. Quod brevi expediam. Nam quod ad duas primas ætates pertinet; nempe uſque ad captam Urbem à Gallis: tum uſque ad bella Civilia Syllæ, Mariique quadraginta annos ante Auguſtum Conſulem, non dubito, quin præſens forma Civitatis non modo cum veteri conferenda, ſed illi etiam anteferenda ſit. Decus, & pulchritudinem Urbis tria præſertim efficiunt: laxitas, & directio viarum: ſublimitas, ornatus, & amplitudo ædificiorum: ſitus, ſive in planiciem æqualiter extenſus, ſive curvatus in Collem, aut in ſummo editus, & apricus: ad Auſtrum ne, an Boream: Ortum Solis, an Occaſum vergens. Situ vincimus non modo ad ædificandum aptiore, ſed ſalubriore ad vivendum. Quod etiam adnotavit Marſilius Cagnatus Medica facultate clarus, cum ſcriberet de Salubritate Cœli Romani. Situs enim veteris Urbis teſtificatione Strabonis, urgente neceſſitate, ne hoſtis ex arduo mœnibus incumberet, paulatim ſeptem in montes excurrit. Quibus comprehenſis magna tectorum, ac Cœli inæqualitas coorta eſt; quòd præcelſa in montibus ædificia Solem, ventorumque flatus liberè acciperent, domus verò ab his opacatæ in ſubjectis, anguſtiſque vallibus gravem, ac nebuloſum aërem nec Solis calore extenuatum includerent, unde ſpiritus impurus, & noxius duceretur. Jam vero in peramplam, & apertam planiciem Civitas deſcendit; ut quæ de Campi Martii amœnitate, ac magnitudine Strabo, Dionyſius, aliique auctores prædicarunt, in ſuam dignitatem, commodumque converterit. Eadem Tiberi interfluente, ab Occaſu, Vaticaniſque montibus: à meridie, Capitolio, Palatio, Aventino: ab Ortu, Quirinali, & Hortorum colle latiſſimè incluſa, atque his veluti munitionibus adverſus Auſtri, Euri, Africi, aliorumque ventorum nocentes impetus circumſepta, Aquilonaribus tamen flatibus plana exponitur, ut humidam hyemis gravitatem tempeſtivè reſolvat: aut hibernos tepores, quibus abundat, modica Cœli tenuitate, quam arcticus, ac purus efficit ſpiritus, ſalubriores reddat, nec raro æſtatis immodicos depellat ardores. Quamvis enim non modo Aquilonem, & Boream, ſed etiam Auſtrum, Africumque Roma excipiat; hos tamen quaſi per canales, & anfractus recipit objectu Collium: illos accipit aperta, & obvia; cum antiquitus in ſeptem Collibus, Auſtrinis, & Africis flatibus ultro obverſa maxime quateretur. Quod fit, ut peſtilentes annos, qui veterem Romani frequenter exhauriebant, numerare non poſſimus.

Roma recens cum veteri aliquot ſeculis conferenda, & anteferenda eſt.

Quæ in Urbe optandæ ſunt.

Lib. 5.

Situs recentis Urbis.

Recens quos ventos Roma excipit.

Ad vias venio, quarum plurimæ latæ, ac rectæ antiquas multum excedunt. Priſci enim ſuam Rectam habuere in Campo Martio, herbis duntaxat obſito, non ædificiis: una Lata dedit nomen integræ Regioni. Cæteræ flexuoſæ, & anguſtæ, ipſis damnantibus Romanis vendentium, adhuc pilis, & cadurcis impeditæ. Quod vitium Neronianus ignis poſtea decoxit.

Viæ Urbis plures rectæ ac latæ.

Jam verò Ædificiorum uſque ad annum Urbis DCLXII. rarus decor, & cultus; cum, ut ſupra dicebam ex Plinio, nullæ in publico erant columnæ marmoreæ: & pro Craſſi magnifica domo, in qua videlicet ſex loti, patulæ arbores, quatuor columnæ Hymettii marmoris (hæc enim præſertim commendantur ornamenta)

Domitius Cenſor, quamvis ad ſugillandum inimicum, ſextertium millies promitteret, id eſt aureorum vicies quinquies centena millia, ſive duos milliones, & dimidium. Quamvis autem in fine ſecundæ Ætatis multum decoris, ſplendoriſque domibus adjectum ſit; tamen non dubito, quin recentes Pontificis Maximi, Purpuratorum Patrum, nobiliſſimorumque Principum ædes, & laxitate, & ſtructura, columnis marmoreis, pilis Tiburtinis, marmoreis incruſtationibus, inauratis laquearibus, pictis cameris, aulæis opere Belgico, Phrygio Damaſcenoque periſtromatis, ac reliquo argenti, aurique lautiſſimo inſtrumento illius ætatis ædibus pares ſint, atque ex his aliquot etiam illis ſuperiores. Nam de Templis quid dicam? quæ illis non magna, & ferè altitudine columnarum, quibus epiſtilia ad imponendas trabeationes nitebantur, definita: Columnæ Albanæ, vel Tiburtinæ, vel pilæ lateritiæ in ſpeciem columnarum tectorio expolitæ: nullæ marmorum cruſtæ: nulla ad exquiſitiorem cultum ſegmentato, lævigatoque lapide cælata ſacella: raræ inibi picturæ, niſi quas exercituum Imperatores tranſlatis è Græcia tabulis ſero invehere cæperunt. Cætera ex auro, argento, gemmiſque ornamenta, ſi Capitolium excipias, ante Auguſtum omnino rara. Anno Urbis DLXXXI. Q. Fulvius Flaccus Cenſor, ut ait Livius, *Ædem Fortunæ Equeſtris faciebat enixo ſtudio, ne ullum Romæ amplius, aut magnificentius Templum eſſet. Magnum ornamentum ſe Templo ratus adjecturum, ſi tegulæ marmoreæ eſſent, profectus in Brutios Ædem Junonis Laciniæ ad partem detegit, id ſatis fore ratus ad tegendum quod ædificaretur.* Quæ tamen tegulæ juſſu Senatus ad Templum Junonis relatæ, ac reſtitutæ ſunt. Sed quod tandem illud ornamentum erat, ut Ædes Fortunæ eſſet Roma omnium ampliſſima, & magnificentiſſima? Ad noſtrorum Templorum, omitto primum laxitatem, & amplitudinem, frontes Tiburtini candidique lapidis compage admirabili machinatorum artificio ſolidantur: tholi, & Hemiſphæria non ſolum eductis parietibus effulta, ſed ex altiſſimis arcubus, ac velut in aëre pendentibus in Cœlum ſublata. Quot deinde ad aras, aut lucentes è marmore, aut ex ære aureis ſolidiſque lamellis veſtitæ, ac fulgentes Columnæ? quot in adjunctis ſacellis commiſſorum marmorum verſicolores maculæ? Quæ miracula picturarum? quis decor marmorati operis? quis inauratorum lacunarium, & concamerationum ſigillatarum ſplendor? quæ muſivi emblematis dignitas? quis ornatus pavimentorum, quæ ſeu teſſellis vermiculata, ſeu latioribus cruſtata ſegmentis pretioſiſſimos lapides Ophites, Alabaſtrites, Lacedemonios, viles tanquam glebas, pedibus proculcandos ſubjiciunt? Quantum in aris argentum? quanta vis auri, ac gemmarum? Quam pretioſa veſtium ſuppellex? quanta denique pulcherrimi operis, atque ornatus ſpecies, ac majeſtas? ut, quemadmodum veri Numinis Religione vincimus: ſic eorum, quæ Deo conſecrantur, elegantia, cultuque vincamus. Una illa Petri Apoſtolorum Principis Vaticana Baſilica, illud Pontificiæ munificentiæ, atque incomparabilis ſtructuræ miraculum, nonne hujus ante Auguſtum, & ſequentium ætatum quælibet Templa, Theatra, Amphitheatra, Circos, Balnea, Mauſolea magiſterio artificum, molitorum ſumptibus, ædificationis perennitate, immenſitate molis, admirabilium varietate rerum, lucentium undique claritate marmorum, conjectis unum in locum veterum æquè ac recentium præclaris operibus æquare videtur aut vincere? Multa præterea in Urbe ſunt, quæ oculos, animoſque devinciunt exterorum. Horti ameniſſimi, Obeliſci, Columnæ, Fontes, Ponteſque, alia deniquè, quæ prioribus ſæculis Roma vel non vidit, vel minus laudanda ſpectavit. Carolus V. Cæſar Tuneto in Africa expugnato, fugatiſque cum Hariadeno Archipirata Turcarum copiis triumphans Neapolim primum, deinde Romam Paulo III. Pontifice cum veniſſet, diſſimulata

Dec. 5. l. 2.

Templa Romæ ampla, & ornata.

Baſilica S. Petri.

Carolus V. Romam è ſummo Pantheo ſpectavit.

lata

lata perſona Urbem inviſens, ut ſemel univerſam in conſpectum daret, plumbeos per gradus in ædis teſtudinatæ faſtigium, ſummumque Pantheon evaſit. Inde Urbem contemplatus ejus amplitudinem majeſtatemque magnopere commendavit. Sed ille Romam vidit, quam paulo ante hoſtilis furor igne, ac ferro vaſtaverat. Nondum Urbi pulcherrimorum Templorum, ædiumque nobiliſſimarum, quæ poſtea Civium, ac Principum nobilis contentio extruxit, ſplendor acceſſerat. Nondum ejuſdem Pauli Pontificatu in Flaminia, & Campo Martis, ſucceſſorumque Pontificum in Vaticanis Campis, ad Forum vetus, in Suburra, in Eſquiliis, in Viminali, & Quirinali Colle, ad Collem Hortorum, & Pilam olim Tiburtinam latas longiſſimaſque vias direxerat, erexeratque multarum Urbium domos ſtudium ædificandi, munificentia Civium, & confluentium populorum multitudo. Ut hoc tempore ſi Urbem Carolus ſpectaret, neſcio an priorem deſpiceret, qui Romam ſe ipſa pulchriorem videret.

Hactenus utramque Romam conferendam judicavi. Auguſto jam Principe tribuſque ætatibus uſque ad Gothicum excidium, cedendum omnino eſt; *cum acervata univerſitate victus eſt Terrarum Orbis*, ut ait Plinius. Quamquam & nunc viis compluribus rectis, longis, latiſque Roma noſtra ſit pulchrior veteri ante Neronem: & præclara quædam Principum Palatia, ac Divum Templa non inferiora priſcis domibus, ac delubris etiam laudatis fateatur eſſe: Vaticanam vero Baſilicam cuicunque hujus, & conſequentium temporum molibus jure opponat. Deinceps poſtrema ætate nunquam pulchrior quam ævo noſtro refloruit, ut referemus Lib. IV.

His tamen ætatibus adhuc ſpectandum ſe offert, quo recens Roma præcellat, ex ipſa veteri, ſuſcepto argumento. Hæc enim Otho Cæſar, referente Tacito, *Lib.* I. *Hiſt.* retulit ad milites Prætorianos: *Quid? vos pulcherrimam hanc Urbem, domibus, & tectis, & congeſtu lapidum ſtare creditis? Muta iſta, & inania intercidere, & reparari promiſcuè poſſunt. Æternitas rerum, & pax gentium, & mea cum veſtra ſalus incolumitate Senatus firmatur. Hunc auſpicato à parente, & conditore Urbis noſtræ inſtitutum, & à Regibus uſque ad Principes continuum, & immortalem, ſicut à majoribus accepimus; ſic poſteris tradamus. Nam ut ex vobis Senatores, ita ex Senatoribus Principes naſcuntur.* Quæ ſi ad Collegium Eminentiſſimorum Patrum transferantur, & Pontifices maximos, qui Vicariam CHRISTI DOMINI poteſtatem gerentes ex ampliſſimo ordine deligi ſolent: quis fateri non audeat, Urbem tanto Senatu, Patribus, ac Religionum Principe memorabilem priori juſtiùs anteferendam? Quæ alii accuratiùs conſiderant, & fuſiùs perſequuntur.

FINIS LIBRI PRIMI.

DE URBE ROMA LIBER SECUNDUS.

Cap. I.

Nomina Capitolii.

Lib. 1. Lib. 4. Situs Capitolii.

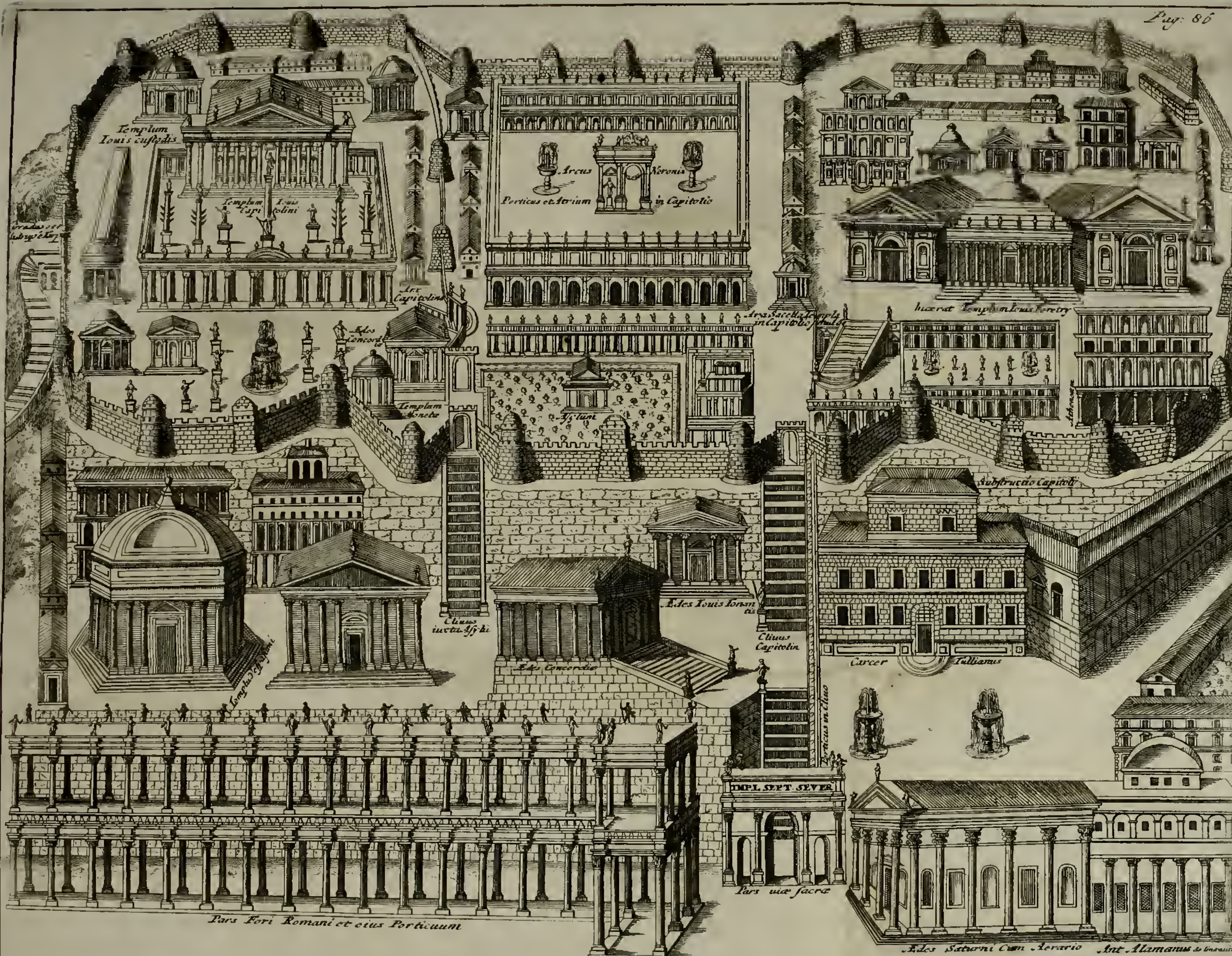
UNus è ſeptem Montibus, & Caput cæterorum Capitolium eſt; à capite humano dictum, inibi invento, cum Templi Jovis fundamenta locarentur, auctore Livio, & Dionyſio. Qua parte Urbis ædificia, & campos ſpectat, ad Septentriones vergit: ab Occidente Tiberim proximum habet: ab Oriente Montem Quirinalem: à Meridie, Forum vetus, & Montem Palatinum. Quamquam Meridies obliquè potius inter Palatinum, & Aventinum à Capitolio reſpicitur, ut etiam Oriens, & aliæ Mundi partes. Stadiorum ſeptem, ut monent Antiquarii, id eſt paſſuum octingentorum ſeptuaginta quinque eſt Capitolii ambitus: longitudo multo amplior, quàm latitudo, ut ovalem fermè figuram efficiat, gemini inſtar hemicycli, lateribuſque contractioribus. Eſt autem Collis bivertex, & biceps; extrema enim edita ſunt, duplicique jugo ſublimia: area in medio depreſſior, ubi Equus M. Aurelii Antonini.

Capitolium quali figura, & bivertex.

Triplex ſignificatio Capitolii.

Quamquam autem totus Mons Capitolinus *Arx*, & *Capitolium* dicitur; ſtrictius tamen in tres dividitur partes, *Saxum*, *Arcem*, *Capitolium*. Saxum eſt prærupta, & aſpera rupes montiſque pars, quæ ad Occaſum, & Tiberim vergit, ſita nunc prope Cœnobium Turris Speculorum, Forumque Montanarium, & Tarpeja olim dicta. Plutarchus: *A Tarpeja Virgine illic ſepulta Collis ille vocatus eſt Tarpejus, donec eum locum Jovi Tarquinius conſecravit; quo tempore oſſa ejus aliò fuerunt tranſlata; nomenque exolevit Tarpejæ, excepto Saxo, quod vocant etiam nunc Tarpejum, ex quo præcipitare ſceleratos ſolebant.* Arx ſignificat editiorem ejuſdem Montis partem. Reliquum Collis Capitolium eſt. Iſta ſæpe diſtinguunt auctores. Livius: *Ne quis Patricius in Arce, aut Capitolio habitaret.* Dionyſius: *Locum enim Capitolium inter, & Arcem ſitum.* Quamvis autem ità diſtinguantur, frequenter tamen *Arx* totum montem: Item Capitolium eundem ſignificat. Tacitus; *Diverſos Capitolii aditus invadunt*, quam paulo ante *Arcem Capitolinam* appellaverat. Livius: *Romæ*, inquit, *ſatis jam omnibus, ut in tali re ad tuendam Arcem compoſitis*; nempe totum Capitolium: nam paulo poſt ait; *Circumferentes oculos ad Templa Deum, Arcemque ſolam belli ſpeciem tenentem, inde modico relicto præſidio, ne quis in diſſipatos ex Arce, aut Capitolio impetus fieret.* Quo loco *Arcem* primum pro Colle, deinde

In Romulo. Lib. 6. Lib. 2. Lib. 3. Hiſt. Lib. 5.

VETERIS CAPITOLII ADVMBRATA MAGNITVDO

Tacitvs. *Capitolii Arcem ne magnis quidem exercitibus expugnabilem*

Cassiodorvs *Capitolia celsa conſcendere hoc eſt humana ingenia ſuperata videre*

diſſipatos ex Arce, aut Capitolio impetus fieret. Quo loco *Arcem* primum pr

deinde pro parte accepit. Ideoque hæc duo promiſcuè ponuntur, quia, ut ſcribit Servius, *Capitolium, Arcem eſſe Urbis, manifeſtum eſt.* Præterea Capitolium *Lib. 8.* Ædem Jovis in ſummo Colle ſitam ſignificat. Cicero; *Annus poſt Capitolii incen- Æneid.* *ſionem vigeſimus.* Tacitus: *Capitolium conflagravit.* Saluſtius: *Ab incenſo Capitolio,* *3. Catil.* *illum eſſe vigeſimum annum.* His enim aliiſque locis non totus Collis, ſed Tem- *Loc. cit.* plum Jovis incenſum, Capitolium eſt. Denique eadem Jovis Ædes Arx inter- *In Conjur.* dum dicitur. Livius: *Sedem Divæ Victoriæ dedit Templum Jovis Optimi Maximi. In* *Catil.* *ea Arce Urbis Romæ ſacrata.* Ex quibus proverbium apud Romanos fluxit *ſalva Ur- Lib. 22.* *be, atque Arce;* expreſſitque Horatius: *Lib. 2.*

Incolumi Jove, & Urbe Roma. *Carm.*

Alia de his Juſtus Riquus, qui alia notione pro Diis inibi cultis apud Chriſtia- *De Rom.* nos ſcriptores ſumi aliquando Capitolium animadvertit. Cæterum hic Mons *Capitolio* olim Saturnius, & Urbs in eo à Saturno condita Saturnia eſt dicta. Virgilius *cap. 5.* de Janiculo, & Capitolio: *Mons Capitolinus olim Saturnius.*

Hanc Janus Pater, hanc Saturnus condidit Urbem:
Janiculumque illi, huic fuerat Saturnia nomen.

Hunc antea Montem, ait Varro, *Saturnium appellatum prodiderunt; Et ab eo latè Saturniam Terram, ut etiam Ennius appellat, Antiquum oppidum in hoc fuiſſe Saturniam* *8. Æneid.* *ſcribitur. Ejus veſtigia etiam nunc manent tria; quòd Saturni Fanum in faucibus: quod Saturnia porta, quam Junius ſcribit, quam nunc vocant Pandanam: quòd poſt Ædem Saturni in ædificiorum legibus parietes poſtici muri ſunt ſcripti.* Hæc ille.

Cap. II.

Forma, & circuitus Capitolii.

FOrma veteris Capitolii in modum Arcis fuit. Ea à ſummo ad imum ſaxo *Capitolium* quadrato ſubſtructa, cincta muris, munita turribus. Additæ fores in ſum- *in modum* mis clivis, per quos aſcendebatur in Arcem. De ſubſtructione Livius: *Ca- Arcis.* *pitolium quoque ſaxo quadrato ſubſtructum eſt; opus vel in hac magnificentia Urbis con- Lib. 6.* *ſpiciendum.* De muro Plutarchus: Loquens enim de Pontio Cominio, qui per *In vita Ca-* rupem Tarpejam evaſit in Capitolium, ait: καὶ προσέμιξε τοῖς φυλάττουσι τὸ διατείχισμα. *& acceſſit ad eos qui murum cuſtodiebant.* Et paulo poſt de Gallis: ὥστε διασκευασμένους ὅσον οὐκ ἤδη τοῦ προτειχίσματος ἅπτεσθαι. *ut diſpoſiti jam murum tangerent.* *milli.* Et ibidem de Manlio: ὦσεν ὀπίσω κατὰ τῆς πέτρας, ἐπιστὰς δὲ τῷ τείχει μετὰ τῶν συνδραμόντων; *retro præcipitavit de ſaxo, inde ſuperſtans muro cum iis, qui concurrerant.* De Turribus Cicero: *Memoria,* inquit, *tenetis, Cotta, & Torquato Coſſ. complures in Capi- 3. in Catil.* *tolio Turres de Cœlo eſſe percuſſas.* De Foribus Tacitus: *Erigunt aciem per adverſum Lib. 3.* *Collem uſque ad primas Capitolinæ Arcis fores.* Et paulo poſt: *diverſos Capitolii aditus Hiſt.* *invadunt, juxta lucum Aſyli: & quà Tarpeja rupes centum gradibus aditur.* Primæ fores undique cinctæ parietibus in capite Clivi fuere, qui ob dignitatem, locique frequentiam, & celebritatem Capitolinus eſt dictus; quo hodieque rectà aſcenditur ab Arcu Septimii. Secundæ fores fortaſſe cuipiam videbuntur, quæ in altero ſummo Clivo erant, qui vicinior Templo Jovis ad eamdem Collis partem, ubi nunc carceres, pertinebat. *At quæ primæ fores? quæ ſecundæ? atque ubi ſitæ?*

Sed ut demus, ibi fuiſſe fores, & aditus, ut ait Tacitus: tamen quia Arx preſſiori ſignificatione erat dexter Capitolii apex editus, & abruptus, hic potius crediderim fuiſſe alterum circuitum murorum, & Secundas fores, quibus in editum

Niſi quis putet, in ipſo aditu etiam ſecundas fuiſſe. *Lib. 3. Hiſt.* *Capitolium Arx munitiſſima. Et pulcherrima.* *Lib. 22.*

editum aſcenderetur. Primæ itaque fores erat in capite Clivi, mittebantque in Æream, ubi nunc Equus M. Antonini: Secundæ vero, ubi hodie, aliis gradibus muro, & porta munitis, poſt Ædes Conſervatorum evaditur in altiorem verticem, vulgò montem Caprinum. Aliæ demum fores ad rupem Tarpejam centum gradibus imminentes fuere. Quæ ſane formam exprimunt perfectæ Arcis ſitæ in edito & abrupto, opere naturaque munitæ. Itaque jure Tacitus: *Munitiſſimam Capitolii Arcem, & ne magnis quidem exercitibus expugnabilem* nuncupavit. Cæterùm præter aliquot domos Civium, Aræ, Sacella, Templa ſimul omnia in Capitolio ſexaginta, teſte Fulvio, colebantur; ut Cicero, *Deorum domicilium* appellarit; & P. Victor ſcripſerit, *In eo deorum omnium ſimulacra celebrari.* Tanta vero loci pulchritudo extitit, ut Ammianus dixerit: *Capitolium, quo ſe venerabilis Roma in æternum tollit. Jovis Tarpeji delubra quantum terrenis divina præcellunt.* Denique Caſſiodorus: *Capitolia celſa conſcendere, hoc eſt humana ingenia ſuperata videre.*

Cap. III.

Ubi Templum Jovis Capitolini cum Arce locandum ſit.

Area in medio Capitolio olim ad populi conventus percommoda. *Lib. 2.*

QUamvis in editiore jugo Arcem ſtrictè acceptam ſtatuerim; tamen, quia Collis duplici exurgit capite, mediuſque ſubſidit, locum quæſtioni reliquit. Is quidem, ubi ab utroque vertice demittitur in aream, olim percommodam conventibus, & concionibus populi præbebat ſedem, quas ibi non raro Conſules, Tribuni, aliique habere ſolebant. Vellejus de Tiberio Graccho concionante, & Scipione Naſica cum Senatu in eum irruente: *Naſica ex ſuperiore parte Capitolii ſummis gradibus inſiſtens hortatus eſt: qui ſalvam vellent Rempublicam ſe ſequerentur. Tum Optimates, Senatus, atque Equeſtris Ordinis pars melior, & major, & intacta pernicioſis conſiliis irruere in Gracchum ſtantem in area cum catervis ſuis, & concientem pœne totius Italiæ frequentiam. Is fugiens, decurrenſque clivo Capitolino.*

Porrò alterum verticem ad Orientem, incolunt Cœnobitæ Obſervantes è Familia S. Franciſci: Templo adhuc nobilem Magnæ Virginis, cognomento ab Ara Cœli. Alter ad Occaſum, & Tiberim vergens partem Ædium Conſervatorum ut vocant, & alias quaſdam Ædes ſuſtinet, aut nudo teritur ſolo: Uter ergo vertex dicendus ſit Arx, quidam dubitarunt; uterque enim pari altitudine editus eſt, contra quam, quidam referant, qui forte non viderunt;

Lib. 2. c. 1. Ideoque Arcem ad Tiberim locant, quod ibi altior crepido ſit. Marlianus vero Arcem ſtatuit in altero vertice, ubi Fratrum Obſervantium Cœnobium eſt; leviſſima ex allatis ſupra Taciti verbis conjectura; *Diverſos Capitolii aditus invadunt.* Milites enim Vitelliani pulſi è clivo Capitolino, qui prope Cœnobium adhuc viſitur, alium Capitolii clivum, aditumque juxta Aſylum invaſere, ut in Collem evaderent. *Hæc ergo*, ut ait Marlianus, *pars Collis, cum à Tacito dicatur Capitolium, ab Arce ſejungitur juxta clivum ſita, unde receſſerant milites.* Sed hæc nihil urgent. Nam Aſylum non erat in Arce, ſed in ea parte, quæ, preſſiùs, Capitolium dicebatur. Prætereà promiſcuè totus mons, ut ſupra dicebam, Arx, & Capitolium dictus eſt, idque Marlianus eodem loco perſpicuè docet.

Templum Jovis Capi-

Sed ſtatuendum eſt, Templum Jovis Capitolini fuiſſe in Arce: & ad rupem Tarpejam: tum conficietur, & ipſam Arcem ibidem fuiſſe. Quod ſpectat ad Tem-

Templum, multa germanum ejus ſitum demonſtrant. Primò, ſæpè memorata narratio Taciti. Milites enim recedentes à clivo Capitolino, cujus fores obſtructas irrumpere non potuerant, alios aditus juxta lucum Aſyli, & quà rupes Tarpeja deſcendentes in vallem gradus habebat, tentaverunt; cumque ibi pugnaretur, injectum proximis tectis ignem comprehendit Templum Jovis, & incenſum eſt. Erat ergo Templum non longè à rupe; quandoquidem cum ad eam, & Aſylum pugnaretur, incenſa inibi ædificia adjunctas Templi porticus, tum Ædem Jovis ſuccenderunt. *tolini fuit in Arce verſus Tiberim.*

Idem probat Liviana de Gallis narratio. Galli enim capta Urbe Capitolium obſidentes: *Animadverſo*, ut ait Livius, *ad Carmentis ſaxum aſcenſu æquo, ſublevanteſque invicem, & trahentes alii alios, tanto ſilentio in ſummum evaſere, ut non cuſtodes ſolum fallerent, ſed ne canes quidem ſollicitum animal ad nocturnos ſtrepitus excitarent. Anſeres non fefellere Junoni ſacros, quorum clangore, alarumque crepitu excitus M. Manlius hoſtes, qui jam in ſummo conſtiterant*, deturbavit, abegitque. Hi ergo anſeres ad *Ædem Junonis*, ut ait Plutarchus, *alebantur*, quæ in ipſo Jovis Templo fuit, ut poſtea dicam. Cum vero adventum Gallorum, qui vix in ſummum evaſerant, atque in Arcem penetrarant, anſeres præſenſerint, indicant, locum ubi alebantur, ſaxo Tarpejo propinquum fuiſſe. Quæ ratio majorem vim habet, ſi advertatur, Gallos deprehenſis ante veſtigiis illac aſcendiſſe, qua Pontius Cominius ante ad Romanos miſſus aſcenderat. Ille autem, iiſdem ſcriptoribus referentibus, ſecundo Tiberi ad Urbem delatus, quà proximum fuit à ripa, per præruptam rupem Capitolium tenuerat. Idem confirmat Manlius, qui anſerum clangore excitus Gallos abegit; non enim longe aberat cum ſolus crepitum ſenſerit. Atqui de illo Virgilius: *Galli aſcenderunt in Capitolium ſaxo prope Portam Carment.* *Lib. 8.* *In Camillo.* *Eodem ſaxo Pontius milites aſcendit.* *8. Æneid.*

In ſummo cuſtos Tarpejæ Manlius arcis
Stabat pro Templo, & Capitolia celſa tenebat.

Quo loco Templum Jovis in Arce poſitum, & Manlius pro Templi cuſtodia, ſtare in altiore Collis jugo conſultò dicitur. Poetica vero fide dictum crediderim, Manlium ſtetiſſe pro Templo, cum potius domi fuerit in proximo ſitæ. Habitavit enim in Arce, ubi poſtea Templum Junonis Monetæ: & antea Tatius Rex habitaverat. Ovidius: *Faſt. 6.*

Arce quoque in ſumma Junoni Templa Monetæ
Ex voto memorant facta Camille tuo.
Ante domus Manli fuerat, qui Gallica quondam
A Capitolino reppulit arma Jove.

Idemque Plutarchus, & Livius, & Solinus teſtantur. Poſt autem, Manlio perduellionis damnato, ſancitum eſt, *ne quis Patricius*, ut ibidem Livius, *in Arce, aut Capitolio habitaret.* Perinde ac vetaret lex, ut Patricii non modo non habitarent in Arce, ubi Manlius habitaverat, ſed neque in Capitolio, altera videlicet Collis parte. Hæc ergo domus non procul à ſaxo, ſed propinquior Templo fuit: cum enim non maneret in cuſtodia Manlius, ut reliqui vigiles, (nihil enim de hac re Plutarchus, & Livius) è domo ſua anſeres ſtrepentes, & Gallos ſenſit cum ſilentio ſubeuntes. Ex quibus demum deducitur, Templum quoque Jovis Manlianæ domui propinquum ad rupem, & in Arce fuiſſe extructum. Poſtremò Templum ad rupem fuiſſe conſecratum evincit locus Plutarchi in Romulo de Tarpeja inibi ſepulta. *Cæterum*, inquit, *à Tarpeja illic ſepulta Collis ille vocatus Tarpejus fuit, donec locum eum Tarquinius Rex conſecravit. Quo tempore oſſa ejus aliò fuere delata, nomenque exolevit Tarpejæ, excepto Saxo, quod vocant etiam nunc Tarpejum.* Si Templum Jovis, ubi condita fuerant Tarpejæ oſſa, conſecratum eſt: iiſque exportatis, nihilominus rupes Tarpejæ nomen retinuit, argu- *In Romulo, & Camillo.* *Lib. 6. Cap. 2.* *Domus Manlii in Arce prope rupem Tarpejam.*

 mento

Templum Jovis ad rupem Tarpejam. mento eſt, prope rupem ſepulchrum fuiſſe, ubi & poſtea Templum. Et ita quidem de Templo ſentiunt Antiquarii. Quamvis enim Marlianus Arcem in altero montis jugo conſtituerit; Templum tamen cum aliis ad rupem poſuit; idem ſine fabulis prædicant antiqui Poëtæ. Silius de Domitiano:

Lib. 3.

Aurea Tarpeja ponet Capitolia rupe,
Et junget noſtro Templorum culmina Cœlo.

Juppiter. Et:

Ipſe è Tarpejo ſublimis culmine cuncta,
Et ventos ſimul, & nubes, & grandinis iras
Fulminaquè, & tonitrus, & nimbos conciet atros.

Lib. 4. Eleg. 1. Propertius:

Tarpejuſquè Pater nuda de rupe tonabat.

Prudentius contra Symmachum:

Jamque ruit paucis Tarpeja in rupe relictis,
Atque ad Apoſtolicos Evandria Curia fontes
Æneadum ſoboles.

De 6. Conſ. Honor. Claudianus:

Juvat intra tecta tonantis
Cernere Tarpeja pendentes rupe gigantes.

In Orat. Ant. iret in exilium. Id eſt eximiæ magnitudinis ſtatuas Coloſſeas. Cicero: *Nunc ego te Juppiter Optime Max. Juno, Minerva, cæterique Dii, Deæque immortales, qui excellenti tumulo Civitatis ſedem Capitolii in ſaxo incolitis conſtitutam.*

Arx fuit ubi Templum Jovis Capitolini. Hæc cum ita ſint, tamen non ita facile deduci poſſe quiſpiam judicabit, Arcem ibi fuiſſe, ubi Templum. Quamvis enim hoc fuerit in Arce; tamen Arcis nomine totus mons non abſurdè intelligitur. Verum ea quæ de Manlii domo diximus, ſita prope Templum in Arce, hac interpretatione difficile eſt eludere, & alios item locos auctorum, qui Ædem Jovis in Arce collocant, dequè ea tamquam de re à Capitolio diſtincta loquuntur. Lucretius:

Romulidarum arcis ſervator candidus anſer.

13. Metamorph. Ovidius:

Quique tenes altas Tarpejus Juppiter arces.

1. Faſt. Et:

Juppiter arce ſua totum cum ſpectet in Orbem.

8. Æneid. Virgilius:

In ſummo cuſtos Tarpejæ Manlius arcis.

Lib. 2. Silius:

Tarpejos iterum ſcopulos, præruptaque ſaxa
Scandatis licet, & celſam migretis in arcem.

Lib. 4. Eleg. 4. Propertius:

Et ſua Tarpeja reſidens ita flevit ab arce
Vulnera vicino non patienda Jovi.

Et ſimilia paſſim occurrent, quæ, ſi quis ab Arce removeat Templum Jovis, probè germanequè explicare non poteſt. Denique id prima Templi Jovis ædificatio demonſtrat; De qua ſic Dionyſius: *Huic Templo Jovis Tarquinius Rex Quintus ſedem cum deſignaſſet in tumulo, qui difficili aditu erat, nec in ſummo planus, ſed præruptus, & faſtigatus, multis ex partibus amplexus eſt eum altis ſubſtructionibus, inter quas, & verticem, congeſto Aggere, planam efficit aream, ad excipiendam ſacram ædem aptiſſimam.* Hæc ſanè forma eſt Arcis ſitu, Aggeribus, & munitionibus editæ, atque vallatæ: quamquam hac ætate tanta loci altitudo non appareat; quod ruinis inferiora nonnihil extumuerint. *Lib. 3.*

Cap. IV.

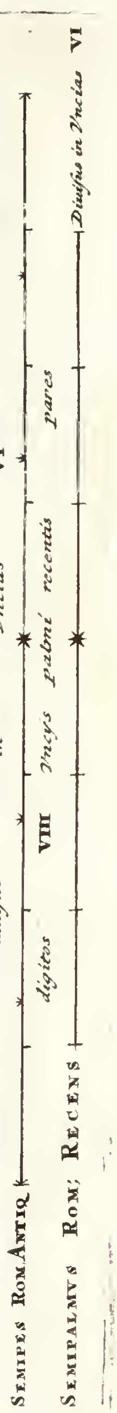
Forma Templi Capitolini.

QUoniam de Templo Romanorum Templorum principe agimus, id ſedulò contemplari, atque exprimere debemus. Vovit ergo Templum Jovi, Junoni, Minervæ Tarquinius Rex quintus, quibus exigua ſacella Numa Rex in Quirinali conſtituerat, quod Capitolium vetus dictum eſt, ut aliàs dicam. Aream quoque extruendo Templo paravit Tarquinius, quod ejus Nepos Tarquinius Rex ſeptimus ædificavit. *Quamquam*, ait Tacitus, *à priore Tarquinio jacta fundamenta, & à Servio ſucceſſore ſociorum ſtudio pariter ædificatum. Mox Regibus, regioque nomine pulſo ex Urbe dedicavit Horatius Pulvillus Conſul.* Incenſum CCCCXXV. poſt annos Sylla Dictator reſtituit; eoque vita functo Catulus dedicavit: arſit iterùm ſub Vitellio, refecitque Veſpaſianus: rurſus incendio correptum Tito Principe inſtauravit Domitianus. Auctores Tacitus, Plutarchus, Suetonius, Dion, Eutropius, Statius, & recentes Antiquarii. Porro figuram Templi ſic deſcripſit Dionyſius: *Templum*, inquit, *ſitum eſt, & fundatum in alta crepidine, octo jugerum ambitu, ducentis ferme pedibus patens per latera ſingula, pari propemodum longitudine, atque latitudine vix quindecim pedum differentia.* Quæ ſumma ad rationem relata noſtrarum dimenſionum palmos efficit ducentos ſexaginta ſex, & beſſem, ſive uncias octo longitudinis: latitudinis vero ducentos ſexaginta unum, item cum beſſe. Pes enim pro antiquo habitus Romanum palmum, decretum uſui architectorum quatuor partibus in utroque paribus excedit: quæ in palmo quidem unciæ, in pede digiti ſunt: & in illo XII. at XVI. in pede. Qui & majores ſuas in uncias XII. dividitur; ut in atrio Ædium Capitolinarum propoſitæ ſunt ex decreto Senatus publicæ menſuræ: Hic autem dimidium pedis, & palmi Rom. lineandum curavimus. *Frons ejus*, pergit Dionyſius, *meridiem ſpectat. Porticum habet, cum triplici ordine columnarum: in lateribus ordo duplex eſt. Tres Ædes pares communibus continentur lateribus: media Jovis, hinc, & inde Junonis, & Minervæ ſub eodem tecto, & pinnaculo.* Erat ergo Templum in tres partes diviſum, mediæque latiori adjectæ alæ duæ, inteſtructos parietes ſuſtinentibus pilis lateritiis dealbatis, quæ poſtea in columnas mutatæ ſunt à Dictatore Sylla, advectas è Templo Jovis Olympici, teſte Plinio. Porticum triplicis ordinis columnarum ſimilem hac etiam ætate Agrippæ Pantheo adjunctam videmus. In ſummo tres Ædiculæ viſebantur.

Tacitus libro 3. Hiſt. habet cccexv. ſed deeſt x. 3. Hiſt. in vita Poplic. In vit. Veſpaſ. l. 66. Lib. 9. in vita Domit. Lipſ. lib. 3. de Magn. Rom. c. 5. Marlian. lib. 2. Riq. poſt cap. 5.

Jam, quoniam aliqua ex his controverſiam parere poſſunt, cum Templi frons Forum, & Palatinum reſpiceret, videtur potius ortum ſpectaſſe quam meridiem. Nam Cicero ſic ait: *Iidemque juſſerunt ſimulacrum Jovis, quod erat in Capitolio, facere majus, & in excelſo collocare, & contrà, atque ante fuerat ad Orientem convertere: ac ſe ſperare dixerunt, ſi illud ſignum, quod videtis, Solis Ortum, & Forum Curiamque conſpiceret, fore, ut ea conſilia, quæ clam eſſent inita contra ſalutem Urbis, atque Imperii illuſtrarentur, ut à S. P. Q. R. perſpici poſſent. Atque illud ita collocandum Conſules illi locaverunt.* Si ergo Forum è Capitolio ſpectare, eſt ad Solis Ortum vergere, non eſt tam certum quàm putat Lipſius, *Frontem*, Templi, *ad meridiem ſpectaſſe, id eſt Forum Romanum, & Palatium verſus, frequentiſſimam Urbis partem.* Ne pugnetur cum Tullio, repetendum eſt, quod initio dicebam, nempe latera Capitolii non recta, ſed oblique vergere ad Mundi plagas; quod ego diligenter adnota-

Lib. 3. de adm. c. 5.

Capitolium, & Templum Jovis quomodo Forum, & Orientem ſpectarent.

adnotavi. Igitur Templi frons ſecundum alterum collis latus extructa, non directa erat ad meridiem, ſed potius inter meridiem, atque Orientem. Ideoquè ſtatua illa Jovis Cicerone Conſule refecta (quæ ſanè non intra Templum in ipſo ſacello, ſed extra Templum fuit in excelſo collocata) cum antea Templi faciem, & Septentrionem ſpectaret, ſimul Occaſum æſtivi Solis potuit aſpicere, qui ad Septentrionem accedit, attingitque ſolſtitialem circulum Cancri. Poſtea vero converſa cum Forum, & Curiam, & Solis ortum aſpiceret, non ortum æſtivum, ſed hibernum aſpexit. Nam cum verſa eſſet ad Forum, & Curiam, ad Meridiem quoque vergebat. Forum enim, & Palatinus Collis præ Capitolio meridianus eſt, ut patet adeunti. Itaque cum Meridiem, & Ortum ſpectaret, Ortum Hiberni Solis meridiei propinquum ſpectare potuit. Si enim ortum æſtivi Solis ſpectaſſet, non ad montem Palatinum Forumquè Romanum, ſed Collem Quirinalem converti debuiſſet, qui obvertitur æſtivo Soli. Eodem ergo ſtatua Jovis, quo frons Templi ſpectavit, nempè inter Meridiem, & Orientem. Sicque conſentiet cum Tullio Lipſius.

Oblique ſpectabant etiam Meridiem.

Tres Ædiculæ intra Templum.

At tres intra Templum Ædiculæ, non loculi ad imponendas ſtatuas habendæ ſunt, ſed tres Cellæ communibus quidem junctæ parietibus, verum diverſæ inter ſe, & ab extimo Templi muro diviſæ. Ut hodieque in Templis vetuſtioribus ad cultum, ornatumque majoris ære è marmore cameratum fornicem quatuor fermè fultum columnis pro ſumma teſtudine, vel altiore tholo erectum intuemur. Nam Tarquinius Jovi, Junoni, Minervæ Templa voverat, quæ deinde majoris ædis ambitu concluſa ſunt. Nec ſolum Cellæ, aut Ædiculæ, ſed Templa, & delubra nominantur à ſcriptoribus: Livius: *Clavus*, inquit, *fixus fuit dextro latere Ædis Jovis Optimi Maximi ea parte, qua Minervæ Templum eſt. Eum clavum, quia raræ per ea tempora litteræ erant, notam numeri annorum fuiſſe ferunt, eoque Minervæ Templo dicatam legem, quia numerus Minervæ inventum ſit.* Præterea pro vetuſtis Templis pronaum, ſeu porticus, ſeu veſtibulum ſtruebatur, quod hiſce ædiculis appoſitum videtur fuiſſe. Nam Dionyſius, loquens de aris Termini, & Juventutis, quæ in ædificatione Templi neque exauguratæ, nequè loco motæ ſunt, ſcribit: καὶ νῦν ὁ μὲν ἕτερός ἐστιν ἐν τῷ προνάῳ τῆς Ἀθηνᾶς, ὁ δὲ ἕτερος ἐν αὐτῷ τῷ σηκῷ πλησίον τοῦ ἕδους. *Et nunc altera*, ara, *eſt in veſtibulo Minervæ: altera in ipſo delubro prope marginem, ſeu murum.* Sic enim placet interpretari. Juventuti autem non modo ara, ſed etiam ædicula ibidem fuit. Plinius: *Proſerpinæ Tabula fuit in Capitolio in Minervæ Delubro ſupra Ædiculam Juventutis.* Terminus autem rude videlicet ſaxum, ſed cultum pro Numine, ne quid ſupra ſe præter Cœlum haberet, foramen illi impendens in Templo tecto fecere. De eo Ovidius:

Lib. 2.

Quæ & Templa dicta.

Clavus figi ſolitus in Capitolio pro nota annorum.

Lib. 3.

Lib. 35. cap. 10.

2. Faſt.

Nunc quoque, ſe ſupra nequid niſi ſydera cernat,
Exiguum Templi tecta foramen habent.

Ædicularum ornamenta.

Ad hæc tres illæ ſedes muneribus exornabantur, quorum aliqua fornicibus, & cameris ſuperponere duntaxat oportuit. Sic Livius: *Quadrigæ*, inquit, *auratæ poſitæ in Capitolio in Cella Jovis, ſupra faſtigium Ædiculæ.* Quoniam ergo tres Cellæ inter ſe diſtinctæ fuerunt, num communi Templi pariete clauſæ, illique affixæ? quod ſenſit Lipſius. Equidem potius à Templi pariete ſecretas dixerim; pertinet enim ad decorem, ornatumque Templi, Cellarumque majeſtatem ut libero undique tranſitu, trium Deorum delubra in medio relinquerentur; à muro quidem totius Templi ſecreta, communibus autem parietibus inter ſe conjuncta, ut teſtatur Dionyſius: ἐν δὲ αὐτῷ τρεῖς εἰσὶ σηκοὶ παράλληλοι κοινὰς ἔχοντες πλευράς· μέσος μὲν ὁ τοῦ Διός. παρ' ἑκάτερον δὲ τὸ μέρος, ὁ τε τῆς Ἥρας, καὶ ὁ τῆς Ἀθηνᾶς ὑφ' ἑνὸς αἰετοῦ, καὶ μιᾶς στέγης καλυπτόμενοι. *In ipſo autem*

Lib. 4.

tres

tres Cellæ pares ſunt communia habentes latera: media quidem Jovis; ex utraque parte, altera Junonis, altera Minervæ, opertæ uno faſtigio, atque tecto. Hic ſanè, id ne omittam, *ἀετὸς faſtigium*, ſeu *Cimatium* Templi ſignificat; quod nempe triangulari forma ſupra rectam coronam attollitur inſtar volantis Aquilæ. At cum Tacitus ait, *ſuſtinentes faſtigium Aquilæ veteri ligno*, veras Aquilarum effigies *3. Hiſtor.* è ligno factas faſtigiiquè coronæ ſubjectas, intelligit; Nam quid viri docti *Juſtus Riquus.* hac ſuper re nos monere voluerint, non bene percipio. Sed de ſacellis infrà commodiùs.

Cap. V.

Templi Gradus.

CApitolino Templo fuiſſe gradus exploratum eſt quibus in ejus veſtibulum aſcenderetur. Livius cum dixiſſet, Annio Latinorum Prætori, ac Legato datum in Templo Jovis Senatum, ſubdit, *Cùm commotus*, Annius, *Lib. 8.* *ita ſe à veſtibulo Templi citato gradu proriperet, lapſus per gradus capite graviter offenſo* *Loc. ſup.* *impactus imo ita eſt ſaxo, ut ſopiretur.* Vellejus: *ex ſuperiore parte Capitolii ſummis* *citato.* *gradibus inſiſtens.* Vitruvius quidem non quærit, an gradus Templis ſint apponendi, ſed tanquam neceſſariam partem eos ponit; quòd, ut ibi interpres, *Lib. 3. c. 2.* non parum faciat ad majeſtatem, & dignitatem Templi, ſi à cætero Urbis *Gradus* ſolo extet. Verum in re tam certa ob varias eruditorum ſententias exorta *Templis* controverſia eſt. Lipſius enim centum gradus ex Tacito conſtituit: *Ergo*, in- *addunt dignitatem.* quit, *ab ea quoque parte*, Foro Romano, *centum gradus, quibus, ut Tacitus*, *Lib. 3. c. 5.* *atque alii, ſuperbè adibatur. Gradus autem iſti haud dubiè ad majeſtatem: eoque, & in aliis Templis, & ſi pauciores, ſoliti uſurpari. Sed ibi ratio, hic neceſſitas, & locus editior voluerunt.* Verba autem Taciti ſunt illa, de quibus ſupra: *Qua Tarpeja rupes centum gradibus aditur.* Alii vero qui ſint auctores ſaltem antiqui hujus rei teſtes non bene teneo. Forte Dionem Lipſius intelligit: ubi *Cæſar*, inquit, *Lib. 8.* triumphans *gradus in Capitolio genibus ingreſſus conſcendit.* Et de Claudio Cæſare: *Tum per gradus in Capitolio genibus aſcendens.* Quibus locis allatis auctor Eminen- *Lib. 60.* tiſſimus Cardinalis Baronius in eadem quoque ſententia eſt, ut putet centum *In Annot.* Taciti gradus à Foro incepiſſe: hoc tamen diſcrepans, quod his aſcenſum *ad Martyrol. die 14.* tribuat in Junonis Monetæ, non autem Jovis Capitolini Templum. De qui- *Martii.* bus gradibus Ovidius:

Candida te niveo poſuit lux proxima Templo, *1. Faſt.*
Qua fert ſublimes alta Moneta gradus.

Deinde vero Baronii veſtigiis cum inſtiterit Riquus, Lipſiique verbis, quæ *Cap. 12.* citavi, allatis: *Quo equidem in loco*, inquit, *vir magnus*, Lipſius: *Centum gradus ad Monetæ cum gradibus Jovis Capitolini confudiſſe videtur. Alia tamen omnia, ut ſentiam, M. Varronis apud Agellium verba faciunt in Epiſtola ad Sulpitium. In memoria ſibi eſſe quod Q. Catulus curator reſtituendi Capitolii dixiſſet, voluiſſe ſe Aream Capi-* *Lib. 2.* *tolinam deprimere, ut pluribus gradibus in ædem conſcenderetur, ſuggeſtuſque pro faſtigii* *cap. 10.* *magnitudine altior fieret; ſed facere id non quiſſe, quoniam Faviſſæ impediſſent. Id eſſe Cellas quaſdam, & Ciſternas, quæ in area ſub terra eſſent, ubi reponi ſolerent ſigna vetera, quæ ex eo Templo collapſa eſſent, & alia quædam religioſè donariis conſecratis.* Ex quo infert Riquus, Gradus Templi ad aream uſque Capitolinam ſolùm fuiſſe demiſſos. Si enim ad Forum uſque, tota Collis altitudine

deſcendiſſent, Catulus, qui gradus augere voluit, non aream in monte deprimere, ſed Fori vallem ipſam debuiſſet.

Equidem cum arbitrer gradus ad Forum pertingere non potuiſſe; hac tamen ducta ex Gellio ratione parum urgeri Lipſium judico. Ille enim non continuatos gradus, ſed intermiſſos, & ſubinde per intervalla planis areolis retractos conſtituit, in quibus conſiſterent aſcendentes, ac reſpirarent. Cur ergo non diceret? Gradus à Foro ad aream uſque Capitolinam fuiſſe minoribus retractionibus interſtinctos: ibi vero, ubi erant Faviſſæ, in plateam laxatos, ut ex ea ad Templi veſtibulum minores identidem areolas, & præcinctiones haberent. Ut hodieque ad Ædem D. Petri Vaticanam extructos videmus gradus. Area enim perampla, & intermedia dividuntur, neque carent retractionibus qui magis diſtant à Templo. Catulus ergo poterat magis aream Capitolinam deprimere, ut, diminutis gradibus, qui ab illa pertinerent ad Forum, pluribus ab eadem aſcenderetur in Templum, niſi Faviſſæ impediſſent. Hæc pro Lipſio dicta.

Templum Jovis non habuit gradus demiſſos in Forum. Nec tamen ad ejus ſententiam accedo. Nam apud Tacitum ſermo non eſt de gradibus Templi Jovis Capitolini, vel Junonis Monetæ; ſed iis, quibus adiretur Tarpeja rupes ab Occidente, fluvium verſus: quod Vitellianorum militum pugna quam ibi hiſtoricus narrat, perſpicuè demonſtrat. Hi enim cum Capitolium invaſiſſent, ut ſupra dicebam, relicto clivo Capitolino, à quo repulſi fuerant, juxta Aſylum, & paulo remotiùs per gradus Tarpejæ rupis aſcendere cœperunt, *ſed propior*, inquit, *atque acrior per Aſylum vis ingruebat:* cùm milites per vicinius Aſylum irrumpere, quam per centum illos gradus remotiores mallent.

Dec. 1. Lib. 3. Dec. 1. Lib. 5. Ad hæc invenio apud Livium bis Arcem è Foro fuiſſe oppugnatam, ſemel à Romanis ipſis, cùm ab exulibus Herdonio quodam Duce teneretur, iterum à Gallis reliqua Urbe incenſa, atque everſa. Verùm tam Galli, quam Romani per clivum Capitolinum aciem direxiſſe dicuntur, nulla graduum facta mentione. Cum tamen per hos latos, & expeditos facile potuiſſent in Capitolium evadere.

Sed quod vehementius urget, ſi Templi Capitolini gradus inceperunt à Foro, ibi triumphantes Duces è curru deſcendere debuerunt, perquè eos cum reliqua comitantium turba in Templum aſcendere. Nam ad Templum Jovis deſinebat triumphus, cujus pars gradus erant. Atqui triumphantes curru aſcendebant in Montem Capitolinum è Foro. Cicero: *At etiam qui triumphant, eoque diutius hoſtium Duces ſervant; Tamen cum de Foro in Capitolium currum flectere incipiunt, illos duci in carcerem jubent, idemquè dies, & victoribus Imperii, & victis finem vitæ facit.* Eumenius: *Renovaſti Imperator veterem illam Romani Imperii fiduciam, quæ de captis hoſtium Ducibus vindictam morte ſumebat, tunc enim captivi Reges, cum à portis uſque ad Forum Triumphantium currus honeſtaſſent, ſimulatque in Capitolium currum flectere cœperat Imperator, abrepti in carcerem necabantur.* Neque enim, ut hoc etiam attingam, ſacrificium fiebat à triumphante in Capitolio, nec Templum inibatur, antequam conſtaret, teſte Joſepho, aliquem è captivis hoſtibus fuiſſe trucidatum. Sed de aſcendentibus curru in Capitolium Livius: *Quod ſi*, inquit, *in curru ſcandentes Capitolium auratos, purpuratoſque ex inferiore loco L. Paulus in turba togatorum unus privatus interroget.* Ovidius:

7. Verr. In Paneg. ad Conſtantin. Triumphantes curru aſcendebant in Capitolium. Lib. 7. Jud. Antiquit. cap. 24. Dec. 4. l. 5. 2. de Pont. El. 1. Lib. 9.

Te quoque Victorem Tarpejas ſcandere in arces,
Læta coronatis Roma videbit equis.

Lucanus de Pompejo, qui ter triumpharat:

Non domitor Mundi, nec ter Capitolia curru
Invectus &c.

Ibi-

Ibidem paulo poſt:

Non mihi nunc tellus Pompejo ſi qua triumphus
Vita dedit, non alta terent Capitolia currus.

Ibidem paulo poſt de Catone per Africam iter faciente:

Hunc ego per Syrtes, Libyeſque extrema triumphum
Ducere maluerim, quàm per Capitolia curru
Scandere Pompeji.

Flavius Vopiſcus: *Fuit alius,* inquit, *currus quatuor cervis junctus, qui fuiſſe dicitur Regis Gothorum, quo, ut multi memoriæ tradiderunt, Capitolium Aurelianus invectus eſt, ut illic cæderet cervos, quos cum eodem curru captos voviſſe Jovi ferebatur.* Similia paſſim occurrunt; ut apud eos, qui de rebus Romanis ſcripſerunt, in confeſſo ſit triumphantem curru aſcendiſſe, non per ullos gradus in Capitolium. Neque vero negocium faceſſunt allati ſupra Dionis à me loci. Ex quibus valde miror, Julium Cæſarem Bulengerium virum eruditiſſimum universè deduxiſſe, eum morem ſervari ſolitum à triumphantibus, ut per gradus aſcenderent in Capitolium. Nam, etſi daremus, quod tamen inficiamur, Cæſarem, & Claudium genibus aſcendiſſe per gradus non propterea triumphantes omnes aſcenderunt. Verum & ipſe Claudius, & Cæſar more majorum per clivum Capitolinum curru in Arcem invecti, deinde per gradus ab Area Capitolina in Templum genibus aſcenderunt; quod ipſa Dionis loquutio innuit: ἀναβάθμους, τοὺς ἐν τῷ καπιτωλίῳ; *gradus, qui ſunt in Capitolio,* id eſt in ipſo Templo Capitolino. *Hos,* inquit Dion, *Cæſar genibus ingreſſus aſcendit, nulla neque currus, qui ei ex adverſo Jovis poſitus fuerat, neque imaginis Orbis terrarum pedibus ſuis ſubjectæ, neque inſcriptionis ejus habita ratione.* Hæc autem erant in Templo Jovis, in quo & gradus. Multo minus affirmandum eſt, quod loco citato idem Julius Cæſar retulit ex Cedreno; nempe *Gradus Capitolii fuiſſe trecentos ſexaginta quinque.* Hic enim Græcus auctor falſa aliqua vulgi opinione, ac fama deceptus eſt; cum Tacitus Romanus, & Romæ ſcriptor in rupe Tarpeja, ubi mons erat editiſſimus, centum numeret. Itaque ſi cœpiſſent à Foro, plures centum non fuiſſent. Ego verò ex his, quæ dixi, nullos à Foro, aliquot ab Area Capitolina fuiſſe mihi perſuadeo. Ubi ergo, quæret aliquis, ponendi ſunt centum illi gradus Taciti? Ubi idem ille poſitos tradit; nempe ad rupem ſaxumque Tarpejum, prope veterem Carmentalem portam, & Theatrum Marcelli ad Occidentem. Rupis enim Tarpejæ nomine ſignificatur abrupta illa, & abſciſſa pars montis, quæ vergit ad Tiberim. Quamquam hac ætate ſaxi Tarpeji reliquiæ exiguæ ſuperſunt propter ædificiorum, atque adeò ipſius montis prolapſiones. Saxum enim tophinum eſt, quòd paucis ante annis cùm foſſores proximè cæderent ad ædificandum, factam egeſtione cavernam vidi ipſe, dehiſcente lacunati lapidis pondere, obſtrui cæmentorum ruina, ultimo pœne exitio operarum.

In vita Aureliani.

Inſcriptio erat, Semideus eſt.

Centum gradus Capitolii alienis à Foro pertinebant ad Rupem Tarpejam.

Atque ex his poſtremò intelligitur, nec Templi Capitolini gradus in Forum deſcendiſſe: neque eos Junonis Monetæ, qui potius ad Orientem ſpectabant, ut infra dicam, cum gradibus Tarpejæ rupis eſſe permiſcendos.

Cap. VI.

Templi Capitolini exteriora ornamenta.

Porticus Templi Capitolini.

3. Hiſtor.

8. Æneid.

ORnamenta Templi exteriora, & interiora ſunt. Primùm de primis. Extrà fuere porticus, non modo quæ Templi frontem, ſed quæ latera cingebant. Illæ triplices, hæ duplices fuere, ut ſupra dicebam ex Dionyſio. Tacitus: *Inde lapſus ignis in porticus appoſitas ædibus.* Virgilius:

Atque hic auratis volitans argenteus anſer
Porticibus &c.

Lib. 23. cap. 3.

Multa inaurata in Capitolio.

Hoc enim, ut notat Servius: retulit Poëta ad tempus florentis Reipublicæ, cùm inauratæ ſunt. Sed quæ ibi auro lita? nempe opus marmoratum, & toreumata in parietibus, & laquearia. Quod enim ſcripſit Plinius: *Poſt Carthaginem everſam laquearia in Capitolio inaurata eſſe,* non ſolum de interiore Templo eſt intelligendum, ſed etiam iis, quæ extrinſecus adſtructa fuerant. *Parietes quoque jam tamquam vaſa inaurantur*, ait idem. Ad hæc in zophoris, & coronis, in fronte, faſtigioque Templi multa inaurata eſſe oportuit. Ideò enim aliqua ex his fiebant è ligno. Vitelliano quidem incendio, ut ſuprà ex Tacito referebam, *Suſtinentes faſtigium Aquilæ, vetere ligno, traxere flammam.* Cæterum porticus Capitolinas Roma primùm extructas vidit, molitore Scipione Naſica, ut ait Vellejus. Sed dubium eſt, an præter has, veluti Templi exteriores alas, aliæ fuerint in atrii formam circum aream aut ſaltem ad Areæ latus erectæ. Nam in his porticibus à Thriumphante poſt ſacrificia, & cæremonias in Templo peractas, depoſitamque lauream in ſinu Jovis, dabatur publicum epulum Senatoribus, & Principibus viris. Quò moris erat & Conſules vocare: deinde rogare, ut venire ſuperſederent, nè quis eo die majoris in eodem convivio eſſet imperii, quam triumphator.

Lib. 2.

An triumphantes antequam domum redirent cœnabant in Capitolio.

De Triump. cap. 33.

De eo cœnandi more Zonaras: *Triumphans*, inquit, *in Capitolium vehebatur, ibique aliquod cæremoniis peractis, & donariis dedicatis cum in porticibus ibi cœnatus eſſet,* ϗ ϖρὸς ταῖς ἐκεῖ δειπνήσειε στοαῖς, *Veſperi tibiis, & Fiſtulis antecedentibus domum redibat.* Appianus in Libyco, de Scipione Africano: *Ubi verò,* inquit, *Capitolium aſcendit Scipio finita pompa, epulum amicis ex more in Templo præbuit;* εἰς τὸ ἱερὸν· ad, vel apud Templum. Bulengerius, ad Zonaræ verba reſpiciens, vertit, *in Templi porticibus.* Quo tempore nondum Scipio Naſica ſuas porticus extruxerat: quas poſtea, ut credibile eſt, addidit Templo, peramplo periſtylo circumductas, ut atrium in medio conſtitueretur angulare, ac patens. Quod forſitan eſt Atrium publicum, de quo Livius: *Tactum de Cœlo Atrium publicum in Capitolio.* Itaque Scipio Africanus in ipſo Templi pronao, & veſtibulo dediſſe convivium credendus eſt, idemque ante illum alii Triumphantes feciſſe. Id ſignificat, εἰς τὸ ἱερὸν· neque enim dixerim Templum illud ante Naſicam inſtructum adeò, & exornatum, ut triplicem in fronte, duplicem in latere porticum habuerit; quæ fortaſſis uſque ad Syllam ſimplices fuere.

Decad. 3. Lib. 4.

Tegulæ ex ære in Capitolio inauratæ.

Eidem Templo eximium ſplendorem inauratæ tecti tegulæ addidere, quas æreas in inſtauratione Capitolii Q. Catulus primus inauravit, teſte Plinio; ideoquè fulgentia, micantia, aurea paſſim dicuntur à Poëtis Capitolia, aliiſque Scriptoribus. In ſummo faſtigio fuere quadrigæ primùm fictiles, tum ex ære inauratæ: aliæquè ſtatuæ mediiſque volantia ſigna nubibus, omnia, ut arbitror,

tror, ex ære inaurata potiùs quàm è marmore. Sub faſtigio Aquilæ id ſuſtinentes, aliaque coronarum, & epiſtyliorum ornamenta item inaurata, ut fulgente Sole, ſplendido lucis repercuſſu oculos non tam perſtringerent, quàm in admirationem animos perducerent. Claudianus tertio Panegyr. in Stiliconem,

. . . . quæ luce metalli
Æmula vicinis faſtigia conſerit aſtris.

Rutulius: *In itinere.*

Confunduntque vagos delubra micantia viſus.

Ærea præterea fuere portarum limina: De quibus Livius: *Fœneratores aliquot mulctatos, & ex eo, quod in publicum redactum eſſet, ænea in Capitolio limina Ædiles poſuiſſe.* Fores item cælatæ magno artificio, laminis aureis magni ponderis obductæ, quas Stilico auferendas curavit. *Claudianus ibid.* Tanta ædificii magnificentia crevit reficiente Veſpaſiano. Et poſt tertium incendium, Domitiano. Tunc enim, ut de reliquis judicium fiat, τὸ τῆς χρυσώσεως ἀνάλωμα πλεὸν ἢ δισχιλίων, καὶ μυρίων ταλάντων γενόμενον, ut ait Plutarchus. *In Valerio Publicola.* *Inaurationis ſumptus pluſquam duodecim millium talentorum fuit*, id eſt pluſquam ſeptem millionum, & ducentorum millium aureorum; cùm talentum ſexcentis coronatis noſtris æſtimetur, ut ait Budæus. *Lipſius loco cit.*

Poſtremò quæres, quomodo certum ſit, ad Templum Jovis fuiſſe nobile atrium cum porticibus? an hæ alibi in Capitolio ſtatui poſſint cingentes *atrium publicum*, cujus meminit Livius? Reſpondeo probabile eſſe, præter porticus appoſitas Templo Capitolino, alias fuiſſe propter loci dignitatem, quæ atrium conſtituerent ad ipſum Templum: & has fortaſſe à Naſica extructas. Sed quia in eam Capitolii partem, quæ inter duos vertices depreſſior eſt, frequenter populus ad conciones, & ſuffragia ferenda, aliaſque ob cauſas conveniebat; probabile etiam eſt, porticus ad inſtar fori ibi fuiſſe ambientes Aream, ubi nunc Equeſtris Marci ſtatua, & Ædes Conſervatorum; locum etiam illa tempeſtate ampliorem propter ſubſtructiones, quæ undique Capitolium ſuſtinebant. Hoc ingens atrium cinctum porticibus an potius ſit dicendum *publicum* dubitaverim. Quo etiam loco, & ad Templum Jovis factum dixerim, quod de Cæſare narrat Suetonius; *Comitium, ac Forum Baſilicaſque, etiam Capitolium ornavit porticibus ad tempus extructis, in quibus, abundante rerum copia, pars apparatus exponeretur.* *In V. c.10.*

Cap. VII.

Templi ornamenta interiora

JAm intra Templum occurrunt primùm tres Cellæ, ſeu minora delubra. *Tres Cellæ in Templo Capitolino.* His veſtibulum erat juxta allata Dionyſii verba, ἐν προνάῳ τῆς ἀθλίας. Quod ita eſt intelligendum, ut ibi, ſicut in cæteris Templis, brevis eſſet in fronte porticus, quà adiretur delubrum; effulta videlicet columnis, coronis, epyſtilio, faſtigioque ſublata. Faſtigii Ædis Jovis meminit Livius: *Lib. 3. Dec.4. l. 5.* *De mulcta, inquit, damnatorum quadrigæ inauratæ in Capitolio poſitæ in Cella Jovis ſuprà faſtigium Ædiculæ; & duodecim clypea inaurata.* At Cellæ curvatæ in fornicem æqualitèr ſe mutuò terminabant: media Jovi, dextera Minervæ, ſiniſtra Junoni. Id vetera numiſmata, & ſcriptores demonſtrant. Livius: *Fixus fuit clavus, dextero latere Ædis Jovis Opt. Max. ea parte, quæ Minervæ Templum eſt.* *Lib. 7.* Onuphrius in Urbe Roma: *Templum Jovis Capitolini, aliàs Opt. Max. in quo erant tria delubra Medium Jovis, Dextrum Minervæ, Lævum Junonis, ibique in arca lapidea ſervabantur*

Lib. 4. *Libri Sibyllini.* In Cella tamen ſubterranea ut ait Dionyſius. Jam ſtatua Jovis ſedens in curuli ſella primùm fuit, ut ait Juvenalis:

Statua Jovis fictilis.

Fictilis, & nullo violatus Juppiter auro.

Lib. 35. cap. 13. Plinius: *Turianumque à Fregellis accitum, cui locaret Tarquinius Priſcus effigiem Jovis in Capitolio dicandam, Fictilem tum fuiſſe, & ideò miniari ſolitum. Fictiles in faſtigio Templi ejus quadrigas.* Ovidius:

1. *Faſt.*

Inque Jovis dextra fictile fulmen erat.

Sed poſtea Decemvirorum monitu decretum fuit, *Fulmen Jovi aureum quinquaginta pondo fieret: Junoni, Minervæque ex argento*, ut Livius. Inde fulminans dictus Juppiter. Idem ſceptrum gerebat manu oblongum in ſimilitudinem haſtæ, ut vetera numiſmata oſtendunt. Suetonius: *Sequenti*, inquit, *nocte ſtatim videre viſus eſt*, Octavius, *filium mortali ſpecie ampliorem cum fulmine, & ſceptro, exuviiſque Jovis Opt. Max. ac radiata corona.* Et ad ſignum Junonis videtur Ovidius reſpexiſſe;

Lib. 2. Dec. 3.

In Octavio Auguſt. cap. 91.

6. Faſtor.

Cur igitur regina vocor, princepſque dearum?
Aurea cur dextræ ſceptra dedere meæ?

Dubitationem tamen non levem injicit Suetonius, qui eidem Jovi parvum Reipublicæ, ſeu Romæ ſigillum attribuit; ut me vidiſſe memini in antiquis Domitiani aliorumque nummis. Quod ſimulacrum qua manu teneret non video, ſi altera fulmen, altera ſceptrum gerebat. *Somniavit*, inquit, *Catulus Jovem Opt. Max. prætextatis compluribus circum Aram ludentibus unum ſecreviſſe, atque in ejus ſinum ſignum Reipublicæ, quod manu geſtaret, repoſuiſſe.* Idemque Dion teſtatur. Sed fortaſſe illi modo ſceptrum, modo fulmen geſtandum dabant. Cum utroque enim exprimitur in numiſmatis. Erat præterea ſtatua ſeſſilis, ut veteres nummi demonſtrant. Quamquam & hi ſtantem cum Pallade ac Junone deſignant. Sed nihilominus ſedere dicenda eſt in ſella curuli, ſive throno, ut loquuntur auctores; ſicque in ejus gremio percommodè laurea corona deponebatur à Triumphantibus. Seneca: *Scilicet minùs beatè vivebat Dictator noſter, qui Samnitum legatos audiit, cum viliſſimum cibum in foco ipſe manu ſua verſaret, illa, qua jam ſæpe hoſtem percuſſerat, laureamque in Capitolini Jovis gremio repoſuerat.* Dion: *In Capitolium aſcendens*, Auguſtus, *lauream faſcibus detraxit, & ad Jovis eam genua appoſuit.* Plinius: *Ex his in gremio Jovis Opt. Max. deponitur, quoties lætitiam nova victoria attulit.* Latinus Pacatus in Panegyr. ad Theod. *Depoſitis in gremio Capitolini Jovis laureis, triumphales, viri ruſticabantur.* Plinius: Trajani lauream *Nerva in gremio Jovis collocarat.* Statius:

Eodem capite.

Lib. 45.

Lauream triumphans deponebant in gremio Jovis.

De Conſol. ad Helv. cap. 10.

Lib. 54.

Lib. 15. cap. 30.

In Paneg.

4. Silv.

Nondum gremio Jovis indica laurus.

Idem ſimulacrum quercea corona aurea coronabat. Id Juſtus Riquus, cap. 16. de Capitolio, probat ex Plautinæ Trinummi allatis verſibus;

Act. 1. Sc. 2.

Nam nunc ego, ſi te ſurripuiſſe ſuſpicer,
Jovi coronam de Capite è Capitolio,
Quod in culmine aſtat ſummo, &c.

Quos alii aliter componunt. Auream, pergit idem, opinor eam coronam fuiſſe, ad ſimilitudinem Hetruſcarum, quas Tertullianus noſter deſcripſit libro de Corona Militis: *Hoc vocabulum eſt coronarum, quas gemmis, & foliis ex auro quercinis ob Jovem inſignes, ad deducendas Thenſas cum palmatis togis ſumunt.* Quercum certe Jovi dicavit antiquitas, ideoque in ludis Capitolini Jovis corona dabatur è quercu. Juvenalis:

Sat. 6.

An Capitolinam deberet Pollio quercum
Sperare, &c.

Mar-

Martialis: *Lib.* 4. *Epig.* 1.

Perque manus tantas plurima quercus eat.

Idem: *Et Ep.* 54.

O cui Tarpejas licuit contingere quercus.

Ex eadem verò arbore corona Civica data eſt, nempe Civi, qui Civem ſervaſſet; *Quoniam cibus, victuſque antiquiſſimus quercus capi ſolitus eſt*, ut ait Gellius. Demum toga palmata, & triumphali veſtiebatur Capitolinus Juppiter; quam qui ferret, ferre exuvias, & ornatum Jovis dicebatur; aut etiam, ut Suetonius, *Jovis tunicam, & exuvias Deorum.* Nam Prætores, Conſules, Triumphantes de Templo Jovis Capitolini prætextam, pictamque togam accipiebant, quæ & Capitolina dicta eſt. Lampridius: *Prætextam, & pictam togam nunquam niſi Conſul accepit, & eam quidem, quam de Jovis Templo ſumptam alii quoque accipiebant, aut Prætores, aut Conſules. Quamquam Gordianus ſenior primus Romanorum privatus ſuam propriam habuerit, cùm ante Imperatores etiam de Capitolio acciperent, vel de Palatio.* *Lib.* 5 *c.* 6. *In Alexandro Severo. Interpretes. Juven. loc. cit.*

Sed quandiu manſit fictilis hic Romanorum Deorum Auguſtus? Riquus exigua ſanè conjectura putat, exemplo Olympici Jovis primo eboreum, poſt devictam Aſiam, aureum factum à Trajano. Mihi probabile eſt poſt Syllæ reſtitutionem ſemper aureum fuiſſe; periiſſe enim & ſtatuam Jovis civili illo incendio, teſtis eſt Plutarchus. Nam Catulus, qui Templi tegulas inauravit, cur Jovem auro illuſtrare noluit? cùm præſertim ſtatuarum inauratarum uſus multo ante in Urbe cœpiſſet. Et poſteà Domitianus, cum ſtatuas ſibi nonniſi aureas, & argenteas dicari pateretur magnificentiſſimus Capitolii Reſtitutor, aurum Jovi adimebat? *Paulo ante*, notat Plinius in Panegyrico, *aditus omnes, omnes gradus, totaque area hinc auro, hinc argento relucebat, ſeu potius polluebatur; cum injuſti Principis ſtatuis permixta Deorum ſimulacra ſorderent.* Itaque ante Syllam Dictatorem, an illud ſimulacrum ex ebore fuerit, devicta Aſia conformatum; an antiquum illud fictile religio conſervarit, incertum duxerim. Fictile tamen tum potius dixerim; à Sylla, vel Catulo nonniſi aureum factum fuiſſe affirmarim. Quod ſi Martialis, cum Deos pro Nerva Trajano precaretur, ait; *Statua Jovis facta ex auro. In Libello de Iſide & Oſiride. Lib.* 11. *Ep.* 5.

Scriptus es æterno nunc primum Juppiter auro. *Vel ut alii legunt ſculptus es.*

Id referendum eſt ad æternitatem, non autem operis novitatem. Significat enim Jovem tunc ex auro conflatum diu duraturum, cum incendium alios citò conſumpſerit, qui vel Sylla Dictatore, vel Veſpaſiano, aut etiam Domitiano Principe conflati fuerant. Porrò ejuſdem Templi eximia, & innumera ornamenta recenſere mei negotii non eſt, quæ Marlianus, Lipſius, & Riquus multo fuſius proſequutus eſt. Hæc fuere, ſimulacra tum hominum, tum Deorum è marmore, varioquè metallorum genere. P. Victor. *Capitolium ubi omnium Deorum ſimulacra celebrantur.* Cicero; *cùm in Capitolio, & ſimulacra Deorum immortalium depulſa ſunt, & ſtatuæ veterum hominum dejectæ.* Clypei, etiam, & vaſa ſummorum artificum; gemmarum, & auri rudis, ac ſignati vis maxima vel coronarii, veſtes, & picturæ admirandæ. Hæc vel à victoribus, & triumphantibus, vel à Magiſtratibus, & Senatu mulctæ, muneris, aut voti cauſa oblata. Ut cùm quadrigæ aureæ in Capitolio, auctore Livio, poſitæ ſunt. Auguſtus *in Cellam Capitolini Jovis XVI. millia pondo auri, gemmaſque, ac margaritas quingenties H S. una donatione contulit.* Vel ab externis Regibus & Civitatibus miſſa. Ut cum Carthaginenſes coronam auream pondo XXV. Attalus Rex alteram pondo CCXLVI. Philippus Macedonum Rex pondo C. Alabandenſes pondo L. Lampſaceni pondo LXXX. Pamphylus alteram ex XXX. millibus Philippæorum factam. Hiero Syracuſarum Rex Victoriam auream pondo CCCXX. Livio auctore. Ariſtobolus Judæorum Princeps vitem auream quingentorum talentorum. Ægyptii coro- *Marl. l.* 2. *c.* 5. 6. 7. *Lib.* 3. *de Magnit. Rom. c.* 5. *De Capit. Rom. c.* 21. 3. *Catil. Oblata munera Capitolio. Dec.* 3. *l.* 9. *Sueton. in V. cap.* 30. *Livius Dec.* 1. *l.* 7. *Dec.* 4. *l.* 2. *Dec.* 4. *l.* 6. *Dec.* 5. *l.* 3. *Dec.* 5. *l.* 4. *Dec.* 3. *l.* 2.

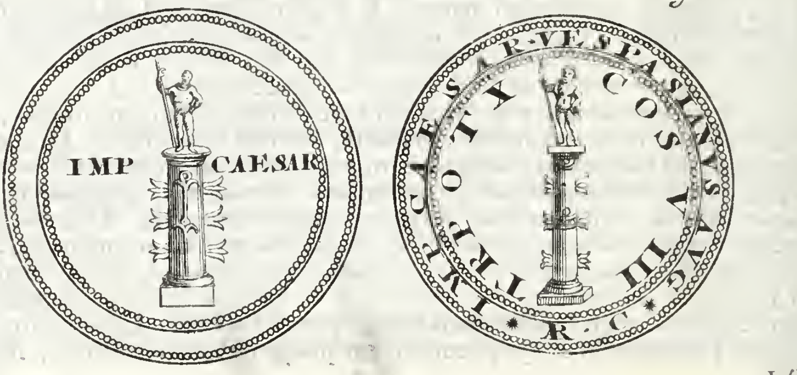
coronam quatuor millium aureorum, Joſepho referente, & alii paſſim alia Reges, populi, Cæſares obtulere. Inibi tabulæ æneæ legum. Julius Obſequens: *Tabulæ legum æneæ litteris liquefactis.* Cicero: *& legum æra liquefacta.* Statuæ Regum Romanorum, ° quibus poſtea Cæſaris, & Auguſti adjectæ ſunt. Plura etiam Jovis ſimulacra. Præneſtini, quod T. Quintius Dictator Præneſte advectum inter cellam Jovis, & Minervæ dedicavit. Jovis Imperatoris quod à Tito Flaminio impoſitum Columnæ ſummoperè laudatur à Cicerone. Jovis ænei, quod Spurius Carvilius ex ocreis, galeis, pectoralibus Samnitium conflavit. Sed hæc duo in area extra Templum fuere. De illo Julius Obſequens; *In Capitolio Lupam Remi, & Romuli fulmine ictam, ſignum Jovis ad Columnam disjectum.* Quod poſtea refectum excelſius collocatum, & ad Forum converſum memorat Cicero. At Carviliani tanta fuit amplitudo, *ut*, quod ait Plinius, *conſpiceretur à Latiario Jove.* Hunc Latialem putat Riquus, qui in Monte Albano colebatur, & pro Latiario reponit. Sed Latiaris Juppiter in Quirinali, opinor, fuit. Collis enim Quirinalis, aliqua ſaltem ſui parte, dictus eſt Latiaris, ut conſtat ex Varrone. Latiaris autem Jovis in eo Colle fortaſſe delubrum fuit, quod Capitolium Vetus dicebant. Ibi enim Juppiter, Minerva, & Juno, ut in Capitolino Colle colebantur. Potuit autem Tarpejus ille, & excelſus Juppiter à Latiario videri, quia, propter propinquitatem loci, facilis eſt è Quirinali in Capitolium aliquo ſaltem ſigno proſpectus. At contrà ex Albano, illa tempeſtate, videri credo non poterat, interjectis Palatino, & Cœlio, quos præalta ædificia editiores olim, quam hodie, fecerant, præſertim Palatinum, in quo Auguſtales Cæſarum Ædes, altitudinem Turrium, Templorumque Capitolinorum, vel æquaverant, vel exceſſerant. In eadem area Capitolii Hercules Coloſſeus Tarento à Fabio Maximo, & Apollo triginta cubitorum à Lucullo ex Apollonia Ponti Urbe tranſlatus. Inibi, ſeu potius in adjunctarum porticuum intercolumniis inauratæ Equeſtres ſtatuæ à Metello poſitæ, de quibus Cicero ſcripſit. Tantus denique ſtatuarum numerus viris illuſtribus locatarum, ut Auguſtus ex area Capitolina propter anguſtias in Martium Campum tranſtulerit, referente Suetonio. Ibidem æreæ Columnæ Roſtratæ quatuor, quas conflatis navium roſtris confecit Auguſtus, quæ poſtea à Domitiano ſunt locatæ: ut ait Servius. Virgilius:

Navali ſurgentes ære Columnas.

Quamquam Servius: *Roſtratas Julius Cæſar poſuit victis Pœnis navali certamine, è quibus unam in roſtris, alteram ante Arcum videmus à parte januarum.* Claudianus:

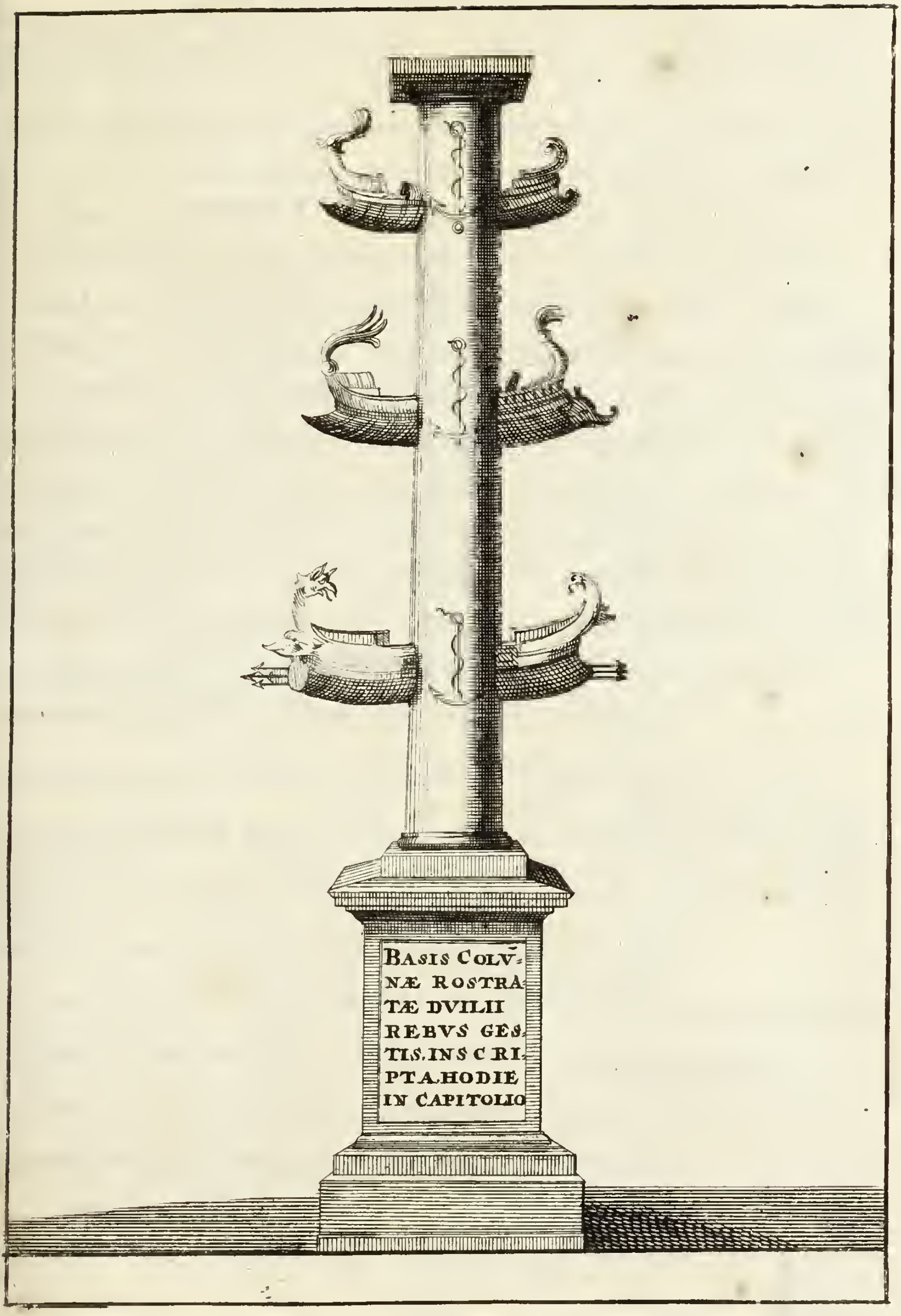
Æraque veſtitis numeroſa puppe Columnis
Conſita, &c.

Pag: 100

Lib. 14. Jud. Ant. cap. 4.
De Prodigiis
3. in Catil.
° L. Bruti, qui Reges expulit.
Statuæ Coloſſeæ in Capitolio.
De Prodigiis
Loc. cit.
Lib. 34. cap. 7.
Lib. 4. de ling. lat. & ibi Scal.
Plin. l. 34. cap. 7.
Lib. 6. ad Att. Ep. 1.
Vide Marl. lib. 2. c. 7. ſec. edit.
In Calig. cap. 34.
Columnæ æreæ Roſtratæ in Capitolio.
3. Georg.
De 6. Conſ. Honor.
Dec. 5. l. 2.

Inſcri-

BASIS COLV-
NÆ ROSTRA-
TÆ DVILII
REBVS GES-
TIS. INSCRI-
PTA. HODIE
IN CAPITOLIO

Inſcriptio in baſi Columnæ Roſtratæ à PETRO CIACONIO *ſuppleta.*

C. DVILIOS. M. F. M. N. COS. ADVORSO. CARTACINIENSIS. IN. SICELIAD
REM. CERENS. AICESTANOS. COCNATOS. POPLI. ROMANI. ARTISVMAD
OBSEDEONED. EXEMET. LECIONES. CARTACINIENSIS. OMNEIS
MAXIMOSQVE. MACISTRATOS. LVCEIS. BOVEBOVS. RELICTEIS
NOVEM. CASTREIS. EXFOCIONT. MACELA. MOENITA. VRBEM
PVCNANDOD. CEPET. ENQVE. EODEM. MACISTRADOD. PROSPERE
REM. NAVEBOS. MARID. CONSOL. PRIMOS. CESET. REMECOSQVE
CLASESQVE. NAVALES. PRIMOS. ORNAVET. PARAVETQVE. DIEBOVS. LX
CVMQVE. EIS. NAVEBOS. CLASEIS. POENICAS. OMNEIS. PARATASQVE
SVMAS. COPIAS. CARTACINIENSIS. PRAESENTED. MAXIMOD
DICTATORED. OLOROM. IN. ALTOD. MARID. PVCNANDOD. VECET. XX
XIQVE. NAVEIS. CEPET. CVM. SOCIEIS. SEPTERESMOSQVE. DVCIS
QVINRESMOSQVE. TRIRESMOSQVE. NAVEIS. XX. DEPRESAI
AVROM. CAPTOM. NVMEI. CIƆ. CIƆ. CIƆ. DCC.
ARCENTOM. CAPTOM. PRAEDA. NVMEI. CCCIƆƆƆ. CCCIƆƆƆ. CCCIƆƆƆ
CRAVE. CAPTOM. AES. CCCIƆƆƆ. CCCIƆƆƆ. CCCIƆƆƆ. CCCIƆƆƆ. CCCIƆƆƆ. CCCIƆƆƆ.
CCCIƆƆƆ. CCCIƆƆƆ. CCCIƆƆƆ. CCCIƆƆƆ. CCCIƆƆƆ. CCCIƆƆƆ. CCCIƆƆƆ. CCCIƆƆƆ. CCCIƆƆƆ.
CCCIƆƆƆ. CCCIƆƆƆ. CCCIƆƆƆ. CCCIƆƆƆ. CCCIƆƆƆ. CCCIƆƆƆ. CCCIƆƆƆ. P.
TRIOMPOQVE. NAVALED. PRAEDAD. POPLOM. ROMANOM. DONAVET
CAPTIVOS. CARTACINIENSIS. INCENVOS. DVXET. PRIMOSQVE
CONSOL. DE. SICELEIS. CLASEQVE. CARTACINIENSEOM. TRIOMPAVET
OB. ASCE. RES. S. P. Q. R. COLOMNA. IN. FORO. POSEIVEIT.

Columnæ Roſtratæ meminit etiam Livius: *Nocturna tempeſtate Columna Roſtrata in Capitolio tota ad imum fulmine diſcuſſa eſt.*

Demum, ut in Templum redeam, ibi ducum Trophæa etiam aurea, arma, & hoſtium ſpolia affixa cernebantur. Tabulæ vero pictæ, aut res geſtas, & titulos Victorum referebant: aut è Provinciis propter laudatos artifices transferebantur.

Cap. VIII.

Jovis Cuſtodis, Junonis Monetæ, & Fortunæ Templa.

In Vita Domitian. cap. 1.
Cap. 5.
Lib. 3. Hiſt.
Ut eſt apud Fulv. lib. 2. & Marl. lib. 2. c. 4.
Templum Jovis Cuſtodis Capitolino adjectum.

JOvis Cuſtodis Templum Ædi Capitolinæ adjectum eſt. Ibi enim Templi fundator ſervatus eſt Domitianus Vitelliano bello. *Confugit*, inquit Suetonius, *in Capitolium; ſed irrumpentibus adverſariis, & ardente Templo apud æditum clàm pernoctavit: ac manè Iſiaci celatus habitu, interque ſacrificulos vanæ ſuperſtitionis cùm ſe trans Tiberim contuliſſet*, &c. Ideò, ut idem, *Novam excitavit Ædem in Capitolio.* Tacitus verò, *Domitianus*, ait, *ſolertia liberti, lineo amictu turbæ ſacricolarum immixtus, ignoratuſque apud Cornelium Primum paternum clientem, juxta Velabrum delituit; ac potiente rerum patre, disjecto Æditui contubernio modicum ſacellum Jovi Conſervatori, aramque poſuit, caſuſque ſuos in marmore expreſſit. Mox imperium adeptus Jovi Cuſtodi Templum ingens, ſeque in ſinu Dei ſacravit.* Fruſtrà ergo quidam hoc Templum ubi ſunt Ædes Romani Senatoris locarunt. Nam cum Domitianus in ipſo Æditui contubernio, ubi pernoctaverat, ædificarit; id profectò, Templo Capitolini Jovis adjectum, aut in adjunctis ædibus eſſe debuit, non longe à rupe Tarpeja. De ambitu, & figura Templi, nihil quod referam legi; ſed à Domitiano nihil niſi magnificum, ac ſplendidum parari potuit. Et verò non modo de Capitolino, ſed de hoc etiam videtur loquutus Martialis:

Pro Capitolinis quid enim tibi ſolvere Templis?

cum in eodem colle propinqua eſſent.

Lib. 4. Epig. 4.
Templum Junonis Monetæ.
1. de Divin.
6. Faſt.

JAM VERO Junonem Monetam à monendo priſci dixere. Cicero: *Cum terræmotus factus eſſet, ut ſuæ plena procuratio fieret, vocem ab Æde Junonis ex Arce extitiſſe. Quo circà Junonem illam appellatam Monetam.* Hæc Ædes in Arce fuit. Ovidius:

Arce quoque in ſumma Junoni Templa Monetæ
Ex voto memorant facta Camille tuo.
Ante Domus Manli fuerat, qui Gallica quondam
A Capitolino reppulit arma Jove.

Plutarch. in Rom.
Jul. Solin. cap. 2.
Dec. 1. l. 7.
Lib. 6.
Lib. 4.

Ibidem multo ante Tacitus Rex collega Romuli habitaverat. Sed L. Furius Camillus, M. Furii Camilli filius cum Auruncis bellum gerens, *inter ipſam dimicationem*, ut ait Livius, *Ædem Junoni Monetæ vovit. Senatus Duumviros ad eandem Ædem pro amplitudine Pop. Rom. faciendam creari juſſit. Locus in Arce deſtinatus, quæ area Ædium M. Manlii Capitolini fuerat. Anno poſtquam vota erat Ædes, Monetæ dedicatur.* Eodem in loco ut idem Livius, officina Monetæ fuit. Ubi & Magiſtratuum Linteos Libros fuiſſe repoſitos tradit. Cæterùm Ædes Monetæ cùm eſſet in ſumma Arce, deſcendentibus gradibus pertinebat ad Ædem Concordiæ ſitam prope clivum Capitolinum, & Forum Romanum. Ovidius de Concordia:

2. Faſt.

Candida te niveo poſuit lux proxima Templo,
Qua fert ſublimes alta Moneta gradus.

Idque

Idque locum dubitationi fecit, unde ab imo inciperent gradus, & ubi, ante Templum deſinerent, quod ſumma in Arce collocavit Ovidius.

Riquus quidem, ut gradus Monetæ Ædemque deſignaret, tria docet. Primum, clivum Capitolinum, quo aſcendebatur in Capitolium, à Foro Romano, & Æde Veſtæ, ſecundum Concordiæ Templum, centum gradibus ad rupem Tarpejam fuiſſe protenſum: adducitque huc verba Taciti: *Tarpeja rupes centum gradibus aditur.* Alterum: Hos clivi gradus, quia proximi erant Templo Concordiæ, appellatos Concordiæ gradus. Tertium: cùm his gradibus aſcenderetur ad Ædem Monetæ Templo Concordiæ imminentem, in ipſo Arcis ingreſſu fabricatam fuiſſe. Quibus gravis, & eruditus auctor quatuor inter ſe miſcere videtur, atque confundere: nempe clivum Capitolinum, de quo infra: gradus Tarpejæ rupis, Concordiæ, & Junonis Monetæ; quæ omnino ſeparanda ſunt. Et gradus quidem Tarpejæ rupis, ut ſuprà conſtitutum eſt, ad Occidentem, Tiberim verſus locati fuere; cum Ædes Concordiæ, ut hodieque apparet, aſpiciat Orientem, in altera dorſi Capitolini parte prope arcum Septimii. *Cap. 42.*

Nullo autem modo gradus Concordiæ, & Monetæ, permiſcendi ſunt. Nam Ædes Concordiæ, de qua loquitur Riquus, ſuos habuit gradus, ut patet ex Templi reliquiis; adhuc enim ſupereſt integra ferè porticus, terræ ſolo, quamvis undiquè ruinis oppletum ſit, elata. Deinde Ichnographia Templi id ipſum oſtendit, quam præter cæteros Palladius nobilis Architectus lineavit, & ipſe Riquus adducit; in qua viginti quinquè gradus enumerantur, in unam Ædem Concordiæ mittentes. Demum qui poterant gradus duobus Templis eſſe communes, quorum alterum Concordiæ in imo fere Capitolio ſitum vergebat ad ortum; alterum Junonis Monetæ in ſummo colle, quo ſpectaret, incertum eſt? Gradus autem Monetæ ipſum etiam faſtigium Templi Concordiæ altitudine facile æquabant. Igitur Tullius cum ſcripſit: *Equites Romani, qui frequentiſſimi in gradibus Concordiæ ſteterant*, nihil pertinens ad Monetam intelligere potuit. Neque Ovidius, qui Concordiam poſuit: *Gradus Concordiæ diverſi à gradibus Monetæ.* *7. Philipp.*

Qua fert ſublimes alta Moneta gradus.

Aliud ſignificat, niſi Monetæ gradus non longe ab Æde Concordiæ incepiſſe, indequè evaſiſſe in ſummam Arcem. Hæc illi dicenda ſunt, qui voluerit Ovidium loqui de Æde Concordiæ, cujus reliquias ad radices Capitolii prope Forum Romanum videmus. Sed aptior erit, & clarior ædificiorum locorumque collocatio, ſi aliud Concordiæ Templum in Arce prope Ædem Monetæ ſtatuamus, ut dicam Cap. XIV.

Jam ut certiùs deſignetur Junonis Monetæ ſedes, operæ pretium eſt advertere quod tradit M. Tullius pro Domo ſua. *Ergo*, inquit, *M. Manlii domum everſam duobus lucis conveſtitam videtis.* Locus inter duos lucos Aſylum erat, ſitum inter duo Capitolii juga, ubi nunc ſtatua Equeſtris M. Antonini viſitur, de qua paulo poſt. Cum ergo Ædes Monetæ in area Manlianæ domus ſit condita, videri poteſt ibi fuiſſe, ubi nunc Senatoris domus: ibique eam locat Marlianus. Verum hoc non reſpondet verbis Ovidii, qui Arce in ſumma Monetam conſtituit, niſi impropriè loquutum velis. Arx enim multo editior in dextero Capitolii jugo, quem vulgò montem Caprinum nominant, declivis erat in Aſylum ſive Aream ante Ædes Senatorias jacentem. Ut ergo audiatur Tullius, & Ovidius, arbitror incepiſſe gradus ab Aſylo, ſive Æde Monetæ, ita ut aliqua pars duobus lucis veſtiretur; fuiſſe tamen ſublatam, ut ad Arcem pertingeret. Ex eo loco, cujus pars Aſylum tangebat, verſus Ædem inferiorem Concordiæ ſecundus Capitolii clivus devexus erat. Quem ſane clivi aſcenſum in Capitolium intelligi arbitror à Tacito, verbis ſupra allatis; *Tum diverſos Capitolii aditus invadunt* *Ubi eſſet Ædes Monetæ.* *Lib. 2. cap. 4.* *Lib. 3. Hiſ.*

juxta

juxta lucum Aſyli. Milites enim Vitelliani, qui non potuerant per clivum Capitolinum irrumpere in Capitolium, per alium clivum venerunt ad gradus Monetæ juxta Aſylum, iiſque primum in Ædem Junonis, tum in Capitolium evaſere. Formam, & ornatum Templi deſcribere in promptu non eſt.

Marlian. Lib.2.c.4. IN EADEM Arce Fortunæ Templum fuit. Teſtantur vetuſta carmina Præneſte in Æde Fortunæ:

Tu, quæ Tarpejo coleris vicina Tonanti,
Votorum vindex ſemper Fortuna meorum.

In lib. de Port. Rom. Fuit autem Ædes Fortunæ Primigeniæ, de qua Plutarchus: *Servius Tullius,* inquit, *Fortunæ Templa poſuit, Primigeniæ in Capitolio, & Obſequentis. Eſt & Privatæ Fortunæ Templum in Capitolio, & Viſcoſæ.* Hæc ille. Primigenia autem eſt dicta *Plut. in Eq. Rom. q. 106.* Fortuna, quia ad eam ſui principatus initia Servius referebat. Viſcoſa quaſi trahens, & tangentia retinens. Fidei Templum ibidem Numa conſtituit, & primus *Lib. 2. Antiquit.* publicè ſacravit attributis ex Ærario victimis, teſte Dionyſio; ut opinione divinitatis populus eam frangere non auderet. Cicero; *Fidem,* inquit, *in Capitolio* *Lib. 3. de Offic.* *vicinam Jovis Opt. Max. ut in Catonis oratione eſt, majores noſtri eſſe voluerunt.* Plinius: *Spectata eſt,* inquit, *in Æde Fidei in Capitolio imago ſenis cum Lyra puerum docentis.* *Lib. 35. cap. 10.* *Eam fecit Ariſtides Thebanus.* Ædem Concordiæ in eadem Arce Livius collocat, quam per ſeditionem militarem à L. Manlio Prætore in Gallia votam Duumviri *Dec.3.l.2.* ad eam rem creati *in Arce faciendam locaverunt.*

Cap. IX.

Bibliotheca, Tabularium, Caſa Romuli, Curia.

Lib. 10. in Commodo. BIbliothecam, & Tabularium in Arce Templique Capitolini ædificiis poſitum paſſim docent auctores. Eutropius; *Fulmine,* inquit, *Capitolium ictum: ex quo facta inflammatio Bibliothecam illam majorum cura ſtudioque compoſitam, Ædeſque alias juxta ſitas rapaci turbine concremavit.* Id Commodo Principe *Lib. 7. c. 16. in Chronic.* factum eſt. Quod Euſebius, & Oroſius tradiderunt. At quis ejus Bibliothecæ fundator? Lipſius ad Domitianum refert; hic enim *Bibliothecas incendio abſumptas impenſiſſimè* reparandas curavit *exemplaribus undique petitis, miſſiſque* *Sueton. in vita Domit. c. 20.* *Alexandriam qui deſcriberent, emendarentque.* Riquus Domitianum reſtitutorem, auctorem agnoſcit Syllam, qui expugnatis Athenis magnam vim Librorum Romam comportavit; ſive Julium Cæſarem, ſive Auguſtum, qui Libros undique conquirendos, & Bibliothecas ædificandas curavit. Mihi facilius eſt, qui auctor non fuerit, quam qui fuerit deſignare. Nam Cæſar, cum Bibliothecas Græcas, & Latinas publicare deſtinaſſet, morte præventus non *Sueton. in vita. c. 44.* potuit. Auguſtus Templo Apollinis Palatini Bibliothecam adjecit, nihil molitus eſt in Capitolio. Sylla ab Aſia rediens in Italiam, cum veniſſet Athenas, *Sueton. in vita. c. 29. Plutarch. in vita Syllæ.* Bibliothecam Apollinis Teji aſſumpſit, Romamque deportavit: nec tamen dicitur quidquam publicaſſe. Immò nec publicare potuit, ſi cum veritate Plinius aſſeruit, primam Romæ Bibliothecam ab Aſinio Pollione dedicatam. *Prima Romæ publica Bibliotheca.* Quis autem dubitet, quin Bibliotheca in Capitolio, nempe in communi gentium perfugio, domicilioque publica fuerit? *In Bibliotheca,* inquit Plinius, *quæ prima in Orbe ab Aſinio Pollione ex manubiis dedicata Romæ eſt.* Et: *Aſi-* *Lib. 7. cap. 30.* *nius Pollio primus Bibliothecam dicando, ingenia hominum rem publicam fecit.* Videtur tamen Lucullus multo ante ſuam publicaſſe, teſte Plutarcho in ejus vita:

πανδῆς

σπουδῆς δ' ἀξία τὰ περὶ τὴν τῶν βιβλίων κατασκευήν, καὶ γὰρ πολλὰ, καὶ γεγραμμένα καλῶς, συνῆγε ἥτε χρῆσις ἦν φιλοτιμοτέρα τῆς κτήσεως, ἀνειμένων τῶν βιβλιοθηκῶν, καὶ τῶν περὶ αὐτὰς περιπάτων, καὶ χολαστηρίων ἀκωλύτως ὑποδεχομένων τοὺς Ἕλληνας ὥσπερ εἰς μουσῶν τὸ καταγώγιον ἐκεῖσε φοιτῶντας. *At commendanda ejus,* Luculli, *fuit, & perhibenda in Librorum ſupellectilem impenſa; multos enim, & eleganter deſcriptos cumulavit. Erat etiam eorum uſus, quam comparatio liberalior; quòd Bibliothecæ omnibus paterent; atque in adjectas ambulationes ſcholaſque reciperentur omnes Græci, velut ad Muſarum hoſpitium divertentes.* Quod ſi Plutarcho credimus, primus Pollio ſuam non dicavit; hanc autem Capitolinam, vel Sylla, vel Catulus, qui Capitolium perfecit, dicavitquè, dicare, & publicare potuit. Ovidius antiquiſſimam Romæ, & publicam Bibliothecam conſtituit in Atrio Libertatis: *Lib. 35. cap. 2.*

Nec me, quæ doctis patuerunt prima libellis *Triſt. l. 3.*
Atria, Libertas tangere paſſa ſua eſt.

Sed Ovidius perſpicuè loquitur de Bibliotheca Aſinii Pollionis. Cùm enim ille, teſte Suetonio in Auguſto, Atrium Libertatis extruxerit, dubitandum non eſt, quin Atrio Bibliothecam adjunxerit, ſic enim utriuſque auctoris verba lucem accipiunt. Hoc Atrium quidam ſtatuunt in Palatio. Verum, ſi Pollio tantùm inſtauravit, quod potius dixerim, cùm vetus Atrium Libertatis à P. Victore dicatur eſſe in Aventino, ubi & Templum ejuſdem Libertatis, probabile eſt, ibi Pollionem Bibliothecam publicaſſe. Ibi & alterum publicum Tabularium erat. Livius: *Cenſores,* inquit, *ex templo in Atrium Libertatis aſcenderunt, & ibi ſignatis Tabellis publicis, clauſoquè Tabulario negarunt,* &c. *Cap. 29.*

In hac re primò, ne pugnent inter ſe tanti auctores, dicerem, Luculli Bibliothecam omnibus quidem patuiſſe; ſed id factum magis ex quadam humanitate hominis, quam publica teſtificatione, monimento, ac titulo, quo conſtaret, Bibliothecam omnium voluntati, & commodis patere. Pollio autem qui publicavit, hoc ſolemni notaque omnibus dedicatione, præfixoque titulo teſtari debuit; ut omnes ſcirent, communi utilitati fuiſſe comparatam, & publicatam: & libenter, audacterque quaſi ad rem ſuam accederent. Deinde cum de Capitolina Bibliotheca nihil certi quiſquam poſſit afferre; non improbabile exiſtimarem, eam ab Adriano Cæſare, vel fundatam, vel magna ex parte auctam, & exornatam fuiſſe. Hic enim Gymnaſium bonarum artium inſtituit in Capitolio, cui Bibliotheca adjungenda fuerat. *Cærimonias,* inquit Sext. Aurelius Victor, *leges, Gymnaſia, Doctoreſque curare occœpit: adeò quidem, ut etiam ludum ingenuarum artium, quod Athenæum vocant, conſtitueret.* Porrò Athenæum erat in Capitolio; ut conſtat ex Codice Juſtin. Lib. 11. Tit. 18. De ſtudiis liberalib. Urb. Romæ. *Sin autem,* inquit, *ex eorum numero fuerint, qui videntur intra Capitolii auditorium conſtituti,* & paulo poſt: *Nihil penitus ex illis privilegiis conſequantur, quæ his, qui in Capitolio tantummodo docere præcepti ſint.* Docebant autem ibi ſub Theodoſio II. Oratores tres, Grammatici decem, Sophiſtæ quinque, Philoſophus unus, Juriſconſulti duo. Ex qua docendi, diſcendique exercitatione appellationem loci dimanaſſe Dion tradit: ἀθήναιον καλούμενον ἀπὸ τῆς ἐν αὐτῷ τῶν πεπαιδευμένων ἀσκήσεως. *Athenæum dictum, ab exercitatione eorum, qui in eo erudiuntur;* quod mirum videtur Caſaubono judicanti id melius referri oportere εἰς τὴν ἀθήνην. Sed profecto illa exercitatio *Minervalis* eſt; quod Dion non addidit, quia ſatis, ſuperquè notum erat. *Adrianus fundat, aut auget Bibliothecam. Gymnaſium in Capitolio. Athenæum in Capitolio. Lib. 74. in Juliano. In Notis Capitolini in vita Pertinacis.*

In eodem Poëtæ, & Oratores ſua recitare ſcripta ſolebant, audientibus interdum Auguſtis, ut Lampridius in Alexandro Severo: & Julius Capitolinus in Pertinace, & Gordiano majore, tradiderunt. De Alexandro: *Ad Athenæum audiendorum & Græcorum, & Latinorum Rhethorum, vel Poëtarum cauſa frequenter proceſſit.* *In quo recitant Oratores, & Poëtæ.*

proceſſit. De Pertinace: *Eo die proceſſionem, quam ad Athenæum paraverat, ut audiret Poëtam ob ſacrificii præſagium diſtuliſſet.* De Gordiano: *in Athenæo controverſias declamavit audientibus Imperatoribus ſuis.* Ideoque Sidonius Athenæi cuneos, & Athenæi cuneata ſubſellia propter frequentiam Auditorum nominavit. Cum igitur hi ludi litterarii, qui à P. Victore in viij. Regione Fori Romani, in qua & Capitolium eſt, numerantur, antiquitus, ut conſtat ex Livio, in ipſo Foro locati Bibliothecam habere debuerint; Adrianus loci conditor, fortè Librorum collector, & Bibliothecæ vel fundator, vel amplificator fuit. Trajani præſertim exemplo præventus, qui Ulpiam Bibliothecam in Urbe celeberrimam publicaverat. Athenæum tamen non in Arce; non enim tot ædificia capere potuit, ſed in alio vertice Capitolii ſtatuendum eſt; ubi ſcilicet & Bibliotheca ſtatuenda erit, ſi addita Gymnaſio ad Adrianum referatur. Aliud Gymnaſium Dion commemorat in Trajano: *Eo*, inquit, *divitiarum, atque potentiæ Suras Licinius proceſſerat, ut Gymnaſium Populo Romano ſuis impenſis ſtruxerit.* Aliud Tacitus; *Gymnaſium eo anno dedicatum à Nerone, præbitumque oleum Equiti, ac Senatui græca facilitate.* Sed hæc animi exercendi gratia facta ſunt, an corporis?

Athenæum non in Arce, ſed in altero vertice Capitolii.

Lib. 14. Annal.

Jam TABULARIUM ædificium eſt, in quo tabulæ publicæ continentur. Et in Romano quidem omnia Senatus Conſulta, Plebiſcita, Privilegia, Leges, & alia Patrum, Populi, & Principum decreta ſervabantur. Plutarchus: *Cicero*, inquit, *per abſentiam Clodii magna frequentia aſcendit in Capitolium, Tabulaſquè, quæ acta continebant Clodii Tribunatus, revulſit, corrupitquè.* Idem in Catone minore de iiſdem: *Quas publicè Clodius in Capitolio fixerat, revulſit.* Ex quo inferri poteſt, Templi Capitolini parietibus, has, aliaſque ejuſmodi Tabulas publicè affigi ſolitas. Clarè Polybius loquens de fœdere facto inter Pœnos & Romanos: *Hæc*, inquit, *cum ita ſint, & in hodiernum diem Tabulis æreis inſcripta conſpiciantur in Templo Capitolini Jovis, ubi ab Ædilibus diligentiſſimè cuſtodiuntur.* Sed quamvis in Templo Jovis multa intra, extravè in porticibus, præſertim leges æreis inciſæ tabulis apponerentur; negandum tamen non eſt, publicum quoque Tabularium actorum Senatus Populique Romani ibi fuiſſe. Hujus Tabularii mentio fit in veteri inſcriptione Capitolina, ut eſt apud Fulvium, & Marlianum.

Tabularium in Capitolio.

In Cicerone.

Lib. 3. Hiſt.

Lib. 2. Cap. 30.

Q. LVTATIVM. ET. Q. CATVLVM. COSS.
SVBSTRVCTIONEM. ET. TABVLARIVM. DE. SVO. COERAVISSE.

Porro Tabulas Riquus, antiquiori ætate, ligneas, poſtea facit eboreas. Certius reor, fuiſſe æreas; non modo legum, ſed aliorum ſcitorum. Cicero: *Et legum æra liquefacta.* Joſephus: *Dedicarique præcepit Cæſar, æream Tabulam hæc continentem, in Capitolio.* Idem: *Patribus præcepit*, Claudius, *ut donationem inciſam æreis Tabulis in Capitolio collocarent.* Nec modo æreæ Tabulæ Capitolinæ fuere, ſed etiam Columnæ. Joſephus; *Quando enim tam manifeſta argumenta exhibuimus noſtræ cum populo Romano amicitiæ oſtenſis æneis Columnis, & Tabulis in Capitolio nunc uſque durantibus, duraturiſque in poſterum.* Et: *Hæc publicè dedicata ſunt in Urbibus, atque etiam in Capitolio, & columnis inſculpta ſunt æreis.* Indifferenter alibi loquitur de ſcriptura Capitolina: *Deditque*, Cæſar, *hac de re in Urbem litteras ad Conſules, ut decretum hoc ſcriberetur in Capitolio.* Rurſus de Tabulis æneis Suetonius: *Tria millia ænearum Tabularum, quæ ſimul cum Templo conflagraverant, reſtituenda ſuſcepit*, Veſpaſianus, *undique inveſtigatis exemplaribus:* tum de Tabulario ſubdit; *Inſtrumentum etiam Imperii pulcherrimum, quo continentur ab exordio Urbis Senatus Conſulta, Plebiſcita de ſocietate, & fœdere, ac privilegio cuicunque conceſſis.* Quod ſanè monimentum Veſpaſianus

3. In Catil.

Jud. Ant. l. 14. c. 17.

De Bello Jud. lib. 2. cap. 11.

Jud. Ant. c. 17. l. 14.

Ibidem.

Ibid. c. 16.

In Veſpaſiano. c. 8.

ſianus Templi Capitolini refector eidem ſplendidè adjecit. De alio Urbis Tabulario ad Atrium Libertatis, alibi dicemus.

Habuit & Capitolium CASAM Romuli, quam illo regnante cannis, & viminibus tectam, deinceps Sacerdotes, ſi forte vetuſtate conſumeretur, inſtaurabant, iiſdemque ſtramentis contegebant, ut ſemper integra permaneret. Ideo licuit Ovidio canere: *Faſt. 3.*

Quæ fuerit noſtri ſi quæris regia Nati, *De ead.*
Adſpice de canna, ſtraminibuſque domum. *1. Faſt.*

Seneca de Conſ. ad Hel. cap. 9. *Ne tu puſilli animi es, & ſordidè ſe conſolantis: ſi ideo id fortiter pateris, quia Romuli Caſam noſti. Dic illud potius: Iſtud humile tugurium nempe virtutes accipit.*

Propter hanc CURIA nomine Calabra fuit. Calabræ nomen à calando deductum eſt, quòd vocare ſignificat, ἀπὸ τοῦ καλεῖν; *quòd omnis juxta eam Populus vocaretur,* ut ait Macrobius. *Nam priſcis temporibus Pontifex minor obſervato novæ Lunæ exortu, calata, id eſt evocata in Capitolium plebe juxta Curiam Calabram, quæ Caſæ Romuli proxima eſt, quot numero dies à Calendis ad Nonas ſupereſſent, pronunciabat.* *Lib. 1. Sat. cap. 15.* Hanc etiam ſtramentis contegebant, ut priſcam majorum paupertatem indicaret. Deque ea dictum putat Servius à Virgilio: *8. Æneid.*

Romuleoque recens horrebat Regia culmo.

Niſi forte rectius regia, ſeu Caſa Romuli ſignificetur; quo loco Virgilius prope Templum rupemquè à Manlio defenſam collocat. Quoniam vero è Curia domui proxima obſervabatur ortus Lunæ, loco editiſſimo, locata eſt prope Templum Capitolini Jovis: hic enim plagæ inter Meridiem, & Occidentem oppoſitus ſemitam errantium ſyderum, & aſpectum egregiè contemplandum dabat.

Cap. X.

Aſylum, & alia Ædificia.

ALtera pars Capitolini Montis item exurgens, atque edita, Arcique obverſa preſſiore ſignificatione Capitolium dicebatur. Hoc enim præter alia, quæ attuli, ſignificat Livius: *Præſidia in Arce, in Capitolio, in muris, circa Urbem ponuntur.* *Dec. 3. l. 6.* Partem autem, inſtar valliculæ, utrique ſubjectam vertici, Intermontium nuncuparunt. Ibi Aſylum, quod ſignificat *Miſericordiæ Templum,* ut ait Servius, in ea Virgilii verba: *Aſylum in Capitolio.*

Tum lucum ingentem, quem Romulus acer Aſylum *8. Æneid.*
Rettulit.

Id Græcorum inventum, ut ſe ab inimicis loci religione defenderent, Romulus tranſtulit ad multiplicandam Romanam gentem; ut quiſquis advena illò confugiſſet, reciperentur in Civitatem. Ovidius: *Faſt. l. 3.*

Romulus ut ſaxo lucum circumdedit alto,
Quilibet huc, dixit, confuge: tutus eris.

Livius: *Locum,* inquit, *qui nunc ſeptus denſis ſentibus, inter duos lucos, Aſylum aperit.* *Dec. 1. l. 1.* Dionyſius: *Locum enim Capitolium inter, & Arcem ſitum, qui nunc Romana lingua inter duos lucos dicitur, ab utroquè clivo condenſis ſeptus arboribus ſano in hoc, incertum cui Deo ſacrato, Aſylum aperuit.* *Antiq. l. 2.* Ex his docemur. lucum Aſyli in Area nunc Capitolina fuiſſe, ad ipſam ſubſtructionem, & murum Capitolii, qui forum

 reſpi-

reſpiciebat, inter fines utriuſque clivi, quà ſecundum latera Ædium Senatoris aſcenditur. Sed hoc aliter tradit Tacitus loco citato 3. Hiſtor. Nam milites pulſi clivo Capitolino, *diverſos*, inquit, *Capitolii aditus invadunt: juxta lucum Aſyli.* Hic ergo aditus erat in capite alterius clivi, quo nunc aſcenditur ſecùndum carcerem. Quare Aſylum juxta hunc clivum ſolùm aliquam partem Ædium nunc Senatoris, ad ipſum carcerem, non ſpatium, inter utrumque clivum, quod videtur docere Dionyſius, occupabat ſentibus, & dumis præſeptum. Præterea diſcimus, fuiſſe non modo ſentibus, ſed etiam ſaxo, ut ait Ovidius, nempe ſaxeo muro circumdatum. Poſtremò Jovis Templo in medio extructo diremptum, & diſcretum ita fuiſſe lucum, ut duplex videretur; ideòque locum inter duos lucos nuncupatum. Neque aliter Templum locat Ovidius, cum ait:

Loc. cit.

Una nota eſt Martis nonis; ſacrata quod illis
Templa putat lucos Vejovis ante duos.

Ibi Templum Juvenis Jovis.

Quamvis enim anterioribus angulis fanum proſtaret, luci tamen arboribus latera cingebantur: quare inter duos lucos dici poterat. Jam quod ait Dionyſius, *incertum cui Deo Aſylum dicatum fuerit*, fortaſſe ad initia retulit, cum à Romulo ſtatutum eſt. Hiſtorici enim ætate conſtabat, Jovi dedicatum eſſe, adſitis luci quercubus, item Jovi dicatis. Juppiter autem juvenis, & imberbis ejuſquè ſimulacrum abſque ſagittis, & fulmine cum altrice Amalthæa Capella fuit. Neque enim ante bellum gigantæum ſagittas, & fulmina tractaverat; ideòque Inermis nomen traxit Vejovis, quaſi parvi Jovis: vè enim minuendi vim obtinet in nonnullis. Sic vegrande ſignificari alii ajunt male grande, quod ait Feſtus; ut vecors, veſanus, malecordis, maleque ſanus: alii parvum ſive minutum, ut cum dicimus vegrande frumentum. Quare concludit Ovidius:

Vis ea ſi verbi eſt; cur non ego Vejovis Ædem,
Ædem non magni ſuſpicer eſſe Jovis?

Et Juvenis Jovis in æreo Claudii nummo conſpicitur effigies.

In Vita Tiber. c. 37. Annal. 3. & 4. Riq. c. 40.

Cæterum jus Aſyli an ademptum aliquando Urbi fuerit, jure ambigitur. Nam Suetonius de Tiberio, *Abolevit*, inquit, *jus moremque Aſylorum, quæ uſquam erant.* Sed Tacitus quæſtionem agitatam refert in Senatu de externis Aſylis: *Creſcebat enim*, inquit, *Græcas per Urbes licentia, atque impunitas Aſyla ſtatuendi: complebantur Templa peſſimis ſervitiorum*; nec plane apud eundem conſtat quid à Patribus decretum ſit. Quare, ſi Tiberius Aſyla abolevit, ea, de quibus agebatur, abſtulit. Nihil de Romano decrevit, de quo nihil quæſitum erat.

Ubi eſſet Aſylum.

At ſedes Aſyli ſemper fuit in Capitolii edito illo intermontio? Nam quidam aliò transferunt. Primo quidem lucus cum Templo, totam aream, ubi equeſtris Antonini ſtatua, implere non potuit, ut quidam volunt. Quota enim Collis portio Capitolinis molibus relinquetur? Et nos ibi porticus atrium cingentes ad populum recipiendum, ejuſque conventus habendos ſtatuimus. Itaque Forum Romanum verſus, ubi pars Ædium poſtica Senatoris, modica latitudine, paulo ampliore longitudine, Aſylum fuiſſe protenſum credendum eſt. Nam lævorſum juxta gradus Cœnobii Franciſcanorum fores erant clivi Capitolini: dextrorſum aditus alterius clivi (juxta verba Dionyſii: Ab utroquè clivo condenſis ſeptus arboribus) tum gradus Monetæ: reliquum areæ intervallum, porticibus, atriis, Templis, aliiſque ædificiis diſtributum.

Aſylum non erat ad radices Tarpejæ rupis.

Secundo: Quomodo Blondus ad radices Tarpejæ rupis Aſylum ſtatuat, non video, & Marlianus è Capitolio eumdem in locum transferat, ubi repoſitum patet à Tacito; cùm Tacitus Capitolini Jovis Templo proximum fecerit: Tullius vero ad Ædem Junonis Monetæ in Arce conditam, & duobus lucis conveſtitam,

veſtitam, ubi fuerat Manlii domus: Dionyſius in intermontio, inter Arcem, & Capitolium: Ibidem Livius, ibidem Strabo collocarit: neque aliud doceat Ovidius: *Faſt. 2.*

Tunc quoque vicini lucus celebratur Aſyli,
Quà petit æquoreas advena Tibris Aquas.

Eruditi enim interpretes, non Aſyli, quo nomine depravatus ſit locus, ſed Averni legunt. Locum autem prope lucum intelligunt, de quo Feſtus: *Lucaria Feſta in luco colebant Romani, qui permagnus inter viam Salariam, & Tiberim fuit, pro eo quod victi à Gallis fugientes è prælio ibi ſe occultaverunt.*

TEMPLUM JOVIS Feretrii primum omnium in Capitolio, & Urbe ſacratum eſt, ut teſtatur Livius. Cauſa fuit, quòd fundata vix Urbe, cum Cenienſes bellum Romanis intuliſſent, Romulus non modo abegit hoſtes, ſed, occiſo Acrone eorum Duce, Regis arma trunco ſuſpenſa detulit in Capitolium, Jovique dedicavit, Templo deſignato, in quo conderentur: & reliqua deinceps opima Ducum ſpolia à Romanis Imperatoribus, qui eos occidiſſent, eidem Jovi dedicarentur; ſive prima Jovi: ſecunda Marti: tertia Quirino, ut monuit Plutarchus. Quò reſpexit Virgilius cum de Marcello ait: *Templum Jovis Feretrii. Lib. 1. Dec. 1. Liv. lib. 1. Propert. lib. 4.*

Tertiaque arma Patri ſuſpendet capta Quirino.

Nam ſecunda A. Cornelius Coſſus dedicavit. Juppiter autem Feretrius ſive à Feriendo eſt dictus, precatus enim fuerat Romulus, ut hoſtem feriret: ſive à ferendo, quod allatum ipſe Trophæum, & ad quercum appoſitum Jovi conſecravit. Porrò Templum perexiguum, & latum quindecim pedes fuit in Capitolino vertice, teſte Dionyſio. Auctum deinde ab Anco Martio quarto Romanorum Rege: poſt vetuſtate dilabens ab Auguſto refectum eſt, utrumque teſtatur Livius. De Auguſto quidem ſic ait: *Hoc ego, cum Auguſtum Cæſarem Templorum omnium conditorem, aut reſtitutorem ingreſſum Ædem Feretrii Jovis, quam vetuſtate dilapſam refecit.* Factum eſt id hortatu Attici jam ſenis. Cornelius Nepos in ejus vita: *Ex quo*, inquit, *accidit, cum Ædes Jovis Feretrii in Capitolio ab Romulo conſtituta, vetuſtate, atque incuria detecta prolaberetur, ut Attici admonitu Cæſar eam reficiendam curaret.* Fuit in ea Capitolii parte, ubi Magnæ Virginis Templum, cognomento ab Ara Cœli. Sed ab hoc recenti priſcum illud ſic amplitudine, opere, ornatuque ſuperatur, ut inter ſe conferri nullo modo queant. *Lib. 2. Antiquit. Lib. 1. & 4. Dec. 1. Ubi eſſet Templum Jovis Feretrii.*

In eodem Capitolio aliæ duæ JOVIS Ædes, de quibus Livius: *Ædes duæ Jovi in Capitolio dedicatæ ſunt. Voverat L. Furius Purpureo Prætor Gallico bello unam, alteram Conſul. Dedicavit Q. Marcius Ralla Duumvir.* Aliam Jovis Fidei Sponſoris ex Fulvio Urſino refert Riquus cap. 29. *Ædes Jovis, Mentis, & Veneris. Dec. 4. l. 5.*

Ibidem Ædes MENTIS, & VENERIS Erycinæ. Hanc Fabius Maximus Dictator, illam Attilius Prætor voverunt; poſteà Veneri idem Fabius, Menti T. Octacilius dedicavit. *Utraque*, inquit Livius, *in Capitolio eſt, canali uno diſcretæ.* De Mente Lactantius: *Eadem vanitate Mentem quoque inter Deos collocavit Senatus: quam profectò ſi habuiſſet, ejuſmodi ſacra nunquam ſuſcepiſſet.* De Erycinæ Veneris cognomento alibi. Addunt & Ædem Veneris CALVÆ. Nam, referente Lactantio, *Urbe à Gallis occupata obſeſſi in Capitolio Romani cum ex capillis mulierum tormenta feciſſent, Ædem Veneri Calvæ conſecrarunt.* Certe non alibi, quam in ipſo Capitolio, ubi tormenta fecerant. *Li. 9. dec. 4. Liv. dec. 3. Lib. 2. L. 3. dec. 3. Lib. 1. cap. 20. Loc. cit.*

Ibidem ÆDES OPIS, quam conjugem Saturni mentiebantur. Livius: *Ædes Opis in Capitolio de Cœlo tacta erat.* Cicero: *Ubi eſt ſepties millies ſeſtertium, quod in Tabulis, quæ ſunt ad Opis patebat?* Erant hi milliones ſeptemdecim, & quingenta ſcutatorum millia: quam pecuniam à Cæſare ad Ædem Opis depoſitam *Ædes Opis. Dec. 4. l. 9. Philip. 2.*

diſſipaverat Antonius. Uſitatum Romanis ibi pecunias quaſi in tuto reponere; ut de Templo Caſtoris dixit Juvenalis:

Sat. 14.

Et ad vigilem ponendi Caſtora nummi.

Neque intelligas vicinos trapezitas. Quippe Templa iſta præſertim vigiliis militum cuſtodiebantur. Congruens porro erat Opis Templo, cuſtodiæ cauſa, aurum civile committere: cum in Æde Saturni Ærarium eſſet Reipublicæ; & uterque communem ædem haberet in vico Jugario. Id etiam indicant vetera æquipondia. Quorum duo in noſtro Collegii Romani promptuario ærea ſunt, à paſtinatoribus refoſſa; quibus prominentibus litteris argenteis inſcriptum eſt: TEMPL. OPIS AVG. II. TEMPL. OPIS AVG. V. Penſat enim alterum libras duas, quinque alterum: ſed minus noſtra ſacomata, ſeu libramenta, fere uncia excedit, majus unciis duabus. Cicero: *Tanti nummorum acervi conſtruuntur, ut jam appendantur, non numerentur pecuniæ.* In multorum Cæſarum nummis inſcriptis MONETA AVG. tres viſuntur virgines cum lancibus ſubjectis auri cumulis; quibus nempe lancibus aurum pendebatur.

P. Victor Reg. viij.

Loc. cit.

Cæterum illum morem conferendi pecunias in Templa confirmat Herodianus loquens de Templo Pacis; quod incenſum *multos*, inquit, *ex divitibus pauperes fecit.* Nam ἕκαστος ἃ εἶχεν ἐκεῖσε ἐθησαυρίζετο, *unuſquiſque, quæ habebat, illuc ut in theſaurum congerebat.*

In eodem Capitolio culta eſt Iſis, & Serapis. Quos tamen, ait Tertullianus, *Capitolio prohibitos, id eſt Curia Deorum pulſos, Piſo, & Gabinius Coſſ. everſis etiam eorum aris abdicaverunt. His vos reſtitutis ſummam majeſtatem contuliſtis.* Et fuiſſe reſtitutos in Capitolium (alibi enim ibi Urbe colebantur) oſtendit Prudentius;

Ædes Iſidis, & Serapidis.

Apolog. Cap. 6.

Contra Symmac. Lib. 1.

Iſidis amiſſum ſemper plangentis Oſirim
Mimica, ridendaque ſuis ſolemnia calvis,
Et quaſcunque ſolent Capitolia claudere larvas.

Ibidem locant Templum Martis Ultoris, ſeu Biſultoris ab Auguſto erectum. De quo infra. Horum ædificiorum ſedes deſignari non poteſt.

Ædes Martis.

Ibidem Arcus, & Trophæa Neroni erecta in medio Capitolio, circumſtructis antea, ut dicebam, ad commodum, & dignitatem porticibus in area inter duos vertices. Tacitus; *At Romæ Trophæa de Parthis, arcuſque medio Capitolini Montis ſiſtebantur.* Eodem Aqua Martia, quamquam Libri Sybillini Anienem perducendum præcepiſſent, ad Jovis Templi uſum, cum ſe in ſacrificiis abluerent; & aliorum habitantium commodum perducta eſt. Cujus fiſtulas in ſeditione Saturnini, quod ſe in Capitolium cum ejuſdem factionis civibus recepiſſet, Marius Conſul præcidit, ſitique adverſarios perdomuit. Eodem & aqua Tepula corrivata. Ibidem poſitæ ubique *ſtatuæ, decora majorum*, ut ait Tacitus. Privatæ præterea Civium domus, excluſis tamen Patriciis, poſt Manlii Capitolini ſupplicium. Alia quædam ædificia ſpontè omiſi; quòd non ita certa, nec quibus aſſeruntur argumentis, probe oſtendi judicaverim. Adjecta numiſmata Capitolini Templi, Jovis Tonantis, Columnæ Auguſti Roſtratæ, ex inſigni Muſæo Franciſci, & Bruti Gottifredis; Arcus Neronis ex Collegii Romani promptuario deprompta vides.

Lib. 15. Annal.

Lib. 5. Annal.

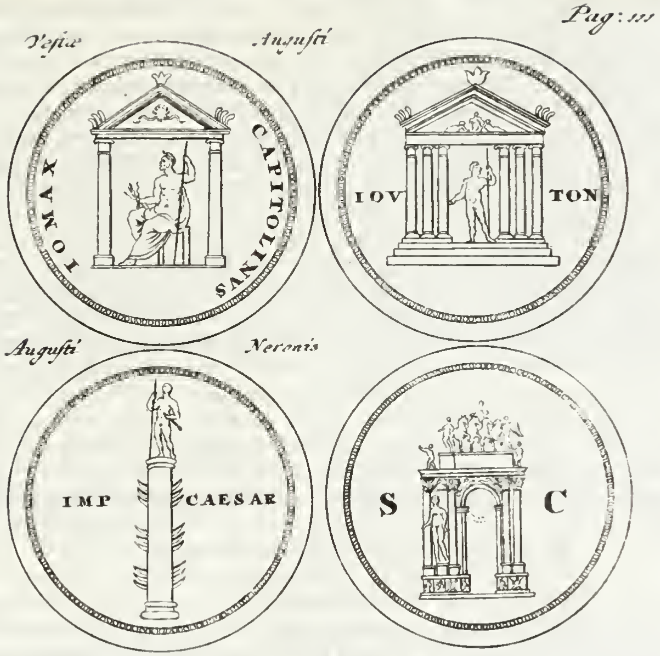
Frontin. de Aquæ ductib.

Cic. pro Rabirio.

Plutarch. in vita Marii.

Aqua Martia, & Tepula in Capitolio.

CAP.

Cap. XI.

Clivus Capitolinus.

QUoniam, celebris eſt de germano ſitu Romani Fori controverſia, ut illud certis finibus circumſcribam, & quaſi concludam, loca Foro proxima ante deſignabo: tum de mea ſententia conſtabit.

Et legenti quidem veteres ſcriptores Romanos, vix Fori Romani videtur quærendus locus; cum inter Palatinum, & Capitolinum Collem ab iis perſpicuè collocetur. Sed tamem viri perquàm eruditi doctiquè contra ſentiunt, quorum eſt princeps vir clariſſimus non magis Romana purpura, quam virtute, ac ſapientia Cæſar Baronius: cujus auctoritas, validum tamquam pondus plerumque mentes inclinat, eorum præſertim, qui Romam nunquam viderunt, nec locorum ſitus cum veterum annalibus conferre potuerunt.

Quod ergo deſcendenti è Capitolio ſe primum offert, via declivis, ſeu ad Arcum Septimii Severi clivus cognomento Capitolinus eſt, quo deſcendebatur in Forum. In quo quidem deſignando Blondus audiendus non eſt, cum ſenſerit in ea Capitolii parte fuiſſe clivum, quæ reſpicit Aventinum. *Conſtare dicimus*, inquit, *clivum Capitolinum publicum fuiſſe ad eam Arcis partem, quæ verſa in Aventinum nunc Eccleſiam S. Georgii ad velum aureum è regione reſpicit.* Probat ex Livii verbis, qui ſcribit, Numidas quoſdam tendentes in Aventino juſſu Conſulum tranſiſſe ad

Clivus Capitolinus ad Arcum Septimii.
Lib. 1. Inſt. Rom.
Dec. 3. l. 3.

ad Eſquilias. *Quas*, inquit Livius, *cum ex Arce Capitolioque clivo publico, in equis decurrentes quidam vidiſſent, captum Aventinum conclamaverunt.* Cujus loci hæc videtur Blondo ſententia: Numidas decurrentes ex Arce, Capitolioque clivo publico fuiſſe ſpectatos, cui aſſentitur Marlianus; quamquam deinde, quid de clivo ſtatuat, incertus ſit. Sed longè alius eſt intellectus eorum verborum. Ita enim ad germanum ſenſum eliciendum verba conſtruenda ſunt. *Cum ex Arce, Capitolioque quidam vidiſſent Numidas clivo publico in equis decurrentes.* Videbant enim Romani ex Capitolio, & Arce obverſa in Aventinum deſcendentes ex illo Numidas. Itaquè non loquitur Livius de via in Capitolium acclivi, ſed in Aventinum. Quod ipſa oſtendunt Hiſtorici verba: *Cùm ex Arce, Capitolioquè quidam vidiſſent;* id eſt, Romani ſpectabant ex utraque montis parte, altera, quæ Arx dicitur, altera, quæ Capitolium. Cur ergo his adjunges? *clivo publico.* Quomodo enim unus, idemque clivus ad utramque Montis partem pertinebat? Deinde clivus Capitolinus *Publici* nomen non habuit, ſed qui ducebat in Aventinum. In quo pariter aliqui interpretes Ovidii decepti ſunt. Quod patet ex Livio; cum enim dixiſſet fuiſſe in Aventino Ædem Junonis Reginæ, & Decemviros ſacrificium illi cum pompa deſtinaſſe, ſubdit: *Inde, ex* Foro, *vico Thuſco, Velabroque per Boarium Forum, in clivum Publicum, atque Ædem Junonis perrectum.* Quem & *Publicium* dicebant. Varro: *Clivus Publicius ab Ædilibus Plebis Publicus, qui cum publicè ædificarunt;* & , ut Feſtus addit, *ut in Aventinum vehiculi Velia venire poſſint.* Ovidius:

Lib. 2. c. 8. — *Clivus publicus pertinebat ad Aventinum, non ad Capitolium.* — *1. Faſt.* — *Dec. 3. l. 7.*

Parte locat clivi, qui tunc erat ardua rupes:
Utile nunc iter eſt; Publiciumque vocant.

5. Faſt.

Diverſa de clivo Capitolino decernit Baronius, qui ſcribit: *Errare quidam convincuntur: qui clivum Capitolinum viam aliquam arbitrati ſunt, per quam in ipſum ſummum Capitolium aſcenderetur.* Et paulo poſt ait; *locum illum à majoribus eſſe dictum clivum Capitolinum aſcenſum ipſum modo levem, olim autem difficiliorem, quà è via deorſum poſita prope Eccleſiam S. Mariæ in Porticu ſurſum aſcenditur verſus Eccleſiam S. Mariæ Conſolationis dictam; quem olim fuiſſe eminentiorem, atque longiorem nullum eſt dubium.*

In Annot. ad Martyrol. die 14. Martii.

Sed alii in Capitolii ſaltem intermontium deducunt, à quibus diſſentire non poſſim. Cum enim clivus arduam viam, & paulatim ſublatam ſignificet, ſi in ima valle modicus ſit aſcenſus, clivus dici vix poterit. De hoc autem noſtro Ovidius:

Clivus pertinebat ad Capitolium.

Inde, velut nunc eſt, per quem deſcenditis, inquit,
Arduus in valles, per fora clivus erat.

1. Faſt.

Qui locus oſtendit, Romanos è Capitolio per clivum Capitolinum deſcendiſſe. Quod clariſſimè alii auctores tradunt. Livius de Gallis loquens, qui Urbem ceperant, & Capitolium capere vellent: *Prima*, inquit, *luce, ſigno dato, multitudo omnis,* Gallorum, *in Foro inſtruitur. Inde clamore ſublato, ac teſtudine facta ſubeunt. Adverſus quos Romani nihil temerè, nec trepidè ad omnes aditus ſtationibus firmatis, quà ſigna ferri videbant, eà robore virorum oppoſito ſcandere hoſtem ſinunt: quo ſucceſſerit magis in arduum, eo pelli poſſe per proclive facilius rati. Medio fere clivo reſtitere, atque inde ex loco ſuperiore, qui prope ſua ſponte in hoſtem inferebat, impetu facto, ſtrage ac ruina fudere Gallos.* Quo quidem loco apparet clivum non fuiſſe extra dorſum montis: cum enim omnia in Urbe, præter Capitolium, eſſent in Gallorum poteſtate; liberum tamen illis non erat per clivum excurrere. Totus ergo clivus extra Capitolii monimenta non erat. Eodem modo Livius, cum loqueretur de Romanis, qui captum à ſervis Capitolium recuperare volebant, ait; *Hunc Ducem ſequuti nequicquam reclamantibus Tribunis in clivum Capitolinum erigunt aciem.*

Dec. 1. l. 5. — *Dec. 1. l. 3.*

Taci-

Tacitus de Vitellianis militibus, qui obſederunt, ceperuntque Capitolium: *Cito agmine Forum, & imminentia Foro Templa prætervecti erigunt aciem per adverſum collem, uſque ad primas Capitolinæ Arcis fores. Erant antiquitus porticus in latere clivi, dextra ſubeuntibus. In quarum tectum egreſſi,* adverſarii, *ſaxis, teguliſque Vitellianos deturbabant. Qui faces in prominentem porticum jecere, & ſequebantur ignem, ambuſtaſque Capitolii fores penetraſſent, niſi Sabinus revulſas undique ſtatuas, decora majorum, in ipſo aditu vice muri objeciſſet.* Ex quo loco hic fuiſſe locorum ſitus elicitur; ut primùm eſſet Forum; deinde clivus è Capitolio devexus in Forum, in collem acclivis, cui dextrorſum porticus eſſent adjunctæ: tum fores Capitolii in ſummo clivo. Vitelliani igitur cum per clivum ad primam uſquè portam Capitolii aciem extendiſſent, repulſi ſunt ab hoſtibus egreſſis in tectum porticus. Mox incenſa porticu, hoſtibuſque igne ſummotis, ad fores venerunt in ſummo clivo poſitas, & mox eodem igne combuſtas. Hic eſt ejus loci germanus ſenſus, quem tamen, ſi Tacito placet, in rem ſuam alii deducunt. At de porticu clivi Livius: *Cenſores vias ſternendas ſilice in Urbe, & Clivum Capitolinum ſilice ſternendum curaverunt, & porticum ab Æde Saturni in Capitolium ad Senaculum.* *Lib. 3. Hiſt.* *Dec. 5. lib. 1.*

Præter hanc porticum ad lævam clivi, erat in dextera ejuſdem parte Templum Jovis Tonantis ab Auguſto ædificatum. *Ædem,* inquit Suetonius, *Tonantis Jovis in Capitolio extruxit, liberatus periculo, cum in expeditione Cantabrica per nocturnum iter lecticam ejus fulgur perſtrinxiſſet, ſervumque prælucentem exanimaſſet.* Idem: *cum dedicatam in Capitolio Ædem Tonanti Jovi aſſiduè frequentaret, ſomniavit queri Capitolinum Jovem, cultores ſibi abduci, ſeque reſpondiſſe; Tonantem pro Janitore ei appoſitum. Ideoque mox tintinnabulis faſtigium Ædis redimivit, quod ea fere januis dependebant.* Idemque Dion teſtatur. Verum P. Victor in Regione octava, *Ædes,* ait, *Jovis Tonantis ab Auguſto dedicata in clivo Capitolino.* Quare, ne cum eo Suetonius pugnet, dicendus eſt clivum facere partem Capitolii. Neque antiquarii alibi præterquam in clivo collocant. Hujus Templi, præter effigiem expreſſam in Numiſmatis, reliquiæ dicuntur extare in ipſo clivo, tres columnæ marmoreæ cum epiſtilio egregii operis pœne ſub terram capitulo tenus defoſſæ. Is veſtibuli ſeu pronai veteris angulus eſt, cujus Zophorus ab Ædis latere quædam veterum ſacrificiorum vaſa, & inſtrumenta: à fronte verò in latioris marmoris tabulas diductus pro longiore inſcriptione, quæ inerat, unum verbum videndum præbet abſque R, *eſtituer.* Inſtauratio Templi ex eo cognoſcitur. Cæterum cum Juppiter Tonans Janitor Capitolini Jovis, & in Capitolio pertinaciter locetur à Suetonio, ſuſpicioni dat locum, an prope Templum ejuſdem Capitolini Jovis in Arce ponendus ſit. *Templum Jovis Tonantis.* *In vita Aug. c. 24. Cap. 9. Lib. 54.*

Jam, ut ſitus, & ſolum clivi deſignetur, dicendum eſt, clivum Capitolium fuiſſe, quà aſcenditur ab Arcu Septimii Severi in Capitolium. Indicat ipſe Arcus, ſub quo vectus curru Severus, deinde aſcendit ad Ædem Jovis. Triumphantes enim Sacra via in Forum, inde per clivum flectebant in Capitolium, ut ſupra dixi. Sic autem clivus Sacræ viæ è regione reſpondet, de qua paulo poſt. Idem patet ex Plinio: *Cæſar Dictator,* inquit, *totum Forum Romanum intexit, viamque Sacram, ab domo ſua ad clivum uſque Capitolinum.* Habitabat enim ipſe Pontifex Max. domo publica in Sacra via, ut ſcribit in ejus vita Suetonius. Sacra autem via ad Arcum Severi cum clivo conjungebatur. Quare ibi clivus, quo rectà aſcenditur. Ubi & domus quondam Milonis. Cicero: *Domus in clivo Capitolino ſcutis referta.* *Lib. 9. c. 1.* *Pro Milon.*

Cap. XII.

Sacra Via.

Sacra via unde ſit dicta. SAcra Via dicta eſt Romæ, quod certis ſacris, & cæremoniis fœdus inter ſe in ea fecerint Tatius Rex Sabinorum, & Romulus, ut Dionyſius teſtatur. *Sic*, inquit, *ante Aras icto fœdere, circa mediam Sacram viam permixti ſe invicem conſalutaverunt.* Addit Feſtus aliorum opinione dici Sacram, *quòd eo itinere utantur Sacerdotes Idulium ſacrorum conficiendorum cauſa.* Idulia autem ab ove dicta quæ ſingulis idibus Jovi immolabatur. Varro: *Oritur caput Sacræ viæ ab Streniæ ſacello, quæ pertinet in Arcem, qua ſacra quotquot menſibus feruntur in Arcem, & per quam Augures ex Arce profecti ſolent inaugurare.* Neque verò clivus Capitolinus ea de cauſa dictus eſt ſacer, ut putat Riquus. Neque illi favent Horatii verba:

Lib. 2. Antiquit.
4. de Ling. Latin.
Cap. 34.

. . . . Trahet . . . .
Per ſacrum clivum merita decoros
Fronde Sicambros.

Ibi enim partem Sacræ viæ Poëta intelligit, quæ ad radices Palatii declivis erat in Forum; ut hodieque conſpicimus. Aſconius: *Cùm ab Sacra via deſcenderis, & per proximum vicum prodieris.* Quam ſane Sacræ viæ partem ſolum vulgo fuiſſe notam teſtatur Varro. De hoc clivo Martialis:

Lib. 2. Ep. 71.

Inde ſacro veneranda petes palatia clivo.

Exeunti enim à Foro prope Templum Veſtæ, Jovis Statoris Ædes, & pars Sacræ viæ acclivis occurrebat; ut paulò poſt.

Ubi eſſet Sacra via. Verùm, ut fines Sacræ viæ ſtatuantur, repetendum eſt quod Varro loco citato ait. *Cerolienſis à Carinarum junctu dictus Carinæ, poſteà Cerionia, quod hinc oritur caput Sacræ viæ.* Et paulò ante: *Cum Cœlio conjunctæ Carinæ.* Carinæ autem locus erat prope Amphitheatrum Flavium, qui, quod olim domus inſtar Carinarum haberet, Carinæ dictus eſt, poſtea domo Pompeji nobilitatus. Porro Carinæ, cùm in valle inter Cœlium, & Eſquilias ſe continerent, & circa Ædem S. Clementis inciperent, ad ipſum Amphitheatrum, initium dabant Sacræ viæ. Ea verò juxta Montem Palatinum ad Templum Jovis Statoris producebatur. Plutarchus in vita Ciceronis: εἰς τὸ τοῦ στησίου Διὸς ἱερὸν, ὃν Στάτορα Ῥωμαῖοι καλοῦσιν ἱδρυμένου ἐν ἀρχῇ τῆς ἱερᾶς ὁδοῦ πρὸς τὸ παλάτιον ἀνιόντων· quod interpres vertit, *In Ædem Jovis Statoris, quæ eſt in capite Sacræ viæ, quæ aſcenditur in Capitolium.* Sed ut prima omittam, quæ Græcis quadantenus reſpondent, poſtrema corrigenda omninò ſunt. Neque enim Capitolii, ſed Palatii meminit Plutarchus, *quò è Sacra via aſcendebatur*; quod alii paſſim tradunt. Dionyſius: *Romulus Jovi Statori Templum conſecravit apud portam Mugoniam, ducentem è via Sacra in Palatium.* Aſconius: *Domum Scauri in ea parte Palatii eſſe, quæ cum ab Sacra via deſcenderis.* Dion: *Cilonem ducunt Sacra via, ut perducant in Palatium.* Herodianus: *Veſtales Virgines*, raptum Palladium, *media Sacra via in aulam Imperatoris tranſtulerant.* Martialis:

Lib. 2. Antiquit.
In Orat. pro Scauro.
Lib. 1.

Inde ſacro veneranda petes Palatia clivo.

Ep. 71.
Lib. 4.

Clivum enim in Sacra via poſuit Varro, & Horatius: hodieque ibi deſcenditur. Herodianus: *Lectum* è Regiæ, & Palatii veſtibulo *attollunt, perque viam Sacram in vetus Forum deferunt.* Ubi & alterius loci fit mentio, quo via mittebant, nempe Fori Romani; quod & lib. 2. tradit Herodianus: *Videt* Severus *per quietem, magnum quemdam, & generoſum equum ornatum phaleris Imperialibus, qui*

Pertina-

Pertinacem per Urbem veheret media Sacra via. Sed ubi ad ipſum Fori pervenit ingreſ-
ſum, &c. Suetonius de Vitellio: *Seminudus in Forum tractus eſt inter magna rerum,* *In vita Vi-*
verborumquè ludibria per totum viæ Sacræ ſpatium. Idemque confirmat domus Nu- *tell. c.* 17.
mæ, vulgò Regia, quæ proxima Templo Veſtæ erat in Sacra via; cum ipſum *In Orat.*
Templum ad Forum eſſet. Aſconius: *Facit & locus pugnæ: nam in Sacra via tra-* *pro Mil.*
ditur commiſſa, in qua eſt Regia. Ovidius: *3. Triſt.*

> *Paruit; & ducens: Hæc ſunt Fora Cæſaris, inquit;* *Eleg.* 1.
> *Hæc eſt à ſacris quæ via nomen habet.*
> *Hic locus eſt Veſtæ, qui Pallada ſervat, & ignem:*
> *Hæc fuit antiqui Regia parva Numæ,*
> *Inde petens dextram, porta eſt, ait, iſta Palati:*
> *Hic ſator: hoc primùm condita Roma loco eſt.*

Porro ad Regiam erat Fornix Fabianus, ut idem Aſconius: *Fornix Fabianus* *Fornix Fa-*
Arcus eſt juxta Regiam in Sacra via à Fabio Cenſore conſtructus, qui à devictis Allobrogi- *bianus.*
bus Allobrox cognominatus eſt; ibique *ſtatua ejus propterea poſita eſt.* Erat Fornix pro- *Orat.* 2.
pe Templum Fauſtinæ. Trebellius in Salonino Gallieno: *Fuit denique hactenus* *contra Verr.*
ſtatua in pede Montis Romulei, Palatini, *hoc eſt ante Sacram viam intra Templum Fau-*
ſtinæ advectæ ad Arcum Fabianum. Prope Arcum Puteal Scribonii Libonis locatum *Puteal Li-*
eſt; quod erat locus in quo fuit Tribunal Prætoris, vel ædificium, in quo jus *bonis.*
dicebat Prætor à Libone ædificatum, dictumquè à Puteo, qui inibi eſſet. Pu-
teal enim tectum eſt, quo Puteus operitur. Horatius: *Lib.* 2.

> *Roſcius orabat, ſibi adeſſes ad Puteal cras.* *Sermon.*

Et: *Sat.* 6.

> . . . . *Forum Putealque Libonis* *Lib.* 1. *Ep.*
> *Mandabo ſiccis:* . . . . *ep. penult.*

Nec tamen, ut docet Interpres, prope Jani Templum fuit: niſi poſt Nervam, *Lambinus.*
Jano, qui erat in Foro Tranſitorio, propinquum dicatur eſſe.

Jam cùm Sacra via in Forum mitteret, initium habens ad Jovis Statoris, quæ Ædes in ipſis Fori finibus erat, & ad radices Palatii; ut paulò poſt dicam; dubitationem non levem relinquit, num ibi Sacra via deſineret, an uſque ad clivum Capitolinum extenderetur. Nam Trebellius in vita Salonini Gallieni; *Fuit denique*, inquit, *hactenus ſtatua in pede Montis Romulei* Palatini, *hoc eſt ante Sacram viam intrà Templum Fauſtinæ advecta ad Arcum Fabianum.* Ad hæc Hermannus Contractus in Chronico, & Anaſtaſius tradit, quod & alii Scriptores Eccleſiaſtici tradidere, Fœlicem hujus nominis Quartum Pont. Max. Ædem SS. Coſmæ, & Damiani condidiſſe, *In loco, qui appellatur via Sacra, ubi Ædes Remi ac*
Romuli fuiſſe ajunt. Et in vita Conſtantini Papæ ſcribit, *in via Sacra ante Palatium* *Lib.* 19.
acriter fuiſſe pugnatum. Plinius autem: *Cæſar*, inquit, *Dictator totum Forum Roma-* *cap.* 1.
num velis *intexit, viamque Sacram ab domo ſua ad clivum uſque Capitolinum.* Præte- *Sueton. in*
reà Varro, ut ajebam, ſcripſit, *Sacram viam pertinere in Arcem: qua ſacra quotquot* *vita Cæſ.*
menſibus in arcem ferrentur, & per quam Augures ex Arce profecti ſolerent inaugurare. *cap.* 46.
Ex quibus perſpicuè deducitur Sacram viam non uſque ad Templum Jovis Statoris, & initium Fori ſub Palatio, ſed uſque ad clivum Capitolinum ſub Capitolio, & ad Arcum Severi fuiſſe productam. Quomodo ergo Plutarchus ait? Ædem Jovis Statoris fuiſſe ἐν ἀρχῇ τῆς ἱερᾶς ὁδοῦ· *in principio Sacræ viæ.* Videtur hanc ſolvere difficultatem loco citato. Ait enim: *Hujus Sacræ viæ pars hæc ſola vulgo nota, quæ eſt à Foro eunti primore clivo;* & Feſtus: *Itaque ne eatenus quidem, ut vulgus opinatur, Sacra appellanda eſt à Regia ad domum Sacrificuli, ſed etiam à Regis domo ad Sacellum Streniæ: & rurſus à Regia uſque in Arcem.* Egreſſis ergo à Foro prope Ædem Jovis Statoris pars viæ communi appellatione Sacræ occurrebat,

 mitte-

mittebatque ad Amphitheatrum. Reliquam partem verſùs Capitolium, & clivo conjunctam, etſi non ita vulgò notam, & fortaſſe populari vocabulo aliter appellatam, peritioribus tamen conſtabat Sacram eſſe. Et verò, cùm ad Ædem Jovis Statoris fuiſſet olim porta Palatii, credibile eſt ibi fuiſſe viæ terminum: eamdemque poſtea proceſſiſſe anguloſam, & converſam verſus Ædem Romuli, nunc SS. Coſmæ, & Damiani: inde ante Templum Fauſtinæ ad clivum Capitolinum, & Arcum Septimii Severi rectà excurriſſe. Sic Ædes Jovis Statoris erat in capite viæ vulgari cognomento Sacræ. Unde & Triumphantes ingrediebantur in Forum, reliqua parte viæ prætermiſſa. Nam, ut ajebam ſupra ex Cicerone, è Foro currum flectebant Triumphantes in Capitolium. *7. Verr.*

Cap. XIII.

Templum Jovis Statoris.

Ubi eſſet Templum Jovis Statoris.

POſt Sacram viam recognoſcendum eſt Templum Statoris Jovis; de eo ſic Dionyſius: *Romulus Jovi Statori, Templum poſuit, apud portam Mugoniam ducentem è via Sacra in Palatium.* Quam portam ego ſuprà conſtitui contra Templum SS. Coſmæ, & Damiani. Hæc melius conſtabunt ex Livio. *Lib. 2. Antiquit.* Nam cum Tatius Rex Sabinorum proditione Tarpejæ Capitolium occupaſſet, & *Romanus*, inquit Livius, *exercitus, quod inter Palatinum Capitolinumque Collem Campi eſt, compleſſet: non prius Sabini deſcenderunt in æquum, quàm ira, & cupiditate recuperandæ Arcis ſtimulante animos, in adverſum Romani ſubiere. Principes utrinque pugnam ciebant: ab Sabinis Metius Curtius: ab Romanis Hoſtius Hoſtilius. Hic rem Romanam iniquo loco ad prima ſigna animo, atque audacia ſuſtinebat. Ut Hoſtius cecidit, confeſtim Romana inclinatur acies, fuſaque eſt ad veterem portam Palatii. Tum Romulus, & ipſe turba fugientium actus, ut fugam ſuorum ſiſteret: Hic ego, inquit, tibi Templum Statori Jovi voveo.* (*Lib. 1.*) Ubi & poſtea locatum eſt, cum Romani, ſeu forte, ſive adhortatione ducis, ſive alia de cauſa conſtitiſſent. Quo loco Livius campum, quem inter Palatinum, & Capitolinum Collem dixerat completum Romano exercitu, poſtea Romanum Forum appellavit. *Metius Curtius*, inquit, *ab Sabinis Princeps ab Arce decurrerat, & effuſos egerat Romanos toto quantum Foro ſpacium eſt. Nec procul jam à porta Palatii erat.* Ex quibus hæc certa deducuntur. Romanos à clivo Capitolino cepiſſe fugam toto Fori ſpatio fugiſſe: ibi ſtetiſſe Romulum, & alios fugientes tenuiſſe, in finibus Fori ad Palatii portam, ibi poſtea Templum conditum. Ovidius confirmat:

6. Faſt.

Tempus idem Statoris erit; quod Romulus olim
Ante Palatini condidit ora jugi.

In oratione, antequam Cicero iret in exilium: *teque Juppiter Stator, cujus Templum à Romulo victis Sabinis in Palatii radice cum victoria eſt collocatum.* Porro cum alia Romæ Templa eſſent Jovis Statoris, hoc antiquiſſimum, & princeps fuit. *Lib. 10.* Quamquam, ut ait Livius, multò poſt Romulum conditum fuerit, contrà quam ſcripſit Ovidius. *Fabius*, inquit, *ambos Conſules in Sannio, & ad Luceriam res geſſiſſe ſcribit: inque ea pugna Jovis Statoris Ædem votam, ut Romulus ante voverat: ſed fanum tantum, id eſt locus Templo effatus jam ſacratus fuerat. Cæterum hoc demum anno, ut Ædem etiam fieri Senatus juberet, bis ejuſdem voti damnata Reſpublica in religionem venit.* Inter cætera, quæ arſerunt Neroniano incendio, Ædes Jovis Statoris vota Romulo exuſta eſt, ait Tacitus. Et tunc

Quando extructum Templum Jovis Statoris.

vel

VESTIGIA PORTICVS IOVIS STATORIS

vel Nero ipſe, vel Senatus Populuſque Rom. reſtituendam curavit. Fama eſt, doctis viris etiam referentibus, ſtriatas tres Columnas in campo nunc Boario, ad hortos Farneſianos, & Palatium adhuc ſtantes cum admirabilis artificii Epiſtilio, & Corona, ejus Templi fuiſſe: quas in fronte duplici porticu, in latere ſimplici haberet. Cujus Ichonographiam, & Orthographiam Antonius Labaccus nobilis Architectus egregiè lineavit. Nec tamen id ita exploratum eſt, ut omnem dubitationem exhauſerit. Videtur enim illud ædificium aliquanto plus à Palatino diſtare, quàm Hiſtorici referant.

Hoc Templum altera VIA contingebat vulgari cognomento Nova: quæ ſecundum Palatii radices Foro jungebatur. Livius: *Ex ſuperiore parte ædium in novam viam verſa; habitabat enim Rex ad Jovis Statoris, populum Tanaquil alloquitur.* Ovidius: *Via Nova.* *Lib. 1.*

Fortè revertebar feſtis Veſtalibus, illa; *Faſt. 6.*
Quà Nova Romano nunc via juncta foro eſt.

poſteà locum deſcribens, ait:

Hic, ubi nunc fora ſunt, udæ tenuere paludes;
Amne redundatis foſſa madebat aquis.

Ideò in rei memoriam matronæ nudo pede nova via commeare ſolebant. Idem:

Huc pede matronam nudo deſcendere vidi.

Aquas autem, quas derivarunt, exiccaruntque, vallis colligebat Capitolinum, & Palatinum Montem interjacens, quam poſtea Foro dederunt. Dionyſius: *Planiciem Capitolio ſubjectam exciſa ſylva, & ſtagno, quod propter loci cavitatem erat aquarum è vicinis montibus manantium receptaculum, terra congeſta repleto, in hujus quod nunc, Fori eſt, uſum verterunt.* Hæc ergo planicies non modo Capitolio, ſed etiam Palatio, ut Forum, ſubjecta fuit. Strata eſt enim ibi via Nova, quæ ſecundùm Palatii radices Capitolio obverſas in Forum deſinebat, & altera ſui parte tendebat in Velabrum. *Lib. 2. Rom. Ant.*

CAP. XIV.

Ædes Concordiæ, & Saturni.

JAm redeundum ad clivum Capitolinum, & de Concordiæ Templo ſtatuendum eſt; quod ſanè clivo proximum fuit. Conſtat id ex pluribus Ciceronis locis: hic enim Conſul vocato Senatu in Ædem Concordiæ, eodem comprehenſos conjuratos adduxit, & circum Ædem, cuſtodiæ cauſa Equites Romanos diſpoſuit, quos in clivo Capitolino dicit fuiſſe. *Cum*, inquit, *in hac cella Concordiæ, in qua me Conſule ſalutares ſententiæ dictæ ſunt.* Et: *Quis enim Eques Romanus, cum Senatus in hoc Templo eſſet, in clivo Capitolino non fuit?* Et alibi: *Equites Romanos daturos illius diei pœnas, qui me Conſule cum gladiis in clivo Capitolino fuiſſent.* Et: *Nonarum Decembrium, qui me Conſule fuiſſent, cliviquè Capitolini pœnas ab Equitibus Romanis eſſe repetiturum.* De iiſdem Saluſtius: *Nonnulli Equites Romani, qui præſidii cauſa cum telis erant circum Ædem Concordiæ, egredienti ex Senatu Cæſari gladio minitarentur.* *Ædes Concordiæ ad clivum Capitolinum.* *Philipp. 2.* *Ibid.* *In Or. pro Sext.* *In Or. poſt red. in ſen.*

Cæterum hoc Templum inter Capitolium, & Forum extructum eſt, *ipſi Foro, & concionibus imminens*, ut teſtatur Plutarchus. Ovidius autem prope gradus Junonis Monetæ, quæ erat in Arce, collocat Ædem Concordiæ. *In Camillo.*

Faſt. 1.

Candida te niveo poſuit lux proxima Templo,
Quà fert ſublimes alta Moneta gradus:
Nunc bene proſpicies Latiam Concordia, turbam;
Nunc te ſacratæ conſtituere manus.
Furius antiquam populi ſuperator Hetruſci
Voverat; & voti ſolverat ille fidem.
Cauſa, quòd à Patribus ſumptis ſeceſſerat armis
Vulgus; & ipſa ſuas Roma timebat opes.
Cauſſa recens melior: ſparſos Germania crines
Porrigit auſpiciis, dux venerande, tuis.
Inde triumphatæ libaſti munera gentis:
Templaque feciſti, quàm colis ipſe, Deæ.
Hæc tua conſtituit genitrix, & rebus, & ara,
Sola thoro magni digna reperta Jovis.

Quibus ſane verſibus videtur docere, Templum Concordiæ à Tiberio dedicatum idem fuiſſe, quod Camillus olim propter populi ſeditionem erexerat. Et ego ita ſentientibus, quomodo cum gradibus Monetæ illud poſſent componere, ſupra expoſui. Sed tamen aliud omnino eſſe cenſendum eſt. Nam Ædem Concordiæ ſtructam à Camillo, poſtea incendio conſumptam & reſtitutam, ſtante adhuc integra porticu, ut monent Antiquarii, videmus ad arcum Septimii Severi, fere ad finem clivi Capitolini, & radices Capitolii.

Ædes Concordiæ in clivo.

Gradus autem Monetæ ſublimes fuere in ſumma Arce. Deinde inter Ædem Monetæ, & Concordiæ, mediæ erant ſubſtructiones quadrati lapidis, quæ ſuſtinebant muros, turres, moleſque Capitolii. Quare Monetæ gradus, ut deſcenderent ad Ædem Concordiæ, debuerunt ſubſtructiones illas diſcindere ac dividere; quod in Arce adeo tuta, & non expugnabili quis factum credat? Cum præſertim Ædes Monetæ XLIV. poſt annos extructa fuerit, quam munitiones Capitolii: nec cauſa afferri poſſit, cur eas tunc Romani demoliri voluerint, ut gradus illos apponerent.

Dices: Gradus centum Tarpejæ rupis nonne dividebant ſubſtructiones? Reſpondeo, gradus illos ab ima valle pertinuiſſe ad ſummum ſubſtructionum. Ibi autem, in ipſis muris Arcis, fuiſſe fores, quibus aditus erat ad rupem; quod etiam ſervatum eſt in duobus clivis, quorum in capite erant conſtitutæ fores. Non ita dices de gradibus Monetæ, qui non intermiſſi, ut in cæteris Templis, in ipſo Ædis veſtibulo finiebantur, quæ erat in ſumma Arce. Quod ſi per hos, abruptis ſubſtructionibus, in Arcem licebat evadere, cur Vitelliani milites, hos ab Æde Concordiæ incipientes, propioreſque clivo Capitolino, & aſcenſu faciliores reliquerunt? per auguſtum alium clivum, & Aſyli aditum voluerunt irrumpere? Igitur nulli iſti gradus extra ſubſtructiones, & fruſtra ab auctoribus quæſiti, vel inducti. Templum vero ab Ovidio deſcriptum in ſumma Arce ad ipſos Monetæ gradus ſtatuendum eſt, longe ſejunctum ab eo, quod Camillus ſtruxerat. Legendi hac ſuper re interpretes. Quæ autem de Camillo memorantur à Poëta, id ſignificant; ut quemadmodum ille Ædem Concordiæ propter populi diſſenſionem vovit, & ſtruxit: ſic Tiberius propter pacatam Germaniam: ſeu Livia propter concordiam cum Auguſto, aliam ædificarit. Sed quis eorum ſtruxit, dedicavitque? Suetonius Tiberio attribuit. *Dedicavit*, inquit, *& Concordiæ Ædem* Tiberius, *item Pollucis & Caſtoris ſuo fratriſque nomine.* Dion. *Fanum Concordiæ ſibi parari juſſit, ut ſuo id, & Druſi nomine inſcriberet, ac deinde triumphavit. Triumpho perfecto Templum Liviæ dedicavit cum matre.* Et: *Anno ſequenti Tiberius Ædem Concordiæ ſacravit, inſcripto ſuo, & fratris Druſi vita pridem functi nominibus.* Varius Ovidius:

Alia Ædes Concordiæ in Arce prope Monetam.

In vita c. 20.

Dion. l. 55.

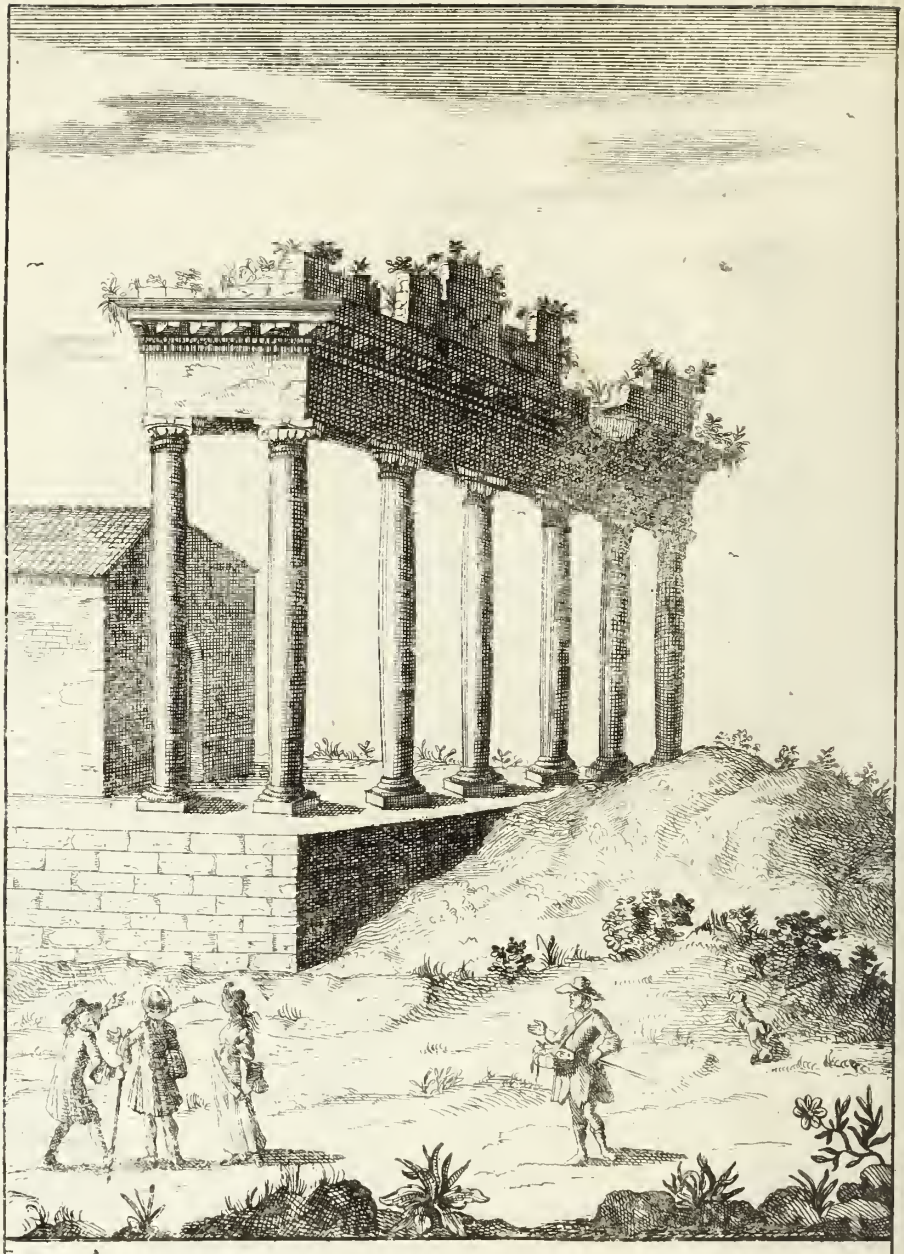
Id. lib. 56.

De

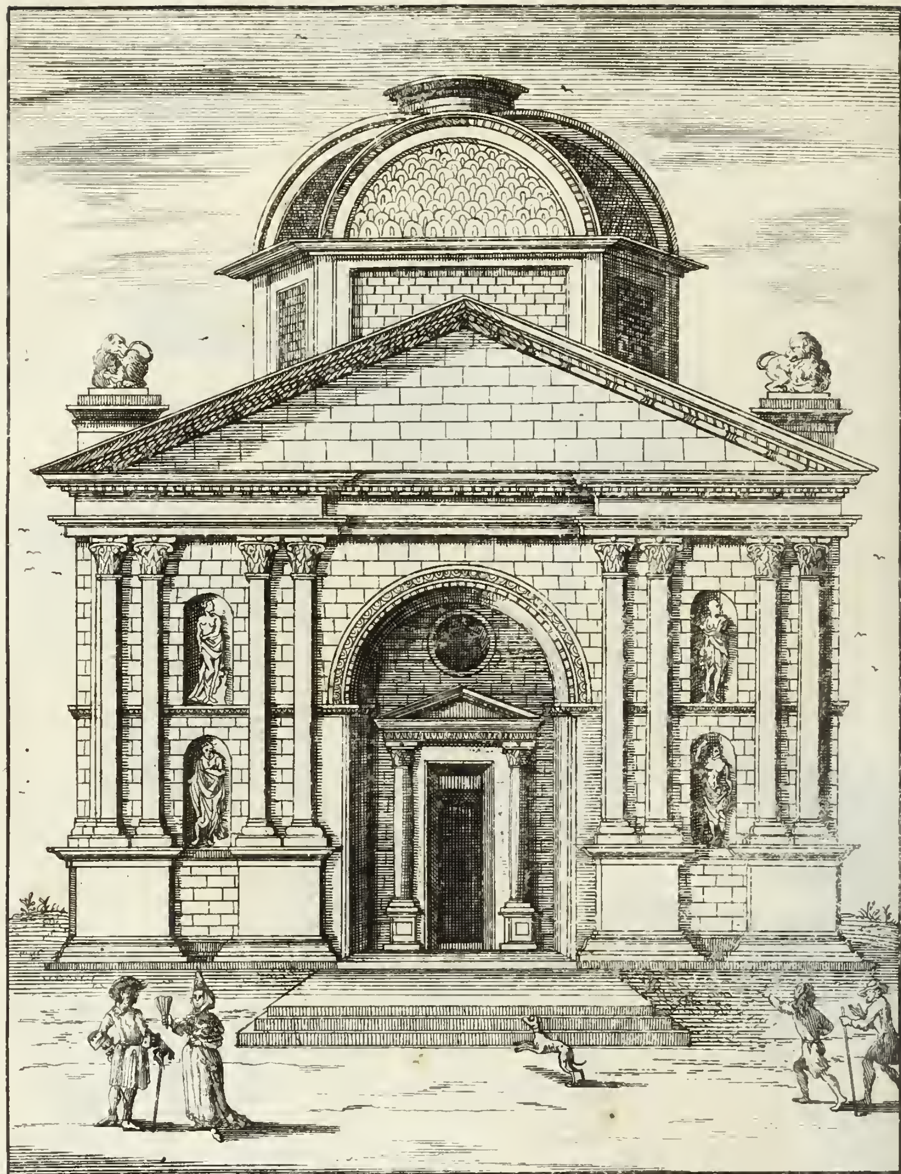

AEDES CONCORDIAE.

In cliuo ad Arcum Septimij .

AEDIS CONCORDIAE VESTIGIA

AERARIVM

Ex altero cliuo ad radices rupis Tarpeie
nunc Aedes S. Saluatoris in Aerario

De Tiberio: *Faſt. lib.1.*

Templáque feciſti, quam colis ipſe, Deæ.

De Livia: *Faſt. lib.6.*

Te quoque magnifica Concordia dedicat æde,
Livia: quam caro præſtitit illa viro.

Et:

Hæc tua conſtituit genitrix, & rebus, & ara.

Sed ex his colligitur, Tiberium feciſſe Templum: Liviam ejus matrem inſtruxiſſe ara, ſuppellectili, & rebus omnibus ſpectantibus ad ſacrificia, & ornatum: eademque cum filio dedicaſſe. Verum ut ad aliam Ædem Concordiæ revertamur longe ab arce poſitam ad Arcum Severi, cum hæc eſſet olim ad clivum, oſtendit eundem eſſe, quo nunc aſcenditur in Capitolium. Severus enim illum Arcum tranſgreſſus in Arcem aſcendit: ſed qua alia via, niſi quam definimus, aſcendere potuit?

Objiciunt contra: fuiſſe Ædem Concordiæ propinquam Templo Saturni, *Plutarch.in*
quod & Servius tradit. Olim vero Ærarium Templo Saturni (cauſas referente *qu.Roman.*
Plutarcho) adjectum eſt, appenſaque eidem ſtatera. Cæterum hac ætate Tem- *q.42.*
plum quoddam pervetuſtum S. Salvatoris cognomento in Statera, ſive in Ærario *Var. lib. 5.*
Templo S. Mariæ cognomento in Porticu vicinum eſt. Ibi ergo olim Saturni *de Lingua*
Templum, & Concordiæ. Ex quo prætereà ſedem ibi Fori conſtituunt. Sed *Latina.*
hi auctores inficiari non poſunt, Saturni Templum fuiſſe ad Arcum Severi.
Cum enim ibi eſſet clivus, quo vectus eſt in Capitolium Septimius Severus, &
ad Clivum Ædes Concordiæ, conficitur, & proxime Saturni Ædem fuiſſe.
Livius: *Porticum ab Æde Saturni in Capitolium* Cenſores fecerunt. Quæ videlicet *Dec.5.l.1.*
porticus in dextra parte clivi Capitolini, ut ſupra dixi ex Tacito, fuit, & prope Ædes Concordiæ, de qua loquimur.

Saturni quidem Ædes Concordiæ proxima, ubi nunc Ædes S. Adriani, ponitur *Saturni*
ab Antiquariis. Conſentiunt hæc cum veterum dictis. Servius; *Oſſa*, inquit, *Ædes ad*
Oreſtis ab Aricia Romam tranſlata, & condita ante Templum Saturni, quod eſt ante *Ærarium.*
clivum Capitolinum. Feſtus, qui docet Ædem Concordiæ poſitam inter Capitolium, *Marlian.*
& Forum, idem ait; Templum Saturni in imo clivo Capitolino fuiſſe: ubi & *lib.3.c.16.*
Ærarium fuit, ut tradit Solinus, & Plutarchus. Præterea ad Ærarium fuiſſe *Fulv. de*
Forum oſtendit Aſconius; nam cum Milonis judicium ageretur in Foro: *Præſi-* *Foris.*
dia, inquit, *in Foro, & circa omnes Fori aditus Pompejus diſpoſuit; ipſe pro Ærario,* *Cap. 2.*
ut pridie conſedit, ſeptus delecta manu militum; poſt, tantum ſilentium toto Foro fuit, *Loc. cit.*
quantum eſſe in aliquo Foro poſſet. Quod ſi ex alia Capitolii parte colitur Ædes S. *In Arg.*
Salvatoris in Ærario, ut demus cognomentum ab Ærario aliquo veteri deriva- *Or. pro*
tum; (quod tamen inficiari quis poteſt, ut paulo poſt) idonea reſponſio eſt: *Milone.*
Quemadmodum non unum in Urbe Saturni Templum fuit: ità nec unum fuiſſe
Ærarium. Teſtatur Suetonius, *Auguſtum conſtituiſſe Ærarium militare cum vectiga-* *In vita*
libus novis. Et Dion. *Auguſtus*, inquit, *pro ſe, & Tiberio pecuniam in Ærarium, cui* *c. 49.*
militaris nomen indidit, intulit. Quod & ante dixerat: *Agrippa abdicatus eſt ab Au-* *Lib. 55.*
guſto; ejus facultates in Ærarium militare relatæ. Capitolinus de Marco: *Cùm ad hoc* *Lib. 53.*
bellum omne Ærarium exhauſiſſet ſuum. Vulcatius in Avidio Caſſio: *Quæ Antoninus*
in privatum Ærarium congeri noluit. Quare *Senatu præcipiente in Ærarium publicum ſunt* *Ærarium*
relata. Trebellius in Claudio, recitans Epiſtolam Valeriani Auguſti: *Huic*, in- *militare.*
quit, *Salarium de noſtro privato Ærario dabis.* Hoc ergo Ærarium, ſolis ſtipendiis *De quo*
militaribus conſtitutum, quis neget ab Ærario veteri Reipublicæ fuiſſe diſcre- *Lipſ. l. 2.*
tum? & fortaſſe ab altero ſecernebatur, quod proprium Auguſtorum fuit, ut *c. 4.*
ex Capitolino, & Vulcatio recitavi: Cum autem & hoc ſub tutela Saturni ſta-

tuendum

tuendum eſſet; hujus quoque nova Ædes ſub Auguſto ædificata eſt à Munatio Planco, cujus meminit Suetonius: *A Munatio*, inquit, *Planco Ædes Saturni extructa eſt.* Quare hanc Ædem Ærario adjectam, ubi Ærari cognomentum ajunt ſuperfuiſſe, jure ſuo collocent. *In vita Aug. c. 28.*

Milliarium aureum. Opponunt adhuc Milliarium aureum, quod verè illis obſtat. Erat autem Milliarium aureum, *Aurea Columna*, ut in Othone ſcribit Plutarchus, *in quam omnes viæ Italiæ deſinebant: In capite Romani Fori ſtatutum*, ut Plinius: *ſub Ædem Saturni*, ut Tacitus, & Suetonius. Hanc igitur prope antiquam illam Ædem S. Salvatoris in Ærario collocant. Probabilius Marlianus: *Erat autem*, inquit, *Milliarium aureum Columna prope Arcum Septimii.* Hic ergo Umbilicus Urbis, ſic enim dicebatur, quod ab eo menſuræ viarum currerent, & in media Urbe, hoc eſt in loco ejus celeberrimo eſſet, ſi prope Theatrum Marcelli, ut volunt, ponatur, ponetur prope Urbis muros; cum in propinquo eſſet porta Carmentalis ad Forum nunc Montanarium, ut aliàs dixi. Quare Columna Milliaria in capite Fori ante Ædem Saturni, nunc S. Adriani veriſſime collocabitur. Porrò ne hoc omittam. Ad Ædem Saturni Arcus fuere poſiti Tiberio Principe. Tacitus: *Fine*, inquit, *anni propter Ædem Saturni ob recepta ſigna cum Varo amiſſa, ductu Germanici, auſpiciis Tiberii dicantur.* *Lib. 3. c. 5. Lib. 1. hiſt. In vita Oth. c. 6. Lib. 3. cap. 18. Fulv. lib. 3. in For. Rom. Lib. 2. Annal.*

Prætereà ubi hi auctores Ædem Saturni, & Forum collocant, vicus Jugarius fuit, qui ſecundum radices rupis Tarpejæ, & Capitolii tendebat in Forum. Livius, *A porta Carmentali Jugario vico in Forum venere.* Jugarium autem dixere, quod ibi eſſet Ara Junonis Jugæ, quam præeſſe matrimonio putabant, auctore Sex. Pompejo. In eodem vico fuiſſe Templum Opis, & Saturni teſtatur P. Victor: eumdemquè Thurarium appellat. Igitur ex Jugario, vel Thurario vulgus fortaſſe facile finxit Ærarium, Temploque S. Salvatoris ibi condito cognomentum adjecit in Ærario. *Dec. 3. l. 7. In regione viij.*

Cap. XV.

Velabrum, Boarium Forum.

Ultimo fines Velabri, & Fori Boarii nobis circumſcribendi ſunt. Fuit autem Velabrum inter Forum Romanum, Palatium, & Aventinum, quia, ut ait Varro, *Olim ex Urbe in Aventinum à reliqua Urbe paludibus diſcluſum vehebantur ratibus.* Propertius: *4. de Ling. Lat.*

Lib. 4. Eleg. 10.

Quà Velabra ſua ſtagnabant flumine, quàque
Nauta per urbanas velificabat Aquas.

Velabrum ubi eſſet. Lib. 1. Pertingebat autem Velabrum ad radices Palatini Collis, ut idem inſinuat Varro, qui ait: *Sacrificium fit in Velabro, quà in Novam viam exitur.* Hæc autem via, ut ſupra dixi, à Templo Jovis Statoris bipartita, vel deſinebat in Forum, vel ſecundum radices Palatii exibat in Velabrum. Certum verò eſt tam ibi, quam in proxima Valle Circi Maximi inundantes aquas Tiberis ſtagnaſſe. Fuſe id Ovidius:

Faſt. 6.

Fortè revertebar feſtis Veſtalibus illa;
Quà via Romano nunc Nova juncta Foro eſt.
Huc pede matronam nudo deſcendere vidi:
Obſtupui tacitus, ſuſtinuique gradum.

Senſit

VESTIGIA AEDIS SATVRNI CVM AERARIO

in cliuo Capitolino ad Arcum Septimij
nunc Aedes S. Adriani

ARCVS SEPTIMIO, ANTONINO ET IVLIAE ERECTVS,

ARCVS SEPTIMIO ET ANTONINO A·S·P·Q·R·ERECTVS

Senſit anus vicina loco, juſſumque ſedere
Alloquitur, quatiens voce tremente caput.
Hic ubi nunc fora ſunt, udæ tenuere paludes;
Amne redundantis foſſa madebat aquis.
Curtius ille lacus, ſiccas qui ſuſtinet aras,
Nunc ſolida eſt tellus, ſed lacus ante fuit.
Quà Velabra ſolent in Circum ducere pompas,
Nil præter ſalices, craſſave canna fuit.
Sæpe ſuburbanas rediens conviva per undas,
Cantat; & ad nautas ebria verba jacit.
Nondum conveniens diverſis iſte figuris
Nomen ab averſo ceperat amne Deus.
Hic quoque lucus erat juncis, & arundine denſus, *Vertumnus.*
Et pede velato non adeunda palus.
Stagna receſſerunt; & aquas ſua ripa coërcet;
Siccaque nunc tellus; mos tamen ille manet.
Hic, ubi nunc Fora ſunt, lintres errare videres, *Idem lib. 2.*
Quaque jacent valles, Maxime Circe tuæ. *Faſt.*

Hæc ſtagna, & paludes quamquam ante Romani emittere, & derivare voluerant, egregio tandem opere ſubſtructis cloacis Tarquinius Romanorum quintus Rex exiccavit. Neque, quod ego legerim, aliud averſo Tiberi patefactum iter, aut alveus detortus eſt, quod inculcant Poëtæ; ſed ſolum ex planis imiſquè vallibus, quas Tiberis inundabat, evectæ ſunt aquæ, ſimul fortaſſe repurgato laxatoque alveo, ne fluvius effunderetur. Propertius: *El. 2. lib. 4.*

Hac quondam Tiberinus iter faciebat; & ajunt
Remorum auditos per vada pulſa ſonos.
At poſtquam ille ſuis tantum conceſſit alumnis,
Vertumnus verſo dicor ab amne Deus.

Ovidius: *Ovidius Faſt. 6.*

Nondum conveniens diverſis iſte figuris
Nomen ab averſo ceperat amne Deus.

Hic eſt Vertumnus, ſeu Vortumnus, cujus ſignum erat in vico Tuſco, qui *Var. lib. 4.* pars Velabri fuit. Cicero: *Quis à ſigno Vertumni in Circum Maximum venit?* Vela- *de Lingua* brum hodieque indicat Ædes S. Georgii cognomento in Velabro: ibi enim erat; *Latina.* aliterque in Velo aureo corrupto cognomine. *3. Ver.*

Adjunctum Velabro fuit Boarium Forum; immo aliquam Velabri partem Forum Boarium cepit. De cujus appellatione infrà. Ovidius:

Pontibus & magno juncta eſt celeberrima Circo *6. Faſt.*
Area, quæ poſito de Bove nomen habet.

Quæ verba fines Fori circumſcribunt. Circus enim Maximus longitudinem val- *Fines Fori* lis inter Palatinum, & Aventinum occupavit. A quo ad Tiberim, quem eo *Boarii.* loco pontes Senatorius, Sublicius jungebant, ſecundùm Aventinum radices area producta, & ad Templum S. Georgii converſa, inde rediens ad Circum, ſpatium definiet Boarii Fori. Livius: *Incendio à Foro Boario orto diem noctemque ædificia in Tiberim verſa arſere.* *Lib. 5. Dec. 4.* Quare fluvio jungebatur. Situm præterea Boarii Fori notat Inſcriptio in veteri Arcu quadrato marmoreo ad S. Georgium, in quo Severus Auguſtus, Julia Auguſta, & Antoninus Cæſar, aliaque inſtrumenta ſacrificiorum inſculpta ſunt.

IMP. CAES. L. SEPTIMIO. SEVERO. PIO. PERTINACI. AVG. ARABIC. ADIABENIC. PARTH. MAX. FORTISSIMO. FELICISSIMO

PONTIF. MAX. TRIB. POTEST. XII. IMP. XI. COS. III. PATRI. PATRIAE. ET

IMP. CAES. M. AVRELIO. ANTONINO. PIO. FELICI. AVG. TRIB. POTEST. VII. COS. III. P. P. PROCOS. FORTISSIMO. FELICISSIMOQVE. PRINCIPI. ET

IVLIAE. AVG. MATRI. AVG. N. ET. CASTRORVM. ET. SENATVS. ET. PATRIAE. ET. IMP. CAES. M. AVRELI. ANTONINI. PII. FELICIS. AVG

PARTHICI MAXIMI BRITANNICI MAXIMI

ARGENTARI. ET. NEGOTIANTES. BOARI. HVIVS. LOCI. QVI. INVEHENT. DEVOTI. NVMINI. EORVM

Erat igitur hic eorum locorum ſitus. A porta Carmentali, nunc Foro Montanario Jugarius vicus ſecundum radices Capitolii porrectus deſinebat in Forum Romanum. Velabrum aliqua ſui parte vico Jugario propinquum fuit, interpoſitis duntaxat domibus, & Baſilicis: tum in parte ipſa Velabri Boarium Forum, quod Palatinum, Aventinum, Circum Maximum, & Tiberim attigit. Livius: *A porta Carmentali Jugario vico in Forum venere. In Foro pompa conſtitit. Inde vico Tuſco, Velabroque per Boarium Forum in clivum publicum*, qui ducebat in Aventinum, *atque Ædem Junonis Reginæ perrectum.* Et Plautus, cum varia Fori loca numeraſſet, ſubdit: Dec. 3. lib. 7.

In Tuſco vico, ibi ſunt homines, qui ipſi ſeſe venditant.
In Velabro vel piſtorem, vel lanium, vel haruſpicem. In Curcul. Act. 4. Sc. 1.

Propterea, & pompa Circenſis deſcendens è Capitolio per Velabrum ferebatur in Circum. Propertius:

Quà Velabra ſolent in Circum ducere pompas.

Et Cicero: *Quis à ſigno Vertumni in Circum Maximum venit? quam tu viam Thenſarum, atque pompæ ejuſmodi exegiſti.* Quæ & Boario Foro tranſibat, quod Circo jungebatur. Demum vicus Tuſcus partem Velabri, Boariique Fori occupavit, de quo infra. Quamvis Plautus loco citato videatur vicum à Velabro ſejungere. Or. 3. in Verr. *Vicus Tuſcus.* Lib. 5. Ant.

Cap. XVI.

Circumſcribuntur fines Romani Fori.

HIs ita circumpoſitis, Romanum Forum inter Palatinum Collem, & Capitolinum collocandum eſt. Et quia longius aliquanto quàm latum fuit, à Capitolio ad Palatium latitudo: longitudo à Sacra via, ſita olim pro Templo Saturni nunc S. Adriani, uſquè ad Ædem Virginis, à Conſolatione appellatam, aut amplius excurrit. Id Antiquarii rem tanquam certam, & exploratam hactenus ponebant. Sed quoniam Cardinalis Baronius, tantus auctor, refragatus eſt, qui ſtatuit Forum ad Ædem S. Nicolai cognomento in Carcere Occaſum verſus; Pompejus Ugonius, cum Italica lingua ſcriberet de Stationibus Urbis, nonnullis rationibus comprobavit, quibus ego auctis, & roboratis alias ſubnectam. *Forum Romanum inter Palatinum, & Capitolium.*

Primò ergo probant allata Livii verba: *Effuſos egit Romanos toto quantum Foro ſpatium eſt.* Hanc ergo rationem urgeo repetitis iis, quæ ſuprà de Templo Jovis Statoris dicta ſunt. Conditum eſt enim Templum ad radices Palatii, ubi ſteterunt Romani, qui antea Sabinos ex Arce Capitolina decurrentes, toto quantum Foro ſpatium eſt, fugarant. Igitur Forum deſinebat ad Templum; quod cum eſſet ad veterem Palatii portam Mugoniam nomine, eo quoque Forum pertinebat. Hæc ut clariora eſſent cum locorum ſitu deſcribenda curavi. Lib. 1.

Confirmat Sacra via, è qua, ut ex Dionyſio dicebam, Porta Mugonia mittebat in Palatium, ea nempe parte, quæ exurgit è regione Ædis SS. Coſmæ, & Damiani. Ad eum ergo Palatii angulum pertingebat etiam Forum. Demonſtrat idem, & via Nova, quæ prope Templum Jovis Statoris deſinebat in Forum.

Secundò, Tacitus deſcribens fines Urbis conditæ à Romulo: *Igitur*, inquit, *à Foro Boario ſulcus deſignandi oppidi cœptus. Inde certis ſpatiis interjecti lapides per ima montis Palatini ad aram Conſi: mox ad Curias veteres: tum ad ſacellum Larium, Forumquè* Tacit. lib. 3. Annal.

què Romanum. Quæ loca priſcis inſignita nominibus, ita novis adſcitis recenſeremus. In area, ante Templum S. Anaſtaſiæ deſignari cœpta ſunt mœnia. Inde dextrorſum ſecundùm Circenſem vallem hortorum, radiceſque Palatii ducta: tum flexa verſus Arcum Conſtantini, inde ad Arcum Titi, jacentemque vallem inter Palatinum, & Capitolium, ubi poſtea Forum fecere. Quare non alio in loco fuiſſe dicendum eſt.

Templum, Pacis Foro proximum. Tertiò, Suetonius in vita Veſpaſiani: *Fecit*, inquit, *& nova opera: Templum Pacis Foro proximum.* Superſtites ejus Templi reliquias videmus, quibus & Fori ſitum definire poſſumus. Reſpondent, Templum Pacis fuiſſe Foro proximum, nempè regioni octavæ Urbis, quæ Forum Romanum inſcribitur. Qua reſponſione multas dubitationes amoveri poſſe autumant. Verum hac reſponſione quamvis forte vim verborum Suetonii poſſent effugere, quæ non regionem, ſed Forum ipſum verè ſignificant: tamen alios ſcriptorum locos non rectè interpretantur; Nam via Nova, quam ſupra diximus Foro fuiſſe junctam, à Sexto Rufo ponitur in regione ipſa Fori Romani; quomodo igitur regioni juncta erit? Deinde quod antea ex Livio afferebam, *Romanos fugiſſe toto quantum Foro ſpatium eſt;* Num intelligent fugiſſe tota regione Fori? hæc enim, præter tot alia locorum ſpatia, ipſum Capitolium complectebatur, quo Romani aſcendere non potuerunt. Nec opinor proferri poſſunt verba ſcriptorum, quæ hujuſmodi loquutione, *in Foro, vel in Foro Romano*, regionem ſignificent. Neque enim tueri ſe quiſquam poteſt P. Victoris; aut Sexti Rufi auctoritate, qui in deſcriptione regionum Urbis, earum nomina præſcribere debuerunt. Quando enim abſolutè Forum, vel Forum Romanum ſcribitur, ipſum Forum eſt intelligendum, non regio octava Urbis, in qua Forum eſt. Alioqui benè diceretur, Capitolium eſt in Foro: Templum Jovis Feretrii eſt in Foro, quod quis dixit, aut legit? rectè autem dicitur Templum Jovis Feretrii eſt in regione Fori. Sic etiam, cum legimus aliquid fuiſſe ædificatum, aut peractum in Circo, intelligimus Circum Maximum, aut Flaminium, non regionem undecimam Circi Maximi, aut nonam Circi Flaminii.

Quarto afferuntur Dionyſii verba: *Poſt mortem vero Bruti Collega ejus Valerius plebi ſuſpectus fit, tanquam ſibi regnum comparans, quia domum ſibi loco invidioſo extruebat, Collem eligens imminentem Foro, valde altum & præruptum, quem Romani Veliam vocant.* Reſpondent, Veliam fuiſſe in Capitolio, & Foro, quod collocant ad Theatrum Marcelli, imminentem; *nempe*, inquiunt, *eminentiorem partem Tarpeji Collis*, quæ in Occidentem obverſa eſt. Sed mirum, Veliam poni in Capitolio, cùm P. Victor *Veliam in Palatio, decima regione Palatii numeret:* & Capitolium ſit in octava. Varro autem, cum de Palatino dixiſſet, *Nævius Balantium appellat:* pergit: *huic Germalum, & Velias conjunxerunt.* Idem; *In Velia apud Ædem Deûm Penatium.* Hæc fuit in imo Palatio. Solinus; *Tullius Hoſtilius, habitavit, in Velia, ubi poſtea Deûm Penatium Ædes facta eſt.* Livius; *Ædes Deorum Penatium in Velia de Cœlo tacta erat:* Dionyſius; *Templum*, Deorum Penatium, *Romæ non procul Foro oſtenditur, ſecundum viam, quæ ad Carinas fert compendio, ſitum in loco obſcuro propter circumjecta ædificia.* Hæc via, vel eſt Sacra, ortum ducens à Carinis, ultra Amphitheatrum, vel Sacræ proxima. Et hic Dionyſii locus oſtendit Forum ibi, ubi nos ponimus fuiſſe non longe à Carinis, ut & Virgilius;

Velia ubi eſſet. — *Cap. 2.* — *Dec. 5. l. 5.* — *Lib. 1.*

Lib. 8. Æneid.

. . . . paſſimque armenta videbant
Romanoque Foro, & lautis mugire Carinis.

Tacitus loco ſupra citato; *Mox ad Curias veteres, tum ad ſacellum Larium, Forumque Romanum.* Curiæ veteres ad Arcum Conſtantini ponuntur ab Antiquariis; inde fines Urbis ducti ad ſacellum Larium, ſeu Penatium, prope ingreſſum horto-

hortorum Farneſiorum, tum in Forum Romanum. Idem Tacitus loquens de Templis, quæ arſerunt Neroniano incendio, ait, *Ædeſque Jovis Statoris vota Romulo, Numæque Regia, & delubrum Veſtæ cum Penatibus populi Romani exuſta.* Erant autem Ædes prope contiguæ ad radices Palatii. Demum Varro Velias dictas ait, *Quod ibi Paſtores Palatini ex ovibus ante tonſuram inventam vellere lanam ſint ſoliti, ex quo vellera dicuntur.* Velias dixit, quoniam erat ima, & ſumma Velia; ſumma in ſummo Colle, in imo ima, apud quam Ædes Penatium. Livius: *Et ædificabat,* Valerius, *in ſumma Velia.* Plutarchus: *In Velia quam vocant, Foro imminentem.* Sed Valerius Conſul cùm propter ædificationem in ſumma Velia, ubi habitabat, regnum affectare diceretur, ut refert Livius, in concione ad Populum: *Ego,* inquit, *ſi in ipſa Arce Capitolioque habitarem, metui me crederem poſſe à Civibus meis.* Velia ergo alibi quam in Capitolio quærenda. Lege, qui idem docent, Antiquarios.

Lib. 15. Annal. *Lib. 2.* *In vita Valer.*

Quinto. Cicero ſignum Jovis in Capitolio excelſius factum tradit, & juſſu Aruſpicum converſum ad Orientem: *Ac ſe,* inquit, *ſperare dixerunt, ſi illud ſignum, quod videtis, Solis Ortum, & Forum, Curiamque conſpiceret, fore ut ea conſilia, quæ clam eſſent inita contra ſalutem Urbis, atque Imperii illuſtrarentur.* Capitolium, ut primo libro conſtitui Forum verſus Orientem, aut inter ortum, & meridiem ſpectat, obverſumque Palatinum, ad cujus radices Curia, in qua habebatur Senatus, fuit. At planicies jacens dextrorſum ſub Tarpeja rupe ad Ædem S. Nicolai ſpectat Occaſum; nec ſibi Tullius conſtabit. Nec vero hic Forum interpretari poſſunt regionem Fori. Hæc enim Capitolium, & loca circumjecta comprehendens tam Ortum, quam Meridiem, & Occaſum ſpectavit.

3. Catil. *Forum Romanum ad Orientem.*

Sexto. Plutarchus in vita Ciceronis commemorans ſupplicium eorum, qui cum Catilina in patriam conjuraverant. *Primum,* inquit, *à Palatio Conſul Lentulum ſumit, eumquè per viam Sacram, mediumque Forum adducit. Forum egreſſus Conſul cum ad Carcerem ventum eſſet, tradit lictori Lentulum, eumquè ſtrangulari juſſit.* Sacræ viæ terminos ſupra definivimus, nempe à Carinis uſque ad Templum Statoris contra Ædem nunc SS. Coſmæ, & Damiani; ibi enim mittebat in Forum, & altera ſui parte convertebatur ad Ædem Fauſtinæ. At Forum ſi collocatur ad Ædem S. Nicolai plus nimio diſtat Sacra via.

Cap. XVII.

Idem aliis rationibus urgetur.

Hæc Pompejus, aliiquè viderint, à me partim propugnata, partim fuſius expoſita. Jam idem aliis non levioris momenti rationibus conabor pervincere, quod circumpoſita Foro ædificia abundè demonſtrant. In primis Ædes CASTORIS, quæ olim fuit in Foro. Neque vero hic aliquis inculcet regionem octavam, Fori appellatione nuncupatam. Nam Auguſtus, teſte Suetonio, *Spatium Urbis vicoſque diviſit in quatuordecim regiones.* Quæ antiquitus quatuor erant, auctore Varrone, *Suburana, Eſquilina, Collina, Palatina,* in qua, eodem Suetonio referente, natus eſt Auguſtus. Sed Caſtoris Ædes ante Auguſtum fuit in Foro, cum octava Urbis regio Fori nomine, nondum erat. *Nonne,* inquit M. Tullius, *ab Aulo Poſthumio Ædem Caſtori & Polluci in Foro dedicatam vides?* Et alibi pluries. Livius: *Caſtoris Ædes eodem anno, Idibus Quintilibus dedicata eſt. Vota erat Latino bello, Poſthumio Dictatore. Filius Duumvir ad id ipſum creatus dedicavit.*

Ædes Caſtoris ubi eſſet. *In vita Aug. c. 30.* *In vita Aug. c. 5.* *3. de Nat. Deor.* *Lib. 2. Urbis 270.*

 Aliam

Lib. 6. Aliam cauſam affert Dionyſius: Quòd nimirum eo bello duo Juvenes humanis majores redeuntes ex prælio viſi fuerint ex equis deſcendere, ſeque lavare ad fontem proximum Templo Veſtæ, quos populus, cùm paulò poſt evanuiſſent Caſtorem, & Pollucem eſſe ratus, iiſdem Ædem poſuit, ubi ſe videndos præbuerunt, propè Ædem Veſtæ, quæ fuit ad Statoris. De fonte idem Dionyſius: *Qui*, inquit, *ad Ædem Veſtæ profluens parvam, ſed profundam facit lacunam.* Juturnæ lacum dixere. Ovidius:

Faſt. lib. 1.

Fratribus illa Deis fratres de gente Deorum
Circa Juturnæ compoſuere lacus.

Nam illud Tiberius ſuo, & Druſi fratris nomine reſtituit. Cæterum Ædes Caſtorum non modò erat in Foro, ſed etiam ad radices Palatini Collis. Pomponius Lætus in Decio; *In Æde*, inquit, *Caſtoris, & Pollucis in parte Fori Romani versùs Palatium cujus veſtigia effodi vidimus.* Et vero cum in eo Colle eſſet Domus, & *Suet. in Cal. c. 22. Dion. lib. 59.* Palatium Cæſarum (Auguſtus enim ibi habitavit, & alii deinceps Auguſti) C. *Caligula partem Palatii ad Forum uſque promovit*, ut ait Suetonius, *atque Æde Caſtoris, & Pollucis in veſtibulum transfigurata, conſiſtens ſæpè inter fratres Deos, medium ſe adorandum adeuntibus exhibebat.* Penſitanda ſunt verba. *Promovit Palatium*, quod erat in Colle Palatino, *uſque ad Forum.* Non ergo tanta loci diſtantia, utputant, ſed ſubjectum Colli, ubi & Templum. Nec ſanè eò pertingere potuit Forum poſitum ad Ædem S. Nicolai. Nam inter illud, & Palatinum Capitolii pars, Forum *In 3. or. in Ver. or. in orat. pro M. Scauro.* Boarium, & Velabrum ſtatuenda neceſſariò ſunt. Porro Ædem Caſtoris (quod prætereundum hoc loco non eſt) referente Aſconio, de Manubiis L. Metellus inſtauravit, qui Metellus, ſubactis Dalmatis, Dalmaticus appellatus eſt. Hæc eadem à Tiberio poſtea refecta, & dedicata eſt. Suetonius in vita Tiberii: *Cap. 20.* *Dedicavit*, inquit, *& Concordiæ Ædem: Item Pollucis, & Caſtoris ſuo, fratriſque nomine de Manubiis.* Claudius item, poſtquam à Cajo mutata erat in veſtibulum domus, *Lib. 60.* iiſdem Divis, Dione referente, reſtituit. Domitianus etiam vel inſtauravit, vel ornavit. Martialis:

Lib. 9. Epigr. 4.

Quid loquar Alciden, Phebumquè, pioſquè Laconas?
Addita quid Latio Flavia Templa polo?

Ædes Veſtæ, & Numæ domus vulgo Regia ubi eſſent. Eodem in loco Forum ſtatuendum eſt, propter Ædem VESTÆ, quam Numa Rex condidit ad imam partem Palatii prope ſuam domum, cognomento Regiam. Regia autem, ut ſuprà dixi ex Aſconio, erat in Sacra via. Utraquè autem propè veterem Palatii portam, Mugoniam nomine ad ima Collis, è regione Templi SS. Coſmæ, & Damiani. Ovidius:

3. de Triſt. Eleg. 1.

Hæc eſt à Sacris, quæ via nomen habet.
Hic locus eſt Veſtæ; qui Pallada ſervat, & ignem:
Hæc fuit antiqui regia parva Numæ.
Inde petens dextram, porta eſt, ait, iſta Palati.

Lib. 1. Epigr. 71. Martialis:

Quæris iter? dicam: vicinum Caſtora canæ
Tranſibis Veſtæ, virgineamque domum.
Inde Sacro veneranda petes Palatia clivo.

1. de Divin. Cui lucus erat adjunctus. Cicero: *A luco Veſtæ, qui à Palatii radice, in novam viam devectus eſt.* Via autem nova, quod ſupra expoſui, ibi exitum habebat in *Lib. 3. in Foro Romano.* Forum. Fulvius multis argumentis confirmat Ædem Veſtæ fuiſſe, ubi nunc Ædes S. Mariæ appellatione Liberatricis, & affert Epitaphia Veſtalium Virginum in ſepulchris ibidem refoſſis inſculpta. De eadem Æde ignem Veſtæ perpetuum continente Dionyſius: Νομᾶς δὲ τὴν ἀρχὴν παραλαβὼν τὰς μὲν ἰδίας οὐκ ἐκίνησε *Lib. 2.* τῶν φρατριῶν ἑστίας; κοινὴν δὲ κατεστήσατο πάντων μίαν ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ καπιτολίου, καὶ τοῦ παλατίου

λατίου χωρίου συμπεπολισμένων ἤδη τῶν λόφων ἑνὶ περιβόλῳ, καὶ μέσης ἀμφοῖν οὔσης τῆς ἀγορᾶς, ἐν ᾗ κατεσκεύασται τὸ ἱερὸν τὴν δὲ φυλακὴν τῶν ἱερῶν. *Numas autem imperium accipiens privatos quidem non movit Curiarum focos: communem autem conſtituit omnium unum, in media, inter Capitolium, & Palatium ora, jam Collibus uno circuitu in Urbem comprehenſis; & medio inter utrumquè exiſtente Foro, in quo poſuit Templum, & cuſtodem Sacrorum.* Quid clarius? ut oſtendatur Templum Foro adjunctum, & Forum inter Capitolium, & Palatium?

Non diſſimili argumento eſt Templum CÆSARIS Dictatoris, quod Templo Caſtorum propinquum erat. De eo P. Victor in Regione viij. *Templum Julii Cæſaris in Foro.* Scribit Dion, Cæſaris cadaver à populo fuiſſe in Foro crematum, eodemquè in loco aram erectam, in qua Cæſari inſtituit immolari. Sed Conſules aram demoliti ſacrificia prohibuerunt. Aliter Suetonius, qui narrat Populum Romanum ſolidam columnam prope viginti pedum, lapidis Numidici Cæſari in Foro ſtatuiſſe, ſcripſiſſeque, *Parenti Patriæ*, & apud eam longo tempore ſacrificare perſeveraſſe. Verùm, ut idem Dion poſtea refert, Triumviri Antonius, Lepidus, & Octavius ſacellum Cæſari eo in loco, ubi crematus fuerat, erexerunt. At idem ἡρῷον ἰουλίου ab Auguſto factum, & conſecratum affirmat. Eſt autem ἡρῷον fanum, & monimentum heroibus poni ſolitum; atque adeò ipſum, opinor, Cæſaris Templum, quo nomine ſic appellavit Appianus. *Quo in loco*, inquit, *primùm ara erecta eſt, nunc Templum Cæſaris ipſius reſidet, quod divinis condignum celebravere honoribus.* Præter hoc, & alia illi Templa, cum viveret, dedicata ſunt, aræ, ſimulacra juxta Deos; quod teſtatur Suetonius. Cæterùm perperam à Marliano Templum Cæſaris ponitur poſt Ædem Fauſtinæ, cum Ædi Caſtorum vicinum fecerit Ovidius:

Templum Cæſaris in Foro.
Lib. 44.
In vita Cæſ. c. 85.
Lib. 47.
Lib. 2. *de Bello Civili.*
In vita Cæſ. c. 76.
Lib. 3. *c.* 10.
2. *de Ponto Eleg.* 1.
Lib. 1. *Syl.*

Fratribus aſſimilis, quos proxima Templa tenentes,
Divus ab excelſa Julius Æde videt.

Et Statius ſub Palatino collocat:

. . . . hinc obvia limina pandit
Qui feſſus bellis, aſſertæ munere prolis
Primus iter noſtris oſtendit in æthera Divis.

Nam cum ſtatua Equeſtris Domitiani Palatium ſpectaret, ut paulò poſt dicam, Cæſar Auguſti munere relatus inter Divos, & obvias ſui Templi fores quodammodò venienti equo aperiens, neceſſario ſub Palatino colebatur. Quibus rectè, ac verè poſitis, alibi Forum quærendum non eſt, niſi inter Capitolium, & Palatium.

Idem repræſentat FORI deſcriptio, quam habet Statius, quod etiam innuit Ugonius. Nam ſtatua Equeſtris Domitiani in medio Foro ſita habuit à tergo Templum Concordiæ, & Capitolium: à fronte Palatium, & Templum Veſtæ: à latere Baſilicam Juliam, & Æmilii Pauli. Patent hæc ex verſibus:

In equo Domitiani. Poſitus Statuæ Equeſtris Domitiani.

Ipſe autem puro celſum caput aëre ſeptus
Templa ſuperfulges, & proſpectare videris,
An nova contemptis ſurgant Palatia flammis
Pulchrius? an tacita vigilet face Troicus ignis?
Atque exploratas jam laudet Veſta Miniſtras?

Spectabat ergò Palatium, & Templum Veſtæ, ubi ignis perpetuus: & domum Veſtalium Virginum, & Templum Cæſaris. Quod ante dixerat:

. . . . hinc obvia limina pandit
Qui feſſus bellis, aſſertæ munere prolis
Primus iter noſtris oſtendit in æthera Divis.

Quæ

Quæ autem retrò erant :

Terga Pater, Blandoque videt Concordia vultu.

Erat enim Concordiæ Templum ad clivum Capitolinum : Et Pater, ſeu Veſpaſianus ipſe etiam Templo cultus : ſeu Juppiter proſpectans ex æde magnificentiſſima Capitolii ; illum enim dici Patrem nemo non novit.

At laterum paſſus hinc Julia Templa tuentur :
Illinc belligeri ſublimis regia Pauli.

Baſilica Julia in Foro. Lib. 3. c. 7. de Magnit. Rom.

A lateribus hinc BASILICA Julia, hinc Pauli Æmilii. Ideo Lipſius ex ſuo ſcripto Codice legendum putat, Julia tecta, ne videatur Statius redire ad Templum Cæſaris. Sed perindè eſt, ſi legas Templa. Templum enim, quocumquè auguratò conditum antiquis fuit. Itaque Curiam, & Roſtra, Templa dixerunt. Neque dixeris Baſilicarum Conditores, cum eas judiciis, actiſque publicis ponerent, auguria neglexiſſe. Quare, & apud Martialem, cum loquitur de hac Baſilica, & ejus judiciis, quidam, Templa, legunt :

Lib. 6. Epigr. 36.

Jam clamor, centumque viri, denſumque Coronæ
Vulgus, & infanti Julia Templa placent.

Etſi quidam Codices habent tecta.

Baſilica Pauli Æmilii in Foro. In vita Cæſ. Lib. 2. de Bello Civil. Lib. 4. Epiſt. 16. Lib. 35. cap. 5.

Cæterùm ne, quæ ad has duas Baſilicas ſpectant, hoc loco prætermittam. Alteram L. Æmilius Paulus extruxit, qui fuit Conſul cum C. Claudio Marcello Anno ab Urbe condita DCCIV. acceptaque pecunia, ut ait Plutarchus, & Appianus, à Cæſare, qui tum erat in Galliis, nempe mille, & quingentis talentis, *mirabilem*, teſte Plinio, *Phrygibus columnis Baſilicam* erexit. Cicero ad Atticum : *Paulus in medio Foro Baſilicam jam pœnè texuit iiſdem antiquis columnis. Illam autem, quam locavit, facit magnificentiſſimam. Quid quæris? nil gratius illo monumento, nil glorioſius.* Ubi duarum Baſilicarum mentio fit; unius quam Paulus inſtauravit : Alterius, quam ipſe extruxit. Prior illa, vel Porcia, vel Opimia fortaſſe fuit. Alterius Baſilicæ Æmiliæ meminit Plinius : *Poſt eum*, inquit, *M. Æmilius Collega in Conſulatu Q. Luctatii non in Baſilica modò Æmilia, verùm & domi ſuæ poſuit ſuorum imagines in clypeis.*

Lib. 51.

Jam non ità certo Baſilicæ Juliæ conditorem adducere poſſumus. Sed certè non alius, niſi Julii Cæſaris nomine Auguſtus extruxit, ac dedicavit. Dion meminit Curiæ Juliæ conditæ, & dedicatæ ab Auguſto, quam poſtea συνέδριον nuncupat ; quod conſeſſum non modò Senatorum, ſed etiam Judicum ſignificat, & videtur accommodari poſſe ad Baſilicam Judiciorum ſedem. Βουλευτήριον anteà dixerat quod proprie Curia eſt ; quamquam, & Judices Areopagitas βουλευτὰς appellavit Lucianus. Meminit Baſilicæ Juliæ Quintilianus : *Certè*, inquit, *cum in Baſilica Julia diceret*, Trachallus Orator, *primo tribunali ; quatuor autem judicia, ut moris eſt cogerentur.* Meminit & Plinius : *Deſcenderam*, inquit, *in Baſilicam Juliam auditurus, quibus proxima comperendinatione reſpondere debebam : ſedebant Judices, Centum viri venerant.*

Lib. 12. cap. 15. Lib. 5. Ep. ep. ult.

At quoniam erant hæ duæ Baſilicæ Pauli, & Julii à lateribus Statuæ Equeſtris Domitiani ; utra lævum ſervabat, Julia nè, an altera? Id mihi hactenus clarè compertum non eſt. Marlianus ait, à ſiniſtra collocari ab Statio Baſilicam Pauli eo verſu. *Illinc belligeri ſublimis regia Pauli.* Sed Statius illis verbis id non expreſſit. Plutarchus in vita Galbæ narrat : cùm ille veniſſet in Forum, *Conſpecti ſunt primo equites, mox pedites à Baſilica Pauli advolare.* Hi miſſi fuerant è Caſtris ab Othone, nempe ab extremo Viminali, ut Galbam occiderent. Venerunt ergo à ſiniſtra parte, Forum indidem ingreſſi. Quod ſi verum eſt, Pauli Baſilica ſita erat prope Templum Fauſtinæ : Baſilica verò Julia dextrorſum non longe à Templo Julii Cæſaris, quod ſub Palatio collocavimus. Ducitur & conjectura ex Sueto-

Lib. 3. c. 22.

ANTONINI.ET.FAVSTINAE TEMPLVM

Suetonio ſcribente, Caligulam *nummos non mediocris ſummæ è faſtigio Baſilicæ Juliæ* per aliquot dies ſparſiſſe in plebem: Idemque legitur apud Joſephum. Credibile igitur eſt, Baſilicam Colli Palatino propinquam fuiſſe, ut Cajus è Palatio, ſive è ponte, quo Palatium, & Capitolium junxit, ejus faſtigium adire percommodè, ſeſeque in Ædes illas ſuperiores recipere poſſet. Jam ut ad Forum redeamus: hæc facies ædificiorum, quæ erant in Foro, illi inter Capitolium perſpicuè adjungitur, ibi enim illa fuerunt. *In vita Caligul. cap. 37. Lib. 19. Judaic. Antiquit. cap. 1.*

Adhuc in hujus rei teſtificationem extat Fauſtinæ Templum. Erat enim ut ſuprà dixi in Sacra via, quæ propè, mittebat in Forum. Quid ergò neceſſe eſt tanta loci diſtantia, ut illi faciunt, ſeparare? Porrò hujus Templi porticus ingentibus columnis fulta adhuc miraculo eſt, extantibus etiam extimorum Templi parietum reliquiis, atque Ædem S. Laurentio dicatam continentibus. Antonino Pio poſt ejus mortem majorique Fauſtinæ ejus conjugi extructum fuit. Julius Capitolinus: *Meruit, & Flaminem, & Circenſes, & Templum, & ſodales Antonianos.* Spartianus. *Ante Templum D. Pii.* *In vita Anton. Carac.*

Cap. XVIII.

Alia Romani Fori loca, & ædificia inter Capitolium, & Palatinum.

LAcus Curtius teſtimonio ſit, qui erat in medio Foro. In Foro lacum Curtium à Curtio dictum, ſcribit Varro. Nam cum ibi ſub Romulo ſtagnarent aquæ, illò Metius Curtius repulſus è Palatii porta, abdiderat ſe, atque in ſtagnum tradito nomine immiſerat: ſive quòd eo loco ſubſidente terra profundam voraginem Curtius miles intrarat: ſive quòd locum fulguritum ſepſerat Curtius Coſ. Sed Livius lib. 7. à Curtio, qui ſe cum equo in ſpecum immiſerat, celebre nomen derivat. Ceterum lacus nomine tenus remanſit; nam terræ ſolum clauſum cancellis erat. Ovidius: *Lacus Curtius in medio Foro. Lib. 4. 6 Faſt.*

Curtius ille lacus, ſiccas qui ſuſtinet aras,
Nunc ſolida eſt tellus: ſed ante fuit lacus.

Dionyſius: *Lacus iſte jam terra congeſta repletus eſt, Romani Fori meditullium fere occupans.* *Ant. lib. 2.*

Hic ergo lacus vel adjunctus Equeſtri Statuæ Domitiani, vel propè fuit inter Palatium, & Capitolium. Statius: *Loc. cit.*

Ipſe loci cuſtos; cujus ſacrata vorago,
Famoſuſque lacus, nomen memorabile ſervat.

Et paulo poſt:

Nunc veneranda Palus, cum te prope noſſe, tuumque
Immortale jubar vicina ſede tueri
Conceſſum: . . . .

Ubi ſermo de ſtatua Domitiani. Cùm ergo germanum ejus Statuæ locum anteà deſignaverim inter Palatinum, & Capitolinum, ſimul & Curtii lacus terminos defixiſſe neceſſe eſt.

Confirmat quæ diximus Galbæ mors, & eorum qui cum illo necati ſunt in Foro. Nam Galba juxta lacum Curtium occiſus eſt. Titus Junius, qui fuerat ejus legatus in Hiſpania, ante Ædem D. Julii jacuit in utrumque latus transverberatus. Piſo à Galba adoptatus in Ædem Veſtæ pervaſit, extractuſque è late- *Galba occiſus in Foro.*

Lib. 1. *Hiſt.* latebra, & in foribus Templi trucidatus eſt. Hæc Tacitus. Nec diſſimilia Plutarchus, & Suetonius in vita Galbæ prodidere.

Lib. 8. Idem ROSTRA proclamant, & in Foro. Livius: *Roſtriſque earum, navium, ſuggeſtum in Foro extructum adornari placuit, Roſtraquè id Templum appellatum.* *De 6. Conſ. Honor.* Erant autem Roſtra ad radices Palatii. Claudianus loquens de Palatio Cæſarum ait:

Attollens apicem ſubjectis regia Roſtris.

Cum ergo eſſent in medio Foro ad conciones, & ad Palatii radices, non poterit Forum ad Ædem S. Nicolai ſitum ad Roſtra pertingere, interpoſito, ut ſæpe dixi, Velabro, & Boario Foro.

In vita Ner. c. 25. Reditus Neronis in Urbem è Græcia, quem Suetonius narrat, idem confirmat. Alba enim veniens Romam ingreſſus eſt Appia via, & porta Capena, nunc S. Sebaſtiani. *Diruto,* inquit, *Circi Maximi arcu, per Velabrum, Forumque, Palatium & Apollinem petiit.* Liquet igitur Neronem à porta S. Sebaſtiani recta veniſſe uſque ad Templum S. Anaſtaſiæ, ubi erat finis Circi Maximi: tum dextrà converſum in Velabrum, & Forum inter Palatium, & Capitolium: inde iterùm dextrà converſum per Sacram viam in Ædem Appollinis, & Palatium veniſſe. Quare aliud Forum longè ſepoſitum Nero non invenit, neque eo in Palatium *Via Triumphantium in Urbe.* venire potuiſſet. Certior argumentatio ducitur ex via Triumphantium, quoniam certior, & exploratior eſt. Hi ergo, ut ſupra diximus, venientes à Theatro Marcelli per Velabrum, & Circum Maximum vertentes ad Arcum Conſtantini Sacram viam ingrediebantur: hac exibant in Forum: è Foro, quod circumibant, flectebant in Capitolium. Quod ſi Forum abſtractum è Valle inter Capitolium, & Palatium, ad ipſum Marcelli Theatrum conſtituatur; Triumphantes neque Circum Maximum, neque Sacram viam videre potuerunt, contrà quàm veteres ſcriptores diſertè tradant.

Ex oppugnatione Capitolii ſub Vitellio principe idem conficitur. Nam, cum *Lib.* 3. *Hiſt.* Sabinus Veſpaſiani frater eò ſe recepiſſet, *Milites,* inquit, Tacitus, *Forum, & imminentia Foro Templa prætervecti erigunt aciem per adverſum Collem.* Hi venerunt è Palatio ut patet ex ſuperioribus. Miſſum enim à Sabino Cornelium Martialem internuncium pacis monuerat Vitellius, ut per ſecretam ædium partem occultè abiret, ne à militibus interficeretur. Et vix dum regreſſo. Martiale furens miles aderat. Quod ſi Forum inter Capitolium, & Palatium non fuit, quod iter tenuerunt, ut in Capitolium aſcenderent? cum præſertim per clivum Capitolinum irrumpere voluerint, propè Ædem Concordiæ, ut dictum ſupra eſt.

Idem habemus ex Comitio: in quo fœdus à Romulo, & Tatio ictum fuit, eratque ad radices Palatii contra Capitolium. Nam Ficus, ſeu Caprificus, ſub qua, in ſpelunca, quæ Lupercal eſt dicta, expoſiti ſunt ad Tiberim Romulus, *In fin.* 13. *Annal.* & Remus, in Comitio fuit. Tacitus, *eodem,* inquit, *anno,* ſeptimo Neronis, *Ruminalem arborem in Comitio, quæ ſuper octingentos, & quadraginta annos Remi, Romulique infantiam texerat, mortuis ramalibus, & areſcente trunco diminutam prodigii loco* *Lib.* 15. *cap.* 18. *habitum eſt, donec in novos fœtus reviviſceret.* Plinius: *Ficus arbor in Foro ipſo, & Comitio Romæ nata, ſacra fulguribus ibi conditis.* Eumdem locum indicat Ovidius de iis loquens, qui pueros ad Tiberim exponebant:

Faſt. 2.

Hic, ubi nunc Fora ſint, lintres errare videres;
Quaque jacent valles maxime Circe tuæ.
Huc ubi venerunt (neque enim procedere poſſunt
Longius) ex illis unus, & alter ait.

8. *Æneid.* Servius in illud Virgilii:

Et gelido monſtrat ſub rupe Lupercal,

Sub

Sub Palatino monte eſt quædam ſpelunca, in qua de Capro luebatur, id eſt ſacrificabatur. Unde & Lupercal dictum. Sed aliam nominis cauſam afferent Ovidius, aliique: quod nempe

Venit ad expoſitos Lupa fœta gemellos.

Verùm Lupercal, & antrum Ruminale ætate Dionyſii, ut ipſe teſtatur, Romani ædificiis adornarunt, ut vix ſpeluncæ introrſum actæ ſitus agnoſceretur. Cæterùm de Comitio ſic Varro: *ante Curiam Roſtra. Sub dextra hujus à Comitio locus ſubſtructus*; quo videmus Comitium prope Curiam fuiſſe. Aſconius: *Comitium*, inquit, *locus eſt propter Senatum, quo coire Equitibus, & Populo Romano licet.* Porrò idem Varroni eſt; *A dextra Curiæ*, quod Aſconio, *propter Senatum.* Curia autem circa medium Forum ad radices Palatii fuit. Quod & innuit Propertius: *Lib. 1. Rom. Ant. Lib. 4. In 3. Conſ. Ver. Comitium & Curia. Lib. 4. Eleg. 4.*

Murus erant Montes, ubi nunc eſt Curia ſepta;
Bellicus ex illo fonte bibebat equus.

Nam cum Roſtra in medio eſſent Foro; Curia, ante quam Roſtra fuerunt, ibidem eſt ponenda, & ad ejus lævam Comitium. Livius: *Statua Accii capite velato, quo in loco res acta eſt, in Comitio, in gradibus ipſis ad lævam Curiæ.* Dion. *Curiam*, inquit, *Juliam ab eo, Cæſare, dictam ex decreto prius facto ædificaverunt propter Comitium.* Curia igitur, & Comitium, & Lupercal, cum ſub imo Palatio eſſent conſtituta, nihilominus erant in Foro. Quare Forum Palatino monti adſitum repoſcunt, quod illi auctores removent. *Lib. 1. Lib. 47.*

Fuit etiam in Foro AUGUSTI Templum à Tiberio factum, ut eſt in ejus Nummo, à C. Caligula perfectum, & dedicatum. Suetonius: *Auguſti Templum, reſtitutionemque Pompejani Theatri imperfecta poſt tot annos* Tiberius *reliquit.* Idem: *Templum Auguſti, Theatrumque Pompeji* Cajus *abſolvit. Deinde Cajus*, inquit Dion, *habitu triumphali Templum Auguſti dedicavit, nobiliſſimis pueris ætate florentibus, cum virginibus ejuſdem ordinis hymnum canentibus.* Marlianus, *Templum*, inquit, *Auguſti in Foro Romano poſitum erat.* Antiquus ſcriptor, quia non legi, hac in re mihi auctor eſſe non potuit. Sed argumento eſt, quòd, ut ait Suetonius, *Cajus ſuper Auguſti Templum ponte tranſmiſſo Palatium, Capitoliumque conjunxit, ut frequentius iret in Capitolium exoratus, ut ajebat, à Jove, & in contubernium ultrò invitatus.* Perperàm autem Marlianus arbitratur tres columnas cum epiſtilio, in Foro nunc ſtantes, reliquias eſſe ejus pontis. Pons enim pertinebat ad alteram Capitolii partem, ubi erat Templum Capitolini Jovis prope rupem Tarpejam conditum; hoc enim frequenter adire Cajus voluit. Porro Templum Auguſti inſtauravit Anto- *Templum Auguſti. In vita Tib. c. 47. Sueton. in vita. c. 21. Dion. l. 59. Lib. 3. c. 8. In vita Cal. cap. 22.*

Lib. 34. cap. 7. Antoninus Pius ut conſtat ex ejus Nummis. Cui adjecta eſt Bibliotheca. Plinius: *Videmus certè Apollinem in Bibliotheca Templi Auguſti Tuſcanicum L. pedum à pollice, dubium ære mirabiliorem, an pulchritudine.* Niſi aliquis interpretetur *Templi Auguſti*, Templum Apollinis ab Auguſto factum in Palatio.

Templum S. Adriani in tribus Foris. Poſtremò, quòd advertit Pompejus Ugonius, Hiſtoriæ Eccleſiaſticæ Templum S. Adriani ad Arcum Septimii Severi nuncupant in tribus Foris, dextrorſum enim erat Romanum: retrò, ſeu levorſùm Forum Cæſaris, & Auguſti: hæc enim tria litibus præſertim, cauſiſque forenſibus dedicata erant, ut norunt periti antiquitatis. *Lib. 2. Bell. Civil.* De Foro Romano id certò conſtat. De Foro Cæſaris Appianus: *Non id quidem rerum venalium, ſed ad lites, aut negotia convenientium.* De Foro Auguſti Suetonius: *In vita ejusdem c. 39.* *Cauſa extruendi fuit hominum, & judiciorum multitudo, quæ videbatur non ſufficientibus duobus etiam tertio indigere.* De his Martialis:

Lib. 3. Epigr. 38.

Cauſas, inquis, agam Cicerone diſertius ipſo,
Atque erit in triplici par mihi nemo Foro.

Lib. 8. Epigr. 44. Et alibi:

Foroque triplici ſparſus ante equos omnes.

Lib. 7. Epigr. 64. Et iterum:

Lis te his decimæ numerantem frigora brumæ
Conterit una tribus Gargiliane Foris.

Lib. 4. Sylv. Statius:

Nec ſaltem tua dicta continentem,
Quæ trino Juvenis Foro tonabas.

Lib. 2. cap. 12. Sed quoniam quidam locum Martialis interpretatione depravant, Alexander ab Alexandro longam de triplici Foro diſputationem ita concludit: *Lib. 2. cap. 12.* *Ex quibus ſine controverſia liquet, triplex, de quo quærimus Forum, de Romano, deque Cæſaris, & Auguſti Foro, in quibus lites actitari, & judicia reddi conſuerant, non de aliis intelligi oportere.* Neque erudito viro in alia opinionum diverticula diſcedendum eſt. Ex quibus demum conficitur, Forum Romanum, tam propè ſacram Ædem D. Adriani, quam inter Palatinum, & Capitolium fuiſſe. Nec ſufficit reſpondere Forum Capitolio fuiſſe ſubjectum. Non enim quacunque parte Capitolii, ſed ea ſolum, quæ vergit ad Palatium, utrique monti, medium ipſum, ſubjectum erat.

Cap. XIX.

Teſtimonium Carceris Tulliani adducitur, & objecta refelluntur.

SUpereſt ultima ratio, quæ prodiens ex Carcere Tulliano, ſuo acumine cùm vulnerare ſtudet, & ipſa vulneratur. Neque immeritò; nam prima rumores, & controverſias excitavit. Carcer quidem Tullianus imminebat Foro; quarè ubicunque fuerit, ſibi Forum adjunget. Livius de eo lo- *Lib. 1.* quens: *Carcer*, inquit, *ad terrorem increſcentis audaciæ media Urbe imminens Foro ædificatur.* Varro: *In hoc pars, quæ ſub terra, Tullianum ideo quod additum à Tullio Rege.* Hanc partem ita Saluſtius deſcribit; *In Conjur. Catil.* *Eſt locus in Carcere, quod Tullianum appellatur, ubi paululum aſcenderis ad lævam, circiter viginti pedes humi depreſſus. Eum muniunt undique parietes, atque inſuper camera lapideis fornicibus juncta, ſed inculta tenebris, & odore fœda, atque terribilis ejus facies eſt.* Cæterum hæ proprietates apprimè conveniunt Carceri, qui hodieque viſitur ſub Capitolio, ſuperextructa Æde S. Petri

S. Petri cognomento in Carcere. Dicitur enim fuiſſe Carcer à Livio *imminens Foro, media Urbe.* Foro, ut patet, imminebat. Nam Forum ſub Capitolio, Palatioque fuiſſe, probatum eſt. *In media Urbe* habitatis undiquè montibus; nam & Cœlius, & Aventinus additus fuerat: & aliqua pars Quirinalis, quamvis Pomœrio non includeretur, ab Numæ uſque temporibus, qui eam incoluerat, ædificiis frequens erat. Loci vero Tulliani ſubterraneam faciem ita hodieque perdurare, ut Saluſtius deſcribit, affirmat Ugonius argumentum hoc fuſè perſequutus, & nos videmus. *Carcer Tullianus ad radices Capitolii, Foro imminens.*

At objicitur: Ædes S. Nicolai ex altera Capitolii parte ad Occaſum propè vetus Theatrum Marcelli, in Carcere Tulliano, aliquot ab hinc ſæculis, appellata eſt. Ibi ergò Carcer, & Forum fuit. Verùm hæc Templi appellatio orta rudibus ſæculis cùm apud imperitum vulgus invaluiſſet, eam poſtea ſcribæ in tabulis publicis, & illorum temporum ſcriptores ſuis in voluminibus, qui hæc accuratiùs non excuterent, adhibuerunt; ſequuti nempe ſermonem populi, penes quem *Jus eſt, & forma loquendi.* In Romanis quidem antiquitatibus hodiequè multi quàm multa peccant? Reliquias marmorei ædificii, quod in Quirinali, & hortis Ducum Columnenſium nuper dirutum Campum Martium ſpectabat, vulgus Neronis Turrim appellavit; quaſi ex ea Romanum incendium Nero aſpexerit, non è Turri Mecænatis longe diſſita in Eſquiliis. Statuam Equeſtrem M. Antonini vulgus ad hæc uſque tempora Conſtantini eſſe voluit. Templum Pacis nonne dicunt naſcente CHRISTO DOMINO corruiſſe? Pyramidem ad portam Trigeminam ſepulchrum Remi? Et alia paſſim populus pervertit. Atqui ut apparet, eos non errare, qui Templo S. Nicolai titulum Carceris tantùm apponerent, leguntur antiquæ inſcriptiones dempta voce, Tullianus qualis in marmorea tabula prope Templi fores hodieque legitur, ut ait Ugonius: *Ego Romanus Presbyter divinæ diſpenſationis gratia Sanctiſſimi Confeſſoris Chriſti Nicolai, & Eccleſiæ, quæ in Carcere dicitur, Procurator, & Rector.* *Cur dicatur Ædes S. Nicolai in Carcere Tulliano.*

Inſtant acrius. Certum eſt eo loci fuiſſe Carcerem. Teſtis Plinius: *Templo Pietatis,* inquit, *extructo in illius Carceris ſede, ubi nunc Marcelli Theatrum eſt.* Eundemque Carcerem indicat idem Plinius: ait enim *à Columna Mœnia ad Carcerem inclinato ſydere ſupremam pronunciabat.* Nec alium potuiſſe Carcerem intelligi oſtendit Juvenalis: *Lib. 7. cap. 36. Eodem lib. c. ult. Sat. 3.*

> *Fœlices proavorum atavos, fœlicia dicas*
> *Sæcula, quæ quondam ſub Regibus, atque Tribunis*
> *Viderunt uno contentam Carcere Romam.*

Quamvis enim poſtea duo Carceres fuerint, unum tamen vidit antiquiſſima ætas. In eo autem Carcere fuiſſe locum teſtatur Feſtus, *quod Robur dicebant, ex quo præcipitaretur maleficorum genus;* Idemque dictum eſſe ſaxum Tarpejum aliorum quoque auctoritate confirmatum eſt.

Ut hæc omnia diluantur: conſtet primò oportet, duos olim Romæ fuiſſe Carceres, quorum unus diverſus à Tulliano quando exædificatus fuerit, non conſtat. Tullianus quidem in Regione viij. Fori Romani; alter in Regione ix. Circi Flaminii à P. Victore, & Sexto Rufo numerantur. Ille imminens Foro ædificatus media Urbe: hic autem Carcer CL. XVIR dicitur à P. Victore. Parum autem refert, utrum hic Cacer dicendus ſit *Centum virorum* an CL. *xvir;* id eſt *Claudii Decemviri,* de quo magna inter auctores agitur controverſia; dum conſtet, quod negari non poteſt, alterum eſſe à Tulliano. Neque enim illi conveniunt Tulliani proprietates. Eſt in regione ix. Tullianus in viij. Non imminet Foro, longe ſejunctus: non in media eſt Urbe, immo fuit extra Urbem. Siquidem, teſte Plinio, ibi poſtea conditum eſt Templum Pietatis, quod erat in *Olim Romæ duo Carceres.*

 Foro

Foro Olitorio: nempe extra portam Carmentalem, ipſamque Urbem, ut ſupra oſtendi. Quomodo ergo in media Urbe? Porrò de hoc loquitur Plinius, non autem de Tulliano, cum ait: *ad Carcerem inclinato ſydere, ſupremam horam pronunciari.* Vergit enim illa pars Urbis ad occaſum: eumquè ſine appoſito Carcerem nuncupat, ut ante bis nuncupaverat. Nam quod ſpectat ad verſus Juvenalis, quibus uno Carcere ſub Regibus, & Tribunis Romam contentam evehit; non intelligit Satyricus Tribunos Plebis, aut Tribunos Militum, qui pro Conſulibus Rempublicam aliquando tenuerunt; ſed eos Tribunos Militum, quos Romulus primus creaſſe fertur, cum tres Equitum Centurias, quorum opera in omni Reipublicæ diſcrimine uteretur, adſcripſit. Dicti autem Tribuni, quòd Terni ex tribubus, Ramnenſium ſcilicet, Tatienſium, Lucerum electi cum exercitu ad expeditiones mitterentur. Sive quòd tres tribus Romanas à Romulo conſtituti regerent. Dionyſ. lib. 2. *In tres partes diviſa univerſa multitudine, Romulus, ſingulis præclarum aliquem virum iis præpoſuit. Illas tribus vocari voluit. Præfectos Græci phylarchos, & trittyarchos dicerent, quos Romani Tribunos.* Sit ergo illis temporibus unus Carcer Tullianus, & noſtro imminens Foro.

Lib. 1. c. 4. Lib. 7. c. 60. & ult. Eod. libro cap. 36. Tribuni qui fuerint in Urbe antiquiſſimi. Vide Interpretem.

Quod dicitur de Robore, & ſaxo Tarpejo, ne Feſti auctoritate firmetur, Feſtus ipſe verbo, *Robum*, docet, *Robum rubro colore, & quaſi rufo ſignificari, ut bovem quoque ruſtici appellant, manifeſtum eſt. Unde & materia, quæ plurimas venas ejus coloris habet, dicta eſt Robur. Hinc & homines valentes, & boni coloris robuſti.* Tum ſubdit: *Robus quoque in Carcere dicitur is locus, quò præcipitatur maleficorum genus, quod ante arcis robuſteis includebatur.* Ubi, *quo præcepitatur*, non tam, ut volunt, ſignificat unde, quam in quem locum præcipitatur. Scio equidem apud Valer. Max. legi, *de Robore præcipitati ſunt;* ſed nihil ibi ſignificatur cum ſaxo Tarpejo commune. *De robore præcipitari*, ſic ait Oliverius Interpres *dicebatur, quod ante robuſtis arcis includebantur, ibique par aliquos dies ſervati, atque inde poſtea deprompti præcipitabantur.* Sed præſtat audire Turnebum. Explicans enim quid ſit apud Juriſconſultum, *mala manſio*, ait: *Ego eo nomine ſuſpicor, ſed ſuſpicor tantum, arcas in quas conjiciebantur ſervi, de quibus quæſtio, erat habenda; ſed & alii malefici interdum. Cicero pro Milone: ſubitò accepti in quæſtionem, tamem ſeparantur à cæteris, & in arcas conjiciuntur, ne quis cum his colloqui poſſit. Arcæ autem illæ olim robuſteæ erant, unde & robur priſci appellabant. Feſtus: Robur,* inquit, *in carcere dicitur locus is, quo præcipitatur maleficorum genus, quod ante Robuſteis arcis includebatur. Quem locum etiam robuſtum Carcerem Plautus in Curculione vocavit. Ex illis etiam arcis ſontes interdum præcipitabantur, & interficiebantur. Valer. Max. quin etiam familiares eorum, Ne quis Reipublicæ inimicis amicus eſſe vellet, de robore præcipitati ſunt, niſi quis de alto ſtipite intelligat.* Hæc Turnebus. Interpres autem loco citato Plauti. *At ego vos ambo in robuſto carcere, ut pereatis: dixit,* inquit, *in robuſto carcere, vel pro invalido carcere: vel pro, in robore. Erat autem robur, ſeu robus, ut docet Feſtus, locus in carcere lignis, ſeu tabulis robuſtis ſeptus, in quem malefici præcipites agebantur.* Robur igitur, docentibus his ſanè permagnis auctoribus, locum in ipſo carcere ſignificat, ex quo vel in quem malefici præcipitabantur. Primaria quidem ſignificatione notatas reor arcas illas, ſive anguſta è ligno Conclavia, quibus includebantur; deinde profundiorem, depreſſumque humi locum illis arcis inſeſſum, hiatuque ſtructæ Cameræ patentem, quò damnati, oneratique vinculis, & ferro præcipites agebantur; ut vel iis collum obſtringeretur, frangerenturque cervices: vel fame, alioque teterrimo tormenti genere necarentur. Livius: *Q. Pleminius, qui propter multa in Deos, hominesquè ſcelera Locris admiſſa in carcerem conjectus fuerat, comparaverat homines, qui pluribus ſimul locis Urbis nocte incendia facerent, ut in conſternata nocturno tumultu Civitate refringi carcer poſſet. Ea res indicio conſciorum palam facta, delataque*

Quid ſit Robur in Carcere. Lib. 6. c. 3. Adverſar. lib. 28. c. 21. Lib. 6. cap. 13. Dionyſ. Lambin. Act. 5. Curcul. Dec. 4. l. 4.

lataque ad Senatum eſt. Pleminius in inferiorem demiſſus carcerem eſt, necatuſque. Hunc Calphurnius Flaccus robur Tullianum dixit. *In hunc abjecti rei robur Tullianum aſpiciant.* Nec alium Saluſtius deſcribit. Non ergo, ut robur teneas, neceſſe eſt exire è Carcere, & ad ſaxum Tarpejum impingere. Quod ſi dicant in ipſo ſaxo, & rupe Tarpeja partem Carceris dictam Robur fuiſſe, rem non perinde credibilem dicunt, nempe apud Templum Jovis Capitolini locatum aliquid Carceris. Nam ad ſummum daret aliquis, Saxum, quòd educti è Robore interdum ex eo præcipitarentur, Robur fortè appellatum. Erat enim totus Carcer ad radices Capitolii in ipſo Fori flexu, ut hodiequè conſpicimus. Ibi & ponte adibatur, ut conſtat ex Paterculo: *Inliſo*, inquit, *capite in pontem lapideum januæ Carceris, effuſoque cerebro expiravit.* *7. Verr.* *Lib. 2.*

Porrò idem Carcer, nam hoc quoque objicitur, rectè à Varrone vocatur, Latomiæ; *Carcer*, inquit, *à coërcendo, quod exire prohibet. In hoc pars, ſub terra Tullianum, ideo quod additum à Tullio Rege, quod Syracuſis, ubi ſimili de cauſa cuſtodiuntur, vocantur Latomiæ: & de Latomia tranſlatum, quod hic quoque lapidicinæ fuerunt.* Quo nomine Livius item ſæpe appellat; *Triumviri Carceris Latomiarum interiorem cuſtodiam habere juſſi.* Et: *Principes Ætolorum Romam deducti, & in Latomias conjecti ſunt.* Et: *Cato Atria duo, Mænium, & Titium in Latomiis facienda curavit.* Dictæ ſunt ergo Latomiæ, quod quemadmodum effoſſi agri ſuburbani tophaceos rubri coloris lapides Romanis fabricis perpetuò ſuppeditant: ſic etiam Capitolium ſuppeditavit. Nec modo antiquitus, ſed hac noſtra ætate nos vidimus, eo ipſo latere Capitolii, cui Tullianus Carcer eſt affixus, inſtitutis ſub monte lapidum fodinis fuiſſe rubros tophos abundè diuquè cauſa ædificationis egeſtos. Quare credendum omnino eſt, ſimiles lapidicinas Anco Martio Tullioque Regibus occaſionem extruendi Carceris in cavis Capitolinis præbuiſſe, & Robum nomen à defoſſo rubro lapide fuiſſe deductum. *Carcer Latomiarum.* *Dec. 4. l. 2.* *Dec. 4. l. 7.* *Dec. 4. l. 9.*

Reliquum eſt *Mamertini* nomen, quod huic Carceri pro Tulliano Eccleſiaſtici ſcriptores imponunt. At potuit id ab inſigni aliquo viro fortaſſis inſtauratore proximevè incolente ſuperaddi Tulliano. Non ſemel autem Mamertini referuntur in Faſtis, ſemel Commodo Principe, iterum Conſtantio Conſules. Qui verò in fronte Carceris titulo mutilato inſcribuntur literis pedalibus, *Carcer Mamertinus.*

C. VIBIVS. C. F. RVFINVS. M. COCCEIVS. M. F. NERVA. EX. S. C.

Fuere Conſules, ut ex Onuphrio refert Riquus, Anno Urbis DCCLXXXIV. ſuffecti ex Kal. Juliis.

Hæc de germano Fori ſitu prolixius forte, quam cogebat neceſſitas diſputata ſunt. Antiquarii enim omnes hactenus pro certo poſuere quod ſentimus, neque id in controverſiam vocandum putabant. Blondus in Inſtaur. Rom. Fulvius de Foro Romano. Onuphr. in Urbe Roma, de Capitolio. Marlian. Bernard. Gamucc. L. Faunus. Raphael Volaterranus in Geographia. Pomponius Lætus. Franciſcus Albertinus, Ugonius, & alii. Ut Juſto Riquo, qui contraſentiens nihil tamen novi ad probandum attulit, videndum jure ſit, an recte inferat: *ſiquis contra ſentiat, nihil ſentiat.* Immo ſi poſitum Fori ad S. Nicolaum ipſe conſtituit, videat, an id conſentiat cum iis quæ ſcribit cap. 34. & 39. & 42. Ibi enim clivum Capitolinum collocat prope Ædem Concordiæ, *quæ erat*, inquit, *in clivo Forum, & Comitium reſpiciens ad ipſum Arcis ingreſſum*, ejuſque Ædis porticum adhuc ſtantem prope Arcum Severi recognoſcit; *Et in eodem clivo Ædem Jovis tonantis*; aitque; *ſuperant ex illa Æde, ut ſuprà diximus, in clivo Capitolino tres ſpecioſiſſimæ Columnæ ſtriati operis, ad Forum deſcendentibus vicinæ incuria temporum,* *Lib. 2.* *Lib. 3.* *Lib. 3. cap. 15.* *Lib. 1. de Foro.* *Lib. 2. c. 10.* *Lib. 6. Cap. 47. de Capitolio.*

atque

atque injuria in terram nunc pœne defoſſæ. Cum igitur hæ Columnæ adhuc extent prope Arcum Septimii: ubi & illas Concordiæ videmus; ex ejus ſententia ibi Forum. Quid ergò tanto intervallo diſſitum aliò poſteà diſtraxit?

Cap. XX.

Fori Ornamenta.

Fori appellationes. *Lib.* 43.

JAm forma, & ſtructura Fori deſcribenda nobis eſt. Quoniam autem hoc præ cæteris Foris, quæ plurima in Urbe fuerunt, amplitudine, & antiquitate commendatum eſt, Forum *Romanum*, *Magnum*, *Vetus*, & per antonomaſiam *Forum* dicebatur. Dion: *Forum*, inquit, *Cæſar extruxerat, quod ab ipſo nomen obtinuit, Romano pulchrius, ſed tamen Romani ex eo dignitas aucta eſt, ut Forum magnum diceretur.* (*Lib.* 5.) Strabo: *At idem ſi in* ἀγορὰν ἀρχαίαν *Forum vetus deinde progreſſus Baſilicas, Porticus, Templaque contueatur, una alteris identidem conjuncta.* (3. *Faſt.*) Ovidius:

Et tenet in magno Templa dicata Foro.

(4. *Faſt.*) Qui & *Latium* dixit, ut Papinius.

(*In equo Domitiani.* *Lib.* 5. *c.* 1. *Forma Fori.* *Ludi in Foro.* *Lib.* 1. *de Arte Amandi.*) Cæterùm quod ſpectat ad formam Fori, quamvis de hac nihil certum veteres ſcripſerint, tamen ex iis, quæ tradit Vitruvius, elici perſpicuè poteſt. Nam ibi præceptor ille ædificantium tradit, cum Fora Græci *quadrata* fecerint, *Romanis longitudine, quam latitudine majora* placuiſſe; ut *tertia parte longitudo latitudinem ſu*peraret. Hoc fecere, quod munera gladiatoria, & alia in Foro ſpectacula ederent, quibus cum adeſſet magna Populi multitudo majori, quam Græci ſpatio indigebant. De ſpectaculis in Romano Foro præter cæteros Ovidius:

Hos aditus circuſque novo præbebit amori,
Sparſaque ſollicito, triſtis arena Foro.
Illa ſæpè puer Veneris pugnavit, arena,
Et qui ſpectavit vulnera, vulnus habet.

(*In vita Grac.* *In vita cap.* 10. & 39. *Lib.* 19. *cap.* 1. *Lib.* 2. *c.* 1. *Porticus circa Forum.* *Liv. lib.* 1. *Lib.* 6. *Dec.* 3. *Lib.* 3. *Dec.* 1. *In Galba.* *Lib.* 74.) Plutarchus: *Ludi Gladiatorii populo in Foro exhibendi erant.* De ſpectaculis Cæſaris Suetonius: *Munere, in Foro depugnavit Furius Leptinus.* Quo munere, ut ait Plinius, *Forum velis obtexit.* Dati tamen primo ſunt in Foro Boario. Valerius: *Gladiatorium munus primum Romæ datum eſt in Foro Boario.* Aream Fori porticus claudebant, concameratione duplici, nixæ columnis, aut pilis Tiburtini lapidis, quæ epiſtiliis ex eodem lapide ornabantur; quòd, ut ſupra dixi, ante annos Urbis conditæ DCLXI. nulla teſte Plinio, in publico ſtetit columna è marmore Tarquinius Quintus Rex has fecit porticus, & tabernas adjunxit. Livius: *Circa Forum privatis ædificanda diviſa ſunt loca: porticus tabernæque factæ.* Quæ fere argentariæ erant. Idem: *Tabernas argentarias, quæ circa Forum Romanum tunc eſſent, juſſerit venire.* Ibidem *litterarum ludi fuerunt* adeundi à pueris, & puellis, ut idem auctor eſt. De iiſdem porticibus Plutarchus: *Ibi*, inquit, *multitudo diſcurrit, non fuga ſe diffundens, ſed porticus, & edita Fori, ſicut Theatrum occupans.* Quo ſanè tempore egregia ſtructura fuit; nec mihi conſtat, an aliquis meliorem in formam poſt Tarquinium Regem reſtituerit. Veroſimile quidem eſt, fuiſſe porticus inſtauratas, ornataſque. Dion: *Noſque Senatores, uxoreſque noſtræ acceſſimus in Forum funebri veſtitu: illæ in porticibus, nos ſub dio ſedebamus.* Suetonius de Foro Auguſti non abſimili forma extructo: *Statuas omnium triumphali ſpecie in utraque Fori ſui porticu dedicavit.* Nempè ſuperiore, atque inferiore. Ammia-

Ammianus: *Cum veniſſet* Conſtantius *ad Roſtra perſpectiſſimum priſcæ potentiæ Forum obſtupuit: perque omne latus, quo ſe oculi contuliſſent, miraculorum denſitate perſtrictus.* Ex iis porrò porticibus populus ludos ſpectabat, ut ex Plutarcho, loco ſupra citato, colligi poteſt: Extructis præterea ſub dio tabulatis, & ſubſelliis. Inter eas Porticus Baſilicæ ad Negotiatorum, & Judicum Conventus: Templa ad Deorum cultum collocata ſunt. Livius; *Silentio*, inquit, *facto Templa Deorum immortalium, quæ Foro imminent.* Tacitus: *Forum, & imminentia Foro Templa prætervecti.* In eodem cancelli in ſuperioribus porticibus poſiti. Cicero pro Sextio: *Tantus ex omnibus ſpectaculis uſque à Capitolio: tantus ex Fori cancellis plauſus excitatus.* Qui locus indicat porticus multitudine refertas, & ſpectante è mœnianis, & ſuperioribus cancellis. Vitruvius: *Circum ſpectacula ſpatioſiora inter columnia diſtribuantur, circaque ibi porticibus argentariæ tabernæ mœnianaque ſuperioribus coaxationibus collocentur, quæ ad uſum, & ad vectigalia publica rectè erunt diſpoſita.* Hæc forma Romani Fori. Eodemque modò reliqua Romæ extructa ſunt.

Lib. 16. *Porticus Baſilicæ Templa in Foro.* *Dec. 1. l. 7.* *Loc. cit.*

Jam Fori latitudo protenſa inter Capitolium, & Palatium. Longitudo autem à Templo Virginis cognomento à Conſolatione, aut paulò amplius verſùs Ædem D. Adriani. In quo errarunt, qui ab Arcu Septimii Severi uſque ad Arcum Titi Forum producunt. Nam, ut dixi, Sacra via adjunctis ædificiis tendebat uſque ad angulum Palatii, ſive tres columnas ſtantes, reliquias, ut ajunt, Jovis Statoris. Prætereà Templum Pacis, quod Foro proximum appellat Suetonius, fuiſſet in Foro: neque alia Templa, quæ ad radices Palatii, è regione Capitolii fuerunt, fuiſſent in Foro, de quibus ſuprà.

Fori latitudo, & longitudo.

Quæ poſtremo ad Forum pertinent, pauca quædam ſunt ædificia, de quibus ſupra dictum non eſt. Arcus Septimii Severi ad clivi Capitolini radices, & Foro proximus, ſed ima ſui parte terra obrutus, quæ vallem opplevit. In eo præter cætera ſigillis expreſſa veteris arietis mœnia pulſantis effigies cernitur. Una inſcriptione repetita ex utraque parte notatur, litterarum ære ſublato.

Arcus Severi.

Templum TITI, & Veſpaſiani ſub Capitolio, contra Palatinum, quod Domitianum dedicaſſe credibile eſt. P. Victor *Templum Titi, & Veſpaſiani.*

GRÆCOSTASIS verò, *ubi nationum ſubſiſterent legati, qui ad Senatum eſſent miſſi*, ut ait Varro, *ſub dextra* Curiæ, *à Comitio locus ſubſtructus.* Plinius: *Cum à Curia inter Roſtra, & Græcoſtaſim proſpexiſſet Solem.* Varro: *Senatulum id eſt Curia ſupra Græcoſtaſim, ubi Ædes Concordiæ, & Baſilica Opimia*; ab Opimio utraque condita poſt cædem C. Gracchi: atque in ea inſcriptum à quodam eſt, *Opus Vecordiæ Templum Concordiæ fecit.* Plinius: *Ædiculam æream fecit in Græcoſtaſi, quæ tunc ſupra Comitium erat.* Sed ex his conſtat Græcoſtaſim prope Curiam fuiſſe. Si cui autem placeat fuiſſe ſub Curia, propter verba Varronis, Plinium animadvertat id citatis antea verbis pernegantem. Julius Capitolinus aſcribit Antonino Pio *Græcoſtaſium poſt incendium reſtitutum.*

Græcoſtaſis in Foro. *Lib. 7. c. 6.* *Lib. 12. cap. 1.*

In eodem Foro Columna Mœnia, cui Mœnius nomen dedit, de quo infra. Altera erecta *C. Duilio, qui primus navalem triumphum egit de Pœnis, quæ eſt etiam nunc in Foro.* Sic Plinius, ubi & Columnæ C. Mœnii meminit Latinorum Victoris, ſed locum non adſcripſit. Alia in Foro *Columna ænea pro ſolario horologio* Statua ſecundum Roſtra, deportata ex Sicilia ut loco citato Plinius.

Columnæ Mœnia in Foro. Et Duilii *Lib. 34. cap. 5.*

Ante eadem Roſtra *Marſiæ Statua*, quò convenirent litigatores. Horatius:

Non ſollicitus, mihi quod cras
Surgendum ſit mane obeundus Marſia.

Plinius: *P. Munatius, cùm demptam Marſiæ coronam è floribus capiti ſuo impoſuiſſet.* Nam cum haud procul ab ea Statua cauſæ agerentur, qui dicendo placuerant,

Marſias in Foro. *Lib. 1. Sat. 6.* *Lib. 21. cap. 3.*

S Mar-

IMP. CAES. LVCIO. SEPTIMIO. M. FIL. SEVERO. PIO. PERTINACI. AVG. PATRI. PATRIAE. PARTHICO. ARABICO. ET

PARTHICO. ADIABENICO. PONTIFIC. MAXIMO. TRIBVNIC. POTEST. XI. IMP. XI. COS. III. PROCOS. ET

IMP. CAES. M. AVRELIO. L. FIL. ANTONINO. AVG. PIO. FELICI. TRIBVNIC. POTEST. VI. COS. PROCOS. P. P

OPTIMIS. FORTISSIMISQVE. PRINCIPIBVS

OB. REM. PVBLICAM. RESTITVTAM. IMPERIVMQVE. POPVLI. ROMANI. PROPAGATVM

INSIGNIBVS. VIRTVTIBVS. EORVM. DOMI. FORISQVE. S. P. Q. R

Marſiam coronabant. Seneca: *Forum ipſum ac Roſtra, quotidianum ad Marſiam concurſum.*

Lib. 6. de Benefic. cap. 32.

Minervæ delubrum in Foro collocat Sext. Rufus, cujus ſane germanus locus poſituſque non liquet, niſi fortaſſe ad radicem Capitolii contra Palatium conſtituendum ſit.

In viij. regione Fori.

In medio item Foro *Coloſſus equeſtris Domitiani* ex ære inauratus fuit. Sed hic cum cæteris ejus monimentis, ac titulis poſt ejus mortem juſſu Senatus ſublatus, atque everſus eſt.

Statua Domitiani in Foro.

Demum & locus *Doliola* dictus in Foro fuit, in quo ſpuere non licebat, quod invadentibus Urbem Gallis, Sacra quædam ibi doliis incluſa, recondita fuerint. In eodem Foro *Horatia Pila.* Livius: *Spolia Curiatiorum fixa eo loco, qui nunc Pila Horatia appellatur.* Dionyſius; *Angularis columella, à qua altera Fori Baſilica incipit, cui affixa fuerant Trigeminorum ſpolia, ſed illa vetuſtate conſumpta ſunt, columella tamen priſcam appellationem retinens, Pila vocatur Horatia.* Alia Fori ornamenta, præſertim ſtatuas, fuſius recenſere neceſſe non eſt. Illud addam, quod narrat Plinius: *Marcellus Octavia ſorore Auguſti genitus in Ædilitate ſua Kal. Auguſti velis Forum inumbravit, ut ſalubrius litigantes conſiſterent.* Quantus enim tunc in Urbe Solis ardor? Idem fecerat Cæſar in ludis.

Et Doliola. *Lib. 1.* *Lib. 3. Antiquit.* *Lib. 19. cap. 1.*

Cap. XXI.

Forum Cæſaris, ejuſque Domus.

Hoc Cæſar inchoavit cum in Gallia bellum gereret, area coempta ſeſtertium millies, id eſt vicies quinquies centenis millibus aureorum. Plinius teſtatur, & ſupra id ſtetiſſe Suetonius. Appianus: *Atrium quoque Foro circumduxit, quod Romanum Forum eſſe voluit: non rerum quidem venalium, ſed eorum qui ad jura convenirent.* Dion. *Forum Cæſar extruxerat, quod ab ipſo nomen obtinuit, Romano pulchrius.* Forma ædificii eadem fuit, ac Fori veteris, cum latitudo duas tertias complecteretur; pulchrioribus tamen porticibus, quas ſtatuæ intercolumniis poſitæ diſtinguebant. Inter has etiam, *ſibi Cæſar loricatam dicari paſſus eſt, cum Romanæ militum, ac Ducum ſtatuæ Thoracas ferrent,* ut ait Plinius. Qui & locum inter Urbis ornamenta perſpicuum fuiſſe affirmat. In medio Foro Templum Veneri Genitrici, nam ab ea genus ducere per Æneam, & Julum jactabat, extruxit; votum, teſte Appiano, ante prælium Pharſalicum, & *Cleopatræ,* ſubdit idem, *perilluſtrem Deæ imaginem Templo contulit, quæ à nobis adhuc viſitur.* In eodem *Veneri conſecravit Cæſar Thoracem ex Britannicis margaritis factum:* Et *ſex dactyliothecas,* ut ait Plinius. De Dactyliotheca idem alibi. *Gemmas plures, quod peregrino appellat nomine Dactyliothecam;* quaſi Thecam gemmarum. Pro Æde ſtatua Cæſaris ex ære inaurata fuit. Equus autem illi perſimilis, *quo inſigni fuerat uſus pedibus, propè humanis, & in modum digitorum ungulis fiſſis, eumque non patientem ſeſſoris alterius primus aſcendit; cujus etiam inſtar pro Æde Veneris Genitricis poſtea dedicavit:* Suetonius, & Plinius. Quo etiam in loco ſedens Cæſar Senatum excepit, magna ejuſdem Senatus indignatione, ut idem Suetonius. Equi porro effigiem fecerat ante Alexandro Macedoni Lyſippus, expreſſam, ut arbitror, è Bucephalo, quam Cæſar mutatis ungulis ſuæ Statuæ accommodavit, locavitque contra Templi frontem. Statius:

Cedat Eques, latiæ qui contra Templa Diones
Cæſarei ſtat ſede Fori, quem tradere es auſus

Lib. 36. cap. 15. *In vita Cæſ. c. 26.* *Lib. 2. de Bell. Civil.* *Lib. 43.* *Lib. 34. cap. 5.* *Templum Veneris Genitr. in medio Foro Cæſ.* *Loc. cit.* *Lib. 9. c. 35.* *Lib. 37. c. 1.* *In vita Cæſ. c. 61.* *Lib. 8. cap. 42.* *In vita Cæſ. cap. 78.* *In Equo Domitiani.*

Pellæo Liſippe duci, mox Cæſaris ora
Aurata cervice tulit.

Jam, ut conſtet ubi eſſet Cæſaris Forum, primo ad Sacram viam eſt ponendum.
Lib. 3. de Triſt. El. 1. Ovidius:

. . . . *hæc ſunt Fora Cæſaris*, inquit,
Hæc eſt à ſacris quæ via nomen habet.

Nec mirum, cum ibi eſſet domus Cæſaris. Nam poſt Pontificatum maximum,
In vita Cæſ. c. 46. *habitavit in Sacra via, domo publica*, ut ait Suetonius: & Plinius ſcribens, à Cæ-
ſare Forum Romanum, & Sacram viam ab domo ſua carbaſinis velis fuiſſe con-
Lib. 19. cap. 1. tectam. Domus ergò Cæſaris in Sacra via prope Forum. Sed ubi tandem eſt
ponenda ut de Foro Cæſaris ſtatuatur? Fulvius, & Marlianus docent fuiſſe ubi
Lib. 3. Templum Pacis conditum poſtea eſt, ejuſque reliquiæ cernuntur. Ajunt enim
Lib. 3. cap. 23. domum Cæſaris fuiſſe everſam, ibique conditam porticum Liviam, tum Pacis
Templum. Quod & Ovidii interpretes inculcant:
Faſt. lib. 6.

Diſce tamen veniens ætas, ubi Livia nunc eſt
Porticus, immenſæ tecta fuere domus.
Hæc æquata ſolo eſt nullo ſub crimine Regni,
Sed quia luxuria viſa nocere ſua eſt.
Suſtinuit tantas operum ſubvertere moles,
Totque ſuas hæres perdere Cæſar opes.

Ajunt autem, domum Cæſaris, quæ deinde Auguſti Pontificis maximi fuit,
ab eodem fuiſſe everſam, quod Livia Uxor, ſeu Julia Filia, vel Neptis eam
profuſe exornaſſet; ibique porticum Liviæ nomine excitatam. Sed neutrum ve-
In ejus vita. cap. 72. ritati conſentaneum eſt. Legi equidem de Auguſto apud Suetonium: *Ampla, &*
operoſa prætoria gravabatur, & neptis quidem ſuæ Juliæ profuſe ab ea extructa etiam di-
ruit ad ſolum. At ibi perſpicuè ſermo eſt de Villis elegantioribus, earumquè
ſumptuoſis ædificiis, ut ſequentia declarant: *Sua vero quamvis modica.* Domus
Domus Pont. Max. publica. autem Cæſaris poſt Lepidi obitum, Auguſto non hæreditate, ut ait Ovidius, de
domo everſa, obvenerat (neque enim haberi ſic poterat;) ſed quia Lepidi ſuc-
ceſſor in Pontificatu, in domum publicam tranſiturus erat, poſt obitum ejuſ-
dem Auguſti ad alium item Pontificem tranſituram. Qui tamen ea uti noluit,
Lib. 54. teſte Dione. *Auguſtus*, inquit, *cum eſſet creatus ſummus Pontifex, neque domum pu-*
blicam accepit: ſed cum omnino publicam eſſe Pontifici maximo habitationem oportet, ſua-
rum ædium partem ipſe publicam eſſe juſſit; ac regis ſacrificuli domum virginibus Veſtalibus
dedit, quoniam earum ædibus contigua erat. Hæc domus, quam βασιλέως τῶν ἱερῶν, *Re-*
gis ſacrorum Dion appellat, fuerat Cæſaris, & Pontificis maximi, qui eidem
ἀρχιερεὺς *Princeps ſacrorum*, ſeu *Pontifex Maximus* dicitur. Quare βασιλεὺς τῶν ἱερῶν
idem eſt hoc loco Dioni, atque ἀρχιερεὺς *Pontifex Maximus*: neque enim hic
ſermo eſt de *Rege ſacrorum*, ſeu *Sacrificulo*, ut vertit interpres, qui alius erat
à *Pontifice Maximo*, & curabat quædam ſacra à Regibus olim fieri ſolita. Quod
patet. Nam Auguſtus domum dedit Veſtalibus, quæ ut Pontifici Maximo
illi obvenerat, eamque ipſe habitare noluit: ac deinceps Pontificibus in Pa-
latio domum paravit. Quid? quod idem auctor teſtatur, alterius Ædem
fuiſſe, in cujus area extructa eſt Livia porticus. Vedius enim Pollio liberti-
nus genere, & Equeſtris ordinis, nec magis divitiarum copia, quàm cru-
delitate nobilitatus, quod murænas in piſcinis, traditis mancipiis aleret,
Dion. l. 54. moriens multis multa legavit: *Auguſto autem magnam hæreditatis partem, & Pau-*
ſilypum villam inter Neapolim, & Puteolos jacentem: juſſitque, ut is populo aliquod
ſplendidum opus faceret. Ejus operis cauſa faciendi verbo, re autem, ne quod Vedii in
Urbe reſtaret monumentum; ædes Pollionis funditùs evertit Auguſtus: Porticuque ibi
circum-

circumducta, non Pollionis, ſed Liviæ nomen inſcripſit. Hæc Dion. Quod ergo hujus domum propter eximiam crudelitatem, & luxum Auguſtus diruere voluerit, ſcripſit Ovidius:

Hæc æquata ſolo eſt, nullo ſub crimine regni;

Nam ædes diruebantur eorum, qui Romæ regnare voluiſſent, ut Sp. Melii, Sp. Caſſii, M. Manlii:

Sed quia luxuria viſa nocere ſua eſt.

Sed neque hæc domus fuit, ubi poſtea Templum Pacis. Nam cum Livia porticus in ejus area extructa fuerit; hanc poſt conditum Templum diu ſuperſtitem, & ſimul extare Roma ſpectavit. Itaque Plinius qui *Pacis Templum pulcherrimum operum* appellavit, alibi; *Una*, inquit, *vitis Romæ in Liviæ porticibus ſubdiales inambulationes umbroſis pergulis opacat, eadem duodenis muſti amphoris fœcunda.* In eadem Trajanum Civibus aures dediſſe aliquot annis poſt Veſpaſianum Templi Pacis conditorem teſtatur Dion. Et Martialis: *Porticus Livia Templum Pacis. Lib. 36. cap. 15. Lib. 14. cap. 1. In vita Trajani.*

Claudia diffuſas ubi Porticus explicat umbras.
Ultima pars aulæ deficientis erat.

Quo tempore, cum hæc Poëta ſcriberet, Veſpaſianus ſua opera perfecerat. Cum igitur ſimul extarent Livia Porticus, & Templum Pacis, hoc in area ejus domus extructum non eſt, in qua fuerat ædificata Porticus Livia.

Atque ut rem difficilem quoquomodo concludam. Si domum Cæſaris, ſeu Pontificis ædibus Veſtalium proximam iiſdem ceſſit Auguſtus, perſpicuè elicitur ad radicem Palatini fuiſſe, ubi Veſtæ Templum, & Ædes Veſtalium erant: atque adeò Sacram viam, mediam inter hanc domum, & Templum Pacis fuiſſe productam. Hoc enim venientibus ab Arcu Titi dextrorſùm, levorſùm domus occurrebant. At Forum Cæſaris in eo Urbis ſpatio productum eſt, quod patet poſt Templa Pacis, & Fauſtinæ; ſic enim Sacræ viæ, & Foro veteri, & ipſius domui propinquum, juxta Forum Auguſti collocabitur. Demum porticus Livia ultra Forum Cæſaris, Eſquiliis vicinior, & clivo, quo aſcenditur ad D. Petri cognomento ad Vincula. Quod clarius conſtabit, cum de domo Neronis infrà dicemus. *Domus Cæſaris ubi eſſet. Et Forum ejuſdem.*

Cap. XXII.

Forum Auguſti.

Forum Auguſti *inter præcipua ejus opera* numerat Suetonius; cujus *extruendi cauſa fuit hominum, & judiciorum multitudo, quæ videbatur non ſufficientibus duobus etiam tertio indigere. Itaque feſtinantius, nec dum perfecta Martis æde publicatum eſt.* Scribit Macrobius: *Cum multi Severo Caſſio accuſante abſolverentur, & Architectus Fori Auguſti expectationem operis diù traheret, ità jocatum eſſe: Vellem, Caſſius & meum Forum accuſaſſet.* Sed *in eo ſic publicato cautum eſt, ut ſeparatim publica judicia, & ſortiones Judicum fierent.* Suetonius. *In vita Auguſt. c. 29. Saturnal. lib. 2.*

Cæterùm Auguſti Forum prope Forum Cæſaris conſtituitur, ut ab illo ferè uſque ad Capitolium, & Templum nunc S. Martinæ, ultra Ædem S. Adriani pateret, quam, ut ſupra dixi, ſcriptores Eccleſiaſtici *in tribus Foris* nuncupant. Erat enim ibi antiquitus Saturni Ædes cum Ærario, media inter Forum Romanum, & Forum Auguſti, cui poſt Templum Fauſtinæ jungebatur Forum Cæſaris. Forma Fori eadem cum ſuperioribus; niſi forte propter anguſtias, quia non auſus eſt Auguſtus *extorquere poſſeſſoribus proximas domos*, vel longitudini latitudo, *Forum Auguſti prope Forum Cæſaris. Sueton. in vita. c. 56.*

Templum Martis Ultoris.

vel contra longitudo latitudini non reſpondebat. In medio *Ædem Marti Ultori votam Philippenſi bello*, quod cum Bruto, & Caſſio geſſerat, poſuit: *Et ſtatuas omnium Ducum Romanorum triumphali effigie in utraque Fori ſui porticu dedicavit: Profeſſus edicto, commentum id ſe, ut ad illorum velut exemplar, & ipſe dum viveret, & inſequentium ætatum Principes exigerentur à Civibus.* Suetonius. Sed Fori, ac Templi ornamenta fuſè complexus eſt Ovidius:

In vita Auguſt. c. 31.
5. Faſt.

Mars venit, & veniens bellica ſigna dedit.
Ultor ad ipſe ſuos Cœlo deſcendit honores,
Templaque in Auguſto conſpicienda Foro.
Proſpicit armipotens operis faſtigia ſummi
Et probat, invictos illa tenere Deos.

Nempe in Templi faſtigio ſtatuas Deorum. Et, quæ deinde enumerat, Arma, & Spolia de hoſtibus capta, affixa poſtibus: Simulacra Illuſtrium Regum, & Romanorum longa ſerie ab Ænea uſquè deductorum Romulum de Acrone triumphantem titulos ſubjectos ſtatuis, & inſcriptiones rerum præclarè geſtarum. Addit fuiſſe votum ab Auguſto Templum pro victoria, cum in ultionem Cæſaris bellum civile gerendum ſuſcepit:

Cognomen Ultoris unde traxerit Mars.

Templa feres, & me victore vocaberis Ultor.
Voverat, & fuſo lætus ab hoſte redit.
Nec ſatis eſt meruiſſe ſui cognomina Martis,
Perſequitur Parthi ſigna retenta manu.
Parthe refers Aquilas, victos quoque porrigis arcus;
Pignora jam noſtri nulla pudoris habes.
Rite Deo, Templumque datum, nomenque Biſultor,
Emeritus voti debita ſolvit honor.

Signa reddiderunt & obſides.

Duo Templa Martis Ultoris.
Cap. 29. Vitæ Aug.
Lib. 50.

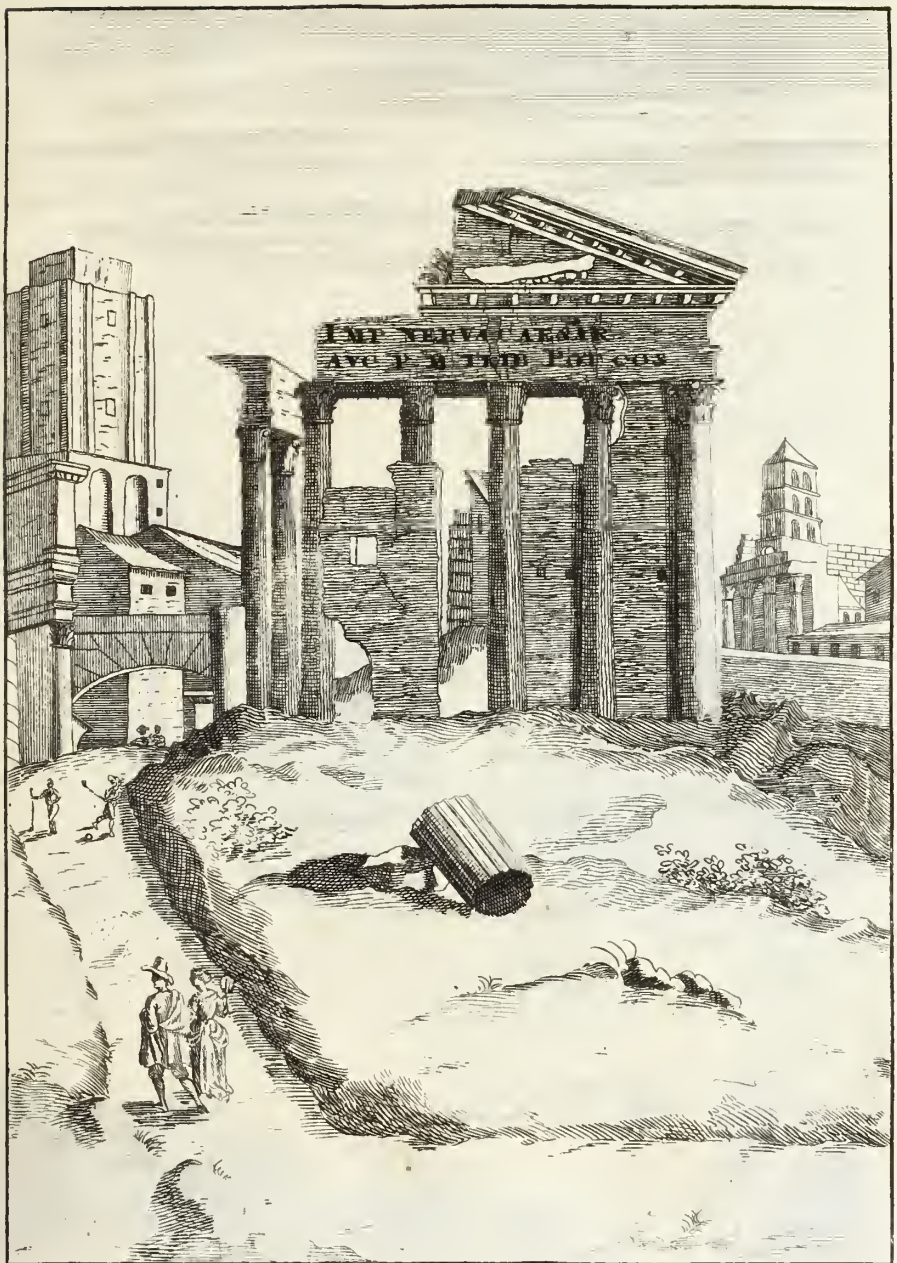
Ex quibus verbis ambigi poteſt, an duplici cognomento Mars in eodem Templo ſit cultus, an duo eſſent Templa Ultoris, & Biſultoris. Riquus auctore Ovidio. Duo Martis Templa conſtituit Ultoris, & Biſultoris, & hujus collocat in Capitolio, quod ante obſervavit in Suetonium Lævinus Torrentius. Sed & Dion perſpicuè id tradidit, Templumque Martis Ultoris, quem Biſultorem appellat Ovidius, ſtatuit in Capitolio. Nam cum recepta ab Auguſto de Parthis ſigna dixiſſet: *Itaque*, inquit, *& ſacrificia ejus rei cauſa, & Templum Martis Ultoris in Capitolio ad imitationem Jovis Feretrii, quo ſigna ea militaria ſuſpenderentur, decerni juſſit, ac deinde perfecit.* Duo ergò Templa Martis Ultoris: ſive Ultoris, & Biſultoris, alterum in Foro Auguſti, alterum in Capitolio ſtatuenda ſunt. Quod autem erat in Capitolio, quia ad ſimilitudinem Templi Jovis Feretrii factum eſt, prope illud etiam probabiliter eſt collocatum. Structi ſunt etiam Arcus ob ſigna recepta, ut apparet in nummis, & poſt, ſub Tiberio, ut ait Tacitus: *Structi & Arcus circum latera Templi Martis Ultoris cum effigie Cæſarum Germanici, & Druſi, lætiore Tiberio, quia pacem ſapientia firmaverat.* A Templo autem Forum ipſum Martis aliquando dicitur. Quod ſane præter Romanorum Statuas, aliis quoque ſimulacris, & picturarum inſignibus è Græcia advectis decoratum eſt, *& inter pulcherrima, quæ unquàm operum* adſcriptum à Plinio, Adrianus, deinde auctore Spartiano inſtauravit. Martis ludi in Foro Auguſti facti. Dion. lib. 56. Martialis quærendos ibi carminum quoſdam recitatores monet:

Lib. 2. Annal.

In vita Adriani.

Pompejum quæras, & noſti forſitan, Auctum,
Ultoris prima Martis in Æde ſedet.

CAP.

FORI NERVAE VESTIGIA

VESTIGIA TEMPLI ANTONINI ET FAVSTINÆ

FORI VESTIGIA EX ALTERO ASPECTV

Cap. XXIII.

Forum Nervæ.

FOrum Nervæ poſt Forum Auguſti, & remotius à Foro Romano fuit. Quædam adhuc veſtigia in via publica ejus Fori ſupereſſe probabile eſt. Hæc duæ ſunt columnæ inſculpto marmoreo parieti egregii operis adjunctæ; eodemque in loco ſuperioribus annis Columnæ majores impoſito epiſtilio, faſtigioquè extabant; adjecto titulo: IMP. NERVA CAESAR. *Forum Nervæ ubi fuerit.*

Quæ deformatæ, ac pœne corroſæ Paulo V. Pont. Max. dejectæ ſectæque ſunt in tabulas marmoreas ad Janicularem Aquæ Bracchianæ fontem extruendum, & exornandum. Porro Suetonius de Foro Nervæ: *Excitavit*, inquit, *Forum* Domitianus *quod nunc Nervæ vocatur.* Occiſo enim eodem, antequam abſolveret, Domitiano, Nerva ſucceſſor perfecit ac dedicavit; dictumquè eſt Tranſitorium, non quia per illud in alia Fora viaſque opportunè tranſiretur, ut Marlianus & alii putant; ſic enim & Forum Auguſti, & Cæſaris, & alia Tranſitoria dicerentur, nam & ab his tranſitus erat: ſed quia, ut aliàs dixi, Jani Templum haberet, cui quatuor inerant portæ, ſive arcus. Jani autem ejuſmodi quadrilateri tranſitiones dicebantur, quod ſemper tranſeuntibus paterent. Nam Nerva Janum quadrifrontem ex humiliori delubro ſuum in Forum tranſtulit. Martialis: *In vita Domit. c. 5.* *Forum Nervæ cur Tranſitorium.* *Lib. 10. Epig. 28.*

Publica quem primum vota preceſque canunt.
Pervius exiguos habitabas ante Penates,
Plurima qua medium Roma terebat iter.
Nunc tua Cæſareis cinguntur limina donis,
Et Fora tot numeras Jane quot ora geris.
At tu ſancte pater tanto pro munere gratus
Ferrea perpetua clauſtra tuere ſera.

Confirmat Servius: *Sacrarium*, inquit, *Jani Numa Pompilius fecerat circa imum Argiletum, juxta Theatrum Marcelli, quod fuit in duobus breviſſimis Templis, duobus autem propter Janum Bifrontem. Poſtea captis Phaleris Civitate Tuſciæ inventum eſt ſimulacrum Jani cum frontibus quatuor, propter quod in Foro Tranſitorio conſtitutum eſt illi ſacrarium aliud, quod novimus quatuor portas habere.* Loquitur Servius de ſacrario quadrilatero, quod Jano conditum captis Phaleris idem eſſe probabile eſt, quod hodieque conſpicitur in veteri Boario Foro, cui propterea *Tranſitorio* cognomen fuit. Verum ex eo tranſlatum Jani ſimulacrum ad Forum Nervæ tranſtulit ſecum & cognomentum. Illi verò erant exigui Penates, quos, ut ait Martialis, *pervius ante Janus habitabat*, *7. Æneid.* *Janus quadrifrons.* *Ita Fulvius lib. 3. de Foro Boario.*

Plurima qua medium Roma terebat iter.

Atque ex iis pervius ipſe aſportatus, fecit etiam Forum Nervæ appellatione pervium. Sic enim Aurelius Victor nominavit. In quo tot numeravit Fora, quot ora, nempe quatuor: *Romanum, Cæſaris, Auguſti, Nervæ:* nam de Trajano Foro, quod poſtea factum eſt, loqui Martialis non poterat. *De Cæſaribus in Nerva.*

Cæterum Nervæ Forum fuiſſe ornatiſſimum, tria perſuadent: primum, quia ædificavit Domitianus quadam videlicet æmulatione Cæſaris, & Auguſti, nec ille opera fecit niſi eximia, & egregia. Deinde præter Templum Jani Ædem Palladis ibi extruxit, quam velut ſibi propitiam præcipuè colebat. De Jano Statius:

Janus

Lib. 4. Sylv.

Janus agit, quem tu vicina pace ligatum
Omnia juſſiſti componere bella, novique
In leges jurare Fori.

De Cæſ. in vita Nervæ.

De Templo Palladis Aurelius Victor; *Dedicato*, inquit, *Foro, quod appellatur Pervium; quo Ædes Minervæ eminentior conſurgit, & magnificentior.* Dubitat Lipſius an hæc Ædes Palladis, an illa Jani in medio Foro locata fuerit; nam & de hac ſcripſit Statius:

Lib. 3. de Magn. Roman. c. 7.

Sed qui limina bellicoſa Jani
Juſtis legibus, & Foro coronat.

Foro coronata, id eſt cincta Fori porticibus. Non dubitarim tamen Ædem illam ſublimem Palladis in medio: Janum vero quadrifariam pervium potius in tranſitu, adituque fuiſſe. Id enim videtur huic præſertim Deo tributum, quod extrema conjungeret. De Jano quidem Bifronte Ovidius:

Lib. 1. Faſt.

Hic ubi juncta Foris Templa duobus habes.

Quod autem Ædes illa Palladis è medio Foro, ejus duntaxat præſidis extaret, Forum dictum eſt Palladium. Martialis:

Lib. 1. Epig. 2.

Libertum docti lucenſis quære Secundum,
Limina poſt Pacis, Palladiumque Forum.

Forum Nervæ Palladium.

Obſervant id præter cæteros Onuphrius, & Lipſius, tanti viri. Sed mihi duo aliquam de ea re ſuſpicionem injiciunt. Primum: quod Martialis illud Epigramma ſcripſit, cum primo libros ſuos evulgare cœpit non omnes ſimul, ſed ut quemque abſolverat, in lucem editos, circa initia, ut arbitror, Imperii Domitiani. Hic autem, cum quindecim annos imperarit, tunc fortaſſe nondum Forum inchoaverat, quod imperfectum tanto poſt moriens reliquit, aut certe minimam ejus partem erexerat. Cur ergo nondum extructo jam cognomen inditum? Deinde cur Forum Nervæ, ſeu Palladium conjungitur cum Templo Pacis, cùm intercederet Forum Cæſaris inter utrumque, aut etiam Auguſti? hæc ergò primùm afferri debuerant. Itaque vel Martialis de alio Urbis ædificio ſcripſit: vel poeticè, quod potius dixerim, adulatorio, & ſuo more loquutus, nomen inchoato vix Foro dedit; & ſolum Flaviæ gentis ædificia, quamvis ſejuncta recenſuit, ut Domitiano aſſentaretur. Sed Palladium nomen cum Foro non perennavit; *Tranſitorio*, vel *Nervæ* poſt dedicationem appellato. Acceſſit tertio ejuſdem Fori exornandi ſingularis cura Alexandri Cæſaris. Hic enim teſte

In vita Alexand. Lipſ. Marlianus. Fulvius locis citatis.

Forum Nervæ ornatum ab Alexandro Imperat.

Lampridio, *Statuas Coloſſas, vel pedeſtres nudas, vel Equeſtres Divis Imperatoribus in Foro D. Nervæ, quod Tranſitorum dicitur, locavit omnibus, cum titulis, & columnis æreis, quæ geſtorum ordinem continerent exemplo Auguſti, qui ſummorum virorum ſtatuas in Foro ſuo è marmore collocavit, additis geſtis.* Ambigit Lipſius an æreæ columnæ ſtatuis eſſent pro baſi; an additas porticus ſuſtinerent; deque iis, & hoc Foro ſcripſerit Pauſanias, quod Fulvius, & Marlianus affirmant. Verba Lipſii ſunt: *Quæ autem iſtæ columnæ? an quibus loco baſium inſiſterent, & acta inſcripta eſſent? an & alias intellexit, quæ ſeorſim porticus ſuſtinuerunt? Non de nihilo ambigo. Quoniam in Pauſania lego de quibuſdam ædificiis ex ære ſolido diſſerente: lego inquam fuiſſe talia ut Minervæ Templum Spartæ, quod Chalciœcon ideò dicitur, atque item alibi, ſed tum addit in fidem, præſentaneum, & ſui ævi exemplum,* καὶ Ῥωμαίοις, inquit, ἡ ἀγορὰ μεγέθους ἕνεκα, καὶ κατασκευῆς τῆς ἄλλης θαῦμα οὖσα παρέχεται τὸν ὄροφον χαλκοῦν. *Romanis Forum, quod & magnitudine, & alio apparatu omni inſtar miraculi eſt, exhibet tectum, & camerationem æream. Quod iſtud Forum tecto æreo? vellem nominaſſet; nunc ſuſpicari tamen fas eſt, de iſto Nervæ capiendum: niſi de alio ædificio quod Chalcidium appellabant quodque Foris ſolet adjungi.*

Columnæ pro baſibus.

Hæc ille. Quod ſpectat ad columnas ab Alexandro additas putaverim vel baſes ſtatuarum fuiſſe, vel parerga Fori ad exornandum. Cæterum cum de Fori camer-

ratione

EADEM VESTIGIA

A *Vetus Murus e quadratis magnisq; Lapidibus in finibus Fori.*
B *Tres Columnæ Templi D: Nervæ.*
C *Campanaria Turris Ecclesiæ Monialium Sancti Basilij.*

F

ratione ærea ſcribit Pauſanias, non loquitur de Foro Nervæ, ſed de Foro Trajani. Teſtimonio eſt locus alter ejuſdem auctoris ferè cum illo geminus; *Lib.* 10. loquens enim de operibus à Trajano in Urbe factis, inter quæ Thermas, Amphitheatrum, Circum enumerat: *Lib.* 5. deinde ejus Forum ſic deſcribit: καὶ ἡ ῥωμαίων ἀγορὰ κόσμου τε ἕνεκα τοῦ λοιποῦ θέας ἀξία, καὶ μάλιστα ἐς τὸν ὄροφον χαλκοῦ πεποιημένον· *& Forum Romanorum, tum reliqui ornatus cauſa ſpectari dignum, tum maxime propter camerationem ex ære factam.* Hoc ergo Trajani Forum, de quo paulo poſt, eo loco nominavit Pauſanias; neque ejus verba aliò diſtrahenda ſunt. Errat vero ſiquis pro cameratione, & fornice, tectum, & culmen intelligit æreis inſtructum tegulis. De ædificiis enim æreis loquitur Pauſanias; & cum de Minervæ fano *Ædificia cum cameratione ærea.* ex ære facta, ideoque chalciœco dicto dixiſſet: ex hoc ærei culminis Romanorum Foro infert, non alienum eſſe à veritate Templum Apollini ὀροφὴν χαλκοῦν *factum eſſe æneum.*

Denique omittendum non videtur, quod cum alia tria Fora judiciis dedicata eſſent, in Foro Nervæ rei aliquando ſuppliciis mulctati ſunt. De Vetronio Turino, qui acceptis muneribus multa petentibus nomine Imperatoris falsò promiſerat, ſic Lampridius: *In Foro Tranſitorio ad ſtipitem illum ligari præcepit,* Alexander, *& fumo appoſito, quem ex ſtipulis, atque humidis lignis fieri juſſerat, necavit, præcone dicente: fumo punitur, qui vendidit fumum.* *In vita Alexan.* Spatium hujus Fori certo definiri non poteſt; ſed & illud exploratum eſt, veterem murum, qui hodiequè viſitur, enormem, & anguloſum è quadratis magniſque lapidibus, & arcu ad viæ tranſitum, interciſum in finibus Fori fuiſſe. *Murus in Urbe finis Fori Nervæ.* Tres vero ingentes columnæ, quibus campanaria Turris Eccleſiæ S. Baſilii Monialium impoſita eſt, ad latus marmorei ædificii, reliquiæ dicuntur eſſe Templi Nervæ Cæſaris. De quo Plinius in Panegyrico; *Nervam lacrymis primum, ut Filium decuit, mox Templis honeſtaſti non imitatus illos qui hoc idem, ſed alia mente fecerunt.* Ejus & adjuncti totius operis ichnographiam, atque orthographiam multi egregiè deſcripſerunt. Quamquam ambigendum judico, an illud Templum Nervæ, an potius Minervæ, an alteri tribuendum, quodque ædificium eo nomine cenſendum ſit.

CAP. XXIV.

Forum Trajani.

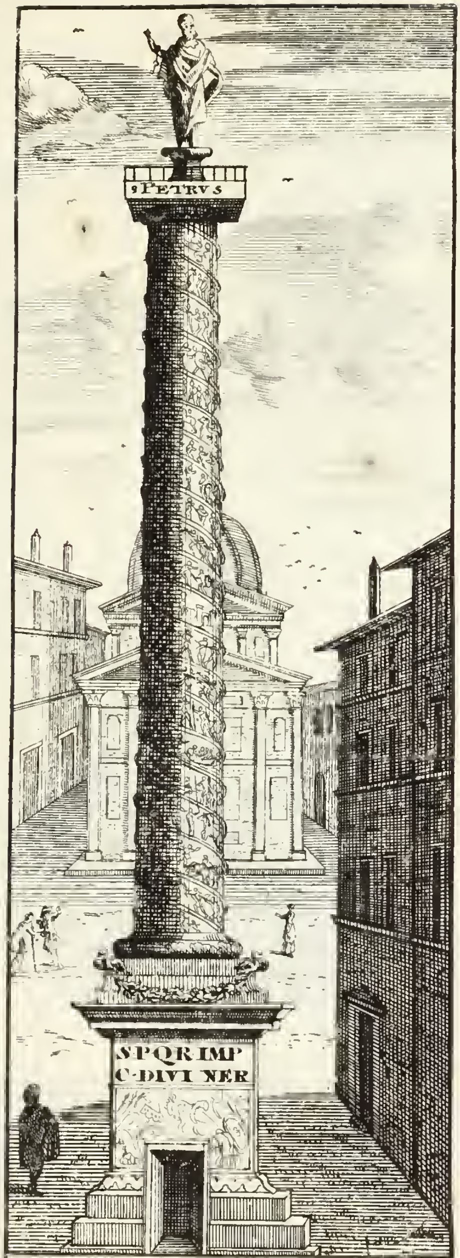
PRoximum Foro Nervæ fuit Ulpium, & Trajanum Forum. Cujus Cochlis Columna in medio olim poſita hodieque index eſt. Hoc Forum Apollodoro inſigni Architecto Trajanus poſt bellum Dacicum ædificavit. *Lib.* 1. *Var. Epiſt.* Complanata Quirinalis montis parte, & æquata vallibus, ut docet inſcriptio in Columnæ baſi. Fuit autem inter cætera Cæſarum opera Trajani Forum maximè admirandum teſtificatione Caſſiodori: *Trajani,* inquit, *Forum vel ſub aſſiduitate videre miraculum eſt.* *Trajani Forum admirandum.* Et Ammiani Marcellini: *Cum,* inquit, *ad Trajani Forum veniſſet,* Conſtantius, *ſingularem ſub omni Cœlo ſtructuram ut opinamur etiam numinum aſſenſione mirabilem, hærebat attonitus per gigantæos contextus circumferens mentem, nec relatu effabiles, nec rurſus mortalibus appetendos.* Quid poteſt de ædificio dici ſublimius? Hac ſane de cauſa, cum Fori atrium, quemadmodum cætera, columnis, epiſtiliis, coronis cingeretur, quidam Columnas craſſitudine, ac celſitate Cochlidi fermè æquant. Qui enim alii fuere gigantæi contextus præter has, &

Columna Cochlis in Foro Trajano. immenſæ magnitudinis lapides, æreoſque fornices, quos ſuſtinebant? Atqui Columna, ut habet P. Victor, *eſt alta pedes CXXVIII.* Ait idem, *Forum Trajani cum Templo, & Equo æneo.* Num æneum Templum, ſicut Equus? qui in medio atrii, teſte Ammiano, ipſum Principem vehebat. Id quidem de Templo non *Loc. cit.* facile dixerim, ſicut de camerationibus, & tecto; hoc enim tradit Pauſanias. At ſtatuas in faſtigio Templi poſitas, ut oſtendit numiſma Trajani, æneas inau- *Lib. 13. cap. 23.* ratas fuiſſe, ſicut in reliquis Fori faſtigiis dubium non eſt. De his Gellius: *In faſtigiis*, inquit, *Fori Trajani ſimulacra ſunt ſita circum undique inaurata Equorum atque ſignorum militarium: ſubſcriptumque eſt, Ex manubiis:* id eſt, ut idem eo capite declarat, *ex pecunia, quæ ex venditione prædæ manucaptæ percepta ſit.* Hæc autem præda ex bello Dacico redacta eſt, quo perfecto, Trajanus Forum extruxit, *In Trajano.* & in eo Columnam poſuit. Dion, *In Foro ſuo, ingentem Columnam ſtatuit, ſive ut ea pro ſepulchro eſſet, ſive in oſtentationem ejus operis, quod ille circa Forum egit. Clivus ſurgebat, quem effoſſa quoquoverſus terra ita complanavit, ut undique Columna conſpiceretur: Forumque deinde in areæ modum æquatum manſit. Poſthæc Armeniis, atque Parthis bellum inferre ſtatuit:* At Columnæ inſcriptio ſic habet:

SENATVS. POPVLVSQVE. ROMANVS
IMP. CAESARI. DIVI. NERVAE. F. NERVAE
TRAIANO. AVG. GERM. DACICO. PONTIF
MAXIM. TRIB. POT. XVII. IMP. VI. COS. VI. P. P
AD. DECLARANDVM. QVANTAE. ALTITVDINIS
MONS. ET. LOCVS. TANTIS. EX. COLLIBVS. SIT. EGESTVS

In poſtremo Inſcriptionis verſiculo aliquæ deſunt ſyllabæ MONS ET LO- ☞ CVS TAN... BVS SIT EGESTVS ſupplet Egnatius TANTIS OPIBVS, Marlianus TANTIS OPERIBVS, melius Donatus TANTIS EX COLLIBVS... atque J. Gruterus TANTIS RVDERIBVS SIT EGESTVS; & hæc loquendi formula repetita comprobatur in Inſcriptione Arcadii, & Honorii, de qua in 1. lib. OB INSTAVRATOS MVROS ET TVRRES EGESTIS IMMENSIS RVDERIBVS. *Sculptura anaglyptica.* Porro ſculptura anaglyptica in extima facie admirandi operis MMD hominum figuras partim integras, dimidias partim, vel pectore tenus continet, præter equos, arma, & alia inſignia, & (quod admirabilius eſt) una manu, cuncta, unoque ſcalpro inſculpta videntur. Unde triumphalis Columna exhibet profectiones, trajectus, caſtra ad locutiones, ſacrificia, pugnas, Victorias, trophæa, ſed in tam varia imagine duo adnotanda ſunt: facinus fœminarum Dacicarum, quæ in Romanos ita ſæviunt, ut captivos denudatos vivos facibus comburant, & fortitudo virorum, qui ſervitutis metu, incenſa Urbe, unanimiter feſtinant ad necem; ipſorum uno è vaſe venenum miniſtrante, ſingulis manus porrigentibus ad poculum; cum interim alii exanimes jaceant, & alii jam con- *Coloſſus Trajani.* cidant morituri. Cæterum in Columnæ faſtigio Coloſſus Trajani ſtetit haſtam tenentis, atque auream pilam, in quam ejuſdem cineres recondidit Hadrianus. Ex quo inferes, Columnam rebus Dacicis inſculptam prope Quirinalem non

ipſum

COLVMNA TRAIANI

ipſum ſibi, ſed populum, ac Senatum Trajano ſtatuiſſe. Ejus quidem oſſa ibi condita fuere ab Adriano. Dion, *Trajani,* inquit, *oſſa in illius Columna condidit:* vel, ut ait Caſſiodorus, *oſſa in urna aurea collocata ſub Columna Fori, quæ ejus nomine vocatur, recondita ſunt.*

In Adriano. In Chronico.

Auxerunt poſtea Fori pulchritudinem alii Cæſares. Marcus enim Antoninus, cum multi nobiles bello Germanico interiiſſent, *omnibus ſtatuas in Foro Ulpio collocavit.* Alexander *ſtatuas ſummorum virorum in Foro Trajani collocavit undique tranſlatas,* ut in eodem Alexandro Lampridius. Pauſanias præter alia Fori ornamenta ſtatuas duas commendat, alteram Auguſti Cæſaris ex electro, alteram ex ebore Nicomedis Bithyniæ Regis.

In eodem Euſebius. Forum Trajanum ornatum à Cæſaribus. Loc. cit.

In eodem Foro obita alia Principum munera. Adrianus, cùm gratiam hominum aucuparetur, & pecuniam, quæ fiſco debebatur, debitoribus remitteret, ſyngraphas *in Foro D. Trajani, quo magis ſecuritas omnibus roboraretur,* incendit. Aurelianus tabulas publicas ad privatorum ſeveritatem exuri in Foro Trajano ſemel juſſit. Marcus verò Antoninus profecturus ad bellum Marcomannicum exhauſto ærario cum extra ordinem aliquid provincialibus imperare nollet, *in Foro D. Trajani,* teſte Capitolino, *auctionem ornamentorum Imperialium fecit, vendiditque aurea pocula, & chryſtallina, & murrhina: vaſa etiam regia, & veſtem uxoriam ſericam, & auratam, gemmaſque etiam, quas multas in repoſitorio ſanctiore Adriani repererat, & per duos quidem menſes hæc venditio celebrata eſt.* Commodus, teſte Lampridio, *cooptatus inter tres ſolos principes Juventutis cum togam ſumpſit adhuc in prætexta puerili congiarium dedit, atque ipſe in Baſilica Trajani præſedit.* Ibidem acta fuiſſe Judicia teſtatur Gellius: *Phavorinus,* inquit, *cum in area Fori,* Trajani, *ambularet, & amicum ſuum Conſulem opperiretur cauſas pro Tribunali cognoſcentem.*

Spartianus in vita. In ejus vita. In ejus vita. Judicia acta in Foro Trajani. Loc. cit.

Pag: 147

Hæc autem judicia in Baſilica Ulpia ejuſdem Fori celeberrima præcipuè habebantur. Illud verò ſolemne, ac ſtatum, quod Kalendis Januarii novi Conſules in Foro Trajano ſervos manumittere ſolebant. Ammianus: *Mamertino,* inquit, *Conſule Kalendis Januariis ludos edente manu mittendis ex more inductis per admiſſionum proximum.* Claudianus de Honorio Conſulatum ineunte:

Lib. 22.

. . . . *deſuetaque cingit*
Regius auratis Fora faſcibus Ulpia lictor.

In Paneg. ejuſdem Conſulatus.

Idem de Eutropio Conſule:

. . . . *libertatemque daturus*
Quem nondum meruit, ſcandit ſublime tribunal.

 Sido-

Sidonius de Antemio Auguſto Conſule:

Nam modo nos jam feſta vocant, & ad Ulpia poſcunt
Te Fora, donabis quos libertate Quirites,
Quorum gaudentes exceptant verbera malæ.
Perge Pater Patriæ fœlix, atque omine fauſto
Captivos vincture novos, abſolve vetuſtos.

Eidem Foro Arcus additus eſt in honorem Trajani jam per Orientem victoris. Dion in ejus vita: *Triumphalis*, inquit, *tunc Arcus, præter alia multa, quæ in honorem ejus & decreta, & facta fuerant, in illius Foro ſubſtructus eſt.* At Templum de more poſitum in Foro, cujus ſupra mentionem fecimus, cui dicatum eſt? Num eidem Trajano relato inter Divos? Trajanus certe ibi Templum habuit. Spartianus: *Cum opera ubique infinita feciſſet*, Adrianus, *numquam ipſe, niſi in Trajani Patris Templo nomem ſuum ſcripſit.* Videtur ergo hic eſſe Templi conditor. Gellius: *Sedentibus forte nobis in Bibliotheca Templi Trajani.* Quæ videlicet non minus Templi, quam Fori alterum inſigne fuit ornamentum, ſed Dion: *Bibliothecas*, inquit, *Trajanus extruxit.* Igitur plures. *Nam duæ fuerunt in eodem Foro.* Meminit Sidonius, ubi ſtatuam æream promeritus:

In vita Adriani. *Lib. 11. cap. 17.* *In ejus vita.*

Cum meis poni ſtatuam perennem
Nerva Trajanus titulis videret
Inter auctores utriuſque fixam
. . . . Bibliothecæ.

Lib. 9. Epig. 19.

Et fortaſſe Porticu diſcretæ, ubi ſimulacra doctorum virorum Græcæ, Latinæque linguæ.

Librorum Bibliothecæ Ulpiæ meminit Vopiſcus in vita Valeriani, Taciti, Probi, quos Linteos, & Elephantinos nominat. De Linteis, qui in uſu priſcis erant, ad Monetæ inventis, antiquior mentio apud Livium. Porro in his Ephemeridas, reſque Principum geſtas præſertim adnotare ſolebant & in Bibliotheca Ulpia reponere. *Quæ omnia*, inquit Vopiſcus, *ex libris Linteis, in quibus ipſe*, Aurelianus, *quotidiana ſua ſcribi præceperat, pro tua ſedulitate condiſces. Curabo autem ut tibi ex Ulpia Biblotheca, & libri Lintei proferantur:* quaſi reconditiores ſanctioreſque. Idem: *habet*, inquit, *in Bibliotheca Ulpia in armario ſexto librum Elephantinum, in quo hoc Senatus Conſultum perſcriptum eſt, cui Tacitus ipſe manu ſua ſubſcripſit. Nam diù hæc Senatus Conſulta, quæ ad Principem pertinebant, in libris Elephantinis ſcribebantur.* Libri autem Elephantini ſunt eborei; quamquam alii minus verè è pellibus ipſius Elephanti confectos velint. Porrò ad ornamentum ſuarum Thermarum videtur Diocletianus eò tranſtuliſſe Trajani Bibliothecam. Indicat Vopiſcus, *uſus autem*, inquit, *ſum præcipuè libris ex Bibliotheca Ulpia, ætate mea in Thermis Diocletianis.* Sed quoniam hic auctor ſemper unam, nos ſupra duplicem Bibliothecam fecimus; opinari aliquis poſſet, unam fuiſſe ædificio, & ſtructura: duplicem auctoribus utriuſque linguæ. In hac, vel in Baſilica Fori Trajani Oratores, & Poëtæ ſolebant etiam recitare. Fortunatus:

Dec. 1. l. 4. *In Aureliano.* *In Tacito.* *In Probo.*

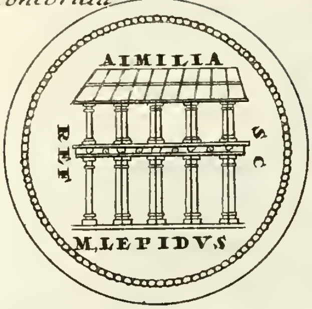
Vix modo tam nitido pompoſa poëmata cultu
Audit Trajano Roma verenda Foro.

Ad Bertechramnum Epiſc. Cinomanenſem.

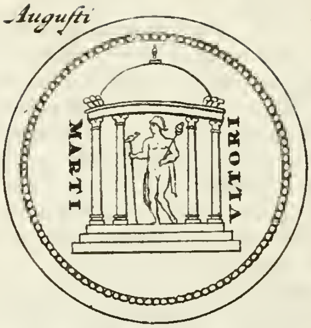
Spectantur in nummis Icones Fori Trajani, Templi, Columnæ, Baſilicæ, quas apponimus. Præterea Arcum Septimii Severi, Templum Cæſaris, Templum Auguſti. Idemque reſtitutum duo Templa Martis Ultoris, unum in Foro, alterum in Capitolio cum ſignis receptis: Baſilicam Æmiliam, Templum Fauſtinæ, ex eodem inſigni Muſæo Franciſci, & Bruti de Gottifredis. Quamquam Templum Trajani, & Auguſti reſtitutum, è Collegii Romani promptuario damus.

CAP.

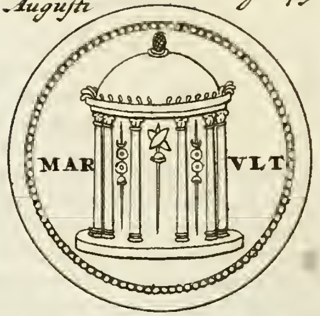
Concordiæ

Augusti

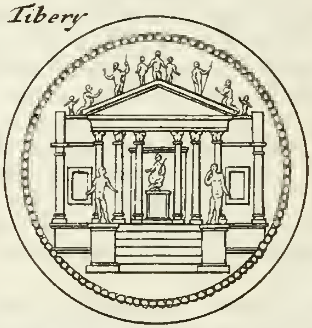
Augusti

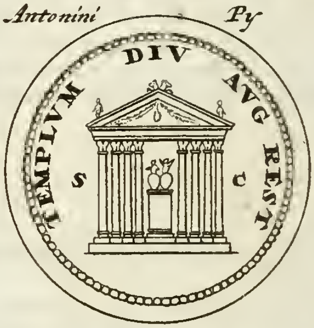
Augusti

Tibery

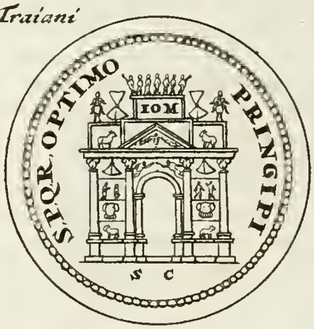
Antonini Py

Traiani

Traiani

Traiani

Traiani

Faustinæ

Antonini Carac

Cap. XXV.

Fora ad alterum Capitolii latus, inter quæ Boarium.

QUatuor Fora, quæ deſcripſimus ad Orientem fuere ſita. Quæ ſequentur, Occaſum verſus, alrerum Capitolii latus cingebant, inter hæc & priora interpoſito Romano Foro.

Boarium primo inſpiciendum ſe offert, cujus fines ante perſcripſimus. Nam à Circo Maximo ad Tiberim longitudo: à Templo S. Georgii ad radices Aventini
latitudo producitur. Boarii nomen, vel Bovis æreiin medio poſiti effigies, ut *Unde nomen*
placet Tacito, & Ovidio: vel boves ibi venditæ, ut placet Feſto, & Varroni, *Boario Foro.*
fecerunt. Alii tertiam addunt cauſam, Taurum ab Hercule immolatum: Pro- *Lib.* 12.
pertius quartam videtur addere, quod ibi Hercules paverit boves ſuas: *Annal.*

> *Herculis ite boves, noſtræ labor ultime clavæ.* 6. *Faſt.*
> *Bis mihi, quæſitæ, bis mea præda boves.* *Lib.* 4.
> *Arvaque mugitu ſancite boaria longo;* *Eleg.* 10.
> *Nobile erit Romæ paſcua veſtra Forum.*

Certe vetuſta, & culta religionibus eo loco Herculis memoria. Nam ab Hiſpania victo Geryone revertentem, agentemque præ ſe boves ibi ſtetiſſe: tum Cacum, qui duas in Aventini ſpeluncam abegerat, ſive octo, ut tradit Virgilius,
occidiſſe; poſtremo Aram, quæ Maxima dicta eſt, ſibi locaſſe, ritumquè ſa- *Ara Her-*
crorum decreviſſe Poëtæ pariter, atque Hiſtorici prodidere. Virgilius: *culis Ma-*

> *Hanc aram luco ſtatuit, quæ Maxima ſemper* *xim. in Fo-*
> *Dicetur nobis, & erit quæ Maxima ſemper.* *ro Boario.*

Propter magnitudinem, ut placet Servio: *cultum, & venerationem*, ut Dionyſio: 8. *Æneid.*
auctorem Herculem, ut Propertio: *Ovid.* 1.

> *Ara per has, inquit, Maxima facta manus.* *Faſtorum.*

Sed poſtea ſine luco culta eſt propior Circo, & Palatino, quam Tiberi. Auctor *Propert. Lib.* 4.
Tacitus, qui tradit, cum Romulus Urbem conderet, *ſulcum deſignandi oppidi* *Eleg.* 10.
cœpiſſe à Foro Boario, ut magnam Herculis Aram amplecteretur. Atqui cum ſulcus *Lib.* 12.
per ima montis Palatini circumductus fuerit: argumento eſt, non longe à mon- *Annal.*
te Aram fuiſſe collocatam, adituque Circi. De hac Ara Solinus: *Suo quoque* *Cap.* 2.
Numini Hercules inſtituit Aram, quæ Maxima apud Pontifices habetur, cum ſe ex Nicoſtrata Euandri Matre, quæ à vaticinio Carmentis dicta eſt, immortalem comperiſſet.
Ad eam, teſte Dionyſio, *Romani jusjurandum, & conventa, quæ vellent eſſe firma,* *Lib.* 1.
peragebant, & decimas facultatum ex voto ſæpe illic offerebant: religione videlicet, & cul- *Antiq.*
tu, quàm apparatu, ornatuque potiorem. Pergit Solinus: *Sacellum Herculis in* Boario *Foro eſt. In illud neque Canibus, neque Muſcis ingreſſus erat. Nam epulum daturus Hercules, Muſcarum Deum dicitur imprecatus, & clavam in aditu reliquiſſe, cujus olfactu*
fugerent Canes. Id uſque nunc durat, ait Solinus, Plinius: *Romæ*, inquit, *in Ædem* *Myagrum.*
Herculis in Foro Boario, nec Muſcæ, nec Canes intrant. Ædem nuncupat, quam ſa- *Lib.* 10.
cellum Solinus. Et adhuc extare quidam volunt, rotundi ambitus inter ripam *cap.* 29.
Tiberis Templumque Virginis cognomento in Coſmedin, titulo S. Stephani decoratam. Sed eam Pomponius Lætus Matutæ attribuit, & ex eo Marlianus, in alia ejuſdem Fori parte Herculis Ædem conſtituens, poſtea dirutam à Sixto IV. Pont. Max. inibi invento æneo Hercule, qui viſitur in Ædibus Capitolinis. Contrà Fulvius ad Aram ejus Maximam inventum id ſimulacrum

affir-

Ædes Herculis rotunda in Foro Boario.

affirmat, quod ipſe in medium relinquo. Conſtat tamen Ædem Herculis fuiſſe rotundam. Livius: *In Sacello Pudicitiæ patritiæ, quæ in Foro Boario eſt ad Ædem rotundam Herculis.* P. Victor in regione octava: *Ædes Herculis Victoris duæ: altera ad portam Trigeminam, altera in Foro Boario cognomine Rotunda, & parva.* Porro alteram illam Ædem ejuſdem Herculis fuiſſe tradunt ab Octavia Herennio conſecratam juxta Tiberim, ubi tunc porta Trigemina, olim, ut antea dixi, ad radices Aventini ſita prope idem Templum Virginis in Coſmedin, & propinqua Foro Boario.

Ædes Matutæ in Foro Boario.

Faſt. 6.

quidam legunt, Montibus, ſed non placet.

Tullii Regis.

In eodem Foro Matris Matutæ Templum fuit à Servio Tullio factum, refectum à Camillo, & cum arſiſſet iterum inſtauratum Q. Fulvio, Appio Claudio Coſs. anno Urbis DXLII. cum Æde Fortunæ, illi proxima ab eodem Servio dedicata, quam nunc Ædem S. Mariæ Ægyptiacæ appellant. De Æde Matutæ in Foro Boario Ovidius;

Pontibus & magno juncta eſt celeberrima Circo
Area, quæ poſito de Bove nomen habet.
Hac ibi luce ferunt Matutæ ſacra parenti
Sceptriferas Servi Templa dediſſe manus.

Idem de Fortunæ Templo paulo poſt:

Lux eadem Fortuna tua eſt, auctorque, locuſque.
Sed ſuper injectis, quis latet iſte togis?

Lib. 5. Dec. 1.

Dec. 3. l. 5.

Porro Ædem Matutæ, ut ait Livius, *Camillus dictator dictus vovit ſe refectam dedicaturum, jam ante ab Rege Servio* Tullio dedicatam; eodemque libro de eodem; *Dedicavitque Matutæ matris Templum.* Idem auctor: *Triumviri bini uni ſacris conquirendis doniſque perſignandis, alteri reficiendis Ædibus Fortunæ, & matris Matutæ intra portam Carmentalem: ſed & Spei extra portam, quæ priore anno incendio conſumptæ fuerant.*

Ædes Fortunæ.

Dec. 4. l. 3.

Sacellum Pudicitiæ.

Lib. 4. Antiq.

Hujus Ædis Fortunæ non meminit Plutarchus in libro de Fortuna Romanorum, cum alias recenſeret. De utraque plura Ovidius. Livius: *L. Stertinius de Manubiis duos Fornices, in Foro Boario ante Fortunæ Ædem, & Matris Matutæ, & his ſigna aurata impoſuit.* Ædem Matutæ perperam quidam locant ad radices Capitolii, nempe extra fines Boarii Fori, & contra Livium, longè ſemotam à Tiberi. De ſacello Pudicitiæ jam dictum eſt, quod quidam putant fuiſſe, quod nos Fortunæ dedimus, nunc S. Mariæ Ægyptiacæ nuncupatum. Sed amplior videtur Ædes quam ſacelli anguſtiæ paterentur. Quidam eam Baſilicam Cajo, & Lucio Nepotibus Auguſti attribuunt ab invento inibi lapide; cujus inſcriptio haberet utriuſque nomina, quibus ſanè non aſſentior; Nam ædificium humilius eſt, ac rudius, quam ut Nepotum nomini factum videatur ab Auguſto: & lapis, quorum antiquitus erat magna copia, cum inſcriptione inventus, quod inculcant, niſi rei aliqua memoria apud auctores ſit, ædificium loco non affigit.

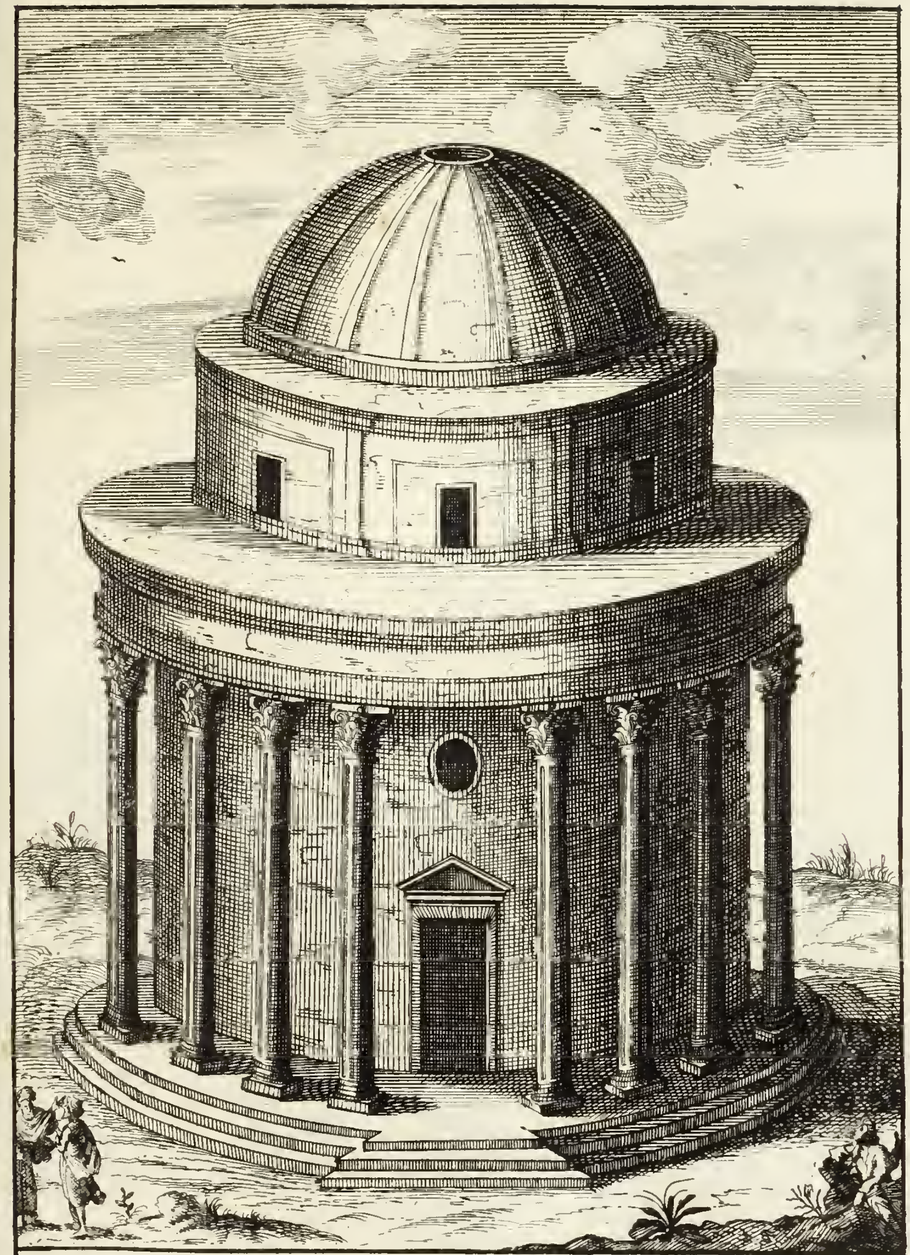
Plura Fortunæ Templa.

Loc. cit.

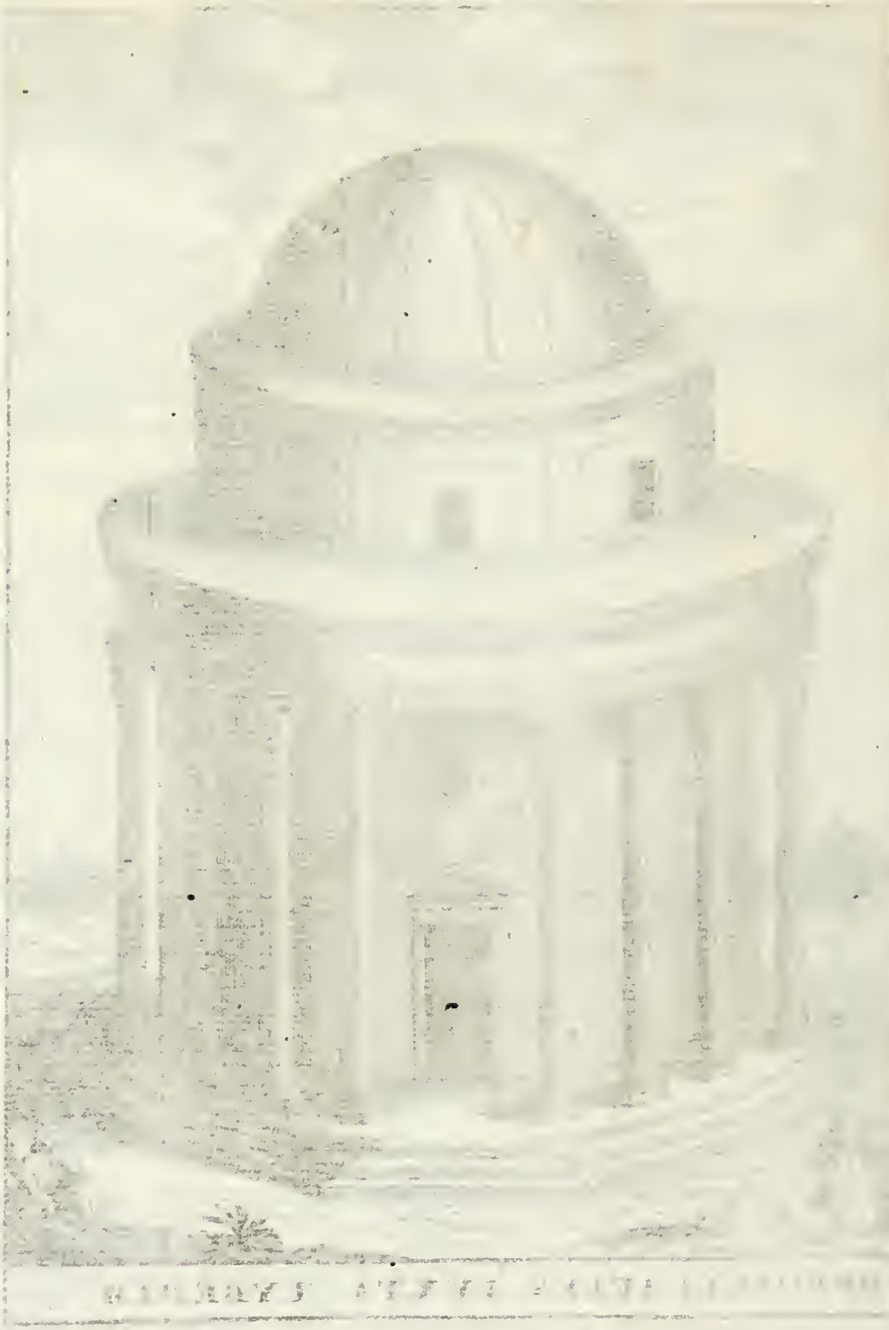
Lib. 10. Dec. 1.

Fuerit ergo Fortunæ Templum, dequè eo Dionyſius: *Servius*, inquit, *duobus Templis conditis, altero Bonæ Fortunæ ob perpetuum ejus favorem in Foro Boario; altero Fortunæ Virilis, ſicut hodiequè cognominatur in ripa Tiberis provectus jam ætate.* In Templo Bonæ Fortunæ ſimulacrum Servii erat velatum, de quo plura Ovidius loco citato, & nos uno ejus verſu ſupra diximus. *In Templo Fortunæ*, ait Dionyſius, *ab ipſo*, Servio, *condito, dedicata ejus effigies inaurata lignea ſola incendio ſuperfuit integra, abſumptis intus reliquis omnibus: & hodiequè Templum, & quidquid ineſt inſtauratum poſt incendium apparet eſſe novi artificii. Statua qualis prius antiqui eſt operis, durat enim adhuc, & à Romanis colitur.* Alterum Virilis Fortunæ idem fortaſſe eſt Templum quod Fortis Fortunæ nuncupat Varro, qui ait: *dies Fortis Fortunæ appellatus eſt ab Servio Tullio Rege, quod fanum Fortis Fortunæ ſecundum Tiberim extra Urbem Romam dedicavit.* Non igitur in Foro Boario. Fuit tamen prope illam

Ædem

HERCVLIS AEDES IVXTA TYBERIM

TEMPLVM FORTVNAE VIRILIS IVXTA TIBERIM

Ædem Bonæ Fortunæ, alia Fortis Fortunæ Ædes. De qua Livius: *Carvilius Coſ. de reliquo ære Ædem Fortis Fortunæ de Manubiis faciendam locavit prope Ædem eidem Deæ ab Rege Servio Tullio dicatam.*

Cap. XXVI.

Forum Piſcarium, & Olitorium.

A Boario Foro exitus erat in Piſcarium; quod, ut ait Varro, ſecundum Tiberim fuit, ubi præter piſces varia vendebantur. Spatium Fori ſe ipſum demonſtrat. Nam cum Boarium ad pontem nunc S. Mariæ pertingeret: inde ſecundum Tiberim Piſcarium protendebatur uſque ad Urbis mœnia, ut alibi dixi, à Capitolio ad Tiberim deducta juxta Templum S. Nicolai in Carcere, quæ ætate Auguſti vix apparebant. *Ubi eſſet Forum Piſcarium.*

Id certo probat Forum Olitorium, ubi olerum copia, ut ait Varro, quod Piſcario propinquum, nihilominus erat extra Urbem. Id antea oſtendi, ac perſpicue demonſtrat Livius: ait enim, *Ædem Spei, quæ in Foro Olitorio eſt, fulmine ictam;* quam poſtea ait fuiſſe *extra portam Carmentalem: Æquata,* inquit, *omnia inter Salinas, & portam Carmentalem in Templis Fortunæ, ac Matris Matutæ, & Spei extra portam.* Porro hoc Spei Templum *voverat Attilius primo bello Punico: poſtea Germanicus Cæſar inſtauratum ſacravit,* ut refert Tacitus. *Ædes Spei. Lib. 1. c. 4. Dec. 3. l. 2. Lib. 2. Annal.*

Templum Jani Gemini inter Forum Olitorium, & Piſcarium fuit. Nec certo exploratum eſt, quis primo Ædem illam Jano condiderit indicem Pacis, ac Belli. Macrobius ante Sabinum bellum Ædem Jano locatam aſſerit. Ovidius pulſis Sabinis aram, & ſacellum confeſtim poſitum; quod Servius confirmat; *Poſtquam,* inquit, *Romulus, & Titus Tatius in fœdera convenerunt, Jano ſimulacrum duplicis frontis effectum quaſi ad imaginem duorum populorum.* Neç Plutarchus, quamquam hic de ſimulacro loquitur, Numam Templi fecit auctorem. At Livius de Numa, *Janum* inquit, *ad infimum Argiletum, indicem Pacis bellique fecit; apertus ut in armis eſſe Civitatem: clauſus pacatos circa omnes populos ſignificaret.* Et Servius: *Sacrarium hoc,* inquit, *Numa Pompilius fecerat circa imum Argiletum juxta Theatrum Marcelli, quod fuit in duobus breviſſimis Templis.* Porro Jani ſtatua, ut ait Plinius, *dicata eſt digitis figuratis ad recentorum ſexaginta quinque dierum notam.* Cæterum cum hoc Templum ad imum Argiletum, prope Theatrum Marcelli, ſub radicibus Capitolii Livius collocarit, non diſſentit Ovidius, qui, Janum alloquutus, ſic ait: *Quis Ædem Jani ſtruxerit. 12. Æneidem: In vita Numæ. Lib. 1. 7. Æneid. 1. Faſt.*

Cum tot ſint Jani, cur ſic ſacratus in uno es,
Hic ubi juncta Foris Templa duobus habes?

At quæ fuerunt hæc duo Fora, inter quæ Janus? Boarium interpretes, & Piſcarium intelligunt. Boarium enim à Circo Maximo pertinebat ad Tiberim. Huic adjunctum erat Piſcarium *ſecundum Tiberim,* ut ait Varro, *ad Junonium:* id eſt *ad Janum.* Janum enim, ut loco citato Macrobius, *Junonium* dicebant, quaſi non ſolum menſis Januarii, ſed menſium omnium ingreſſus tenentem. In ditione autem *Junonis* ſunt omnes Kalendæ. Hæc Piſcarii, Boariique Fori interpretatio non probatur. Nam Ædes Jani fuit extra portam Carmentalem: extra quam erat Forum Olitorium, ut ſupra docuimus. Itaque hoc Forum potius intelligendum eſt, ut Janus eſſet inter Piſcarium, & Olitorium. Ubi aliud quoque Jani Templum fuit à Duilio extructum, inſtauratum ab Auguſto, dedicatum à *Templum Jani inter Forum Olitorium, & Piſcarium.*

Tiberio

Lib. 2. Annal.

Tiberio. Tacitus: *Et Jano*, inquit, *Templum Tiberius dedicavit, quod apud Forum Olitorium C. Duillius ſtruxerat, qui primus rem Romanam poſperè mari geſſit, triumphumquè navalem de Pœnis meruit.* Sed hoc erat Templum Jani Quadrifrontis, ut habent Auguſti nummi apud Gulielmum Choultium; *cùm tamen geminum, ac bifrontem dedicaverit Numa.* Servius cum de Jano bifronte ſito ad Theatrum Marcelli dixiſſet; *Captis*, inquit, *Phaleris Civitate Thuſciæ, inventum eſt ſimulacrum Jani cum frontibus quatuor; propter quod in Foro Tranſitorio conſtitutum eſt illis ſacrarium aliud. Quod novimus hodieque quatuor portas habere.* At illud Numæ apud Plutarchum dicitur νεὼς δίθυρος *Templum duarum* portarum: *quod*, inquit, *Belli Januam vocant.* Et Virgilius:

Lib. 7. Æneid.

In vita Numæ.

Sunt geminæ belli portæ.

Jani Quadrifrontes.

Templo ergo ſignoque Numæ immutato, extructa ſunt alia Templa quadrilatera Jano Quadrifronti. Unum hodieque cernimus apud Ædem S. Georgii in Foro Boario. Quod illa ætate, ut ait Fulvius, Tranſitorium erat. Idque nomen poſtea, cum Jano tranſlatum eſt ad Forum Nervæ; quod deinceps Tranſitorium dictum.

Lib. 1. Quod Forum niſi Olitorium?

Quia cum quadrilaterum, & quadrifariam pervium haberet Jani Templum, Tranſitorium ab ejus tranſitionibus nominabant; ut ſupra dixi, & reliqua ejusmodi quadriformia, perviaquè ædificia Jani ſunt dicti. Suetonius: *Janos arcuſque cum quadrigis, & inſignibus Triumphorum per regiones Urbis tantos, ac tot* Domitianus *extruxit.* P. Victor: *Jani per omnes regiones incruſtati, & adornati ſignis; duo præcipui ad Arcum Fabianum, ſuperior, inferiorque.* Neque de hoc eſt loquutus Procopius de bello Gothico, ſed de Jano bifronti Numæ. *Foro*, inquit, *in medio, & ex adverſo Capitolii ſacellum extat paulo ſupra eum locum, quem nunc Romani tres Parcas appellant. Id vero Jani ſacellum totum ex ære conſtructum fuiſſe ſat conſtat, & quadrata quadam dimenſione locatum, tantæque amplitudinis quanta integri Jani ſtatua capi poterat, quæ utique, & ipſa cum ænea ſit, non minor quam quinquepedalis eſſe apparet: per cætera omnia mortali ſimilis, capite duntaxat bifrons; ita ut facies altera in Orientem Solem divergat, in Occidentem altera. Portæ utrinque æneæ in faciem alterutram verſæ, quas ferme in pace, & proſperis rebus occludi Romani veteres quondam inſtituerunt, contraque aperiri, dum interea bellum his eſt.*

Hujus Templi veſtigium exprimitur in numiſmatis Neronis. Porro à Templo

Pag: 152

Jani via quædam adjuncta dicta eſt Janus, in qua fœneratores, & trapezitæ habitabant, ejuſque partes ſummus, imus, medius Janus dictæ. Horatius:

. . . . *hæc*

IANI TEMPLVM

. . . . hæc Janus ſummus ab imo
Prædocet . . . . Lib. 1. Ep. 1.

Cicero: *A quibuſdam optimis viris ad medium Janum ſedentibus.* Et: *Janus medius* Lib. 2. de
in Antonii clientela ſit. Hic locus an eſſet ad Janum bifrontem, an ad quadri- Offic.
frontem definire non auſim; potius tamen ad quadrifrontem conſtituerem. Philipp. 6.
In eodem Foro Junonis Matutæ Ædes. Livius: *Ædes Junonis Matutæ in Foro Oli-* Dec. 4. l. 4.
torio vota, locataque quadriennio ante à C. Cornelio Conſ. Gallico bello. Cenſor idem dedicavit.

Demum *Columna Lactaria in Foro Olitorio dicta, quod ibi infantes alendos deferebant,* ut ſcribit Feſtus.

Cap. XXVII.

Alia circum Capitolium ſita.

Velabrum planiciem inter Capitolium, Palatinum, & Aventinum occupabat, in qua & Boarium Forum. Sed Velabrum latius, quantum videlicet aquæ olim Tiberis effuſæ inundaverunt ſtagnantis inſtar paludis. Quibus exiccatis, & coercitis, nomen nihilominus loco manſit. De eo ſupra ſcripſimus, in quo fuiſſe ſepulchrum Accæ Laurentiæ teſtatur Varro. In eodem Ve- Lib. 5.
labro fuit & Vicus Tuſcus. Nam Hetruſci, qui Porſena Rege venerant ad Urbem, cum deinde iſſent oppugnatum Ariciam, fuſi cæſique ſunt. Pars exigua Romæ excepti, curatique, hoſpitum, Urbiſque charitate retenti ſunt. *His locus ad habitandum datus, quem deinde Tuſcum vicum appellarunt,* ut tradit Livius. Lib. 2. Dec. 1.
Dionyſius: *His,* inquit, *Senatus locum in Urbe ad ædificandum dedit, vallem Palatinum inter, & Capitolinum colles, quatuor ferme ſtadiis,* hoc eſt paſſibus fere quingentis, Antiq. l. 5.
protenſam, qui uſque ad noſtram ætatem Tuſcus vicus Romana lingua vocatur, qua tranſitur à Foro in Circum Maximum. Hæc ille, quibus patet amplitudo loci: & ambitus, opinor, non rectus vici proceſſus deſcribitur inter Forum Romanum, & Circum Maximum. At Varro ſcribit multo ante Romulum veniſſe Tuſcos auxilio contra Sabinum Regem, & Cœlium montem habitaſſe: ſed mortuo Cœlio Vibenna Duce, qui monti nomen dederat, ne nimis munita loca tenerent in planum deductos, & *ab eis,* inquit, *dictus vicus Tuſcus: & ideo ibi Vertumnum ſtare,* Lib. 4.
quod is Deus Hetruriæ. Idem ſenſit Tacitus. Nam cum de Cœlii, ejuſque copiarum Antiq.
adventu non Romulo, ſed Tarquinio Priſco regnante, & mora in monte Cœlio dixiſſet: *Cætera,* inquit, *non ambigua ſunt, magnas eas copias per plana etiam, ac Foro propinqua habitaviſſe. Unde Tuſcum vicum è vocabulo advenarum dictum.* Cæterum Unde vico
cum in parte Velabri Tuſcus vicus eſſet, liquet, eumdem locum varias ob cau- Tuſco no-
ſas, varias etiam appellationes ſortitum. Nam quia olim lacunoſus vehebat men.
naviculas, *Velabrum:* quia, derivatis in fluvium aquis, Tuſcis habitationi fuit, *Tuſcus vicus eſt appellatus.*

In fine Vici, ut aliàs dixi, ſtatua VERTUMNI fuit, ſive à *converſis* Statua Ver-
aquis inundantis fluminis; ſive, *quod hic eſſet Hetruriæ Deus,* ut ait Varro; ſive *à* tumni.
perceptis fructibus vertentis anni, quod addit Propertius. Aliam addit cauſam Aſco- In 3. Orat.
nius, *quod eſſet invertendarum rerum, id eſt mercatus Deus. Signum Vertumni,* inquit, in Verr.
in ultimo vico Thurario eſt, ſub Baſilicæ angulo flectentibus ſe ad poſtremam dexteram partem. Vicus Thurarius, ſive Jugarius à porta Carmentali mittebat in Forum, & vico Tuſco jungebatur in Velabro. Sic, cum Varro, aliique

auctores dicant Vertumni ſignum fuiſſe in vico Tuſco, non diſſentiunt ab Aſconio, erat enim in fine utruſquè vici, ubi jungebantur. At quæ Baſilica, cujus meminit Aſconius? Sempronia videlicet, extructa ubi antea Ædes P. Africani. Livius: *Tiberius Sempronius ex ea pecunia, quæ ipſi attributa erat, ponè Veteres ad Vertumni ſignum, laneaſque, & Tabernas conjunctas in publicum emit, Baſilicamquè faciendam curavit, quæ Sempronia appellata eſt.* Ideo multa ibi mercimonia. Nam Baſilicæ pro actis Judicum, & antiquitus mercatorum extruebantur. Horatius quidem ad Vertumnum mittebat librum ſuum, eo ſcilicet vico vendibilem:

Baſilica Sempronia. *Dec. 5. l. 4.* *Lib. 1. Epiſt. Ep. ult.*

Vertumnum, Janumque liber ſpectare videris:
Scilicet ut proſtes ſociorum pumice mundus.

Adjunxit Janum. Erat enim Janus via Templo Jani proxima, ut ſupra, celebritate vendentium frequens.

Argiletum

Nec longe aberat ARGILETUM ſub Capitolio, ſive ab Argilla, ſive ab Argo Euandri hoſpite ibi ſepulto dictum, ut ait Varro. Sed Virgilio poſterior cauſa videtur probari:

Nec non & ſacri monſtrat nemus Argileti
Teſtaturque locum, & lethum docet hoſpitis Argi.

Argileti ima pars deſinebat ad Theatrum Marcelli, ubi nunc Forum vulgò Montanarium: ſumma circa finem Velabri, & vici Tuſci. Servius de Templo Jani: *Sacrarium hoc Numa Pompilius fecit circa imum Argiletum juxta Theatrum Marcelli.* Sed aliter Martialis:

7. Æneid. *Lib. 1. Ep. 118.*

Quod quæris, propius petas licebit:
Argi nempe ſoles ſubire letum.
Contra Cæſaris eſt Forum Taberna;
Illinc me pete . . . .

Lib. 2. Ep. 17.

Et:

Tonſtrix Suburræ faucibus ſedet primis,
Cruenta pendent qua flagella tortorum,
Argique letum multus obſidet ſutor.

Duplex Argiletum

Hæc ſine dubio pugnant. Nam Forum Cæſaris erat poſt Templum Pacis, ubi & principium Suburræ, longè à Theatro Marcelli. Aut ergo fuit duplex Argiletum, alterum ad radices Capitolii verſus Tiberim, alterum ad initium Suburræ: aut Servius, vel Martialis erravit. Potius inferri poteſt, duo fuiſſe; niſi doctiores meliora proferant. Cum autem idem Poëta dixerit, ſuos verſus emi poſſe prope Forum Cæſaris, in capite Suburræ; ibi quoque videntur collocandæ Tabernæ, de quibus ait, alloqens librum ſuum:

Lib. 1. Ep. 4.

Argiletanas mavis habitare Tabernas,
Cum tibi parve liber ſcrinia noſtra vacent.

Eod. lib. Ep. 2.

Eodemque loco librum ſupra collocaverat:

Limina poſt Pacis, Palladiumque Forum.

At vicus Tuſcus non modo frequens mercibus, ſed etiam turpi quæſtu infamis fuit, quare apud Horatium: *Tuſci turba impia vici:* & ſimilia apud Plautum.

Lib. 2. Sat. 3. In Curcul. & Ciſtel. In ejus vita. c. 100. In Curcul. Act. 4. Sc. 1.

Jam vero Livius Ædes P. AFRICANI conſtituit prope VETERES. Cui ſane locutioni non diſſimilis alia eſt, *ſub Veteribus, ſub Novis.* Suetonius: *Bifariam laudatus eſt Auguſtus: Pro Æde D. Julii à Tiberio, & pro Roſtris, ſub veteribus à Druſo Tiberii Filio.* Nec ſane laudabiliter id quidam explicant, *Pro Roſtris veteribus,* cùm fuerint etiam *nova* referente Aſconio; quid enim, *ſub*, rejicitur? Plautus: *ſub veteribus, ubi ſunt qui dant, quique accipiunt fœnore.* Subintellige ergo, Tabernis, aut aliis ædificiis pervetuſtis, in quibus fœneratores, & qui fœnori accipiunt verſantur. Varro: Curia *Hoſtilia, cujus id vocabulum, quod primus ædificavit*

cavit Hoſtilius Rex ſub veteribus. Idem: *Sub novis dicta, pars in Foro ædificiorum: quod vocabulum ejus pervetuſtum, ut novæ viæ quæ via jam diu vetus.* Cicero: *Demonſtravi digito pictum Gallum in Mariano ſcuto Cimbrico, ſub novis diſtortum ejecta lingua, buccis fluentibus.* Livius: *Eodem tempore ſeptem Tabernæ, quæ poſtea quinque, & argentariæ, quæ nunc novæ appellantur, arſere.* Sic apud eumdem, *pone veteres*, nempe Tabernas, vel domos veteres. Qui locus erat propinquus Foro verſus Circum Maximum, ibi enim Vertumnus. *Lib. 5. de Ling. Lat.* *Lib. 2. de Orat.* *Dec. 3. l. 5.*

Quod ſpectat ad reliqua; Livius, *Omnia*, inquit, *inter ſalinas, ac portam Carmentalem, cum Æquimelio, Jugarioque vico late vagatus ignis, ſacra, profanaque multa abſumpſit.* Salinæ ſalis publici officinæ, ac receptacula fuere prope portam Trigeminam, & Forum Boarium verſus Aventinum. *Dec. 3.*

ÆQUIMELIUM, Area domus Spurii Melii Fori item Boario propinqua, & vico Jugario, Capitolium verſus. Cicero: *Sp. Melii Regnum appetentis domus eſt complanata. Ecquid aliud æquum accidiſſe Melio populus Romanus judicavit? nomine ipſo Æquimelii, ſtultitia pœna comprobata eſt.* Idem Livius, qui & Melii vici mentionem fecit: *Lupus*, inquit, *Tuſco vico, atque inde Melio per portam Capenam prope intactus evaſerat.* Quare proximi fuere vici Tuſcus Jugarius, Melius. *Pro domo ſua.* *Dec. 1. l. 4.* *Dec. 4. l. 3.*

De porticibus Octaviæ, & Theatro Marcelli, alibi dicemus.

De ejus Carceris ſede, *ubi nunc Marcelli Theatrum eſt*, quod ait Plinius, jam diximus, & Tullianum eſſe pernegavimus. Nec omittendum hoc loco eſt, Ædem S. Nicolai ibi conditam, etiam apud Eccleſiaſticos veteres ſcriptores dici *in Carcere*, non addito, *Tulliano*. Quare in actis Alexandri III. Pontificis apud Cardin. Baronium leges *Oddo Diaconus Card. S. Nicolai in Carcere.* Jam vero eruditiore ſeculo, utrumque paſſim uſurpatur, *in Carcere Tulliano*, aut ſolum *in Carcere*: & habent Bullæ Pontificum, quibus ſubſcripti ſunt Cardinales. In Bulla Clementis VIII. Canonizationis S. Hiacynthi *Benedictus Pater*, leges: *Ego Petrus S. Nicolai in Carcere Diaconus Card. Aldobrandinus.* In Bulla Canonizationis S. Philippi Nerii edita ab Urbano VIII. *Rationi congruit*, leges; *Ego Carolus S. Nicolai in Carcere Diaconus Card. Pius.* In Bulla Sixti V. de prohibitione ad Arma, *Dum pro communi*, leges; *Ego F. Sfortia Card. Diaconus S. Nicolai in Carcere.* Et alibi compluries. Quare vetus appellatio jam diminuta quam vim habet, ut ibi dicatur fuiſſe Carcer Tullianus? *Lib. 7. cap. 36.* *Ann. ſal. 1159. Tomo 12.* *Bullarium Tom. 3.* *Bullarium Tom. 4.* *Bullarium Tom. 2.*

Ex privatis ædificiis recenſeri poteſt domus MARII propè Forum Romanum. Plutarchus; *Domum*, inquit, *extruxit propter Forum, vel ut ipſe dicebat, ne clientibus ſuis eſſet longius ire, grave: vel quod ea re crederet fore, ut plures alii domum ſuam celebrarent.* Vicinior Capitolio domus Milonis, in Clivo, ut ſupra. Domus Ovidii juncta fuit Capitolio. Idem memoriæ mandavit: *In vita Marii.* *Lib. 1. Triſt. El. 3.*

Hanc ego ſuſpiciens, & adhuc Capitolia cernens,
Quæ noſtro fruſtrà juncta fuere lari:
Numina vicinis habitantia ſedibus, inquam,
Jamquè oculis nunquam Templa videnda meis.

Conjuncta autem ædificia ut alibi ex Tacito memoravi, in altum edita ſolum Capitolii æquabant.

Domus D. BRUTI Foro propinqua. Saluſtius: *Ille eos in domum D. Bruti perducit quod Foro propinqua erat.* *In Conjur. Catil.*

De Ædibus ATTICI Veſtini Conſulis, quem, detecta multorum conjuratione, Nero quamvis innoxium occidit, idem Tacitus: *Quia Veſtinus imminentes Foro Ædes, decoraque ſervitia, & pari ætate habet.* Id vero pro crimine habitum. *Lib. 15. Annal.*

Demum placet in Plauto nonnulla aut jam explicata aut explicanda inſpicere. *In Curcul. Act. 4. Sc. 1.*

a. *Qui perjurum hominem vult convenire, mitto in Comitium.*
b. *Qui mendacem, & glorioſum apud Cloacinæ ſacrum.*
c. *Dites damnoſos maritos ſub Baſilica quærito.*
d. *Symbolarum collatores apud Forum Piſcarium.*
e. *In Foro infimo boni homines, atque dites ambulant.*
f. *In medio propter canalem, ibi oſtentatores meri,*
g. *Confidenteſque, garrulique, & malevoli. Supra lacum*
Qui alteri de nihilo audacter dicunt contumeliam.
h. *Sub Veteribus ubi ſunt qui dant, quique accipiunt fœnore.*
i. *Pone ædem Caſtoris, ibi ſunt, quibus credas male,*
l. *In Tuſco vico, ibi ſunt homines, qui ipſi ſeſe venditant.*
m. *In Velabro vel piſtorem, vel lanium, vel haruſpicem,*
Vel qui ipſi vortant, vel qui aliis ſubverſandos præbeant;
n. *Dites damnoſos maritos apud Leucadiam Oppiam.*

a. Comitium jam diximus fuiſſe in Foro Romano ad radices Palatii.

b. *Venus Cluacina* prope ſacram viam colebatur, ubi factum fœdus inter Tatium Regem, & Romulum. Plinius: *Quippe ita,* inquit, *traditur: myrtea verbena Romanos, Sabinoſque, cum propter raptas Virgines dimicare voluiſſent, depoſitis armis purgatos in eo loco, qui nunc ſigna Veneris Cluacinæ habet. Cluere enim antiqui purgare dicebant.* (*Lib.* 15. *cap.* 29.)

(*Tres antiquæ Baſilicæ.*) c. Quænam Plauto ſignificetur BASILICA, planè ambigo. Tres enim ex antiquioribus Baſilicæ fuere, *Porcia, Sempronia, Opimia.* Porciam M. Porcius Cato Cenſor faciendam curavit; de qua Livius: *Cato atria duo, Mœnium, & Titium in Latomiis, & quatuor tabernas in publicum emit: Baſilicamque ibi fecit, quæ Porcia appellata eſt.* (*Dec.* 4. *l.* 9.) Plutarchus: *Multum etiam ei obſtrepuit, cum Baſilicam faceret, quam pecunia publica ſub Curia Foro adjunxit, & Baſilicam Porciam appellavit.* (*In Caton. Major.*) Aſconius: *Curia flagravit, & item Porcia Baſilica, quæ erat ei juncta, ambuſta eſt.* (*In Orat. pro Milone.*) In ea Tribuni Civibus aures præbere ſoliti erant. Ex quibus liquet Baſilicæ locus: Curia enim erat in Foro ſub Palatio. Quod autem dicitur *Mœni* atrium coemiſſe; hic eſt ille Mœnius, qui, vendito atrio, ac domo, unam ſibi columnam fertur reſervaſſe, ut ex ea, tignis ſupra impoſitis, & extrorſum projectis, ludos in Foro, ejuſque poſteri ſpectarent. Unde Mœniana, & Mœniæ columnæ celebre nomen. Jamvero Plautus floruiſſe exorto Punico bello ſecundo, & vita exceſſiſſe dicitur Catone Cenſore. Gellius: *Bellum ſecundum adverſus Pœnos ſumptum eſt. Atque non nimium longe M. Cato Orator in Civitate, & Plautus Poëta in ſcena floruerunt.* (*Lib.* 17. *cap. ult.*) Nono quidem ejus belli anno M. Marcello III. M. Valerio Lævino Coſs. Baſilicæ in Urbe non erant, ut ait Livius. (*Dec.* 3. *l.* 6.) Quare dubium, an Plautus Porciam Baſilicam viderit factam à Catone Cenſore, anno poſt circiter XXVI. Quam ſi vidit, nonniſi extrema ætate, parum idonea pangendis verſibus. Non paucis poſt annis facta eſt Baſilica Sempronia in Vico Tuſco; & multo poſt Opimia in Foro prope Curiam, & Græcoſtaſim. An fuerit aliqua alia antiquior, quàm Porcia, eamquè Plautus intelligat mihi eſt ignotum. Ab hac ſubbaſilicani negociatores, & deambulantes in Baſilica. Idem: (*In Captivis. Act.* 4. *Sc.* 1.)

Quorum odos ſubbaſilicanos omnes abigit in Forum.

d. Jam *ſymbolarum collatores,* id eſt collectarum, portionumquè, quas pro ſe quiſque fert, quærendi apud Forum Piſcarium, ubi nempe variorum copia cibariorum venditioni expoſita.

(*Canales in Foro, & viis Urbis.*) e. *In Foro infimo:* in ima parte Fori alii degunt. f. Alii verò in media ſecundùm *canalem.* Canales enim in medio Foro, ſicut & in viis ſilice ſtratis, poſiti erant, quibus flueret aqua. Vidi ego aliquot hujuſmodi viarum canales, cubitum fermè

mè latos, factoſquè ex Tiburtino lapide à foſſoribus egeri. Porro hi, qui circa canales Fori conſiſterent, homines pauperes, dicti *canalicolæ forenſes*, ut ait Feſtus. g. De lacu Curtio. h. Veteribus Tabernis. i. Æde Caſtoris. l. Tuſco vico dictum ſupra ſatis eſt.

m. *In Velabro* ſunt, qui vel piſtorem, vel lanium fraudant, vel aliis tradunt fraudandos. Ibi enim obſonia vendebantur. Horatius:

Cum ſcurris fartor, cum Velabro omne Macellum. Lib. 2. Ser. Sat. 3.

Nec inde aberant *haruſpices*; quippe qui Hetruſci vel in vico Tuſco parte Velabri, vel prope vicum habitabant.

n. *Leucadia Oppia* quid, aut ubi fuerit, egregii Interpretes eruditis videndum relinquunt, & verſum ut minime Plautinum, quamvis alii aliter legant, & ſentiant, amovendum putant. Ut me quoque, illis neſcientibus, neſcire non pudeat.

Fuerunt præterea in Urbe alia quædam, præter ea, quæ deſcripſimus, Fora. *Suarium* in quo ſues vendebantur ad radices Quirinalis. *Archemorium*, ſive Archimonium ad Ædem S. Nicolai de Archimoniis. Hæc duo recenſet P. Victor in regione ſeptima Viæ latæ. Forum *Cupedinis*, *à Cupedio*, ut ait Varro, *quod multis Forum Cupidinis à cupiditate:* nam hoc in Suburra, in qua cibaria venum exponebantur. Forum *Flaminium*, & *Julium* pro locis negotiationis apud Feſtum, *ab eorum*, inquit, *nominibus, qui ea loca conſtituenda curarunt*; quæ duo Fora an Romæ fuerint, dubitari poteſt. Forum *Saluſtii*, Ædi S. Suſannæ propinquum, *Piſtorium* etiam *Diocletiani*, *Gallorum*, *Ruſticorum* recenſet P. Victor.

DE
URBE ROMA
LIBER TERTIUS.

Cap. I.

Situs, & nomen Palatini Collis.

Poſt Forum erigitur mons Palatinus, prima ſedes Urbis, & poſtea Imperii. Varias nominis origines adducunt Varro, & Feſtus. *Quartæ regionis*, inquit Varro, *Palatium, quod Pallantes cum Euandro venerunt: aut quod Palatini, qui & Aborigines ex agro Reatino, qui appellatur Palatium, ibi conſederunt. Sed hoc alii à Palatia uxore Latini putarunt. Eumdem hunc locum à pecore dictum quidam putant. Itaque Nævius Balantium appellat.* Feſtus: *Quod ibi paſcens pecus balare conſueverit: vel quod palare, id eſt errare ibi pecudes ſolerent.* Alii quod *ibi Hyperborei Filia Pallanto habitaverit*, quæ ex Hercule Latinum pepererit. Alii eumdem quod *Pallas ibi ſepultus ſit* exiſtimant appellari. Demum Virgilius, quod Arcades cum eò veniſſent Euandro Duce:

Lib. 4. de Ling. Lat.

Unde Palatini nomen.

8. Æneid.

Delegere locum, & poſuere in montibus Urbem,
Pallantis proavi de nomine Pallanteum.

Mamertinus in Genethliaco Maximiani: *Primam in ea ſedem Numinis veſtri, ſanctum illud, venerandumquè Palatium Regem advenam condidiſſe. Principem illum tui generis, ac nominis Herculem Pallantea mœnia adiiſſe victorem, & parva licet tunc Regia, ſumma tamen Religione ſuſceptum futuræ Majeſtatis dediſſe primordia, ut eſſe poſſit domus Cæſarum, quæ Herculis fuiſſet hoſpitium.* Fines Palatini Collis exurgentis è vallibus ipſi ſe ſe produnt. A Septemtrione clauditur Foro Romano, & antiquo Velabro, ſeu valle ipſum interjacente, & Capitolium. Ab Occaſu valle inter Palatium, & Aventinum ſita, ubi olim Circus Maximus. A meridie valle inter eumdem Palatinum, & Cœlium intermedia, in qua olim Septizonium Severi, viæquè Appiæ fines. Ab ortu via olim Sacra, & planicie, quæ Palatio adjacet, Cœlio, Eſquilino, & Quirinali. Forma paulo longior quadrata: olim fortaſſe rotundo propior. In eo primum ſpectandæ Ædes Auguſtales.

Situs, & fines Palatini.

Cap. II.

Palatium Cæſarum.

Ædibus Cæſarum dedit nomen Palatinus. Dion: *Imperatoris*, inquit, *Ædes Palatium nominatur, non quòd ita aliquando decretum ſit, ſed quod in Palatino Auguſtus Cæſar habitabat, ibique prætorium ejus erat, ac domus ejus ab eo monte, propterea quod ibi quondam Romulus habitabat, multum ſplendoris accepit; ideoquè etiamſi alibi Imperator domicilium ſuum habeat, tamen id quoque Palatii nomen obtinet.* Domus autem Romuli, ut alias dixi ex Plutarcho, fuit ad pulchri littoris gradus, qui locus imminebat, devexuſque erat in vallem, in qua conditus poſtea eſt Circus Maximus contra Aventinum. At Cæſarum Ædes modicæ primò ſub Auguſto, poſtea in eximiam amplitudinem à ſucceſſoribus auctæ ſunt. Ille cùm habitaſſet *primò juxta Romanum Forum in domo, quæ Calvi Oratoris fuerat, poſtea in Palatio; ſed nihilominus Ædibus modicis Hortenſianis, & neque laxitate, neque cultu conſpicuis; ut in quibus porticus breves eſſent Albanarum columnarum, & ſine marmore ullo, aut inſigni pavimento conclavia: ac per annos amplius quadraginta eodem cubiculo hyeme, & æſtate manſit.* *Lib.* 53. *Sueton. in vita. c.* 72.

In hujus parte domus *Templum APOLLINIS* Palatini *excitavit, quam fulmine ictam deſiderari à Deo Aruſpices pronunciarunt: editam, & gradibus ſublatam.* Ovidius: *Templum Apollinis Palatini.* *Sueton. in vita. c.* 29.

Inde timore pari gradibus ſublimia celſis
Ducor ad intonſi candida Templa Dei.

Additæ porticus cum Bibliotheca Latina, Græcaque. Idemquè Auguſtus libros Sibyllinos *delectu habito condidit duobus forulis auratis ſub Palatini Apollinis baſi.* Hujus ſtatuæ auctorem facit Scopam Plinius. Meminit & Dion ejus Templi: *Apollinis*, inquit, *in Palatio Templum, & Bibliothecas perfecit* Auguſtus, *& dedicavit.* De iiſdem Ovidius: *Lib.* 3. *Triſt. El.* 1. *Sueton. in vita. c.* 31. *Lib.* 36. *cap.* 5. *Bibliotheca Auguſti.* *Lib.* 3. *Triſt. El.* 1.

Quæque viri docto veteres fecere, novique
Pectore, lecturis inſpicienda patent.

Propertius de Porticu: *Lib.* 2. *El.* 31.

Quæris cur veniam tibi tardior? aurea Phœbi
Porticus à magno Cæſare aperta fuit.
Tantam erat in ſpeciem pœnis digeſta columnis,
Inter quas Danai fœmina turba ſenis.

Quod explicat Ovidius: *Ibid.*

Signa peregrinis ubi ſunt alterna columnis
Belides, & ſtricto ſtat ferus enſe pater.

Ibidem Apollinis ſtatua: *Ibid.*

Hic equidem Phœbo viſus mihi pulchrior ipſo
Marmoreus tacita carmen hiare lyra.
Atque aram circum ſteterant armenta Myronis
Quatuor artificis vivida ſigna boves.

Dein Templum interius:

Dum medium claro ſurgebat marmore Templum,
Et patria Phœbo carius Ortygia.
Auro ſolis erat ſupra faſtigia currus,

Et

Et valvæ lybici nobile dentis opus.
Altera dejectos Parnaſſi vertice Gallos:
Altera mœrebat funera Tantalidos.
Deinde inter matrem Deus ipſe, interque ſororem
Pythius in longa carmina veſte ſonat.

Lib. 37. cap. 1. In Aug. cap. 52. Lib. 34. cap. 3. Lib. 4. El. El. 6. De Bello Jud. lib. 2. cap. 4.

Hæc fuere Templi ornamenta, quorum non poſtremum *Dactyliotheca fuit, quam Marcellus Octavia genitus in Palatina Apollinis Æde conſecravit*, ut ait Plinius. Et aureæ Cortinæ, de quibus Suetonius: *Argenteas ſtatuas olim ſibi poſitas conflavit omnes, ex quibus aureas Cortinas Apollini Palatino dicavit.* Et Lychnus, de quo Plinius: *Placuere, & Lychnuchi penſiles in delubris, aut arborum modo mala ferentium lucentes. Quale eſt in Templo Apollinis Palatini. Quod Alexander Magnus Thebarum expugnatione captum in Cime dicaverat eidem Deo.* Denique ut Templum Martis Ultoris votum, & poſtea factum eſt propter Philippenſe bellum: ſic Ædes Apollinis Palatini, Propertio referente, occaſione Actiaci belli deſtinata eſt, atque condita. *Ædificium*, ut ait Joſephus, *admirandis opibus exornatum, cum ante apud Actium vetus Apollinis Templum Auguſtus ampliaſſet.* In hac Æde referente Horatio etiam Poetæ ſua carmina recitabant.

Lib. 1. Sat. Sat. 10.

Quæ nec in Æde ſonent certantia Judice Tarpa.

Et:

Lib. 1. Ep. Ep. 2.

Spectamus vacuam Romanis vatibus Ædem.

In eodem Auguſti Palatio Ædes VESTÆ dedicata eſt ex decreto & auctoritate Senatus. Teſtis Ovidius:

Lib. 4. Faſt.

Aufert Veſta diem, cognati Veſta recepta eſt
Limine: ſic juſti conſtituere Patres.
Phœbus habet partem, Veſtæ pars altera ceſſit,
Quod ſupereſt, illis tertius ipſe tenet.
State Palatinæ laurus, prætextaque quercus,
Stet domus, æternos tres habet una Deos.

Lib. 16. cap. 4. Lib. 2. c. 3. Lib. 53. Lib. 15. cap. 30. Id. loc. cit.

Nec ſolum Ovidius eo loco, aliiſquè, meminit quercûs, & laurus affixæ auguſtis poſtibus, ſed Plinius, Valerius, Dion, aliique meminerunt. Nam *Laurus*, teſte Plinio, *gratiſſima domibus janitrix Cæſarum, Pontificumque, quæ ſola domos exornat, & ante limina excubat.* Lauro autem ſuperpoſita eſt, teſte Dione, *Quercea Corona*, data clementiæ Auguſti, ac deinceps aliorum Imperatorum. Hæc autem cum daretur ob ſervatos Cives, Auguſto, ac cæteris data eſt, perinde quaſi non ſolum Cives, ſed genus humanum ſervaſſent univerſum. Quas coronas, & titulos multa veterum Auguſtorum numiſmata teſtantur.

Palatium incenſum, & refectum. Lib. 55. Lib. 36. cap. 4.

Cæterùm, cum arſiſſet Palatium, ab Auguſto refectum eſt. Suetonius: *Ex qua ſumma pretioſiſſima Deorum ſimulacra mercatus vicatim dedicabat, aliaque in reſtitutionem Palatinæ domus incendio abſumptæ.* Dion: *Cum forte Palatium incendio periiſſet, refectam domum Auguſtus totam publicam eſſe juſſit: ſive quod ad eam ædificandam populus pecuniam contuliſſet, ſive quod Pontifex Maximus eſſet, ut ſimul in propriis, ac publicis ædibus habitaret.* Adjecit ibi Arcum in honorem patris. Plinius: *Ex honore apparet in magna auctoritate habitum Lyſiæ opus, quod in Palatio ſuper Arcum Divus Auguſtus honori Octavii Patris ſui dicavit, in Ædicula columnis adornata: id eſt quadriga, curruſquè, & Apollo, ac Diana ex uno lapide.*

Domus Tiberiana. In vita c. 47. Lib. 1. Hiſt.

Poſt Auguſtum, auctum eſt Palatium DOMO TIBERIANA, quam Tiberius habitavit, aut etiam ſtruxit, quamvis id ſilentio ſuppreſſerit Suetonius, cum opera Tiberii referret. Hanc autem Circum Maximum, & Aventinum ſpectaſſe conjicitur ex Tacito, Suetonio, Plutarcho. Nam, ut refert Tacitus, Galba ſacrificante pro Æde Apollinis, Otho, qui in eum conjuraverat,

verat, digreſſus *per Tiberianam domum in Velabrum, inde ad Milliarium aureum ſub Ædem Saturni* perrexit. Plutarchus: *Per Tiberii*, inquit, *domum, quam vocant, deſcendit in Forum.* At Suetonius: *Quaſi venalem domum inſpecturus abſceſſit, proripuitque ſe poſtica parte Palatii ad conſtitutum.* Poſticam Palatii partem nuncupat, quam alii domum Tiberianam; An eamdem intelligit, cum de Claudio ſcribit? *ægre, nec niſi poſtico evadere in Palatium valuerit.* Nec mirum, ex ea *In ejus vita.* Othonem veniſſe in Velabrum, quod Circo Maximo jungebatur, ideoque *cap. 18.* recte infertur, anticam Palatii partem, ejuſque gradus, atque veſtibulum fuiſſe converſa ad Sacram viam, & Templum Pacis. In Tiberiana domo, ut refert Julius Capitolinus, habitavit Antoninus Pius, *Cum Apollonium*, inquit, *In ejus vita.* *quem Chalcide acciverat ad Tiberianam domum, in qua habitabat, vocaſſet.* Idem Pius Marcum Conſulem deſignatum eodem auctore *in Tiberianam domum tranſgredi juſſit, & aulico faſtigio renitentem ornavit.* Marci Frater *L. Verus educatus eſt in domo Tiberiana*, ut idem ſcriptor affirmat. Et poſtea: *quem ſagis fuco tinctis coopertum in* *In ejus vita.* *Tiberianam ad ſe adduci jubebat.* Videtur & ibi fuiſſe Bibliotheca Principum, & libri præſertim ad Imperium pertinentes. Nam Vopiſcus in vita Probi teſtatur, *uſum ſe præcipue libris ex Bibliotheca Ulpia: Item ex domo Tiberiana.* Dion: *conſcendit* *Lib. 73. in* *Palatium*, ignis, *ubi adeo multa exuſta ſunt, ut* γράμματα τὰ τῇ ἀρχῇ προσήκοντα *libri* *Comm.* *ſcripturæque ad Imperium pertinentes, omnes ferè interierint.* Quamvis autem vergeret ad Circum, & Aventinum, proſpectum nihilominus habebat in Forum, & Capitolium. Suetonius de Vitellio, cùm ab ejus militibus Ca- *In vita.* pitolini Jovis Templum incenderetur. *Cum*, inquit, *& prælium, & incendium è* *cap. 15.* *Tiberiana proſpiceret domo.* Sed cum pars eſſet Palatii, fere ejus nomine comprehenditur, ut apud Dionem vidimus. Julius Capitolinus, cum dixiſſet Appollonium Marci magiſtrum vocatum à Pio in domum Tiberianam, in qua habitabat, venire noluiſſe, ſubdit; *Riſit eum Pius dicens: facilius fuit Apollonio à Chalcide Romam venire, quàm à domo ſua in Palatium.*

Poſt Tiberium Caligula Palatium maximè amplificavit. Suetonius: *Partem*, *Cajus auget* inquit, *Palatii ad Forum uſque promovit, atque Æde Caſtoris, & Pollucis in veſtibu-* *Palatium.* *lum transfigurata.* Igitur, dicet aliquis, frons Palatii ſpectabat Forum, quò pertinebat veſtibulum, non autem Sacram viam, & Templum Pacis, ut diximus. Verum id ex verbis Suetonii non rectè infertur. Hoc enim Caligulæ veſtibulum inuſitatum fuit, eoque mortuo, Templo Caſtorum ſua forma reſtituta eſt, conſervato Palatii additamento. *Reſtituit*, ait Dion, *Templum ſuum Geminis* Clau- *Lib. 60.* dius Caji ſucceſſor. Et fortaſſe de alio Palatii veſtibulo idem Suetonius lo- *In vita* quitur, de eodem Cajo ſcribens: *Stetitque in veſtibulo ædium Kalend. Januariis* *cap. 41.* *ad captandas ſtipes.* Cæterum quod ad incrementum Palatinæ domus ſub Cajo ſpectat; Plinius eam comparat cum domo Neronis, quæ tota ſtabat *Lib. 36.* in Urbe. *Bis*, inquit, *vidimus Urbem totam cingi* DOMIBUS *Caji, & Neronis.* *cap. 15.* Suetonius longiſſimas porticus illi attribuit: *Ideoquè*, inquit, *Cajus magna* *In vita* *parte noctis, vigiliæ cubandique tædio nunc thoro reſidens, nunc per longiſſimas porticus* *cap. 50.* *vagus invocare identidem, atque expectare lucem conſueverat.* Idem Cajus, ſcribente Dione, *in Palatio ſibi properato Templum poſuit, in quo cum ſtatuiſſet Jovis Olym-* *Lib. 60.* *pii ſimulacrum ſuam in effigiem commutatum collocare, id perficere non potuit.* De eodem Templo Suetonius: *Templum nomini ſuo proprium, & Sacerdotes, &* *In vita Cal.* *excogitatiſſimas hoſtias inſtituit. In Templo ſimulacrum ſtabat aureum iconium: ami-* *cap. 22.* *ciebaturque quotidie, veſte quali ipſe uteretur.* At *Templorum Græcanicorum*, ut Joſephus ait, *nullum inſpoliatum reliquit, & omnes inſignis artificii tabulas atque ſta-* *Lib. 19.* *tuas edicto ad ſe comportari imperavit, quidquid ubiquè terrarum pulchri eſſet in pulcher-* *Antiquit.* *rimo loco, hoc eſt Romana ſede ſpectari debere dictitans. His ſpoliis Palatium ſuum,* *Judaic. c. 1.*

 & hor-

& hortos exornavit, alioſque ſeceſſus per Italiam. Idem Joſephus ibidem ſic ait: *Contulerunt ſe ad ædes Germanici, cujus filium Cajum tum necaverant: Hæ fuerunt contiguæ Palatio: quod ita unum erat, ut tamen excultum eſſet ædificiis per partes à ſingulis Imperatoribus, quorum appellationem retinebat.*

Lib. 15. Annal. Lib. 62. in Nero. Lib. 12. cap. 19. Nero Palatium incenſum reficit. Lib. 15. Annal. Lib. 1. Hiſt.

Arſit Palatium ſub Nerone Claudii, qui Cajo ſucceſſerat, ſucceſſore. Tacitus: *Neque tamen,* inquit, *ignis ſiſti potuit, quin & Palatium, & domus, & cuncta Circum haurirentur.* Idemque teſtatur Dion. Arſit hoc incendio Templum Auguſti ibi à Livia ædificatum. Plinius: *In Palatii Templo, quod fecerat D. Auguſto conjux Auguſta.* Paulo poſt, *donec id delubrum incendio conſumptum eſt.* Tum Nero, qui domum auream & multa in Urbe ſua pecunia extruxit, Palatium quoque magnificentiſſime reficiendum curavit. Non habeo hac ſuper re verba ſcriptoris. Sed qui id neget, neget Solem in meridie. Indicat Tacitus, qui poſtea ſic de Nerone: *Tigillinum, & Nervam ita extollens, ut ſuper triumphales in Foro imagines, apud Palatium eorum effigies quoque ſiſteret.* Igitur jam refectum. Idem, Galba jam Principe; *circumſteterat,* inquit, *interim Palatium publica expectatio magni ſecreti impatiens.* Ibidem: *Otho in Palatium vectus.* An Veſpaſianus, qui deformem Urbem incendiis ac ruinis inſtauravit: Et Titus Filius, ſub quo Romæ fœdum incendium per triduum fuit, Palatium vel refecerint, vel auxerint, atque exornaverint, mihi non liquet.

Domitiani domus, ut Tiberiana domus addita Palatio. In vita Domitian. cap. 15.

Domitianus in immenſum amplificavit, exornavitque. Plutarchus; In vita Poplicolæ. *Qui,* inquit, *Capitolii magnificentiam admiratur.* εἰ μίαν ἴδεν ἐν οἰκίᾳ Δομιτιανοῦ στοὰν, ἢ βασιλικὴν, ἢ βαλανεῖον, ἢ παλλακίδων δίαιταν· *ſi unam videat in DOMITIANI DOMO Porticum, vel Baſilicam, vel Balneum, vel Pellicum diætam* (gynæceum, & domicilium fœminarum, an cœnationem?) quaſi æqua videns Capitolia, admirationem deponet. Et hæc feciſſe Domitianum, conſtat ex ſequentibus; *gaudes cum in ædificia omnia profundas, qui ut Midas ille, omnia tibi aurea fieri, & gemmea cupis.* Suetonius: *ſolicitor in dies, porticuum, in quibus ſpatiari conſueverat, parietes Phengite lapide diſtinxit; è cujus ſplendore per imagines quidquid à tergo fieret, provideret.* Majora Poëtæ proloquuntur. Martialis negat ante fuiſſe commodam convivarum ſedem.

Lib. 8. Ep. 39.

Qui Palatinæ caperet convivia menſæ,
Ambroſiaſque dapes, non erat ante locus.

Idem externis, & laudatis ædificiis ſublimius, & pulchrius, & Cœlo par oſtendit.

Lib. 8. Ep. 36.

Regia Pyramidum, Cæſar, miracula ride;
Jam tacet Eoum barbara Memphis opus.
Pars quota Parrhaſiæ labor eſt Mareoticus aulæ;
Clarius in toto nil videt Orbe dies.
Septenos pariter credas aſſurgere montes,
Theſſalicum brevior Pelion Oſſa tulit.
Æthera ſic intrat, nitidis ut conditus aſtris
Inferiore tonet nube ſerenus apex.
Et prius arcano ſatietur lumine Phœbi,
Naſcentis Circe quam videt ora patris.
Hoc Auguſte tamen, quæ vertice ſydera pulſat,
Par domus eſt Cœlo, ſed minor eſt domino.

Sylvar. l. 4. in epulo Domitiani.

Statius:

Tectum auguſtum, ingens, non centum inſigne columnis
Sed quantæ ſuperos, Cœlumque Atlante remiſſo
Suſtentare queant ſtupet hoc vicina Tonantis

Regia,

Regia, teque pari lætantur ſede locatum
Numina, ne magnum properes aſcendere Cœlum.
Tanta patet moles, effuſæque impetus aulæ,
Liberior campi multumque amplexus aperti,
Æthereo & tantum Domino minor. ille penates
Implet, & ingenti genio juvat, æmulus illic
Mons Lybis, Iliacuſque nitent, & multi Syene,
Et Chios, & glauca certantia Doride ſaxa,
Lunaque portandis tantum ſuffecta columnis.
Longa ſuper ſpecies; feſſis, vix culmina prendas
Viſibus, auratique putes laquearia Cœli.

Nec ſolum tam variis marmorum ſeu glebis, ſeu cruſtis omnia diſtingnebantur, ſed argento, auro, ac gemmis. Argenti, aurique mentionem ſupra fecit Plutarchus: aurum item ac gemmas conjicias ex Tacito: *In qua*, inquit, Domo Neronis, *haud perinde gemmæ, & aurum miraculo eſſent, ſolita pridem, & luxu vulgata.* Si hæc uſitata in ædibus Civium, multo magis in Palatio Principis. Multas ejuſmodi gemmas, ſed præſertim in pocula conflata conformatas Trajano Principe in Capitolium tranſlatas teſtatur Martialis: *Palatii ornamenta.* *Lib. 15. Annal.* *Lib. 12. Ep. 15.*

Quidquid Parrhaſia nitebat aula,
Donatum eſt oculis, Deiſque noſtris.
Miratur Scythicas virentis auri
Flammas Juppiter, & ſtupet ſuperbus
Regis delicias, graveſque luxus.

Plinius delubrum ſtatuit in Palatio, quod videlicet, ut placet Servio, ſub uno tecto plurima complexum eſt Numina. *Romæ*, inquit, *ejus opera ſunt, Latona in Palatii delubro.* LARARIUM, aut ego fallor, intelligit. Hoc autem duplex fuit, Lampridius in Alexandro: *Virgilii imaginem cum Ciceronis ſimulacra in ſecundo Larario habuit: ubi & Achillis, & magnorum virorum. Alexandrum vero magnum inter Divos, & optimos in Larario majore conſecravit.* Unius meminit Capitolinus in Marco. *Ut imagines magiſtrorum aureas in Larario haberet.* *Lib. 36. cap. 5.*

Jam vero, quia nondum de gradibus devexis in Sacram viam, verſus Arcum Titi dictum eſt, pro certo habendum, GRADUS, & FRONTEM Palatii ex ea parte fuiſſe, quòd inde in Palatinum Collem, ipſaſquè Cæſarum Ædes aſcendebatur. Tacitus: *Intercluſum alterum iter; idque ſolum quod in ſacra via pergeret, patebat. Tum conſilii inops in Palatium rediit.* Martialis: *Frons, & gradus Palatii.* *3. Hiſtor.* *Ep. 71. l. 1.*

Quæris iter? dicam: vicinum Caſtora canæ
Tranſibis Veſtæ, Virgineamque domum.
Inde ſacro veneranda petes Palatia clivo,
Plurima qua ſummi fulget imago ducis.

Paria ſcripſit Ovidius: *Loc. cit.*

Hæc eſt à Sacris quæ via nomen habet.
Hic locus eſt Veſtæ, qui Pallada ſervat & ignem,
Hæc fuit antiqui Regia parva Numæ.
Inde petens dextram, Porta eſt, ait iſta Palati,
Hic ſator, hoc primum condita Roma loco eſt.

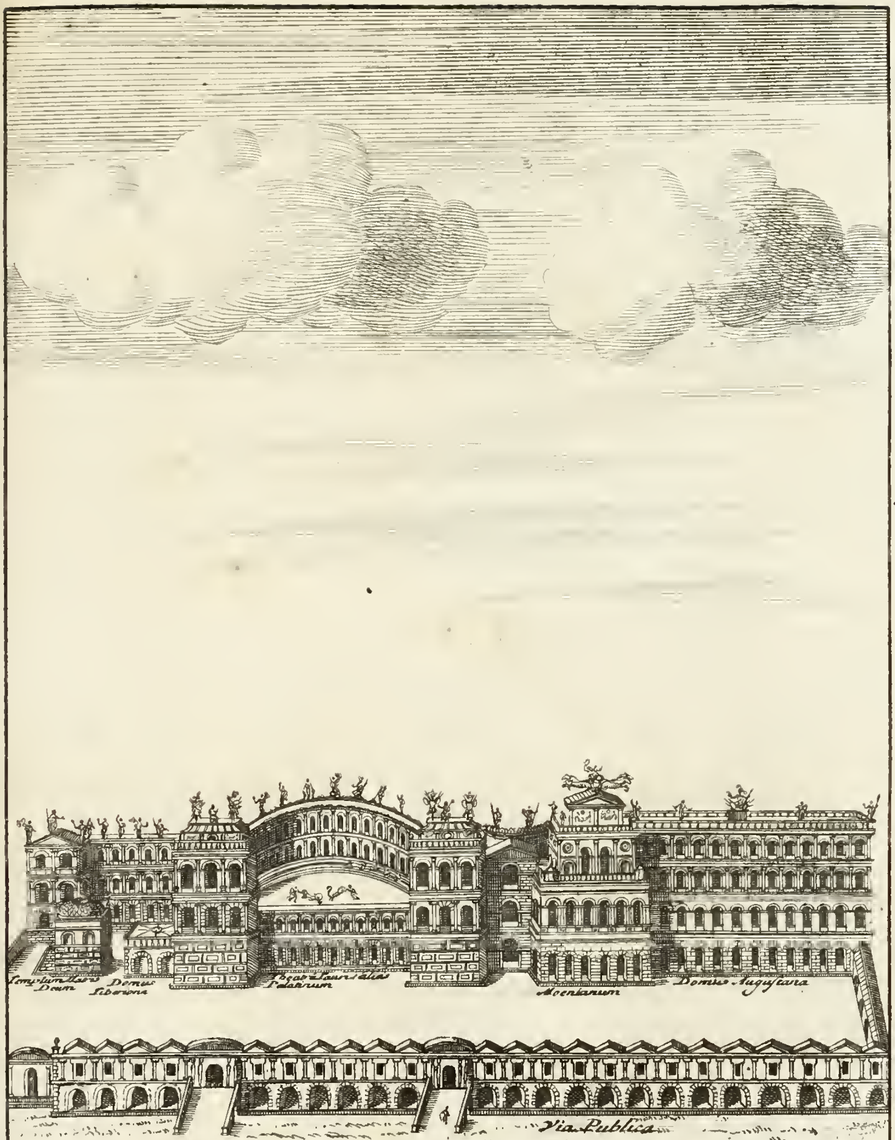
Dion: *Ducunt via Sacra, ut perducant in Palatium.* Idem de Vitellio: *Cæſarem è Palatio, ubi magnas voluptates ceperat, deducunt, trahuntque via Sacra.* Herodianus: *Raptum Palladium Veſtales Virgines media Sacra via in aulam Imperatoris tranſtulerunt.* Gradus Palatii memorantur à Suetonio in Nerone: *Proquè Palatii gradibus Imperator conſalutatus.* Ab eodem in Vitellio: *Statimquè pro gradibus Palatii apud frequen-* *Lib. 77. in Antonin. Carac.* *Lib. 65. in Vitellio.* *Lib. 1. c. 8.*

Cap. 15. *frequentes milites.* A Dione in Trajano: *Plotina uxor Palatium aſcendens ex gradibus ad Populum converſa.* De AREA ante Palatium, Theatri capace, & porticu inibi extructa: Lib. 18. Jud. Antiquit. c. 1. Joſephus: *Extructa*, inquit, *ante Regiam ſcena, conveniunt eò ſpectatum Romanorum nobiles. Deinde vero: conſedit*, Cajus, *inter amicos in theatro, quod compactile inſtaurabatur per ſingulos annos hoc modo. Duas habet Januas: alteram verſus ſubdivalem aream, alteram verſus porticum, per quam actores ingrediebantur, & egrediebantur.* Area, Veſtibulum, Porticus Palatinæ. VESTIBULI Palatini meminit. Gellius: *In veſtibulo*, inquit, *Ædium Palatinarum omnis ferè ordinum multitudo opperientes ſalutationem Cæſaris conſtiterant.* Ex quo deprehenditur laxitas loci. De eodem Suetonius: In Veſpaſ. cap. 25. *Dicitur etiam vidiſſe quondam per quietem ſtateram in media parte veſtibuli Palatinæ domus poſitam examine æquo.* De PORTICIBUS Julius Capitolinus in Pertinace: *Ingreſſique porticus Palatii uſque ad locum, qui appellatur Sicilia:* ſed apud P. Victorem, In vita cap. 72. impreſſione Aldi, Suelia: fortaſſe *Subvelia.* Velia enim celſa pars Palatini Collis. An Porticus Sicilia dicitur, ſicut de Auguſto ſcribit Suetonius? *Erat illi locus in edito ſingularis, quem Syracuſas, &* τεχνόφυον *vocabat.*

Ibidem COENATIO JOVIS, ut apud Plutarchum Lucullus, *Cœnabimus in Apolline*, id eſt in *Triclinio, & Cœnatione Apollinis.* Quibus nempe appoſita eorum Deorum præcipua ſimulacra atque imagines nomen fecerant. Sic in eodem Palatio Diætæ MAMMEÆ, id eſt Cœnationes ab Alexandro Severo nomine matris inſignitæ. Lampridius in ejus vita: *In matrem Mammeam unice pius fuit, ita ut Romæ in Palatio faceret diætas nominis Mammeæ, quas imperitum vulgus hodie ad Mammam vocat.* Ibidem Cœnatio Domitiani MICA nomine, de qua Martialis: Lib. 1. Ep. 59.

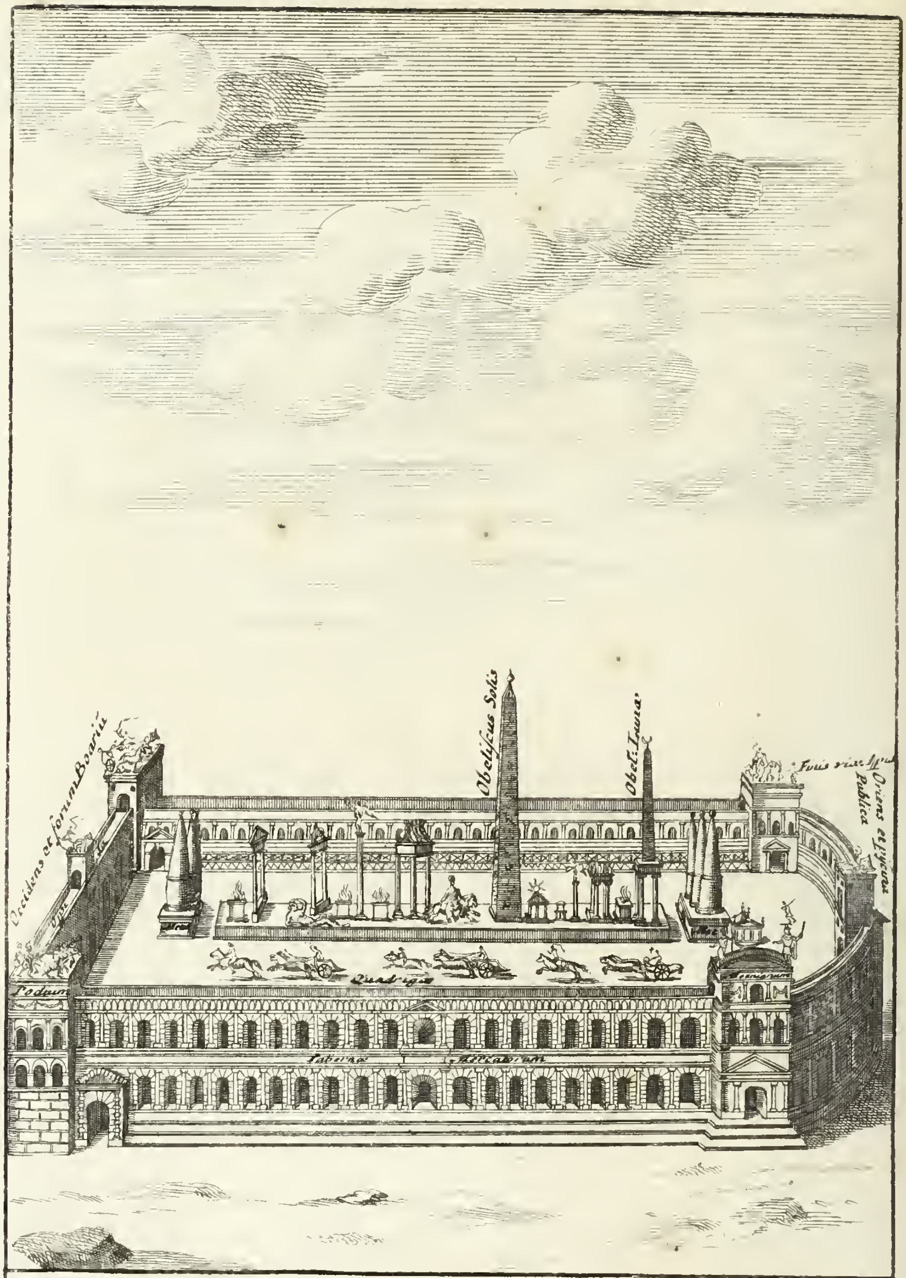
Mica vocor; quid ſim cernis? Cœnatio parva.
Ex me Cæſareum proſpicis ecce tholum.
Frange thoros; pete vina, roſas cape: tingere nardo
Ipſe jubet mortis te meminiſſe Deus.

HERMÆUM, aliam Palatii diætam, ſeu Cœnationem Mercurii, vocat Cap. 10. Suetonius in Claudio: *In diætam, cui nomen eſt Hermæum, receſſerat.* Ibidem TRICLINIA verſatilia, è quibus unguenta, & flores effunderentur. Lampridius in Heliogabalo: *Oppreſſit Tricliniis verſatilibus paraſitos ſuos violis, & floribus ſic, ut animam aliqui efflaverint, cum erepere ad ſummum non poſſent.* Idem, eodem auctore, *ſtravit & Triclinia de roſa, & lectos, & porticus, & ſic per ea ambulavit, idque omni florum genere, liliis, violis, hyacinthis, & narciſſis.* Maximum numerum Aularum, Conclavium, Cubiculorum indicant illa Plinii junioris ad Trajanum: *Nullæ obices, nulli contumeliarum gradus, ſuperatiſque jam mille liminibus, ultra ſemper aliqua dura & obſtantia.* De VIRIDARIO Lampridius: *Montem Nivium in viridario domus æſtate fecit* Heliogabalus advectis nivibus. De BALNEIS Palatinis Joſephus: Lib. 19. Jud. Antiquit. c. 1. *Mox, ubi regiam ingreſſi ſunt, deflexit ad infrequentem quandam cryptam ducentem ad Balineas.* Has deinde admirabilius Domitianus extruxit, ac deinde Heliogabalus. Lampridius in ejus vita: *Lavacrum publicum in ædibus aulicis fecit, ſimul & palam populo exhibuit.* Plateæ Palatii. De Plateis marmore ſtratis idem in eodem: *Stravit & ſaxis Lacedæmoniis, ac porphyreticis plateas in Palatio, quas Antonianas vocavit, quæ ſaxa uſque ad noſtram memoriam manſerunt, ſed nuper eruta, & erecta ſunt.* Turris. De excelſa *turri* ab Heliogabalo exædificata idem: *Fecerat & altiſſimam Turrem ſubſtratis aureis, gemmatiſque ante ſe tabulis, ex qua ſe præcipitaret, dicens etiam mortem ſuam pretioſam eſſe debere.* Sed hæc in Palatio an alibi ponenda eſt? probabilius in Palatio, in quo habitans ſupervenientibus Atrium. conjuratis ſe præcipitando eriperet. De Atrio, quod Severus transferre voluit contra Cœlium Montem, & Templum nunc S. Gregorii, Spartianus in Severo:

PALATII·ANTIQVI·IMPERATORVM ROMANORVM

ex heis quæ superſunt Veſtigieis, reliquieis, parietineis, uetuſteisque lapidum nummorum et librorum monumenteis, certiſ-sima delineatio Onuphrij Panuinij.

CIRCVS *Meridies et Auentinus* MAXIMVS

Severo : *Niſi abſente eo per Præfectum Urbis medium ſimulacrum ejus eſſet locatum, aditum Palatinis ædibus, id eſt Regium atrium ab ea parte facere voluiſſet.* Non fecit, ſtructo in ſubjecta valle Septizonio. De Porticu ſtabuli Vopiſcus in Carino : *Quos in Palatio circa Porticum ſtabuli pictos vidimus.* De marmoreis cruſtis, & ornamentis Lampridius in Alexandro : *Alexandrinum opus marmoris de duobus marmoribus, hoc eſt porphyretico, & Lacedæmonio primus inſtituit in Palatio exornatis.* Auctor Panegyrici ad Conſtantinum : *Ne contemnerent qui viderent deambulare, & tantum in illo Palatio marmoratis parietibus incedere.* De Domus amplitudine, innumeriſque conclavibus Plinius in Panegyr. *Nullæ obices, nulli contumeliarum gradus, ſuperatiſquè jam mille liminibus ultra ſemper aliqua dura, & obſtantia.* Videtur & titulus Palatio à Nerva inſcriptus, ARX PVBLICARVM ÆDIVM. Idem ibidem : *Magno quidem animo parens tuus hanc ante hos Principes Arcem publicarum Ædium nomine inſcripſerat; Fruſtra tamen, niſi adoptaſſet, qui habitare ut in publicis poſſet. Quam bene cum titulo iſto moribus tuis convenit? quamquam omnia ſic facis, tamquam non alius inſcripſerit.* Itaque poſt Domitianum amplioribus ſemper ornamentis Palatium inſtructum eſt. An Trajanus quidquam adjecerit, cum dubitem, affirmare non auſim. Plinius in Panegyrico : *At quam magnificus in publicum es? Hinc Porticus, inde delubra occulta celeritate properantur.* Sed aliquis Porticus Fori Trajani intelliget.

Porticus. *Amplitudo.* *Titulus Palatii.*

Sed Commodo, tertio conflagravit. Dion : *Incendium noctu excitatum è quibuſdam Ædibus ad Templum Pacis pervenit : conſumptiſque Tabernis, in quibus merces Ægyptiorum, & Arabum erant, conſcendit Palatium; ubi adeo multa exuſta ſunt, ut libelli, qui ad Principatum pertinebant, omnes ferè interierint.* Et paulo poſt : *Incendium niſi conſumptis rebus omnibus, quibus adhæſerat, reſtingui non potuit.* Idem tradit Euſebius in Chronico. Eutropius : *Deinde aliud incendium Romæ exortum eſt, Ædem Veſtæ, & Palatium plurimamque Urbis partem ſolo æquavit.* Herodianus item plurima, & pulcherrima Urbis abſumpta eſſe teſtatur. At quis inſtauravit? Idem Commodus, qui & ſuum illi nomen, ut pleriſque aliis, immo & ipſi Romæ commodavit, quam Coloniam Commodianam dixit. Lampridius : *Datus in perpetuum ab exercitu, & Senatu in Domo Palatina Commodiana conſervandus.* Refeciſſe etiam multa Severus credendus eſt, qui teſte Spartiano, *Romæ omnes Ædes publicas, quæ vitio temporum labebantur, inſtauravit, nunquam prope ſuo nomine aſcripto, ſervatis ubique titulis conditorum.* Denique ab aliis Auguſtis ſic auctæ ſunt Ædes Palatinæ, ut totum fere montem inſiderent : ſic exornatæ, ut terrarum Dominis pares haberentur. Claudianus :

Palatium iterum incenſum, & refectum. *Lib. 10. in Commodo.* *In Commodo.* *In Paneg. de 6. Conſ. Honor.*

Non alium certe decuit rectoribus Orbis
Eſſe Larem, nulloque magis ſe Colle poteſtas
Æſtimat, & ſummi ſentit faſtigia juris,
Attollens apicem ſubjectis Regia Roſtris.

Theodorico Rege Italiæ jam Palatii fabricæ timebatur. Itaque ſcribente Caſſiodoro ipſe teſtatur : *Quando pulchritudo illa mirabilis ſi ſubinde non reficitur, ſenectute obrepente vitiatur.* Et refici imperavit. *Hinc eſt, quod ſublimitatem tuam ab illa indictione curam Palatii noſtri ſuſcipere debere cenſemus; ut & antiqua in nitorem priſtinum contineas, & nova ſimili antiquitate producas. Quia ſicut decorum corpus uno convenit colore veſtiri : ita nitor Palatii ſimilis debet per univerſa membra diffundi.*

Lib. 7. Var. Ep. 5.

Nunc tanta moles vel ſuis obruta ruinis eſt : vel lateritiis parietibus, ac porticibus informis; vel tranſiit in amœnitatem Farneſiorum Hortorum.

Cap. III.

Alia Palatini Collis Ædificia.

TOt circùm delubra videt, tantiſque Deorum
Cingitur excubiis: &c.

Sic pergit Claudianus. Ubi non modo intelligit Capitolina Templa, ſed multo æquius Palatina viciniora. Heliogabali, id eſt SOLIS, Templum juxta Palatium ædificavit Heliogabalus. Lampridius in ejus vita: *Heliogabalum in Palatino monte juxta Ædes Imperatorias conſecravit, eique Templum fecit ſtudens, & Matris typum, & Veſtæ ignem, & Palladium, & Ancylia, & omnia Romanis veneranda in illud transferre Templum, & id agens, nequis Romæ Deus, niſi Heliogabalus coleretur.* Ibi Templum Orci fuerat; ut idem affirmat.

Solis Templum in Palatino.

Templum Divorum CÆSARUM Tacitus Imperator fieri juſſit, *in quo eſſent ſtatuæ Principum bonorum, ita ut iiſdem natalibus ſuis, & parilibus, & Kalendis Januariis, & votis libamina ponerentur.* Ita Vopiſcus in ejus vita. At hoc Templum eſt ne in Palatino collocandum, utpote propinquum Ædibus Auguſtorum? Ibi fortaſſe fuit. Martialis aliquot Palatii ædificia nobis carmine depingit librum alloquens:

Templum Cæſarum.

Lib. 1. Ep. 71.

Inde ſacro veneranda petes Palatia clivo,
Plurima quà ſummi fulget imago Ducis.
Nec te detineat miri radiata Coloſſi,
Quæ Rhodium moles vincere gaudet opus.
Flecte vias hàc, quà madidi ſunt tecta Lyæi,
Et Cybeles picto ſtat Corybante tholus.
Protinus à læva clari ſub fronte Penates,
Atriaque excelſæ ſunt adeunda domus.

Hæc domus Proculi, de quo ſcribit, erat. Coloſſus ad radices montis prope Sacram viam, ut dicemus infra. De Lyæi, id eſt BACCHI Æde, ejuſque fundatore, & forma plura, quæ dicam, non habeo. Ædes Matris Deum, ſeu CYBELES in Palatio fuit, ubi & Ædes VICTORIÆ. Livius: *In Ædem Victoriæ, quæ eſt in Palatio, pertulere Deam,* Cybelem, *Pridie Idus Aprilis, iſque dies feſtus fuit. Populus frequens dona Deæ in Palatium tulit.* Hæc fortaſſe eſt Ædes Victoriæ de qua Livius: *Poſthumius Conſul Ædem Victoriæ, quam Ædilis Curulis ex multatitia pecunia faciendam curaverat, dedicavit.* Prope hanc altera fuit Ædicula Victoriæ. Livius: *Ædiculam VICTORIÆ VIRGINIS prope Ædem Victoriæ M. Porcius Cato dedicavit biennio poſtquam vovit.* Juxta quam collocant Ædem SOSPITE JUNONIS. Porro de Templo Cybeles Livius: *Ædem Matris Magnæ in Palatio faciendam locaverunt Cenſores.* Structum eſt Templum collocata ſtipe. Ovidius:

Ædes Bacchi, Cybeles, Victoriæ.

Dec. 3. l. 9.

Lib. 10.

Dec. 4. l. 5.

Eod. libro.

4. Faſt.

Naſica accepit: Templi non perſtitit auctor,
Auguſtus nunc eſt: antè Metellus erat.
Contudit æs populus, de quo delubra Metellus
Fecit, ait, dandæ mos ſtipis inde manet.

Tredecim annis poſtquam locata erat, dedicavit eam M. Junius Brutus, ludique ob dedicationem ejus facti, quos primos ſcenicos fuiſſe Valerius Antias eſt auctor, Megaleſia appellati. Livius. Cicero de Aruſpic. Reſpon. *Nam quid ego de illis ludis loquar, quos in*

Dec. 4. l. 6.

Palatio

Palatio noſtri majores ante Templum in ipſo Matris Magnæ conſpectu Megaleſiis fieri, celebrarique voluerunt.

Ædes Deorum PENATIUM in ea montis parte fuit, quæ reſpicit Ædem SS. Coſmæ, & Damiani. Tacitus prope Templum Veſtæ videtur poſuiſſe; cùm incendio Neroniano, *Ædes*, inquit, *Statoris Jovis vota Romulo, Numæque Regia, & delubrum Veſtæ cum Penatibus Populi Romani exuſta.* Livius: *Ædes Deorum Penatium in Velia de Cœlo tacta erat.* Sed cum eſſet ſumma, & ima Velia, Ædes circa imam erat. Summa enim Velia in ſummo jugo, ut ſupra dixi. Penates autem fuere Dii, quos credebatur Æneas advexiſſe Troja. Hector Æneam alloquens apud Virgilium:

Ædes Penatium. *Lib.* 15. *Annal.* *Dec.* 5. *l.* 5.

Sacra ſuoſque tibi commendat Troja Penates. *Lib.* 2. *Æneid.*

Et poſtea:

. . . . feror exul in altum,
Cum ſociis, natoque, Penatibus, & magnis Diis. *Lib.* 3. *Æneid.*

Dionyſius ſic Templum, locique formam deſcribit: *Templum Romæ non procul Foro oſtenditur, ſitum in loco obſcuro propter circumjecta ædificia, qui Romanis vulgò ſub Olivis dicitur. In eo poſitæ ſunt Trojanorum Deorum imagines, quas cuivis fas eſt inſpicere, cum inſcriptione, Denates, quæ Penates ſignificat. Videntur enim mihi illi priſci ante inventum P uſurpaſſe pro eo D litteram. Sunt autem haſtati duo Juvenes habitu ſedentium admodum antiqui operis. Alia quoque in antiquis Templis horum Deorum idola conſpeximus, & in omnibus duo Juvenes militari habitu.* Hæc ille. *Lib.* 1. *Antiquit.*

CURIA Saliorum in eodem colle, de quibus poſtea.

Templum FIDEI in Palatio conſtituit P. Victor: auctor non facile proditur. Quidam vetuſtiſſimam Templi originem à Trojanis temporibus aſtruunt. Sed hoc probabiliter Templum eſt, quod fecit Numa. Dionyſius: *Primus publicæ Templum ſacravit Fidei aſſignatis ex ærario victimis, quemadmodum Diis cæteris. Recepta enim ſemel in Civitatem firmitudo Fidei apud ſingulos etiam cives erat valitura plurimum.* Livius: *Soli Fidei ſolemne inſtituit. Ad id ſacrarium Flamines bigis curru arcuato vehi juſſit, manuque ad digitos uſque involuta rem divinam facere, ſignificantes, Fidem tutandam, ſedemque ejus etiam in dextris ſacratam eſſe.* Fuit etiam Ædes Fidei in Capitolio. Plinius: *Spectata eſt in Æde Fidei in Capitolio imago ſenis.* Cicero: *Qui jusjurandum violat, is Fidem violat: quam in Capitolio vicinam Jovis Opt. Max. ut in Catonis Oratione eſt, majores noſtri eſſe voluerunt.* Publius Victor eodem loco ſtatuit Deæ VIRIPLACÆ Ædem. De ea Valerius, ſeu ſacello: *In ſacellum Deæ Viriplacæ, quod eſt in Palatio veniebant, cum in eo conjuges ſimultates deponerent.* In eodem *Palatio Febris fanum, & Aram* Cicero conſtituit, & Valerius, qui ejuſdem duo Templa aliis in locis dicata commemorat. Ibidem Templum JOVI VICTORI collocatur, quod bello Samnitico, in quo P. Decius filius ſe pro legionibus Romanis devovit, votum eſt ab ejus collega Q. Fabio. Livius: *Ipſe Ædem Jovi Victori, ſpoliaquè hoſtium cum voviſſet ad Caſtra Samnitium perrexit.* Poſtea dicatum Idibus Aprilis canit Ovidius:

Lib. 2. *Lib.* 1. *Lib.* 35. *cap.* 10. *Lib.* 3. *de Offic.* *Val. lib.* 2. *cap.* 1. 3. *de Nat. Deor.* 1. *de Leg.* *Val. lib.* 2. *cap.* 1. *Liv. lib.* 10. *Dec.* 1.

Occupat Aprilis Idus cognomine Victor
Juppiter; hac illi ſunt data Templa die. *Faſt. lib.* 4.

Hoc Templum ſponte patefactum prodigio fuit ante mortem Claudii Cæſaris, ut refert Dion. *Lib.* 60.

In eodem Palatio PORTICUS Q. Catuli, quam ille poſt Cimbricam Victoriam erigendam curavit in area everſæ domus Fulvii Flacci, qui cum C. Gracco occiſus eſt. Quam poſtea prolapſam Conſules ex Senatus conſulto, reſtituendam locarunt. Et quamquam ad tectum pœne perducta, dejecta iterum à Clodio, refecta tamen, & perfecta aliquando eſt. In proximo DOMUS

Domus Catuli, & aliorum. ejuſdem Catuli; nec altera longe aberat L. Craſſi Oratoris. Plinius: *Domus ei Craſſo magnifica ſed aliquanto præſtantior in eodem Palatio Q. Catuli, qui Cimbros cum C. Mario fudit.* De domo Catilinæ Suetonius: *Docuitquè Verrius Flaccus in*
Plin. l. 17. c. 1. *atrio Catilinæ domus, quæ pars Palatii tunc erat,* id eſt domus Auguſtæ. De domo M. Scauri, qui Syllam vitricum habuit, Aſconius: *Demonſtraſſe vobis memini*
Aſcon. in Orat. pro Scauro. *me, hanc domum in ea parte fuiſſe Palatii, quæ, cum ab Sacra via deſcenderis, & per proximum vicum, qui eſt à ſiniſtra parte, prodieris, poſita eſt.* De domo Tiberii, & Caji Gracchorum Plutarchus; *Reverſus primùm Cajus ex Palatio demigravit ſub Fo-*
Plutarch. in vita utriuſque. *rum, velut locum magis popularem, ubi frequentiſſimi abjecti, & pauperes domicilia habebant.* De Vitruvii Vacci fundani domo Livius: *Vitruvius Vaccus vir non domi ſolùm, ſed etiam Romæ clarus. Ædes fuere in Palatio ejus quæ Vacci prata diruto ædificio,*
Liv. Dec. 1. lib. 8. *publicatoquè ſolo, appellata.* De eodem Cicero pro domo ſua. In eodem colle domus Flaminis Dialis fuit. Dion: *Igniſquè ab ea ad Veſtæ uſque graſſatus, ita ut*
Dion. l. 54. *Sacra à Veſtalibus in Palatium ſint tranſlata, & in domo Flaminis Dialis poſita.*

Domus Ciceronis in Palatio. In eodem DOMUS CICERONIS, quod ipſe teſtatur in Piſonem: *An tu eras Conſul, cum in Palatio mea domus ardebat?* Et: *erat non ſolum domus mea, ſed totum Palatium Senatu, Equitibus Romanis, Civitate omni, Italia cuncta refertum.* Pro Sextio: *Domus ardebat in Palatio.* Pro domo ſua: *In conſpectu præterea totius Urbis domus eſt mea.* Et de porticu, quam incenſa domo inibi erexerat Clodius: *Hanc vero in Palatio atque in pulcherrimo Urbis loco porticum eſſe patiemini?* Cum
Fulv. lib. 2. igitur id unum toties, conſtanterque Tullius prædicet, miror à Fulvio, &
Marl. l. 3. cap. 5. Marliano collocari ad radices Palatii juxta Templum Jovis Statoris. Fuit enim in edito, & ſummo Colle; *in conſpectu totius Urbis, & pulcherrimo ejus loco;* non autem in valle infima, ut videri vix poſſet. Quod ſi objiciant Plutarchum ſcribentem in vita Ciceronis *habitavit juxta Palatium:* Græcè habet *περὶ τὸ παλάτιον.* Quæ præpoſitio cum accuſandi cauſa etiam, *in,* ſignificat: & verius interpres vertiſſet, *in Palatio,* ut ait Cicero. Iidem non recte emptam volunt de L. Craſſo, hic enim orator fuit, qui ante deceſſerat. Empta autem eſt de P. Craſſo. Saluſtius in Ciceronem: *Cum in ea domo habitares homo flagitioſiſſime, quæ P. Craſſi viri Conſularis fuit;* deinde in domo L. Craſſi ſex loti arbores fuerunt, *quæ,* teſte
Plin. l. 17. c. 1. Plinio *duraverunt ad Neronis principis incendia,* quibus cremavit Urbem annis poſt CLXXX. *cultu virides, juveneſquè, ni princeps illè acceleraſſet etiam arborum mortem.* At domus Ciceronis Clodiano incendio penitus corrupta, omniaquè in eo conſumpta, & ſolo æquata ſunt, ſuperſtructa porticu Libertatis.
Lib. 5. Ep. Fam. Ep. 6. Porro de ejus emptione ipſe ſcribit ad Sextium: *Scripſeras velle te bene evenire, quod de Craſſo domum emiſſem. Emi eam ipſam domum millibus nummum*
Lxxxvij. millib. & D. aureor. XXXV. *aliquanto poſt tuam gratulationem.* Et Gellius: *Cum emere vellet Cicero in Palatio domum, & pecuniam in præſens non haberet, à P. Sylla, qui tum reus erat, mutua H. S. vicies tacite accepit.* Quæ ſunt L. millia aureorum. Fue-
Gell. l. 12. cap. 12. rant ante M. Livii Druſi, qui Tribunus cum de danda Italicis populis Civitate leges ferret, occiſus eſt. Vellejus: *Cum ædificaret, Druſus, Domum in Palatio in eo*
Vell. lib. 2. *loco, ubi eſt, quæ quondam Ciceronis* (Craſſum omiſit, qui ante Ciceronem poſſedit) *mox Cenſorini fuit, nunc Statilii Siſennæ eſt; promitteretquè ei architectus, ita ſe eam ædificaturum, ut libera à conſpectu, immunis ab omnibus hominibus eſſet, neque quiſquam in eam deſpicere poſſet; Tu vero, inquit, ſi quid in te artis eſt, ita compone domum meam, ut quidquid agam ab omnibus perſpici poſſit.*

Proximè habitabat P. Clodius Ciceronis inimicus. Idem Cicero de Aruſp. Reſpon. *Itaque, ne quis meorum imprudens introſpicere poſſit tuam domum, ac te ſacra illa tua facientem videre, tollam altius tectum, non ut eo te deſpiciam; ſed tu ne aſpicias Urbem eam, quam delere voluiſti.* De his Ædibus Clodii Plinius: *P. Clodius, quem Milo occidit,*

ſeſter-

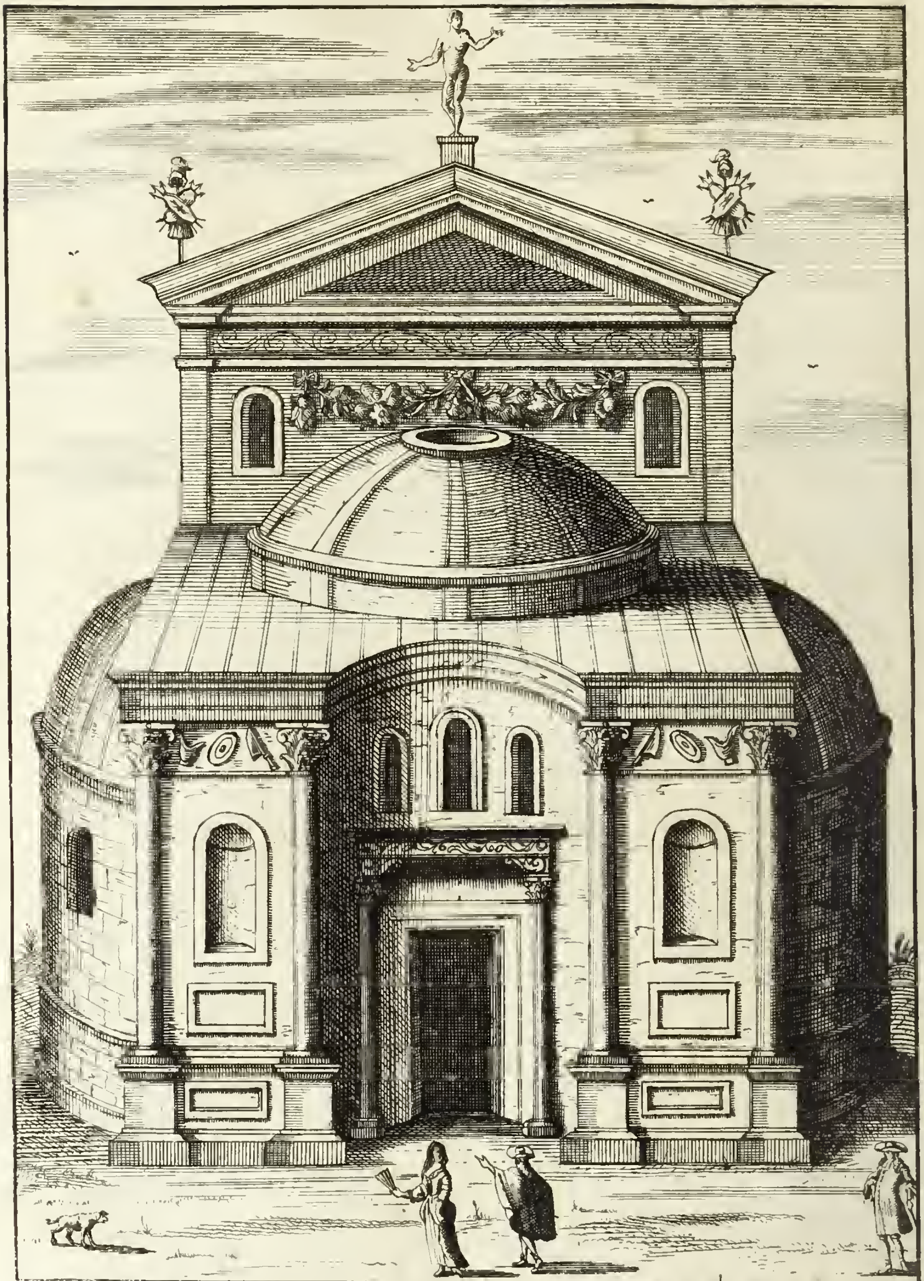

ROMVLI ET REMI TEMPLVM

Prout extabat antiquitus ante Vrbani VIII. *Pont. Max. inſtauratione͂*

H

ROMVLI ET REMI TEMPLVM

ſeſtertium centies, & quadragies octies domo habitaverit: quod equidem non ſecus ac Regum inſaniam miror. Ibidem Q. Fratris domum fuiſſe ex iis, quæ Cicero ſcribit ad Atticum, perſpicuè infertur. Ibidem & M. Antonius habitavit. Dion: *Cumque domus in Palatino monte, quæ prius Antonii, deinde Agrippæ, & Meſſalæ conceſſa fuerat, incendio eſſet abſumpta, argento Meſſalam donavit, Agrippam in ſuam domum ad ſe recepit.* At domus Tarquinii Romanorum Regis V. prope Jovis Statoris Templum, juxta Palatium fuit. Livius: *Ex ſuperiore parte Ædium per feneſtras in novam viam verſas (habitabat enim Rex ad Jovis Statoris.)* Demum obſervandum eſt, Ædes Civium poſtea ceſſiſſe Palatio Principis, ut totum ferme Collem inſederit.

Lib. 36. cap. 15. Trecentis ſeptuaginta millibus aureorum. Lib. 4. Ep. 2. Dion. l. 53. Lib. 1.

CAP. IV.

Romuli, & Pacis Templa, & Arcus Titi.

SPhæricam Ædem, & quadratam adjunctam Sanctorum Coſmæ, & Damiani, quadratiſque magnis lapidibus olim extructam alii REMO, cujus Ædem P. Victor locat prope Templum Pacis: alii ROMULO, ſeu QUIRINO attribuunt. Hic quidem videtur fuiſſe Ædes Quirini, quam Livius in fine Libri decimi prope Forum collocat: *Ædem Quirini, quam in ipſa dimicatione votam apud neminem veterem auctorem invenio, ab Dictatore patre votam filius Conſul* Papyrius *dedicavit, exornavitque hoſtium ſpoliis: quorum tanta multitudo fuit, ut non Templum tantum, Forumque his ornaretur, ſed ſociis etiam coloniſque finitimis ad Templorum, locorumque publicorum ornatum dividerentur.* Noviſſimè quidam Caſtori, Pollucique aſcripſerunt. Verum, ut antea probavi, Ædes Caſtorum non exiguo intervallo diſtabat, ad radices Palatii in ipſo Foro ſita. Cum verò hic duæ fuerint Ædes: altera rotunda, altera quadrata; ſuſpicari aliquis poſſet, utrumque fratrem Romulum, ac Remum gemina Æde cultum fuiſſe. Jam rotunda quaſi veſtibulum alterius eſt. Quod ſane Templum ſitum in Sacra via, & à Fœlice Papa IV. SS. COSMÆ, & DAMIANO fuiſſe dicatum, cùm alii auctores, tum Anaſtaſius in vita ejuſdem Fœlicis, & Hermannus Contractus docet in Chronico. Idem ab Urbano VIII. nuper exornatum eſt: ut alibi referam.

Templum Romuli. *Pagliarius lib. 1. in Tacit.*

Pag: 169

Templum Pacis. Suet. in vita. c. 9. Plin. l. 36. cap. 15. Her. lib. 1. Joſeph. l. 7. cap. 24. Plin. l. 12. cap. 19. Plin. l. 35. cap. 8. Lib. 1. Lib. 73. in Comm.

Templum PACIS, cujus inſignes adhuc extant ruinæ, poſt multa bella Civilia ædificavit, teſte Suetonio, Veſpaſianus Auguſtus, *pulcherrimum operum quæ unquam*, ut Plinius: ut Herodianus, *opus cunctorum tota Urbe maximum, atque pulcherrimum*. Idem: *Templorum omnium opulentiſſimum, egregiequè munitum, multoquè ornatum auro & argento, quippe univerſi ferme ſuas illic divitias quaſi in theſaurum congerebant*. Nec pauciora ingeſſerat Veſpaſianus. Joſephus: *omnia in illud fanum collecta, ac depoſita ſunt, quorum viſendorum ſtudio per totum Orbem, qui ante nos fuerunt, vagabantur*. Plinius: *Coronas ex cinnamomo in terraſili auro incluſas primus omnium in Templis Capitolii, atque Pacis dicavit Imperator Veſpaſianus Auguſtus*. Idem, *ſtatuam Nili ex baſalte ferrei coloris, atque duritiæ*, ibi dicatam ſcribit, *ſexdecim liberis circa ludentibus, per quos totidem cubiti ſummi incrementi augentis ſe amnis ejus intelliguntur*. Hoc Templum, in quo candelabrum, cæteraquè Templi Hieroſolymitani vaſa, & ornamemta, teſte eodem Joſepho, repoſita ſunt, centum circiter poſt annos, quam fuerat ædificatum, ſeu fortuito, ſeu oblato incendio, arſit, Principe Commodo, ut Herodianus, & Dion (qui ait, erupiſſe vicinis ædibus) tradiderunt; cùm Ædes quoque Veſtæ, plurima ædificia, Urbiſquè partes conflagrarunt, plurimoſque dies pervagatum incendium non prius ſedatum eſt, quàm repentinis imbribus extingueretur. Infauſto ſane prodigio, ut idem ait, quod Pace ſublata graviſſima deinde in Orbe Romano bella non ſine Civium innumerabilium ſanguine geſta ſunt. Unam Hujus Templi, quæ ſuperfuerat è marmore, immanem, ſtriatamque Columnam olim ſuſtinendo fornici impoſitam Paulus V. Pont. Max. tranſtulit ad Ædem B. Virginis cognomento Majorem, & in area ante veſtibulum Baſilicæ ex ære inauratum ſimulacrum ejuſdem Virginis ſuſtinentem collocavit.

Lib. 16. cap. 8.

Habuit Templum Pacis adjunctam Bibliothecam, cujus meminit Gellius: *Commentarium*, inquit, *de Proloquiis Lælii docti hominis, qui magiſter Varronis fuit, ſtudioſe quæſivimus; eumque in Pacis Bibliotheca repertum legimus*. Hæc, opinor, cum Templo arſit.

Arcus Titi.

ARCUS TITI non longe abeſt; omnium, qui cum titulo extant, antiquiſſimus, & quod plerique putant, ſic triumphalis, ut triumphantibus Veſpaſiano, ac Tito fuerit erectus. Sed hanc opinionem Arcus infringit Inſcriptio. Sic enim habet:

SENATVS
POPVLVSQVE. ROMANVS
DIVO. TITO. DIVI. VESPASIANI. F
VESPASIANO. AVGVSTO

Alterum vero in altera fronte titulum vetuſtas ſubmovit. Ejus porro Inſcriptionis quædam verba paulo fuſius explicabo, ut eliciam, Arcum illum non triumphanti, ſed mortuo Tito decretum, & dicatum fuiſſe.

Tria ergo, quæ habet Inſcriptio: Quod Arcus TITO fuerit erectus, quod ille cum Patre Veſpaſiano vocetur DIVUS, quod idem dicatur AUGUSTUS, oſtendunt, Arcum poſt ejus obitum fuiſſe extructum. Confecto quidem bello Judaico, cùm ambo, & primus quidem, teſte Joſepho, Veſpaſianus curru vectus fuerit in triumpho, mirum eſt, Arcum Tito Filio, non autem

TEMPLVM PACIS

VESTIGIA TEMPLI PACIS

I

tem Patri Veſpaſiano Auguſto dicatum. Niſi fortè dicant, Veſpaſiano alterum dicatum fuiſſe, cum ejus neque in terræ ſolo, neque in annalium monumentis ullum extet veſtigium. Aut aſſerant, Arcum hunc utrique in uno triumpho fuiſſe communem, & Veſpaſiani titulum in adverſa, & exeſa parte conſumptum deſiderari. Sed mirum item eſt, anteriorem potioremque partem, quam primo triumphantes inibant, titulo Filii, poſteriorem vero Patris nomine fuiſſe inſcriptam.

Difficilius ſolvitur, quod in eo triumpho Titus fuerit Auguſtus. Non enim Auguſti nomen ab Octavio Auguſto deductum aſſumebant niſi Imperatores, quorum eſſet abſoluta poteſtas in univerſam Rempublicam. Qui vero ſucceſſores ſive cognatione ſanguinis, ſive adoptione futuri erant, Cæſares dicti, *Nam Cæſaris*, inquit Dion, *& Auguſti vocabula nihil eis quidem ea potentiæ adjiciunt peculiaris; ſed alterum ſucceſſionem ſtirpis, alterum ſplendorem dignitatis ſignificat.* Spartianus in Ælio Vero: *Illos vero, qui vel Cæſarum nomine appellati ſunt, nec Principes, aut Auguſti fuerunt.* Et poſtea: *Ælius Verus nihil habet in ſua vita memorabile, niſi quod tantum Cæſar eſt appellatus, non teſtamento ut antea ſolebat, neque eo modo, quo Trajanus eſt adoptatus, ſed eo prope genere, quo noſtris temporibus à veſtra clementia, Maximianus, atque Conſtantius Cæſares dicti ſunt, quaſi quidam Principum filii viri & deſignati Auguſtæ Majeſtatis hæredes.* Ante Veſpaſianum quidem, Tiberius Auguſti ſucceſſor, ut refert Suetonius, ne *Auguſti quidem nomen*, quamquam hæreditarium *ullis, niſi ad Reges ac dynaſtas epiſtolis addidit.* Id ipſum de Tiberio, & aliis quos recenſet; adnotavit Julius Bulengerius. *Caligula*, inquit, *Cæſar dictus non Auguſtus*, eodem Suetonio teſte. Immo, referente Dione, Caligula aliquando cum populus exclamaſſet; *Juvenis Auguſte, ratus ſibi injuriam factam, multos occidit.* Claudius ne Imperator quidem dici voluit Cæſar dictus eſt, ut etiam Nero, & Galba apud Suetonium. Vitellius *cognomen Germanici delatum ab univerſis cupide recepit, Auguſti diſtulit, Cæſaris in perpetuum repudiavit*, narrante eodem Suetonio. His addatur Otho, qui eodem auctore, non Cæſar, ſed *ab infima plebe appellatus Nero, nullum indicium recuſantis dedit, primiſque epiſtolis ſuis Neronis cognomen adjecit.* Acceperit ne Veſpaſianus Auguſti cognomentum, idem non memorat, ſed credibile eſt accepiſſe. Tribunitiam quidem Poteſtatem, & Patris Patriæ appellationem non niſi ſero recepit.

Qui Auguſti, qui Cæſares vocarentur.
Dion. l. 53.
Suet. in vita Tiber. cap. 26.
Buleng. l. 1. de Imper. Rom. c. 17.
Suet. in vita Caligul. cap. 22.
Suet. c. 8.
Id. in vita Oth. c. 7.

At vivente Patre Titum Auguſtum fuiſſe appellatum nemo perſuaſerit, niſi verba ex veteri auctore promat. Contra Xiphilinus αὐτοκράτωρ οὐεσπασιανὸς, καὶ καίσαρες ὅτε τίτος, καὶ ὁ δομιτιανὸς ἀποδείχθησαν. *Imperator Veſpaſianus, & Cæſares Titus, & Domitianus declarati ſunt.* De Tito quidem reverſo in Urbem Suetonius: *Neque ex eo deſtitit participem, atque etiam tutorem Imperii agere.* Cenſor idem unâ cum Patre, Tribunus, & Conſul; non tamen Auguſtus, cum ille viveret; hoc enim ſolum Patri datum. Plinius in Præfatione ad Titum: *Triumphalis, & Cenſorius tu, ſextumque Conſul, ac Tribunitiæ Poteſtatis particeps: & quod his nobilius feciſti, dum illud patri pariter, & Equeſtri Ordini præſtas, Præfectus Prætorio ejus, omniaque hæc Reipublicæ.* Quæ conſentiunt Suetonii loco citato. Quomodo autem Auguſtus, ſi Prætorii Præfectus? Quod ſi Titus ibi à Plinio appellatur Imperator: ſic ille veteri more, ut alii duces, re bene geſta, fuerat proclamatus ab exercitu. Cæterùm octuaginta circiter poſt annos cœpere ſimul eſſe duo Auguſti. Julius Capitolinus in vita Marci: *Fratrem*, inquit, *ſibi participem in Imperio* Marcus *deſignavit, quem L. Aurelium Verum Commodum appellavit, Cæſaremque atque Auguſtum dixit, atque ex eo pariter cœperunt Rempublicam regere. Tuncque primùm Romanum Imperium duos Auguſtos habere cœpit.* Aliud autem eſſe participem Imperii, & Auguſtum, Baſſianum, tradit Spartianus in Severo: *Ob hoc etiam*,

Suet. c. 6. in vita.

inquit,

inquit, *filium ejus Antoninum, qui Cæſar appellatus jam fuerat, annum xiij. agentem participem Imperii dixerunt milites. Getam quoque minorem filium Cæſarem dixerunt: eumdem Antoninum, ut plerique in litteras tradunt, appellantes.* Hæc acta in Oriente, nondum abſoluto bello Parthico. Poſtea vero reverſus triumphans in Urbem Severus cùm bellum intuliſſet Britanniæ, eodemque auctore; pedibus æger bellum moraretur, idque milites anxiè ferrent, ejuſquè filium *Baſſianum, qui unà erant, Auguſtum feciſſent; tolli ſe, atque in tribunal ferri juſſit. Adeſſe deinde omnes Tribunos, centuriones, duces, & cohortes, quibus auctoribus id acciderat: ſiſti deinde filium, qui Auguſti nomen acceperat; cumque animadverti in omnes auctores facti, præter filium, juberet, rogareturque omnibus ante tribunal proſtratis, caput manu contingens ait: Tandem ſentitis caput imperare, non pedes.* Peccarunt igitur in Principem merito iraſcentem, qui Auguſtum fecerant: cum tamen ante participem Imperii faciendo, donativum largiſſimum meruiſſent. Quare quod Bulengerius ſcribit, à Severo vivente Caracallam, & Getam Auguſtos appellatos, non legi apud Spartianum, ſed ſolum dictos Antoninos; idquè ſolum de Caracalla ſcripſit Herodianus: eum Antoninum vocatum, Marci inſuper cognomen ex patris voluntate ſumpſiſſe. Immo ipſe Bulengerius; *Prius,* inquit, *omnium Valentinianus Valentem, & Gratianum Auguſtos non Cæſares fecit, præter Marcum, qui Verum ſocium Imperii adſcivit,* ut Ammianus. Lampridius in Diadumeno refert, hunc cum Macrino Patre Imperatorem dictum ab exercitu: ejuſque epiſtolæ initium recitat, *Patri Auguſto Filius Auguſtus,* quam videlicet ejus nomine magiſter Celianus Afer ſcripſerat. At ibidem refert, Herodianum ſcripſiſſe *Diadumenum tantum Cæſarem à militibus appellatum.* Sed non ſolus Herodianus: Julius quoque Capitolinus id ſcripſit in Macrino: *ſciendum,* inquit, *præterea, quod Cæſar fuiſſe dicitur, non Auguſtus Diadumenus puer, quem plerique pari fuiſſe cum Patre Imperio tradiderunt.* Itaque cum res in incerto ſit, tantundem fidei, quantum veritatis, habeat neceſſe eſt.

Caracalla non rite factus Auguſtus vivo Patre.

In vita Sev. Antonin. Caracallæ, & Getæ.

Herod. l.3.

Bul. c. 9.

Ammian. lib. 27.

Poſtea fuere duo ſimul Auguſti, aut etiam plures, ut ante Marcus, & Verus. Sed ad Veſpaſiani tempora ea conſuetudo referri non poteſt. Quare Titus vivente patre nec dictus eſt, nec fuit Auguſtus.

Duo ſimul Auguſti poſt Marcum ſero fuerunt.

In eodem titulo Titus cum Veſpaſiano dicitur DIVUS. Atqui uterque poſt mortem *Divus* factus eſt; nempe per Apotheoſim, & conſecrationem, quæ mortuis contingebat. Herodianus: *Mos eſt enim Romanis conſecrare Imperatores, qui ſuperſtitibus filiis, vel ſucceſſoribus moriuntur; quique eo ſunt honore affecti, relati dicuntur inter Divos.* Quod ſane nemini tribuebatur niſi corpore jam affecto ſepultura: perfectiſque ceremoniis, & pyra incenſa. *Ex illo,* ait Herodianus, *una cum cæteris numinibus Imperator colitur.* Solebant quidem etiam Proconſulibus decerni Divum honores, poni Aræ, ac Templa in Provinciis; adeo ſuperſtitio valebat, & vanitas. Tito Flaminio, teſte Plutarcho, Græci ſacrificabant inter libandum, & Pæana canebant *Diis, & MARIO,* ut idem ait; *populus Romanus in cœna libavit.* Suetonius in Auguſto: *Templa quamvis ſciret etiam Proconſulibus decerni ſolere: in nulla tamen Provincia, niſi communi ſuo, Romæque nomine recepit. Nam in Urbe quidem pertinaciſſime abſtinuit.* Nummi paſſim occurrent inſcripti, *Romæ, & Auguſto.* Tiberius apud Tacitum. Volente Hiſpania illi, ac Liviæ delubrum condere: *Cum Divus,* inquit, *Auguſtus ſibi atque Urbi Romæ Templum apud Pergamum ſiſti non prohibuiſſet.* Idem Tacitus: *Decrevere eidem Tiberio Aſiæ Urbes Templum, Matriquè ejus, ac Senatui, & promiſſum ſtatuere.* Dion: *Ad ſtatuas etiam Sejani, tanquam Tiberii ſolebant,* Romani *ſacrificarunt.* Idem: *Edixiſſet etiam* Tiberius, *ne cui homini ſacrificaretur; atqui res ſacra Sejano fieri ſolebat.* Suetonius de Julio Cæſare: *Templa, Aras, ſimulacra juxta Deos, pulvinar, Flami-*

Herod. l.4.

In ejus vita.

In ejus vita.

In vita c. 52.

Lib. 4. Annal.

Lib. 4. Annal.

Dion. l.58.

Flaminem lupercos, ac nonnullos honores ad libidinem cepit, ac dedit. Id ipſum de Auguſto Tacitus: *Nihil Deorum honoribus relictum, cum ſe Templis, & effigie Numinum per Flamines, & ſacerdotes coli vellet.* Facta ſunt aliis ſacra, & oblatæ victimæ ac dona; ut Tiberio, & Cajo Gracchis, de quibus Plutarchus: *Loca, in quibus interempti fuerant, conſecrantes, primitias ibi omnium, quæ temporum articuli ferunt, libabant. Multi etiam ibi ſacra faciebant, & adorabant, eò ſicut ad Deorum Templa commeantes.* Ut C. Caligulæ: Qui, teſte Joſepho, ſe Deum putabat, & volebat vocari: ſeque pro Deo gerebat, non contentus humanis honoribus coli à ſubditis, Jovemque appellatione fratris ſalutabat. *Idemque*, referente Suetonio, *conſiſtens ſæpe inter Fratres Deos*, Caſtorem, & Pollucem, *medium ſe adorandum adeuntibus exhibebat. Templum etiam nomini ſuo proprium, & Sacerdotes, & excogitatiſſimas hoſtias inſtituit: cum cæteræ gentes*, auctore Joſepho, *eidem ſacrificia ultro facerent dicatis Aris ac Templis.* Ut Neroni, cui eodem Suetonio referente, *incedenti paſſim victimæ cæſæ, ſparſo per vias identidem croco, ingeſtæquè aves, ac lemniſci, & bellaria.* Ut Claudio, cui *Templum, & Aras Britanni poſuerunt.* Ut Veſpaſiano, & Adriano, qui ſibi Templa, Bulengerio teſte, erexerunt. Ut Domitiano, de quo Plinius: *Cum ſæviſſimi domini atrociſſima effigies tanto victimarum cruore coleretur, quantum ipſe humani ſanguinis profundebat.*

Quamvis ergo hiſce ſuperſtitionibus Romani Imperatores colerentur, non tamen aſſequuti ſunt, ut vivi dicerentur Divi. Immo plerique eorum, quos recenſui, ne poſt mortem quidem Divi ſunt facti: & quidam vitiis deteſtabiles in communi odio mortalium omnibus execrationibus, & conviciis merito lacerati ſunt. Qui vero meritis, ac virtute habebantur inſignes, ii poſt mortem ac ſepulturam in Divorum numerum relati. Quamvis & improbis interdum id tribuerit vanitas ſucceſſorum, ut Commodo Severus. Sic enim conciliata populi benevolentia firmabat Imperium. Tacitus de Auguſto: *Sepultura more perfecta, Templum, & cæleſtes religiones decernuntur.* Vellejus: *Sacravit parentem ſuum Cæſar,* Tiberius, *non imperio, ſed religione, non appellavit eum, ſed fecit Deum.* Julius Capitolinus in Marco: *Denique priuſquam funus conderetur, ut plerique dicunt, quod nunquam antea factum fuerat, neque poſtea, Senatus, Populuſquè non diviſis locis, ſed in una ſede propitium Deum dixit.* Tacitus: *Reperio in commentariis Senatus, Cerialem Anicium Conſulem deſignatum pro ſententia dixiſſe, ut Templum Divo Neroni,* qui tum vivebat, *quam maturrime publica pecunia poneretur. Quod quidem ille decernebat tamquam mortale faſtigium egreſſo, & venerationem hominum merito: quod ad omina olim ſui exitus verteretur. Nam Deûm honor Principi non ante habetur quam agere inter homines deſierit.* Symmachus: *Divi recepti Cœlo Imperatores mortui.* Tertullianus: *Maledictum eſt, ante* ἀποθέωσιν *Deum Cæſarem nuncupare.* Plinius ad Trajanum: *Quem tu,* Nervam, *lacrymis primùm, ita ut filium decuit, mox Templis honeſtaſti, non imitatus illos, qui hoc idem, ſed alia mente fecerunt. Dicavit Cœlo Tiberius Auguſtum, ſed ut Majeſtatis numen induceret: Claudium Nero, ſed ut irrideret: Veſpaſianum Titus: Domitianus Titum, ſed ille, ut Dei filius, hic ut frater videretur.* Ex quo ſane conſtat Veſpaſianum, & Titum non ante obitum; ſed à ſucceſſoribus Divos appellatos & factos. Veſpaſianus quidem, narrante Suetonio, *prima morbi, quo mortuus eſt, acceſſione, ut, inquit, puto, Deus fio.* Huc pertinet quod Adrianus adoptato Ælio Vero languido ac perituro, dixit, auctore Spartiano: *Ego mihi Divum adoptavi, non filium.* Quod item Antoninus Caracalla apud eumdem Spartianum, occiſo fratre Geta, cum vereretur Tyrannicam ex parricidio notam, audiretque poſſe mitigari facinus, ſi Divum fratrem appellaret, dixiſſe fertur; *ſit Divus, dum non ſit vivus.* Scio Auguſtum, & Domitianum Deos, dum viverent appellatos. Propertius de Auguſto:

Annal. l. 1 — *In eorum vita.* — *Lib. 2. de Bell. Jud. cap. 9. & Ant. Jud. Lib. 19. cap. 1.* — *In vita Calig. c. 22.* — *Joſep. Jud. Ant. l. 18. cap. 18.* — *Euſeb. l. 2. Hiſt. Eccl. c. 5. & 6.* — *Lib. 1. c. 4. aut 9. de Imp. Rom.* — *In Paneg.* — *Tac. lib. 1. Annal.* — *Vell. lib. 2.* — *Tacit. l. 15. Annal.* — *Sym. lib. 4. cap. 5.* — *In Apol. cap. 34.* — *In Paneg.* — *In vita cap. 23.* — *In vita Antonin. Getæ.*

Prop. lib. 3. Eleg. 4. *Arma Deus Cæſar dites meditatur ad Indos.*

Martialis de Domitiano :

Mart. l. 5. Epigr. 8. *Edictum Domini, Deique noſtri.*

Idemque alii de utroque. Sed Auguſtum Poëtarum vanitas, & populorum adulatio. Domitianum ejuſdem arrogantia, tumorquè ita nominavit. Se enim ipſe Deum, ac Dominum dixit in Epiſtola; quod reliqui deinceps proſequuti ſunt. Hic tamem poſt mortem Divus non fuit. Illa enim veneratio privato ſtudio, metuquè à populo exhibita eſt, non publico decreto: nec Divi cognomentum ſolemni ſanctione ac more majorum tribuebat; quod ſcilicet conſecratio poſt mortem attulit, & decreta cum publicis cæremoniis Apotheoſis. Concludam cum Tertulliano: *Qui Pater Patriæ eſt, quomodo Dominus eſt? Sed & gratius eſt nomen Pietatis, quam Poteſtatis. Etiam familiæ magis Patres, quàm Domini vocantur, tanto abeſt, ut Imperator Deus debeat dici, quod non poteſt credi, non modo turpiſſima, ſed & pernicioſa adulatione. Deſine alium Deum credere, atque ita & hunc Deum dicere, cui Deo opus eſt.*

Sueton. in vita. c. 13.

Divi cognomen ex S.C. non dabatur vivis.

Tertull. loc. cit.

Non deſunt Romæ eruditi viri veterum numiſmatum diligentes inveſtigatores, qui putant multos inveniri nummos cuſos vivente Auguſto cum inſcriptione *Divi*. Quos enim, ut ajunt, poſt ejus obitum ſucceſſores excudi Auguſto curarunt, ſuam quoque ipſorum imaginem inſcriptionemque nummis indiderunt; quæ deſunt nonnullis Divi Auguſti nummis. Ex quo inferunt, *Divi* appellationem Auguſtum ante mortem conſequutum.

Non ſemper cuſoris nomen eſt in nummis.

Sed verum non eſt, id ſemper ſucceſſores feciſſe, ut nummis, quos defunctorum honori cudebant, ſuam effigiem, nomenque apponerent. Nam ſive ob majorem eorum cultum, ſive alias ob cauſas, ejuſmodi nummis ſuam ipſorum imaginem ac nomen non raro detrahebant. Quod ipſa indicant Auguſti effigie ſignata numiſmata, ut alia prætercam. Unum enim altera parte expreſſo Auguſti capite ſic inſcribitur, *Divus Auguſtus Pater;* altera vero deſignatam Templi frontem cum inſcriptione oſtendit, *Providentia. S. C.* Quis autem dubitet, quin hoc à Tiberio cuſum fuerit, cujus nomen ſupprimitur? Alterum præter caput Auguſti, & Inſcriptionem, *Divus Auguſtus,* Aquilam verſa facie ſemipaſſis alis globo inſidentem, aut potius attollentem, & S. C. oſtendit. Id ſane poſt Apotheoſim ſe cuſum demonſtrat, in qua Aquila è pyra evolans in altum ferebatur: eademque frequenter in nummis antiquis, ut ſignum conſecrationis viſitur. Neque vero ex Senatus Conſulto dictus unquam, vel tamquam Divus cultus eſt vivens Auguſtus, qui, ut ſupra dicebam, ab hiſce honoribus pertinaciſſime abſtinuit. Iidem cultores antiquitatis Tito viventi nummum *Divi* appellatione fuiſſe cuſum volunt. Nam & *Conſulatus* in eodem aſcribuntur qui *Divis* poſt mortem aſcribi non ſolent. Sed neque hoc urget. Nam etiam poſt mortem in nummis *Divi,* & *Auguſti* non omnes quidem, at complures nominantur, cum ſimul honores divinos atque humanos illis componerent. Sic dicitur *Divus Claudius Aug. Pat. Divus Trajanus Aug. Pat. Diva Fauſtina Auguſta.* Et in Arcu Titus *Divus* & *Auguſtus,* qui ab obitu Auguſtus non erat. Ibidem curru vectus, & triumphans, & ſpolia de Judæis capta viſuntur. At ſub Arcu ejuſdem effigies volanti Aquilæ inſidens inſculpta eſt. Quod certum eſt argumentum conſecrationis factæ poſt mortem. Quare honores viventis, vitaque functi in eo monimento ſane quam pulcherrimo expreſſi ſunt. Quod autem ajunt, eodem nummo æreo mediæque magnitudinis *Tito Divo Conſulatus* aſcribi; alii periti veterum nummorum, & antiquitatis eum rejiciunt, tanquam ſuppoſitum, & à falſariis nuper cuſum: Quia nec hactenus quiſquam in numiſmatis vidiſſe dixit, neque in codicibus hac de re impreſſis legiſſe ſimul *Divi* nomen, & *Conſulatus,* ac *Tribunitias poteſtates.*

In nummis Auguſti non ſunt dicti Divi ante mortem.

His

SENATVS
POPVLVSQVE·ROMANVS
DIVO·TITO·DIVO·VESPA
VESPASIANO·AVGVSTO

TITI ARCVS

His conficitur, Divorum cognomenta non convenire Tito, ac Veſpaſiano triumphantibus. Et Arcum illum poſt obitum utriuſque erectum fuiſſe à Senatu, Populoque Romano, vel ſub Principe Domitiano, qui Titum Divum fecerat: vel Trajano imperante, quem certe in honorem Titi nonnulla ædificaſſe conſtat: & vetus docet Inſcriptio, quam celabat epiſtilium columnarum Baſilicæ veteris S. Petri in Vaticano; quem lapidem ex altero ædificio translatum religio Conſtantini in uſum Ædis ſacræ converterat. Hæc porro Inſcriptio, cum vetus Baſilica Paulo V. Pont. Max. ad novæ ædificationem dirueretur, ita ſe nobis aperuit: *Arcus Titi poſt ejus obitum erectus.*

D. TITO

D. VESPASIANI. F. AVGVSTO

IMP. CAESAR. D. NERVAE. F. NERVA. TRAIANVS

GERMANICVS. DACICVS. PONT. MAX. TRIB. POT. COS.

PP. FECIT

Ubi Titus jam mortuus & Divus, & Auguſtus dicitur.

Adde Inſcriptionem, quà, vivente adhuc patre, Titum, & Domitianum, Cæſares tantum, non Auguſtos conſtat fuiſſe appellatos: *Gruterus pag. 244.*

T. Cæſari	*Imp. Cæſari*	*Cæſari. Aug. F*
Veſpaſiano	*Veſpaſiano Aug*	*Domitiano*
Pontif. Tr.	*Pont. Max. Tr. Pot*	*Coſ. Deſig. II*
Pot. II. Imp. III	*IV. Imp. IX. Coſ. IV*	*Principi. Iuventutis*
Coſ. II	*P P*	

C. Papirius. Aequos. 7. Leg. III. Aug. Teſtamento. Poni. Iuſſit
Ex. Auri. P. X

Nec obſtant nummi I. & II. Conſulatus Titi, in quibus habetur VICTORIA AVGVSTI. PAX AVGVSTI: hæc enim, in obſequium patris, ſunt potius intelligenda, qui ſolus erat Auguſtus; ut ex titulis utriuſque patet nummi, abſque Auguſti nomine, Tito inſcriptis: *Occo in Tito.* Pag. 175

Atque

Atque eadem Pacis, Viſtoriæque monumenta, in Veſpaſiani quoque nummis, recenſentur. Animadvertendum inſuper eſt, in aliis nummis IV. & VI. Conſulatus ejuſdem Titi, per Occonem editis, non integras legi Inſcriptiones; ita ut Titum Auguſtum dictum iiſdem Conſulatibus, poſſit videri. IMP. T. CAES. VESP. AVG. P. M. TR. P. P. P. COS. IV. & VI. ſupple IMP. T. CAES. VESP. AVG. F. P. M. TR. P. P. P. COS. IV. hoc eſt *Imperator Titus Cæſar Veſpaſiani Auguſti Filius Pontifex Maximus, Tribunitia Poteſtate Pater Patriæ Conſul Quartum.*

Gruterus pag. 103.

VICTORIAE AVG. SACRVM
PRO REDITV
IMP. CAES. T. FLAVI
VESPASIANI AVG. F
PONT. MAXIM.
TRIB. POT. COS. II. P. P
STATVAM EX AERE
ORDO SPOL. CONLOC

Alterum verò Divi nomen, non niſi poſt mortem, conſecuti ſunt Romani Imperatores, atque inde colligit Donatus Arcum, Tito jam vita functo fuiſſe erectum annuente Domitiano; ut is non tantum Filius, ſed etiam Dei Frater videretur. Typum verò Conſecrationis Titi Aquilæ inſidentis, ſub Arcus fornice, inſculptus exhibet lapis.

Plin. in Panegyr.

Adde Apotheoſeos, ſive conſecrationis pompam, quæ ſub Inſcriptione, per totum epiſtilium orientalis frontis, paucis quidem figuris, victimarios, flamines, araſque deſignat; lectum item, cum imagine Imperatoris accumbentis. Tabulæ verò utrimque, ſub fornice, hæ ſunt, Titus in triumphali quadriga: à tergo Victoria Idumeam palmam altera gerit manu; alteraque ſuper ejus caput lauream ſuſtinet. Roma ipſa, haſta galeaque inſignis equorum regit habenas. Incedunt Magiſtratus laureati, ramos ferentes, lictoreſque XII. Teſtimonio ſcriptorum conſtat, Titum, cum patre triumphaſſe, at ſolus hic aſpicitur in curru, quod Arcus erectus fuit, poſt ejus mortem à S. P. Q. R. In oppoſita tabula cernitur triumphi pompa, atque inter laureatos Arcum ingredientes duo præcipue fercula cum menſa aurea, & ſeptiluſtre Candelabro.

CAP. V.

Domus Neronis Aurea.

HÆc Domus cum Domino ſtetit; bis à Nerone ædificata, bis conflagravit. Semel communi totius Urbis incendio, quod ipſe parricida furiarum tædis agitatus excitavit. Iterum ab ejus obitu, cum aliis ædificiis locum dedit. De finibus, & ſitu ædificii ambigi jure poteſt, quem nos inveſtigamus in præſentia, tum formam ædificii, & opes demonſtrabimus.

Lib. 15. Annal.

Tres potiſſimum auctores ad AUREÆ DOMUS terminos inveſtigandos nos quaſi manu ducere poſſunt, Tacitus, Suetonius, Martialis. Tacitus: *Non*

Non ante, inquit, *Urbem ingreſſus eſt, quam domui ejus, qua Palatium, & Mœcenatis Hortos continuaverat, ignis propinquaret.* Suetonius: *Domum à Palatio Eſquilias uſque fecit, quam primo Tranſitoriam, mox incendio abſumptam, reſtitutamquè Auream nominavit.* Ex quibus locis patet domum inter Palatium fuiſſe, & Hortos Mœcenatis Eſquilinos. At Martialis fines eoſdem deſcribendo, ejuſdem Domus partes deſignat:

In vita Ner. c. 31. & 38.

Lib. 1. Epig. 2. de Spectac.

Fines domus Neronis.

Hic, ubi ſydereus propius videt aſtra Coloſſus,
Et creſcunt media pægmata celſa via;
Invidioſa feri radiabant atria Regis,
Unaque jam tota ſtabat in Urbe Domus.
Hic, ubi conſpicui venerabilis Amphitheatri
Erigitur moles, ſtagna Neronis erant.
Hic, ubi miramur velocia munera Thermas,
Abſtulerat miſeris tecta ſuperbus ager.
Claudia diffuſas ubi porticus explicat umbras,
Ultima pars aulæ deficientis erat.

Ut igitur ſecernamus certa ab incertis; ubi eſt Amphitheatrum Flavium nunc Coloſſæum, *STAGNA Neronis erant*, hoc eſt, ut loquitur Suetonius in ejus vita, *ſtagnum maris inſtar circumſeptum ædificiis ad Urbium ſpeciem.* Ab Amphitheatro Orientem verſus aſcenditur in Eſquilias, ubi Templum Sancti Petri cognomento ad Vincula, & dextrorſum inter vineta ſpectantur Titi Cæſaris THERMÆ, vulgari vocabulo, ſeptem Aulæ. De his Suetonius: *Amphitheatro dedicato, Thermiſque juxta celeriter extructis*, Titus *munus edidit apparatiſſimum, largiſſimumque.* Hæc etiam pars Urbis ſeptis Neronianæ Domus incluſa eſt: Nam teſte Martiale:

Stagnum domus aureæ ubi eſt Coloſſæum.

In vita Titi c. 7.

Hic ubi miramur velocia munera Thermas,
Abſtulerat miſeris tecta ſuperbus ager.

Celeriter à Tito extructas.

Hic enim erant rura hortenſia, & ſylvæ ſeptis domus incluſæ. Igitur hac ex parte Domus cum HORTIS Eſquilinum Collem inſederat uſque ad Templum S. Martini cognomento in Montibus, niſi ampliori adhuc ſpatio producebatur. Et quia, teſte Tacito, *Hortos ſuos, & Domum* Nero *MOECENATIS HORTIS continuaverat*, hinc illi ſumebant initium ad Orientem extenſi in parte Collis, ubi Eſquilinæ Virginis vulgò Majoris, Diviquè Antonii Templa: deſinebantquè in hortis Perettinis. Porrò cum Hortos Mœcenatis Nero poſſideret, quod Mœcenas Auguſtum hæredem dixerat, & ab illo ad Cæſares ſucceſſores bona devenerant, eoſdem Domui ſuæ Nero adjecit; ut à Colle Palatino, Palatioque Principum totas fermè Eſquilias occuparent, & non immerito Urbem domum factam dictum ſit. Hæc vero explorata ſunt, & veritati conſentanea. Non ita certe locum deſignare poſſum, ubi vaſtiſſimum atrium, & frons ipſa Domus Neronis fuit; tamen, ut arbitror, ſcire cupientibus fiet ſatis. Redeundum ergo eſt ad Amphitheatrum, ubi Stagnum erat. Propè, ATRIUM cum porticibus, cœnationibus, & aulis viſebatur. Sed ſtatim ambigitur, an Atrium vergeret ad Arcum Titi; ibique cum Palatio conjungeretur domus: an vero ultra Conſtantini Arcum vallem inter Cœlium, & Palatinum occuparet. Blondus, & Marlianus hic putant fuiſſe. A quibus ut diſſentiam, aliæ me rationes graviores monent. Nam de atrio, ſeu veſtibulo ſic Suetonius: *Veſtibulum ejus fuit, in quo Coloſſus CXX. pedum ſtaret ipſius effigie; tanta laxitas, ut porticus milliaras haberet.* At Martialis:

Horti Mœcenatis ad Templum S. Mariæ Majoris.

Amplitudo Domus & Hortorum Neronis.

Ubi eſſet frons, & atrium domus.

Sueton. in vita c. 32.

Hic ubi ſydereus propius videt aſtra Coloſſus,
Et creſcunt media pægmata celſa via.
Invidioſa feri radiabant atria Regis.

Veſtibulum domus, & Coloſſus.

Porro utriuſque auctoris locum componendo; Martialis propriè atrium intelligit, ſeu veſtibulum domus, non totam domum poëticè, ut quidam interpretantur. Veſtibulum autem interdum accipi pro atrio docet Gellius. At Suetonius id intelligit veſtibuli nomine, quod verè, germanequè ſignificat. Eſt enim, ut idem Gellius, *Veſtibulum non in ipſis ædibus, neque pars ædium, ſed locus ante januam domus vacuus, per quem à via aditus, acceſſuſque ad ædes eſt. Qui domos igitur peramplas antiquitus faciebant, locum ante Januam relinquebant, qui inter fores domus, & viam medius eſſet. In eo loco qui dominum ejus domus ſalutatum venerant, priuſquam admitterentur, conſiſtebant: & neque in via ſtabant, neque intra ædes erant.* Hæc ille. Veſtibulum quidem dicet aliquis, ut ex his deducitur, erat tecto coopertum. Quare Coloſſum capere non poterat, qui ob excelſam ſublimitatem locum ſub dio apertum exigebat; nempe atrium, ſeu cavædium, è quo ſeſe ſupra tecta extolleret. Verum hic repetendum eſt, quod ſupra dicebam ex Tacito, Palatium Cæſarum fuiſſe domo continuatum. Cum ergo domus Neronis, & Auguſta conjungerentur, veriſimile eſt admirandis columnationibus, aliqua ſaltem parte fuiſſe conjunctas, ut ſpatium inter utramque inſtar atrii relinqueretur, in quo ſtaret Coloſſus. Ab eo additum in domum, ideoque veſtibulum, idem tamen dici atrium à Martiale. Quod etiam indicat, ubi ſitum eſſet domus veſtibulum, nempe in Sacra via, & parte clivi Palatini complanati. Idemque collatis explicatiſque Suetonio, Martiale, Gellio, Dione, Spartiano, Prudentio, clare, niſi fallor, deprehendi. In quo neceſſe habeo digredi pauliſper ad Coloſſum; ut Aureæ Domus germanam ſedem decernam.

Gell. lib. 16. c. 5.

COLOSSVS AVREAE DOMVS.

Poſitum, figuram, & magnitudinem conſideranda præbet: cum quibus quando loco fuerit motus, exponendum.

Poſitus ergo eſt à Nerone, ſtetitque olim Coloſſus prope Sacram viam, qua clivo aſcenſus erat in Palatinum Collem: Et prope Amphitheatrum, ut Coloſſæum ab illo dictum ſit. Stetiſſe ad Sacram viam docet Martialis:

Hic ubi ſidereus propius videt aſtra Coloſſus.
Et creſcunt media pægmata celſa via.

Hic enim via Sacra eſt juxta interpretes, per quam ligneæ compactileſque machinæ immittebantur in Amphitheatrum, cum agerentur ludi. Aut potius machinas, & pægmata intelligit onuſta ſpoliis, & præda, quæ eadem via in triumphis vehebantur. Dion: *Coloſſus Veſpaſiano Principe Sacra via collocatus;* & idem Martialis:

Joſeph. loco ſupra citat. Dion. l. 66. ſive in Veſp. Xiph.

Inde ſacro veneranda petes Palatia Clivo.

Lib. 1. Ep. 71.

At in Palatium aſcendentem quid in Sacra via morari poterat?

Palmer. noſtratium Roman. 160.

Nec te detineat miri radiata Coloſſi,
Quæ Rhodium moles vincere gaudet opus.

Lib. 34. cap. 7. ubi ſcribit fuiſſe pedum centum decem.

Nempe tam immanis ut eſſet altitudine centum viginti pedum, placet enim magis Suetonium audire, quam Plinium, tanta artificii elegantia, quantam oſtendere potuit figurando marmore Zenodorus ævi Neroniani nobiliſſimus Statuarius. *Et ſtatua*, inquit Plinius, *indicavit interiſſe fundendi æris ſcientiam; cum & Nero largiri aurum, argentumquè paratus eſſet, & Zenodorus ſcientia fingendi cælandique nulli veterum poſtponeretur.* E marmore igitur, at radiatus; nam poſtea Martiale, Plinioque ſpectante, Veſpaſianus detracto Neronis capite radiatum Solis caput repoſuit, & Coloſſus dicatus *Solis venerationi eſt, damnatis ſceleribus illius Principis:*

cipis: Radii *ſeptem* fuere, & ſinguli *longitudine pedum viginti duorum, & ſemis* ut ait P. Victor in Regione quarta. Nec ſolum à Veſpaſiano Solis facie, ac radiis illuſtratus, ſed etiam refectus eſt. Suetonius: *Coloſſi*, inquit, *refectorem inſigni congiario, magnaque mercede donavit.* Euſebius in Chronico: *Coloſſus*, inquit, *erectus habens altitudinis pedes* 107. Verum Euſebius ut numerando pedes aberravit, ſic fortaſſe lapſus eſt Coloſſum erigendo. Niſi velit, ibi fuiſſe repoſitum, ubi ante fuerat erectus; neque enim loco eſt motus ante Adrianum. Sed cum domus conflagraverit aut everſa fuerit, aliqua ſui parte mutilatus: tum ſublato capite refici debuit, aut ſi forte collapſus, quod non ſcripſit Suetonius, erigi. Et vero loco motum non fuiſſe, conſtat ex Martialis ſæpe citato Epigrammate: *Plin. loco citato. In Veſpaſ. cap.* 18.

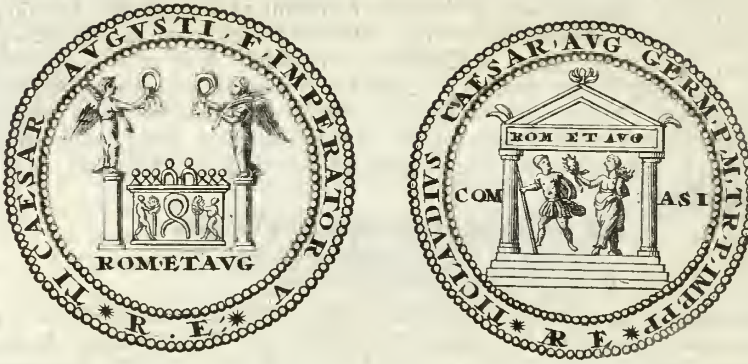
Hic ubi ſydereus propius videt aſtra Coloſſus,
Et creſcunt media pegmata celſa via.
Invidioſa feri radiabant atria Regis.

Significat enim, ut ajebam, Coloſſum fuiſſe in veſtibulo domus Neronis, ubi ab eodem collocatus eſt. Et ſcribebat Martialis poſt Veſpaſianum, & ſtatuam refectam. Quod ſi Dion ſcribit, *Veſpaſiano VI. & Tito IV. Coſſ. Templum Pacis dedicatum eſt, & Coloſſus Sacra via collocatus: quem ferunt fuiſſe altum pedes centum. Imago Neronis erat, vel Titi, ut ab aliis traditum eſt*, explicandus eſt, ut Euſebius. Nempe, Coloſſum, vel in eodem loco ubi ante fuerat, fuiſſe repoſitum, vel ſolum refectum, ac reſtitutum. Quod ſi aliud Dioni placet, audiendus non eſt. Tam enim id conſonat veritati, ut alia duo, videlicet Coloſſum fuiſſe altum centum pedes: & effigiem Neronis, vel Titi, hunc expreſſiſſe, contra Suetonium, & Plinium. *Dion. l.* 66.

Annos triginta ſeptem poſt Veſpaſianum regnare cœpit Adrianus, qui Coloſſum loco motum aliò tranſtulit. Teſtis Spartianus. *Fecit*, inquit, *& ſui nominis Pontem, & Sepulchrum juxta Tiberim, & Ædem Bonæ Deæ; tranſtulit & Coloſſum ſtantem, atque ſuſpenſum per Decianum Architectum de eo loco, in quo nunc Templum Urbis eſt, ingenti molimine, ita ut operi etiam elephantes viginti quatuor exhiberet.* Eſt autem advertendum, quod de Adriano ſubdit Spartianus, *Et cum hoc ſimulacrum poſt Neronis vultum, cui antea dicatum fuerat, Soli conſecraſſet:* de Commodo idem affirmare Lampridium: & quod ante vidimus, Plinium de Veſpaſiano. *Coloſſi caput dempſit*, ait Lampridius, *quod Neronis eſſet, ac ſuum impoſuit, & titulum more ſolito ſubſcripſit.* Dubium an idem aſſerat Xiphilinus in Commodo, *Abſciſſo capite Coloſſi, ſui capitis imaginem repoſuit.* Quare aut abſciſſum Coloſſo caput tanquam Hydræ multiplicatum ſuccreſcebat, aut aliquis horum actorum fabulam comminiſcitur. Equidem, ut Spartiano aſſentior, quo auctore Coloſſum ab Adriano tranſlatum accepimus, ſic cenſeo Plinium audiendum, cujus narratione idem Coloſſus refectus habetur, & Soli dedicatus. Hic enim, quod viderat, ſcripſit; alii quod legerant, & audierant, multo poſt tradiderunt ævo Diocletiani. Xiphilinus Solis ne, an Neronis caput Commodus abſciderit, ut ſuum reponeret, non refert. Aliis autem aures dare non poſſim, qui ajunt Neronis caput ſæpius ablatum, atque repoſitum. Verum ex his abundè opinor confirmatum eſt, Coloſſum propè Sacram viam fuiſſe poſitum à Nerone, neque loco motum uſque ad Adrianum, ideoquè Aureæ domus frontem ibi ſpectandam. *Coloſſus loco motus.*

TEMPLUM ROMÆ.

Pag: 180

Id ipſum oſtendit; ad illud enim ſecundo digredior, quod tranſlato Coloſſo, in ea ſede, ubi ante ſteterat, ædificavit Adrianus. Ait enim Spartianus: *tranſtulit, Adrianus, Coloſſum ſtantem, atque ſuſpenſum de eo loco, in quo nunc Templum Urbis eſt.* Fuit enim & Romæ Templum, quæ tanquam Dea impiè colebatur ab Romanis. Alabandæ pridem in Civitate Cariæ, quæ regio eſt Minoris Aſiæ, factum fuerat, de quo Livius: *Alabandenſes Templum Urbis Romæ ſe feciſſe commemoraverunt* in Senatu, *ludoſque anniverſarios ei Divæ inſtituiſſe.* Ante hos fecerant, & Smyrnæi, quos Tacitus in eodem Senatu loquentes inducit, *ſe primos Templum Urbis Romæ ſtatuiſſe M. Porcio Conſule.* At Romæ fecit Adrianus, eiquè Templum VENERIS adjunxit. Dion in Adriano αὐτὸς μὲν γὰρ τὸ τῆς ἀφροδίτης τό τε ῥώμης ναοῦ διάγραμμα αὐτῷ πέμψας: quod male vertit Interpres, *deſcriptionem, & formam Templi Veneris, quod Romæ fabricaverat, ad eum miſit;* vertendum enim fuerat: *Ipſe quidem* Adrianus, *deſcriptionem Templi Veneris, & Romæ ad eum mittens,* Apollodorum inſignem architectum: *quippe ſignificans,* pergit Dion, *ſine illius opera, & miniſterio etiam ingentia ædificia extrui poſſe, quærebat, an ædificium illud recte, & commode ſe haberet. Reſcripſit de Templo, ſublime illud, & concavum fieri oportere, ut ex loco ſuperiori in Sacram uſque viam inſignior proſpectus eſſet, & magis conſpicuus. Concavum ad excipiendas ludorum machinas, quæ in eo latenter compingi, & item ex occulto in Theatrum duci poſſent.* Caſſiodorus in Chronico: *His,* inquit, *Conſulibus Templum Romæ, & Veneris factum eſt, quod nunc Urbis appellatur.* Euſebius in Chronico Veneris tantum appellat: *Templum,* inquit, *Veneris ab Adriano Romæ factum.* P. Victor, *Templum Veneris* in Regione quarta. Notitia Imperii, *Templum Veneris, & Romæ.* *Templum Urbis* Spartianus. Et Ammianus: *Urbis,* inquit, *Templum, Forumque Pacis.* Sed quod eſt Forum Pacis? An fanum, potius legendum? Prudentius:

Dec. 5. l. 3. Id retulerunt anno Urb. 584. Anno Urbis 559. Tac. lib. 4. Annal. Anno Urbis 887. Templum Veneris, & Romæ. Pompejano, & Attiliano ſub Adriano. Loc. cit. Am. l. 16. Prud. lib. 1. Contra Symm.

Lanigeroſque Deum Templis aſtare miniſtros,
Ac ſacram reſonare viam mugitibus ante
Delubrum Romæ; colitur nam ſanguine & ipſa
More Deæ, nomenque loci, ceu Numen habetur:
Atque Urbis Veneriſque pari ſe culmine tollunt
Templa, ſimul geminis adolentur thura Deabus.

Clau-

Claudianus: *Lib. 2. in Stilic.*

Eluſæ dominæ pergunt ad limina Romæ

Et:

Conveniunt ad tecta Deæ, quæ candida lucent
Monte Palatino.

Ex quibus locis Templi ſedes, & pulchritudo deprehenditur. Erat enim in Colle Palatino, quà devexus eſt in Sacram viam prope Arcum Titi. Anaſtaſius alibi collocat; ait enim in Felice IV. *Hic fecit Baſilicam SS. Coſmæ, & Damiani in Urbe Roma, in loco, qui appellatur via Sacra, juxta Templum Urbis Romæ,* cui quidem aſſentiri non poſſum. Nam ſi ibi fuit Urbis Templum, unde transferri eximiæ magnitudinis, & polituræ Tiburtinos lapides nuper vidimus; in depreſſo, & humili loco ſitum, non in edito, & Monte Palatino fuit. Idem ergo ſit Anaſtaſio juxta Templum Urbis, ac non longe à Templo Urbis. Ubi autem Ædes eſt SS. Coſmæ, & Damiani, fuiſſe Templum Quirini, vel Romuli ſimul & Remi, non improbabilis opinio fert, ut ſupra dictum eſt. Porro frons Templi Romæ, ut indicat Dion, & Prudentius, Sacram viam è ſuperiori loco ſpectabat; ut area ante Templum ex eadem via cœpiſſe videatur, & inde ſublata gradibus eminentiorem feciſſe proſpectum Templi. Magnificentiam oſtendit Claudianus. Quod enim Ædes candida luceret, vim Parii, aliorumquè marmorum oſtendit, quibus conveſtita commendaretur inter Cæſarum moles. Et Ammianus poſt Capitolium, & Pantheon memoratu dignam duxit. Et quia quærebatur ab Adriano ſimul Veneris, & Romæ, quaſi parentis ac ſobolis cultus; ideo Ædes magnificentior ac pulchrior ab illo eſt facta. Tectum ſane tegulis æreis inſtructum fuit, quas ad Templum S. Petri translatas ab Honorio I. Pontifice teſtis eſt in ejus vita Anaſtaſius. *Cooperuit,* inquit, *Eccleſiam omnem B. Petri ex tegulis æreis, quas levavit de Templo quod appellatur Romæ.* At Prudentius dum canit:

Templum Romæ ubi eſſet.

Frons Templi converſa ad Sacram viam.

Tectum Templi Romæ cum tegulis æreis.

Atque Urbis, Veneriſquè pari ſe culmine tollunt.

Videtur Templa duo ſimul juncta conſtituere. Cur enim ait? *pari,* nec potius, *uno ſe culmine tollunt?* An licentia poëtica loquutus rei veritatem involvit, hiſtoriæ luce evolvendam? An fortè ſignificat, ut quemadmodum in Templo Capitolino tria ſacella ſunt poſita Jovi, Junoni, Minervæ: ita hoc Templum communi ambitu, tectoque pares duas ædiculas Veneris, ac Romæ comprehenderet? Inter nummos æreos Antonini Pii unus eſt cum effigie Templi pulcherrima inſcriptus: *Æternæ Romæ.* Credibile eſt, Templum ab Adriano patre extructum, ab Antonino in imperium aſcito fuiſſe aliqua parte refectum, aut perfectum. Hæc de Urbis Templo.

Jam ut redeam ad Domum Neronis; cum Coloſſum Adrianus loco moverit, in quo deinde Urbis Ædem ædificavit paulum ſupra Sacram viam, quam è ſuperiore area deſpiciebat: Coloſſus autem ſteterit in veſtibulo, adituque domus: ibi quoque hanc incepiſſe, frontemquè explicaſſe neceſſe eſt. Ibi juxta Tacitum Palatio jungebatur. Ex quò cauſa afferri poteſt, cur TRANSITORIA, ante quam Aurea, dicta ſit à Nerone. Suetonius: *Domum à Palatio Eſquilias uſque fecit, quam primo Tranſitoriam: mox incendio abſumptam, reſtitutamque Auream nominavit.* Cum enim Ædibus Auguſtalibus juncta, ad quas è Sacra via aſcendebatur, inde domus verſus Eſquilias laxaretur in planicie, ubi Arcus Titi, & S. Mariæ cognomento Novæ Templum eſt, Sacram ipſam viam cum aliis vicis ſibi ſubjectam incluſit, atrioque recepit, ſic ut omnes illac tranſire, & libere commeare poſſent. ATRIUM porro à Palatio Eſquilias uſque protenſum & Suburram, ibi deſinebat, quà nunc mollis clivus exurgit

Domus Aurea cur primo Tranſitoria.

verſus frontem Ædis Sancti Petri ad Vincula. Hæc Atrii longitudo. Nam latitudo ſpatium à Templo Pacis uſque ad Amphitheatrum, eoque amplius patens complectebatur. STAGNUM autem, quod, referente Martiale fuerat, ubi poſtea Amphitheatrum, etiam ultra ejus molis terminos Orientem verſus, extenſum, credo, eſt; ut deinde aliquam ejus partem Amphitheatri ſtructura ſolum occuparit. Quod ſufficit explicando Martiali, ampliorque fit, & magnificentior atrii latitudo. In atrio fuere PORTICUS triplices, & milliariæ. Porticus triplices capiunt triplicem ordinem columnarum, quod rarum, & omnino magnificum fuit. Milliariæ vero non tophaceæ, ut imperitè quidam apud Beroaldum, ſed vel mille paſſus, vel mille columnas complexæ, ut alii alitèr explicant. Meminit Cicero faciendæ porticus mille paſſuum: *eaque cingemus excelſa porticu, ut mille paſſuum conficiatur.* Ut hanc quoque paſſuum menſuram in fabricis Romanis admittat Levinus Torrentius; qui, quod velit eas metiri pedibus, atrium quoque Neronianum redegit ad mille pedes; quamquam non magnopere contra ſentientibus repugnaturus. Certe nimium detraxit, qui pro paſſibus pedes ſubjecit: paſſus enim quinque pedes ſunt. Nec video, cur Romani, qui decempeda, ſeu decempedali calamo ædificia metiebantur: eadem calamo quinquepedali, qui eſt paſſus, metiri non potuerint. Cæterum dicere aliquis poſſet, porticum utrumque habuiſſe mille columnas, & paſſus; tanto enim intervallo triplici ordine columnæ potuere diſponi, ut mille paſſuum circuitus undique efficeretur. Julius Capitolinus *Baſilicas centenarias* appellavit in Gordiano juniore, centum forte columnis fultas, & paſſibus dimenſas. Aliam hujuſmodi porticum milliarienſem memorat Vopiſcus in Aureliano: *Milliarienſem*, inquit, *denique porticum in Hortis Saluſtii ornavit.* De altitudine ædificii nihil accepimus: ſed cum tanta eſſet longitudo, credibile eſt optimos Architectos Severum, & Celerem, ſic enim Tacitus nominat, ſuperiores porticus, aulas, conclavia, & cœnationes ita extuliſſe, ut longitudini ad ſymmetriam, & aſpectum reſponderent.

Stagnum in domo Neronis. — *Quæ porticus milliariæ fuerint.* — *Lib. 4. ep. ad Attic. Ep. 15.* — *Baſilicæ centenariæ.*

Quod ad reliquum ornatum ſpectat; *Cuncta*, inquit, Suetonius, *auro lita, diſtincta gemmis unionumque conchis erant. Cœnationes laqueatæ tabulis eburneis, verſatilibus, ut flores: fiſtulatis, ut unguenta deſuper ſpargerentur. Præcipua Cœnationum rotunda, quæ perpetuo diebus, ac noctibus vice Mundi circumageretur. Balineæ marinis, & albulis fluentes aquis.* Illæ porro Cœnationes, & Aulæ fuiſſe videntur prope porticum Liviam, quæ, ut dicebam, ultra Templum Pacis, & Forum Cæſaris propinqua fuit Eſquiliis. Martialis:

Sueton. loco citato. — *Epigr. cit.*

Claudia diffuſas ubi porticus explicat umbras,
Ultima pars aulæ deficientis erat.

Aut cèrte Domum ipſam Poëta ſignificat extremo ibi angulo converſam. Sed quomodo Livia porticus dicta eſt Claudia? Quidam duas faciunt: unam ab Auguſto extructam, alteram à Claudio: alii unam, ſed binominem, quibus aſſentior. Eam quidem porticum probabile eſt arſiſſe Neroniano incendio, quod & Domus Neronis proxima, & reliqua circum ædificia conflagrarint. *Delubra Deum*, inquit Tacitus, *& porticus amœnitati dicatæ latius procidere*; reſtitutam deinde ab ipſo Claudio Nerone: & priori Liviæ nomini additum Claudiæ. Quare à Martiale Claudia: à Plinio, P. Victore, & Ovidio dicta eſt Livia. Dion aliorum nomini etiam aſcribit: *Porticus*, inquit, *Liviæ in honorem C. & L. Cæſarum ædificata, tum dedicata fuit.*

Porticus Livia eadem quæ Claudia. — *Dion. l. 56.*

Jam quæ de Cœnationibus, conclavibus, parietibus Domus Aureæ dicta ſunt, quamquam admirationis modum excedunt; tamen, ut refert Tacitus, *gemmæ, & aurum haud perinde miraculo fuerunt, ſolita pridem, & luxu vulgata, quàm arva, & ſtagna,*

Tacit. lib. 15. Ann.

ſtagna, & in modum ſolitudinum hinc ſylvæ, inde aperta ſpatia, & proſpectus. Et Suetonius: *Rura arvis, atque vinetis, & paſcuis ſylviſque varia, cum multitudine omnis generis pecudum, ac ferarum;* omnia una domo contenta, quæ magnis Urbibus contineri vix poſſunt. Accedunt ornamenta picturæ. Meminit Plinius Amulii gravis, ſeveri, floridi pictoris, qui ibi tantum fere artem exercuit: *Carcer,* inquit, *ejus artis Domus Aurea fuit, & ideò non extant Templa alia magnoperè.* Idem de ſignis: *Ex omnibus,* inquit, *quæ retuli, clariſſima quæque in Urbe jam ſunt dicata à Veſpaſiano Principe in Templo Pacis, aliiſque ejus operibus violentia Neronis in Urbem convecta, & in ſellariis Domus Aureæ diſpoſita.* Quare *in illa inviſa,* ut ait Tacitus, *& ſpoliis Civium extructa domo rarus egreſſu, atque in Hortis* Nero morabatur. Eam tamen *cum abſolutam dedicaret,* referente Suetonio, *hactenus comprobavit, ut ſe diceret quaſi hominem tandem habitare cœpiſſe.* Pejora Vitellius, qui, teſte Dione, dicebat, *Neronem male habitaſſe, uſumque fuiſſe parvo, & humili apparatu.* Atqui ſplendidior illo eſſe quis poterat? ſummam quidem erogatæ pecuniæ computare non poſſum, quod de ea mirum apud auctores ſilentium. Suetonius de Othone: *Nec quidquam,* inquit, *prius pro poteſtate ſubſcripſit, quàm quingenties ſextertium ad peragendam Auream Domum;* id eſt duodecies centena quinquaginta millia aureorum. Hic vero quid illi addere tandem potuit, quàm ante, eodem Suetonio auctore, Nero abſolutam dedicaverat? Quare ex tantulo Othonis additamento conjici poteſt, quid Nero inſumpſerit. *Conferendis pecuniis,* ait Tacitus, *pervaſtata Italia, Provinciæ everſæ, ſociique populi, & quæ Civitatum liberæ vocantur: Inquè eam prædam etiam Dii ceſſere ſpolatis in Urbe Templis, egeſtoque auro, quod Triumphis, quod Votis omnis populi Romani ætas proſpere, aut in metu ſacraverat. Enimvero per Aſiam, atque Achajam non dona tantum, ſed ſimulacra Numinum abripiebantur.* Etſi tantam vim auri, non modo in ſuæ Domus, ſed aliorum etiam ædificiorum ſtructuram Nero effudit. Sed quamvis tantus fuerit impendii furor, ac ſplendor ædificii, tamen Joannes Baptiſta Villalpandus neque impenſis, neque opere Domum hanc Auream celeberrimo Salomonis Templo contendit eſſe conferendam; quod veriſſimum reor.

Plin. li. 35. cap. 10. *Plin. li. 34. cap. 8.* *Tacit. loc. citato.* *Dion. l. 57.* *Sueton. in vita c. 7.* *Tacit. lib. 15. Annal.* *Tom. 2. in Ezech. l. 5. cap. 64.*

Illud poſtremo adjiciam, quomodo intelligi queat, *præcipuam Cœnationum rotundam* perpetuo motu circumactam. Nam quia Cœnatio erat, Cæſarem in ea non raro cœnaſſe credibile eſt; cum præſertim eboreis, ac verſatilibus è tabulis ſupernè unguenta, & odores per fiſtulas effunderentur. At quomodo pavimentum ſtabile, ſi omnes circum parietes movebantur? quomodo ad illam patebat ingreſſus, januis continuo lapſu vel ſublatis, vel depreſſis? quomodo ſphæricum hoc Cœlum compactum? quibus machinis movebatur? Haud ſane dubito, quin alii hæc ingenioſiùs vel cogitatione comprehendant, vel ſermonibus evulgent; ego tamen ſic mente complector. Primo concipiendi animo ſunt quatuor recti, quadratique parietes ad perpendiculum, & normam erecti, quibus Cœnatio ſphærica ſuſpendebatur. Hæc in medio ſtabilem, ac magnum maſſæ ferreæ axem habeat, duobus parietibus dextra, lævaque affixum in plano æqualitèr collocatum, atque immobilem. Jam cum axe valida tigna, & aſſeres committi poſſunt, arctiſſima invicem commiſſura compacti, clavis, & cuneis inter ſe ad ſuſtinendum pavimentum colligati; quod certe immotum nulla lababit ex parte. Globus vero axi utraque parte circulis ferreis inſertus, nec pavimento adhærens denticulatis rotis ab axe remotiſſimis facile potuit moveri extrinſecus januæ prope axem conſtitutæ ſint, ubi minimus eſt motus: ſeu potius patentes in rectis parietibus januas globus ibi vacuus, & ſupra incipiens attingat. Machinæ ad movendum vel ferreæ fuerunt rotæ, deorſum aqua ſubeunte in girum actæ, quibus aliæ longis teretibuſque ſudibus ferreis illigatæ, ſurſum dentatis globi circulis

Cœnatio rotunda. *Quomodo compacta fuerit.* *Quomodo moveri potuerit.*

culis immittebantur, ut illum verſæ converterent; quo pacto, continuus ſit, & ordinatus motus; vel certe gravia pondera continuo lapſu deſcendentia, quod ſpectamus in Horologio, movere Cœnationem potuerunt. Sed prior movendi ratio magis probatur. Verſatiles hujuſmodi aulas fuiſſe etiam in Palatio Cæſarum ſupra diximus.

Domus Neronis citò corruit. Demum quod mireris in tanta Domo, eſt feſtinata ruina. Nam tam immenſas opes, ut gemmæ, aurumquè omnibus placent, quà violentæ manus, quà flammæ non totis ſeptem vertentibus annis rapuerunt: ac diruta Amphitheatro extruendo, aliiſque Circum ædificiis locum dedit. Euſebius ſcribit Romæ Auream Domum incendio conflagraſſe ſexto Trajani anno, ut ſteriſſe triginta ſex annos velit. Huic conſona ſcribit Eutropius lib. 10. in vita Trajani: *Romæ, inquit, Aurea Domus à Nerone totis privatis publiciſque rebus impenſis condita, repentino conflagravit incendio.* Sed certiora, & veriora nos cum aliis auctoribus protulimus.

Cap. VI.

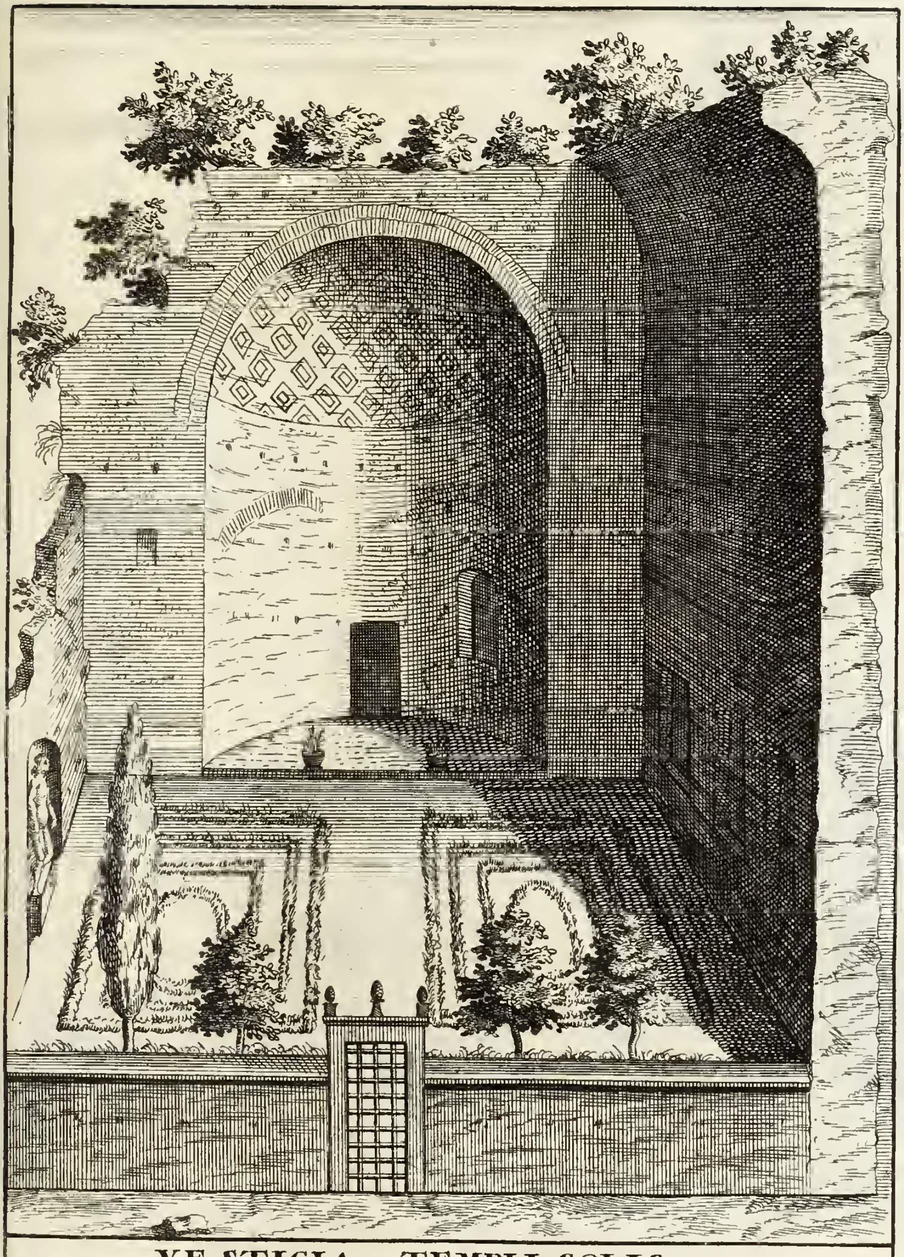
Aureæ Domui, & Amphitheatro propinqua Ædificia.

Templum Fortunæ. Lib. 36. cap. 22. INtra ambitum Domus Aureæ Templum Fortunæ, quam à Segetibus SEJAM dixere, fuit. Plinius: *Nerone Principe in Cappadocia repertus eſt lapis duritie marmoris, candidus, atque tranſlucens.* Hoc *conſtruxerat Ædem Fortunæ Aurea Domo complexus. Quare etiam foribus clauſis interdum claritas ibi diurna erat, haud alio quam ſpecularum modo tanquam incluſa luce, non tranſmiſſa.* Quæ verba indicant cum Domo, Templum periiſſe.

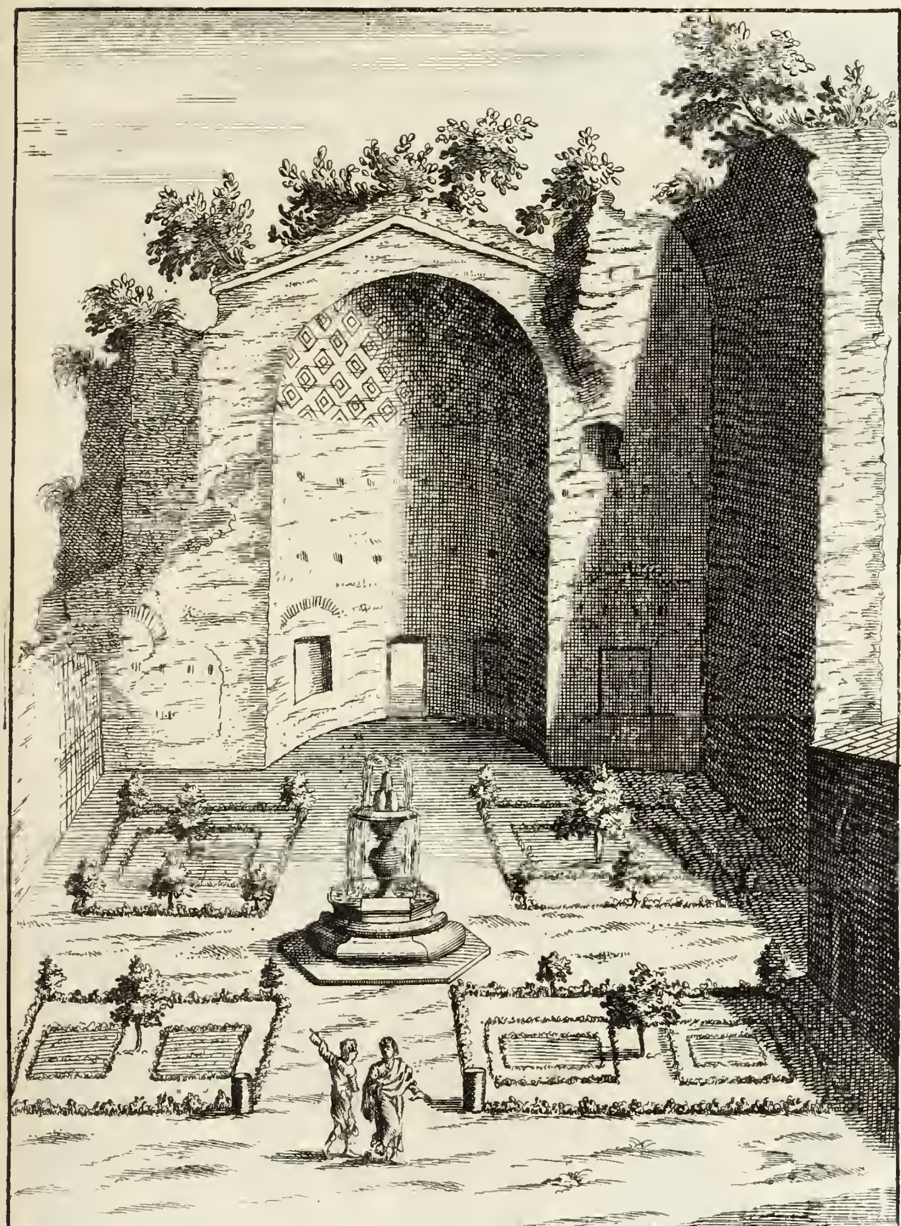
Templa Iſidis, ac Serapidis. In Hortis Cœnobii S. Mariæ Novæ duarum ſimul conjunctarum, & parium ædium reliquiæ ſunt, quas alii *Solis, & Lunæ:* alii *Concordiæ, & Æſculapii:* ISIDIS alii, ac SERAPIDIS volunt eſſe. Quæ opinio non diſplicet. Cum enim tertia Urbis Regio, in qua modo verſamur, ab his nomen conjunctim aſſumat apud P. Victorem, & Sextum Rufum; credibile eſt, eos conjuncta etiam Templa habuiſſe; quos alibi uno Templo cultos ſimul, ſupra diximus. *Fulv. lib. 5.* Idem ex eo Fulvius autumat, quod præcipit Vitruvius Templa Diis ſic diſtribuenda. *Mercurio in Foro; Iſidi, & Serapidi in Emporio.* Varro autem ibi ad Sacram viam Emporium ſtatuit illis verbis: *Hujuſce inquam pomarii ſumma Sacra via.* *Ovid. de Arte.* Confirmat Ovidius:

Rure ſuburbano poteris tibi dicere miſſa,
Illa vel in Sacra ſint licet empta via.

Mart. l. 10. Epigr. 93. Joſeph. antiq. Judaic. Li. 18. c. 7. Lib. 50. Templa Iſidis diruta, & iterum ſtructa. In Apolog. cap. 6. Et prope aderat Suburra, in qua naſci ſibi poma, nempe venalia canit Martialis. Neque objiciat aliquis Templum Iſidis dirutum fuiſſe à Tiberio, ſtatuamque merſam in Tiberim, aliquot ſacerdotibus actis in Crucem, quod turpe flagitium in ejus Templo patrari curaſſent, ut tradit Joſephus. Non enim ſemel horum Templa diruta, & reſtituta ſunt: atque in cultu Iſidis, & Serapidis Romæ variatum eſt. Dion: *Decretum, quod prioris anni exitu de Serapi Iſideque factum erat, inter prodigia non extremum videtur locum obtinuiſſe. Eorum divorum fana, quæ privatim nonnulli extruxerant, Senatus demoliri juſſit, quod eos non magnopere inter numina numerabat. Ubi ea ſententia obtinuit, ut publice jam coli inciperent, extra Pomœrium eos Deos collocaverunt.* Quo loco affirmat id Senatus Conſultum factum anno Urbis DCC. cum Tertullianus, ut ſupra dixi, id factum afferat Piſone, & Gabinio

VE STIGIA TEMPLI SOLIS
In Hortis Sanctę Marię Nouę in Foro Boario.

VESTIGIA TEMPLI LVNAE

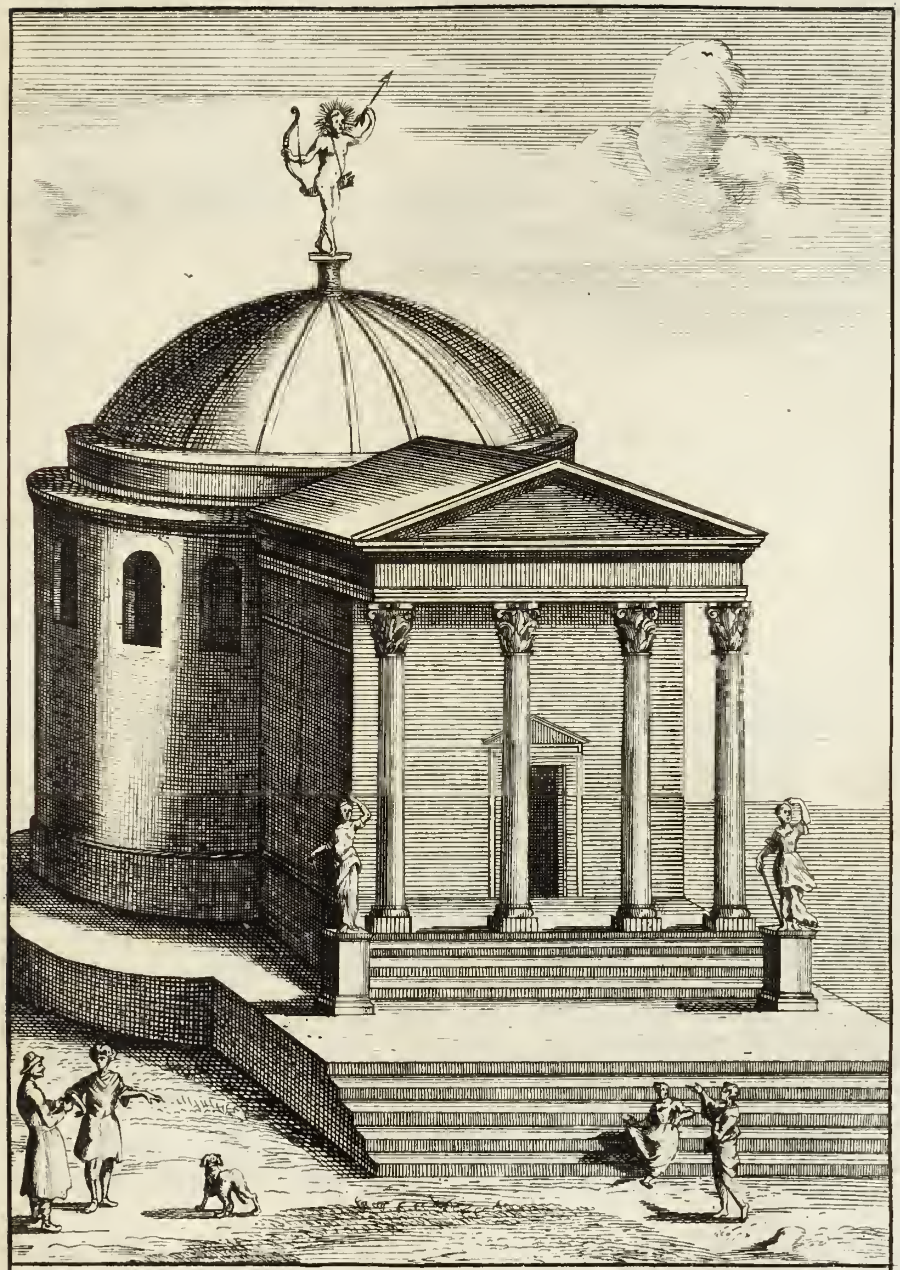
In Hortis Sanctę Marię Nouę in Foro Boario

PALATII ET CIRCI VESTIGIA

SOLIS SIVE SERAPIDIS TEMPLVM

LVNAE SIVE ISIDIS TEMPLVM

ARCVS CONSTANTINI PROPE AMPHITHEATRVM

Gabinio Coſſ. nempe anno Urbis DCXCVI. Idem Dion de Auguſto loquens ait: *Ægyptiis Diis ſacra fieri intra Pomœrium non eſt paſſus.* Idem de Agrippa: *Sacra Ægyptia, quæ iterum in Urbem jam inſinuabant, repreſſit edicto, ne quis in ſuburbano intra D. paſſus ageret.* At Tertullianus: *His vos reſtitutis ſummam majeſtatem contuliſtis. Licet Serapidi jam Romano Aras reſtruxeritis.* Quæ verba oſtendunt intra Urbem poſtea receptos. Sic Domitianus, referente Suetonio, e Capitolio fugit *mane Iſiaci celatus habitu interque ſacrificulos vanæ ſuperſtitionis.* Qui ſcilicet illic ſacra curabant. Othonem autem ſcripſerat, *Sacra etiam Iſidis ſæpe in lintea religioſaque veſte propalam celebraſſe.* Spartianus de Antonino Caracalla: *Sacra Iſidis Romam deportavit, & Templa ubique magnifice eidem Deæ fecit. In quo quidem mihi mirum videtur, quemadmodum Sacra Iſidis primum per hunc Romam veniſſe dicantur; cum Antoninus Commodus ita ea celebraverit.* Quare non mirum ſi Regioni III. intra Urbem nomen dederunt, cùm intra, & extra Pomœrium colerentur.

Tertull. lib. 1. c. 21. Dion. l. 53. Dion. l. 54. Loc. cit. Sueton. in vita Domit. c. 1. In vita cap. 12.

Non longè ab his, quà flectebatur ab Appia in Sacram viam inter Palatinum, & Cœlium erigitur Triumphalis ARCUS Conſtantini propior tamen Palatio. Poſitum debellato Maxentio indicat titulus.

Arcus Conſtantini.

IMP. CAES. FL. CONSTANTINO. MAXIMO
P. F. AVGVSTO. S. P. Q. R
QVOD. INSTINCTV. DIVINITATIS. MENTIS
MAGNITVDINE. CVM. EXERCITV. SVO
TAM. DE. TYRANNO. QVAM. DE. OMNI. EIVS
FACTIONE. VNO. TEMPORE. IVSTIS
REMPVBLICAM. VLTVS. EST. ARMIS
ARCVM. TRIVMPHIS. INSIGNEM. DICAVIT

Sub Arcu medio ex utroque latere cernitur effigies Conſtantini expreſſa marmore inter ſigna, & militares cuneos, quà inſidentis equo, & accedentium hoſtium catervas incurrentis, quà ſtantis, imperantiſque victis gentibus, lauream ſupra verticem ſuſtinente Victoria, adjectiſque titulis: LIBERATORI. VRBIS FVNDATORI. QVIETIS Quod autem extrinſecus ab utraque fronte legitur VOTIS X. VOTIS XX. vota decennalia, & vicennalia indicantur, ejus ſaluti, Imperioque totidem annis à populo nuncupata. Qui mos ab Auguſto derivatus ad illam uſque vigebat ætatem. Dion: *Cæſar*, inquit, Auguſtus, *quo longius Romanos à ſuſpicione Regiæ poteſtatis ſibi propoſitæ abduceret, Imperium in ſuos decennale ſuſcepit. Ei cum primum decennium exiviſſet, aliud quinquennium, atque eo circumacto rurſum aliud quinquennium: poſt decennium, ac eo finito aliud iterum decretum eſt, ita ut continuatis decenniis per totam vitam ſummam Imperii obtinuerit. Quam ob cauſam poſteriores quoque Imperatores, etſi non ad certum tempus, ſed per omne vitæ ſpatium iis Imperium deferatur, tamen ſingulis decenniis feſtum pro ejus renovatione agunt, quod hodie etiam fit.* Frequens in antiquis numiſmatis mentio Votorum X. XX. XXX. XXXX.

Quid eſſent Vota decennalia. Lib. 53.

Pag: 186

Cæterum Arcum illum Triumphalem inæqualis artificii marmoribus compactum multi obſervant: eximiis quibusdam: aliis vero rudioris ſculpturæ operibus. Et præclara quidem ex aliquo Auguſti, vel Trajani monumento detracta arbitrantur. Verum quoniam hi Arcus triumphaturis feſtinato erigebantur, & complures ſculpendi magiſtros neceſſe erat adhibere; non male ſentiat, qui putet eadem ætate inſignes alios, alios minus laudatos iis lapidibus figurandis ſuam operam impendiſſe.

Non congruè ſentiunt, qui inſculpta hujus Arcus opera, ejuſdem ætatis Conſtantini, artificibus laudatis aliis, aliiſque minus laudatis tribuunt: affabrè namque, ac miro ſtudio quædam ſunt, quædam inculto ſtylo, ac ruditer elaborata. Quæ porrò, ſub Arcu medio, ex utroque latere, cernitur, Trajani effigies eſt, non Conſtantini expreſſa; atque hæ duæ cum ſuperioribus tabulis, numiſmatis, ac ſimulacris captivorum Dacum, ex Trajani Arcu fuere detractæ, vel ab ejus ædificiis in Foro: Arcus enim ſtructura eſt congeſtitia, ex aliorum ruinis. Tanta quidem fuit temporum infœlicitas; tamque citus, ac dirus bonarum artium ictus, ut Roma Sculpturæ modò officina, modò penuria artificum, ad unius triumphum exornandum, præclariſſima Trajani monumenta demoliri, atque ad interitum perducere ſit coacta. Verum ut immortalia optimi Principis, atque laudatiſſima artis exempla memoriæ elucеſcant brevi deſcribenda propoſui. Tabulæ inſculptæ duæ utrimque ſub fornice medio, ſimulatque duæ extantes aliæ in ſummitatibus Orientalium, atque Occidentalium laterum, unam tantum olim conficiebant tabulam, quæ nunc in quatuor partes diviſa conſpicitur. Hinc vectus equo Trajanus haſta fulminat in Dacos, eoſdem profligat, calcat; hinc Romani milites hoſtes inſequuntur, fodiunt, ſternunt, vinculis irretitos trahunt, aulſaque ipſorum capita oſtentant: hinc demum ipſemet Trajanus adſtat, militari amictu, ante legionum ſigna lauream ſuper ejus verticem ſuſtinente Victoria: adſtat ſimul Roma parazonio; galea, haſtaque inſignis, ad quam reſpicit, manumque protendit Imperator.

Ab Septentrionali verò fronte, aliæ viſuntur tabulæ quatuor, in faſtigio, circa Inſcriptionem.

I. Eminet Trajanus in ſella curuli, inter ſigna: Satrapas ad ejus pedes, juvenem Parthamaſirim abſque diademate, & ſupplicem admovet; atque Imperatorem humiliter precatur, ut Armeniæ Regnum Pacoro patri ablatum filio reſtituat.

II. Sedet

II. Sedet publicus parens, cum toga, & pallio, circum Senatoribus ſtantibus, ſupra ſuggeſtum; ſubſiſtuntque cum liberis, viri atque uxores, per univerſam Italiam, puerorum alimentis conſtitutis, populoque Romano congiariis acuto.

III. Mulier ſeminuda humi, rotæ currus incumbens, imago viæ eſt, quà *Dion ex*
Appiam Benevento, Brunduſium Trajanus perduxit, cum Arcu triumphali à *Theodoſ.*
S. P. Q. R. Beneventi erecto. In numiſmate verò ipſiusmet Imperatoris, conſpicitur mulier cruri adnitens rotam, atque arundinem tenens, cum litteris VIA TRAIANA. De qua Dio; & hæc videtur eſſe viæ ſimulacrum, per *Plin. in*
pontina paluſtria (quæ arundine deſignantur) communitæ. *Panegyr.*

Pag: 187

IV. Ultra Euphratem, ac Tygrim, ad Oceanum uſque propagata ditione, Roma tenet Orbem Imperii, quem ipſi adſignat Imperator; ſuperadvolante Victoria, laurigerum ſertum, hinc, inde, utraque extendens manu, comitantibus Pietate, atque Salute, cum angue, & Amaltheæ cornu.

Subſequuntur totidem numiſmata quatuor, infra columnarum ſpacia, cum venationibus, & ſacrificiis, de quibus Plinius: *Inſtar refectionis exiſtimat mutationem laboris, luſtrare ſaltus, excutere cubilibus feras, pia mente adire lucos, & occurſare numinibus.* I. Venatio Apri. II. Apollini ſacrum. III. Imperator inter Venatores, atque ejus ſubjacet pedibus Leo ſtratus. IV. Marti ſacrum. Sequitur adverſa Arcus meridionalis frons, in cujus ſuperioribus tabulis hæc ſunt inſculpta.

I. Cteſiphonta profectus Trajanus ex ſuggeſtu multa præfatus Parthenaſpatem Regem Parthorum deſignat. Adſtat Parthenaſpates, in pellita chlamide, *Dio.*
atque bracatus, ante ſuggeſtum ſub Imperatore: adſtant Romani, ac milites prope caſtra cum ſignis velatis, ac ferculis victoriarum.

II. Ex transfugis unus ad occidendum Trajanum in Myſiam profectus, ante Imperatorem ſiſtitur, cui Decebali patefacit inſidias.

III. Allocutio. Militum Præfectus, Signiferos, more in caſtris conſueto, *Dio ex*
Trajanus alloquitur. *Xiph.*

IV. Trajanus Pont. Max. habitu, capite detecto pateram tenens, ante accenſam tripodem, celebrat Sueovetaurilia, in victimas cæſurus Taurum Jovi, ſuem Marti, ovem Jano Quirino; quorum auſpiciis auctum eſt Imperium. Numiſmata I. Herculi ſacrum. II. Venatores, canis, & equi cuſtodes. III. Dianæ ſacrum. IV. Venatio Urſi.

Hæc triumphalia Trajani ſunt ornamenta; quæ inconſultò in Conſtantini Arcu vides diſtributa. Cæterum Victorias, Flumina, ſupra fornices, captivoſque; ac Signiferos in baſibus columnarum, cum parvis tabellis, ſub numiſmatis, ad Conſtantini ætatem, atque res geſtas pertinent. Dat Conſtantinus Congiarium populo, alloquitur in Senatu, aggreditur muros, pugnat, triumphat.

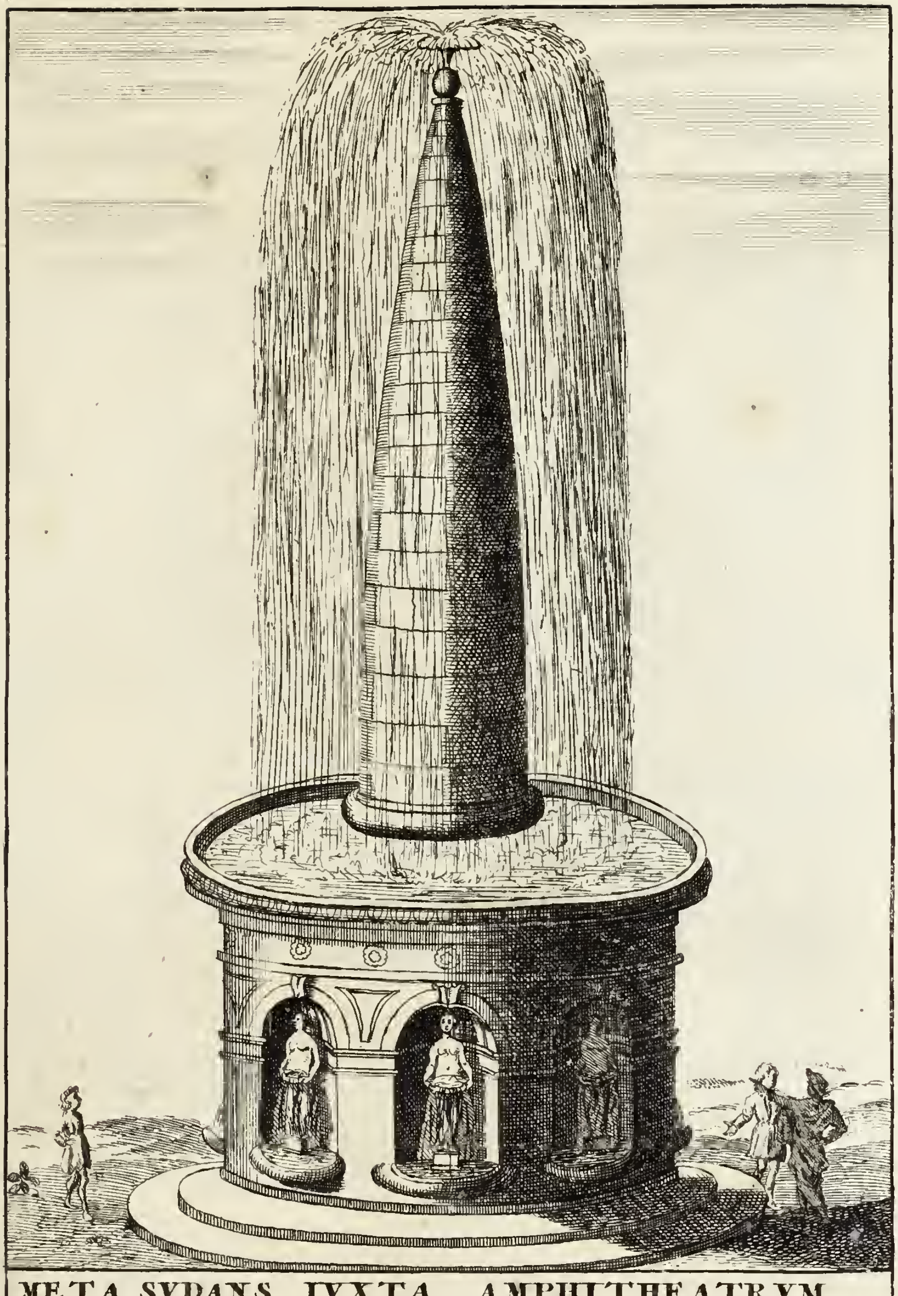
Curiæ veteres. Ad Arcum Conſtantini ſub imo Palatio CURIAS veteres olim fuiſſe, probabilis opinio eſt. Sunt autem, docente Varrone, *Curiæ duorum generum, nam & ubi curarent Sacerdotes res divinas, ut Curiæ veteres: & ubi Senatus humanas, ut Curia Hoſtilia.* Romulus ergo cum in triginta Curias populum diſcreviſſet, quibus poſtea additæ ſunt quinque, & unicuique ſuos dediſſet colendos Deos, etiam *Curiones*, id eſt Curatores ſacrorum, & Curias, ubi tractarentur res ſacræ, decrevit; ut in *ſua quiſque Curia*, quod ait Feſtus, *ſacra, publica faceret, feriaſque obſervaret.* Hæc ſacra *Curionia* dicta, & *Curionium æs*, quod dabatur Curioni ob ſacerdotium Curionatus. *Ann. l. 12.* Curias autem eo loci fuiſſe indicat Tacitus, converſiones flexumque deſcribens Urbis fundatæ à Romulo. Inchoat enim, ut aliàs dixi, ad Aram Herculis in Foro Boario, prope Ædem nunc S. Anaſtaſiæ: tum deducit ad Aram Conſi, quæ erat in Circo Maximo fere contra Templum S. Gregorii: *mox*, inquit, *ad Curias veteres*, nempe ad Arcum Conſtantini; *tum ad ſacellum Larium Forumque Romanum*, in angulo Hortorum Farneſiorum contra Ædem SS. Coſmæ, & Damiani. *Curiæ veteres ad Arcum Conſtantini.* Blondus poſuit ſub Eſquiliis, & prope Ædem S. Petri ad Vincula, ſed Curiarum ſedem mutavit.

Meta ſudans. Ante Arcum Conſtantini, & Amphitheatrum *METAM ſudantem* Fontem videlicet eorum, qui ludos frequentabant, extinguendæ ſiti percommodum eminente Jovis ſimulacro, extante adhuc veſtigio conſtituunt; quam in nummis expreſſam habemus.

Pag. 188

Templum Telluris. Templum TELLURIS, cujus Cicero ſæpe meminit, inter Eſquilias, & Palatium, incerta tamen ſede collocant. Prope Sacram viam contra Conſtantini Arcum, præterque Coloſſæum, quà modico clivo verſus Templum D. Petri ad Vincula aſcenditur, fuiſſe credibile eſt, in ipſa fortè nunc ſtrata via; nam & olim in via erat. P. Victor recenſet in Regione quarta Palatii. Servius perobſcurè loquitur lib. 8. Æneid. *Carinæ*, inquit, *ſunt ædificia facta in Carinarum modum, quæ erant intra Templum Telluris.* *Carinæ ubi eſſent.* Virgilius quidem loquitur de Carinis; qui poſtea locus in Urbe ab iis ædificiis dictus, & Cœlio junctus ultra Coloſſæum, verſus Templum Sancti Clementis, producebatur. Ibi domus Pompeji, de qua

META SVDANS IVXTA AMPHITHEATRVM

qua poſtea dicam. Hanc cum poſſideret Antonius Conſul, occiſo Cæſare Senatum vocavit in Ædem Telluris, ſuis ædibus ſcilicet propinquam.

Verum quid ſit apud Servium, ædificia facta in modum Carinarum eſſe intra Templum Telluris, non plane intelligo. Hujuſmodi enim ædificia Urbi conditæ à Romulo inſtar ſuburbii fuerunt in valle media inter Palatinum, Cœlium, & Eſquilias: & quod eò ſe pauperes reciperent, rudis & impolitæ ſtructuræ. Hæc ergo, Roma jam Mundi Domina, magniſque molibus nobilitata, tanto temporum intervallo intra Telluris Templum compulſa, & contenta ſunt? An ut priſcæ paupertatis exemplum extaret, aliquod ejuſmodi ædium veſtigium in Æde Telluris reconditum ſervabatur? an potius pictura expreſſum colores ſpectantibus referebant? Quod ſane frequens in Templis fuit. Hoc probabilius videtur. Nam ibi alia picta cernebantur, ut conſtat ex Varrone. *In Ædem Telluris*, inquit, *veneram: offendi ibi ſpectantes in pariete pictam Italiam.* De ſolo, in quo Templum eſt conditum, diſſentiunt auctores. *Invenio*, inquit Livius, *damnatum Spurium Caſſium populi judicio: dirutaſque publicè Ædes. Ea eſt Area ante Telluris Ædem.* Damnatus vero eſt Caſſius Conſul, quod primus legem Agrariam promulgaſſet, veniſſetque ea largitione in ſuſpicionem affectati Regni. At Cicero, *Sp. Caſſii*, inquit, *domus ob eandem cauſam everſa, atquè in eodem loco Ædes poſita Telluris*; idemque Valerius tradit. Dionyſius vero, *Ædes*, inquit, *dirutæ ſunt, ubi nunc quoque ante Telluris patet Area, in cujus parte poſtea Deam hanc conſecravit populus in via, quæ ad Carinas fert.* Forſaſſe locus everſæ domus, areæ ante Templum, & Templi capax fuit. Cauſam vero extruendi afferunt, quòd P. Sempronius Sophus bellum gerens cum Picentibus, teſte Floro, *tremente inter prælium campo, Tellurem Deam promiſſa Æde placavit.* De eodem terræ motu Oroſius, & Frontinus, qui Tiberium Sempronium Gracchum appellat. Sed mendoſè legi autumat Sigonius. Ad Telluris, fuit Armamentarium, de quo M. Tullius in Orat. de Aruſp. Reſponſis.

Quomodo Carinæ in Templo Telluris. — *Var. l.1. de re ruſt.* — *Decad. 1. lib. 3.* — *Lib. 6. c. 3. Ant. Ro. lib. 8.* — *Li. 1. c. 19.* — *Lib. 4. c. 4.* — *Front. l. 1.* — *In Faſt. de Coſſ. An. 485.*

Baſilicam CONSTANTINI, & Porticum ABSIDATAM, nempe ſinuatam, & una abſide, vel pluribus terminatam in eadem Regione quarta numerat P. Victor. Locus certò deſignari non poteſt. Manutii codex habet *Aſidatam*, quod explicari vellem. Dion alterius Porticus meminit in hac vicinia prope Forum Romanum conſtitutæ. *PAULI*, inquit, *PORTICUS incendio abſumpta eſt: ignîſque ab ea, ad Veſtæ uſque graſſatus, ita ut ſacra à Veſtalibus in Palatium ſint tranſlata. Hæc poſtea Porticus verbo quidem ab Æmilio, qui ab eo, qui primus hanc fecerat, genus ſuum trahebat, re autem ab Auguſto, & Pauli amicis refecta eſt.* Forte aliquis pro Porticu intelliget Baſilicam Æmilii Pauli, quamvis Græce ſit στὰ ἡ παύλιος.

Dion. l. 54.

Caſtra Miſenatium Porticui Liviæ idem in Regione tertia ſubſcribit. Hi Claſſiarii erant, interdum ad Urbem venientes. Auguſtus enim, referente Suetonio, *Claſſem Miſeni, & alteram Ravennæ ad tutelam Superi, & Inferi maris collocavit.* His claſſis militibus ſeu vocatis, ſeu alia de cauſa venientibus ad Urbem attributa hoſpitia. Neque his ſolum, ſed aliis in claſſe degentibus. De his Suetonius in Galba: *Nam cum Claſſiarios, quos Nero ex remigibus juſtos milites fecerat, redire ad priſtinum ſtatum, Galba cogeret.*

In ejus vita cap. 49. — *Cap. 12.*

Cap. VII.

Amphitheatrum Flavium, & alia Amphitheatra.

Quid ſit Theatrum. OFfert jam ſe nobis AMPHITHEATRUM FLAVIUM, cujus occaſione de aliis Amphitheatris, poſtea de Theatris dicendum. θέατρον Græce ſpectaculum eſt, & locus ipſe, in quo eduntur ſpectacula. Hoc ædificium in hemicycli, aut circuli formam extruebatur. Illud cum ſcena ad ludos dramaticos Theatrum dictum: hoc duobus quaſi Theatris compactum ad

Pag: 190

Lib. 5. Variar. ep. 42. ludos Gladiatorios, Amphitheatrum. Caſſiodorus: *Cum Theatrum, quod eſt hemiſphærium, græce dicatur: Amphitheatrum quaſi in unum juncta duo viſoria, recte conſtat eſſe nominatum.* In utroque diſpoſiti gradus, ac ſedilia, ut commodè civibus liceret ludos intueri. Romæ quidem uſque ad Pompejum temporaria fuere Theatra, & Amphitheatra; quòd hujuſmodi fabricæ putarentur nocere bonis moribus. Livius: *Cum locatum à Cenſoribus Theatrum extrueretur, P. Cornelio Naſica auctore, tamquam inutile, & nociturum publicis moribus ex Senatus Conſulto deſtructum eſt:* *Lib. 48. in epitoma.*

eſt: populuſque aliquandiu ſtans ludos ſpectavit. Appianus: *Theatrum quod L. Caſſius cœperat, ac ferè abſolverat, Conſul Scipio evertit.* Vellejus: *Caſſius Cenſor à Lupercali in Palatium verſus, Theatrum facere inſtituit cui in demoliendo eximia Civitatis ſeveritas, & Conſul Scipio reſtitere. Quod ego inter clariſſima publicæ voluntatis monumenta numeraverim.* Id actum anno Urbis DXCIX. Tacitus: *Quippe erant, qui Cn. quoque Pompejum incuſatum à ſenioribus ferrent, quod manſuram Theatri ſedem poſuiſſet. Nam antea ſubitariis gradibus, & ſcena in tempus ſtructa ludos edi ſolitos: vel ſi vetuſtiora repetas, ſtantem populum ſpectaviſſe.* Quod confirmat apud Ciceronem de Amicitia Lælius: *Stantes autem plaudebant in re ficta.* Ubi de fabula data à Pacuvio ſermo eſt. Ludi tum fermè fiebant in Foro, cùm extructis gradatim ligneis ſubſelliis circumſedebant, aut ex area, & porticibus ſpectabant. Plutarchus in vita Gracchorum: *Ludi Gladiatorii in Foro exhibendi erant, & plerique eorum, qui Magiſtratibus fungebantur, cuneos in Orbem ad ſpectandum inſtruxerant, quos locabant. Eos Cajus imperavit illis, ut tollerent, quò inopes ex cavea ſpectare gratis valerent. Nemine auſcultante, præſtolatus noctem, cui ſpectaculum illuceſcebat, evertit per opifices, quos habebat penes ſe conductos, cuneos illos, populoque poſtridie locum vacuum exhibuit.* Suetonius de Auguſto: *Athletas*, inquit, *edidit extructis in Campo Martio ſedilibus ligneis.* Quo ſane more majorum non modo cum Theatra nulla erant, ſed etiam poſtquam è lapide poſita ſunt, nihilominus lignea locabantur, ſive quod certis in locis à Theatro vacuis ludi eſſent edendi: ſive quod major eorum, qui edebant, videretur munificentia ſplendido ludorum, & ipſius loci apparatu. De primo genere ludorum Joſephus loco ſupra citato. *Dum ludi*, inquit, *aguntur in Palatio: hi celebrantur in honorem Cæſaris, qui primus dominationem à populo in ſe tranſtulit, & extructa ante Regiam ſcena.* Deinde: *Peracto ſacro conſedit*, Cajus, *inter amicos in Theatro, quod compactile inſtaurabatur per ſingulos annos.* Tacitus: *Cœpto apud Fidenam Amphitheatro Attilius quidam libertini generis quo ſpectaculum Gladiatorum celebraret, neque fundamenta per ſolidum ſubdidit, neque firmis nexibus ligneam compagem ſuperſtruxit.* Cujus deinde molis convulſæ ruina *quinquaginta hominum millia, vel debilitata, vel obtrita fuere.* Poſteriores ludos dedit Cæſar facta è ligno theatrali mole, ut teſtatur Dion: deinde Nero in Campo Martio extructo ab ſe ligneo Amphitheatro, ubi jam lapideum erat. Tacitus: *niſi cui libeat laudandis fundamentis, & trabibus, quis molem Amphitheatri apud Campum Martis Cæſar extruxerat, volumina implere.* Suetonius: *Munere, quod in Amphitheatro ligneo in Regione Martii Campi intra anni ſpatium fabricato dedit, neminem occidit.* Hæ moles interdum verſatiles erant. Quod de duobus Curionis Theatris, & averſis ſcripſit Plinius, quæ poſtea ſedente populo converſa efficerent Amphitheatrum. Et quamvis temporaria mora, tamen non ſolum è ligno, ſed è lapide, ac marmore, exquiſitiſſimo luxu extruebantur: quod auctor idem tradit de Scauri admirabili Theatro, in quo, & aliis ædilitatis muneribus Scaurus *opes ſuas abſumpſit, magnumquè æs alienum contraxit*, ut ait Aſconius. Ideo plerique putabant *à Pompejo Conſultum*, ut ait Tacitus, *parſimoniæ, quod perpetua ſedes Theatro locata ſit potius, quam immenſò ſumptu ſingulos per annos conſurgeret, ac ſtrueretur.*

Primum AMPHITHEATRUM in Urbe ſtabile, ac lapideum poſuit STATILIUS TAURUS; alterum VESPASIANUS, cujus pars adhuc extat. Suetonius: *Et multa à multis extructa ſunt hortante Auguſto: à Cornelio Balbo Theatrum, à Statilio Tauro Amphitheatrum.* Dion: *Statilius Taurus Amphitheatrum in Campo Martio ſuis ſumptibus abſolvit, inquè ejus dedicatione munus Gladiatorium exhibuit.* Idem recenſet P. Victor in Regione nona Circi Flaminii. Ne cogamur novis Antiquariis aſſentiri, qui id collocant in ultimis Eſquiliis prope Templum S. Crucis in Hieruſalem. Extat quidem eo loci, ſtantibus adhuc pilis,

App. lib. 1. Vell. lib. 1. Tacit. lib. 14. Ann.

Antiquitus ſtantes Romani ludos ſpectabant.

Joſeph. lib. 19. c. 1. Tac. lib. 4. Annal. Dion. l. 43. Tacit. lib. 13. Annal. In vita Ner. c. 12. Plin. l. 36. cap. 15. 14. Ann.

In vita Aug. c. 29. Lib. 51.

Amphith. Tauri in Campo Martio.

piliſ, & parietibus lateritium Amphitheatrum. Sed illud eſt quod in Regione quinta Eſquilina P. Victor nuncupat Amphitheatrum CASTRENSE. Nunc in ipſis mœnibus, aut pro mœnium monimento, quamvis non magno circuitu, eſt.

Sed ut ad Ampitheatrum Statilii redeam, cauſa ejus ædificandi fuit, quod Auguſtus Principes viros ſæpe hortabatur, ut pro facultate quiſque monumentis, vel novis, vel refectis, & excultis Urbem adornarent: & victo cæſoque Antonio, ac ſubacta Ægypto poſt Cæſaris reditum, ſpectacula in Urbe magnificentiſſima edenda forent. In eo poſtea, & alii Cæſares ludos dederunt. Suetonius: *Munera*, inquit, *Gladiatoria partim in Amphitheatro Tauri, partim in Septis, aliquot* Caligula *edidit*. At de eodem Dion: *Exhibuit autem ſpectacula iſta primum in Septis, effoſſo omni loco, & aqua repleto, ut unam navem introducere poſſet. Poſt alibi etiam maxima ædificia demolitus, tabulata fixit, contempto Tauri Amphitheatro*. Ibidem: *Sicubi eſſet vehementior* Solis ardor *Diribitorio pro Theatro uſi ſunt*. Diribitorium autem erat ædificium tecto coopertum, de quo poſtea.

Lib. 59.

Statilius quidem Taurus homo novus in Urbe fuit, ſed induſtrius, ac fortis, eoque maximè poſt Agrippam uſus eſt Auguſtus in adminiſtratione Reipublicæ, ut teſtatur Paterculus. Dion de Auguſto. *Dein Urbis & Italiæ gubernatione Tauro injuncta ab Urbe profectus eſt*. Ab eodem miſſus in Africam, Provinciam recepit. Contra Dalmatas teſte Dione bellum geſſit. Bello Actiaco contra Antonium, referente Paterculo, Dux terreſtrium legionum, equitatum Antonii fudit. Domuit Cantabros, Aſtures, Vaccæos in Hiſpania: Conſul factus cum Auguſto VIII. Conſule, cum quatuor ante annis Amphiteatrum dedicaſſet, exhibitoquè munere id ei populus indulſiſſet, ut quotannis unum Prætorem eligendi poteſtatem haberet. Hæc ex Dione; apud quem legimus, Neronianis facibus arſiſſe montem Palatinum, & Tauri Theatrum, & cæteras Urbis duas partes. Sed dubium, an hic pugnet cum Tacito, qui hæc ipſa ſpectaverat; ſcripſitquè. *Solatium Populo exturbato, & profugo, Campum Martis, ac monumenta Agrippæ: Hortos quin etiam ſuos Neronem pateſeciſſe*. Intactus ergo ab igne Campus Martis, in quo Tauri Amphitheatrum.

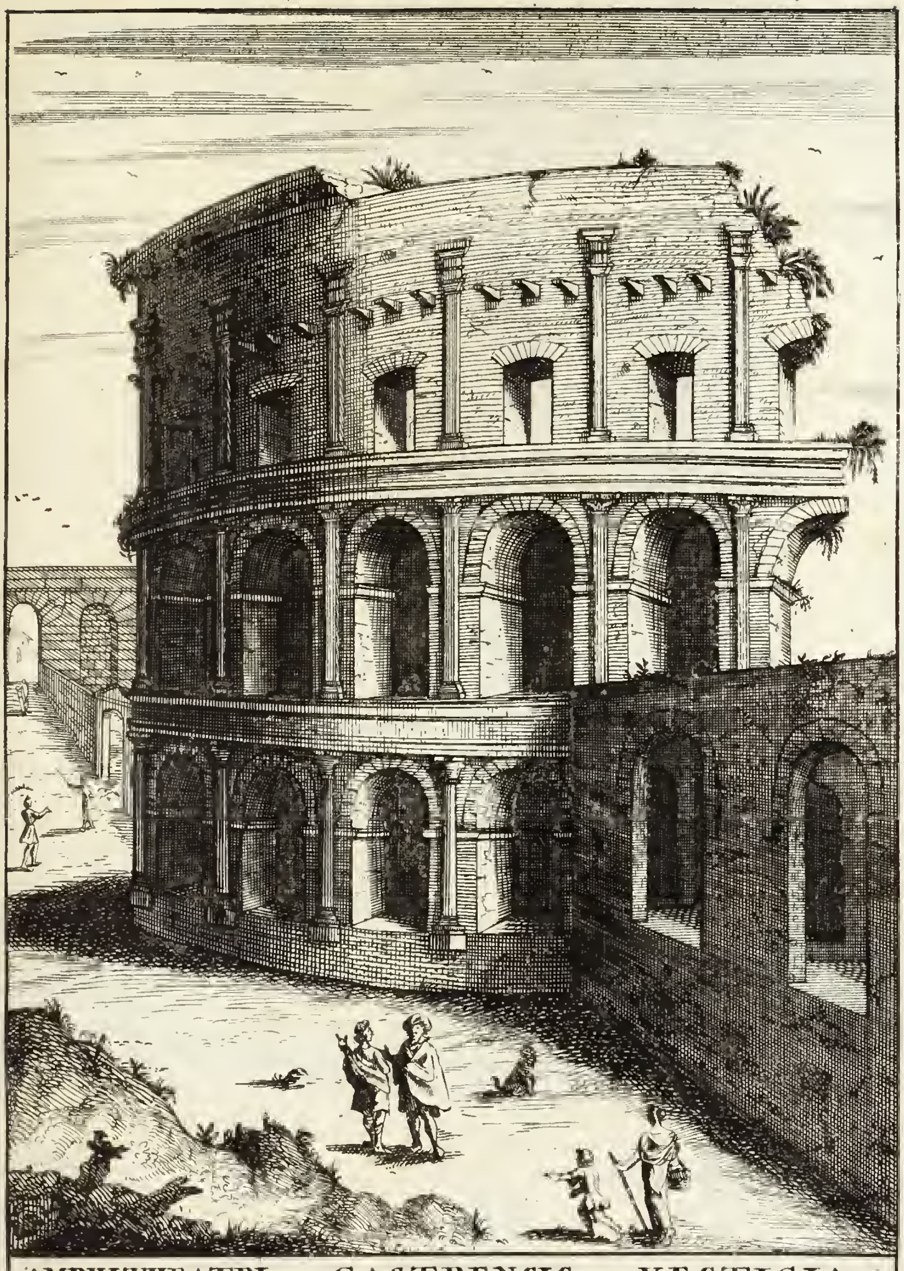
Vell. lib. 2. *Dion. l.* 54. *Dion. l.* 49. *Vell. lib.* 2. *Dion. l.* 51. & 53. *Lib.* 15. *Annal.*

Amphitheatrum FLAVIUM, vulgo COLOSSÆUM, ut pulchrius & amplius, ita potentiori manu extructum eſt. Suetonius: *Fecit*, inquit, *Amphitheatrum* Veſpaſianus *Urbe media, ut deſtinaſſe compererat Auguſtum*; quod poſtea Titus edito munere apparatiſſimo largiſſimoque dedicavit. Hoc enim dedicare eſt, aliquid publicè ſplendidum, ac magnificum primo fabricæ uſu exhibere ex iis, quorum gratia perfecta eſt; ut, in Theatro dramata, paria Gladiatorum, ferarumque venationes in Amphitheatro, curſus in Circo, navales pugnas in Naumachia. Sic Nero dedicaſſe Domum dicitur, quà variis conviviis, quà publicis ludis, ſparſiſque in populum muneribus.

In vita Veſp. c. 9. *Sueton. in vita Titi, cap.* 7. *Sueton. in vita c.* 32.

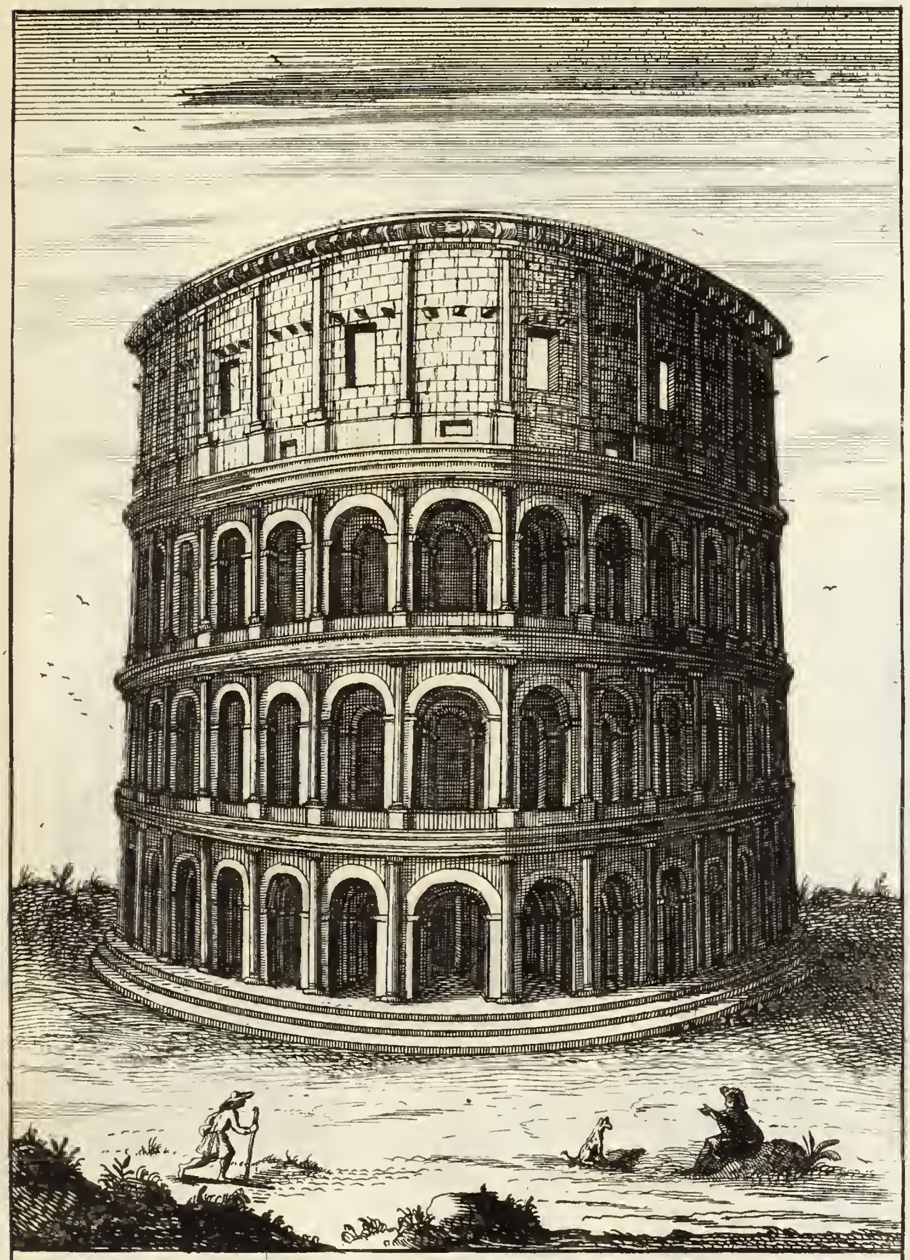
Jam quia quoſdam dubitatio ſolet inceſſere, quomodo Amphitheatrum media Urbe ab Auguſto deſtinatum ædificarit Veſpaſianus, cum adeo diſtet à porta Viminali, Eſquilina, Nævia minus à Capitolio, ubi illa tempeſtate pomœrium, facilis reſponſio eſt. Locus enim ille in medio ſeptem Urbis Collium ſitus eſt, à quibus cingitur in modum coronæ; quamvis alius alio ſit propinquior. Habet Capitolium, & partem Quirinalis à Septentrionibus; Aventinum, & Palatinum ab Occaſu; Cœlium, & Eſquilini partem à Meridie; reliquum Eſquiliarum cum Viminali, & parte Quirinalis ab Ortu. Deinde quamvis Urbs Pomœrio ſecundum Capitolium, & Tiberim terminaretur; tamen extrà erat tam publicis, quàm privatis ædificiis frequens; ut horum reſpectu, verè in Urbis medio diceretur eſſe. Cæterum ea celſitate, & amplitudine factum eſt Amphi-

Quomodo Coloſſæum in media Urbe.

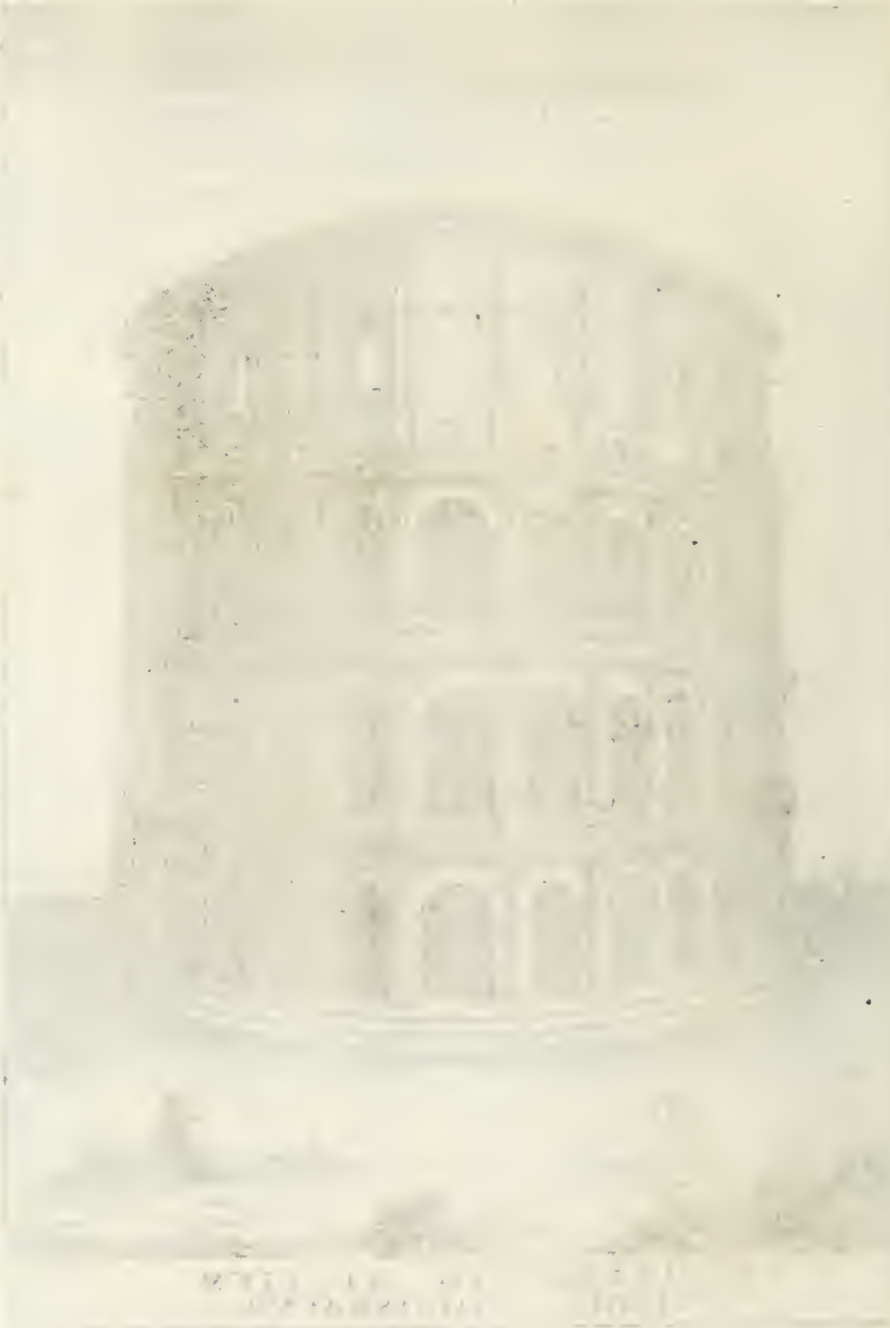

AMPHITHEATRI CASTRENSIS VESTIGIA

Prope Templum Sancte Crucis in Hjeruſalem

AMPHITHEATRVM FLAVIVM
VVLGO COLOSSAEVM

AMPHITHEATRI VESTIGIA

Amphitheatrum ut dixerit Ammianus: *Amphitheatri molem ſolidatam lapidis Tiburtini compage ad cujus ſummitatem ægre viſio humana conſcendit.* Caſſiodorus in Chronico opus Tito attribuit: *Titus*, inquit, *Amphitheatrum Romæ ædificavit, & in dedicatione ejus quinque millia ferarum occidit.* Et in Epiſtolis: *Hoc Titi potentia principalis divitiarum profuſo flumine cogitavit ædificium fieri, unde caput Urbium potuiſſet.* Rectius Aurelius Victor, *Amphitheatri perfecto opere.* Præventus enim morte Veſpaſianus ut dedicare non potuit, ita nec omninò abſolvere; quem videlicet auctorem tam nummi veteres, quàm cæteri auctores proclamant. Capiebat autem loca ex P. Victore LXXXVII. millia. Sed quamvis Amphitheatri *tanta vis eſſet*; ut ait Aurelius Victor; nihilominus ſæpe vel incendiis, vel tempeſtatibus, aliiſque de cauſis labefactatum, & aliqua parte dirutum refici debuit. Itaque Capitolinus refert, ab Antonino Pio *inſtauratum Amphitheatrum*: & Lampridius inter opera Heliogabali memorat *inſtaurationem Amphitheatri poſt exuſtionem.* Idemquè ſcribit de Alexandro; *Lenonum vectigal*, &c. *ſumptibus publicis ad inſtaurationem Theatri, Circi, Amphitheatri, & Ærarii deputavit.* Quæ ſane de hoc Principe Amphitheatro accipienda ſunt, uti apud Euſebium in Chronico. Decio Principe *Romæ Amphitheatrum incenſum*, & antè, ſub Macrino Circenſibus Vulcanaliorum Romæ *Amphitheatrum incenſum.*

Lib. 5. Ep. 41.

In ejus vita.

In ejus vita.

Anno ſalutis 254.

De Amph. c. 12.

Spectatur ejus forma apud Lipſium, & Italicos Architectos, qui Romanas fabricas accuratè deſcripſerunt. Tota moles conſtructa Tiburtino lapide nixos arcus immanibus pilis, triplicique ordine porticus in circulum erigit. Affixæ pilis columnæ plurium ſegmentorum ſcapo. Doricæ imæ; Ionicæ mediæ; ſummæ Corinthiæ. Tum continuatus paries patentibus identidem feneſtris, interque locatis opere compoſito quadratis columnis diſtinguitur. His epiſtilia, atque è zophoro prominentibus craſſis mutulis, corona circum attollitur. Cujus quia ſupremi lapides æqualibus ſpatiis perforati ſunt, trajectæ quondam, immiſſæque antennæ demittebantur ad inferiores mutulos ſub foraminibus ad lineam è muro proſtantes. Ita ſane firmatis trabibus, iiſdemque ſupra fabricæ coronam elatis, funes ad ſuſtinenda vela, & inumbrandum circumſedentem populum alligabantur. Interior cavea ovata eſt; in quam declives fornices, & impoſiti olim ſedentium gradus, areolis certa per intervalla intercurrentibus ex tertia, altioreque Porticu deſcendebant. Quamvis omnia jam vetuſtas, vel labefactarit, vel exederit, vel everterit. Inferiores pilæ, & arcus extima facie crebris foraminibus deformati ſunt. Id docti, indoctique referunt in feritatem barbarorum, qui capta in Urbe, quod delere non potuerunt, vi, ferroque mutilatum fœdarunt. Equidem probabilius ſemper duxi, idque de Bernardino Stephonio, nato illo quidem ad eximiam poeſim, ſed unà ſummæ eruditionis, & eloquentiæ viro audivi: Hoc peractum opera artificum, inſtitorum. Illi enim cùm ibi nundinas agere, venumquè mercimonia exponere conſueſſent; adactis ſolo ſurculis, ex adverſo perruptos Amphitheatri lapides fodiebant, ut perticas immitterent ſuſtinendis tabernaculis, merciumque tegminibus, & cadurcis. Eam quippe Urbis partem vicis ſplendidiſque tectis ſpectabilem Cives cum ipſo Romano Pontifice in Lateranis ædibus de gente incolebant; donec Robertus Guiſcardus ut Gregorium VII. in Adriani Mole concluſum ab obſidione Henrici III. liberaret, ex conſilio Cincii Romanorum Conſulis ignem Urbi injecit, ut ex Leone Oſtienſi refert Card. Baronius, & majorem Urbis partem, præſertim Cœlium inter, & Capitolium ſitam evertit, anno ſalutis MLXXXIV. Quare ſuperfuerunt hæc potius ſigna nundinantis induſtriæ, quàm barbariæ ſævientis. Cencius Camerarius, qui floruit anno MCLXXXXII. inter varios

Deſcriptio Amphitheatri Flavii.

Bertold. & Leo Oſtienſis apud Baronium ann. 1084.

Platina in Vita Gregorii VII.

varios opifices refert *Bandonarios Coloſſæi*; ibi ſcilicet exercentes opificium, quos
nunc Banderarios vocant, & ſerica vela conſuentes.

Illud poſtremo referendum, in medio Amphitheatro Aram fuiſſe poſitam,
Ant. Jud. in qua Deo ſacrificaretur, in cujus honorem fierent ludi. Joſephus: *Progreſſus*,
lib.19.c.1. inquit, *deinde Imperator*, Cajus, *rem divinam facit Auguſto Cæſari, ad cujus tum ho-
norem ludi celebrabantur.* Clarius paulo poſt. *Tandem irrumpentibus militibus clamor to-
to Theatro tollitur; & circumlata cæſorum cum Aſprenate capita, & in Ara depoſita.* Ubi
quamvis de Theatri Ara ſermo ſit, par tamen, immo potior Amphitheatri ra-
In Vita tio eſt, cum munus Gladiatorum inſtar ſacrificii eſſet. Julius Capitolinus: *Multi*,
*Max. & * inquit, *dicunt apud veteres hanc devotionem contra hoſtes factam, ut Civium ſanguine li-
Balb. *tato, ſpecie pugnarum ſe Nemeſis, id eſt vis quædam Fortunæ ſatiaret.* Ara autem erat
De Amph. Jovis Latiarii, aut Stygii, ut Lipſio placet. Nec ſolum in Amphitheatro pu-
cap. 4. gnæ, ſed etiam Navalia prælia dabantur. Dion: *Aliquando* Nero, *belluis inter-
Dion. l. 62. *fectis, ac ſubito aqua in Theatrum deducta bellum navale confecit. Et aqua ſecundum hæc
Lib. 66. *emiſſa, præbuit certamen Gladiatorium. Tandem aqua rurſum introducta, publice ſum-
ptuoſa cœna epulatus eſt.* Idem: *cum Titus*, inquit, *dedicaret, Amphitheatro repente
aqua impleto in ipſo equos, tauroſque, aliaque manſueta animalia introduxit, quæ facere
didicerant ea, quæ in terra conſueverant. Introduxit & homines in navibus.*

Præter hæc tria Amphitheatra, unum in Urbe inchoatum, poſtea omiſſum eſt.
In ejus vita Suetonius: *Inchoavit*, Cajus Caligula, *Amphitheatrum juxta Septa, quod à Claudio
cap. 21. *omiſſum eſt.* Alterum à Trajano perfectum demolitus eſt Adrianus. Spartianus:
In vita *Theatrum, quod ille*, Trajanus, *in Campo Martio poſuerat, contra omnium vota de-
Adriani. *ſtruxit.* Theatrum dixit, pro Amphitheatro, ut alii frequenter. De eo Pauſa-
Lib. 5. nias θέατρον μέγα κυκλοτερὲς πανταχόθεν. *Theatrum magnum undique circulare.* Hæc vero
in Campo Martio propter loci amplitudinem extra Urbem extruebantur.

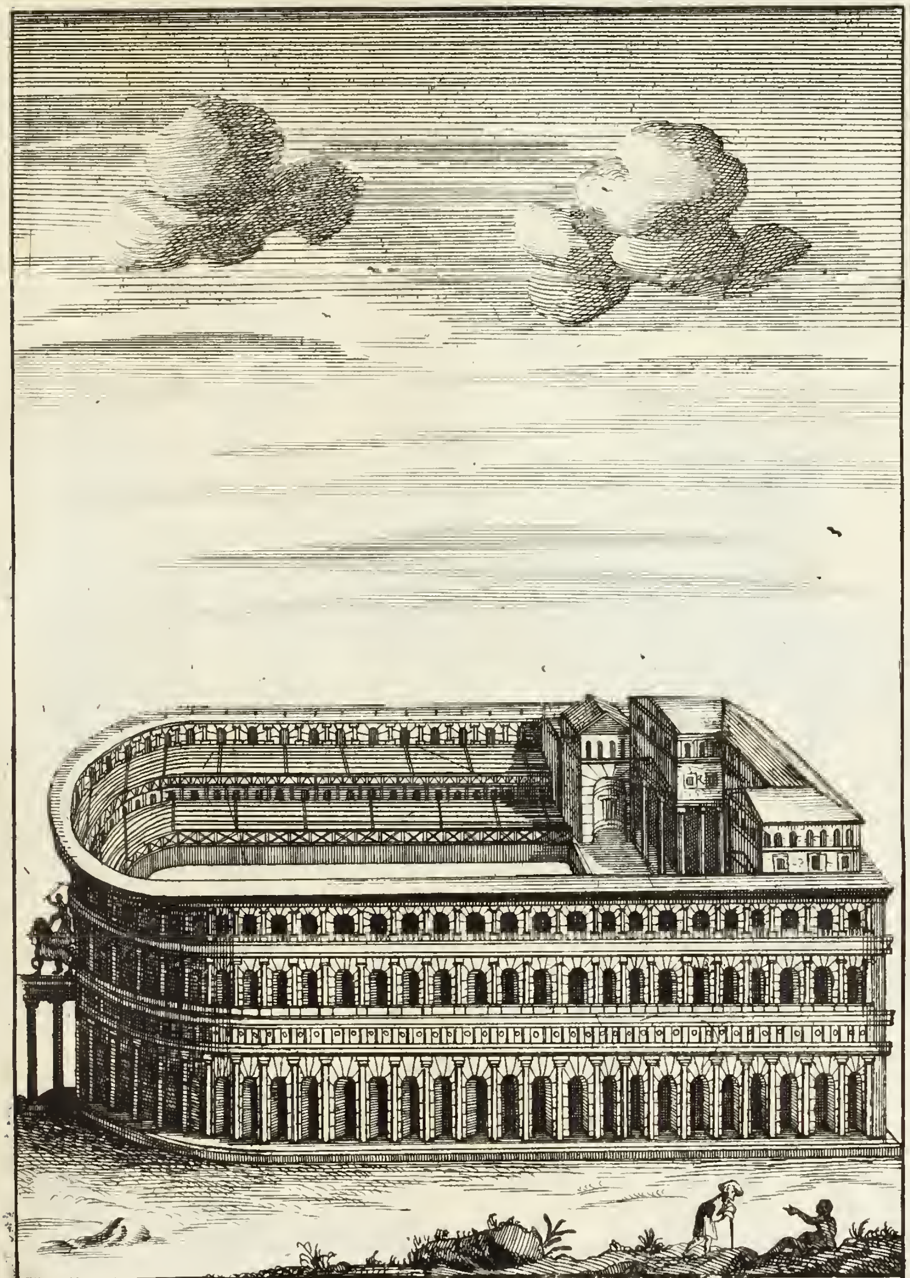
CAP. VIII.

Theatra.

UT duo in Urbe Amphitheatra, ſic & tria THEATRA perennarunt,
In Auguſt. Suetonius: *Ut Stephanionem togatarium per trina Theatra virgis cæſum relega-
cap. 45. *verit.* Seneca: *In qua Civitate tribus eodem tempore Theatris viæ poſtulantur.*
De Clem. Ea fuere POMPEJI, MARCELLI, BALBI. Theatrum Pompeji
lib. 1. c. 6. in Campo Floræ, ubi nunc Ædes Ducum Urſinorum, fuit. Marcelli in Foro
Montanario, ubi Ædes Principum Sabellorum: Balbi incertior ſedes. Omnium
primum Pompejanum fuit, de quo poſtremò dicam.

THEATRUM MARCELLI Auguſtus condidit, ubi ante Julius
In vita Cæſar deſtinaverat. Suetonius: *Deſtinabat*, Julius Cæſar, *extruere Theatrum ſummæ
cap. 44. *magnitudinis Capitolino Monti accubans:* dictum eſt autem Marcelli, quoniam Au-
Sueton. in guſtus quædam opera fecit ſub nomine alieno: inter quæ porticum *Octaviæ Thea-
Aug. c. 29. *trumque Marcelli.* Octaviæ porticus, quæ ſoror Auguſti, Marcelli mater fuit,
Plutarch. Theatro contigua erat. Ipſum porro egregium ſtructura capit teſte P. Victore
in Marcel. loca XXX. millia, & Jani aliud Templum. Ejus architectum plerique Vi-
Dion. l. 53. truvium faciunt. Negat Philander ejus interpres, quod peccaſſe videatur in
Lib. 1. c. 2. Doricæ coronæ partibus concinnandis. Doricam tamen ſymmetriam inde præ-
ſertim eliciunt architecti.

Dion. l. 54. Idem Auguſtus cum dedicaret ludis, ut ait Dion, ejus gratia factis, *Trojam
inter*

THEATRVM MARCELLI

L

THEATRI MARCELLI VESTIGIA

inter alios Patricios pueros nepos Auguſti Cajus luſit: feræ Africanæ ſexcentæ occiſæ. Quibus ludis evenit, ut, quod ſcribit Suetonius, *laxatis ſellæ curulis compagibus, Auguſtus caderet ſupinus.* Idemquè, ut ait Pilinius. *Tigrin primus omnium, tum, Romæ oſtendit in cavea manſuefactam;* Juſſitque, teſte Dione, *ut ludis Romanis effigies Marcelli aurea, aureaquè corona, & ſella curulis in Theatrum inferretur, mediaque inter præfectos iis ludis Magiſtratus collocaretur.* Hujus ſcenam Veſpaſianus reſtituit. Suetonius: *Ludis, per quos ſcena Marcelliani Theatri reſtituta dedicabatur, vetera quoque acroamata dedicaverat.* Voluit & Alexander Severus, teſte Lampridio, *Theatrum Marcelli reficere,* nec tamen feciſſe dicitur. Id tamen facti jam incendii, ruinæque indicium eſt. Obiit Marcellus, referente Dione, ante dedicationem Theatri. Itaque cum ejus mortem defleret Propertius, de hoc Theatro loqui non potuit, cum caneret: *In Vita Aug. c. 43. Li. 8. c. 18. Lib. 53. Dion. l. 53.*

Aut modo tam pleno fluitantia vela Theatro,

Intelligit autem ejus munera ædilitia, cùm videlicet non modo Theatrum Pompeji, aliud enim ſtabile non erat in Urbe, velis obtexit; ſed, quod ſupra dixi, *& ſine ludis velis Forum inumbravit, ut ſalubrius litigantes conſiſterent.* Idemque ſub Caligula factum ſcribit Dion l. 59. Ovidius de Theatro Marcelli ſcribit, cum ejus liber juſſus abire Palatio ait: *Li. 19. c. 1. Triſt. lib. 3. El. 1.*

Altera Templa peto, vicino juncta Theatro.

Quod Templum ſive *Pietatis* eſt, factum *in ejus carceris ſede, ubi nunc Marcelli Theatrum eſt,* ut ſcribit Plinius: atque adeo fabricato etiam Theatro, nec tota carceris occupata ſede, Templum conſervari potuit: ſive *Junonis Ædes,* quæ Plinio auctore, *in Octaviæ Porticu fuit.* Addendum ex Tacito, ſtatuam Auguſti à Livia ad Theatrum Marcelli poſitam. *Neque enim,* inquit, *multo ante cùm haud procul Theatro Marcelli effigiem Divo Auguſto Julia dicaret, Tiberii nomen ſuo poſtſcripſerat. Idque ille credebatur, ut inferius majeſtate Principis, gravi, & diſſimulata offenſione abdidiſſe.* *Li. 7. c. 30. Li. 3. Ann.*

THEATRUM BALBI juxta Circum Flaminium fuiſſe autumant, & ejus quædam veſtigia apud Cæſarinas Ædes extare, nec tamen rationem video, quæ id probat; niſi pro ratione ſit affirmantium auctoritas. L. Cornelius Balbus vir triumphalis magnis in Africa rebus geſtis, *Garamantes,* ut ait Solinus, *ſubegit, & primus ex hac victoria triumphavit: primus ſane de externis, utpote qui Gadibus genitus acceſſit ad gloriam nominis triumphalis.* Plinius vero: *omnia,* Garamantum, *armis Romanis, ſuperata, & à Cornelio Balbo triumphata unius omnium externo curru, & Quiritium jure dotato; quippe Gadibus nato Civitas Romana cum Balbo majore patruo data eſt.* Major hic fuit L. Cornelius Balbus Pompeji amicus, & ab illo Civitate donatus, cujus crebra mentio in Epiſtolis M. Tullii, à quo & luculenta Oratione, quæ extat, defenſus eſt. Poſtea Civili bello inter Cæſarem, & Pompejum, *excedente,* ut ait Paterculus, *humanam fidem temeritate ingreſſus caſtra hoſtium, ſæpiuſque cum Lentulo colloquutus Conſule, dubitante quanti ſe venderet: illis incrementis fecit viam quibus non Hiſpaniæ ſuæ natus, ſed Hiſpanus in triumphum, & Pontificatum aſſurgeret; fieretque ex privato Conſularis.* Factus eſt Conſul cum P. Canidio Craſſo anno Urbis DCCXIII. in aliorum qui ſe magiſtratu abdicaverunt, locum cum collega ſuffectus. Porro minor Cornelius Balbus ſuaſu, hortatuquè Auguſti *Theatrum extruxit,* ut Suetonius, dedicavitquè datis ludis teſte Dione, Tiberio primum, & Quintilio Varo Coſſ. anno DCCXXXXI. quo tempore Tiberis inundavit, ut non niſi navi in Theatrum veniri poſſet: reverſuſque eſt Auguſtus è Germania: Tiberius autem Conſul in honorem Theatri Cornelium Balbum ſententiam primum omnium rogavit in Senatu. Eodem anno dicatum ab Auguſto Marcelli Theatrum, idem eſt auctor. *Cap. 31. Ann. Urb. 734. Lib. 5. c. 5. Vell. lib. 2. Sigonius in Faſtis. In vita Aug c. 29. Lib. 54. Eod. libro.*

Lib. 39. THEATRUM POMPEJI primum omnium dedicatum eſt anno Ur-
In vita bis DCXCIX. Pompejo, & Craſſo II. Coſſ. ut eſt apud Dionem. Id Pom-
Pompeji. pejus reverſus è bello Mitridatico *expreſſum è Mitylenæo*, ut ait Plutarchus; gran-
Loc. cit. dius *tamen, & pulchrius* faciendum curavit. Quod *etiam nunc inſigne habetur*, ſcribit Dion trecentis ferè poſt annis, Alexandro Severo Imperatore. Idemque auctor eſt, id Theatrum non à Pompejo extructum eſſe, ſed *Demetrium libertum ejus id ex pecuniis, quas dum miles ſub eo eſſet, paraverat, condidiſſe. Iſque rectiſſime nomen ejus facti ad Pompejum retulit ne male audiret, quod libertus tantum pecuniæ collegiſſet, unde tantos ſumptus facere poſſet.* Certè quam ſupra dignitatem libertus
In Pomp. ille polleret, expoſuit Plutarchus in Catone minore. Qui tamen, aliique
In lib. de ſcriptores Pompejo; ejuſque ſumptibus Theatrum aſcribunt. Tertullianus:
Spect. *Pompejus*, inquit, *Magnus ſolo Theatro ſuo minor cum illam arcem omnium turpitudinum extruxiſſet, veritus quandoque memoriæ ſuæ Cenſoriam animadverſionem, VENERIS ÆDEM ſuperpoſuit, & ad dedicationem edicto populum vocans non Theatrum, ſed Veneris Templum nuncupavit, cui ſubjecimus*, inquit, *gradus ſpectaculorum.* Gel-
Li. 10. *c.* 1. lius ex Tirone Ciceronis liberto Ædem VICTORIÆ, non Veneris Thea-
In vita tro attribuit. *Cum Pompejus*, inquit, *Ædem Victoriæ dedicaturus foret, cujus gra-*
Pomp. *dus vice Theatri eſſent.* At Plutarchus VENERIS VICTRICIS appellat: *Viſum eſt*, inquit, *Pompejo in ſomnis Theatrum ingreſſo ſibi populum plaudere, Templumque ſe Veneris Victricis multis ſpoliis ornare*, Græcè ἱερὸν ἀφροδίτης νικηφόρȣ, *Templi Veneris Victricis:* Num unum quaſi bipartitum, & duo conjuncta? videtur hæc
In Claudio ſaltem indicare Suetonius: *Ludos dedicationis Pompejani Theatri, quod ambuſtum*
c. 21. *reſtituerat, è tribunali poſito in Orcheſtra commiſit*, Claudius; *cum priùs apud ſuperiores Ædes ſupplicaſſet.* Erant enim poſitæ ſupra ſcenam, ut populus conveniens in Theatrum videretur in Deæ honorem convenire. Unius Ædis meminit
Lib. 8. *c.* 7. Plinius: *Pompeji quoque altero Conſulatu, dedicatione Templi Veneris Victricis pugna-*
Lib. 36. *vere in Circo viginti.* Loqui enim de Æde Veneris in Theatro oſtendunt ludi
cap. 15. in ejus dedicatione facti. Sufficiebat large hoc Theatrum, teſte eodem, quadraginta millibus, habebatque exiguo diſſitas intervallo Pompeji PORTICUM, REGIAM, ſeu BASILICAM, & CURIAM. Porticus fuit à tergo ſcenæ Theatri, cujus curva pars Campum Floræ attingebat, ut adhuc indicat flexura Ædium Urſinarum. Quare Porticus, quæ fuit ad rectam Theatri partem, ubi & ſcena, vicinior quoque Circo Flaminio, &
Lib. 5. *c.* 9. Capitolio erat, verſus Ædem nunc S. Caroli. Vitruvius: *Poſt ſcenam Porticus ſunt conſtituendæ, uti cum imbres repentini ludos interpellaverint, habeat populus quo ſe recipiat ex Theatro, Choragiaque laxamentum habeant ad Chorum parandum, uti ſunt*
Lib. 2. *de* *Porticus Pompejanæ.* Appianus: *Spectacula tunc quidem in Pompeji Theatro agitaban-*
Bell. civil. *tur: Senatus in proximis Ædibus convocabatur. Brutus interim in Porticu, quæ ante Theatrum ſita erat, exigentibus ab eo veluti Prætor jus adminiſtrabat.* Hæc Porticus ab antiquis magnopere commendata, à nobis alibi deſcribetur. Curia etiam,
Lib. 44. quæ Pompeji dicta eſt, proxima Theatro fuit. Dion: *Habituros ſe auxilium Gladiatorum, quos multos in Pompeji Theatro, à quo non procul Curia aberat, tanquam ad ſpectaculum exhibendum adornaverant.* Hæc occiſo in ea Cæſare occluſa eſt.
In Aug. Ibidem Baſilica ejuſdem. Suetonius: *Pompeji quoque ſtatuam contra Theatri ejus*
cap. 31. *Regiam marmoreo Jano ſuppoſuit tranſlatam è Curia, in qua C. Cæſar fuerat occiſus.*
Lib. 7. *c.* 3. Alia, egregiaque fuere ejus Theatri ornamenta. Plinius: *Pompejus*, inquit, *magnus in ornamentis Theatri mirabiles fama poſuit effigies, ob id diligentiùs magnorum*
Li. 3. *Ann.* *artificum ingeniis elaboratus.* Tacitus: *Lepida Theatrum cum claris fœminis ingreſſa, lamentatione flebili majores ſuos ciens, ipſumquè Pompejum, cujus ea monimenta, & adſtantes imagines viſebantur.* Inter cæteras fuere GENTIUM effigies.

Sueto-

Suetonius: *Modo à ſimulacris gentium ad Pompeji Theatrum dedicatarum circuiri, arcerique progreſſu.* Plinius: *Idem, Varro, & à Coponio XIV. nationes; quæ ſunt circa Pompeji Theatrum factas, auctor eſt.* Ibidem Tiberii Arcus. Suetonius: *Tiberio marmoreum Arcum juxta Pompeji Theatrum, decretum quidem olim à Senatu, verum omiſſum,* Claudius, *peregit.* Ibidem COLOSSUS JOVIS. Plinius: *Moles excogitatas videmus ſtatuarum, quas Coloſſos vocant, turribus pares. Talis in Campo Martio Juppiter à Claudio Cæſare dicatus, qui vocatur Pompejanus à vicinitate Theatri.* In eodem inaurato ludos dedit Nero. Plinius: *Nero Pompeji Theatrum operuit auro in unum diem, quòd Tiridati Regi Armeniæ oſtenderat. Et quota pars ea apparatus fuit Aureæ domus ambientis Urbem?* *Totum,* inquit Dion, *Theatrum intus cum ſcena inauravit* Nero, *auro etiam ornatis quæ intromittebantur extenſis ſupra velis, quæ ſtellis aureis diſtinguebantur. Quare ille ludorum dies aureus nominatus eſt.* Quibus ſane ludis *Regem juxta ſe latere dextero collocavit, & Imperator conſalutatus,* Nero, *laurea in Capitolium lata,* ut ait Suetonius.

In Nerone c. 26. *Li. 36. c. 5.* *In Claudio c. 11.* *Li. 33. c. 3.* *Lib. 63. ſive ex ipſo Xiphilinus.* *In vita Ner. c. 13.*

Cæterum Theatrum ſæpe ignium, aut temporum injuria detrimenta cepit: ſæpe etiam refectum eſt. Primum ſub Tiberio; cùm referente Tacito, *igne fortuito hauſtum Tiberius extructurum pollicitus eſt, eo quod nemo è familia reſtaurando ſufficeret, manente tamen nomine Pompeji.* Seneca: *Decernebatur illi* (Sejano) *ſtatua in Pompeji Theatro ponenda, quod exuſtum Cæſar reficiebat.* Sed non abſolvit. Suetonius: *Auguſti Templum, reſtitutionemque Pompejani Theatri imperfecta poſt tot annos reliquit.* Caligula perfecit, ut idem auctor eſt. Mox iterum ambuſtum Claudius reſtituit. *Ludos,* refert Suetonius, *dedicationis Pompejani Theatri, quod ambuſtum reſtituerat è Tribunali poſito in Orcheſtra commiſit.* Dion: *Memoriam Theatri Pompeji ſcenæ addita inſcriptione nominis Tiberii, qui eam incendio hauſtam refecerat, ac ſuum non inſtaurationis, ſed dedicationis cauſa nomen adjecit.* Qui tamen, niſi velit Theatrum à Claudio inſtauratum, corrigendus eſt. Scena rurſus arſit ſub Tito. Dion: *Multa Romæ conflagraverunt, Theatrum Balbi, ſcena Pompeji.* Titus inſtauravit *Urbis incendio,* ut ait Suetonius, *nihil, niſi ſibi publicè periiſſe teſtatus, cuncta Prætoriorum ſuorum ornamenta operibus ac Templis deſtinavit, præpoſuitque quamplures ex equeſtri ordine, quo quæque maturius peragerentur.* Poſt hæc arſit ſub Philippo ludis ſecularibus milleſimo Urbis anno. Euſebius in Chronico: *Theatrum Pompeji incenſum, & Hecatonſtylon.* Ex eo Pomponius Lætus: *Quæ omnia in Circo Maximo exhibita, & ſcenicos ludos in Pompeji Theatro tribus diebus, totidemque noctibus, mirum dictu, pervigil populus ſpectavit, funalibus, atque lychnis tenebras vincentibus: & cum multitudo ſolemnibus ludis intenta eſſet, incendium aut ex luminaribus, aut ex ignibus coalitum in Curia divagatum eſt. Theatrum Pompeji arſit, & ei propinquum Hecatonſtylon, centum columnarum in Campo Martio opus. Centenariam Porticum appellabant.* Quis deinde inſtauraverit incertum. Sed niſi ipſe Philippus, vel Gallienum, vel Aurelianum inſtauraſſe, qui & alia moliti ſunt, probabile eſt. Incertum item, an de ſcena hujus Theatri loquatur Vopiſcus in Carino: *Pegma præterea exhibuit, cujus flammis ſcena conflagravit, quam Diocletianus poſtea magnificentiorem reddidit.* Refecit poſtremo Theodoricus Rex, cum jam vel novis incendiis, vel vetuſtate collaberetur. Scribens enim ad Symmachum ait: *Et ideo Theatri fabricam magna ſe mole ſolventem conſilio veſtro credimus eſſe roborandam. Quid non ſolvas ô ſenectus quæ tam robuſta quaſſaſti? Montes faciliùs cedere putarentur, quam ſoliditas illa quateretur, quando & moles ipſa ſic tota de cautibus fuit, ut præter artem additam, & ipſa quoque naturalis eſſe crederetur.* Et deinde: *Unde non immerito creditur Pompejus hinc potius Magnus fuiſſe vocitatus. Et ideo ſive maſculis pilis contineri, ſive talis fabrica refectionis ſtudio potuerit renovari, expenſas vobis de noſtro cubiculo curavimus deſtinare, ut & vobis acquiratur tam boni operis fama, & noſtris temporibus videatur antiquitas decentiùs innovata.*

Li. 3. Ann. *De Conſ. ad Marciam. c. 23.* *In Tiberio c. 47.* *In vita Cal. c. 21.* *In vita Claud. c. 21* *Lib. 60.* *Lib. 66.* *In Tito cap. 5.* *De ejus inſcrip. Gell. l. 10. c. 1. Anno ſalut. 249.* *De Imper. Philipp.* *Caſſiod. lib. 5. var. cap. 51. & ult.*

Domus Pompeji. Theatro Pompeji ejus DOMUS tamquam appendix ſubjicienda eſt; nam
& hanc illum feciſſe notavit Plutarchus. *Prope Theatrum*, inquit Marlianus,
In vita Pompeji. *Atrium ſive Curiam, & Domum, & ante ipſam, Porticum Pompejus habuiſſe dicitur*,
Sequutus Fulvium, qui: *Habebat*, inquit, *olim Theatrum ipſum longas appendices*,
Lib. 6. c. 5. *ubi ejus Domus, & Curia, & Porticus.* A quibus & alii acceperunt. Verum hi au-
Lib. 4. ctores, ſi id affirmant, Pompejum ædificationi Theatri, Domus ſuæ, quam
auxit, ornavitque, ædificationem ſubjeciſſe, nihil à veritate alienum dicunt:
ſi vero Domum Pompeji Theatro proximam volunt, cum veritate pugnant.
Pompejus poſt Theatrum, Domum ædificat. Plutarchus quidem, quo maximè nituntur, hæc habet: *Atque Pompejus ipſe uſque
ad tertium Triumphum mediocriter, & ſimpliciter habitavit* ὕστερον δὲ ῥωμαίοις τοῦτο δὴ τὸ
καλὸν, καὶ περιβόητον ἀνιστὰς θέατρον, ὥσπερ ἐφόλκιόν τι παρετεκτήνατο λαμπροτέραν οἰκίαν
ἐκείνης. Quod Interpres ſic vertit: *Poſt populo Romano eximium illud, & celebratum
Theatrum extruxit, & juxtà velut appendicem ædificavit Domum priore ſplendidiorem.*
Sed vox, juxtà, omnino redundat, abhorrentemque à Plutarchi mente ſenſum
effecit; quam tamen Interpres eruit à verbo παρετεκτήνατο, quaſi παρατεκταίνομαι
ſignificet ſolum juxtà, & prope ædificare; cum & idem quod ſimplex τεκταίνομαι
ſit. Dicendum ergo: *Poſt autem cùm Romanis ſplendidum illud, & celebre Theatrum
erexiſſet, veluti appendicem quamdam ædificavit Domum priorem ſplendidiorem.* Itaque
Ubi domum Pompejus ædificavit. appendix in ædificationem, non in locum cadit; Pompejus enim, poſt Thea-
trum, ædificavit Domum, ſed non Theatro proximam; verum illam eamdem,
quam ante habebat, amplificavit. Erat autem illi Domus in Carinis paulùm
ultra Amphitheatrum in quarta Regione, ut ait P. Victor, & ſequentia Plu-
tarchi verba demonſtrant. Cum enim dixiſſet: *Pompejus ſplendidiorem Domum ædi-
ficavit*, ſubdit, *ſed ne hanc quidem invidioſam: ut ille, qui dominus ejus poſt Pompejum*
Plutarch. in Ant. *fuit, eam ingreſſus obſtupeſceret, & quæreret ubi nam Pompejus Magnus cœnaſſet.* Hic
ſane fuit Antonius, qui, eodem Plutarcho, & Cicerone referente, domum
Cic. 2. Phil. Pompeji à Cæſare ſub haſta venditam emit. Atque hæc ubi fuerit, refert Ap-
pianus: *Decretum*, inquit, *perlectum eſt*, *Antonium ſequenti die in Telluris Templo*
Lib. 2. de Bell. civil. *haud longe ab ipſius Domo*, *Senatum habiturum.* Supra vero probatum eſt, Telluris
Ædem contra Arcum Conſtantini prope Carinas fuiſſe. Idem habetur ex Sue-
Cap. 15. tonio in Tiberio: *Statim è Carinis ac Pompejana Domo Eſquilias in Hortos Mœcenatia-
nos transmigravit.* Idem perſpicuè demonſtrat Sexti Pompeji ſcitiſſima vox, qui
Pompeji Magni filius inita pace cum Octavio Cæſare, & Antonio. *Haud abſur-*
Lib. 2. *dè*, quod ſcribit Vellejus, *cum in navi Cæſarem, & Antonium cœna exciperet, dixit:*
Lib. 48. *In* CARINIS *ſuis ſe cœnam dare, referens hoc dictum ad loci nomen, in quo paterna
domus ab Antonio poſſidebatur.* Et Dion: *Carinæ*, inquit, *loci nomen eſt Romæ, quo
in loco Pompejus Magnus Ædes habuerat; quam tum temporis Antonius poſſidebat; porro
autem navis aliqua pars Carina dicitur; & ambiguitate ludens Sextus convivium ajebat ſe
ipſis in Carinis ſuis præbere.* Quod ſi dicant hanc Pompeji Domum, & alteram ad
Theatrum veniſſe in manus Antonii, nihil planè dicunt. Illam enim Antonius
incolebat, quàm, teſte Plutarcho, ſplendidiorem à Pompejo factam coeme-
rat, eamque primùm ingreſſus, quæſivit ubi nam cœnaſſet Pompejus Magnus;
eamdemque fuiſſe in Carinis auctores citati demonſtrant. Quare miror Caſau-
In vita bonum eo Suetonii loco: *Pompeji ſtatuam contra Theatri ejus Regiam marmoreo Jano
Aug. c. 31. *ſuppoſuit*: Regiam, interpretari Pompeji Domum Theatro additam, & in eam
Lib. 2. rem Vellejum adducere, cujus verba ſunt; *Perfectis muneribus Theatri, & aliorum
operum, quæ ei circumdedit.* Nam Regia Baſilica eſt Romanis, Judicum, & Ne-
gotiatorum ædificium. Quæ interpretatio placet Beroaldo. Nec alia opera,
Supra Plutarchus. præter hanc, Curiam, & Porticum Theatro circumdata Vellejus vel dixit, vel
dicere potuit, cùm Domum Pompeji conſtituat in Carinis. Neque dicas ἐφόλκιον
ſignifi-

POMPEII THEATRVM

ſignificare *lembum, ac tenue navigium*, quod majorem navim propè adhærens conſequi ſolet; ideo & domum majori Theatri fabricæ adjunctam. Eſto enim, vox illa Græcè cymbam onerariæ additam ſignificet; eo tamen loco rectiùs appendicem, & additamentum notat; quod utique non eodem loco, ut dixi, ſed alibi factum eſt; Cæterum hanc Domum ROSTRIS navium, ſed marmoreis, ut opinor, in memoriam devictorum piratarum ornatam multo poſt Gordianorum familia, tum Cæſares poſſederunt. Teſtis Julius Capitolinus in Gordiano Majore: *Ipſe*, inquit, *Coſ. ditiſſimus, ac potentiſſimus Romæ Pompejanam Domum poſſidens, in Provinciis tantum terrarum habuit, quantum nemo privatus*. Et paulo poſt: *Extat ſylva ejus memorabilis, quæ picta eſt in Domo roſtrata Cn. Pompeji, quæ ipſius, & patris ejus, & proavi fuit, quam Philippi temporibus veſter fiſcus invaſit.*

Domus Pompeji Roſtrata.

In hac forte Domo fuit inſignis BIBLIOTHECA Gordiani Junioris primi, de qua Julius Capitolinus: *Serenus Sammonicus libros patris ſui, qui cenſebantur ad LX. & duo millia, Gordiano Minori moriens reliquit*, quod eum ad Cœlum tulit. *Siquidem tantæ Bibliothecæ copia, & ſplendore donatus in famam hominum litteratorum decore pervenit.*

Bibliotheca Gordiana.

Prope hanc in iiſdem Carinis DOMUS Balbini Cæſaris fuit, qui cæſo in Africa Gordiano, cum Maximo Imperii collega ſuffectus eſt à Senatu. Idem Capitolinus: *Domus*, inquit, *Balbini etiam nunc Romæ oſtenditur in Carinis magna, & potens, & ab ejus familia huc uſque poſſeſſa.*

In vita Maximi, & Balbini.

Cap. IX.

Mons Eſquilinus, ejuſque ambitus, & adjacentes Viæ.

PArs Eſquiliarum imminet Carinis meridiem verſus, ubi Thermarum Titi veſtigia ſunt. In hunc ergo montem ambitu cæteris ampliorem brevi aſcenſu ſubeundum eſt. ESQUILIAS, ut docet Varro, *alii ſcripſerunt ab excubiis Regis dictas: alii ob eo quod excultæ à Rege Tullio ſunt. Huic origini magis concinunt luci vicini.* Videtur Ovidius priorem complecti:

Eſquiliarum nomen.

> *Adde quod excubias, ubi Rex Romanus agebat;*
> *Qui nunc Eſquilius nomina Collis habet.*

Ovid. 3. *Faſt.*

Excubias item Cato in originibus amplectitur à Tullio Rege inſtitutas, ſed à Lucumone Hetruſco Romulo traditas. Subdit Varro: *Eſquiliæ duo montes habiti.* Eorum nomina Ciſpius, & Oppius fuere. Feſtus ex Varrone: *Oppius*, inquit, *appellatus eſt ab Opita Oppio Tuſculano, qui cum præſidio Tuſculanorum miſſus ad Romam tuendam, dum Tullus Hoſtilius Vejos oppugnaret, conſederat in Carinis, & ibi caſtra habuerat. Similiter Ciſpius à Lævo Ciſpio Anagnino, qui ejuſdem rei cauſa eam partem Eſquiliarum, quæ jacet ad Vicum Patritium verſus, in qua Regione eſt Ædes Mephitis, tuitus eſt.* Ex quo apparet, Oppium verticem Eſquiliarum illum eſſe, in quo Templum Sancti Petri ad Vincula; alterum clivo Suburrano diſcretum Ciſpium dici, ubi Templum Sanctæ Mariæ cognomento Majoris. Porro hi ſunt fines Eſquilini Montis. Ab Amphitheatro ſecundum Carinas Orientem verſus valle profunda primùm, deinde modica dividitur à Cœlio, complexus & aliud exigui Collis veluti additamentum, qui Templo Sanctæ Crucis cognomento in Hieruſalem nobilitatus eſt. Quamquam hic æque ad Cœlium atque Eſquilinum, in finibus utriuſque ſitus putatur pertinere. Inde perpetuo tractu mœnibus cingitur, & ultra portam Sancti Laurentii, quà patet in planiciem, propter Aggerem olim Tarqui-

Eſquilinus Collis bivertex.

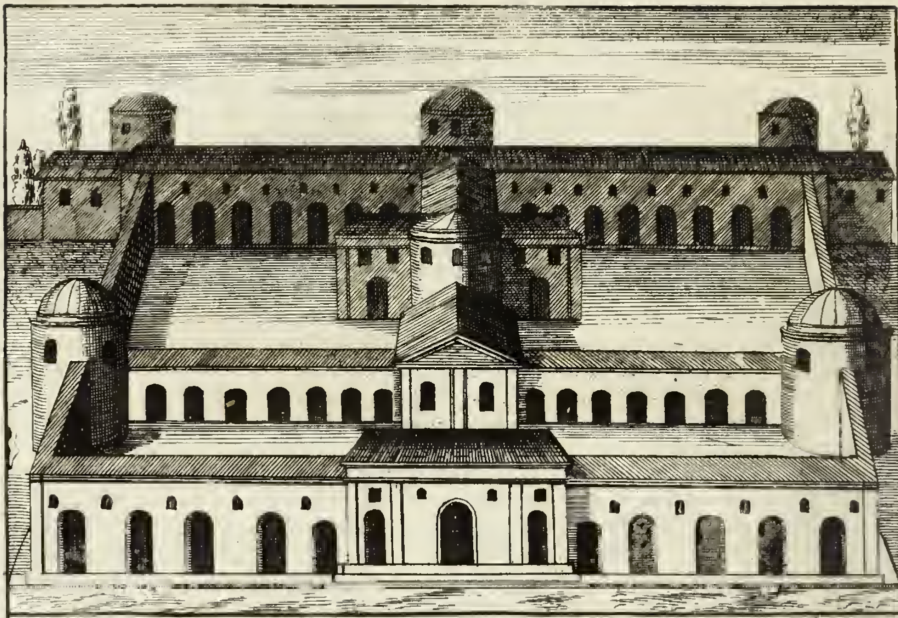
Fines Eſquilini Collis.

Tarquinii converſus ad Septemtriones jungitur Viminali: mox ab eodem ſecernitur tenui vallicula in ipſis hortis Perettinis: quæ profundior in Vico olim Patricio, & Suburra, mox redit ad Amphitheatrum.

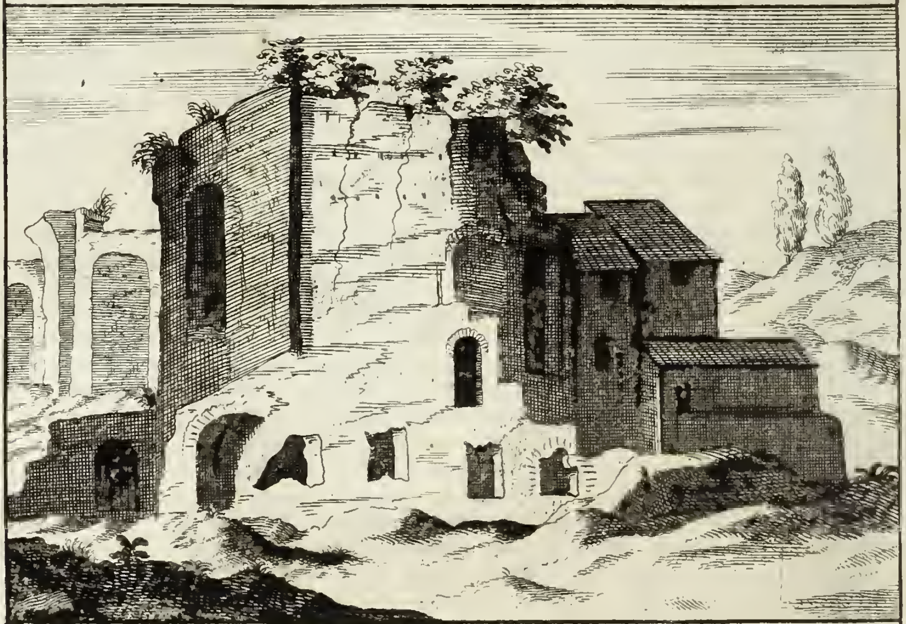
Vicus Cyprius, & Sceleratus. Jam in aſcenſu Eſquiliarum occurrunt CYPRIUS, & SCELERATUS Vicus. Ille à Cypro dictus; quod teſte Varrone, *ibi Sabini Cives additi conſederunt, qui à bono omine id appellarunt. Nam Cyprum ſabinè bonum.* Prope hunc Vicus *Sceleratus* dictus à Tullia Tarquinii Superbi uxore; quòd ibi cum jaceret pater occiſus, ſupra eum ut mitteret carpentum mulio, juſſit. Livius: *cùm ſe domum Tullia reciperet, perveniſſetque ad ſummum Cyprium Vicum, ubi Dianium nuper fuit, flectente carpentum dextra in Urbium clivum, ut in Collem Eſquiliarum eveheretur; reſtitit pavidus is, qui jumenta agebat, jacentemquè dominæ Servium trucidatum oſtendit; fœdum inhumanumquè inde tradetur ſcelus, monumentoquè locus eſt. Sceleratum Vicum vocant: quò amens agitantibus furiis ſororis ac viri Tullia per patris corpus carpentum egiſſe fertur.* *Lib.* 1. Livius quidem ſuboſcurè Vicum eumdem Cyprium, *Lib.* 4. *ant.* & Sceleratum videtur facere. Aperte unum clamat Dionyſius: *Is, inquit, Vicus Cyprius tum dictus, ex eo diro caſu Sceleratus eſt vocatus mutato nomine.* Varro utrumque ſejungit; quem placet ſequi. Nam & Livius; ſi in hanc ſententiam perducimus, fortaſſe non repugnat. Porrò DOMUS SERVII Regis erat *Lib.* 1. in Eſquiliis. Livius: *Deinceps,* Servius Tullius, *auget Eſquilias, ibiquè ipſe ut loco dignitas fieret habitat.* Habitavit autem ſupra clivum Virbium, ut ait Solinus, junctum Scelerato Vico; quamquam alii Urbicum habent. Sed Livio Virbius *Cap.* 2. dicitur. Tullia ergo rediens è Foro in domum patris, primùm venit in Sacram viam: ab hac in Cyprium Vicum Sacræ viæ adjunctum, contra Arcum Conſtantini; in illo enim conſederunt Sabini; cùm Romulus, & Tatitus in Sacra via fœdus feciſſent. Cum ad caput Cyprii Vici veniſſet, alter occurrebat Vicus, cui poſtea Scelerato nomen, unde & clivi incipiebat aſcenſus in Eſquilias, ubi & patrem trucidatum offendit. Ex quibus tria deprehenduntur. Vicum Cyprium è Sacra via in ipſa planicie Suburram verſus fuiſſe protenſum; Vicum autem Sceleratum ſecundum radices Eſquiliarum. Urbium clivum, aut eumdem eſſe, quo nunc aſcenditur ad Divi Petri ad Vincula, aut exiguo intervallo ab eo diſtantem. *Domus Servii Regis ubi eſſet.* Cum autem Domus Servii Regis ſupra clivum eſſet; infertur etiam non procul ab eodem Templo S. Petri ſitam, ubi nunc Minimorum Cœnobitarum domus, & horti ſunt. Hæc paulo accuratius evolvi, ut de *Marl. l.* 3. *cap.* 24. & *l.* 5. *c.* 18. Marliano aliiſquè auctoribus judicium feratur, qui eam ſervii Domum in altero Eſquiliarum vertice imminentem Vico Patricio prope S. Mariæ Majoris Ædem conſtituunt. Eſto enim, quod inculcat, in eum Vicum compegerit Patricios Servius Rex, ut ſiquid novi molirentur, è ſuperiori loco opprimi poſſent; Nunquid tamen ibi Rex habitavit, qui ſupra Virbium clivum, quod fatentur, Domum habuit? quod ſi clivus ille tanto ſpatio ſejunctus erat; tam Domus ab hoc vertice diſtabat, quàm illi diſtant à veritate.

Veteris item facti monimentum prope vicum Cyprium erat, ſororium ſigillum; lignum nempe tranſverſum, & viæ imminens, poſitum olim in expiationem Horatii, ejus, qui occiſis Curiatiis reverſus victor ſororem quoque neca- *Dion. lib.* 3. *ant. Rom.* vit. Dionyſius: *Eſt autem,* inquit, *in angiportu, qui à Carinis ducit ad Vicum Cyprium,* via nunc ſecundum Amphitheatrum, & Eſquilias, *ubi & Aræ manent tunc poſitæ, & lignum ſuper eas tranſverſum, infixum duobus inter ſe adverſis parietibus, quod capiti exeuntium imminet.* *Liv. lib.* 1. Livius: *tranſmiſſo per viam tigillo, capite adoperto velut ſub jugum miſit juvenem. Id hodie publicè quoque ſemper refectum manet; Sororium Sigillum vocant.* Ad eumdem Cyprium Vicum locus ad Buſta Gallica, quod *Roma recuperata, Gallorum oſſa, qui poſſederunt Urbem, ibi coacervata ac condita;* ut ait Varro.

Ajunt

TITI IMPERATORIS THERMAE

VESTIGIA THERMARVM

Ajunt ibi nunc poſitam Ædem S. Andreæ cognomento in Portogallo, corrupta nempe appellatione ad Buſta Gallica.

Cap. X.

Ædificia Eſquiliarum.

Contra Amphitheatrum THERMÆ TITI ſunt, ut ſupra dicebam *Plin. l. 36.*
in ipſo colle ſitæ, quarum ſuperſunt reliquiæ, non longe à Templo S. Pe- *cap. 5.*
tri ad Vincula. Suetonius: *Amphitheatro dedicato, Thermiſque juxta celeriter* *Sueton. in*
extructis munus edidit apparatiſſimum. In vineis loci ſtatuam Laocoontis laudatam *vita Titi*
à Plinio conſervatamque in hortis Vaticani Pontificiis inventam viderunt tem- *cap. 7.*
pora vix inchoata prioris ſeculi. Plinius eam ſtatuit in *Titi Imperatoris Domo:* Ita- *Statua*
que præter Thermas hæc quoque hanc partem Eſquiliarum inſederat. Poſthæc *Laocoontis*
Titi Balnea, TRAJANI THERMAS ſtatuit P. Victor, tamquam non *ubi inventa.*
longe diſtantes à Titianis. Sitas volunt prope Templum S. Martini cognomen- *Thermæ*
to in Montibus: & illi multo viciniores, quàm Templo S. Petri ad Vincula, *Trajani.*
ubi fuerat Domus Servii Tullii Regis. De his etiam infra: quarum veſtigia, cum pro novis fabricis repurgaretur locus ſuperioribus annis, deprehenſa ſunt. Anaſtaſius Bibliothecarius in vita Symmachi: *Intra Civitatem,* inquit, *Romanam, Baſilicam Sanctorum Sylveſtri, & Martini à fundamentis conſtruxit,* Symmachus, *juxta Thermas Trajanas.* De Trajanis Thermis ſcripſit Pauſanias, appellat- *Pauſan.*
que λουτρὰ ἐπώνυμα αὐτοῦ, *Thermas ipſi cognomines. Operibus præterea,* inquit, *quam* *lib. 5.*
plurimis Urbem exornavit, quorum cæteris magnificentia præſtant Thermæ, quæ ab ipſo nomen acceperunt. Marlianus eo loci THERMAS ADRIANI collocat. *Marl. li. 5.*
Atqui hæ ſi fuerunt, in Regione nona Circi Flaminii locatæ ſunt: ibique nume- *cap. 11.*
rantur à P. Victore. Niſi forte Adrianus Thermas Trajani patris exornavit, ad- *Thermæ*
ditiſque ſignis, & picturis, paratuquè pulchriore inſtruxit. Euſebius in Chroni- *Adriani.*
co: *Forum Trajani, Thermas Trajanas, & Titianas, & Pantheon haud vere aſcribit Domitiano.* Nec tamen vacat ſuſpicione, Domitianum & Titi Thermas & Pantheon vel inſtauraſſe, vel additis ornamentis excoluiſſe. THERMÆ PHILIPPI *Thermæ*
Titianis à P. Victore ſubſcriptæ, iiſque proximæ in editiore ſolo fuiſſe dicun- *Philippi.*
tur. Nec quidquam præterea de his accepimus.

Jam plures fuere LUCI in Eſquiliis, partim in Colle, partim ad radices. *Luci in*
Varro: *Lucus Fagutalis, & lucus Mephitis, & lucus Junonis Lucinæ: quorum anguſti* *Eſquiliis.*
fines. Item lucus Larum, & Querquetulanum ſacellum. Lucus FAGUTALIS, id eſt fagis conſitus fuiſſe fertur, qua parte Eſquilinus ſpectat extremum Viminalem, imminetque Suburræ, olim Oppius dictus. Varro: *Oppius Mons princeps lucum Eſquilinum, lucum Fagutalem habet.* Dicatus erat Jovi. Plinius: *Lib. 16.*
Sylvarum certe, Roma, diſtinguebatur inſignibus. Fagutali Jovi etiam nunc, ubi *cap. 10.*
lucus Fageus fuit. Feſtus: *Fagutal ſacellum Jovis, in quo fuit Fagus arbor, quæ Jovi ſacra habebatur.* Varro: *Fagutal à Fago, inde etiam quod ibi ſacellum Jovis Fagutalis.*
At prope Vicum Patricium ad radices Eſquiliarum fuit Lucus MEPHITIS. *Mephitis*
Feſtus: *Qui,* inquit, *ejuſdem rei cauſa eam partem Eſquiliarum, quæ jacet ad vicum* *quæ, &*
Patricium verſus, in qua Regione eſt Ædes Mephitis, tutatus eſt. Lucus autem Ædi *cur à priſcis*
adſitus venerationi erat. Porrò Mephitis Dea fuit graviſſimi odoris, ut eſt *culta.*
apud Servium. Ideoque quidam, *Mephitin,* inquit, *Juminem volunt, quam aërem* *7. Æneid.*
eſſe conſtat, novimus autem putorem nonniſi ex corruptione aëris naſci. Colebatur

hæc tamquam Dea, ut Febris, ut alia, quæ nocumentum afferunt, ne afferrent. Et tetri quidem odoris, afflatuſque peſtilentis cauſa erat in propinquo; nempe Campus Eſquilinus, commune plebis ſepulchrum, & Puticolæ, quo innumerabilis ferè populi cadavera projiciebantur. In ipſo autem Vico Templum DIANÆ erat, quò viri non intrabant, ut ait Plutarchus. Lucus JUNONIS LUCINÆ ſub eodem colle fuit in ipſo clivo, cui imminet Majoris Virginis Auguſtæ ſedes; quem ſane multo magis præcipitem, quàm oppleta, & in oculis noſtris finitimo Viminali exæquata prope valle, videamus, vidit antiquitas. De eo Luco Ovidius:

In quæſt. Rom. q. 3.

Ovid. 2. Faſt.

Monte ſub Equilio multis inciduus annis
Junonis magnæ nomine Lucus erat.
Huc ubi venerunt pariter nuptæque, virique;
Suppliciter poſito procubuere genu.
Cum ſubito motæ tremuere cacumina ſylvæ;
Eſt Dea per Lucos mira locuta ſuos.

Et paulo poſt:

Gratia Lucinæ dedit hæc tibi nomina Lucus,
Aut quia principium tu Dea lucis habes.

Plin. l. 17. cap. 44.

Junonis Lucinæ Templum.

Lucus Larum, & Sacellum.

Plinius priori ethymo à Luco Lucinam derivat: *eſſe*, inquit, *vetuſtiorem non eſt dubium, cum ab eo Luco Lucina nominetur.* At *Junonis Lucinæ* Templum putatur fuiſſe, ubi B. Virginis Major Baſilica colitur, in tantam religionem converſa ſuperſtitione. Alter hic Eſquiliarum vertex Ciſpius, ut dixi, dicebatur. Varro: *Ciſpius Mons ſepticepſos apud Ædem Junonis Lucinæ.* Lucum vero LARUM, & Querquetulanum Sacellum arbitror ad Cœlium, & Palatinum pertinere, quamvis Varro videatur ponere in Eſquiliis. Nam cum dixiſſet de Luco Fagutali, Mephitis, & Lucinæ, ſubdit: *quorum anguſti fines, non mirum. Jam diu enim late avaritia eſt. Item Lucus Larum, & Querquetulanum Sacellum.* Nempè Lucus Larum: & Sacellum in Colle Cœlio quercubus cinctum eaſdem, propter avaritiam ad ſe cuncta trahentem, anguſtias habent. Varro: *Et unde aſcendebant ad imam novam viam Lucus eſt, & Sacellum Larum.*

Vicus Patricius.

Lib. 7. ep. 72.

Jam VICUS PATRICIUS inter Eſquilias, & Viminalem ubi nunc Ædes Sancti Laurentii in Fonte, D. Pudentianæ, & ima pars hortorum Perettinorum; quod ibi ut dixi juſſu Servii Regis Patritii habitarent, ne quidpiam in humili molirentur, conjungitur Suburræ, & clivo Suburrano. Martialis:

Eſquiliis domus eſt, domus eſt tibi colle Dianæ
Et tua Patricius culmina vicus habet.

Suburra.

Carinæ, & earum fines,

Suburræ fines.

SUBURRA celebris in Urbe locus: unde olim Regio SUBURRANA certis jam finibus terminanda eſt. Tres ergo Romani Colles, Eſquilinus, Viminalis, Quirinalis, cum prope Forum Romanum deſinant, vallem inter ſe relinquunt, quæ eſt Suburræ attribuenda. Hæc primo quidem plana, poſtea acclivis in Eſquilinum aſſurgit. Ut autem certius ejus conſtet fines; repetendum eſt, CARINAS, qui olim Locus veluti Suburbium, ut dixi, Urbis fuit, ex eo appellatum, quia domos inverſas quaſi navium Carinas haberet, incœpiſſe ab Urbis muro, quem poſuerat Romulus ad Curias veteres, juxta Arcum Conſtantini, inter Palatium, & Cœlium. Porro hinc Carinæ (quamquam alii aliter ſtatuant) ſecundum Eſquilias, & Cœlium, ultra Amphitheatrum protendebantur. Propterea Varro: *Cum Cœlio*, inquit, *conjunctæ Carinæ.* At contra Arcum Conſtantini, ſub initium Hortorum Cardinalis Pii, fuit Pagus Succuſanus, inde dictus, ut ait Varro, *Quod ſuccurrit Carinis.* Huic Pago finitima erat Suburra. Immo & ab illo nomen accepit. *Ego*, inquit Varro, *à Pago*

potius

potius Succuſano dictam puto Succuſam. Quæ poſtea mutatis literis Suburra hinc producta vallem, quæ extremos angulos Quirinalis, Viminalis, & Eſquilii Collis interjacet, complectebatur. Idem auctor aliunde nomen derivans ait, *Suburra, quod ſub muro terreo Carinarum.* Et paulo poſt: *Suburra, Junius ſcribit, ab eo quòd fuerit ſub antiqua Urbe, cui teſtimonio poteſt eſſe, quod ſubeſt ei loco, qui terreus murus vocatur.* Hic murus quod Carinas attingeret, à Varrone *Carinarum* dictus, ad antiquam etiam Urbem pertinebat, quam ſcilicet Romulus & Tatius ampliarunt. Tunc enim recepta intra Pœmerium Sacra via, toto ſpatio Templi Pacis, & Fauſtinæ murus Capitolium verſus ferebatur. Itaque Suburra quæ ſuberat terreo muro, hinc incipiens per vallem primùm, deinde per clivum extendebatur, quo nunc aſcenditur ad Ædem S. Luciæ in Silice; cum Carinæ ex altera parte, minore ſpatio, ambituque producerentur. Sic Martialis fauces, id eſt initium Suburræ conſtituit ad Argiletum & Forum Cæſaris, ut dixi lib. 2. cap.
ultimo. Quare Marlianus: *Suburra quæ inter Eſquilias, & Viminalem jacet, princi-* *Marl. l.* 4.
pium habuit à Foro Romano ſive à Foro Nervæ, finem vero ad clivum Suburranum. Et *cap.* 20.
prima editione: *Viminalis collis ab Occaſu partem Quirinalis oppoſitam habet: & valli* *Li.* 5. *c.* 18.
interjacenti planæ Suburræ fuit nomen. Hac de cauſa Templum S. Agathæ, quod in *Templum*
fine Quirinalis, verſus hanc vallem eſt ſitum, à S. Gregorio (ne aliquis dubi- *S. Agathæ*
tando ingenium oſtentet) & noſtro ævo, jure ponitur in Suburra. Nam ille ſic *in Suburra.*
ſcribit: *Arianorum Eccleſia, in regione Urbis illa, quæ Suburra dicitur, cum clauſa uſ-* *Dial. lib.* 3.
que ante biennium remanſiſſet, placuit ut in Fide Catholica dedicari debuiſſet; quod factum *cap.* 30.
eſt. Idem alibi: *Quia ergo Eccleſia S. Agathæ ſita in Suburra, quæ ſpelunca fuit ali-* *Li.* 3. *Epiſt.*
quando pravitatis hæreticæ, ad Catholicæ Fidei culturam Deo propitiante reducta eſt. Subur- *epiſt.* 19.
ram autem Regionem, id eſt Urbis partem appellavit; niſi forte ejus ætate pro Regione habebatur. Certe antiquitus habita eſt: cum, teſte Varrone, in quatuor Regiones Urbs diſtributa, Suburranam, Eſquilinam, Collinam, Palatinam. Suburrana Cœlium montem, Carinas cum capite Sacræ viæ, & Suburram continebat. Quare Suburra, quæ nomen dabat antiquæ Regioni, præcipua, & ampla pars illius erat, deſcriptis terminis patens.

Jam ut ædificia attingam; *CÆSAR habitavit primo in Suburra modicis ædibus,* *Sueton. in*
referente Suetonio. Ibidem canente Martiale STELLA CONSUL ædes *vita Cæſ.*
habuit: *cap.* 46.

Vel ſi malueris prima gradiere Suburra; *Lib.* 12.
Atria ſunt illic Conſulis alta mei. *Ep.* 3.

Eodemque libro clamoſam nuncupat, ferventem Juvenali, propter populi frequentiam; quòd ibi rebus venum expoſitis mercatus eſſet. Idem libro ſeptimo, cum alia enumeraſſet, ſubdit:

Quidquid villicus Umber, aut colonus,
Aut Tuſci tibi, Tuſculivè mittunt,
Aut rus marmore tertio notatum,
Id tota mihi naſcitur Suburra.

Et alibi: *Lib.* 10.

Hæc igitur media quæ ſunt mihi nata Suburra. *Ep.* 92.
Mittimus Autumni cerea poma mei.

Eadem infamis meretriciis nundinis, nec aliæ Horatio Suburranæ canes, quàm lupæ.

Subibat deinde Suburranus CLIVUS. Hic eſt, quò ad Templa Sanctarum Virginum Luciæ, & Praxedis hodie aſcenditur. Martialis de antiquo clivo: *Lib.* 10.

Illic Orphea protinus videbis *Ep.* 19.
Altum vincere tramitem Suburræ,

 Vidi

Vidi vertice lubricum Theatri.

Fulv. li. 4. At quod THEATRUM prope Suburram? Fulvius: *Circi*, inquit, *forma, ac ſedilium veſtigia adhuc apparent inter Viminalem, & Eſquilias juxta Suburram, ubi* Li. 5. c. 13. *nunc Ædes S. Laurentii in Fontana, & S. Euphemiæ.* Negat Marlianus, quod Circenſis moles Vicum Patricium, aut magnam Suburræ partem clauſiſſet. Verum ibi ſi aliqua fuit pro ludis fabrica, non alia profecto fuit, quam Theatralis, ut habetur ex Martiale, niſi per Cathachreſim Theatrum, pro Circo poſuit. Sed fortaſſe non Theatrum ad ludos ibi deſcribitur, ſed fons aliquis in ſummo clivo Suburrano ſtructus ad formam Theatri, nempe teſtudinatus, & fornice cameraque ſuſpenſus juxta Plinii domum, quò librum Poëta mittit, aut etiam in ipſa domo. In quo ſane recurvo, & humidæ rotunditatis fonte, aſſiduo aquarum lapſu ſtillicidioque lubrica Orphei ſtatua feras, aveſquè cantu perducere videbatur. Tria quidem ſtabilia Theatra in Urbe fuiſſe novimus. Quartum hoc ſtatuere in terræ pondus non auſim, niſi alius, clariorque antiqui auctoris proferatur locus: aut pro Theatro Circus fuiſſe demonſtretur. Porro illos verſus in epiſtola ad Priſcum Plinius adducens ſuæmet DOMUS ipſe meminit Li. 3. epiſt. ultima. poſitæ in Eſquiliis, *Alloquitur*, inquit, *Muſam: mandat ut domum meam in Eſquiliis quærat, adeatquè reverenter.* Erat igitur in Collis vertice ſupra Ædem S. Luciæ cognomento in Silice, quam Eccleſiaſtici ſcriptores, & antiquarii in Orphea nuncupant, deducto fortaſſe nomine à veteri Orphei ſimulacro. Habent etiam Orthea, & id Templum nominant in Septiſolio, à vicino ſcilicet Apud Ciaconium. Cap. 2. SEPTIZONIO quod multo ante Severianum ſtructum eſt. Sic in vita Gregorii IX. legimus: *Pontifex creatus prope Septizonium in Diaconia Sanctæ Luciæ in Septiſolio:* aliàs: *Orthea*, & in *ſilice*, ut dicitur in vita Honorii III. Hujus Septizonii meminit Suetonius in Tito: *Natus eſt prope Septizonium ſordidis ædibus.* Quas fortaſſe poſtea in domum & ſuas Auguſtas Ædes mutavit, haud longe adjunctis Thermis. Jam Plinianæ domui minorem alteram *Pedonis* Poëtæ nobilis, an Cauſidici ſubjicit Martialis:

Illic parva domus tui Pedonis
Cælata eſt Aquilæ minore penna.

Arcus Gallieni. A Clivo Suburrano rectà eunti occurrit ARCUS GALLIENI è Tiburtino lapide, cujus hæc Inſcriptio eſt:

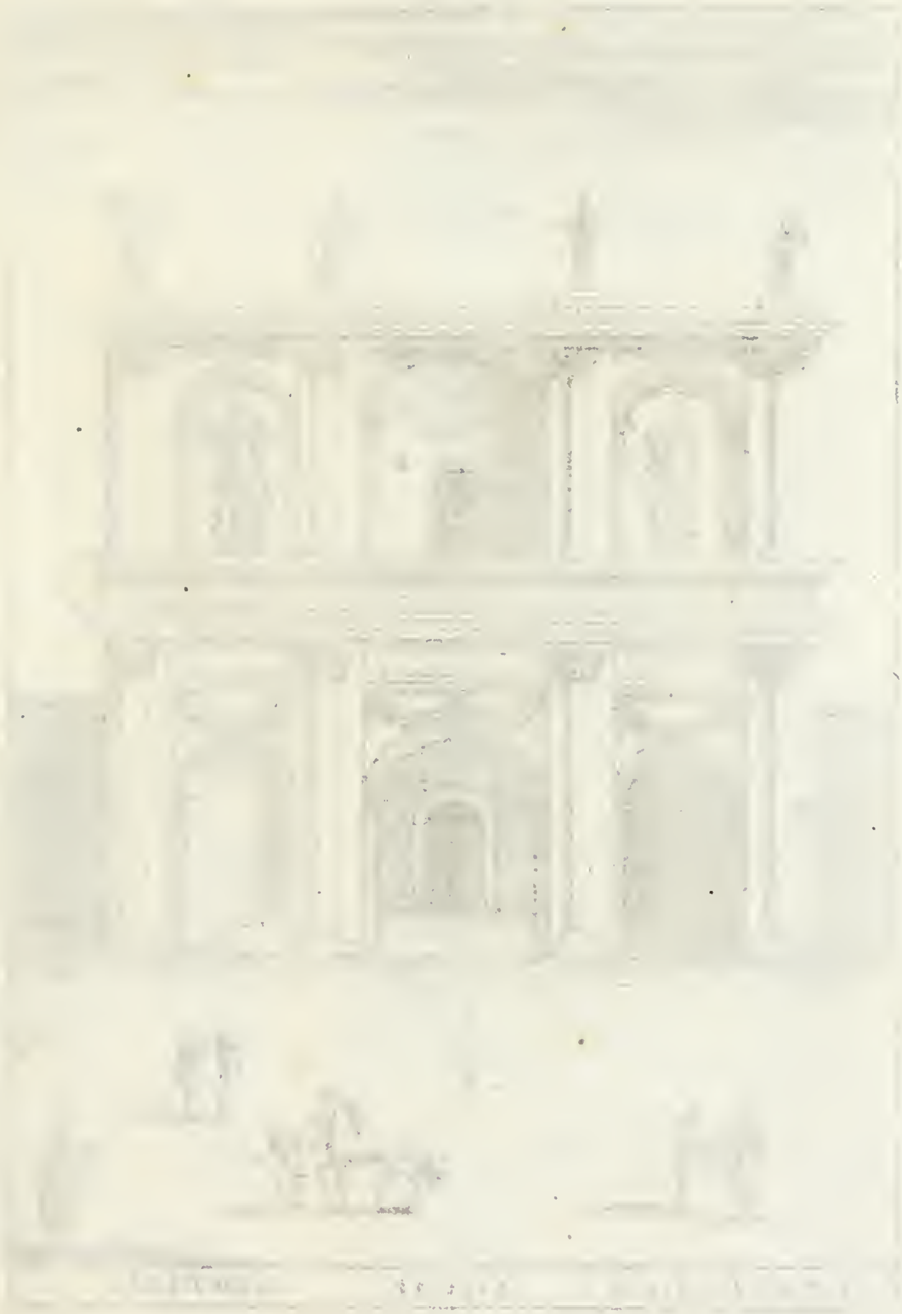
GALLIENO. CLEMENTISSIMO. PRINCIPI
CVIVS. INVICTA. VIRTVS
SOLA. PIETATE. SVPERATA. EST
ET. SALONINAE. SANCTISSIMAE. AVG.
M. AVRELIVS. VICTOR
DEDICATISSIMVS
NVMINI. MAIESTATIQVE. EORVM

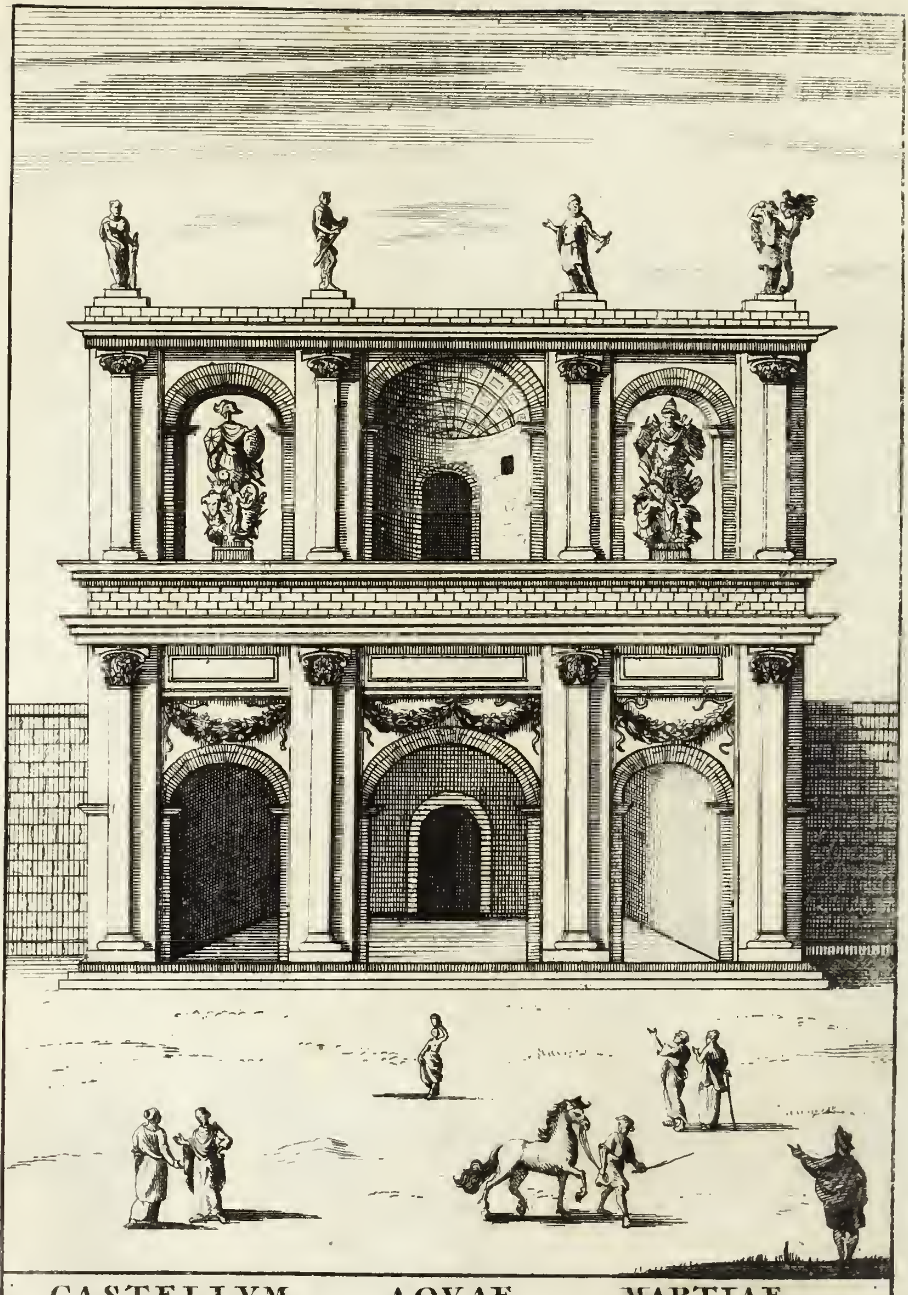
In eodem Colle domum, & hortos Gallieni fuiſſe probabilis conjectura eſt, ut dicam poſtea. Ibidem S. Viti Ædes, quam in MACELLO nuncupant. P. Victor Macellum Liviani, ſeu Livianum in Eſquiliis: in Regione II. Cœlii Fulv. lib. 1. Montis Macellum magnum conſtituit. De Macello alii rectè ſcripſerunt; ta- Marl. li. 5. cap. 14. men hic prætereundum non eſt. *Eſt enim Macellum*, ut ait Varro, *ubi olerum copia;* Sed paulo poſt non de his tantum, ſed aliis, quæ vitæ uſui ſunt, loquitur.

Hæc,

ARCVS GALLIENI NVNC S. VITI

CASTELLVM AQVAE MARTIAE

CASTELLI VESTIGIA

Hæc, inquit, *omnia poſtquam contracta in unum locum, quæ ad victum pertinebant, & ædificatus locus, appellatum Macellum, ut quidam ſcribunt, quod ibi fuerit hortus: alii quod ibi domus ejus fuerit, cui cognomen Macellus, quæ ibi publice diruta, à qua ædificatum hoc, quod vocatur ab eo Macellus.* Hoc poſtremum ſenſit Feſtus. At Plutarchus tantum carnibus publicè vendendis Macellum parat. *Ferunt*, inquit, *Romæ latronem truculentum fuiſſe, nomine Macellum, qui multis deverberatis vix tandem captus, ſupplicioquè affectus; ut ex pecunia ejus locus carnibus publicè vendendis ædificatus fuerit, nomen ab ipſo habens.* Sed in Macello præter carnes, cætera obſonia vendebantur. Plautus in Aulularia:

Macellum unde dictum. *In quæſt. Rom. q. 54.* *Act. 2. Sc. 5.*

Venio ad Macellum, rogito piſces, indicant
Caros, agninam caram, bubulam,
Vitulinam, cetum, porcinam, cara omnia:

Pag:205

Varro aliud Macellum prope Sacram viam conſtituit. *Exædificatus*, inquit, *Vicus, & inter Sacram viam, & Macellum editus.* Hoc forſitan *ad Corneta* dictum *à Cornis*, quæ abſciſſe loco reliquerunt nomen. Idem enim ante ſcripſerat: *ubi variæ res venduntur*, dicitur, *ad Corneta.* Et ſupra, in Sacra via, & propinqua Suburr. emi venalia diximus.

Ab Æde S. Viti parum diſtant veteris ædificii parietinæ, Caſtellum Aquæ, ut quidam ajunt: ut alii Trophœa Marii de Cimbris à Cæſare reſtituta, ideoque locum *Cimbrum* dici autumant. Equidem ut ibi fuiſſe Trophœa Marii nullo modo dicerem: ita fuiſſe Caſtellum Aquæ tuto affirmarem. Nam ut conſtat ex Frontino, Aqua tam Claudia, quam Martia poſt hortos Pallantianos, qui fuerunt in Eſquiliis, effundebatur. Duo quidem illa Trophœa inſculpta è marmore, quæ viſuntur in Capitolio, ex hoc loco tranſtulit Populus Romanus: cur tamen potius Marii, quam alterius fuiſſe dicantur, non video, præſertim in Urbe olim ejuſmodi ornamentis refertiſſima. Moles vero ipſa indicat Aquæ receptaculum, unde in fiſtulas divideretur: ab illo videlicet, qui extruxit, aut inſtauravit, Trophœis ornatum. Quod quidem Aquæ Caſtellum, quia plerique eruditorum Martiæ attribuunt, & inſcriptio baſis Capitolinæ docet, repugnandum non judico. Porrò ut quidam putant ab iis monimentis Marii nomen loco relictum eſt. Marlianus, quod ante Fulvius dixerat: *Hinc ea tota Eſquiliarum pars, quæ eſt plana, Eſquilias inter, & Cœlium Montem Baſilicamque Lateranenſem vergit, hodie dicitur Merulana, pro Mariana.* Atqui aliunde nomen Merulanæ fuiſſe deſumptum, conjicitur ex lib. 2. Epiſtolarum S. Gregorii, *Quia igitur*, inquit,

Caſtellum Aquæ. *Front. l. 1. de Aquæduct.* *a De his capite ultimo.* *Li. 5. c. 15. 2. edit.* *Fulv. lib. 2.* *Epiſt. 58.*

Eccleſiam

Eccleſiam poſitam juxta domum Merulanam, Regione tertia, quam ſuperſtitio diu Ariana detinuit in honorem S. Severini cupimus conſecrare. Hic locus à Templo S. Matthæi contra Cœlium fere planus excurrit, olim Tabernola dictus, cujus meminit Varro: *Dexterior via in Tabernola eſt.*

Cum Trajanus, ampliori opere, Martiam reddidiſſet Aquam; atque in ſuas induxiſſet proximas Thermas; non poteſt ambigi, quin Trophœa illa ejuſdem Trajani ſint, ad Caſtelli ornamentum. Argumento quoque ſunt pellitæ Dacorum chlamides, & arma, egregiumque ſculpturæ opus, quale prorſus in Trajani Columnam. A monumentis verò Aquæ Martiæ, Martianam potius, quam Marianam Regionem dictam crederem.

Palatium Licinianum
Dion. in vita Trajani.
Marl. l. 5. cap. 15.

Cæterum ab eo aquæ Caſtello ad Ædem vetuſtam S. Bibianæ, nova via nuper patefacta eſt. Nec longe ab eo Templo, locus olim in Urbe celebris cognomento *Ad Urſum Pileatum*, quod ab Urſi pileum habentis ſive marmore, ſive coloribus expreſſa effigie ſuſcepit. Ibi Palatium Licinianum, Licinii Imperatoris, ut ajunt: an potius Licinii Suræ, qui, ut Dion teſtatur, Trajani familiaris, & opulentiſſimus Gymnaſium populo Romano ſuis ſumptibus ædificavit?

In vita Gordiani Junioris.
In Gord. Majore.

Sed non placet, lævorſum ubi Ædes S. Euſebii, quod placuit Marliano, fuiſſe domum Gordianorum; & fruſtra adducitur Julii Capitolini mutilatus locus. Ille enim ſic habet: *Domus Gordianorum etiam nunc extat, quam iſte Gordianus pulcherrime exornavit.* Hanc ante dixerat fuiſſe Cn. Pompei, nempe in Carinis, & Philippo Principe ad Fiſcum Cæſareum deveniſſe. At quæ ſequuntur, Villam, non Domum in Urbe deſcribunt. *Et Villa*, inquit, *eorum via Prænestina, ducentas columnas uno periſtylo habens, quarum L. Chriſteæ, Claudianæ L. Siennitides L. Numidicæ pari menſura ſunt. In qua Baſilicæ centenariæ tres. Cætera huic operi convenientia, & Thermæ, quales præter Urbem, ut tunc, nuſquam in Orbe terrarum;* quæ poſtrema verba Villam ſemovent Urbe. De aliis Eſquilinis fabricis, nempe hortis, & Baſilica Lucii, & Caji Aquæductibus, Hortis Mœcenatis alibi dicam. Hi ſane Mœcenatiani contigui Hortis Domus Neronianæ, & in poteſtate Principum magnam Collis partem occuparunt.

Liv. dec. 3. lib. 6.

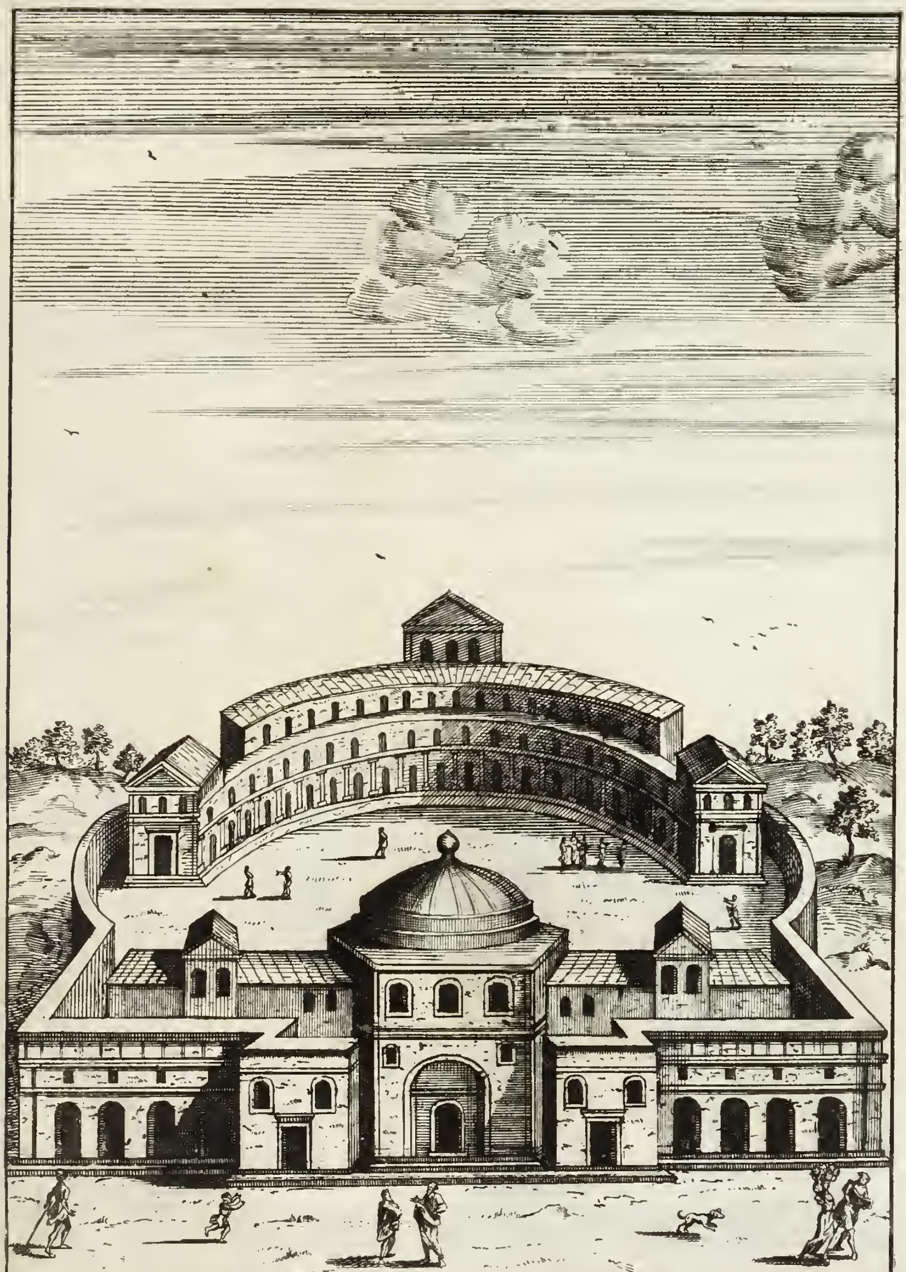
Prope Mœcenatis Hortos VIRGILII DOMUM fuiſſe teſtatur Ælius Donatus in ejus vita. *Habuit*, inquit, *domum Romæ in Eſquiliis, juxta Hortos* Mœcenatianos. In iiſdem Eſquiliis Propertius, ac Perſius Poëtæ habitarunt. Æliorum quoque Domus ibi conſtituitur ab iis, qui Marii Trophœa inibi recognoſcunt. Demum Campus Eſquilinus ab Urbe diviſus pro ſepulchris peramplus in plano Colle fuit. Livius: *Conſules Numidas tranſire Eſquilias juſſerunt: nullos aptiores inter convalles, tectaque hortorum, & ſepulchra, & cavas undique vias ad pugnandum futuros rati.* Sed auctis mœnibus, Campus ultra ſubmotus eſt, verſus Templum S. Laurentii extra muros.

CAP. XI.

Collis Viminalis.

Plin. l. 16. cap. 10.
Situs Viminalis Collis.

COLLIS VIMINALIS à Jove Vimineo olim dictus eſt. Varro: *Tertiæ Regionis Colles ab quinque Deorum fanis appellati. E queis nobiles duo Colles Viminalis à Jove Vimineo, quod ibi Aræ ſunt ejus, aut quod ibi vimina nata fuerunt.* Plinius: *Colle, in quem vimina petebantur.* Situs Collis oblongus, & anguſtus eſt. Exurgit è valle, in qua Templum colitur Virginis cognomento à Montibus ſecundum viam, quæ inde ad Palatium Quirinale Pontificis rectà deducit.

THERMAE OLYMPIADIS

THERMARVM OLYMPIADVM RELIQVIAE

THERMARVM NOVATII RELIQVIAE

THERMAE NOVATIANAE

ducit. Dextrorſum Suburram, & clivum Suburranum, Vicum Patricium, & Eſquilias habet: lævorſum illi adjacet vallis olim Quirini Æde in clivo, nunc S. Vitalis Templo inſignior: quæ deinde paulum edita inter hortos, & vineta ad Thermas uſque Diocletianas ferè perducitur. Ipſe autem Viminalis molli clivo aſcendens uſque ad Ædem S. Laurentii cognomento in Paliſperna, inde perpetuo jugo porrectus viam interſecat ab alta olim ſemita, nunc quatuor fontium, tendentem ad Liberianam Ædem Magnæ Virginis; tum occupat villæ Perettinæ partem, aliorumque hortorum, & villarum; tum exæquatus, complanatuſque ad Thermas Diocletianas, inde ad mœnia decurrens indiſcretis finibus, Eſquiliis dextrorſum, ſiniſtrorſum Quirinali commiſcetur. Habet ergo à Septemtrione Quirinalem: ab Ortu muros Urbis: à meridie Eſquilias: ab Occaſu Suburram, & vallem, quæ Eſquilias, Viminalem, & Quirinalem interjacet. Porrò hic Collis antiqui nominis jacturam fecit, nec vulgare alterum quaſi naufragus apprehendit. Ideò & vulgo vix notus, præterquam ad Ædem S. Laurentii in Paliſperna mutuatus ab illa cognomen.

Thermæ Diocletianæ in Viminali.

Cauſa vero, cur hi tres Colles, Viminalis, Eſquilinus, Quirinalis circa Thermas Diocletianas uſque ad muros Urbis indiſcriminatim jungantur, Tarquinii vetus eſt Agger, ut primo libro dictum eſt. Naturalis enim locorum ſitus, eos colles tenui valle diſcretos depreſſis in planiciem verticibus pœne exæquarat: atque Urbem hac ex parte intutam, & hoſtium incurſibus obnoxiam fecerat. Itaque ſeptem ſtadia, nempe paſſus octingentos ſeptuaginta quinque munitione producta, & ad mœnium altitudinem edita, interiora trium Collium latiſſime Romani complanarunt, ut indeprenſis terminis jungerentur. Quamvis autem tanta non eſſet ejus munitionis latitudo, quanta Thermas, & mœnia interjacet, *cùm*, referente Dionyſio, *lata eſſet quinquaginta pedes*; tamen ut commodus ad eam eſſet acceſſus, omnia circum complanari, treſquè montium vertices quamquam modicis vallibus diſcretos omnino exæquari placuit. Propriè autem munitio erat ad mœnia, ubi deficientibus collibus, ingeſta humo locus eſt oppletus: terreuſque Agger, quem perductus murus ſuſtinebat, ejus altitudini fere æquatus. Hæc de ſitu Collis.

Tres colles ſimul juncti.

Plin. lib. 3. c. 5. Dionyſ. lib. 9. Str. lib. 5.

Quod ad ædificia pertinet, lavacrum AGRIPPINÆ, ac Thermas OLYMPIADIS in Viminali P. Victor, & alii deinceps ſtatuerunt. Sed lavacrum balnea ſunt, ne quiſpiam fortaſſe fontem deſignet. Lampridius in Commodo: *Opera ejus*, inquit, *præter lavacrum, quod Cleander nomine* ipſius fecerat, nulla extant. Ubi de balneis loquitur. Porrò hæc balnea Agrippinæ matris Neronis ſub Templo B. Martyris Laurentii, qua collis declivis eſt in vallem Quirinalem, fuiſſe, cùm defoſſi lapides, tum antiquariorum probat auctoritas. Thermas autem Olympiadis in ipſo Templo, ac Cœnobio Monialium ſtatuunt acta ejuſdem Martyris. Siquidem in iis legimus Beatiſſimum Juvenem Chriſti cauſa crematum, aſſatumque ad lentum ignem crate ferrea in Thermis Olympiadis expiraſſe. Ad quem locum victoris laurea conſecratum ſubſtructo ſubterraneo Templi ſacello habetur populi Romani religioſa celebritas. Quæ autem fuerit hæc Olympias ab aliis libenter audiam. At NOVATUS balneas Novatianas inter Templa B. Laurentii, & Pudentianæ Virginis, ejuſdem germanus ſimul cum Timotheo frater feciſſe fertur; ut à ſcriptoribus Eccleſiaſticis non modo Novatianæ, ſed & Timotinæ nuncupentur. Anaſtaſius in vita S. Pii I. Papæ: *Rogatu*, inquit, *B. Praxedis dedicavit Eccleſiam Thermis Novati in Vico Patricio in honorem ſororis ſuæ S. Pudentianæ.* Fuit etiam Novatus, ad quem ſcripſit Seneca de Ira: ejuſque frater fuiſſe creditur; nec puto ejus nomen quis traduxerit ad Thermas. Sed præter clariores Cæſarum Thermas, plurimas privatorum Civium,

Thermæ Agrippinæ, & Olympiadis.

aut

aut ad quæſtum paratas, quæ populum quotidie lavantem exciperent, certum eſt fuiſſe. P. enim Victor, ut etiam notavit Philander, ſupra octingentas agnovit. At Plinius: *Adjicit* Agrippa *gratuita præbita balinea* CLXX. *quæ nunc Romæ ad infinitum auxere numerum.*

In Vitru. lib. 5. c. 10. Plin. l. 36. cap. 15.

Cenſentur in hoc eodem Colle à P. Victore, & ab Antiquariis DOMUS Aquilii Jure Conſulti, Q. Catuli, & M. Craſſi. Sed cur M. Craſſi. Nam Plinius, quem ſupra citavi, ſcripſit: *Craſſus Orator* (& loquitur de L. Craſſo) *fuit in primis nominis Romani. Domus ei magnifica; ſed aliquanto præſtantior in eodem Palatio Q. Catuli, qui Cimbros cum C. Mario fudit. Multo verò pulcherrima conſenſu omnium, ætate ea, in Colle Viminali C. Aquilii Equitis Romani, clarioris illa etiam quam Juris Civilis ſcientia.* Hæc ſola igitur in Viminali: aliæ duæ in Palatino, in quo, Regione decima numerat etiam P. Victor domum Q. Catuli. At de M. Craſſo, qui occiſus eſt à Parthis (ſi de hoc ſermo eſt) ſcribit Plutarchus: nihil ipſe ædificavit, niſi propriam domum. Sed ubi fuerit, non tradit.

Lib. 17. cap. 1.

Eodem P. Victore, & Sexto Rufo referentibus, Regio quinta Eſquilina, in qua Collis Viminalis, habuit, incertum qua ſede, NYMPHÆAM Alexandri Imperatoris. Gulielmus Philander docet Nymphæa ædificia fuiſſe, in quæ *gratiæ, & voluptatis cauſa aqua deducebatur. Zonaras tamen,* inquit, *in Leonis Primi Vita putat eſſe Palatia publica, in quibus, qui anguſtius habitarent, Nuptias celebrarent à Nympharum ſtatuis dicta.* Id etiam ſcripſit Juriſconſultus ad leg. V. Cod. Juſtin. de Aquæduct. Nempe, *Nymphæa patuiſſe Nuptias celebrantibus, & ædes non habentibus.* At Interpres in Julium Capitolinum, ubi de Gordiano Juniore ſcribit, *opera Gordiani nulla extant, præter quædam Nymphæa, & Balnea,* ait, *errare, qui vel domos Nuptiales, vel Balneas intelligunt Nymphæorum nomine.* Subditque, Nymphæa eſſe *ſalientes, vel manu ſtructas fontes aquam in publica ejaculantes, diſtinctos à lacubus, quibus aqua accipitur, non ſalit.* Anaſtaſius hac ſignificatione videtur uſurpaſſe in vita Hilari Papæ. *Nymphæum,* inquit, *& triporticum fecit ante Oratorium Sanctæ Crucis, ubi ſunt Columnæ miræ magnitudinis, quæ dicuntur hecaton penta.* Hoc enim loco Nymphæum aliud non eſt niſi ſons in media illa porticu centum quinque columnarum, de quo fonte plura idem ſubjicit, neque alium puto deſcribit. Idem in Vita Silverii PP. ait: *Intra Civitatem autem grandis fames erat, ita ut aqua venundaretur pretio, niſi Nympharum remedium ſubveniſſet;* ubi Nymphas pro fontibus videtur uſurpaſſe. Nec tamen diſplicet opinio Zonaræ, & Juriſconſulti. Cur enim Nymphæa inter pulchra ædificia laudantur magno ſumptu Cæſarum facta, ſi tantum in uſum exilientis aquæ facta ſunt? Probabile eſt etiam Nympharum ſtatuis, & quod ajebat Philander, Nymphæa aquarum copia, quibus Nymphæa delectari credebantur, abundaſſe, ad loci pulchritudinem. Ideo aliis *lymphæa* ſunt, & *Balnea mulierum.* Præter hæc Alexandri, & Gordiani, Jovis à P. Vict. Marci Nymphæum, ab Ammiano refertur; cujus ſedes non ignoratur inter Cœlium, & Palatinum, ubi erat Severi Septizonium. *Ad Septizonium,* inquit, *operis ambitioſi Nymphæum Marcus condidit.* Cætera hujus Collis ædificia, præter Thermas Diocletianas, de quibus poſtea, ignorantur. Nam qui Decii Auguſtales Ædes ibi componunt, neſcio an voluntate magis quam ratione id faciant. Ultra Thermas Diocletianas Campus Viminalis latiſſime producitur, & Caſtrorum ſedes, de quibus alibi eſt dictum.

Loc. cit. Nymphæa fuerunt Palatia.

Seu fontes ut aliis placet.

Nymphæa pulchra ædificia, Nympharum ſtatuis, & fontibus ornata.

Ammian. lib. 15.

CAP.

Cap. XII.

Mons Cœlius.

Fines, & ſitus Cœlii montis.

PLurimum longitudinis, latitudinis haud ſane multum habet Mons COELIUS, & per ſe magnus adhuc minore altero, quem COELIOLUM dixerunt, augetur. Cujus hi ſunt fines. Ab Eſquiliis interjacente ſejunctus valle, ubi Amphitheatrum, Carinæ, & Regio olim Tabernolæ, ſupra Ædem S. Clementis, præcelſo primum jugo ad Ædem quatuor Coronatorum: tum molli clivo prope Baſilicam Lateranenſem, Orientem verſus uſque ad mœnia procurrit. Flexis porrò mœnibus ad Templum S. Crucis (hic enim Colliculus in fine Eſquilini, & Cœlii utriuſque, ut dicebam, putatur appendix) largoque intervallo quaſi in rectum productis, clauditur à Meridie. Hinc ſecretus modica planicie à Cœliolo, eoque auctus, extenditur ad vallem Occaſum verſus, in qua Thermæ Antoninianæ, & Piſcina olim publica; via Latina, & Appia. Ea valle dividitur ab Aventino. Hinc rurſus contra Palatinum convertitur, à quo item valle diſcretus redit ad Amphitheatrum.

Unde ſit dictus Cœlius.
Tacit. l. 4. Annal.

Quod ſpectat ad nomen, *Cœlius, à Cœlio Vibenno Tuſco Duce nobili eſt dictus, qui cum ſua manu dicitur Romulo veniſſe auxilio contra Sabinum Regem*, ut ait Varro. At Tacitus hoc refert ad poſteriora tempora: ut tunc diceretur Querquetulanus à quercubus conſitis. *Haud fuerit*, inquit, *abſurdum tradere montem eum*, Cœlium, *antiquitus Querquetulanum cognomento fuiſſe, quod talis ſylvæ frequens, fœcunduſque erat: mox Cœlium appellitatum à Cœlio Vibenna, qui Dux gentis Hetruſcæ cum auxilium appellatum ductaviſſet, ſedem eam acceperat à Tarquinio Priſco, ſeu quis alius Regum dedit; nam ſcriptores in eo diſſentiunt.* Idem eodem loco ſcribit, actum in Senatu, *ut mons Cœlius deinceps Auguſtus appellaretur, quando deuſto monte, & cunctis circumflagrantibus ſola Tiberii effigies ſita in domo Junii Senatoris inviolata manſiſſet.* Cum etiam Cæſar *obviam iverat tribuendo pecunias ex modo detrimenti.* An vero *Auguſti* nomine mons cœperit appellari non conſtat. Conſtat certè appellationem non manſiſſe. Dictus poſtea LATERANUS, à Lateranorum nobiliſſimorum Civium, quorum aliquot Conſules cenſentur in faſtis, magnificentiſſimis ÆDIBUS: quæ ubi Baſilica Lateranenſis, & Palatium Pontificium eſt, fuere: atque egregiæ dicuntur à Juvenale, obſeſſæquè à Nerone propter cædem Plautii Laterani Conſulis deſignati. S. Hieronymus in Epitaphio Fabiolæ: *In Baſilica quondam Laterani qui Cæſariano truncatus eſt gladio.* Aurelius Victor: *Lateranum, Cilonem, Anulinum, Baſſum, cæteroſquè alios ditavit*, Severus, *Ædibus quoque memoratu dignis; quarum præcipuas videmus, Parthorum quæ dicuntur, ac Laterani.* Eadem Eutropius. Domum Lateranorum ſucceſſu temporis poſſedit Conſtantinus: idemque B. Sylveſtro habitandam dedit: aut Miltiadi, qui B. Sylveſtrum præceſſerat, ut putat Card. Baronius. Nicephorus. *Quod ſane Palatium* Lateranenſe *ipſe quoque* Conſtantinus *ingentibus impenſis magnifice conſtruxit, & Chriſto ſacravit.* Nam & Baſilicam Lateranenſem in eo extruxit, & Pontifici Chriſti Vicario donavit. Deinceps verò in eo Romani Pontifices habitarunt, donec commigrarunt in Vaticanum, ampliſſimis ædibus inibi ædificatis.

Laterani cives dant nomen Laterano.
In Severo.
Eutropius lib. 10.
Niceph. lib. 7. c. 49.

Ejuſdem Domus Lateranorum meminit Julius Capitolinus in Marco Antonino. *Natus eſt*, inquit, *Marcus Romæ in Monte Cœlio, in hortis; educatus eſt in eo loco,*

in quo natus eſt, & in domo Avi ſui Veri juxta Ædes Laterani. Jam pauca ſunt quæ de Cœlio ejuſquè ædificiis dici poſſunt.

Lib. 36. cap. 6. In eo prima DOMUS cruſtata marmore ſub Cæſare Dictatore fuit. Plinius: *Primum Romæ parietes cruſta marmoris operuiſſe totius domus ſuæ in Cœlio Monte Cornelius Nepos tradidit Mamurram Formiis natum Equitem Romanum, Præfectum Fabrorum C. Cæſaris in Gallia.* Præterea Domus TETRICORUM, qui inter XXX. Tyrannos ſub Gallieno XXII. & XXIII. numerantur, poſteaque ducti ſunt in triumphum ab Aureliano. Trebellius in Tetrico juniore: *Domus*, inquit, *Tetricorum hodieque extat in Monte Cœlio inter duos lucos, contra Itium Metellinum pulcherrima, in qua Aurelianus pictus eſt, utrique prætextam tribuens; & Senatoriam dignitatem accipiens. Quam cum dedicaſſet, Aurelianum ipſum dicuntur duo Tetrici adhibuiſſe convivio.* Domus, ſive INSULÆ non bona fide venditæ meminit Cicero: *Cum in Arce Augurium Augures acturi eſſent, juſſiſſentque Titum Claudium Centimalum, qui ædes in Cœlio monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo officeret auſpiciis. Claudius proſcripſit, Inſulam vendidit.* Ex quo intelligitur, domum in parte Cœlii fuiſſe quæ procurrit verſus Palatium Capitolio propinquior; & magnam altitudinem ſublatam, quæ captantibus auguria è Capitolii arce editiſſima officeret. Quod indicat ſublimitatem tectorum Romanorum.

(Cic. lib. 3. de Offic.)

Campus in eodem MARTIALIS nomine ad Ludos, & Equiria, id eſt curſus equeſtres, qui pridie idus Martias ibi fiebant in honorem Martis, ſi forte Tiberis plana Urbis inundaſſet. Ovidius:

3. Faſt.

Altera gramineo ſpectabis Equiria Campo;
Quem Tiberis curvis in latus urget aquis.
Qui tamen ejecta ſi forte tenebitur unda;
Cœlius accipiet pulverulentus Equos.

Id rarum, cùm raro inundet Tiberis, præſertim adulto jam Martio. Etſi campus decurſionis gratia vacuus ab ædificiis, in dorſo Montis non longe à Baſilica Lateranenſi eſſe debuit. Porro clivus, quo ſecundum Ædem Sanctorum Joannis, & Pauli aſcenditur, VICUS SCAURI olim dictus, dextrorſum habuit paternas Ædes B. Gregorii, & in Cœnobium, ac S. Andreæ Templum à ſanctiſſimo illo Pontifice converſas.

Domus, & Curia Hoſtilii Regis. Verum ad Ædem beatorum Joannis, & Pauli, Tullii Hoſtilii DOMUS Tertii Romanorum Regis, & CURIA de ejuſdem nomine HOSTILIA fuit. Hic enim Rex diruta Alba Romam Albanos traduxit. *Cœlius*, inquit Livius, *additur Urbi Mons, & quò frequentius habitaretur, eam ſedem Tullus Regiæ capit, ibique deinde habitavit. Templumque ordini à ſe aucto Curiam fecit, quæ Hoſtilia uſque ad patrum noſtrorum ætatem appellata eſt.*

(Liv. lib. 1. — Id eſt Senatui, adlectis Patribus, qui dicti minor. gentium.)

Ferunt Albanos habitaſſe, ubi Templum Virginis cognomento in Dominica. Alii contra, ibi collocant CASTRA PEREGRINA, id eſt domicilia, & hoſpitia peregrinorum ab Auguſto, ut ajunt, inſtituta: quibus lapides ibidem inveniri ſuffragantur; cum primi auctores hæc eadem Caſtra ponant in montis crepidine, ubi Ædes ſanctorum Quatuor Coronatorum; quæ ſedes quidem aptior videtur, ac tutior, de quibus Caſtris Sextus Rufus, & P. Victor in II. Regione Urbis. Ammianus *Miſſus exinde Romam*, Rex Chodamarius Germanorum, *in Caſtris Peregrinis, quæ in Monte ſunt Cœlio, morbo veterni conſumptus eſt.* Porro cum Albanis novis Civibus traditus fuerit Mons Cœlius ad habitandum, eorumque principes dicantur à Livio Tullii, Servilii, Quintii, Geganii, Curiatii, Chlelii: probabiliſſimum eſt, nobiles horum familias domos in eodem colle deinceps habuiſſe.

(Onuphrius in Urbe. — Amm. lib. 16. — Loc. cit.)

Manſiones Quod autem à P. Victore dicuntur in Cœlio fuiſſe MANSIONES ALBANÆ,

CVRIA HOSTILIA IN MONTE COELIO

TEMPLVM D. CLAVDII IN MONTE COELIO

MONIMENTA TEMPLI D. CLAVDII NVNC S. STEPHANI

BANÆ, ſuſpicor non tam id referri ad veteres illos Albanos, quam alios milites, quibus Cæſarum principatu cùm in Albano Caſtra, & familiæ eſſent, neceſſeque haberent ſæpe, accitu Imperatorum, aliiſque de cauſis Romam ventitare, manſiones quoque in eodem, domoſque paratas habere debuerunt. Meminit illorum Herodianus: *Viſum eſt*, inquit, *militibus iis, quorum ad Urbem Romam ſub Monte Albano Caſtra erant, atque in his liberi eorum, conjugeſque relictæ neci dedere Maximinum.* Julius Capitolinus in vita Maximini: *Timentes milites, quorum affectus in Albano Monte erant;* affectus autem ſunt fortunæ, conjuges, liberi. Refert etiam Appianus, Antonio poſt mortem Cæſaris turbante Rempublicam, ibidem ſtationes militum fuiſſe. *Ad portam*, inquit, *recta properavit* Antonius, *& inde porro Albam, verbis ut putabat milites reducturus ad officium; ſed cum peteretur telis è mœnibus retroceſſit*; duæ enim legiones ab illo ad Octavium Cæſarem defecerant. Qui, ut idem auctor paulo poſt: *omnibus Albam convenire juſſis, rem ſignificavit Senatui*, Dion, ſive Xiphilinus in Heliogabalo: *Quaſi milites quoſdam ex iis coëgiſſet, qui ſtipendia faciebant in Albano*, Spartian. in Anton. Carac. *Pars militum apud Albam, Getam occiſum acerrimè accepit: clauſiſque portis diu Imperator non admiſſus, niſi delinitis animis, non ſolum querelis de Geta, & criminationibus editis, ſed enormitate ſtipendii militibus, ut ſolet, placatis, atque inde Romam rediit.* Extat adhuc, ut ajunt, apud recentem Albam veterum forma Caſtrorum quadratis muris, quæ adhuc ſtativa militum indicet.

Militum Albanæ.

Lib. 8.

Appian. de Bello civil. lib. 3.

Dion l. 79.

Militum Caſtra in Albano.

Jam, ubi Ædes S. Stephani cognomento Rotunda, ſtatuunt Cæſaris CLAUDII TEMPLUM, de quo Suetonius in Veſpaſiano: *Fecit Templum D. Claudii in Cœlio Monte cœptum quidem ab Agrippina, ſed à Nerone prope funditus deſtructum.* Fuiſſe eo loci docet Frontinus ſcribens, *arcus Neronianos*, qui adhuc viſuntur, *deſiiſſe ad Templum D. Claudii.* Porro B. Protomartyris Templum ipſum Claudii fuiſſe probabilius eſt quam Fauni Capripedis, ut multi, quod ſcripſit Ugonius, affirmant, nemo probat. Id vero Simplicius I. Pontifex conſecravit. De eo Anaſtaſius: *Dedicavit Baſilicam S. Stephani in Cœlio Monte.*

Templum Claudii Cæſaris.

In eodem Deæ CARNÆ Ædes condita à Bruto primo Conſule, quæ credebatur conſervare humana viſcera, & præeſſe cardinibus, ut ait Ovidius:

Prima dies tibi Carna datur, Dea cardinis hæc eſt;
Numine clauſa aperit, claudit aperta ſuo.

6. Faſt.

Pluribuſquè fabulam proſequitur, quomodo puerorum viſcera defendat à ſtrigibus. Ibidem ARMAMENTARIUM. De eo, aliiſque Herodianus: *quippe juſſis effringi publicis Armamentariis in quibus pompæ magis inſtrumenta, quam belli aſſervabantur.* Ædes inſignes VECTILIANÆ in eodem cenſentur, ubi occiſus eſt Commodus. Quæ *Veſtiliani* dicuntur à Caſſiodoro. De iis Lampridius in Commodo: *Ipſe ad Cœlium montem in Vectilianas ædes migravit, negans ſe in Palatio poſſe dormire.* In eodem DOMUS Philippi ponitur à P. Victore, qui videlicet poſt Gordianum imperavit. In infimo clivo ejuſdem Cœlii MINERVÆ cognomento captæ Delubrum, fortaſſe non longe ab æde B. Gregorii: ubi quinquatria fiebant XIX. die Martii. Ovidius:

Lib. 7.

In Chronico.

Jul. Capitol. in Pertinace.

Ovid. 3. Faſt.

Una dies media eſt; & fiunt ſacra Minervæ;
Nomina quæ à junctis quinque diebus habent,
Cœlius ex alto, qua mons deſcendit in æquum;
Hic ubi non plana eſt, ſed prope plana via.
Parva licet videas captæ delubra Minervæ.
Quæ Dea natali cœpit habere ſuo.

Die primo quinquatrium, quo propterea ſacra fiebant ſine Gladiatoribus, ut idem paulo ante cecinerat.

COELIOLI qui Cœlio additus modicè acclivis pertingit ad viam Latinam, meminit Varro: eoque traductos ait *Principes de Cœlianis, qui à ſuſpicione*
De Aruſp. *liberi erant.* M. Tullius: *L. Piſonem quis neſcit his ipſis temporibus maximum, & ſan-*
reſponſ. *ctiſſimum Dianæ Sacellum in Cœliculo ſuſtuliſſe?* Hoc, non ut Marliano placet, ubi
Lib. 4. Ædicula Sancti Joannis cognomento ante portam Latinam, ſtatuendum eſt, hanc
c. 18. enim in via ipſa Latina poſitam videmus; cum Sacellum DIANÆ maximum
in ipſo tumulo qui viæ imminet Cicero poſuerit. An ibi L. Cornificius aliquid
Sueton. in ſtruxerit, qui ſub Auguſto Ædem Dianæ ædificavit, incertum eſt. De utroque
Aug. c. 29. Cœlio Martialis:
Lib. 12.
Epig. 18.

> *Dum per limina te potentiorum*
> *Sudatrix toga ventilat, vagumque*
> *Major Cœlius, & minor fatigant.*

Cap. XIII.

Mons Aventinus.

Situs, & fines Aventini Collis.

PEramplus latiſſime patet, longior tamen, quam latior AVENTINUS. Cujus hi ſunt fines. A Tiberi, quo, interjecta anguſta via, ferme alluitur, ſecundùm Velabrum, Circi olim Maximi ſedem, & Appiam viam, ad portam uſque Capenam excurrit. Ab ea converſus, ſemperque Pomœrio terminatus, ſecundum Urbis mœnia pertinet ad portam Hoſtienſem, nunc S. Pauli. Inde inter Septemtrionem, & Occaſum è lata planicie exurgit, ubi Teſtaceus mons. Tum redit ad Tiberim. Eundem anguſta valle diviſum via interſecat, quæ à porta Hoſtienſi recta tendit ad Amphitheatrum. Inde biceps
Aventinus Aventinus, duoſque vertices vetuſtis Sanctorum Templis nobiles late extollit.
biceps, & Vinetis, & hortis hoc ævo conſitus: olim nemoroſus, plurimiſque lucis in-
nemoroſus. umbratus. Ovidius:
1. *Faſt.*

> *Cacus Aventinæ timor, atque infamia ſylvæ.*

Dionyſ. Et alibi. Dionyſius: *Sylvis obſitus varii generis, præcipuè lauro, unde LAURE-*
lib. 3. *TUM pars ejus dicitur.* Plinius: *LORETUM in Aventino vocatur, ubi ſylva lauri*
Plin. l. 15. *fuit.* P. Victor: *Vicum Loreti minoris: alterum Loreti majoris, ubi erat Vertumnus.*
cap. 30. Ea de cauſa, quod extra Pomœrium uſque ad Claudium Cæſarem, & antiquitus infrequens ædibus Civium eſſet: illò ſecedenti velut in campos plebi capacem ſedem præbuit. Nomen autem ſortitum ferunt *ab avibus, quod eo ſe ab Tiberi ferrent aves: alii à Rege Aventino Albano, quod ibi ſit ſepultus: alii ab adventu hominum, quod commune Latinorum ibi Dianæ Templum ſit conſtitutum: ego maxime puto ab advectu: nam olim paludibus mons erat ab reliquis diſcluſus.* Hæc Varro. Idem MURCUS dictus, à *Murciæ Deæ Sacello,* ut ait Feſtus. Hoc Myrteæ Veneris fuit in Valle Circi Maximi. Sed & locus in ſummo Aventino REMURIA, eodem auctore, *dicitur ubi Remus de Urbe condenda fuerat auſpicatus.*

Porrò illud celebre DIANÆ Templum impellente Servio Tullio Rege
Liv. lib. 1. populi Latini cum populo Romano fecere: *Quemadmodum,* ut ait Livius, *inclytum Dianæ Epheſiæ fanum communiter à Civitatibus Aſiæ factum fama ferebat.* Addit
Dionyſ. Dionyſius, à Servio fœderis leges conſcriptas Civitatibus, rituſque celebrandi
lib. 4. antiq. feſti, ejuſque participes Civitates in area, Columna inciſas ad ſuam uſque ætatem
In q. Ro. permanſiſſe. Affixa erant huic Templo, quod ſolum Dianæ agnoſcit in
quæſt. 4. Aventino Plutarchus, boum cornua; cùm reliquis Dianæ fanis, ut idem ait,

cervo-

cervorum cornua Romani affigerent. Cauſa fuit, quam ipſe, & Livius narrant; *Liv. lib. 1.* quod bovem ingenti ſpecie, ac magnitudine, quæ populo, cujus Civis eam Dianæ immolaſſet, portendere credebatur Imperium. Romanus decepto, miſſoque ad Tiberim viro Sabino, ut ſe flumine perfunderet, bovem mactavit. *Fixa,* inquit Livius, *per multas ætates cornua in veſtibulo Templi Dianæ monimentum ei fuere miraculo.* Sed & alia, præter ea mactatæ bovis, adjecta cornua indicat Plutarchi *Dianæ* locus. Neque hujus Templi ſedes, ubi nunc S. Sabinæ colitur, ſtatuenda eſt, *Templum* ut quibuſdam placet; ſic enim legimus apud Martialem: *ubi eſſet.*

Quique videt propius magni certamina Circi, *Lib. 6.*
Laudat Aventinæ vicinus Sura Dianæ. *Epig. 64.*

Palphurius enim Sura nobilis Orator è domo propinqua Dianæ Templo in Circum Maximum deſpiciebat. Circus autem ſub altero Aventini latere, quo ad ortum ſpectat & Palatium, jacebat; cum Ædes B. Sabinæ martyris imminens Tiberi cum ſuo Collis jugo Septemtrionem proſpiciat. Itaque Dianæ Templum potius ſtatuendum eſt in ſummo clivo ſiniſtrorſum, verſus Ædem B. Priſcæ. Hæc enim eſt aptior ſedes, facilemque proſpectum habet in Palatinum, Capitolium, Cœlium, aliaque veteris Urbis loca celeberrima. Ab ejus fani nobilitate Aventinus Dianæ Collis dictus eſt. Martialis: *Lib. 7.*

Eſquiliis domus eſt, domus eſt tibi Colle Dianæ: *Epig. 72.*

Idem:

Aut Collem dominæ teris Dianæ.

Hic Dianam adverſus Annibalem conſediſſe cecinit Silius: *Sil. lib. 13.*

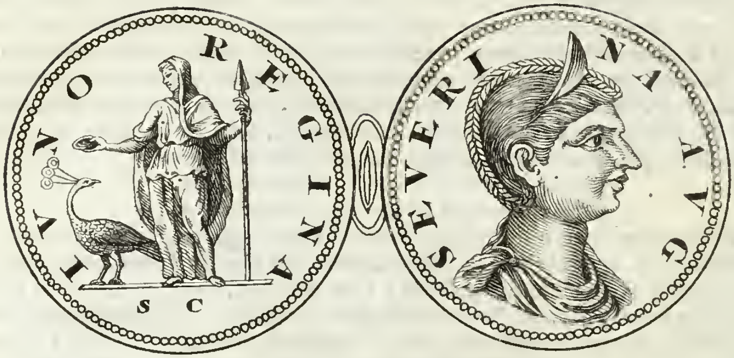
At qua vicinis tollit ſe collibus altæ
Molis Aventinus, viden ut Latonia virgo
Accenſas quatiat Phlegetontis gurgite tædas?

Eò confugit C. Gracchus vim fugiens Opimii Conſulis, indeque trans Tiberim *Plutarch. in* elapſus eſt, quod fruſtra adducit Marlianus ut Templum ad D. Sabinæ ſtatuat; *vita Gracc.* nam eodem modo elabi potuit ex eo, quem deſignavi, loco. Appianus id quaſi *Lib. 2. de* propugnaculum Gracchanos occupaſſe memorat, ut oſtendatur firmitas, & *Bell. civ.* magnitudo ædificii. *Cum his, inquit, qui eos circumſteterant, Dianæ Templum invadentes per vim retinere conabantur.* In eodem Colle aliud Templum eadem Diana diverſo habuit nomine, LUNÆ enim Templum dictum eſt. De eo P. Victor. Colebatur in fine Martii menſis. Ovidius: *Lib. 3. Faſt.*

Luna regit menſes; hujus quoque tempora menſis
Finit Aventino Luna colenda jugo.

Hæc fortaſſe illa eſt ædes, quam ornavit L. Mummius, Vitruvius: *Auctorem habemus L. Mummium, qui diruto Theatro Corinthiorum ejus ænea Romam deportavit, ea de Manubiis ad ædem Lunæ dedicavit.* *Vitruvius lib. 5. c. 5.*

Ibidem JUNONIS REGINÆ fanum celebre, quod captis Vejis, & aſportato Junonis ſimulacro ex præda Vejentana Camillus condidit. Livius: *Integramque in Aventinum, æternam ſedem ſuam, quò vota Romani Dictatoris voverant, perlatam.* *Liv. dec. 1. lib. 5.* Ubi Templum ei poſtea idem, qui voverat Camillus, dedicavit. De alio ſigno idem: *Signum æneum matronæ Junoni in Aventino ædificaverunt.* Idem alibi: *Tacta de Cœlo Ædes in Aventino Junonis Reginæ.* *Dec. 3. l. 2.* Et paulo poſt: *per Boarium Forum in clivum publicum, atque Ædem Junonis Reginæ perventum.* *Dec. 3. l. 7.* Clivo publico aſcendebatur in Aventinum è valle Circi, ut hodie ad latus Ædis S. Anaſtaſiæ videmus. Prope ſummum clivum dextrorſum ſita Ædes S. Sabinæ. Itaque hic potius Junonis Reginæ, non autem commune illud Dianæ Templum collocandum eſt. *Ubi Templum Junonis Reginæ.* Videmus in veterum Auguſtarum numiſmatis frequentem Junonis Reginæ effigiem.

Templi Minervæ in eodem colle incerta ſedes. Celebrabatur à Populo die
Lib.6.Faſt. decima ſeptima Junii. Ita Ovidius:

Jam ſex, & totidem luces de menſe ſuperſunt;
Huic unum numero tu tamen adde diem.
Sol abit è Geminis, & Cancri ſigna rubeſcunt;
Cœpit Aventina Pallas in arce coli.

In eodem ſummo Colle, quæ pars REMURIA dicta eſt, Ædes BONÆ DEÆ
Lib.5.Faſt. condita, quæcunque illa fuerit; cui tantum fœminæ ſacra faciebant. Ovidius:

Interea diva canenda Bona eſt.
Eſt moles nativa loco; res nomina fecit:
Appellant ſaxum; pars bona montis ea eſt.
Huic Remus inſtiterat fruſtrà, quo tempore fratri
Regna palatinæ prima dediſtis aves.
Templa patres illic oculos exoſa viriles
Leniter acclivi conſtituere jugo.

Claudia Virgo Veſtalis dedicavit; poſtea verò,

Livia reſtituit; ne non imitata maritum
Eſſet; & ex omni parte ſequuta virum.

Remuria, & Ædes Bonæ Deæ ubi eſſent. Interpretes Ovidii molem illam ſeu locum natura editum, qui ſaxum dicebatur, captatis Remi auſpiciis inſignem, Tiberi imminentem faciunt: & Antiquarii antiquam Ædem, ubi Templum S. Mariæ cognomento Aventinæ colitur, ibi conſtituunt. Videant tamen oportet, an leniter acclivum dici poſſit jugum, edita tamen pars Aventini, ubi Ædes Magnæ Virginis; quod de ſede Templi Bonæ Deæ dictum eſt. Spartianus de Adriano: Fecit *& Ædem Bonæ Deæ.* An hoc ipſum, an alibi poſitum, non conſtat.

Caci ſpelunca. In ea quidem parte, quæ vergit ad Tiberim CACI olim ſpelunca fluvio imminebat; moles enim ſaxea teſte Virgilio, *Speluncæ dorſo inſurgens . . . . lævum ad amnem incumbebat.* Propterea Herculis Victoris Templum in eadem crepidine collocant, ubi Cacum latronem magna incolarum lætitia occiderat. Ubi
Fulv. lib.2. Marl.lib. 4. cap.4. & ſcalæ GEMONIÆ declives in Tiberim apponuntur; quò trahebantur, abjiciebanturque ſupplicio damnati. Harum crebra mentio apud auctores. P. Victor in xiij. Regione Aventini poſuit. *Dicti Gemonii gradus, quod locus eſſet gemitus, & calamitatum. Nam quod aliqui augurantur de Gemonio auctore, &, vel qui primus ſit exturbatus, parum comperi. Gradus vel Scalæ dicebantur, quod ſurrectus foret locus,*

locus, & gradibus quibuſdam conſcenderetur. Cœlius Rhodiginus. Quaſi in ſummum ſcalarum damnati abjicerentur. Mihi veriſimilius eſt in aliis etiam gradibus fuiſſe depoſitos, ideoque paulo latioribus. Quod indicant numeroſæ ſub aliquot Principibus cædes. Dion: *Hoc modo multi viri morte affecti, multæ mulieres aliæ in carcere, aliæ ad tribunal protractæ captivarum inſtar: & earum quoque in Gemonias projecta corpora.* At Dion ipſe Gemoniarum ſedem incertam facit. Nam de Sejano ſic ait: *Cumque in Capitolio ſacrificaſſet, ac inde in Forum deſcenderet, ſervi ejus ſtipatores cum propter turbam eum ſequi non poſſent, in viam, quæ ad carcerem ducit, diverterunt ac per Scalas Gemonias lapſi deciderunt.* Hæ igitur non in præcipiti clivo Aventini ad Tiberim; ſed in crepidine Capitolii, aut prope carcerem fuerunt. Neque dicas, in codice Græco Gemonias non legi, qui habet: καὶ κατὰ τῶν ἀναβασμῶν, καθ' ὧν οἱ δικαιούμενοι ἐῤῥιπτοῦντο, κατιόντες ὤλισθον, καὶ κατέπεσον. *Et per gradus, in quos damnati projiciebantur, deſcendentes lapſi ſunt, & deciderunt.* Quid enim aliud hi gradus, niſi Gemoniæ ſunt? De quibus eodem modo ipſe auctor alibi loquitur. Paulo ante de Sabino: σῶμα αὐτοῦ κατὰ τῶν ἀναβασμῶν ἐῤῥίφη. Et poſtea de Sejano: κατὰ τῶν ἀναβασμῶν ἐῤῥίφη, *in gradus abjectus eſt;* quos duos in Gemonias abjectos fuiſſe conſtat ex Plinio, Tacito, Suetonio. Equidem quid Dion loco illo ſibi velit, niſi Gemonias velit Capitolio adhærentes, non intelligo. Contra tamen P. Victor, & alii, præter eos, quos dixi, Antiquarii, & Alexander ſentiunt. Qui utrumque tueri velit, auctores habet, quibus id tueatur.

Cœl. Rhodig. lib. 10. cap. 5. — *Dion. l. 59.* — *Dion. l. 58.* — *Plin. lib. 8. cap. 40.* — *Tac. Ann. lib. 5.* — *Sueton. in vita Tib. cap. 61.*

Jam P. Victor HERCULIS, & SILVANI communem facit Ædem in Aventino. Aliamquè Silvano propriam attribuit, & fontem: Hæc forte Ædes in altero montis vertice, ubi Templum S. Balbinæ, dicata eſt, in quo effoſſus eſt lapis Principe olim Trajano poſitus, inventuſquè à paſtinatoribus in vinea ad Thermas Antonianas. Porrò ejus Tabulæ marmoreæ tres in partes diffractæ pars media cum litteris tituli periit, cujus verba diverſo charactere notata ſupplevimus. Sic autem ſe habet integra inſcriptio. Sic legitur, Concameratione, & Vipſtano.

Alex. ab Alex. lib. 3. Gen. dier. cap. 5. — *Ædes Herculis, & Silvani.* — *Vinea Coll. Romani.*

Numini domus Auguſtæ & Sancti Silvani *ſalutaris ſacrum*

Imp. Cæſ. Nervæ Traiani optimi Princ. Germ. Da*cici imagines argenteas*

Paraſtaticas cum ſuis ornamentis, & regulis, & baſibus, *& concameratione ferrea*

C. Iulius Nymphius dec. annalis ſua pecunia ponendas curavit *donumque dedit*

In Templo S. Silvani ſalutaris quod eſt in hortis Aventinis, & *prædio ſuo dedicavitque*

Idibus Ianuaris L. Vipſtano Meſſala Q. Pedone *Coſſ.*

Sancti autem cognomentum Silvano attributum veteres lapides apud Gruterum, & alii demonſtrant.

Porro ELICII JOVIS Ara ad radices Aventini non longe à Tiberio fortaſſe fuit; ubi fons in antro, & circumpoſita ſylva. Fons EGERIÆ Nymphæ credebatur eſſe; cum qua ſermones nocturnos, ut rudi, ac bellico populo religionem injiceret, ſimulavit Numa. De eo fonte Ovidius:

Ara Jovis Elicii.

Defluit incerto lapidoſus murmure rivus; 3. *Faſt.*
Sæpè, ſed exiguis hauſtibus inde bibi.
Egeria eſt, quæ præbet aquas Dea grata Camœnis,
Illa Numæ conjux, conſiliumque fuit.

Tum

Tum de ſylva, & fonte ſimul canit:

Lucus Aventino ſuberat niger ilicis umbra,
Quo poſſis viſo dicere, numen ineſt.
In medio gramen, muſcoque adoperta virenti
Manabat ſaxo vena perennis aquæ.

Deinde vero:

Eliciunt Cœlo te Juppiter, unde minores
Nunc quoque te celebrant, Eliciumque vocant.
Conſtat Aventinæ tremuiſſe cacumina ſylvæ,
Terraque ſubſedit pondere preſſa Jovis.

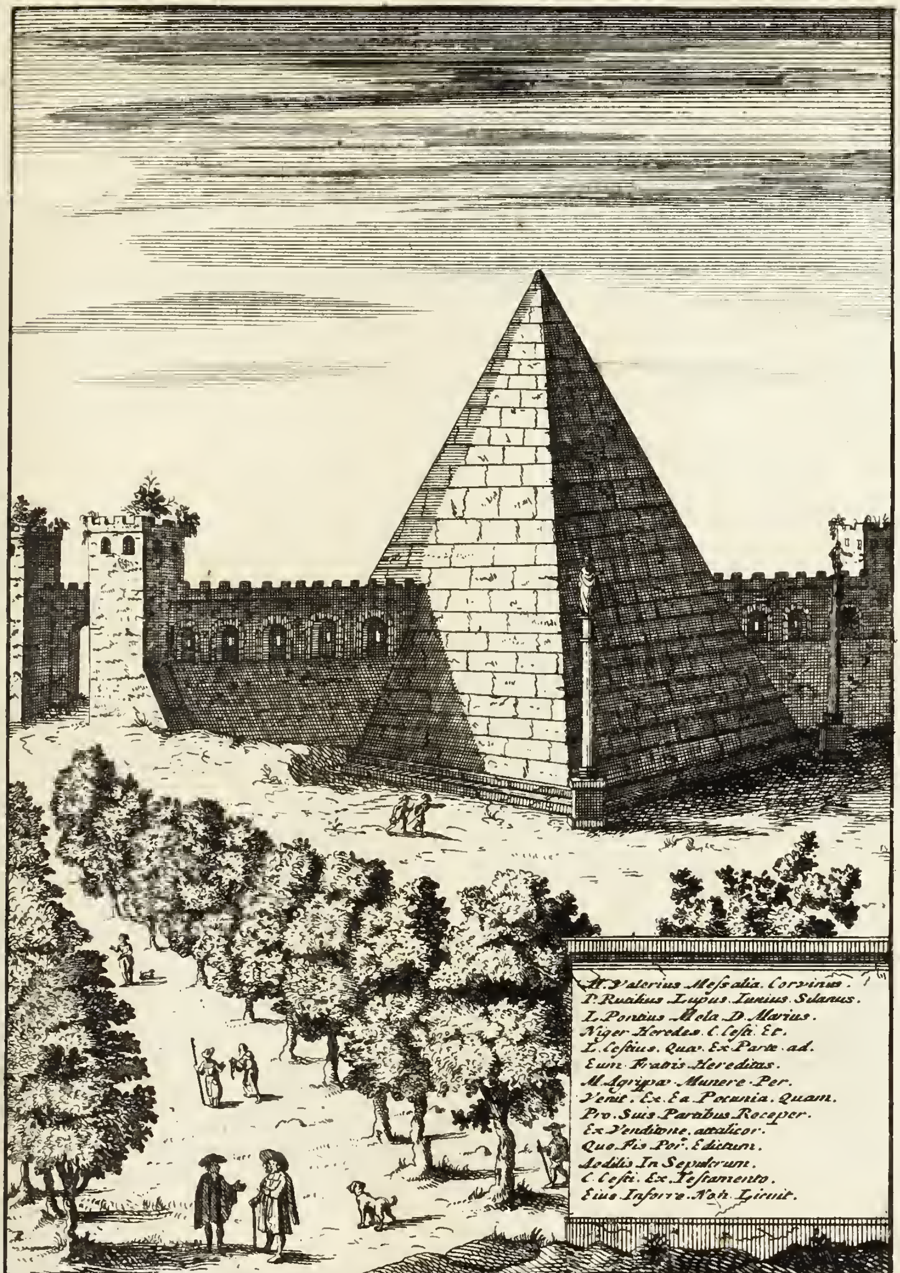
Ovid. 6. Faſt. Vicinior Tiberi locus HILERNA nomine, item cum luco. Ovidius:

Adjacet antiquus Tiberino lucus Hilernæ:
Pontifices illuc, nunc quoque dona ferunt.

In eodem Aventino privata DOMUS Vitellii Cæſaris, ſive ejus uxoris fuit, *Tac. lib. 3. Hiſtor.* cum ejus frater prope Forum habitaret. Tacitus: *Cur enim è roſtris, fratris domum imminentem Foro, & irritandis hominum oculis, quam Aventinum, & penates uxoris petiſſet?*

Ibidem TEMPLUM, & ATRIUM LIBERTATIS P. Victor *Dec. 3. l. 4.* conſtituit. De Templo Livius: *Digna res viſa, ut ſimulacrum celebrati ejus diei, quo contra Hannonem Annibalis ducem pugnavit ad Beneventum, Gracchus, poſtquam Romam rediit, pingi juberet in Æde Libertatis, quam Pater ejus in Aventino ex multaticia pecunia faciendam curavit, dedicavitque.* Atrium ajunt ab Ælio Pæto, & Cornelio *Dec. 3. l. 5.* Cethego Cenſoribus refectum, & ampliatum. De eo Livius: *Cuſtodiebantur* *Dec. 5. l. 3.* *obſides Tarentini in Atrio Libertatis minore cura.* Idem TABULARII Atrio adjuncti alibi meminit: *Cenſores ex templo in Atrium Libertatis aſcenderunt, & ibi ſignatis tabellis publicis, clauſoque Tabulario, & dimiſſis ſervis publicis, negarunt ſe prius* *Dec. 4. l. 4.* *quicquam publici negotii geſturos, quàm judicium populi de ſe factum eſſet.* De eodem: *Tac. lib. 1. Hiſtor.* *Atrium Libertatis, & Villa publica ab eiſdem Cenſoribus refecta amplificataque.* Tacitus: *Præceptum, ut Germanicos milites è Libertatis Atrio accerſerent.* Cæterum, præter hoc *Lib. 4. Ep. ad Attic. Ep. 15.* in Aventino, aliud alibi ATRIUM LIBERTATIS ponit locus Marci Tullii, niſi corruptus eſt: *Paulus,* inquit, *in medio Foro Baſilicam jam pœne texuit iiſdem antiquis columnis; illam autem, quam locavit, facit magnificentiſſimam. Quid quæris? nihil gratius illo monimento, nihil glorioſius. Itaque Cæſaris amici (medico, & Oppium) diſrumparis licet, monimentum illud, quod tu tollere laudibus ſolebas, ut Forum laxaremus, & uſquè ad Atrium Libertatis explicaremus, contempſimus ſexcenties ſextertium; cum privatis non poterat tranſigi minore pecunia.* Video cum magnis viris locum eſſe ſuſpectum. Sed ſive Tullius loquatur de Foro Cæſaris explicando uſque ad Atrium Libertatis, ut placet Manutio, mihiquè magis probatur: ſive diſpuncta voce, *Forum*, ut placet Lambino (nam & alii alitèr legunt) loquatur de Pauli Baſilica pertingente ad Atrium Libertatis; utrumque ædificium longe diſtabat ab Aventino. Pauli enim Baſilica, ut alibi diximus, in Foro Romano prope Templum Fauſtinæ: paulo remotius Forum Cæſaris à tergo Templi Pacis fuit. Itaque hoc Libertatis Atrium non longe à clivo mittente in Eſquilias prope Turrim Comitum fuiſſe crediderim. Addam hoc loco de Baſilica Pauli, quod *Tac. lib. 3. Annal.* ſupra omiſi, à Lepido ejuſdem gentis ornatam fuiſſe ſub Tiberio. Tacitus: *Lepidus à Senatu petivit, ut Baſilicam Pauli, Æmilia monimenta propria pecunia firmaret ornaretque.* Et paulo poſt: *Lepidus quamquam pecuniæ modicus avitum decus recoluit.*

Armiluſtrium. Demum quoniam in eodem Aventino ponitur *ARMILUSTRIUM: Armiluſtrium,* ait Varro, *ab eo quod in Armiluſtro armati ſacra faciunt, niſi locus potius dictus*

SEPVLCHRVM·C·CESTII.

TES TACEVS MONS

ab his ; ſed quod de his prius , id ab ludendo , aut luſtro eſt , quod circumibant ludentes ancilibus armati. Quod ergo Salii , qui galeam , clypeum , & enſem ferebant , illud in ſacris circumirent , non quod ibi recenſerentur arma , & milites , ut placuit Volaterrano , dictum eſt Armiluſtrium. Poſitum hoc erat in ipſo Colle. Nam Plutarchus de Romulo ſic ſcribit : *Corpus Tatii magno honore Romam delatum tumulavit in Aventino ad Armiluſtrium.* Cenſum autem militum , aliaquè bellica munia Campus Martius ſibi ab initio vendicavit.

Subjecta eſt ab utroque latere Colli Aventino planicies amplior illa , quæ ſiniſtrorſum alluitur Tiberi , ubi in ipſis mœnibus PYRAMIS ſepulchralis C. Cæſtii. Hæc ex quadratis conſtat marmoribus , decreſcente paulatim , & in acumen deſinente ſtructura. C. Cæſtio condita eſt , ex eorum Collegio , qui quod epulare ſacrificium in ludis facerent , Epulones dicti. Duplex in ea titulus. Alter , quæ Occidentem ſpectat , ſic inſcripta bipedalibus litteris :

C. CESTIVS. L. F. POB. EPVLO. PR. TR. PL
VII. VIR. EPVLONVM

Altera verò parte , quà Orientem ſpectat , ſic ; ſed multo minoribus litteris :

OPVS. ABSOLVTVM. EX. TESTAMENTO. DIEBVS. CCCXXX
ARBITRATV
PONTI. P. F. CLAMELAE. HEREDIS. ET. PONTHI. L

Non longe viſitur TESTACEUS mons. Hunc verò colliculum è valle *Mons Teſtaceus.* undique exurgentem teſtarum , vaſorumque fragmentis extitiſſe ajunt. Mirum unde tanta copia figlinorum operum : nec ſatis cauſæ affertur , cur in eum locum comportata , & in cumulum coacervata fuerint. Fictilium quidem ibi reliquiæ congeſtæ conſpiciuntur : ſed cur in collem creverint alii probabiliter , ſi licet , exponant. Nam de eo perpetuum apud antiquos ſilentium. Quidam Romæ opinantur factum è fragmentis urnarum , quæ olim fiebant ad excipiendos cineres crematorum corporum , & magna copia , diverſaque figura quotidie non ſolum è vineis , ſed tota Romana planicie effodiuntur. Sed an vere in unum coacervatæ locum , cur , quandoque fuerint , dicere non poſſunt.

Jam vero prope fluvium olim SALINÆ , ſalis conditoria. Ibidem NAVALIA. Livius : *Porticum extra portam Trigeminam , & aliam poſt Navalia.* *Dec. 4. lib. 10.* Erant enim conjuncta loca. E Regione Navalium trans Tiberim PRATA QUINTIA , à Quintio Cincinnato dicta. Livius : *L. Quintius trans Tiberim* *Dec. 1. l. 3.* *contra eum ipſum locum , ubi nunc Navalia ſunt , quatuor jugerum colebat agrum , quæ prata Quintia vocantur.* Itaque vetera Navalia , Dionyſio auctore , prope pontem Sublicium ſtatuenda ſunt. Prata autem Quintia , non ea dicenda , quæ hodie vulgari appellatione , PRATA , jacent inter Molem Adriani , & Pontem Milvium tantoque intervallo à ponte olim Sublicio , & Navalibus diſtant. *Prata Neroniana.* Nuncupat hæc Procopius NERONIANA prata : Quintia certe non ſunt. Neque enim Navalia fuerunt in campo Martio , qui campis illis eſt objectus ; etſi non omnibus , & ultrà , ad pontem uſque Milvium protenſis. Quomodo enim , ſi ibi fuiſſent , interſepto pontibus fluvio , onerariæ magnæque naves

Liv.Dec.5. præaltis malis, veliſquè diffuſæ eò deduci potuiſſent? Livius: *Senatus ſacrificari*
lib. 5. *juſſit. Naves, quæ in Tiberi paratæ inſtructæque ſtabant, ut ſi Rex poſſet reſiſtere, in*
Plutar. in *Macedoniam mitterentur, ſubduci, & in Navalibus collocari.* Plutarchus de Catone
ejus vita. minore, qui è Cypro rediens claſſi adverſum Tiberim erat invectus: *Inſolens*, inquit, *viſum, quòd ad Conſules, & Prætores effuſos obviam non deſcenderit, neque cur-*
Navi ſex *ſum inhibuerit; ſed incitata hexeri Regia ripam prætervectus*, οὐκ ἀνῆκε πρότερον, ἢ καθορμί-
remorum. σαι τὸν στόλον εἰς τὸ νεώριον, *non impetum remiſerit prius, quam appulerit claſſem ad Navale.* Erat ergo ad Aventinum, & prima Urbis mœnia Navale, quò commodius eſſet trajectus à mari; ut hodieque Tiberinus ille tractus navibus opportunam ſtationem præbet. Porrò ager ille quatuor jugerum, ſeu prata Quintia, ubi horti ſunt ad Ædem D. Franciſci, trans Tiberim fuere. Neque negotium faceſ-
Plin. l. 18. ſit Plinius ſcribens: *Cincinnato aranti quatuor ſua jugera in Vaticano.* Ut enim Vati-
cap. 3. cani montes à ponte Milvio ad Janiculum pertinent: ita & campi. Qui enim trans Tiberim intrà illos montes jacent, Vaticani ſunt.

Emporium. Navali additum erat EMPORIUM pro rebus venalibus, quæ in Urbem
Dec. 5. l. 5. importabantur. Livius: *Cenſores extra portam Trigeminam Emporium lapide ſtrave-*
Dec. 4. *runt, ſtipitibuſque ſepſerunt: & porticum Æmiliam reficiendam curarunt: gradibuſque*
lib. 10. *aſcenſum ab Tiberi in Emporium fecerunt: & extra eamdem portam in Aventinum porti-*
Ædificia *cum ſilice ſtraverunt:* Et: *Cenſor faciendum curavit Forum, & Porticum extra portam*
ad Aventinum. *Trigeminam, & aliam poſt Navalia, & ad fanum Herculis.* Alibi autem diximus, hanc portam fuiſſe, ubi nunc Templum S. Mariæ cognomento in Coſmedin, prope quam erat Ædes Herculis. Quare hujuſmodi fuit locorum, & ædificiorum ſitus. A fano Herculis ad portam Trigeminam Porticus fuit. Extra portam alia Porticus, donec anguſtiæ inter Aventinum, & Tiberim laxantur in planiciem. Ibi Forum: Poſt hoc Navalia; ubi alia Porticus. Navalibus adjunctum Emporium. Extra eamdem portam alia Porticus. Livius: *Ædiles Porticum extra*
Dec. 4. l. 5. *portam Trigeminam inter lignarios fecerunt.* Hanc dextrorſum verſus Tiberim fuiſſe reor, antequam fluvio objectus Aventinus tenue ſpatium interjectum relinquat. Æmilia autem porticus hic ſita, & refecta à Cenſoribus diverſa eſt ab illa, quam ſupra prope Forum ſtatuimus.

Plura, & celebriora ædificia dexterum Aventini latus in ſubjecta valle deſpexit. Ibi enim porta Capena non minus Appiæ viæ, cui imminebat celebritate, quippe quæ primæ Urbis Regioni nomen dederit. Extra hanc portam nobi-
Liv. Dec. 1. le fuit Templum Martis. De eo Livius: *Eo anno ÆDES MARTIS Gallico bello*
Lib. 6. *vota dedicata eſt à Tito Quintio Duumviro ſacris faciendis.* Idem: *Semitamque ſaxo quadrato à porta Capena ad Templum Martis ſtraverunt.* Idem: *viam ſilice ſternendam à*
Faſt. lib. 6. *porta Capena ad Martis Ædem locaverunt.* Ovidius:

Lux eadem Marti feſta eſt, quem proſpicit extra.
Appoſitum tectæ porta Capena viæ.

Tectam viam appellat, cui eſſet impoſita Porticus. Fuerunt enim crebri fornices extra Romanas portas. Interpres, *Ab Oppido*, inquit, *tecto denominata, quæ in Flaminiam quoque ducebat.* Nec eſt audiendus. Utraque enim via quid magis diſſitum? Cum Appia extra Capenam, quæ etiam ibi *tecta* ob Porticum impoſitam dicebatur, in Campanos: Flaminia ad Gallos mitteret. Neque Martialis hanc, ut idem autumat, illo verſu intelligere potuit:

Sic legendum non tecta.

Lingonus à recta, Flaminiaque recens.

Tres enim viæ præcipuè fuerunt in Campo Martio: *Fornicata* propior Colli Hortulorum: *Media*: quæ etiam Flaminia. *Recta* propior Tiberi, quæ minorem
In ludo de in Campum è Martio mittebat. Seneca: *Inter Tiberim & viam Rectam deſcendit ad*

inferos

inferos. Hanc Martialis, non *tectam* inculcat. Quod ſi *tectam* legas, *fornicatam* intelliges. Sed ut redeam ad Martis Templum, prope portam id fuit. Monet Servius: *In Urbe duo Martis Templa ſunt: unum Quirini intra Urbem, quaſi cuſtodis, & tranquilli: aliud in Appia via extra Urbem prope portam, quaſi Bellatoris, vel Gradivi.* Nam, ut alias dixi ex Vitruvio, Martis, Bellonæ, Vulcani, & alia hujuſmodi Deorum Templa extra Urbem priſci amandarunt: ſero intra eamdem recepta. Quod autem ajunt hoc Templum in Ædilitate à Sylla conſecratum poſitumque ſuper centum columnas; vellem cum auctore dictum clarius explicaſſent. Quid enim eſt poni ſupra centum columnas, quæ ſolent non Templum, ſed tectum ſuſtinere? Legi equidem apud Lampridium de Alexandro Severo: *Baſilicam Alexandrinam inſtituerat inter Campum Martium, & ſepta Agrippiana in latitudinem pedum centum, in longitudinem pedum mille, ita ut tota columnis penderet; quam efficere non potuit morte præventus.* An ſimile opus intelligant, & pares illi extruendo Ædili Syllæ opes attribuant, ipſi exponant. Illud exploratius; inſignem pompam ab eo Templo ad Caſtoris, in Forum quotannis fuiſſe deductam Idibus Quintilibus. Dionyſius: *Per tribus, & Centurias,* inquit, *diſtincti qui equos habent ex publico, ordine in equis vehuntur omnes, quaſi è pugna redeant, coronati fronde oleagina, & togis palmatis amicti, quas vocant trabeas, initio pompæ facto ab Æde Martis, quæ extra Urbem ſita eſt, & pertranſeuntes cum cæteras Urbis partes tum Forum, ædemque Caſtorum, nonnunquam quinque virorum millia, gerentes quidquid donorum militarium acceperunt à Ducibus; egregium ſane ſpectaculum dignumque Imperii magnitudine.* Id inſtitutum à Q. Fabio Cenſore, qui primus Maximi cognomen accepit. Livius: *Ab eodem inſtitutum dicitur, ut Equites Idibus Quintilibus tranſveherentur.* Alterius ſpectaculi meminit Dion, ſcribens: *Equeſtria certamina, quæ Kalendis Auguſti exhibentur, inſtituta ſunt propterea quod ea die Martis ædes conſecrata eſt.* Sed loquitur de Æde Martis in Foro Auguſti. Idem alterum Templum Martis ſtatuit in Campo Martio: *Templum,* inquit, *Martis in Campo Martio fulmine ictum erat.*

morte Claudii.
In lib. 1. Æneid.
Fulv. lib. 1.
Interpres Ovid. loc. citato.
Lib. 6. Ro. Ant.
Dec. 1. l. 9.
Dion. l. 59.

Extra eamdem portam MANALIS LAPIS, de quo Feſtus: *Manalem Lapidem vocabant petram quandam quæ erat extra portam Capenam juxta ædem Martis, quam cum propter nimiam ſiccitatem in Urbem protraherent, inſequebatur pluvia ſtatim, eumque quod aqua manaret, Manalem Lapidem dixere.* Ibidem crebri, uberes, & madidæ Capenæ fontes: & TEMPESTATIS Ædes, quam Metellus, tempeſtatem Sardoo mari paſſus, vovit, poſuitque: an Claudius, ut alii, vaniſſimo numini vaniora capita. Ovidius:

> *Te quoque Tempeſtas meritam delubra fatemur*
> *Cum pæne eſt Corſis obruta Claſſis Aquis.*

6. Faſt.

Plura intra portam fuere Templa. Cicero ad Atticum. *Cum veniſſem ad portam Capenam gradus Templorum ab infima plebe completi erant, à qua plauſo maximo cum eſſet mihi gratulatio ſignificata.* Inter hæc Templa numerantur Ædes *Minervæ, Spei, Iſidis, Fortunæ, Camœnarum.* Hanc Fulvius Nobilior extruxit ad eamdem portam, & luco inſtruxit; cum antea lucum alterum perenni amœnum fonte Camœnis Numa dicaverit, & in eo Fidei ſacrarium conſtituerit, ut refert Livius. Ædis Camœnarum meminit Plinius: *Notatum ab auctoribus, & L. Actium poëtam in Camœnarum Æde maxima forma ſtatuam ſibi poſuiſſe, cum brevis admodum fuiſſet.* De ea Martialis:

Lib. 4. Epig. 1.
Dec. 1. l. 1.
Plin. l. 34. cap. 5.

> *Et cum currere debeas Bovillas,*
> *Iter jungere quæris ad Camœnas.*

Lib. 2. Epig. 6.

Bovillæ enim in via Appia. Ibidem Templum HONORIS, & VIRTUTIS. Hoc voverat bello Gallico Marcellus, ſed duo fecit. Cauſam affert Livius:

Marcel-

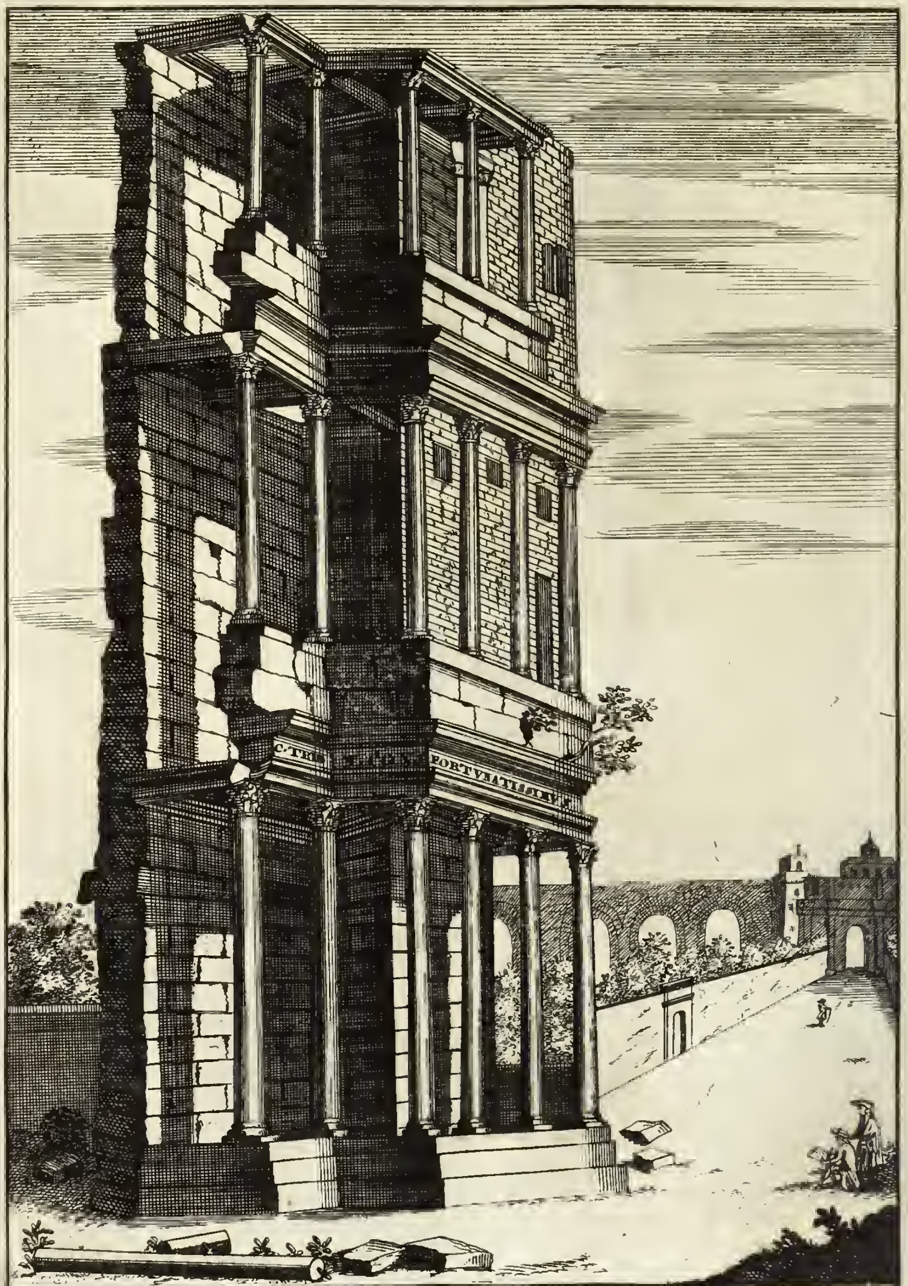

Marcellum aliæ atque aliæ objectæ animo religiones tenebant. In quibus quod cum bello Gallico ad Claſtidium Oppidum Ligurum *Ædem Honori, & Virtuti voviſſet, dedicatio ejus à Pontificibus impediebatur: quod negabant unam cellam amplius quam uni* Deo *recte dedicari; quia ſi de Cœlo tacta, aut prodigii aliquid in ea factum eſſet, difficilis procuratio foret; quod utri* Deo *divina res fieret, ſciri non poſſet. Neque enim duobus, niſi certis Deis ritè una*
Lib. 9. *hoſtia fieri. Ita addita Virtutis Ædes approperato opere.* Et alibi: *Ædem Virtutis eo anno*
ejuſd. Dec. *ad portam Capenam M. Marcellus dedicavit, ſeptimo decimo anno poſtquam à patre ejus primo Conſulatu vota in Gallia ad Claſtidium fuerat.* Reſtituit has Ædes Veſpaſianus auctore
Plin. lib. Plinio: *Fuere*, inquit, *in auctoritate Cornelius Pinus, & Actius Priſcus qui Honoris, &*
35.cap.10. *Virtutis Ædes Imperatori Veſpaſiano Auguſto reſtituenti pinxerunt.* Tres ARCUS trium-
In Claud. phales à P. Victore in Regione viæ Capenæ collocantur. *Arcus D. VERI Parthi-*
cap. 1. *ci: Arcus D. TRAJANI; Arcus DRUSI.* De hoc Suetonius: *Druſo Senatus marmoreum Arcum cum trophæis via Appia decrevit.* Decrevit & Germanico Druſi filio.
Tac. lib. 2. Tacitus: *Arcus additi Romæ, & apud ripam Rheni, & in Monte Syriæ Amano.* Ædes
Ann. item Honoris, & Virtutis à Mario poſitæ memorantur, de loco non conſtat.

In eadem via, alia tamen Regione, eaque duodecima Piſcinam publicam locant, ad Templum nunc S. Sixti. Hæc quamvis dederit nomen Regioni,
Lib. 3. Ep. non tamen manſit, ſervato duntaxat loci nomine. Feſtus: *Piſcinæ, publicæ ho-*
ad q. frat. *dieque nomen manet, ipſa non extat; ad quam & natatum, & exercitationis alioqui*
epiſt. 7. *cauſa veniebat populus.* Cicero: *Romæ, & maxime Appiæ ad Martis, mira proluvies.*

Craſſipedis

SEPTIZONIVM SEPTIMII SEVERI SEPVLCRVM

Craſſipedis ambulatio ablata: horti, tabernæ plurimæ: magna vis aquæ uſque ad Piſcinam publicam. Ammianus: *Obeliſcus per Oſtienſem portam, Piſcinamque publicam Circo illatus eſt maximo.*

Sed qua via Appia flexus eſt ad Arcum Conſtantini inter Cœlium, & Palatinum, occurrebat olim contra Templum S. Gregorii Septizonium Septimii Severi. Sepulchrum illi poſitum, & poſteris Antoninis; de eo Spartianus: *Auream urnulam tantum fuiſſe dicunt Severi reliquias continentem, Antoninorum ſepulchro illatam. Cum Septizonium faceret, nihil aliud cogitavit; quam ut ex Africa venientibus ſuum opus occurreret, & niſi abſente eo per Præfectum Urbis medium ſimulacrum eſſet locatum, aditum Palatinis ædibus id eſt Regium atrium ab ea parte facere voluiſſe perhibetur.* Et ante ſcripſerat: *Opera publica præcipuè ejus extant Septizonium, & Thermæ Severianæ.* Idem in Antonino Geta: *Illatus eſt majorum ſepulchro, hoc eſt Severi, quod eſt in Appia via euntibus ad portam dexteram ſpecie Septizonii extructum quod ſibi ille vivus ornaverat.* Erat porro Septizonium permagna moles, quæ ſeptem veluti zonis, & præcinctionibus ambiretur. Zonæ autem ſunt columnarum ordines, quæ, quo altiores, eo minores eſſent. Et alia fuiſſe in Urbe hujuſmodi ædificia ſupra diximus: natumque Titum Cæſarem prope Septizonium; unde cognomentum Templo S. Luciæ ad Septiſolia. Septizonii autem Severiani tres tantum ſupererant ordines columnarum ævo Marliani, nam hodie nihil apparet, *& tanta*, inquit, *eſt trium horum altitudo, ut majorem habuiſſe non fiat veriſimile.* Idem ſentit Philander: *Ultra quartam*, inquit, *columnationem ſurſum verſus non puto antiquos eſſe progreſſos. Neque Septizonium via Appia inter Palatinum, & Cœlium montes à Severo Imperatore extructum à ſepteno columnarum ordine vocatum eſt. Arguunt, qui ſuperſunt tres altitudine ſpectabiles: arguunt interioris ædificii ex quadrato lapide inter ſepta quædam, & veluti ſolaria, ut loquuntur, ſive tabulata, unde à nonnullis Septiſolium nominatur. Quod cæteri parum viderunt, qui alios quatuor columnarum ordines ſuper impoſitos fuiſſe exiſtimarunt. Nec credibilis reliqua altitudo faſtigium ad cacumen æſtimantibus.* Hæc ille. Verum hos auctores primo aliorum vulnerat auctoritas, quibus ſeptenus ille ordo aſſeritur. Deinde quia Septizonium ſepulchrum erat, in medio, nempe ſummo loco, ſtatuam Severi poſitam ſuſtinens, ut ex Spartiano dictum eſt, tuto inferri poteſt, inſtar Mauſolei, atque ejus tabernaculi, pyræve forma extructum, quam in conſecratione Divorum cremabant, in Campo. Illa autem ultra quartum ſuggeſtum, & gradum attollebat alios inferioribus contractiores, donec ad extremum perveniretur; ut conſtat ex Herodiano, qui hujus rei luculentus auctor, comparat turribus gradatim decreſcentibus, quæ in portu nocte prælucentes Phari dicuntur. Idem plurima ex antiquis numiſmata demonſtrant, quamquam non omnes gradus brevi ſchemate comprehenderint. Illa ergo Severi ſtatua in medio, ſummoquè, & perexiguo ſuggeſtu locabatur. Quod ſane imago Septizonii, ab iis propoſita non repræſentat, neque deſinit in turritum, atque extenuatum cacumen. Quare ultra tertiam columnationem ad ſeptimam, diminuto ordine, & coarctata turris altitudine erectum Septizonium libens affirmo. Porro Schema, quod figurant, non mutilatum ſolum, ſed dimidiatum eſt; quod tamen additis ordinibus perfici poteſt. Eadem recta via, & fine Piſcinæ publicæ occurrebat Circus Maximus, de quo nunc, aliiſque Circis dicendum eſt.

In Severo.

In Comm. Vitr. lib. 5. cap. 9.

Cap. XIV.

De Circis.

CIrcus à circuitu nomen accepit, *quod circum ſpectaculis ædificatis ibi ludi fiunt, & quod ibi circum metas fertur pompa, & equi currunt*, ut ait Varro. Ideo & ἱππόδρομος Hippodromus græcè dictus, equis in illo curſu agitatis; στάδιον etiam Stadium, latinè curriculum; ad ejus ſimilitudinem quod Piſis in Græcia Hercules eodem decurſo conſtituiſſe dicitur, quamquam ſtadium Romæ aliud, præter Circum, ædificium fuit. Suetonius: *Athletæ Stadio ad tempus extructo, in Regione Martii Campi certaverunt per triduum.* Idem in Domitiano: *Extruxit Flaviæ Templum gentis, & Stadium, & Odæum, & Naumachiam.* Quoniam autem varii in honorem Deorum ludi decreti Romæ ſunt multi etiam Circi variis in locis poſiti. Decem numerantur. Nunc de eo, qui antiquitate, & magnitudine præcellens, Maximus appellatus eſt.

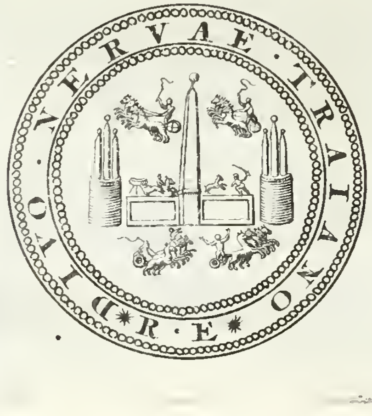
In Cæſare cap. 39. cap. 5.

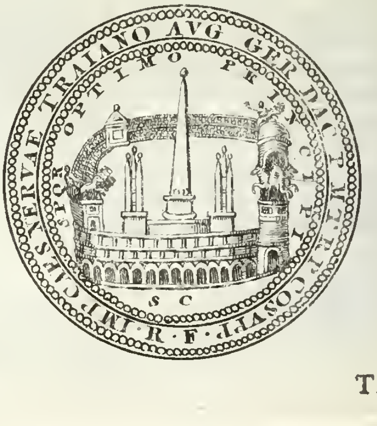
Circo unde nomen.

Dictus eſt CIRCUS MAXIMUS, vel quòd magni ludi, qui & Romani, ſolemniter ibi celebrarentur: *Magniquè appellati*, ut ait Aſconius, *quòd magnis impenſis dati ſunt*: vel quod Conſo, id eſt Nepetuno, & Diis magnis, id eſt Laribus Urbis Romæ: vel, ut ex Cicerone, & Livio diſcitur, Quod Jovi, Junoni, Minervæ in eo fierent: quodque omnium Circorum eſſet Maximus, & ampliſſimus. Deſignatus eſt hic primum Circus Tarquinio Priſco Quinto Romanorum Rege, inter Aventinum, & Palatium, in Valle Murtia, à Myrteto, & Veneris Murtiæ, ſeu Myrteæ ſacello, ut ſupra diximus. Livius: *Tunc primum Circo, qui nunc Maximus dicitur, deſignatus locus eſt. Loca diviſa Patribus, Equitibuſque, ubi ſpectacula ſibi quiſque facerent: Fori appellati; ſpectavere furcis duodenos ab terra ſpectacula alta ſuſtinentibus pedes.* Quod opus, referente Dionyſio, procedente tempore annumerandum erat inter totius Urbis pulcherrima. *Longitudo ejus*, idem inquit, *eſt trium ſtadiorum cum dimidio; latitudo quatuor jugerum.* Plinius: *Circum*, inquit, *Maximum à Cæſare Dictatore extructum longitudine ſtadiorum trium, latitudine unius, ſed cum ædificiis jugerum quaternum ad ſedem CCLX. millium.* At P. Victor in regione ſecunda ait, Circus Maximus, qui capit loca *CCCLXXXV. millia.* Certe Trajanus V. millia locorum adjecit.

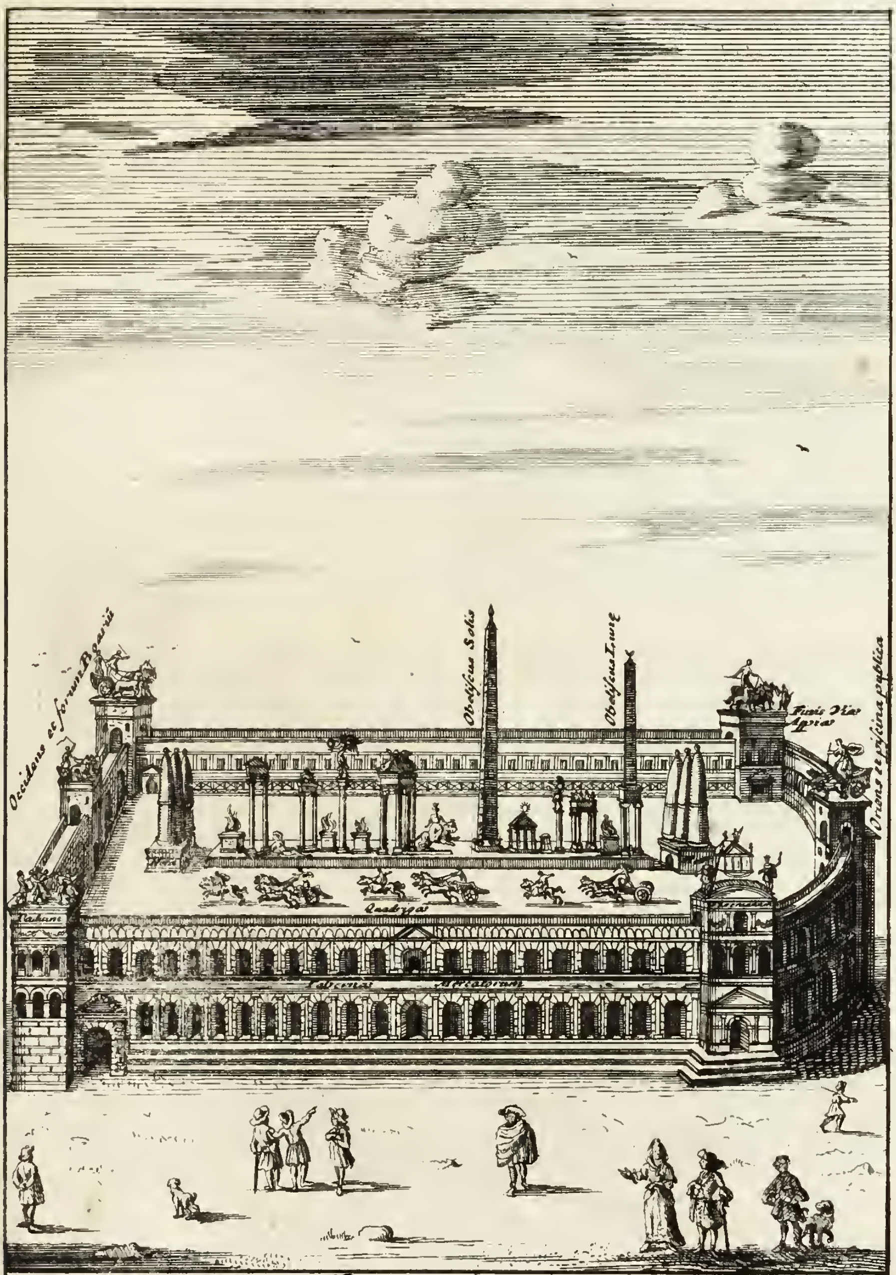
Ubi eſſet Circus Maximus. Liv. dec. 1. lib. 1. Dion. lib. 3. Ant. Ro. Lib. 36. cap. 15.

Pag: 222

Tria

CIRCVS *Meridies et Auentinus* MAXIMVS

Tria autem ſtadia Plinius poſuit (dimidium reliquit) id eſt paſſus trecentos ſeptuaginta quinque. Nam ut idem Plinius: *ſtadium centum viginti quinque noſtros efficit paſſus;* hoc eſt pedes ſexcentos viginti quinque; cum pedes quinque paſſum efficiant. Tria igitur ſtadia ſunt paſſus CCCLXXV. pedes MDCCCLXXV. Romani noſtrates palmi MMD. jugerum autem eodem auctore pedes continet ducentos quadraginta, id eſt noſtrates palmos trecentos viginti. Quatuor ergo jugera pedes efficiunt DCCCCLX. recentes autem Romanos palmos MCCLXXX. Hoc latitudinis ſpatio includuntur ædificia, quæ Circi caveam cingebant. *A duobus,* ait Dionyſius, *majoribus lateribus, & uno minore,* ſummo videlicet Circo, ubi non erant Carceres, *extructæ ſunt triporticus. Imæ habent lapidea paulum ſcandentia, ſicut in Theatris, ſedilia. Super duplici contignatione ſunt lignea. Duas majores porticus tertia minor conjungit tranverſum, lunata ſpecie appoſita.* (Hæc eſt, quæ ſummum Circum Theatri ſpecie concludebat) *Externe ambit Circum ſimplex contecta porticus habens officinas & ſuperne cellas, per quas ſpectatores intrant, & aſcendunt per officinas ſingulas, ut nulla confuſio oriatur.* Verum in ima parte minus alterum latus, eodem Dionyſio auctore, *ſubdivale* erat, habens fornicatos Carceres, unde equi emitterentur. *Carceres dicti,* ait Varro, *quod coercentur equi, ne inde exeant, ante quàm Magiſtratus ſignum miſit.* Hi & Oppidum olim dicti ſunt; quòd, ut idem ait, *à muri parte pinnis, turribuſque Carceres olim fuerunt.* His arcuatis fornicatiſque duodecim oſtia inerant, quæ omnia ſimul una machinatione aperiebantur, uno videlicet tranſverſo ligno, & objice clauſa; qui tollebatur, cum dato ſigno mittebantur equi. Longitudo Circi diſtinguebatur interſtructa Spina: Cujus extrema metas, ubi flectebantur currus: media Obeliſcos, & alia continebant.

Lib. 2. cap. 23. — *Lib. 4. de ling. Lat.* — *Dion. loc. cit. Caſſiodor. lib. 3. var. ep. 51.*

Sed nequaquam in hanc amplitudinem, partiumque numerum, & ornatum extructus eſt à Tarquinio, ſucceſſu temporis auctus, & ornatus. Livius, *L. Stertinius de Manubiis fornicem in Maximo Circo fecit, & ſigna aurata impoſuit.* Idem: *ludis Romanis MALUS in Circo inſtabilis in ſignum Pollentiæ* (Dea hæc erat Potentiæ) *procidit, atque id dejecit. Ea Religione moti Patres, & diem unum adjiciendum ludorum celebritati cenſuerunt, & ſigna duo pro uno reponenda, & novum auratum faciendum.* Loco ejus mali poſtea poſitus eſt primo unus, tum duplex OBELISCUS. Idem: *Tempeſtas,* inquit, *SIGNA in Circo maximo cum COLUMNIS, quibus ſuperſtabant, evertit.* Idem: *Cenſores, Carceres in Circo, & Ova ad notas curriculis numerandas & * dam & metas trans * & caveas ferreas, pe * intromitterentur, faciendas locarunt.* OVA Caſtori, & Polluci conſecrata erant; nam eos ovo prognatos ex fabulis arbitrabantur: eaquè prope metas poſita ſunt, quod illis currentium ſpatia notarentur. Caſſiodorus: *Metarum circuitus ovorum erectionibus exprimitur.* Porrò ſeptena ſpatia, & circuitus curruum fiebant in Circo. Quamquam in ludis ſecularibus Domitianus *quo facilius ſeptem miſſus peragerentur, ſingulos à ſeptenis ſpatiis ad quina revocavit.* METÆ rotundæ, ac turbinatæ fuerunt, & in formam coni, & cupreſſi. Ovidius; *Metaſque imitata cupreſſus.*

Dec. 4. l. 3. — *Dec. 4. l. 9.* — *Pollentia Dea.* — *Dec. 4. lib. 10.* — *Dec. 5. l. 2.* — ** mutilato loco.* — *Carceres, & ova in Circo.* — *Metæ turbinatæ.* — *Metam. lib. 10.*

Hæ primæ, & ultimæ in pariete intermedio, qui arenam dividebat, SPINA appellatus. Primæ ad CARCERES, unde equi, & currus emittebantur, in Circo Maximo dictæ Murciæ, ubi & Conſi ARA fuit, ſed defoſſa, ejuſque Ædicula ſubterranea. Tertullianus: *Ara Conſo in Circo adfoſſa eſt ad primas metas ſub terra. Hæc Ara in Circo Maximo aliàs operta ludis Circenſibus aperitur,* ait Plutarchus. Conſus autem Conſilii Deus ſive Neptunus equeſtris fuit, ut idem in Romulo: Inde ludi *Conſualia* dicti. Et DELPHINES columnis ſuperpoſiti ſunt in Spina Circi, tanquam Neptuno debiti. Hos poſuit, ſeu potius reſtitutos repoſuit Agrippa in Ædilitate ſua. Dion: *In Circo cum videret errare homines propter*

Lib. de Spect. — *Ara, & Delphines in Circo.* — *Dion. l. 49.*

propter multitudinem metarum, Delphinas, & ovata opera poſuit, quibus curſuum circui- [*Euripus ad navales pugnas.*] *tiones, & converſiones oſtenduntur.* In eodem EURIPUM fecit Cæſar, quà porticus, & ſedilia in margine caveæ deſinebant, ut aquas reciperet, decempedali profunditate ſimul, & latitudine, auctore Dionyſio. Suetonius: [*Loc. cit. In vita Cæſ. c. 39.*] *Circenſibus ſpatio Circi ab utraque parte producto, & in gyrum Euripo addito.* Porro in Euripo non modo navales factæ pugnæ, ſed etiam cæſæ aquatiles animantes, Crocodili, & aliæ. Et Heliogabalus vino implevit. Lampridius: *Fertur in Euripis vino* [*Columnæ.*] *plenis navales Circenſes exhibuiſſe.* Scribunt, eumdem columnas addidiſſe auro inſignes, & pavimenta ſcobe auri, & argenti ſtraviſſe. Etſi nihil tale apud Lampridium legerim, quod inter Circi Maximi ornamenta referendum videatur. Jam Circo à Cæſare ædificato deerat Obeliſcus dicatus Soli. Hunc Auguſtus [*Lib. 17.*] Ægypto advehendum curavit. Ammianus: *Auguſtus*, inquit, *Obeliſcos duos ab Hieropolitana Civitate tranſtulit Ægyptia. Quorum unus in Circo Maximo, alter in Campo* [*Lib. 35. cap. 9.*] *locatus eſt Martio.* Plinius: *Is*, inquit, *Obeliſcus quem D. Auguſtus in Circo magno ſtatuit, exciſus eſt à Rege Semneſerteo, quo regnante Pythagoras in Ægypto fuit, centum viginti quinque pedum, & dodrantis præter baſim ejuſdem lapidis.* Alter illo major, in [*Obeliſci duo in Circo Maximo.*] eodem Circo poſitus eſt à Conſtantio Auguſto. Ægypto enim item advectus *per oſtienſem portam*, ut ait Ammianus, *piſcinamque publicam, Circo illatus eſt Maximo.* Hic eſt ille OBELISCUS, quem prolapſione fractum Sixtus V. Pont. [*In vita Claudii cap. 21.*] Max. reficiendum, & ante Baſilicam Lateranenſem ſtatuendum curavit. Alterum vero, quem erexerat Auguſtus, in aditu portæ Flaminiæ, idem Pontifex collocavit. Poſt Auguſtum Claudius, auctore Suetonio, Circo Maxi- [*Marmorei carceres.*] mo marmoreis Carceribus, auratiſque metis, quæ utraque & lignea ante fuerant, exculto, propria Senatoribus conſtituit loca promiſcue ſpectare ſolitis.

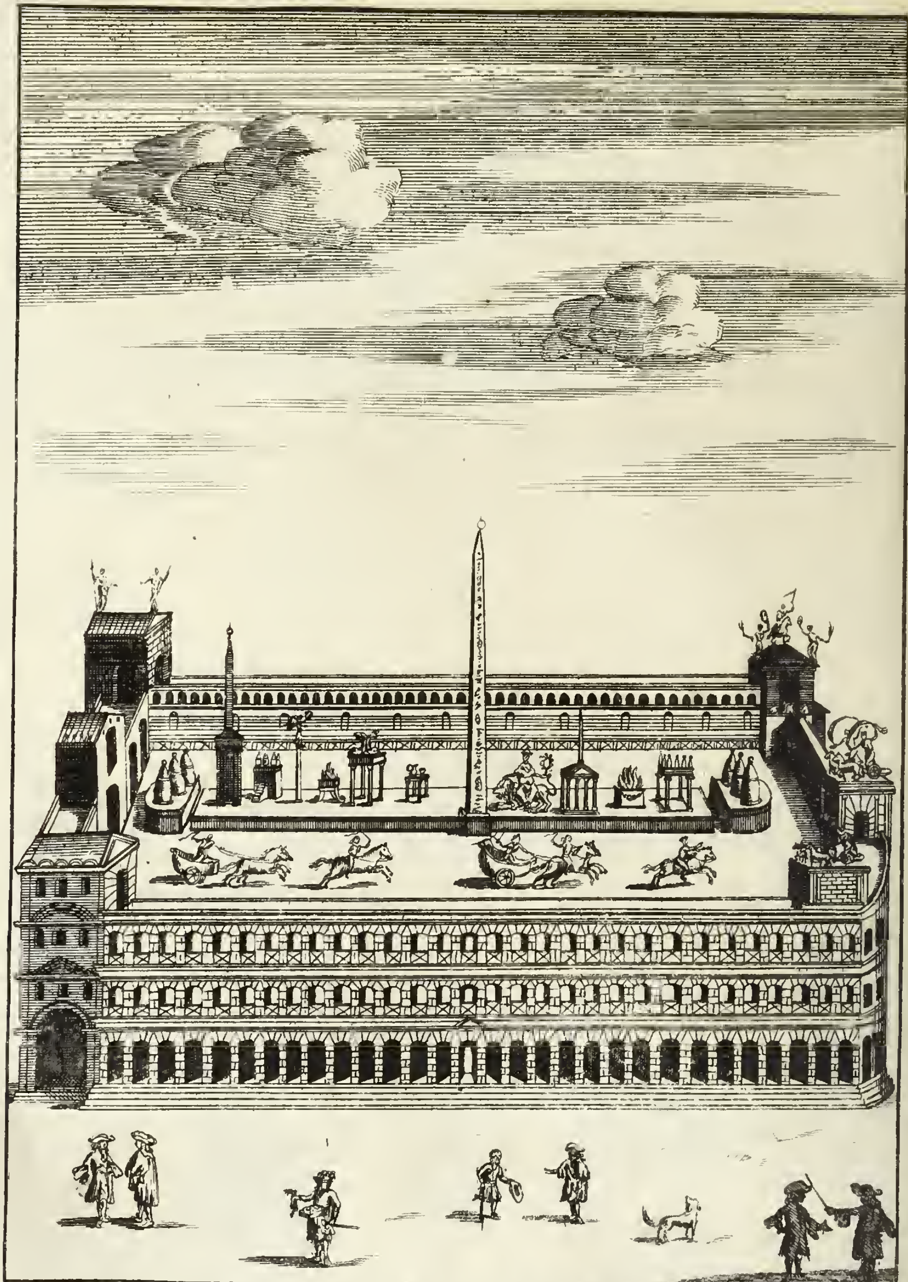
[*Lib. 15.*] Arſit Circus Neronis incendio: Immo incendii initium, auctore Tacito, *in ea parte Circi ortum, quæ Palatino, Cœlioque montibus contigua eſt.* Ibi ſumma pars Circi, & in hemicyclum flexa. *Ubi per Tabernas, quibus id mercimonium inerat, quo flamma alitur, ſimul cœptus ignis, & ſtatim validus, ac vento citus longitudinem Circi corripuit.* Quem deinde ante Trajanum nemo reſtituit; quamquam magnorum operum molitores fuerint Veſpaſianus, Titus, & Domitianus. Suetonius è lapidibus Naumachiæ inſtauratum affirmat: *Fecit & Naumachiam* Domitianus, [*In Panegyrico.*] *è cujus poſtea lapide maximus Circus deuſtis utrinque lateribus extructus eſt.* Plinius in Trajano; *Hinc immenſum latus Circi Templorum pulchritudinem provocat. Digna populo victore gentium ſedes, nec minus ipſa viſenda, quam quæ ex illa ſpectabuntur, cui locorum quinque millia adjeciſti.* Dion in Trajano: *Circum collapſum ampliorem, atque elegantiorem reſtituit, quod ideo ſe feciſſe inſcripſit ut populum Romanum capere poſſet.* Poſt Trajanum STATUAS Illuſtrium virorum in Circo poſitas à Severo teſtatur Xiphilinus. Sed ante, illum iterum collapſum refecerat fortaſſe Antoninus Pius. De ejus ruina: Julius Capitolinus in vita. *Adverſa ejus temporibus hæc provenerunt:* [*Sueton. in Calig. c. 18. Plin. lib. 33. cap. 5.*] *Fames, de qua diximus, Circi ruina.* Alia de Circo narrantur. Stratum *minio* à Cajo: ab eodem, & Nerone aurigaturo, *Chryſocolla:* alias ſterni ſolitum *ramentis lapidis candidi.* In eodem aliquando Neronem cœnaſſe. Denique pompa, quæ ante ludos exhibebatur, nihil ſolemnius, aut ſpectabilius fuiſſe; quæ deſcribitur à Dionyſio lib. 7.

[*Tac. lib. 2. Annal. Templa in Circo Maximo.*] Quædam præterea juxta Circum Templa fuere, Tacitus: *Deum Ædes vetuſtate aut igni abolitas, cœptaſque ab Auguſto Tiberius dedicavit, LIBERO LIBERÆQUE, ET CERERI juxta Circum Maximum, quas Aulus Poſthumius Dictator voverat: eodemque in loco Ædem FLORÆ ab Lucio, & Marco publiciis Ædilibus conſtitutam.* Templi Solis idem Tacitus: [*Tac. lib. 15. Annal.*] *Propriuſque*, inquit, *honos Soli, cui eſt vetus Ædes apud Circum.* Ædis CERERIS meminit Livius: *Forem ex Æde Lunæ,*

PALATII ET CIRCI VESTIGIA

CIRCVS FLAMINIVS

quæ in Aventino eſt, coorta tempeſtas raptam tulit, & in poſticis partibus Cereris Templi affixit. Idem: *ex Mulctaticia pecuariorum pecunia pateræ aureæ ad Cereris poſitæ.* Et: *Ædes Cereris de Cœlo tacta.* De eadem Vitruvius: *Tuſcanico more, uti eſt ad Circum Maximum Cereris, & Herculi Pompeiani, item Capitolii.* Præter Murtiæ Veneris, aliud ejuſdem Templum ibi poſitum eſt. Livius: *Q. Fabius Gurges ex matronarum mulctaticio ære VENERIS Ædem, quæ prope Circum eſt, faciendam curavit.* Idem: *Viam è Foro Boario ad Veneris faciendam locaverunt.* De Templo MERCURII ſcripſit P. Victor, quod illud fortaſſis eſt, de quo Livius: *Ædes Mercurii dedicata eſt Idibus Majis.* Quam paulo poſt ad Conſulum ignominiam juſſu populi dedicatam ſcribit à M. Lectorio primi pili Centurione. De eadem Ovidius, & ejuſdem Mercurii fonte ad portam Capenam, quo expiationis gratia venirent Mercatores: *Dec. 4. lib. 10. Liv. lib. 10. Liv. dec. 3. lib. 8. Vitr. lib. 3. cap. 3. Liv. Dec. 1. lib. 10. Dec. 3. l. 9. Liv. lib. 2. Lib. 5. Faſt.*

Templa tibi poſuere Patres ſpectantia Circum
Idibus, ex illo eſt hæc tibi feſta dies.
Eſt aqua Mercurii portæ vicina Capenæ,
Si juvat expertis credere, Numen habet,
Huc venit incinctus tunica Mercator, &c.

Circo Maximo proximus antiquitate uſuque CIRCUS FLAMINIUS fuit, de cujus auctore ſituque dictum eſt alibi. Nunc de Templis quæ in eo fuerunt. P. Victor in Regione nona: *Ædes*, inquit, *HERCULI magno cuſtodi Circi Flaminii.* Id Sylla condidit ob Sibyllæ oraculum. Ovidius: *Circus Flaminius & ejus Templa. Faſt. 6.*

Altera pars Circi cuſtode ſub Hercule tuta eſt,
Quod Deus Euboico carmine munus habet.
Muneris eſt tempus, qui nonas Lucifer ante eſt;
Si titulos quæris; Sylla probabit opus.

Loquutus ante fuerat de ſummo Circo.

Proſpicit à tergo ſummum brevis area Circum.

Hæc pars, ut aliàs dixi, deſinebat ad Templum nunc S. Angeli in Foro Piſcario. Itaque altera pars, ubi Templum Cuſtodis Herculis erat ad Carceres, nunc Fornacem calcis, & Templum S. Nicolai. In eodem Circo ARA NEPTUNI cui fabuloſo Equorum inventori non deerat honor in Circo equis currentibus. Livius; *Ara Neptuni multo ſudore manaſſe in Circo Flaminio dicebatur cum Æde ejuſdem.* De hac Plinius; *In maxima dignatione Cn. Demetii delubro in Circo Flaminio ipſe, & Thetis, & Achilles.* Marlianus ex vetuſto lapide, ubi legitur: *Abaſcantio Aug. lib. Æditui Ædis Neptuni, quæ eſt in Circo Flaminio*, jure conjicit Ædem illi dicatam. In eodem VULCANI Ædem ſtatuit P. Victor, in qua referunt, canes fuiſſe pro æditui, & tantum ſacrilegis allatraſſe. Item JUNONIS REGINÆ, & DIANÆ Templa. De his Livius; *Alter ex cenſoribus M. Æmilius petiit ab Senatu, ut ſibi dedicationis Templorum Reginæ Junonis, & Dianæ, quæ bello Liguſtino antè annis octo voviſſet, pecunia ad ludos decerneretur. Viginti millia æris decreverunt. Dedicavit eas Ædes, utramque in Circo Flaminio, ludoſque ſcenicos triduum poſt dedicationem Templi Junonis, biduum poſt Dianæ, & ſingulos dies fecit in Circo.* Quidam Porticum ante Templum S. Angeli in Foro Piſcario Junonis fuiſſe autumant à Severo olim refectam, ut declarat Inſcriptio. *Dec. 3. l. 8. Lib. 36. c. 5. Lib. 5. c. 10. poſt edit. Fulv. lib. 4. Marl. ibid. Dec. 4. lib. 10.*

IMP. CAES. L. SEPTIMIVS. SEVERVS
PIVS. PERTINAX. AVG
ARABIC. ADIABENIC. PARTHIC. MAXIMVS
TRIB. POTEST. XI. IMP. XI. COS. III. P. P. ET
IMP. CAES. M. AVRELIVS. ANTONINVS
PIVS. FELIX. AVG
TRIB. POTEST. VI. COS. PROCOS
INCENDIO. CORRVPTAM. RESTITVERVNT

Lib. 4. c. 7. De Ædе CASTORIS Vitruvius: *item generibus aliis conſtituuntur Ædes, ut eſt Caſtoris in Circo Flaminio.* Ibidem Templum Bruti Callaici, quod in Regione nona numerat P. Victor. *Plin. l. 36. cap. 5.* De eo Plinius: *MARS etiam nunc ſedens COLOSSEUS ejuſdem, Scopæ in Templo Bruti Gallaici apud Circum eumdem. Hoc Templum jure ſibi vendicavit Mars tanto Coloſſo ibi ſimulatus.* At mendum ſequentibus Plinii verbis ſubeſſe ſuſpicor, *ad Lavicanam portam eunti.* Quid enim hic cum porta Lavicana tanto intervallo ſejuncta? In eodem Circo Templum HERCULIS MUSARUM. *Sueton. in Oct. c. 29.* De eo Suetonius: *Multaque à multis extructa ſunt, ſicut à Martio Philippo Ædes Herculis Muſarum.* Vitricus hic erat Auguſti, habens in matrimonio Acciam ejus matrem. Neque fecit, ſed olim factam Ædem reſtituit. Ita intelligendus Ovidius: *Faſt. 6.*

** In Ædem Herculis.*

*Dicite Pierides, quis vos adduxerit * illuc?*
Cui dedit invictas victa Noverca manus?
Sic ego; ſic Clio. Clari monimenta Philippi
Aſpicis: &c.

Conſtat autem Fulvium nobiliorem feciſſe, *qui cum Ætolis Ennio comite bellavit,* ut ait Tullius, *nec dubitavit Martis manubias Muſis conſecrare.* *Pro Arch. Poëta.* Hic ex Urbe Ambracia, teſte Plinio, Muſarum ſigna Romam deportavit: *Lib. 35. cap. 10.* & in Herculis Æde ab ſe ſtructa poſuit, ut ait Eumenius: *Ædem,* inquit, *Herculis Muſarum in Circo Flaminio Fulvius ille Nobilior ex pecunia Cenſoria fecit; non id modo ſecutus, quod ipſe litteris, & ſumma Poëtæ amicitia duceretur; ſed quod in Græcia, cum eſſet Imperator, acceperat Herculem Muſagetem eſſe, id eſt Comitem, Ducemque Muſarum. Idemque primus ſigna novem, hoc eſt omnium Camœnarum ex Ambracienſi oppido tranſlata ſub tutela fortiſſimi Numinis conſecravit; quia mutuis operis, & præmiis juvari ornarique deberent, Muſarum quies defenſione Herculis: virtus Herculis voce Muſarum.* *In Or. pro rep. Scho.* Plutarchus, quærens cur communis fuit ara Herculis, & Muſarum, reſpondet: *In q. Ro. q. 59.* *An quia Euandrum litteras docuit Hercules? ut Juba narrat.* Sed potior Eumenii cauſa eſt. Levinus Torrentius ex veteri nummo promit imaginem Herculis Muſarum, nempe ſpolium Leonis, & Lyram ferentis, quò videtur reſpexiſſe Ovidius ultimo carmine: *Faſt. 6.*

Annuit Alcides, increpuitque Lyra.

Hæc Templa vel intra Circi Flaminii ambitum poſita, vel illi adjuncta, certo tamen Circi loco, ut fecimus de Syllano Herculis, deſignare non poſſumus. Vendebantur, an etiam fiebant in Circo Flaminio vitrei, ſed viles calices. Martialis: *Lib. 12.*

Cùm

PORTICVS ET VESTIGIA TEMPLI IVNONIS REGINAE

Cùm tibi Niliacus portet Cryſtalla cataplus, Ep. 75.
Accipe de Circo pocula Flaminio.

Circus AGONALIS, ſive AGONIS, vulgo Navonius creditur vel ex- *Circus*
tructus, vel inſtauratus ab Alexandro Imperatore. P. Victor in Regione nona *Agonalis.*
ſtatuit *Circum Alexandri, & Thermas Alexandrinas*; & Sextus Rufus in eadem: *Domus,* inquit, *& Circus Alexandri Pii Imperatoris.* Thermarum extant veſtigia prope Templum S. Ludovici nationis Gallicæ. Quare & Circo proximæ, ut domus ejuſdem Cæſaris. Eumdem Circum exprimunt nummi Alexandri. Sed cur Agonalis eſt dictus, & locus ipſe Agon? ἀγὼν quidem ludum, & certamen ſigni- *Unde Ago-*
ficat Græcis. Latini autem *Agonium ob hoc ludum dixere,* ait Feſtus, *quia locus* *nalia dicta*
in quo ludi primo facti ſunt, fuerit ſine angulo, cujus feſta Agonalia dicebantur. Atque *ſunt.*
hæc potiſſimum è multis cauſa probatur Ovidio, cur feſta Agonalia quinto Idus Januarii eo nomine appellata fuerint. Nam ſive dicerentur à Miniſtro, qui cæſurus hoſtiam, ageret ne, rogabat: ſive quod pecudes agantur non veniant, ideoquè hoſtiam antiqui agoniam vocabant: vel agonalia, quaſi agnalia; vel à pecudum metu, nam ἀγωνιάω idem quod metuo, & periclitor, ſubdit: *Faſt.* 1.

Fas etiam, fieri ſolitis ætate priorum
Nomina de ludis græca tuliſſe diem.
Et prius antiquus dicebat agonia ſermo,
Veraque judicio eſt ultima cauſa meo.

At Varro: *dies Agonales, per quos Rex ſacrorum in Regia arietem immolat, dicti ab Agone, eo quòd interrogatur Princeps Civitatis, & Princeps gregis immolatur.* Demum *Agonius*
Feſtus, *Agonium putabant Deum præſidentem rebus agendis: Agonalia ejus feſtivitatem.* *Deus quis.*
Huic Deo factos fuiſſe ludos in Circo Agonali putat Fulvius. Verum non hæc *Fulv. lib.* 4.
tantum ſpectacula illi tribuenda. Sed forte antequam extrueretur Circus, Jano Agonio Deo agonalia ibi herbido in loco facta, ex inſtituto Numæ: ideoquè Circus deinde ædificatus, aliis celebratus ludis Agonalis dictus. Quam ob cauſam putaverim Circum magnifice potius inſtauratum, quam factum ab Alexandro.

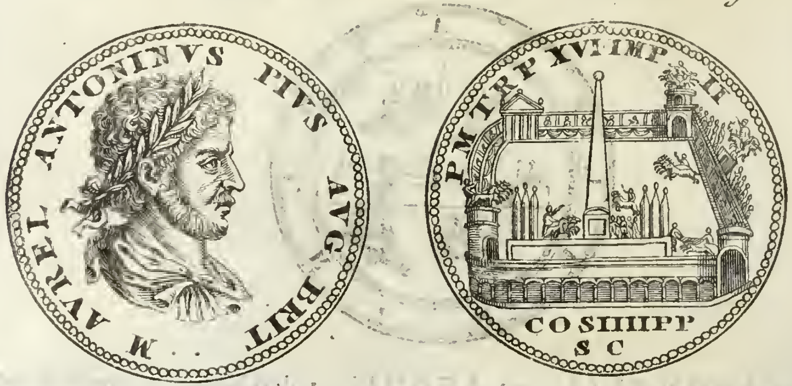
Quartus CIRCUS extra portam Næviam fuiſſe nonnullis adhuc veſtigiis *Circus ex-*
deprehenditur. Fulvius juxtà viam Labicanam, & formas Aquæ Claudiæ à tergo *tra portam*
Cœnobii S. Crucis teſtatur extare veteres parietinas, & in medio jacere duas in *Næviam.*
partes confractum Obeliſcum. Hujus Circi conditorem quidam faciunt Aurelianum Imperatorem. Apud veteres auctores de eo nihil invenimus.

Quintus, & ſtantibus muris CIRCUS Lateritius via Appia non longe ab

Æde

Æde S. Sebaſtiani hodieque viſitur, quem Antiquarii aſcribunt Antonio Caracallæ, quod in ejus numiſmatis ea ſit figura expreſſus. Spectatur eo in loco ingentis magnitudinis jacens Obeliſcus: ſpina in medio ſecundum Circi longitudi-

Pag: 228

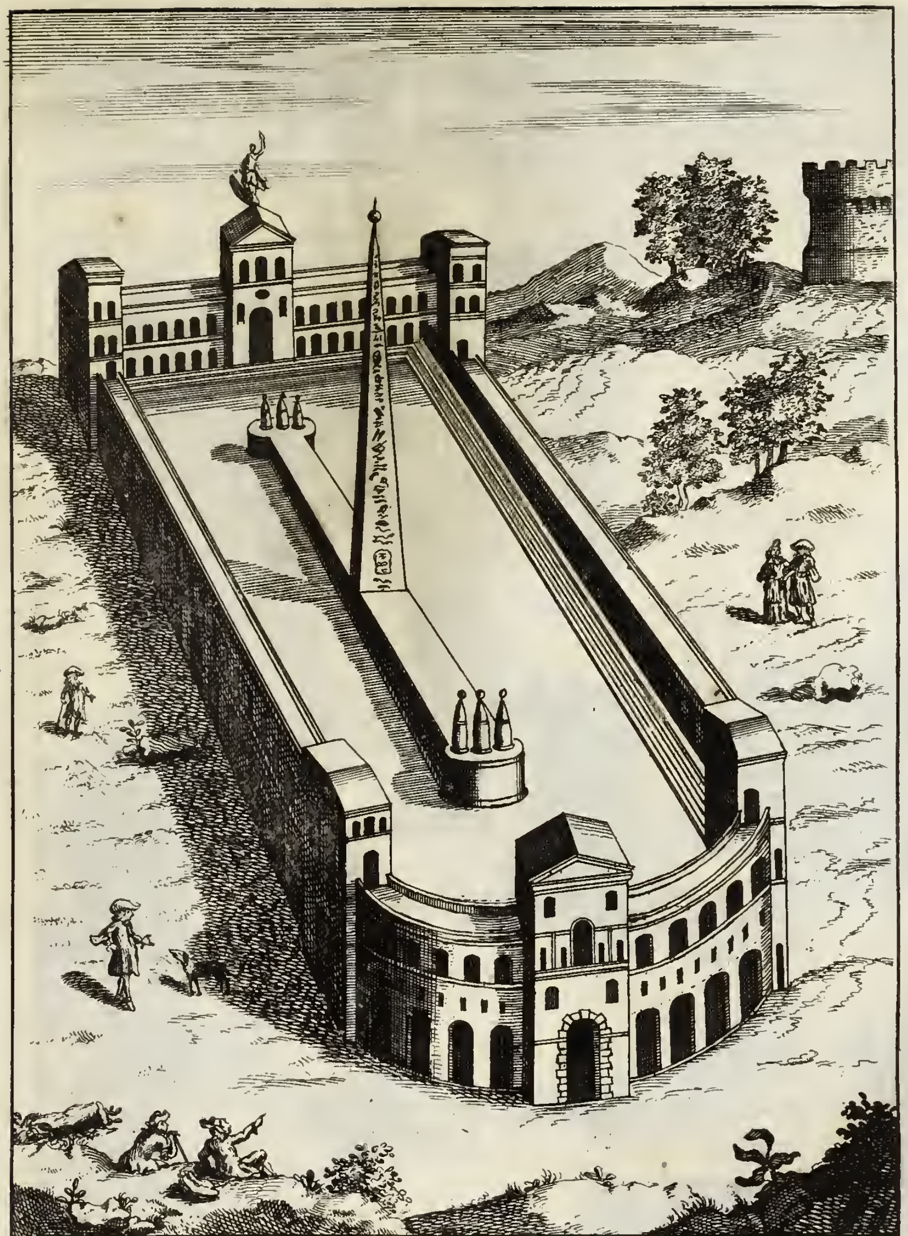
nem producta, & metarum ſigna, & poſt caveam acclivis parietum ſtructura pro ſpectatorum ſedilibus.

Alii quatuor Circi. Quatuor Circi ſuperſunt: FLORÆ inter Quirinalem, & Pincium, de quo dixi: NERONIS in Vaticano ad S. Petri: ADRIANI in Hortis poſt Molem ipſius: Et qui in HORTIS SALUSTIANIS ad Portam Collinam aliquot ſui veſtigia reliquit; de quibus ſuis locis dicendum eſt. Illud poſtremo obſervandum, ludos etiam in Circis ad tempus extructis, ut in Theatris, & Amphitheatris, fieri ſolitos. Suetonius in Caligula: *Aurigabat extructo plurifariam Circo.* *Suet. in vita cap. 54.*

CAP. XV.

Mons Quirinalis.

Situs, & fines Quirinalis. QUirinalis incipiens à Turri Comitum prope Forum Nervæ oblongo dorſo ad portam uſque Viminalem, & Collinam excurrit. Sed ad portam Collinam ſubſidente introrſus terra, veluti quodam cubiti flexu curvatur, & quo magis à porta recedit, latiorem infra ſe vallem relinquit; quæ duobus Circis olim ſedem percommodam præbuit. Alter Collinæ propinquior, nobiliorque in Hortis Saluſtianis fuit: Alter à porta remotior Floræ dicatus, rudi, & impolita ſtructura cujus ſuperioribus annis veſtigia extabant ad *caput domorum;* ſic enim vulgari vocabulo nuncupant. Hos Circos duo Colles hinc inde claudebant: Qui Circis dilapſis nunc vallem claudunt. Alter ad Urbis mœnia complanato procurri ſolo, ubi Horti Ludoviſiani ſunt, & declivis idem, ab illis ſe demittit in Vallem. Alter ab eo, quem dixi Salariæ flexu, recta quaſi crepidine tendit ad Hortos Barberinos, dein Pontificios, tum Columnenſes, ac Cœnobium Theatinorum. *Quirinalis num bivertex.* Ambigitur inter Antiquarios, an alter vertex ad Hortos Ludoviſianos ſit pars Quirinalis, an Pincii Collis, & Hortulorum. Qui partem Quirinalis eſſe volunt, obſervant, hunc Collem ad Salariam inflexum nunquam

CIRCVS LATERITIVS ANTONINI CARACALLAE
Cuius reliquiæ extant in uia Appia prope Sepulcrum Metellæ .

SEPVLCHRVM METELLORVM VVLGO *Capo di Boue*

nunquam intermitti, ſed ad portam Collatinam, ſeu Pincianam altiore Pincio terminari, bicipitem duntaxat, & biverticem. Equidem potius dixerim Quirinalem citra portam Collinam, ſive Salariam verſus Hortos Ludoviſianos extendi, quamvis antiquitus Romana mœnia non excederent crepidinem montis, in qua Ædes Principum Barberinorum, tum Sanctæ Suſannæ, ac Templum Virginis à Victoria, tum Horti Valli imminentes. Quod ſpectat ad ſitum montis, habet Quirinalis ab ortu æſtivo mœnia, & portam Viminalem, nunc Piam: à meridie Eſquilias, & collem Viminalem, cui ad Thermas Diocletianas indiſcretis finibus conjungitur: ab Occaſu Nervæ Forum: à Septentrione plana Urbis, & Pincium Collem.

Nomen QUIRINALIS ſibi adſcivit, vel *à Curibus, ſeu Quiritibus*, qui Urbem Tatio Duce obſidentes ibi caſtra poſuerunt, quod placet Varroni: ſive à Quirino, id eſt Romulo, cujus in eo Colle nobile fanum extructum erat, quod Plutarcho, & Ovidio placet: *Nomen Quirinalis.* *Plut. in vita Romuli.* *Ovid. Faſt. lib. 2.*

Templa Deo fiunt, Collis quoque dictus ab illo eſt.
Et referunt certi ſacra paterna dies.

Quamquam & Mars aut Marti alius ſimilis Quirinus Romanis fuerit, ut refert Dionyſius: *Hunc*, inquit, *ſicut hos ſequuti Romani Quirinum nominant, nondum ſatis certi, Mars ne is, an quis alius honore Marti ſimilis.* *Dion. lib. 2. Antiquit.*

Dictus eſt etiam *COLLINUS, AGONALIS, ſive AGONUS, & SALUTARIS.* Dionyſius *Collinum* nuncupat, & per antonomaſiam Livius: *Collem in Æde*, inquit, *Primigeniæ Fortunæ, quæ in Colle eſt.* Id fortaſſe non modo propter præruptam, productamque altitudinem, qua Campo Martio imminebat; ſed etiam quia plura in Quirinali fuere olim juga, ut patet ex Varrone, à quo etiam *Sexticeps* appellatur. Sed & alii Romani Colles bicipites, aut tricipites fuere: quod nunc exæquatis ſuperciliis alicubi non apparet. *Agonalis* idem: *quia Agones dicebant Montes*, ait Feſtus: *Agonia ſacrificia, quæ fiebant in Monte; hinc Romæ mons Quirinalis Agonus, & Collina porta Agonenſis: quæ & Salutaris à Salutis vicino Templo, & Quirinalis quod ea iretur in Collem*, ut idem ait, *Quirinalem: ſive quod proxime eam eſſet Quirini ſacellum.* Hoc intelligit Martialis cui extra mœnia propinquum Templo QUIRINI ſuburbanum erat: *Dion. lib. 1. Antiq.* *Liv. Dec. 5. lib. 3.* *Lib. 10. Epig. 58.*

Hic mihi quando dies meus eſt, jactamur in alto
Urbis, & in ſterili vita labore perit.
Dura ſuburbani dum jugera paſcimus agri,
Vicinoſque tibi Sancte Quirine lares.
Sed non ſolus amat, &c.

Numam Dionyſius hujus Templi conditorem facit. *Romulum*, inquit, *ut auguſtiorem homine Templo honoravit, & ſacrificio quod alternis annis in Quirinali Colle inſtauratur.* Verum præter hanc ædem Quirini ad portam, aliud QUIRINI Templum nobile fuit, imminens valli, in qua nunc Templum S. Vitalis, quæ ideo Vallis Quirinalis, & Quirini olim dicta. Cauſa ædificandi fuit, quod Julius Proculus Senator ex iis, qui cum Romulo ex Alba venerant, poſt mortem Romuli juravit in concione, viſum ab ſe humana ſpecie auguſtiorem. Dionyſius, Livius, Plutarchus, & Ovidius, illi in Hiſtoria, hic Poëtica, æque mendaces tamquam rem veram tradiderunt. Ovidius: *Templum Quirini.* *Liv. lib. 1.* *Dionyſ. l. 2. Antiq.* *Plutarch.* *Ovid. locis cit.*

Pulcher & humano major, trabeaque decorus
Romulus in media viſus adeſſe via.
Et dixiſſe ſimul: prohibe lugere Quirites,
Ne violent lacrimis numina noſtra ſuis.
Templa ferant, placentque novum pia turba Quirinum.

[illegible] fortaſſe locus ædificando Templo delectus eſt, ubi viſum ab ſe Procu- [illegible] narravit: ſive illud ſpectrum dæmonis illudentis; ſive deliramentum men- [illegible]entis fuit. *Ædes illi in colle conſecrata*, inquit Plutarchus, *quem ab illo nominant Quirinalem.* Dubium an de hac, an de priore loquatur. Livius: L. Papyrium
[illegible]ec.1. Coſ. L. Papirii Curſoris filium Ædem Quirino dedicaſſe ſcribit: *Ædem Quirini ab*
lib. 10. *Dictatore patre votam filius Conſul dedicavit, exornavitquè hoſtium ſpoliis*, Samnitium, quos vicerat. Condita eſt hæc Ædes anno Urbis CCCCLX. Horologium So-
Plin. lib.7. larium ibi erat: cujus, ac Templi meminit Plinius: *Princeps*, inquit, *Romanis*
cap. ult. *Solarium Horologium ſtatuiſſe ante duodecim annos, quam cum Pyrrho bellatum eſt, ad Ædem Quirini, L. Papyrius Curſor, cum eamdem dedicaret, à patre ſuo votam, à Fabio Veſtali proditur.* Addita eſt inſignis PORTICUS, quo homines vel otiandi,
Mart.l.11. vel negotiandi cauſa convenirent. De otio Martialis:
Epigr. 1.

Vicini pete Porticum Quirini
Turbam non habet otioſiorem
Pompejus, vel Agenoris puella.

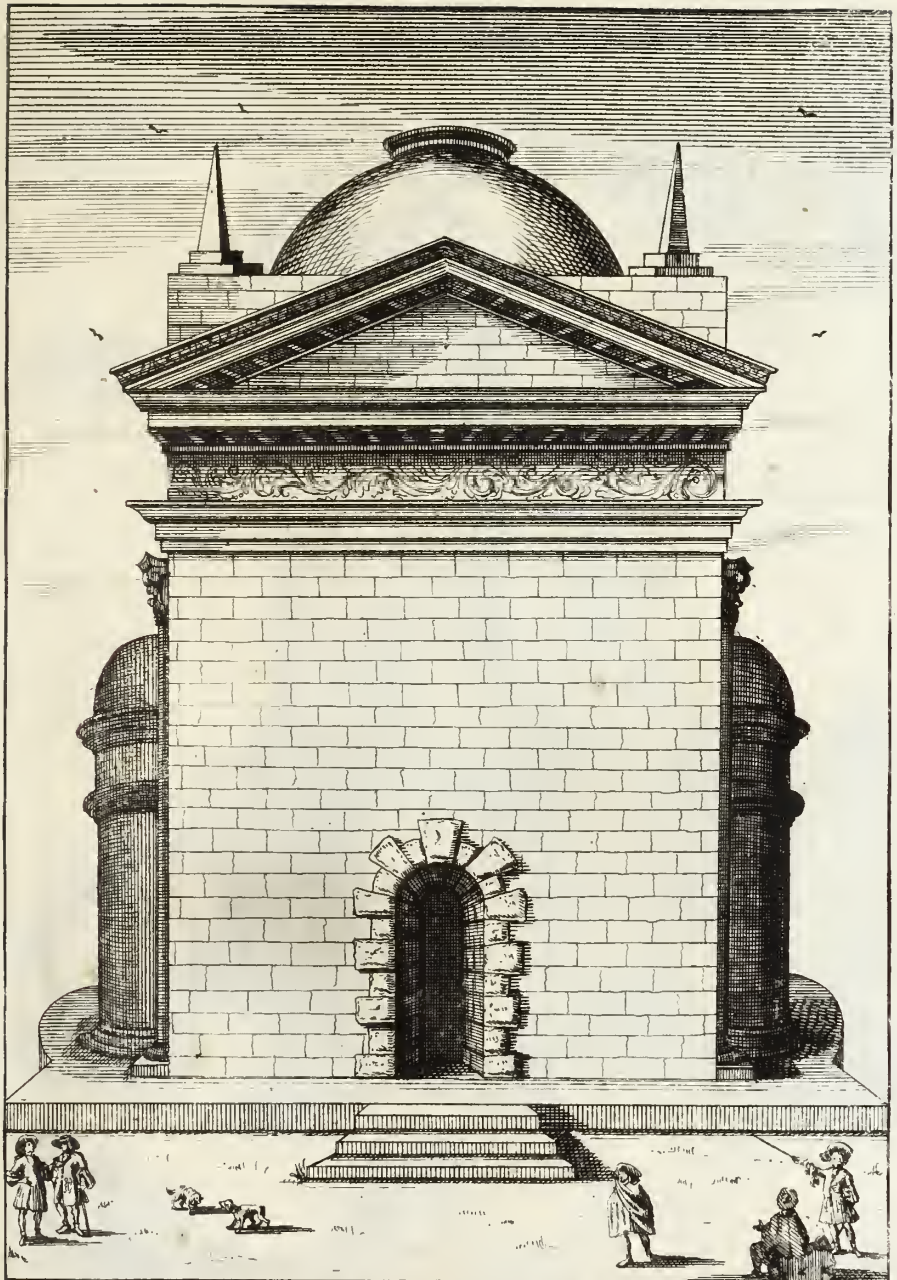
Juv.Sat.2. De negotio Juvenalis:

. . . . *officium cras,*
Primo ſole mihi peragendum in valle Quirini.
Quæ cauſa officii? quid quæris? nubit amicus,
Nec multos adhibet &c.

Plin.lib.15. De duabus antea Ædem Myrtis. *Inter antiquiſſima delubra habetur Quirini hoc eſt*
cap. 29. *ipſius Romuli.* In eo *ſacræ fuere Myrti duæ ante Ædem ipſam per longum tempus, altera Patricia appellata, altera Plebeja. Patricia multis annis prævaluit, flaveſcente Plebeja, exuberans ac læta: quamdiù Senatus quoque floruit illa vigens, Plebeja retorrida ac ſqualida. Quæ poſtea quam evaluit flaveſcente Patricia, Marſico bello languida auctoritas Patrum*
Fulv.lib.2. *facta eſt, ac paulatim in ſterilitatem emarcuit Majeſtas.* Fulvius; Quirini Templum ſemper fuiſſe clauſum ſcribit, quòd aperiri non liceret, perinde arcanum foret, an Romulus humo tectus, an inter Deos relatus fuiſſet. Alterius Templi
Dion. l.54. QUIRINO dicati meminit. Dion: *Ante*, inquit, *ſuum obitum Auguſtus Templum Quirini de novo ædificatum dedicavit, ideo commemorandum duxi, quod id Templum cum ſex, ac ſeptuaginta columnis decoraſſet, totidemque omnino annos ipſe vixit, occaſionem nonnullis dedit ea res, ut dicerent, non fortè fortuna, ſed conſulto ipſum hoc columnarum numero uſum fuiſſe.*

Thermæ Conſtantini. Jam aſcendendo in Collem, ſuperioribus annis cernebantur ingentes reliquiæ Thermarum Conſtantini, quæ dirutæ nullum jam ſui veſtigium relinquunt: Nam partim in amplas Ædes Cardinalis Bentivolii mutatæ ſunt, partim in ejuſdem hortos ſubſederunt. In ipſo vero Collis clivo propè Ædes Comitum, ubi
Balnea Pauli. Cœnobium Monialium, BALNEA PAULI conſtituunt. At cujus Pauli? vel ejus Æmilii Pauli, qui Baſilicam in Foro condidit: vel alterius, à quo,
Dion. l.49. teſte Dione, Roma porticu inſignita eſt. *Porticum*, inquit, *quæ Pauli dicitur, Æmilius Lepidus Paulus propriis impenſis perfecit, & in Conſulatu ſuo, dedicavit*; de qua ſupra. Sed qui viderit curvatis in hemicyclum, & lateritiis pilis arcuatum ædificium, deinde continuatis parietibus erectum, de Balneis ambiget: ut jure dubitandum cenſet, qui vicinam domum nobili Muſæo inſtruxit ſtudioſus in primis rei antiquariæ Franciſcus Gualdus Ariminenſis Eques S. Stephani. In Hortis Columnenſibus marmorei ædificii pars exurgebat vulgo MÆSA jam diruta. Blondus *Turrim Mæcenatis* falſo nuncupat. Ubi enim hic Eſquiliæ, & Neronianis tædis ardens in conſpectu Roma? Alii partem Templi Solis pronunciant,
In ejus vita. quod ab Aureliano auctore Flavio Vopiſco extructum eſt ad eam formam, quam viderat in Oriente: quod veſtibus, & opibus in triumpho vectis inſtruxit.

Quid

SOLIS TEMPLVM AB AVRELIANO FACTVM

TEMPLI SOLIS VESTIGIA

Quid ſi ædificium illud partem SENACULI, ſeu CURIÆ fuiſſe dicerem, quam Heliogabalus in Quirinali mulieribus extruxit ad conventus habendos, quibus avia ipſius Mæſa nomine, & mater Soæmis præſiderent? Quod duplici conjectura elicitur. Alteram præbet nomen. Mæſa enim dicebatur, ut avia Heliogabali. Alteram ipſius ædificii forma. Serlius enim Architectus ſic eam nobis lineavit, ut domicilii plane figuram deſcripſerit frequentibus ſcalis (quod poſtulabat ædificii ſitus in clivo) aulis, periſtylis, ac porticibus. Lampridius: *Fecit & in Colle Quirinali Senaculum, id eſt mulierum Senatum, in quo ante fuerat conventus matronalis ſolemnibus duntaxat diebus.* Palladius autem nobilis item Architectus præter alias ædificii partes in Templi quoque formam deſcripſit ampliſſimi, magniſque columnationibus inſignis. Quare eodem fortaſſe in loco fuit etiam SOLIS TEMPLUM: cujus quæ particula ſupererat, magnis lapidibus compactus paries nuperrime dirutus eſt, & ingentes columnarum ſpiræ ſub terra inventæ. Curia autem Heliogabali non ſine cultu Solis, & ipſa probabiliter extructa fuit: cujus ille ſemivir Sacerdos erat. At Templum ab Aureliano factum, niſi eodem in loco ponatur, ſtatuet aliquis, ubi Ædes ſunt Pontificiæ, ut ibi quoque Sol gentium Pontifex Maximus ſedem multo juſtius haberet. De eo Templo Euſebius, & Caſſiodorus in Chronicis: *Aurelianus,* inquiunt, *Templum Soli ædificat, & Romam firmioribus muris vallat,* Vopiſcus: *Templum Solis magnificentiſſimum conſtituit.* Et antea: *Romæ Soli Templum poſuit majore honorificentia conſecratum, quod Orientis victor hoſtili præda ditavit, ornavitque.* Idem: *Tunc illæ veſtes, quas in Templo Solis videmus, conſertæ gemmis: tum Perſici dracones, & tiaræ: tum genus purpuræ, quod poſtea nec ulla gens detulit, nec Romanus Orbis vidit.* Adjunctæ ſunt Templo ingentes porticus. Idem: *In porticibus Templi Solis fiſcalia vina ponuntur non gratuita populo eroganda, ſed pretio.* Magna ergo porticuum laxitas, quæ tantam vini vim caperet. Superſtitioſiſſimus quidem Aurelianus in cultu Solis fuit; quod cum ejus mater Solis Sacerdos imperaturum filium aliquando prædixiſſet, illi acceptum imperium impiè referebat. Illum ut cultum oſtenderet, coram Valeriano Auguſto, qui illum in conſpectu exercitus militaribus coronis muneribuſque donaverat, & Conſulem renunciarat: *Dii faciant,* inquit, *Aurelianus, & Deus Sol certus ſit, ut & Senatus de me ſic judicet.* Idem ad ſuum Præfectum ita ſcripſit. *Templum ſanè Solis quod apud Palmyram milites diripuerunt, ad eam formam volo, quæ fuit, reddi; habes trecentas auri libras, habes argenti mille octingenta pondo, habes gemmas regias. Ex his omnibus fac cohoneſtari Templum: mihi, & Diis immortalibus gratiſſimum feceris. Ego ad Senatum ſcribam ut mittat Pontificem, qui dedicet Templum.* Deniquè ſuis nummis inſcripſit: *Soli Invicto,* ut notat Fulvius.

Senaculum Mulierum. *In Heliog.* *Ubi eſſet Templum Solis.* *In ejus vita.* *Porticus Templi Solis.* *Aurelianus Solis cultor.* *Fulv. lib. 2.*

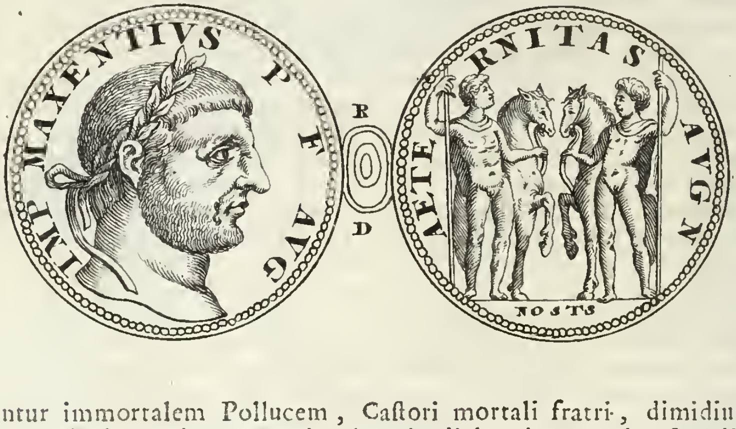
Idem docet, EQUOS MARMOREOS contra Palatium Pontificis collocatos advexiſſe in Urbem Tiridatem Armeniorum Regem. Atqui legitur apud Sex. Rufum, & P. Victorem Equos Tiridatis fuiſſe æneos. Hi verò ſunt marmorei. Quare alius tranſtulit è Græcia; illi ænei jam ſublati, ac deleti ſunt. Honuphrius de monte Quirinali ſcribens ſic ait: *Nunc dicitur Mons Caballus à duabus ſtatuis marmoreis Alexandri Magni Regis Macedonum Bucephalum domantis; quas Alexandria Conſtantinus Imperator Romam tranſtulit, atque in medio Thermarum à ſe in Quirinali extructarum collocavit. Quarum altera Phidiæ, altera Praxitelis manu ſunt, ut titulus indicat.* Idemque leges in adnotationibus ad Marlianum. Sed quod affirmant de Phidia, expreſſum ab illo fuiſſe Alexandrum Bucephali domitorem, pernegandum jure eſt. De Praxitele ambigi poteſt, ſed de hoc etiam negandum. Nam Plinius ait: floruit Phidias *Olympiade LXXXIII. circiter trecenteſimo noſtræ Urbis anno.* Quem Euſebius in Chronico tradit floruiſſe Olympiade LXXXV. Alexander autem, eodem Euſebio referente, natus eſt Olympiade CVI. octuaginta

Mons Quirinalis unde Caballus. *Plin. lib. 34. cap. 8.*

gința

In vita Periclis. ginta quatuor poſt annos: juxta Plinium nonagintos duos. Idem patet ex Plutarcho, qui ait Periclem ædificando uſum præſertim fuiſſe opera Phidiæ tamquam Architecti, & magiſtri. Pericles autem obiit Olympiade LXXXVII. ut ait Euſebius, ſeptuageſimo ſexto ante natum Alexandrum. Non igitur Phidias Alexandri res geſtas exprimere potuit. Jam Praxiteles, referente eodem *Loc. cit.* Plinio, floruit Olympiade CIV. octo annos ante natum Alexandrum. Is vero, ut colligitur ex Plutarcho aliiſque, ſaltem quindecim annorum erat cum Bucephalum domuit. Anni ergo viginti tres additi homini præſtanti jam, & claro in arte, cum in ætate jam affecta conſtituunt. Neque vero cauſa quidem in promptu erat, cur domito ſtatim equo, Alexandro nondum Regi, & vivente patre, coloſſeæ ſtatuæ ponerentur, præſertim ab opifice, qui alibi artem exercebat. Quid? ſi Plinius cum florere Praxitelem dixit, non ejus media vitæ ſpatia, ſed poſtrema ſignavit? Eodem certe loco ſcripſit; *Centeſima quarta* *Quando mortuus Alexander.* *decima*, Olympiade, *Lyſippus fuit, & cum eo Alexander Magnus.* Qua videlicet Alexander obiit. Sic etiam Olympias CIV. ſi ultima Praxiteli fuit, conficitur, Praxitelem ante ortum Alexandri mortuum fuiſſe. Harum igitur ſtatuarum ſculptores Phidias, & Praxiteles fuere, ſed Alexandrum non figurarunt. Eos autem auctores fuiſſe conſtat ex titulis, qui erant inſcripti antiquitus unica in baſi *Equi marmorei unde tranſlati.* ante Thermas Conſtantini. Deinde ex eo loco tranſlatæ ſunt à Sixto V. Pont. Max. ad aream contra Pontificii Palatii veſtibulum, ſua utrique ſubjecta, baſi, priſciſque titulis reſtitutis, *Opus Phidiæ, Opus Praxitelis.* Porro quando, aut unde hæ ſtatuæ advectæ fuerint in Urbem, ante Conſtantinum, an illo jubente, dici probabiliter non poteſt. Credibile eſt tamen ejus ætate, ut novis operibus Urbem excoleret, & ſuas Thermas ornaret.

Juvenum hæc equos frenantium coloſſea ſigna, Caſtoris certè, ac Pollucis ſunt, pro typo æternitatis poſita, ut videre eſt, in antiquis nummis, & præcipuè Maxentii, quem exhibemus. *Pag 232*

Fabulantur immortalem Pollucem, Caſtori mortali fratri, dimidium ſuæ immortalitatis impertitum: unde alternis diebus immortales ſinguli vivere dicuntur. Falsò ergo Alexandro Bucephali domitori aſcribunt; adeoque de ſculptorum ætatibus non eſt diſſerendum, quod porrò affirmant alterum à Praxitele expreſſum, veriſimile non eſt; centum enim circiter annis, inter ſe artifices diſtant: utraque verò ſigna eadem officina prodiiſſe ſculpturæ periti obſervant: nec debuerat Caſtor Olympiade LXXXIII. à

Phidia

Phidia effingi, & Pollux à Praxitele Olympiade CIV. Non immeritò tamen præſtantiſſima opera, quæ miraculo habentur eximiis ſculptoribus adjudicata fuere, Conſtantini ſæculo: tituli namque in veteri baſi, OPUS PHIDIÆ, OPUS PRAXITELIS, recentiores ſunt, ac latino, non græco idiomate inſcripti, ut erat in more poſitum ſculptoribus Græcis, per omnia, quæ adhuc extant ſimulachra.

Quod vero Marlianus DOMUM ATTICI conſtituit in ea parte Quirinalis, quæ Templo S. Vitalis incumbit minus exploratum exiſtimo. Nam Cornelius Nepos in ejus vita, *Domum*, inquit, *habuit in Colle Quirinali Pamphilianam ab avunculo hæreditate relictam, cujus amœnitas non ædificio, ſed ſylva conſtabat.* P. Victor numerat inter Quirini Templum, & Malum Punicum, qui locus fuit non longe ab æde nunc S. Suſannæ. Itaque cum eſſet amœna domus, & cincta nemore; remotiorem à Foro, & Urbis frequentia probabile eſt, prope quatuor nunc fontes ſitam fuiſſe. *Domus Attici.*

In eodem Colle DOMUM NUMÆ fuiſſe teſtis eſt Plutarchus. Nam cum Regiam haberet prope Ædem Veſtæ: *Alteram*, inquit, *habuit domum in Colle Quirinali, cujus adhuc locum oſtendunt.* Crediderim, hanc prope eoſdem quatuor fontes fuiſſe, proximam Capitolio Veteri, quod idem dedicavit. Sicut enim Rex ille, ut rebus ſuis Religionem obtenderet, ædificato Veſtæ Templo domum illi, quæ *Regia* vulgò dicta eſt, attexuit: ita probabile eſt, alteram in Quirinali prope delubrum à ſe conditum ædificaſſe. Nec tamen aliàs Dionyſio ſubſcribere volui ſcribenti: *Numa Quirinalem Collem complexus eſt ampliatis mœnibus.* In eadem parte Collis Templum fuit CLATRÆ Clatrorum, & Cancellorum Deæ, & APOLLINIS: ubi, ut ait Fulvius, Quirinalis imminet Regioni, ac fontibus Trivii. Quia vero, ut ante dicebam, aliquot jugis collibuſque conſtabat Quirinalis; hac olim vallicula ſubſidebat, quà quatuor fontium vicus è monte Pincio deducit in Eſquilias. *Plutarch. in vita Numæ.* *Dionyſ. lib. 2.* *Ant. Ro.* *Lib. 2.*

Inde modicum ſupercilium, inſigne CAPITOLIO VETERI. *Erant*, teſte Valerio, *Veteris Capitolii humilia tecta*, ſive Ædes à Numa Rege, ut creditur, erecta Jovi, Junoni, Minervæ. Nam Euſebius, & Caſſiodorus in Chronicis ſcribunt *Capitolium quoque à fundamentis ædificavit.* Atqui in Tarpejo Monte alii Reges condiderunt. Hoc igitur Numa conſtruxit, quod deinde à Tarpejo, & minus antiquo Capitolio, propter eoſdem præſides Deos accepto nomine, majorem adhuc ex conditoris memoria Religionem recondidit. Varro: *Capitolium*, inquit, *Vetus, quod ibi ſacellum Jovis, Junonis, Minervæ, & id antiquius, quam Ædes quæ in Capitolio facta.* Hoc ſane Templum in ea parte Quirinalis novi Antiquarii omnes, & ratio manifeſta collocat. Celebrata eſt enim olim ea vicinia quibuſdam locis, & ædificiis, quæ nemo eruditus ſeparare audeat. Nam & DOMUS MARTIALIS, & PILA TIBURTINA, & CIRCUS FLORÆ, & VETUS CAPITOLIUM ibi fuiſſe leguntur, quæ à me ſimul explicanda ſunt. Varro: *Clivus proximus ad Florales uſus verſus Capitolium Vetus.* De domo ſua Martialis ſic ait: *Valer. l. 4. cap. 4.* *Capitolium Vetus.* *Lib. 4. de ling. Lat.* *Domus Martialis, & alia ædificia.*

Nam Tiburtinæ ſum proximus accola pilæ,
Quà videt antiquum ruſtica Flora Jovem. *Lib. 5. Ep. 23.*

Et alibi:

Bis vicine Nepos; nam tu quoque proxima Floræ
Incolis, & veteres tu quoque Ficelias. *Lib. 6. Ep. 27.*

Et:

At mea Vipſanas ſpectant Cœnacula lauros,
Factus in hac ego ſum jam regione ſenex. *Lib. 1. Ep. 109.*

Pila Tibur-tina ubi eſſet. Pila ergo Tiburtina, vel à Lapide Tiburtino, quo conſtabat, vel à Tiburtinis ibi poma, merceſque vendentibus dicta eſt. In Urbe enim pilæ, columnæquè paſſim erectæ viſebantur, quibus vendibilia mercimonia appendi, venumque exponi ſolebant. Negat Horatius libros ſuos, ut aliorum Poëtarum ituros ad pilam, à bibliopolis, & librariis pretio diſtrahendos: *Lib.* 1. *Sat. Sat.* 4.

Nulla taberna meos habeat nec pila libellos.

Et in Arte Poëtica:

. . . . *mediocribus eſſe Poëtis,*
Non Dii, non homines, non conceſſere columnæ.

Lib. 7. *Ep.* 6. Deque his à Domitiano ſublatis ad decorem Urbis, Martialis:

Nulla catenatis pila eſt præcincta lacœnis.

Jam, *Tiburtina pila* loco nomen fecit, cui proxima domus Martialis. Et *Ficeliæ*, in quibus vicinus Poëtæ habitabat nepos, à Ficu vel ſculpta, vel ſata, vel picta, nuncupatæ; ut propinquum *Malum punicum* ab ejuſmodi arbore: ſicut & *Pyrus* à Pyro, quo nomine domum ſuam quoque deſignat Martialis: *Lib.* 1. *Ep.* 118.

Longum eſt ſi velit ad Pyrum venire;
Et ſcalis habito tribus, ſed altis.

E ſuo idem cœnaculo proſpiciebat lauretum VIPSANIÆ PORTICUS, quæ adjuncta erat Septis propinquis fonti aquæ Virginis, nunc Trivii, ut poſtea dicam.

Circus Floræ ubi eſſet. Cæterum Tiburtinæ pilæ, in Regione ſeptima Viæ latæ, finitimus erat CIRCUS FLORÆ in Regione ſexta Altæ ſemitæ. Erat hic Circus in Valle media inter Quirinalem, & Pincium, ejuſquè caveam, & veſtigia ſedilium ſubjecta Ædibus Barberinis vidimus aliquot ante annis, antequam ea vallis novis ædificiis impleretur. Immo veteres ſubſtructionum reliquiæ, quibus fulta ejus Palatii moles Septentrionem verſus frontem erigit, crypto porticus, murique arcuati erant, aut ergo fallor, ad gradus exterioreſque Circi porticus ſuſtinendas. In circo Templum ejuſdem Floræ; quam ideò *ruſticam* Martialis nuncupat, vel quia præerat floribus & florentibus frumentis, quæ opera ruſticorum ſuccreſcunt: vel quia, idque magis placet, Circus rudi ſtructura conſtabat. Domus porro Martialis in eadem vicinia, quam hodie vulgus, nuncupat, ad Caput Domorum.

Ubi eſſet Capitolium Vetus. Ad Capitolium vetus, quod è Floræ Circo ſpectabatur, in Colle erat, ubi Barberinarum Ædium horti, & floreum Capitolium eſt. Argumento ſit aliud ejuſdem Poëtæ Epigramma in hominem pluribus locis habitantem: *Lib.* 7. *Ep.* 72.

Eſquiliis domus eſt, domus eſt tibi colle Dianæ,
Et tua Patricius culmina vicus habet:
Hinc viduæ Cybeles: illinc ſacraria Veſtæ:
Inde Novum, Veterem proſpicis inde Jovem.

Lib. 3. *de Admir. c.* 5. Lipſius: *Cerni ab eo*, inquit, *utrumque Capitolium vult: Vetus è Colle Aventino, ſive Dianæ: Novum ex Exquiliis, & Vico Patricio. Etſi fortaſſe novum Jovem Domitianum ſuum vocat, ejuſque Palatium intellegit.* Magni viri interpretatio, & ingenioſa clauſula. Verum aliter interpretabitur, qui ſitus locorum oculis ſubjecerit. Nam ex Aventino nullus eſt, interjecto monte Capitolino, proſpectus in eam Quirinalis partem Capitolio Veteri dedicatam, longequè diſſitam: facilis verò, & propinquus ab Eſquiliis. Contrà, Novum Capitolium, & Juppiter Tarpejus in conſpectu erat Aventini, Velabri ſolum valle interpoſita. Quare ille Maximus, in quem ſcribit Martialis, ex domo Aventina Novum Capitolium: ab Eſquilina Numæ ſacella proſpectabat. Hæc, etſi humilia & anguſta, nihilominus videbantur ab Eſquiliis, aut etiam è culmine domus in Vico Patricio Eſquiliis ſubjecto

ſubjecto ſitæ; ideoque neceſſe eſt in ſummo Quirinali fuiſſe, in hortis, ut dixi, prope Altam ſemitam, nunc Piam cognomento. Illud addam pro interpretatione ejus Epigrammatis: mihi non videri, oportere verſus poſteriores referri ad priores, ita ut ille dives ſolum ex Aventino, Eſquiliis, & Vico Patricio proſpiceret Templa Cybeles, Veſtæ, & utrumque Capitolium: ſed ſignificari, Maximum, præter domos poſitas in Aventino, Eſquiliis, & Vico Patricio, qui eſt in radicibus Viminalis, quartam habuiſſe in Palatino, unde Templum Cybeles: quintam prope Forum Romanum, unde Templum Veſtæ: ſextam in Capitolio, aut illi adjunctam, unde Jovis Capitolini Templum: ſeptimam demum in Quirinali, & Regione Altæ Semitæ, unde Vetus Capitolium ſpectaret. Si enim illi tres tantum priores domus fuiſſent, neſcio an ex iis Templum Veſtæ videre potuerit in ima valle, & Foro ſitum, tot circum extantibus præaltis ædificiis. Deinde qui tribus tantum in locis habitaſſet, quomodo in clauſula Epigrammatis ubique habitare diceretur? quæ tanta in eo requirendo difficultas:

Dic ubi conveniam, dic qua te parte requiram?
Quiſquis ubique habitat, Maxime nuſquam habitat.

Rectè autem ubique, & tota in Urbe dicitur habitare, qui præter Cœlium omnes cum forenſi valle Romanos Colles ſuis domibus inſederat.

Jam VICUS MAMURII, ubi ſtatua ejus plumbea fuit ad Ædem S. Suſannæ: Conſtat ex Actis ejus ſanctæ Virginis apud Cardinalem Baronium, in quibus hæc habentur, ut alias diximus. *Erat conjuncta Caji domus cum Ædibus ſanctæ Suſannæ, & Gabinii Patris ejus. Facta ſunt hæc in ſexta Regione apud Vicum Mamurii ante Forum Saluſtii.* Et ſupra ex iiſdem Actis dixerat, domum Gabinii fuiſſe ad Arcus portæ Salariæ juxta Ædes Saluſtii. Tum ſubdit, *Perſeverat hactenus nobilis memoria S. Suſannæ eodem in loco.* *Vicus Mamurii.*

Prope Vicum Mamurii fuit & MALUM PUNICUM, Vicus, ſcilicet, in quo natus eſt Domitianus, *Regione Urbis ſexta*, DOMO, *quam poſtea in* TEMPLUM FLAVIÆ GENTIS *convertit*, ut ait Suetonius. Is locus citra Ædem S. Suſannæ, aut in Septis Monialium, aut in Hortis Barberinis erat. P. Victor: *Malum Punicum ad quod Domitianus dedicavit Templum Flaviæ gentis, & erat domus ejus.* Hoc Templum inter pulcherrima Urbis opera cenſebatur. Conſtat ex Martiale pluribus in locis: *Malum Punicum.* *Lib. 9. Ep. 21.*

Hæc quæ tota patet, tegiturque & marmore, & auro,
Infantis domini conſcia terra fuit.
Hic ſteterat veneranda domus, quæ præſtitit Orbi
Quod Rhodos, aſtrifero quod pia Creta polo.

Et: *Eod. lib. Ep. 35.*

Juppiter Idæi riſit mendacia buſti
Dum videt Auguſti Flavia Templa poli.
Gnoſſia vos, inquit, nobis monimenta dediſtis;
Cernite quam plus ſit Cæſaris eſſe patrem.

Ubi Veſpaſianum præcipuo honore memoriaque cultum apparet; cum quo Titus, & Julia Titi filia: ſed præterea gentis Flaviæ unum veluti Numen colebatur. De eodem: *Eod. lib. Ep. 3.*

Addita quid Latio Flavia Templa polo?

Et: *Eod. lib. Ep. 2.*

Manebit altum Flaviæ decus gentis
Cum ſole, & aſtris, cumque luce Romana;
Invicta quidquid condidit manus, Cœlum eſt.

Jam in eodem colle conſtat ÆDEM FIDII fuiſſe. Cujus fabulam habes apud *Ædes Fidii.*

apud Dionyſium lib. 2. Hunc ſeu Fidei præſidem, ſive Herculem Jovis filium, Sanctum, & Sangum, & Sabum dixere, unde Sabinis eſt nomen: Quem illi cum Tatio venientes ad Urbem aſportarunt. Ovidius:

Faſt. 6.

Hunc igitur veteres donarunt Æde Sabini,
Inque Quirinali conſtituere jugo.

Dedicatis eidem Nonis Junii. Idem eodem loco:

Quærebam Nonas Sancto, Fidione referrem,
An tibi Semo pater: tunc mihi Sanctus ait.
Cuicumque ex iſtis dederis: ego munus habebo,
Nomina terna fero: ſic voluere Cures.

Quare poſtea Numam ab Sabinis profectum, cum vetus Capitolium, ſibique domum erigeret, putaverim, locum Sabo haud longe diſtantem delegiſſe. Erat autem Ædes Sangi propinqua Templo Quirini, quod ad portam ſtatuimus. *Liv. Dec. 1. lib. 8.* Colligitur ex Livio: *Bona,* inquit, *Semoni Sango cenſuerunt conſecranda: quodque æris ex eo redactum eſt, ex eo ænei orbes facti poſiti in ſacello Sangi verſus Ædem Quirini.* *Plin. lib. 8. cap. 48.* Porro in ea *Sangi Æde lanam cum colo, & fuſo Tanaquilis, quæ eadem Caja Cæcilia vocata eſt, duraſſe, prodente ſe, auctor eſt Varro, factamque ab ea togam Regiam undulatam in Æde Fortunæ, qua Servius Tullius fuerat uſus. Inde ortum, ut nubentes Virgines comitaretur colus compta, & fuſus cum ſtamine;* Plinius.

Eodem in loco fuit & SALIORUM SACRARIUM. Atqui ſciendum eſt duplicis generis fuiſſe Salios Martis Sacerdotes: alios PALATINOS, alios COLLINOS. *Dionyſ. lib. 2.* Ita Dionyſius. Palatini, ὧν τῷ παλατίῳ κεῖται τὰ ἱερά: vertit Interpres: *Qui ſacra in Palatio celebrant;* an rectius? *quorum in Palatio res ſacræ reponuntur;* ut eorum Ancilia ſignificentur. Hos, qui duodecim erant, Numa inſtituit. Ἀγωναλεῖς, καὶ Κολλῖνοι, ὧν τὸ ἱεροφυλάκιον ἐστὶν ἐπὶ τοῦ Κολλίνου λόφου. *Agonales, & Collini, quorum ſacrarium eſt in Collino, ſeu Quirinali Colle.* Hos ſucceſſor Numæ Tullius Hoſtilius inſtituit bello Fidenatium, vel Sabino, ut *Dec. 1. l. 1. Antiquit. lib. 2. & 3.* Livius, & Dionyſius tradunt: *Vovit etiam Rex in pugna, ſe Saliorum numerum duplicaturum.* Hi Martiales item Sacerdotes fuere, non Pavorii, aut Pallorii, ut quidam opinantur, quod in Livii, & Dionyſii citatis locis animadvertere poterant. Porro ſacra ſcuta quæ ANCILIA, & arma Cœleſtia dicebantur, cum tripudiis, ſolemnique cantu ſaltuque ferentes poſtea unde acceperant, reponebant in Sacrario Martis, ut loquitur Servius. Quidam in Templo Martis *Æneid. lib. 7. & 8.* recondita fuiſſe docent. Verum quod nam fuerit in Urbe Templum Martis, in Palatio præſertim ab antiquiſſima ætate Numæ, ignoro. Niſi Templum latiori ſignificatione quodcunque inauguratò conditum velint. Quod autem Camillus apud Livium in concione dixit: *Quid de Ancilibus veſtris Mars Gradive, tuque Quirine:* Id nemo, arbitror, referet ad Templa Martis, & Quirini, in quibus conderentur Ancilia; ſed potius ad eos tamquam Anciliorum præſides, & *quorum ſub tutela erant Salii, & Jove,* ut ait Servius. Hæc igitur non Templo credita ſunt, ſed ἱεροφυλακίῳ, ſeu *Sacrario* Martis. *ff. de rer. diviſ. tit. 8. l. ſacra.* Eſt autem Sacrarium, ut leges mouent, *locus, in quo ſacra reponuntur, quod etiam in ædificio privato eſſe poteſt.* Rurſus: *ſacræ res ſunt, quæ publicè conſecratæ ſunt. Siquis ergo privatim ſibi ſacrum conſtituerit, ſacrum non eſt, ſed profanum.* *Eod. tit. l. in tantum.* Hæc ibi. Cum ergo Ancilia ſacra eſſent, locum, in quo recondebantur, Sacrarium fecere. Saliis autem tam Palatinis, quam Collinis ſua fuere Ancilia, & Sacraria. Palatinis antiquioribus à Numa inſtitutis Sacrarium fuit in Palatio, ut ex allatis ſupra Dionyſii verbis licet conjicere. Illo Rege Quirinalis extra Urbem fuit, centum circiter poſt annos intra mœnia receptus à Servio, quæ ſub Numa ſolum Palatium, & Capitolium cinxere. Neque dixerim prudentiſſimum Regem, arma Cœleſtia, quibus fore prædicaverat,

ut

ut Urbs perpetuò defenderetur, ac ſtaret, credidiſſe immunito Colli, hoſtiumque direptionibus expoſito. Onuphrius deſignavit in Palatio Curiam Saliorum, & Sacrarium. Mihi probabile eſt eamdem Curiam fuiſſe Sacrarium. At Saliis Collinis in Quirinali Sacrarium fuit, & Ancilia Hoſtilii juſſu fabricata. In antiquis marmoribus hæc ſcuta cum Saliis inſculpta ſunt, figurata etiam in nummis, non ſolum undique inciſa, ut docet Plutarchus in Numa, & ovi inſtar incurva: ſed geminis cum lunulis introrſus in duplici latere conformata. Priora illa Numæ videntur fuiſſe: aliqua è poſterioribus fortaſſe Hoſtilio placuerunt.

Cur autem Sacrarium Martis pro Ancilibus Saliorum Collinorum in hac parte Quirinalis ſtatuendum ſit, hæc potiſſimum cauſa ſe offert. Numa de Cœlo, ut vulgarat, delapſum, an clam fabricatum Ancile, quo ſtare jactabat ſalutem Urbis, ne quiſquam auferret, multa ejuſmodi ſcuta à Mamurio inſigni illius ætatis fabro facienda curavit. Hujus Mamurii, qui identidem à Saliis inter canendum vocabatur, Vicus cum ſtatua plumbea fuit ad Ædem S. Suſannæ, ut ejus Virginis Acta demonſtrant. Hoſtilius autem cum Salios, & Ancilia duplicaret, Sacrarium ſtatuiſſe prope Mamurium credendus eſt; ſic enim & venerationem ſuis quærebat Ancilibus, quaſi ab eodem artifice elaboratis; nec, quamvis extra Urbem poneret, Urbi, ſi aliquando auferrentur, periculum creabat; cum ibi non eſſet Numæ ſcutum Cœleſte: Et Mamurius non incongrue Ancilia, eorumque Sacrarium ſpectabat è propinquo. Erat etiam prope Capitolium Vetus à Numa factum, qui & Ancilia prior fecerat. Scribit Servius, eum, qui ſuſciperet curam belli gerendi, Sacrarium Martis ingreſſum Ancilia commovere ſolitum, tum haſtam ipſius, & dixiſſe, *Mars vigila.* Quod Lipſius à Turnebo relatum non probat. In antiquiorene Sacrario id fieret, an in utroque non conſtat: probabile eſt in utroque.

Sacrarium Saliorum prope vicum Mamurii.

7. & 8. *Æneid.*

Antiq. lection. lib. 5. *cap.* 16.

In eodem Quirinali ſuiſque fanis olim Fortuna culta eſt. Plura autem dicuntur fuiſſe Templa FORTUNÆ in Regione ſexta Altæ ſemitæ, quæ fere ſpatium occupat Quirinalis, *Primigeniæ*, *Publicæ*, REDUCIS. De Primigenia Livius: *Ædem*, inquit, *Fortunæ Primigeniæ in Colle Quirinali dedicavit Q. Martius Hala Triumvir ad id ipſum creatus. Voverat eam decem annis ante Punico bello P. Sempronius Sophus, locaverat idem Cenſor.* De voto idem: *Conſul principio pugnæ Ædem Fortunæ Primigeniæ vovit, ſi eo die hoſtes fudiſſet.* Idem alibi tradit *in Æde Primigeniæ Fortunæ, quæ in Colle, duo diverſa prodigia contigiſſe. Palmam in Area enatam, & ſanguine interdiu pluiſſe.* De Fortuna Publica Ovidius:

Liv. Dec. 4. *lib.* 4.

Dec. 3. *l.* 9.

Dec. 5. *l.* 3.

Lib. 4. *Faſt.*

 Qui

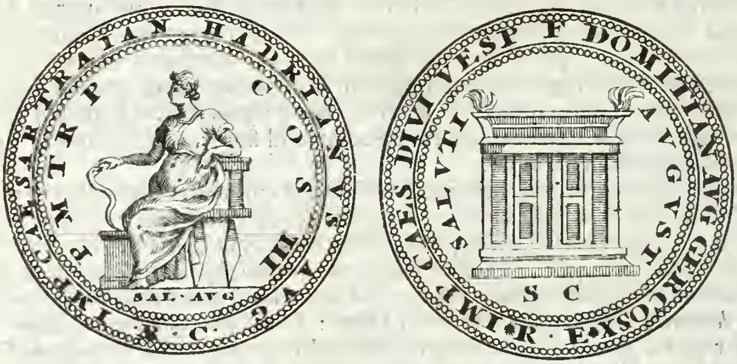
Qui dicet, Quondam ſacrata eſt Colle Quirini
Hac Fortuna die, Publica, verus erit.

Lib. 5. Faſt. Et :

Nec te prætereo populi Fortuna potentis
Publica; cui Templum luce ſequente datum eſt.

Hoc ſecundum Fortunæ Publicæ Templum ubi nam eſſet mihi non liquet. Primum, ut dixi, erat in Colle Quirinali. Ovidii Interpres eamdem facit Publicam, & Primigeniam. Nec placet. Magnæ enim Religioni Romanis erat, quo ſub nomine Diis Templa nuncuparentur, neque licebat alterum pro altero ſupponere. Publica quidem dicta eſt propter aſſertam Publicam libertatem pulſis Regibus. Etſi aliis de cauſis dici publica potuit, ſicuti non unum ejus Templum fuit. Primigenia vero, cui ante Servius Rex Ædem dicaverat in Capitolio, dicta eſt, vel quod ille Rex ad Fortunam prima initia, & originem ſui Regni: vel quod Roma Imperii ſui principia ad eam referenda cenſuerit. Ædem Fortunæ Reducis ſtatuit Sex. Rufus in Regione ſexta Altæ ſemitæ, quæ tamen, ut poſtea dicam, altera eſt ab illa, quam cauſa reditus Domitiani poſuit Populus Romanus. Dion de Auguſto: *Ob reditum. Fortunæ Reduci Aram conſecrari, diemque ſui reditus inter ferias referri, & Auguſtalia dici paſſus eſt.* Nondum fortaſſe Templum erat. Pag: 238

Plutarch. de Fort. Rom. Idem in q. Rom. q. 16. Dion. l. 54.

In eodem Colle fuit Templum SALUTIS, quod erat prope muros Urbis. Porta enim Collina dicta eſt in Urbe *Salutaris, quod eſſet ad Ædem Salutis,* ut ait Feſtus: *locavit ædificandam.* Junius Bubulcus Cenſor, quam, teſte Livio, *Conſul bello Samnitium voverat.* Et alibi: *Ædem Salutis, quam Conſul voverat, Cenſor locaverat, Dictator dedicavit.* Extremo Martii illi ſacrificabant, & aliis Diis. Ovidius:

Dec. 1. l. 9. Dec. 1. lib. 10. 3. Faſt.

Janus adorandus, cumque hoc Concordia mitis,
Et Romana Salus, araque Pacis erit.

Ædem Salutis Fabium, qui ex eo dictus eſt Pictor, pinxiſſe teſtatur Plinius, principatu Claudii exuſtam: Pacuvium vero Poetam Ædem Herculis in Foro Boario. At extra portam Templum ERYCINÆ VENERIS celebratum eſt. P. Victor in Regione quinta. *Templum Veneris Erycinæ ad portam Collinam.* Livius: *Ludi Apollinares, Circo inundato extra Portam Collinam ad Ædem Erycinæ Veneris parati ſunt.* Ovidius:

Lib. 35. c. 4. Faſt. 4. Dec. 3. lib. 10. Faſt. 4.

Templa frequentari Collinæ proxima portæ
Nunc decet, à Siculo nomina colle tenet.

Nempe

Nempe ab Eryce Siciliæ colle, à quo, tranſlato inde monitu Sibyllini carminis ſigno, dicta eſt Venus Erycina; erat adjuncta inſignis Porticus. Strabo: *Eſt & Romæ ante portam Collinam Deæ hujus ædificium, quod Veneris Erycinæ Templum dicitant; cui cùm Æde Sacra inſignis adjacet Porticus.* Appianus: *Collinæ portæ jam propinquus Sylla ad Ædem Veneris caſtra poſuit.* Extra eamdem portam TEMPLUM HONORIS. De quo M. Tullius: *Noſtis extra portam Collinam Ædem Honoris: & Aram in eo loco fuiſſe memoriæ proditum eſt. Ad eam cùm lamina eſſet inventa, & in ea ſcriptum, Domina Honoris, ea cauſa fuit Ædis hujus dedicandæ. Sed cum multa in eo loco ſepulchra fuiſſent, exarata ſunt; ſtatuit enim Collegium, locum publicum non potuiſſe privata religione obligari.* Eodem in loco TEMPLUM HERCULIS. Livius: *Ipſe* Annibal, *ad portam Collinam, uſque ad Herculis, Templum eſt progreſſus: atque unde proxime poterat, mœnia ſitumque Urbis obequitans contemplabatur.* Et: *intra muros ſolus hoſtium emiſit haſtam*, ut ait Plinius.

Strabo libro 6. *App. lib. 1. De Bell. civ.* *Dec. 3. l. 6.* *Lib. 34. cap. 6.*

Prope eamdem portam extra muros SCELERATUS CAMPUS, ubi inceſtæ Veſtales vivæ ſepeliebantur. Id argumenti ſatis eſt, ne quiſquam jure ponat intra mœnia; ſi enim intra Urbem neminem licebat ſepelire, quanto minus ſcelerata capita? Livius: *Minucia Veſtalis, facto judicio, viva ſub terram ad portam Collinam, dextra viam ſtratam defoſſa, ſcelerato Campo credo ab inceſto id eo loco nomen factum.*

Dec. 1. l. 8.

Cap. XVI.

Ædificia Campi Martii, & Flaminii.

E Collibus ad æqua Urbis deſcendendum eſt: & primùm in Campum Martium. De finibus, amœnitate, & viriditate Campi Martii diximus. Nunc ejus ædificia in conſpectum damus, quæ aliquam ejus partem cætero-qui herbidi, & graminei occuparunt.

Lib. 1. c. 8.

STATUÆ primò ſe offerunt virorum illuſtrium ab Auguſto ex Capitolina area propter anguſtias in Campum collatæ. Et quamvis à Caligula dejectæ, mox tamen *reſtitutæ, etſi non ſalvis titulis*, ut ait Suetonius. Has Statuas in crepidine viarum, ego putaverim, interjectis forte arbuſculis collocatas. Tres autem viæ, quod antea dicebam, uti hac tempeſtate, ſecundum ejus longitudinem fuerunt in Campo: Via FORNICATA, FLAMINIA, RECTA.

Statuæ in Campo Martio. *In Calig. cap. 34.*

De via Fornicata, id eſt tecta Fornicibus, & porticu Livius: *Et in via Fornicata, quæ ad Campum erat aliquot homines, de cœlo tacti, exanimatique fuerunt.* Ad Fontem hodie Trivii colitur Templum S. Mariæ cognomento in Fornica: deducto fortaſſis à priſca via Fornicata; ibi enim erat, propior Collibus. Via Flaminia propior Tiberi, medio fere Campo ſtrata. Tacitus de exercitu Flaviano, qui pontem Milvium ſuperaverat. *Pars*, inquit, *ut aſtiterat*, *Flaminia via.* Suetonius de Mauſoleo Auguſti. *Id opus inter Flaminiam, ripamquè Tiberis.* Fuit & viæ Flaminiæ ſuperſtructa porticus, de qua Julius Capitolinus in Gallieno: *Porticum*, inquit, *Flaminiam, uſque ad pontem Milvium ipſe paraverat ducere, ita ut tetraſtice fieret: ut autem alii dicunt, pentaſtice, ita ut primus ordo pilas haberet, & ante ſe columnas cum ſtatuis, ſecundus, & tertius, & deinceps* διὰ τεσσάρων columnas. Via Recta propior Tiberi ſtrata eſt, in quem deſinebat priuſquam ad Mauſoleum Auguſti perveniretur. Seneca: *Inter Tiberim, & viam Rectam deſcendit ad inferos.*

Liv. Dec. 3. lib. 2. *Hiſt. lib. 3.* *In Aug. cap. 100.* *In ludo de morte Claudii.*

Ipſum porro MAUSOLEUM, mirum quam umbrarum opacitatem, ac pulchri-

Mauſoleum

Auguſti. pulchritudinem extremo Campo afferret? Suetonius: *Id opus inter Flaminiam*
Loc. cit. *viam, ripamque Tiberis ſexto ſuo Conſulatu extruxerat: circumjectaſque ſylvas, & am-*
Strabo l. 5. *bulationes in uſum populi tunc jam publicarat.* Strabo: *Quorum,* ſepulchrorum,
omnium præclariſſimum eſt Mauſoleum: agger ad amnem, ſupra ſublimem alti lapidis fornicem congeſtus, & ad verticem uſque ſemper virentibus arboribus coopertus. In faſtigio ſtatua Auguſti Cæſaris. Sub aggere loculi ejus, & cognatorum, ac familiarium. A tergo lucus magnus ambulationes habens admirabiles. In medio autem campo buſti ejus ambitus ex albo ſaxo in orbem cinctus ferrea ſepe, intus αἰγείροις populis conſitus. Hujus molis (Auguſtam nunc appellant) veſtigia adhuc extant intra materiarii mercimonii officinam ad Ædem S.
Tac. lib. 3. Rocchi, & Ripam, ut vocant, minorem Tiberis. Meminit illius Tacitus: *Dies,*
Ann. *quo reliquiæ tumulo Auguſti inferebantur, modo per ſilentium vaſtus, modò ploratibus inquies: plena Urbis itinera: conlucentes per Campum Martis faces.* Habuit hæc moles in parte anteriori duos OBELISCOS, quorum unum ad Ædem Liberianam
Sylvæ Maximæ Virginis, in Eſquiliis poſitum videmus. Pars autem anterior Mauſolei
Mauſolei illa fuit, quæ ſpectabat Urbem. Itaque cum ſylvæ, & opacæ ambulationes
verſus por- eſſent à tergo molis, verſus portam, nunc Flaminiam ſecundum ripam Tiberis
tam Flami- producebantur. Mauſolei autem forma eſt notiſſima. Hanc enim ſuggeſtus, &
niam. tabernaculum quaſi per gradus decreſcens, quod in Apotheoſi pro rogo Cæſarum incendebant, imitabatur. Quia vero locus, ubi crematus fuerat Auguſtus, albo diſtinctus ſaxo, ferreiſque cancellis, & umbroſa arborum corona cinctus in medio erat Campo: ibi quoque exuſta deinceps fuiſſe cadavera Auguſtorum, vel cadaverum effigies credibile eſt. Herodianus: *Lectum extra Urbem perferunt in Martium Campum, ubi, quà latiſſime Campus patet, ſuggeſtus conſurgit.*

Septa ubi In eodem Campo fuere SEPTA. Hic locus eſt, quo populus conveniebat
eſſent. ad ferenda ſuffragia in Comitiis, qui primo ligneis cancellis, poſtea marmoreis ſeptus eſt. Ideoque propter ſimilitudinem caularum gregis, OVILE dictum. Nam vocatus ad Comitia populus, & diſtributus in Tribus, vel Centurias, manebat in Campo; poſtea ut quæque centuria latura erat ſuffragium introvocabatur in Septa per anguſtum pontem: neque tunc aliis licebat eſſe in Septis. Quamobrem Marius in petitione præturæ ambitus ſuſpicionem dedit, quia ejus ſer-
Dec. 3. l. 6. vus intra Septa, vel Ovile eſt deprehenſus. Livius: *Citatis Centuriæ ſenioribus,*
Liv. lib. 2. *datum ſecretum in Ovili cum his colloquendi tempus.* Lucanus:

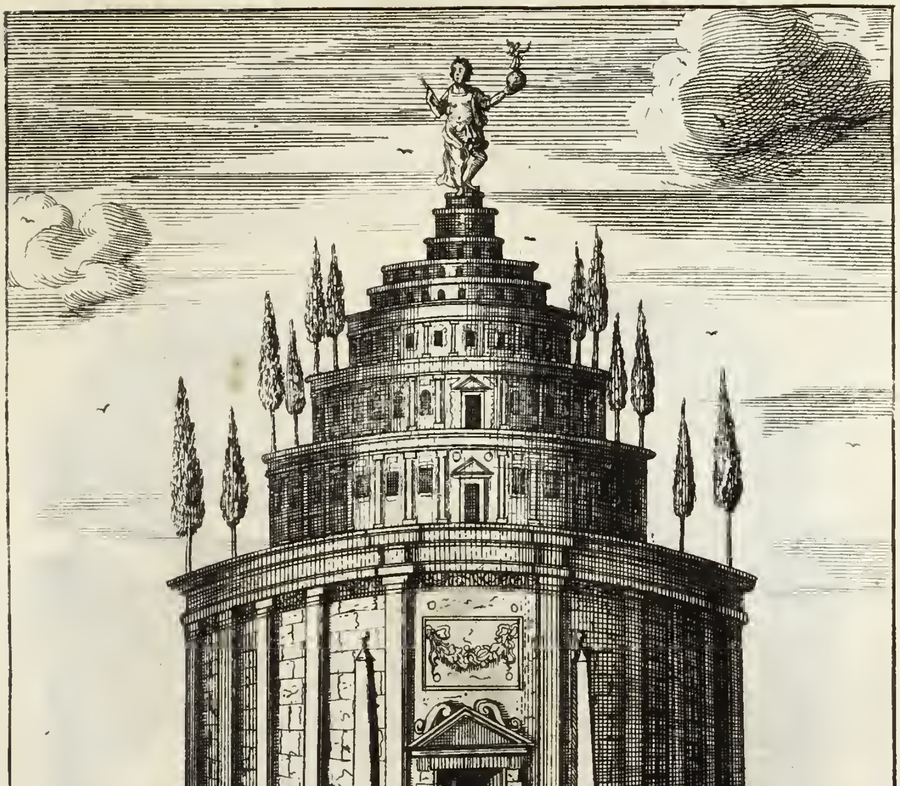
Concidit, & miſeræ maculavit ovilia Romæ.

Juv. Sat. 6. Juvenalis:

Iſidis, antiquo quæ proxima ſurgit ovili.

Ad Attic Septa voluit Cæſar primum extruere curante Marco Tullio, ut alibi ex Cicerone
l. 4. Ep. 5. dictum eſt: *In Campo Martio Septa Tribuniciis,* Manutio Tributis, *Comitiis marmorea ſumus, & tecta facturi, eaque cingemus excelſa porticu, ut mille paſſuum efficiatur.* Sed opus variis de cauſis, & poſtremo, exortu belli civilis omiſſum eſt. Ea de-
Dion. l. 53. inde Lepidus ædificavit, perfecit, ornavitquè Agrippa. Dion: *Auguſto VIII. Statilio Tauro Conſulibus, Agrippa, quia nullam viam ſternendam ſuſceperat, Septa dedicavit. Septa locus eſt in Campo Martio. Eum ad habenda Tributa Comitia Lepidus undequaque porticibus circumductis ædificaverat, tabulis lapideis, & picturis à ſe exornatum:*
Plin. l. 16. *Agrippa Septa Juliæ ab Auguſto cognominavit.* Plinius: *Fuit memoria noſtra & in porti-*
cap. 40. *cibus Septorum à M. Agrippa relicta trabs æque miraculi cauſa, quæ Diribitorio ſuperfuerat, viginti pedibus brevior,* priore CXX. pedum, *ſeſquipedali craſſitudine.* Quoniam autem hæ Porticus ampliſſimæ fuere, ſpectacula ibi ab Auguſtis non raro data, ut de Auguſto, & Cajo memoriæ proditum eſt. Et quotidiana ibi mercium præ-
Lib. 9. ſertim pretioſarum venditio, ut colligitur ex Martiale.
Ep. 60.

In

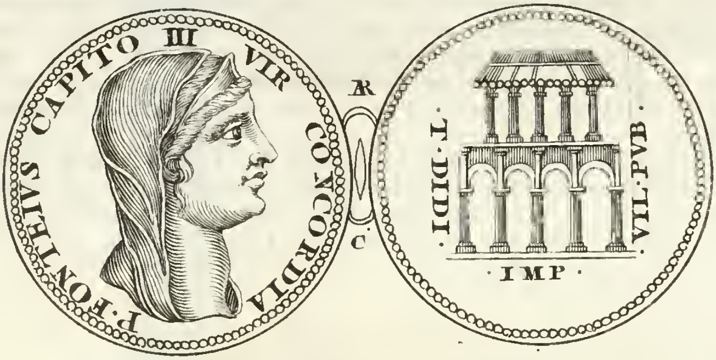
MAUSOLEUM AUGUSTI

MAVSOLEI VESTIGIA

In Septis Mamurra diu multumque vagatus
Hic ubi Roma ſuas aurea vexat opes.

Jam ubi Septa collocanda ſunt? Communi opinione collocantur inter Forum Columnæ, fontemque Trevenſis Aquæ: ſive inter viam olim Fornicatam, atque Flaminiam. Erigitur Colliculus prope Flaminiam, & Forum Columnæ vulgari appellatione Citorius; hunc à citandis Centuriis, ac Tribubus in Comitiis dictum autumant. Pag: 241

Septis proxima fuit VILLA PUBLICA, publica ſcilicet extra Urbem domus pro legatis hoſtium, quos intra mœnia admitti nolebant. Livius, *Macedones deducti extra Urbem in Villam Publicam, ibique iis locus & lautia præbita.* Cicero, cum de Septis ædificandis dixiſſet, ſubdit: *ſimul adjungetur huic operi Villa etiam Publica.* P. Victor in Regione nona; *Villa Publica, ubi primum populi Cenſus eſt actus in Campo Martio.* Valerius Maximus: *Quatuor legiones contrariæ partis fidem ſuam ſequutas in Villa Publica, quæ in Martio Campo erat,* Sylla *obtruncari juſſit.* At Livius de eadem cæde: *Octo millia deditorum in via publica trucidavit.* Florus: *Quatuor millia deditorum inermium Civium in via publica interfici juſſit.* Plutarchus: *Superſtites ad ſex millia in Circo Maximo*; perperam hoc Interpres. Græce enim, παρὰ τὸ ἱππόδρομον *juxta Circum*, *Maximum* de ſuo adjecit. Flaminium autem Plutarchus intelligit, qui tunc erat extra Urbem; prope quem in Æde Bellonæ Sylla Senatum item extra Urbem vocaverat. Seneca: *Septem millia Civium Romanorum contrucidari juſſit. Et cum in vicino ad Ædem Bellonæ ſedens exaudiſſet* Sylla, *conclamationem.* Adjicit Plutarchus cædem fuiſſe factam ἐν χωρίῳ μικρῷ *in loco parvo, & anguſto.* Non igitur in via publica; ſed in Villa, domoque Publica, quæ prope Circum Flaminium erat. Ex quo corrigendi Livii, & Flori Codices. Quia autem Circi Flaminii fines alibi inveſtigati ſunt; exiſtimo Villam Publicam eo loco ſitam, qui à Foro Columnæ, cui olim vicina Septa, verſus Pantheon, haud longe abeſſet. Quod ſi Lucanus militum illam cædem deploravit in Septis potius editam, quam in Villa Publica illis verbis.

Villa Publica. *Dec. 4. l. 3.* *Loc. cit. ad Attic.* *Val. lib. 9. cap. 2.* *In epitome lib. 88.* *Lib. 3. in Bell. Mar. in Sylla.* *Lib. 1. de Clementia cap. 12.* *Luc. lib. 2.*

Tunc flos Heſperiæ, Latii jam ſola Juventus
Concidit, & miſeræ maculavit ovilia Romæ

Id cecinit, vel propter locorum propinquitatem, ut unus pro altero ſupponeretur: vel per Catachreſim, ovilis nomine abuſus, ut à Septis ad Villam domumque Publicam traduceret; nam & Poëtis inuſitatum non eſt, uſurpare, Septa

 domo-

domorum: vel quia etiam in Septis milites tendebant, & pars cædis ibi peracta eſt.

Diribitorium. *Dion. l. 55.* In eodem Campo DIRIBITORIUM fuiſſe certum eſt: *Domum omnium earum quæ unquam uno culmine fuiſſent, maximam,* ut Dion loquitur. (*Nunc omni ejus tecto diruto, quia rurſus committi inter ſe non potuit, aperto faſtigio conſpicitur) Agrippa imperfectum reliquerat. Tunc verò ad finem perductum erat opus.* Et ante ſcripſerat: *Campum autem Agrippæ porticu excepta, ac Diribitorium ipſe Auguſtus dedicavit.* Plinius: *Trabs æque miraculi cauſa, quæ Diribitorio ſuperfuerat:* *Plin. l. 16. cap. 40.* In eo cenſebantur milites, & illis ſolvebantur ſtipendia, inde exortum nomen; *Diribere* enim diſtribuere eſt. Ludi interdum propter loci laxitatem in eò facti. Dion: *Tunc primùm Senatoribus pulvinaria ſubdita, uſuſque pileorum Theſſalicorum conceſſus in Theatris, ne Solis ardore laborarent; qui ſicubi eſſet vehementior, Diribitorio Foris, & tabulatis inſtructo uſi ſunt.*

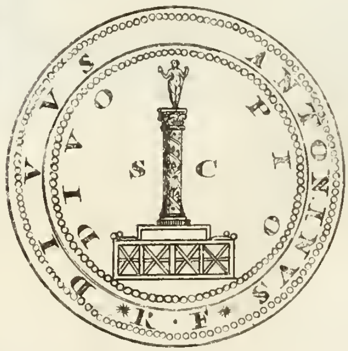
Columna Antonini. FORUM, in quo Antonini COLUMNA COCHLIS erecta eſt, inſtar Fori Trajani ornatum fuit porticibus, quæ immanibus columnis nitebantur. Cochlidem in medio decrevit erexitque Antonino Pio Senatus poſt ejus mortem. Extat nummus cum Columna, inſcriptus, DIVO PIO.

P. Victor: *Templum D. Antonini cum Cochlide Columna, quæ eſt alta pedes CLXXV. habet intus gradus CCVI. & Feneſtellas LVI.* quam ſane ruinoſam, & incendiis, ac vetuſtate undique exeſam Sixtus V. Pont. Max. refectis, ſigillis, & baſi, atque in ſummo ex ære inaurata D. Pauli ſtatua poſita, reſtituendam curavit. Sed quia Templum P. Victor ſtatuit prope Columnam: Erat hoc in fine olim ejus Fori, ubi grandes adhuc marmoreæ Columnæ viſuntur cum epiſtilio, in platea Petræ, ut dicunt. Quod alii Baſilicam, alii Porticum malunt dicere. Rectius dixeris Templum, ut oſtendunt ſolidi parietes, parſquè fornicis, quæ in Ædes Romani Seminarii obverſa eſt. Apud Cencium Camerarium ſic legimus *Templum D. Antonini juxta S. Salvatorem ante S. Mariam in Aquiro.* Præter hoc, aliud ejuſdem cum uxore Fauſtina commune Templum adhuc cernimus in Foro nunc Boario. Cæterum Marco Antonini ſucceſſori, decreta fuiſſe paria honoris monimenta notant ſcriptores. Aurelius Victor: *Ejus morte nuncio Romam pervecto, omnes pari ſenſu præſumpſerunt Marcum Cœlo receptum eſſe; ob cujus honorem Templa, Columnæ, multaque alia decreta ſunt.* Et: *Qui ſejuncti in aliis Patres, ac vulgus, ſoli omnia decrevere, Templa, Columnas, Sacerdotes.* De Templo Julius Capitolinus: *Templum ei conſtructum, dati Sacerdotes Antoniniani: & Sodales, & Flamines, & omnia,*

COLVMNA ANTONIN

Deſe Medaille gehoort op de neven ſtaande oopen Plaats

ARCVS DOMITIANI POSTEA DICTVS *di Porto Gallo*

omnia, quæ de Sacratis decrevit antiquitas. In ipſa vero Pii Columna inſculptæ imagines, Marcomannici belli, quod Marcus geſſit, acta repræſentant. Argumento eſt inter cætera Jovis Pluvii fulminantis imago; quam ideo in Columna figurarunt, quod obſeſſum exercitum Legio Chriſtianorum, quæ poſtea Fulminatrix eſt dicta, precibus impetrata, immiſſaque in hoſtem divinitus tempeſtate liberaverit. Hoc quidem Ethnici inanibus Diis adſcripſerunt. Julius Capitolinus: *fulmen de Cœlo precibus ſuis contra hoſtium machinamentum Marcus extorſit, ſuis pluvia impetrata, cum ſiti laborarent.* Atqui non ille impius, vexatorque Chriſtianæ Fidei, ſed piorum militum ſanctæ preces à Deo imperrarunt; quod fuſè Baronius expoſuit. Cum autem nondum peracto bello in Germania Marcus auctore Herodiano, & Julio Capitolino deceſſerit: infertur, Columnam, quamquam Pio dicatam, Commodo Principe poſt mortem patris factam eſſe. *Legio Chriſtianorum Fulminatrix. In vita Marci. Tom. 2. An. Ann. ſal. 176.*

Templum ſancti Laurentii in Lucina ipſo nomine indicat ejuſdem LUCINÆ Templum cum luco. Ibi & TERENTUS, locus ejus nominis, quod ibi Curvatus Tiberis ſiniſteriorem ripam attereret: ſive quod ara Ditis patris ſub terra ibi occultaretur, ad quam fiebant ſacrificia anno, ludiſque ſecularibus. Ovidius:

Fluminis illa latus, cui ſunt vada juncta Terenti
Aſpicit, & ſparſas per loca ſola caſas. *Faſt. 1.*

Martial. *Lib. 4. Ep. 1.*

Hic colat ingenti redeuntia ſecula luſtro,
Et quæ Romuleus Sacra Terentus habet.

In eodem Campo HOROLOGIUM olim fuit ſtrato lapide æreiſque regulis deſcriptum ad deprehendendas Solis umbras, & dierum, noctiumque magnitudines. Huic pro gnomone OBELISCUS ingens fuit advectus ab Ægypto, pila aurata apici ſuperpoſita. Hunc Plinius ait fuiſſe pedum CXVI. qui modo multas in partes confractus, ac terra obrutus jacet ad radices Montis Citatorii verſus Tiberim, ſub privatis Civium domibus. Fulvius in baſi hanc legiſſe inſcriptionem teſtatur: *Horologium in Campo Martio. Plin. l. 36. cap. 4. & cap. 10. De eo Fulv. lib. 4. Marl. l. 5. cap. 6. & prioris ed. lib. 6. c. 16.*

IMP. CAESAR. DIVI. FIL. AVG
PONTIFEX. MAXIMVS
IMP. XII. COS. XI. TRIB. POT. XIV
AEGYPTO. IN. POTESTATEM
POPVLI
ROMANI. REDACT
SOLI. DONVM. DEDIT

ARCUM, quem in via Flaminia vulgari appellatione Portugalliæ nominant, Domitiano paſſim attribuunt. At omnia ejus monimenta decreto Senatus diruta fuerunt. Suetonius: *Senatus imagines ejus coram detrahi, & ibidem ſolo affigi juſſit, noviſſime eradendos ubique titulos, abolendamque omnem memoriam decrevit.* Dion: *Fuere quoque*, inquit, *Arcus triumphales, quos ei plurimos fecerant, diſturbati.* Idemque dixerat de Statuis ejus aureis, & argenteis. Perlevis etiam eſt ejus rei conjectu- *Arcus in via Flaminia. Lib. 68. ſive Xiphilin. in Nerva.*

conjectura: *Argumento*, inquit Fulvius, *ſumpto ex verbis Suetonii, qui ſcribit Domitianum ſomniaſſe ſe à Minerva deſtitutum, & illam excedere Sacrario, ut ſimulacra ejus rei ibi marmorea extant.* Atqui ſomnium illud paulo ante Domitiani mortem contigit: nec quiſquam perſuadeat, illum in Arcu inſigni victoriis, & trophæis referri ſibi voluiſſe infauſta prodigia. Deinde non eſt, cur velint, hunc illum
Martial. lib. 8. Epig. 65. eſſe Arcum, de quo Martialis:

Stat ſacer, edomitis gentibus Arcus ovans.

Pag: 244

Cum ille multo ante in reditu è Germania, & triumpho Domitiani fuerit erectus. Quo tempore nondum quidquam ſomniaverat Domitianus; ut nemo per ſomnium videret, quod in ejus Arcu triumphali nunquam fuerat inſculptum. Eſt in noſtra Bibliotheca Collegii Romani Codex manuſcriptus, in eam ex Bibliotheca Mureti tranſlatus, Joannis Marchanovæ ad Malateſtam
An. 1465. Principem Cæſareum, in quo docet, ARCUM illum eſſe DRUSI Ger-
Arcus Druſi. manici privigni Auguſti. Hic auctor, nonnulla de Antiquitatibus Urbis rudi ſtylo eſt complexus, multoque copioſius inſcriptiones, quæ non modo in Ur-
In Claudio Cæſ. cap. 1. be, ſed etiam extra ſunt. Suam ille tueri ſententiam poteſt, quod Druſum, teſte Suetonio, in Germania bellum gerentem, ſpecies barbaræ mulieris humana amplior victorem tendere ultra ſermone Latino prohibuit. Id verò virtutis, victoriæquè monimentum in Arcu, poſt ejus mortem erecto, inſculptum
Eodem capite. eſt, non illud infauſtum ſomnium Domitiani. Quod ſi, eodem Suetonio auctore, Senatus inter alia plura, Druſo marmoreum Arcum cum trophæis via Appia decrevit: eumquè P. Victor numerat in Regione prima portæ Capenæ: ex quo infertur, hunc in via Flaminia Druſi Arcum non eſſe dicendum; reſpondere poteſt, hunc eſſe Arcum, quem Claudius Druſi filius poſt Cajum Imperator patris memoriæ poſuit, non quem Senatus ſtatim vita functo decrevit. Illum autem in numiſmatis Claudii expreſſum videmus formæ ejus, qui mutilus ſupereſt, reſpondentem.

Structus

Pag. 245

Structus eſt autem in campo, quia & in campo Martio Druſus ſepultus eſt. At nummi veteres Arcum Domitiani huic ſimilem referunt. Reſpondebit iterum, alium quempiam referri ex iis, qui poſt ejus mortem dejecti ſunt; non hunc, qui quoniam non eſt dejectus, Domitiani non eſt. Cæterum Arcus ille triumphalis Domitiani certam, puto, ſedem non habet. Fuiſſe verſus portam triumphalem colligi forſan poteſt ex epigrammate Martialis; nam ubi reducem & triumphaturum Domitianum Senatus Populuſquè ſalutaverat: (ait poſtea) *Arcus Domitiani ubi eſſet. Epigr. 65. lib. 8.*

Stat ſacer edomitis gentibus Arcus ovans.
Hic gemini currus numerant elephanta frequenter:
Sufficit immenſis aureus ipſe jugis.
Hæc eſt digna tuis Germanice porta triumphis,
Hos aditus Urbem Martis habere decet.

Quamvis enim hæc poſtrema verba de Arcu ipſo Interpretes exponant, indicant tamen portam Urbis propinquam; neque enim Arcu poſito in media Urbe recte videretur dici:

Hos aditus Urbem Martis habere decet.

Sed illo ad portam ſtructo, & porta, & aditus Urbis illuſtratur. Præterea credibile eſt, ſalutantem plaudentemquè Senatum obviam factum Domitiano triumphaturo non longe à porta; ut aliquot ante annis Veſpaſiano, & Tito, quod de his affirmat Joſephus, & alibi eſt dictum.

Validiſſimis perſtringit Donatus rationibus, hunc in via Flaminia Arcum Domitiani non eſſe: Druſo tamen Germanico, Auguſti privigno fuiſſe erectum ab Imperatore Claudio, Druſi filio non aſſentior. Argumento ſunt figuræ inſculptæ protenſa barba, quem morem certum eſt emanaſſe ab Hadriano, qui (teſte Dione) barbam nutrire primus Romanorum Imperatorum cœpit. Ignotam verò antiquitatis latebraſſe aperit, in Arcus fronte, marmor inſculptum, quod ut oculis perlegi, rarum quiddam mihi intelligere contigit, nondum ab aliis animadverſum. Præfert marmor Junioris Fauſtinæ Marci uxoris imaginem, atque ejus Apotheoſeos monumentum: ipſa quippe in Cœlum aſportatur à Diana Lucifera alata, utraque manu facem gerente; eſtque ejus caput velatum, ut moris fuit Imperatricibus jam Divis; quemadmodum in ejus conſecrationis nummo à nobis deprompto ex rariſſimo quem in ſuo adſervat Theſauro Illuſtriſs. D. Camillus Maximus Patriarcha Hieroſolymitanus. Flammans quo-

Pag. 240

que pyra viſitur in marmore, inſidenſque figura palliata, & ſeminudus humi procumbens Genius. Hinc error patet Fulvii aſſerentis expreſſum eſſe Domitiani ſomnium à Minerva deſtituti, aliorumque opinantium monumentum eſſe Victoriæ Druſi, de quibus ſatis Donatus: mulier enim illa, nec minerva eſt, nec ſpecie barbara, ſed Fauſtina jam Divaſque ſic ad aſtra fertur à Diana. In altero item marmore expreſſus eſt Imperator ſtans (opinor) Marcus, quamvis exeſa nimis imago ſit vetuſtate, atque è ſuggeſtu alloquitur populum, adſtante palliato puero, qui ſive alimento, ſive tutelam Italiæ deſignat, ut in nummis. Hic ergo Arcus D. Marco, & D. Fauſtinæ extructus fuit à Commodo ipſorum filio ad Antonini Forum; ubi ille, & Columnam patris rebus geſtis, in Marcomannico bello, dicaverat inſignem. Hic oportunus erit recenſendi locus cum anno MDCXLI. ab Illuſtriſſimo, atque Excellentiſſimo Carboniani Principe, ex præclariſſima Columnenſium familia, inſtaurarentur Ædes, in platea quæ vulgò Sciarræ nuncupatur, non longè ab hoc Arcu in Flaminia, inter jaciendum Portæ fundamenta, quædam in ruderibus, lateritia lapideaque veſtigia eruta fuiſſe: unde Leonardo Auguſtino Eminentiſſimi, ac Reverendiſſimi Principis Franciſci Barberini Cardinalis Antiquario, aliquas inibi præclaras ſubeſſe antiquitatis reliquias, non temerè arbitrante, ad xxiij. palmos, in eadem Flaminia, terra circum egeſta, antiquum pavimentum taxillatum detectum eſt, effoſſumque ingens marmoris fruſtum, cum triumphalibus titulis Imperatoris Claudii. Effoſſæ inſuper ex Africano marmore ſtriatæ, ſed dirutæ columnæ ſimulque captivi truncus, quæ omnia Arcum Imperatoris Claudii fuiſſe abundè teſtantur. Sed ut nihil remaneret dubii, aureus quoque nummus ipſius Claudii eſt adinventus, qui exhibet ab uno latere Imperatoris caput cum litteris TI. CLAVD. CAESAR AVG. P. M. TR. P. VIII. IMP. XVI. ab altero verò Arcum ipſum, cum equeſtri Claudii Statua, inter trophæa, & literis DE BRITANNIS. Inſcriptionis porrò fragmentum ſic genuinæ reſtituimus antiquitati.

TI.

TI. CLAVDIO. DRVSI. F. CAESARI
AVGVSTO. GERMANICO
PONTIFICI. MAXIMO. TRIB. POT. IX.
COS. V. IMPERATORI. XVI. P. P.
SENATVS. POPVLVSQVE. ROMANVS. QVOD
REGES. BRITANNIAE. PERDVELES. SINE
VLLA. IACTVRA. CELERITER. CAEPERIT
GENTESQVE. EXTREMARVM. ORCHADVM
PRIMVS. INDICIO. FACTO. R. IMPERIO. ADIECERIT

Fragmentum ipſum ad Barberinas Ædes in Quirinali aſportatum adſervatur cum eodem Claudii nummo, in antiquitatum larario: Britanni verò captivi exeſus truncus, extat in ædibus ſupra laudati Illuſtriſſimi D. Camilli Maximi prope locum ejuſdem Claudii Arcus, in Flaminiam.

In eodem loco TEMPLUM FORTUNÆ REDUCIS extructum eſt. Quanta pulchritudine idem eodem Epigrammate declarat: *Templum Fortunæ Reducis.*

Hic ubi Fortunæ Reducis fulgentia latè
Templa nitent, fœlix area nuper erat.
Hic ſtetit Arctoi formoſus pulvere belli
Purpureum fundens Cæſar ab ore jubar.
Hic lauro redimita comas, & candida cultu
Roma ſalutavit voce, manuque ducem.

Claudian. *De VI. Conſul. Honorii.*

Aurea Fortunæ Reduci ſi Templa priores
Ob reditum vovere Ducum: non digniùs unquam
Hæc Dea pro meritis amplas ſibi poſceret ædes.

Frequens in numiſmatis Cæſarum, Imago Fortunæ Reducis.

Pag: 247

Templum vero etſi ubi fuerit, affirmari certo non queat, aliqua tamen ejus veſtigia præbet Martialis in Epigrammate, & quæ de proximo Arcu diximus confirmant. Fuit enim extructum, ubi erat area, id eſt ſolum vacans, & antea

carens

carens ſtructura; quod præſertim in Campum Martium quadrat. Deinde ibi à Senatu, & populo laureato ſalutatus eſt triumphum initurus Domitianus, quod videlicet Principi non longe à porta Triumphali ſolemniter præſtari ſolebat. Templum igitur vel in finibus Campi Martii, aut in altero Campo Urbi propinquiore (neque enim incluſus adhuc intra mœnia fuerat) ſtatuendum videtur. Quod ſi apud Sextum Rufum in Regione ſexta Altæ ſemitæ legimus, *Templum Fortunæ Reducis*; primo id apud P. Victorem non habemus, deinde putandum eſt in Urbe plura ejus fuiſſe Templa, idque poſteriori tempore ædificatum. Errant autem, qui conſtituto Arcu Domitiani in via Flaminia, ibi & Templum Flaviæ gentis conſtituunt, cum ut diximus ad Malum Punicum fuerit in Quirinali, ubi natus Domitianus, & poſtea humatus eſt.

Ejuſdem Domitiani, nec auctori futuram ſuperſtitem NAUMACHIAM quod erat ædificium pro navalibus pugnis, collocant in Campo Martio ad Cœ-
In vita cap. 5. nobium Monialium Sancti Sylveſtri. Suetonius: Fecit *& Stadium, & Odæum, & Naumachiam: è cujus poſtea lapide Maximus Circus deuſtis utrinque lateribus extructus eſt.* De hac, an potius de Naumachia Auguſti in Tranſtiberina Regione loqu-
Lib.4.ſylv. ad Marc. tus eſt Statius:

Continuò dextras flavi pete Tibridis oras,
Lydia qua penitus ſtagnum navale coërcet.
Ripa ſuburbaniſque vadum prætexitur hortis.

Martial.

Hanc norint unam ſecula Naumachiam.

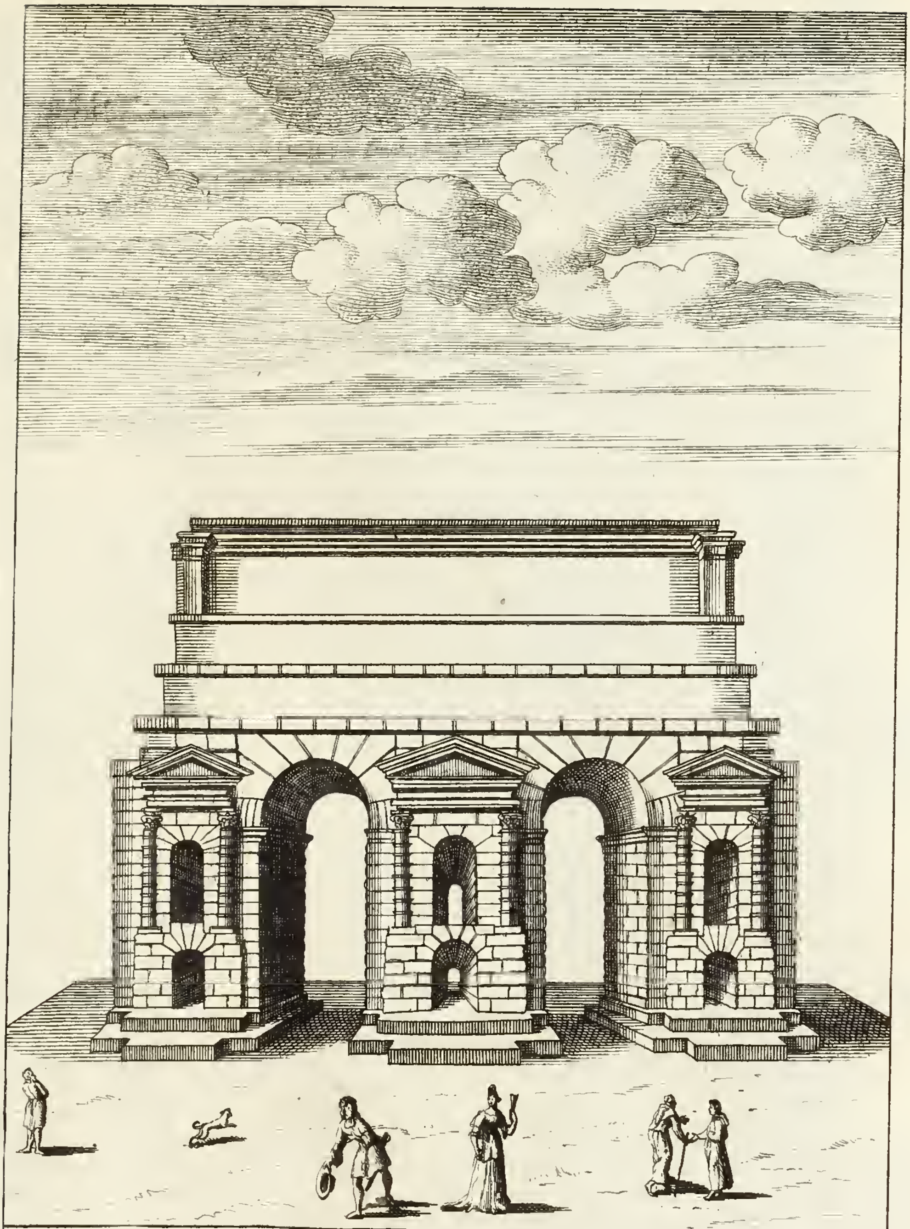
Niſi de Titi ſpectaculo in aquis edito ſermo ſit.

Prope autem STADIUM fortaſſe idem extruxit, in quo præter curſum
In vita Domit. cap. 4. certamine gymnico, exercebantur pugiles. Suetonius: *In Stadio, curſu etiam Virginis certamini præſedit.* ODÆUM vero, ædificium ad Muſicos concentus, ubi poſuerit, non conſtat. De eo idem Suetonius. Cæterum in eodem Campo
Dion. l.43. prope Tiberim egeſta terra, factoque lacu dati ſunt Navales ludi. Dion de Cæſare: *Prælium Navale exhibuit effoſſo ad id loco in Campo Martio, eoquè aqua repleto,*
Cap. 43. in vita. *inductiſque navibus.* De Auguſto Suetonius: Dedit, *Navale prælium circa Tiberim cavato ſolo, in quo nunc Cæſarum nemus eſt;* quod adjunctum erat Mauſoleo Augu-
In vita cap. 4. ſti. De Domitiano idem: *edidit Navales pugnas pœne juſtarum claſſium effoſſo, & circumducto juxta Tiberim lacu.* Quod etiam, inducta in Amphiteatrum, & Circum aqua factum eſt. Demum in eodem Campo Martio TEMPLUM, & ARA MARTIS fuit, quod ſupra diximus.

At in Flaminio ædificia etiam plurima fuerunt: quædam propè Urbis mœnia, alia remotiora; ut judicari vix queat, utrum ad hunc, an Martium Campum pertinerent. Prope Urbem, & portam Carmentalem Templa Bellonæ, & Apollinis: tum Circum Flaminium, & alia illi adjuncta delubra, fuiſſe dictum eſt.

Templum Minervæ. Paulo longius diſtabat à mœnibus TEMPLUM MINERVÆ, quod Pompejus conſtruxit, & in eo rerum ab ſe geſtarum inſigne monumentum po-
Plin. lib.7. cap. 26. ſuit. Plinius: *Hos ergo honores Urbi tribuit in delubro Minervæ, quod ex Manubiis dicabat Cn. Pompejus Magnus Imp. bello XXX. annorum confecto † terris à Mæotis lacu ad rubrum mare ſubactis votum merito Minervæ.* Hoc juxta Ædem Virgini cognomento ſupra Minervam fuit in ipſo Patrum Dominicanorum Cœnobio, ubi à Cle-
Fulv. lib.4. mente, Pont. Septimo hujus nominis, cubicula illis, ut ait Fulvius, extructa ſunt. Et vero hanc potiſſimum Templi ſedem Pompejo placuiſſe credibile eſt, quod non longe abeſſet ab ejus Curia, & Porticu, & Theatro, quæ quaſi Mi-
Alia Ædes Minervæ. nerva præſes cuſtodiret. Propè hanc ædem intra ambitum Romani Collegii alia MINERVÆ ÆDICULA, nuper detecta eſt, altè ſub terra defoſſa,

& in

PORTA NÆVIA MAIOR COGNOMENTO IN FOR-
MIS AQVAE CLAVDIAE

T

& in ejus abſide Statua Minervæ è baſi delapſa, & capite pedibuſque diminuta. Ea dextero cubito nitebatur in truncum angue ingentibus ſpiris circumvoluto. Veſtem tenuiſſimam anguiculi pro ligulis humero alligabant; ſub collum ante pectus inſerta bulla, Meduſæ vultu, & crinalibus notata ſerpentibus. Quæ nunc refecta, & reſtituta in Hortis Ludoviſianis aſpicitur.

Alterum MINERVÆ Templum ædificavit Auguſtus. De quo ſic Dion: *Alia ejuſdem.*
Deinde Minervæ Templum quod Chalcidicum vocatur, ἀθηναῖον καὶ τὸ χαλκιδικὸν ὀνομασμένον *perfecit,* (de quo ſupra) *& Curiam Juliam in honorem patris ſui factam* *Dion. l.* 51.
dedicavit.

PANTHEON tertio Conſulatu extructum *Jovi Ultori ab Agrippa factum*, *Plin. lib.*
ut ait Plinius, hodiequè miraculo eſt. De eo ſic Dion: *Pantheum quoque perfecit* 36. *cap.* 15.
Agrippa; id ſic dicitur fortaſſis quod in ſimulacris Martis, & Veneris, multas Deum *Dion. l.* 53.
imagines acciperet. Ut vero mihi videtur, inde id nominis habet, quod forma convexa faſtigiatum Cœli ſimilitudinem oſtenderet. Voluit Agrippa in eo Auguſti quoque ſtatuam collocare. Neutrum autem eo accipiente in Pantheo ipſo Cæſaris ſuperioris ſtatuam: ſuam,
& Auguſti in veſtibulo poſuit. Ammianus: *Pantheon velut regionem teretem ſpecioſa* *Lib.* 16.
celſitudine fornicatam. Hoc Templum quia in ſummo patens Solem ac pluviam excipit imperiti quidam tholo ſuperſtructo tectum & opertum fuiſſe arbitrantur. Cæterum id non alia ratione factum perfectumque eſt à conditore. Hoc enim videtur eſſe ex eo Templorum genere, quæ hypæthra,
id eſt ſubdivalia dicuntur à Vitruvio: *Quæ*, inquit, *habent interiore parte columnas* *Vitr. lib.* 3.
in altitudine duplices remotas à parietibus ad circuitionem, ut Porticus periſtyliorum: *cap.* 1.
Medium autem ſub divo eſt, ſine tecto: adituſque valvarum ex utraque parte in pronao, & poſtico. Hujus autem exemplar Romæ non eſt, ſed Athenis Octaſtylos in Templo Jovis
Olympii. Hæc Vitruvius. At Philander in Commentariis: *Pantheon vero*, inquit, *Eodem ca-*
Templum hodie D. Mariæ olim Jovi Ultori, ſive, ut alii volunt, Matri Deum, & tandem *pite.*
Marti, ac Veneri quamvis ſolo foramine ſuperne lumen admittat, Vitruvius hypætrum
non dixerit. Ego tamen à Vitruvio numerari etiam inter hypæthra dicerem. *Pantheon*
Quamvis enim interiore parte non habeat inſtar Porticus, quadratum & ſub- *Templum*
divale periſtylum, & in poſtico valvas (qua forma negat Pantheon eſſe hypæ- *hypætrum.*
trum) tamen, quia ſupernè non tegitur, & verè ſub dio eſt, non video cur Agryppa Jovis Olimpici Ædem imitatus, quamvis diverſa forma, noluerit etiam Romæ ædem hypetram Jovi conſtituere. Alia Templa, de quibus ibi Philander, nudo ne, an tecto foramine lumen acciperent, non conſtat. Aliqua certe religio antiquis fuit, ne aliqua parte, Templorum tecta continuarent. Quemadmodum cernere erat intermiſſum Templi Capitolini tectum, ut ſub dio eſſet Terminus, & immobile ſaxum ſub Cœlo. Sæpe inſtauratum eſt: ab
Adriano, qui *Pantheum*, ut ait Spartianus: ab Antonino Pio, qui *Templum Agrip-* *Pantheon*
pæ, ut Capitolinus: à Severo, ut monet inſcriptio. Olim non modo tectum por- *inſtauratum.*
ticus, ſed tota Templi teſtudo tegulis ac tabulis æneis tegebatur. Eas à Conſtantino Græcorum Imperatore direptas, & in Siciliam cum aliis Urbis ornamentis tranſlatas auctor eſt Anaſtaſius in vita S. Vitaliani Pontificis. Idem auctor eſt, Gregorium III. laminis æreis tectum, ſive teſtudinem operuiſſe, quæque
per circuitum diſſipata fuerant, inſtauraſſe. In ejus porticu ærææ tabulæ fuerunt *In porticu*
craſſitudine quadrantis, ita commiſſæ, ut in faſtigium ab epiſtiliis elatæ, unam *Panthei*
verò supernè expanſam duæ in extrema ora utrinque ſuppoſitæ, alterique tranſ- *areæ tabulæ*
verſim conjunctæ fixæque trabalibus clavis, tigillorum, tectique oneri recipien- *tectum ſu-*
do firmarent. Hæ jam novo muneri ſubierunt. Urbanus enim VIII. cum ſin- *ſtinebat.*
gularis operis æneam molem conderet, Petri, & Pauli Eccleſiæ Principum Sepulcro impoſitam in Vaticana Baſilica, vetuſto metallo nobilitari voluit.

 Bom-

Bombardæ præterea, & bellica tormenta complura ex eo fuſa ſunt ac delata in Æliam Molem. Eorum unum factum è clavis, qui tabulas æreas nectebant, id duobus in tubo machinæ expreſſis, ac titulo præfert :

EX CLAVIS TRABALIBVS PORTICVS AGRIPPÆ.

Reliqua, Templi portæ appoſito titulo declarantur :

VRBANVS. VIII. PONT. MAX.
VETVSTAS. AHENEI. LACVNARIS
RELIQVIAS
IN. VATICANAS. COLVMNAS. ET
BELLICA. TORMENTA. CONFLAVIT
VT. DECORA. INVTILIA
ET. IPSI. PROPE. FAMAE. IGNOTA
FIERENT
IN. VATICANO. TEMPLO
APOSTOLICI. SEPVLCHRI. ORNAMENTA
IN. HADRIANA. ARCE
INSTRVMENTA. PVBLICAE. SECVRITATIS
ANNO. DOMINI. MDCXXXII. PONTIF. IX.

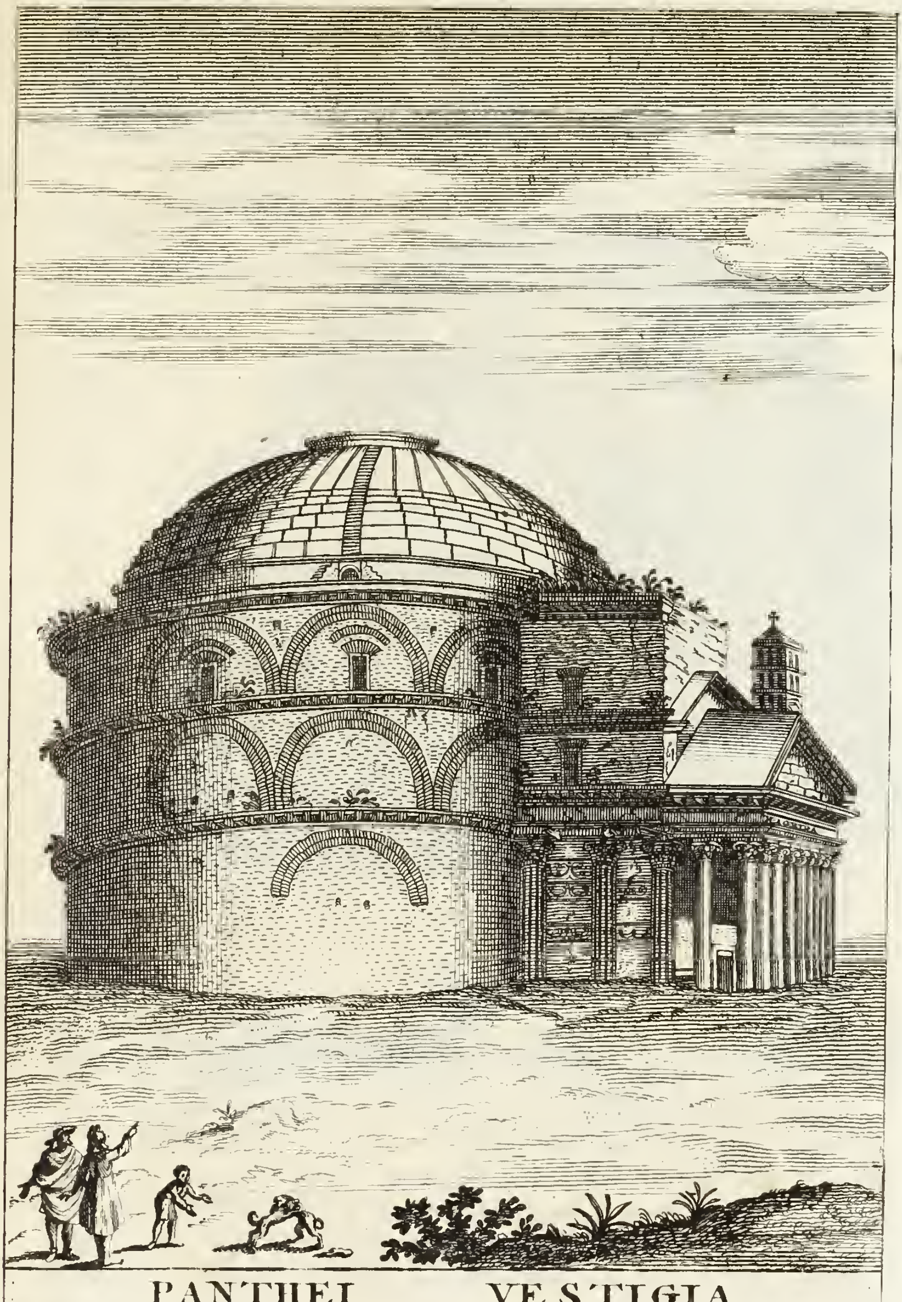
Tectum Panthei refectum.

Refecit idem tectum, craſſiſque trabibus compegit. In angulo porticus columnæ capitulum, quod vetuſtas exederat reſtituit, impoſito cum parte faſtigii marmoreo epiſtilio. Geminas turres ad ſtatos æreis Campani ſonitus edendos ſuper tecti culmen erexit, atque extimum vetuſto Templo decorem adjecit. Hæc in altero portæ titulo ſic leguntur :

PANTHEON
AEDIFICIVM. TOTO. TERRARVM. ORBE
CELEBERRIMVM
AB. AGRIPPA. AVGVSTI. GENERO
IMPIE. IOVI. CETERISQ. MENDACIBVS. DIIS
A. BONIFACIO IIII. PONTIFICE
DEIPARAE. ET. SS. CHRISTI. MARTYRIBVS. PIE
DICATVM

VRBANVS VIII. PONT. MAX.
BINIS. AD. CAMPANI. AERIS. VSVM
TVRRIBVS. EXORNAVIT
ET. NOVA. CONTIGNATIONE. MVNIVIT
ANNO. DOMINI. MDCXXXII. PONT. IX.

Ædem

PANTHEI VESTIGIA

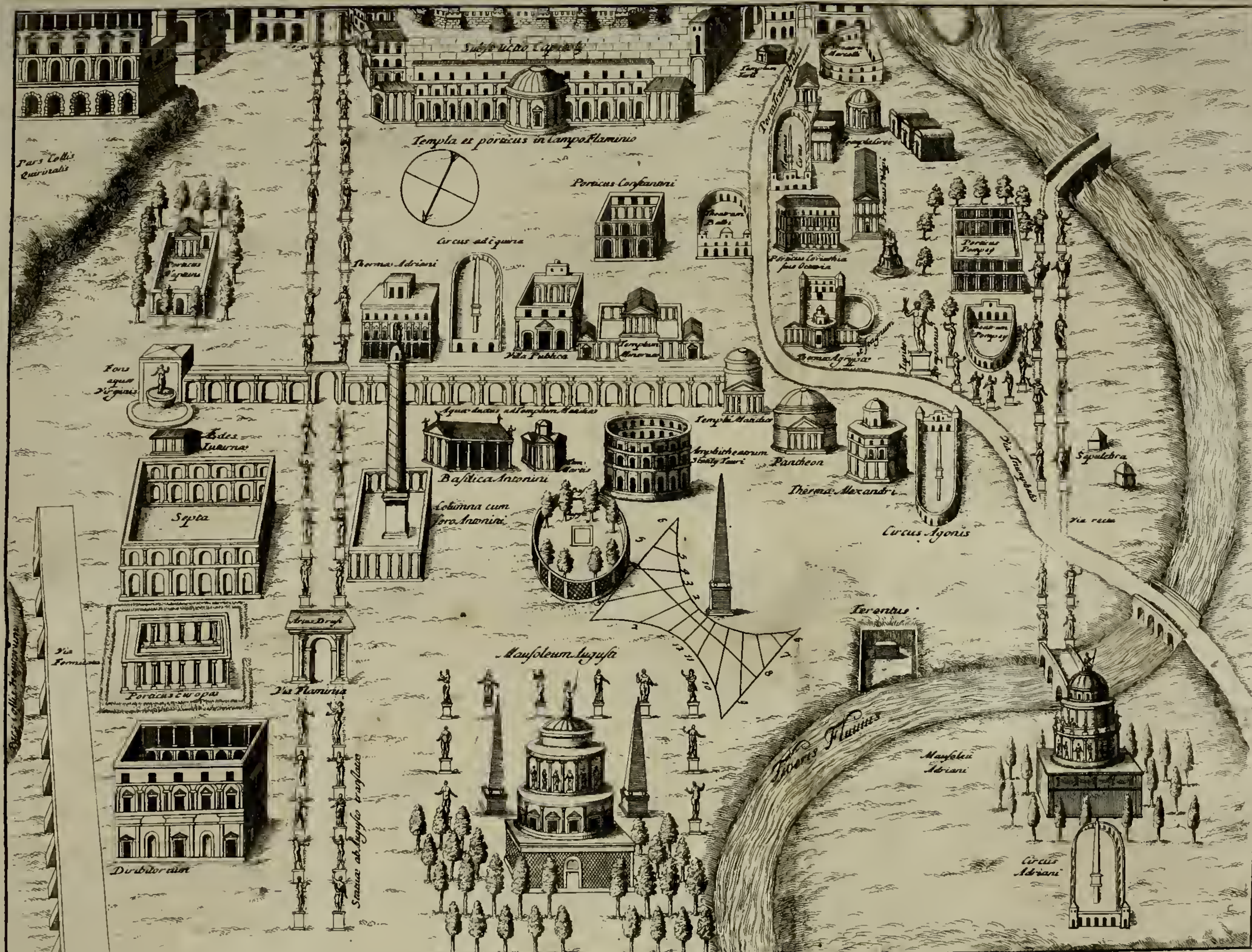
PANTHEON AGRIPPE

in fronte ſequentes duo leguntur Tituli: Prior literis pedalibus

M. AGRIPPA. L.F. COS. TERTIVM FECIT,

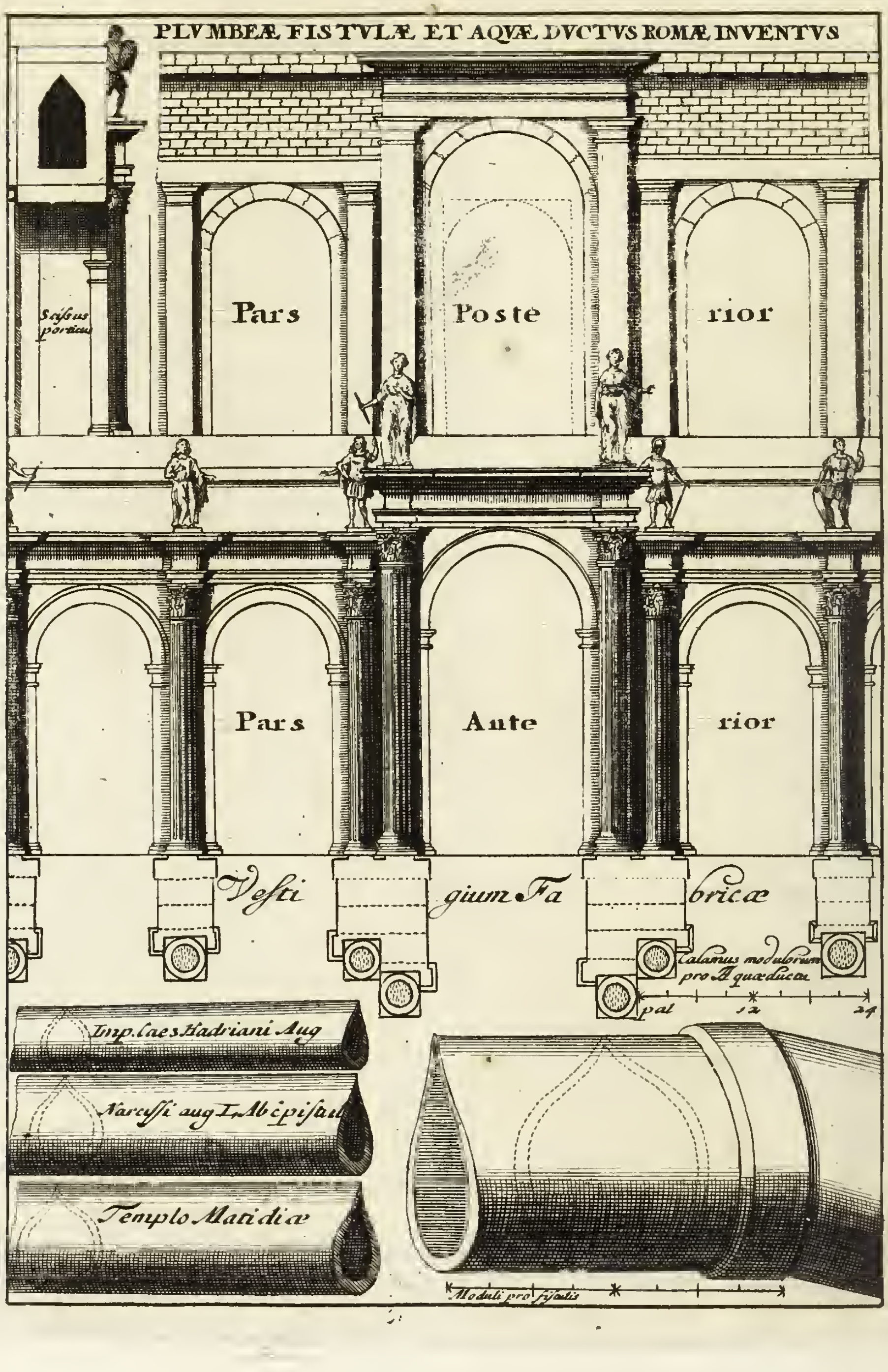
Alter paulò inferius, literis digitalibus

IMP. CAES. L. SEPTIMIVS. SEVERVS. PIVS. PERTINAX. ARABIC. ADIABENIC. PARTHIC. MAX. PONT. MAX
TRIB. POT. XI. COS. III. P.P. PROCOS. ET. IMP. CAES. M. AVRELIVS. ANTONINVS. PIVS. FELIX. AVG. TRIB
POTEST. V. COS. PROCOS. PANTHEVM. VETVSTATE. CORRVPTVM. CVM. OMNI. CVLTV. RESTITVERVNT

PERVETVSTI CAMPI MARTII MONIMENTVM

Quod ſpatium tectis noua ROMA *frequentibus urget*
MARTIVS *antiquo tempore* CAMPVS *erat.*

PLVMBEÆ FISTVLÆ ET AQVÆ DVCTVS ROMÆ INVENTVS
Sciſsus porticus
Pars Poste rior
Pars Ante rior
Veſti gium Fa bricæ
Calamus modulorum pro Aquæductu
pal 12 24
Imp. Caes Hadriani Aug
Narciſſi aug L Ab epiſtul
Templo Matidiæ
Moduli pro fiſtulis

Ædem Boni Eventus de qua P. Victor in Regione nona à tergo Panthei ſtatuunt, ubi veteres è rubro laterculo parietes cernuntur. Simulacrum Boni Eventus ita conformarunt, quod ſcribit Plinius: *dextera pateram, ſiniſtra ſpicam, ac papaver tenens.* Cæterum non clare conſtat, an hæc Templa, ut alia privata ac publica, eſſent in Campo Flaminio, an Martio, an in finibus utriuſque: ſicut aliqua ex his, quæ referentur ædificia. *Ædes Boni Eventus.* *Lib. 34. c. 8.*

Cap. XVII.

Utriuſque Campi aliæ Porticus.

PLurimæ, ut ex Strabone dictum eſt, fuere Porticus in minore Campo, quædam etiam in Campo Martio. Hic autem ſermo non eſt de iis, quæ pro veſtibulo, & pronao Templorum extruebantur. De Porticu Septorum jam diximus. Erat illi adjuncta PORTICUS NEPTUNI. Nec longe aberat Porticus EUROPÆ. Prope Pompeji Theatrum clariſſima ejuſdem Porticus. Sed de his præſtat audire Martialem de Selio ſcribentem, qui variis in locis aucupabatur cœnam: *Porticus ad amœnitatem.* *Lib. 2. Epigr. 14.*

Currit ad Europen, & te Pauline, tuoſque
Laudat Achilleos, ſed ſine fine pedes.
Si nihil Europe fecit, tum Septa petuntur,
Si quid Phyllirides præſtet, & Æſonides,
Hinc quoque deceptus Memphytica Templa frequentat,
Aſſidet & cathedris mœſta juvenca tuis.
Inde petit centum pendentia tecta columnis,
Illinc Pompeji dona nemuſque duplex.

Ibat igitur Selius ad Europam, ſeu PORTICUM EUROPÆ, in qua ſi neminem cœnæ datorem inveniſſet, pergebat ad Septa, Septorum videlicet Porticum, porticui Europæ propinquam, quare non longe aberat à fonte Aquæ Virginis, nunc Trivii. Martialis: *Porticus Europæ.* *Lib. 7. Ep. 31.*

Sed curris niveas tantum prope Virginis undas,
Aut ubi Sidonio Taurus amore calet.

Juppiter enim in Taurum converſus, uti pictura referebat, videbatur ibi Europam ferre. Ex quo dicta eſt Porticus Europæ; indicant illa verba Martialis:

Currit ad Europen, & te Pauline, tuoſque
Laudat Achilleos, ſed ſine fine pedes.

In Campo enim, ut dixi, curſu, equo, armis, palæſtra Juvenes exercebantur. Ejus auctorem Auguſtum quidam referunt, ab eoque lithoſtroto, aliiſque ornamentis inſtructam docent ex Vellejo Paterculo. Sed ego nihil horum apud Vellejum legi; tamen vel ad Auguſtum auctorem referenda eſt: vel fortaſſe ad ſororem Agrippæ Polam. De qua Dion: *Porticus in Campo, quam ejus ſoror Pola, quæ etiam curſus ordinavit, parabat, abſoluta nondum erat.* Niſi hæc propria illius ab omnibus aliis ſecernenda eſt. Fuit Europæ Porticus amœniſſima, Septa undique virente buxo. Martialis: *Quis auctor porticus.* *Citat. Epig. lib. 2.*

Lotus ad Europes tepidæ buxeta recurrit,
Siquis ibi ſerum carpat amicus iter.

Et celebratam fuiſſe frequentia inambulantium Civium idem oſtendit; *Lib. 11. Ep. 1.*

Turbam non habet otioſiorem

Pompejus, vel Agenoris puella.

Lib. 3. Et alibi:

Ep. 20. *In delicatæ ſole rurſus Europæ*
Inter tepentes poſt meridiem buxos
Sedet, ambulatve liber acribus curis?

Ex quo conjicitur, hanc porticum ad Occidentem Solem ſpectaſſe. Et quia inter eam, & fontem Aquæ Virginis intercedebat Septorum Porticus, credibile eſt hanc fuiſſe ſub ipſo Monte Pincio, nunc Trinitatis; hæc enim pars Urbis vergit ad Occaſum.

Porticus Argonautarum. Septis propinquior fuit alia Porticus nomine ARGONAUTARUM. Hanc, propter propinquitatem, videtur Martialis Septis ipſis includere:

Epigr. cit. lib. 2. *Si nihil Europæ fecit, tum Septa petuntur;*
Si quid Phyllirides præſtet & Æſonides.

Chiron, & Jaſon: ille filius Phyllirae, hic Æſonis, Argonautæ pictura referebantur in Porticu, ex qua deſumptum nomen. Dion; *Agrippa*, inquit,

Lib. 53. *eodem tempore propriis ſumptibus Urbem exornavit, & Porticum Neptuni propter victorias navales extruxit, Argonautarum pictura decoravit.* Habuit Porticus adjunctum NEPTUNI TEMPLUM, quem ſummopere propter bellum mari feliciter geſtum colebat Agrippa; & ſuis nummis cuſis ex S. C. Neptunum appoſuit. Pag: 252

Meritò autem Neptuni Ædes cum Argonautarum Porticu jungebatur; hi enim primò Maria, quibus ille præſidet, tranſmiſerunt. Ad amœnitatem Porticus adſitum eſt illi Lauretum. Hinc opacæ, amœnæ, jucundæquè in ea Civium inambulationes. Martialis:

Lib. 3. Ep. 20. *An ſpatia carpit lentus Argonautarum?*

Lib. 11. Ep. 1. Et alibi:

Turbam non habet otioſiorem
Pompejus, vel Agenoris puella,
Vel primæ Dominus levis Carinæ.

Lib. 1. Ep. 109. Eas lauros ſpectaſſe è ſua domo teſtatur Martialis:

At mea Vipſanas ſpectant cœnacula lauros.

Vipſanæ enim laurus, ut & Vipſania Porticus à Vipſanio, poſtea Marco

Tac. lib. 1. Hiſtor. Agrippa conditore. Tacitus: *Miſſus & Celſus Marius ad electos Illyrici exercitus Vipſania in porticu tendentes.* Martialis:

Lib. 4.

Qua

Qua vicina fluit Vipſanis porta columnis, *Ep. 16.*
Et madet aſſiduo lubricus imbre lapis.

Quibus verſibus puto indicari vicinum fontem Aquæ Virginis, quæ è ductu arcuato, tum patenti tanquam porta è marmore ſtructa effundebatur. Nam Interpretes aut mira, aut nihil dicunt; ut aliquis neſcio quo ſaltu refugiat ad portam Capenam, duobus circiter milliaribus diſtantem, aſſiduus quidem imber, & ſereno cœlo fieri non poterat, niſi ex aqua ductili, hæc autem cum pleno è fontis ore non tota efflueret, etiam ex alto ſiphonibus diviſa, defluebat, depluebatque multiplici ſtillicidio. Quod cum hiberno frigore congelaſſet, pendens ſtiria decidit

In jugulum pueri, qui proxima Templa ſubibat: *Mart. eod. Epig.*

An Ædem Neptuni intelligit, aquarum præſidis: ideoque propinquam fontis aquis pluvialibus? Hæc à me probabiliter prolata ſunt: Cæterum conſtantiùs refragari audeo auctoribus, qui ajunt Lauretum, quo ex cœnaculo domus ſpectabat Martialis, non Porticui Vipſaniæ Argonautarum, ſed Panthei Agrippæ adſitam fuiſſe. Domus enim Martialis Hortorum inter Collem, & Quirinalem poſita (qui locus ut dixi ad caput domorum dicitur) proſpectum habuit in vicinam Porticum Argonautarum, ad fontem Aquæ Virginis, & Porticus Lauretum: in Porticum autem Panthei non item, tanto intervallo ſejunctam, & interpoſitis ædificiis ab aſpectu ſubmotam. Neque ibi fuiſſe lauros quiſquam veterum ſcripſit. Quæ ſitum domus Martialis, uti ſupra diximus, confirmant. *Cap. 15.*

Templum ISIDIS percelebre propinquum Porticui Vipſaniæ fuit: Et Juvenalis prope Septa conſtituit, ut alibi diximus, *In Æde* *Juv. Sat. 6.*

Iſidis, antiquo quæ proxima ſurgit Ovili. *Porticus Pompeji.*

Ab hoc Templo ad HECATONSTYLON, ut Selius ille, tranſimus, quæ Porticus, ut nomen ſonat, centum columnarum erat: *Epigr. cit. lib. 2.*

Inde petit centum pendentia tecta columnis.

Hæc eſt POMPEJA PORTICUS magnis antiquorum laudibus celebrata: atque ut buxo Porticus Europæ, lauro Vipſania, vite Livia, ut ſupra diximus: hæc platanis cingebatur. Propertius: *Prop. lib. 2. Eleg. 32.*

Scilicet umbroſis ſordet Pompeja columnis
Porticus aulæis nobilis Attalicis.
Et creber pariter platanis ſurgentibus ordo,
Flumina ſopito quæque Marone cadunt.

At Mart. *Lib. 3. Ep. 19.*

Proxima centenis oſtenditur Urſa columnis,
Exornant fictæ quà Platanona feræ.

Et vero platanus procera arbor, & foliis, ramiſquè diffuſa opacare poterat non modo ſpatia Porticuum, ſed ipſarum etiam præcelſas columnas, ut loquitur Propertius. Centenaria igitur Porticus eſt Pompejana. Idque confirmat propinquitas Theatri Pompejani. Quare, cum arſiſſet Theatrum ſub Philippo, Porticus quoque igne correpta, & conſumpta eſt. Euſebius in Chronico: *Theatrum Pompeji incenſum, & Hecatonſtylon.* Scio quid alii ſcripſerint de Hecatonſtylo; ſed ille perſuadeat, qui ſolidius probat. Cæterum propter platanetum mira in Porticu opacitas, & inumbratio; tum Civium inibi ſpatiantium multitudo. Ovidius: *Lib. 1. de Arte.*

Tu modo Pompeja lentus ſpatiare ſub umbra,
Cum Sol Herculei terga Leonis adit.

Et alibi:

At licet, & prodeſt Pompejas ire per umbras,

Virginis æthereis cum caput ardet equis.

Lib. 5. Ep. 10. Martial.

Sic veterem ingrati Pompeji quærimus umbram.

Lib. 4. Eleg. 9. Propert.

Tu neque Pompeja ſpatiabere cultus in umbra.

Augebat in æſtate frigus, & loci pulchritudinem fontis ſtructura, & aquarum copia, de qua Propertius:

Flumina ſopito quæque Marone cadunt.
Et leviter lymphis tota crepitantibus Urbe,
Cum ſubito Triton ore recondit aquam.

Turn. lib. 7. cap. 26. a Qui dedit vinum Ulyſſi. Lib. 1.

Opinor, inquit, *Turnebus in Aquæ ductu, quà ſaliebat aqua, fuiſſe ſtatuam Maronis, ſive ille Poëta fuerit, ſive* [a] *Maro Homericus, eo habitu poſitam, ut ſuſurro ejus aquæ, ſopitus videretur. Credibilius omnino tamen eſt, in Aquæ ductu ſtatuam fuiſſe priſci illius Maronis Optimi Vinitoris, Comitis expeditionem Oſiridis: quem ætate provectum, ut Diodorus ſcribit, in Thracia reliquerit, Marone æque conditorem monumenta antiqua produnt: atque argumentum non inelegans inſcitumque fuerit, vitigeni potus optimum cultorem, pœnæque inventorem pro vino hominibus aquas miniſtraſſe. Cum autem quadam in Urbis parte Triton magnam aquæ copiam ore profundens epiſtomiis verſis aquam recondiderat, & fundere deſtiterat; illa mutato, flexoque curſu magno impetu crepitans ad Porticum Pompeji tendebat per tubos, qui ſopiti erat ſtatua Maronis, & tanta cadebat mole ut cum leviter in reliqua Urbe aqua ſuſurraret, illic flumen videretur juſtum eſſe.* Hæc Turnebus. Et quia hæc opera perfecta ſunt à Pompejo, Virgilii Maronis ſtatua in fonte eſſe non potuit, ſed Maro alteruter è ſequentibus: uterque enim cum vinum præbuerit, ſignificabat recentem aquam veteri vino, ſalubritate, jucundoque hauſtu præferendam. De Tritone, etſi non diſplicet expoſitio, contraria tamen interpretatione dicerem: eum non alibi, ſed in ipſo fonte Pompejæ Porticus fuiſſe, magnam vim aquæ, fluminis inſtar effundentem: quæ recondita, & intercepta, ad alios in Urbe ſalientes fontes occultas per fiſtulas commearet.

Statuæ ibidem.

Lucus cum ſimulacris ferarum. Lib. 3. Ep. 19. Plin. lib. 35. c. 10. Lib. 35. cap. 9. Lib. 35. cap. 11. *Picturæ in eadem porticu, & aulæa.* Lib. 2. de bell. civil.

Decorem addebant in luco poſita ferarum marmorea ſimulacra, de quibus Martialis citato Epigrammate. Parietes Porticus ornabantur picturis, & auro intextis periſtromatis. Tabulam Antiphili, quæ Cadmum, & Europam referret in Pompeja Porticu ſtatuit Plinius. Idem: *Polignoti, inquit, eſt tabula in Porticu Pompeji, in qua dubitatur, aſcendentem cum clypeo pinxerit, an deſcendentem.* Idem: *Pauſias autem fecit, & grandes tabulas, ſicut ſpectatam in Pompeji Porticibus boum immolationem.* Idem: *Alexander quoque in Pompeji Porticibus præcellens, & Calipſo ſedens* Niceæ Athenienſis. De veſtibus aureis Propertius:

Porticus aulæis nobilis Attalicis.

Ipſa denique ut à vicina mole Pompejani Theatri ornabantur: ita viciſſim illi, ante frontem ſtructa ornamento erat. Appianus; *Brutus, inquit, ſummo mane in Porticu, quæ ante Theatrum ſita erat, exigentibus ab eo veluti Prætorius adminiſtrabat.* Quæ hactenus dicta ſunt de Hecatonſtylo Pompeji, infringi videntur auctoritate Martialis, qui cum dixiſſet de Selio:

Inde petit centumpendentia tecta columnis.

Subdit:

Illinc Pompeji dona, nemuſque duplex.

Sejungit à priore fabricas Pompeji. Sed hoc quemadmodum non removit à noſtra ſententia claros Interpretes, ita nobis negotium non faceſſit; loquitur enim ibi Martialis de aliis Pompeji fabricis, nempe Baſilica ejuſdem, & Theatro. Nemore autem duplici, duplices ejus hortos ſignificari, de quibus alibi, non dubitem, quod Levino Torrentio item placet.

PORTI-

PORTICUS PHILIPPI Circo Flaminio, & Capitolio propinquior fuit. Martius enim Philippus Auguſti vitricus, ut ſupra dixi, Ædem Herculis Muſarum inſtauravit, & prope ingentem nobilemque Porticum extruxit: non illam quidem tamquam Templi pronaum, ſed Civium commoditati, decorique Urbis erectam. Sextus Victor Philippi Porticum poſuit in Regione IX. ut porticum Corinthiam Cn. Octavii. Quod certo argumento eſt, Philippi porticum à Templo Herculis fuiſſe omnino ſejunctam: contrà quàm aliqui ſentiant. Si enim Templi pronaum eſſet, non cenſeretur tanquam ædificium à Templo ſecretum, & proprio Philippi nomine; ut videre eſt in cæteris, Templis, quæ ſcilicet nulla mentione facta porticus ſolum, ipſa numerantur. Martialis:

Vites cenſeo porticum Philippi;
Si te viderit Hercules, periſti.

Lib. 5. Ep. 50.

Quo innuit ſtatuam Herculis in porticu collocatam. Hæc fortaſſe eſt illa porticus, quam eo loci ſitam lineavit Sebaſtianus Serlius: productæque peramplo ſpatio à Foro nunc Judæorum, uſque ad novam Ædem S. Caroli inchnographiam, & ortographiam deſcripſit. Vulgus enim locum illum Caccabarium nuncupat, ut videatur ab Hercule Muſarum, qui prope aderat, deduci poſſe. Plinius: *Liberum Patrem Alexandrum puerum, Hippolytum tauro emiſſo expaveſcentem pictos ab Antiphilo fuiſſe in Philippi porticu* ſcribit. Idem: *pinxit Theodorus bellum Iliacum pluribus tabulis, quod eſt Romæ in Philippi porticibus.* Idem: *Zeuſidis manu Romæ Helena eſt in Philippi porticibus.* De Porticu Cn. Octavii Corinthia diximus. Hæc cum multo àmœniſſima dicatur à Vellejo, quem tamen locum adſitum haberet, non legi.

Lib. 3. qui eſt de Roman. antiquit.
Plin. lib. 35. cap. 10.

PORTICUS OCTAVIA Theatro Marcelli adjuncta eſt non minus molitione, quam ornamentis inſignis non longè aberat à Campo Flaminio. Ab hac Ædem Magnæ Virginis cognomento in Porticu dictam autumant; ibi certè olim erat. Fuere autem ibi ante Auguſtum, (hic enim nomine Octaviæ ſororis porticum condidit, ut Suetonius refert) aliæ nobiles Porticus, quas Q. Metellus, qui Pſeudophilippum, & Achæos ſuperavit, extruxerat. Vellejus: *Hic eſt Metellus Macedonicus, qui porticus, quæ fuerè circumlatæ duabus ædibus ſine inſcriptione poſitis, quæ nunc Octaviæ porticibus ambiuntur, fecerat: quique hanc turmam ſtatuarum Equeſtrium, quæ frontem ædium ſpectant; hodieque maximum ornamentum ejus loci, ex Macedonia detulit; cujus turmæ hanc cauſam referunt. Magnum Alexandrum impetraſſe à Liſippo ſingulari talium auctore operum, ut eorum Equitum, qui ex ipſius turma apud Granicum flumen ceciderant, expreſſa ſimilitudine figurarum, faceret ſtatuas, & ipſius quoque iis interponeret.* Plinius: *Lyſippus, Alexandrum, amicorumque ejus imagines ſumma omnium ſimilitudine expreſſit. Has Metellus Macedonia ſubacta tranſtulit Romam.* Continebant hæ porticus alia ædificia, Templa *Junonis, & Appollinis, Curiam, Scholas, Bibliothecam.* Plinius: *Nec Sauron, atque Batbracum obliterari convenit, qui fecere Templa Octaviæ porticibus incluſa, natione & ipſi Lacones. Quidam & opibus præpotentes fuiſſe eos putant, ac ſua impenſa conſtruxiſſe, inſcriptionem ſperantes; qua negata, hoc tamen alio loco, & modo uſurpaſſe. Sunt certe etiamnum in Columnarum ſpiris inſculpta nominum eorum argumenta, rana, atque lacerta.* Marmorea ornamenta Octaviæ porticus expreſſit Ovidius his verſibus:

Ponticus Octavia.
Sueton. in vita Aug. cap. 29.
Hiſt. lib. 1.
Junonis fortaſſe, & Apollinis.
Plin. lib. 34. cap. 8.
Alia ædificia in porticibus Octaviæ.

Aut ubi muneribus nati ſua munera mater
Addidit externo marmore dives opus.

Lib. 1. de art. am.

Erat enim prope Theatrum Marcelli filii Octaviæ. Plinius: *Corneliæ Gracchorum matri, quæ fuit Africani prioris filia, ſedens ſtatua poſita eſt ſoleiſquè ſine amento inſignis in Metelli publica porticu, quæ ſtatua nunc eſt in Octaviæ operibus.* Idem: *Veneremquè Phidiæ eſſe Romæ in Octaviæ porticibus.* Idem: *Intra Octaviæ porticus, in Junonis Æde Eſculapius, ac Diana.* Idem, *Cupido objectus à Cicerone Verri ille, propter quem Theſpiæ viſebantur*

Plin. lib. 34. cap. 6.
Lib. 36. cap. 5.

viſebantur, nunc in Octaviæ Scholis poſitus. Idem: *In Curia Octaviæ quæritur de Cupidine fulmen tenente, cujus munus ſit.* Idem ibidem: *Ad Octaviæ vero porticum Apollo Philiſci Rhodii in delubro ſuo. Item Latona, & Diana, & Muſæ novem, & alter Apollo nudus. Eum, qui citharam in eodem Templo tenet, Timarchides fecit. Intra Octaviæ vero porticus in Æde Junonis ipſam Deam Dionyſius, & Polycles, aliam Venerem eodem loco Philippus. Cætera ſigna Praxiteles. Item Polycles, & Dionyſius Timarchidis filii Jovem, qui eſt in proxima Æde, fecerunt. Pana, & Olympum luctantes eodem loco Heliodorus, quod eſt alterum in tergis ſymplegma nobile, Venerem lavantem ſe ſe, Dædalum ſtantem Polycharmus.*

Plin. l. 35. cap. 10. & 11. Non minoris pretii picturæ fuerunt. Plinius: *Antiphilus Heſionam nobilem pinxit, & Alexandrum, ac Philippum cum Minerva, qui ſunt in Schola in Octaviæ porticibus.* Et: *Nobiliſſimas autem, quæ ſunt in porticibus, Octaviæ operibus.*

Plutar. in vita Marcelli. Bibliothecæ inter cæteros meminit Plutarchus: *In marcelli honorem, & memoriam Mater Octavia Bibliothecam dedicavit, Cæſar Theatrum, quod nomine Marcelli inſcripſit.* Dion autem: *Arſerunt,* inquit, *ſub Tito Octaviana ædificia, una cum Libris.* *Dion. l. 66.* Quæ poſtea, cum aliis, quæ arſerant, reſtituenda idem Imperator, eodem, ac Suetonio teſte, curavit.

Porticus Minucia. Vell. lib. 2. Aliæ porticus numerantur, quarum incerta ſedes. Minucia; de ea Vellejus: *Per eadem tempora clarus ejus Minucii, qui porticus, quæ hodiequè celebres ſunt, molitus eſt, ex Scordiſcis triumphus fuit.*

Porticus Severi. In Severo. In Antonino Caracalla. PORTICUS, quæ SEVERI dicebatur, ubi fuerit, incertum eſt. De ea Spartianus: *Extat ſane Romæ Severi Porticus, geſta ejus exprimens, à filio, quantum plurimi docent, ſtructa.* Idem: *Reliquit & Porticum patris nomine, quæ geſta illius contineret, & triumphos, & bella.*

Porticus Gordiani. In Gord. Juniore. De Porticu inchoata GORDIANI Julius Capitolinus: *Inſtituerat Porticum in Campo Martio ſub Colle, pedum mille, ita ut ab altera parte, qua mille pedum porticus fieret; atque inter eas pariter, & ſpatium pedum quingentorum, cujus ſpatii hinc, atque inde viridaria eſſent lauro, myrto, & buxo frequentata: medium vero lithoſtrotum, brevibus columnis altrinſecus poſitis, & ſigillis per pedes mille, quod eſſet deambulatorium; ita ut in capite Baſilica eſſet pedum quingentorum.* Hæc ille. Præterea numerantur Porticus Trajani in Campo Martio: Conſtantini in Regione Viæ latæ, & aliæ, de quibus P. Victor, & Sextus Rufus.

Cap. XVIII.

Aqua Virgo, & aliæ Aquæ, & Aquæductus.

PRope porticum Septorum, & Argonautarum fons Aquæ Virginis fuit. Veteres quidem Romani, auctore Frontino per annos CCCXLI. contenti fuere uſu Aquarum, quas aut ex Tiberi, aut è fontibus hauriebant. Poſtea ſubterraneis cuniculis, aut opere arcuato magnam vim Aquarum induxere, non ad fontes modo, & publicos lacus, ſed etiam ad uſum Balnearum, & Navalium ludorum. Influebant autem ferè in Urbem juxta Portam Næviam, Viminalem, Latinam, Janiculenſem. Quanta verò eſſet horum operum, & *Dionyſ. lib. 3.* molium magnitudo oſtendit Dionyſius: *Mihi ſanè,* inquit, *magnificentiſſima videntur, ex quibus maxime apparet amplitudo Romani Imperii, Aquæductus, Viæ ſtratæ,* *Strabo l. 5.* *Cloacæ.* Eadem tria miratur Strabo. Caſſiodorus: *In formis autem Romanis utrum-* *Caſſ. lib. 7. var. Ep. 6.* *que præcipuum eſt, ut fabrica ſit mirabilis, & Aquarum ſalubritas ſingularis. Quod enim*

illuc

illuc flumina quaſi conſtructis montibus, perducuntur, naturales credas alveos, ſoliditates ſaxorum; quando tantus impetus fluminis tot ſeculis firmiter potuit ſuſtineri. Aquæductuum quidem admirabilitatem augebat numerus, quod plurimi: longitudo, quod quidam ſexaginta amplius paſſuum millia producerentur: laxitas, cùm flumina (quod paſſim auctores) reciperent, ac redderent: ſubſtructio ſub terra, magnis effoſſis montibus: ſupra terram in imis vallibus arcuationes immanibus pilis fultæ elatæquè, ut alicubi altiſſimè CIX. pedes auctore Frontino, nempe noſtrates palmos CXLV. & trientem ſublevarentur. Superſunt adhuc ingentia arcuatorum operum veſtigia tum extra Urbem, tum intra mœnia: Claudiæ per dorſum Cœlii Montis à Nerone in Palatium derivatæ, & Martiæ. Vere de his, graviterquè Plinius: *Nihil magis mirandum fuiſſe in toto Orbe terrarum.*

At magnitudinem operum ſequebatur difficultas conſervandi. *Nam aut vetuſtate,* ait Frontinus, *corrumpuntur, aut impotentia poſſeſſorum, aut vi tempeſtatum, aut culpa malefacti operis, quod ſæpius accidit in recentibus. Minus injuriæ ſubjacent ſubterranea, nec gelicidiis, nec caloribus expoſita. Pilæ quoque ipſæ topho extructæ ſub tam magno onere labuntur.* Quæ hodie ſuperſunt coctili latere extrinſecus munitas cernimus. Idem ait, *Proximos ductus, id eſt, qui à ſexto milliario lapide quadrato conſiſtunt, maxime cuſtodiendos, quoniam & ampliſſimi operis ſunt, & plures aquas ſinguli ſuſtinent.* Tutela ductuum antiquitus penes Cenſores, & Ædiles erat. Primus M. Agrippa poſt Ædilitatem quam geſſit conſulatis, operum ſuorum, & munerum veluti perpetuus curator fuit. Inde inſtituti Curatores Aquarum: & illis duæ ad inſtaurandum datæ familiæ, altera publica, quam Agrippa: altera Cæſaris, quam Claudius Cæſar conſtituerat. Hæc erat hominum CCCCLX. illa CCXL. His ex Fiſco, atque Ærario commoda dabantur, diviſis in Villicos, Caſtellarios, Curatores, Silicarios, Tectores, alioſque opifices, & miſſis quo vocabat neceſſitas. *Miniſteria ita inſtituimus,* ait Frontinus, *ut pridie quid eſſet factura utraque familia, dictaremus, & quid quaque die egiſſet, actis comprehenderetur.* Cura illa vetus admonet, quid recens ætas ejuſmodi operibus tribuere debeat. Plura [a] Caſſiodorus, [b] Marlianus, [c] Blondus, [d] Lipſius legenti proment.

Front. l. 2.

Idem loc. cit.

Curatores Aquarum.

a l. 7. Ep. 6.
b Lib. 4. c. 10. 2 edit.
c Lib. 2.
d Lib. 3. c. 11. magn. Rom.

Duo nuperrima præterire non poſſum. Unum eſt, in ſubterraneo ductu Aquæ Claudiæ novas lapidum fodinas fuiſſe repertas. Intermiſſo enim aquarum curſu ſub altiſſimis montibus Æquicolarum; ſed nihilominus bibulæ terræ, quæ fornicis camera ſuſtinetur, collecto ſupernè humore in ſpecus deſudante, eoque arenæ admiſto, locique opacati frigoribus concreto, novus lapis alabaſtrites ingenti maſſa formatus eſt, qui longitudinem formarum cum temporis diuturnitate compleverit. Inſtitutis lapidicinis egeri jam, vectuſque in Urbem, ac perpolitus collucere in aris cœpit; quamquam lapidarii advertunt, ſcabrum lapidem leviſſimam polituram non admittere, eam tamen, quæ Romanis in Templis tanto marmorum ſplendore fulgentibus, laudetur.

Alterum, ſub Collegii noſtri Romani ſolo veterem arcuatum Aquæductum ruinis obrutum ſepultumque, nuper fuiſſe inventum, cùm frontis Templi Ignatiani fundamenta egererentur in finibus Campi olim Flaminii, & Martii; ſed multo cultiorem, pulchrioremquè quam cæteri ex coctili latere conſpiciantur. Exteriori enim facie tabulis marmoreis veſtiebantur pilæ, antis ad latera Corinthiarum columnarum extantibus: ſed paulum reductis, itemque cruſtatis marmore paraſtatis. Exinde epiſtilia, Zophori, & Coronæ marmoreæ, ſtructamque ſupra parietem marmora contegebant, & columnis è marmore ſtriatis ſtatuæ, ut reor, fuerant impoſitæ. Interiori parte, eaſdem pilas Tiburtini lapidis ſtructura ſolidabat, proſtantibus antis opere Dorico, & Epiſtilium

Vetus Aquæductus.

 Coro-

Coronamque ſuſtinentibus. Supra, opus lateritium, qua condebatur Aquæ-
ductus altus circiter ſex: tres palmos latus. Arcus inter pilas marmorato obdu-
Plumbeus cti, & certis ſubinde ſpatiis quædam ampliora, minoribus interſtincta inter-
canalis. columnia. Secundum eos arcus, cum inventas cloacas foſſores repurgarent,
partem ingentis fiſtulæ plumbeæ non longe à Pantheo Agrippæ repererunt,
eratque fuſilibus litteris in ea inſcriptum, TEMPLO MATIDIÆ. P.
In regioni- Victor in Regione nona habet, *Baſilica Macidii*, & Onuphrius idem repetens,
bus Urbis. addit, aliàs Matidii, aliàs Matidiæ. Sed, Matidiæ legendum eſt. Vel enim
Baſilica idem eſt cum Templo nempe inauguratò condita: vel quod verius reor,
& Baſilica Matidiæ nomine condita, & Templum illi dicatum fuit, poſtquam
ab Adriano adſcripta eſt inter Divas. Erat enim Matidia Marcianæ Trajani ſo-
roris filia, Juliæ Sabinæ, quæ nupſit Adriano, ſoror: cujus meminit Spartia-
nus in Adriano: *Trajani*, inquit, *reliquias Attianus, Plotina, & Matidia refere-
bant.* Extant, & numiſmata cuſa Matidiæ nomine. In argenteo legimus *Matidia
Auguſta D. Marcianæ F.* Porro Templum Matidiæ non longe à Pantheo in Regio-
ne nona fuiſſe neceſſe eſt: illo enim mittebant Aquæductus.

In ejuſdem Templi fundamentis, quæ ſecundum latus Templi ducebantur,
non exiguæ balnearum privatarum reliquiæ inventæ ſunt. Convexæ ibi fornacu-
læ, unde per fictiles canaliculos invicem conſertos igneus vapor in varia etiam
diverſæ contignationis hypocauſta expirabat; modicæ ibidem cellulæ, ad ſtatu-
ram hominis paulo amplius dimenſæ: cruſtis tectæ marmoreis maculoſis, &
pariis: vermiculata ibidem, teſſellisque verſicoloribus in folia floreſque pictu-
rata pavimenta; qualia vidimus etiam in Aventino, & memorantur à Plinio:
Lib. 36. *Lithoſtrota cœptavere jam ſub Sylla parvulis certè cruſtis, extatque hodie quod in fortunæ*
cap. 25. *delubro Præneſte fecit.* Fiſtulæ quoque ibi plumbeæ in coni figuram fuſæ; in qua-
rum una, fuſili item opere legebatnr Inſcriptio: NARCISSI AVG.
In vita LIB. AB EPISTVL. Nempe hic habitaverat Narciſſus ille Claudii Cæſa-
Claudii ris libertus, de quo Suetonius: *Sed ante omnes ſuſpexit* Claudius *Narciſſum ab Epi-*
cap. 28. *ſtolis, & Pallantem à rationibus.* Plinius inter ditiſſimos numerat: *Multos poſtea co-*
Lib. 33. *gnovimus ſervitute liberatos opulentiores*, Craſſo, *pariterque tres Claudii principatu, Pal-*
cap. 10. *lantem, Calliſtum, & Narciſſum.* Juvenalis:
Juv. Sat. 5.

Nec divitiæ Narciſſi.
Indulſit Cæſar cui Claudius omnia, cujus
Paruit Imperiis, uxorem occidere juſſus.

Sueto-

Suetonius: *Quærente Claudio de Fiſci exiguitate non abſurde eſt dictum: abundaturum ſi à duobus libertis in conſortium reciperetur.* Dion: *Narciſſus hominum ea tempeſtate potentiſſimus, & qui amplius quatuor millies ſeſtertium poſſederit:* id eſt, pluſquam centies centena millia, ſive decem milliones aureorum. Idem conſulenti Claudio nuptias Agrippinæ neptis palam diſſuaſerat, eidem infenſus, & cum Auguſta poſtea jurgatus. Quare irata fœmina cum primum licuit per Imperium filii Neronis, hominem ſuſtulit, Tacitus: *Nec minus præparato Narciſſus Claudii libertus, de cujus jurgiis adverſus Agrippinam retuli, aſpera cuſtodia, & neceſſitate extrema ad mortem agitur, invito principe, cujus abditis adhuc vitiis per avaritiam, & prodigentiam mire congruebat.* *Sueton. in Claud. capit. 38.* *Tac. l. 13. Annal.*

Quoniam autem canalis ille plumbeus in latere ſiniſteriore Templi repertus eſt: in dextero immanis alia è plumbo fiſtula eſt inventa, quinquaginta palmos ſub terra defoſſa, lato hiantiquè, qualis majorum bombardarum extrinſecus ſolet eſſe, tubo: nec omni ex parte tereti, ac rotundo: ſed paulum acuminato, ut latius qua fluebat in imo aqua ſpatium eſſet. Hujus fiſtulæ, quia longiſſime excurrebat, inventus non eſt exitus: & quia nullius auctoris nomine notabatur, earundem Narciſſi Balnearum fortaſſe fuit; aquarum videlicet omnium receptaculum, quæ, è ſuperioribus tubis confluentes, humiliori latiorique alveo ducebantur ad Tiberim. *Fiſtulæ plumbeæ Aquæductuum.*

Alia quoque fiſtula hac poſteriori minor, illa Narciſſi latior eſt refoſſa in ipſis fabricæ Collegii fundamentis, cum hac Inſcriptione:

IMP. CAES. HADRIANI. ANTONINI. AVG. PII
SVB. CVR. PORCI. POTITI. PROC. ANN. SYMPO. F.

Hæc omnia in ære incidenda curavimus. Sed quoniam altior arcus fultus majoribus columnis minores hinc inde arcus diſtinguebat (incertum quam ob cauſam, & an certa per intervalla alios æquales haberet) ibi aqua ductu inferiore fluens paulum aſcendebat: vel ſi eodem procedebat æquilibrio, arcui majori aliquid aliud molitores ſubſtruxerant, ut fornicem aquæ inter parietes ſuſtineret. Utrumque in poſtica parte ædificii punctis notatum eſt.

Jam quæ ſpectant ad corrivatas aquas, AQUAM VIRGINEM, de hac enim dicere cœperam, Agrippa deduxit. *Virgo ideo appellata*, ait Frontinus, *quod quærentibus aquam militibus puella virguncula quaſdam venas monſtravit, quas ſecuti qui foderant, ingentem Aquæ modum invenerunt. Ædicula fonti appoſita hanc Virginem pictura oſtendit.* Plinius aliam cauſam refert: *Idem*, inquit, *Agrippa, & Virginem adduxit ab octavi lapidis diverticulo xj. millia paſſuum Præneſtina via. Juxta eſt Herculaneus rivus, quem refugiens, Virginis nomen obtinuit.* Aliam Caſſiodorus lib. 7. Epiſt. 6. *Currit aqua Virgo ſub delectatione puriſſima: quæ ideo ſic appellata creditur, quòd nullis ſordibus polluatur.* Dion: *Aquam, quæ Virgo vocabatur, propriis ſumptibus Agrippa adduxit, Auguſtamque nominavit; quod ita gratum fuit Auguſto, ut inopia aliquando vini exiſtente cum queritaretur populus, ſatis proviſum diceret eſſe ab Agrippa, nequis eorum ſiti, periret.* Frontinus poſt tertium Conſulatum Agrippæ id factum ſcribit C. Sentio Sp. Lucretio Coſſ. Anno Urbis DCCXXXV. cum quo conſentit Dion: Plinius: *Agrippa*, inquit, *in Ædilitate ſua* (& fuiſſe Ædilem poſt Conſulatum idem eodem capite teſtatur) *adjecta Virgine Aqua, cæteris corrivatis, atque emendatis, lacus DCC. fecit, præterea ſalientes CV. Caſtella CXXX. complura etiam cultu magnifica: operibus iis ſigna CCC. ærea, aut marmorea impoſuit, columnas ex marmore CCCC. eaque omnia annuo ſpatio.* Numerum fontium innumerabilem, quos alii faciendos curarunt, quiſque poteſt conjicere. *Pars unius Juliæ*, inquit *Plin. lib. 32. cap. 3.* *Lib. 54.* *Front. l. 2.* *Dion. l. 54.* *Plin. l. 36. cap. 15.*

 Fronti-

Front. l. 1. Frontinus, *Caſtellis CCLII. Montis Eſquilini uſibus effunditur.* Porro fons Aquæ Virginis, eodem fere, ubi nunc eſt, loco fuit, juxta Septa, ſive eorum Porticus, non longe à Colle Hortorum adjuncta Æde Juturnæ. Ovidius:

Te quoque lux eadem Turni ſoror æde recepit,
Hic ubi virginea campus obitur Aqua.

Arcus Virginis, ait Frontinus, *initium habent ſub Hortis Lucullianis*, hi erant in Colle Hortorum, *finiuntur in Campo Martio ſecundum frontem Septorum.* Ibi vero emergebant aquæ, ubi deſinebant arcus. Hos arcus diſturbavit C. Cæſar, quia nimirum Amphitheatrum juxta Septa inchoaverat, Claudius reſtituit.

Deinde aliquot ſeculis intercœptam, & dilapſam Nicolaus V. tum Sixtus IV. deinde Pius IV. acquiſitis etiam novis fontibus reſtituerunt. *Plin. lib. 31. cap. 3.* Tactu præſtitiſſe olim Virginem, hauſtu Martiam tradit Plinius. Nunc Virgo, Trevia nomine, Martia pridem intercœpta, tactu pariter hauſtuque præcellit: non ſolum publicis, ſed privatis etiam Civium uſibus totam per Urbem diſtributa.

Aqua Julia. JULIAM idem Agrippa deduxit. Sed XIII. annis ante Virginem anno Urbis DCCXXI. ad milliarium ab Urbe XII. via Latina: acquiſitæque ab inventore nomen Juliæ eſt datum; hæc ductu quindecim millium paſſuum prope *Front. lib. 1.* portam Næviam parte ſui effundebatur. Frontinus: *Prius tamen pars Juliæ ad Spem Veterem* (hujus Ædes ad eam portam fuit) *excepta Caſtellis CCLII. montis* *Dion. l. 48.* *uſibus diffunditur;* altera pars effundebatur in Viminalem. Dion: *Eodem*, inquit, *tempore* (ſub Triumviratu) *Aquæ, quas Julias nominarunt, IN URBEM CANALIBUS DUCTÆ SUNT.*

Lib. 1. Huic *TEPULA ab eodem Agrippa mixta eſt*, ut ait Frontinus; Quæ ante ex agro Tuſculano collecta, & in Urbem perducta fuerat. Aliam excluſit, quæ dicebatur Crabra; *ſeu quia uſum improbaverat; ſeu quia Tuſculanis poſſeſſoribus relinquendam credebat*, ut idem Frontinus. In Viminalem Tepula exibat cum Julia, quamquam paulo inferiore libra. Cenſores autem Cn. Servilius Cepio, L. Caſſius Longinus, qui eam in Urbem perduxerant, in Capitolium ante adducendam curaverunt. *Eodem anno Agrippa ductus Appiæ, Anienis, Martiæ pæne dilapſos reſtituit, & ſingulari cura cum compluribus ſalientibus aquis inſtruxit Urbem:* Frontinus. Ejuſdem *Lib. 1.* *Plin. lib. 36. cap. 15.* *Appiæ*, ut ait Plinius, *Anienis, Tepulæ ductus reficere. Q. Marcius juſſus à Senatu, novam à nomine ſuo appellatam cuniculis per montes actis intra Præturæ ſuæ tempus adduxit.*

Hæc eſt Aqua MARTIA, eodem auctore, *inter reliqua Deum munere Urbi tributa clariſſima aquarum omnium in toto Orbe, frigoris ſalubritatiſque palma: præconio* *Aqua Martia.* *Urbis: ſtagnino colore præviridi, ſplendore & rigore gratiſſima.* Quod poſtremum illi *Plin. lib. 31. cap. 3.* attribuit Frontinus. Statius:

Sylvar. l. 1.

Marſaſque nives, & frigora ducens
Martia.

Et alibi eodem libro:

Teque per obliquum penitus quæ laberis amnem
Martia? & audaci tranſcurris flumina plumbo.

Nam & flumina Aquæductus trajiciebant, teſte Frontino. Hæc ad milliarium XXXIII. concepta in Pelignis nomine quondam Aufeja, ductu paſſuum LX. millium DCCX. & ſemis corrivata eſt. *Tranſit*, inquit Plinius, *Marſos, & Fucinum lacum Romam non dubie petens. Mox ſpecu merſa in Tiburtina ſe aperit IX. m. p. fornicibus ſtructis perducta.* Paulo aliter Frontinus: *Opere*, inquit, *ſupra terram paſſuum vij. millium CCCCXLIII.* Neque ille Anci Marcii mentionem fecit, *Martia unde deducta quo effunderetur.* qui, teſte Plinio, primus eam auſpicatus eſt in Urbem ducere; quod tamen vix perſuaſerit, cum eo Rege longè à ditione Romanorum tam ipſa, quàm regio, in qua oriebatur, Romanis eſſet ignota.

Emer-

Pag: 261

Emergebat autem cum Julia, & Tepula ad Viminalem portam, quæ nunc, ut aliàs dixi, clauſa eſt. Et parte ſui poſt Hortos Pallantinos in Eſquiliis, teſte Frontino, mixta rivo Herculano dejiciebat ſe per Cœlium. Perducta eſt etiam in Capitolium, & Aventinum, ſed poſtquam in Cœlium, & Aventinum deducta eſt à Nerone Claudia, excluſa ab his & Martia, & Julia eſt. *Quo fiebat,* inquit Frontinus, *ut quoties defectio aliqua intervenisset Aquæ Claudiæ, celeberrimi colles ſitirent.* Quare Trajanus ampliore opere his collibus Martiam reddidit, & ſuas in Thermas induxit. Ideo & Trajanam appellatam, non dubitant Fulvius, & Marlianus. Eodem Frontino auctore *omni parte Urbis lacus tam novi, quam veteres plerique binos ſalientes diverſarum aquarum acceperunt; ut ſi caſus alterutram impediſſet, altera ſufficiente non deſtitueretur uſus.* Ex quo apparet tam Cæſarum, & Curatorum providentia, quam geminatis ubique fontibus aquarum ubertas. Deniquè cum aliæ aliis uſibus aſſignarentur. *Martia tota potui,* ut idem ait, *propter ſalubritatem ſerviebat.* Ejus ductus cum Auguſtus, ſive Agrippa ejus nomine, & Titus refeciſſent (Dion enim Agrippam: Inſcriptio portæ Eſquilinæ Auguſtum pronunciat) M. Antoninus iterum reſtituit, & novum illi fontem Antonianum nomine adjecit. Aliam aquam ejuſdem bonitatis, ante adjecerat Auguſtus, quæ ab inventore Auguſta dicta eſt.

Front. l. 2. — *Martia ſerviebat potui.* — *Lib. 49.*

CLAUDIA bonitate MARTIÆ proxima, & illa altior, à Cajo Caligula inchoatis binis ductibus, à Claudio perfectis per millia paſſuum XLVI. auctore Frontino, ſubterraneo, & arcuato opere cum Aniene Novo perducta eſt. *A lapide,* inquit Plinius, *quadrageſimo* (XXXVIII. juxta Frontinum) *ad eam excelſitatem, ut in omnes Urbis montes levarentur, influxere Curtius, atque Cæruleus fontes.* Suetonius: *Claudiæ aquæ gelidos, & uberes fontes eorum alteri Cæruleo, alteri Curtio, & Albudino nomen eſt: ſimulque rivum Anienis novo lapideo opere in Urbem perduxit, diviſitque in plurimos, & ornatiſſimos lacus.* Ductus Anienis efficiebat paſſuum LVIII. millia DCC. opere omnium altiſſimo, qua arcuatum attollebatur. Hic Romæ cum Claudia mixtus eam frequenter abactis ſecum ripis limo turbidus vitiabat: nec minus cæteras, in quarum ſpecus, quod altiſſime flueret, ab aquariis inducebatur: donec Nerva Principe tam Anio, quam reliquæ inter ſe diſcretæ fluxerunt.

Aqua Claudia. — *In vita Claudii cap. 20.*

Dictus hic ANIO NOVUS ad VETERIS diſcrimen, quem M. Curius L. Papyrius Curſor Cenſores in Urbem deducendum curarunt. Ann. Urb. CCCCLXXXIC. Effluebat ANIO VETUS in ſalinas, qui locus erat

Anio novus & vetus.

ad portam Trigeminam; alia ſui parte intra portam Eſquilinam per altiores Urbis tractus diſtribuebantur. Poſtea verò, quòd turbulentus, & minus ſalubris eſſet, in hortorum rigationem, atque in ipſius Urbis ſordidiora miniſteria deſtinatus eſt. Hi duo rivi Anienis ex Aniene flumine in Urbem corrivati. Sed vetus humilior, quia propiùs Urbem, ſupra Tibur XX. milliario concipiebatur. At Claudia, quæ poſt Anienem, ſecundum tenebat altitudinis locum, poſt Hortos Palantianos (Hi erant ad S. Euſebium in Colle Eſquilino) finitis arcubus, cum Aniene novo fiſtulis per Urbem diſtribuebatur. Sed ante, partem ſui ad portam nunc Majorem transferebat in Cœlium. Nero enim extructis arcubus deduci voluit in Palatium. *Ii directi*, inquit Frontinus, *per Cœlium Montem juxta Templum D. Claudii terminantur.* Et: *Nero Imperator Claudiam opere arcuato aſſumpſit, exceptam uſque ad Templum D. Claudii perduxit, ut inde diſtribueretur.* Erant ibi Caſtella, per quæ partim lævorſum in Aventinum, partim in Palatinum dextrorſum diſtribuebatur. Porro Arcuum Neronianum magna pars adhuc viſitur, longo tractu interſecantium Cœlium Montem. Incipientes enim ab ea, quam dixi, porta, ſecundum Hortos Card. Federici Cornelii per dorſum Cœlii procurrunt ad Baſilicam Lateranenſem: inde ad Ædem S. Stephani cognomento Rotundam, ubi dicitur olim fuiſſe Templum Claudii. *Hic modum*, Aquæ, *quem acceperunt*, ait Frontinus, *aut circa ipſum Montem Cœlium, aut in Palatium, Aventinumque, & in Tranſtyberinam Regionem demittunt.* Quare Arcus, qui inde converſi ad Templum SS. Joannis, & Pauli deſcendunt in Vallem inter Cœlium, & Palatinum ſitam, in quem poſtremò Aquam deferebant, Neronianum nomen non habuerunt; vel antiquiores illo, vel recentiores. Arcus autem Neronianos L. Septimius Severus, & Antoninus filius reficiendos curarunt, quod notat vetus lapis, ut ait Marlianus, repertus ad Portam Næviam; cum ante Aquæductus omnes Veſpaſianus, ac Titus reddita aqua reſtituiſſent. De Claudia in Aventinum perducta ſcripſit etiam Caſſiodorus lib. 7. ep. 6. *Claudiam per tantam faſtigii molem ſic ad Aventini caput eſſe perductam, ut, cum ibi ex alto lapſu ceciderit, cacumen illud quaſi imam vallem irrigare videatur.*

UbiClaudia effunderetur. — *Front. lib. 1.* — *Idem lib. 1.* — *Arcus Neroniani ad excipiendam aquam Claudiam.*

ALSIETINAM providit Auguſtus, ideo & Auguſta dicta eſt. Hæc *omnibus humilior erat*, ut ait Frontinus, parum ſalubris: Naumachiæ, quam Auguſtus trans Tiberim fecit, Hortis ſubjacentibus, & uſibus privatorum inſerviens.

Herculaneus rivus — *Front. lib. 1.*

HERCULANEUS RIVUS ſupra Anienem novum conceptus ei poſtea jungebatur, gratiam ſplendoris amittens, cum eſſet natura puriſſimus. In Urbe etiam Martiæ adjunctus Cœlium irrigabat.

Aqua Appia.

APPIA à nobis ultimo dicitur, quæ primo eſt ab Appio Claudio, cui poſtea Cæco cognomen fuit, deducta, M. Valerio Maximo, P. Decio Murena Coſſ. Anno Urbis CCCCXLII. Caſſiodorus: *His Conſulibus per Appium Claudium Cenſorem via facta, & aqua inducta eſt, quæ ipſius nomine nuncupatur.* Inter milliarium VI. & VIII. concepta, paſſuum amplius undecim millibus derivata effundebatur prope portam Capenam, & Trigeminam, ad Salinas, fluens uſque ad Campum Martium. Hæc poſt Alſietinam maxime humilis, & ſubterraneo labens rivo, quod teſte Frontino; *humiliore directura antiquiores perducerent, nondum explorata arte librandi, vel quia ſponte aquas celarent, ne hoſtis interciperet.* Sed tamen illis magnæ fuit laudi cæpiſſe, quod deinde tantam aquarum copiam, & commoda in Civitatem invexit.

Numerus Aquarum Romanarum.

Hæ porro aquæ, quæ variis temporibus fluxerunt Romanam in Urbem, ſunt: Appia: Anio Vetus, & Novus: Martia, cui addita eſt Auguſta ab Auguſto uſque ad caput Martiæ deducta, & fons Antonianus: Alſietina: Tepula, cui

poſtea

poſtea mixta eſt Julia, Crabra, quæ primum pro voluntate aquariorum, deinde tota juſſu Imperatoris excluſa eſt: Aqua Virgo: Claudia, quæ triplex, Albudina, Curtia, & Cærulea: Demum Herculanea, ſive Herculaneus rivus una cum Claudia fluens. Aliæ multæ numerantur. Sed quis poſt M. Aurelium Imperatorem deduxerit, plane non liquet. Varii quidem Cæſares ductus vetuſtate collabentes uſque ad Theodoricum Regem inſtaurarunt, & aquas dilapſas, vel interceptas reſtituerunt: in colles, quos antea non irrigabant, deduxerunt, & ad ſuas Thermas, Balnea, Nymphæa, Prætoria; unde illis novum nomen quæſitum eſt. Ut Aquæ Trajanæ, quæ, ut ajebam, Martia erat. Quid? ſi idem accidit Anieni Novo? Nam Trajanus, ne ille flueret lutulentus, ac turbidus excipi ex lacu juſſit, ubi aqua puriſſima erat, non ex flumine: *Cæſarem*, inquit Frontinus, *Nervam*, *Trajanum præſcribente titulo*. Sed tamen cùm aquis, quas enumeravi, aliæ ab aliis, & poſt Frontinum perductæ adjiciantur, prætereundæ non ſunt: etſi quædam non fontes, ſed nomina multiplicant. *Sabatina*, quæ in lacu Sabate, ut ait Feſtus, excipiebatur. *Alexandrina*, de qua Lampridius: *Thermas ſui nominis fecit* Alexander *juxta eas, quæ Neronianæ fuerunt aqua inducta, quæ nunc Alexandrina dicitur.* Niſi hæc, ut Trajana, vetus erat, *Septimiana*: niſi hæc quoque ex antiquis fuit. *Severiana*: ſed cur hæc Septimiana non eſt? *Ciminia*: quam Sabatinam dicit Onuphrius. Annia, Algentiana: mihi ſanè ignotæ. *Cærulea, Albudina*: malè additæ, nam ſunt partes Claudiæ. *Damnata*: hæc, reor, Crabra eſt, quam excluſit emiſitque Agrippa. Aurelia, Antoniana: ſed ad quem Cæſarem referendæ? nam plures Aurelii Antonini. Quorum unus ductus Martiæ inſtauravit, & aquam dilabentem reduxit, ut in Arcu portæ nunc S. Laurentii legitur.

Aquæductus inſtaurati.

Nomina non ſemper aquas multiplicant.

IMP. CAES. M. AVRELIVS. ANTONINVS. PIVS. FELIX. AVG. PARTH. MAXIM
BRIT. MAXIMVS. PONTIFEX. MAXIMVS
AQVAM. MARCIAM. VARIIS. KASIBVS. IMPEDITAM. PVRGATO. FONTE. EXCISIS. ET. PERFORATIS
MONTIBVS. RESTITVTA. FORMA. ADQVISITO. ETIAM. FONTE. NOVO. ANTONINIANO
IN. SACRAM. VRBEM. SVAM. PERDVCENDAM. CVRAVIT

Ab hoc Cæſare Aureliam fortaſſe adjecto ad Martiam nomine, & Antonianam cum illa permixtam habemus. Quis autem è Marcis Aureliis Antoninis præter Caracallam, Parthicum ſe, & Britannicum Max. dixiſſet?

Jam Aquæductus teſte Frontino prope Urbem, nempe à *ſexto milliario plures aquas ſinguli ſuſtinebant*; Romæ autem fuiſſe quatuordecim teſtatur Procopius. *Romæ*, inquit, *Aquæductus decem, & quatuor numero ſunt, cocto ex lapide per priſcos homines ædificati, ea latitudine, ac ſimul profunditate, ut equeſter vir aliquis ipſo cum equo per eos ſuperne evadere liberius queat.* Ideoquè Belliſarius, ne per eos Gothi tranſirent, ædificio complexus munivit, ac ſepſit. Quo tempore cum iidem Gothi in Urbis obſidione Aquas omnes ſuſtuliſſent, quæ præter reliqua commoda verſatiles molas ad conterenda frumenta volvebant; molas frumentarias, quas hodiequè in medio Tiberi ædificari videmus, excogitavit Belliſarius. Hæ multiplici laxoque ferreo vinculo ripis alligantur: tum ligneis machinis, quæ denticulatis rotis committuntur, expanſas tabulas flumini objicientibus, & undarum verticoſo impetu circumactis, inſertos ſupra immanis ponderis molares lapides celerrime verſant. Cæterum paulo ante Gothicum bellum Theodoricus Rex Italiæ curaverat ductus reficiendos. Jubet enim apud Caſſiodorum: *Si quid autem conficiente ſenio fuerit demolitum, Pervigili celeritate reparetur; ut & conſtructio*

Romæ XIV. aquæductus.

Molæ ad conterenda frumenta inventæ.

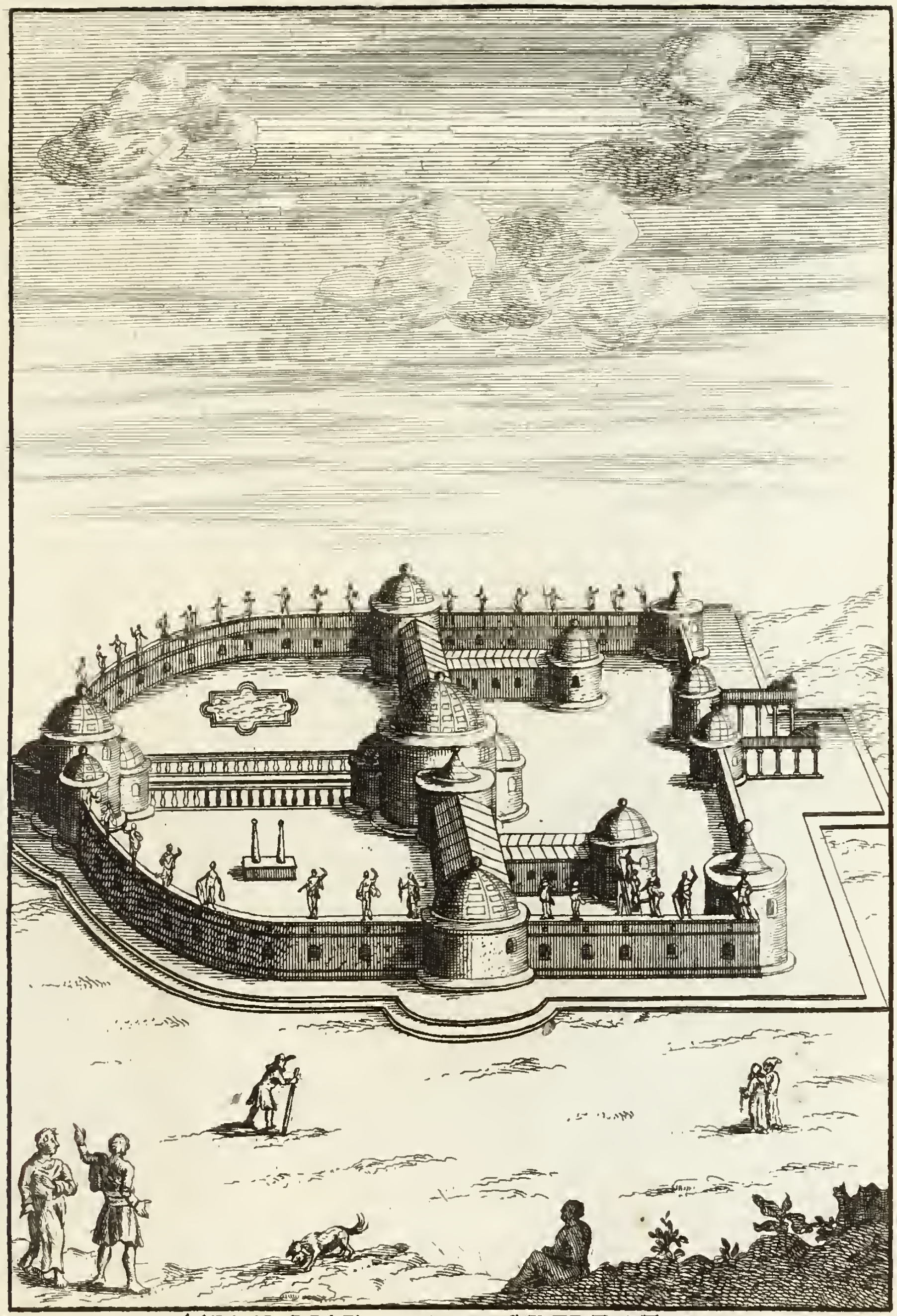
fabricæ

fabricæ illibata permaneat, & aquæ diſtributio nulla ſe cuſtodum venalitate ſubducat.
Tanta vero non modo publicè, ſed etiam privatim per Urbem vis aquæ
Strabo l. 5. diſtributa erat; ut vix animo queat comprehendi. Strabo: *Flumina per*
Urbem, & Cloacas videri fluere, atque unamquamque domum propemodum habere
Front. l. 2. *fiſtulas, & canales, quibus aquam inducat.* Frontinus: *Irriguos agros, tabernas,*
cœnacula, & conceptelas, deniquè omnes perpetuis ſalientibus inſtructas invenimus. Pli-
Plin. lib. nius: *Si quis diligentius æſtimaverit aquarum abundantiam in publico, balneis, piſcinis,*
36. cap. 15. *domibus, euripis, hortis ſuburbanis, villis ſpatioque advenientes, extructos arcus, montes*
perfoſſos, convalles æquatas, fatebitur nihil magis mirandum fuiſſe in toto Orbe terrarum.
Front. l. 2. Frontinus: *Sentit hanc curam Regina, & Domina Orbis in dies, quæ terrarum Dea*
conſiſtit, cui par nihil, & nihil ſecundum: & magis ſentiet ſalubritas ejuſdem æternæ
Urbis; aucto caſtellorum, operum, munerum, & lacuum numero nec minus ad privatos
commodum, quod ex incremento beneficiorum ejus diffunditur. Quorum ſimilia uſurpare hac tempeſtate poſſumus influentibus in Urbem uberrima copia Aquis, Virgine, Fœlice, Paulina, & in omnes Urbis angulos diſtributis. Sed ex his ſola Virgo potui idonea. Et forte accidet aliquando; ut etiam Martia, illa aquarum Regina, Dominæ Urbi reſtituatur.

Cap. XIX.

Thermæ.

Thermæ Agrippæ, & nonnullorum Cæſarum, Martio minorique Campo
Thermæ aſſignantur. De iis, aliiſque nunc inſtitutus ſermo eſt. Porrò THER-
quid ſint. MÆ calida dicuntur loca, in quibus non ſolum Aqua, ſed etiam vapore,
Dec. 4. l. 6. halituque corpora incaleſcunt. θέρμη enim calor eſt. Livius cum ſaltum
Thermopylarum in Græcia inter duo altiſſima juga deſcriberet: *ideò,* inquit,
Pylæ, & ab aliis, quia calidæ aquæ in ipſis faucibus ſunt, Thermopylæ locus appellatus:
nobilis Lacedæmoniorum adverſus Perſas morte magis memorabili, quam pugna. THER-
Thermæ MÆ igitur Romanis BALNEA fuere calidarum aquarum, unde ædificiis
Romanis adhæſit nomen; quamquam in iis etiam frigida perfunderentur. Admiranda
Balnea. autem eſt earum amplitudo, & numerus; nam de luxu alibi eſt dictum. De
amplitudine Ammianus: *Lavacra* enim dixit *in modum provinciarum extructa;* &
quæ ſuperſunt ex Antonianis, ac Diocletianis reliquiæ abunde confirmant:
Et fere in- quæque ab his veſtigia Romani Architecti linearunt. At numerus fere ſine nu-
numera. mero; ſupra octingentas, P. Victor agnovit. Plinius: *Quæ nunc Romæ ad infini-*
Lib. 36. *tum auxere numerum.* Quotidie enim lavabant ante cœnam hora, ut ait Martia-
c. 15. lis, octava; quæ undevigeſimæ Italicæ æſtate: hyeme vigeſimæ primæ circiter
Lib. 4. reſpondet. Nam Romani horas inæquales duodecim de die numerarunt. Itaque
Ep. 8. præter lavacra Principum, quæ gratuita populo præbebant, & alia quæ conducebantur; ſuas quiſque balineas domi fere habebat, præſertim nobiles Cives ad
Vitruv. lib. privatos uſus. De modo ædificandi Vitruvius, & apud illum Interpretes. Hic
5. cap. 10. de Thermis Principum ſermo eſt.
Thermæ Fuere in Campo, aut finibus campi utriuſque, THERMÆ AGRIPPÆ,
Agrippæ. quas excitavit Agrippa prope Pantheon. Dion: *Agrippa Vaporarium Laconicum*
Dion. l. 53. *fecit. Laconicum autem vocatur id genus Balnei, quoniam hic tum nudari corpora, tum*
inungi oleo præcipuè videbantur. Idem: *Moriens Agrippa populo hortos, & balneum à*
ſe denominatum legavit, ut gratis lavarentur. Ad earum ornatum pertinent ſtatuæ
ibi

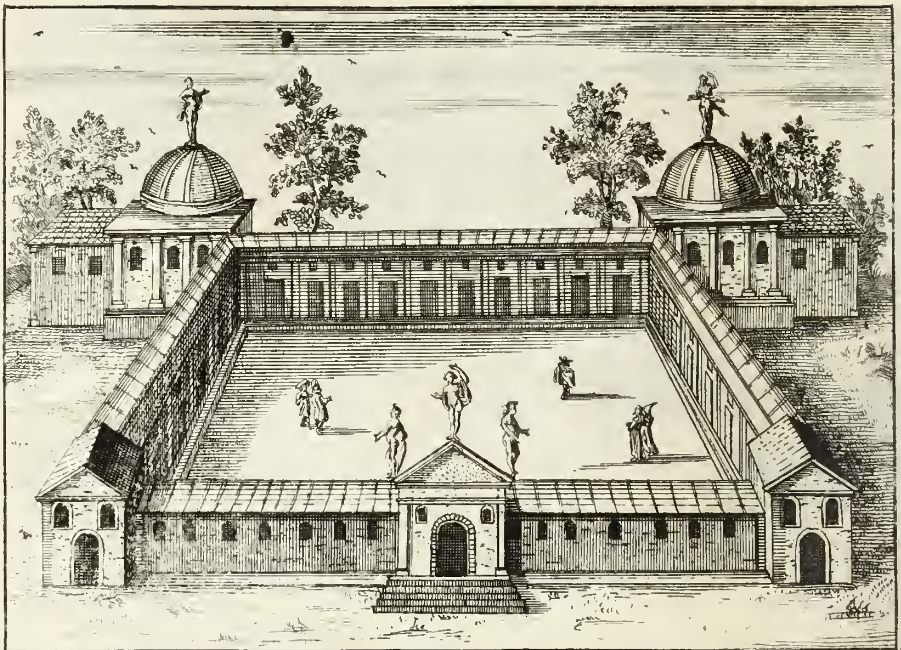

THERMAE M. AGRIPPAE

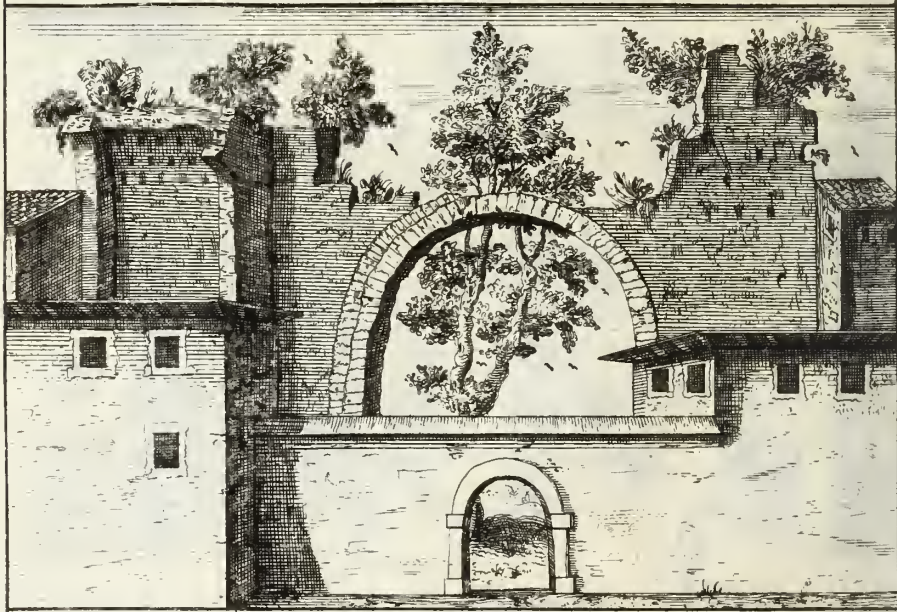

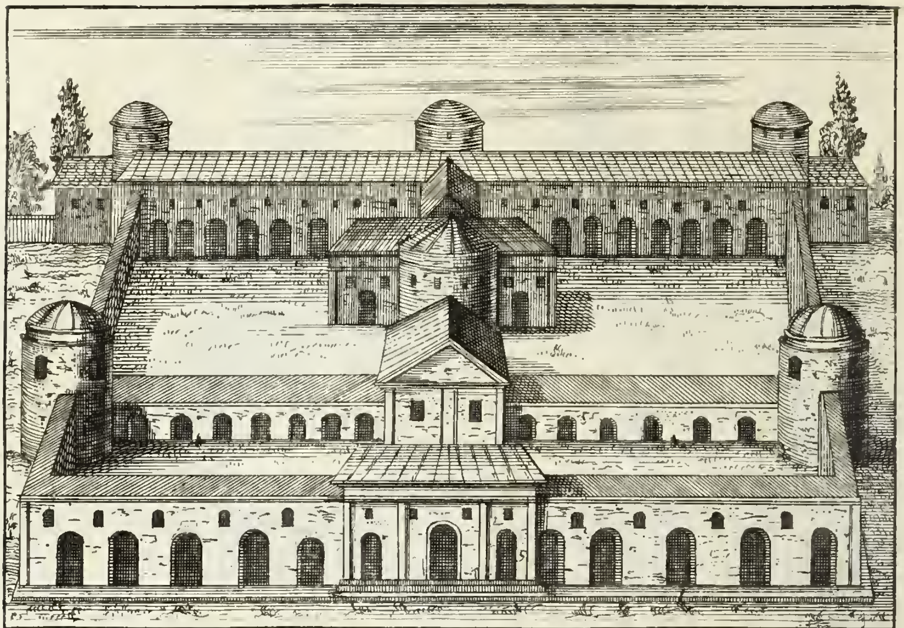
VESTIGIA THERMARVM AGRIPPÆ

THERMAE·NERONIANAE·POSTEA·ALEXANDRINAE·DICTAE

VESTIGIA THERMARVM·NERONIS IN AEDIBVS MEDICAEIS

TITI IMPERATORIS THERMAE

VESTIGIA THERMARVM

ibi ab Agrippa poſitæ. *Inter quas diſtringentem ſe à Lyſippo factum ante Thermas dicavit mire gratum Tiberio Principi. Qui non quivit temperare ſibi in eo, quamquam imperioſus ſui, inter initia principatus: transtulitquè in cubiculum ibi ſigno ſubſtituto: Eumquè clamoribus populi repoſcentis repoſuit;* ut Plinius. Et picturæ, de quibus idem: *In Thermarum, quoque calidiſſima parte marmoribus incluſerat Agrippa parvas tabellas paulo ante cum reficerentur ſublatas.* Idem: *Agrippa in Thermis, quas Romæ fecit figlinum opus encauſto pinxit, in reliquis albaria adornavit: non dubie vitreas facturus cameras, ſi prius inventum id fuiſſet, aut à parietibus ſcene, ut diximus Scauri, perveniſſet in cameras.* Ambigi poteſt, an ad eaſdem Thermas, & Pantheon Campus Agrippæ fuerit, an potius ad Porticum Vipſaniam, & Aquæ Virginis fontem. *Campum autem Agrippæ, Porticu excepta, ac Diribitorium ipſe Auguſtus dedicavit, ſive publici juris fecit.* Hæc porro ſunt Agrippæ monimenta; quæ memorat Tacitus: *Sed ſolatium populo exturbato, & profugo Campum Martis, ac monumenta Agrippæ; Hortos, quin etiam ſuos* Nero, *patefecit.*

Lib. 35. cap. 4. *Lib. 36. cap. 35.* *Dion. l. 55.* *Tac. lib. 15. Annal.*

Idem NERO SUAS etiam in Campo THERMAS extruxit, eximii operis. Teſtatur Martialis:

Thermæ Neronis.

. . . . *quid Nerone pejus?*
Quid Thermis melius Neronianis?

Lib. 7. Ep. 33.

De iis & Statius laudans balneum Etruſci:

Stat. lib. 1. Sylvar.

. . . . *fas ſit componere magnis*
Parva, Neronea nec qui modo lotus in unda
Hic iterum ſudare neget &c.

Hæ nono Imperii anno ædificatæ à Nerone ſunt, ut ait Euſebius in Chronico, *quas Neronianas appellavit.* Sed *Thermæ* NERONIANÆ, ut ait P. Victor, *poſtea* ALEXANDRINÆ *dictæ.* Et Caſſiod. in Chronico: *Thermæ à Nerone ædificatæ, quas Neronianas appellavit; cujus odio, mutato vocabulo nunc Alexandrinæ nominantur.* At Euſebius in eodem Chronico refert *novas ab Alexandro excitatas anno ejus Imperii quinto.* Et Lampridius: *Opera, inquit, veterum Principum inſtauravit, ipſe nova multa inſtituit. In his Thermas nominis ſui juxta eas, quæ Neronianæ fuerunt, aqua inducta, quæ Alexandrina nunc dicitur. Nemus Thermis ſuis de privatis ædibus ſuis, quas emerat, diruptis ædificiis fecit.* Dicendus eſt ergo Alexander veterum operum inſtaurator reſtituiſſe, atque ornaſſe, Neronis Thermas, & novas ipſe ædificaſſe. Aliquis etiam timide dixerit: quòd hæ illis eſſent proximæ, fortaſſe utraſque dictas eſſe Alexandrinas. Semper enim in novos Principes prona adulatio eſt. Cum præſertim ille Neronianis, circumcirca, lucos, & ſylvas addiderit: neque his tantum, ſed etiam aliis lumina adjecerit, ut de nocte etiam uſui eſſent. Quod notat idem Lampridius: *Artium vectigal pulcherrimum inſtituit. Ex eoquè juſſit Thermas, & quas ipſe fundaverat, & ſuperiores populi uſibus exhiberi: ſylvas etiam in Thermis publicis deputavit. Addidit & oleum luminibus Thermarum, cum antea non ante Auroram paterent, & ante Solis Occaſum clauderentur.* Sed poſtea Tacitus Cæſar, auctore Vopiſco, *denuo Thermas omnes ante lucernam claudi juſſit, ne quid per noctem ſeditionis oriretur.* Apparent harum veſtigia prope Templum S. Ludovici nationis Gallicæ in ædibus Mediceis ad Circum ejuſdem Alexandri, hodie Navonium. Nèronianæ in propinquo fuiſſe dicuntur.

Thermæ Alexandrina. *In vita Alexandri.* *Aqua Alexandrina.* *Luci circum Thermas.* *Ubi eſſent Thermæ Alexandri, & Neronis.*

Thermarum ADRIANI meminit P. Victor, & Sextus Rufus in Regione nona: alius veterum, quem ego viderim, non meminit. Spartianus ita ſcribit de Adriano: *Romæ inſtauravit lavacrum Agrippæ, eaque omnia propriis, & veterum nominibus conſecravit.* His verbis adduci quiſpiam poteſt, ut putet, Thermas Agrippæ Adriani fuiſſe nuncupatas, & utramque nomen ſortitas, quare alias Adriani Thermas in Campo non eſſe veſtigandas. Sed tamen auctoribus Sexto

Thermæ Adriani. *Thermæ Agrippæ.*

 Rufo,

Ruſo, & P. Victore propriæ Adriani Thermæ in Campo ſtatuendæ ſunt. Eas autem prope Forum Antonini, nunc Columnæ, fuiſſe haud abſimle veri eſt. Idem Adrianus lavacra pro ſexibus ſeparavit: vetuitque ne mulieres cum viris lavarent, ut [a] Spartianus, & [b] Dion teſtantur, quod poſtea iterum ſanxit Alexander referente Lampridio.

a In vita Adriani. *b Dion. l. 69.*

Thermæ Domitiani. Ponuntur & THERMÆ DOMITIANI prope ejus Naumachiam in Campo ad Cœnobium Monialium Sancti Sylveſtri, de qua ſupra. Euſebius perobſcure de his: *Sub Domitiano multa opera Romæ facta, in quibus Thermæ Trajani, & Titianæ.* Idemque Caſſiodorus: *Sub Domitiano inſigniſſima Romæ facta ſunt opera, Forum Trajani, Thermæ Trajanæ, & Titianæ.* Plutarchus Balneum quidem factum à Domitiano tradit, ſed in Palatio, ut alias dixi, *ſi in Domitiani domo videant Porticum, vel Baſilicam, vel Balneum, vel Pellicum diætam.* Verùm Eccleſiaſticæ Hiſtoriæ de S. Sylveſtro tradunt: *eum Eccleſiam feciſſe, & conſtituiſſe titulum juxta Thermas Trajanas (alias,* ajunt, *Domitianas.)* Rurſus de eodem: *Titulum ſuum conſtituiſſe juxta Thermas Domitianas, quæ cognominantur Trajanæ.* Rurſus: *Conſilium celebraſſe intra Thermas Domitianas.* Titulus autem ille Equitii dictus eſt, quo Ædes S. Martini in Montibus hodieque inſignitur: certiſque veſtigiis S. Pontificis memoriam deſignat: & id Templum conditum juxta Thermas Trajanas, ſupra retuli ex Anaſtaſio. In hac dubitatione ponendum eſt, Domitianum etſi Balneum fecerit in Palatio, eo tamen loco Eſquiliarum Thermas non feciſſe, nihil enim de his legimus apud Ethnicos ſcriptores. Quod ſi dicas: Thermas Domitianus fecit, nec perfecit perfectas poſtea à Trajano: Ideoque nomen utriuſque adeptæ non memorantur à Suetonio; contra eſt, quia etiam opera imperfecta Domitiano Suetonius aſcripſit, ut Forum Nervæ, quod Forum Trajani dixit Caſſiodorus. Cur igitur non idem ſcripſit de Thermis, ſi illum noverat earum conditorem? Deinde ſi inchoatas perfeciſſet Trajanus, Domitiani nomen, ut Forum Nervæ penitus amiſiſſent. Sed cum Domitianus Thermas non fecerit, Thermæ tamen Titi ejus fratris in eo tractu vel auctæ à Domitiano, & ornatæ, vel propter incendium, quod ſub Tito Romæ ingens fuit, non improbabiliter refectæ ſunt. Quamobrem dictæ etiam Domitianæ. *Plurima,* inquit Suetonius, *& ampliſſima opera incendio abſumpta reſtituit: ſed omnia ſub titulo tantum ſuo, ac ſine ulla priſtini auctoris memoria.* Jam Thermis à Trajano factis è Titi Cæſaris Thermæ proximæ erant & prope contiguæ. Quæ cum Domitianæ dicerentur; multos poſt annos ætate ſcriptorum vitæ S. Sylveſtri, credibile eſt, propter ædificiorum propinquitatem, promiſcue à vulgo fuiſſe uſurpata nomina: & quia unum quodammodo eſſe videbantur, Trajanas Domitianas, Domitianas Trajanas eſſe dictas. Quod ſi non placet ſolutio, dicent alii meliora, quæ placeant. Nec ſane ab his dicuntur, qui vel Domitianum feciſſe Thermas nullo veteri auctore, affirmant: vel contra [a] eoſdem negant Trajanum ſtruxiſſe.

In Chronico. *In Chronico.* *Plutar. in Poplic.* *Tom. 1. Conc. & Anaſt. in vita.* *Domitianus Thermas non fecit.* *De quibus ſupra c. 10.*

a P. Vict. & Pauſaniam, & lapides Thermæ Philippi.

Thermas PHILIPPI cum Titianis, Trajaniſque in tertia Regione, & parte Eſquilini collis inter ſe propinquas jam ſtatuimus. Alii Balnea Trajani ſtatuunt in Aventino, Adriani vero in Eſquiliis. Sed eruditiores cum P. Victore PRIVATA Trajani BALNEA in Aventino collocant, fortaſſe extructa ante adeptum Imperium. Adriani verò verius ponuntur in campo, ut diximus. Aurelius Victor in epitome: *Trajanus,* inquit, *ob honorem Suræ, cujus ſtudio Imperium arripuerat, lavacra condidit.* De Thermis item Trajani Eutropius.

Eutr. l. 10.

Thermæ Heliogab. In Aventino quidem Thermæ Varianæ fuerunt, id eſt Heliogabili, qui & Varius eſt dictus. Eas P. Victor ſtatuit in Regione xiij. Idemque oſtendit plumbeus canalis in Aventino inventus verſus portam Oſtienſem S. Pauli in quo vetus erat Inſcriptio:

AQVA.

THERMARVM ANTONINI VESTIGIA

AQVA. TRAIAN. Q. ANICIVS. Q. F. ANTONIAN
CVR. THERMARVM. VARIANARVM

Dubium vero, an de his Lampridius loquatur. *Opera publica præter Ædem Heliogabali. Et Amphitheatri inſtauratio poſt exuſtionem, & lavacrum in vico Sulpitio, quod Antoninus Severi filius cœperat, nulla extant.* Hic fortaſſe eſt Antoninus Gera: Nam de altero Antonino Severi item filio videtur illa ſubjicere: *Et lavacrum quod Antoninus Caracalla dedicaverat & lavando, & populum admittendo. Sed Porticus defuerant, quæ poſtea ob hoc ſub Decio Antonino extructæ ſunt, & ab Alexandro perfectæ.* *In vita Heliogab.*

Hæ THERMÆ ANTONINIANÆ ſunt omnium, quæ Romæ eſſent, nobiliſſimæ in Regione decima Piſcinæ Publicæ, inter Aventinum, & Cœlium. Spartianus in Severo: *Vixit,* inquit, *diu in odio populi Antoninus, quamvis & veſtimenta populo dederit, unde Caracallus eſt dictus, & Thermas magnificentiſſimas fecerit.* Idem: *opera Romæ reliquit, Antoninus, Thermas nominis ſui eximias, quarum cellam ſolearem Architecti negant poſſe ulla imitatione, qua facta eſt, fieri. Nam & ex ære vel cupro Cancelli ſuperpoſiti eſſe dicuntur, quibus cameratio tota concredita eſt, & tantum eſt ſpatii, ut id ipſum fieri negent potuiſſe docti Mechanici. Idem viam novam munivit, quæ eſt ſub ejus Thermis, Antoninianis ſcilicet, qua pulchrius inter Romanas plateas non facile quidquam invenias.* Quam aſſerit inter Romanas plateas pulcherrimam; eam ut cætera fora Columnationibus, & Porticibus cinctam fuiſſe neceſſe eſt. Aurelius Victor: Per eum (Antoninum) *aucta Urbs magno acceſſu viæ novæ; & ad lavandum abſoluta opera pulchri cultus. Habebant,* inquit Olympiodorus, *in uſum lavantium ſellas mille ſexcentas, è polito marmore factas.* Feciſſe Antoninum anno Imperii quarto ſcripſere Euſebius, & Caſſiodorus in Chronicis. Has poſtea ornatas, ut dixi ab Heliogabalo, etiam Alexander, quod refert Lampridius, perfecit, & ornavit. Earum Ichnographiam, ex iis, quæ ſuperſunt parietinis perveſtigatam Serlius Architectus deſcripſit; aſſeruitque, ſymmetria partiumque dimenſionibus, eſſe omnium, quæ extant pulcherrimas. Ubi ſane multo major inſpicitur ambitus, quam ſtantes reliquiæ demonſtrent. *Thermæ Antoninianæ.* *In vita Antonini Carac.* *In vita Alexandri.* *Lib. 3. Ant. Rom.*

Quoniam autem præcelſi è laterculo parietes magnam intus locorum amplitudinem includunt; Paulus V. Pont. Max. qui in Cardinalatus purpura Seminarii Romani patrocinium ſapientiſſimè geſſerat, poſtea evectus ad Pontificatum collectæ ex tota Italia nobiliſſimæ Seminarianæ juventuti liberaliter indulſit, ut ex Thermis Antoninianis, tanquam è ſuburbano opportune commodum caperet. Itaque repurgato, & complanato ſolo; conciſis ſublatiſque ruderibus, cum à contentione ſtudiorum, & ſcholis vacant, ad Thermas animi gratia conveniunt, & ibi majoribus pilis, follibuſque colludentes ſe ſe jucunda exercitatione reficiunt. Ut ex miſerabili ruina Antonini moles jam refecta videatur; quod quæ membra abluerat, animos mœrore detergat: nec minus corporum, quàm bonam mentis valetudinem ad vitam, ſapientiamque propagandam tueatur. *Thermæ Antonini ad exercitationem Seminar. juventutis.*

In proxima Regione portæ Capenæ Thermæ SEVERIANÆ, & COMMODIANÆ numerantur. De Severianis Spartianus: *Opera ejus,* Severi, *præcipuè extant Septizonium, & Thermæ Severianæ.* Meminit etiam Caſſiodorus in Chronico. De Commodianis idem, & Euſebius ſcripſerunt. Et Lampridius; *Opera ejus præter lavacrum quod Cleander nomine ipſius fecerat, nulla extant.* Herodianus: *Idem* Cleander, *Gymnaſium quoque maximum exædificaverat, publicatis etiam balneis, ut eo modo populum ineſcaret.* Quidam Thermas Severi Septimianas nominant, eaſque trans Tiberim locant. At Spartianus Severianas appellat, quas P. Victor *Thermæ Severi & Commodi.* *In Severo.* *In Commodo.* *Herod. l. 1.*

ſtatuit in prima Regione portæ Capenæ. Quis autem alius hujus nominis has condere potuit? Spartianus de eodem Severo; *Ejus denique etiam Januæ in Tranſtyberina regione ad portam nominis ſui, quarum forma intercidens ſtatim uſum publicum invidit.* Hos alii Janos eſſe volunt, id eſt Arcus quadrifariam pervios; alii idem ſignificari putantes, Janæ, pro Jani legunt; quod non placet. Et aliquid aliud fortaſſe Spartianus ibi præter Janum ſignificare voluit. *Jani Septimiani* meminit P. Victor.

Thermæ Decii. Thermæ Decianæ à Decio ædificatæ ſunt. Caſſiodorus: *Decius*, inquit, *lavacra publica ædificavit, quæ ſuo nomine appellari juſſit.* Pomponius Lætus; *Senatus*, inquit, *Decii nomine, Decianas Thermas in Aventino ædificavit;* qua Collis parte incertum. De Thermis Conſtantini in Quirinali pauca ſupra dicta ſunt.

Thermæ Diocletianæ. *Tom. 2. anno Chriſti 298. Dioclet. 15.* At in Viminali Thermas Diocletianas omnium maxime integras religio ſervavit, ut verterentur in Templum; quod præter cæteros piè eruditeque obſervavit Card. Cæſar Baronius. Nam Diocletianus hoſtis Chriſtiani nominis infeſtiſſimus aliquot militum Chriſtianorum millia, quos cum ignominia exauctoraverat, mancipiorum inſtar ædificationi deſtinavit: perfectoque ædificio trucidari juſſit; quorum corpora in Templo ad Aquas Salvias condita ſunt. Superfuit ergo poſt tot ſæcula illa moles, ut demum Pio IV. Pont. Max. Virgini Angelorum Dominæ conſecraretur: jam ante tanto Sanctorum ſudore, ac ſanguine conſecrata. Verum illa, quamvis magna, quantula pars Thermarum fuit? Fuerunt ibi in uſum lavantium ſolia, ſellæquè pluſquam tria millia, altiſſimi fornices, camerationes, hemiſphæria, teſtudines, porticus, latiſſimæ areæ ſubdiales: aliaque admirabilia, quæ in earum ichnographia proponuntur: & nunc hortos, horrea publica, duo Cœnobia, vineta, plateas ampliſſimas capiunt. Plures de his apud Gruterum leges inſcriptos lapides.

Thermæ Aurelianæ. Dicuntur ab Aureliano THERMÆ factæ trans Tiberim. Vopiſcus in ejus vita: *Thermas Tranſtyberina Regione Aurelianus facere paravit hyemales, quod aquæ frigidi aëris copia illic deeſſet.* Ex quibus verbis non conſtat feciſſe, niſi aliunde deducatur. Referuntur & Thermæ GORDIANÆ. De his Julius Capitolinus in Gordiano Juniore: *Opera Gordiani Romæ nulla extant præter quædam Nymphæa, & Balneas. Sed balneæ privatis hominibus fuerunt, & ab eo in uſum privatum exornatæ ſunt.* Et ſupra de Villa Gordianorum via Præneſtina: *Cætera huic operi convenientia, & Thermæ, quales præter Urbem, ut tunc nuſquam in Orbe terrarum.*

Thermæ Gordiani.

Thermæ Taciti. Taciti etiam fuere Auguſti Thermæ. Vopiſcus in ejus vita: *Domum ſuam deſtrui præcepit, atque in eo loco Thermas publicas fieri privato ſumptu juſſit.* Ubi fuerint incertum. Præter balneas publicas, & privatas, Piſcinæ publicæ ad natandum, privatæque in domibus fuerunt. Quarum una dedit nomen Regioni.

Cap. XX.

Cloacæ.

Tanta vis Aquarum, quæ per Aquæductus in uſum Civitatis effluxit, receptacula, quo illaberetur, repoſcebat, atque evolveretur in flumen. Ea porro convenientia fuere: quamquam ante facta; & aliis uſibus deſtinata. Exundans enim aqua Tiberis è planioribus Urbis locis evehi non poterat. Quare Tarquinius Romanorum Rex Quintus *infima*, ut ait Livius, *Urbis loca*

Liv. lib. 1.

THERMARVM DIOCLETIARVM RVINAE

THERMAE DIOCLETIANAE IN VIMINALI

Romæ, in Thermis Diocletiani.

D.D. N. N. C. AVREL. VALER. DIOCLETIANVS. ET. M. AVREL. VALER. MAXIMIANVS
INVICTI. SENIORES. AVGG. PATRES. IMPP. ET. CAES. P. P . . . .
. . . .

D. D. N. N. FL. VALER. CONSTANTIVS. ET. GALER. VALER. MAXIMINVS
NOBILISSIMI. CAESARES. F. F . . . . . .

THERMAS. FELICES. DIOCLETIANO. COEPTAS. AEDIFICIIS. PRO. TANTI. OPERIS
MAGNITVDINE. OMNI. CVLTV. IAM. PERFECTAS. NVMINI. EIVS. CONSECRARVNT
. . . .

Romæ, Thermarum Conſtantinianarum inſcriptio in ædicula deſerta S. Helenæ, retro ipſas Thermas. litera longa & inæquali.

PETRONIVS PERPENNA MAGNVS QVADRATIANVS VC ET INL PRAEF VRB
CONSTANTINIANAS THERMAS LONGA INCVRIA ET ABOLENDAE CIVILIS VEL
POTIVS FERALIS CLADIS VASTATIONE VEHEMENTER ADFLICTAS IT AVT AGNI
TIONEM SVI EX OMNI PARTE PERDITA DESPERATIONEM CVNCTIS REPA
RATIONIS ADFERRENT DEPVTATO AB AMPLISSIMO ORDINE PARVO
SVMPTV QVANTVM PVBLICAE PATIEBANTVR ANGVSTIAE AB EXTREMO
VINDICAVIT OCCASV ET PROVISIONE LARGISSIMA IN PRISTINAM
FACIEM SPLENDOREMQVE RESTITVIT

loca circa Forum aliaſque interjectas Collibus convalles, quia ex planis locis haud facile eve- *Dionyſ. lib. 3. Roman. Ant.* *hebant aquas,* C L O A C I S *è faſtigio in Tiberim ductis ſiccat.* Dionyſius: *cœpit & Cloacas, Tarquinius fodere, quibus in Tiberim corrivatur quidquid aquarum eſt per vias; dici vix poteſt quam admiranda opera. Mihi ſane tria magnificentiſſima videntur, ex quibus maxime apparet amplitudo Romani Imperii, Aquæductus, Viæ ſtratæ, & hæ Cloacæ reputanti non ſolum utilitatem operum, verum etiam impenſarum magnitudinem; quam vel hinc licet conjicere, quod ut affirmat C. Aquilius, neglectas aliquando Cloacas, & non tranſmittentes aquas, Cenſores mille talentis purgandas locaverint:* hoc eſt, ſexcentis *Strabo l. 5.* millibus aureorum. Strabo cum eadem tria, ut ſupra dicebam, admiretur: *Cloacæ,* inquit, *quibus Civitatis ſordes in Tiberim eluerentur, duro cameratæ lapide pervias carris ſtramentorum ſemitas reliquerunt.* Sed has omnium maxime Plinius admi- *Lib. 36. cap. 15.* ratur, *operum,* inquit, *omnium dictu maximum ſuffoſſis montibus Urbe penſili, ſubterque navigata. A M. Agrippa in Ædilitate poſt Conſulatum per meatus corrivati ſeptem amnes, curſuque præcipiti torrentium modo rapere, atque auferre omnia coacti, inſuper mole imbrium concitati vada ac latera quatiunt: aliquando Tiberis retro infuſi recipiunt fluctus, pugnantque diverſi aquarum impetus intus, & tamen obnixa firmitas reſiſtit. Trahuntur moles internæ tantæ non ſuccumbentibus cauſis operis: pulſant ruinæ ſponte præcipites, aut impactæ incendiis, quatitur ſolum terræmotibus; durant tamen à Tarquinio Priſco annis DCCC. prope inexpugnabiles. Amplitudinem cavis eam feciſſe proditur, ut vehem fœni large* onuſtam tranſmitteret. Augetur adhuc ſoliditatis admiratio, quod Cloacarum fornicibus firmo tamquam ſolo altiſſimæ domorum niterentur mo- *Liv. Dec. 1. lib. 5.* les. Livius: *Feſtinatio curam exemit vicos dirigendi, dum omiſſo ſui, alienique diſcrimine in vacuo ædificant. Ea eſt cauſa, ut veteres Cloacæ primò per publicum ductæ, nunc privata paſſim ſubeant tecta formaque Urbis ſit occupatæ magis, quam diviſæ ſimilis.* Habetur his firmitas operis, & cauſa ſtruendi, ut ſcilicet Urbis purgamenta, & aquæ eveherentur. Major deinde cura ſervandi Cloacas manſit, poſtquam inducta tot flumina in eas corrivata ſunt. At quoniam tantum Urbem ſubibant, non omnes ſtruxit Tarquinius, ſed inchoatas ab illo alii perfecerunt. Nam Priſco regnante, quatuor montes Romani incolebant, Capitolinum, Palatinum, Aventinum, Cœlium. Tres ab ejus ſucceſſore Servio Tullio ſunt additi, Quirinalis, Viminalis, & Eſquilinus; Sub his Cloacas Tarquinius, uti ſub Aven- *Liv. 1. Dec. 3. lib. 9.* tino non fecit, ſed poſtea Cenſoribus Flacco, & Catone ſunt factæ. Livius: *Opera deinde facienda ex pecunia in eam rem decreta, lacus ſternendos lapide, detergendaſque qua opus eſſet Cloacas: In Aventino, & in aliis partibus, qua nondum erant, Cenſores faciendas locaverunt.* In campum deinde extra montes deductæ, quorum aliquæ nunc repurgatæ Romanis in uſu ſunt, præſertim aliis conjunctæ recentiore memoria ſtructis. Inter quas maximam nuper utilitatem, & commodum Civibus præbuit, quæ à Gregorio XV. paucis ante annis à Tiberi inchoata, Urbano Pontifice ad Pantheum uſque, inde ad viam Flaminiam, & ultra, Collem Pincium verſus, & Quirinalem eſt deducta. Hæc magno Civium commodo Urbis planiciem ſubeuntes aquas magna ex parte exhauſit: ſubſederuntque in puteis; exiccatiſque cellis vinariis, terræque ſolo, humor qui ſubter ſtagnabat in fluvium evectus eſt. Incidere foſſores in veterem, ab Agrippa ut creditur factam, quæ ſecundum fundamenta Panthei producto ſpecu, inde flexo Quirinalem verſus perampla decurrebat, latitudine palmorum ſexdecim, altitudine tredecim. Ea cum tecta Civium ſubiret, deinde alterius operis ſtabili, duriſſimoque fundamento, præcludebatur, quod dolabris, rutriſque vix aliquis foderet. Sed circumcirca aliæ minores Cloacæ deprehenſæ altiores, humilioreſque, & earum nonullæ aquis, quà dabatur exitus, abundantes. Altitudo earum ſex, ſeptemve palmos, tres ferme, ad ſummum quatuor habuit latitudo. Cæterum in

vita

vita Gregorii IX. ſcribitur, eum veteres Cloacas expurgatas reſtituiſſe, novas extruxiſſe.

Cap. XXI.

Tiberis, & Tranſtiberina Regio.

Tiberis, cujus appellatio, & appoſita apud alios, præſertim Cluverum *Lib. 2. Ital.* videri poſſunt, ex Apennino profluens, *tenuis primò, tum infra Clanim duo- ant. c. 10.* *bus, & quadraginta fluviis auctus, & ideo quamlibet magnarum navium ex Italo mari capax, Etruriamquè ab Umbris, Sabinis,* & Latio dividens in mare Tyrrhenum evolvitur: *ſubitis incrementis, & nuſquam magis aquis, quam in ipſa Urbe,* teſte Plinio, *ſtagnantibus.* Cujus rei multiplex cauſa, ſed ea non minor habenda eſt, *Plin. lib. 3. cap. 5.* quod intra mœnia receptus anguſtiori alveo, ut olim coercetur.

Nunc enim ad pontem Milvium latitudo fluvii eſt palmorum plus quingentorum ſexaginta. Poſtea intra Urbem coarctatus, idem antiquitus accidiſſe ex Ælio ponte demonſtrat. *Latitudo Tiberis.*

Hic enim ab Adriano Imperatore extructus longus eſt palmos CCCCXXX. Quare utraque Tiberis ripa, quæ illo jungebatur, tantundem eodem Principe diſta-

diſtabat. Deinde laxatur ſub exitum Urbis. Itaque pons S. Mariæ olim Senatorius producitur in longitudinem palmorum circiter quingentorum. At Dionyſius de Tiberis latitudine: Tiberis fluvii inquit, εὖρος ἐστι τεττάρων πλέθρων μάλιστα *latitudo eſt quatuor ferme jugerum: profunditas navibus etiam magnis meabilis: fluxus concitatus, & vorticoſus, ſiquis alius.* Cætera iis, quæ hodieque durant, apprime reſpondent. Nam & præaltis coercitus ripis, magnarumque navium patiens profundo fertur alveo: idemque arenoſus, atque in ſe ipſo, ſive ad prolapſorum ædificiorum jacentia in imo rudera frequenter alliſus, crebros contorquet ſilenteſque vortices. Tantum latitudo videtur anguſtior, quam tradat Dionyſius. Sed advertendum eſt, Dionyſium ſcripſiſſe, τεττάρων πλέθρων. Plethrum autem non eſt ejuſdem menſuræ cum Jugero: hoc enim in longitudine pedes continet CCXL. Plethrum autem C, ut docet [a] Lucas Pætus, & [b] Matth. Rader. Quatuor autem Plethrorum quadringenti pedes efficiunt palmos noſtrates quingentos triginta tres, & trientem. Quam latitudinem hodie in Tiberi habemus. Ejus alveum, referente Suetonio, Auguſtus repurgavit, laxavitque. Aurelianus deinde à Vopiſco SPONDAS ripis addidiſſe dicitur; quarum nullum ſupereſt veſtigium. Earum terminos ſubinde conſtitutos variæ apud Gruterum, lapidum inſcriptiones teſtantur.

Dionyſ. lib. 8.
Tiberis alveis profundus.
a Lib. 1. de Menſ. & Pond. cap. ult.
b In 1. Ep. Martial.
In vita cap. 30.
Spondæ olim in Tiberi.

Jam verò riparum, totiuſque alvei altitudo octuaginta palmorum eſt; nullique ut ait Plinius, *Fluviorum minus licet, incluſis utrinquè lateribus.* Aquæ labentis profunditas etiam æſtatis ſiccis fervoribus, quà ſumma eſt, palmos XXV. qua minima, palmos XV. deſcendit. Illud vero, ſeu veteris magnificentiæ potentiæquè, ſive aëris in deteriora vertentis, ſeu rerum viciſſitudinis non leve indicium, quod de eodem idem refert Plinius: *Pluribus propè ſolus, quàm cæteri in omnibus terris amnes, accolitur, aſpiciturque villis;* Cum hodie nullam Prætoriis, & amœnitatibus inſtructam habeat. Cauſa rejicienda eſt in aëris intemperiem inſalubrem, & gravem. Nam quod Alexander Petronius Medicus inſignis typis evulgavit, omnium aſſenſu, & experientia comprobatur; inſalubres eſſe Civibus circum Urbem æſtivas in vineis ſtationes, nec procul à periculo valetudinis abeſſe. Itaque non modò ſecundum Tiberim, ſed etiam in agro ſuburbano, in tanta Principum, & divitiarum copia, pauciſſimæ numerantur Villæ, quæ paulo remotiora Tiburis, Tuſculi, & Albæ juga inſederunt.

Altitudo Tiberis.
Loc. cit.
Tiberis olim villis frequens.

Pons Sublicius.

At extructorum in Tiberi Pontium antiquiſſimus eſt SUBLICIUS: ab Anco quarto Rege, qui Janiculum adjecit, factus è trabibus, tabuliſque iliceis, unde nomen accepit. *Roboreus* Ovidio; nam vel unum in eo clavum figere religioni erat, & ab eodem ponte, quod ejus curam gererent, Pontifices dictos autumant. Idem clarus Horatii Coclitis pugna cum ægre diſruptus, ne clavis unquam ferreis committeretur, ſancitum eſt. Hunc P. Victor ÆMILIUM nominat. *Æmilius*, inquit, *Pons, qui Sublicius.* Nam ab Æmilio Lepido Prætore lapideum factum volunt; at quis Æmilius, & quo tempore fecerit, tacent. Nam ætate Ovidii adhuc erat roboreus; & fortaſſe Sublicii nomen manſit, cum lapideus eſſet, & ſimul Æmilius diceretur. Sic Tacitus: Othone Principe *Tiberis immenſo auctu prorupto ponte Sublicio refuſus.* Et Julius Capitolinus de Antonino Pio, cujus opera cum recenſeret, *Pons*, inquit, *Sublicius, Phari reſtitutio.* Lampridius *Æmilium* nuncupavit: *Cadaver*, inquit, *Heliogabali per pontem Æmilium, annexo pondere ne fluitaret, in Tiberim abjectum eſt, ne unquam ſepeliri poſſet.* Situs erat pons Sublicius ferè ad radices Aventini ultra pontem nunc S. Mariæ appellatum. Plutarchus de C. Graccho deſcendente ex Aventino: *In Cajum fugam capeſſentem inferentibus ſe hoſtibus, & aſſequutis eum ad pontem Sublicium.* Valerius de Pomponio, & Lectorio amicis Gracchi fugientis: *Pomponius, quò facilius Cajus*

Pons Sublicius factus lapideus.
In vita Gracch.
Lib. 4. c. 7.

Caſus evaderet, concitatum ſequentium agmen in porta Trigemina (erat ut alias dixi ad radices Aventini) *inhibuit: Lectorius in ponte Sublicio conſtitit.* Idem oſtendit Ovidius qui Forum Boarium Aventino proximum aſſeruit pontibus terminari:

Pontibus, & magno juncta eſt celeberrima Circo
Area, quæ poſito de bove nomen habet.

Hi pontes fuere Sublicius, & qui nunc S. MARIÆ dicitur, olim SENATORIUS, & PALATINUS. De hoc Livium loquutum exiſtimant: *M. Fulvius plura, & majoris locavit uſus: portum, & pilas pontis in Tiberim, quibus pilis fornices poſt aliquot annos P. Scipio Africanus, & L. Mummius Cenſores locaverunt imponendos.* Reſtituerat hunc pontem Julius III. tum magna ex parte Gregorius XIII. ſub initium anni ſecularis MDLXXV. durantibus antiquis fornicibus ad utramque ripam. Sed anno MDXCVIII. inundante, ut nunquam, Tiberi, verſus Palatinam ripam iterum proruptus, necdum inſtauratus in uſu non eſt.

A vicino Templo S. Mariæ Ægyptiacæ. *Dec. 4. lib. 10.* *Pons Senatorius.*

Duo deinde pontes pervetuſti operis Inſulam Tiberis jungunt. FABRICIUS, & CÆSTIUS. Frabricium nunc quatuor capitum à quadrifronte Jani ſtatua ibi poſita in citeriore ripa *L. Fabritius C. F. Cur. viar. faciundum curavit*, ut in utroque fornicis arcu inſcriptum eſt. De eo Dion: *Pons quoque lapideus ad Inſulam, quæ in Tiberi extat, pertingens extructus Fabriciuſque dictus eſt.* Id peractum Anno Urbis DCXCII. Alterum olim Cæſtium, nunc S. Bartholomæi Janiculum verſus, Valentianus, Valens, Gratianus Imperatores, ut monet duplex inſcriptio, faciendum curarunt. Ipſa porro INSULA præter Templum Jovis, Æſculapii, Fauni, de quibus alibi, lapidibus olim inſtructa in modum puppis, inſignem fertur habuiſſe ſtatuam Julii Cæſaris, ac ſemel quod ſcribit Tacitus, *in Inſula Tiberini amnis ſereno, & immoto die ab Occidente in Orientem converſam.* Eodem loco Simoni Mago ſtatuam Ethnici poſuerunt, ut narrat Euſebius.

Pontes Fabricius, Cæſtius. *Dion. l. 37.* *Inſula Tiberis.* *Tac. lib. 1. Hiſtor.*

Prope Inſulam alterum Pontem nomine Janiculenſem ſtatuunt, ubi nunc SIXTUM Sixtus IV. Pont. Max. magnificè poſuit.

Eccl. Hiſt. lib. 2. c. 12.

Pontis VATICANI in via Triumphali ad Noſocomium S. Spiritus nonnulla in flumine cernimus extare veſtigia. Sed falluntur, qui illi adnectunt portam Triumphalem, ut alibi copioſè expoſuimus.

MILVIUS extra Urbem derivato vocabulo ab Æmilio Scauro conditore dictus eſt, eumque Nicolaum V. Pont. Max. perhibent inſtauraſſe.

ÆLIUS ad Molem Adriani adhuc extat. De eo Spartianus: *Fecit Adrianus, & ſui nominis Pontem, & Sepulchrum juxta Tiberim.*

Jam in Tranſtiberino ſolo MOLES, & Sepulchrum Adriani ponti Ælio adjunctum, alterum in Urbe Mauſoleum, ex pario marmore in imo quadratum, exinde rotundum exurgebat. Habet in proſpectu ad lævam in citeriore ripa Mauſoleum Auguſti: cujus imitatione conditum, decreſcentem per gradus figuram neglexit. De eo ſic Dion: *Sepultus eſt Adrianus in ripa fluvii, juxta pontem Ælium. Illic enim ſepulchrum conditum. Jam enim Auguſti monimentum repletum erat; nec quiſquam amplius in eo ſepeliebatur.* In eo deinceps Antonini conditi: deſcribiturque à Procopio Equeſtribus ſtatuis, & quadrigis ornatum.

Moles Adriani. *In vita Adriani.*

A porta Aurelia uſque Templum D. Petri, ut à porta Oſtienſi uſque ad D. Pauli, continuas PORTICUS olim fuiſſe notat Procopius. Reliquum ſpatium ædificiis, ac domibus impeditum. Cæterum ante conditum à Conſtantino illud Templum terris omnibus venerabile, ibi fuerant Horti Neronis de quibus paulo poſt. Quædam alia de Vaticano memorantur, haud ſane firmis auctoritatibus

Porticus ad Templi SS. Petri & Pauli.

tibus nixa, præter frequentia in eo campo ſepulchra, & inſalubre Cœlum; quod noſtra ætas propter Civium, tectorumquè frequentiam ſalubrius experitur. De Sepulchris ab Heliogabalo disjectis meminit Lampridius: *Fertur*, inquit, *Elephantorum quatuor quadrigas in Vaticano agitaſſe dirutis ſepulchris, quæ obſiſtebant.*

Tac. lib. 2. Hiſtor. De loci natura Tacitus: *Poſtremo ne ſalutis quidem cura infamibus Vaticani locis magna pars tetendit, unde crebræ in vulgus mortes, & adjacentia Tiberi Germanorum Gallorumque obnoxia morbis corpora fluminis aviditas, & æſtus impatientia labefecit.* Quo loco, etiam Janiculo ſubjecta loca comprehendi arbitror à Tacito. Omnis enim ille tractus ſub Vaticanis montibus ſitus eſt.

Caſtra Ravennatium. *Sueton. in Aug. c. 49.* Accedit, quod ſub ipſo Janiculo, non horum tantum Vitellianorum temporariæ ſtationes, ſed perennes militum erant inſtitutæ ab Auguſto. CASTRA RAVENNATIUM dicta; nempe militum qui Claſſem Ravennæ collocatam tuebantur ad defenſionem ſuperi Maris. Hi Claſſiarii venientes ad Urbem ibi ſtativa habebant, & ad hos, ſive alios TABERNA MERITORIA, ubi nunc Ædes S. Mariæ trans Tiberim, pertinebat: unde Oleum abunde ad fluvium uſque fluxiſſe Eccleſiaſtica monumenta prodidere: & conſtans fama deſignatuſque in Templo maximam ſub Aram locus, veterique hoc titulo notatus, *Fons Olei.* *Fons Olei*, abundè teſtantur. Quoniam vero principatu Cæſarum rariſſimæ expeditiones maritimæ, Ravennates Claſſiarii frequentes erant in Urbe, ludiſque vela ducebant in Theatro. Lampridius in Commodo: *Irritum*, inquit, *id credens*, Commodus, *à Populo Romano, à militibus Claſſiariis qui vela ducebant, in Amphitheatro interimi præceperat.* Præter milites Tranſtiberinam Regionem, extra Urbem poſitam, incolendam iis Romani dederunt, quibus ipſi infenſi eſſent. *Dec. 3. lib. 6.* Quare victis Campanis *Locus ubi habitarent*, ut ait Livius, *trans Tiberim, qui non contingeret Tiberim, datus eſt.* Et Veliternis: *in quos*, ut idem ait, *graviter ſævitum, & muri detecti: & Senatus inde abductus, juſſique trans Tiberim habitare, ut ejus, qui cis Tiberim deprehenſus eſſet, uſque ad mille pondo clarigatio eſſet.* Eodem, & Judæos compulerunt, notoſque apud Martialem Tranſtiberinos ambulatores fracto vitro ſulphurata permutantes.

In vita Cæſ. cap. 83. *De Fortuna Romanorum.* *Lib. 2. Ann.* Ad Ædem nunc Sancti Franciſci collocant HORTOS Cæſaris, de quibus Suetonius: *Populo Hortos circa Tiberim publicè, & viritim trecenos ſeſtertios Cæſar legavit.* Ibi & Templum Fortis FORTUNÆ. Plutarchus: *Quæ vero ad Tiberim dedicata eſt Fortuna Fortis, ſcilicet vi omnia vincendi prædita, & generoſa, ei fanum in hortis populo à Cæſare legatis ædificaverunt, quod hunc quoque favore Fortunæ ad ſummam potentiam evectum judicarent, quòd & ipſe teſtatus eſt.* Tacitus: *Ædes Fortis Fortunæ Tiberim juxta in Hortis, quos Cæſar Dictator Populo Romano legaverat, ſacrarium genti Juliæ, effigieſquè Divo Auguſto apud Bovillas Tiberio Principe dicantur.* Aliam Servius Rex, ut alias dixi, ad Tiberim Fortunæ Forti Ædem extruxerat. *Faſt. lib. 6.* Ovidius:

Ite Deam læti fortem celebrate Quirites,
In Tiberis ripa munera Regis habet.

Et deinde:

Convenit & ſervis, ſerva quia Tullius ortus.
Conſtituit dubiæ Templa propinqua Deæ.

In vita cap. 72. *Front. lib. 1.* NAUMACHIAM Auguſti, quò deducta eſt Aqua Alſietina, ſtatuunt ad Templum, & Cœnobium Monialium SS. Coſmæ, & Damiani. Suetonius: *Bis omnino toto ſeceſſus tempore Tiberius Romam redire conatus ſemel triremi uſque ad proximos Naumachiæ Hortos ſubvectus eſt: diſpoſita ſtatione per ripas Tiberis, quæ obviam prodeuntes ſummoveret.* Frontinus: *Ni forte cum opus Naumachiæ Auguſtus aggrederetur, ne quid ſalubrioribus aquis detraheret, Alſietinam aquam proprio opere perduxit: & quod*

& quod Naumachiæ cœperat ſupereſſe, hortis ſubjacentibus conceſſit. LUCI olim Furinæ incertus eſt locus. Meminit Plutarchus: *Cajus*, inquit, *occupavit aliquantiſper in Lucum Furinæ confugere.* Nec PRATA MUTIA certò demonſtrari poſſunt, quo agro à Senatu Romano Mutius Scævola datus eſt; an prope *Quintia*? an quæ poſtea *Neronea*, hodiequè vulgò Prata dicuntur? De iis Livius: *Patres C. Mutio virtutis cauſa trans Tyberim agrum dono dedere, quæ poſtea ſunt Mutia prata appellata. Datum eſt quemadmodum ante Horatio Pontis defenſori quantum poſſet circumarare uno die*, ait Dionyſius. Demum ſub Janiculo ſepultum fuiſſe Numam, duaſque areas lapideas ibi repertas teſtatur Livius; quarum altera cadaver Numæ jam penitus abſumptum; altera quatuordecim libros, de Latina, Græcaque diſciplina habuiſſent, eoſque decreto Senatus in Comitio combuſtos. Alia Janiculi propria, vel dicta à nobis, vel poſtea dicenda ſunt.

In vita Gracc. *Liv. lib. 2. dec. 1.* *Dionyſ. lib. 5. Rom. Antiquit.* *Liv. dec. 4. lib. 10.*

CAP. XXII.

Quædam Templa.

MUlta in decurſu operis Templa ſuis locis conſtituta ſunt. Nunc ea, quorum ſedes veluti digito indicari non poteſt, paucis deſignabimus: neglecto narrandi ordine, ut ſe ſe obtulerint.

Fuit in Campo Ædes LARIUM permarinùm, quam vovit L. Æmilius Regillus navali prælio adverſus Præfectos Regis Antiochi: Quadraginta poſt annos dedicata eſt. Ita Livius. *Ædes Larium.* *Dec. 4. lib. 10.*

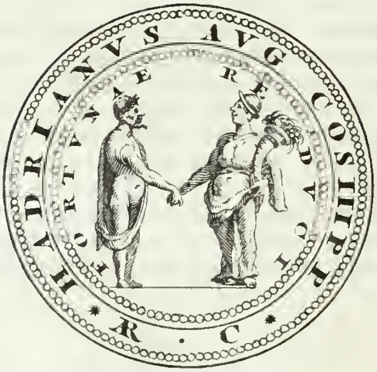
METELLI Ædes prope Campum. De ea Plinius: *Praxiteles Jovem fecit eburneum in Metelli Æde, quà Campus petitur.* Hæc opinor Jovis fuit. Indicio eſt ſignum Jovis. Templum FOELICITATIS. De eo Plinius: *Theſpiades ad Ædem Fœlicitatis.* Et: *Signa, quæ ante Ædem Fœlicitatis fuere.* Dion: *Erat enim Curia Hoſtilia cum refecta fuiſſet, denuo deſtructa, eo verbo, quod ibi Templum Fœlicitatis ponere inſtituiſſent: Quod Lepidus Magiſter Equitum abſolvit. Sed re ipſa ob hanc cauſam, ut ne in eo quidem loco Syllæ nomen ſupereſſet, ac nova Curia Julia vocaretur.* Hujus Templi Sylla primus videtur auctor, qui ſe Fœlicem cognominavit. Refectum id fortaſſe eſt ab Antonino Pio. Vidimus enim in ejus nummis, cum Inſcriptione; *Templum Fœlicitatis.* Templum ANTONIÆ apud Plinium ornatum pictura Herculis: *In Antoniæ Templo Herculem averſum; ut, quod eſt difficilius, faciem ejus oſtendat verius pictura quam promittat.* Sed fortaſſe Templum ab Antonia factum ſignificat. Ædes POMPEJI apud Circum. Plinius; *Hercules, qui eſt apud Circum Maximum in Æde Pompeji Magni*; à Pompejo videlicet, extructa.

Lib. 35. cap. 5. *Lib. 36. cap. 5.* *Lib. 34. cap. 8.* *Dion. l. 44.* *Lib. 35. cap. 10.* *Lib. 34. cap. 8.*

Templum HORTÆ, Deæ ab hortando dictæ; ideoquè ſemper apertum, quod hortaretur ad honeſtas actiones. De eo videndus Plutarchus. DIANÆ multa Templa Romæ. Idem in q. 3. Rom. Templa BACCHI, & HERCULIS. De his Dion; *Tam Baccho, quàm Herculi Templum Maximum Severus ædificavit.*

In q. Roman. q. 46. *Lib. 76. ſive Xiphil. in Severo.*

Pag: 276

Templa FORTUNÆ quam plurima, de quibus Plutarchus in quæſt.
Rom. quæſt. 74. & lib. de Fortitudine Roman. Inter cætera *VIRILIS Fortunæ*
Templum ab Anco Martio Quarto Rege eſt ædificatum. Plutarchus: *MULIEBRIS*
Fortunæ (idem ait) *Romani fecerunt, quo tempore Marcium Coriolanum Volſcos adverſus*
Templum *Urbem adducentem mulierum opera avertunt.* Templum EQUESTRIS Fortunæ
Equeſtris vovit Q. Fulvius Proprætor *in Pugna Celtiberorum, locandamque curavit Conſul,* te-
Fortunæ. ſte Livio. *Idem Cenſor annis ſex poſtquam voverat,* eodem auctore, *dedicavit.* Vi-
Dec. 4. truvius de Syſtylo, in quo columnas duarum ſpatium dividit, præcepta tradens:
lib. 10. *quemadmodum,* inquit, *eſt Fortunæ Equeſtris ad Theatrum lapideum.* Interpres
Lib. 2. *ad Theatrum Pompeji fuiſſe interpretatur, quod primum manſurum conditum eſt.* Po-
dec. 5. tius dicerem Theatrum Balbi, aut Amphitheatrum Tauri, impolitiore
Lib. 3. *c.* 2. opere facta. Id enim ſignificare videtur lapideum. Theatrum vero pro Am-
Girald. phitheatro frequenter ponitur. Hæc cum certa ſint, miratur Giraldus, cur le-
ſyntag. 16. gatur apud Tacitum: *Inceſſit dein religio quonam in Templo locandum foret donum,*
Tac. Ann. *quod pro valetudine Auguſtæ Equites Romani voverant Equeſtri Fortunæ. Nam & ſi*
lib. 3. *delubra ejus Deæ multa in Urbe; nullum tamen tali cognomento erat. Repertum eſt,*
Ædem eſſe apud Antium, quæ ſic nuncuparetur. Ita donum apud Antium ſtatuitur. Age-
bantur hæc paulo poſt mortem Auguſti, quo vivente, Vitruvius illa ſcripſe-
rat. Neutrum tamen aberraſſe dicerem; potuit enim interea temporis illud de-
lubrum fortuito aliquo incendio, qualia frequentiſſima in Urbe fuerunt, corri-
pi, & abſumi; ut vel conſumptum jaceret, vel ante uſum inſtaurari oporte-
Dec. 1. ret. Templum novum *Fortunæ:* item *Spei.* P. Victor in Regione ſeptima Ædes
lib. 10. CONCORDIÆ in Area Vulcani. Dedicavit C. Flavius ſcriba Ædilis
Curulis qui primus Faſtos publicavit. Livius: *Ædem Concordiæ in Area Vulcani*
In lib. de *ſumma invidia nobilium Flavius dedicavit.* Ædes VULCANI in nummis Vale-
Fort. Rom. riani. Templum VIRTUTIS poſuit, teſte Plutarcho, Scipio Numanti-
nus, ſive Africanus ſecundus. Templum FORTUNÆ URBIS. Hoc
Athen. Adrianus Cæſar ædificavit. Athenæus: *Celebrabantur enim Parilium dictæ quondam*
lib. 8. *Feriæ, nunc Romanam appellant, extructo, dicatoque Fortunæ Urbis Templo ab optimo,*
& humaniſſimo Imperatore Adriano. Templum COMMODI. De eo Vopiſcus
in Aureliano: *Commodo Templum aſcendit.* Hoc fortaſſe Severus poſuit, qui Di-
vum Commodum fecit Ædes PORTUMNI ad Pontem Æmilii, olim Sub-
licium. P. Victor in Regione xj. Circi Max. LIBERTATIS in Aventino,
Templum CLEMENTIÆ Cæſaris. Id oſtendunt nummi veteres, & auctor eſt
Plutar-

Plutarchus. Templum PACIS Perpetuæ, ÆTERNITATIS Auguſtæ, ÆTERNITATIS Flaviorum: JUNONIS MARTIALIS, & alia; nummi Cæſarum. Templum CÆSARUM in quo communiter colerentur. De eo Suetonius: *Ac ſubinde tacta de Cœlo Cæſarum Æde: capita omnibus ſtatuis ſimul deciderunt. Auguſtique ſceptrum è manibus excuſſum eſt.* Herodianus lib. 4. *Ita comitati magna pompa compoſuerunt ipſum*, Severum, *in Templo, ubi Marci, ac ſuperiorum Principum ſacra viſuntur monimenta.* Sed dubium, an de hoc vel alio Templo loquatur; cum præſertim de ejus reliquiis affectis ſepultura ſermo ſit, quas ejus Mauſoleo illatas diximus. *In Galba cap. 1.*

Cap. XXIII.

Antiqui Romanorum Horti.

ALiqua ſuis locis ædificia conſultò prætermiſimus, quia in Hortis excitata, cum his quoque erant conjungenda. Nunc Hortos ſeorſim inſpiciemus, ordine temporum, quo quiſque in pretio fuit, conſervato. HORTI quidem NUMÆ Regis referuntur ab Ovidio, ſed ubi fuerint non conſtat; niſi forte in Quirinali, ubi quædam alia hujus Regis, aut ſub Aventino collocandi ſunt. Sic autem ille 3. Faſt. *Horti Numæ.*

Cæde caput dixit, cui Rex parebimus, inquit;
Cædenda eſt Hortis eruta cepa meis.

Viridarium deinde Regium antiquiſſimum in Urbe fuit TARQUINII Superbi, in quo inambulans Rex, conſulenti per nuncium Sexto filio nihil reſpondit; ſed ut olim Periander Corinthiorum Tyrannus in re non diſſimili eminentiores ſpicas contrivit: ſic Tarquinius Rex ſumma papaverum capita decuſſit, auctore Livio, & Dionyſio. Et Horti fuerunt in Eſquiliis, ubi Rex, Solino teſte, habitabat. At in qua parte montis? *ſupra*, inquit Solinus, *clivum pullium, fœcundalem lacum*; ubi corrupto loco corrigendum, Fagutalem lucum. Hic autem Fageus lucus pertinebat ad montem Viminalem, qui idcirco Fagutalis etiam nuncupatus eſt, ut aliàs diximus. Ideoquè Hortos in Eſquiliis fuiſſe dicendum eſt, quà verſus vicum Patricium, vergunt ad viminei partem Collis, in qua Ædes S. Laurentii; erant enim ædibus adjuncti. Livius: *Rex velut deliberabundus in Hortum ædium tranſit, ſequente nuncio filii.* Ovidius: *Horti Tarquinii Superbi. Liv. lib. 1. Dionyſ. lib. 4. Loc. cit. 2. Faſt.*

Hortus odoratis ſuberat cultiſſimus herbis
Sectus humum rivo lenè ſonantis aquæ.

Quæ ſequuta ſunt tempora Hortos in pretio habuerunt, ſed minime pretioſos; quippe caulium, & braſſicarum proventu uberrimo Horti, & agricolæ priſci probabantur: nec illos florum blandimenta delectabant, ſed olera, quæ aut facile coquerentur, aut ex ſe ſe expedira, & parata ligno parcerent, igni non egerent. Quod Plinius ſcribit. Nec ſane exiguus Hortorum fructus extitit, cum procerum cognomina produxerunt. Ut non minus natos inter legumina Fabios, Lentulos, Piſones, alioſque hujuſmodi Roma laudaret, quam ex Lactucarum thyrſo Lactucinos. Jam quod ait idem, *In feneſtris ſuis plebs Urbana in imagine Hortorum quotidiana oculis rura præbebant, antequam præfigi proſpectus omnis coegit multitudinis innumeræ ſæva latrocinatio.* Sed hi HORTI PENSILES creſcente luxu rotis promovebantur ad Solem, rurſuſquè hibernis diebus intra ſpecularium monimenta revocabantur. Quod Plinius, & Columella, & Junior Plinius confirmant, & Martialis: *Plin. l. 19. cap. 4. Loc. cit. Penſiles Horti. Plin. l. 19. cap. 5. Col. lib. 11. cap. 3.*

 Pallida

Plin. lib. 2. epiſt. 17. Mart. lib. 8. Epig. 14.

Pallida ne Cilicum timeant pomaria brumam,
Mordeat, & tenerum fortior aura nemus.
Hibernis objecta notis ſpecularia puros
Admittunt Soles, & ſine fæce diem.

Ep. 68. l. 8. Et alibi:

Invida purpureos urat ne bruma racemos,
Et gelidum Bacchi munera frigus edat.
Condita perſpicua vivit vindemia gemma,
Et tegitur fœlix nec tamen uva latet.
Fœmineum lucet ſic per bombycina corpus:
Calculus in nitida ſic numeratur aqua.
Quid non ingenio voluit natura licere?
Autumnum ſterilis ferre jubetur hyems.

Sic autem non ſolum poma ſervabant, ſed etiam flores alieno tempore exprimebant, ut ſcribit Seneca: *Fomento*, inquit, *aquarum calentium, & calorum apta mutatione bruma lilium, florem vernum exprimunt.* Hac ratione, teſte Columella, fere toto anno Tiberio Cæſari cucumis ferebatur. Sed Plinius ſingulis diebus allatos Tiberio cucumeres notat, *penſiles eorum Hortos rotis in Solem olitoribus promoventibus.* Quod autem Martialis ſpecularia illa gemmas nuncupavit, cauſa eſt, quod antiqui in uſu quoſdam lapides pellucentes, ac ſpeculares habuerunt, tenues in cruſtas diſſectos: uti hac tempeſtate vitreis orbibus, & quadratis nos frigus ventoſque arcere ſolemus. Illud etiam hortenſis luxus argumentum eſt apud Romanos, quòd, Seneca referente, POMARIA ſummis etiam turribus habuerunt, eorumque ſylvæ in tectis domorum, ac faſtigiis nutarunt, inde ortis radicibus, quò improbe cacumina egiſſent.

(Epiſt. 122. — Lib. 19. cap. 5. — Loc. cit.)

Sed his cum longo annorum curſu prætermiſſis, ut veros proferam, ac germanos Hortos, MARIANI primo ſe offerunt ſpectandos, à Mario opinor Cimbrorum illo victore conſiti. De his Plinius: *ea pictura cum peracta eſſet in Marianis Hortis accenſa fulmine cum optima Hortorum parte conflagravit.* Horum quidem ſolum nomen ad nos pervenit: ubi, aut quomodo parati fuerint, quia cæteri ſiluerunt, ego quoque ſilentio præteribo. Neque enim dixerim fuiſſe ad Anienem, ubi Marii tumulus, de quo Lucanus:

(Horti Marii. — Plin. l. 25. cap. 7. — Luc. lib. 2.)

Tollentemque caput gelidas Anienis ad undas
Agricolæ fracto Marium videre ſepulchro.

Horti LUCULLIANI multo notiores. Nec tamen ita certo de loco, ut de auctore conſtat L. Lucullo victore Mitridatis. Singularem vero loci amœnitatem teſtatus eſt Plutarchus. *Quando*, inquit, *vel hac ætate ita gliſcente luxu, Horti Lucculliani inter Principis ſumptuoſiſſimos habentur:* De his Plinium in Panegyrico ad Trajanum loquutum putant: *Ipſos illos magni aliquando Imperatoris Hortos, illud nunquam niſi Cæſaris ſuburbanum licemur, emimus, implemus. Tanta benignitas Principis, tanta ſecuritas temporum eſt, ut ille nos principalibus rebus exiſtimet, nos dignos non timeamus quod digni eſſe videmur.* Venerunt in poteſtatem Auguſtorum Claudio Imperatore cum à Valerio Aſiatico ſecundùm Conſule magnificentiores pulchrioreſquè factos Meſſalina Claudii uxor concupivit. Tacitus: *Pariterquè Hortis inhians, quos ille à Lucullo coemptos inſigni magnificentia excolebat.* In quibus deinde, ut hujus cæterorumque flagitiorum pœnas penderet, gladio Tribuni transfoſſa eſt. Idem: *Interim Meſſallina Lucullianis in Hortis vitam.* At venditi ſunt à Trajano? id quidem videtur conjici ex Plinio. Adhæc Lipſius priore Taciti loco citato: *Vides*, inquit, *quomodo in Principis res pervenerint Horti Lucculliani manſerintque ad ætatem Trajani.* Verum aliquis poſſet Plutarchum objicere, qui *ſua ætate Hortos*

(Plutar. in vita Luculli. — Lib. 11. Ann. initio. — Ibid. in fine.)

Principis

Principis ſumptuoſiſſimos Lucullianos nuncupavit. Nam Trajanus, ſi Hortos Luculli vendidit, ſecundo circiter principatus anno id probaliter fecit. Habitus eſt enim Panegyricus à Plinio ante bellum Dacicum. Trajanus autem quarto Imperii anno de Dacis triumphavit, teſte Caſſiodoro in Chronico, & Euſebio. At Plutarchus ſi illa ſcripſit ante Trajanum Cæſarem, quis non putet, tametſi Luculli vitam publicaſſet, quod ſcripſerat correcturum fuiſſe? Verum credendum non eſt, tunc ea ſcripſiſſe, vel ſaltem publicaſſe, qui anno tertio Adriani, id eſt viginti circiter poſt annos floruit, & habebatur inſignis Philoſophus, teſtibus Euſebio, & Caſſiodoro. Itaque videtur elici poſſe, niſi Horti, quos Trajanus abalienavit, Lucculliani fuerunt, fuiſſe fortè Pompejanos, qui item poſt Antonium venere in Auguſti, & Cæſarum poteſtatem.

Ut ut ſe res habeat, quo tandem loco Urbis conſiti? Sane videre difficile eſt, niſi fortè Frontinus facem præferat. Ait enim, *Arcus Aquæ Virginis initium habent ſub Hortis Lucullianis, finiuntur in Campo Martio ſecundùm frontem Septorum.* Aqua quidem Virgo, ut hodieque poſtquam à Nicolao V. Pont. Max. ductus refectus eſt, cernitur, per ſubterraneos, & profundiſſimos ſpecus meabat ſub collibus declivibus in Tiberianam planiciem, & alveum, extra Urbem, & Pincianam ſeu Collatinam portam. His collibus adjunctus eſt is, quem olim collem Hortorum, hodie Trinitatis à celebri ejus Templo dixere: Campo Martio imminens; quem ſubterlabens Aqua, inde ſuper arcus in Campo extructos uſque ad Septa, ubi fons erat, decurrebat. Quare Horti Luculliani, ſub quibus inchoabatur arcus, aliquam partem Pincii collis Campo Martio imminentem occuparunt: ubi nunc pars item Hortorum Mediceorum, Cœnobium, Hortuſque Fratrum Minimorum cognomento. Hoc cum verba Frontini perſuadent, tum quia cum idem collis olim Hortorum ſive Hortulorum honorifica appellatione diceretur, præter Lucullianos, & eos de quibus dicam, quos alios ſaltem inſignes aluerit, ignoro. Hi vero tale nomen merito illi tribuere potuerunt. Fuit autem, ut aliàs dixi, ætate Luculli, multoquè poſt ille mons extra Urbem. *Lib. 1. de Aquæd.*

At unde Pincii nomen accepit? neque enim id diximus. Audivi, eruditum virum nuper id ex Templo S. Fœlicis in Pincis inibi olim extructo derivaſſe. Ejus tamen ſcripta prope diem evulganda videre non potui. Placet interim, quod aliis placuit, à PINCIIS Patritiis Romanis derivare. Certè cum jam ab Aureliani principatu receptus in Urbem eſſet collis, mirum eſt, tamdiu Hortorum appellationem viguiſſe: atque Ethnicos, quorum tum plurimi erant in Urbe, probaſſe inventum cognomen à Chriſtianis: hos vero cum inſigne nomen Fœlicis Nolani martyris haberent, cognomentum colli quæſiviſſe ex eo vocabulo in Pincis, quod etiam Nolæ quid ſignificet, ignoratur. Ibi autem fuiſſe nobiles Ædes Pinciorum, qui, ut ante Laterani Cœlio, ſic dare huic colli nomen poterant, patet ex Caſſiodoro: *Declaramus, ut marmora, quæ de domo Pinciana conſtat eſſe depoſita, ad Ravennatem Urbem per catabolenſes veſtra ordinatione dirigantur.* *Pincius collis unde dictus.* *Caſſ. lib. 3. Ep. 10.*

Minus celebres HORTI POMPEJI ſunt, quamquam duplices. De quibus Aſconius, Plutarchus, Cicero, Appianus, & alii: Cicero: *Pompejo in Hortos nunciavit.* Rurſum: *At ejuſdem Pompeji Ædes etiam & Hortos.* Appianus: *Antonius*, inquit, *Pompejanis in Hortis à Cæſare dono quondam ſibi traditis verſabatur.* Verum Antonio non traditi, ſed venditi fuerunt, teſte Marco Tullio: *Nam bona*, inquit, *Pompeji haſta poſita pro Æde Jovis Statoris à Cæſare coempta ſunt à ſectore Antonio: idemquè poſtea appellatus de pecunia, quam pro domo, pro hortis, pro ſectione debeat, rerum ſuarum auctione facta perſolvit.* Aſconius duplices videtur aſtruere. *Timebat*, inquit, *Pompejus Milonem, ſeu timere ſimulabat: plerumquè non domi ſuæ, ſed* *Pro Milone.* *Lib. 2. bell. civil.* *Philip. 2.* *In Orat. pro Milone.*

ſed in Hortis manebat, idque ipſum in ſuperioribus, circa quos etiam magna manus militum excubabat. Quare quidam inferunt, ſuperiores illi, & inferiores fuerunt. Et huc verba Martialis accommodant:

Lib. 2. Ep. 14.

Illinc Pompeji dona, nemuſque duplex.

Ad inveſtigandam autem Hortorum ſedem primum pro certo eſt habendum, fuiſſe extra Urbem: quod perſpicue Aſconius, & Plutarchus tradunt. Ille enim notat, cum Pompejus Proconſul, habebat enim exercitus in Africa, & in Hiſpania, quas per ſuos Legatos adminiſtrabat, eſſet ad Urbem, *habitaſſe in Hortis, Senatum habitum in Porticu Pompeji, ut Pompejus poſſet adeſſe;* non enim in Curiam intra Pomœrium venire poterat. Quod & ipſam porticum extra Urbem fuiſſe demonſtrat. Idem alibi: *Quando,* inquit, *ante triumphum vetitum erat, ingredi Urbem, miſit Pompejus petitum ad Senatum, ut Comitio Conſularia proferret. Quod cum non obtinuiſſet, quærens Afranium Conſulem facere, nummos pro eo in tribus pronunciavit, atque ad eos accipiendos venerunt in Hortos Pompeji;* quos utique tunc Pompejus habitabat. Accedit quod ſuperiores Villam eodem Aſconio auctore, adjunctam habebant: quare in edito, patentique loco eſſe debuerunt, quem Urbs Civium tectis impedita non præbuiſſet. Has ob cauſas Hortos Pompeji in eodem colle Pincio fuiſſe arbitror, prope Lucullianos. Hæc enim videtur fuiſſe ejus loci diſpoſitio, ut primò *ſepulchrum Domitiorum* propius portæ Flaminiæ extaret. De hoc Suetonius: *Reliquias Neronis gentili Domitiorum monimento condiderunt, quod proſpicitur è Campo Martio, impoſitum colle Hortorum. In eo monumento ſolium porphyretici marmoris ſuperſtante lunenſi ara circumſeptum eſt lapide Thaſio.* Credibile eſt munumento propinquos alios hortos eodem colle impoſitos, ſed eorum ſcriptores non meminere. Sequebantur Luculliani in Hortis nunc Mediceis: Pompejani verſus Pincianam portam, ubi pars Mediceorum eſt, tum Ludoviſiorum hortorum. Quoniam autem villa his erat adjuncta, arbitror peramplo patentique ambitu protenſam ad Orientem, aliquam partem Burgheſiæ nunc Villæ attigiſſe.

Loc. cit. — In vita Pompeji. — Horti Pompeji ubi fuerunt. — Et Horti Domitii. — In Nerone. cap. 50.

Hæc de ſuperioribus hortis Pompeji. Major umbra in INFERIORIBUS eſt: qua, ut tenebris obſiti, videntur à paucis, ſitum quidem omnes ignorant. Mihi autem ſi divinandum eſt, probabile fuerit, eos ad Pompeji Porticum, & Theatrum fuiſſe. Niſi quis putet, dici inferiores eo quod conjuncti cum ſuperioribus ad radices collium, aut certe in ima ejus loci parte eſſent conſtituti; quod in medium relinquo. In priorem tamen opinionem inclinat animus.

Et Horti ejuſdem inferiores.

Horti CÆSARIS, ut ſupra dicebam, in Tranſtiberina regione juxta fluvium fuere ad Cœnobium S. Franciſci.

Horti Cæſaris.

SERVILIANI, an Saluſtiani tempore præcedant incertum eſt, qui longa Cæſarum poſſeſſione nobilitati ſunt. Servilianorum hortorum neque auctor, neque certa ſedes proferri poteſt. Servilia quidem gens Romæ clariſſima plurimos Romæ Conſules dedit. Ab aliquo hujus gentis Servilio dictos putaverim hortos Servilianos potius, quam à Servio: quamvis Macrobius ſcribat: *Cum contra, & cognomina ex propriis ſint tracta nominibus, ut ab Æmilio Æmilianus, à Servio Servilianus.* Hi horti in deliciis fuere Neroni Cæſari. Tacitus affirmat, *eum rarum egreſſu domo, aut hortis clauſum.* Hi enim & Serviliani erant, ut idem paulo poſt: *Milichus,* inquit, *cœpta luce in hortos Servilianos pergit, deductuſque ad Neronem urgens periculum, & graves conjurationes docet.* De iiſdem Suetonius: *Nunciata exercituum defectione, Nero tranſiit in hortos Servilianos.* Ibique deſertus ab omnibus, *procurrit,* inquit, *quaſi præcipitaturus ſe in Tiberim.* Qui locus admonet, ut hortos Servilianos Tiberinæ ripæ adſitos putem. Cur enim habitans in hortis Imperator procurriſſet ſe præcipitaturus in Tiberim, niſi hortos ipſe

Horti Serviliani. — Lib. 1. Sat. cap. 6. — Tac. lib. 15. Annal. — Suet. in vita cap. 47. — Ubi fuerint horti Serviliani.

fluvius

fluvius alluiſſet? Neque enim credibile eſt, eum extrema timentem, ſi horti à Tiberi longe aberant, ab eis egreſſum de media nocte per mediam Urbem ad fluvium decurriſſe. Accedit, quod Nero, cogitans de fuga, libertorum fidiſſimos Hoſtiam præmiſerat, quò deinde ſecundo Tiberi eſſet ipſe venturus, ab eiſdem hortis ſoluto navigio: Itaque cum alium hac de re ſcriptorem non viderim, nec mihi manifeſtius argumentum ſit; arbitror Hortos Servilianos non longe à Ponte nunc Sixto in minore campo fuiſſe ad ripam Tiberis. Hic enim, affirmante Strabone, præter plurima, & pulcherrima *Strabo l. 3.* ædificia multis etiam lucis, & hortis ad amœnitatem conſitus erat. Qua de cauſa Pompeji etiam hortos inferiores habere potuit. Multa ſimulacra, præter Cærerem, & Veſtam ſedentem, & Apollinem, commendat Plinius in hortis *Plin. l. 36.* Servilianis. *cap. 5.*

Horti SALUSTIANI in Quirinali ad Salariam portam, ſive Collinam, *Horti Saluſtiani.* fuere. Auctor eorum Criſpus Saluſtius Romana primus in hiſtoria; idemque ſuorum amœnitate Hortorum nemini ſecundus. Hic ex Africæ Prætura, quam *Dion. l. 43.* à Cæſare acceperat, refertus pecunia Romam reverſus, eam partem Quirinalis montis delegit, in qua *Hortis pretioſiſſimis*, ut loquitur Cicero, ſeu quis alius in Saluſtiana, & loco amœnitatem, & ſibi ſcriptis hiſtoriis perpetuum nomen daret; quamquam ſcriberet ipſe, contra quam fecerat. Horum multi veterum ſcriptorum meminere. Tacitus: *Tertium agmen*, Flavii exercitus, *Tac. lib. 3.* *per Salariam Collinæ portæ propinquabat; ii tantum* (pergit paulo poſt) *conflictati Hiſtor.* *ſunt, qui in partem ſiniſtram Urbis ad Saluſtianos Hortos per anguſta, & lubrica viarum flexerant. Superſtantes maceriis Hortorum Vitelliani ad ſerum uſque diei ſaxis, piliſque ſubeuntes arcebant, donec ab Equitibus, qui porta Collina irruperant, circumvenirentur.*

Ex quo loco deducitur, non modo ad portam, ſed intra portam Collinam hortos fuiſſe. Idem: *Regredienti*, Neroni, *per viam Flaminiam, compoſitas inſi- Tac. lib. 13.* *dias, fatoque evitatas, quoniam diverſo itinere Saluſtianos in Hortos remeaverit, aucto- Annal.* *remque ejus doli Syllam ementitur.* Nec mirum eò Neronem divertiſſe; Erant enim Saluſtiani Horti Principis. Quare poſt Neronem Veſpaſianus, teſte Dione, *rarò habitabat in Palatio; In Hortis autem Saluſtianis plurimum erat, eoque recipiebat quemcumque non ſolum Senatorii, ſed cujuſcunque ordinis.* Nerva *morbo periit in Hortis Saluſtianis*, referentibus Euſebio, & Caſſiodoro in Chronicis. *Diſplicebat Aureliano*, ut ait Vopiſcus, *cum eſſet Romæ habitare in Palatio, ac magis placebat in* *ff. lib. 30. de* *Hortis Saluſtianis, vel in Domitiæ vivere. Milliarienſem denique porticum in Hortis Sa- leg. & Fi-* *luſtii ornavit, in qua quotidie & equos & ſe fatigabat, quamvis eſſet non bonæ valetudinis. deicom.* Eoſdem Alexandri Severi fuiſſe colligitur ex Ulpiano: *Si vero*, inquit, *Saluſtia- l. cum ſer-* *nos Hortos, qui ſunt Auguſti, vel fundum Albanum, qui principalibus uſibus deſervit, vus. §. con-* *legaverit quis, furioſi eſt.* Sub eodem enim floruit Ulpianus, & Prætorianis Præ- *ſtat.* fectus eſt. Situs Hortorum hic eſt ſupra deſcriptus à nobis, cum de monte Quirinali ageremus. Curvatur enim collis ad portam Collinam, duæque planicies, altera ad mœnia Urbis, & Hortos Ludoviſianos pertinet: altera ſecundum altam Semitam, nunc Piam ad Ædem S. Suſannæ, & Hortos Barberinos protenditur, utraquè olim celebrata Saluſtianis Hortis: in medio vallis anguſta primum, deinde latior. In anguſta viſitur cavea Circi Hortorum Saluſtianorum, ubi acclivi hinc atque hinc ſolo apparent hodiequè ſedilium, & Templi Veneris ſubobſcura veſtigia; quod in ipſo Circo, ut alia in aliis erant. De quo hanc Inſcriptionem recitat Fulvius: *Fulv. lib. 2.* *Et Marl. cap. 22.*

M. AVRELIVS. PACORVS
M. COCCEIVS. STRATOCLES
AEDITVI. VENERIS. HORTORVM
SALVSTIANORVM. BASEM. CVM
PAVIMENTO. MARMORATO
DEANAE
D. D

Obeliſcus in Hortis Saluſtii. Ejuſdem Circi erat Obeliſcus notis Ægyptiis impreſſus, qui confractus jacet in Hortis Ludoviſianis, non modico intervallo, à cavea diſtans, eò, incertum qua cauſa, translatus. Apud eoſdem Hortos verſus portam Collinam, porticum Milliarienſem locatam reor ad meridiem, hiberniquè Solis tepores. Sed ex altera parte Horti Saluſtiani ad Hortos nunc Barberinos terminabantur. Conſtat ex iis quæ ſupra de actis S. Suſannæ recitata ſunt, in quibus refertur, ejus Virginis, & Gabinii patris domum poſtea converſam in Templum Suſannæ nomini dicatum, juxta Ædes, & Forum Saluſtii ad Arcus portæ Salariæ poſitam fuiſſe.

Horti Caji, & Lucii. At in Eſquiliis CAJI, & LUCII Cæſarum Horti fuerunt. Hi nepotes Auguſti ex Julia filia, & M. Agrippa, ab eodem Auguſto adoptati ſunt Imperio ſucceſſores. Horti prope ipſorum BASILICAM, & PORTICUM fuere: quorum ædificiorum adhuc aliqua pars extat, ſphœricus nempe fornix lateritiis nixus parietibus non longe à muris Urbis, atque Æde S. Bibianæ. Fulvius eum locum, corrupto nomine, ſuo ævo nuncupatum teſtatur *Thermas Gallutii*, quaſi Thermas Caji, & Lucii. Ex quo infert, ibi Porticum, & Baſilicam horum Cæſarum fuiſſe. Suetonius: *Quædam etiam opera ſub nomine alieno fecit*, Auguſtus, *ut Porticum, Baſilicamque Lucii, & Caji.* Dion: *Pugnatum eſt, ab aliis in Horto Caji, & Lucii, quem Auguſtus perfodi ob eamdem cauſam juſſerat*; ubi alii pro *Horto*, *Lucum* vertunt. Sed veriſimile eſt, & Lucum, & Hortos fuiſſe; in Eſquiliis præſertim, quas, ut alias dixi, Auguſtus repurgavit, ſepulchris amotis, & producto Pomœrio, ſalubriores fecit, ornavitquè. Itaque non neceſſe erat, transferri à quibuſdam, ut ſupra dixi, Baſilicam Caji, & Lucii ad Templum nunc S. Mariæ Ægyptiacæ.

Lib. 2. *In vita Aug. c. 19.* *Lib. 66.*

Horti Agrippæ. Agrippa horum Cæſarum pater nobiles & ipſe Hortos paravit in Urbe, quos moriens populo legavit. Dion: *Moriens*, Agrippa, *etiam populo Hortos, & Balneum à ſe denominatum legavit.* Qui locus indicat HORTOS AGRIPPÆ ejus Thermis fuiſſe conjunctos inter Pantheon Ædemque S. Andreæ. In his Hortis, STAGNUM AGRIPPÆ fuiſſe probabile eſt, potius quam trans Tiberim, ut quidam ponunt. De eo Tacitus: *In ſtagno igitur Agrippæ* Nero *fabricatus eſt ratem, cui ſuperpoſitum convivium aliarum tractu moveretur. Naves auro, & ebore diſtinctæ.* Adſita illi erat SYLVA, & LUCUS. Idem: *Poſtquam tenebræ incedebant, quantum juxta nemoris, & circumjecta tecta conſonare cantu, & luminibus clareſcere.* De eodem idem auctor: *Apud* NEMUS *quod navali* STAGNO *circumpoſuit Auguſtus.* Niſi de Naumachia Auguſti hic ſermo ſit.

Lib. 54. *Tac. lib. 15. Ann.*

Horti Agrippinæ. Agrippæ filia AGRIPPINA, nupta Germanico Cæſari, mater Caji Caligulæ; Avia Neronis HORTOS, & ipſa dicitur habuiſſe: qui fortaſſe Germanici antea fuerant. Meminit Seneca: *Deinde*, inquit, *adeo impatiens fuit* *diffe-*

Lib. 3. de Ira. c. 18.

differendæ voluptatis Cajus, *ut in Xyſto maternorum Hortorum, qui Porticum à ripa ſeparat, inambulans, quoſdam ex illis cum matronis, atque aliis Senatoribus ad lucernam decollaret.* Hi Horti fuere ad Tiberim, quod illa verba ſignificant, *Porticum à ripa ſeparat.* Confirmat Philo: *Exceptos enim*, inquit, *nos primùm in Campo Martio, cum è maternis hortis*, Cajus, *exiret.* Sed male interpres addidit, *Martio.* Nam Græcus Codex ſic habet: δεξιωσάμενος γὰρ ἡμᾶς ἐν τῷ πρὸς Τιβέρει πεδίῳ τὸ πρῶτον. ἔτυχε δ' ἐκ τῶν μητρῴων ἐξιὼν κήπων. *Excipiens enim nos in campo ad Tiberim, primùm, cum exiret de maternis hortis.* Plures autem Campi ad Tiberim; & hic Vaticanus erat, ut paulo poſt.

Lib. de leg. ad Cajum.

His paulo antiquiores fuere HORTI MÆCENATIS, quippe qui pari cum Agrippa ætate, illi fuerit etiam ſuperſtes. Hi, ut non ſemel dixi, fuerunt in Eſquiliis, latiſſimoque ambitu à Templo, circiter, S. Martini in Montibus, Orientem verſus, ultra S. Antonii Ædem proceſſere. Tacitus: *Nero, non ante in Urbem regreſſus eſt, quam domui ejus, qua Palatium, & Mæcenatis Hortos continuaverat, ignis propinquaret.* Suetonius: *Romam reverſus* Tiberius *è Carinis, & Pompejana domo Eſquilias in Hortos Mæcenatianos tranſmigravit.* Ædes ibi elegantes ornatæque Mæcenatis cum excelſa Turri, de qua Suetonius: *Hoc*, inquit, *Romæ incendium Nero è Turri Mæcenatiana proſpectans, lætuſque flammæ*, ut ajebat, *pulchritudine* ἅλωσιν *Ilii decantavit in illo ſuo ſcenico habitu.* Horum etiam Philo meminit: Μεταπεμψάμενος τοὺς δυεῖν κήπων ἐπιτρόπους τοῦ τε Μαικήνα, καὶ Λαμία· πλησίον δ' εἰσὶν ἀλλήλων τε καὶ τῆς πόλεως· *Accerſens duorum Hortorum curatores Mæcenatis & Lamiæ; propinqui autem ſunt inter ſe, & Urbi.* At quomodo Horti Mæcenatis extra Urbem, cum eſſent adjuncti Neronis domo? Id quidem de hortis dicendum non eſt. Sed Philo, vel Urbi propinquos, id eſt continuatis Civium domibus, appellavit, cum vidiſſet locum arboribus, & hortis frequentiorem quam tectis: atque hoſpes ea ſpecie fortaſſe deceptus putavit eſſe extra Urbem, cum non eſſent; vel priſco more locus à vulgo dicebatur extra Urbem; quamvis producto Pomœrio: ut hodieque multi ajunt ſe Romam ire, cum intra mœnia inter hortos, & vineta longe abſunt ab ædificiis. Quoniam autem, ut narrat Dion, *Primus, Romæ* Mæcenas *natatorium aquis calidis refertum* inſtituit; id in hiſce hortis feciſſe credendum eſt.

Horti Mæcenatis. *Lib.1.c.13.* *Lib.3.c.10.* *Tac. Ann. lib. 15.* *In vita Tiberii. c.15.* *In vita Ner. cap. 38.* *Eodem libro.* *Horti Mæcenatis intra Urbem.* *Dion. l.55.*

Quod ſpectat ad HORTOS LAMIÆ, hi ejus Elii Lamiæ ſint oportet, quem ex nobili genere Romanorum laudat Horatius. Notus eſt etiam apud Suetonium, & Juvenalem Lamias à Domitiano necatus, & apud eumdem Suetonium horti LAMIANI, in quibus Caligula ſepultus. *Cadaver ejus clam in hortos Lamianos aſportatum, & tumultuario rogo ſemiambuſtum levi ceſpite obrutum eſt.* In his & Mæcenatianis idem cum tres aut quatuor dies habitaſſet, & ſocios ad colloquium admiſerat. Ex quo inferes hos etiam Principis fuiſſe. Cur enim in alieno habitaret, ac ſepeliretur? Idem Philo eorumdem hortorum Prætoria commendat: aitque, interloquendum Cajum obiiſſe cœnacula, & conclavia: Et *magnæ Aulæ circumquaque feneſtras claudi vitro candido* juſſiſſe. Quod ii advertant, qui negant ſpectare ſe feneſtras in antiquis fabricis.

Horti Lamiani. *Lib.1. Od. 35. & l.3. Od. 17.* *Sueton. in vita Dom. cap. 10.* *Juv. Sat.4.* *Suet. in vita Calig. cap. 59.* *Philo eodem libro.*

HORTI NERONIS in Vaticano fuere. Conſtat ex Obeliſco, qui prope Sacrarium Templi S. Petri ante Sixtum V. Pontificem erectus medium olim Hortorum Circum, in quo fuerat poſitus, deſignabat. De eo Plinius: *Tertius Obeliſcus in Vaticano Caji, & Neronis Principum Circo ex omnibus unus omnino fractus eſt in molitione, quam fecerat Seſoſtridis filius Nuncoreus.* De Circo, & hortis Tacitus, cum de ſupplicio SS. Martyribus à Nerone primum illato vir Ethnicus loqueretur: *Pereuntibus*, inquit, *addita ludibria ut ferarum tergis contecti laniatu canum interirent, aut crucibus affixi, aut flammandi, aut ubi defeciſſet dies in uſum nocturni lumi-*

Horti Neronis. *Lib. 26. cap. 11.* *Ann.l.15.*

luminis urerentur. Hortos ſuos ei ſpectaculo Nero obtulerat, & Circenſe ludicrum edebat habitu aurigæ permixtus plebi vel circulo inſiſtens. Ut appareat ſpatium Baſilicæ Vaticanæ, cujus magnam partem Circus inſederat, ante Martyrum ſanguine, quam ſacerdotum cæremoniis, & ſacrificiis conſecratum. De eodem

Loc. cit. Circo paulo poſt. Idem auctor de Hortis: *Solatium populo exturbato, & profugo Campum Martis, & monumenta Agrippæ: Hortos quin etiam ſuos Nero patefecit.* Non dubitem hos Neronis Hortos eoſdem eſſe, qui Caji fuerant, & Agrippinæ matris Caji Seneca dixerat; cum fuerint prope Tiberim, & utriuſque Circus dicatur, Caji, & Neronis; nempe ab illo factus, an cœptus, ab iſto perfectus. Quis enim neget, occiſo ſine hæredibus Cajo, Hortos ad Agrippinam ejus ſororem, ſororibus ſuperſtitem, Neronis matrem inſigni gratia, potentiaquè ab exilio revocatam: tum in poteſtatem Neronis fuiſſe devolutos? Tacitus:

Tac. Ann. lib. 14. Nero *vitare ſecretos Agrippinæ congreſſus, abſcendentem in Hortos, aut Tuſculanum laudare.* P. Victor ſtatuit Hortos Domitii in Tranſtiberina Regione. Sed hos cum Neronianis, ut arbitror, nemo miſcuerit. Neque hi Agrippinæ fuere; quæ ſuos ad alteram Agrippinam, matrem ſuam referebat.

Horti Senecæ. Floruit ſub Nerone SENECA, cujus & amœnos HORTOS Roma celebravit. Criminabantur invidi, teſte Tacito, *quod Hortorum amœnitate, &*

Loc. cit. *Villarum magnificentia quaſi Principem ſupergrederetur.* Et ille apud Neronem de his ita loquitur: *Tales Hortos inſtruit, & per hæc ſuburbana incedit, & tantis agrorum*

Juven. Satyra 10. *ſpatiis tam lato fœnore exuberat.* De iiſdem Juvenalis:

> *Temporibus diris igitur, juſſuque Neronis*
> *Longinum, & magnos Senecæ prædivitis Hortos*
> *Clauſit, & egregias Lateranorum obſidet Ædes*
> *Tota cohors . . . .*

Ubi fuerint, non facile affererem; diverſos enim fuiſſe à fundis, & agris ſub-

Sen. epiſt. 110. urbanis probabile eſt; inter quos fuit Nomentanus. Seneca idem: *Ex Nomentano meo te ſaluto.*

Horti Galbæ. Neronis ſucceſſor GALBA Aurelia via HORTOS habuit: quæ prope Ædem nunc S. Pancratii mittebat in Hetruriam. Probabile eſt in ipſo Janiculo

In Galba cap. 20. prope Templum B. Martyris, Hortos Galbæ fuiſſe. Suetonius: *Diſpenſator Argius Galbæ caput, & cæterum truncum in privatis ejus Hortis Aureliæ viæ, ſepulturæ de-*

Lib. 1. Hiſt. *dit.* Tacitus: *Galbæ corpus diſpenſator Argius è prioribus ſervis, humili ſepultura in privatis ejus Hortis contexit.*

Horti Martialis. Domitiano Principe Poëta MARTIALIS HORTOS, & ſuburbanum coluit in Quirinali. Ipſe ſic ait:

Lib. 10. Epig. 58. In alta ſemita.

> *Hic mihi quando dies meus eſt, jactamur in alto*
> *Urbis, & in ſterili vita labore perit.*
> *Dura ſuburbani dum jugera paſcimus agri,*
> *Vicinoſque tibi ſancte Quirine Lares.*

Lib. 10. Ep. 93. Erat autem, ut ſupra diximus, ad portam Collinam Ædes Quirini. Idem;

> *Sed Nomentana ſecurus germinat hortus*
> *Arbore, nec furem plumbea mala timent.*

Nomentana quidem arbor eſt, quæ viret ad Nomentanam viam ſive altam ſemitam, cui, & Viminali portæ vicina erat ſuburbana Villa Martialis. Alterius TULLII, vel JULII Martialis Hortos idem Poëta celebrat; quamquam aliqui, omnino falſi, hoc eidem Poëtæ attribuant. P. Victor in Regione XIV. Tranſtiberina numerat Domum, & Hortos Martialis; ſed quis fuerit, Poëta

Lib. 4. Ep. 64. nè, an alius, non exponit. Alius certe habendus eſt à Poëta, qui de Hortis ſic ſcribit:

Juli

Juli jugera pauca Martialis
Hortis Heſperidum beatiora,
Longo Janiculi jugo recumbunt:
Hinc ſeptem dominos videre montes,
Et totam licet æſtimare Romam.
Illic Flaminiæ, Salariæque
Geſtator patet . . . .

Hunc hodie locum Montem Marium nuncupant, valde apricum, & amœnum. De eodem ſuburbano idem lib. 7. Epigram. 16.

Memorantur etiam à ſcriptoribus HORTI DOMITIÆ. Vopiſcus de Aureliano, *Placebat ei in Hortis Saluſtianis vel in Domitiæ vivere.* Julius Capitolinus: *Adriano*, inquit, *apud Bajas mortuo, Reliquias Antoninus Romam pervexit, ſancte ac reverenter, atque in Hortis Domitiæ collocavit.* Ubi poſtea & Antoninus Pius, & Commodus Conditi ſunt. Verum Adrianus nonne ſepultus eſt in ſuo Mauſoleo? Sic enim Dion: *Sepultus eſt in ripa fluvii juxta Pontem Ælium: illic enim ſepulchrum conditum; jam enim Auguſti monumentum repletum erat, nec quiſquam amplius in eo ſepeliebatur.* De eodem ſepulchro Spartianus: *fecit*, inquit, *Adrianus & ſui nominis pontem, & ſepulchrum juxta Tiberim.* Quod ſi idem ſcripſit: *ſepultus eſt Adrianus in Villa Ciceroniana Puteolis*, ne pugnet cum aliis, id ſignificare dicendus eſt, depoſitum ibi fuiſſe cadaver Adriani, donec ab Antonino Pio Romam deferretur, & Mauſoleo conderetur, quod etiam idem, referente Capitolino, perfecit, ornavitque. Cæterum quæ de ſepultura, & humatione Adriani dicuntur, ubi Horti Domitiæ eſſent, demonſtrant. Quia enim alter in Hortis Domitiæ: alter ad Tiberim in ſuo ſepulchro humatum refert; oſtenditur, Hortos ad Molem, & ſepulchrum Adriani fuiſſe; eximia ſane amœnitate inſignes; quod in deliciis fuerint Aureliano Imperatori, & ante illum Adriano; qui ideo CIRCUM ibi fertur ædificaſſe, rudem illum quidem, nec lapidibus, vel artificio commendatum, ut tradit Fulvius; teſtaturque cum Blondo in proximis vineis ſuo ævo veſtigia ſedilium extitiſſe. Nec tamen idem Blondus audiendus, qui hunc Neronis Circum pronunciat, hic enim, ut ante dixi, ad Baſilicam ſancti Petri, ubi ſtabat Obeliſcus, ſitus erat. De eo Onuphrius: *Septimus*, inquit, *Circus etiam trans Tiberim haud longe à Vaticano erat, ſcilicet extra portam Arcis ſancti Angeli proximam Adrianæ Moli in Hortis Domitiæ Neronis Imperatoris amitæ vicinus.* Et paulo poſt: *Qua ratione facile conjicere poſſumus, Circum eum à Nerone, cujus Horti illi erant ex Domitiæ amitæ hæreditate, inchoatum: ab Adriano vero cum Mauſoleum ſuum vicinum ad ripam Tiberis conderet, aut perfectum, aut inſtauratum.* Ego, quoniam opinionibus agitur, ſine teſtimonio veteris ſcriptoris, totum opus Adriano adſcripſerim; cum alterum Circum Caji, & Neronis nomine notatum Nero ſuis in Hortis perfecerit, ibique frequenter aurigans ludos ediderit. De iis enim Hortis ad Sanctum Petrum loquitur Suetonius: *Mox & ipſe aurigare, atque etiam ſpectari ſæpius voluit: poſitoquè in Hortis inter ſervitia, & ſordidam plebem rudimento, univerſorum ſe oculis in Circo Maximo præbuit.* Tacitus: *Clauſumque Valle Vaticana ſpatium, in quo equos Nero regeret haud promiſcuo ſpectaculo. Mox ultro vocari populus.* Hic ergo eſt Circus Neronis.

Dubium eſt, an Nero præter Circum ibi etiam *Naumachiam* ſtruxerit, quam quidam Eccleſiaſtici ſcriptores ad Templum, & Sepulchrum S. Petri poſuerunt. Negat Cardin. Baronius; quod antiquorum nemo id à Nerone factum affirmet, & ille maritima ſpectacula, teſte Dione, ediderit in Theatro. Quem ultro ſequor. Qui vero aut vulgi ſermone permoti, aut alia de cauſa Hortis Neronis Naumachiam appoſuerunt, hanc pro Circo accepere vulgari appellatione;

Horti Domitiæ. *In Anton. vita.* *In vita Adriani.* *In vita Adriani.* *In eadem vita.* *In vita Antonini.* *Fulv. lib. 4.* *Blond. l. 1.* *De Circo & Ludis Circen. cap. 23.* *In vita Neronis cap. 22.* *Lib. 14. Annal.* *Severan. initio lib. de 7. Eccleſ.* *Tom. 1. Ann. anno Sal. 69.*

cum præſertim in Circo eſſet etiam Euripus pro navalibus ludis. Circi autem
Proc. lib. 2. initio. ſtructi ad Molem Adriani meminit Procopius. Nam cum de pratis egiſſet quæ ipſe Neroniana, vulgus nunc Prata nuncupat, à tergo Caſtri S. Angeli, ſubdit στάδιον μέγα ἐν τούτῳ ἐκ παλαιοῦ ἐστιν, ᾧ δὴ οἱ τῆς πόλεως μονόμαχοι τὰ πρότερον ἠγωνίζοντο: *ſtadium ibi ab antiquo eſt, in quo Romani ſingulari certamine depugnabant.* Verum hæ pugnæ in Amphitheatris fieri ſolebant. Sed videtur Procopius Monomachiam pro quocunque certamine accepiſſe. Nam in Circo ſinguli & curſu, & cum feris pugnare, aut etiam plures conſueverunt.

Quod ſpectat ad Domitiam: duas quidem amitas Domitiæ nomine habuit Nero, ſorores Cn. Domitii ſui patris; ſed alteram Domitiam Lepidam appel-
Tac. Ann. lib. 12. latam, quam Agrippina Neronis mater, auctore eodem Tacito ante exceſſum Claudii occidendam curavit. At DOMITIAM, cujus idem auctor memi-
Lib. 13. Annal. nit, Nero ipſe jam Imperator perdidit, ac bona ejus, inter quæ, & Hortos invaſit. Suetonius; *Junxitque Nero parricidio Matris amitæ necem. Quam cum ex du-*
In vita Neronis cap. 34. *ritia alvi cubantem viſitaret: & illa tractans lanuginem ejus, ut aſſolet jam grandis natu per blanditias fortè dixiſſet: ſimul hanc excepero, mori volo, converſus ad proximos, confeſtim ſe poſiturum velut irridens, ait præcepitquè medicis, ut largius purgarent ægram. Nam necdum defunctæ bona invaſit, ſuppreſſo teſtamento, ne quid abſcederet.*

Horti alterius Domitiæ. Præter hos, DOMITIÆ alterius HORTOS reperio. Nam Capitolinus in vita Marci: *Marcus,* ait, *Antoninus natus eſt in monte Cœlio in Hortis, & educatus eſt in eodem loco, in quo natus eſt, & in domo avi ſui Veri juxta Ædes Laterani.* Et paulo poſt: *Adoptatus ab Adriano, juſſuſquè è privata in Adriani domum migrare, invitus de maternis Hortis receſſit.* At Marci mater, ut idem Capitolinus, vocata eſt Domitia Calvilla Calviſii Tullii ſecundùm Conſulis filia. Quæ & Domitia Luculla dicta eſt, eodem auctore, & Spartiano in vita Julianii; ubi ait:
In vita Marci. *educatus eſt apud Domitiam Lucillam matrem Marci Imperatoris.* De iiſdem Hortis Capitolinus: *cum Omulus,* inquit, *Lucillam matrem Marci in viridario venerantem ſimulacrum Apollinis vidiſſet.* Hi Horti quod in Cœlio monte, juxta Ædes Laterani fuiſſe dicuntur, non procul à Baſilica Lateranenſi fuere, & iidem fortaſſe, qui
Horti Commodiani. poſtea Commodiani dicti ſunt. Spartianus: *Hunc,* inquit, *in Commodianis Hortis in Porticu curva pictum de muſivo, inter Commodi amiciſſimos videmus.* Herodianus
Lib. 1. ſuburbanum appellat, quo frequenter Commodus commigraſſet. Dion, ſubur-
Lib. 72. banum Quintilii ne putemus eos fuiſſe Commodi Hortos. Lampridius: *ipſe,*
In vita Commodi. inquit, *Commodus, ad Cœlium montem in Vectilianas Ædes (aliis Veſtilianas) migravit, negans ſe in Palatio poſſe dormire.* Ubi deinde occiſus eſt, ut conſtat ex Capitolino. Has Ædes adjunctas Hortis Domitiæ aviæ Commodi crediderim, eoſdemque ab illo auctos, & ornatos, dictos fortaſſe Commodianos.

Horti Getæ. Sed ut trans Tiberim redeam, in ea Regione, teſte P. Victore, GETÆ HORTI fuerunt. Hic Severi Auguſti filius à patre Regni ſucceſſor æquali poteſtate cum Antonino Caracalla fratre conſtitutus, ab illo paulo poſt trucidatus eſt. Non eſt autem vero abſimile, Hortos Getæ prope portam Septimianam ad Tiberim, ubi hodie Farneſiani ſunt, fuiſſe. Hanc enim portam Severus cum Jano proximo quadrato ædificio condidit, & ut aliqui volunt Thermas, de quibus jam diximus. Cæterum ambigi poteſt, an hos Getæ Hortos Severus ante poſ-
Horti Severi. ſederit, & à patre filius acceperit, an ipſe ſibi paraverit. Sic enim de Severo Spartianus: *Proficiſcens ad Germanos exercitus, Hortos ſpatioſos comparavit, cum antea*
In ejus vita. *Ædes breviſſimas Romæ habuiſſet, & unum fundum.*

Horti Heliogabali. Antonino Heliogabalo HORTI fuere, qui SPEI VETERIS dicti ſunt. Lampridius: *Ipſe,* inquit, *ſeceſſit ad Hortos Spei Veteris, quaſi contra novum*
In ejus vita. *juvenem vota concipiens.* Et paulo poſt: *Pars militum in Palatium, pars in Hortos, in*

quibus

quibus erat Varius, *ire tendunt.* Et rurſus: *Inde itum eſt in Hortos*, *ubi Varius invenitur*, *certamen aurigandi parans.* Ubi vero fuerint Horti aliquot in locis indicat Frontinus: *Partem*, inquit, *ſui Aqua Claudia prius in Arcus*, *qui vocantur* NERONIANI AD SPEM *veterem transfert.* Idem: *Rectus verò ductus Anienis veteris ſecundum Spem veterem veniens intra portam Eſquilinam in altos rivos per Urbem ducitur.* Ex quibus locis deducitur, Spem veterem ad portam Næviam nunc Majorem fuiſſe, ubi incipiunt Arcus Neroniani, & tranſeuntes ab Eſquiliis in Cœlium Montem ad Templum S. Stephani terminantur. Jam vero quod ſpectat ad nomen, ab aliquo Spei antiquo delubro derivatum eſt. Quod indicant allata ſupra Lampridii verba: *Seceſſit* Heliogabalus *ad Hortos Spei veteris contra novum hominem vota concipiens.* Juſſerat enim occidi conſobrinum Alexandrum, ideoquè ad Spei delubrum contendit, quaſi ſperaret factum iri quod juſſerat, reique proſperum ſucceſſum precaretur. A Templo autem ad Hortos ſe tranſtulit, ut aurigandi certamen inſtrueret. Fuere quidem & alia in Urbe Spei Templa. Unum prope portam Carmentalem ſupra ſtatui cum Livio. Sed P. Victor in Regione ſeptima Viæ latæ Templum Spei novum ſtatuit, ſic forte appellatum, quod Spei veteris Ædes longe diſſita colebatur ad portam Næviam, ubi & Horti collocantur. At ſi Heliogabalus inibat aurigandi certamen, ubi Circus? Hic ſanè non longe aberat extra eamdem nunc portam Majorem. Fulvius: *Extat*, inquit, *Circus*, *extra portam Majorem*, *juxta viam Labicanam*, *& formam Aquæ Claudiæ poſt mœnia Urbis*, *& Cœnobium S. Crucis*, *cujus tantum extat forma*, *& parietum veſtigia inter proximas vineas*, *ubi in medio adhuc in duas confractus partes jacet Obeliſcus.* Hæc ille. Quidam hunc Circum ab Aureliano factum autumant. Inſtauratus fortaſſe ab illo eſt, ornatuſque, ſi jam fuerat Principe Heliogabalo. Et Aureliani ætate mœnia ibi latiorem circuitum probabiliter amplectebantur; ſi tamen Circum, nunc extra poſitum, includebant.

Lib. 1. de Aquæduc. — *Ædes Spei veteris.* — *Circus in Hortis Spei veteris.* — *Fulv. lib. 4.*

Hortis Spei veteris propinqui fuerunt PALLANTIANI; de quibus Frontinus: *Finiuntur Arcus Claudiæ*, *& Anienis poſt Hortos Pallantianos*, *unde in uſum Urbis fiſtulis diducuntur.* P. Victor in Regione V. Eſquilina, Plancianos, vel Plautianos nominat; quos tamen non ſemoverim à Pallantianis; mutantes ſcilicet ſubinde cum dominis nomen. Plautianus enim multum gratia, & opibus valuit ſub Severo. Nec minus Pallas Claudii libertus, eidemque à rationibus, quem inceſtis Agrippinæ nuptiis etiam pervertit; ideoque illo Principe ditiſſimus, & potens in aula, Neronis quoque imperio validus ſtetit: cum Agrippina *adverſus Burrum*, *& Senecam moderatores Principis*, *habebat in partibus Pallantem*, ut ait Tacitus. Quamquam ille triſti arrogantia modum liberti egreſſus tædium ſui moverat; donec occiſa matre Nero libertorum potiſſimos veneno, ut credebatur, ſuſtulit: *Doryphorum quaſi adverſatum nuptiis Poppeæ*, *Pallantem*, *quod immenſam pecuniam longa ſenecta detineret.*

Horti Pallantiani. — *Front. l. 2.* — *Herod. l. 3.* — *Sueton. in Claudio cap. 28.* — *Tac. lib. 13. Annal.*

Habuit & ſuos HORTOS GALLIENUS Cæſar. Julius Capitolinus: *cum*, inquit, *iret ad Hortos nominis ſui*, *omnia Palatina officia ſequebantur.* De loco non conſtat; conſtat tamen Gallieno Eſquilinum collem carum ſummopere fuiſſe: ibique ei poſitum Arcum: eumdemquè in eodem Colle admirabilem Coloſſum collocare voluiſſe. Quare ejus Hortos inde abducere non poſſim.

Annal. 14. — *Horti Gallieni.*

Non ſum inſcius alios aliorum Hortos memorari à ſcriptoribus Cn. DOLABELLÆ à Suetonio: *Germanorum*, inquit, *cohortem*, *à Cæſaribus olim ad cuſtodiam corporis inſtitutam*, *multiſque experimentis fideliſſimam diſſolvit*, *quaſi Cn. Dolabellæ*, *juxta cujus Hortos tendebant*, *proniorem.* ARGIANOS in ſecunda Regione Viæ latæ: ASINIANOS in duodecima Regione Piſcinæ publicæ à P. Victore. Hi fortaſſe Aſinii Pollionis fuerunt prope Thermas Antonianas, & Aventinum, ubi

Alii aliorum Horti. — *In Galba. cap. 12.*

ubi Atrium Libertatis inſtauratum Bibliotheca inſtruxerat. Horum Hortorum meminit & Frontinus: *Anio vetus pervenit in Regionem viæ Novæ ad Hortos Aſinianos, unde per illum tractum diſtribuitur.* Hæc autem via Nova illa non eſt, quæ, ut alias dixi, prope Palatium erat, & Forum; ſed alia in Regione Piſcinæ publicæ, in qua *Caput viæ Novæ* ſtatuit P. Victor. Spartianus: *Idem*, inquit, Caracalla *viam Novam munivit, quæ eſt ſub ejus Thermis Antonianis ſcilicet, qua pulchrius inter Romanas plateas non facile quidquam invenias.* ANTONINI PII à Julio Capitolino: *In viridario*, inquit, Antonini *Taurus marmoreus cornibus ramis arbori accreſcentibus ſuſpenſus eſt.* ANTHERI à Lampridio, Commodi ævo: *Anterum*, inquit, *eductum à Palatio ſacrorum cauſa, & redeuntem in Hortos ſuos per frumentarios occiderunt.* TORQUATIANOS, Et EPAPHRODITIANOS à Frontino. Torquatiani ſtatuuntur ab Onuphrio in prima Regione portæ Capenæ, in qua & Terentianos ſtatuit. Epaphroditiani fuerunt Epaphroditi, qui Neroni à libellis, auctore Suetonio, ejuſdemque libertus, eodem auctore, ac Tacito, eum in fuga ſequutus juvit adigentem jugulo ferrum: qua de cauſa capitali pœna multo poſt à Domitiano damnatus eſt. Hortos STATILII TAURI à Tacito ſub Claudio Principe. *Agrippina*, inquit, *Statilium Taurum opibus illuſtrem Hortis ejus inhians pervertit.* Proximos Naumachiæ hortos à Suetonio in Tiberio, nempe Tranſtiberinos. Hortos CÆSARIS ad Portam COLLINAM cum TURRE à Julio Obſequenti de Prodigiis: *Turris*, inquit, *Hortorum Cæſaris ad portam Collinam de Cœlo tacta.* Hortos SCIPIONIS à Cicerone, nempe antiquiores: Scapulæ: & Clodiæ ad Tiberim: trans quem M. Tullius parare ſibi interdum cogitabat. Multorum in via Claudia, quæ jungebatur Flaminiæ. Ovidius:

Nec quæ pomiferis poſitos in Collibus Hortos
Spectat Flaminiæ Claudia juncta viæ.

Ubi ejuſdem Ovidii viridarium ſtatuitur. Et alii inter legendum occurrent. Nos hic promiſſum Thermarum Alexandri, & aliorum nummos omiſimus.

Lib. 1. *In Anton. Carac.* *In ejus vita.* *Sueton. in Domit. cap.* 14. *Lib.* 12. *Annal.* *De quibus in Orat. pro Cæl.* *Lib.* 12. *Ep. ad Attic. epiſt.* 1.

DE

DE URBE ROMA LIBER QUARTUS.

Cap. I.

Sacra Ædificia ante Conſtantinum.

HActenus Veteris, & ſuperſtitioſæ Urbis ædificia indifferenter expoſui. Nunc religioſæ, Chriſtianæque Romæ Templa, & alia monimenta complectar; atque ad noſtrum ævum ſextam ædificandi ætatem perducam. Quamvis autem eam ab Gothica expugnatione Urbis ſub Totila Rege *Lib. 1. cap. 23.* inchoaverim; tamen paulo altius repetendo ad Cæſarum Principatus revertar, quibus Ædes Dei Sanctorumque cultui dicatæ fieri cœperunt.

Igitur integro pluſquam ſeculo ante Conſtantinum Principe Severo Tranſtiberinam BASILICAM VIRGINIS Caliſtus I. dicitur ædificaſſe, unde *S. Damaſ. ſive Anaſtaſius in ejus vita.* Fons Olei effluxerat. Quamquam illa tempora feracia ſuppliciorum magis, quam ædificiorum, & Chriſtianæ pietatis, quam pecuniæ eam loco amplitudinem dare non potuerunt, qua poſtea Templum ſtetit. Nec tamen cenſendum eſt, tunc omnia penitus abdita, & ſubterranea fuiſſe. Quòd interdum remittentibus Tyrannorum furoribus, quies aliqua, & reſpirandi locus daretur piis hominibus, ac rebus ſacris. Et eam quidem Baſilicam in domo aliqua erectam more Baſilicarum, & Chriſtianorum conventibus celebrem, atque aperta fruentem luce crediderim potius, quam omnino reconditam ac latentem. Nam neque Commodus in noſtros homines gladium ſtrinxerat: ejuſque pater Marcus infeſta Chriſtianis edicta revocaverat, & Septimius Severus maximis bellis diſtinebatur. Argumento etiam, quod ante Conſtantinum ÆDES SACRÆ videntur fuiſſe in Urbe, ut in cæteris Provinciis erectæ. Nicephorus enim cum *Niceph. lib. 7. c. 30.* victoriam de Maxentio reportatam, & triumphalem Conſtantini ingreſſum in Urbem enarraſſet: *Adhæc*, ait, *in primis maturavit Eccleſias Dei reſtaurare, eaſque donariis exornare.* Idem auctor tradit, antequam Diocletianus, & Maximianus in noſtram fidem ſævire cœpiſſent, propter potentiam virorum Chriſtiani nominis, eorumque gratiam apud Cæſares, ÆDES SACRAS ubique gen- *Idem lib. 7. cap. 1.* tium fuiſſe excitatas. *Oſtendunt*, inquit, *id quoque plurimorum millium hominum in oratoriis domibus cœtus, & conventus habiti, quæ oratoria cum propter anguſtiam, confluentem tantam multitudinem non caperent; cernere erat, ex parvis initiis, & fundamentis in auguſta amplitudine, & magnitudine admiranda in locis omnibus excitari, atque conſtrui Templa.*

 Idem

Euſeb. l. 8. cap. 21. Idem exponens Euſebius ait: *Aut quomodo quiſquam illuſtres hominum in Templis concurſus poterit oratione explicare? Unde cum in antiquis illis ædificiis non ſatis loci haberent, ampliores Eccleſiæ in univerſis Urbibus, fundamentis earum ad majorem laxitatem dilatatis erexerunt.* Et: *Cap. 3.* *omnibus in locis per Imperatoris litteras palam edictum fuit, ut tum deturbarentur Eccleſiæ, ſoloque æquarentur, tum ſcripturæ abſumerentur igni.* Neque vero tanti boni expers Roma eſſe debuit, ubi Pontifices Religionum ſedem defixerant. Quare non ſolum in Cœmeteriis, lociſque occultis pia Chriſtianorum manus ædes ad conventus habendos fabricata eſt; (idque de Fabiano Pontifice, *Ab Anaſtaſio in vita.* quem Decius ſuſtulit, refertur) ſed etiam aperte ac publice. Cæcilia quidem virgo fortiſſima cum accepto vulnere properaret ad ſponſum, triduanas tamen popoſciſſe inducias gloriabatur, ut domum ſuam, Alexandro Principe, Eccleſiam conſecraret. Sic & Lucina religioſiſſima fœmina domum ſuam B. MARCELLI nomine dedicavit: quo Chriſtiani interdiu noctuque convenirent, ac Deum precibus cantuque placarent. Aurelia via ſub Aureliano Imperatore, BASILICAM condidiſſe ſcribitur S. Fœlix Pontifex, ubi & poſtea humatus eſt. Poſtremo graviſſimi ſcriptores Philippos Cæſares Chriſtiana fide imbutos agnoſcunt: quorum pietas, & indulgentia multa religioni tuendæ conſervandæque permittere potuit. *Tom. 1. ann. Chr. 57.* At Card. Baronius cum fidei promulgatione Eccleſias cœpiſſe, earumque numerum, ut opus fuit, in dies magis magiſque auctum affirmat. Ideo & Pudentis Senatoris S. Petri diſcipuli *domum in Eccleſiam* fuiſſe mutatam: & *Eutrepiæ* matronæ *domum in titulum* ad ſacra obeunda, & alias fuiſſe erectas: Euariſtum V. à B. Petro Pontificem *Eccleſias* diviſiſſe *Presbyteris:* eoſque temporibus Cornelii Papæ extitiſſe numero quadraginta ſex. Optatum ſcripſiſſe, *quadraginta* in Urbe fuiſſe ad Chriſtianum uſum *Baſilicas* excitatas: Lucianum, quamvis Ethnicum ſcriptorem ferreas portas, ærea limina auratum faſtigium domui ſacræ aſſignaſſe. Alexandrum Imperatorem apud Lampridium locum publicum in quo Deus coleretur, Chriſtianis adjudicaſſe. Aurelianum apud Vopiſcum *Eccleſiam Chriſtianorum* in litteris uſurpaſſe. Hæc aliaque apud eum leguntur.

CAP. II.

Baſilicæ Conſtantini.

Baſilicæ ſacræ quando conditæ. ANno Imperii Conſtantini XIX. ut refert Card. Baronius, Urbis MLXXVI. cum Baptiſmo ante actæ vitæ crimina optimus Imperator eluiſſet, qui antea, vel priſcis ædificiis refectis, & excultis, vel novis ædificatis magnopere, ut diximus, Urbem exornaverat, novam ſacrorum Templorum molitionem adjecit, qua veterum operum pulcherrima, vel ſuperavit, vel æquavit. Nam in parte ſui Palatii Lateranenſis BASILICAM SALVATORIS, & ei continentem S. Joannis Baptiſtæ condidit. *Niceph. lib. 7. c. 34.* Nicephorus de Conſtantino: *Et manibus ipſe ſuis ligone accepto, in Palatio ſuo, quod Lateranenſe dicitur, primus terram fodere, & Eccleſiæ formam in nomen Domini noſtri Jeſu Chriſti deſcribere cœpit.* *Niceph. lib. 7. c. 46.* Et paulo poſt: *Templum in Palatio ſuum oſtendit.* Et rurſus: *Sicuti dictum eſt, in Imperiali Palatio ſuo Templum conſtruxit.* Quod etiam in matutinis Eccleſiæ precibus ſolemniter recitamus die 9. Novembris. Idem Baſilicas SS. PETRI & PAULI ædificavit, utraſque extra Urbem, in Vaticano, viaque Oſtienſi: S. CRUCIS in extremis Eſquiliis: S. LAURENTII

extra

extra portam Eſquilinam, S. AGNETIS extra Viminalem, & alias, quæ præter locorum ſanctitatem, amplitudine, ac magnificentia in admiratione ſemper fuerunt. Hæ tum Baſilicæ ſunt appellatæ. Sed jam antiquata cæterarum appellatione, ſolum quatuor primaria Urbis Templa BASILICÆ dicuntur, Lateranenſe, S. Petri, S. Pauli, S. Mariæ Majoris. Qua in re duo exponenda ſunt: Alterum, cur Baſilicæ dictæ fuerint: Alterum, cur ſolum illa quatuor Templa nunc Baſilicæ dicantur.

Quid fuerit Baſilica Romanis.

Vitruv. l. 5. cap. 1.

BASILICA quidem ante ævum Conſtantini pulcherrima fuit ædificium columnis, & ſimulacris exornatum ad exercenda judicia, & negotiatorum mercatorumque conventus peragendos. Quod Vitruvius addendum Foro præcepit in locis calidiſſimis, id eſt in Solem hibernum obverſis: ne eò convenientibus moleſtiam afferret frigida tempeſtas. Nomen autem ipſum βασιλικὴ Regiam domum ſonat. Ideo Iſidorus: *Baſilicæ prius*, inquit, *vocabantur Regum habitacula, unde & nomen habent. Nunc autem ideo Baſilicæ divina Templa nominantur, quia ibi Regi omnium Deo cultus, & ſacrificia offeruntur.* Cum eo alii auctores conſentiunt, quos affert Baronius, ſubditque: *Hæc licet vera ſint; tamen ejuſmodi nomen unà cum re è Gentilibus ad Chriſtianos derivaſſe mihi magis probatur. Nam Baſilicæ illæ Gentilium in Eccleſias Chriſtianorum aliquando commutabantur.* Hanc vero cauſam, quamvis à tanto viro prolatam, quiſpiam tamen non ſatis eſſe cenſebit, cur Baſilicæ nomen in Templa tranſierit. Nam ne vertatur in controverſiam, an Baſilicæ aliquando in Templa converſæ fuerint, idque verum, an probabile ſponte tribuatur; tamen non ideo prima illa Conſtantini Templa videntur Baſilicæ nomen fuiſſe ſortita. Sunt enim à Conſtantino extructa, antequam Ethnicorum Baſilicæ ſacras in Ædes commutarentur: & toto paſſim terrarum Orbe Eccleſiæ ædificatæ ſunt vigentibus adhuc Gentilium ſuperſtitionibus, & immutatis Deorum Templis, intactiſque opibus, quæ priſci in ea congeſſerant; ut ex S. Ambroſio docet idem Baronius. Multo magis intacta permanſerunt alia ædificia publicis reipublicæ muneribus obeundis extructa. Præterea mos veteri illo Chriſtianorum ævo invaluit, ut ædes ſacræ non minus apud Latinos, quam Græcos, Templa, & Baſilicæ dicerentur. Quod manifeſtum eſt legenti ſcriptores Eccleſiaſticos, & Concilia, à quibus promiſcue uſurpatur Eccleſia, Templum, Baſilica. Et ipſa ſacella dicta interdum Baſilicæ. Ut Baſilica S. Laurentii, ac Theodori Papæ, quam Sancta Sanctorum appellarunt, in Palatio Lateranenſi. Immo in eodem Patriarchio Ædes omnes Baſilicæ nomine cenſebantur in quibus aliquid ſolemnium religionum, & Eccleſiaſticarum cæremoniarum exercebatur.

In notis ad Martyrol. die 5. Auguſti.

Baſilicæ in ſacras Ædes mutatæ.

Epiſt. 21.

Tom. 3. ann. Dom. 324.

Cencius Camerarius Alemannus de Parietinis Lateranenſ. c. 5.

Prima ergo, & auguſtiſſima illa Conſtantini Templa cur dicta ſint potius, & frequentius Baſilicæ, equidem, ut alios, tantos nempe ſcriptores, audiendos cenſeo: ita cauſam nominis in formam ædificii refero. Templa enim illa primaria, Lateranenſe, Vaticanum, S. Pauli, non diſſimilia Baſilicarum veterum fuerunt: immo eo prorſus modo ac partibus extructa, quibus Baſilicæ extruebantur. Fuit enim Baſilica ædificium, quod duplici, aut quadruplici columnarum ordine medianam teſtudinem, ſimplici, vel duplici hinc, atque inde Porticu cingebat. Id loco citato Vitruvii docuit Daniel Barbarus. Fuſius autem nobilis ædificandi magiſter Leo Baptiſta Albertus: *Quo eſſet*, inquit, *Baſilica quidem laxior, primariis tectis non ſufficientibus circum addidere porticus patulas intrinſecus hinc atque hinc primum ſimplices, mox etiam duplices.* Curvabatur ædificium in ſummo, vel pari, vel minore, quam ſemicirculi flexu: quod Tribunal dicebatur; ibi enim habebantur judicia. Quamquam plura tribunalia majoribus Baſilicis fuiſſe conſtat. Quintilianus: *Cum in Baſilica Julia diceret primo tribunali; quatuor autem judicia, ut moris eſt, cogerentur.* Nec modo publicæ, ſed privatæ in

Cur Templa dicuntur Baſilicæ.

Lib. 7. c. 14.

Quint. l. 12. cap. 5.

(*Vitruv. l. 6. cap. 8.*) ædibus Civium Cæſarumque fuere Baſilicæ. Vitruvius: *Habeant nobilium domus Baſilicas non diſſimili modo quam publicorum operum magnificentia comparatas, quòd in domibus eorum ſæpius, & publica conſilia, & privata judicia, arbitriaque conficiuntur.* Potiori jure in Palatiis Principum fuere. (*Plutarch. in Poplic.*) Plutarchus: *Hi unam ſi in Domitiani domo videant Porticum, vel Baſilicam, vel Balneum.* Quod ſuo exemplo cæteros Reges docuit Rex ſapientiſſimus, ac vetuſtiſſimus Salomon; cujus regias Ædes cum deſcriberet Joſephus (*Ant. Jud. Lib. 8. c. 5.*): *Erat*, inquit, *magna nimis Baſilica, & pulchra: hæcque innumera columnarum multitudine portabatur. Quam ad judicia rerumque cognitiones diſtribuit, ut poſſet capere populi multitudinem ad judicia venientem.* (*Baſilica Salomonis.*) *Cujus longitudinis magnitudo erat cubitorum centum, latitudo vero quinquaginta: altitudinis autem triginta: columnaſque quadrangulas omnes habebat, tegebaturque cedro, opere Corinthio, phialis æqualibus & ſcutulis mira arte cælatis, eratque robuſta, & variis decoribus exornata. Item alia erat Baſilica in medio totius amplitudinis conſtituta, habens latitudinem cubitorum triginta, & contra Templum validis columnis extenſum:* (*Altera Baſilica.*) *eratque in ea ſolium valde decorum, in quo ſedens Rex judicia proferebat. Huic erat juncta alia quoque Reginæ Baſilica, & reliqua habitacula, & ſedilia, ubi poſt cauſas explicitas reſidebant ſtrata tabulis cedrinis.* Hæc ille. Quis autem dubitet, an ibi fuerint Porticus duplices, ubi erat innumera multitudo columnarum?

(*Baſilicæ forma.*) Verum ut ædificii forma clarius oſtendatur: fuit in longitudine ambulatio. *Mediam Navem* in Templis hodie nuncupant, teſtudinem mediam ſeu medianam Vitruvius. Additæ hinc atque hinc ſimplices aut binæ Porticus alarum inſtar: quibus qui ad agendum, & negotiandum convenerant, ſpatiarentur. Tribunal in ſummo mediæ teſtudini reſpondebat. Hoc modo videlicet claudebantur minores Baſilicæ, quibus & ſimplices tantum Porticus ad latera mediæ teſtitudinis patebant. At quæ laxiores, & nobiliores erant Baſilicæ binis hinc atque hinc porticibus mediam ambulationem cingebant: & in fine harum quinque porticuum tranſverſam ambulationem ſecundum tribunalia habuerunt. Vitruvius: *Sin autem locus erit amplior in longitudine, Chalcidica in extremis conſtituantur, uti ſunt in Julia Aquiliana.*

(*Et Chalcidica.*) Chalcidica quid eſſent, ambiguum eſt. Nonnemo putat fuiſſe tranſverſas haſce ambulationes. Baptiſta Albertus, *Addidere*, inquit, *inſuper alii ſecundùm tribunal tranſverſam alteram ambulationem, quam quidem Cauſidicam nuncupamus, quod illic Rhetorum turmæ, Cauſidicique verſarentur.* (*Sed dubium quid fuerint.*) At Danieli Barbaro Chalcidica pro Thermis aliquando ſunt. Sed quid commune Termis cum Baſilica, & lotioni cum judicio? aut quomodo Balneæ partem Fori ingrediuntur, cui hæc litigantium ſedes adjungitur? Idem aliò divertit: aitque Chalcidica adjungi Baſilicæ, cum tantum additur, ut reſpectu latitudinis minor debeat eſſe longitudo. Rurſus ait, Chalcidica fuiſſe in Baſilicis loca ampla, & ingentes aulas, more Chalcidenſium ædificatas, in quas Magiſtratus convenirent; poſtremiſque duobus parum diſcrepat ab Alberto. Alii ajunt eſſe Chalcidica, quæ latitudinem in longitudine duplicarunt. Philander: *Ego vero*, inquit, *in ea fui aliquando ſententia, ut exiſtimarem fuiſſe ambulationes ſecundum tribunal tranſverſas, ubi Rhetores, & Cauſidici etiam verſarentur, diverſas ſcilicet à Porticibus. Reperi poſtea apud Sextum Pompejum, Chalcidicum genus eſſe ædificii ab Urbe Chalcide dictum.* (*Quid ſint Chalcidica in Baſilicis.*) Nec plane quid ſentiat, poſtea clare exponit. Ego ſic in Baptiſtæ Alberti ſententiam diſcedo, ut putem alios huc non repugnantes adduci poſſe. Chalcidicum enim, quod addendum Baſilicæ præcipit Vitruvius, eſt aliquid proprium ipſius amplioris pulchriorisque. Neque eo poteſt intelligi ædificium, quaſi ſejunctum à Baſilica, ut pars illius non eſſet. Nec ipſum tribunal; hoc enim erat in omnibus etiam minoribus Baſilicis. Non officina cudendæ pecuniæ, ut quibuſdam eſt viſum; quid enim

hæc

hæc ad Baſilicam rei judiciariæ dedicatam? Neque etiam hic agitanda de nomine quæſtio eſt: An quod præter Porticus addebatur Baſilicæ, Chalcidicum ſolum, an etiam Cauſidicum ſit appellandum. Rem enim quærimus, nomina poſthabemus. Itaque mihi omnino videntur CHALCIDICA eſſe tranſverſæ illæ ambulationes inſtar ingentium aularum. Sic autem dicebantur; vel quia perfectum exemplar extenſæ ejuſdem Baſilicæ ex Chalcide nobili Eubœæ Urbe acceperint Romani, cum antea illas ſimpliciori opere ædificarent: vel quia quod tranſverſum patebat, ſummi eſſet, & inuſitati ornatus, uti Chalcide fieri mos erat. Quod oſtendit Arnobius à Philandro allatus: *Scribuntur Dii veſtri in Tricliniis cœleſtibus atque in Chalcidicis aureis cœnitare.* Chalcidicæ enim aureæ ſignificant veluti cœnationes, & aulas auratis cameris, vel laquearibus, cæteroque cultu, & ornatu eximio ſplendide inſtructas, in quibus Dii epularentur. Meminit Dion Templi Minervæ facti ab Auguſto: *Quod*, inquit, *Chalcidicum vocatur.* Eutropius inter opera Domitiani numerat *Minervam Chalcidicam.*

Chalcidica tranſverſæ ambulationes.

Arn. lib. 4. contra gentes.

Eutr. lib. 10. de Domitiano.

Jam in Baſilicis cùm pars, in qua excurrebant Porticus, præter columnas, paraſtatas, & ſigna in loculis parietum, alia fere ornamenta non haberet: pars altera longitudini obverſa, metallis, marmoribus, aliiſque pretioſorum lapidum cruſtis, & operibus fulgebat; quod proxima tribunalibus primariæ nobilitatis viros, Magiſtratus, Prætores, Conſules, ipſumque Auguſtum, patronorum, & accuſatorum multitudinem acciperet. *Et junxere* (pergit Baptiſta Albertus) *haſce ambulationes inter ſe lineamento ad* T *litteræ ſimilitudinem. Itaque Baſilica ex ambulatione conſtat, atque Porticibus.* Ex his forma Baſilicæ nobilioris, ut Pompejæ, Juliæ, Ulpiæ, & Conſtantinæ, quam fecit ante Baptiſmum, facile deprehenditur. Nam duabus eo pacto junctis ambulationibus, additoque, inſtar capitis, tribunali: tum longitudini adjunctis duabus hinc atque inde Porticibus, Baſilica deſcribitur; in qua, juxta Vitruvium, ejus longitudo latitudinem, & duas tertias latitudinis partes comprehendit. Quæ ſane ædificii deſcriptio formam continet Lateranenſis Templi, Baſilicæ veteris Vaticanæ, & Baſilicæ S. Pauli.

Hoc modo, vere proprieque circumſcripta Baſilica non magnopere quærendum videtur, cur prima illa Templa Lateranenſe, S. Petri, Paulique à Conſtantino facta Baſilicæ dicta ſunt. Non enim alia forma ædificata ſunt: & vera germanaque ſtructura fuere Baſilicæ, nec modo Chriſtiani, ſed etiam Ethnici cum ſacras illas ædes videbant, & Baſilicas ſibi videre videbantur. Cur autem hæc potiſſimum ædificii forma S. Sylveſtro Pontifici Maximo, Conſtantino Pio Auguſto placuerit, cauſa in promptu eſt: quoniam ſcilicet illi inerat figura CRUCIS, ut ex ſe patet: cui Chriſtianæ Religionis Vexillo per Cœlum viſo, & ad militaria ſigna traducto Conſtantinus acceptas victorias referebat: Pontifex autem ejus majeſtati ſacrari Ædes volebat. Et nos tranſverſam illam ambulationem in Templis Crucem nuncupamus. Antiqua vero Templa ſuperſtitioni dicata etſi variam in ſpeciem extruebantur, huic tamen ſchemati Crucis diſſimilia erant. Quare hac etiam de cauſa novam illam ſacrarum ædium ſtructuram probaverunt, ut nonnihil differrent ab ædibus Gentilium. Et vero *Tribunalis*, nomen adhuc à Romanis retinetur, qui ſinuatam Templi Apſidem derivata voce (quod etiam Philander adnotavit) TRIBUNAM vocant. Quamquam & antiquitus ab iiſdem Baſilicis, judiciorumquè ſedibus translatum fuerat Tribunalis nomen ad Apſidem Templorum. Vitruvius: *Quæ ſine cella* (Ædes) *fiunt, tribunal habent, & aſcenſum ex ſuæ diametri tertia parte.* Et Prudentius in deſcriptione ſacri Templi:

Templa habuerunt formam Baſilicæ.

Cui inerat ſchema Crucis.

Tribunal Baſilicæ caput, nunc Tribuna.

In hymno S. Hippolyti.

Fronte ſub adverſa gradibus ſublime tribunal

Tollitur, Antiſtes prædicat unde Deum.

Extruxit idem Conſtantinus Baſilicas ſimplici Porticu: uti S. Laurentii, & S. Agnetis videmus. In quibus illud peculiare eſt; quòd Porticus etiam ſuperiores habent, minoribus columnis effultas. Præcepit autem Vitruvius ſuperiores etiam Porticus apponi Baſilicis cum pluteis, id eſt interſeptis, & interſtructa aliqua parte parietis inter utramque Porticum, ut ſupra contignationem ambulantes ab negociatoribus deorſum ne conſpicerentur.

A primis Baſilicis reliqua Templa olim Baſilicæ dicta. Cæterum à primis illis & auguſtalibus Baſilicis deinceps emanavit, ut omnia Templa à Chriſtianis dicerentur etiam Baſilicæ. Ædes autem Lateranenſis præter Baſilicæ partes hoc etiam habuit, quod in Palatio Imperatoris extructa eſt; cum Ædibus Principum, ut dicebam, adderentur Baſilicæ.

Nec quatuor tantum primaria Urbis Sed cur jam quatuor tantum primaria Urbis Templa dicuntur Baſilicæ? Credibile eſt propter eorum dignitatem, majeſtatemque factum eſſe, ut nomen, quod initio commune cum cæteris Ædibus ſacris habuerunt, jam ſola retineant, quæ ſola cæteris religione ac ſanctitate præcellunt. Accedit, quod antiquiſſima in teſtimonium Chriſtianæ fidei, auſpicata tantorum operum molitione extiterunt. Quamquam Liberiana Virginis Magnæ Baſilica ſub Conſtantio extructa non multo poſt fuerit. Sed Reginæ præſidis ſublimitas, loci veneratio, cultus Pontificum, Principum ac populorum quod tempori defuit, abundè compenſavit. Hæc de Baſilicarum appellatione.

Ornatus Baſilicarum Conſtantini. Quod ſpectat ad illarum ornatum, tanto Columnarum, marmorum tanta ſpatii laxitate, tanta auri, argenti, gemmarum, & ſacræ ſupellectilis copia conditas ab ſe inſtruxit, locupletavitque Conſtantinus, ut opes in Templis Ethnicorum repoſitas vincere voluerit. Quare eorum ſcriptores, referente Baronio, largientis liberalitatem atque impoſita vectigalia criminantur. Apud quem, Anaſtaſium, & alios qui de ſeptem Templis Urbis ſcripſerunt eorum magnificentia, & oblata munera videri poſſunt.

Cap. III.

Sacra Urbis Ædificia uſque ad Totilam Regem.

Damaſus, ſive Anaſtaſius, ut aliis placet. Baſilica Julii, quæ & Juliæ. Poſt conditas à Conſtantino inſignes illas Baſilicas, Julius Papa, Conſtantio jam Principe, duas extruxit: *Alteram, Romæ juxta Forum: alteram via Flaminia.* Ambigi poteſt, an quæ deinde Baſilica JULII, ſeu JULIÆ dicta eſt, ſit ea, quam Julius ædificavit juxta Forum *Romanum;* quod Platina adjecit. Nam Anaſtaſius de Bonifacio I. ſcribit: *ordinatus eſt in Baſilica Juliæ: Julii*, apud Platinam. Quam deinde, ut idem ait Anaſtaſius, Celeſtinus Bonifacii ſucceſſor dedicavit, ditavitque donis argenteis. Idem in vita Silverii Papæ: *In Baſilica*, inquit, *Julii dederunt* (Vitigi Gothorum Regi capto à Beliſario) *ſacramentum de incolumitate, ut perduceretur ſalvus ad Juſtinianum.* Idem in vita Paſchalis I. refert, in ejus comitiis orta populi diſſenſione, alios faviſſe Theodoro Presbytero, alios Paſchalem creaſſe: & cum Theodorus interiora Patriarchii teneret: *Paſchalis*, inquit, *exteriorem partem tenuit, & Baſilicam domus Juliæ, quæ ſuper Campum reſpicit.* Idem in vita Vitaliani Pontificis ſcribit. Conſtantinum, an Conſtantium, Imperatorem Romam veniſſe, ſumma gratulatione ab omnibus exceptum ordinibus; tum *venit*, inquit, Imperator *ad Lateranas, & lavit ſe, & ibidem pranxit in Baſilica Julii.* Sic apud S. Gregorium ſcribitur.

Lib. 11. Ep. c. 1.

tur. *Venit autem icona ſupra ſcriptorum Focæ, & Leontiæ Auguſtorum Romam VII. Kal. Maji, & acclamatum eſt eis in Lateranis in Baſilica Julii ab omni Clero, vel Senatu.* Quibus locis Baſilica Julii inſigne aliquod Conclave, & Aula eſt Patriarchii Lateranenſis. Nam ſi Baſilica pro ſacello accipitur, quomodo in eo cœnaſſe dicitur Imperator? Quæ etiam ideo domus Juliæ dicta eſt, quod cum Baſilica Julius conditor eam Palatii partem vel inſtauravit, vel condidit. Sic domus Tiberiana à Tiberio Cæſare condita in Palatio Auguſtorum. Sic hodie in Ædibus Pontificiis ſingulæ fere partes ſervant conditorum nomina. In eodem autem Patriarchio, ut ſupra dicebam, Cœnatio Leoniana, & alia quædam præcipue Conclavia Baſilicæ dicebantur. Quod autem dicitur Baſilicam Juliæ *reſpicere in Campum* interpretari non poſſum; niſi *Campus* forte Platea ſit ante Baſilicam Lateranenſem; aut aliqua alia planicies propinqua Patriarchio. Cæterum cum hæc Baſilica Julii fuerit in Laterano: & duas memorare videatur Anaſtaſius; alia JULII Baſilica extructa *juxta forum* (quod Platinæ placuit) *Romanum*, collocanda erit. In qua fortaſſe Vitigi incolumitatis promiſſio data eſt. Sed hæc num eadem cum illa haberi debet, quam, creato in ea Bonifacio; Cæleſtinus ſucceſſor dedicavit? Verum aliquis non improbabiliter dixerit, Baſilicam à Cæleſtino dedicatam, antiquam Juliam fuiſſe ab Auguſto conditam, & ab illo Pontifice commutatam in Templum. Quo loco nondum dedicato eſt inauguratus Bonifacius; quia Eulalius, quem populus evehebat, Conſtantinianam Baſilicam, & Palatium Pontificium occupaverat. Hæc dubitando quiſque poterit conjicere, non autem ſerio affirmare.

Baſilicæ late acceptum nomen.

Altera Baſilica Julii.

Eodem Conſtantio Conſtantini filio Imperatore inſigni æſtivarum nivium miraculo Regina Virgo ſedem in Eſquiliis deſignavit, in qua Joannes Patricius BASILICAM illi conderet, Liberius Pontifex conſecraret, Sixtus III. deinde augeret, ornaretque, & Pontificum deinceps munificentia, Civium, ac Principum liberalitas efferret in eam, quam modo ſpectamus, amplitudinem. Damaſus, qui tertius à Liberio Pontificatum geſſit, duo Templa condidit: alterum S. LAURENTIO ad Theatrum Pompeji, eximiis donis inſtructum, quod hodieque S. Laurentii in Damaſo nuncupatur: alterum via Ardeatina, in quo ſepultus eſt. Tum vero quanto cultu, auroque Templa fulgerent, oſtendit S. Hieronymus in epitaphio Fabiolæ: *Sonabant*, inquit, *Pſalmi, & aurata tecta Templorum reboans in ſublime quatiebat alleluja.* Tertius item à Damaſo Anaſtaſius Gratiano rerum potiente, Sacram ÆDEM in Regione ſecunda Cœlii montis ædificavit, quæ Creſcentiana dicta eſt. Tum Anaſtaſii ſucceſſor Innocentius Principe Theodoſio Veſtinæ Templum SS. Gervaſii, & Protaſii (quæ poſtea S. VITALIS) in valle Quirinali dedicavit: ex teſtamento ejus piæ fœminæ venditis gemmis, lautaque ſupellectili, & in Templi ornatum attributis muneribus, annuiſque cenſibus.

Baſilica S. Mariæ Majoris.

Duæ Baſilicæ Damaſi.

Anaſtaſius in vita.

Templum S. Vitalis.

Eodem Theodoſio, & Valentiniano II. Auguſtis, Valentinianus idem ad Salutium Præfectum Urbis litteras dedit, ut Baſilica S. PAULI latior, & magnificentior fieret. Ejus porro conſilii cauſa fuit; quod eodem in loco à Conſtantino Magno condita redigebatur in anguſtias à via Oſtienſi, quæ dorſo Templi adjacens modicum inter ipſam, & Tiberim ſpatium relinquebat occupatum à Templo. Quare juſſit Cæſar, ut latius longiuſque aucta Baſilica viam ipſam complecteretur: ideoque nova Oſtienſis via ſterneretur multo remotior à Tiberi. Id opus tunc deſtinatis ſumptibus inchoatum, poſtea ſub Honorio abſolutum eſt. Et tunc fortaſſe Porticus à porta Urbis ad Templum eſt perducta; cujus ſupra auctore Procopio mentionem fecimus.

Baronius to. 3. Ann. Domini 386.

Templum S. Pauli amplius factum.

Sub eodem Honorio Secretarium Senatus prope Forum Romanum refectum eſt.

Secretarium Senatus.

eſt. Id monet inſcriptio apud Gruterum, Romæ iterum detecta, dum invento corpore S. Martinæ novum Templum inibi excitatur.

SALVIS. DD. NN. HONORIO. ET. THEODOSIO. VICTORIOSISSIMIS. PRINCIPIBVS. SECRETARIVM. AMPLISSIMI. SENATVS. QVOD. VIR. INLVSTRIS. FLAVIANVS INSTITVERAT. ET. FATALIS. IGNIS. ABSVMPSIT. FLAVIVS. ANNIVS. EVCHARIVS. EPIPHANIVS. V. C. PRAEF. VICE. SACRA. IVD. REPARAVIT. ET. AD. PRISTINAM FACIEM. REDVXIT.

Quid ſit Secretarium. At quid eſt Secretarium? Varie enim ea vox uſurpatur. Quod ſi jura conſulas, & Jureconſultos, pro loco in quo Judices cauſas cognoſcunt juſque reddunt, acceptam videbis. Sic l. ult. Cod. ubi Senat. vel Clariſs. *Qui in crimen vocatus fuerit, ſedendi quoque in aliqua Secretarii parte, quæ Judicibus inferior, altercantibus ſuperior eſſe videatur.* Et paulo poſt: *Sedendi, cum celebratur cognitio, in Secretariis judicantium jus conſequatur.* l. 5. Cod. de Præp. labor. l. 3. Cod. de off. diverſ. Jud. l. 5. Cod. Theod. de Prox. com. diſpoſit. Idemque eodem Cod. alibi ſignificari admonuit Alciatus, lib. 2. Parer. cap. 26. aliæque apud Briſſonium leges. Qui & docet, eſſe *Secretarium Judicum, ut Conſiſtorium Principis.* Quod & Julius Bulengerius aſſeruit. Et Card. Baronius poſt allatam Conſtantini Sanctionem, in qua præter cætera præcipit: *Non ſit venale Judicis velum, non ingreſſus redempti, non infame licitationibus Secretarium;* ait: *Locum fuiſſe ubi Judices cauſas audirent, & cognoſcerent cum ex pluribus legibus, tum etiam ex Actis Martyrum recitatis perſpicuum redditur.* At Jacobo Gretſero in Georgium Codinum placet: σήκρετον, quod quidem non differt à Secretario, ſignificari *tam locum ubi Senatus cogitur, quam ipſum cœtum, vel Concilium Senatorum.* Conſentitque Bulengerius, qui tradit, Secretarii ſignificatione comprehendi principum virorum Conſilia, & cœtus: Conclavia etiam, in quibus illa ſeorſim habentur. Locum tamen potiori jure Secretarium notat.

Briſſ. de Verb. ſign. lib. 17. Buleng. de Imper. Roman. lib. 3. c. 9. Baron. anno 332. De off. Conſtant. Eccl. & Aulæ l. 2. cap. 5. Loc. cit.

Secretaria quæ fuerint Eccleſiaſticis. Nec una item eſt Eccleſiaſtici Secretarii ſignificatio. S. Paulinus duas interiores Cellas hinc atque hinc ad Apſidem Baſilicæ poſitas Secretaria appellavit; quarum altera ſacrum inſtrumentum ac veſtes ad ſacrificium: altera ſacros Codices ad lectionem ſervaret. Priore ſignificatione præcipitur Diſt. 24. Can. *Non liceat cuilibet miniſteria tangere, niſi Subdiacono, aut Acolytho in Secretario.* Ibi enim Gloſſa: *Secretarium dicitur locus, in quo ſacra vaſa ponuntur.* Aliud intelliges eadem diſt. Can. *Non oportet Subdiaconos licentiam habere in Sacrarium, ſive Secretarium ingredi, quod Græci Diaconium appellant, & contingere vaſa Dominica.* Gloſſa vero: *Sacrarium, id eſt Altare.* De qua interpretatione alii videant. Cardin. Baronius cum Canonis verba attuliſſet, agens de Concilio Chalcedonenſi, quod ex Liberato Diacono actum ſcribit in Secretario; quoniam Patres in eodem Concilio conſediſſe dicuntur *ante cancellos SS. Altaris,* ut ibi Secretarium conſtituat, ait: *Meminiſſe debes (quod & in antiquis Baſilicis cernitur) inter Eccleſiæ gremium, & Apſidem, ubi ſedes Epiſcopi locari ſolebat, eſſe Sanctuarium collocatum, quod quidem Altare erat primarium in medio ſitum, undique circumcirca cancellis ſeptum.* Tum pergit: *Ante igitur Altaris cancellos Apſidem reſpicientes, apparet congregatum fuiſſe Concilium, totumque occupaſſe locum, qui interjacet inter cancellos, & Apſidem.* Quare hoc illi Secretarium eſt. Verum Altare circumcirca cancellis munitum Secretarium erat Subdiaconis à Canone interdictum. Sed quia ſeptum, cui ſubſellia Patrum

S. Paul. epiſt. 12. Tom. 6. Ann. ſal. 451. Ara primaria cancellis ſepta Secretarium.

Patrum nitebantur, ipſum quoque Altare, & Secretarium complectebatur; ideo locum extra Concilii tempus, omnibus patentem, Secretarium gravis auctor appellat.

Porro primariæ Baſilicæ aliud in ima ejus parte Secretarium erat, in quo veſtibus ſacris induebatur Pontifex, tum egreſſus in Porticum, Templum intrabat ad rem divinam peragendam. Prope hoc Secretarium inter Breviarii preces, humatum dicimus S. Gregorii corpus: & Lateranenſi Baſilicæ eodem in loco appoſitum narrat Joannes Severanus. Quare cum legimus in Lateranenſi Concilio juſſu Martini I. in eadem Baſilica habito: *Suggero Beatitudini Veſtræ, quoniam præ foribus venerabilis Secreti Veſtri adſtant:* rectius fortaſſe hoc Secretarium, aut ſimile ſacellum muris foribusque munitum, quàm locum aliquem in medio Templo, tametſi tabulatis obſeptum intelligere poſſumus. Neque vero in ſolis hiſce Eccleſiarum Secretariis habita Concilia ſunt; ſed etiam aliis. Sic, prima Synodus Conſtantinopolitana habita eſt in *Secretario Epiſcopii:* Quinta *in Secretario*, nulla Templi facta mentione: Sexta *in Secretario Sacri Palatii*, quod Trullum dicebant. Ut alia taceamus.

In lib. de 7. Eccl.

Jam ad ſtatuendum de Secretario Senatus locum non habent Eccleſiaſtica Secretaria. Ex his vero, quæ de aliis dicta ſunt, infertur, id uſurpari pro Curia poſſe, in qua haberetur Senatus: ſeu tamquam pro judiciali Patrum Auditorio, cum frequenter in Senatu de capite fortuniſque Civium decerneretur. Quoniam vero Bulengerius docet, Conſtantinopoli fuiſſe *Secretum Privatarum* ad ſervanda inſtrumenta Urbis, & rerum Civilium jura: *Secretum Publicarum* ad condenda ſecreta publica Imperii; Secretarium Senatus pro ſecreto etiam Archivo, & Tabulario, in quo Senatus Conſulta ponerentur, haberi poſſet. Sed ut Secretarium Curia potius fuiſſe credatur, uſitata primum ſignificatione perſuaderetur. Deinde Senatus in varia Deorum Templa cogi antea ſolebat. Quem morem iiſdem jam deſertis, & ſqualentibus aboleverant in Urbe recepta Chriſtiana ſacra. Nam etſi veram fidem Patres non omnes profitebantur; credibile tamen eſt, Chriſtianos in Deorum Templa convenire noluiſſe: aut etiam in veterem Curiam, in qua Aram Victoriæ, atque Ethnicos ab ingreſſu ſacrificantes viderent. Ideoque Flavianum novam habendo Senatui Curiam inſtituiſſe. Eam porro igne abſumptam, & hinc fatalem dici, quoniam ab Gothis, qui Rege Alarico, Honorii Principatus anno XVI. Theodoſii III. Romam cœperant, videatur illatus. Quamquam illi prædam, quam ruinam maluerunt.

Secretarii Senatus non una ſignificatio.

Loc. cit.

Secretarium pro Curia habendum.

Addendum eſt, quod alia nititur conjectura: nempe Theodoricum Gothorum, & Italiæ Regem (*qui Romam venit, Senatum ſuum mira affabilitate tractans*, ut ait Caſſiodorus) octuaginta circiter poſt annos eodem in loco ædificaſſe. Quia forſitan Secretarium poſt inſtaurationem, capta à Genſerico Roma, tot cæſis mutatiſque Principibus, ferro aut igne labefactatum occaſionem dederat ædificandi. Tegulæ quidem magnitudinis eximiæ ibidem inventæ, mihique ſpectatæ ſunt: quibus inſcriptum eſt, REGNANTE DN THEODERICO FOELIX ROMA. Quamquam hæ aliunde aſportari potuerunt. De eo autem Caſſiodorus: *Magnis ejus operibus antiqua miracula ſuperantur.* Poſtremo, Antiquarii Templum Martis ibi poſuere, verſum poſtea in Ædem S. Martinæ. Quod probabilius dicerent, ſi conditorem, & cauſam tempuſque fundandi afferrent.

Caſſiod. in Chronico.

Jam vero Sixtus Pontifex, qui Valentino III. regnante deceſſit, præter Baſilicam S. LAURENTIO excitatam, ædificatam fere de integro LIBERIANAM, ſacris Ædibus, quà inſtructis ornatiſque inſignis fuit. Quo etiam Pontifice, ut tradit Anaſtaſius (ſed ut ex veteri inſcriptione refert Platina) Cœleſtino I. Petrus Epiſcopus gente Illyricus S. SABINÆ Templum in

Sixtus Pont. Baſilicam Liberianam auget.

Aventino erexit. Porro ejuſdem Valentiniani uxor Eudoxia cum miſſa ſibi Hieroſolymis à matre Eudocia ferrea B. Petri Vincula accepiſſet, eaque Pontifici Romano Leoni tradita cum ferrea item catena, quam Romæ idem Apoſtolus tulerat, inſigni miraculo jungi vidiſſet; magnum in Eſquiliis Templum columnarum multitudine, excelſitate, & amplitudine præclarum, appellatione S. PETRI AD VINCULA tituloque EUDOXIÆ, condidit. In eo præter recondita ſacra Vincula, Sanctorum reliquias, aliaque religionis argumenta, Sancti Sebaſtiani muſivo expreſſa, non ut vulgò, juvenilem, at ſenilem in ſpeciem conformata effigies viſitur: quæ Agathone Pontifice ab horribili peſte tres jam menſes Urbem depopulante liberavit: cognito ante divinitùs, fore ut peſtis conquieſceret, ſi Sancto Martyri altare conſtituiſſent. Eamdem imaginem, nuper graſſantis in Italiæ peſtilentiæ metu, Senatus Populuſque Romanus novo cultu, ac religione, argenteo inſuper calice, ac cereis quatuor oblatis, atque ex voto deinceps in ſingulos annos offerendis, non ſine præſenti ope, Urbano VIII. Pontifice veneratus eſt. Idem Leo Pontifex piiſſimam fœminam Demetriam impulit, ut via Latina B. STEPHANO Templum ædificaret. Ipſe in honorem B. CORNELII Ædem via Appia ad Cœmeterium Callixti erexit. Templa collabentia (referente Platina) reſtituit: ſacrorum vaſa comminuta, aut ablata vel denuo renovavit, vel ex integro, quoad fieri potuit, reſtituit. Cameras præterea tres condidit in tribus Baſilicis Joannis, Petri, ac Pauli.

Templum S. Petri ad Vincula. *Ann. 680. Paulus Diacon. lib. 6. c. 5. Bar. tom. 8. ann. 680. Anaſtaſ. in vita Agatho. Leo I. Pontif. reficit ſacras Ædes aut erigit.*

At S. Hilarus S. Leonis ſucceſſor Nymphœum, & Triporticum, id eſt fontem, & triplicem porticum ad Baptiſterium Conſtantinianum ædificavit, & inibi ſacella auro gemmiſque diſtincta S. Joannis Baptiſtæ, S. Joannis Euangeliſtæ, S. Crucis. Adhæc Balneum, inquit, Anaſtaſius, Prætorium, Bibliothecas duas in Laterano, Monaſterium ad Lunam. Qui locus, ubi in Urbe fuerit, non facile divinarim. Hilari ſucceſſor Simplicius, bellante primum adverſus Odoacrem, tum Italiæ Regnum obtinente Theodorico, quatuor in Urbe Templa excitavit: S. STEPHANI in Cœlio monte, quod à forma Rotundum appellant; in quo poſtea Theodorus Pontifex corpora SS. Primi, ac Feliciani repoſuit: S. ANDREÆ in Eſquiliis juxta Baſilicam Liberianam, intra ambitum nunc Xenodochii S. Antonii: S. STEPHANI juxta S. Laurentium, S. BIBIANÆ ad Palatium Licinianum.

Ex eodem auctore. S. Hilari monumenta. Simplicii Pontificis Baſilicæ quatuor. Idem Anaſtaſius.

At Felix III. qui ab Odoacre ad Theodoricum uſque Eccleſiæ præfuit, Ædem S. AGAPITI juxta S. Laurentium ſtruxit. A Gelaſio ſucceſſore, cum tres extra Urbem, Tibure, via Labicana, & Laurentina dedicaverit, nihil intra Urbem factum reperimus. Symmachus ab illo Pontifex, Theodorico Urbis ædificia muroſque reficiente, S. SYLVESTRI, & MARTINI ad Thermas Trajanas in Eſquiliis; S. AGATHÆ, & PANCRATII Baſilicas via Aurelia ædificavit, SS. AGNETIS, ac FOELICITATIS reſtituit: Ad *Ædes S. Petri, Pauli, Laurentii conſtituit* pauperibus domos: via Tiburtina *S. Petro* Templum dedicavit: Vaticanam ejuſdem Apoſtoli Baſilicam quadriporticu, marmoribus, muſivis, aliiſque operibus inſtructam, novis oratoriis ac ſacellis auctam, præſertim inſigni S. Thomæ trecentarum argenti librarum decoravit: juxta Templum S. Andreæ, gradus ante fores Baſilicæ veteres ampliavit: novos addidit: alia aliis Templis donavit. Quo tempore Theodoricus Rex, & Imperatores Orientis eamdem Baſilicam eximiis muneribus large ditarunt. Fœlix IV. Theodato Italiæ Rege *SS. Coſmæ, & Damiani* Baſilicam, mutata veteri Æde Romuli, in Sacra via conſecravit. Idem *S. Saturnini* Templum via Salaria incendio conſumptum reſtituit. Cum poſtea Gothico

Agapiti, & Gelaſii PP. fabricæ. Symmachus PP. ædificat, & reſtituit. De his Anaſtaſius.

thico bello afflicta Roma diu cruentam obſidionem toleraſſet: Beliſarius liberata Urbe, ac recuperata Italia, mox Africa ſubacta triumphator, auream CRUCEM centum pondo diſtinctam gemmis, aliaque Baſilicæ B. Petri dono miſit. Duo in Urbe XENODOCHIA, unum via Lata, alterum Flaminia excitavit. Quæ ſane pauperum alendorum, ſeu curandorum hoſpitia, ſi domos emeritorum militum, aut peregre advenientium demas, (quæ caſtra dixere) piæ ſanctæque Charitatis expers antiquitas egenis Civibus paraſſe non legitur. Hæc, antequam Totila Urbem obſideret, expugnaretque, peracta ſunt.

Dona Beliſarii S. Petro oblata.

Anaſtaſius, & ex eo Platina.

Cap. IV.

Ædificia poſt refectam Urbem à Beliſario erecta.

SEquuta dein exitialis Urbis expugnatio, atque excidium Gothicum. Sed cum Barbarus victor obruta fere ruinis, & vacua Civibus Urbe aliquando erupiſſet, multi, qui vicinos ad montes ſaltuſque confugerant, aut exteras in Civitates ſe receperant, rurſus permoti Charitate patriæ, Romam rediere: revocati etiam à Beliſario liberatique Tyranni metu; cùm mœnia ſubitario, & militari opere refecta, quæ deinde laterculo, cæmentiſque firmius compacta ſunt. Domus præterea paſſim inſtaurari, aut ædificari cœptæ. Inque eam rem multum opere Narſes Patricius contulit, qui poſt Beliſarium in Italiam miſſus, Gothis Heruliſque ſublatis diu in Urbe manſit, in eaque finem vivendi fecit. De eo Paulus Diaconus: *Erat*, inquit, *vir piiſſimus in Religione Catholicus, in pauperes munificus, in reparandis Baſilicis multum ſtudioſus.* Procopius: *Narſes exercitus partem Cumas obſeſſum miſit. Ipſe vero Romam inſtaurandi, ornandique hanc cauſa manſit.* Quo tempore, Joannes Papa III. referente Anaſtaſio, habitavit in *Cœmeterio Tiburtii, & Valeriani*, aliique Pontifices alia tenuiſſe *Cœmeteria*, alii vero paſſim *Cœmeteria martyrum* ædificaſſe, atque excoluiſſe dicuntur. Quare ſpectabiles hæ fabricæ fuerunt non modo ad cultum Sanctorum, ſed ipſorum etiam Pontificum habitationem. Per idem tempus novam Baſilicam S. LAURENTII ad Corpus martyris Pelagius II. extruxit, veterique adjecit, hodieque utraſque conjunctas cernimus. Sepulchrum ipſum tabulis argenteis conveſtivit: in paterna domo ſenum ac pauperum Xenodochium condidit. Idem SS. Philippi, & Jacobi celebrem Baſilicam inchoavit, quam Joannes III. ejuſdem ſucceſſor abſolvit.

De geſt. Longob. l. 2. cap. 3.

Lib. 3. Bello Goth.

At S. Gregorius *exornatis*, (verba Platinæ ſunt) *quibuſcumque rebus potuit, Baſilicis Romanis, dedicataque Gothorum Eccleſia, quæ in Suburra eſt, Agathæ martyris nomine Flavii Ricimeris viri Conſularis opus (ut litteræ muſivæ indicant) paternam domum in Clivo Scauri poſitam non longe à Circo Maximo in Monaſterium redegit. Quo in loco, & hoſpites continuo accipiebat, & pauperes undique confluentes cibo, & potu in vita retinebat.* Hujus rei locique memoria Cæſaris Cardinalis Baronii ſingulari rerum Eccleſiaſticarum ſtudio, ac veneratione nonnullis abhinc annis renovata eſt: qui & TRICLINIUM poſito inibi S. Pontificis ſimulacro, menſaque è marmore, ac reliqua circum religioſe excoluit. At Flavium Ricimerem non ſtruxiſſe, ſed ornaſſe Templum S. Agathæ vetus teſtabatur inſcriptio:

S. Gregorius Templa reſtituit.

Baronius renovat memoriam S. Gregorii.

Fl. Ricimer V. I. Magiſter utriuſque militiæ, Patricius & Exconſul Ord. pro voto ſuo adornavit.

 Quar-

Pantheon conſecratum. Quartus à Gregorio Bonifacius, hujus nominis item Quartus, PANTHEON exacta veteris ſuperſtitionis fœditate, Magnæ Virgini, Sanctiſque Martyribus conſecravit, paternam domum in Cœnobium convertit. Honorius I. à Bonifacio Quartus Baſilicam B. PETRI æneis tegulis è Templo Romæ (Anaſtaſium enim libentius, quam Platinam audio, qui eas Capitolino Jovi aſcripſit) ſublatis magnificè contexit. Ædes, S. AGNETIS via Nomentana, inſcripto carmine: S. PANCRATII Aurelia via reſtituit. Baſilicas, S. APOLLINARIS in Vaticano: SS. QUATUOR CORONATORUM in monte Cœlio: S. LUCIÆ in clivo Suburrano: S. ADRIANI in tribus foris: S. ANASTASII ad aquas Salvias: S. CYRIACI via Oſtienſi, aliaque in Urbe, atque extra Urbem magnifice extruxit, ornavitque, quædam ampliſſimis muneribus donavit. Porro Ædem SS. VENANTII, & ANASTASII juxta fontem Lateranenſem ædificavit deinde Joannes IV. S. VALENTINI via Flaminia Theodorus I. Adeodatus item I. S. Petri via Portuenſi inſtauratam dedicavit: Cœnobium S. ERASMI in Cœlio monte, in quo ipſe Monachus diu vixerat, ædificiis, redditibuſque ampliavit. Donus Adeodati ſucceſſor Quadriporticum ante Templum S. Petri, quam fere totam recens porticus, & Baſilicæ frons occupavit, magnis ſtravit marmoribus: Ædes Apoſtolorum via Oſtienſi: S. Euphemiæ via Appia inſtauratas dedicavit. Tertius à Dono Leo II. Ædem S. PAULI juxta S. Bibianæ condidit, repoſitis in ea corporibus Sanctorum Simplicii, Fauſtini, & Beatricis, aliorumque Martyrum. Idem Templa S. SEBASTIANI, & S. GEORGII in Foro Boario, quod ad velum aureum dicunt, ædificavit. Ejus autem ſucceſſor Benedictus II. B. PETRI Apoſtoli Templum, necnon S. LAURENTII cognomento in Lucina, S. VALENTINI via Flaminia, S. MARIÆ ad Martyres, ſeu Pantheon magna impenſa reſtituit, precioſis marmoribus, ac veſtibus exornavit. Quartus à Benedicto Sergius tectum Baſilicæ S. PETRI advectis trabibus è Calabria inſtauravit: frontem muſivo depinxit: alia Templa aut texit, aut ornamentis large inſtruxit. Decem & octo poſt annis Joannes VII. extructo Magnæ Virgini magnificè ſacellum in Vaticana Baſilica, Ædem S. EUGENIÆ diu detectam, ruinoſamque operuit, & aliis cum ædificiis renovavit, ornavitque.

Ann. ſalut. 626.

Quadriporticus ante Templum S. Petri.

Templum S. Georgii in Foro Boario.

Templum S. Pauli refectum. Jam Quartus à Joanne Gregorius II. Baſilicam S. PAULI magna ex parte collapſam refecit: atque è Brutiis advectis trabibus texit. Novam ibi aram renovato tabernaculo argenteo extruxit. Eccleſiam S. CRUCIS diu detectam, & circumquaque porticus vetuſtate quaſſatas, trabibus inductis reparavit: marmoreis operibus, aliiſque donis inſignivit, Ædem Sancti Laurentii extra muros, confractis, ac diminutis trabibus ruinæ proximam novis parietibus, tectiſque munivit: aquam, Martiam opinor, cujus Formæ non longè abſunt, eodem reduxit: alia paſſim Templa ruinæ obnoxia renovavit. Cœnobia ad Baſilicam S. PAULI à Cœnobitis deſtituta reſtituit, iiſdemque celebrari juſſit. GEROCOMIUM à tergo apſidis Baſilicæ Liberianæ ſitum in Monaſterium vertit. Cœnobium *S. Andreæ* deſertum pridem, ab ſe refectum, revocatis Monachis habitandum dedit, ut Deo diurnæ, nocturnæque preces utrobique aſſidue perſolverentur. Paternam domum in honorem S. AGATHÆ dedicavit, ædificato ibi Cœnobio, ac prædiis ad Monachos ſuſtentandos attributis. At Gregorius III. mirum quam multa in Urbe opera fecerit, ac reſtituerit. Ædem S. CHRYSOGONI renovato tecto, camera, & picturis parietum, aureis, argenteiſque donis locupletavit. Monaſterium Monachis frequens, prædiis donatum adjecit. Aliud Cœnobium prope Baſilicam Conſtantinianam, ut in eadem divinis laudibus Monachi vacarent, ſtructura egregium, annuoque cenſu donatum

Cum Templo S. Crucis.

Et S. Laurentii.

Senum domus.

Opera Gregorii III.

Monaſterium ad Baſilicam Lateranenſem.

donatum reſtituit. Ædes Sacras S. CALLISTI pœne à fundamentis elatam: SS. PROCESSI, & MARTINIANI, tecto coopertam, firmiſſimiſque pilis effultam: S. GENESII renovato item tecto, altari extructo, aliiſque operibus: S. MARIÆ ad Martyres repurgato tecto, refectiſque plumbeis tegulis: S. MARIÆ in Aquiro depictam, & cum Æde SS. SERGII, & BACCHI à fundamentis ampliori fabrica dilatatam: S. MARCI extra Urbem tecto, quod dilapſum fuerat, inſtaurato: SS. PETRI, & MARCELLINI nova molitione erexit: Baſilicas S. PETRI, & S. MARIÆ Majoris reſartis tectis inſtauravit. Ab eodem MUROS Urbis magna ex parte refectos ſupra memoravi. Stephanus II. Quartus à Gregorio inſtauratis quatuor antiquis in Urbe Xenodochiis, DUO alia prope Baſilicam S. Petri annuis redditibus probe inſtruxit. Ejus porro ſucceſſor Paulus I. in ſua ipſius domo COENOBIUM SS. Stephani, & Sylveſtri Pontificum, ac Templum intra Cœnobii clauſtra miræ pulchritudinis muſivo marmoribus, doniſque ex auro argentoque illuſtre collocavit. Idem in ſacra via juxta Ædem SS. Coſmæ, & Damiani Beatis Petro ac Paulo novum Templum obtulit, eo loci, quo, cùm ad ſupplicium ducerentur, genua flexiſſe dicebantur.

Antiqua in Urbe Xenodochia 4.

Cap. V.

Adriani, & aliorum Pontificum fabricæ.

ADrianus I. vir cætera admirabilis, ſtructis operibus non impar eſt viſus. De eo Anaſtaſius: *Omnes Dei Eccleſias tam extra muros hujus Romanæ Civitatis, quam infra muros ad laudem Dei reſtauravit, atque decoravit; verum etiam, & muros, atque turres hujus Romanæ Urbis, qua dirutæ erant, & uſque ad fundamentum deſtructæ, renovavit, atque utiliter omnia in circuitu inſtauravit.* Et vero præter primarias Baſilicas S. JOANNIS, S. Petri, S. Mariæ ad Præſepe, quas renovatis tectis, & porticibus reſtituit; ſex B. LAURENTII Templa novæ elegantiæ reddidit, extra muros, in Damaſo, in Lucina, [a] ad Formoſam, [b] ad Taurellum, in Palatio, cum Cœnobio quod erat adjunctum. Alia plurima quoniam apud Anaſtaſium ſingillatim recenſentur, hic referre ſuperſedeo. Præter hæc tamen Sanctæ Mariæ in Coſmedin Ædem auctam à fundamentis erexit. S. PANCRATII, vetuſtate dirutam cum Cœnobio reſtituit. Idem PORTICUS Baſilicæ Apoſtolorum in Via lata, quas Paulus inchoaverat, abſolvit, ejuſque Apſidem renovavit: necnon Domos appoſitas SS. Sylveſtro, & Adriano, ac COENOBIUM Virginum S. Eugeniæ à fundamentis excitatum. Præter hæc, aliaque multa, PORTICUM à porta Oſtienſi ad Templum uſque S. Pauli perductam renovavit. Tres veteres AQUÆDUCTUS quà dirutos, qua dilapſis aquis vacuos, aut exiguo humore manantes magnis ſumptibus reſtauravit: SABATINÆ in Vaticanum effluentis: CLAUDIÆ, ad commoditates Palatii, & Baſilicæ Lateranenſis: AQUÆ VIRGINIS, quæ in plana Urbis effunditur. Ut mirum ſit, eum Pontificem tot ædificia cogitatione, nedum opere, curaque complecti, ac ſua pecunia perficere potuiſſe; addita præſertim magna vi auri, argenti, veſtiumque pretioſiſſimarum, locis ſacris paſſim collata. Nam inter cætera Confeſſionem B. PETRI totam ſolido auro. Altare autem illi impoſitum, & parietes dextra lævaque argento contexit.

Anno ſal. 772.

a Locus, fortaſſe à fabricæ ſpecie.

b Fortaſſe ad portam S. Laurentii, quæ Taurina dicta eſt.

Tres Aquæductus refecti.

Jam Leo III. ejus ſucceſſor multa & ipſe ædificavit. De eo ſic Anaſtaſius:

Opera Leonis III.

cum ex omni parte tam per diverſas Eccleſias, quam in Patriarchio in amplis ædificiis conſtruens comptè ornaret. In Patriarchio quidem, ſeu Palatio Lateranenſi TRICLINIUM majus extruxit porphyreticis, pariiſque columnis, inſculptis vaſis ac liliis, & marmore cruſtatum ſtratumque. Tres in eo Apſides: quarum præcipua muſivo: duæ minores pictura, omnes marmorum incruſtatione decoratæ. Hæc Baſilica Leonis dicta eſt: cujus vermiculatas Chriſti Domini, Apoſtolorum, Leonis ejuſdem, & Caroli Magni effigies Franciſcus Cardinalis Barberinus egregio ſtudio Eccleſiaſticæ antiquitatis meliorem in formam reficiendas curavit. Aliud Triclinium idem auctor memorat, majore Apſide, decemque minoribus inſtructum, ſtratum marmore, ſedilibus, & concha porphyretica ornatum. Idem refert, Macronam, id eſt longam Aulam in eodem Palatio vetuſtate collabentem, ſartis tectis, & camera, ſtructuris picturiſque renovatam. In eodem Patriarchio ſolarium nempe Xyſtum & ambulacrum ab illo Pontifice inſtauratum: ſacellum S. Michaelis Archangeli à fundamentis erectum, teſſellatis, depictis, marmorum, metallorumque egregiis operibus exornatum. Baſilicam ipſam Lateranenſem, tectis, quadruplici porticu, & fontibus reſtitutis, munitam: obſtructas Baſilicæ feneſtras inſertis metallo vitreis laminis pellucidis, & coloratis. Confeſſionem S. PAULI auro tectam: S. PETRI, præter illata ſigna aurea gemmiſque diſtincta, pretioſo pavimento aureo incredibilis ponderis ſtratam. Tectum Baſilicæ Eſquilinæ: Vaticanæ item, ejuſque medianam, & tranſverſam teſtudinem, turrem, quadriporticum, fores argenteas, gradus, fontemque reſtauratum: tum Xenodochium, & Balneum, aliaque habitantium conclavia juxta eamdem Baſilicam pœne diruta. Novam domum Hoſpitalem B. Petri nomine, ac patrocinio, ejuſque Templum conditum. Baſilica S. Pauli terræmotu concuſſa, ingenti tectorum, & parietum ruina ceciderat: eam cum porticibus refectam marmoribus præclaram in ſpeciem obduxit, renovatis antiquis auri argentique operibus, novis, atque egregiis additis. Ædes Sanctorum quamplurimas munifice reſtituit. Novam SS. Nerei, & Achillei juxta veterem jam collabentem extruxit: S. Suſannæ, cui Presbyter præfuerat, à fundamentis renovavit, auxit, donavitque præclaris muneribus; quibus alia etiam Templa liberaliter inſtruxit, & ab Anaſtaſio referuntur.

Confeſſio S. Pauli, & Petri ornata.

Baſilica S. Pauli terræmotu dejecta & refecta.

Tertius à Leone Paſchalis PORTICUM, quæ à Mole Adriani ad S. Petrum pertinebat, & arſerat per incendium ædificiorum in quibus Angli rendere conſueverant, ſimul cum domiciliis Peregrinorum illico refecit. Ædem S. PRAXEDIS quòd vetuſtate caſuram cerneret, aliam non longe eidem Virgini auguſtiorem, quam hodieque colimus, excitavit. Ædem S. MARIÆ in Dominica, tum S. CÆCILIÆ inſtauravit, vel, ut alii, condidit inſignibus donis locupletatam: translatoque in eam S. Virginis corpore. Virginum inibi COENOBIUM, in honorem ejuſdem, Sanctæque Agathæ erexit, annuiſque cenſibus dotavit. Ædis porro Apſidem, ut Praxedianæ, muſivis imaginibus marmorumque incruſtationibus coloravit: dicavit aram argento immenſi ponderis elaboratam. Hoſpitalem domum apud S. Petrum à Leone III. fundatam redditibus firmavit. Reſtituta Baſilica LIBERIANA, quam vetuſtas quaſſaverat: Apſide ſubſtructis gradibus elata ab Eccleſiæ corpore, ac ſtrata marmoribus: aram præcipuam argento inaurato: aram Præſepis ſolido auro: Confeſſionem columnis, & epiſtiliis, interius exteriuſque auro texit: illuſtribus donis cætera complevit. Eugenius ejus ſucceſſor S. SABINÆ Templum, in quo Presbyter fuerat, ad meliorem cultum perduxit, picturatis, & argenteis operibus exornavit. Gregorius IV. ÆDEM jam collapſam S. Saturnini martyris,

Paſchalis I. opera.

Templum S. Praxedis extructum, & S. Cæciliæ.

Confeſſio S. Mariæ Majoris ornata.

Gregor. IV. opera.

martyris, S. Gregorii cum ſecretario S. Marci reſtauravit, S. Adriani renovato tecto munivit. Novum, & magnificum SACELLUM in Vaticana Baſilica, ubi Corpus B. Gregorii I. Pontificis reponeret, argenteis tabulis conveſtito altari conſtruxit. COENOBIUM à fundamentis juxta Ædem Virginis Tranſtiberinam multa item ædificatione reſtitutam, & ampliſſimis muneribus donatam excitavit: annuos cenſus Monachis diurnas, nocturnaſque Deo laudes perſolventibus attribuit. Patriarchium Lateranenſe renovatis excultiſque veteribus: novis cellis, conclavibus ad habitandum erectis cum balneo, amplificavit. Duo Palatia, (quorum unum Baſilicæ S. Petri proximum erat) porticibus, aulis, ambulacris, conclavibus viſenda, commoditati Pontificum facienda curavit. Formas & Arcus Aquæ SABATINÆ rimoſos atque interciſos antiquæ integritati commiſit, reducta aqua in Janiculum, & Vaticanum. OSTIAM Tiberinam, ne deinceps prædonum direptionibus vaſtaretur, novis mœnibus, foſſaque vallatam Gregoriopolim nominavit. Hæc ille.

Sergius ejus ſucceſſor ÆDEM, & ipſe extra portam Salariam B. Romani martyris perfecit à fundamentis. Orphanotrophium refecit, Ædemque SS. Sylveſtri, & Martini in Montibus: novum ibi COENOBIUM pſallentibus Monachis conſtituit. Baſilicæ Conſtantinianæ aditum addita picturata Porticu illuſtravit. Principem Aram nixam columnis, marmore inſtructam: inferiorem Confeſſionem argenteis laminis auro perfuſis: Cameram Præſepis, an totum Sacellum in Baſilica Majoris Virginis argenteis item laminis inauratis ſplendide obtexit. At Leo IV. COENOBIUM Virginum ad S. Sixtum, quod ſeculares inſederant, refectum muneribus, redditibuſque auctum Monialibus reddidit. Alterum SS. Stephani, & Caſſiani prope S. Laurentium extra Urbem renovatum tradidit Monachis Græcis, & copioſis opibus præditum. Patriarchii everſum ſolarium ſive ambulacrum meliorem in formam redegit: marmorea ſedilia in ejus aditu collocavit. Novum miræ pulchritudinis in S. Petri Baſilica Sacellum lunenſi lapide, ac muſivo coopertum, ubi Corpus B. Leonis Papæ conderet, ædificavit.

Sergii II. opera.

Ampliora Leonis IV.

Ea tempeſtate, Sergio Pontifice, piratæ Saraceni infeſtis claſſibus ad Oſtia Tiberina appulſi SS. Apoſtolorum Baſilicas extra Urbem ſitas diripuerant. Quare illi ſuffectus Leo quæcumque è Baſilica Vaticana ablata fuerant reficere decrevit. Tum præter alia plurima atque eximia liberaliter collata, aureis argenteiſque laminis, quarum una ex auro, pondo ducentorum ſexdecim erat, undique non ſolum Apoſtoli SEPULCRUM ſed Altaris frontem auro gemmis diſtincto contexit: ejuſdem Cameram, vel, ut ajunt, Ciborium, columnas, & lilia (capitula reor, cauliculis, & liliis inſculpta) argento inaurato, pondo mille ſexcentorum ſex: coronis quatuor, calicibus ſexdecim ex auro, aliiſque innumeris ornamentis aræ, ac toti paſſim Templo impoſitis. Portas Saraceni fregerant, & argento nudarant: eas iterum cælato argento veſtivit; fornicem ante portas: caſuram porticum ad lævam Templi: alteram Ædi vicinæ S. Andreæ adhærentem: tectum magnis trabibus renovavit. ÆDEM B. Virginis ad ſcholam Saxonum, nunc in Saxia ab humo erexit. Idem in Baſilica Sancti Pauli à Barbaris item direpta, altare è columnis, & camera argentea, pondo nongentorum quadraginta ſex eidem Apoſtolo dedicavit. ÆDEM SS. Quatuor Coronatorum, cujus titulo inſignitus Presbyter fuerat, ruinæ obnoxiam ab imo ſolo reficiendam ornandamque: & Aram, quia multorum SS. corpora condidit, argento inaurato, hyacinthis ſmaragdiſque præfulgente veſtiendam: Apſidem vero Tranſtiberinæ Virginis, item ruinoſam inſtaurandam curavit. E ſuis porro Ædibus, Virginibus ſe Deo voventibus domicilium, patronis

Piratæ diripiunt Baſilicas extra Urbem.

Portæ S. Petri argento contectæ.

Baſilica S. Pauli direpta, & exornata.

S. Simi-

S. Simitrio, atque Cæſario. Demum ne Romanis mœnibus immenſam beneficentiam concluderet, Civitatem PORTUENSEM ad oſtium Tiberis novis cum firmaſſet munimentis, fabricisſque excoluiſſet, Corſis irruptiones, direptionesſque Maurorum fugientibus habitandam cum agro ad culturam dedit. CENTUMCELLAS dirutis muris populus deſeruerat metu Saracenorum. Ipſe alio in loco munitiore oppidum ædificari juſſit, aquis ſolum perfluentibus: per ſomnium ſibi mœnia portasſque deſignare viſus, eumdem ordinem ædificando retineri voluit. LEOPOLIM placuit novam Urbem appellare; nec tamen id nomen perdiu conditori ſupervixit.

Et Centumcellæ quæ Leopolis dictæ.

Cap. VI.

Civitas Leoniana.

Urbs Leoniana.

AT Urbi, quam Romanæ addidit, inditum LEONINÆ, ſeu LEONIANÆ nomen pertinaciùs viget. Quamquam in communionem appellationis adſcito rudiore Burgi vocabulo (ut ferme deteriora magis pollent) rarum eſt in ore vulgi, doctorum linguis, aut eruditis ſcriptorum paginis fere contentum. Porro Urbs, quam Leo IV. condidit è Vaticano colle deſcendit ad Tiberim. Vaticanus quidem campus ad ea uſque tempora extra Urbem fuit, Hortis etiam Principum olim conſitus, ſed amœnitati permixta *infamia inſalubris Cœli, frequentior funeribus ac tumulis, quam tectis*; ut Tacitus, & Lampridius ſcripſere. Sed poſtquam Conſtantinus ſepulchro Apoſtolorum venerabilem omnibus terris Baſilicam ſuperſtruxit, Vaticana planicies quamquam excluſa Pomœrio, ædificiis tamen, & incolis deinceps abundavit. Mœnia vero interiore ripa Tiberis producebantur, præter munitionem, quam ad Molem Adriani excitaverant. Quare Stephano Tertio ſummo Pontifice, cum Deſiderio Longobardorum Regi infeſto agmine ad Urbem venienti Romani clauſiſſent portas, ſtativa ipſe cum exercitu poſuit ad Sanctum Petrum; eò cum evocaſſet Pontificem, mutuosſque ſermones habuiſſent: *Rurſum*, inquit Anaſtaſius, *ipſe Beatiſſimus Pontifex reverſus, ingreſſus eſt in Civitatem.* Poſtridie cum iterum Stephanus ad Baſilicam Vaticanam rediiſſet, ut leniret iram Regis, duos è Romana Curia poſcentis ad necem; ipſe autem occluſis portis neminem è Templo exire permitteret: Pontifex Epiſcopos duos miſit *ad portam Civitatis, quæ egreditur ad Sanctum Petrum.* Et paulo poſt idem auctor: *Abſtulerunt Chriſtophorum, & Sergium ab Eccleſia B. Petri Apoſtoli, & properantes cum pluribus Longobardis uſque ad portam Civitatis, ibi eorum oculos eruerunt.* Idem in vita Stephani II. *Nam & foris muros hujus Civitatis Romanæ ſecus Baſilicam B. Petri Apoſtoli duo fecit Xenodochia.* Et Pauli I. ann. DCCLVII. dicitur Baſilica S. Petri extra muros Civitatis Romanæ. In vita Stephani IV. anno DCCLXVIII. cum memoraſſet portam Civitatis, quæ mitteret ad S. Petrum, deinde ait, *optaſſe Pontificem, ut quidam Beati Petri Baſilica introducerentur Romam.* Quin & Adriano I. Pontifice cum Carolus Francorum Rex Magnus Deſiderium Regem Papiæ obſidens è caſtris ad Urbem veniſſet, Pontificem in gradibus Vaticanæ Baſilicæ offendit: cum quo Templum ingreſſus, pieque Deum, & Apoſtolum veneratus, Adrianum rogavit, ut ſibi Urbem, ad viſitanda Templa voti perſolvendi gratia, liceret inire. Demum in vita Leonis IV. anno DCCCXLVII. qui hunc Vaticani tractum muris cinxit, memoratur ab eodem Anaſtaſio Monaſterium B. Martini extra muros

Vaticanus extra Urbem.

Mœnia Urbis ſecundum Tiberim.

Baſilica S. Petri extra muros.

muros Urbis juxta Baſilicam S. Petri. Sic Luitprandus Molem Adriani conſtituit in Urbis ingreſſu, ut infra. Quæ cauſa etiam fuit, cur ante illum Pontificem Saraceni, qui prædabundis claſſibus Romanum littus tenuerunt, è Templis Sanctorum Petri, & Pauli extra Urbem poſitis theſauros omnes aſportarent, & rapaces manus urbanis opibus abſtinerent, quas mœnia incluſas defenderant, vel irruentium ferociam fregerant ſtantes pro mœnibus cives. Illa ergo pars agri Vaticani Suburbium erat, ædificatis paſſim domibus, & à porta Urbis uſque ad Apoſtoli Baſilicam continuata porticu. Verum cum quotidie religio, cultuſque ad Apoſtolorum ſepulchra augeretur, multique ex tota Europa præſertim è Longobardis, qui tum dominabantur in Italia, atque è Tranſalpinis Franci, Germani, Friſii, aliique Romam confluerent; ne cum hoſpitum frequentia, morbi in Civitate vulgarentur: in eo Suburbio illis datæ ſunt ad habitandum ſedes. Inde & Burgi nomen traxit. Anaſtaſius: *Eodem*, inquit, *tempore, per quorumdam gentis Angelorum deſidiam ita eſt omnis illorum habitatio, quæ in eorum lingua Burgus dicitur, flamma ignis exundante combuſta, ut etiam nec veſtigia priſtinæ habitationis in eodem loco inveniri potuiſſent. Cujus exuberantis incendio pœne totam porticum, quæ ducit ad Baſilicam Principis Apoſtolorum ignis fomes devaſtavit.* Quæ paulo poſt Paſchalis Pontificis munificentia reſtaurata ſunt: tum vero traditis veſtibus, diſtributis alimentis, erogato auro, atque argento peregrinorum neceſſitati ſubventum. Ejuſdem loci incendium Leone IV. renovatum eſt. Anaſtaſius: *Pontificii ſui exordio Saxonum vicum validus ignis invaſit, cuncta comburens, atque comminuens, ita ut propius B. Petri Principis Apoſtolorum Baſilicæ proveniret, Saxonum, Longobardorum domos ac porticum concremans, atque diripiens.* Hæc multorum ejuſdem ordinis, & conditionis contubernia, & cœtus Scholas dicebant (ut de militibus, excubitoribus, palatinis aulicis, aliiſque legimus.) Itaque Leoni IV. è Gallia ad Urbem redeunti effuſus obviam fuiſſe dicitur populus Romanus univerſus, & Scholæ Francorum, Saxonum, Longobardorum, Ædem præterea S. Michaelis Vaticanæ Baſilicæ propinquam conditam ajunt in Friſonum Schola. Hæc adeò cum Baſilicam extra Urbem clarè demonſtrent, miſerabiliùs oſtendit crudelis illa Maurorum irruptio, quibus duntaxat ad direptionem Apoſtolorum limina nudata mœnibus patuerunt. Porro idem nova ſpe opulentæ prædæ allecti inſtructis iterum claſſibus ad Urbem expugnandam incitato curſu ferebantur. Defixit novus terror Romanorum animos ex præterito malo futuram cladem æſtimantium. Ut tamen hoſtium furori obviam irent, Campanorum claſſis adjuvit: quos omnes Leo Pontifex precibus, & publica ſupplicatione munivit ad bellum. Pugnatum eſt, quà Tiberim vorticoſis influentem undis excipit mare: ventuſque in media pugna ſubito coortus, quem [a] Deus de theſauris ſuis produxiſſe credebatur, diſcretis claſſibus prælium diremit, ſed naves hoſtium abreptas afflixit, fregitque, aut deſertas ad Inſulas, & ſaxa detruſit. Magna eorum pars cæſi: alii capti, & ad Urbem deducti; quorum opera ædificando poſtea uſus eſt Pontifex. Cum ergo Sanctiſs. Pater, ut gratias Deo, ac B. Petro ageret immenſam argenti vim ejus Baſilicæ, aliiſque Templis munera obtuliſſet, quod pridem agitaverat, ſtatuit Vaticanum Templum muris cingere. Cœperat antea fundamenta jacere Leo III. ſed poſtea intermiſſi operis, quà extabat, maceriam avexerat quorundam avaritia, ut vix veſtigia apparerent. Anno igitur Pontificatus II. qui à natali humanæ ſalutis fuit DCCCXLIX. cum ad Lotharium Auguſtum de ea re ſcripſiſſet, ut ſibi conſilio, ſumptuque adeſſet, ædificare aggreſſus eſt. Miſit Cæſar cum fratribus liberaliter ad Leonem non modicam pecuniæ ſummam. Ipſe vero Pontifex cum cœptum opus frequenter inviſeret, ſtructuramque ſtrenue urgeret, quarto poſt anno abſolvit. Novæ Urbi LEONIANÆ inditum nomen, quam ipſe, & univerſi Antiſtites, ac reliqui Clericorum ordines cinere conſperſi, nudique pedes Eccleſiaſtico ritu Litaniis, Pſalmiſque decantatis circumierunt luſtraruntque: ſcriptas in eam rem preces Pontifex ſuper murum recitavit, tum ſacrificio ad Aram

Anaſtaſ. in vita Paſchalis I.

Scholæ quid eſſent.

Saraceni divina ope victi.

a Pſal. 134.

Captivi ædificando deſtinati.

Apoſtoli peracto, Romanos Cives in ſuam quemque domum, muneribus donatos dimiſit. Poſthæc muri Urbis ſecundùm ripam Tiberis deſierunt, quos aut Romanorum ſecuritas, aut multo ſerius annorum vetuſtas demolita eſt. Quamquam aliqua pars ante Leonianam Urbem conditam collapſa erat. Nam Adriano Pontifice Tiberis effuſus, portaque Flaminia, quam dejecerat, immiſſus, Urbem late inundavit, & porticum, quam Palatinam dicebant, ad Templum S. Marci, evertit: tum aquæ magno impetu ad pontem Adriani confluentes murum Tiberis ripæ impoſitum proruerunt, ſeque iterum fluminis alveo infudere. Cæterum Vaticanus ille tractus tutus deinceps oppugnationes hoſtium, & obſidia non ſemel propulſavit, eluſitque. Neque deſtiterunt conſequentes Pontifices mœnia bello quaſſata vel tempore collapſa reficere, noviſque aggeribus, & propugnaculis munire. Quo nomine celebris eſt inter cæteros Nicolaus V. de quo ſic Platina, qui vidit, ſcripſit: *Muros Vaticani prœaltos, & latos inchoavit, jactis inſanis fundamentis ad turres, & molem ſuperædificandam, quibus coerceri hoſtes poſſent, ne Ædes Pontificis, & B. Petri Templum, ut antea ſæpe factum eſt, diriperetur.* Poſt illum Paulus III. cum antea expugnatis à tergo S. Petri mœnibus hoſtes Vaticanum Clemente VII. Pontifice irrupiſſent, novas in eo molitiones duxit. Paulus deinde, & Pius IV. qui & Piam Urbem vicis inlongum directis adſtruxit, idque publico diplomate teſtatum voluit: & portam conditis muris ex priore ſuo nomine Angelicam nominavit. Demum Leonianæ Urbi Moles Ælia, ſive Arx S. Angeli inexpugnabile munimentum adjectum eſt.

Anaſtaſ. in ejus vita.

Mœnia à tergo ſemel S. Petri expugnata.

Cap. VII.

Arx S. Angeli.

Forma Mauſolei Adriani.

ADRIANI MAUSOLEUM ad ulteriorem ripam Tiberis excitatum jam diximus. Id pario è marmore extructum, & in imo quaternis, pari dimenſione lateribus, poſtea circumeunte fabrica, rotundam, ſpatioſamque eminebat in Turrim: equeſtribus ex eodem lapide ſtatuis, aut è curru extantibus in ſummo collocatis. Quæ Principum decora uſque ad ſecundum bellum Gothicum inviolata manſerunt: ac præterea Moli ad tuendam Urbem munitiones additæ ſunt. Nam ut ſupra referebam ex Procopio, *Sepulchrum id extra portam Aureliam, & ad lapidis jactum à mœnibus procul extructum* Romani *brachiis duobus à mœnibus ipſis ad ſepulchrum id uſque porrectis, inædificatiſque complexi ſunt; ut è muro non ſit perinde pars quædam effectum; apparet namque altiſſimæ turri perſimile, & ea regione imminet portæ.* Hoc ante Juſtiniani ætatem peractum, quo tempore incertum eſt. Crediderim primo Gothico bello, quod movit Alaricus, id feciſſe Romanos, ut in ea obſidione ſe tanto munimento tuerentur. Subindicat Claudianus:

Sepulchrum Adriani tamquam Turris mœnibus adjunctum.

In 6. Conſul. Honorii.

Addebant pulchrum nova mœnia cultum
Audito perfecta recens rumore Getarum.

Quo ſane metu ſi cætera refecta, hoc quoque validum Urbi propugnaculum adjectum eſt. Cæterum egregia illa ſtatuarum decora Gothici ſecundi belli turbo decuſſit. Nam Gothi Molem aggreſſi cùm pro mœnibus ſtantes Romanos Græcoſque alii telis arcerent, alii ſcalis in ſummum evaderent; qui munitionem tuebantur ſuæ jam ſaluti, nedum victoriæ deſperantes, atque opem in loco oblatam rati, frangere ſimulacra, & trunca eorum ſaxa in ſubeuntes devolvere

cœpe-

cœperunt. Sic hoſtium pars cæſi: pars fugati: omnium repreſſus impetus, & à Mole divulſus eſt. Dein Moles pro Arce tam Græcis, quam Gothis fuit. Nam capta primùm & amiſſa: dein à Totila iterum expugnata Roma; Paulus inter cæteros Græcorum duces ex Cilicia profectus ſe cum quadringentis ad Molem recepit, acriterque contra Totilanos, ſuos etiam revocante Rege pugnavit. Poſtridie Paulus deſperatione vitæ jam fortior cum ſuis erumpebat ex Arce, ſtationes hoſtium invaſurus. Sed Totilas caduceatore præmiſſo, omnibus, ſi mallent abire, diſceſſum: ſi pugnare ſecum, ſtipendium obtulit. Sic illi ad Gothi ſigna tranſiere. Paulus cum ſocio in Græciam rediit. Arcem deinde Gothi habuerunt. At poſt Beliſarium miſſus in Italiam Narſes cùm Romæ exercitum admoviſſet, & Gothi, quod ſcribit Procopius, *haud quaquam Urbis mœnia univerſa cuſtodire ſat commodè poſſent, brevi admodum ædificio circa Adriani Molem, locum complexi, eodemque priori muro adnexo, in præſidii formam mox redigunt, ibique pretioſiſſimis rebus depoſitis, diligentiſſime præſidium id aſſervabant Urbis mœnibus, cæteriſque deſtitutis, atque neglectis.* Mox tamen ſubeuntem ad muros hoſtem repellere conati, cum ille nihilominus Urbem intraſſet, ad Molem ſe receperunt, nonnullis duntaxat Oſtienſem ad portum confugientibus. Poſtridie Narſes omnibus copiis præſidium cingit. Quo terrore perculſi Barbari, ſalute pacta præſidium dedunt, ſexto & vigeſimo Juſtiniani imperantis anno. Sic enim Codex Græcus habet ἕκτόν τε, καὶ εἰκοστὸν ἔτος ἰουστινιανοῦ βασιλέως. Deinceps munitio Narſetis in poteſtate fuit, atque Exarchorum, qui poſt illum Romam, & Italiam Imperatoris nomine regebant.

Ornamenta Mauſolei dejecta.

Gothi Molem habent pro Arce.

De Bello Gothico lib. 3.

Arx venit in poteſtatem Narſetis.

Necdum tamen Angelica appellatione veterem infœlicis ſepulchri nomen exuerat; cum ſub hæc tempora, graſſante Romæ peſtilentia, Gregorius Magnus Pontifex, qui ad D. Petri ſolemnem ſupplicationem habebat; Angelum in edita Mole enſem vagina includere; & unà vim morbi condere ſuſpexit. Inde S. ANGELI inditum nomen: addita etiam in ſummo vertice dicataque Archangelo MICHAELI ſacra Æde. Qua deinde ad imam viciniam tranſlata, ſeu potius ibi ſubſtructa, in rei admirandæ teſtimonium, marmoreum ANGELI ſimulacrum, præcelſo loco impoſitum eſt. Ejus porro Ædis meminit Luitprandus, qui etiam, quomodo ſua ætate haberent ſe munitiones, enarrat. *In ingreſſu*, inquit, *Romæ Urbis quædam eſt miri operis, miræque fortitudinis conſtituta munitio; ante cujus januam pons eſt pretioſiſſimus ſuper Tiberim frabricatus, qui a primus Romam ingredientibus, atque egredientibus eſt; nec eſt alia niſi per eum tranſeundi via. Hoc tamen niſi conceſſu cuſtodientium munitionem fieri poteſt. Munitio autem ipſa (ut cætera deſinam) tantæ altitudinis eſt, ut Eccleſia, quæ in ejus vertice videtur in honorem ſummi, & cæleſtis militiæ Principis Archangeli Michaelis fabricata, dicatur Eccleſia Sancti Angeli uſque ad Cælos.* Quod ſi ex hoc inferas, hoc illud Templum videri, quod in *ſummo Circo* Bonifacius Pontifex dicavit, Reſpondeo, Molem ſummi Circi appellationem, quod ſupra dicebam, recuſare: & Ædem, ſive Ædiculam S. Michaelis alius, qui munimento bellico tantum Præſidem quæreret, excitare potuit. Cæterum amplioribus deinceps munimentis Moles aucta, & CASTRUM, ſive ARX dicta eſt.

Anno ſal. 590.

Arci inditum nomen S. Angeli.

Luitpr. l. 3. cap. 12.

a Nam diu rupto ponte Milvio, hac ſolum tranſiri in Urbem volebant.

De hac re lib. 1. c. 10.

Sed ſtatum ac regimen Italiæ cum vertiſſent Longobardi: eadem quæ horum excuſſo dominatu, plures minoreſque principatus extuliſſet; Marchiones in Hetruria clari, in primis extitere, quos ad eamdem originem referunt, qua deducti poſtea Comites Tuſculani. Hi ad potentiam, & immenſas opes Arcis quoque Romanæ poſſeſſionem adjecerunt. E quibus Adelbertus anno ſalutis DCCCCVIII. adeo excelluit, ut unus inter omnes Italiæ Principes appellaretur *Dives*: & Rex verius, quam Marchio, ſolo duntaxat nomine Regibus

Bar. to. 10. Anno ſal. 897.

Comites Hetruſci Arcem poſſident.

 habere-

haberetur inferior. Per id tempus florebat Romæ opibus, patritioque genere,
Et Theodora Romana. nec moribus tamen probis Theodora illuſtris fœmina; quæ turpibus illecebris
Adelbertum illexerat, in communionem Arcis poſſidendæ recepta: ubi & de-
inceps habitare conſuevit. Quare velut Principatum Urbis adepta, ex Arce,
cui nobiles Ædes vel impoſitæ, vel appoſitæ jam tum fuerant ad excipiendos
Et ejus filia Marozia. Hetruriæ Principes, Romanos etiam Pontifices infeſtabat. Sequuta eſt ejus
filia Marozia melioris item formæ, quam famæ. Hæc Arcem ſecuritatis ſuæ
non magis receptaculum, quam ſcelerum fecerat: unde & Romanis Civibus
Baron. cum Vidone Adelberti patris ſucceſſore, cui nupſerat, imperabat. Sed Vido-
Anno ſal. 928. ne paulo poſt abſque liberis vita functo; ipſa deinceps cum filio Alberico, quem
ex Alberto, ſive Adelberto Marchione ſuſceperat, in Urbe dominata eſt.
Degebat Ticini Hugo Vidonis frater, ex eadem matre genitus, quem Regem
Italiæ appellabant. Huic Marozia ſuas nuptias, & vacuam Arcem obtulit.
Baron. Confeſtim Hugo non magno comitatu ad Urbem venit, fiſus Caſtri munimen-
Anno ſal. 933. tis: celebratiſque in eo nuptiis, quotidie liberales epulæ inſtruebantur. La-
vanti manus Vitrico aquam fundebat hortatu matris Albericus. Fundentem-
que paulo immoderatius inflicto Rex colapho, haud equidem moderate, ad-
monuit. Sed altius, quam ille voluiſſet, injuriam ebibit adoleſcens. Confeſtim
conſilio Civium clam habito externi domini tumorem, & arrogantiam, ma-
tris intemperantiam queſtus, omnes impulit, ut in utrumque conjurarent.
Itum ſtatim ad arma: eoque Duce Arx obſideri oppugnarique cœpta. Hugo
vim metuens ſe ſe ex mole, qua parte hærebat muro Civitatis, demiſit: rece-
Albericus, capta matre, Arcem poſſedit. ptuſque à ſuis in Inſubriam plenus minarum diſceſſit. Albericus dedita Arce Mo-
ratiam ferò pœnitentem cuſtodiæ tradidit: ipſe deinceps imperavit. Interea
contractis majoribus copiis, & ulturus injuriam Hugo revertitur, Urbemque
obſidio, agros populationibus, populum fame affligit. Sed, ut Romani Cœli
Baron. natura fert per æſtivos calores advenis infeſti, ac ſæpe numero exitialis, vulgata
Anno ſal. 936. per exercitum lue de componendo bello cœptum agi: & Alberico in matrimo-
nium collocata Hugonis filia, inita, & ſtabilita Pax eſt. Ex eo tempore Arcem
Arx & Urbs obſidetur. tuto poſſedit Albericus: multoque poſt vita decedens ad Octavianum filium
principatum tranſmiſit. Is multum potentiæ ſibi deeſſe ratus, niſi ad Pontifica-
tum niteretur, Princeps aliquandiu Clerici habitu, ad Pontificatum deinde
Joan. XII. evectus Joannes XII. dictus eſt. Sic Romanus Pontifex Arcem in ſua poteſtate
Card. Bar. habuit; non aliunde receptam, ſed quam ipſe ad honores Pontificios attuliſſet.
Plat. XIII. Nec tamen diu à Pontifice poſſeſſa. Nam mortuo Joanne, Pontificum longè
Anno ſal. 955. Lateranum incolentium manibus extorta videtur à Civibus. Quippe Romani,
cum duo Conſules, Præfectus, Decuriones è plebe duodecim Rempublicam
Arx in poteſtate Pontificis. gererent, Joannem XIII. captum, & in Adriani Molem perductum, mox
tamen metu Cæſaris in Campaniam dimiſerunt. In eamdem Benedictus VI. à
Francone Romano Ferrutii filio detruſus necatuſque eſt. Et ille parricida à Bene-
Anno ſal. 974. dicto VII. Urbe pulſus, aliquot poſt annos, Bizantio, quò exul abierat, re-
verſus, Joannem XIV. Benedicti ſucceſſorem in eadem Arce, quam ſuæ
Anno ſal. 985. factionis ſicarii detinebant, incluſum interfecit. Adeo per id tempus feri mores
ac ſcelera invaluerant.

Anno ſal. 985. Succeſſit Joanni Joannes XV. quo Pontifice Creſcentius Nomentanus per
ſpeciem tuendi Conſulatus Arcem occupavit. Exinde Joanni formidatus cum
Arx in poteſtate Creſcentii. ejus gratia Otho III. veniſſet in Italiam; adverſus Cæſarem Creſcentius fir-
matis mœnibus, atque portis, Molem vallo, & aggeribus ſepſit, ſtationes mili-
tum diſpoſuit: atque in ea, recepto jam in Urbem Othone ſe continuit. Interea
Anno ſal. 996. mortuo Joanne Gregorius V. deligitur. Cui mox depulſo cum alium per vim ac
ſcelus

ſcelus Creſcentius ſubrogaſſet; Otho, qui Spoletum venerat cum copiis ad Urbem reverſus, ut Arcem expugnaret, vallum foſſamque perduxit; turres abiegnas, & caſtella admovit, tormenta impoſuit: corona circumdedit. Quibus ille copiis, & operibus conſternatus cum ſe ad Imperatorem ſupplex contuliſſet, vel captus confoſſuſque, vel cum Arce deditus, & capite cæſus eſt. Quòd ergo Creſcentius novis operibus Molem firmarit; perdiu poſtea CASTRUM, ſive TURRIM CRESCENTII dixere. Manſeruntque illæ non contemnendæ munitiones. Itaque ſexaginta quinque poſt annos, Alexandro II. creato Pontifice, cum Cadaolus quidam ſe Honorium II. Pſeudopontifex jactaret, Cincius Romanus civis Pontifici infeſtam Arcem valido cum præſidio objecit. Eodem ſecuritatis cauſa Pſeudopapa perductus, & aliquandiu Alexandri copiis oppugnatus, liber tamen à Cincio, accepta grandi pecunia eſt dimiſſus. In eamdem Alexandri ſucceſſor Gregorius VII. ſeſe è Laterano recepit. Quo tempore Caſtrum, DOMUM THEODORICI appellatum, refert apud Baronium Bertoldus. Fruſtraque Pontifex obſeſſus, Henrici III. exercitum, vimque Populi Romani muro, armiſque propulſavit; donec eductus ex Arce, ac Salernum perductus eſt. In tanta Chriſtianæ Reipublicæ perturbatione, cum Guibertus Parmenſis, Clementis III. nomine ſe Pontificem ementiretur; Matildis Comitiſſa, quæ creatum Gregorio ſucceſſorem videre, propiuſque venerari cupiebat, Romam venit: inductiſque militum præſidiis, & paratis Pontifici Baſilicis Victor III. Urbem intravit. Poſſidebat Arcem Pontifex, ſolemni pompa ſacris operatus in Vaticano, degebatque tutis in ædibus gemino ponte adeundis in Inſula Tiberina. Quare Tranſtiberino tractu pulſus ille ſacrorum archipirata Pantheon nihilominus inſederat (S. MARIAM IN TURRIBUS dicebant) quam feſtis Domini natalitiis funeſtaret. Nec deerant illi Ædes propinquæ atque magnificæ, è quibus peſtem animis afflabat. Sequuta eſt Victoris immatura mors non ſine ſuſpicione veneni: ſuffectuſque Urbanus II. eamdem Inſulam, Pontificum non rarò perfugium, ejecto Guiberto ab Romanis, tutior aliquanto incolebat. Sed ut Civitas Cæſaris factione diſtrahebatur, parum illi fidens ab Urbe Barium uſque profectus eſt. Tum vero populus qua levitate agebatur, infenſus Pontifici Arcem ſeu fraude interceptam, ſeu vi expugnatam occupat. Quam cum demoliri vellet, neſcio quo modo Guiberti in manus, quem rurſum admiſerant, prædonis dolo, an dono ſectatorum pervenit. Nec ſane cum, illo abſente, Urbanus ad Urbem revertiſſet, recipi potuit. Ad S. Mariam cognomento Novam habitabat Pontifex, iiſdem, reor, munitionibus, quibus ſe Alexander III. adverſus Federicum I. Imperatorem poſtea defendit. Sed cum quietis nondum ſpes affulgeret, profectus in Galliam, qua vir optimus auctoritate pollebat, ad Hieroſolymam recuperandam populos ac Reges accendit. Tum Romam reverſus, & Arce ſeptimo anno, quam Guibertus cœperat, potitus, ad S. Nicolai in Carcere, in Ædibus Petri Leonis plenus gloriæ deceſſit.

Arx dicta Turris, & Caſtrum Creſcentii.

Anno ſal. 1084.

Baronius Anno ſal. 1087.

Ædes munitæ in Inſula Tiberis.

Anno ſal. 1091.

Anno ſal. 1092.

Anno ſal. 1095.

Anno ſal. 1099.

Arx recepta à Pontifice.

Paſchalis II. deinde creatus eſt Pontifex: inter quem, atque Henricum IV. gravibus ob jura Eccleſiaſtica exortis controverſiis, dati ſunt invicem obſides; quos Henricus acceptos, ut *ſecure tranſiret Caſtellum & pontem*, mox erat apud Arcem redditurus. At ille nihilominus in Baſilica Vaticana circumventum Pontificem, captumque non longe cuſtodia militum detinebat. Cum populus Romanus arreptis armis, Germanos in ipſa porticu Templi fortiter aggreſſus cæcidit, fugavitque: ſed eumdem victorem, multaque onuſtum præda remeantem, juſſu Cæſaris invecti Teutones multa cæde fuderunt, donec ad Arcem progreſſi, ab iis, qui ſe portis recentes effuderant, in fugam vertuntur: Magna

Baronius tom. 12.

Anno ſal. 1111.

Pugna populi cum Cæſarianis.

utrinque edita ſtrages. Tiberis fluxit ſanguine infectus refertus cadaveribus. Fluvius quidem per ea tempora, quò tutior eſſet ab hoſtibus, externiſque Cæſarum

Milvius pons diu ruptus, & interclusus.

exercitibus Roma, rupto, & intercluſo Milvio ponte, collapſo jam Triumphali, uno Ælio intra mœnia tranſitum præbebat. Facile autem erat, quemlibet propter imminentem Arcem tranſitu prohibere; quod dicitur feciſſe Guibertinos. Torſit ea res Romanorum animos; quorum plerique factioſi, ac rebelles Ponti-

Ælio ponte Tiberis tranſmittitur.

fici, per extremum Innocentii II. & Lucii, ſucceſſorumque Pontificatum, hæreticis cujuſdam Arnaldi furiis, profitebantur ſeſe Reipublicæ, & antiqui Senatus reſtitutores. Itaque ut firmius munirentur, adverſariorum potentumque Civium domibus turribuſque ſolo æquatis, vel imperii nomine detentis: multiſque

Ann. 1144.

eorum patria ejectis, Conradum Cæſarem datis ad eum litteris in Urbem invitant.

Milvius pons à Romanis reſtauratus.

Ajunt, pontem Milvium metu adventantium Imperatorum pridem abruptum, *ne Petri Leones per Caſtellum S. Angeli nocere* illi *poſſint*, ſe jam reſtaurare, nec multò poſt ſiliceo firmiſſimoque muro perfecturos. Riſit Arnaldiſtas Imperator; nec, quamvis ſtructo ponte, ad Urbem acceſſit. Petri autem Leones filii Petri Leo-

Baron. ann. ſal. 1111. tom. 12.

nis clari, & opulenti Civis, cum patre, & avo Leone, unde origo familiæ, rem Pontificiam aſſidue conſtanterque provexerant; quos tamen cauſa Petri Leonis fratris, cum patre tranſverſos egit. Fuerat falſus hic Anacletus adverſus

Arx in poteſtate Anacleti Pſeudopapæ.

Innocentium II. evectus, genere, clientelis, theſauris etiam, quas direptis impie Urbis Eccleſiis congeſſerat, potens: atque, ut Conſules, & Urbis, Arciſque Præfectos nactus erat ſibi conſanguinitate obſtrictos; facile omnes cum Adriani mole munitiones invaſit; vix ut Innocentio reliquæ eſſent Frangipanum, Corſorumque domus, quibus non longe à Capitolio receptus ſeſe per nobiles forteſque Cives tuebatur à ſatellitum globo, quos ille gladiatorum centuriator immiſerat. Igitur Pontifex, aſſeclarum fidiſſimis per fœderatorum Ædes, turreſque latentibus, ab ore Leonis eripitur, è Tranſtiberinis ædibus maritimo

Anno ſal. 1130.

itinere Piſas primum, deinde in Galliam profectus. Tum Anacletus datis ad Reges litteris, jactabat ſe illuſtres viros, plebem Romanam univerſam, caſtella, & munimenta Urbis omnia poſſidere. Rediit tribus poſt annis Innocentius cum Imperatore Lothario, qui caſtris in Aventino poſitis, reductoque in Lateranum Pontifice, Arcem tamen, cæteraſque Collium munitiones expugnare non potuit; penuriaque commeatus in Galliam, nec multo poſt Innocentius Piſas iterum diſceſſit. Rediit rurſus ad Urbem; nec anguem Molis latebris incubantem educere poterat, quem tamen mors extulit ad tumulum octavo anno,

Arx recipitur ab Innocentio Pont.

quam Vaticani ſedem invaſerat. Tum vero altero iniquitatis ſurculo, qui Antipapæ adnaſci voluerat, ſublato, omnes in Urbe præſertim Petri Leones Innocentio Pontifici, Arce reſtituta Sacramentum dixerunt. Jam quies parta videbatur; cum ex tranquilla ſerenitate coorta tempeſtas cuncta ſubvertit. Nam

Anno ſal. 1141.

Romani occupato Capitolio, dum ordinem Senatorium reſtituere, remque Romanam gerere conantur, mœrore curiſque conſumptus eſt Pontifex. Nec, creato Cœleſtino II. & Lucio item II. quamvis complures è nobilitate Pontifici faverent, deſtiterunt; adjecto etiam Patritio tamquam Senatus Principe Jordane Petri Leonis filio. Inter hæc renunciatus Pontifex Eugenius III. cognito, fore, ut Senatus vehementer obſiſteret, niſi nova inauguratione Senatoriam dignitatem confirmaret, antequam Pontificatus coronam acciperet, Urbem egreſſus, primum Viterbii moratus eſt; tum icto fœdere cum Romanis, ut Patriciatum abolerent, Senatores ipſe diceret, Romam revertitur. Sed tum Arnaldus ſeditionis faces, quas Populo Romano longe afflaverat, præſens eventilabat: vexatuſque Pontifex trans Tiberim, in Ædes ne Inſulæ, quas alii Pontifices incoluerant, migravit: an Arcem S. Angeli, cui Petri Leonis filii Ponti-

Pontificis fautores præſidebant. Certæ Senatores Urbis hæc tuta, & inviolata, ut narrat Cencius Camerarius, præſtituros ſe Pontifici jure jurando affirmabant: S. Petrum, Romam, Civitatem Leonianam, Tranſtiberim Inſulam, Caſtellum Creſcentii, S. Mariam Rotundam. Quod ſignum eſt, munitiones in Inſula fuiſſe. In Galliam deinde diſceſſit à Ludovico Rege magnificè exceptus: reverſuſque in Italiam, Urbe abſtinuit, donec ad arbitrium Paſtoris ſe componeret. Secundus ab Eugenio Adrianus IV. ad S. Petri Federicum I. Imperatorem Imperii corona donabat; ſtabatque populus ab utroque diffidens ſub ſignis ante Arcem: cum repente in Cæſarianos milites ante Baſilicam impetum fecit, & uſque in caſtra fugavit. At Germanis auxilio ſubeuntibus, multi cæſi, multi etiam capti: populo intra portas Caſtri recepto finis pugnæ fuit.

Ut arbitratur Card. Baronius.

Baronius tom. 12. ann. ſalut. 1146.

Anno ſal. 1155.

. Succeſſit Adriano Alexander III. quem à Boſone Cardinale intra Arcem cum Patribus fautoribus receptum Ciaconius narrat. Sed hos in munitione B. Petri incluſos teſtantur ejus Acta referente Baronio. Quique novem dies in illa egiſſe, iiſdem in Eccleſia B. Petri fuiſſe dicuntur. Porro de Caſtro ſermonem non eſſe, argumento eſt; quod ex eo loco, ubi novemdialem moram egerant, in arctiorem, tutioremque cuſtodiam trans Tiberim translatos eſſe narratur, triduoque ibi detentos. Quid autem in Tranſtiberina regione Arce S. Angeli tutius poterat inveniri? Verum dimiſſus Pontifex, cùm è Gallia multo poſt omnium Civium votis Romam revertiſſet; Germania profectus exercitum ad Urbem admovit Antipapæ fautor Federicus I. Ille caſtra metatus in pratis Neronianis, poſtero die inſtructis copiis progreſſus *uſque ad portas Caſtelli S. Angeli*, Molem acerrime oppugnavit. Sed Pontificiis fortiter obſiſtentibus repulſus; poſtridie ad S. Petri Baſilicam ſe convertit: ignem porticibus, proximoque Virginis Templo, quod in Turri appellabam, injecit. Quibus incenſis, tandem ſcelere ac ſanguine imbutus Baſilicam irrupit; non utique ſera execrandi facinoris pœna. Nam vulgata inter ſuos peſtilentia, qua milites, & clariſſimi duces perierunt, maturare ab Urbe non diſceſſum, ſed fugam, & ſola ſuorum funera referre coactus eſt. Aberat Vaticano Alexander, cum ibi ſæviret obſidio, & ad Frangipanum domos periculo vacuas cum Patribus, & aulicis venerat Lateranis ab ædibus. Erant enim illa tempeſtate ad S. Mariæ cognomento Novæ firmiſſimæ munitiones in antiquis Cæſarum fabricis conſtitutæ: Caſtellaria in Thermis Titi, Coloſſæum in Amphitheatro Veſpaſiani, Turris Cartularia, quæ propria Frangipanum iiſdem auctoribus nomen dedit, ut illo ævo de Cartularia dicerentur: ejuſque veſtigia (ait Card. Baronius) *viſuntur uſque hodie juxta Arcum Titi ad radices Palatini.* Quam & dixere cum Arcu Titi *Septem Lucernarum.* Ibi tuto degebat Pontifex, paulo poſt in Campaniam profectus: manſitque Caſtrum in ejus, ac deinceps aliorum fere Pontificum poteſtate. Verum de Nicolao III. Urſino Ciaconius ſubobſcura loquitur: *Arcem S. Angeli, Eccleſia excepta, Urſo fratris filio donavit.* Sed & auctor vitæ Nicolai Renzii *Nicolao Urſino* pluſquam Præfecturam videtur aſcribere: cum tamen Renzius, longe agente in Gallia Pontifice, Romanum regimen Tribuni aſſumpto nomine adeptus, Arces, tranſitus, ponteſque Urbis in ſua etiam ditione habere voluerit. Dejectus quidem Tribunatu ad Arcem ſtatim ſe contulit, illaque ſe clauſit: deinde clam diſceſſit in Boemiam: ſeptimoque poſt anno ab Innocentio VI. ad repetendam dignitatem miſſus, dein Romæ populari conjuratione obtruncatus eſt. Exinde cum populus ejecto pontificio Senatori ſeptem Cives Reformatorum nomine ſubrogaſſet (quorum jam ſublatæ præter duas familiæ, De Capite ferreo, De Gottifredis,) ne popularis audacia frenos frangeret, aut Arcem irrumperet aliquando; Pontifex novum Senatorem impoſuit Hugonem

Anno ſal. 1159.

Eodem anno, & ſequenti.

Baron. ann. 1167.

Alexander Pontifex domibus civium ſe defendit.

In vita Nicol. c. 16. *&* 28.

Anno ſal. 1347.

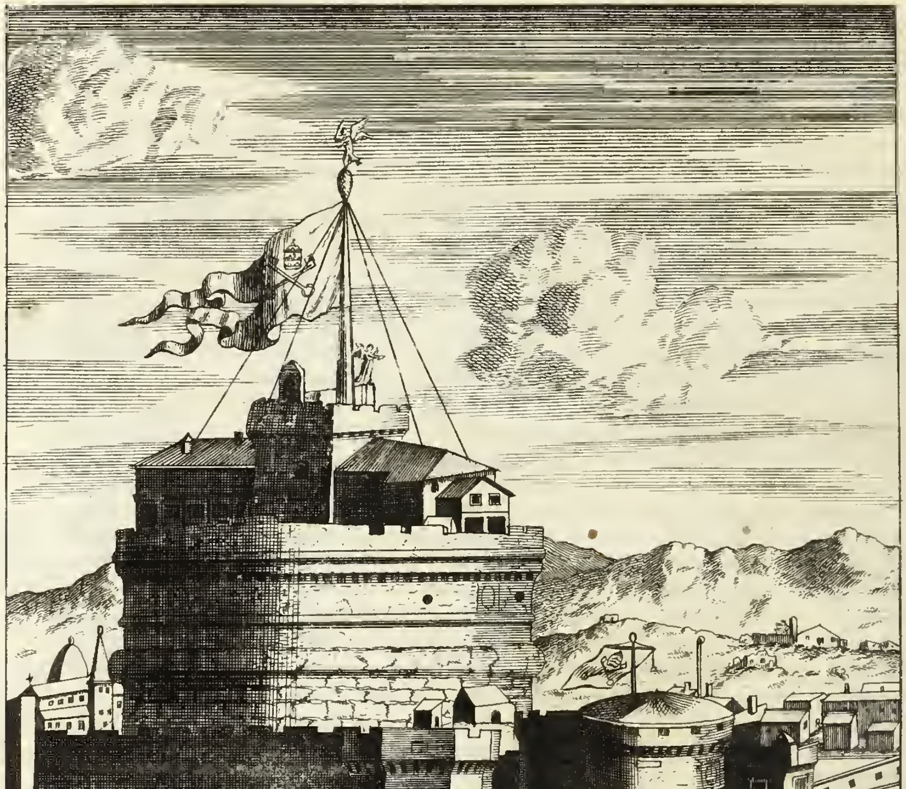
Auctor ejus vitæ c. 20. *Ann.* 1353.

Tabulæ Capitolinæ, & vetus Statutorum M.S. Codex collegii Mercatorum.

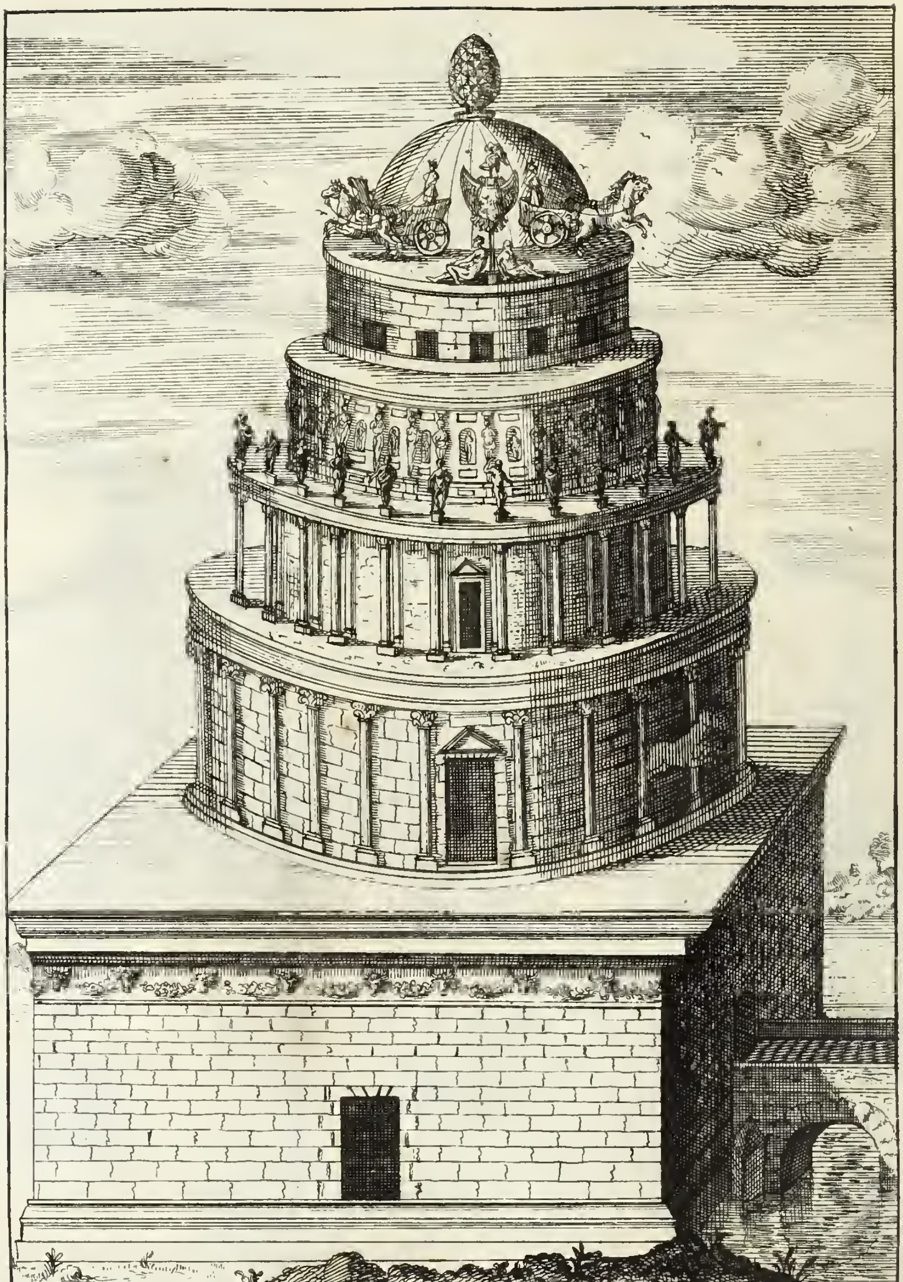
nem Luſignanum Regem Cypri, Reformatorum Magiſtratum confeſtim aboleri juſſit.

Anno ſal. 1376. Rediit deinde Pontifex è Gallia Gregorius XI. eoque duobus poſt annis vita functo; creatus eſt in Urbe Urbanus VI. Cum populi metu, qui armis ac tumultu omnia compleverat quidam Cardinales in Arcem confugere, qua, ne revocante quidem Pontifice decedere voluerunt. Venerat cum Arx neſcio quomodo in poteſtatem Gerardi Cardinalis Galli, qui Petro Præfecto cuſtodiendam dederat: neque Pontifex ſoluta quamvis pecunia ab eodem recuperare potuit. Immo cum profecti ab Urbe Gallici Cardinales, & aliquot accitis, Pſeudopontificem Fundis creaſſent; Pontifex Urbanus Tibure ad Urbem reverſus, aliquot menſes propinquas ædes Transtiberino Virginis Templo incoluit; loco opportuno, & munito, quod Arx in poteſtate Cardinalium Gallorum eſſet. *Arx in poteſtate Cardinalium Gallorum.* Diſceſſit deinde falſus ille Clemens VII. in Galliam, in Campaniam Urbanus: quo tempore, ut probabilis conjectura fert, populus vel pactus cum Præfecto, vel vi exacto ejus præſidio ad ſeſe Arcem tranſtulit: neque deinceps conſtat, an Urbanus de ejus poteſtate receperit. Bonifacius IX. Urbani ſucceſſor ex Umbria Romanorum rogatu ad Urbem reverſus cum pendi ſibi publica vectigalia mandaſſet, creaſſetque pro arbitrio magiſtratus, etiam Adriani Molem recepit, *Anno ſal. 1392.* quam priſcis fatiſcentibus, novis mœnibus cinxit, munitiſque pontibus frenos Urbi impoſuit, & Pontificias opes latius propagavit. *Recepta, & munita à Pontifice.* Verum Innocentius VII. ad Pontificatum evecto Romani iterum reſtitui ſibi libertatem, reddique Capitolium, pontem Milvium, & Arcem petebant: Mox itum ad arma: ac per abſentiam Pontificis occupato Capitolino Colle, ac ponte Milvio, Arcem fruſtra oppugnarunt. Nam cohortes Pontificiæ, quæ ſupervenerant, Romanos, auxiliareſque eorum copias fudere in Campis Neronianis. *In poteſtate Ladiſlai Regis.* Sic receſſum ab armis, & pacata deinceps poteſtas; donec Joannes XXIII. Pontifice Ladiſlaus Regni Neapolitani Rex Oſtia Tiberina expugnata dirutiſque muris Conſtantinianam verſus Baſilicam, potitus eſt Palatio Lateranenſi tum Joanne in Hetruriam profecto, Arcem S. Angeli in deditionem accepit, non multo poſt ipſe veneno periturus. Tenebatur Arx abſente Pontifice, Joannæ II. Reginæ nomine, quæ Ladiſlao fratri ſucceſſerat: neque eam Brachius Montonius quamvis acriter obſeſſam cœpit, qui, Sfortia cum Joanne copiis Urbem porta Flaminia ingreſſo, pulſus fugatuſque eſt. *Reddita iterum Pontifici.* Redditur deinde Moles Martino V. Pontifici Eugenio IV. captus quidam Maſius faſſus eſt in quæſtione, ſibi in animo fuiſſe Arcem S. Angeli dolo capere interfecto Arcis Præfecto, ut Pontifex, & Urſini ab Urbe pellerentur. De quo poſtea ſumptum ſupplicium eſt. Idem Pontifex, cum orta populi ſeditione à Tranſtiberino Palatio ad fluvium primum, inde ſecundo Tiberi ad hoſtia fluminis, tum Piſas, & Florentiam perveniſſet: *Romani Arcem fruſtra obſident.* Romam, qui Urbem ſuos per magiſtratus regere cœperant, ut Arcem quoque obtinerent, Urbanas cohortes ad eam admoverunt. Sed à Præfecto callido fortique viro deceptis, captiſque per ſimulationem deditionis primoribus Civium quievere. *Præfecti Arcis Cardinales.* Sub hæc tempora Sixtus IV. antiquarum jam morem renovavit tradendi Cardinalibus Arcis Præfecturam. Chriſtophorus enim primùm, tum Dominicus Ruverei Cardinales leguntur ab illo Præfecti Arcis conſtituti. Adhæc Innocentio VIII. Pontifice legitur Præfectus Arcis à Juliano Ruvereo Cardinali ei muneri præpoſitus. Quod ſane licere illi non poterat, niſi peculiaris ejus moderandæ cura Julianum attigiſſet. Ennius etiam Verulanus, & Joannes Vincentius Aquaviva Cardinales Paulo III. rerum potiente Arcis Præfecti dicuntur fuiſſe.

At poſt Innocentium Alexander Borgia, hujus nominis VI. in Arcis muniendæ

HADRIANI MAVSOLEVM NVNC ARX S. ANGELI

MAVSOLEVM HADRIANI AVGVSTI.

dæ curam intentus, vetus Mauſoleum magnis quadratiſque lapidibus compactum, opere lateritio excelſius fecit, commodaſque Ædes ſuperſtruxit; pulcherrimum propugnaculum proſtantibus identidem tiburtinis quadratis iminens Tiberi, Ælioque ponti erexit: tutas denique munitiones conſtituit, quibus ipſes ponte ſe aliquandiu tenuit, ingreſſo in Urbem cum copiis Carolo VIII. Francorum Rege. Mortuo Alexandro Cæſar Valentinus Arcem, quam habebat in poteſtate aggeribus vallatam, & Vaticanam cum duodecim millibus armatorum circumſedit, ut Patres in Ædibus Pontificiis habituros comitia ad ſua vota compelleret. Qui cum in Ædem, & Cœnobium Virginis ſupra Minervam confugiſſent, inire Comitia noluerunt, donec egreſſo cum militibus Cæſare, Vaticano, & Arce recepta, urbaniſque cohortibus totam Urbem firmarunt. Cæterum validæ Alexandri munitiones impetum victoris exercitus repreſſerunt, qui Borbonio Duce Vaticanum, & Urbem irruperat, ſeptemque ipſos menſes obſidentem retardarunt, donec emiſſus, ſeu clam profectus Pontifex libertatem recepit. Fuerat Alexander Farneſius Cardinalis cum Clemente in Arce detentus: tum ejus ſucceſſor vetera per obſidionem quaſſata refici, nova ædificari, inſtrui bellico inſtrumento, ſuperiores Ædes inſtaurari, picturis ornari juſſit. Plura molitus eſt Pius IV. qui nova mœnia latiore circuitu, porrectis, ſeſeque invicem tuentibus propugnaculis adjunxit, ut hoſti, qui primum vallum intraſſet, ſecunda molis munimenta bellum de integro formidabile occultarent.

Arx iterum munitur.

Anno ſal. 1494.

Anno ſal. 1527.

Paulus III. munit Arcem.

Et Pius IV. qui novis mœnibus cingit.

Sed quamvis hæc caute prudenterque proviſa, nondum tamen periti rei militaris inſtructam ſatis Arcem prædicabant: deque ea munienda nonnulli Commentarios, libroſque in lucem edidere ad oſtentationem magis ingenii, quam adducendos Pontificum animos, quos longe voluntas abſtraxerat. At Urbanus VIII. vix inito Pontificatu operis molitionem aggreſſus, celeriter magno ſumptu perfecit. Nam mœnia intuta adverſus tormentorum ictus, elato ſuper terreo AGGERE ad eos eludendos oppleta ſunt: perducta latiſſimam in altitudinem FOSSA, eoque interfluentes aquæ corrivatus RIVUS ſeſe evolvens in Tiberim: quædam quæ deſiderabantur adjecta PROPUGNACULA, interque magna pars muri directa. Camporum retro jacentium elata paulatim acclivitas, ut foſſæ crepido æquaret altitudinem mœnium: diſturbata circum tecta, & vacuum ab ædificiis patefactum ſolum. Dejectum propugnaculum lapideum Alexandri VI. quod in medio ſitum extrema, & anguloſa propugnacula, mutuo ſe tueri, invicemque bombardas collineare prohibebat. Quod & Tiberis ALVEUM laxavit. Pons enim Ælius quatuor magnis arcubus, duobus minoribus extremis ripam utramque conjungit. Horum duos clauſerat abſtuleratque Alexandri munitio. Quare fluvius coarctato alveo, tranſituque, & hibernis aquis crebro intumeſcens, reliquis arcubus haud facile eluctabatur, ne Urbem inundaret. Quod ſane cum timeretur, ſpondarum partem amoveri ſemel vidimus. Verum ſublato propugnaculo; ſuique ponti redditi Arcus minantem Urbi fluvium, exceptis undis, jam ſemel repreſſere, ne extra ripas effunderetur. Præter hæc æneæ MACHINÆ ad centum, diſpari magnitudine conflatæ, perque muros collocatæ: DOMUS præſidiario militi, horrea frumento, apothecæ oleo, cellæ vino condendo, receptacula pyrio pulveri, cæteroque bellico inſtrumento parata: juſſæ diſpoſitæque novæ militum ſtationes ac vigiliæ, addita præter morem cohorte: aditus in Arcem ligneo mobilique PONTE, ſolidiſſima muri compage ferteiſque clauſtris, & foribus communitus. Eodem ſtudio Pontifex ARMAMENTARIUM copioſiſſimum, refertiſſimumque, quo, ſi aliqua vis ingruat, maximi exercitus arma in

Urbanus VIII. Arcem firmius communit.

Agger, foſſa, propugnacula addita

Laxatus Tiberis alveus.

Armamentarium in Vaticano.

prom-

promptu habeantur, inſtruxit in Vaticano. Nimirum Apes non ſolum mel conficiunt, ſed etiam aculeatæ armantur ad pugnam. Ut quæ præcelſa de ſede Urbanæ liquorem ſapientiæ, in populos effuderunt, conſtanti etiam fortitudine timorem provocantibus inferrent.

Cap. VIII.

Quæ poſt Leonem IV. ædificata ſunt.

Benedicti III. SUcceſſit Leoni Benedictus hujus nominis III. qui tectum Baſilicæ S. Petri magnis trabibus firmavit, inſtauravitque: Apſidem S. Mariæ trans Tiberim meliorem in formam erexit: porticum, aliaque circum ædificia reſtituit. ÆDEM SS. Petri, & Marcellini renovato tecto, & circumjectas olim porticus refici juſſit. *Et Nicolai I. opera Triclinium pro Pontificibus.* Ejus autem ſucceſſor Nicolaus ad Templum S. Mariæ in Coſmedin renovata Porticu, Secretarium, ac præcipuam domum, in eaque novum poſtea Triclinium ædificavit, in quam Pontifices cum univerſa Curia pro arbitratu diverterent. *Aquæductus refectus.* Ductus Aquæ TOCIÆ (ait Anaſtaſius, quæ ſit ex antiquis niſi forte ſit Tepula, ego nolim divinare) iterum reficiendos, dilapſoſque rivos in Urbem reducendos curavit: tum Aquam, quæ olim in Vaticanum deducta, fluere deſierat, ejuſdem impenſa Baſilicæ S. Petri, & pauperum gregibus inibi degentibus eſt reſtituta. *Anaſt. in vita Benedicti, & Nicolai.* Extruxerat Leo IV. Templum ſanctiſſimæ Virginis NOVÆ cognomento juxta Sacram viam. Hoc Nicolaus picturis egregiè ornavit. Oſtiam mœnibus, ne Barbaris pateret, concluſit: turribus, & militum ſtationibus munivit. *Auctum Lateranenſe Palatium.* In Patriarchio Lateranenſi DOMUM pulcherrimam, & Sacellum ſupremæ Dei Matri ſplendide inſtructum condidit. Idem Baſilicam (ut refert Anaſtaſius, ſeu quis alius in vita Adriani II.) *Nicolaitanam adeo luculenter cum tribus Aquæductibus fabrefactis inſtruxerat, ut omnes Lateranenſes Baſilicas ſui pulchritudine ſuperaret. Hanc Adrianus juxta votum prædeceſſoris ſui picturis variis decoravit.* Neque hoc Sacellum à Patriarchio videtur ſejungendum.

Platina. Ciaconius. Conſequuta tempora incurioſiore operum memoria defluxerunt. Cæſarum Sergius III. anno ſalutis 907. BASILICAM Lateranenſem, quæ terræmotu concuſſa Stephano IV. Pontifice corruerat, inſtauravit, ornavitque picturis non ſine titulo nominis ſui. Martinus autem III. triginta quinque poſt annos religionis ſtudioſiſſimus TEMPLA vetuſtate collapſa impenſe reſtituit. *Incendium Urbis.* At ſub Leone IX. magna pars Urbis incendio corrupta dicitur Anno, circiter ML. Sed triginta poſt annis Gregorio VII. Pontifice malum longe luctuoſum paſſa eſt expugnatione, direptione, incendio. Nam cum Henricus III. Imperator Gregorium Eccleſiaſticæ libertatis vindicem acerrimum bello perſequeretur, *Urbis Leonina capta.* venit Romam cum exercitu, & ab Urbe Leonianam primum repulſus, eamdem, ſequenti anno ad obſidionem reverſus Romanis fruſtra tutantibus, cœpit. Sed à reliqua Urbe diſcluſus, & diu conflictatus Tibur receſſit, relicto in Caſtris, reique bellicæ præfecto Guiberto, ſeu Clemente Pſeudopontifice. *Roma ab Henrico III. capta. Ann. 1084.* Ab eo pleraque ædificia, quibus pepercerat Henricus, aut ferro lacerata, aut igne combuſta. Dein Cæſar graviore belli mole Urbem adortus tandem irrupit: tum explorato, Robertum Guiſcardum ſuppetias Pontifici ferentem adventare cum invicto Normannorum exercitu, ſe recepit in Hetruriam, poſteaquam diſpoſitis præſidiis munitiſſima Urbis loca inſtitiſſet. Robertus porta Flaminia

Urbem

Urbem ingreſſus, reſiſtentibus Civibus Henrici fœderatis plana Campi Martii, uſque ad Arcum quem Portugalliæ nominant, incendio conſumpſit. Mox Lateranum, & Ædes Pontificias occupavit. Ex ea velut arce Capitolium verſus, quod tenebant hoſtes, ferro, & igne viam aperuit. Quare & illa pars Urbis everſa: & ipſum Capitolium fere ſolo tenus æquatum eſt. Inde Civitas prædæ data: & ſolutus obſidione Pontifex. Duraret hodieque in Cœlio Monte, interque ipſum, & Capitolium miſerabilis facies proſtratæ Urbis, niſi in hortorum vinetorumque amœnitatem Roma reſurrexiſſet, ut perpetua viriditate contegeret vulnera, & ruinas ſuas.

Antequam hæc omnia gererentur, ejuſdem Guiberti opera Cincius Romanus Stephani Præfecti filius ſacris operantem Gregorium in Templo Eſquilinæ Virginis captum, & in Parionis regionem deductum turri incluſerat. Sed poſtridie Populus Romanus ſumptis armis, aſſertoque in libertatem Pontifice, audaciſſimi hominis Ædes turrimque evertit, publicatis inſuper bonis; pulſaque ab Urbe familia naribus mutilata. Petri etiam Frangipanis domum Gregorio IX. rerum potiente Pontificia factio cum Turri, quæ Cancellaria dicebatur, evertit. Petrus enim Gregorium Urbis aditu prohibuerat. At Corſorum, Romani potentiſque generis ÆDES ſub Capitolio inſignes ab Henrico exuſtæ, ac ſolo æquatæ ſunt, quod pro Gregorio Corſi fideliter, fortiterque pugnabant. Sed firmiores aliæ ab iiſdem extructæ, in quibus Gelaſius Pontifex ſeſe tutatus eſt, cum ante ad Bulgamini domum clari item Civis confugiſſet. Nec poſtea Innocentio II. cum vim Anacleti declinaret, aliud in Urbe ſubſidium paratum eſt, præter Corſorum, & Frangipanum domos. ÆDES item Petri Leonis, quibus Capitolii rupes imminebat, tum nobiles fuere. Multas autem privatorum Civium illa tempeſtate in Urbe munitiones fuiſſe argumento eſt; quod Alexandri III. hoſtis Federicus Roma diſceſſurus, cæteros quidem ad ſuas partes traduxit: Frangipanes vero pluresque alios nobiles, Cives, qui præcelſis ſe turribus, ac munitis Ædibus clauſerant, non potuit abducere à Pontificis fide.

Baron. anno 1167.

Sed ut opera Pontificum perſequar Paſchalis II. quindecim TEMPLA Romæ ſcribitur conſecraſſe: inter quæ fuit Ædes quatuor Coronatorum in monte Cœlio cum reliquis ejus regionis ædificiis diruta: multorumque Sanctorum corpora ſub Altari compoſuit: quæ paucis ante annis Garzias Cardinalis Millinus, cùm, apſide muris, picturiſque renovata, Aram pulcherrimam locaret, in eodem loco religioſè compoſuit. Callixtus item II. multas in Urbe Ædes ſacras vetuſtate collapſas reſtituit: Aquam induxit: S. NICOLAI Eccleſiam in Palatio ædificavit. Innocentius II. Ædem S. ANASTASII ad Aquas Salvias nobili Cœnobio amplificavit. Apſidem S. MARIÆ trans Tiberim muſivo opere, quod hodie extat, cruſtavit: Lateranenſem Baſilicam novo tecto contexit: Palatium vero cubiculis auctum pictura coloravit. Caput Baſilicæ S. PAULI quaſſatum, & caſurum ſolidiſſima murorum compage ſuſtinuit, quod deinde Honorius III. vermiculatum figuravit: atque ejuſdem Baſilicæ tectum magna ex parte reſtituit. Quo tempore Ædes S. LAURENTII in Lucina renovatur, conſecraturque ab Anacleto Pſeudopapa, Anno MCXXX. ut tabula marmorea in aditu dextrorſum Ædem ineuntibus indicat. Eodem tempore Gerardus Cardinalis S. Crucis in Hieruſalem, qui poſtea creatus Pontifex Lucius II. dictus eſt, Templum illud inſtauravit, & Cœnobium: in eoque clauſtrum cum tabernis, & officinis, & Canonicorum inibi degentium cellis exædificavit. Eugenius etiam III. dicitur vetuſtas fabricas reparaſſe, novas excitaſſe. PORTICUM quidem Baſilicæ Liberianæ aut novam extruxit, aut ſplendide reſtituit, & ad initia Templi referenda teſſerulis multi-

Innocentii II. opera.

De ea Baron. eodem ann.

Porticus S. Mariæ Majoris.

Palatium Pontificum apud S. Petrum. colores induxit effigies. PALATIUM apud S. Petrum à fundamentis erexit, magnificum certe, & amplum, & Pontificum uſui futurum, ſi quando Vaticanum incolerent. Itaque Adrianus IV. coronato Federico I. Imperatore, cum ille in caſtra ſe recepiſſet, ipſe in propinquum Palatium S. Petri divertit; cum antea Anaſtaſius IV. ÆDES egregias apud Pantheon ſuo, & ſucceſſorum commodo fabricarit, qui ſane multa ad Urbis ornatum deſtinaverat, niſi cita mors interveniſſet.

Annua penſio ad reficiendos muros. A Clemente III. qui annuam penſionem muris reficiendis populo Romano ſpoponderat, clauſtrum Cœnobii S. Laurentii extra muros factum eſt: in Templo pictura lapidum coloribus ſimulata. Palatium Lateranenſe non mediocri ſumptu reſtitutum, & amplificatum; Cui & cubicula Cœleſtinus IV. poſtea adjecit atque egregias ÆDES in Vaticano iis fortaſſe, quas Eugenius III. fecerat adjunctas extruxit. Quantum autem jam tum eſſet palatium Vaticanum judicio eſt, quod Petrus II. Aragoniæ Rex ingenti comitatu veniens ad Urbem, ut per manus Innocentii III. regni coronam acciperet, Pontificiis ædibus in Vaticano exceptus eſt. *Aragoniæ Rex Vaticanis Ædibus excipitur.* Ejus porrò Pontificis quædam egregiè ſtructa referuntur: ornatum Altare S. Petri: eiſque Baſilicæ APSIS muſivo opere elaborata. Hujus operis tamquam index, ejuſdem Innocentii imago adhuc ſuperſtes vivit; quam diruto veteri Templo è ſumma teſtudine detractam, ponè radiata cum columba reſervarunt. *Innocentii III. imago, & opera.* Eam Clemens VIII. Lothario Duci Poli dono dedit, ut ad illuſtrem ſtirpis memoriam cuſtodiret: qui muro Sacelli S. MARIÆ cognomento Candidæ in Polenſio foro, inſerendam curavit. Porrò innocens columba ideò comitatur Innocentium, quod in ejus, cùm aſſumeretur ad Pontificatum, humerum ſubvolarit; idque teſtatur de ejus vita manuſcriptus liber. Idem Pontifex Ædem S. SIXTI collabentem reſtituit. Duas in Urbe Hoſpitales domos condidit. Alteram in Cœlio monte redimendis captivis, cujus extimi parietes hodieque viſuntur ad Hortos Matthæiorum, vico interjecto, quod SS. TRINITATIS Redemptionis Captivorum nuncupavit. Alteram in Civitate Leoniana S. SPIRITUS nomine, celebrem magniſque auctam proventibus, quo peregrini, ægroti, vulgo concepti, orphani, pueri, puellæque alerentur. *Noſocomium celebre S. Spiritus.* Fundatoris gloriam comitantur inſignia Comitum in amplis loci depicta porticibus. Idem TURRIM, quam Comitum nuncupant, in Suburra extruxit; *Turris Comitum.* ſive antiquitus lapide quadrato extructam coctili laterculo operuit Marchionne inſigni ſuæ ætatis Architecto, ad ſtabiliendam, ut ferebat mos illorum temporum, familiæ vel ſecuritatem, vel magnitudinem. Jam tum enim in ea vicinia Comites domos ſedeſque fixerant: quarum hodie aliqua pars ſuperat, quamvis pridem ſplendore amiſſo viles in uſus converſa. Ex eadem Comitum gente Gregorius IX. Innocentii vel æmulatione, vel quovis alio conſilio TURRIM, vulgò Militiarum in ſummo Quirinali jugo Æmilii Pauli vetuſtæ fabricæ imminentem erexit. *Turris Militiarum.* Idem Pontifex muſivas imagines fronti Baſilicæ Vaticanæ affabre induxit, non ſine ſua ipſius effigie. Quam Paulus V. ut Templum perficeret, vetuſtos parietes demolitus, conſervatam eidem Duci Poli donavit, ut apud ſe, eadem atque alteram cura haberet. Iſque eodem in ſacello Candidæ Virginis Poli repoſuit.

Honorii III. opera. Cæterum Honorius III. è gente Sabella Innocentii ſucceſſor Cœnobium S. LAURENTII extra muros inſtauravit, & Templum B. Martyris. Cujus confeſſionem Franciſcus Card. Boncompagnus cancellis qua marmoreis, qua inauratis præſeptam: tabulis etiam è marmore variam in ſpeciem ſegmentatis decoravit. PORTICUM præterea Honorius marmoreis, & in ſpiram ſtriatis fultam columnis, muſivo, & picturis ornatam appoſuit. *Ædes S.* Ædem S. BIBIANÆ cum

Pars Templi Bacco olim dicati nunc stæ Agneti extra portã piam

cum Cœnobio Monialium refecit. Quam inter vineta fere ſepultam Urbanus VIII. renovatis parietibus, extructa porticu, Ara marmore, laqueari muriſque pictura veſtitis: patefacta, & umbroſis arboribus ad amœnitatem conſita via: diſturbatis, qui aditum intercludebant, priſcis Aquæductibus arcuatis, magnificè reſtituit. Honorius autem præter hæc, condito S. MARTINI Cœnobio Eccleſia Sanctorum Vincentii, & Anaſtaſii conſecravit. Idem Cardinalis Camerarius æneas FORES, quæ in Baſilica Lateranenſi viſuntur antea faciendas curaverat. Sed cum illi Gregorius IX. in pontificatu ſucceſſiſſet, florebat in Urbe nobilitate ac potentia Jacobus Capocius, qui Aram, & Aræ imminens teſſellatum è marmore tabernaculum columnis elatum in Baſilica Eſquilina compoſuit. Petrus autem Capocius Cardinalis propinquum illi NOSOCOMIUM, Templum, & Cœnobium S. Antonii moriens extrui mandavit. Per id tempus Bobonis, & Ægidii nobilium Romanorum domus, quod à Pontifice diſſentirent, ab ejus fautoribus everſæ. Porro Gregorius præter ornatam, ut dixi, Vaticanam Baſilicam, veteres CLOACAS repurgavit, novas ſubſtruxit. Aream Lateranenſem quorumdam domibus, turribuſque diſturbatis laxavit: Patriarchium auxit: Ingens NOSOCOMIUM illi propinquum curandis ægrotis fundavit. Alexandri IV. ex eadem Comitum gente, ſpectata religio Templum olim Bacchi, ut ajunt, teſtudinatum ad S. Agnetis, ſacro ritu expiavit, dicavitque S. CONSTANTIÆ. Quod paucis ab hinc annis Fabritius Cardinalis Verallus ſitu deterſo, pictura à marmoreis cruſtis Ara, dealbatis, circumpictiſque parietibus ad eximium cultum revocavit.

Bibianæ refecta & ornata.

Noſocomium, & Templum S. Antonii.

Noſocomium in Laterano.

Templum S. Conſtantiæ dicatum, ornatumque.

Jam vero SS. Adriani, & quatuor Coronatorum Ædes reſtitutæ, cum tecto Oratorii S. Sylveſtri, & aulæ Lateranenſis Urbani IV. opera ſunt. Sed in Laterano plura molitus eſt Nicolaus III. genere Urſinus. Nam Baſilicam Conſtantinianam renovare aggreſſus, quod opus antea cœptaverat Adrianus IV. Ædes Lateranenſes ab Adriano iterum inchoatas perfecit. Iiſdem in Ædibus SACELLUM Sancta Sanctorum à fundamentis condidit muſivo cruſtiſque marmoreis coopertum, priore jam vetuſtate collapſo: eoque SS. Petri, & Pauli Capita contulit, donec Baſilicæ Conſtantinianæ reſtitutio abſolveretur. Qua peracta in Templum ſolemni ſupplicatione Populi Romani capſulis argenteis incluſa retulit, & in Altari excelſo, ſeptoque inauratis cancellis repoſuit. ÆDES idem apud S. Petrum percommodas ſtatuit, quas deinde Nicolaus V. magna impenſa reſtauravit. HORTOS Pontificios inibi muris in Urbis modum cinxit. Baſilicam S. Petri, quam fere vetuſtas confecerat, reficiendam locavit, pingendamque in Zophoro coronæ ad vivum expreſſis ſummorum Pontificum imaginibus. Idemque in Baſilica S. Pauli præſtitiſſe fertur. Honorius autem IV. egregias Ædes apud S. SABINAM, quarum veſtigia ſuperſunt, cum in Aventino habitaret, extruxit: cumque multis Romanorum ut in eo colle ædificarent tenderentque, exemplo eſſet, brevi mons ipſe factus eſt incolis, domibuſque frequentior. De Nicolao IV. ſic Platina: *Apud S. Mariam Majorem habitavit, quam BASILICAM ipſe una cum Jacobo Columna reſtituit, ut in fornice majori apparet; unde Salvatoris, ipſiuſque Pontificis, ac Jacobi Cardinalis imago ex opere muſivo adhuc cernitur. Idem quoque Pontifex, anteriorem, poſterioremque partem Baſilicæ Lateranenſis reſtituit, ornavitque opere vermiculato, quemadmodum litteræ ipſæ indicant.* Bonifacius VIII. Baſilicam Vaticanam in qua humari voluit, excoluit plurimum, & ſuggeſtum cum porticu Lateranenſi Templo ſubjecit.

Lateranæ Baſilica exornata.

Ædes pontificiæ apud S. Petrum.

Honorius IV. habitat in Aventino.

At Clemente V. qui jam Romanam ſedem in Galliam, Avenionem tranſtulerat, id præter cætera inſauſto prodigio Romæ fuit; quod fortuito incendio arſit Conſtantiniana Baſilica, corruitque: Porticus, Patriarchium, & circumcirca

Romana ſedes Avenionem tranſlata.

Anno ſal. 1308. *Baſilica Lateranenſis incenſa.*

cumcirca Ædes omnes præter Sacellum Sancta Sanctorum exuſtæ ſunt. Improviſæ calamitatis nuncio indoluit vehementer Pontifex, quod datæ ea ſuper re ad Regem Siciliæ teſtantur litteræ, quibus petit, ut cæſis in ejus ditione trabibus, materia in Urbem convehatur. Adhæc miſſa magnæ vi pecuniæ, atque indulgentias piè dilargitus ſumptum in id opus facientibus, Templum celeriter æquè ac luculenter reſtituit; Benedictus XI. tectum Baſilicæ Vaticanæ magna impenſa ſarcivit: quo Pontifice NOSOCOMIUM Incurabilium ex legato Petri Columnæ Cardinalis fundatum erectumque eſt.

Innocentio VI. *Templum Lateranenſe* (ait Ciaconius) *caſu fortuito incenditur; neſcitur tamen quid obſtiterit quo minus Innocentii juſſu reficeretur. Nam ad Urbanum V.* (ejus ſucceſſorem) *ſcribit Petrarcha, Lateranum adhuc jacere, & Eccleſiarum omnium Matrem tecto carere.* Hæc ille. Sed niſi aliud afferatur, iis verbis Franciſci Petrarchæ nullum ineſt novi incendii argumentum. Unde enim tam crebra conflagratio? Hanc verò poſtremam Platina, Onuphrius, & alii neſcierunt. Quare, Urbano Pontifice, Lateranenſe Templum non cauſa iterati incendii tecto caruit, ſed quia cum reficeretur, per obitum Clementis V. & ſucceſſorum abſentiam non perfectum omnino fuerat, & aliquis angulus adhuc Cœlo patebat. Hujus rei luculentus teſtis idem Petrarcha eſt, verſu ſcribens ad Clementem VI. qui ante Urbanum, & Innocentium Pontificatum geſſerat. Idque ibi, loquente Roma, narratur; nempe tecto carere Lateranum: ſed cauſa refertur in flammas, quibus Clemente V. Baſilica conflagraverat. Eo quippe incendio caput S. Pancratii, quod in ea ſervatur, tres dies ſanguineo ſudore, ac lacrimis manavit. Id cum cæteris, quæ acciderunt, Poëta commemorat. At quis perfecit? nam neque Urbanus, nec alius nominatim refertur. Feciſſe tamen, ſi opus erat, Urbanus credendus omnino eſt, qui Romam reverſus CAPITA APOSTOLORUM quæſita, & in Sacello Sancta Sanctorum inventa in majore Ara Baſilicæ Lateranenſis venerabunda totius populi celebritate collocavit. Idem cum in Vaticano ſibi ſedem delegiſſet, propinquum Templo Palatium partim collapſum, partim propediem collapſurum reſtituit, inſtruxitque hortis, & viridariis: tum in Galliam iterum reverſurus, ſi per mortem licuiſſet, navigavit.

S. Pancratii caput ſudore, ac lacrimis manat.

Capita Apoſtolorum in Ara Baſilicæ Lateranenſis repoſita.

Cap. IX.

Ædificia Romana poſt reverſionem Pontificis è Gallia.

Citata Epiſtola ad Urbanum V.

QUo in ſtatu res forent Urbanæ ſcripſit ad Pontificem Franciſcus Petrarcha: *Jacent domus, labant mœnia, Templa ruunt, ſacra pereunt, calcantur leges.* Et paulo poſt: *Lateranum humi jacet, & Eccleſiarum Mater omnium tecto carens ventis patet, ac pluviis. Et Petri ac Pauli ſanctiſſimæ domus tremunt: & Apoſtolorum quæ nunc Ædes fuerat, jam ruina eſt, informiſque lapidum acervus, lapideis quoque pectoribus ſuſpiria extorquens.* Idem alio loco: *Romam longa ſuorum Pontificum, ac Principum abſentia extenuatam, & attritam, ac pœne conſumptam dolens fateor; cujus vaſtitas, &c.* Idem ad Clementem VI.

Ad eumdem lib. 9. ſimul. Epiſt. 1.

Quot ſunt mihi Templa, quot arces
Vulnera ſunt totidem; crebris confuſa ruinis
Mœnia relliquias immenſæ, & flebilis Urbis
Oſtentant, lacrymaſque movent ſpectantibus.

Miſera Urbis conditio abſente Pontifice.

Idem

Pontifex redit ad Urbem.

Idem Benedicto XII. inculcaverat. Gregorius igitur XI. Urbani ſucceſſor Avenionem Romam rediens ſecum ſpeciem tulit, & ſalutem Urbis, Anno MCCCLXXVI. *Mœnia, inquit Platina, & Baſilicæ, & publica, ac privata ædificia ubique ruinam minabantur. Quæ certe magna ex parte reſtituit; ut turris ſuo juſſu ædificata ad S. Mariam Majorem indicat.* Sed duos poſt annos intempeſtiva morte ſublatus, multa, quæ cœperat, abſolvere non valuit. Venerat cum eo Romam Petrus de Luna Hiſpanus Cardinalis S. Mariæ in Coſmedin, qu[illegible]ea Antipontifex Benedictum XII. ſe appellavit. Hic cum habitaret in[illegible]bus S. Apollinari propinquis ad Turrim vulgò Sanguineam eaſdem ſuo ſumptu magnificè inſtauravit. Urbanus VI. Gregorii ſucceſſor variis perturbationibus diſtentus nullum lapidem movere potuit. Bonifacius IX. propenſiſſimus ad excolendam ædificiis Urbem fuiſſe dicitur. ÆDES Senatoris in Capitolio: nonnulla in Vaticano, ut ejus ſtemma demonſtrat: alia alibi, præſertim in Adriani Mole conſtruxit, quam tutiſſimam reddidit.

Ex nobili familia de Sanguineis, quæ defecit.

Ædes Senatoris in Capitolio.

Platina.

Nec tamen diu afflicta Civitas ſatis ſe ex præterito malo recreaverat. Cum inter diſſidia ſchiſmatis iterum diſcedente Pontifice carere coacta eſt. Et Martinus V. celſi generis Columna tandem reverſus *adeo diſruptam, & vaſtam invenit, ut nulla Civitatis facies in ea videretur. Collabentes vidiſſes domos, collapſa Templa, deſertos vicos, cœnoſam, & oblitam Urbem. Quare permotus Pontifex optimus animum ad exornandam Civitatem adjecit. Porticum S. Petri jam collabentem reſtituit, & pavimentum Lateranenſis Baſilicæ opere vermiculato perfecit, & teſtudinem ligneam eidem Templo ſuperinduxit: picturamque Gentilis, opus pictoris egregii inchoavit. Ædes præterea ad duodecim Apoſtolos reſtituit, ubi & annos aliquot habitavit. Hujus autem ſtudia Cardinales ſequuti titulos ſuos ita certatim reſtituunt, ut jam aliqua facies rediiſſe Urbi Romæ videretur. Hanc ob rem Civitas ipſa eum non modo ſummum Pontificem, verum etiam Patriæ Parentem appellavit.* Julianum Cæſarinum ſeniorem Cardinalem Martinus dixit, qui ÆDES Ducum Cæſarinorum fundavit: Julianus junior Cardinalis perfecit ornavitque. Ejuſdem apud Turrem Argentinam inſignis porticus amœnis hortis adjungitur.

Martinus V. Urbem reſtaurat.

Ædes Ducum Cæſarinorum.

Eugenius IV. perdiu abſens ab Urbe fuit. Cum poſtea rediiſſet Templa reficere, atque ornare non deſtitit. Nam BASILICAS S. Petri, S. Pauli, Lateranenſem, Liberianam, S. Sebaſtiani, S. Suſannæ, Pantheon inſtauravit, plateamque ejus patefecit, & inſtruxit. Sacellum in Palatio Vaticano etiam inſtaurato condidit. Æneas S. Petri valvas fieri juſſit, quas Paulus V. longiores refecit.

Eugenius IV. ædificia reſtituit.

Ea tempeſtate ſpectabilis in purpura vixit Dominicus Capranica, quam illi Martinus V. deſignaverat, tribuit Eugenius. Is Romæ ſibi domum extruxit: quam deinde doctrinarum ſtudioſo juvenum cœtui legavit, eiſdemque alendis annuos redditus. Angelus porro ejus frater à Pio II. creatus Cardinalis domum illam incoluit: ſed ne Dominici juſſio irrita eſſet, Collegium ei conjunctum, quod CARPANICUM appellant, magnificentius ædificavit.

Ædes Card. de Capranica. Et Collegium Capranicenſe.

Ab eodem Eugenio renunciati ſunt Cardinales Beſſarion, Trapezuntius, Guilelmus de Eſtoutevilla, Ludovicus Mediarota, ſeu Scarampus, Joannes de Turrecremata. Habitavit Beſſarion ad SS. Apoſtolorum: deque eo Platina in ejus Panegyrico: *Ædes ſacras, aut inſtituit, aut collapſas vetuſtate reficit. Quod indicat Templum Apoſtolorum in Urbe, ubi Sacellum ſibi condidit, & ſeceſſus cryptæ ferratæ Beatæ Virginis dicatus. Domum quoque ſibi paravit ita dignitati, & facultatibus congruentem, ut neque meliùs quiſquam, neque modeſtiùs in Urbe habitet*, Guilelmus nobile Templum S. AUGUSTINI ſed nondum defœcatæ architecturæ, Sixto IV. Pontifice Maximo à fundamentis erectum ampliſſimis muneribus donavit. Baſilicam

Beſſarionis Card. Sacellum, & Ædes.

S. Auguſtini Templum.

ſilicam S. Mariæ Majoris ductis læva, dextraque fornicibus reſtituit. ÆDES Templo S. Appollinaris adjunctas extruxit: quas deinde Hieronymus Capiferreus Cardinalis refectas marmore picturiſque decoravit: tum Cardinalis Joannes Baptiſta Pallavicinus ingenti ultra Templum acceſſione [illegible]orum officinis imminente ampliare cœpit, nec perfecit. Eas demum Gregor[illegible] XIII. inſtituto ab ſe COLLEGIO GERMANICO habitandas de[illegible]. Templum pr[illegible] quotidianam, accuratamque ſacrorum curam, illuſtri argenti, veſtium[illegible]dum[illegible]o inſtrumento, & divinis precibus concentu muſico peritè concinnèque em[illegible]latis per dies totius anni feſtos, Principibus Civibuſque celebratur aſſidue. Germanica porrò, & Hungarica Juventus, quæ in ſpem tuendæ propagandæque fidei educatur, domi pridem conſignatum exemplar cultus religionum, ac doctrinæ ipſa per ſeſe exprmit: quod deinde transferat in patriam ſordibus hæreticæ improbitatis oppoſitum. Neque hoc loco ejuſdem Hieronymi, quamvis ad poſteriora Pauli III. tempora referatur, magnificentia excitandis peramplis ac pulcherrimis Ædibus omittenda eſt: quas Franeſianis propinquas, Romæque ſemper laudatas, nuper Cardinalis Bernardinus Spada magno coemptas miram in ſpeciem compoſuit. Joannes de Turrecremata Templum S. MARIÆ ſupra Minervam cameravit, texitque media teſtudine, cui exædificando alii quoque Romani Principes impendium fecere. Nam Odæum, poſtea refectum, Sabelli: Arcum fornicemque Aræ primariæ imminentem Cajetani: Templi faciem Urſini poſuere. Idem porro Joannes atrium, quod clauſtrum vocant, à fundamentis conditum picturis illuminavit. Nunc vero exornato Secretario, magna, ut dicebam, & eleganti abſoluti operis fabrica Cœnobium augetur. At Scarampus CAMPUM FLORÆ, quod nomen à Flora Pompejo cara non duxerim, neglectum atque in equorum paſcua herboſum ac viridem lapidibus ſtravit, ſolo utique fœcundiore, ut in eo deinceps nundinæ mercimonia depaſcerent, & florent ſiliceo in campo forum Floræ. Ædes idem juxta Baſilicam Sancti Laurentii in Damaſo magno ſumptu abſolvit.

Ædes S. Apollinaris.

Collegium Germanicum.

Templum S. Mariæ ſupra Minervam.

Campus Floræ.

Ejuſdem Eugenii beneficio fundatam ab ſe Oblatarum Virgini Matri familiam FRANCISCA Romana ſanctitate celebris coegit in Ædes prope Capitolium inſtitutas. TURRIS SPECULORUM Cœnobio nomen eſt: quod loco ante impoſitum conſervavit. Turrita nempe altitudine ac ſecuritate Virtutum, quarum fulgor tamquam ſpeculo repercuſſus longiùs funditur, & propagatur illuſtriùs. Hoc ſane ut incluſa Annunciatæ Virginis, ac perornata Ædes nobilitavit: ita magnopere auxit non minus virginalis præſtantium fœminarum, quam adepto jam conjugio ſoluta nobilitas.

Cœnobium Turris Speculorum.

A ſpeculis, ut ajunt Turri impoſitis.

Jam vero Nicolaus V. Eugenii ſucceſſor ædificavit magnifice ac ſplendide: oblata quoque pecunia multos in Urbe ædificantes juvit. Ipſe quidem ÆDES Pontificias in Eſquiliis prope Baſilicam Maximæ Virginis condidit; quæ aliquot ante annis, deſertæ jam ruinoſiſque parietibus, privatas in domos non ſine civili cultu converſæ ſunt. Templum S. STEPHANI in Cœlio monte, nova ædificatione reſtituit. Hoc ſummotis Eremitis è Pannonia olim Romam profectis, ejuſque redditus Collegio Germanico, & Hungarico tradidit Gregorius XIII. Tum vero circumductis pictura innumeris Martyrum triumphis excultum eſt: ut introeuntium obtutus alliciat, & paſcat pietatem. S. THEODORI Ædes ſphœrica inter Capitolium, & Palatinum in veteri Romano Foro, ejuſdem Nicolai opus eſt: PANTHEO quoque plumbeum operimentum, quod ſeptingenti poſt reſtitutionem anni conſumpſerant, reſtitutum: ÆDES Pontificiæ Vaticanæ ſumptuoſis operibus amplificatæ: inchoata ad caput Baſilicæ Sancti Petri perampla, & circumflexa teſtudo: PONS Milvius inſtauratus: Vici

Ædes Pontificiæ in Eſquiliis.

Templum S. Stephani Rotundum.

Ædes S. Theodori.

Cætera opera Nicolai V.

Vici Urbis fere omnes lapidibus ſtrati: BIBLIOTHECA Vaticana ab eodem viro multarum litterarum, & litteratorum ſtudioſo mirifice aucta: Urbis Leonianæ refecti muri. Demum Nicolaus, ut ſepulchri monet Epigramma:

RESTITVIT MORES, MOENIA, TEMPLA, DOMOS.

Idem AQUAM VIRGINEM multo ante dilapſum, mutato nomine Triviam Urbi reddidit. Id docet Fonti addita Inſcriptio: *Aquæ Virginis ductus reſtitutus.*

NICOLAVS V. PONT. MAX.

Poſt illuſtratam inſignibus monumentis Urbem
Ductum Aquæ Virginis vetuſtate collapſum
Sua impenſa in ſplendidiorem cultum reſtitui
Ornarique mandavit
Anno Domini Jeſu Chriſti MCDLIII.

Cui deinde rurſum reſtituendæ ducendæque Sixtus IV. plurimum opis ac ſumptus contulit. Extat, in Arcuductus, propè Fontem, vetus Aquæ Virginis inſcriptio quæ à Donato, ſuo loco, præterita hic recenſenda eſt.

TI. CLAVDIVS. DRVSI. F. CAESAR. AVGVSTVS GERMANICVS. PONTIFEX. MAXIM. TRIB. POTEST. V. IMP. XI. P. P. COS. DESIGN. IIII. ARCVS DVCTVS. AQVAE. VIRGINIS. DISTVRBATOS. PER C. CAESAREM. A. FVNDAMENTIS. NOVOS. FECIT AC. RESTITVIT.

Latinum Urſinum, Philippum Calandrinum, Nicolaum de Cuſa Germanum præter cæteros, Nicolaus dixit Cardinales. Latinus Templum S. SALVATORIS cognomento in Lauro inter egregia Romæ opera viſendum fundavit: Cœnobium Templo adjunxit. Philippus Calandrinus Ædes ad S. Laurentii in Lucina, quos Joannes Morinenſis Cardinalis ante ampliaverat, auxit. Auctæ etiam ornatæque ſunt à Joanne Baptiſta Cibo, poſtea Innocentio VIII. & Georgio Coſta Cardinali Luſitano: unde & propinquus Arcus Flaminiæ viæ impoſitus Portugalliæ cognomen aſſumpſit. Sed paucis ab hinc annis Michael Perettus Sixti V. nepos Venafri Princeps munificè ædificare aggreſſus, earumque parte abſoluta, aliam morte præventus imperfectam reliquit. *Templum S. Salvatoris in Lauro.* *Ædes ad S. Laurentii in Lucina.*

Calliſtus III. triennalis Pontifex quòd pecunias in uſum Turcici belli contraheret, exiguos in ædificando ſumptus fecit. Reſtituit tamen diruta Urbis mœnia, & S. PRISCÆ in Aventino Templum: Quod Clemente VIII. Pontifice rurſus inſtauratum ornavit Benedictus Cardinalis Juſtinianus: cujus & Creſcentiorum Ædes ſpectantur prope Pantheon, ac Thermas olim Alexandrinas. Pius II. Turcico item bello adornando intentus ædificandi tamen ſtudio delectatus, SCALAS Baſilicæ Vaticanæ vetuſtate dilapſas renovavit: ad eas ſimulacra marmorea SS. Petri, & Pauli, quæ viſuntur, impoſuit. Arcam pro Templi foribus *Templum S. Priſcæ reſtitutum, & ornatum.* *Quædam Pii II. opera.*

foribus ſternere parabat: porticum, unde Pontifex populo benediceret, inchoavit, Paulus II. Ædes adhuc Cardinalis ad S. Marci, ampliſſimas extruere cœperat: quas deinde cum Pontifex ædificaret, ex Amphitheatri ruinis (uti poſtea Raphael Riarius, & Alexander Farneſius feciſſe dicuntur) ſtatuas veteres tota Urbe conquiſitas eo transferendas curabat: abſolutas ſolemnibus ludis, curſu præſertim in ſubjecta via datos Bachanalibus feriis inſigniri voluit. Oliverius Carrafa à Paulo dictus Cardinalis religione ac munificentia inſignis Templum S. LAURENTII extra muros laqueato tecto picturis, & auro exornavit. Majorem partem Templi Virginis AB ARA COELI: IN ÆDE SS. Sylveſtri, & Martini multa reſtituit. Canonicis Regularibus COENOBIUM ſtruxit: quibus è Lateranenſi Baſilica tranſlatis Sixtus IV. Templum ædificavit: quod Magnæ Virgini ARBITRÆ PACIS dicatum, nec plane abſolutum Innocentio VIII. perficiendum reliquit. Ei nuper Rivaldi apſidem, cum Ara principe adjecerunt egregiis picturarum, & marmorum operibus inſtructam. Verum Sixtus monimentis publicis reparatis aut extructis totam Urbem excoluit. Nam (quæ fuſius narrat Onuphrius) ut eam è ſitu cœnoque vindicaret vias muniit, & lateribus ſtravit: porticus ac mœnia, quæ deformia, trabibuſque nixa, ac fere continuata proſtabant è domorum parietibus vicoſque, inobſcurabant, dejecit. PONTEM veterem Janiculenſem pridem ante disjectum, quem ruptum dicebant, publicæ commoditati, decorique à fundamentis Tiburtino lapide reſtituit, ſuoque nomine SIXTUM vocari juſſit. Noſocomium S. SPIRITUS obſoletum ac ſordidum, ac vetuſtate pœne collapſum uſque ad ſolum diruit, & pulcherrimis ædificiis in meliorem, ampliorem que formam ampliavit. Pueris expoſitis puelliſque, quas nobiles dotavit, ſedes in eo habitandas impartiit. Nobilibus quoque ſeorſum à promiſcua plebe loca idonea decentique apparatu attribuit. Nobilem Ædem S. MARIÆ POPULI cognomento, ad muros Urbis, & ejuſdem nominis Portam, cum Cœnobio Ordini Auguſtinianorum poſuit à fundamentis. Ædem quidem ante Virgini conditam conſtat à Paſchale II. repurgato expiatoque loco, quem funeſtare credebantur cineres Neronis. Sed jam pœne defecerat; niſi è ſuis quodammodo cineribus & ipſa reſurrexiſſet. Baſilicam D. Petri in Vaticano idem Sixtus marmoreis, & vitreis feneſtris illuminatam, tum ſiniſtro latere corruentem nova parietum ſoliditate firmavit. Baſilicæ quoque Conſtantinianæ latera ſtravit. Palatium Lateranenſem ruinoſum reſarcivit. Multas per Urbem ſacras Ædes vetuſtate labefactatas ſub annum Jubilæi MCDLXXV. reficiendas curavit. Muros item Urbis, multis locis temporum injuria collapſos. Ductus AQUÆ VIRGINIS pœne confractos perpetuo fornice à monte Pincio ad Trivii fontem cum aqua perduxit. Cloacas Urbis repurgavit, & ſubſtruxit. M. Aurelii ſtatuam æneam equeſtrem, & olim inauratam humili ac ſordido loco jacentem in area Lateranenſi auguſtiore loco repoſuit: quam poſtea Paulus III. in area Capitolina, pulcherrimaque baſi parii marmoris collocavit adhuc ferentem ſpiritus inuſitatæ artis. Ædes Pontificiæ in Vaticano deductis ampliſſimis porticibus ab eodem Sixto renovatæ. Prætorianis Helvetii Pontificis, & Palatii cuſtodiæ ab eo primum delectis: Magiſtratibus inſuper, aliiſque aulæ munera obeuntibus, ſedes, quibus commode habitarent, conditæ. BIBLIOTHECA VATICANA toto terrarum Orbe celeberrima advectis ex omni Europa voluminibus conſtituta; certi proventus, unde emerentur Libri: Cuſtodes & Librarii Græci, Latini, Hebraici, alerentur, deſignati. Opus ſane dignum Pontifice ac Religionum magiſtro: ſucceſſoreſque Pontifices ſtrenue permovit, ut pro ſe quiſque ejus dignitatem augerent. Neque ante illum Benedictus III. Martius V. Nico-

Palatium S. Marci.

Templa S. Laurentii extra muros, ab Ara Cœli.

S. Mariæ de Pace.

Noſocomium S. Spiritus.

Ædes S. Mariæ Populi.

Baſilica S. Petri.

Et S. Joannis, & Palatium.

Aliæ Ædes Sacræ

Muri Urbis.

Aqua Virgo.

Statua M. Aurelii Imperatoris.

Ædes Pontificiæ.

Prætarianorum, aliorumque.

Bibliotheca Vaticana.

Nicolaus V. Pius II. Bibliothecæ parandæ curam depoſuerant. Sed eos operis inſtruendi voluntas, non peracti laus fuerat conſequuta. Tentatum ergo à pluribus fecit Sixtus IV. exactoque poſt ſeculo, quaſi ex integro redorditus iterum perfecit Sixtus V. Nam quà Ædium Pontificiarum longiſſimum atrium Collis Vaticani modicè declivis duo veluti cornua committit, novum ipſe ædificium, quo atrium divideret, deduxit. Hic præter Bibliothecæ immenſum Conclave, cujus fornicem lateritiæ pilæ è medio ſurgentes ſuſtinent, alia ſubeunt minora libris item referta. Tum Librariis & Cuſtodibus, ipſique Bibliothecæ Præfecto Cardinali idoneos cubiculorum ordines paravit, ut eò ſecedere pro arbitratu poſſet. Habet ædificii exterior paries imagines ſuper albarium nigro illitum, ſtylo ferreo exaratas: interiorem coloribus pictura conveſtit. Ibi Armaria ſecundum parietes libros diſpertitos pluteis recondunt: Quamquam hi pilis etiam appoſiti ſcamnorum inſtar intercurrunt: molli acclivitate lectioni ſcriptionique percommoda, libriſque ſuperjacentibus. Codices membranis manuſcripti, antiquiſſimi, innumerabiles: adduntur, & typis cuſi. Adjecit Paulus V. tabularium, quo Pontificia diplomata continerentur. Urbanus VIII. Palatini ad Rhenum ditione pulſi celebrem Bibliothecam uſque ab Adelberga Germaniæ Urbe translata magno ſumptu, ornatuque compoſuit; lætantibus videlicet codicibus, quod mutatis fortunato velut exilio ſedibus, è calviniano impietatis domicilio, in Vaticanum, nempe Aſylum Fidei, confugerunt. At Sixtus IV. tot Urbanis ædificiis haud contentus, reliquos Patres ſæpe eſt hortatus, ut pro facultate quiſque vel nova munimenta poneret, vel vetera renovaret. Idque à pluribus peractum eſt. Concludat ejus opera ſimulacro ejus in Vaticana Bibliotheca adſcriptum Epigramma:

Sixtus V. Bibliothecam Vaticanam conſtruxit.

Templa, domum expoſitis, vicos, fora, mœnia, pontes,
Virgineam Trivii quòd repararis aquam
Priſca licet nautis ſtatuas dare commoda portus,
Et Vaticanum cingere Xyſte jugum.
Plus tamen Urbs debet; nam quæ ſqualore latebat
Cernitur in celebri Bibliotheca loco.

Hic vero omittendum non eſt, quod eodem Pontifice Petrus Riarius Cardinalis miro ſumptu Ædes apud Templum SS. Apoſtolorum inchoavit. Id ejus in fine admonet Epitaphium: *Qui majora mente conceperat, & pollicebatur, ut Ædes miro ſumptu apud Apoſtolos inchoatæ oſtendunt.* Præterea Stephanus Nardinus à Sixto creatus Cardinalis amplas, & pro ejus ævi artificio eximias ÆDES in Parionis Regione condidit, quibus deinde Joannes Antonius Sorbellonus Cardinalis concinnavit ornatum è marmore. Nunc rurſus refectas, & ornatas Urbanus VIII. Gubernatori Urbis, ejuſque tabellionibus, & apparitoribus deſtinavit. NARDINUM Collegium idem Stephanus alendis ad ſapientiam adoleſcentibus haud longe inſtituit. Joannem Millinum è Romana nobilitate ad purpuram Sixtus provexit, cujus operam in cæteris probatam ad inſtaurationem Vaticanæ Baſilicæ traduxit, probavitque. Joannis porro germanus Petrus (referente Platina) *ſplendide in Urbe ædificavit, non longe à Circo Flaminio, quem nunc Agonem à certaminibus appellant, quæ illic quotannis fieri conſueverunt. Hæc domus, ut mihi quidem videtur, receptaculum totius Civitatis, & Curiæ eſt; adeo frequenter eunt, & redeunt qui vel patris, vel filiorum opera indigent.* Hæc ille. Sed perperam circum Agonis Flaminium nuncupat, qui propiùs portam Carmentalem, & Capitolinum, longe ab hoc Alexandri Circo aberat. Paulum ab eo loco diſtant aliæ Millinorum Ædes, in ſedilibus veteris Circi conditæ, Navoniæque caveæ imminentes, novamque adeptæ excelſitatem, & cultum.

Ædes Petri Riarii Card. inchoatæ.

Ædes Gubernatoris Urbis.

In Joannis Card. vita.

Ut 1. l. probatum eſt.

Ædes Millinorum.

Cancellariæ Palatium. Per idem tempus Raphael Riarius PALATIUM, quod poſtea uſui fuit Vicecancellariis Cardinalibus, inchoavit: cujus ſive amplitudinem, quæ etiam Templum S. Laurentii peramplum amplectitur: ſeu periſtylum, duplici porticu: ingentes aulas, ac cœnationes: ſejunctos cubiculorum ordines, illuſtria multorum Principum domicilia, pluresque contignationes: ſeu pulchritudinem ſpectes, & quadratos lapides undique ambientes: interiores picturas: lucentes verſicolori marmore parietes: ſplendida ſucceſſorum Patrum additamenta; judicabis, etiam in antiquo patriciarum domorum luxu vix aliquid fuiſſe vel ædificatione magnificentiùs, vel ornatu ſumptuoſiùs. Eodem Pontifice ſub Capitolio, in finibus olim Fori Romani, cum quotidie imago magnæ Virginis exiguo in ſacello rebus admirandis celebraretur; honeſtis civibus curantibus, ampliatum, poſteaque in celebris Templi formam redactum CONSOLATRICI Matri dedicatum eſt. *Ædes S. Mariæ de Conſolatione.* Ejus porro Apſidem Alexander Cardinalis Riarius Bononienſis, & principem aram operoſius ornatam, illuſtre tamquam ſolium paravit, unde Reginæ effigies ſublimior fulgeret. Noſocomium Templo adjunctum piorum eleemoſinæ poſuerunt.

Circa hæc tempora Ferdinandus, & Iſabella Catholici Reges nobile Templum S. PETRI in Janiculo, Montorium nuncupant, ubi vetuſta Ædes antea colebatur, poſuerunt. *Ædes S. Petri in Montorio.* Fratrum quoque è S. Franciſci familia refectum Cœnobium: impluvioque in medio Apoſtolorum Principi eo loci, quo Cruci affixus dicitur, inſigne Sacellum excitatum eſt. Sed multorum incuſſu annorum inclinatum editi collis, emotumque ſolum ſuperſtructa ædificia jam devolvere videbatur. Cum Philippus III. Hiſpaniarum Rex ad ſolidam profunditatem egeſta humo, jactiſque fundamentis, ſuſtinendæ moli murum validum circumegit, areamque præ Templi facie complanatam laxavit. Ad eam poſtea corrivata è fontano proximoque caſtello PAULA aqua in ſalientem emerſit. Sed, ut rara eſt ſine detrimento utilitas; Aqua eadem, quam Paulus V. XXXV. ab milliario in proximum collis ſupercilium perduxit, poſtquam pulcherrimum in fontem è fornicato ſpecu ſeſe aperuit, iterum occultat ſeſe, ſtructiles ſubter canales humore ſubeunte. Verum oblatis cuniculis furtim egreſſus, ſubterraneos meatus ſponte ſibi fecerat: diuque inter anguſta terreſtrium venarum pertinaci fluctu eluctatus, inferiorem collis partem, objectamque munitionem impulit, magnoque fragore, ac terrore tranſtiberinæ viciniæ disjecit: imminente utique Cœnobii ruina, niſi Urbani VIII. beneficentia ſubveniſſet. Ille aquam ſuis redditam finibus coerceri, ducique murum longo tractu directum juſſit: oneri ferendo parem: ſtetitque immobilis mons; ut conſtaret, quo in auctore, loci religionem ſtabiliret ſecuritas.

Ædes & Atrium Innocentii VIII. & ejus opera. Jamvero Innocentius VIII. Sixti ſucceſſor Palatio Vaticano alterum & ingens PALATIUM addidit porticu præſertim viſendum. Quod poſtea dirutum partim pronaum, & frons Baſilicæ Vaticanæ occupavit: partim in aream ante Templum ſubſedit: minima ejus parte Ædium Pontificiarum veſtibulo relicta. Idem hortis Vaticanis villam, vulgari PULCHRI VISUS nomine adjecit. Ejuſdem opera fuere, qui jam deſierunt, plateæ Vaticanæ fontes: Arcus Baſilicæ Lateranenſis ante Aram maximam duabus ingentibus columnis effultus: Templum VIRGINIS MATRIS in Via lata à fundamentis erectum. Eodem Principe Petrus Gundiſalvus de Mendoza tectum, & apſidem Ædis S. CRUCIS inſtauravit: titulumque venerabilem Crucis Domini effoſſo pariete detexit.

Alexandri Sexti Pontificatus ut bellis frequens, quæ externi Principes, ac Cæſar filius, tota ferebat Italia, militaribus ſtipendiis pecunias inſumpſit: ita exornan-

exornandæ Urbi parum idoneus ſolam ARCEM bello utilem munivit. Erat prope Arcis pontem vetus Deiparæ Templum: atque ex eo traxerat celebre TRANSPONTINÆ cognomen, Præſes inibi degentium Carmelitarum. Id removeri placuit cum altero S. Angeli, ne munitiones intercideret. At Pio IV. Pontifice, pari fere à ponte, & Baſilica S. Petri intervallo, ædificari cum Cœnobio cœptum eſt: præclarum ſane, ac Reginæ Virgini non ſine antiquo cognomine commendata ſedes. Cæterum Alexander Ædes argentariis propinquas, quæ poſtea Sfortiarum fuere, Cardinalis extruxit: Pontifex Baſilicæ Liberianæ laqueare inauravit. Quo tempore Templum nobile S. JACOBO tutori Hiſpanica natio à fundamentis poſuit; ſubruto veteri, quod cum proximo Xenodochio Alphonſus Paradinas Epiſcopus Civitatenſis ædificarat. Tunc quoque Carolus Octavus Galliæ Rex alterum SS. TRINITATI in monte Pincio dicitur auſpicatus, cum Cœnobio Minimorum Fratrum, admonitu S. Franciſci ejus familiæ Fundatoris tum viventis. Id vero multorum impenſa deinde perfectum eſt, pontificiæ etiam liberalitatis monimentum. Nam præter alios Gallici nominis, cum à Guilielmo Maclovienſi Cardinale ſtructura, & Sacello auctum exculptumque eſſet, Gregorius XIII. præcelſa fronte geminis elata turribus, ſcalis item duplicibus ſpectabili, utrinque in areolam ante fores mittentibus ornavit ac perfecit.

Ædes S. Mariæ Tranſpontinæ.

Templum SS. Trinitatis in monte Pincio.

Julius II. quamquam periculoſis, diuturniſque diſtentus bellis, curam tamen ornandæ Urbis ſolertiſſimam egit. Cardinalis quidem Ædem S. PETRI ad Vincula, cui præerat, in eam, qua pollet, ædificii dignitatem evexit: Cœnobium refecit: addiditque Titulari DOMUM, nec perfecit. Eamdem ipſe Ædem plus fere poſt mortem extulit admirabili ſpecie marmorei Sepulchri: cujus in medio jacens, ſed cubito innixa vivit Pontificio habitu ejus effigies; aliquot hinc & inde ſimulacra in loculamentis manent, monentque perituræ mortalitatis. MOSES in imo ſedet, opus Michaelis Angeli Bonarotæ, cum quolibet veteris memoriæ conferendum. Idem quoque Cardinalis Ædem SS. Apoſtolorum pœne collabentem reſtituit: Fornicatam præ foribus porticum poſuit: Ædes proximas à Petro Riario Cardinale incœptas perficere conatus eſt; ſed à Martino V. ibidem inchoatas, ampliſſimo ædificio provexit, ſtatuis, picturis, marmoribus inſtruxit: deditque Antonio Columnæ jam Pontifex, cum illi ſororis filiam collocaſſet, quas deinde auctas Columnæ Principes ſibi habuerunt: extra Urbem Cœnobium CRYPTÆ FERRATÆ, Ædeſque appoſitas muro foſſaque inſtar caſtelli munivit. At Pontificatu potitus, Templum quod Virgini Populorum Patronæ Sixtus IV. ejus patruus ad portam Flaminiam dicaverat, Sacellis, aliiſque operibus auxit, tectum Eſquilinæ Baſilicæ novis trabibus compegit: Turrim nova molitione firmavit: Cum ære publico Populus Romanus Magnæ item VIRGINI LAURETANÆ teſtudinatum pulcherrimumque Templum in Foro olim Trajano excitabat. Idem Pontifex Arcem ampliavit. VIAM JULIAM longiſſime ad lineam juxta Tiberim directam aperuit. Palatium in ea Julianum cum Æde S. Blaſii geminaque Turri extruere cœperat, longe maximum: deſtinaveratque Magiſtratibus, ut in eo jus dicerent, publiciſque muneribus fungerentur. Eam porrò viam fertur Pontifex ſuper pontem, quem à fluvio dejectum, eidem rurſus cogitabat imponere, ad Vaticanam uſque Baſilicam ducere voluiſſe. Alias idem vias aut jam ſtratas produxit, aut novas direxit, prolatavit, ſtravitque lateribus; aut plateas ampliavit. Cloacas ſubſtruxit: officinam cudendæ pecuniæ paravit. Ædes Nicolai V. apud Baſilicam Liberianam inſertis valvis ac feneſtris abſolvit. Capitolinas autem Senatoris, & Conſervatorum quos vocant, quæ juſſu, ſumptuque Bonifacii IX.

Opera Julii II.

Templum S. Petri ad Vincula.

Sepulchrum Julii II.

Alia ejus opera.

Templum Virginis Lauretanæ Romæ erectum.

Martini V. Sixti IV. Innocentii VIII. erectæ vel auctæ fuerant, ipſe picturis illuminandas curavit. ANIENIS in Tiberim influentis alveum navigabilem fecit. Æneum elegantiſſimumque Sixto patruo TUMULUM in Baſilica Vaticana, fuſili opere Antonii Pullarii inſignis ea tempeſtate magiſtri poſuit, cujus artificio ex ære item elaboratum Innocentii VIII. ſepulchrum in eadem Baſilica celebratur. Sed quod operibus præſtat univerſis. Julius novum S. PETRI Templum veteris parte disjecta, ad Bramantis exemplar, illius & conſequentium temporum clariſſimi Architectoris, ædificare aggreſſus eſt, primumque lapidem his verbis notavit:

Sepulchrum Sixti IV. & Innocentii VIII.

Templum S. Petri.

IVLIVS. II. PONT. MAX.

AEDEM D. PETRO DICATAM VETVSTATE COLLABENTEM

IN DIGNIOREM AMPLIOREMQVE FORMAM

VT ERIGAT

FVNDAMENTA IECIT. ANNO CHRISTI MDVII.

Palatium Pontificum auctum.

Eodem tempore PALATIUM Pontificum auxit longiſſimis, ornatiſſimiſque porticibus, & ambulacris: junxitque duos Vaticani colles, continuato per valliculam interjacentem ædificio. Aulas vero, Conclavia, & cubicula ab aliis, præſertim Nicolao V. extructa & Sacellum Sixti patrui picturis ornavit admirabili fœlicitate. Tunc enim poſt aurea illa tempora, quibus cum ſtante imperio Roma omnium domina bonis diſciplinis, & artibus ſtationem præbuit, è miſero pulvere ſepultorum operum atque opificum, ſculpendi, fundendi, pingendi peritia refloruerat. Nec paulatim, ut ferme fit in humanis, faſtigium tenuit: ſed cum celerrime in ſummo ſtetiſſet, retro deinde prolabi viſa eſt, velut in ruinam revoluta. Nos quidem in tanta opificum turba pingendi magiſtros invidere illi ætati poſſumus, æquales videre non poſſumus. Conduxerat jam Pontifex non ignobiles, operamque ſuam ſtrenue liberali Principi locaverant. Cum lumina illius ævi ſupervenere RAPHAEL SANTIUS Urbinas, MICHAEL ANGELUS BONAROTA Florentinus: ille Pictor incomparabilis, & inſignis Architectus: hic Sculptor Pictorque & Architectus eximius. Remotis ergo cæteris, Raphael ſecretiores AULAS, & Conclavia uſque ad miraculum coloravit. Bonarotæ oblatum Sixti SACELLUM, in quo Pontifices ſacrorum cæremonias cum Patrum Senatu obire ſolent, ut ejus fornicem per lunulas ſuſpenſum pictis jam parietibus appingeret. Fecitque admirabili opere. Aliquanto poſt, Paulo III. Pontifice, interiori fronti ejuſdem Sacelli novam picturæ claritatem induxit. Iconem extremi JUDICII, & Chriſtum Dominum venientem in nube majeſtatis expreſſit, ſubterque adjudicandam quà gloriæ, quà ſupplicio univerſitatem generis humani; ſucceſſu ſingulari, & abſolutione artis, quam tamen ingenium artificis ſuperavit. Præcipuum quippe in illo erat nova excogitare, & aliis nondum tentata depromere: intervalla partim, nodos articulorum, extremorum lineamenta, nuda corporum, oſſium eminentias, circuitus venarum, inciſuras, nexus, projectuſque membrorum prope ad illudendam veritatem effingere. Quare præter hæc in udo tectorio colorata, tabulas ab eo pictas omnino paucas: in membranis & macrocollis deſcripta plurimorum veſtigia habemus; quod palmam adeptus figurando, eam vel ſine coloribus, penitioris artis invicto robore retinebat. Verum ut hæc

Picturæ Michaelis Angeli Bonarotæ.

Bonarotæ modus pingendi.

hæc Urbinatis quoque manum, & eorum aliqua molliora ſequebantur: ita ab ejus penicillo emergebat flos pulchritudinis, oris venuſtas, coloris ſuavitas, lumina pigmentorum, capillorum elegantia, dignitas veſtium, tantoque partium, & imaginum ſplendore coagmentata ſpecies operis, quanto potius defixos teneret oculos, quam moveret. Porro in utriuſque tabulis cum quiſque videret morum varietatem, ætatum diſſenſionem, impetus animæ ab oculis emicantes, illitas vultu cupiditates, iras, dolores: manibus totoque corpore diffuſas agendi voluntates, fatebatur in tanta diſſimilitudine pingendi nihil ſimilius extitiſſe vel ad æmulationem naturæ, vel conſequutionem gloriæ. Pingebat præter Palatii parietes Raphael Sacellum in Templo Paciferæ Virginis, ad Divi Auguſtini, tabulam transfigurantis ſe Chriſti Domini, quæ ad D. Petri in Montorio viſitur: alias aliò tabulas tamquam è cœleſti promptuario, non ſine gentium ſtupore ſubmittebat. Tum ex humanis ſublato Julio recentibus Leonis X. cœnationibus ac porticibus, ut ſplendidius durarent, ſtabilis famæ Dædalus, ſuorum perennitatem operum appingebat. Ea tempeſtate ignota Romanis hypogea, & concameratas cryptoporticus in antiquo Titi Cæſaris Palatio, ac Thermis Eſquiliarum effoderat inſita mortalibus perveſtigandi cupido; quam latens aurum accendit, aut ſi quid arte factum, & auro pretioſius celant cuſtodes ruinæ. Apparebant parietinæ plaſticis toreumatis loricatæ. Hæc porro quamvis tot ante ſeculis ſepulta, adhuc tamen vegeta, & integra vetuſtatem ſub terra, quaſi è tuto non ſenſerant: Grottiſcæ vocantur, quod in cryptis repertæ ſunt. Erant in comitatu, & contubernio Raphaelis plurimi picturæ candidati: quos ille non modo ſpe artis addiſcendæ, ſed ſuaviſſimis moribus alebat: interque eos Joannes Utinenſis, juvenis promptus & ſagax, traductoque ad poſteros novo plaſticæ invento nobilitatus. Is in cryptas cum magiſtro frequenter ventitabat, manumque plaſtarum veterum commendabat aſſidue. Jamque prodigioſas illas ſemihominum, monſtrorumque figuras, & habitus rubrica retulerat in membranas; ſed materiam, quà formarentur, odorari non poterat. Calci addendum aliquid conſtabat. Sabulum pulviſque puteolanus ruber, & paulo craſſior rejiciebatur. Contudit lapidem tiburtinum: livebat calci permixtus, nec figurata lævigabat. Marmoris contuſi candidum, & cribro excretum pulverem macerata cum calce ſubegit ac mollivit. Hunc vero formando lævigandoque habilem expertus, deprehendit, non alium intritæ uſum fuiſſe veteribus plaſtis, quam temporum oblivio ex officinis removerat. Nam ad eam diem mixtura neſcio qua è gypſo, calce, pice, & cera eliquata, contritoque laterculo parietes leverant. Hoc triſti temperamento elaborabant inæquale tectorium, ut auri bracteolas ſuperinducerent. Igitur receptum vetus, germanumque MARMORATUM ad Leonis porticus primo traductum eſt. Id, præter tenias, & aſtragalos, mutilata fictaque hominum, & animantium ſpecie Utinenſis figuravit: ejuſdemque generis monſtroſas effigies ſubinde interpoſitas, (quod faciendum Titianæ cryptæ docuerant:) tum per ramos arbuſcularum errantes Simias, Cercopithecos, Pavones, Pſittacos, aliaſque Indicas aves idem, aliique artifices colorarunt. Equidem de veteris marmorati inventione hæc, quia referuntur ab aliis, referre volui. Sciebam enim ejus apud Vitruvium fieri mentionem, quamquam lævigandi cauſa, non figurandi: mirorque traditam ab ædificandi magiſtro tectorii rationem tamdiu ædificatores latere potuiſſe. Adhæc in ruinis Templi Pacis, ejuſque fornicum cavis multa è marmorato cælata viſuntur, à quibus idem artifices modo advertiſſent, exprimere poterant. Niſi obſtabant rudibus ſeculis haud meliora ingenia: vel potius agendi voluntas antea mercedis expers, quam tum Pontifices uberrime ingerebant.

Et Raphaelis Urbinatis.

Raphaelis Santii picturæ.

Plaſtica toreumata veterum Romanorum.

Marmorati conficiendi inventio.

Marmoratum traductum primo ad Porticus Leonis.

Lib. 7. c. 3. & 6.

bant. Utili documento; plurimum valere opes Principum alendis bonis artibus. Cæterum ad exaggerandas Leonis porticus acceſſere Raphaelis manu depictæ imagines. Quod ſane opus tot admirandis compoſitum inter pulcherrima, quæ unquam Roma numerabat. Nec eo ſecius architecturæ conſultus Vaticanæ fabricæ, Bramante vita functo, præerat Urbinas: & cum Leoniana in Urbe domum ſibi illo architecto paraſſet: alteram ipſe haud longe, marmoribus, & marmoratis operibus diſtinctam Aquilano Civi magiſter lineavit ac ſtruxit. Multa quidem Bramantes in Urbe fuerat molitus. Nam & Templum S. JACOBI Hiſpanorum, & Vicecancellarii PALATIUM: & Templum, quod Reginæ Virgini cognomento AB ANIMA Germani magnifice ſtruxerunt, cum cœtu magiſtrorum ipſe omnium magiſter deſcripſit: Palatium in via Julia, à Julio Pontifice Juriſdictioni dicatum: Ædes Adriano Cardinali in Civitate Leoniana, imperfectas: Ædiculam ad D. PETRI in Janiculo; rara artis ſubtilitate. Sed tum ſe ipſe altior eſt viſus, cum totius Palatii Pontificii Ichnographiam, ut nova cum veteribus, plurimaque inter ſe pugnantia componeret: & Baſilicæ Vaticanæ admirabilem formam expoſuit; cujus ædificii, quod caput eſt omnium, procuratione defecit. Nam ultra plus audere non decuit machinatorum Principem.

Fabricæ à Bramante architecto lineatæ.

Ubi S. Petrus dicitur Cruci affixus.

Ædes ad S. Sabinam auctæ.

Per eadem tempora Fatius Santorius, quem ante in utraque fortuna perpetuum Comitem Julius Cardinalem renunciaverat, ÆDES S. Sabinæ in Aventino quas Eugenius II. Honorius III. Honorius IV. incoluerant, primum à Cardinali Montis Regalis, tum à ſe inſtauratas Hortorum eleganti amœnitate præcinxit. Idem Domum S. ANTONII in Eſquiliis collabentem cum Æde S. Andreæ, renovato in ea pavimento tectoque: inſuper Noſocomium, & horrea; aliaque reſtituit. Ædes in Via lata à Gabriele Agrienſi Cardinale inchoatas, ipſe atrio, porticu, aula, conclavibus, viridariis, ſtatuis inſtructas eximie perfecit; quas poſtea Julius Pontifex Franciſco Mariæ fratris filio haud iniqua Sanctorio conditione propoſita, addicendas curavit; deinde à Petro Card. Aldobrandino ingenti fabricæ acceſſione productas.

Opera Leonis X.

Leo X. Gymnaſii Romani tamquam fundator laudatur.

Templum Virginis, cui à Navicula cognomen.

Leo X. cui Populus Romanus cum ſtatuam in Capitolio dedicaret, ab eo *Reſtitutam Inſtauratamque Urbem* inſcripto Elogio confeſſus eſt, GYMNASIVM ROMANVM, quod Sixtus IV. novum vectigal commentus in ſalaria profeſſorum fundaverat, accitis undique viris doctiſſimis inſtauravit auxitque. Quare illius velut auctoris memoria quotannis funebri laudatione, frequenti Principum, doctorum, auditorumque conventu, in ejus Aula Gymnaſii celebratur. *Baſilicam Vaticanam* (ſcribit Onuphrius) *miro artificio à Julio II. inchoatam, perficiendam quantum in eo fuit, magno animo ſuſcepit. Palatium Vaticanum triplicibus longis, & prææltis porticibus eximia ſtructura, auratis laquearibus, egregiis nobiliſſimique operis picturis ſplendidiſſimum fecit, Deiparæ Virginis Ædem, cui Cardinalis præfuerat in monte Cœlio à fundamentis pœne refecit, & laqueari aureo exornavit. Lavacrum Conſtantini Lateranenſe ruinam minitans reſtituit, laminis plumbeis tectum reparavit. Pyrgorum portu, cœno, & ſaxis repleto, publicæ commoditati purgato, oppidum muro cingere cæpit. Arcem montis Flaſconis: Corneti Cardinalis Vitelleſchi, & in multis patrimonii oppidis peramplas ædes vel reſtituit, vel à fundamentis ædificavit. Manlianam Villam corrivata aqua elegantiori ædificio exornavit: Romæ S. Alexii Caput argentea theca cluſit; aulæa è Belgis ſerica, auroque intertexta quinquaginta aureorum millium Sacelli Pontificii ornamento coemit.* Eodem tempore Joannes Salviatus ſororis Leonis X. filius, & ab eodem dictus Cardinalis, ædes apud S. Spiritum in Saxia à fundamentis erexit. Joannes Dominicus Cardinalis de Cupis aliquanto poſt magnificam DOMUM ad Circum Alexandri, ſeu forum Agonis: Idem S. HO-

Ædes Joannis Card. Salviati.

S. HONUPHRII Templum in Vaticano Colle extruxit. Sequuta Clemente VII. Pontifice Borbonici exercitus irruptio, ac direptio eſt. In ea etſi militaris furor in corpora fortunaſque Civium potius, quam in tecta graſſatus demoliendis exurendiſque ædificiis temperavit, tanta nihilominus hominum ſtrages, calamitas, & fuga, cum deſerere jacentem patriam, præreptiſque bonis ſummam egeſtatem vix emendicata ſtipe tolerare cogerentur, miſeram quoque domorum ſolitudinem ſtragemque congeſſit. Paucis poſt annis Tiberis inundatio acceſſit, qua nulla fuerat ad illam uſque diem altior, & violentior. Quæ ſane ut cœnoſam, & fœdam Urbem relinquit: ſic reſidente rurſus alveo prolabentia tecta recurrentes in aquas trahit. Nec illi Pontifici per temporum difficultates damnum reſarcire licuit, à quo duæ duntaxat ſtatuæ SS. Petri, & Pauli in ponte Ælio poſitæ ſpectantur.

Et Dominici Cardin. de Cupis.

Rom. calamitas, & direptio.

An. 1527. Inundatio Tiberis.

Cap. X.

Ædificia Urbis poſt Clementem VII. præſertim Templum Vaticanum.

TAntis calamitatibus defuncta Civitas, iiſdem pulchrior priſtinam deformitatem, ut olim incendiis, decoxit. Nam deinceps affluente rerum copia opes magnæ floruerunt; inſeditque cura ædificandi Romanos Cives, ac Principes viros. Tum Architectorum arx exquiſita: & novorum hominum, quibus abundat Roma, adeptas aut invectas fortunas, & tranſlatos aliunde, ſeu recens editos familiæ titulos oſtentare cupientium voluntas, expanſa novi ædificii tamquam fronte depromitur. Nondum ex humanis ſublato Clemente id cœperat. Ejuſque rei argumentum adhuc extat in foro præ ſeptis Judæorum. In domus enim tunc extructæ fronte ſic legitur:

Roma ex calamitate refloruit.

Urbe Roma in priſtinam formam renaſcente Laurentius Manlius caritate erga patriam has ædes ſuo nomine Manlianas pro fortunarum mediocritate ad forum Judæorum ſibi poſteriſque ſuis a fundamentis poſuit. Clement. VII. P. XI. Cal. Aug.

At Paulus III. Pontifex, ut ſalubritatem, & pulchritudinem Urbi quæreret, cœnoſas, & ſtagnantes paſſim in Urbe aquas exſiccavit, diſcrevit inſulas, direxit vias, ſtravitque, in ea præſertim parte, quæ Populi dicitur. MUROS, & validas in Aventino, verſus portam Oſtienſem munitiones duxit. LEONIANAM Urbem novis mœnibus, & propugnaculis obſtrui mandavit, curante præſertim Antonio Sangallio Architecto, à quo cum Bonarota vehementer diſſentiret, formamque mœnium longe diſſimilem proferret, opus eſt intermiſſum; ut porta S. Spiritus, quæ lapidibus tiburtinis firmiter obſepta ſurgebat, ceſſante ædificatione, ſemiperfecta hodieque ſit. Cæterum propter inſtructam, & ornatam Urbem, ſtatuam Paulo poſuit Populus Romanus in Capitolio, cui ſubſcriptum eſt:

Calx muro inducta literas texit.

Novæ in Urbe munitiones.

PAVLO III. PONT. MAX.

Quod ejus juſſu, auſpiciis, atque ære conlato Vrbem ſitu, & diverticulis viarum deformem, & imperviam, disjectis malè poſitis ædificiis in meliorem formam redegerint: viis areiſque cùm veteribus directis, & ampliatis; tum novis conſtitutis auxerint, ornaverintque Latinus Juvenalis Mannectus, Hieronymus Maffeus, Curatores Viarum, Vrbe inſtaurata, officii, & memoriæ ergo ſtatuam in Capitolio optimo Pontifici P P. Anno Chriſti MDXLIII.

De eadem Laurentius Gambara in ſua Caprarola:

Cui ſponte dicavit
Hoc Capitolina ſimulacrum in ſede Senatus
Romanus, populuſque: quod inſtauraverit Urbem
Romulidum, multaſque vias quod ſtraverit: illaſque
Ornarit; quo peſtiferas non amplius auras
Roma auctore timet, prius ut miſeranda timebat.

Palatium Farneſiorum. PALATIUM FARNESIANUM Cardinalis inchoaverat: eoque Pontifice cum aliqua feciſſet Rainutius Cardinalis Farneſius, poſtea Alexander item Cardinalis Farneſius tanto ſplendore in quadrum, pari laterum dimenſione perfecit, quantum qui oculis non ſubjecerit, animo concipere vix queat. Molitionem regebat juſſu Pauli Michael Angelus Bonarota. *Extructum architecto Mich. Ang. Bonarota.* Hujus magiſterio ATRIUM, quo nihil ſcientius aut copioſius habeas ab architecto, pilæ quadratis porticibus ſubjectæ medio ſcapo extantibus Doricis columnis definiunt. Epiſtilia, & coronas excipit gracilioribus pilis, & columnis ea portione prominentibus ordo Ionicus: partim arcubus, partim occluſos per arcus patentibus feneſtris. Summa ſpatia Corinthio, ornatiſſimoque genere clauduntur. Verum pro columnis antæ quadrato ſaxo, & paraſtatæ ſuſtinent incumbentes coronas. *Corona ædificii.* Sed nihil æque oculos tenet, atque exterior CORONA ad tecti ſubgrundam, & culmen; tanta partium ſymmetria ſcotias primum, regulas, toroſque duxit artifex: tum zophori Hyacinthos, dein projectos mutulos, & impoſitam ſuper coronam, & cimatia, atque in his altiſſima leonum capitula conformavit, & ſculpſit. *Statuæ è Thermis Antonianis tranſlatæ in Ædes Farneſior.* Plurima autem Romæ effoſſa præſertim in Thermis Antonianis, & huc deportata in atrio, ſcalarum areolis, aliiſque in locis conſpiciuntur ſimulacra. Quippe AULÆ, & cubicula pulcherrimis lucentia picturis, quibus interior item XISTUS, & ſtatuis, priſciſque è marmore admirandis operibus abundat. Deſignaverat idem Bonarota ab ædium pſeudothyro quidquid trans viam Juliam uſque ad fluvium patet, HORTIS conſerere. Quibus alii è regione reſponderent trans Tiberim ſati. Tum parabat palatii, hortorumque portas dirigere ad lineam, atque ex hujus limine, veſtibuloque tam interiora ædium, quam utriuſque Farneſiani VIRIDARII amœnitatem, interque fluentem Tiberim, uno oculorum obtutu ſpectanda proponere. Sed perducere ad exitum non potuit. *Horti Tranſtiberini Farneſiorum.* Fuerant hi trans Tiberim HORTI Auguſtini Chiſii opulenti Civis Senenſis: in quibus Ædes diſcripſerat Balthaſar Peruzius Senenſis, architectus idem pictorque nobilis, & coloratis parietibus clariores fecerat. Aulam pinxit, in qua ſimulatas inter columnas paſcit oculos proſpectus arvorum. Aliaque plurima adumbravit imitatione veritatis, quæ oppidò ingenium hominis, & artem oſtendunt. Quod æquè præſtat PORTICUS hortis contermina, in cujus fornice alba toreumata, & plaſticæ veris non diſſimi-

diſſimiles cælaturas uſque ad ludificationem eruditiſſimorum artificum expreſſit. Sed in pariete GALATEAM fluctibus errantem expeditis ad prædam marinis monſtris depinxit per ſibi ſemper Raphael Urbinas: aliaque in porticu Deorum ICONIA prodeuntes ab ejus palæſtra pingendi principes non ſine lineamentis, ductuque aut etiam penicillo inſtitutoris colorarunt. Nihil certe magis Romæ celebrant juniores picturæ competitores: & imitari enixe ſtudent, quod ſua raritate allicit, & ab imitatione deterret. Cæterum ad eos hortos limoniis, maliſque medicis ſemper virentes ex alteris hortis in citeriore fluminis ripa conſitis cymbula trajicitur, quos cum palatio jungit immanis ARCUS viæ Juliæ impoſitus. Additi ſunt nuper, conſtrata ſilicibus ante ædium frontem platea, ſalientes uberrimique FONTES: in quibus non ſatis mirabere ſive aquarum è Janiculo labentium copiam, & ſive recipientium lacuum magnitudinem, & formam: tum circumjectorum ædificiorum ſublimitatem, & pulchritudinem.

Galatea à Raphaele Urbin. depicta.

Fontes ad Ædes Farneſiorum.

Cum ergo Farneſiam ſtructuram urgeret, VATICANÆ quoque BASILICÆ curam Pontificis mandato inierat Michael Angelus, quam, ut dixi, fundare, ac ſtruere cœperat Julius II. in ea quidem Balthaſar Leone X. jubente, à Bramantis, & Raphaelis inventis multa detorſerat: quòd putaret immenſo ædificio ſolidiorem compagem opus eſſe. Itaque longiorem formam in quadratam verterat, ſacellis, & apſidibus quatuor, totidemque portis ſibi mutuo reſpondentibus. Hoc ille exemplar tamquam facem operi faciundo præmiſit, unde poſteri curatores lumen acciperent. At Michael Angelus, quadrangulam figuram retinendam, nonnulla tamen in extremis mutanda cenſuit. Nam ſuperiores magiſtri Templi apſidem, tranſverſamque ambulationem duplici flexerant hemicyclo. Alterum quà columnis, quà muro interſtante diſtinguebant: alterum non intermiſſum extimi parietis flexu clauſere. Hos ille ſemicirculos duplices ad ſimplices redegit; ut omnia liberiore, unoque viſu oculi metirentur, & immodicis ſumptibus parceretur. Hemiſphærium in medio latiſſimum, & alterum tamquam Cœli fornicem triplici ordine columnarum niti voluerant. Quorum exterior perpetuis columnis circumibat; interiores duos parietum interſtitio octo per intervalla ſejungebant. Ille ſubjectos arcus, è quibus eminet immanis tholus, haud pati tam vaſtum pondus, quod alii quoque viderant, animadvertit; utque minori mole incumberet, extenuavit; duplicem tamen fecit, ut tholus exterior alterum includeret ſpatio intercurrente diſcretum. Quippe majeſtati Baſilicæ conſulebat, quæ extimi verticis ſublimitate fit auguſtior. Intus autem propinquiora depreſſo ambitu ad oculos jucundius accidunt. Porticus Templi, Panthei porticum, non eumdem lapidem poſcentibus columnis referebat. Hæc forma Pontificibus placuit, eaque ſuper re conſtituto cœtu Cardinalium. Tum ſtrenuè à Paulo III. properata ædificatio eſt. Exteriora Templi cooperta ſunt grandibus Tiburtinis lapidis glebis, affabre in antas, capitula, epiſtilia, coronas, loculamenta, aliaſque formas elaboratis. Structuram deinceps Julius III. Paulus IV. Pius IV. proſequuti. Jamque ad culmen nonnulla provexerant, cum vita functo Bonarota, magiſtri ſucceſſores rurſus decreta invertere ſtudebant. Hæc agitantibus interdictum quidquam addere, vel adimere. Et quidam cum recuſaret, munere ſubmotus. Tanta ejus viri, rebus jam perſpectis explorata Prudentia.

Baſilica Vaticana.

Tranſverſa ambulatio uno termino concluſa.

Porticus ſimilis Porticui Panthei.

Exteriora Templi S. Petri.

Iiſdem ergo veſtigiis Gregorius XIII. multa enixe molitus CELLAM inſuper magnificentiſſimam maculoſis marmorum incruſtationibus, camerato inauratoque ambitu, ac tholo, columnis, picturis, ſpecioſis Organi tubis, muſivis, aliiſque clariſſimis operibus vix imitabilem fecit. Sixtus V. vaſtiſſimam duplicemque HEMISPHÆRII molem ſuperſtruxit: qua quid latius, aut excelſus, aut pul-

Sacellum Gregorianum.

Tholus à Sixto V. extructus.

Ornamenta Clementis VIII. pulchrius cogitari fingique poteſt? At Clemens VIII. SACELLUM Gregoriano objectum, & multa pictorum, plaſtarum; ſculptorumque præcellentium arte decoratum, haud æquo tamen ſplendore perfecit. Eodemque tempore Angelorum Sanctorumque lucentes effigies in tholi interiore camera vermiculato emalemate coagmentandas curavit: tum delatis è marmorato interſeptis aurum inducendum: tum variegato ſectilique marmore ſternendum pavimentum: tum reliquos Cellarum parietes lævigatis lapidum ſegmentis veſtiendos: univerſamque Templi concamerationem tectorio loricatam bracteis aureis diſtinguendam, atque ejuſdem quadratos loculos inſerto roſarum auro illuminandos.

Paulus V. Baſilicam abſolvit. Decreverat centum poſt annos ſupremum lapidem Paulus V. imponere, architecto Carolo Maderno. Quare pars ima veteris Baſilicæ, quæ ſupererat, cum veſtibulo diruta eſt. Tum curvata fundamenta immenſam in altitudinem demiſſa: jamque ab humo extare paries cœperat, & compoſitis ſtereomatis antarum baſes locabantur, cum ſecunda, & meliora conſilia intervenere. Quadripartitum Templum ex præſcripto Michaelis Angeli paribus modulis anguliſque finiebant. *Mutata Ichnographia.* Hujus autem à fronte Ædes altera, quòd ille non juſſerat, longe minor condebatur; ex qua majorem in Baſilicam per arcuatum parietis tranſitum pateret ingreſſus. Ut olim Marcellus jubente Collegio Pontificum è Cella Virtutis in Templum Honoris aditum patefecerat. Minorem hanc Ædem porticus exterior excipiebat. *Cauſæ, cur id factum ſit.* Sed quatuor præſertim in Patrum cœtu accuratè diſcuſſa ædificationem interturbarunt, inverteruntque placita Bonarotæ. Unum, quòd ſpatium quadratæ Baſilicæ per ſe ampliſſimum, exiguum tamen cenſebatur capiendæ multitudini, quæ confluit ad inaugurationem novi Pontificis, declarationes Sanctorum, ſolemnis Jubilæi expiationes. Quo ſane tempore tanta laxitas, ut vidimus, ſuis arctata finibus exundantem populum vix capit, quæ videtur poſſe capere gentes terrarum. Alterum, quòd Odeo ad obeundam Pſalmodiam, vel Secretario ad ſacram ſupellectilem conſervandam in Templo maximo locus non erat. *Bonarota Benedictionibus porticum non parat.* Tertium, quòd diruta porticu, in qua Romani Pontifices triplici diademate coronari ſolerent, & acclamanti Civitati ſalutari Crucis ſigno deſignare ſalutem; neceſſe erat alteram tantis parare cæremoniis. Quippe à porticu Michaelis Angeli id haberi non poſſe, quæ faſtigio columnis impoſito, ſuperſtrui ſecundam non ſinebat. Poſtremum, quòd recentem Baſilicam ambitum Conſtantinianæ veteris univerſum complecti volebant, è S. Sylveſtro Pontifice conſecratum. Quamobrem cum Templi veſtibulum jam conderetur capax ſuperioris porticus; placuit Pontifici, & Patribus, inchoatæ ſtructuræ ſublato interjectu, Baſilicam produci, atque in eam ſpatium transferri, quod minor Ædes complectebatur. *Baſilica S. Petri producitur.* Ita medium Templi corpus tranſverſa brachia crucis inſtar, quod priſcis Baſilicis uſitatum longitudine exceſſit. *Extenſa in formam Crucis.* Mox demoliti quod muri ſurgebat, retracta in rectum fundamenta jacere, effuſi in priora ſumptus non levi diſpenſio. Additæ ſunt Cellæ utrinque duæ: Odeum præterea, & contra, ejuſdem magnitudinis, & magnificentiæ Sacellum. Hunc enim locum Secretario deſtinaverant; verum poſtea ſuſpenſa deliberatione manendum in vetuſto Secretario, nec facile ex eo diſcedendum cenſuerunt. *Pars Templi à Paulo V. addita.* Gremio Templi camera imminens plaſticis modulis diſcriminata eſt in devexas ſurgenteſque ſecturas, ubi per lacunas fornicis erumpentes flores ſuperbiam candoris, ut reliqua opera, auri fulgore commiſcent. Ibi quoque fulget ſtemma Burgheſium vermiculatum illuſtriori emblemate. Sic & Porticus exterior cameratur: & quinos aditus inter ſuſtinentes faſtigium immanes columnas aperit ad Orientem. Eadem minoribus aliis è marmore columnis, quæ veteris Baſilicæ fuerant, oſtia fulcientibus, ſuſtinetur, ornaturque: tum opere

tectorio

tectorio inauratoque admirabilis alteram habet porticum pari magnitudine ſuperſtructam. In ea extantibus mœnianis ſoliti Pontifices triplicem capere coronam, & plaudentem populum ſalutari prece, ſignoque luſtrare. Explicatam latiſſime frontem Turres in angulis attollunt, ac terminant. Inter ornamenta Templi picturæ poſtremum non habent locum, quibus aras inſtruxerunt conquiſiti undique Apellium ſcientiſſimi. Horum tabulæ arcuatæ, inſertæque maculoſo, cælatoque marmori faſtigiato intercolumnio continentur. Omnem autem Pauli V. ſtructuram deſignat exeunti lævorſum objecta inſcriptio:

Ex additione adCiaconium.

Aræ tabulis pictis inſignitæ.

PAVLVS V.
PONT. MAX.
VATICANVM TEMPLVM
A IVLIO II. INCHOATVM
ET VSQVE AD GREGORII ET CLEMENTIS
SACELLA
ASSIDVO CENTVM ANNORVM
OPIFICIO PRODVCTVM
TANTAE MOLIS ACCESSIONE
VNIVERSVM CONSTANTINIANAE
BASILICAE AMBITVM INCLVDENS
CONFECIT
CONFESSIONEM BEATI PETRI EXORNAVIT
FRONTEM ORIENTALEM ET PORTICVM
EXTRVXIT

Jam vero Gregorio XV. rerum potiente ODEUM tectorio loricari, ornarique cœptum, concameratione aſpera toreumatis, & loculis ſigillatis inauratiſque ſuccedente Urbano VIII. reſplenduit. Tunc quoque indita nobilis materiæ ſubſellia, ſed nobiliore ſcalptorum artificio elaborata. Odeo cella objecta plaſtarum æquales formas ſplendoremque ſortita eſt. Cæterum plurima in Templo ſpirant Urbanæ munificentiæ argumenta. OPUS Muſivum Iotti olim pictoris Florentini, cujus ſacras imagines in atrio ante veterem Baſilicam populus venerari ſolebat, dirutis parietibus integrum nihilominus conſervarant: ædiumque Pontificiarum muro extimo commiſerant. Id Urbanus Templo, eidemque fere, ubi ſemper fuerat, loco reddi juſſit, apertis ex utroque latere feneſtris, quà paries averſus à fronte Baſilicæ intra arcuati fornicis curvaturam altiſſime expanditur. Mirum, ibi duris è lapillis exprimi humorem aquæ: & immobilem Petri naviculam fluctu flatuque jactari. Illum autem in undis pedem figere, ſed modica undarum fide. Quippe incipientem mergi ſublevat Liberatoris manus, vento imperantis, & mari.

Odeum Gregorio XV. ornari cœptum.

Opera Urbani VIII. in eadem Baſilica.

Jam Pilæ Hemiſphærio ſuppoſitæ, quæ ad angulos convertuntur, quatuor ingentibus loculamentis in medio ſpatium relinquunt. Horum uni dextrorſum Pauli III. monumentum inerat, è quo ſtatua ipſius ænea pontificio habitu eminet,

Sepulchrum Pauli III.

eminet, Farneſia majeſtate. Duæ inferiores è marmore ſedentes ad tumulum, mutæ magis ſepulti admiratione, quàm duritie lapidis, prolixe tamen commendant opificis manum, animumque Pontificis. Id ſepulchrum loco motum ſummæ apſidis pari loculamento, digniorique ſede Urbanus compoſuit.

Et Urbani VIII.

Contrà, ſiniſtrorſum ſibi paravit & tumulum. In eo coloſſea eſt ejus effigies ex ære ad vivum expreſſa Pontificali laxoque amictu, ac thyara: extenſa dextera, ſedenſque benedicenti ſimilis. Non enim haberet ſimilitudinem viventis, niſi diſpenſare dona etiam videretur è ſepulchro. Deorſum urnæ locus, ac ſuper urna Mors immortale Urbani nomen æternis Pontificum annalibus inſcribens duobus hinc, atque hinc, altero ad Juſtitiam, altero ad Charitatem exprimendam ſimulacris conſtitutis.

Statuæ marmoreæ in Templo S. Petri collocatæ.

At vacuis ſub Hemiſphærio loculamentis, alabaſtrite varioque peregrinorum lapidum genere cruſtatis ingentes Divorum ſtatuas locari juſſit, quorum beneficiis ornatur Baſilica: & Aras ſubſtructis in cellis dedicari.

Statua S. Veronicæ.

VERONICA effigiem dolorum Regis, quam in Urbem portavit, defixis oculis contemplatur in linteo.

Statua S. Helenæ.

At lævorſum HELENA Auguſta Imperii ſceptrum, vexillo Crucis commutavit. Quippe Cruce inventa cœpit imperare; nam & antea regnavit à ligno Deus.

Statuæ S. Andreæ.

Alia ex parte ANDREÆ Apoſtoli ſimulacrum inhiat Crucem, cui brachium injecit. Neque enim ille triumphalem currum deſerat, quo Cœlum intravit: quamquam caput conſerto ſyderum lumine coronatum ſuper clatrato conditorio adorandum reliquit.

Statua S. Longini.

Hinc præfert LONGINUS Centurio lanceam beata cuſpide præfixam. Quippe latus Domini ſola aperuit, ut è vitali fonte flumen ſalutis eliceret. Verum ipſa per attactum divini ſanguinis jam rebus humanis pretioſior terras ſpreviſſet, niſi Templo, quod ferè humana excedit, conderetur. His magnis ſtatuarum loculamentis alia quatuor ejuſdem magnitudinis imminent, inducta auro, cochlidibus è marmore columnis, epiſtiliis, & coronis inſtructa. Singulis ſingula ſunt repoſitoria, quibus Veronicæ linteum, Fruſtum Dominicæ Crucis, B. Andreæ Caput, Longini Lancea reconduntur, oſtenduntarque ſtatis diebus marmoreo è podio ſubter proſtante, non ſine clamore, ac votis venerantium Civium. Hæc habent Hemiſphærii parietes anguloſi flexique.

Auctor in ejus vita in additione ad Ciaconium.

Sepulchro autem Apoſtolorum, quod ſub ejuſdem altiſſimo vertice ſitum eſt, Paulus V. venerationem, & cultum quæſiverat. *Nam propter, egeſta humo, hiantem extrinſecus locum aperuit. Confeſſionem nuncupant, quam obſeptam cancellis marmoreis, ac deſcendentibus gradibus ſuffultam pretioſis lapidum cruſtis, & figurato pavimenti emblemate conveſtivit: inferiores aditus ſtatuis columniſque decoratos mauratis ex ære valvis occluſit: lampadumque inibi ardentium lumina cum ſplendoribus Sanctorum lucere fœliciter voluit.* Adhuc tamen deerat Ara, ſive Aræ Moles ſuperſtructa tumulo Apoſtolorum. Et alii ſub aliis Pontificibus multa, nec fortaſſe paria loci ſanctitati excogitarant, atque deſcripſerant. Urbanus Equite Joanne Laurentio Bernino Architecto, inſigni operis, & materiæ nobilitate perfecit.

Moles Ænea tumulo Apoſtolorum ſuperpoſita.

Tota MOLES fuſili ex ære conſtat, auro ſubinde interlita, ut miſceat perennitati ſplendorem. Tortiles in ea columnæ quatuor ternis portionibus compactiles; infima parte in ſpiram ſtriatæ, tortuoſis & è folioſo caudice erumpentibus canalibus: exinde arbuſculis laureis ſcapum amplexis identitem conveſtitæ; quarum ramulis ænei quamquam pueri colludunt, & auro guttatæ interquieſcunt apes: perinde duritiem æris ore molliant, quæ hac ferrea bellorum ætate nobis mollitudinem Pacis aluerunt. Nituntur columnæ ſpiris æneis: hæ ſtylobatis è pario marmore, quibus proſilientes anguli retractum ac velut alveolatum ophitem marginant, virgatumque verſicoloribus maculis, modo ſparſis, & errantibus, modo ſe colligentibus, & convolutis. At exterioribus quadratis ex eodem marmore

more inſertum ſtemma Barberinum eſt, ſuper ſculptis Pontificiis diadematis, & clavibus. Capitula columnarum Ionico, & Corinthio genere compoſita in olivæ folia ſe induunt, diſpari altitudine è fundo ſubnaſcentia, reſupinato per ambitum verticis labro, è quibus erumpentes cauliculi circumflectuntur extremos in floſculos. Super hos echinum ſpectare eſt ſcalptum ovis, & ſpiculis: altioremque abacum medio comantem flore (etſi alicubi pro flore Sol eſt) introrſus ſinuatum, & ſupra volutas anguloſum. Hæ porrò inter echinum, & abacum emergentes, in angulis foliorum tenus latiore circulo ſe demittunt: tum arctiores in Orbes circinatæ in medium tandem florem, floreum quaſi oculum deſinunt. Capitulis incumbit Epiſtilium, terniſque faſciis intermiſcet aſtragalos baccis, & verticillis interſectos. Hoc ſequitur Zophorus radioſo notatus Sole: quem Corona ſupernè projecta, deorſum autem oviculis denticuliſque cælata. Super Coronam, quæ quadripartita, nec ultra, quàm pro columnarum craſſitudine producitur, ſtatuta quatuor cœlitum juvenili ſpecie ſimulacra ſunt: quos cœleſtis quidem ſenſus ad cuſtodiam religionum accendit: manibuſque laureas retinent frondes prolixa implicatione contextuque tamquam in encarpis advolutas, retroque pertinentes ad proximam trabem, & quodammodo colligantes. Trabes æneæ quatuor totidem modis angulis inſertæ, ab iis obverſæ invicem tolluntur, anfractuque flexuoſæ: tum paulatim coeuntes, ſupertenſis palmis inauratis, nec modicè reſupinis, nectuntur in medium ſupercilium, è quo eminens globus ſuperſtante Cruce inauratus effulget. Sub trabibus expanſa ex ære umbella, & ære imminens, continuatoque margine, ſummo coronæ cymatio conjuncta, toto intercolumnas Cœlo ſubtenditur; aut ipſa Cœlum eſt; quod divinæ Columbæ, aurato radiorum circulo ſubvolantis exornat candor, & fulgor illuſtrat. Extremis umbellæ oris velut aſſuuntur æneæ, in flexuram conciſæ, auroque fimbriatæ laciniæ, flocco inaurato dependulo: quas ad Coronæ altitudinem intercolumnium implentes Superorum aligeræ facies, & Barberinæ Apes alterno auro diſtinguunt. At medium umbellæ marginem tenuerunt minores duo Cœlites: Quorum alter inſidet, alter ſupervolat, uterque puerili forma, & habitu. Et anteriori quidem fronte hic Pontificia Corona, ille Cœli terrarumque clavibus oneratur. Iiſdem inſignibus gaudent in averſa extremitate poſteriores. Qui latera tuentur, hinc atque hinc minantes impietati Paulino gladio coruſcant.

Capitula ex Ionico ex Corinthio genere compoſita.

Cum epiſtilio Zophoro, & corona.

Statuæ æneæ ſupra coronam.

Trabes æneæ in medium coeunt.

Umbella ſub trabibus.

Hæc eſt ærea Urbani moles, digna, quæ ad cultum Eccleſiæ Principum in auguſto Templo teneat principatum. Ex tanta enim operis magnitudine non modo admirabilitatem cœpit auctoris poteſtas; ſed ſanctorum cinerum veneratio incrementum, loci ſublimitas majeſtatem. Quippe obverſatur mentibus eorum in Cœlo ſedes triumphalis, quorum ſepulchrali ſplendore oculi perſtringuntur. Quod ſi figurata æris firmitas auro illuſa tantam admirationem movet intuentibus; quanto ſtupore devinciet Fundatorum Religionis exornata dignitas, & ornantis religio? Qua demum permotus Urbanus novam Baſilicam Eccleſiaſtico ritu conſecravit, die XVIII. Novembris: quo die olim S. Sylveſter Pontifex veterem conſecraverat. Porro hæc omnia teſtatur ſuper fores, ut altera Pauli V. ſculpta inſcriptio:

Ex opere augetur Sepulchri veneratio.

URBA-

VRBANVS VIII. PONT. MAX.
VATICANAM BASILICAM
A CONSTANTINO MAGNO EXTRVCTAM
A BEATO SYLVESTRO DEDICATAM
IN AMPLISSIMI TEMPLI FORMAM
RELIGIOSA MVLTORVM PONTIFICVM
MAGNIFICENTIA
REDACTAM
SOLEMNI RITV CONSECRAVIT
SEPVLCHRVM APOSTOLICVM
AEREA MOLE DECORAVIT
ODEVM ARAS ET SACELLA
STATVIS AC MVLTIPLICIBVS OPERIBVS
ORNAVIT.

☞ Porrò inter digniora Urbani opera, ac Vaticani decora, Comitiſſæ Matildæ monumentum recenſendum eſt; corpus namque hujus inclytæ Heroinæ ex Mantuano Sarcophago ad D. Petri Baſilicam translato, ſtatuam poſuit Urbanus ſceptrum dexterâ gerens, levaque Pontificium diadema, & claves, ad deſignandum Romanæ Sedis patrocinium ab ea ſuſceptum, & temporaneam ditionem munificâ pietate auctam, & propagatam. Unde ad ejus memoriam æternandam idem Pontifex ita lapidem juſſit inſcribi :

VRBANVS VIII. PONT. MAX.
COMITISSÆ. MATHILDI. VIRILIS. ANIMI. FOEMINÆ
SEDIS. APOSTOLICÆ. PROPVGNATRICI
PIETATE. INSIGNI. LIBERALITATE. CELEBERRIMÆ
HVC. EX. MANTVANO. SANCTI. BENEDICTI
COENOBIO. TRANSLATIS. OSSIBVS
GRATVS. ÆTERNÆ. LAVDIS. PROMERITVM
MON. POS. AN. M. DC. XXXV.

Jam vero Innocentius X. Urbani ſucceſſor, ſtatim, ac ſecundo Columbæ omine, ad D. Petri culmen eſt evectus, in Vaticanam Baſilicam majora meditatus

ditatus decora, ad proximum tunc ſolemnis Jubilæi annum MDCL. magnificentiſſima, ac ſplendidiſſima moliri opera conſtituit. In duobus utrinque ſacellis ad Templi limina, maculoſis lapidibus, muſivíſque picturis cruſtari parietes, lacunaſque fornicum, plaſticis modulis auro fulgentibus loricari mandavit. Pila quoque ibi Navi maximæ ſuppoſita (in quibus arcuato faſtigio odeum ac Sacella ipſa aperiuntur) marmorum ſegmentis, interpoſitis Pontificum vultibus, geniiſque puerorum in effigiem, vario emblemate decoravit. Intercolumnia, in utraque Templi ala, pari operis precio ditavit; ſublatiſque rudibus à Tiburtino ſaxo columnis, novas variegato marmore induxit illuſtres. Pavimentum inſuper vario lapide ſtravit; atque in dies, pietate ac munificentia prædeceſſores æmulatus, Aram Leoni I. ſanctiſſimo Pontifici dicatam, & marmorea tabula, miro Alexandri Algardii artificio, elaborata perfecit. In ea tum Attilæ retrocedentis fuga, eidemque maledicens Pontifex Leo exprimitur; tum etiam è cœlo deſuper, gladiis in ipſum Petrus ac Paulus inruentes apparent. Univerſam verò additam ab Innocentio ſtructuram, media ſuper maximam interioris Baſilicæ januam teſtatur Inſcriptio; inter eas, quas Paulus V. & Urbanus VIII. P. P. M. M. poſuerant.

BASILICAM
PRINCIPIS APOSTOLORVM
IN HANC MOLIS AMPLITVDINEM
MVLTIPLICI ROMANORVM PONTIFICVM
AEDIFICATIONE PERDVCTAM
INNOCENTIVS X. PONT. MAX.
NOVO CAELATVRAE OPERE
ORNATIS SACELLIS
INTERIECTIS IN VTRAQVE TEMPLI ALA
MARMOREIS COLVMNIS
STRATO E VARIO LAPIDE
PAVIMENTO
MAGNIFICENTIVS TERMINAVIT.

Eodem tempore Leonis XI. Pont. Max. monumentum ſculpturis inſigne, prope Odeum, in Vaticano perfectum eſt, conſtituta Pontificis ſtatua duobus utrimque ſimulacris, fortitudine, ac munificentia exiſtentibus. Unde in Avunculum pietas plurimum commendata eſt Roberti Cardinalis Ubaldini, qui opus, ſupremis tabulis, conficiendum mandaverat: hi vero notatur inſcriptus lapis:

 D. O. M.

D. O. M.
LEONI XI. MEDICI FLORENTINO PONT. OPT. MAX.
QVI AD SVMMAM ECCLESIAE DEI FOELICITATEM
OSTENSVS MAGIS QVAM DATVS
CHRISTIANVM ORBEM BREVI XXVII. DIERVM LAETITIA
ET LONGO ANNORVM MOERORE COMPLEVIT
ROBERTVS CARDINALIS VBALDINVS EX SORORE PRONEPOS
GRATI ANIMI MONVMENTVM P.
OBIIT AN. AETATIS SVAE LXIX. QVINTO KAL. MAII
M. D. C. V.

Cap. XI

Alia ſub Paulo III. ac deinceps nonnullis Pontificibus Ædificia.

Scalæ ad Ædes Senatoris.

INterea dum Michael Angelus, Paulo III. Pontificatum regente, fabricæ Vaticanæ præerat, in Capitolio ædificavit jubente Senatu, Populoque Romano. Nam ad Senatoris Ædes, inclytas SCALAS utrinque aſcendentes, ſeptaſque lapides cancellis extruxit. Iis ad ornatum extrinſecus adjecta ſunt jacentia duo fluminum ſimulacra: Nihilum, & Tiberim vocant. Medio parieti anguloſo proſtantique fons eſt appoſitus uberibus aquis perenniter in labrum defluentibus: inter captivos ſuperſedente ROMA. Idem condidit novas CONSERVATORUM Ædes. Ibi ad exteriorem frontem, PORTICUS frequens columnis, ſtructura, & artificio eximia, conſpicitur: cui pars ſuperioris contignationis incumbit, cubicula, Aulamque Capitolinam continentis. Supra porticum facies lateritia quadratis columnis diſtinguitur, quæ ſtylobatis elatæ Coronam ſuſtinent ſuamet ſpecie, ſigniſque marmoreis crebra per intervalla ſuperſtantibus inſignem. In Aula ſtatuæ ſunt LEONI X. SIXTO V. poſitæ. Parietes recenti tectorio pinxit Eques Joſeph Cæſar Arpinas eo præſertim colorandi genere illuſtris: expreſſitque res à Romulo geſtas, & Romanis Regibus. Mirandum opus, & Capitolio dignum. Alia aliis conclavibus, veteris recentiſque memoriæ viſuntur inſignia ſimulacra, & monimenta. Atrium quoque ſtatuis, & inſcriptis lapidibus viſendum. E regione, qua ſignum ingens jacentis, Martiſnè an panarii Jovis (Marforium appellant) aquas in lacum effundit, pares omnino Ædes ſub Clemente VIII. Populus Romanus condere aggreſſus erat: ſed vix paululum extare à ſolo cœperant, cum ab opere ceſſatum eſt. Idem Clemens dealbatam Senatoriæ DOMUS frontem antis capituliſque Corinthiis, & ſuprema Corona ſigniſque ſuperpoſitis ornavit. Nam antea è medio eminentem TURRIM ædificarat Gregorius XIII. Locatis ex altera parte Capitolii ſuper excelſas baſes coloſſeis CASTORIS, & POLLUCIS equos frenantium ſimulacris: tum dextra lævaque marmoreis

Ædes Conſervatorum earumque ornamenta.

Inſignis Ædium Porticus.

Picturæ in Aula Capitolina inſignes.

Nova molitio in Capitolio, nec perfecta.

Ornamenta Capitolii.

reis trophæis è caſtello Aquæ Martiæ tranſlatis. Aſcenſum inibi clivoſumque cancellis Tiburtinis inſtituerat Michael Angelus: qui & ſtatuas, quæ non ſunt appoſitæ, certis cancellorum ſpatiis imponebat; omnia demum Capitolii ornamenta cumulat ſtatua equeſtris ænea M. AURELII, quam è Laterano tranſtulit idem Paulus III. ſubjecta marmorea baſi. Eodem Pontifice, quà Urbs maxime depreſſa ſubſidit, ut ajunt, in vallem, Balthaſſar Maximis Ædium egregiam formam deſcripſit. Nam priſco more, ſtructo præ foribus veſtibulo validis Dorici generis columnis murum commiſit: atrium ac reliquias ædificii partes eleganter compoſuit. Quod tamen ante vita defunctus perficere non potuit. At Nepos Pontificis Alexander reconcinnato Templo S. Laurentii in Damaſo, inauratum addidit laqueare, præcelſiſque parietibus præſtantium op ificum picturas induxit. *Ædes Maximorum.*

Atqui nullum ejus magnificentiæ certius extitit monimentum, quam cum NOMINE JESU Templum à fundamentis erexit. Eodem Alexandro, & Rainutio Cardinalibus patronis Oratorium S. MARCELLI erectum eſt, nec modo illuſtri apparatu, ſed præcipue Romana nobilitate in ejuſdem pios cœtus adſcita inſignitum. At propinquum S. MARCELLI Templum Leone X. Pontifice, cum ſubito incendio arſiſſet, Crucifixi Domini imago admirando eventu flammas evaſit. Ex eo increvit veneratio, & cultus: Templorumque ædificari propenſiùs, ornarique cœptum, contra, ac fuerant, converſis foribus, eorumque loco àpſide conſtituta. Novum poſtea domicilium Servitæ Fratres veteri Cœnobio addidere. Alii, quoque tum principes eodem ſtudio inſtruendi ſacras Ædes commendati ſunt. Nam Joannes Bellajus Cardinalis Gallus S. ADRIANI, quam optaverat, Ædem reſtauravit. Fœdericus Cæſius Cardinalis perelegans Templum S. CATHARINÆ, quod à Funariis nuncupant in medio olim Circo Flaminio, & Cœnobium honeſtis puellis, quibus periclitantibus S. Ignatii Lojolæ monitu pii homines providere jam cœperant, extruxit. In Baſilica Liberiana Sacellum: alterum in Æde paciferæ Virginis dedicavit. Rodulphus vero Pius Cardinalis Carpenſis, vir ad cultum litterarum, & ſumma omnia natus, Romanas, aliarumque gentium antiquitates magna impenſa congeſſit. Has cùm in Ædibus magnificis in regione Campi Martii, tum Hortis Quirinalibus exquiſitè diſpoſuit. Ea quidem ætate nihil Hortis Carpenſibus celebrius, aut amœnius ſcriptores fuiſſe teſtantur. *Crucifixi Domini imago admirabiliter ſervata.*

Sequuta ſunt Julii III. tranquilla Romæ tempora. Et ille, etſi non multum in Urbe, in ſuburbio tamen viæ Flaminiæ Prætorium & VILLAM Juliam hodieque nobilem, Michaele Angelo dirigente extruxit: quò cum Purpuratis Patribus frequenter conveniret, leniretque incommoda ſenectutis. Villam porro alteram ſuæ propinquam arboribus vinetiſque amœnam, & fructuoſam Joanni Poggio Cardinali Bononienſi Ædeſque inibi perlegantes dedit. Qui non diſſimili munificentia alias in Urbe fabricavit. Joannes vero Riccius ab eo Pontifice dictus Cardinalis eximiam domum in via Julia, cujus poſtica Hortorum pars Tiberi alluitur: In Vaticano, aſcendentibus clivum Pontificii Palatii Ædes primum occurrentes, imminenteſque Prætorianorum ſtationibus: In monte Pincio veterem amœnitatem excitavit, quam poſtea Hetruriæ Magni Duces auxerunt. Pauli IV. Pontificatu Neapolitani potius detrimenta belli Roma pertulit, quam paravit pacis ornamentum: Tunc tamen pluribus in locis ad Urbis mœnia ſtructæ munitiones, & Inquiſitionis ÆDES novæ inchoatæ: Diomedes Carrafa S. Martini in Montibus, quam ipſe Eccleſiam regebat, inſtauravit, condito ibidem ſepulchro illatus. Ipſe Pontifex Theatinis ſuis Ædem S. SYLVESTRI in Quirinali attribuit, inchoato ab imo Collis *Villa Julia.* *Prætorium, & Horti in Pincio colle.*

 ſcala-

ſcalarum aſcenſu, qui ſtatim deſiit. Patres autem Templum ornarunt, domum extruxerunt.

Pii IV. opera.

Jam vero Pius IV. nemini poſt haberi voluit in exornanda Urbe. Nam ut memorat Onuphrius. Multa vetera, & publica Ædificia vel vetuſtate collabentia, vel imperfecta, vel qui omnino eſſe deſierant reparavit, aut perficere aggreſſus eſt. Portam, & viam in Quirinalis dorſo fecit, PIAS de ſuo nomine appellavit. Viam Flaminiam refecit: PORTAM autem à fundamentis novam erexit. Viam item fecit, & Portam Angelicam de ſuo priore nuncupatam. *Aqua Salonia.* Aquæ Virginis ductus reſtituit: novam Aquam, cui SALONIÆ nomen erat, illi adjunxit. ARCEM S. Angeli auxit novis muris, & propugnaculis munivit. Palatium Pontificium in Vaticano auxit, ornavitque: Ædes in ſummo Capitolio reſtituit: quo ſupra Civium tecta extructo ambulacro tranſitum aperuit è Palatio Sancti Marci, cujus Turrem inſtauravit. Villam Juliam, cui majorem elegantiam quæſivit, excipiendis Cardinalibus, Oratoribus, & Principibus Romam venientibus perpetuo uſui eſſe voluit. Thermas Diocletianas *Templum S. Mariæ Angelorum.* vetuſtate corruptas in ſacram REGINÆ ANGELORUM Ædem, & Carthuſianorum Cœnobium convertit, non ſine magiſterio ductuque Bonarotæ. Molitionem Templi Vaticani magnopere promovit. SEMINARIUM ROMANUM poſt Concilium Tridentinum inſtituit. Tunc & Pontificis ne- *Ædes S. Praxedis à S. Carolo exornata.* pos S. Carolus reconcinnavit Ædem S. Praxedis, iterum poſtea ab Alexandro Mediceo Cardinali, picturis ornatam. Marcus vero Siticus Cardinalis ab Altaemps eximias Ædes molitus eſt ad Sancti Apollinaris. Idem in Æde Tranſtiberina Virginis Sacellum ſtruxit, & ornavit. Gulielmus Sirletus Templum S. Laurentii in Paliſperna ſua impenſa refecit. *Templum S. Mariæ à Montibus.* Templum admirandæ Virginis, cognomento à MONTIBUS, ut ad tectum perduceretur, magno adjumento fuit. Quod deinde inaurata teſtudine, marmoreo pavimento, organo ſplendido & magno, elegantibus Aris, & Sacellis provexit cultum Præſidis Reginæ.

Pius V. etſi maluit deſtruere vim hoſtium Eccleſiæ, quam ædificiorum moles *Ædes Sacræ Inquiſitionis.* extruere, ÆDES tamen Sacræ Inquiſitionis in Vaticano fecit: *Templum S. Dominici.* S. DOMINICI Templum cum Cœnobio Monialium in ſummo Quirinali fabricari juſſit. Id vero opus nobilium Virginum Romanorum, quæ ibi ſe Deo voverunt, magnopere auctum eſt, ac Templum magnifico ornatu perductum ad culmen. Proximum item Virginum domicilium aliquot ante annis fundari cœptum novo Tem- *Et S. Catherinæ Senen.* plo S. CATHERINÆ Senenſis patronæ decoratum eſt, ædificioque domeſtico ampliatum. Porro idem Pontifex Societatis Jeſu Patribus Domum POENITENTIARIORUM fundavit, inſtruxitque redditibus: ut in Baſilica Vaticana expeditiores haberet ſolvendis animorum nexibus, qui debellata Othomani claſſe captis hoſtibus vincla injecerat. At ejus nepos Michael Bonellus inſignes ÆDES condidit prope Templum SS. Apoſtolorum, etſi præ ma- *Templum S. Mariæ à Vallicella.* gnitudine Inſulæ ſemiperfectas. Petrus Donatus Cæſius Templi excelſæ Virginis à VALLICELLA fundavit apſidem: coemptis Ædibus Presbyterorum Congregationis Oratorii habitationem dilatavit. Id porro Templum magnitudine ac dignitate memorabile, Gregorio XIII. Pontifice, S. Philippo Nerio fabricam piorum largitionibus moliente, Alexander Cardinalis Medices, poſtea Pontifex Leo XI. facta in fundamentum primo lapide auſpicatus, deinde abſolutum conſecravit. Anteriorem partem Angelus Petri Donati frater tiburtino lapide compactam elatamque fundavit, ornavit, perfecit, ut monet inſcriptio, extructo inſuper ac dotato Sacello. Ante quam nu- *Via nova patefacta.* per diſturbatis propinquis domibus, & ruinoſis: patefacta raram in latitudinem ſtrataque via, novis circum ædibus excitatis, mirum, quæ loco ſpecies, quæ

ampli-

amplitudo acceſſerit? His domus ædificationem Patres adjiciunt, ingentis inſulæ ambitum complexam. Urbs ibi paululum ex planicie aſſurgit. Montem Jordanum appellant, cujus potiorem partem Ducum Urſinorum peramplæ occupant ædes. Aliæ eorumdem ad imum ejus colliculi, & carceres olim Circi Agonalis: reperto, cum ſtruerentur, in fundamentis, ſimulacro, quod Paſquinum vocant.

Jam vero Hieronymus Ruſticuccius ab eodem Pio dictus Cardinalis præter ornatam domum in Urbe Leoniana exædificatam, Ædem S. SUSANNÆ in Quirinali ſic refecit ut novam potius videatur ex integro refeciſſe. Interiùs quidem maculoſis lapidibus, picturis, lævi aſperoque tectorio, laqueati tecti, ac parietum inauratorum ſplendore tota fulget: exterior Tiburtino marmore elegantiſſime concinnata; Templorum tamquam Phœnix; niſi prope alterum haberet VICTRICIS Virginis, interiore cultu, candidoque ornatu extimæ frontis commendatum, quam illi adjecit Scipio Cardinalis Burgheſius. *Templum S. Suſannæ.* *Templum S. Mariæ à Victoria.*

Hæc Pii tempora excepit Gregorii XIII. Pontificatus inclytus liberalitate, magnificentia, ſtudio propagandæ religionis. Ille in PALATIO Vaticano plura molitus, Aulam, quam Conſtantini appellant, picturatis parietibus: Aulam regiam, picturis & operoſe tecto fornice, marmoreo ſectilique pavimento: Sacellum Paulinum: Atrii porticus: Aulam, vulgo Bononiam, regionumque cubiculorum ordines abſolvit. Fornicatum SIXTUM, ſive interius ambulacrum è Vaticani vallicula erectum appictis geographicis Italiæ tabulis, lithoſtroto, aliiſque picturæ operibus mire conveſtivit. Magnificam domum, & ſummi Palatii cubicula: plurimum fabricæ Templi Vaticani, & SACELLUM Gregorianum luculentiſſimum adjecit. Academiam Romanam, vulgari appellatione Sapientiam, auxit Porticibus, & Scholis. Palatium Senatoris Capitolini refectum extulit excelſa Turri: Pontem in Tiberi Senatorium magnificentiore, quam fuerat vetus, ſtructura reſtituit. Novum fluvio Peliæ in finibus Mediceæ, & Eccleſiaſticæ ditionis impoſuit. Porticum Baſilicæ Majoris Virginis ab Eugenio III. factam refecit. Lateranenſe Tempum novo Euchariſtiæ conſervandæ Sacello inſtruxit: Proximam Ædem Baptiſmo Conſtantini celebrem ornavit. Inſtaurato ad S. Marcum Palatio, Novum in Quirinali cum Hortis amœniſſimis Pontificum habitationi extruxit. Horrea publica in ruinis Thermarum Diocletiani: Portam Cœlimontanam, nunc S. Joannis: collapſum Molis Adrianæ propugnaculum: Noſocomium, & Eccleſiam S. Marthæ palatinorum miniſtrorum commodo ædificavit. Vias ab Eſquilina ad Lateranenſem Baſilicam: ab hac ad S. Sixtum aperuit ac direxit. Ab Urbe Lauretum uſque prærupto Apennini jugo perviam curribus ſtravit, munivitque. Cum multa in Urbe Collegia fundarit, Germanicum, Anglicanum, Græcorum, Maronitarum, Neophytorum; Germanico, ut dixi, Ædes, & Templum S. Apollinaris: Anglis, S. Thomæ, cum Xenodochio ejus nationis: Domum Maronitis, Neophitis, Græcis: horum autem Patrono S. Athanaſio magnificum Templum extruxit. Alia in Urbe Cœnobia fundavit, ampliavitque: eique Domus Piæ Gubernatores ac Præſides cuſum numiſma dedicarunt cum inſigni Elogio: *Monaſteriorum, Eccleſiarumque Fundatori, Conſervatorique.* Illud vero inter cætera memorabile, quod COLLEGIUM ROMANUM Societatis JESU à fundamentis extruxit, ac dotavit. Opus ſane, ſi fabricæ amplitudinem ac dignitatem: ſi univerſitatem diſciplinarum, quæ in eo traduntur: ſi Profeſſorum doctrinam: ſi attributos redditus, ſi diſcipulorum ex eadem Societate ad omnes dein terras commeantium, externorumque multitudinem ſpectes, Gregorianæ Charitati par qua omnia complectebatur. Primum *Opera Gregorii XIII.* *Sacellum Gregorianum in Templo S. Petri.* *Collegia à Gregorio XIII. fundata.* *Collegium Romanum.*

Ex litteris annuis Societ anno 1582. in fundamenta lapidem jecit ad tertium Idus Januarii Philippus Boncompagnus S. Sixti Cardinalis, fratris filius, ſic inſcriptum:

Religionis cauſa Gregorius XIII. Pont. Max. Bonon. Collegii Romani Societatis Jeſu ampliſſimo redditu aucti Ædes ad omnes nationis optimis diſciplinis erudiendas ære dato extruens, primum in fundamenta lapidem conjecit, MDLXXXII.

Ipſo ædificationis initio cum jam ſurgeret murus, Pontifex fabricæ ipſius ſtructuram inſpicere voluit; cumque muri partem vidiſſet ſimplici opere conſtructam, illico dejici juſſit, atque opere lateritio & magnifico refici. Tum ædificationem ſtrenue promovit. Biennio poſt in eam, qua ſpectatur, formam eſt perductum. *Forma & ſtructura Collegii exterior.* Externa Collegii facies latiſſima è grandi lapideaque corona in medio eminet, tum celſam extat in Turrim: duobus hinc atque hinc ſupremos cancellos claudentibus acroteriis. Eadem latere cingitur lævigato modo in faſcias procurrente, modo retracto & exæquato: angulatis eadem lapidibus tiburtinis, antarum inſtar projectis munita, non ſine multiplici, directoque ordine patentium feneſtrarum. Media pars Gregorii ſimulacrum in loculo ponendum expectat: altiuſque impoſita ejuſdem inſignia egregie ſculpta oſtendit, ſub quibus titulus operis in marmore inſcribitur:

GREGORIVS XIII. RELIGIONI ET BONIS ARTIBVS.

Deorſum ad juſtam ædificii formam duplex oſtium habet, pulcherrimis inſtructum antepagmentis, & arcuato ſupercilio, quod prothyrides ſuſtinent. Horum unum auditorum quamlibet multitudinem excipit, veſtibuloque mittit in atrium Gymnaſii, & illo exeuntem reddit. *Litteræ annuæ Societ. anno 1584.* Porrò impluvium coctili latere ſtratum, radiorum inſtar intercurrentes candidi lapidis patulæ ac perpolitæ glebæ in ſyderis ſpeciem figurant: tum quaternæ ambiunt quadratæque porticus nixæ pilis Tiburtini lapidis. E pilis antæ proſtant, inferiores Ionici generis: his vero ſuperſtantes, Corinthii; quibus Epiſtilia & coronæ incumbunt. Binis ſcalis ſe mutuo è regione ſpectantibus aſcenſus eſt ad ſuperiores porticus, quæ lapideis mœnianis cancellatim marginantur ad pulchritudinem ſimul, & ſecuritatem deambulantium. Cohærent quadrilateris porticibus Scholæ: ſuperioribus vero Aula etiam ingens ad publica munia doctrinarum: in qua ſumma, Gregorii effigies ad vivum expicta in ſolio ſedens viſitur purpuratis Patribus ad latera conſidentibus. *Collegia toto Orbe à Gregorio conſtituta.* Ad ejus pedes alumni accidunt è Romano, aliiſque Collegiis, quæ reliquos circum Aulæ parietes picta ſunt, & ubique terrarum à pio Pontifice religionis propagandæ ſtudio conſtituta. In ſummo titulus totius nomine Societatis Gregorio inſcriptus eſt:

GREGORIO XIII. PONT. MAX.
HVIVS COLEGII FVNDATORI SOCIETAS IESV AMPLISSIMIS AB EO
PRIVILEGIIS MVNITA ET INGENTIBVS AVCTA BENEFICIIS
IN HOC TOTIVS ORDINIS SEMINARIO PARENTIS
OPT. MAX. MEMORIAM SVIQVE GRATI ANIMI MONIMENTVM P.

Abſoluto Gymnaſio, domus deerat ad habitandum: cui ſane extruendæ non modicam in certum tempus penſionem attribuerat Pontifex. Hæc quoque per occaſio-

occaſionem Templi S. Ignatio dedicandi, ædificata: novoque vico patefacto Ædes SS. VIRGINI, & S. FRANCISCO XAVERIO adjecta eſt. In ea piorum hominum ad profectum & animæ ſalutem veſpertini ſunt, & quotidiani conventus. Sodalitatem Communionis Generalis nuncupant. Sedulò enim curant, ut in exitu cujuſque menſis divinum Euchariſtiæ epulum mutatis ſubinde Templis populo præbeatur: & forenſis turba in plateis ad conciones tum voluntarias verberationes paratam in Ædem conveniat.

Verum ut ad præterita tempora redeamus, cum Collegium Romanum Gregorius extrueret, Alexander Farneſius Templum NOMINI JESU abſolvit, lineatore & Architecto Jacobo Barozzio Vineolano præſtantiſſimo ætatis ſuæ. Qui unius exemplo formam quodammodo præſcripſit, qua hodie Templa pulcherrima conduntur. Nam ante Paulum V. ut ajebam, aliò diſtrahebatur idæa Vaticanæ Baſilicæ. Occidenti Soli facies Templi eſt obverſa decente aſcenſu, ac Tiburtinis lapidicinæ glebis in antarum, coronarum, faſtigiorum præclaram ſpeciem expolitis. Extrà locus apertus, ac patens, quinque præcipuis viarum eodem mittentibus: Alteriorum olim forum: qui, præter cætera, Romanam nobilitatem antiquo loci cognomento teſtati, in eo nuper ædificarunt. Itur tribus oſtiis in unam Ædis teſtudinem, dein converſis angulis in Crucis ſchema dilatatam. Tres hinc atque hinc Cellæ verſicoloribus lapidibus, picturis, tectoriis operibus, auroque excultæ. Tum ab utroque latere mediani aditus. Dein explicata brachiorum inſtar amplitudo, exurgente Hemiſphærio: quod laminis plumbeis coopertum, interiùs picturatis imaginibus, & quatuor è gypſo intra loculamenta ſimulacris decoratur. Excipiunt Cellæ minores duæ, non diſpari à cæteris ornatu: tum apſidata extremitas, ubi præcelſam & principem ARAM nato Regum Regi, & octavum poſt diem circumſecto Farneſia pietas dedicavit. At circumcludentes parietes quadratæ pilæ conjunctim ſtructæ diſtinguunt, gravanturque capitulis folioſis, echino ſcalptis, & ionica voluta: ſuperque deducto epiſtilio præſtantiſque ſymmetriæ corona. Infra coronam octo podia è marmore paulum à muro extant ſupra Cellarum arcus, & medios aditus: alia ſex, prope apſidem, atque in tranſverſa teſtudine multum eminent; duæque ſublimes organorum machinæ duobus impoſitæ auro præfulgent. In averſa fronte totius operis inſcriptio eſt:

Templum Nominis Jeſu.

Forum Alteriorum nunc Nominis Jeſu.

Ornatus interior Templi.

Et Aræ majoris.

ALEXANDER FARNESIVS CARDINALIS S. R. E. VICECANCELLARIVS PAVLI III. PONT. MAX. NEPOS CVIVS AVCTORITATE SOCIETAS IESV RECEPTA PRIMVM FVIT ET DECRETIS AMPLISSIMIS ORNATA TEMPLVM HOC SVAE MONVMENTVM ET RELIGIONIS ET PERPETVAE IN EVM ORDINEM VOLVNTATIS A FVNDAMENTIS EXTRVXIT ANNO IVBILAEI MDLXXV.

Ad exitum Æde perducta Gregorius Pontifex, *cum per æſtivos calores ad Divi Marci de more verſaretur: incidiſſetque dies B. Virginis Aſſumptioni ſacer, quo die ſacrorum ſolemnia in Sacello Pontificio celebrantur, novam Ædem, quæ cum D. Marci pœne continens eſt, ad eum augendum celebrandumque diem ſibi delegit. Itaque tum primum in Ara maxima magnifico extructa opere ſacrificari cœptum eſt. Aderat Cardinalium corona, cæteraque Pontificalis Curiæ pompa: multitudo vero tanta quanta novi Templi facies, & novus ille conſeſſus illexerat.* Proximo anno *rediit ad eum celebrandum colendumque diem, quem admodum ſuperiore anno fecerat, Summus Pontifex. Qui hoc etiam magis ea delectatus eſt æde, quòd & paulo jam erat ornatior, & præclara quadam Euchariſtiæ ſede ac domicilio illuſtrabatur. Eſt enim multorum opus annorum, cùm magnitudine nobile, tum artis varietate diſtinctum: fulget auro, accenſoque colore, plurimiſque ſacrarum hiſtoriarum argumentis illumina-*

Ex litteris annuis Societatis, an. 1583.

Ex iiſdem litteris an. 1584.

illuminatur: ut quocumque figas obtutus novo ſemper delecteris aſpectu. Hæc ab Alexandro perfecta: cujus ut magnum nomen: ſic magnitudine rerum geſtarum æquari debuit. Acceſſit deinde par Odoardi Cardinalis Farneſii liberalitas, qui adjunctam Societatis domum Clemente VIII. Pontifice ædificare aggreſſus, aliquot poſt annis abſolvit opere lateritio candentibus interſtincto. Latam inſulam complexus, elegantem fabricam longo ſpatio circumduxit; ut domum illam, quam antea noſtri ordinis homines primam dignitate, atque antiquitate dicebant, fecerit etiam inter præcipua Romæ ædificia non poſtremam. In ea hæc legitur inſcriptio:

Domus Societatis Jeſu ab Odoardo Card. Farneſio extructa.

ODOARDVS FARNESIVS DIACONVS CARDINALIS
SOCIETATI IESV QVA PIETATE MAIORES SVI NASCENTEM
EXCEPERVNT CRESCENTEM FOVERVNT ADVLTAE IAM AC
PROPAGATAE DOMVM HANC PRIMO LAPIDE IACTO EXTRVXIT.
ANNO IVBILAEI MDC. AETATIS SVAE XXVII.

Pop. Ro. Gregorio XIII. ſtatuam ponit.

Commemoratis Gregorii fabricis, poſtremo quid optimo Principi Roma viciſſim conſtituerit, memorandum eſt. Nam Populus Rom. ſtatuam ei marmoream in Capitolio dicavit: in cujus baſi claro Elogio hæc ſcripſit:

Duos milliones aureorum.

Gregorius XIII. Pont. Max. Ob farinæ vectigal ſublatum. Urbem Templis & operibus magnifice exornatam, H. S. DCCC. ſingulari beneficentia in egenos diſtributum, ob ſeminaria exterarum nationum in Urbe, ac toto prope terrarum Orbe, Religionis propagandæ cauſa inſtituta, ob paternam in omnes gentes charitatem, qua ex ultimis novi Orbis Inſulis Japoniorum Regum Legatos trienni navigatione ad obedientiam Sedi Apoſtolicæ exhibendam primum venientes Romam pro Pontificia dignitate accepit.

S. P. Q. R.

Templum S. Ludovici nationis Gallicæ.

Creatus ab eodem Gregorio Cardinalis Matthæus Contarellus Ædem S. Ludovici nationis Gallicæ ejuſdemque nationis impenſa magnifice erectam, ad exitum perducendam, & exteriorem faciem Tiburtino lapide luculenter extruendam curavit. Cellam ipſe, in qua & ſepulchrum ſibi delegit, extructam ornavit perfecitque. Scipio ejuſdem Gregorii Cardinalis Lancellottus Cellam item, in Lateranenſi Baſilica, atque Ædes media in Urbe ſpectabiles condidit. Ædes S. Thomæ Cinciorum ab iiſdem reſtituta: quorum domos Campus olim Flaminius præſertim habet Tiberi propior: qui & Sanctacruciorum aliis gaudet, nunc vero etiam recentibus, & purpuratis. At Card. Antonius Maria Salviatus præter ſuas Ædes. SANCTI JACOBI Templum eximium veteri ſubruto, & proximam domum ægrotis, molitus eſt. Noſocomium pauperum incurabilium auxit attributo cenſu: fabricam curandis fœminis, & magnos redditus adjecit. Idem Orphanorum Protector, Ædem S. Mariæ in Aquiro, penes quam iidem incolunt, ruinæ obnoxiam magno ſumptu inſtauravit: Collegium Salviatum inſtituit conſtitutis redditibus, in quo ex orphanotrophio delecti adoleſcentes ad ſtudia litterarum alerentur. Idem orphanarum puellarum ad Sanctos quatuor Coronatos domicilium compoſuit: cum orphanorum domus aliquot poſt annis extructa ſit.

Novum Templum S. Jacobi.

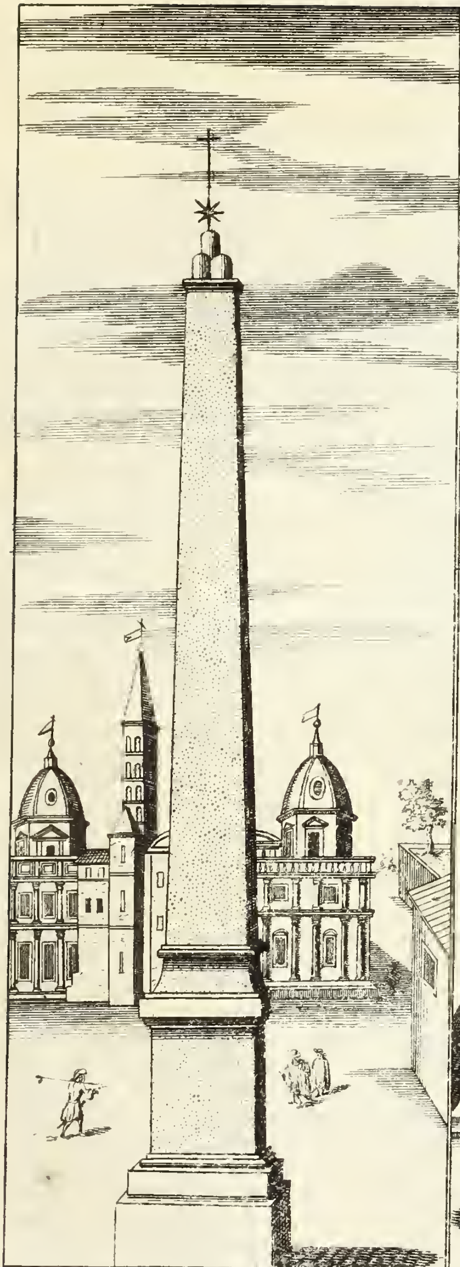
Collegium Salviatum.

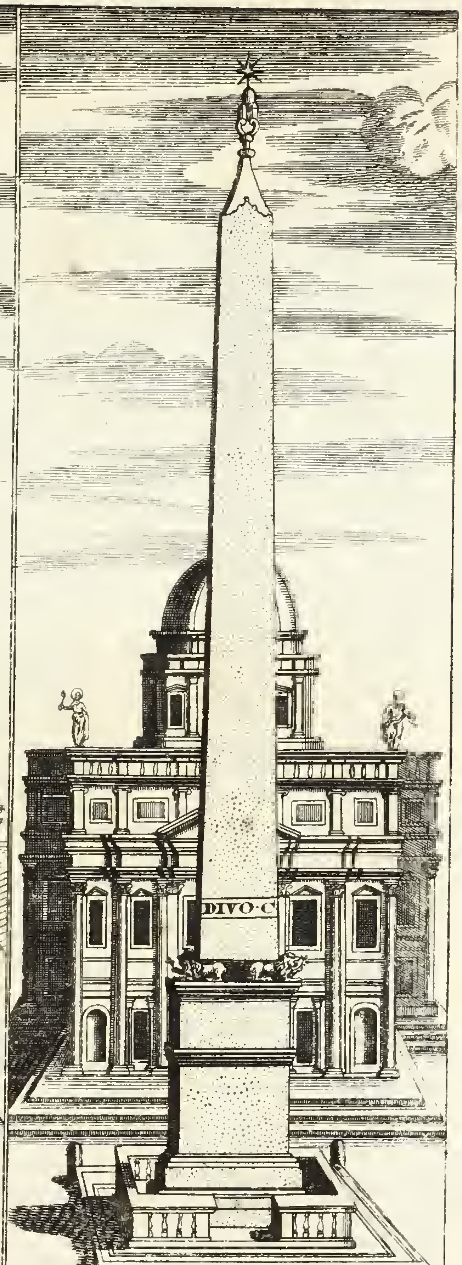
OBELI SCVS IN LATERANO

OBELISCVS IN INGRES.FLAMIN

OBELISCVS·IN·EXQVILIIS

OBELISCVS·IN·VATICANO

Cap. XII.

Sixti V. & aliorum deinceps Ædiſicia.

SIXTUS V. novam omnino Urbem videbatur animo comprehendiſſe, cum brevi pontificatu tanta eſt opera molitus. Vaſtiſſimum HÆMISPHÆRIUM Baſilicæ Vaticanæ, quod vix attolli poſſe credebatur, duplici camera, altera alteri ſubjecta feſtinatò perfecit. Inſigne Sacellum Auguſtiſſimæ Euchariſtiæ in Baſilica Majoris Virginis, cujus fundamenta jecerat Cardinalis, Pontifex eadem magnitudine abſolvit. Novum in Palatio Vaticano PALATIUM, ex quo ſubjectæ Urbis jucundiſſimus eſt proſpectus, excitavit. Quod ab aliis Pontificibus deinde exornatum hodie iidem incolunt. Idem ſcalas fecit ab Ædibus Vaticanis in Templum Divi Petri, quibus clam populo deſcenderent Pontifices. Eaſdem Ædes Bibliotheca Vaticana nobilitavit. Templum Sancti Hieronymi Illyricorum, quem titulum optaverat Cardinalis, nova molitione erexit. Xenodochium Sanctiſſimæ Trinitatis apud Tiberim alendis veſtiendiſque pauperibus condidit, cenſuque abundè dotavit. Quatuor OBELISCOS, reliquias miraculorum veteris Urbis, tranſtulit. Unum in Vaticano ſtantem in media area ante D. Petrum collocavit. Trium, qui jacebant, minimum quidem à tergo Baſilicæ Eſquilinæ: alterum longe majus in introitu Portæ Flaminiæ: altiſſimum vero omnium ante Baſilicam Lateranenſem erexit: Cruci, quam omnibus ſuperpoſuit, dedicavit. Ad eamdem Baſilicam PATRIARCHIUM vetus Pontificum Romanorum partim vetuſtate collapſum, partim incultum ac deformatum, totum à fundamentis magnificentiſſime refectum, & picturatum ædificavit: ea laxitate, ut cum in eo Senatum ſeu Conſiſtorium haberet, Purpuratos Patres omnes, ſuis quemque cubiculis diſpertitos acciperet. PORTICUM Baſilicæ ad Benedictiones Pontificias adjecit. SCALAM SANCTAM, qua Chriſtus Dominus in prætorio Pilati fertur deſcendiſſe, digniori loco, ante Sacellum Sancti Laurentii, ſeu Sancta Sanctorum poſitam novis ſcalis, & clatratis porticibus cinxit. Sacella duo addidit: Sacrarii Præfectum, & alios miniſtros inſtituit. Pontificium Gregorii XIII. Palatium in Quirinali circumductis porticibus, & interiore Sixto amplificatum ingenti atrio laxavit. Columnas TRAJANAM, & ANTONINAM reſarciri: in ea Sancti Petri inauratum ex ære ſimulacrum: in hac, S. Pauli collocari juſſit. Ædem S. Sabinæ inſtauravit. Aliquot vias aperuit, & direxit. A Templo SS. Trinitatis in monte Pincio: quam uſque portam Flaminiam deſtinaverat; alterám per Eſquilinum, Viminalem, & Quirinalem ad Palatium S. Marci: alteram ad portam S. Laurentii. Ab eadem ad Thermas Diocletianas. A Lateranenſi Baſilica ad Coloſſæum. Porro inter vias propinquas Liberianæ Baſilicæ ingens vineæ, atque Hortorum Perettinorum ambitus concluditur, quos adhuc Cardinalis inchoaverat, eleganti prætorio inibi extructo, ubi procul à ſtrepitu habitaret. AQUAM FOELICEM in altitudinem Romanorum Collium ad Urbem perduxit: in Colle primùm Quirinali, tum tota Urbe publicis, privatiſque fontibus emergentem. Tres lapideos lacus, in quos ex arcuato ductu tribus oſtiis primum effunditur, præter egregiam ſtructuram, columnas & alia marmorum ornamenta, ingens MOSIS ſimulacrum offerentis aquam, & Hebræorum occurrens multitudo

Sixti V. opera.

Novum Palatium Vaticanum.

Xenodochium pauperum.

Obeliſci erecti quatuor.

Palatium Lateranenſe refectum.

Scala Sancta digniori loco poſita.

Aqua Fœlix in Urbem inducta.

tudo expreſſa lunenſi candidoque marmore, commendant. Hæc ille in Urbe. Ideoque Populus Romanus Sixto dicatæ in Capitolio ſtatuæ inter alia ſubſcripſit: OB VRBEM AEDIFICIIS, VIIS, AQVAEDVCTV ILLVSTRATAM. Ejus porro nepos Alexander Cardinalis Montaltus, Templum S. ANDREÆ præclarum inter Templa Clericis Regularibus condidit. Id poſtea inſignitum eſt Cellarum ornatu; ejus præſertim, quæ ab eximio non magis cultu, quam auctoris Maffæi Cardinalis Barberini nunc Pontificis, nomine effulget. Auget ejus Cellæ dignitatem ſubjectus veteris Cloacæ ſinus injecto quondam S. Sebaſtiani corpore conſecratus. Strozia item eo Templo inſignis. Ibi ante, Ducum Piccolhomineorum Ædes, & FORUM SENARUM: nunc autem in nomen Apoſtoli cum ædificio vertit & nomen Fori. Idem Alexander Clericis Regularibus minimis Ædem S. Laurentii in Lucina cum à Paulo V. impetraſſet, amplas Ædes conjunctas coemit, & attribuit. At Henricus Cajetanus S. R. E. Camerarius cum è Gallia rediens Legatus indidem Monachos priſcis S. Bernardi legibus arctiora ſectantes, habitu, unicolores, & candidos, laxiore cucullo, & ad mentum dependulo, ligneis ſocculis, tibiis denudatis, in Italiam deduxiſſet, iiſdem Ædem S. PUDENTIANÆ, quam Rainulphus de Monteruco Urbani VI. olim Cardinalis inſtauraverat, jam vetuſtate fere conſumptam, & à ſe reſtitutam, iiſdem ad ſacra miniſteria tradendam curavit; dein auxit pulcherrimo Sacello, in quo ipſe humari voluit. Hieronymus Matthæius ejuſdem Pontificis Romanus Cardinalis fundato Matthæiorum Collegio, quo præſcriptus adoleſcentium numerus ad bonas artes educatur, ſtabile liberalitatis ſuæ monimentum conſtituit. Inchoata Sixti opera perfici mandaverat Urbanus VII. cum inchoata vix pontificatu deceſſit; vir ſummus, antequam maximus diceretur. Gregorii XIV. tempora fabricis caruerunt; morboſa enim fames ademit poteſtatem fabricandi. Ejus porrò fratris filius Paulus Cardinalis Sfondratus, cujus erga res ſacras religionem comitata munificentia eſt, ſub Clemente VIII. S. CÆCILIÆ aliorumque SS. Martyrum corporibus inventis, eodemque loco reconditis, Eccleſiam ante ruinoſam, & fatiſcentem, mox reſtitutam, priſcis renovatis, novis pigmentis, ariſque additis copioſe ornavit. TUMULUM vero Virginis vario marmore, pretioſiſque incruſtationibus pellucentem mira operum elegantia, atque opificum arte elaboratum, & cancellis obſeptum, luminibus plus LXX. perpetuo ardentibus quaſi Cœlum ſtellis illuſtravit: Ædem Sacerdotibus, miniſtris, argenteis, & aureis vaſis, ac Sanctorum Reliquiis auctam hæredem ex aſſe reliquit. Octavius Paravicinus ab eodem Gregorio juſſus Cardinalis, cum Aram principem Templi S. Alexii, cui præerat in Aventino, mirificè decoraſſet: Ædes quoque in Urbe perfecit.

Templum S. Andreæ de Valle.

In eodem Cella Maffæi Cardinalis Barberini.

Clerici Regulares minimi.

Monachi S. Bernardi arctioris diſciplinæ.

Collegium Matthæiorum.

Jam vero Clemens VIII. ut Ædem S. CÆSARII, quam Sixtus V. expunxerat, inter Cardinalium titulos more antiquo referret, non longe à porta Capena luculenter reſtituit; tum Sylveſtro pronepoti creato Cardinali regendam attribuit Collegium SCOTORUM, quorum patronus fuerat in purpura, ut Romanam fidem in patria tuerentur, fundavit, donavitque proventibus. Palatium Vaticanum, quod Sixtus V. ædificarat, laquearibus, cæteriſque ornamentis præclare inſtruxit. Ex his aula vulgo CLEMENTINA, picturis, fallente imaginum proſpectu, & egregia opificum arte oculos tenentibus: tum ſpecie marmorearum incruſtationum inter ſpectanda Urbis merito aſcribitur. Baſilicæ Vaticanæ quod fuerat extructum præclariſſimè perfecit. Ejuſdem opus eſt in Baſilica Lateranenſi Sanctiſſimæ EUCHARISTIÆ diviniquc Regis regia. Tranſverſam enim Templi partem colorato elaboratoque marmo-

Opera Clementis VIII.

Ædes S. Cæſarii.

Collegium Scotorum fundatum.

marmore exquiſitis picturis, inaurato laqueari, ſegmentato pavimento pulcherrime ornavit. Erant in Templo prope apſidem veteres quatuor æneæ ſtriatæ. Eas lamellis auri coopertas, baſibus, ſpiris, capitulis effultas, coronam, & faſtigium ex ære inauratum ſuſtinentes ad aram compoſuit. Hæc introrſus adſtructa parieti viridibus columnis œbalii marmoris, aliiſque diſcoloribus lapidibus inſignis ſplendidum præ ſe fert gemmis & auro conditorium, quo ſol vitæ contegitur. Contrà, Organi vegrandibus tubis admirabilis machina nixa croceis è marmore columnis inauratis è ligno præcincta, aliiſque præclaris ornamentis ſurſum deorſum illuminata. Idem Capitolium, ut ſupra dicebam, pro loci dignitate, excoluit. Demum in Æde Virginis ſuper Minervam ſumptuoſo SACELLO gratus Pontifex parentum memoriæ monimenta poſuit: quorum marmoreas effigies ſuper urnam varii lapidis nitentes in cubiculum numeroſa nobilium capitum, & purpuratorum ex Aldobrandino genere corona circumdat. *Sacellum Clementis in Templo ſuper Minervam.*

Horum præcipuus Petrus Clementis nepos S. Nicolai in Carcere Cardinalis; qui antiquæ illius ædis faciem plaſtico artificio conformatam dealbavit. Poſtea vero Tranſtiberinam, cui præerat VIRGINIS MATRIS Ædem elato altius tecto, cælato inauratoque laqueari, reſtitutis, tunicatiſque marmorato parietibus ſplendide inſtauravit. Ejuſdem HORTI per quam amœni ſunt in Quirinali: qui & miracula picturarum in Ædibus, & multitudinem ſtatuarum inter vireta, & viretis picturæ fragmentum repertum à paſtinatoribus ſpectanda exhibent. Idem porro vetuſtam Ædem ad aquas Salvias renovatam extruxit: locum S. PAULI Apoſtoli martyrio, & trium fontium, qui ad ſaltus præciſi capitis emanarunt, miraculo inſignem ornavit. Eodem Pontifice Baſilicam S. PAULI non longe ſitam Monachi Caſſinenſes, dealbatis muris, erectiſque altaribus, apſidem præſertim picturis, & marmoribus, in hanc quæ cernitur nobilem formam redegerunt: iidemque poſtea refecto S. CALLIXTI Templo in Tranſtiberina regione, adjectam Cœnobii partem magnificæ ædificarunt. Per idem tempus Cæſar Cardinalis Baronius cum Annalium volumina æternitati conderet: Ædem SS. NEREI, ET ACHILLEI collapſam ornate reparabat: S. Gregorii monimenta prope ejus Ædem ædificatis, aut reſtitutis minoribus ædibus inſtruebat. At in valle Quirinali Templum S. VITALIS vetuſtiſſimum, & ruinæ obnoxium Iſabella Feltria Ruverea Biſignani Princeps fundata apſide, novaque ſtructura directum firmatumque, totum picturis, & Ara decoravit. Cardinals vero, Andreas Peretrus vetuſtiſſimam Ædem S. ANGELI in Foro Piſcario tectoriis operibus: Bernardus de Roxas, & Sandoval Ædem S. ANASTASIÆ eleganti pronao ante frontem excitato quam nuper collapſam Urbanus VIII. manſuram reſtituit: Bartholomæus Cæſius Ædem S. MARIÆ in Porticu coloratis imaginibus exornarunt. Hanc vero poſtremam in area domus Sanctæ Gallæ patritiæ olim erectam Joannes I. Pontifex ſcribitur dedicaſſe, repoſita inibi admirandæ Virginis imagine, quæ religioſe colitur, manu Angelorum, ut fertur, depicta. Reſtituit deinde Ædem Gregorius VII. tum Hugo Verdala Cardinalis, & magnus Melitenſis militiæ magiſter: quibus Cæſii pigmenta acceſſere. *Ædes S. Pauli ad tres fontes.* *Ædes SS. Nerei, & Achillei refecta.* *Templum S. Vitalis reſtitutum.* *Templum S. Mariæ in Porticu.*

Jam vero Pauli V. in exornanda Urbe ſingularis cura, & diuturno Pontificatu feſtinata ſtudia fuere. Ex ejus vita Ciaconio addita placet Paulinas fabricas enumerare, paucis omiſſis quas ante commemoravimus. *A Cœlitum Regina Virgine auſpicatus, contra SACELLUM in Baſilica Eſquilina à Sixto V. Dei naſcentis incunabulis erectum, alterum Deiparæ Matri, quantum nuſquam Romæ eſſet, ædificare aggreſſus eſt. In ejuſdem Sacelli jam perfecti aram ex antiqua Templi ædicula ejuſdem Vir-* *Pauli V. opera.*

gnis IMAGINEM *Lucæ Euangeliſtæ manu depictam, cunctis gentibus venerabilem tranſtulit, inuſitato ſpectaculo. Fulgebant undique parietes ſericis, auroque intextis periſtromatis: & imperata omnium ordinum ſupplicatione circumvecta cæleſtis effigies luſtravit Eſquilias, purpuratorum Patrum Senatu, populoque Romano proſequentibus. Ipſe Pontifex ad hoſtium Baſilicæ Reginam Argenteo ferculo ſub umbella magnifice ſubeuntem obvius, ac venerabundus excepit, & in Sacelli ara depoſuit. Porrò ſacellum totum quidem admirandum, & variegatis lapidum cruſtis, ſimulacris è Pario marmore, picturato inauratoque hemiſphærio, ſectili pavimento, præclaris artificum operibus, cum priſcis Cæſarum molibus conferendum. Sed* ARA *præſertim admirationis modum excedit, Virgini deſtinata ſedes. Ea gemmis* (hæc de Ara ex autographo ſcriptoris adjecimus à Typographo prætermiſſa) *ære, auroque conficitur. Quatuor columnis ſtriatis ex Iaſpide ſuſtinetur: lapidis purpuram maculis albis intercurrentibus: tereti ſtria ex ære inaurato ſegmentatos canales diſtinguente. Ex eodem lapide ſtylobatæ purpurant; plinthi, thorique cum cimatiis ex ære inaurati ſunt: uti ſpira, & capitula columnarum. Ex eodem epiſtilium & corona. Zophorum decorat Iaſpis virgatus, ac ſpiris, ut in Alabaſtrite convolutis, maculoſus. Interciſi faſtigii coronam Cœlitum ex ære expreſſa juvenili forma ſimulacra inſident. Ipſum porro medium ornant virginales nives olim in Eſquilinum collem delapſæ: hac ſplendido toreumate Pontificem Templi limites deſignantem ſpectantibus ſimiles auratæ circumfunduntur imagines. At infra epiſtilium, oram intercolumnii quaqua verſum claudit quadrangula, & turgens in aſtragalos, æquata in tænias jaſpis: circuitque immiſſæ inſtar tabulæ expanſam ſapphirum, colore cæleſtis haud abſimili, & ſtellarum radios imitantem, auro internitentibus venis. Sapphirino illo tamquam Cœlo ſuperi auro ſplendidi circumvolitant, quadratum in medio loculum pretioſis lapillis, gemmiſque coagmentatum ſuſtinentes. In eo ſolio majeſtatis auguſtam* VIRGINEM *Paulus collocavit, accenſis perpetuò cereis, & lychnuchis lampadum igne fulgentibus. Ad eamdem Baſilicam elegantiſſimas Ædes excitavit: in quibus nobile* ODEUM *plurifariam diviſum* SACRARIUM: *ædituis, & Canonicis Liberianis, ſua cuique, manſiones diſtributæ: Ubi Paulo æneum habitu Pontificio* SIMULACRUM *iidem poſuerunt. Ante veſtibulum Templi* COLUMNAM *ex antiquo* PACIS *delubro tranſlatam, ſuperſtante Virginis Matris cum Filiolo inaurata effigie, baſi impoſitam erexit. Eodem tempore* D. PETRI *Templum, Templorum miraculum aliquando perfecit. Ad ejus luxandam aream ædes Innocentii* VIII. *peramplum atrium ambientes, aliaque veteris ſtructuræ demolitus, multa ſplendidè ædificavit, aut reſtituit ad præſentis elegantiam temporis. Bibliothecæ Vaticanæ* TABULARIUM *inſuper addidit, quo Pontificia diplomata continentur,* PAULAM AQUAM, *magnum aquæ flumen* XXXV. *ab Urbe milliario, opere ſubterraneo, & arcuato in Ianiculum perduxit: dejicientem ſe in jacentia Tranſtiberinæ regionis, inde cis Tiberim ſuper pontem deductam in uſum reliquæ Civitatis diviſit. Eadem gemino ab Urbe lapide, facto divortio, ſiniſtrorſus Vaticanum petens, Hortis Pontificiis, in plurimos, pulcherrimoſque fontes emergit: tum in ſubjectam ædibus aream, totamque Leoninam Urbem copioſe per lacus, & ſalientes effunditur. Quirinales Pontificum* ÆDES *auguſtiſſimo ſacello auctas, duplicibus ſcalis, pluribus & ingentibus aulis porticibus, varioque Conclavium ordine perfecit. Publica* HORREA *amplificavit. Domum pœnitentium fœminarum incendio pœne conſumptam reſtituit, auxitque propinquis ab ædibus, aperta, & interſtrata via, ſecrevit. In ſylva Tuſculana Eremitis Camaldulenſibus Templum poſuit. Divæ* AGNETI *aram peregrinis marmoribus fulgentem, ſub qua requieſceret, dedicavit. In hæc tanta opera impendiſſe dicitur aureorum ſupra vicies quinquies centena millia. Porrò ut ædificatis refectiſque monimentis ampliſſime Urbem excoluit, ſic ejus augendæ contentio promanavit ad Cives, decorum ratos decorare patriam imitatione Principis. Tum in Urbe paſſim ædificia vel antiquioribus dirutis nova ſubſtituta, vel eadem inſtaurata, ut exculta ſunt. Quin etiam confluens ad rerum copiam multitudo cupide in vacuo ædificavit, ubi antea Romanos per montes ſolitudo erat. Nam inter Collem Hortulorum &* Quiri-

Ara inſignis lapidibus pretioſis coagmentata.

Ara B. Virginis.

Locus in quo eſt Virginis imago.

Secretarium novum Templo adjectum.

Pauli ſtatua à Canonicis erecta.

Templum D. Petri abſolutum.

Ædes Pontificiæ auctæ.

Aucta Urbs ædificiis.

Quirinalem, ad Pilam olim Tiburtinam, & Circum Floræ, in rectum dimenſi vicorum ordines civilibus tectis frequentes. Aliæ in foris quondam Cæſaris, Auguſti, Nervæ excitatæ domus: aliæ in Suburra, Vico patricio, Quirinali valle, Eſquiliis Viminali erectæ: aliæ trans Tiberim ad Auguſti Naumachiam, Hortoſque Cæſaris, tanto locorum intervallo productæ; laxatis ubique, vel directis ad lineam, vel apertis novis, conſtratiſque viarum ſpatiis. Ut jure Paulus, non quemadmodum Auguſtus, gloriari potuerit, ſe Urbem ex lateritia marmoream, ſed ex priore alteram relinquere. Propter hæc publico decreto Populus Romanus marmoream tabulam magnifico titulo inſculptam, affixamque extrinſecus fronti Ædis S. Franciſci trans Tiberim ejus memoriæ dicavit:

PAVLO V. PONT. OPT. MAX.

Quod Urbem auguſtiſſimis Templis, & Ædificiis illuſtraverit: Transtyberinam Regionem uberrimis rivis ex agro Brachiano ſupra Janiculum ductis irrigaverit; novis olerum Hortis in pomaria domoſque diſtributis Cœlo ſalubritatem reddiderit, privatorumque cenſum auxerit: Viis quà apertis, quà amplificatis directiſque, inſignia SS. Benedicti, & Franciſci Monaſteria, portamque Portuenſem in nobiliorem proſpectum dederit; expedito utroque Fabritii Pontis aditu, & ſcalis ad Tyberis alveum deductis, Civium, Peregrinorum, Nautarum commodis contulerit.

S. P. Q. R. publicis ad Deum votis atque muneribus fœlicitatem precatur.

M D C X I.

Omitti poſtremo non debet, quod cum Tiberis Paulo Pontifice bis inundaſſet, ſemel mitius, & humilioribus tantum locis, latius iterum, & violentius, multæ domus in ripa fluminis prolapſæ ſunt: & pars ſpondarum Ælii pontis ſublata, ne fluvio tumeſcenti obſtaret. Has deinde Paulus pulchriores refecit. Domus etiam, quæ ceciderant, reſtitutæ: Urbis non minus decori quam incolumitati proviſum. Qui vero primus omnium Paulum eſt imitatus Scipio Cardinalis Burgheſius, vetuſtam Ædem S. SEBASTIANI ruinoſam, & rudi antiquitate informem ad hujus ævi politiorem normam inſtauravit: Aras, Tholum, Laquear, aliaque interiora ornamenta congeſſit, duplicem aditum extrinſecus laxavit: Porticum fronti adjecit: deſcenſum, & ſcalas inferiores cryptas: religionem ſanctiſſimæ martyrum memoriæ addidit. Idem præter faciem Ædis Virginis Victricis in Quirinali, de qua ſupra ſermo fuit, S. GREGORII ad Clivum Scauri exteriorem frontem plurimis ab imo gradibus ſublatam, ſaxiſque Tiburtinarum latomiarum artificioſe candidam in altitudinem perpolitis ita collocavit, ut interius atrium laxaverit, nitenteſque pilis quadripartitas porticus ante Templum ſtatuerit. Id opus cum vita abſolvit. Sed multo ante Templum S. Chryſogoni, quod moderandum ab ipſo Paulo moderatore antequam Pontifice acceperat, reſtitutum, coacervatis picturæ, lævigatorum gypſatorumque parietum, marmorum, altarium, laqueati inauratique tecti, atque exterioris porticus ornamentis, inter illuſtria reddidit. Burgheſiorum Ædes in Campo Martio Tiberi propinquas in eam amplitudinem produxit pulcherrimo periſtylo, multiplicatis aularum, & conclavium ordinibus, ſolatio ſubdiali, porticibuſque in fluvium obverſis, concluſis hortis, explicato complanatoque foro, ut in quavis regia nemo plura deſideret. Acceſſere, ingens additamentum, Ædes è regione extructæ. Quæ, etſi Aulicorum commodo paratæ ſunt, Aulæ

Tiberis Paulo Pontifice inundat.

S. Sebaſtiani Ædes reſtituta.

S. Gregorii Templum eximia fronte inſtructum.

Ædes Burgheſiorum.

 tamen

tamen dominos præ laxitate videtur allicere Domum Piam quæſito præſertim extrinſecus ornatu perfecit. In Templo magnæ Virginis ſupra Minervam ingentia organa duo, & auro intermicantia molitus eſt. Extra portam Collatinam, ubi olim aliquam partem Hortorum Pompeji fuiſſe diximus, VILLAM, & in ea pulcherrimas Ædes extruxit ſtatuis priſcis toreumatis, pictis tabulis, & aliis ornamentis abunde refertas. In villa præter amœnitatem locorum immenſitas, apricæ acclivitates, & proſpectus, umbræ, vineta, avium. ferarumque vivaria ſpectaculo ſunt. Idem dirutis Conſtantiniarum Thermarum reliquiis nobiles in Quirinali ædes inchoaverat, quas deinde auctas Card. Bentivolus perfecit.

Villa Burgheſia.

Quo tempore Ædes quoque ROMANO SEMINARIO paratæ ſunt. Nam Plures domus ad Templum olim Antonini coemptæ: duæ majores ad idem culmen ſublatæ, Pauli pontificio ſtemmate decorata frons: tum duplicis Porticus, triclinii, & Cubiculorum ingens additamentum, Aulæ præſertim, in qua præter alias litterarum exercitationes, per Bacchanales ferias minora, ſeu comica dramata: rarius autem latino metro inſignes Tragœdias habere ſolet nobilis juventus non ſine Romæ admiratione, ac plauſu. Tum quoque commendata eſt Michaelis Angeli Tonti Cardinalis liberalitas, qui Collegium Adoleſcentium inſtituit addiſcentium bonas artes, quod ab eodem Nazareno pridem Archiepiſcopo Nazarenum dicitur. Alios ſuis Ædibus Dominicus Card. Fimnaſius ad cultum doctrinæ educari juſſit, luculenter ædificatis, & auctis, quibus deinde vetus S. Luciæ Templum à fundamentis renovatam, & Moniales collocata ab ſe pecunia dotatas incluſit. Paulo ante inſignes Ædes Matthæiorum in ampla inſula perfectæ ſunt, cum alteras ſimilis magnificentiæ averſo in angulo antea feciſſent. Eorum quoque in extremo Cœlio Monte, qua planus, & poſtea declivis ſe demittit in vallem, ubi olim Piſcina publica, Horti laudantur, umbris, & arborum opacitate amœni, priſciſque marmoribus, ac ſimulacris locupletati, lacus ibi, & ſalientes plurimi, aquis, vel in aditu occulte erumpentibus ad ſpectatores irrigandos. Sed Hortis recentibus alii etiam Romani colles celebrantur. In fine quidem Eſquiliarum Horti ſunt Federici Cardinalis Cornelii ad veteres arcus Neronianos Aquæ Claudiæ: quibus ſua peculiaris laus, quod nobilem fiorum in areolarum pulvillis, citrorumque ſobolem in vaſis viridariis educant. Earumdem pars Eſquiliarum, & Viminalis Hortos Perettinos habet. His præter tonſilium fruticum circumeuntes ordines, & areolarum amœnitatem, duo ſunt prætoria pulcherrima, copia fontium, & ſtatuarum: immenſa patent magnitudine, expatiantibus virentibus pratis, pomariis, & vinetis fructuoſi. In Palatino Farneſii, quà editiores ſunt, quodammodo penſiles, antiquos ſuper Palatii fornices ſtrato ſolo, nec admodum alta terra vireſcunt. Non unam planiciem iidem inferiores nobilium umbra, & viriditate arborum conveſtiunt. Non longe ab his, in capite olim Suburræ poſt Templum Pacis, Cardinalis Pius cultiſſimos habet, qui candidis ædibus conſtructis novam dignitatem amœnitati conſervit. In Pincio, & colle quondam Hortorum Ludoviſii, Sylva ſtatuarum copia, Xyſtorum opacitate, prætorii ornatu, & pictis tabulis inſignes. De aliis alibi. Sed ut ad ædificia redeamus, in Transtyberina Regione excalceati Carmelitæ Deiparæ Virgini Ædem, & adjunctum Cœnobium poſuerunt. Nocturno autem ex incendio nobile Templum S. Caroli, vulgo ad Catinarios ædificatum eſt. Nam cum æſtivis fervoribus congeſtum, conſtipatumque in amplo fœnili fœnum incaluiſſet; concepto igne ſponte exarſit, vicinamque materiariam apothecam ingenti aſſerum, & tabularum copia refertam comprehendit. Nihil illa nocte Roma vidit illuſtrius; tanti flammarum

Seminarium Romanum. *Collegium Nazarenum.* *Horti Matthæiorum.* *Horti Farneſii.* *Horti Cardin. Pii.* *Horti Ludoviſii.* *Templum S. Caroli.*

rum vortices ſereno cœlo undavere. Excita vicinia, nihil quiſquam domi retinuit: quidquid erat clauſum publicè expoſuit, aut alio exportavit imminentis incendii metu. Et ſunt fere domus plebejorum vetuſtæ, aridæ, ruinis obnoxiæ, & flammis pabulum daturæ frequentibus lignariorum, & linariorum officinis. Arſerunt ædes propinquæ, nec modicæ. Quare patefacta area, Templo delectus eſt locus, Bernabitis Patribus honores S. Caroli promoventibus. Sed magno operi opes defecerant. Cum opportuna religione Joannis Baptiſtæ Lenii Card. proviſum eſt; ut magna vi pecuniæ teſtamento legata, quod imperfectum manebat, perficeretur. Porro Templum quadrangula forma, medio tholo altiſſimè exurgente conſtructum quà retractis, quà prominentibus concamerationum partitionibus, & albario tectis, inauratiſque, inter eximia Romæ numeratur. Alterum in via Flaminia Templum S. Carolo latius, ampliuſque inchoatum Tranſpadani præſertim, & Inſubres perficiendum curant. Cæterum alia duo incendia decorem Urbi contulere. Alterum prope Pantheon: ibique Patres ſignati Cruce miniſtrantes ægris, qui Templum S. Mariæ Magdalenæ auxerant, & ornarant, uſi ruinis domorum, aream ante Templum laxarunt, concinnam domum è regione ſtatuerunt. Alterum prope Campum Floræ; ubi ædibus S. Hieronymi nocturno igne ferme conſumptis, eas ſoſpito candore veſtitas inſtauravit Franciſcus Cardinalis Barberinus.

Card. Lenius Templum S. Caroli abſolvit.

Aliud Templum S. Caroli.

Hæc ad Urbani VIII. Pontificatum referenda ſunt. Ille vero adhuc Purpuratus Princeps peramplas, & lautas Ædes, ad Porticum olim Pompeji, cum Carolo fratre, ubi ambo degerent, ædificarat. Exin Pontifex, præter ea quæ memoravimus, PALATIUM Vaticanum pro ejus dignitate excoluit: multa ad commoditatem Pontificum, & Aulicorum utilitatem compoſuit. Ambulationem Gregorii XIII. camera fatiſcente tecto munivit: ſublapſæ identidem parietem loricæ, quibus coſmographicas per tabulas Italia eleganter expingitur, priſtinum pigmentorum ſplendorem induxit. Templum nobile CONSTANTINI Baptiſmo nunc ejuſdem juſſu ſumptumque perpolitis columnis, concinnatiſque earum capitibus, & baſibus: dealbatis, magnaque ex parte veſtitis marmore parietibus, laqueato inauratoque tecto collucet. Spatium in medio clauſum circulatis cancellis, continenſque ſalutaris aquæ fontem pretioſorum lapidum incruſtationibus operitur: laqueare inauratum, cælatumque cætero apparatui reſpondet. Ædem Sanctorum COSMÆ, & DAMIANI idem præclarè exornatam illuſtravit. Novum S. Martinæ Templum, quod Franciſcus Card. Barberinus ædificat, Urbanus fronte Tiburtini lapidis exornat. In Quirinali perennis erat memoria S. Suſannæ ad duas domos. Nam cum illa Diocletiani Cæſaris neptis paternam domum habitaret: haud longe Cajus Pontifex ex eodem Cæſaris genere Virginis conſanguineus alteram incolebat. Sed cum Suſannæ domus ejuſdem purpurata ſanguine inaurato Templo reſplendeat; quæ CAJI Pontificis fuerat, nuſquam apparebat. Parietinæ tantum rimoſæ caducæque ſine aditu, ſine tecto haud procul extabant. Hanc igitur alteram domum habitatam olim S. Pontifici deſertam, & ignotam Urbanus in novum eleganſque Templum nitide formavit, ut ſimul Eccleſiaſticæ antiquitati, Sancti Pontificis venerationi conſuleret. At in eodem Quirinali, Palatii Pontificii hortenſis amœnitas diſcluſa viridi ſepto à via publica prope omnibus ſponte, atque intutè patebat. Ea nunc cingitur circumſtructo muro in modum ARCIS pari ſecuritate ac pulchritudine. AREA, quæ ante palatium vetuſti ædificii latiſſimo fundamento ſubturgebat, magno lapidariorum ſudore demiſſa, & complanata. Terreus agger è regione Palatii, ex ejuſdem vetuſtæ molis ruina in magnam altitudinem exurgebat; ſubducta humo eſt exæquatus. AULA

Urbani VIII. opera.

Templum in quo Baptizatus eſt Conſtantin. exornatum.

Palatii

Palatii præcipua, quæ pilis lateritiis haud ſatis fulta ruinam minabatur, iiſdem Tiburtino lapide refectis ſolidata eſt. Aucti HORTI adjacentes. Obſtabat objectus collis, ſubjecta vallis. Aſportantes multorum manus ille ſequutus decrevit in planiciem: valliculam replevit injecta, & aggeſta humus, cui ſuſtinendæ directa ingenti mole ſubſtructio eſt. In fine Hortorum ad remittendas interdum curas adjuncta domus. Horti verò æquata planicie jam in immenſum excurrunt. Recti in illis, longiſſimique Xyſti, tonſilibus cincti plantis, myrto, buxo, cupreſſo, lauro, junipero, citro: innumeri fontes: ſtationes cameratæ flexilibus ramis, ſemperque virentibus foliis ſpatia diſpertita, pomis, & floribus. Hic fraga, & roſa, & cætera veris familia: illic arborum fœtus, & gravis autumnus. E planicie mollis clivo deſcenſus, & adjacens inferior campus malorum medicarum ferax: tum platanis inumbratus Hydraulam ab Sale defendit, aquatilium machinarum quaſi Reginam pluribus undique fontibus coronatam.

Horti Quirinales amplificati.

At extra Urbem Urbanus ad mare Tyrrhenum, & Civitatem veterem ſeu Centumcellas PORTU ædificato, totius Europæ emporium Romanæ dignitati, & commodis, aperuit. Id ſanè opus multi Pontifices antea aggreſſi fuerant, quos rei molitio, & ſumptus magnitudo, ac frementium undarum inſani æſtus retardaverant. Quippe ſabuloſum littus, & importuoſum Auſtro opponitur, fluctibuſque recurrentibus verberatur ex alto: nec ullo introrſus retracto ſinu curvatur, quò, ſubſidentibus procellis, naves ſe tuto recipiant. Oppidum porrò conditum eſt, prope antiquam Urbem Centumcellas, ejuſque veſtigia ſitum. Quam in eo Tuſciæ tractu, Pyrgis veteribus longiùs paululo ſummotis Geographiæ nobiles ſcriptores recognoſcunt. Urbem ſejungunt à portu mœnia, quæ interjecta ſemita, parum diſtant à mari: eorumque extrema claudit lævorſum Arx quadrangula: bellicіſque tormentis, & quatuor munita turribus Urbem, ac portum, cui imminet, propugnat. Hinc ſecundùm mœnia ſinuatur retrorſum portus: dein dextro tamquam cornu moli conjungitur: quæ continenti primùm recto opere commiſſa, poſtea in undas excurrens: tum cubito veluti flexa ſinum fere quadratum efficit, ſpatioſo aditu ad ingreſſum navium electo. Hoc ſinu anguloſo, quem extrinſecus muniunt cuneata propugnacula, ſtatio ab omnibus ventis tuta præbetur navigiis: hic hibernant Pontificiæ triremes, quò per lapideos gradus facilis eſt è mole diſcenſus. Verum è ſinus aditu novum de integro, & curvatum molis quaſi brachium pelago eſt deductum; ut alter efficeretur ſinus: qui primus ex alto invectis patet, vulgarique appellatione, portus dicitur. Quoniam autem exæſtuantis, & profundi maris altitudinem æquari neceſſe erat, ſic nexus operum eſt compactus. Ingentia ſaxa magno labore ingerebantur: atque eà injectis aliis, aliiſque ornerata, etſi aquis abſorbebantur, ſubſtratam tamen, patientemque oneris ſtruem attollebant. Quæ ubi ex aqua paululum eminere cœpit, tum junctis lapidibus moles ſuperſtructa eſt in ludibrium maris, & navium quietem. Igitur brachium, quod cœptum ab ſinus introitu, curvato ad Urbem littori haud impari flexura reſpondet, rotundo tamquam propugnaculo inchoata, pari etiam curvatura ad arcem fertur, continuatque molis ſtructuram tendentem ad Urbem. Inter hæc duo munimenta libero mari panditur oſtium portus, quò naves tuto commeant. Sed quoniam Auſtro opponitur evolutos longe fluctus invehenti, altera contra oſtium, ſcopuli inſtar jacta eſt non modico intervallo moles, oſtio portus obverſa. Id validum eſt frangendis procellis ac fluctibus munimentum. Cæterum forma portus nec ovatæ, nec orbiculatæ par, inter illas media latiſſime panditur. Quo perfecto data à Pontifice immunitas vectigalium commeantibus: & allecti inſtitores loci ſecuritate, lucri ſpe:

Portus ad Centumcellas.

Leander in deſcriptione Italiæ.

Sinus in portu, & ſtatio triremium.

Quomodo portus extructus.

ſpe: copiæque mercimonii Romæ conſultum. Hæc à munifico, optimoque Pontifice, præter ea, quæ diximus, perfecta ſunt. Ideoque in Templo Virginis ab Ara Cœli Senatus Populuſque Romanus horum gratia, aliorumque beneficiorum, quæ in Urbem, & Eccleſiaſticam ditionem, contulit, inſigne illi rerum geſtarum monimentum poſuit:

Monimentum poſitum Urbano VIII.

URBANO VIII. PONT. OPT. MAX.

Quod Urbem graſſante per Italiam acerbiſſimæ peſtilentiæ lue incolumem ſervaverit

Et ſparſa alicubi contagionis ſemina properè extinxerit quod Dominatum Eccleſiæ

Peropportuna ditionis acceſſione amplificaverit quod Italiam eductis jam

Ad prœlium adverſarum partium exercitibus in ipſo pugnæ procinctu ſummæ felicitati

Pacaverit quod Romam Ælia Arce in meliorem formam redacta magno æneorum

Tormentorum paratu & copioſiſſimo Armamentario fines vero Arce Urbana

A fundamentis excitata Urbeſque alias complures firmiſſimis operibus muniverit

Quod Trajani Portu ad Centumcellas reſtituto perfectoque variis opificiorum generibus ubique

Inductis rei frumentariæ inopia ingentis ſumptu ſublevata qua Templis exædificatis qua refectis ornatiſque

Juſta ac temperata vereque paterna dominatione populorum commodis vigili cura proſpexerit

S. P. Q. R.

Æternum memoris gratique animi monumentum poſuit An. ſal. MDCXXXIV.

Ædes, & Horti Barberinorum in Quirinali.

At Franciſcus Card. Barberinus Ducis Sfortiæ coemptos Hortos in Quirinali magnificis operibus exornavit. Poſſederat, ut dixi, Cardinalis Carpenſis, deinde Sfortiæ Duces prætorio amplo lautoque inſtruxerant, quod è priſcis fundamentis ſedilium Circi Floræ exurgebat. Igitur quà in Septentriones obverſa ÆDIUM præcelſa FACIES longiſſimè producitur, primum novis ſuffulta fundamentis, tum pro eadem æquato ſtratoque latiſſimam in aream ſolo, cæmentitio muro onus ſuſtinente, ſolidatur. Eamdem marmorato in lateritiæ tunicæ ſpeciem loricant: explicant regiam ſubgrundiorum coronam: mœniana in medio collocant, non ſine multarum viriditate è vaſis frondentium arbuſcularum: procurrentibus cingulis ad æqualia intervalla diſtinguunt: imponunt faſtigia feneſtrarum: intrinſecus aulas ornant, plurima reficiunt, inſtruuntque cubicula. Verum ad Solis occaſum revocant introrſus ædificium, & novas Ædes eximia deſcriptione erigunt: quas altera, ad oppoſitæ æqualitatem, extante parietum tamquam ala concludunt. Quod inter has medium reſilit, porticibus evehunt: quarum inferiores multipliciter patent: ſuperiorum aliquæ continuato muro obſtructæ, quoniam perlucidis ſpecularibus omnes teguntur, procul viſentibus indifferenter arcuatos hiatus videntur efficere. Picturis Petri Berettini Aula memorabilis. Scalæ in quadrum, & cochleæ formam redactæ, columnis nobiles. Pluribus contignationibus, fatigato per multitudinem obtutu, expatiantur conclavia. Inter cætera ibi Franciſci Cardinalis viſenda Bibliotheca; in qua incertum, utrum ſit admirabilior amplitudo, & ornatus, an nuceæ materiæ ſcalptura, columnis & coronis diſtincta, an pluteorum undeno ordine duplicem per ambulationem recurrentium concinnitas: an voluminum copia innumerabilis, an propenſa in liberales diſciplinas ſtudia Principis, quem tanta rerum moles non modo non retardat à curis ſapientum, verum ad hæc amœna diverticula ſenſim pellicit, & quaſi è curiæ tumultu ad doctrinarum quietem invitat. Nec parum Ædium illarum gloriam amplificarunt ſacrarum ſpectacula fabularum. Neque enim theatralibus in ludis Roma quidquam laudaret illuſtrius, quam nuper aut peregrinum ALEXIUM, aut THEODORAM à libe-

Facies Ædium ornata.

Bibliotheca Franciſci Cardinalis.

Muſica dramata data in iiſdem ædibus.

ratore dimiſſam. Inchoat fabulam, perficitque concentus. Modos Muſici Romani, hoc eſt Muſicorum reges agunt. Machinamenta, & automata pluſquam regia; viſitatum quippe ibi tranſvolare cum levi nube, cum igne erumpere, cum pegmate evaneſcere: maria terris enaſci: valles aſcendere, montes ſubſidere, alium in orbem momento tranſmigrare: ſenſu perjucundo ſequi triumphantes Divos, ac Cœlum curru ſulcantes. Nam choros, ſaltationes, ſyrmata perſonarum, & reliquum Choragii apparatum haud facile ſit animo æſtimare; tanta ſunt, quæ videntur. Ab his ſpectaculis ad hortenſia tranſitur, quoniam & illic croceis, ut olim cum odoribus agitur fabula. Quidquid uſpiam floreum apud nos vivit, in illa veris ſcena primas ſuſtinet: exitu quidem Tragico; nam & florum regibus vitæ caduca ſors: & quibuſdam vel in primo actu ſanguis purpurat. Hi verò è fœcundo ſolo perennitatem poſſent haurire, ſi vellent: in quo perennant Apes melliferæ, ac cœleſte pabulum non tam libant, quam refundunt æque in flores, ac florentem in Urbem virtutibus, & otio Pacis. Eodem tempore Antonius Franciſci frater Cardinalis Ædem vetuſtam S. AGATHÆ egregiis operibus inſtauravit, ornavitque: porticum exteriorem extruxit. Antonius vero Cardinalis S. Onuphrii Urbani VIII. frater ſuo fratrum Capuccinorum Ordini Cœnobium, cum Templo condidit, ut monet addita inſcriptio:

Mira in iis machinamenta & ſpectacula.

Florea hortorum amœnitas.

Ædes S. Agathæ reſtituta.

Frater Antonius Barberinus S. R. E. Presb. Cardinalis Sancti Honuphrii Urbani VIII. germanus Frater Templum immaculatæ Virginis Conceptæ, Capuccinis Fratribus Cœnobium à fundamentis erexit, religioſi in Deiparam obſequii, beneficæ in ſuum Ordinem charitatis monumentum anno ſal. 1624. Capuccini Fratres grati animi ergo poſ.

Primum Lapidem ſub Ara primaria poſuit Maximus Pontifex. Templum pro familiæ inſtituto vindice Euangelicæ paupertatis, ornamentis inſtructum. Domus ampla, & fratrum conventibus, quos capitum numero frequentiſſimos habent: opportuna. Idem COLLEGIO NEOPHITORUM in veteri Suburra domum extruxit; Collegio PROPAGANDÆ FIDEI ſacram Ædem ſub monte Pincio.

Sed intra Romani Collegii ambitum Ludovicus Ludoviſius fratris Gregorii XV. filius & Cardinalis Vicecancellarius, S. IGNATIO LOJOLÆ, quem Sanctorum numero Gregorius aſcripſerat, Templum inchoavit. Primum lapidem ipſemet in fundamenta jecit die ſeptima Auguſti, octava ab Ignatii anniverſariis ſacris. In lapide, & aureis numiſmatis unà demiſſis inſcriptum erat:

Templum S. Ignatii à Cardin. Ludoviſio extructum.

LVDOVICVS CARD. LVDOVISIVS S. R. E. VICECANCELL. IGNATIO CVI GREGORIVS XV. PONT. MAX. PATRVVS SANCTORVM CVLTVM DECREVIT COLENDO TEMPLVM EXTRVXIT ANNO MDCXXVI.

Intus verò ſuper media, ac principe porta:

LVDOVICVS CARD. LVDOVISIVS S. R. E. VICECANCELLARIVS
IN HONOREM B. IGNATII
SOCIETATIS IESV FVNDATORIS
QVEM GREGORIVS XV. PONT. MAX. PATRVVS
INTER SANCTOS RETVLERAT
TEMPLVM HOC A FVNDAMENTIS EXTRVXIT
NICOLAVS PLVMBINI ET VENVSIAE PRINCEPS FRATER
APERIENDVM CVRAVIT AVSPICIIS
INNOCENTII X. PONT. MAX. ANNVM IVBILAEI MDCL.
SANCTISSIME CELEBRANTIS.

Inchoa-

Inchoatum ſtrenuè moliri cœpit: ſed molis magnitudo ipſa per ſe moram fabricavit. Itaque ſex poſt annis vita functus ad ſummam jam expenſam tantum ſupremis tabulis adjecit, ut ducentis aureorum millibus opus longe pulcherrimum ex animi ſui ſententia ſtaret. Porro Templum in ampliorem hujus ævi Templorum formam deſcriptum eſt, & figuram Crucis: cujus pars ima longior quam ſumma, tranſverſæ æquales. Ternæ in imo peramplæ Cellæ ternis ſibi obverſis reſpondent, & ſuo quæque tholo ſublimes camerantur. Poſtea majus Hemiſphærium; quod duplici globoſaque concameratione fornicatum, exteriorem altiſſime provehit, interiorem deprimit ad jucundiorem proſpectum. Tum ſingulæ hinc atque hinc Cellæ paulo minores, ſuas quæque fores introeuntibus aperiunt, alteras è via publica, alteras è ſecretario & domeſticis ædibus. Tum Templi, & principis Aræ ſedes. Sed quod rarius hodie hujus generis Templa ſortiuntur: ad interjectus aditusque Cellarum quadraginta & octo marmoreæ ſingulari ornamento conſtitutæ. Pilæ autem medium Templi intercurrentes è Tiburtino lapide, perpetuis à ſummo ad imum canalibus ſtriatæ capita ſubtollunt de more Corinthio, eodemque conformatum epiſtilium, zophorum atque è mutulis prominentem coronam. Hinc paries paulum rectus minorem uſque projecturam, deinde ſinuatur in fornicem, qui zonis proſilientibus, retractiſque cavis, & loculis ad inferendas plaſtarum imagines diſtinguitur. Frons Septentriones ſpectans, quo & vicinum Pantheon vergit, candidis commiſſa glebis Tiburtinarum lapidicinarum latiſſimè, altiſſimèque conſurgit. Porro ſub Templi ſiniſtro latere fuiſſe molem Circi ſimilem ſuſpicor, inchoatæ ab Æde S. Mariæ in Aquiro, ad quam Equorum curſus cum ædificio. Idem indicat magna pars Obeliſci prope collocata, & in vicinia minora ejuſdem fragmenta: & perpetuum latumque fundamentum repertum ſecundum Templi longitudinem, forſan ad porticus, & ſedilia. Idem Cardinalis Collegium Hibernorum fundavit, & Patribus Societatis regendum commiſit. Quo tempore Germanici Collegii per lapſum ruinoſæ domus inchoata ſtructura, pars quædam ſpatioſi ambitus ædificari cœpta; ipſa tamen domus ingens, nobili aula, cubiculis, ſubjectiſque inſtructa operariorum officinis. Nec longe in Agonali foro productis ædibus Cardinalis Pamphilius ædificabat. In ejuſdem olim Circi carceribus Ædes de Torres: & in propinquo de Lantes. Has autem cum Romana Academia, credibile eſt fuiſſe ad nemus Thermarum Alexandri. Ad latus autem Circi in Thermis ipſis antiquarum ædium ſpecies refloreſcit opibus Mediceis, ac Juſtinianis. Sed Agrippæ Thermas Ædes Sanneſiæ, Victoriæ, Robertæ deſignant. Thermis vero adjuncti Horti cum ſtagno, & nemore, quam Vallem vulgo dicimus, occupabant. Ibi Ædes de Valle, & Caffarellæ ſunt. Ædes Cavaleriæ, & Philonardæ ad Porticum Octavii Corinthiam: quam, prope excipiebat Circus Flaminius. Hujus Circi ad metas Patritiæ, Serlupæ, Paluziæ, Capizuchiæ. Extra latus Circi dexterum, prope Capitolium, Mutiæ, Aſtalliæque ponendæ: In lævo, an extra? Coſtagutæ. Capitolio non multum diſtat via Lata, quò fines ſuos Regio viæ olim Latæ perduxit. Itaque Ædes Aldobrandinæ (& fortaſſe Frangipaniæ) Cæſiæ, propinquæ Columnenſes, aliæque in foro gentilis Sciarræ ejus notant Regionis ſedem. Sed ubi Cæretis Ducum Ædes, tum Cardinalis Cornelii, Porticus Argonautarum: ubi Collegium propagandæ Fidei, Porticus Europæ recognoſcenda eſt: Ubi clivus Pincii, & Muſeum Angelonium, terminus Hortorum Pompeji. Poſt eas Porticus Septa tendebant ad forum Columnæ, olim Antonini. In eo, ejuſque additamentis Verallæ, Spadæ, Bubalæ: tum in via Flaminia Cajetanæ, Veroſpiæ, Theodulæ. Minus certa in Campo Martio habemus. Sed tamen quà poſt Collem Citorium verſus Tiberim panditur, Cœnobium

Columnæ in Templo.

Et alia ornamenta.

Collegium Hibernorum.

Collegium Germanicum.

bium Monialium Reginæ Virginis ibi eſſe dixerim, ubi Solarium quondam Horologium fuit. Indicio eſt Obeliſcus pro gnomone erectus ab Auguſto. Nam, & vicina, & fundamenta ædium ſubit, quas cardinalis de Comitibus poſuit Rondininis ædibus contiguas. Rondininæ autem illius areæ aliquam partem ſibi etiam vendicant: & molis terminos ad Serras uſque fuiſſe extenſos probabile eſt. In proximo Citorio colle, ſplendidiſſimè ædificat Nicolaus Ludoviſius Plumbini, ac Venuſiæ Princeps; Ipſiusmet collis ruderibus egeſtis, atque inclinato faſtigio; ut, ad Antonini Forum, hinc Egnatianum Templum, hinc Ludoviſiana domus pietatem patrui, nepotiſque magnificentiam teſtentur.

Porro ad Ripam Tiberis Collegium Clementis VIII. Clementinum viſitur, prope antiquum Terentum, ubi ara Ditis, & Proſerpinæ ſub terra. Prope, ortum habuit via Recta dividens hanc partem Campi. Quod ſi alterum ripæ latus ſpectamus ubi domus pauperum, ac Xenodochium S S. Trinitatis, quo peregrinorum Romam venientium excipitur incredibilis multitudo; Hic opinor Horti Principum Serviliani fuerunt, longoque tractu ad Collegium Anglorum, tum Roccias Ædes ac Cerrias pertinebant. Etiam Ricciæ Vareſiæque, cum horti ſecundum Tiberim producerentur, illorum terminis incluſæ. Aliæ dignitate ac ſpecie non inferiores, vel quia veteres fabricas illis deſignari in promptu non erat: vel quia ut memoravimus, reticentur.

Domus ampla in Urbe humilioribus intermiſſæ.

Urbis adeo totius facies eximias paſſim domos oſtentat, humilioribus tamen non raro intermiſſas. Quod ſane ingentibus oppidis familiare eſt, & Urbi etiam veteri fuit: quam ſex amplius ſecula præter Capitolii ſubſtructiones, paucis commendatam, rudibuſque tectis demiſſam, & humilem exteri, quamvis dominam eludebant. Orbis imaginem dixeris in quo maximis Urbibus minora caſtella pagique ſuccedunt: ac præcelſa montium juga modici colles excipiunt. Sic, & regia domus non amplas ubique aulas, ſed anguſtas etiam cellulas probè complectitur. Romæ vero id præſertim accidat neceſſe eſt, quod in eam ex omni Europa confluentes novi opifices, & advenæ, ubi in communi patria ſedem elegerunt, domos ſibi quoquo modo comparant, & pro facultatibus ædificant. Verum quamvis rarò conjuncta, ſed ſparſim erecta ſint ſublimia Principum, & nobilium virorum ædificia; tot tamen ea ſunt, tantique ornatus; ut, ſi ſimul collocentur, ex his magna Urbs ſplendidis ædificiis ſtatuenda ſit.

Inſignia Cœnobia & Templa.

His accedunt crebra utriuſque ſexus Cœnobia, & opera Templorum pulcherrima; quorum pleraque ſufficerent ſingulis Urbibus illuſtrandis. Quæ omnia ſi quis complecti velit, Elenchum Romanorum ædificiorum per Regiones Urbis quatuordecim contexat, ut olim P. Victor, ac Sextus Rufus de Roma veteri fecerunt.

F I N I S.

IN

IN URBEM ROMAM.

Languentem greſſum pauliſper ſiſte, Viator,
Et lege marmoreis carmina ſculpta notis.
Roma fui quondam toto celeberrima Mundo
Marte, ſitu, ingenio, nobilitate potens.
Quippe triumphalis frœnavi legibus Orbem,
Paruit imperio terra fretumque meo.
Impoſitæ ſeptem micuerunt Collibus arces,
Totque Arcus, Thermæ, Templa, Theatra, Viæ.
Prorſus eram felix ſi non peritura fuiſſem,
Et niſi tam multas ſors rapuiſſet opes.
Roma ego jam non ſum, perii, propriiſque ruinis
Obruta ſum, gremio condor & ipſa meo.
Relliquias quaſcumque vides, quæ diruta cernis.
Mœnia, ſplendoris ſunt monumenta mei.
Fruſtra igitur ROMAM, ROMÆ tu quæris: abire
Jam potes hinc, ROMÆ ROMA ſepulta jacet.
Interea temere perituras ne ſtrue moles,
Cautior exemplo cum potes eſſe meo.
Carpe viam, volui ſcires hæc pauca, memento
Ut meminiſſe mei, ſic meminiſſe tui.

Andreas Fruſius Soc. Jeſu.

IN EANDEM.

Roma vetus, totum manibus quæ amplecteris Orbem,
Seu dare vis terris, ſeu dare jura mari,
Una triumphali diademate cingeris: una
Omnia Tarpeji cernis ab arce jugi.
Te caput ad cœlum tollentem ſuſpicit Athlas,
Te tibi ſubſtitui pondere feſſus avet.
Salve magna parens virtutum, magna Virorum;
Qui titulos armis, qui peperere toga.
Nil tantis certet tibi laudibus omnia vincis,
O decus, ô hominum gloria ROMA vetus.

Franciſcus Bencius Soc. Jeſu.

IN EANDEM QUALIS EST HODIE.

Qui miſeranda videt veteris veſtigia ROMÆ,
Ille poteſt meritò dicere, ROMA fuit.
At qui celſa novæ ſpectat pallatia ROMÆ,
Hic meritò poterit dicere, ROMA viget.

Georgius Cassander Brugenſis.

INDEX
FIGURARUM ÆNEARUM.

Effigies antiquæ Romæ.	Pag. 1
Roma Romuli in Palatio condita, & quadrata forma delineata.	5
Roma à Romulo, & Tatio aucta.	9
Inſula in effigiem navis Æſculapio ſacra.	15
Ejuſdem Inſulæ Veſtigia.	15
Circus Flaminius, & Campus Martius extra Urbem deſignatur.	28
Caſtra à Viminali, ad portam Eſquilinam.	32
Romæ Ambitus à Cæſaribus ampliatus.	38
Murus obliquus, vulgò Muro torto *dictus.*	40
Porta Nævia, nunc Major denominata, in formis Aquæ Claudiæ.	56. 262
Iſidis, ſive Oſiridis ſimulacrum Romæ repertum.	60
Veteris Capitolii Magnitudo.	87
Columna Roſtrata in Capitolio.	101
Numiſmata Jovis Capitolini, & Arcus Neronis.	111
Veſtigia Porticus Jovis Statoris.	117
Ædes Concordiæ.	118
Veſtigia Ædis Concordiæ.	119
Ærarium ad radices rupis Tarpejæ.	119
Veſtigia Ædis Saturni cum Ærario in clivo Capitolino.	120
Arcus Septimio, Antonino, & Juliæ erectus.	121
Antonini, & Fauſtinæ Templum.	129
Ejuſdem Templi Veſtigia.	129
Arcus Septimio, & Antonino à S. P. Q. R. erectus.	137
Veſtigia Fori Nervæ.	143
Fori Veſtigia ex altero aſpectu.	143
Eadem Veſtigia.	145
Columna Trajani Imperatoris.	147
Numiſmata ad Trajanum, & alios Imp. ex S. C. cuſa.	149
Herculis Ædes juxta Tyberim.	150
Templum Fortunæ Virilis juxta Tyberim.	150
Templum Jani.	152
Palatii antiqui Imperatorum Romanorum delineatio.	165
Circus Maximus exædificatus, & ornatus.	165
Ejuſdem ruinæ, & rudera, quæ viſuntur.	165
Templum Romuli, & Remi.	169
Romuli & Remi Templum prout extabat antiquitus, &c.	169

Templum

Templum Pacis. 170
Ejuſdem Templi Veſtigia. 170
Titi Imperatoris Arcus. 175
Solis, ſive Serapidis Templum. 184
Ejuſdem Templi Veſtigia. 184
Lunæ, ſive Iſidis Templum. 184
Ejuſdem Templi Veſtigia. 184
Arcus Conſtantini prope Amphitheatrum. 185
Meta ſudans juxta Amphitheatrum. 188
Amphitheatri Caſtrenſis Veſtigia. 192
Amphitheatrum Flavium, vulgò Colloßæum. 192
Ejuſdem Amphitheatri Veſtigia. 192
Theatrum Marcelli. 194
Ejuſdem Theatri Veſtigia. 194
Theatrum Pompeji. 198
Titi Imperatoris Thermæ, earumque Veſtigia. 201
Arcus Gallieni, nunc S. Viti. 204
Caſtellum Aquæ Martiæ. 205
Ejuſdem Caſtelli Veſtigia. 206
Thermæ Olympiadis. 207
Thermarum Olympiadum reliquiæ. 207
Thermæ Novatianæ. 207
Ejuſdem Thermarum reliquiæ. 207
Curia Hoſtilia in Monte Cœlio. 210
Templum Claudii in Monte Cœlio. 211
Monimenta Templi D. Claudii nunc S. Stephani. 211
Sepulchrum C. Ceſtii cum Inſcriptione nuper reperta. 217
Teſtaceus Mons. 217
Septizonium, Septimii Severi Sepulchrum. 221
Circus Maximus. 222
Palatii & Circi Veſtigia. 224
Circus Flaminius. 225
Porticus, & Veſtigia Templi Junonis Reginæ. 226
Sepulchrum Metellorum. 228
Circus Lateritius Antonini Caracallæ. 228
Solis Templum ab Aureliano factum. 231
Ejuſdem Templi Veſtigia. 231
Mauſoleum Auguſti Imperatoris. 240
Ejuſdem Mauſolei Veſtigia. 240
Columna Antonina. 242
Arcus Domitiani Imp. poſtea dictus di Portogallo. 243
Pantheon Agrippæ. 250

Panthei Veſtigia. 250
Effigies Campi Martii veteris delineatio. 251
Fiſtulæ plumbeæ, & Aquaductus Romæ repertus. 259
Thermæ M. Agrippæ. 264
Thermarum Agrippæ Veſtigia. 265
Thermæ Neronianæ, poſtea Alexandrinæ dictæ. 265
Veſtigia Thermarum Neronis in Ædibus Medicæis. 265
Thermæ Titi Imperatoris. 266
Ejuſdem Thermarum Veſtigia. 266
Thermæ Antoninianæ. 267
Thermarum Antonini Veſtigia. 267
Thermæ Diocletianæ in Viminali. 268
Thermarum Diocletianarum ruinæ. 268
Adriani Mauſoleum nunc Arx S. Angeli. 312
Mauſoleum Hadriani Auguſti. 313
Pars Templi Bacco dicati, nunc S. Agnetis extra portam Piam. 317
Obeliſcus in Exquiliis. 345
- - - - *Vaticano.* 345
- - - - *Laterano.* 345
- - - - *Ingreſ. Flamin.* 345

I N-

INDEX
RERUM MEMORABILIUM.

A.

ADriani Moles, vide Moles.
Ædificandi ætates variæ in Urbe. 67, & deinceps.
Ædificia Urbis modica primum 68, & deinc.
tecta ligneis tabellis. 70
parva etiam nobilium. ibid.
quando primum exculta. 73, & ſequent.
eorum luxus, & pulchritudo. 74, 75, & ſeq.
variæ ornata, & inaurata. 79, & ſeq.
Æraria Romæ plura. 119
Publicum. ibid.
Privatum. ibid.
Militare. ibid.
ſub tutela Saturni. ibid.
in ejus Æde. 120
Æquimelium. 155
Agger Tarquinii Superbi. 16, 207
Agonalia feſta. 226, 227
Agonius Deus, Agonal. Circus. 227
Agrippæ magnificentia, vide opera.
Alaricus parcit muris, & ædificiis Romæ. 43
Ataulphus. ibid.
& Genſericus. 44
Altitudo domorum quanta. 74
Alveus Tiberis non mutatus. 120, 121
Ambitus Urbis ſub Romulo. 6, & deinc.
ut creverit ſub aliis Regibus. 11, & ſeq.
quantus ſub Conſulibus. 16, & ſeq.
ſub Auguſto, & aliis Cæſaribus. 30, & deinc.
quantus poſt Aurelianum. 35, & deinc.
non diminutus à Beliſario. 45
Amphitheatrum quid. 190
è ligno. 191
C. Caligulæ inchoatum. 194
Flavium ſive Coloſſæum. 192
in media Urbe. ibid.
ejus capacitas, & deſcriptio. 192, 193
ara, pugnæ. 194
cur crebra in eo foramina. 193
Lignea Caligulæ, Curionis, Neronis, Fidenis. 191
Statilii Tauri. ibid.
Trajani. 194
Ancilia. 236, 237
Anienis alveus navigabilis. 326
Anſer Capitolium ſervat. 89, 90
Appollonius M. Aurelii magiſter. 161
Aquarum in Urbem deductarum numerus. 262, 263
aquæ vis, & copia in eadem. 263, 264
ejus Curatores. 257, 263, 322
Albudina quæ. 263
Alexandrina quæ. ibid.
Alſietina quæ, & Auguſta. 262
Anio vetus, & novus. 261, 262
Appia. 262
Antoniana quæ. 263
Aurelia quæ. ibid.
Cærulea quæ. ibid.
Claudia. 261, 262
ejus aquæductus gignit alabaſtritem. 257
Crabra, quæ fortè Damnata. 263
Curtia quæ. 260, 261
Herculanea. 262
Julia. 260
Martia. 260, 261
tota potui ſervit. 257
mixta cum fonte Antoniano. 262, 263
Sabatina quæ forte Ciminia. 263
Septimiana, quæ forte Severiana. ibid.
Tepula. 260
Trajana quæ. 263
Virgo. 256
quæ nunc Trævia. 260
deducta ab Agrippa. ibid.
ſaluberrima. ibid.
nunc reducta. 321
addita aqua Salonia. 340
Aqua Fœlix à Sixto V. deducta. 257, 258
Aqua Paula à Paulo V. deducta. 324, 348
Aquæductus Romæ quatuordecim. 263
eorum admirabilitas. 256, 257
unus nuper inventus. 257, & deinc.
refecti. 301, 302, 314
Ara Herculis. 149
Jovis Elicii. 255, 256
Neptuni. 223, 224
Jovis Stygii. 194
Martis. 248
Fortunæ Reducis. 237
Cæſaris. 127
Conſi. 3, 223
Aræ B. Virgini dicatæ deſcriptio. 348
Arcus aquæductuum. 256, 257, 258
Neroniani. 262, 287
Arcus ad Ædem Saturni ob recepta Vari ſigna. 119

ad

ad Martis Ultoris, Germanici, & Druſi. 142
in Capitolio ob ſigna de Parthis recepta. ibid.
Conſtantini. 185
Domitiani. 243, 244, 245
Druſi. 220
Druſi, nunc Portugalliæ. 243, 244
Fabianus. 115
Gallieni. 204
Neronis. 110, 111
Titi. 170
quando erectus. 175
Septimii Severi. 137
Veri. 220
Trajani. ibid.
Arcus Triumphales cur prope Sacram viam. 64, 65
Argiletum. 154
forte duplex. ibid.
Armamentarium vetus. 189, 211
novum Urbani VIII. 313, 314
Armiluſtrium. 216, 217
Aſylum. 107
ubi eſſet. 107, 108
Athenarum circuitus. 46, 47
quomodo cum Roma conferendæ. ibid.
Athenæum in Capitolio. 105
in eo recitabant Poëtæ, & Oratores. ibid.
tradebantur doctrinæ. 105, 106
Atrium Libertatis. 105, 216
Atrium in Capitolio. 96, 97
Aventinus. 12, 212
extra Pomœrium, & cur. ibid.
receptus à Claudio. ibid.
deſcriptus. 212
ejus ædificia. 218
Dianæ collis. 212, 213
habitatur ab Honorio IV. & Romanis. 317
Auguſtus Urbem auget. 30
& ornat, cum aliis. 74, 75
modice habitat. 70, 71
marmoream relinquit. 75
definit altitudinem tectorum. 74
forum ſtruit. 141
Urbem marmoream relinquit. 74
Auguſti, qui vocarentur, qui Cæſares. 170, 171
Aurelianus Solis cultor. 231

B.

Balnea Palatii. 162, 164, 165
Olympiadis. 207
Agrippinæ. ibid.
Novatiana. ibid.
Æmilii Pauli. 230
Luxus balneorum. 76
veſtigia balnei inventa. 257
Baſilica quid. 128, 198, 291, 292
pro Judiciis. ibid.
forma. 292, 293
Chalcidica in iis, porticus, tribunal. ibid.
Æmilii Pauli. 128
refecta, & ornata. 227
Alexandrina, quam Alexander Sever. ſtruere voluit. 219
Antonina, ſed veriùs, Templum. 242
Caji, & Lucii. 282
Conſtantini. 189
Domitiani. 162, 292
Gordiani inſtituta in campo pedum D. 256
Julia. 291, 128, & ſeq.
Julii, ſive Juliæ altera. 294
Opimia. 138, 156
Porcia. 156
Pompeja. 196
Salomonis Regis. 292
Sempronia. 154, 156
Ulpia Trajani. 147, 148
Baſilicæ tres antiquitus. 156
Baſilicæ centenariæ quid. 182
Baſilicæ ſtruebantur in domibus nobilium. 291
Baſilicæ Sacræ à Conſtantino conditæ. 291, 292
quando. ibid.
cur Templa dictæ Baſilicæ. 293, 294
cur quatuor, Lateranenſis, S. Petri, S. Pauli, S. Mariæ Majoris nomen retinent. 294
Baſilica Lateranenſis condita. 290
in domo Laterani poſtea Conſtantini. 209, 210
reſtituta. 301, 302, 314
renovata. 317
exuſta, refecta. 317, 318, 322
ornata. 346, 347
ei addita porticus. 303, 345
& Ædes. 317
S. Mariæ Majoris condita. 291, 295
reſtituta. 301, 302, 318, 319
porticu aucta. 315, 316, 341
& ſacellis inſignibus. 345, 347, 348
laqueari inaurato ornata. 325
in ea ſacellum Præſepis Domini argenteis laminis inauratis tectum. 303
S. Petri condita. 290, 291
tegulis æreis tecta. 300
firmata trabibus. ibid.
reſtituta. 300. 301, 302, 317
ornata. 300, 303, 317, 322
Nova à Julio II. inchoata. 326
extructa. 328, 329, 331, 332
ejus forma. ibid.
mutatur. 332, 333
aucta hemiſphærio. 332, 345

rurſus

rurſus mutata, & cur, extructa. 332, 333
abſoluta. 348
ornata. 332, 333, & ſeq.
direpta à Saracenis. 303, 305
porticus ejuſdem exuſta. 311
nova Pauli V. 332
S. Pauli condita. 290, 291
aucta. 295
refecta. 317
ornata. 304, 315, 347
Beliſarius defendit Urbem à Gothis. 43
claudit Aquæductus. 263
Totilam litteris mitigat. ibid.
muros ab illo dirutos reficit, non minuit. 44, 45, 299
& Cives revocat. 299
dona mittit S. Petro. ibid.
duo Xenodochia in Urbe fundat. ibid.
Bibliothecam qui primus publicavit. 104, 105
quæ Romæ antiquiſſima. ibid.
Bibliotheca Capitolina. ibid.
ejus fundator. ibid.
exuſta ibid.
Apollinis Palatini. 159
Apollinis Teji. 104
Diocletiana. 148
Gordiani. 199
Luculli. 104, 105
Octaviæ Sororis Auguſti. 255, 256
Templi Pacis. 170
Principum ſeu Tiberiana. 161
Ulpia Trajani. 148
Bibliotheca Vaticana. 321, 322, 323, 348
Franciſci Card. Barberini. 353
Bramantes architectus. 326, 328

C.

Caci ſpelunca ubi. 214
Cajus Caligula pro Deo ſe gerit. 173
inter Caſtores adoratur. 126
ejus crudelitas. 282, 283
Capitolium, & Palatium ponte jungit. 131
Ludos habet in honorem Cæſaris. 191
ubi ſepultus. 280
C. Graccus quomodo fugit in Aventinum in Templum Dianæ, inde trans Tiberim. 31, 213
Cæſarum contentio in augenda, & ornanda Urbe. 75, 76, 79, 80
Cæſar Card. Baronius monimenta S. Gregorii reſtituit. 299
& Ædem SS. Nerei, & Achillei. 347
quid ſenſerit de foro Romano. 123
& clivo Capitolino. 112
de Naumachia Neronis in Vaticano. 302, 303
Calices venditi in circo Flaminio. 226
Campus Agrippæ. 264
Campus Flaminius, & minor extra Urbem. 20, 23
ejus fines. 18
ædificia. 62, 248, & deinc.
Campus Floræ. 320
Campus Jovis. 16, 18
Campus Martius extra Urbem. 17, 18
fines. 17
magnitudo. 18
amœnitas. 19
quando muro incluſus. ibid.
in eo exercetur Juventus. 20
ſtatuæ in eo poſitæ. 239
ejus ædificia. 239, 240
Campus Eſquilinus. 30, 206
Campus Martialis in Cœlio. 209
Campus Tiberinus. 18
Campus Sceleratus. 239
Campus Vaticanus. 29, 304
Campus Viminalis. 208
Canales in foro, & viis. 156, 157
Capitolium vetus. 92, 233
Capitolium Urbi additur. 8
ejus nomina. 86
ambitus. ibid.
figura. ibid.
ejus duo vertices. 86, 87, 88
forma, in modum arcis. 87
fores. ibid.
monimenta. ibid.
pulchritudo. ibid.
ut diſtinctum ab arce. 86, 87
ſaxo quadrato ſubſtructum. 70
Galli aſcendunt. 89
repelluntur. ibid.
Capitolium recens ornatur à Pop. Rom. 338
Caprificus Romuli. 130
Carolus V. Urbem ſpectat è Pantheo. 84, 85
Carolus VIII. Templum SS. Trinitati ponit in monte Pincio. 325
Carcer media Urbe, quo ſenſu dictum. 12
Carcer Tullianus. 132, 133, 155
an eſſet ubi Ædes S. Nicolai in carcere. 133
Carcer Mamertinus. 135
Carceres olim duo Romæ. 133
Carceres in circo ad mittendos equos. 223, 224
Carinæ quid, & ubi. 114, 188, 189, 202, 203
Caſa Romuli in Capitolio. 107
Caſtellum aquæ. 205, 206, 260, 261, 262
Caſtra Prætoria ubi. 32, 33
recepta in Urbem. 33
Caſtra in Albano. 211
Caſtra Miſenatium. 189

Caſtra Peregrina. 210
Caſtra Ravennatium. 274
Centumcellæ extructæ. 304
  Leopolis dictæ. ibid.
Chalcidica in Baſilicis quid. 292, 293
Chriſtiani milites imbrem à Deo impetrant. 243
Cimbrum quid, & ubi. 205
Cippus quid. 32
Circi nomen. 222
  quorſum factus. ibid.
Circus Maximus. ibid.
  qui, & intimus. 22
  ejus magnitudo, partes, & forma. 223, 224
  extructus à Cæſare. 278
  incenſus. 224
  reſtitutus. ibid.
  ſtatuæ, & ornamenta. 224, 225
  Templa in eo. ibid.
Circus Flaminius. 21, 22, 25, & ſeq.
  extra Urbem. ibid.
  ejus fines. 22, 23
  in eo Triumphantes. 27
  & qui Urbem non intrarent. ibid.
  ejus Templa. 225
Circus Agonalis, nunc Navonius. 227
Circus Adriani. 285
Circus Antonini Carac. in via Appia. 227. 228
Circus Aureliani extra portam Næviam. 227
Circus Caji, & Neronis. 283, 284, 285
Circus Floræ. 228, 234
Circus in Hortis Saluſtianis. 228, 281
Circi ad tempus è ligno facti. 228, 229
Circenſis luxus, & pompa. 223, 224
Circenſibus ſeptem equorum ſpatia. 223
Claudius Cæſar Urbem auget. 31
Clavus pro nota annorum fixus. 92
Clivus Capitolinus. 111, 112
  ad arcum Septimii. 113
  deducit in Capitolium. 112, 113
  ſilice ſtratus. 113
  cum porticu. ibid.
Clivus publicus, ſeu publicius. 112, 213
Clivus ſacræ Viæ. 114, 115, 166
Clivus Suburranus. 203, 204
Clivus Victoriæ. 10
Cloacæ ſtructæ à Tarquinio. 12, 121, 269, 270
  mirabiles. 69
  repurgatæ, aliæ additæ. 270, 322
  inventæ. 270
Cœlius additur Urbi. 11, 32
  ejus nomen, & ſitus. 209
  dictus Querquetulanus. 58
  Lateranus. 209
  fruſtra Auguſtus. ibid.
Cœliolus. 212
Cœmeteria martyrum fabricis exculta. 298
Cœnationes rotundæ verſatiles. 164, 182
  explicantur. 183, 184
Cœnatio Jovis. 164
  Apollinis, Mercurii. ibid.
Cœnobia facta, reſtituta. 300, 301, 302, 303, 315, 316, 317, 320, 321, 323, 338, 339, 346, 347
Collegium Anglicanum. 340, 341
  Capranicum. 319
  Clementinum. 356
  Germanicum. 320, 341
  Græcorum. 341
  Hibernorum. 355
  Maronitarum. 341
  Matthæiorum. 346
  Nardinum. 323
  Nazarenum. 350
  Neophytorum. 341, 354
  Propagandæ fidei. 354
  Romanum. 341, & ſeq.
  Salviatum. 344
  Scotorum. 346
Collegia Romæ Gregorius XIII. fundat. 341, 342
  Ubique terrarum. 342
Coloſſi in Capit. Jovis, Herculis, Apol. 99, 100
Coloſſus Apollin. in Bibl. templi Auguſti. 132
Coloſſus Jovis Pompejani. 197
Coloſſus equeſtris Domitiani. 139
Coloſſus Martis ad Circum Flaminium. 226
Coloſſus Neronis. 178
  in ſacra Via. ibid. 179
  Sæpe refectus. ibid.
  ejus altitudo. 178
  ab eo dictum Coloſſæum. ibid.
Columna cochlis Antonini. 242, 345
Columna Bellica. 25, 26
Columna Lactaria. 153
Columna Cæſaris. 127.
Columna Duillii. 138
Columna Mœnia. ibid.
Columna Milliaria. 120
Columna Roſtrata, & aliæ quatuor in Capitolio. 100, 101, 102
Columna cum ſtatua Jovis. 100
Columna cochlis Trajani. 145, 146, 345
Columna cum ſtatua B. Virginis. 347
Columnæ ad Aram æneæ. 334, 335, 346, 347
Comitium quid, ubi. 130
Comitia centuriata ubi fierent. 13
Compita, Vici, & Regiones Urbis. 45, 46, 74
Confeſſio S. Laurentii ornata. 316
Confeſſio S. Petri ſolido auro tecta 302, 303
  ſignis aureis, & gemmis diſtincta. 302

recens

recens ornata. 334, & deinc.
Conſus quis. 223
Conſulatum petens intrat Urbem. 26, 27
Conſtantinus Urbem exornat. 79, 80
Baſilicam Lateranenſem condit in ſuo Palatio. 290
alias ſtruit. ibid.
in formam crucis. 293
largiter donat. 294
Vincit Maxentium ad Pontem Milvium. 39
Curia ubi. 137, 188
quæ, & Secretarium. 297
Curia Calabra. 107
Curia Hoſtilia. 188, 210
Curia Julia. 128, 131
Curia Octaviæ ſororis Auguſti. 255
Curia Pompeji. 196, 198
Curia Saliorum. 167
quæ, & ſacrarium. 236, 237
Curiæ veteres. 188
Cyneas duo in Urbe laudat. 72

D.

Dactyliotheca quid. 139
Damaſus duo templa ædificat. 295
Deæ Potentiæ Pollentia 223
Delphines in Circo. 223, 224
Divi nomen, cui tribueretur. 172, & ſeq.
Diribitorium quid. 192
ubi. 242
Doliola in Foro. 139
Domitianus ubi natus. 235
domum vertit in templum. ibid.
Urbem exornat. 78, 79
Capitol. reficit. 96, 97
Statuas ſibi aureas, & argenteas ponit. 99
Capitol. capto periclitatur. 102
Templum ædificat Jovi Cuſtodi. ibid.
& Forum. 129
Jano, & Palladi templum. 144
Palatium auget. 115
Thermas non ſtruit. 266
Deum ſe dicit. 174
Domitiæ quæ. 285, 286
horti Domitiæ. 286
Domus publica Pontificis maximi. 113, 140
Æliorum patriciorum. 70, 71, 72, 73, 206
Ælii Auguris. 73
Aquilii Equitis Romani. 208
Attici Veſtini Coſ. 155
Auguſti. 71, 140
quæ fuerat Hortenſii 71
Balbini Cæſaris. 199
D. Bruti. 155
C. Cæſaris. 71, 113, 140, 141, 203
Caji, & Tiberii Gracchorum. 168
Q. Cæcilii Metelli. 70
C. Caligulæ. 73, 161
Sp. Caſſii. 189
Catonis Cenſorii. 70
Catilinæ. 168
Q. Catuli. 73, 167, 168, 208
M. Ciceronis. 168
quæ antea Craſſi, poſtea Cenſorini, & Statilii Siſennæ fuit. 24
Claudii Centimali. 210
P. Clodii. 168, 169
Conſtantini Cæſaris. 207
L. Craſſi. 71, 168, 208
M. Craſſi. 70, 208
Decii Cæſaris. 208
Domitiani. 162
Flaminis Dialis. 168
Q. Fratris. 169
Fulvii Flacci. 167
Gallieni. 204
Gordianorum. 77, 206
Lateranorum, aliorumque. 209
Marci Livii. 168
Mamurræ Equitis Romani. 210
Manlii Capitolini. 89, 102, & ſeq.
C. Marii. 155
Martialis. 233, 234
Maximi pluribus locis. 235
Sp. Melii. 155
Milonis. 113
Neronis aurea. 176, 177
fines. 177, & ſeq.
veſtibulum cum Coloſſo ubi. 177, 278
ſtagnum. 177, 182
Tranſitoria dicta, & cur. 181
ejus partes, & ornatus ibid.
Horti, & eorum amplitudo. 177, 183
ſumptus. ibid.
perit incendio. 184
Numæ, quæ Regia. 115
in Quirinali. 233
Ovidii. 155
Propertii, Perſii, Poëtarum. 206
Parthorum. 209
Pedonis Poëtæ. 204
Philippi Cæſaris. 211
Pincii Senatoris. 279
Plinii Junioris. 204
Cn. Pompeji. 114, 198
in Carinis. ibid.
longe ab ejus theatro. ibid.
roſtrata. 199

poſtea Antonii. 189
Pomponii Attici. 233
Proculi. 166
Romuli. 8, 9, 10
M. Scauri. 168
P. Scipionis Africani. 154
Servii Tullii Regis. 200
Stellæ Conſulis. 203
Tarquinii Priſci ad Jov. Stat. 116, 169
Tarquinii Superbi. 277
T. Tatii. 6, 7, 8
Tetricorum Cæſarum. 210
Tiberiana. 160, 161
Titi Cæſaris. 201, 203
Tullii Hoſtilii. 210
Valerii Poplicolæ. 124, 125
Vedii Pollionis. 140
Veri avi Marci Cæſar. 209, 210
Vectiliana. 211
Virgilii Poëtæ. 206
Vitellii Cæſaris. 207
Domus S. Caji Pontificis. 40, 235, 352
Conſervatorum in Capitolio. 325, 326, 358
Beſſarionis Cardinalis. 319
Bobonis, & Ægidi, dirutæ. 317
Bulgaminorum. 315
Corſorum. 310, 315
Frangipaniorum. ibid.
Pauperum. 298
Petri Leonis. 310, 315
Petri de Luna. 319
Pontificum apud Cœmeteria Martyrum. 299
apud Pantheon. 309, 316
in Inſula Tiberina. 309, 310
apud S. Mariam Novam. 309, 311
apud S. Mariam Majorem. 317
apud S. Mariam trans Tiberim. 312
apud S. Sabinam. 317
apud XII. Apoſtolorum. 319
apud S. Petrum. 316, 317
in Capitol. 339, 340
apud S. Marcum. 322
Vide Palatium.
Senatoris in Capitolio. 319, 325, 326, 338, 341
Senum. 299
Stephanii Cincii diruta. 315
S. Suſannæ. 40, 235
Dona oblata Jovi Capitolino. 99
Diribitorium quid. 242
Duces cum exercitu Urbem non intrabant. 26, & ſeq.

E.

Emporium. 218
Equi æenei Tiridatis. 231
Equus Cæſaris. 139
Equus Domitiani. 127
Equi marmorei in Thermis Conſtantini. 232
à Sixto V. tranſlati. ibid.
Praxitelis, & Phidiæ. ibid.
Equus M. Aurelii. 86, 322
Equus Trajani. 146
Equi Caſtoris, & Pollucis. 338
Equiria. 19, 210
Error Blondi de curſu in Circum Flaminium, & de Circo Agonali. 22
& Platinæ. 323
Juſti Riqui de clivo Capitolino longe à Templo Concord. 103
Honuphrii de Urbis ambitu. 27
Eſquilinus mons Urbi additus. 12
Nomen. 199
Fines. 38, 199
Euripus in Circo. 224
impletus vino aliquando ad ludos. ibid.

F.

Favíſſæ quid. 93
Feneſtræ in antiquis fabricis. 283
Ficeliæ. Vicus in Urbe. 234
Ficus Ruminalis. 130
Fiſtulæ plumbeæ inventæ. 258, 259
Fons Egeriæ, ubi. 215
Fontes in Urbe. 204, 254, 259, 322, 338, 339, 345, 346
Fornices in foro Boario. 150
Fornix Fabianus. 115
Fora tria, quæ. 132
pro judiciis. ibid. 145
Auguſti. 141, 142
Boarium. 120, 149, & deinc.
Cæſaris. 139, 140
Nervæ, & Tranſitorium. 143
& Palladium. 144
Olitorium. 151, & deinc.
Piſcarium. ibid. & deinc.
Romanum, quod Magnum, & Vetus. 136
Locus. 7
Fines. 123, 124
inter Capitolium, & Palatinum. ibid. & ſeq.
forma. 136
latitudine longius, & cur. 137
ornamenta. 136
ejus ædificia. 126, & deinc.
Suarium, Saluſtii, Archemorium, Cupedinis, Diocletiani, Gallorum, Piſtorium, Ruſticorum, Flaminium, Julium. 156, 157
Forum velis inumbratum. 139, 195
Foſſa, quæ Olympus. 3, 4

& Mun-

& Mundus. 4, 5
& ſulcus ad muros ducendos. 4

G.

GAlbæ mors. 128, 129
ubi ſepultus. 284
Gabii, Gabina via, & porta. 56
Gemoniæ ſcalæ, ubi. 214, 215
Genſericus tectis Urbis parcit. 81
Germallia quid. 5
Gladiatorii ludi in Foro. 136
Gothi pugnant cum Romanis. 43
quomodo parcunt tectis Urbis. 81
Gradus Templis neceſſarii. 93
Gradus Templi Capitolini. ibid.
qui non pertinebant ad forum. 94
diverſi à gradibus Tarpejæ rupis. 95
Gradus Concordiæ. 103
Junonis Monetæ. ibid.
Gradus Palatii. 163
Græcoſtaſis quid, & ubi. 138
Gregorius XI. ſedem Romæ reſtituit. 319
Gymnaſium Romanum. 328, 341, 342

H.

HAriadenus Archipirata. 85
Hecatonſtylon. 253
Henricus III. Urbem capit. 314
Habitantium numerus in Urbe. 36, 37
Hilerna quid, & ubi. 216
Horatius explicatus. 14, 31, 67, 160, 234
Horologium Solarium. 230
& in Campo Martio. 243
Horrea publica. 341, 348
Hortorum Collis, qui & Pincius. 208
Horti qui in pretio antiquis. 278, 279
Horti Agrippæ. 282
Agrippinæ. 282, 283
Antheri. 288
Antonini Pii. ibid.
Argiani. 287
Aſiniani. 57, 287, 288
Caji, & Lucii. 282
Cæſaris. 274, 280, 288
Commodi. 286
Dolabellæ. 287
Domitii. 284
Domitiæ Calvillæ. 286
Domitiæ amitæ Neronis. 285, 286
Epaphroditiani. 288
Galbæ Cæſaris. 284
Gallieni. 287
Getæ Cæſaris. 286
Heliogabali, qui Spei veteris. 286, 287
Julii, an Tullii Poëtæ 14, 184, 185
Lamiani. 283
Luculliani. 278
Mæcenatis. 31, 283
Marii. 278
Martialis. 284
Ad Naumachiam. 274
& in Eſquiliis. 206
Neronis. 283
Numæ Regis. 277
Ovidii, & aliorum via Claudia. 288
Pallantiani. 261, 287
Pompeji duplices. 279, 280
Penſiles, & ſpecularibus tecti. 277, 278
Saluſtiani. 40, 281
Scipionis. 288
Senecæ. 284
Septimii Severi. 286
Statilii Tauri. 288
Terentiani. ibid.
Torquatiani. ibid.
Valerii Aſiatici, qui & Luculli 278, 279
Horti recentes Aldobrandini. 347
Barberini. 353, 354
Card. Cornelii. 350
Farneſii. 330, 350
Ludoviſii. 350
Matthæji. ibid.
Medicei. 339, 340
Perettini. 350
Card. Pii. ibid.
Vaticani Pontif. 317, 324
Quirinales. 341, 352

I.

JAniculum extra Urbem. 13
quamvis muro cinctum ibid. & ſeq.
cum vexillo, & præſidio in Comitiis. ibid.
Jani prima Ædes. 11
tranſlata. ibid.
ubi eſſet. ibid.
alia ejuſdem. 143, 144, 151, 152
Jani quadrifrontes. 152
Idulia quid. 114
Ignis Veſtæ perpetuus. 126
Intermontium quid, & ubi. 107, 108, 112
Inſula Tiberis extra Urbem. 14
Jugerum, Stadium, Plethrum quid. 222, 223
Junonium quid. 151
Juppiter pluvius, fulminans. 243
Juturnæ fons. 126
Juvenalis allatus. 66, 67, 70, 73, 74

L.

LAcus Curtius. 129
Lacus effoſſi ad pugnas naval. 248
Lapides creat vetus Aquæductus. 258
Lapis Phængites, ac ſplendidus. 162
translucens. 184
alia genera. 75, 76, 162, 164, 165
Lararium duplex. 163
Lateranus mons, vide Cœlius.
Latomiæ quid. 135, 156
Laurus Palatio affixa. 160
Laurus Vipſaniæ. 252, 253
Legio fulminatrix, cur. 243
Leoniana Civitas à Leone V. cur ſtructa. 304, & deinc.
cur dicta Burgus. 305
munita. 306, 307, 321, 329
capta ab Henrico III. 314
Libri lintei, elephantini. 148
Luci circum Thermas. 265
porticus. 252, 253
& multa Templa. 201
Luci Aſyli. 103, 107, 108, 109
Luci duo Camœnarum. 219
Lucus Egeriæ. 215
Lucus Fagutalis. 58, 201, 277
Lucus Furinæ. 275
Lucus Larum. 202
Lucus Lucinæ. ibid.
Lucus Mephitis. 201, 202
Lucus Quetquetulanus. 202
Lucus Rubiginis. 55
Lucus Veſtæ. 126
Lucus ſtagni Agrippæ. 282
Lucullus ut publicat Bibliothecam. 104, 105
Ludi dati in Foro. 136, 191
in ſeptis, & diribitorio. 191
ſpectati à ſtantibus. ibid.
Ludi litterarii in Foro. ibid.
Lupercal. 131

M.

MAcellum quid, duplex. 204, 205
Macellum Corvorum quid Romæ. 54
Mæſa quid, & ubi. 231
Malum punicum quid. 235
Malus in Circo. 223
Mamertini qui, & Carcer. 135
Mammea, Mammeæ, quid. 164
Manalis lapis. 219
Manſiones Albanæ. 210, 211
Marmorati conficiendi inventio. 237
Martialis declaratus. 177, 203, 234, 244, 251
Matidia quæ. 258
Mauſolæum Auguſti. 22, 239, 240
Merulana quid. 205, 206
Meſſalina Claudii Cæſ. uxor. 278
Mæta ſudans. 188
Metæ in Circo qua forma. 223
Mica cœnatio. 164
Michael Angelus Bonarota Pictor. 326
Architectus. 331, 338
Sculptor. 325
ejus opera. 326
Milliarium aureum. 120
Molæ frumentariæ in Tiberi. 42
quarum inventor Beliſarius. 263
Moles Adriani. 42, 273, 285, 306, 307
munitio à Romanis facta. 306, 307
Arx Græcis, & Gothis. ibid.
cur dicta S. Angeli. 307
cum Æde ſacra in ſummo. ibid.
in poteſtate Marchionum Hetruriæ. 307, 308
Maroziæ. 308
Alberici. ibid.
Pontificum. ibid.
Creſcentii. 308, 309
* dicta Turris Creſcentii. 309
& domus Theodorici. ibid.
Gregorius VII. in eam ſe recipit. ibid.
* Guiberti, & Anacleti Pſeudopontific. ibid.
& Pontificum. ibid. & ſeq.
Fruſtra oppugnata ab Henrico III. ibid.
Federico I. 311
& Romanis. 312
ejus præfecti Cardinales. ibid. 245, 246
Munita à Pontificibus. 312, 314, 319, 324, 339, 340
Moles ærea Urbani VIII. in tumulo Apoſtolorum. 334
Montes Urbis ſeptem. 15, 37, 38
Aventinus. 12, 212
Capitolium. 6, & deinc. 86
Cœlius. 11, 209
Eſquilinus. 12, 199
Palatinus. 6, 96
Quirinalis. 12, 228, 229
Viminalis. 12, 206, 207
Montes Vaticani. 14
Mons Marius inter eos. 285
Citorius. 241
Janiculum. 13, 41
Jordanus. 341
Pincius ſive Hortorum. 15, 279
Muri Urbis ſtructi à Tarquinio Priſco. 12
& pars à Tarquinio Superbo. 16, 17
eorum ambitus. 16

cur

cur flexuoſi. 48
nunc fere in iiſdem finibus. 37, & ſeq.
aucto imperio augentur. 28
quando non extra Capitolium. 27
ubi ſecundum Tiberim. 41, 42
refecti ab Honorio, & Arcadio. 34, 35
Theodorico. 44
Pontificibus. 51
vetuſtate lapſi. 44, 45
quamdiu ad Tiberim durarint. 304

N.

Natatorium aquis calidis. 283
Navalia. 217
Narſes Romam recipit de Gothis. 307
reficit, & in ea moritur. 299
Naumachia Auguſti. 274
Domitiani. 248
& fortaſſe Titi. ibid.
Neronis ut ajunt, nec tamen ſtruxit. 285, 286
Nero Urbem incendit. 75
pulchrius reſtaurat. 75, 76
Domum auream ſtruit. 76, 176, 177, 182, & ſeq.
vitat inſidias. 281
ejus navis inſignis. 282
vult ſe præcipitare in Tiberim, & ubi. 191, 280, 281
decurrit auriga. 285
Chriſtianos occidit. 286
quo ierit occidendus. 33
Nerva ubi mortuus. 281
Noſocomium S. Spiritus fundatum. 316
reſtitutum, & auctum. 322
Noſocomium de Conſolatione. 324
Noſocomium Incurabilium. 318, 344
Noſocomium in Laterano. 317
Noſocomia alia, ſeu Xenodochia. 299, 300, 301, 315, 316, 354
Numa Rex Urbe non aucta. 11
extra domum habet. 233
cadaver inventum. 275

O.

Obeliſcus in circo, pro malo. 223
ab Auguſto advectus. 233
alter à Conſtantio. 282
quo translati. 224
Obeliſcus jacens in circo olim Antonini. 228
in hortis Ludoviſiis. 281
in privata vinea. 287
ſub privatis ædibus. 355
Obeliſci ad Mauſoleum. 240
Obeliſci à Sixto V. erecti. 345
Obeliſcus pro gnomone in Campo. 243
Odeum quid. 248, 333
Olympus, qui, & mundus, quid. 4
Oppidum in Circo quid. 223
Opera antiquiora in Urbe. 69, 70, & ſeq.
Auguſti, & aliorum ſub illo. 73, 74, & ſeq.
Cæſaris. 73, 139, & deinc.
Conſtantini. 79, 80, 291, & deinc.
Neronis. 75, & deinc. 176, 177
Domitiani. 78, 143, 162
Pompei. 194, 255
Severi. 79, 221
Theodorici. 81
Trajani. 79, 145, 146
Veſpaſiani, & Titi. 78, 200, 201
Pontificum Adriani I. 301
Benedicti III. 314
Clementis VIII. 332, 346
S. Gregorii. 299
Gregor. II. & Gregor. III. 300
Gregor. IV. 302, 303
Gregor. XI. 319
Gregor. XIII. 338, 341, 342
Honorii I. 300
Honorii IV. 317
Innocenti III. 316
Innoc. VIII. 321, 322, 324
Julii II. 325
Leonis III. 301, 302
Leon. IV. 303, & ſeq.
Leon. X. 328
Martini V. 319
Nicolai III. & Nicolai IV. 317
Nicolai V. 320
Paſchalis I. 302
Paſchal. II. 315
Pauli II. 322
Pauli III. 329, 330
Pauli V. 332, 347
Pii. II. 321, 322
Pii IV. 331, 340
Sergii II. 303
Sixti IV. 321
Sixti V. 345, 349
Urbani VIII. 313, 317, 332, 351, & deinc.
Orbis pro foſſa. 4
Orphanotrophium. 303, 344
Oſiridis ſimulacrum inventum. 60, 61
Oſiris idem ac Serapis. 61
pro Sole, Capite accipitris, Oculo expreſſus. ibid.
Oſtia Tiberina muro cincta. 304, 313
Ova in circo, cur. 223
Ovile quid. 60, 240

I N D E X.

P.

PAlatinus. 158
nomen, fines. ibid.
Palatium Cæſarum. 159
nomen. ibid.
auctum domo Tiberii. 160, 161
& Caji Caligulæ. 161
incenſum. 160, 161, 165
refectum. 162, 165
auctum à Domitiano. 162
ejus ornamenta. 162, & ſeq.
ejus partes. 163, 164
viridarium. 164
Titulus. 167
Palatium Licinianum. 206
Palatium Lateranenſe Pontificum. 301, 302
auctum. 303, 314, 315, 316, 317
refectum. 322
novum extructum. 345
captum à Ladislao Rege. 312
à Roberto Guiſcardo. 314
Palatium Vaticanum. 302, 316, 317
refectum. 317, 318, 320, 321
auctum, ornatum. 322, 323, 325, 326, 339, 340, 345, & deinc. 351
Palatium Eſquilinum. 201
Palatium Quirinale. 345, 348, 349
Palladium in Templo Veſtæ. 114, 115, 160, 189
S. Pancratii caput ſanguine, & lachrymis manat. 318
Pantheon Jovi Ultori dicatum. 249
hypetrum, & ſubdiale. ibid.
ejus tegulæ, & tabulæ æreæ. 249, 250
reſtauratum. ibid. 300
conſecratum. 24, 300
tectum plumbeis tegulis. 301
dictum in Turribus. 309
plumbeis laminis opertum. 320
cum claris ædibus. 309, 316
Pecuniæ in templa collatæ. 109, 110
Peſtis Romæ ingens. 298
ſedata poſt factam aram S. Sebaſtiano. ibid.
Petrus Leo, & ejus filii. 310, 311
Pictura antiqua ubi ſervetur. 347
Philippi Cæſares Chriſtiani. 290
Pila Horatia. 139
Pila Tiburtina. 234
aliæ per Urbem. ibid.
Pincius ſive Hortorum collis. 279
Piſcina publica. 57, 203
Plauti locus declaratus. 156
Plinius de Urbis ambitu explicatus. 45, 48
Poëtæ ſua ſcripta recitantes. 105, 106, 160
Pomaria in turribus, ac tectis. 278
Pomœrium, quid. 6
illo tantum aucto aucta eſt Urbs. 12
& augebatur cum imperio. 28
à Sylla. ibid.
Auguſto. 30
Claudio, Nerone, & Trajano. 31
Aureliano. 32
nec auxit Cæſar. 28
Pompa æqueſtris. 219
Pons C. Caligulæ, quo Palatium, & Capitolium junxit. 131
Pons Carceris. 135
Ælius ab Adriano factus. 273
Cæſtius, nunc S. Bartholomæi. ibid.
Fabricius, nunc quatuor capitum. ibid.
Janiculenſis, nunc Sixtus. 273, 322
Milvius. 14, 39
perruptus, refectus. 310, 320
Sublicius. 12, 272
qui Roboreus, & Æmilius. 272
ubi fuerit. ibid.
Vaticanus. 273
quem Tiumphalem dicunt. 42, 62, 63
Portæ quomodo deſignarentur. 9
non ſacræ ut muri. ibid.
Portæ Urbis Romuli quot. 9, 10
Carmentalis. 11, 20
quæ, & Scelerata. 21
Janualis. 10
quæ forte Carmentalis. 11
Mugonia 9, 10, 116, 126
Romanula, ſeu Romana. 10
Saturnia, quæ Pandana. 11
in Urbe aucta à Tacito, & Romulo. ibid.
Portæ Florentis Urbis. 53
Aſinaria. 57
Aurelia. 41, 42, 43, 57, 273
Capena, nunc S. Sebaſtiani. 57, 218
Collatina, quæ & Pinciana. 54, 55
Collina, quæ Salaria, Quirinalis, Agonia, Agonenſis, Salutaris. 55
& Sangualis. 59
Cælimontana, quæ, & Querquetulana, nunc S. Joannis. 56
recens ornata. 341
Eſquilina, quæ Taurina, Libitinenſis, & forte Raudiſculana, nunc Sancti Laurentii. 55, 56
Flaminia, quæ Flumentana, Ratumena, nunc Populi. 54
recens ornata. 340
Gabiuſa, quæ Metodii, & Metroni. 56
Janiculenſis, nunc S. Pancratii. 57
inter Aggeres. 58, 59

Latina,

Latina, quæ, & Ferentina. 57
Minucia. 59
Nævia, quæ Mæcia, Labicana, Præneſtina, nunc Major. 56
Portuenſis, quæ, & Navalia. 57
Piacularis. 59
Septimiana. 57
an, & Fontinalis. ibid.
Trigemina, nunc S. Pauli. ibid.
Triumphalis. 59, & deinc.
falſa ejus ſedes. 63, 64
ubi fuerit. 65
fortaſſe clauſa extra triumphos. ibid.
Viminalis, quæ Catularia, Lavernalis, nunc Pia, & S. Agnetis recens ornata. 340
Portæ S. Petri æneæ. 319
tectæ argento. 303
Porticus multæ in minore campo. 17, 18
Porticus in Foris. 136, 139, 141, 142
Argonautarum, quæ, & Neptuni. 252
Abſidata. 189
Caji, & Lucii. 292
Q. Catuli. 167
Claudia, quæ, & Livia. 140, 141, 253
circa Forum Romanum. 136, 137
Capitolinæ ad Templum Jovis. 96
in Clivo Capitolino. 112, 113
Conſtantini. 256
Corinthia, quæ, & Octavia. 62, 70
Europæ. 251
Flaminia. 239
Gordiani. 256
Metelli. 62, 70, 255
Milliariæ duæ. 182, 281
Minucia. 256
Naſicæ. 70
Octaviæ ſororis Auguſti. 255
Palatii. 164
Pauli. 189, 230
Philippi. 255
Polæ ſororis Agrippæ. 251
ad portam Trigeminam plures. 217, 218
Quirini. 230
Pompeji. 196
quæ, & Hecatonſtylon. 253
Septorum. 240, 241
Severi. 256
Trajani. ibid.
Veneris Erycinæ. 238, 239
Vipſania. 192
Porticus à porta Aurelia ad Templum S. Petri. 273
incenſa, inſtaurata. 302
nova ejuſdem Templi. 332, 333
Porticus à porta Trigemina ad Templum S. Paul. 41, 273
renovata. 301
Promiſſio facta Vitigi Regi Gothor. 294
Prata Flaminia. 17
Prata Mutia. 275
Prata Neroniana vulgò Prata. 217, 286
Prata Quintia. 217
Puteal Scribonii Libonis. 115
Puticuli, quid, & ubi. 30
Pyramis, vide Sepulchr. C. Cæſtii.

Q.

Quinquatrus, feſta Minervæ. 211
Quirinalis. 228, & ſeq.
Urbi additus. 12
nomina. 229
ſitus. 228
Caballus dictus, undè. 231
Quercus affixa Foribus Palatii. 160

R.

Raphael Urbinas Pictor. 326, & ſeq.
Architectus. 328
ejus opera. 327, 330, 331
Regiones quatuor antiquæ Urbis. 203
Regiones quatuordecim ſub Auguſto. 74
Regia, id eſt domus Numæ. 115, 126
Rex ſacrorum, qui & ſacrificulus 140
Remuria. 214
Remus cur occiſus. 9
Robur, & Robus, quid. 134
Robertus Guiſcardus Urbem capit. 314
Roma quando condita. 1
quomodo. 3
à Romulo. 1, 2
in medio Italiæ. 3
an quadrata. 4, 5
an alibi quam in Palatino. 6, & deinc.
ejus elogia. 1
aucta à Regibus. 11
& aliis. 28, & ſeq.
ejus ambitus in ſeptem montibus. 15, 16, 35, 37, 38
à recenti parum diſtat. 71, & deinc.
nec patet. 40
milliaria. 36, 50
quomodo Athenis conferenda. 47, & deinc.
pulcherrima. 74, 75
ſeneſcens. 80, & deinc.
vacua civibus. 82
deformata. 45, 82
incendio. 314
direptione, ruinis. 314. 318

exornata. ibid.
Roma recens cœpta refici ornarique. 319, & deinc. 329, & deinc.
multum aucta. 348, 349
an cum veteri conferenda. 83
quàm tamen ante Cæſares vincit. ibid.
Romani primo pauperes. 67, 68, & deinc.
fugatos à Sabinis. 10, 116, 124
ſiſtit Romulus. ibid.
numerus habitatorum in Urbe. 36
quantum agri poſſiderent. 70
argenti habere poſſent. ibid.
exercentur armis in Campo Martio. 17, 18
natatu in Tiberi. ibid.
ſtatum Reipubl. reſtituere conantur. 308, 310
pugnant cum Saracenis. 308
cum Germanis. 308, & ſeq.
Romana ſedes Pontif. in Galliam translata. 317
reducta. 318
Roſtra. 130
nova, vetera. 154

S.

Sacellum Pudicitiæ. 150
Streniæ. 115
Deæ Viriplacæ. 167
Veneris Murtiæ. 12, 22
Saturni. 10
Volupiæ. ibid.
Sacrarium quid. 236
Sacrarium Saliorum. 236, & ſeq.
Salii Palatini, Collini. 236
Salinæ. 217
Saluſtia, ubi jam horti Saluſtii. 40
Saxum Tarpejum. 86
Carmentæ. 89
Scholæ in porticu Octaviæ. 255
Scholæ cetus hominum. 305
Secretarium quid. 296. & deinc.
ſub Honorio refectum. 295, 296
Romæ pro Curia. 297
Seminarium Romanum. 267, 340, 350
Septem Tabernæ, quæ, & novæ. 154
Septa pro comitiis. 60, 240, & ſeq.
Septizonium in Eſquiliis. 204
Septizonium Severi. 221
Sepelire intra Urbem, nefas. 15, 19
Sepulcrum Accæ Laurentiæ. 153
Sepulchrum Adriani, vide Moles.
Sepulchrum C. Cæſtii. 217
Tatii. ibid.
Sepulchra multorum in Campo Martio. 19
Sepulchrum S. Cæciliæ ornatum. 346
Sepulchrum Julii II. 325
Sixti IV. & Innocentii VIII. 326
Pauli III. 333, 334
Sororium ſigillum. 169
Stadium, vide Jugerum.
Stagnum Agrippæ. 282
Statilius Taurus. 192
ejus Amphit. ibid. & 191
Statuarum multitudo in Urbe. 72, 73
olim in Capitolio. 164
Statuæ in Campo Martio. 99, 100, 239
Caſtoris, & Pollucis nunc in Capitolio. 338, 339
aliæ multæ. ibid.
Cæſaris in Inſula, ſponte converſa. 273
Statuæ Domitiani ſitus. 127
Statuæ in Foro Auguſti. 142
Nervæ. 144
Trajani. 147
Statuæ gentium ad Theatr. Pompeji. 196, 197
Statua Jani. 151, 152
Jovis Capitolini, fictilis. 71, 72, 98
aurea. 99
Junonis, & Palladis. 98
Regum, aliorumque. 99, 100
M. Aurelii. 322, 339
Leoni X. 328
Paulo III. 329, 330
Gregorio XIII. 344
Sixto V. 346
poſitæ à Pop. Rom. Paulo V. à Canonicis S. Mariæ Major. 348
Orphæi in fonte. 204
S. Petri & Pauli deauratæ impoſitæ columnis Trajanæ, & Antoninæ. 345
Simonis Magi in Inſula. 273
Vertumni. 153
Urbani VIII. 334
Suburra. 202
ejus initium. 154
Suburbiorum longitudo. 35, 36, & deinc.
Subſtructio Capitolii. 70
Sumptus in deaurando Capitolio. 96, 97
Supplicium Turini falſa promittentis. 145
Sylva, Nævia, Mæſia. 56
Sylvæ præſertim laureæ in Aventino. 212

T. T. Tau

T.

T Tau Θ. ſigna ſalutis, vitæ, & mortis. 61
T. Taberna meritoria. 274
Tabernæ veteres, novæ, ſeptem, quinque, argentariæ. 155
  factæ circa Forum. 136
  Argiletanæ. 154
Tabulæ æneæ in Capitolio. 106
Tabulæ æneæ in Pantheo. 249
Tabularium quid. 106
  in Capitolio. ibid.
  incenſum. ibid.
  quæ tabulæ. ibid.
  ſervatæ. ibid.
  aliud in Aventino. 216
Taciti locus de cenſu, & numero civium expenditur. 36, 37
  numerus inveſtigatur. ibid.
Tarpeja ſepulta in Capitolio. 89
Templa vetera differunt à noſtris. 84, 85, 293
Templa quando modica, & inornata. 71
  Æſculapii extra Urbem, & cur. 219, 255
  Æternitatis Auguſtæ. 277
  Æternitatis Flaviorum. ibid.
  Antoniæ, Metelli, Pompeji. 275
  ab his facta. ibid.
  Antonini. 242
    & Fauſtinæ. 129, 148, 242
  Apollinis. 22, 23, 233
    extra Urbem. ibid.
    in Palatio. 159, & deinc.
    in Quirinali. 233
    in porticu Octaviæ. 255, 256
  Auguſti in Foro. 131
  Bacchi. 166, 275
  Bellonæ. 25
    extra Urbem. 25, 26
  Bonæ Deæ in Aventino. 214
  Boni Eventus. 251
  Bruti Callaici. 226
  Camœnarum. 219
  Cæſaris. 127
  Cæſarum. 166, 277
  Carnæ Deæ. 211
  Caſtoris. 125, 126
    refectum. ibid. & ſeq. 226
  Cereris. 224, 225
  Clatræ. 233
  Claudii Cæſaris. 211
  Clementiæ Cæſaris. 276
  Commodi. ibid.
Concordiæ in clivo. 103, 117, 128
  in Capitolio. 103, 104
  in area Vulcani. 276
  in Foro dictum Vecordiæ. 137
Cybeles. 166, 235
Dianæ. 212, 213, 225, 275
Febris. 167
Floræ. 233
Fidei. 104, 167, 235, 236
Fidii. 235, 236
Flaviæ Gentis. 235
Fortunæ. 150, 219
  Bonæ. 151
  Equeſtris. 84, 276
  Muliebris. ibid.
  Primigeniæ. 104, 229, 237
  Obſequentis. 104
  Privatæ. ibid.
  Viſcoſæ. ibid.
  Fortis. 150, 274
  Publicæ. 238
  Reducis. 247
  Virilis. 150, 276
Fœlicitatis. 275
Herculis. 149, 150, 225, 239, 275
  & Silvani. 215
Herculis Muſarum. 226
Honoris. 219, 220, 239
Hortæ. 275
Jani. 10, 11, 143, 144, 151
Jovis Capitolini. 71, 72, 88
  ſitus. 91, 92
  forma, magnitudo. ibid.
  votum, ſtructum. ibid.
  incenſum, refectum. ibid. 97
  Cellæ in eo tres, Jovis, Minervæ, Junonis. 92
  gradus. ibid.
  tectum auratum. 91, 92
  Ornamenta. 96, & ſeq.
  Porticus. 91, 96
  Jovis Cuſtodis. 102
  Feretrii. 71, 109
  Statoris. 10
  Tonantis. 113
  Victoris. 167
  ejuſdem in Campo. 292
  duo alia in Capitolio. 109
  Sponſor. ibid.
Iſidis. 46, 60, 184, 185, 219
  & Serapidis. 110, 184, 185
Junonis. 255
  Lucinæ. 202
  Martialis. 277
  Monetæ. 102, & deinc.

Junonis Reginæ. 213
Soſpitæ. 166
Larium permarinum. 275
in Palatio. 163
Liberi. 224
Libertatis cum atrio. 216, 276
Liberæ. 224
Lucinæ. 243
Lunæ. 313
Martis in campo. 248
extra Urbem. 25
via Capena. 218
Ultoris, Biſultoris. 110, 142, 219
Matidiæ. 258
Matris Matutæ. 150
Mentis. 109
Mercurii. 225
Minervæ. 139, 211, 214, 219, 248
Minervæ captæ. 211
Næniæ Deæ. 55
Neptuni. 252
Opis in Capitolio. 109, 110
Pacis. 124, 141, 154, 170
pulcherrimum. ibid.
exuſtum. 170
Pacis Perpetuæ. 277
Palladis. 144
Pantheon. 249
Penatium. 167
Pietatis. 20, 195
Portumni. 276
Quirini. 229, 230
Romæ. 180
ubi, & à quo. ibid. & ſeq.
Romuli. 169
Salutis. 238
Saturni cum Ærario. 119, 120, 141
Solis. 166, 224, 231
Silvani. 215
Spei. 20, 150, 219
Spei veteris. 260, 286, 287
Telluris. 188, 189
Titi, & Veſpaſiani. 137
Tempeſtatis. 219
Trajani. 146
Vejovis. 108
Victoriæ. 166
Victoriæ Virginis. ibid.
Veneris in Circo. 225
Genitricis. 139
Victricis. 196
Calvæ. 109
Erycinæ. ibid.
Cluacinæ. 156
in hortis Saluſtianis. 281
Veſtæ. 126, 160
Virtutis. 219, 220, 276
Vulcani. 9, 225, 276
Templum priſcis dictum, quod inaugurato conditum. 128
Templa, & aræ viventibus factæ. 169, 170
Templa Chriſtianorum quando fieri cœpta. 289, 290
S. Adriani in tribus Foris. 300, 339
S. Agathæ in Suburra. 298, 299
S. Agnetis. 291, 300, 348
S. Anaſtaſii ad Aquas Salvias. 300
S. Anaſtaſiæ. 347
S. Andreæ in Eſquiliis. 298
aliud. 300
aliud de Valle. 346
S. Angeli, vide S. Michaelis.
S. Apollinaris cum ædibus. 320
S. Athanaſii. 341
S. Auguſtini. 319
S. Bibianæ fact. 298
inſtaur. 317
S. Cæciliæ factum. 302
refectum. 346
S. Caji. 351
S. Callixti. 301, 347
S. Catherinæ de Funariis. 339
Senenſis. 340
S. Caroli. 350, 351
S. Chriſogoni inſtauratum. 300, 349
S. Conſtantiæ. 317
Sanctæ Crucis factum. 290
inſtauratum. 315, 324
S. Cornelii ad Cœmeterium Callixti. 298
Sanctorum quatuor Coronatorum. 300, 303, 315, 317
S. Coſmæ, & Damiani conſecratum. 116, 298
refectum. 351
S. Dominici. 340
S. Eraſmi in monte Cœlio. 300
S. Eugeniæ. ibid.
S. Georgii in Foro Boario veteri. ibid.
S. Gregorii. 303, 349
S. Honuphrii. 329
S. Jacobi Hiſpanorum. 325, 328
Incurabilium. 317, 344
S. Laurentii extra muros. 290, 291
auctum novo Templo. 299
inſtauratum. 300, 301, 316, 322
in Damaſo. 295, 339
in Lucina. 315, 321
in Paliſperna. 340, 345
in Fonte. 204
aliud. 297

alia ſex. 301
S. Luciæ in Orphea, ſive in Silice. 300
S. Ludovici nationis Gallicæ. 344
S. Marcelli. 339
S. Mariæ ab ara Cœli. 322
Angelorum in Thermis Diocletiani. 268, 340
de Anima, nationis Germanicæ. 328
in Aquiro. 301, 344
in Coſmedin, ſive ad Scholam Græcam. 301
de Conſolatione. 324
in Dominica. 302
Lauretanæ. 325
de Montibus. 340
Novæ. 314
de Pace. 322
de Populo. 54, 322, 325
in Porticu. 347
Pietatis, & S. Franciſci Xaverii. 343
ad Scholam Saxonum ſive in Saxia. 303
ſupra Minervam. 320
Tranſpontinæ. 325
Tranſtiberim. 289, 315
de Vallicella. 340
de Victoria. 341
S. Martinæ. 296, 297, 351
S. Michaelis in Foro Piſcario. 23, 347
S. Nerei, & Achillei. 347
S. Nicolai in carcere. 133, 155, 347
Nominis Jeſu. 343
S. Pancratii. 298, 301
S. Petri in Janiculo, ſeu Montorio. 324, 328
S. Petri ad Vincula. 298, 325
S. Petri, & Marcellini. 301, 314
S. Philippi, & Jacobi, ſeu SS. Apoſtolorum. 299, 319
S. Praxedis. 302
S. Priſcæ. 321
S. Pudentianæ. 346
S. Sabinæ. 297, 302, 328
Sacellum Sancta Sanctorum. 318, 345
S. Salvatoris in Lauro. 321
S. Saturnini. 298, 302, 303
S. Sebaſtiani. 349
S. Sergii, & Bacchi. 301
S. Stephani cognomento Rotundi. 298, 320
S. Stephani ad templum S. Laurentii. 298
S. Suſannæ. 341
S. Sylveſtri in Quirinali. 339
S. Sylveſtri, & Martini. 298, 303, 322, 339
SS. Trinitatis. 325, 356
S. Valentini. 300
S. Vincentii, & Anaſtaſii. ibid.
S. Vitalis. 295, 347
Templorum ſacrorum ornatus. 295, & ſeq.
Terentus quid, & ubi. 243
Teſtaceus mons. 217
Theatrum quid. 190
Balbi. 194, 195
Caſſii dirutum. 191
Curionis ligneum, verſatile. ibid.
Marcelli. 194
Pompeji 196
inauratum. 197
inſtauratum. ibid.
velis tectum. 195
cum Æde Veneris ſupra ſcenam. 196
Scauri. 191
Theatra lignea. ibid.
Theatrum fontanum. 204
Theodoricus reficit Urbis muros. 44
& ædificia. 81, 297
dona mittit templo Sancti Petri. 299
Thermæ quid. 264
eorum laxitas. ibid.
& numerus. ibid.
apertæ poſt Auroram. 265
& ad lumina. ibid.
Thermæ Adriani. 201, 265
Thermæ Agrippæ. 264
reſtauratæ. 265, 266
Thermæ Agrippinæ, vide Balnea.
Thermæ Antonini. 267
Thermæ Aureliani. 268
Thermæ Commodi. 267
Thermæ Conſtantini. 230
Thermæ Decii. 268
Thermæ Diocletiani. 207, 268
à Martyribus conditæ, Templum ex iis factum. 268
Thermæ Domitiani. 266
Thermæ Gordiani. 268
Thermæ Neronis poſtea Alexandri. 265
Thermæ Olympiadis, vide Balnea.
Thermæ Novati, vide Balnea.
Thermæ Philippi. 266
Thermæ Severi. 267
Thermæ Trajani. 266
Thermæ Taciti. 268
Thermæ Titi. 201
Thermæ Varii, ſeu Heliogabali. 267
Titi Cæſaris mors intempeſtiva. 78
triumphat cum patre. 171
conſors imperii. ibid.
quando Auguſtus. ibid.
& Divus. 172
à Trajano cultus. 174, 175
Tiberis. 42, 271
ſtagnat in planicie Fori. 117, 120, 153
Urbem inundat. 308, 329, 349

ejus latitudo, & profunditas. 272
Totilas Urbem capit. 44
amittit, recipit. 307
murorum tertiam partem diruit. 44
cives abducit. ibid.
Tranſitiones, Jani Quadrilateri. 143
Tria Romæ laudantur à legato Pyrrhi. 72
Tribuni unde dicti, qui primi Romæ. 134
Tribunal Baſilicæ caput, nunc tribuna. 293
Triclinia verſatilia. 147
Triclinium Leonis III. 302
inſtauratum. ibid.
Triumphum petentes Urbem non intrant. 26, 27
Triumphi pompa ſtructa in Campo Martio. 63
vehebatur per medios Circos. 64
per Sacram Viam, & Forum. ibid. & ſeq.
Triumphantium via. 63, & deinc. 65
Triumphantes curru in Capitolium aſcendunt. 94, 95
Ducem è captivis necari jubent. ibid.
Lauream in gremio Jovis deponunt. 98
cœnant in Capitolio. 96
Turres Argentina. 319
Capitolina. 338
Comitum. 316
Militiarum. ibid.
Sanguinea. 319
Speculorum. 320
In fronte templi S. Petri. 324
SS. Trinitatis. 325

V.

VAllis Murtia, non autem Martia. 22
Velabrum. 65, 120, 153
Velia quid, ubi eſſet. 124
Vertumnus, & ejus ſignum. 121
Veſpaſiani triumphus. 59, 62, 63
ædificia. 78
ante triumphum Urbe egreditur. 60
quo venerit. ibid.
Viæ antiquæ Urbis. 66
arctæ, flexæ. ibid.
lutoſæ. 67, 72
ſilice ſtratæ. 66, 320
latius directæ ſub Nerone. 66
Julio II. Pontif. Pio IV. 339
Gregorio XIII. 340, 341
Sixto V. 346
Paulo V. 348
Paulo III. & exiccatæ. ibid.
Via Flaminia. 218, 239
Fornicata. ibid.
Janus dicta. 152, 153
Nova. 117, 123
Recta, & Tecta. 218, 239
Sacra. 115
fines. ibid. & ſeq.
Via triumphalis. 63
Vicus Cyprius. 200
Jugarius, ſive Thurarius. 120, 153
Mamurii. 235
Melius. 155
Patricius. 202
Scauri. 210
Sceleratus. 200
Tuſcus. 153
Villa publica quid, & ubi. 241
Villa Burgheſia. 280, 350
Villa Gordianorum. 77
Villa Julia. 339
Villa Manliana Leonis X. 328
Viminalis mons Urbi additus. 12
nomen, fines. 206, 207
cur planus ad muros. 207
Vopiſci locus explicatus. 49, 50
Vota decennalia, & vicennalia. 185
Urbs Antipolis in Janiculo. 14
Urſus Pileatus. 206

FINIS.

CAMPIS,

Typis CASPARI COTII, Typographi & Bibliopolæ. 1694.

Special 90-B
33593

THE GETTY CENTER
LIBRARY